

SPLIT I VLADAN DESNICA 1918. - 1945.: UMJETNIČKO STVARALAŠTVO IZMEĐU KULTURE I POLITIKE

Zbornik radova s Desničinih susreta 2015.

Od svojih se početaka 2005. godine *Desničini susreti* nikada nisu ograničavali samo na Vladana Desnicu, nego su se uvijek iznova zanimali i za njegove suvremenike, za fenomene, situacije i procese u njegovu vremenu i prostoru. Što god bile njihove teme, aktera je bilo mnogo. U protekle dvije godine, 2014. i 2015., njihov je zajednički nazivnik bio „ujevićevski“ Split od kraja Prvoga do kraja Drugoga svjetskog rata, dakle, grad iznimne urbane dinamike, kontinuiteta i diskontinuiteta te transformacijskih potencijala. U takvom je Splitu i ljudski i umjetnički sazrijevao i Vladan Desnica, što je i bio glavni razlog da u raspravama 2015. težište bude na gradu samom.

(iz Predgovora)

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA

SPLIT I VLADAN DESNICA 1918. – 1945.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2015.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 14

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i
interkulturene studije
Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu
FF press

Za nakladnika

prof. dr. sc. Vlatko Previšić
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Uredili

prof. dr. sc. Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina, prof.

Recenzenti

prof. dr. sc. Dušan Marinković
prof. dr. sc. Boris Škvorc

Tiskanje ove knjige omogućeno je sredstvima
Programskog ugovora Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 2015./2016. i
sredstvima Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

**SPLIT I VLADAN DESNICA
1918. – 1945.:
UMJETNIČKO STVARALAŠTVO
IZMEĐU KULTURE I POLITIKE**

**Zbornik radova sa znanstvenog
skupa Desničini susreti 2015.**

Uredili

**Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina**

FF press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2016.

Sadržaj

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina

Splitski panopikum između krajeva dva svjetska rata. Predgovor 7

Sandi Bulimbašić i Lovorka Magaš Bilandžić

Društveni, kulturni i politički život međuratnog Splita kroz objektiv profesionalnih fotografa. 21

Inoslav Bešker

Javna riječ u međuratnom Splitu 61

Ana Šeparović i Frano Dulibić

Splitska međuratna likovna scena između modernizma i antimodernizma 77

Bruno Kragić

Ujevićev Split. 101

Tonko Maroević

Splitski „kročanci“: jedan pogled u kulturu grada Splita između dva svjetska rata 107

Vladimir Gvozden

Vladan Desnica i estetizam. 119

Vladimir Rismondo

Roman *Zimsko ljetovanje* Vladana Desnice u svjetlu kulturalnih studija 131

Svetlana Šeatović Dimitrijević

Kročeva estetika i Desničin mediteranizam 145

Sanja Roić

Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih transfera (1918. – 1945.) 157

Sanja Šoštarić

Francuska književnost u prijevodima pripadnika splitskog kulturnog kruga 171

Iva Grgić Maroević

Splitska fortuna Luigija Pirandella 185

Bojan Đorđević

Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura. 195

Helena Peričić

Književno-publicističke preokupacije i prijevod *Hamleta* liječnika Bože Peričića 211

Stevo Đurašković

Mediteranizam Bogdana Radice kao suprotnost totalitarnim distopijama 233

Branimir Janković

„Vi na Balkanu to sve znate i čitate?!“ Recepcijska čitanja i upotrebe
 Juliena Bende i *Izdaje intelektualaca* 245

Stanislava Barać

Splićani i splitske teme u beogradskoj javnosti 1920–1941 (*Politika* i
Srpski književni glasnik) 265

Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić

Grad kao mjesto oblikovanja intelektualca: Kerubin Šegvić i Split 283

Matko Globačnik

Prilozi političkoj, kulturnoj i intelektualnoj historiji Splita u doba
 Banovine Hrvatske (1939. – 1941.) 307

Aleksandar Jakir

Split od travnja 1941. do rujna 1943. godine: mjesto fašističke represije i
 antifašističkog otpora 325

Nedjeljka Balić-Nižić i Sanja Roić

Talijanska okupacija na stranicama splitskog dnevnog tiska 349

Ivana Cvijović Javorina

„Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red!“ Splitski listopad 1943. u ustaškoj i
 njemačkoj lokalnoj propagandi 365

Tomislav Brandolica

Usporedna analiza partizanskog i ustaškog tiska u razdoblju između
 reokupacije i oslobođenja Splita (rujan 1943. – listopad 1944.):
 primjer *Novog Doba* i *Slobodne Dalmacije*. 379

Svjetlan Lacko Vidulić

Uprava NDH u Zadru 1943./44.: kolektivna memorija između historiografije i
 (auto)biografskog narativa 391

Drago Rokсандić

„Kud koje žure brzi kraci / a vode svi u bespuće“: Vladan Desnica u Splitu
 od 1935. do 1941. godine 415

Vladan Bajčeta

Gozba u poljima – fragmenti rekonstrukcije pjesničke knjige
 Vladana Desnice u rukopisu 459

Popis slikovnih priloga 483

Autori članaka 490

Recenzenti članaka 491

Bilješka o urednicima 492

Imensko kazalo 493

SPLITSKI PANOPTIKUM IZMEĐU KRAJEVA DVAJU SVJETSKIH RATOVA

Predgovor

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina

Razmišljajući o Splitu 1930. godine, Tin Ujević sažeto je iskazao svoje doživljaje grada u kojem je i sam od rane mladosti sazrijevao i kojem se kao vječiti putnik često vraćao na kraće ili duže vrijeme, radujući se „talasu novoga života“ u gradu koji živi ne samo svoju prošlost, nego – možda još i više – svoju budućnost:

Split je i ranije, premda nije bio glavni grad Dalmacije, bio najveći po svojoj luci i središnjem položaju; svoj novi porast duguje on seljenju zadarskoga činovništva i ličkoj željeznici iz 1925. koja je, dižući prometne veze, privukla radnu snagu iz okoline. Već od 1925. mogao je putnik da običnim okom primijeti širenje grada prema periferiji, dok je u isti mah konstatirao kako se lijepo diže u mjestu blagostanje i luksuz. Split, koji je sada postao sijelo banovine, vjeruje u još veći napredak ako se ostvare nove željezničke mreže. I može se mirne duše reći: na prekrasnom suncu prvih januarskih dana ove 1930. osjeća se, na šetnji pod palmama na obali, jedan talas novoga života. Ova luka živi, pa ako i nije Madrid, kao da će da bude jedna jadranska Barcelona.¹

Ove su riječi bile otisnute kao svojevrsni moto u knjižici *Split i Vladan Desnica (1918. – 1945.): umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike. Program rada / sažeci izlaganja* (Zagreb 2015.), pripremljenoj za *Desničine susrete 2015.*, održane na Filozofskom fakultetu u Splitu 18. i 19. rujna te u Islamu Grčkom 20. rujna 2015. godine. Nisu to ni izdaleka jedine riječi koje su mogle biti izabrane kao moto. Hermannu Bahru nije bila potrebna uspoředba s bilo kojim drugim gradom na Mediteranu da bi već 1908. godine razumio temeljno proturjeđe grada i osjetio urbano bilo Splita, koji su s razvojem grada nakon 1918. godine mogli samo još više dolaziti do izražaja:

Ovaj grad sjedi u palači. Jedan stari čovjek sagradio je kuću svojoj samoći, i u tu kuću skrilo se onda tri tisuće ljudi. Pokojnik se još uvijek brani i hoće biti sam. Ali živi ne pitaju i protiskuju se i posvuda je buka. U jakim starim zidinama probili su male prozore, i odozgor visi cvijeće u cvatu, i pozdravljaju nasmijane usne. To je silan primjer jakih ljudi, koji štiju samo svoj navalni, bujni, žarki život. Nema grada u kojem je zov života jači. S visokih tornjeva, iz dubokih podruma, u uskim uličicama, među stupovima, kroz vrata bunovno kliče

¹ Tin UJEVIĆ, „Splitski vidici. Četrdeset i prva hiljada Splićana“, u: *Putopisi*, Zagreb 2001., 148.

život. Ovdje nema ni četrdeset tisuća ljudi, ali čovjek misli da je među stotinama tisuća. Tako glasno tutnji ovdje korak života.²

Tri desetljeća poslije (1936., 1937. i 1938.) u Splitu je bila i Rebecca West, očigledno duboko impresionirana gradom koji je stoljećima bio u mletačkom podaništvu, a da za razliku od mnogih drugih na Sredozemlju nije „odisao venecijanskim duhom“. Kao pasionirana putnica koja i vidi i pamti, nije odoljela usporediti ga s Napuljem, ali je to učinila na način da Split ništa nije izgubio od svoje posebnosti:

Split je jedini dalmatinski grad koji ima napolitanski izgled. Osim u nekolikim dvorištima privatnih kuća, Split ne odiše venecijanskim duhom, koji je u isti mah toliko uzvišen i toliko materijalistički da liči na neku ponosnu avet koja se vratila kako bi podsetila ljude da je bankrotirala zbog jednog miliona. Split podseća na Napulj zato što je i on jedna tragična i arhitektonski veličanstvena mašina za mlevenje kobasica, zato što je mesto gde su izmučeni ljudi raznih rasa vekovima bili prinuđeni da trče kroz zidove, podrume i kanalizaciju porušenih palata, a sada su, sticajem okolnosti, isterani na svetlo dana, uredni, zgodni i slični jedan drugome, (...) prihvatajući modernu odeću i moderne manire s uljanom prilagodljivošću, mada će ih od ostalog sveta većito odvajati misterija jezika i misli koje su delili dok su generacijama, u gužvi, protrčavali kroz tamu.³

Ujevićev jedva prikriveni sentimentalizam u bitnom ne proturječi opservacijama Hermann Bahra i Rebece West. Splitska urbana kultura u rasponu od 1908. do 1938. godine, duboko ukorijenjena u svojim antičkim izvorištima, moderna je kultura, prepuna prirodnih i kulturnih kontrasta, kao i kontrasta među ljudima koji je tvore. Svime time čine Split prepoznatljivim mediteranskim gradom.

Od svojih se početaka 2005. godine *Desničini susreti* nikada nisu ograničavali samo na Vladana Desnicu, nego su se uvijek iznova zanimali i za njegove suvremenike, za fenomene, situacije i procese u njegovu vremenu i prostoru. Što god bile njihove teme, aktera je bilo mnogo. U protekle dvije godine, 2014. i 2015., njihov je zajednički nazivnik bio „ujevićevski“ Split od kraja Prvoga do kraja Drugoga svjetskog rata, dakle, grad iznimne urbane dinamike, kontinuiteta i diskontinuiteta te transformacijskih potencijala. U takvom je Splitu i ljudski i umjetnički sazrijevaao i Vladan Desnica, što je i bio glavni razlog da u raspravama 2015. težište bude na gradu samom.

Kako je o Splitu u to doba danas moguće raspravljati s mnoštva stajališta i uvijek iznova otkrivati nove, istraživački poticajne teme, učinilo nam se da bi ovaj predgovor, posvećen priložima objavljenim u zborniku imalo smisla nasloviti „Splitski panoptikum između krajeva dvaju svjetskih ratova“. Pojam „panoptikum“ sretno je iskoristio već Josip Horvat u svojoj uvijek aktualnoj knjizi *Hrvatski panoptikum*, omogućivši i nama da ga se variramo u ovom slučaju.⁴

Dio članaka objavljenih u ovom zborniku nastao je kontinuiranim istraživačkim nado-gradnjama priopćenja sa skupa *Desničini susreti 2015*. Bogata rasprava o gotovo svakom

² Hermann BAHR, *Dalmatinsko putovanje*, Zagreb 1991., 80.

³ Rebeka VEST, *Crno jagnje i sivi soko*, Beograd 1989., 89.

⁴ Josip HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb 1965.

Desničini susreti 2015.

Split, 18. i 19. rujna 2015.
Iskra Grčić, 20. rujna 2015.

Split i Vladan Desnica (1918.–1945.): umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike

SUDIONICE/SUDIONIČI
"DESNIČINI SUSRETI 2015." U SPLITU I ISKRU GRČIĆOM:

Vladan Bajčeta (Beograd), Stanišlava Barać (Beograd), Muharem Bazdulj (Beograd), Inoslav Bešker (Zagreb – Rim), Vinko Brešić (Zagreb), Sanidi Bulimbašić (Split), Marijan Buljani (Split), Ivana Cvijović Javorina (Zagreb), Frano Duličić (Zagreb), Rašid Đurić (Augsburg), Bojan Donjević (Beograd), Sašo Đurašković (Zagreb), Iva Grpić Maroević (Zagreb – Zadar), Vladimir Gvozden (Novi Sad), Aleksandar Jakir (Split), Branimir Janković (Zagreb), Bruno Kragić (Zagreb), Srjetani Lačko Vidalić (Zagreb), Lovorka Magaš Riandžić (Zagreb), Dušan Marić (Zagreb), Tomko Maroević (Zagreb), Helena Perić (Zadar – Zagreb), Petar Marušić (Vukovar), Stanko Piplović (Split), Vladimir Rimondo (Split – Osijek), Sanja Rolc (Zagreb), Drago Rokandić (Zagreb), Svetlana Šešćević Đimitrijević (Zagreb), Ana Šeparović (Zagreb), Filip Šimotin Šegvić (Zagreb), Nikola Šimetin Šegvić (Zagreb), Sanja Šokarić (Zagreb)

PROGRAM RADA

Split, petak, 18. rujna 2015. godine, od 9.00 do 13.15, 15.15 do 17.15
(Izložba) Galerija Srećevića u Splitu, Radničkova 23

Split, petak, 18. rujna 2015. godine, od 18.00 do 19.30
Predstavljanje novih izdanja (okupljeni kraj Splita, opisan kao X)

Split, subota, 19. rujna 2015. godine, od 9.30 do 14.15, 15.45 do 18.45
(Izložba) Galerija Srećevića u Splitu, Radničkova 23

Kula Stojana Jankovića u Iskrini, Grčićin, nedjelja, 20. rujna 2015., od 11.00 do 13.00 sati

PROGRAM RADA 2015. (OPIS PRVI)

- Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Centar za antropološko-kulturološki i interdisciplinarni pristup
- Priglasiti "umjetnički susret"
- Održati, uz kazališna i filmska izdanja, izložbu u Zagrebu
- Izložiti likovna stvaralaštva u Splitu
- Hrvatski društveni pisanje, Zagreb
- Izdati kulturološki zbornik "Priznanja", Zagreb
- Desničini susreti i manifestacije Kule Stojana Jankovića
- Manifestacija Iskrini, Zagreb i Iskrina
- Društvo za kulturno-umjetničku Republiku Hrvatsku

V. DESNICA

OLUPINE NA SUNCU

Vladan Desnica
(Zadar, 17. rujna 1905.
– Zagreb, 4. ožujka 1962.)

"Čak i oni koji nemaju nikakve veze s umjetnošću i nikakve ljubavi za nju, morali bi biti zahvalni nebu što ona postoji. Jer je to jedino područje ljudske djelatnosti gdje je nemoguća laž: čim laž proviri, istim časom, automatski prestaje umjetnost. U pravoj umjetnosti uvijek, beziznimno, uprkos svemu vlada istina: tu čovjek govori istinu čak i proti svojoj volji."
(VLADAN DESNICA, "ZARUŠI I UMJETNOST", Osijek, 1962.)

7 / 1 / 49

» Miguel «
(susret boga i bjege)
(Cami fructuosa tibi!)

Sl. 1. Desničini susreti 2015.

izlaganju bila je poticaj sudionicima da ih dorade u skladu sa zborničkim potrebama. Ipak, nije suviše reći da je već Pripremni odbor ovog skupa, mnoštvom pojedinačnih kontakata njegovih članova s potencijalnim sudionicima, postupno stvarao interaktivno ozračje skupa na temelju zajednički dogovorene koncepcije rasprava. Zato je i bilo moguće da skup istovremeno bude i inovativan i dijaloški poticajan, kako za sudionike pojedinačno tako i kao kolektivno iskustvo. To nam je kao urednicima zbornika omogućilo da u nizu individualnih kontakata s autorima detaljno dogovaramo postupno sve zahtjevnije kriterije finalizacije članaka, kako sadržajne tako i formalne. Pritom je uloga recenzenata u pravilu bila velika, a u nekoliko slučajeva i presudna. Naime, ni ovaj put nismo odustali od već etablirane zborničke prakse anonimnoga dvostrukog recenziranja svakoga pojedinačnog članka.

Desničini susreti cijelo se desetljeće održavaju svake godine u rujnu, u mjesecu u kojem je rođen Vladan Desnica (Zadar, 17. rujna 1905.). Zbornici se isto tako redovito pojavljuju godinu dana nakon održavanja skupa i predstavljaju na novim *Desničinim susretima*. Urednici su svih proteklih godina isti, što ih – ako ništa drugo – kvalificira da s pravom kažu da osjećaju njihovo „bilo“, odnosno da misle kako im neće biti prigovoreno što osjećaju potrebu upozoriti na vrijednosti članaka uvrštenih u ovu knjigu.

Zbornik sadrži 25 članaka, od kojih su 22 nastala na temelju izlaganja s održanog skupa te tri teksta koje smo naručili kao urednici nakon što se u raspravama na *Desničinim susretima* pokazalo da ima tema koje nisu bile u programu, a u zborniku su konceptualno važne za razumijevanje Splita u to doba.⁵

Sandi Bulimbašić i **Lovorka Magaš Bilandžić** autorice su priloga „Politički, kulturni i društveni život međuratnoga Splita kroz objektiv profesionalnih fotografa“, kojim je otvoren radni dio *Desničinih susreta 2015*. Mreža splitskih profesionalnih fotografa, autora još uvijek nepreglednog mnoštva snimaka, nije samo pratila pulsiranje grada u ubrzanom usponu, nego je stvarala sliku o njemu, svijest Splitskana o sebi te reprezentirala Split kao treći grad po važnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Autorice su minuciozno istražile fotografije splitskih fotografa objavljene u ilustriranim časopisima *Jadranska straža* (Split, 1923. – 1941.) i *Svijet* (Zagreb, 1926. – 1938.) te su rekonstruirale vizualnu kroniku splitske svakodnevice, slijedeći različita tipološka očitovanja istraživanih fotografija i ateljea u kojima su nastale. Budući da je težište njihova rada bilo na reportažnoj fotografiji, uspjele su, pored ostalog, vrlo sugestivno otvoriti pitanje kritike fotografije kao povijesnog izvora i kao agensa kulture sjećanja.

U prilogu „Javna riječ u međuratnom Splitu“ **Inoslav Bešker** predstavlja mrežu komunikacijskih kanala i njihove aktere, tipične za razvijeni urbani mediteranski ambijent. Identificirajući javne prostore u širokom rasponu od ulice i trga do ribarnice i briačnice te od neformalnih mreža do formalnih političkih i kulturnih institucija (tj. od ekskluzivnih kavanskih prostora do novinskih redakcija, kazališta itd.), autor se fokusirao na novine kao produkcijski, tehnološki, distribucijski i recepcijski premoćan javni medij u Splitu u spo-

⁵ Riječ je o prilogima Nedjeljke Balić-Nižić i Sanje Roić, Tomislava Brandolice te Matka Globačnika. Najljepše im zahvaljujemo na suradnji i posebno na spremnosti da u kratkim rokovima napišu tekstove na teme koje u nas inače nisu bile predmetom zasebnih istraživanja.

menutom razdoblju. Iako je apostrofirao novinsko mnogoglasje, osobitu pozornost posvetio je dnevniku *Novo doba*, neupitno najvažnijem u čitavom ovom razdoblju. Politički afiniteti i interesi ključnih aktera u *Novom dobu* nikada ga nisu reducirali na stranačke novine. Bio je to ključan preduvjet da ovaj dnevnik funkcionira i kao urbani akter koji ima utjecaja na svim područjima gradskog života: od kapitalnih investicija u gradu do nogometa i karnevala. *Novo doba* otvaralo je svoj novinski prostor ljudima od riječi i stila, neovisno o profesiji, pa i uvjerenjima. Neki od novinara koji su tada pisali za ovaj list kreirali su medijsku scenu u Hrvatskoj i poslije 1945. godine. Autor među njima izdvaja Ivu Baljkasa, Jerolima Čogelju i Josipa Kortšeka.

Ana Šeparović i **Frano Dulibić** kritički propituju lica i naličja splitskog modernizma/antimodernizma na primjeru likovnih umjetnosti u prilogu „Splitska međuratna likovna scena između modernizma i antimodernizma“. Tema je važna jer bi se u načelu uvijek mogla problematizirati u splitskoj svakodnevicu tog doba, kada god se nešto atribuirala modernistički i/ili antimodernistički, od arhitekture do kulture svakodnevice. Upečatljivi podatak o 130 izložbi u Splitu od 1918. do 1941. godine bio bi samo refleks modernističke opsjednutosti kvantifikacijama da ga autori nisu markirali kao okvir dinamične likovne scene na kojoj su se ispreplitali vrlo različiti individualni i grupni likovni afiniteti, umjetničke kvalitete i stvaralački akti. Danas ih je moguće konceptualno osmišljenije vrednovati zahvaljujući postojanom interesu likovnih kritičara i povjesničara umjetnosti za splitsku likovnu scenu navedenih godina te monografskim i retrospektivnim obradama niza aktera, ali i autorskim istraživanjima, prije svega tiskanih medija. Autori su to sugestivno učinili, kako u obzoru tadašnjih poimanja modernizma i antimodernizma tako i u obzoru današnjih, teorijski mnogo nijansiranih pristupa jednome i drugome.

Međuratni Split činili su i ljudi porijeklom s raznih strana Dalmacije – litoralne, inzularne i kontinentalne, „bodulske“ i „vlaške“, „malomišćanske“ i seoske u svim dalmatinskim raznolikostima – ljudi koji su na vrlo različite načine bivali Splićanima, ali su i oni sami Split činili drugačijim. **Bruno Kragić** u prilogu „Ujevićev Split“ fokusirao se na Ujevićeve tekstove sa splitskom tematikom nastale 1930-ih godina, dakle u njegovoj zreloj životnoj dobi. Razvrstavajući ih u tri skupine (feljtonistički, kulturološki i poetski autobiografski), autor je uočio tri različita Ujevićeva načina pisanja o Splitu. Oni se kreću u vrlo širokom rasponu od analitičkih, socijalno-kritičkih opservacija, preko kulturoloških varijacija na teme splitskog mentaliteta i urbanih rituala sve do poetskih, autobiografski prepoznatljivih vizija grada u tragizmom prožetim arkadijskim predjelima.

Rijetko je koji građanski mislilac u međuratnoj Europi, ponajviše u zemljama mediteranske Europe, bio toliko čitan, prihvaćan i osporavan, stvaralački pounutran u Splitu kao Benedetto Croce. U hrvatskoj kulturi Split je bio kročeanški recepcijski epicentar, što je tema priloga **Tonka Maroevića** „Splitski ‘kročeanci’: jedan pogled u kulturu grada Splita između dva svjetska rata“. Kulturnu elitu međuratnog Splita činili su ljudi formirani u tradicijama talijanskog jezika i kulture kao i svoga hrvatskog jezika i kulture te su kao interkulturalni akteri djelovali na obje strane jadranskih obala. Croce je u vrijeme ubrzane fašizacije talijanskog društva bio stvaralac europskog formata, postavši jedan od simbola liberalnog otpora fašizaciji Italije, ali i shvaćanja umjetnosti koje je isključivalo političko-

ideologijsku indoktrinaciju. Bio je simbol Italije kakvu su splitski „kročeanci“ poštivali i prihvaćali. Autor je analitički rekonstruirao različite autorske recepcije i apropijacije Crocea u Splitu. Izdvojio je europski prepoznatljivog Croceova sugovornika (Bogdana Radicu), prevoditelje (Alberta Halera, Vinka Vitezicu), kritičke recipijente (Tina Ujevića), poetske sljedbenike (Ćiru Čičina Šaina, Antu Cettinea, Vladimira Rismonda). Posebno se zadržao na slučaju Vladana Desnice. Desnici je Croce bio poznat iz tradicije obiteljskih recepcija prije Prvog svjetskog rata, da bi mu se i sam posvetio 1930-ih godina, odlično preveo i objavio na vlastiti trošak – prema autoru – vrlo promišljen izbor pod naslovom *Eseji iz estetike* (Split 1938.).

Vladimir Gvozden u prilogu „Vladan Desnica i estetizam“ kritički propituje Desničin estetizam u perspektivi tradicija europskog estetizma 19. i 20. stoljeća. Ne sporeći važnost Crocea, autor traga i za drugim izvorima njegova estetizma u širokom luku, počevši od Kanta i Schillera. Otkriva proturječja u Desničinih iskazima, što čini da „napetost između empirijskog i estetskog u njegovim estetičkim spisima ostaje nerazrešena“. Prema autoru, za razumijevanje Desničina moderniteta bitno je da svoja poimanja umjetnosti i umjetnika, lijepog i harmoničnog baštini iz njihova metafizičkog „zaleđa“, ali da ih u svom opusu transformira u zadovoljstvo kreativnog subjekta, kako intuitivnog tako i iskustvenog, iz čega nastaje njegova umjetnička ljepota. Bez razumijevanja ove kontradiktornosti neshvatljivi su Desničin modernizam, pa i sami estetički i poetički stavovi. Iz takva autorova pristupa razumljivi su Desničin češće varirani iskaz da kritika – možemo dodati i recepcija umjetničkog djela – mora imati širinu zahvata, tj. „sposobnost za poimanje raznih, pa i najsuprotivnijih umjetničkih koncepcija, dakle pluralitetnost njenog umjetničkog osjećaja i ukusa, njenu podobnost da obuhvati razne, pa i antipodne umjetničke subjektivnosti“. Koliko god estetizam bio važan za Desnicu kao pisca, estetizam nije ključ za pristup njegovu opusu, poruka je autora ovog priloga.

Vladimir Rismondo jedan je od onih koji se posljednjih godina vraćaju Desničinu *Zimskom ljetovanju*, romanu koji je u trenutku svog objavljivanja (1950.) na različite načine polarizirao ne samo književnu kritiku, nego i čitateljsku publiku. Mogućnosti novih čitanja, slijedeći pristup i autorovu argumentaciju, otvaraju se u obzoru kulturalnih studija. U svom prilogu „Roman *Zimsko ljetovanje* Vladana Desnice u svjetlu kulturalnih studija“, polazeći od pretpostavke da je već Alberto Fortis u svojoj prosvjetiteljskoj i, dodali bismo, ranoromantičarskoj maniri konstruirao kanon o dvije Dalmacije, autor historizira diskurs imanentan tom kanonu koristeći analitičke alatke teorija o „Drugom“ i imagologije. Pritom se fokusira na splitsko međuratno razdoblje, kada se – prema autoru – lokalne umjetničke apropijacije Crocea i stvaralaštvo Ivana Meštrovića i njegovih sljedbenika javljaju kao nove artikulacije starih urbano-ruralnih dihotomija u Dalmaciji. Desničin roman javlja se u vrijeme nakon niza tragičnih povijesnih prijeloma, prouzročениh ili nastalih Drugim svjetskim ratom u Dalmaciji.

Svetlana Šeatović Dimitrijević prilogom „Kročeoova estetika i Desničin mediteranizam“ podsjeća da je opus Benedetta Crocea – naročito njegovi estetički spisi – trajno vrelo stvaralačkih poticaja Vladana Desnice. Vrhunac Desničina usvajanja Croceove estetike autorica vidi u *Proljećima Ivana Galeba*, gdje „intuiciji i subjektivnom doživljaju da(je) ap-

solutni primat u formiranju poetičkih postupaka“. Autorica otvara pitanje Desničina shvaćanja međuodnosa mediteranizma i dalmatinizma. Desničin mediteranizam kroćeanskog je podrijetla, što znači da je intuitivno i subjektivno ekokulturološki uvjetovan. Koliko god to bilo nesporno, neupitno je i da Mediteran i mediteranizam nisu singularni koncepti. O dalmatinizmu se Desnica nikada nije očitovao, za razliku od svog prijatelja Vladimira Rismonda. Naprotiv, svom je mediteranizmu Desnica uvijek davao univerzalni humanistički smisao.

„Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih transfera (1918. – 1945.)“ naslov je priloga **Sanje Roić**. Identificirala je brojne pripadnike „splitskoga kulturnog kruga“, koji su istovremeno bili djelatni i kao autori i kao prevoditelji – redovito i s talijanskog jezika – te kao „posrednici kulturnih transfera“ u širem smislu. Split kao mediteranski grad bogate tradicije i još većih urbanih aspiracija nije mogao biti samo puki recipijent u procesima kulturnih transfera. Tako su i akteri „splitskoga kulturnog kruga“ bili afirmirani i po tome koliko su bili kreativni pa i originalni u svojim posredovanjima. U splitskom slučaju važno je istaći, slijedeći autoricu, da je nerijetko bila riječ o ljudima koji su stvaralački bili djelatni u Splitu, ali i u drugim gradovima u Kraljevini Jugoslaviji (Zagrebu, Beogradu, Sarajevu) te u inozemstvu. Njihova kulturna posredovanja često su imala političke konotacije, bilo u hrvatskom, bilo u jugoslavenskom obzorju, ali i u europskom. Talijanska kultura i dalje je bila vrelo inspiracija, ali je fašizirana Italija, međunarodno legitimirana na istočnoj obali Jadranskog mora čitavim nizom akata od 1915. nadalje, bila stalno izvorište bojazni i tjeskoba pred budućnošću. Budući da se i Vladan Desnica kao umjetnik razvijao po istome splitskom obrascu „autor – prevoditelj – posrednik“, tipičan je pripadnik tog kruga.

Iako **Sanja Šoštarić** u prilogu „Francuska književnost u prijevodima pripadnika splitskog kulturnog kruga“ usredotočuje svoju pozornost – u skladu s izabranom temom – na prevođenje djela iz francuske književnosti u „splitskome kulturnom krugu“, napominje da su njegovi nerijetko isti akteri prevodili s dva pa i više jezika, a svoje prijevode objavljivali uglavnom izvan Splita, ponajčešće u Zagrebu. Postavivši problem svog rada sa stajališta traduktologije, komparatistike i književne sociologije, s leksikografskom preciznošću identificirala je autore i djela francuske jezičke kulture 19. i 20. stoljeća koji su pobuđivali različite interese na hrvatskoj strani. Ponudila je širi uvid u hrvatsku kulturnu situaciju u dužem vremenskom razdoblju, tj. i prije 1918. i poslije 1945. godine, imajući na umu kronološke raspone djelatnosti pojedinih prevoditelja, ali i trajanja kulturnih fenomena, kao i nastajanja drugačijih kulturnih senzibiliteta, društvenih i političkih imperativa, koji su poticali pa i usporavali prevođenje s francuskog jezika na hrvatski. Posljednje je egzemplificirala trima hrvatskim prijevodima knjige putopisa po Sovjetskom Savezu André Gidea *Retour de l'U. R. S. S.* u rasponu od 1937. do 1980., uključujući i – kako sama kaže – izvrstan prijevod Vladana Desnice objavljen 1952. godine.

Naslov priloga **Ive Grgić Maroević** „Splitska fortuna Luigija Pirandella“ samo na prvi pogled sužava spektar tema i problematika kojima se inače bavi. Pripadnici splitskoga kulturnog kruga recipiraju i apropriraju Pirandella ne samo u splitskom kazališnom i kulturnom obzorju, nego izravno utječu i na odnos spram Pirandella i njegovih djela – napose

dramskih, na prvom mjestu *Šest lica traži autora* i *Tako je (ako vam se čini)* – u Zagrebu i Beogradu, tj. u širem hrvatskom i u srpskom kontekstu. Članak je pisan kao svojevrsna *case study*, koju pored jasnog postavljanja istraživačkog pitanja i primjerene akribičnosti čini zanimljivim i skoro dramaturški izvedena naracija. To naročito dolazi do izražaja u dijelu članka koji se odnosi na Vladana Desnicu i njegovo očigledno pomanjkanje interesa za Pirandella, neovisno o tome što je njegov splitski prijatelj Vladimir Rismondo živo poticao taj interes. Desničino različito shvaćanje estetičkih implikacija Pirandellovih drama bilo je pritom, kao što i autorica ističe, vjerojatno presudno.

U prilogu „Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura“ **Bojan Đorđević** podsjeća na činjenicu da je novostvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca podržavala kazališta u zemlji. Ona su prije 1918. godine – tamo gdje ih je bilo u različitim vlasničkim i pravnim statusima – djelovala u različitim uvjetima, slijedila različitu repertoarnu politiku, različito razvijala svoje ansamble i kultivirala različite kazališne afinitete i ukuse. U promijenjenom državno-političkom okviru, podržavanje i centralizacija kazališne politike imali su različite učinke, a Split je s tog stajališta odličan primjer. Ne ulazeći detaljnije u povijest splitskog kazališnog iskustva od 1893. do 1918., autor je, koristeći dosada nekoristenu arhivsku dokumentaciju Ministarstva prosvete, rasvijetlio manje poznate aspekte državne kazališne politike u Splitu. Razmjerno brzim utemeljenjem Narodnog pozorišta za Dalmaciju, 17. rujna 1920. – što je bilo moguće kako zbog političke podrške gradske uprave tako i zbog pritiska intelektualaca-jugoslavenskih nacionalista u gradu, koji su instrumentalizirali napete odnose s Kraljevinom Italijom – stvoreno je kazalište koje se od početka suočavalo s velikim problemima u svim segmentima kazališne djelatnosti. Ti su problemi vrlo brzo dobili i hrvatska nacionalna obilježja jer se kritiku službene kazališne politike neizbježno povezivalo sa sve širim otporom s hrvatske strane oficijelnoj jugoslavenskoj politici u svim njezinim aspektima. Narodno pozorište za Dalmaciju na kraju je spojeno sa sarajevskim i time faktično ukinuto 1. travnja 1928.

Prilog **Helene Peričić** „Književno-publicističke preokupacije i prijevod *Hamleta* liječnika Bože Peričića“ posvećen je književno-publicističkom i prevoditeljskom djelovanju liječnika dr. Bože Peričića. Bio je bečki student medicine, a potom vrlo uspješan i uvažen liječnik koji je djelovao u Zadru, Šibeniku i Splitu. Iznimnim ga čini što je velik dio svog života posvetio filološkim studijama, prevođenju, pisanju u različitim književnim žanrovima itd. Poznajući klasične i više živih jezika (njemački, francuski, engleski i talijanski), Peričić se isticao svojim prijevodima s engleskog jezika, koji je u međuratnom Splitu znao vrlo mali broj ljudi. Posebnu pozornost i danas privlači njegov izravni prijevod *Hamleta* s engleskog, dakle, bez posredovanja drugih prijevoda. Budući da ovaj prijevod nikada nije bio u cijelosti objavljen, nesumnjivo zavređuje cjelovitu kritičku obradu, imajući na umu kontekste u kojima je stvaran punih dvadeset godina. Božo Peričić i Uroš Desnica bili su bliski od ranih zadarskih dana i takvima su ostali do kraja života, a njihove književne rasprave – o kojima svjedoči Peričić sam – dokaz su da su akteri splitske kulturna scene bili ljudi vrlo različitih zanimanja, statusa i kulturnih afiniteta, ali i obrnuto, da je splitska književna scena bila živa i zato što su njezini akteri potjecali iz vrlo različitih područja urbane kulture.

Stevo Đurašković u prilogu „Mediteranizam Bogdana Radice kao ideja slobode nasuprot totalitarizmima“ pristupa konceptu mediteranizma, usredotočujući se na Bogdana Radicu, jednog od najvećih Splićana izvan Splita kasnih 1920-ih i 1930-ih godina, koji nije prestajao biti akter splitskih kulturnih zbivanja. Radičina su shvaćanja mediteranizma i dalmatinizma, prema autoru, interpretirana kako kulturološki tako i politološki kao *plaidoyer* za pučku pa i „pučko-puntarsku“ alternativu na Mediteranu, u svakom slučaju demokratsku naspram totalitarističkih paradigmi – kako „gosparsko-isusovačke“ tako i radikalne ljevičarske provenijencije. Radica je dosljedno bio uvjerenja da su mediteranizam i dalmatinizam bitni koncepti u bilo kakvu razumijevanju hrvatske povijesti. Kako su njegovi publicistički radovi najčešće pisani u esejističkoj formi i formi intervjua, oni su i danas vrlo čitljivi, što olakšava kritički „povratak“ mediteranističkom i dalmatinističkom opusu Bogdana Radice.

Prilog **Branimira Jankovića** „Vi na Balkanu to sve znate i čitate!“ Recepcijska čitanja i upotrebe Juliene Bende i *Izdaje intelektualaca*“ posvećen je djelu Juliene Bende *Izdaja intelektualaca (La Trahison des clercs)*, objelodanjenu 1927. godine, koje je i u svom vremenu, a i poslije, problematiziralo ulogu intelektualaca u modernom svijetu na način koji ga čini epohalno nezaobilaznim u raspravama na tu temu. Ključna teza da su intelektualci „izdali“ svoju univerzalnu humanističku misiju – očigledno prosvjetiteljske provenijencije – zbog neadekvatne „privrženosti državi, naciji, rasi i klasi“, bila je marginalno recipirana u međuratnoj hrvatskoj i jugoslavenskoj situaciji. (Jedan od urednika ovog zbornika, D. Rokandić, već je upozorio da je Vladan Desnica bio u Parizu kada je objelodanjena Bendina knjiga, ali da na nju nikada nije reagirao.) Bogdan Radica bio je velika iznimka u hrvatskoj kulturi svojim odnosom prema Bendi. Novina je ovog priloga prije svega u kreativnoj primjeni Bourdieuovih koncepata, posebno koncepta „društvenih uvjeta međunarodne cirkulacije ideja“. Radica je s Bendom i osobno komunicirao i nesumnjivo intelektualno interiorizirao njegovu agendu i shvaćanja u svoju kulturu mišljenja o problemima epohe.

Prilogom „Splićani i splitske teme u beogradskoj javnosti 1920–1941 (*Politika i Srpski književni glasnik*)“ **Stanislava Barać** otvara kompleksnu, ali i važnu temu u međuratnoj povijesti oba grada. Autorica je opravdano svoj rad već u naslovu tematski razdvojila. Pritom se ograničila na najreprezentativnije uzorke za propitivanje izabrane teme, na dnevnik *Politiku* i književni časopis *Srpski književni glasnik*. Imajući na umu splitski i dalmatinski državnopravni izbor 1918. godine u procesu stvaranja zajedničke južnoslavenske države te činjenicu da su se u Beogradu zarana skupili utjecajni Splićani koji su mu time i sami davali metropolitanski legitimitet, autorica polazi od pretpostavke da su sami beogradski Splićani imali udjela u oblikovanju predodžbi i stvaranju odnosa beogradske javnosti prema Splitu u međuratnom razdoblju. Time je percepcijski horizont istovremeno mogao dobiti – kao što je i dobivao – na izoštrnosti predodžbi, ali je mogao biti – kao što je i bivao – aberantan u odnosu na dubinske promjene u glavnom toku splitskih urbanih orijentacija prije i poslije 1928./1929. godine te naročito uoči i nakon stvaranja Banovine Hrvatske. Time se i odnos medijskih aktera beogradske javnosti prema splitskim temama nužno raslojavao u širokom rasponu razumijevanja/nerazumijevanja, prihvaćanja/neprihvatanja itd. Vladan Desnica, njegov otac Uroš i stric Boško bili su pasionirani čitatelji *Politike* i *Srpskog književnog glasnika* prije i nakon Velikog rata.

Filip Šimetin Šegvić i **Nikolina Šimetin Šegvić** koautori su priloga „Grad kao mjesto oblikovanja intelektualca: Kerubin Šegvić i Split“, posvećenog svećeniku i jednome od dugovječnih, polustoljetnih aktera splitske, ali i hrvatske političke, kulturne i znanstvene scene, dosljedno desničarski angažiranog intelektualca. Obrazovan i produktivan, ali i žestok polemičar, Šegvić je inicirao brojne kontroverze koje su reflektirale važne pa i ključne nedoumice u hrvatskoj politici i kulturi njegova doba. Izazivao je žestoke odgovore pa i suštinska neslaganja. Pitanja Šegvićeova odnosa prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njegova pogubljenja 1945. i dalje su historiografski nedovoljno istražena. Svojevremeni bliski suradnik don Ante Bulića, ogledao se u istraživanju i medijskom populariziranju brojnih fenomena hrvatske povijesti u različitim kontekstima od kasne antike do 20. stoljeća. Realizirao je opus velikih razmjera, koji također nije kritički vrednovan, osobito kada je riječ o najspornijim rasnim koncepcijama. Kerubin Šegvić, smatraju autori, ne bi bio takav kakav je bio da i sam nije bio Splitsanin, da i sam nije živio u ambijentu u čijoj su se svakodnevici živo prepletali kulturni fenomeni i slojevi od antike do njegova doba.

Matko Globačnik u radu „Prilozi političkoj, kulturnoj i intelektualnoj historiji Splita u doba Banovine Hrvatske (1939. – 1941.)“ nastojao je, u skladu s koncepcijom ove publikacije, istražiti medijski aspekt promjena koje su se zbivale u Splitu u doba Banovine Hrvatske. Split je neupitno bio drugi grad u Banovini Hrvatskoj, ali njegova politička težina u banovinskom poretku nije bila razmjerna njegovoj urbanoj težini. Iako je Hrvatska seljačka stranka (HSS) i u Splitu stekla status hegemonu u stranačkom krajoliku već 1935. godine, homogenizirajući učinak stranačke središnjice u Zagrebu ni izdaleka nije bio toliko uočljiv koliko se to htjelo, a odnosi među stranačkim strujama samo su se usložnili nakon 1938. godine. Stranačka ljevica i desnica bile su sve udaljenije jedna od druge. Raslojavale su se i sve druge stranke: koalicijska Samostalna demokratska stranka (SDS), Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) i Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ). Obrnut je bio proces u splitskoj Komunističkoj stranci Hrvatske (KSH), konstituiranoj 1937. unutar Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Kako su splitski komunisti u vizuri novoga partijskog čelnika Josipa Broza bili „frakcionaši“, partijsko discipliniranje nesumnjivo ju je ojačalo. U hrvatskoj kulturi tog razdoblja Split je kreativno mnogo uočljiviji nego prije, ali su i kulturne veze Splita i Zagreba upravo u to vrijeme dosegle ranije nepoznate razine.

Aleksandar Jakir u prilogu „Split od travnja 1941. do rujna 1943. godine: mjesto fašističke represije i antifašističkog otpora“ podsjeća da je Drugi svjetski rat u Splitu počeo isti dan pa i na sličan način, tj. zračnim napadom, kao i u slučaju Beograda. Iako su se Split i Beograd od 1918. do 1941. nacionalno-politički stubokom bili udaljili jedan od drugog, nacisti i fašisti – u mjeri u kojoj su bili i povijesni revizionisti – ni jednom ni drugom gradu nisu oprostili 1918. godinu. Međutim, dok je Beograd okupiran, u Splitu je od 10. travnja do 18. svibnja 1941. bilo iluzija da će grad moći ostati u granicama Nezavisne Države Hrvatske. Rimski ugovori kojima je Split postao talijanski, kao i najveći dio hrvatske obale Jadranskog mora, a i cijela „Kraljevina Hrvatska“ bila je dizajnirana *de facto* kao talijanski protektorat. Split je i sam postao poprištem galopirajuće fašističke talijanizacije, podsjećajući autor. Međutim, dugotrajno iskustvo otpora hrvatskog Splita talijanskom iredentizmu prelazilo je granice političkih razlika, s izuzetkom ustaša i dijela klerikalaca u Drugom

svjetskom ratu. To iskustvo utjecalo je da se većina žitelja grada antifašistički opredijelila. Ipak, splitski komunisti, najaktivniji u otvorenom otporu, dugo nisu uspijevali povezati različite predratne političke aktere. Njihov je utjecaj postupno rastao – neovisno o svim talijanskim pokušajima da politički, vojno i gospodarski učine Split što više svojim – da bi u vrijeme kapitulacije fašističke Kraljevine Italije, u rujnu 1943., Narodnooslobodilački pokret u Splitu uspio razoružati najveći dio talijanske divizije „Bergamo“, preuzeti vlast u gradu, mobilizirati masu ljudi u Narodnooslobodilačku vojsku. Autorov pregled povijesti Splita u ovo doba, pisan kombinacijom mikro- i makroperspektiva, povijesti „odozdo“ i povijesti „odozgo“, poticajan je doprinos rekonstrukciji povijesti grada u cijelom ciklusu njegove povijesti od 1918. do 1945. godine.

Nedjeljka Balić-Nižić i **Sanja Roić** bave se problematikom koja je tek nedavno postala predmetom znanstvenih istraživanja. Njihov prilog „Talijanska okupacija na stranicama splitskog dnevnog tiska“ posvećen je splitskim talijanskim okupacijskim dnevnicima *San Marco! Edizione di Spalato i Il Popolo di Splato*. Dnevnici su bili važni instrumenti fašističke talijanizacije Splita i, nadasve, instrumenti politike totalnog rata u gradu. Intrigantna je i njihova neravnopravna dvojezičnost, talijanska i hrvatska. Talijanske su vlasti u Splitu 1941. godine nastupile sa ciljem vraćanja grada na godine koje su smatrali „nultima“, tj. prije pohrvaćivanja gradske uprave u Splitu koncem 19. stoljeća i definitivno prije sloma Austro-Ugarske. Smatrale su da su te godine referentna ishodišta za fašističku talijanizaciju Splita, koncipirane na fašističkim poimanjima multikulturne civilizacije, dakako utemeljene na hegemoniji talijanskog jezika i kulture – kao u imperijalnoj rimskoj antici. Autorice ističu da su oba lista na donekle različite načine istovremeno usmjerena na konstrukciju „normalnosti“ u splitskoj svakodnevici na zadanim pretpostavkama, ali i na maksimalističke ciljeve fašističke talijanizacije, koje je moguće postići samo u ratnim uvjetima.

„Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red!“ Splitski listopad 1943. u ustaškoj i njemačkoj lokalnoj propagandi“ naslov je priloga **Ivane Cvijović Javorina**. Autorica se fokusirala na prvih desetak dana nacističko-ustaške vlasti u Splitu početkom listopada 1943. godine. Pritom su je prije svega zanimali medijski aspekti. Tada u gradu počinju izlaziti *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter* i ponovno pokrenuto *Novo doba*. Izdavač *Splitskog glasnika* bila je „Gradska Općina u Splitu“, *Der Spliter Splitter* izdavala je „Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee“ i bio je namijenjen njemačkim vojnicima, a *Novo doba* „Ustaški nakladni zavod Zagreb“. U članku se nastoji – analizom sadržaja navedenih listova te diskurzivnom analizom odabranih tekstova objavljenih u njima u prvom tjednu njihova izlaženja – odgovoriti na pitanja kako se medijski ostvarivalo nacističko-ustaško savezništvo u Splitu, u čemu su se medijske politike podudarale, a u čemu razlikovale te koliko su spomenuti listovi uistinu bili splitski urbani fenomeni. Rad se ograničava na prvi tjedan njihova izlaženja s pretpostavkom da se u tom periodu mogu očitati najvažnije programske smjernice.

Tomislav Brandolica u prilogu „Usporedna analiza partizanskog i ustaškog tiska u razdoblju između reokupacije i oslobođenja Splita (rujan 1943. – listopad 1944.): primjer *Novog Doba* i *Slobodne Dalmacije*“ komparativistički istražuje medijske fenomene ustaškog

Novog doba u Splitu i partizanske *Slobodne Dalmacije*. Autorov je pristup zahtjevan jer temu elaborira polazeći od svjetonazorskih opreka koje ova glasila promoviraju u uvjetima finalne faze totalnog rata, vođenog u globalnim razmjerima. Iako su tehnička i tehnološka razina produkcije, žurnalistička kvaliteta, distribucija i recepcija jednog i drugog glasila međusobno bile bitno različite, oba su lista bila medijski akteri istog rata, i to rata koji obostrano pretpostavlja ili totalnu pobjedu ili totalni poraz. To znači da su njihovi sadržaji i poruke bili međusobno uvjetovani. Pritom je ustaško glasilo bilo u ambivalentnom simboličkom statusu jer je nosilo ime najvažnijeg međuratnog splitskog dnevnika, koji je praktično nastao i nestao sa zajedničkom južnoslavenskom državom i, neovisno o svim mijenama u uređivačkoj politici i žurnalističkoj kulturi, bio i ostao liberalni dnevnik. Ustaški list istog imena nastao je logikom negacije svega što je za njegova liberalnog prethodnika bilo bitno, ali je htio iskoristiti njegov splitski i dalmatinski simbolički kapital. Partizansko glasilo *Slobodna Dalmacija* nosilo je ime koje u povijesti novinstva u Dalmaciji nije bilo korišteno pa se u dijakronijskom smislu moglo tumačiti kao simbol uistinu drugačije, slobodne Dalmacije. U sinkronijskom smislu ovaj je naziv implicirao postojanje druge, neslobodne Dalmacije pa je već time moglo djelovati mobilizacijski u ratnim uvjetima.

Prilog **Svjetlana Lacka Vidulića** „Viktor Ramov (1889. – 1974.), dužnosnik NDH. Kolektivno pamćenje između obiteljske priče, historiografije i arhiva“ rijedak je primjer složene rekonstrukcije biografije višeg ustaškog dužnosnika u ratnim i poratnim godinama, nastale istraživačkim radom njegova potomka. Svoje spoznaje – stečene kritičkim propitivanjem historiografskih radova različitih provenijencija, kao i arhivskih izvora različita podrijetla – autor sučeljava s osobnim sjećanjima i obiteljskom kulturom pamćenja, vraćajući se kako na njihova mentalna tako i materijalna očitovanja. U teorijskom smislu ovaj rad je primjer kako je moguće funkcionalno umrežiti različite koncepte i modele ako je autor sposoban jasno postaviti istraživačko pitanje i formulirati hipotezu. Posebnost je ovog rada što je autor kombinirao historiografske pristupe i metode s pristupima i metodama uobičajenima u istraživanjima kulture sjećanja te uočljivim, ali ne i prenaplašenim prakticiranjem *ego-histoire*. Rad je školski primjer da se neizbježna (post)tranzicijska reinterpretacija prošlosti ne mora svoditi na matrice negacionističkog revizionizma crno-bijelim matricama i, drugo, da uključuje spremnost na autorsko samopropitivanje u pristupu temama koje uvijek imaju i osobne implikacije. Prilog je tim više dobrodošao što ga nije napisao profesionalni povjesničar, nego profesionalni germanist.

Drago Roksandić u prilogu „Kud koje žure brzi kraci / a vode svi u bespuće?: Vladan Desnica u Splitu od 1935. do 1941. godine“ polazi od hipoteze da je negativno iskustvo stečeno *Magazinom Sjeverne Dalmacije* (1934. – 1935.) bilo odlučujuće u umjetničkom sazrijevanju Vladana Desnice. Ne previđajući da ga je od ranog djetinjstva obitelj podržavala u razvoju umjetničkih senzibiliteta, kao i da je sam vrlo rano počeo „črčkati“, godine posvećene *Magazinu* i svemu što se s njime u vezi i oko njega zbivalo bile su korektiv bar utoliko što su mu olakšale da shvati što neće raditi, a uvelike i što bi morao raditi. Koristeći dosadašnje spoznaje drugih, pa i svoje vlastite, kao i dosad nepoznate fragmente piščeve ostavštine, autor historiografski propituje neke manje poznate aspekte Desničine biografije

u navedenom razdoblju, predigri Drugoga svjetskog rata, koji će stubokom promijeniti i Desničin život.

U prilogu „*Gozba u poljima* – fragmenti rekonstrukcije pjesničke knjige Vladana Desnice u rukopisu“, posvećenu neobjavljenoj i djelomično sačuvanoj pjesničkoj zbirci u ratnim godinama 1941. – 1945., **Vladan Bajčeta** tekstološki rekonstruirao rukopis, ali ulazi i u temeljnu poetsku problematiku njegova kasnije neuočljivog „antropološkog optimizma“. Budući da je jedna pjesma iz ove zbirke sačuvana u više kronološki različitih varijanti, autoru je bilo moguće ući i u proces Desničina pjesničkoga mladalačkog stvaralaštva. Ostaje otvoreno pitanje je li u slučaju ovog rada riječ o poslijeratnoj rekonstrukciji dijela ili cjeline pjesničke zbirke, koja vjerojatno ni prije rata nije bila finalizirana u formi koja bi Desnicu toliko zadovoljila da bi bio spreman ponuditi je za objavljivanje. Kombinirajući tekstološke s hermeneutičkim pristupima te primjenjujući metode koje su im imanentne, autor je ponudio čitanje mladog Desnice koje omogućuje kompleksniji pristup razumijevanju njegova pjesničkog opusa.

Varirajući teme iz pozivnog pisma Pripremnog odbora za *Desničine susrete 2015.*, zapisali smo u spomenutoj programskoj knjižici stavove koji su trebali biti kompleksnije provjereni na temelju novih istraživačkih spoznaja:

Urbana historija Splita od 1918. do 1945. godine mnogo više je povijest promjena nego povijest trajanja. Promjene u splitskoj političkoj kulturi u istom vremenskom razdoblju egzemplarne su u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća po raznolikostima i proturječijima svojih očitovanja. Isto se može reći za bogatstvo promjenljivih splitskih kulturnih situacija, napolje za umjetničko stvaralaštvo u Splitu. Kada je o svim ovim promjenama riječ, valja imati na umu da one, s jedne strane, imaju svoje vlastite „urbane logike“ te, s druge strane, da reflektiraju iskustva i zbivanja u nacionalnim, državnim i internacionalnim horizontima. *Desničini susreti 2015.* usredotočit će se, prvo, na promjene u splitskoj političkoj kulturi i kulturnom stvaralaštvu, drugo, na splitsko prevoditeljstvo kao fenomen kulturnih transfera i, treće, na kulturno distinktivni fenomen splitskih kročeanaca, ključ za razumijevanje splitskog mediteranizma u to doba. Svi ovi izabrani fokusi zrcale i potrebe produbljenijeg interesa za stvaralačko sazrijevanje Vladana Desnice.⁶

Nadamo se da smo u tome dobrim dijelom uspjeli. Kao sudionici i urednici drago nam je što možemo zaključiti rad na ovom zborniku s osjećajem da će s njegovim izlaskom iz tiska biti zatvoren jedan uistinu zahtjevan, ali i vrlo poticajan radni ciklus. Pritom nemamo na umu samo jedan nego dva zbornika. Naime, zbornik radova s *Desničinih susreta 2015.* čini cjelinu sa zbornikom radova s *Desničinih susreta 2014.*⁷ Podsjećamo, pretpošlogodišnji su Susreti bili posvećeni temi *Vladan Desnica i Split (1920. – 1945.)*, a prošlogodišnji temi *Split i Vladan Desnica (1918. – 1945.): umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike*. Težište se očito pomaklo u godinu dana s pisca na druge Splitskane i Split njegova doba kao na „kolektivnu biografiju“ u urbanom ambijentu.

⁶ Drago ROKSANDIĆ – Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA (ur.), *Split i Vladan Desnica (1918. – 1945.): umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2015., 11.

⁷ Drago ROKSANDIĆ – Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA (ur.), *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.*, Zagreb 2015.

Dužni smo i ovom prilikom kao urednici zahvaliti prije svega autorima priloga, ali i recenzentima članaka i recenzentima zbornika kao cjeline. Njihova su imena otisnuta u knjizi. Srdačnu zahvalnost dugujemo dekanu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prof. dr. sc. Vlatku Previšiću i dekanu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu prof. dr. sc. Aleksandru Jakiru. Bez njihove podrške ne bi ni ove godine bilo moguće osigurati potrebna financijska sredstva za realizaciju zbornika.

Zbornik je slikovno obogaćen dijelom zahvaljujući autorima, a dijelom zahvaljujući su-sretljivosti i povjerenju obitelji Desnica, Sveučilišne knjižnice u Splitu, Muzeja grada Splita i svih ustanova i pojedinaca koji su izašli u susret autorima priloga i nama urednicima. Podatci o njima otisnuti su u „Popisu slikovnih priloga“. Svima iskreno zahvaljujemo, ali osjećamo potrebu izdvojiti dr. sc. Uroša Desnicu, ravnatelja Sveučilišne knjižnice u Splitu mr. sc. Petra Krolu, voditeljicu Odjela serijskih publikacija Sveučilišne knjižnice u Splitu dr. sc. Ivanku Kuić, muzejskog savjetnika Gorana Borčića u Muzeju grada Splita i Bogdana Vučića, kolekcionara i vlasnika zbirke razglednica. Gospođa Kuić nam je u nekoliko navrata pomogla i u pronalaženju teško dostupnih novinskih članaka te osigurala izradu njihovih kopija u vrlo kratkom vremenu pa joj zahvaljujemo na tom dodatnom naporu i iskreno želimo Sveučilišnoj knjižnici u Splitu da uspije osigurati financijska sredstva za nastavak projekta digitalizacije dragocjene periodike. Prof. dr. sc. Borislavu Kneževiću s Odsjeka za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu zahvaljujemo na prijevodu sažetaka na engleski jezik.

Na kraju, ponavljamo kao i više puta do sada, odlična suradnja s kolegicama i kolegama iz FF pressa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, s Borisom Buijem na čelu, omogućila je da se i ovaj zbornik pojavi u javnosti nakladnički još kvalitetniji od prethodnih.

Zagreb, 17. kolovoza 2016.

1. POLITIČKI, KULTURNI I DRUŠTVENI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA KROZ OBJEKTIV PROFESIONALNIH FOTOGRAFA

Sandi Bulimbašić i Lovorka Magaš Bilandžić

UDK: 77.03:304.3(497.5 Split)“1918/1941“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se, na temelju istraživanja ilustriranih časopisa *Jadranska straža* i *Svijet* te brojnih fotografija koje su u njima objavljene, razmatra i rekonstruira vizualna kronika međuratnog Splita. Politički, kulturni i društveni život grada predstavlja se kroz djelovanje splitskih profesionalnih fotografa aktivnih u razdoblju između dva svjetska rata, a poseban je naglasak stavljen na reportažnu fotografiju čiji intenzivniji razvitak započinje upravo 1920-ih. Među brojnim splitskim profesionalnim fotografima koji su snimali na terenu ističu se fotografski atelieri: Slavija Mary Goldstein i Violete Lewy Goldstein, Olympia Petra Ruljančića, Hollywood Ante Borovića, Rembrandt Salona Galić, Sonja Violete Omero, Noworyta te studiji Dragutina Karla Stühlera i Stevana Sinobada. U radu je osobita pozornost posvećena analizi načina na koje se fotografija koristila u propagandne svrhe na stranicama *Jadranske straže* i *Svijeta*, odnosno ulozi koju je imala u promoviranju novih trendova i kreiranju slike epohe, a istraživanjem su identificirani autori niza do danas neatribuiranih fotografija.

Ključne riječi: fotografija, profesionalni fotografski atelieri, međuratni Split, politika, društveni i kulturni život, reportaža, ilustrirani časopisi, *Jadranska straža*, *Svijet*

Split je, kao središte Dalmacije, u međuratnom razdoblju izrazito napredovao, a zahvaljujući svom povlaštenom položaju glavne luke, razvijao se brže od ostalih gradova u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Grad je doživio infrastrukturni, urbanistički, graditeljski, turistički i kulturni procvat, što se odrazilo i na bogat društveni život njegovih stanovnika.¹

¹ O različitim aspektima povijesti međuratnog Splita objavljena je bogata i relevantna literatura. Vidi npr. Branko RADICA, *Novi Split. Monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.; Duško KEČKEMET, „Skica za sliku Splita između dva rata“, *Mogućnosti*, 39/1992., br. 8–10, 636–642; Anatolij KUDRJVACEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 1998.; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put dr. Ive Tartaglie*, Split 2001.; Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.; Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.; Josip VRANDEČIĆ, „Povratak Ive Tartaglie (1880.–1949).“, *Zbirka dr. Ive Tartaglie. Djela iz fundusa Galerije umjetnina* (ur. Božo Majstorović i Iris Slade), Split 2014., 5–11. Atmosferu splitskih međuratnih godina opisao je u memoarskim

Modernizacijski procesi koji su obilježili splitske međuratne godine bili su evidentni na različitim razinama – od rješavanja problema vodoopskrbe i uvođenja elektrifikacije (1922. – 1927.) do povezivanja sa Zagrebom gradnjom Ličke pruge 1925. – te su znatno utjecali na svakodnevni život građana (sl. 4, 5).² Unatoč političkim krizama koje su obilježile ondašnje turbulentne godine – poput talijanske okupacije neposredno po završetku Prvoga svjetskog rata, Šestosiječanjske diktature 1929. i njezinih reperkusija te ograničenja građanskih sloboda pod pritiskom jugoslavenske ideologije itd. – Split je bio, kako ističu mnogi kroničari, grad ugodan za živjeti.³ To potvrđuje i rapidan rast njegova stanovništva koje se u razdoblju od dva desetljeća gotovo udvostručilo: od 25 045 stanovnika 1921. do 35 417 stanovnika 1931. i 46 001 krajem 1940. godine, neposredno prije talijanske okupacije.⁴

Život u Splitu između dva svjetska rata ostao je zabilježen na brojnim snimkama profesionalnih fotografa: svojim su objektivom evidentirali mijene koje su zahvaćale grad i njegove stanovnike. Prakticirajući podjednako atelijsku i reportažnu fotografiju splitski su profesionalni fotografi stvorili vizualnu kroniku vremena, a svoje snimke redovito objavljivali u ilustriranim časopisima. Tijekom međuratnog razdoblja oni su postali važan poligon za uvođenje novih ideja i trendova te promoviranje različitih aspekata društvenog, kulturnog i političkog života. U radu se, na temelju fotografija profesionalnih fotografa objavljenih u ilustriranim časopisima *Jadranska straža* i *Svijet*, razmatraju događaji i fenomeni koji su obilježili splitsku svakodnevicu – od značajnih političkih trenutaka, podizanja spomenika i osnivanja istaknutih kulturnih institucija do popularnih običaja i svetkovina (plesova, karnevala), uloge kazališta i sportskih natjecanja te ostalih oblika zabave koji su obilježavali život građana tijekom „ludih“ 1920-ih i 1930-ih. Pritom se osobita pozornost posvećuje iščitavanju načina na koje se fotografija u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* koristila u svrhu prenošenja poruke, odnosno ulogi koju je imala u službi najčešće političke, ali i privredne, kulturne i turističke propagande. Budući da je velik broj fotografija objavljenih u tim časopisima potpisan, istraživanje je rezultiralo i identifikacijom autora niza, do sada neatribuiranih snimki pohranjenih u arhivskim i muzejskim institucijama i objavljenih u literaturi, i revalorizacijom pojedinačnih fotografskih opusa.⁵

ČASOPISI JADRANSKA STRAŽA I SVIJET

Vizualna kronika međuratnog Splita može se gotovo minuciozno rekonstruirati sa stranica splitske *Jadranske straže* i zagrebačkoga *Svijeta* (sl. 1, 2). Iako su bili časopisi različitog predznaka, podjednako veliku pozornost posvećivali su bogatoj likovnoj opremi te visokoj

zapisima Duško Kečkemet. Vidi: Duško KEČKEMET, *Split moje mladosti. Izgled i život grada između dva svjetska rata*, Zagreb 2008.

² Nesignirane fotografije u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* dokumentiraju te važne događaje iz splitske povijesti: „Fotografija svečanog otvorenja pruge i doček prvih vlakova u Splitu“, *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 270, 272. O vitalnom značaju pruge svjedoče i fotografije pruge pod snijegom, objavljene u: *Svijet*, 4/1929, knj. 7, br. 15, 363.

³ D. KEČKEMET, „Skica za sliku Splita između dva rata“, 636.

⁴ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 25.

⁵ U radu se po prvi puta evidentiraju autori kulturnih fotografija koje su desetljećima objavljivane u različitim publikacijama te su postale dijelom kolektivne memorije i sinonimom za pojedina poglavlja i teme iz splitske međuratne povijesti.

kvaliteti tiska i objavljivanih fotografija. U kreiranju vizualnog identiteta časopisa sudjelovali su brojni vrsni umjetnici poput Radovana Tommasea i Angjela Uvodića (*Jadranska straža*), Otta Antoninija i Pavla Gavranica (*Svijet*) te mnogi drugi koji su oblikovali efektne naslovnice i pridonijeli popularnosti tih tiskovina.⁶ Unutrašnjost oba časopisa bila je ispunjena brojnim umjetničkim i reportažnim fotografijama profesionalnih i amaterskih fotografa iz različitih dijelova Hrvatske, a prikazivale su širok raspon motiva i dokumentirale različite aspekte života između dva svjetska rata.⁷

Jadranska straža, časopis istoimenog društva za očuvanje Jadrana, pokrenut je kao mjesečnik 1923., godinu dana nakon osnivanja društva čiji su predsjednici i članovi bili istaknuta imena dalmatinske političke i kulturne scene nakon Prvoga svjetskog rata. Prvi predsjednik društva *Jadranska straža* bio je Juraj Biankini, kojega je nakon smrti (1928.) zamijenio dotadašnji potpredsjednik i aktualni splitski gradonačelnik dr. Ivo Tartaglia, a pokrovitelj društva bio je tek rođeni prijestolonasljednik Petar Karađorđević. Društvo i časopis imali su izraziti ideološki i geopolitički cilj – propagirati jugoslavensko zajedništvo i pomorsku, jadransku orijentaciju nove države čija je glavna luka bio Split.⁸ Stoga fotografije na stranicama *Jadranske straže* najčešće bilježe ljepote Splita i drugih priobalnih gradova i otoka te prije svega političke i gospodarske teme, a rjeđe kulturni i društveni život grada koji je bio bogato ilustriran u zagrebačkoj reviji *Svijet*.

Ilustrirani *lifestyle* časopis *Svijet* počeo je izlaziti u Zagrebu 1926. u izdanju Tipografije i pod uredništvom umjetnika Otta Antoninija.⁹ Uskoro je postao vodeća društvena kronika građanskog sloja, čemu su pridonijeli širok dijapazon predstavljenih tema iz različitih sfera društvenog, kulturnog i političkog života,¹⁰ agilno praćenje domaćih i inozemnih događaja te visoka kvaliteta reproduciranih fotografija, a imao je i važnu ulogu u promoviranju i uspostavljanju novih (popularnih) trendova u Hrvatskoj i Kraljevini SHS/Jugoslaviji.¹¹

⁶ Dizajn *Jadranske straže* potpisivao je Radovan Tommaseo, a nakon njegove smrti od 1927. Angjeo Uvodić, dok je nekoliko vinjeta realizirao i Ivo Tijardović. U grafičkom oblikovanju *Svijeta* sudjelovao je veći broj umjetnika, a temelje vizualnog identiteta postavio je Otto Antonini, koji je radio naslovnice i brojne ilustracije od 1926. do 1932. Osim njega tijekom 1930-ih s časopisom je najčešće surađivao Pavao Gavranic, ali i Sergije Glumac i drugi.

⁷ *Svijet* je donosio fotografske priloge iz svih dijelova Hrvatske, dok je u *Jadranskoj straži* naglasak bio na temama i motivima povezanim s Jadranom i Sredozemljem.

⁸ Časopis je izlazio od siječnja 1923. do ožujka 1941., a po opsegu i nakladi od 17 000 primjeraka bio je najveća revija u Jugoslaviji. Više u: B. RADICA, *Novi Split*, 320–322; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža 1922. –1941.*, Zagreb 2005., 198–206. O ciljevima *Jadranske straže* najizravnije svjedoče uvodnici objavljeni na stranicama časopisa. Vidi: VN., „Historijat Jadranske straže“, *Jadranska straža*, 1/1923., br. 1, 7–8; „U desetoj godini“, *Jadranska straža*, 10/1932., br. 1, 1; „Plodna desetgodišnjica vođenja Jadranske straže od pretsjednika g. dra Ive Tartalje“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 7, 265–266.

⁹ Željka KOLVESHI, *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet“ / „Svijet“ i Zagreb dvadesetih*, Zagreb 2006.

¹⁰ U *Svijetu* dominira fotografija posvećena splitskom kulturnom i društvenom životu iako su se povremeno objavljivale i snimke koje su dokumentirale pojedine događaje iz političke sfere poput Kongresa Jadranske straže 1927. (Foto Rembrandt, Split), skupštine seljačko-demokratske koalicije 1928. (Foto Slavija, Split), engleske i francuske flote 1929. (Foto Slavija), proslave ratne mornarice 1929. (Foto Borović), posjeta kraljevske obitelji tijekom 1920-ih (Foto Hollywood A. Borović, Split) itd.

¹¹ *Svijet* je izlazio do 1938., a tijekom zadnja dva godišta (1937. – 1938.) promijenio je format i izgled. Počeo se tiskati na nekvalitetnijem papiru, a oblikovanjem i tretmanom fotografija i ilustracija sve je više nalikovao novinama. Također, fotografije su najčešće bile nepotpisane.

SPLITSKI MEĐURATNI PROFESIONALNI FOTOGRAFI

U Splitu je između dva svjetska rata djelovao velik broj profesionalnih fotografskih ateliera, o kojima je najopsežnije pisao Duško Kečkemet,¹² a većina ih je bila smještena unutar Dioklecijanove palače i povijesne gradske jezgre (sl. 3).¹³ Do značajnije afirmacije reportažne fotografije u Splitu i Hrvatskoj došlo je upravo 1920-ih na stranicama ilustriranih časopisa, koji su sve češće angažirali profesionalne fotografe te aktualna događanja bilježili i slikom. Profesionalni fotografi su u stručnim glasilima povremeno pisali o fotoreportaži, nastojeći osigurati „ekskluzivitet pri objavljivanju“ u tiskovinama prepoznajući u takvom obliku djelovanja dodatni izvor prihoda, ali i besplatnu reklamu s obzirom na to da su fotografije bile potpisane.¹⁴

O reportažnoj dionici u opusima splitskih profesionalnih fotografa do sada se nije detaljnije pisalo, a izostala je i adekvatna valorizacija njihova doprinosa u kontekstu hrvatske međuratne fotografije, u čijim pregledima gotovo da nisu prisutni.¹⁵ Tijekom međuratnog razdoblja splitski profesionalni fotografi su uz snimanje u atelierima redovito izlazili na teren kako bi fotografirali važne društvene, kulturne i političke događaje. U reportažnoj fotografiji su se istaknuli Foto Slavija Mary Goldstein i Violete Lewy Goldstein, Foto Olympia Petra Ruljančića, Foto Hollywood Ante Borovića, Atelier Dragutina Karla Stühlera, Atelier Stevana Sinobada, Foto Galić, Foto Sonja Violete Omero i Foto Noworyta.¹⁶ Mnogi splitski atelieri povremeno su zapošljavali i suradnike koji su za njih snimali reportaže, ali su ostali anonimni iza naziva ateliera.

¹² Kečkemet je autor prvog iscrpnog i do danas jedinog i najopsežnijeg pregleda splitske međuratne profesionalne i amaterske fotografije. Duško KEČKEMET, *Fotografija u Splitu 1859.–1990.*, Split 2004., 89–131. Vidi i: Duško KEČKEMET, „Fotografija u Splitu 1859.–1952.“, *Fotografija u Hrvatskoj 1848.–1951* (ur. Vladimir Maleković), Zagreb 1994., 207–223; Duško KEČKEMET, „Počeci i razvitak fotografije u Splitu“, *Fotomonografija Fotokluba Split*, Split 2004., 9–24 (o međuratnoj fotografiji 19–23). Nedavno je objavljena i fotomonografija Gorana Borčića u kojoj je reproducirana bogata fotografska građa iz povijesti Splita koja je pohranjena u privatnim i javnim arhivima s velikim brojem fotografija iz međuratnog razdoblja. Vidi: Goran BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*, Split 2014.

¹³ U Kečkemetovu tekstu navedene su precizne ili približne adrese većine ateliera koji su često i više puta mijenjali svoje lokacije. Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*.

¹⁴ Želimir Koščević pisao je o specifičnostima reportažne fotografije i njezinoj povezanosti s tiskom te objavio do sada najopsežniji tekst koji se bavi poviješću reportažne fotografije u Hrvatskoj između dva svjetska rata. U njemu je znatna pozornost posvećena recepciji tog oblika fotografske slike. Splitske profesionalne fotografe samo spominje (Borovića navodi kao Borojić) te objavljuje nekoliko stranica iz *Svijeta* s njihovim fotografijama. Vidi: Želimir KOŠČEVIĆ, *Reporterska fotografija u Hrvatskoj 1920–1940*, Zagreb 1992., 19.

¹⁵ Do nedavno je u povijesti europske i hrvatske fotografije veća pozornost posvećivana djelovanju fotoamatera, a ne profesionalnih fotografa. Za razliku od pojedinih zagrebačkih autora poput Franje Mosingera i Antonije Kulčar Prut (Marija TONKOVIĆ, *Franjo Mosinger*, Zagreb 2002.; Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, *Foto Tonka. Tajne ateliera društvene kroničarke*, Zagreb 2015.), splitski profesionalni fotografi do danas nisu dobili zaslužene monografske obrade niti retrospektivne izložbe. Njihovo se djelovanje nije podrobnije razmatralo ni u pregledima hrvatske međuratne fotografije. Vidi: Marija TONKOVIĆ, „Fotografija 30-ih godina“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975.*, Zagreb 2012., 186–219 (mrežno izdanje); Marija TONKOVIĆ, „Fotografija: medijska afirmacija i afirmacija medija“, *Art deco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Zagreb 2011., 175–200.

¹⁶ U *Svijetu* su imena pojedinih ateliera bila navođena u različitim inačicama, npr. Foto Novoryta / Foto Noworyta, Foto Olympia / Foto Olimpija, Foto Slavija / Foto Slavia, Foto Borović / Foto Hollywood / Foto Hollywood A. Borović, Foto Galić / Foto Rembrandt / Foto Rembrandt (Galić) / Foto Rembrandt, Salon Galić. Uz različite varijante naziva ateliera povremeno se pisalo i mjesto djelovanja (Split). Podaci na temelju svih godišta časopisa *Svijet*.

U *Jadranskoj straži* i *Svijetu* najzastupljenije su reportaže s potpisom fotografskih ateliera Slavija, Olympia i Hollywood (Borović) te Rembrandt (Galić).¹⁷ Iako su ti profesionalni atelieri ponajprije izrađivali atelersku fotografiju, njihove reporterske snimke predstavljaju značajan doprinos povijesti reportažne fotografije u Hrvatskoj između dva svjetska rata. Atelier Slavija zauzima posebno mjesto u fotografskoj povijesti Splita – osnovao ga je najznačajniji gradski predratni profesionalni fotograf Josip (Marko Giuseppe) Goldstein,¹⁸ a bio je među najbolje opremljenim atelierima.¹⁹ Foto Olympiju je od 1921. do 1933. vodio Petar Ruljančić, koji se bavio portretnom fotografijom i značajnu pažnju posvećivao komercijalnoj djelatnosti (izdavanju albuma s motivima Splita i uvećanih koloriranih fotografija), a naslijedili su ga djeca Jure i Zlata.²⁰ Posebno značajno mjesto na kulturnoj i društvenoj sceni grada tijekom međuratnog razdoblja zauzimaio je atelier Ante Borovića, najznačajnijeg splitskog fotografa toga vremena, koji je od 1920. djelovao samostalno, prvo u prostoru bivšeg ateliera Zita svoga učitelja Julija Davidsona.²¹ Borovićev atelier znakovita imena Hollywood, koji je pod tim nazivom prisutan na stranicama *Svijeta* od 1930., intenzivno je bilježio splitsku društvenu kroniku, promovirajući na oblikovnoj i sadržajnoj razini nove, popularne, inozemne trendove i pridonoseći visokom standardu splitske fotografije onoga vremena. Uz navedene autore kvalitetom se izdvajaju i reportaže Dragutina Karla Stühlera, poznatog prije svega po vrsnim fotografijama spomeničke baštine Dalmacije.²² Nevelik opus Stevana Sinobada, koji je svoje fotografije najčešće potpisivao s „Fotoreportaža – Sinobad“, dosta govori o njegovom shvaćanju važnosti profesije fotoreportera.²³ Reportažni opus Violete Omero i poljskog snimatelja Stanislava Noworyte objavljen na stranicama razmatranih časopisa prilično je skroman i vezan tek uz pojedina godišta.²⁴ Foto Rembrandt ili Foto Galić osnovan je 1926. unutar Salona Galić, prvog umjetničkog salona u Splitu utemeljenog 1924. Za njega su radili Julije Davidson, istaknuti fotograf predratnog razdoblja i Veljko Vidović, sin slikara Emanuela Vidovića, skloniji umjetničkoj, a ne reportažnoj fotografiji.²⁵

Prema motivima, odabiru i načinu prezentacije fotografija objavljenih na stranicama ilustriranih časopisa *Jadranska straža* i *Svijet*, bogata vizualna kronika zabilježena kroz objektiv splitskih profesionalnih fotografa otkriva ne samo dokumentarnu vrijednost, već

¹⁷ U *Svijetu* su dominirale fotografije sljedećih ateliera koji su s časopisom surađivali u različitim vremenskim intervalima tijekom niza godina: Borović/Hollywood (1926. – 1935.), Slavija (1927. – 1936.), Rembrandt/Galić (1926. – 1932.), Olympia (1927. – 1931.). Nekoliko fotografija su objavili Stühler (1927.), Noworyta (1926., 1927.) i Sinobad (1930. – 1931., 1935.). Podaci na temelju svih godišta časopisa *Svijet*.

¹⁸ Ukratko o Goldsteinu i njegovoj ulozi „rodonačelnika“ reportažne fotografije u Hrvatskoj vidi: Marija TONKOVIĆ, „Pretpovijest reportažne fotografije u Hrvatskoj“, *Život umjetnosti*, 39/2005., br. 74–75, 119.

¹⁹ D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 91–92.

²⁰ *Isto*, 100–101. Interes za fotografiranje splitskih motiva i ključnih ustanova vidljiv je i na snimci kazališne zgrade objavljenoj 1933. povodom obilježavanja četrdesetogodišnjice otvaranja kazališta (1893.). Vidi: „Jubilej kazališta u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 20, 399.

²¹ D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 105–115.

²² *Isto*, 101–105.

²³ *Isto*, 95.

²⁴ *Isto*, 92–93. Više o Noworytinom snimateljskom djelovanju u: Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.–1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, Zagreb 1998., 59–60, 79. O njemu i njegovu snimanju dokumentarnih filmova i reportaža više u: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 69–70.

²⁵ Osnovni podaci o Foto Galić: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 94. Više o Vidovićevoj umjetničkoj fotografiji u: Nela ŽIŽIĆ, *Splitski fotograf Veljko Vidović*, Split 2016.

i istaknutu ulogu fotografije u službi propagande i promoviranju novih trendova te mondenoga životnog stila. U *Jadranskoj straži* najčešće je bila riječ o političkoj propagandi, kroz glorificiranje kraljevske obitelji te afirmiranje Kraljevine SHS/Jugoslavije kao važne geopolitičke pomorske sile. U *Svijetu* je do izražaja došla društvena kronika, a naglasak je bio na promoviranju kulturnih događanja te uvođenju i širenju inozemnih trendova koje su Splićani pratili na svim razinama – od mode do popularnih oblika zabave. U *Svijetu* tijekom 1920-ih, a u *Jadranskoj straži* od 1930-ih, sve je izraženija i turistička propaganda te portretiranje Kraljevine SHS/Jugoslavije kao poželjne turističke destinacije čije ljepote, naročito Primorja, ostavljaju bez daha.

POLITIČKI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA

SAVEZNIČKE FLOTE

Prve godine nakon rata u Splitu i Dalmaciji obilježene su strahom od talijanske okupacije. U splitskoj su luci, sve do 1921., uz talijanske brodove, usidreni i brodovi Savezničke flote pod američkim zapovjedništvom. Atmosfera u gradu neposredno nakon oslobođenja 1919. zabilježena je na fotografiji nepoznatog autora, a prikazuje savezničke mornare u šetnji splitskom obalom.²⁶ Saveznički ratni brodovi redovito će iz godine u godinu dolaziti u splitsku luku i nakon 1921., uz osobite počasti Splita i njegovih građana, što za *Jadransku stražu* bilježe splitski profesionalni fotografi. Dokumentarno i fotografski najzanimljivije reportaže dolazaka savezničkih flota u Split potpisuju Dragutin Karlo Stühler, Foto Olympia, Foto Slavija i Foto Borović. Izdvaja se i jedna od rijetkih reporterskih fotografija S. Noworyte koji je 1924. u prilično ugodajnom ozračju, naglašenom i ručnim bojanjem fotografije u plavom tonu, snimio engleski admiralski bojni brod „Iron Duke“.²⁷ Među Stühlerovim fotografijama izdvajaju se bojana panorama splitske luke s usidrenom engleskom flotom i američkim razaračem, detalj krme bojnog broda „Iron Duke“²⁸ i vrstan portret američkog admirala Philipa Andrewsa 1924. proglašena počasnim građaninom Splita (sl. 6).²⁹ Među fotografijama Foto Olympije zanimljivim kadrom izdvaja se snimka pramca britanskog nosača aviona „Eagle“ iz 1927. Iako potpisana pod nazivom ateliera, Kečkemet piše da je autor fotografije Jure Ruljančić, sin vlasnika ateliera Petra Ruljančića (sl. 7).³⁰ Iz 1935. izdvajaju se dvije fotografije, „Plivajući grad pred Splitom“ Foto Slavije i „U znaku pri-

²⁶ *Jadranska straža*, 5/1927., br. 8, 227. Naziv fotografije je „Antantini mornari u Splitu prvih dana oslobođenja 1919.“.

²⁷ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 9, 237. Fotografije su se tada ručno bojale anilinskim bojama, a ta je snimka, uz Stühlerovu panoramu splitske luke objavljenu u istom broju, jedna od rijetkih bojanih fotografija u *Jadranskoj straži*. O bojanju i retuširanju fotografija, naročito portreta vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 90.

²⁸ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 9, 238–239.

²⁹ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 11, bez paginacije (naslovnica). Splićani su se vezali za Andrewsa još dok je u poslijeratnim godinama boravio u Splitu, a počasnim je građaninom proglašen zbog zasluga za oslobođenje Splita od talijanske okupacije.

³⁰ *Jadranska straža*, 5/1927., br. 11, 318. O autorstvu, prema usmenom kazivanju Jure Ruljančića: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 101, 233 (bilj. 244).

jateljstva i savezništva“ Foto Borovića.³¹ One su zabilježile dolazak engleske i francuske flote u Split, ali na njima, umjesto uobičajenog reporterskog bilježenja događaja, prevladavaju ugođaj i atmosfera. Fotografija Ante Borovića snimljena prilikom dolaska francuske flote posjeduje karakteristike njegovih umjetničkih fotografija splitskih motiva – pogled na osobu u prvom planu s leđa, motiv u odrezanom kadru i naglašena dijagonala u kompoziciji.

RAZVOJ JUGOSLAVENSKE FLOTE I GRADNJA BRODOVA U SPLITSKOM BRODOGRADILIŠTU

U skladu s politikom pomorske orijentacije, Kraljevina Jugoslavija radila je i na razvoju vlastite pomorske flote. U splitskom brodogradilištu, svečano otvorenom 1932., grade se prvi putnički i ratni brodovi, što je ostalo zabilježeno objektivima fotoreportera. Kvalitetom se, uz dokumentarnu vrijednost, izdvajaju fotografije Ante Borovića. On je, osim otvorenja brodogradilišta,³² zabilježio i sjajne kadrove svečanog porinuća parobroda 1937.³³ te torpiljarki „Zagreb“³⁴ i „Ljubljana“,³⁵ prvih ratnih brodova izgrađenih u splitskom brodogradilištu 1938. (sl. 8, 9, 10). Borovićeve fotografije izdvajaju se geometrijskom čistoćom nizanjanja planova i smjelim kadriranjem koje ponekad prkosi načelima dokumentarnosti reportažnih snimaka, a zanimljivi su i nenamješteni, prilično opušteni portreti uglednika na otvorenju i svečanom banketu.³⁶

Istoga dana kada je porinuta torpiljarka „Zagreb“, pred zgradom Jadranske straže svečano je otkrivena bista Jurja Biankinija povodom desetogodišnjice njegove smrti (1928. – 1938.). Kao autorica reportažnih fotografija u *Jadranskoj straži* prvi put se pojavljuje Violeta Omero, potpisana pod nazivom atelieria Foto Sonja.³⁷ Iz zasad skromnoga reportažnog opusa autorice ne može se podrobnije analizirati njezin doprinos međuratnoj profesionalnoj fotografiji u Splitu.

FOTOGRAFIJE KRALJEVSKE OBITELJI

Posebna pozornost na stranicama *Jadranske straže*, još od prvog broja, bila je posvećena fotografijama kraljevske obitelji Karađorđević, njezinim putovanjima duž jadranske obale, a naročito dolascima u Split te rođendanima prijestolonasljednika Petra, koji su se redo-

³¹ *Jadranska straža*, 13/1935., br. 1, 9; 13/1935., br. 7, 270.

³² *Jadranska straža*, 10/1932., br. 12, 443.

³³ *Jadranska straža*, 15/1937., br. 12, 492–493.

³⁴ *Jadranska straža*, 16/1938., br. 4. Borovićeve fotografije pramca torpiljarke „Zagreb“ objavljena je na naslovnici broja (133), a ostale fotografije na sljedećim stranicama opsežne reportaže: 135, 140–146. Porinuće je zabilježio i Stevan Sinobad. Vidi: *Jadranska straža*, 16/1938., br. 4, 144.

³⁵ *Jadranska straža*, 16/1938., br. 7, 281–284.

³⁶ *Jadranska straža*, 10/1932., br. 12, 443; 15/1937., br. 12, 492; 16/1938., br. 7, 284. Među Borovićevim umjetničkim fotografijama koje ilustriraju *Jadransku stražu* veliki je broj motiva iz brodogradilišta i luke, posebice s prizorima radnika.

³⁷ *Jadranska straža*, 16/1938., br. 4, 163–164. U svibanjskom broju objavljene su i njezine fotografije s porinuća torpiljarke „Zagreb“. Vidi: *Jadranska straža*, 16/1938., br. 5, 205.

vito obilježavali svake godine na naslovnici listopadskog broja, počevši od njegova prvog rođendana 1924.³⁸ Uz brojne nesignirane fotografije, kao i fotografije dvorskih fotografa M. Šimića, V. Benčića iz Beograda i S. Afanasjeva iz Crikvenice, koji su ponekad pratili kraljevsku obitelj duž Jadrana, sve češće dozvolu za fotografiranje članova obitelji, posebice za ljetovanja u Kaštelima i Pansionu „Split“ (današnja „Vila Dalmacija“) na splitskim Meja- ma, dobivaju splitski profesionalni fotografi Borović, Sinobad te atelieri Slavija i Olympia.

Prvi boravak kralja Aleksandra i kraljice Marije u Splitu 1925. zabilježen je uglavnom nesigniranim fotografijama, s izuzetkom jedne snimke („Defile mornarice na splitskoj Ri- vi“) koju potpisuje Foto Olympia.³⁹ Borović i Stühler zabilježili su 1926. boravak kraljevske obitelji i proslavu četvrtog rođendana prijestolonasljednika Petra u vili u Kaštel Kambelov- cu.⁴⁰ Foto Slavija se u *Jadranskoj straži* prvi put pojavljuje s fotografijom kraljevske obitelji na naslovnici za mjesec kolovoz 1927.,⁴¹ a na naslovnici kolovoškog broja 1930. prikazan je prijestolonasljednik Petar na motornom čamcu, u društvu dr. Ive Tartaglie, predsjed- nika Jadranske straže i bana Primorske banovine (sl. 11).⁴² Atelier je bio u vlasništvu kće- ri i unuke već spomenutog Josipa Goldsteina te poznat po atelierškoj fotografiji, naročito portretima djece.⁴³ To potvrđuje i atelierški portret sedmogodišnjeg prijestolonasljednika Petra, snimljenog u poluprofilu i odori podmlatka Jadranske straže koji je 1930. objavljen kao umjetnički prilog u rujanskom broju *Jadranske straže*.⁴⁴

Foto Hollywood Ante Borovića dvije je godine zaredom (1930. – 1931.) zabilježio lje- tovanje kraljice Marije sa sinovima u Pansionu „Split“ na južnoj strani Marjana. Kao odmak od namještenih i ukočenih „službenih“ fotografija kraljevske obitelji, izdvajaju se Borovi- ćeve fotografije koje su 1930. zabilježile igru i dokolicu prijestolonasljednika i kraljevića za boravka u vili uz more.⁴⁵ Objavljivanje tih fotografija u *Jadranskoj straži* upravo tada, u raz- doblju političke krize nakon proglašenja Vidovdanskog ustava i Šestosiječanjske diktature

³⁸ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 10, bez paginacije (naslovnica); 2/1924., br. 12, bez paginacije (naslovnica).

³⁹ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 11, 286–287, 287. Nepotpisane fotografije prikazuju Tartaglin doček kralja Aleksandra i kraljev posjet *Jadranskoj izložbi*. Raskošno osvjetljen Split dokumentiran je na fotografiji fotoamatera D. Mrko- njića. Borovićeve i Stühlerove fotografije osvjetljenog Splita reproducirane su u: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 457. U Muzeju grada Splita čuva se album s 38 originalnih fotografija u izvedbi i opremi „Umjetničkog ateljea Slavi- ja“, snimljen povodom dolaska kralja i kraljice u Split 29. rujna 1925. Podatak o albumu: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 92.

⁴⁰ Kolaž fotografija, uz središnji portret kraljevića, prikazuje i vedutu Kaštela te brodove na kojima su građani Splita dolazili odati počast prijestolonasljedniku. Vidi: *Jadranska straža*, 4/1926., br. 10, 228. Borović je i autor grupnog portreta prijestolonasljednika s dalmatinskim uglednicima. Vidi: *Jadranska straža*, 4/1926., br. 9, 195.

⁴¹ *Jadranska straža*, 5/1927., br. 8, 221. Fotografija je zabilježila prvi boravak prijestolonasljednika na kraljevskom brodu „Dalmacija“.

⁴² *Jadranska straža*, 8/1930., br. 9, bez paginacije. Nepoznat je autor koji je snimio fotografiju za Foto Slaviju. Naime, atelier je zapošljavao veliki broj terenskih fotografa koji su za njih snimali događaje u Splitu i Dubrovniku gdje je, sudeći po nekolicini fotografija objavljenih u *Jadranskoj straži* i potpisanih Foto Slavija – Dubrovnik, djelovala po- družnica Foto Slavije, što je u literaturi do sada nezabilježen podatak.

⁴³ D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 91.

⁴⁴ *Jadranska straža*, 8/1930., br. 9, bez paginacije. Fotografija je, kao i portret prijestolonasljednika s Tartagliom, pri- lično retuširana.

⁴⁵ *Jadranska straža*, 8/1930., br. 6, 143–144, 162–165. Dio fotografija pod nazivom „Kraljevsko ljetovanje“ potpisan je, a dio nije, ali je poznato da je Borović imao službenu dozvolu za fotografiranje kraljevske obitelji. D. Kečkemet zabi- lježio je i anegdotu koja se prepričavala kada je Borović u Pansionu „Split“ snimao prijestolonasljednika i uzviknuo: „Mali se miče!“ Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 111.

te podjele države na devet banovina, zasigurno je trebalo u očima sve nezadovoljnijih građana Splita pridonijeti stvaranju medijski prihvatljivije, emocionalno toplije slike kraljevske obitelji u doba kraljeve diktature.⁴⁶ Među Borovićevim fotografijama kraljevske obitelji izdvaja se i sjajno kadrirana fotografija snimljena odozgo, s karakterističnim dijagonalama u kompoziciji, koja prikazuje kraljicu Mariju na krštenju tada najvećeg jugoslavenskog putničkog broda „Kraljica Marija“ (sl. 12, 46).⁴⁷

Splitski fotografi, profesionalci i amateri, dokumentirali su i svečani ispraćaj kralja Aleksandra nakon atentata u Marseilleu 9. listopada 1934., kada je grad dostojanstveno dočekaio brod „Dubrovnik“ i ispratio kraljev lijes na putu za Beograd. *Jadranska straža* objavila je opsežnu reportažu Foto Slavije⁴⁸ i tek jednu Borovićevu fotografiju (sl. 13, 14).⁴⁹

Jadranska straža nastavila je pratiti kraljevsku obitelj i nakon smrti kralja Aleksandra. Izdvajaju se Borovićeve fotografije s krštenja trgovačkog i putničkog broda Jugoslavenskog Lloydja „Princeza Olga“ u Splitu.⁵⁰ Stevan Sinobad, čije su fotoreportaže često objavljivane kao kolaž od više fotografija manjeg formata, snimio je 1937. splitsku proslavu rođendana kralja Petra (sl. 15).⁵¹

KULTURNI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA

Upravo u međuratnom razdoblju, zahvaljujući gradskim čelnicima, koji su uz volju za napretkom grada imali i potporu vladajuće ideologije i kraljevske dinastije, u Splitu su utemeljene ključne ustanove koje su i danas, sa svojim dragocjenim fundusima, najvažnije u kulturnoj slici grada. Split je imao i bogatu izložbenu djelatnost, u kojoj se ističu dvije izložbe važne u kontekstu fotografije i politike. Podignuto je i nekoliko javnih spomenika, čije je postavljanje također najčešće bilo u znaku ideoloških i političkih odluka, a sprega politike i umjetnosti je nerijetko diktirala i život splitskog kazališta tijekom 1920-ih i 1930-ih.

⁴⁶ U tom je duhu i znaku dobrodošlice naslovnica lipanjskog broja s prigodnim tekstom i grupnim, nepotpisanim portretom kraljice Marije s prijestolonasljednikom Petrom i kraljevićima Tomislavom i Andrejom – nježan prizor majke s pogledom spušenim prema malim kraljevićima u njezinu naručju. Vidi: *Jadranska straža*, 8/1930., br. 6, 141.

⁴⁷ *Jadranska straža*, 9/1931., br. 4, 85 (naslovnica). Na naslovnici idućeg, svibanjskog broja objavljena je nepotpisana fotografija, najvjerojatnije Borovićeva, koja prikazuje razdraganu kraljicu u društvu bana Tartaglie, prilikom istog događaja. Vidi: *Jadranska straža*, 9/1931., br. 5, 113 (naslovnica).

⁴⁸ *Jadranska straža*, 12/1934., br. 11, 446, 452, 464–470, 472–473. Fotografija odra na obali osvjetljenog bakljama godinu dana kasnije u: *Jadranska straža*, 13/1935., br. 11, 442.

⁴⁹ *Jadranska straža*, 12/1934., br. 11, 468. Fotografije kraljeva ispraćaja u Splitu Ante Borović izložio je 1935. na izložbi u Jakopičevom paviljonu u Ljubljani. Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 108, 111.

⁵⁰ *Jadranska straža*, 13/1935., br. 7, 267, 269.

⁵¹ *Jadranska straža*, 15/1937., br. 10, 433. Potpisana je kao „Fotoreportaža Sinobad – Split“.

KULTURNE INSTITUCIJE I IZLOŽBE

(ETNOGRAFSKI MUZEJ, JADRANSKA IZLOŽBA, PRIRODOSLOVNI MUZEJ I ZOLOŠKI VRT, PRVA JUGOSLAVENSKA IZLOŽBA FOTOGRAFIJA, GALERIJA UMJETNINA, POMORSKI MUZEJ I OCEANOGRAFSKI INSTITUT)

Istoga dana kada je otvorena Lička pruga (26. srpnja 1925.), u Splitu su svečano otvoreni i predstavljeni Etnografski muzej, spomenik Marku Maruliću i *Jadranska izložba*. Etnografski muzej je otvoren u zgradi Stare gradske vijećnice na splitskoj Pjaci prvenstveno zaslugom arhitekta Kamila Tončića, jednog od potpredsjednika Jadranske straže.⁵² Autor nepotpisanih fotografija postava muzeja, objavljenih u *Jadranskoj straži*, najvjerojatnije je Dragutin Karlo Stühler.⁵³ *Jadranska izložba*, velika propaganda pomorske orijentacije Splita i Jugoslavije, održala se u zgradi Velike realke te na još nekoliko mjesta u gradu, uključujući i foaje kazališta, gdje je bio postavljen umjetnički dio izložbe. Brojnim odsjecima – od etnologije, ribarstva, brodogradnje, geologije, obrta i zanata do spomeničke i umjetničke baštine – izložba je trebala promovirati bogatstvo resursa jugoslavenskog dijela Jadrana. *Jadranska straža* objavila je opsežan prilog o izložbi s brojnim nesigniranim fotografijama.⁵⁴

Dana 5. travnja 1926. u zgradi Malog restorana na prvom vrhu Marjana, projektanta Petra Senjanovića, otvoren je Prirodoslovni muzej, osnovan dvije godine ranije zalaganjem prof. Umberta Giromette, prvog kustosa i upravitelja muzeja sve do smrti 1939. Istovremeno je uz muzej otvoren i Zoološki vrt.⁵⁵ O prvom postavu Prirodoslovnog muzeja, koji se nije mijenjao do početka Drugog svjetskog rata, a u kojemu je posebna pozornost bila posvećena bogatstvima Primorja, svjedoče nepotpisane fotografije objavljene u *Jadranskoj straži*.⁵⁶

Prva jugoslavenska izložba fotografija otvorena je u ljeto 1926. (15. srpnja – 15. kolovoza) u Salonu Galić, koji se tada nalazio u prostorijama današnjeg Fotokluba Split u Marmontovoj ulici.⁵⁷ Organizator izložbe bio je Primorski savez za unapređenje turizma. Osim razvoja moderne fotografije izložba je trebala prije svega predstaviti ljepote Jugoslavije, a prevladavala je turistička fotografija.⁵⁸ Izlagao je veliki broj profesionalnih fotografa i amatera, ali splitski se fotografi – iako zastupljeni pod imenom Putničkog ureda – ne spominju poimence, osim Stanislava Noworyte,⁵⁹ čije su fotografije postava izložbe objavljene u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* (sl. 16, 17).⁶⁰

⁵² O osnivanju muzeja: B. RADICA, *Novi Split*, 192–197.

⁵³ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 260. Objavljene su tri fotografije. Na jednoj se vidi skulptura Ivana Meštrovića *Pastir* (1908.) iz zbirke buduće Galerije umjetnina, koja još nije imala svoju zgradu te je tada bila pohranjena u Etnografskom muzeju. Fotografija je reproducirana u: B. RADICA, *Novi Split*, 197.

⁵⁴ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 232–255; 262–269; umjetnički dio izložbe 268–269.

⁵⁵ B. RADICA, *Novi Split*, 200–203.

⁵⁶ U. GIROMETTA, „Gradski prirodosl. muzej i Zoološki vrtić u Splitu“, *Jadranska straža*, 4/1926., br. 5, 108–109; fotografije ihtiološkog odjela 108.

⁵⁷ Natječaj za izložbu objavljen je u travanjskom broju. Vidi: *Jadranska straža*, 4/1926., br. 4, bez paginacije (prilog na kraju broja).

⁵⁸ Više o samoj izložbi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 126–127.

⁵⁹ *Isto*, 127.

⁶⁰ *Jadranska straža*, 4/1926., br. 8, 188; *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 7, 137. Kao autor fotografija objavljenih u *Jadranskoj straži* potpisan je Putnički ured, ali iste fotografije u *Svijetu* potpisuje Foto Noworyta.

Dana 1. prosinca 1931., u adaptiranoj stambenoj zgradi u Lovretskoj ulici, višegodišnjim zalaganjem tadašnjeg bana Primorske banovine dr. Ive Tartaglie, prvog ravnatelja Kamila Tončića i prvog kustosa i autora programa Angjela Uvodića, napokon je otvorena Galerija umjetnina za koju su prve umjetnine otkupljene još davne 1908.⁶¹ Zagrebački *Svijet* objavio je tri do danas jedine poznate fotografije prvog stalnog postava galerije što ih potpisuje Stühler (sl. 18, 19).⁶²

U duhu pomorske orijentacije Kraljevine Jugoslavije, 8. prosinca 1933. u Splitu su svečano otvorene dvije važne institucije čije se djelatnosti, kako je zabilježeno u onodobnom tisku, skladno dopunjuju. Pomorski muzej s tri odsjeka (ribarstvo, brodarstvo i obala), čije se osnivanje prvi put spominje na *Jadranskoj izložbi* 1925., privremeno je bio smješten u dijelu novoizgrađene zgrade Jadranske straže, a fotografije postava novoga muzeja Dragutina Karla Stühlera objavila je *Jadranska straža* u rujnu 1934.⁶³ Istoga je dana otvoren Oceanografski institut u novoj zgradi na rtu Marjana, gdje se nalazi i danas. Zgradu je projektirao Fabjan Kaliterna.⁶⁴ Grupni portreti članova odbora Jadranske straže na dan otvorenja pred zgradom Pomorskog muzeja i Oceanografskog instituta objavljeni su u *Jadranskoj straži* (sl. 20, 21).⁶⁵

JAVNI SPOMENICI

(OD MARKA MARULIĆA I GRGURA NINSKOG IVANA MEŠTROVIĆA DO KRALJEVA SVJETIONIKA PAŠKA ČULIĆA I UKLANJANJA GRGURA NINSKOG)

Za razliku od brojnih fotografija kojima su profesionalni fotografi i amateri dokumentirali otkriće spomenika Grguru Ninskom, do danas nam je poznata samo jedna nepotpisana fotografija s otvorenja Meštrovićeva spomenika Marku Maruliću (sl. 22).⁶⁶ Fotografija iz gornjeg rakursa prikazuje mnoštvo okupljeno oko spomenika pred Palačom Milesi na Voćnom trgu, odakle su za tu svečanu prigodu bili uklonjeni štandovi za prodaju voća. Vraćeni su odmah nakon otvorenja, prema Meštrovićevoj želji da spomenik bude u okruženju pulsirajućega gradskoga života.⁶⁷ Fotografiju spomenika okruženoga štandovima s voćem iz 1929., do danas najčešće reproduciranu bez imena autora, potpisuje Foto Galić.⁶⁸

⁶¹ O historijatu galerije i zaslugama navedenih protagonista u vrijeme uređenja nove zgrade: B. RADICA, *Novi Split*, 203–206.

⁶² *Svijet*, 6/1931., knj. 12, br. 23, 564.

⁶³ Ivo RUBIĆ, „Pomorski muzej Jadranske straže“, *Jadranska straža*, 12/1934., br. 9, 360–361.

⁶⁴ O osnutku: B. RADICA, *Novi Split*, 206–208. Od 1930. institut je bio privremeno smješten u dijelu Pansiona „Split“, u kojemu je odsjedala kraljevska obitelj. Nesignirana fotografija interijera privremenog smještaja instituta u: *Jadranska straža*, 8/1930., br. 11, 305.

⁶⁵ *Jadranska straža*, 12/1934., br. 1, 28, 29. Fotografije nisu potpisane.

⁶⁶ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 259. Fotografija Petra Ruljančića iz 1925. koja prikazuje spomenik neposredno nakon otvorenja, još uvijek okružen vijencima u: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 514.

⁶⁷ Više o spomeniku Marka Marulića oko čijeg postavljanja, za razliku od drugih Meštrovićevih spomenika u Splitu, nije bilo suprotstavljanja javnosti ni struke: B. RADICA, *Novi Split*, 158–159; Arsen DUPLANČIĆ, „Podizanje spomenika Marku Maruliću 1925. u Splitu“, *Mogućnosti*, 30/1983., br. 10–11, 870–880; Dalibor PRANČEVIĆ, „Javna plastika Ivana Meštrovića u Splitu“, *Analiz Galerije Antuna Augustinčića*, 21–25/2006., br. 21–25, 259–275, 264–267; Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, sv. 1: 1883.–1932., Zagreb 2009., 676–680.

⁶⁸ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 304. Objavljena je bez imena autora u spomenutom poglavlju B. Radice (159) i D. Kečkemeta (680).

Dana 29. rujna 1929. svečano je na Peristilu otkriven spomenik Grguru Ninskom Ivana Meštrovića, tada već svjetski priznatoga kipara. Unatoč protivljenju struke, Meštrović je uz pomoć gradske vlasti, a posebice bliskoga prijatelja dr. Ive Tartaglie, osobe od kraljeva povjerenja, uspio provesti svoju odluku da kip bude postavljen baš na Peristilu pred katedralom.⁶⁹ Svečanosti su, uz autora, prisustvovali brojni politički i crkveni uglednici te mnoštvo građana. Kralj je, zbog glasnih prosvjeda istaknutih stručnjaka, domaćih i stranih, a naročito don Frane Bulića, koji mu se bio obratio za pomoć svega nekoliko dana prije dolaska kipa u Split, odlučio ne prisustvovati otvorenju i poslao je svog izaslanika kneza Pavla. O svečanoj inauguraciji, ali i o lijevanju kipa u ljevaonici Umjetničke Akademije u Zagrebu⁷⁰ te o dopremi kipa u Split,⁷¹ svjedoče brojne fotografije pohranjene u fototekama kulturnih institucija i objavljene u dosadašnjoj literaturi, ali redovito nepotpisane. U časopisima koji su bili predmet provedenog istraživanja, većina je fotografija potpisana, a autori su splitski profesionalni fotografski atelieri: Foto Slavija, Foto Borović i Foto Sinobad. Autor je često reproducirane neatribuirane fotografije Grgura Ninskog uokvirene arkadom Peristila, sa sfinjom u prvom planu, Foto Galić, potpisan u *Jadranskoj straži*.⁷² Foto Slavija potpisuje opširnu fotoreportažu u zagrebačkom *Svijetu*,⁷³ a zanimljivo je da je u *Jadranskoj straži* kao autor u literaturi najčešće reproducirane neatribuirane fotografije s prikazom mnoštva okupljenog oko spomenika potpisan Vladimir Bego (sl. 23).⁷⁴ Među fotografijama kneza Pavla⁷⁵ izdvaja se, do sada neatribuirana, fotografija⁷⁶ koju karakterizira izrazita dinamika zaustavljenog pokreta kneza kako nakon svečanosti napušta Peristil, koju u *Svijetu* potpisuje Foto Slavija.⁷⁷ Split je toga dana bio u veselom raspoloženju do kasno u noć, raskošno osvjetljen, o čemu svjedoči fotografija Dragutina Karla Stühlera.⁷⁸ O otkriću spomenika Grgura Ninskog postoji i filmski zapis snimatelja i fotografa Stanislava Noworyte.⁷⁹

Godinu dana nakon smrti kralja Aleksandra, na Gatu majora Stojana, gdje su Splitsani prvi put dočekali kralja 1910. i gdje je 1934. na posljednjem ispraćaju stajao odar s kralje-

⁶⁹ Opširnije o spomeniku u literaturi koja se referira i na sve važnije ranije tekstove: B. RADICA, *Novi Split*, 160–166; D. PRANČEVIĆ, „Javna plastika Ivana Meštrovića u Splitu“, 268–272; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, 687–701; Maja ŠEPAROVIC PALADA, *Ivan Meštrović: spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split 2016.

⁷⁰ *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 15, 353–355. Autor teksta i fotografija je V. Cvetišić.

⁷¹ *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 26, 639. Potpisan je „Foto Borović“, Split.

⁷² *Jadranska straža* 7/1929., br. 11, 295.

⁷³ *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 16, 378–379.

⁷⁴ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 300. Riječ je o fotoamateru koji je fotografiju snimio za Foto Slaviju. Kao fotografija nepoznatog autora reproducirana u: B. RADICA, *Novi Split*, 164; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, 698; G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 163.

⁷⁵ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 298 (S. Sinobad); *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 297 (Borovićeva fotografija prikazuje ponizni Tartaglin govor pred knezom Pavlom); *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 305–306 (nepotpisano).

⁷⁶ Fotografija je nepotpisana u: *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 305; B. RADICA, *Novi Split*, 162; G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 163.

⁷⁷ *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 16, 378.

⁷⁸ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 308. Na idućim stranicama *Jadranskoj straži* o raskošnom osvjetljenju grada svjedoči i jedna od svega nekoliko poznatih fotografija Marka Lenarčića te fotoamatera Mira Jurašina i T. Nikolića (309–310).

⁷⁹ Dalibor PRANČEVIĆ, „Suprotstavljanja i imperativi Ivana Meštrovića – fragmentaran pogled na kiparstvo prve polovice dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975*. (ur. Ljiljana Kolešnik i Petar Prelog), Zagreb 2012., 114–157, 156 (elektronička publikacija: https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Moderna_umjetnost-u-Hrvatskoj_ISBN-978-953-6106-93-6.pdf). Scenarist i redatelj filmskog zapisa pohranjenog u školi narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ u Zagrebu Meštrovićev je prijatelj i biograf Milan Marjanović. Vidi: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 69–70.

vim lijesom, podignut je kameni Spomen-svjetionik Kralju Ujedinitelju, rad splitskog arhitekta Prospera Čulića,⁸⁰ svečano otkriven 8. prosinca 1935. U siječanjskom broju iduće godine *Jadranska straža* objavila je opširan tekst s opisom svih događaja koji su pratili ceremoniju otkrića spomenika i fotografije koje nisu potpisane, a većinu karakterizira čisti kadar i kompozicija, bez suvišnih detalja.⁸¹ *Svijet* je objavio fotoreportažu koju potpisuje Foto Sinobad (sl. 24).⁸² Zbog simbolike „velike Kraljeve koncepcije o pomorskoj Jugoslaviji“, a prije svega zbog teksta upisanog na njegovim ploham, ⁸³ spomenik je uklonjen dolaskom novog poretka.

Uklanjanje Meštrovićeva Grgura Ninskog za talijanske okupacije Splita, početkom studenog 1941., simbolički je označilo kraj prosperitetnoga razdoblja grada između svjetskih ratova, ali i kraj jedne države i ideologije koja je, unatoč protivljenju struke, omogućila njegovo postavljanje na Peristilu. Za talijansku je vlast spomenik bio simbol nacionalnog identiteta i otpora protiv talijanskih pretenzija nad Dalmacijom. Iz istih je razloga uhićen i dr. Ivo Tartaglia, čiji stav prema hrvatskom Jadranu još krajem Prvog svjetskog rata Talijani nisu zaboravili. Iako je bilo govora da se spomenik rastopi, a talijanski perfekt glavu Grgura ponese u Rim kao trofej, zalaganjem Meštrovićevih prijatelja M. Abramića i M. Ćurčina, kip je ipak pažljivo demontiran i uskladišten.⁸⁴ O tome svjedoče i brojne nesignirane fotografije pohranjene u fototeci Muzeja grada Splita i Konzervatorskog odjela u Splitu (sl. 25, 26).⁸⁵ Sudeći prema kvaliteti pojedinih fotografija, djelo su spomenutih splitskih profesionalnih fotografa, ali njihova imena nisu mogla biti dokumentirana u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* jer su tada već prestali izlaziti.⁸⁶

KAZALIŠNI ŽIVOT TIJEKOM MEĐURATNOG RAZDOBLJA

Značajan segment društvenog i kulturnog života međuratnog Splita obilježila su događanja vezana uz kazalište, o kojima se često izvještavalo na stranicama zagrebačkog *Svijeta*. Od zadnjeg desetljeća 19. stoljeća zgrada splitskog Općinskog kazališta predstavljala je multifunkcionalni prostor rezerviran za predavanja, političke skupove, elegantne i krabuljine plesove te brojna gostovanja hrvatskih i inozemnih trupa (sl. 27).⁸⁷ Do formiranja prvoga stalnog kazališta na hrvatskom jeziku u Splitu došlo je tek 1920. osnivanjem Narodnog pozorišta za Dalmaciju. Pod upravom Nike Bartulovića, i uz angažman glumaca iz razli-

⁸⁰ Čulićev nacrt spomenika objavljen je u: *Jadranska straža*, 13/1935., br. 11, 470. O autorstvu: *Jadranska straža*, 14/1936., br. 1, 7.

⁸¹ „Kraljev svjetionik. Svečano otkriće spomen svjetionika Kralju Ujedinitelju u Splitu 8 XII 1935“, *Jadranska straža*, 14/1936., br. 1, 2–8.

⁸² „Otkriće svjetionika-spomenika kralju Aleksandru u Splitu“, *Svijet*, 10/1935., knj. 20, br. 26, 518.

⁸³ *Jadranska straža*, 14/1936., br. 1, 8.

⁸⁴ Arsen DUPLANČIĆ, „Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića“, *Mogućnosti*, 35/1987., br. 5–6, 506–529. Vidi i: Jelena MARKOVINA, „Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora“, *Kulturna baština*, 9/1983., br. 14, 26–30.

⁸⁵ Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu, Fototeka, Mapa fotografija Grgur Ninski, bez oznake.

⁸⁶ Zadnji broj *Jadranske straže* izašao je u ožujku 1941., a *Svijet* je prestao izlaziti 1938.

⁸⁷ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 371, 403.

čitih dijelova Kraljevine SHS, do 1928. izvedeno je preko 200 dramskih djela, a u sezoni 1922./23. osnovana je i stalna opera.⁸⁸ Splitska publika nevoljko je prihvaćala dominantni strani repertoar u izvedbi glumaca iz različitih govornih područja, a nezadovoljstvo spregom kulture i politike te programom politički dirigitirane uprave odrazilo se na smanjenje posjećenosti kazališta.⁸⁹ Interes SPLICANA bio je usmjeren ponajprije na glazbeno-scenska djela, a najveće uspjehe u međuratnom razdoblju bilježile su popularne operete Ive Tijardovića, koji je imao značajnu i agilnu ulogu u formiranju Splitskog kazališnog društva i funkcioniranju ondašnjega kazališnog života.

Velik broj splitskih profesionalnih fotografa (Foto Hollywood, Foto Slavija, Foto Rembrandt/Salon Galić itd.) surađivao je s kazalištem tijekom 1920-ih i 1930-ih.⁹⁰ Njihove snimke objavljivane na stranicama *Svijeta* dokumentirale su onodobnu kazališnu kroniku i prikazivale scene iz različitih predstava, ansambl tijekom izvedbe i prilikom grupnog poziranja ispred kazališne zgrade te glumce snimljene na pozornici ili u atelieru. Na stranicama *Svijeta* brođčano su dominirale fotografije Ante Borovića, koji je od 1926. i prvih brojeva časopisa kamerom redovito bilježio događanja na splitskoj kazališnoj sceni. Borović je nerijetko fotografirao iz lođa i iz gornjeg rakursa zahvaćao totalitet scene i neposrednost kazališne izvedbe te se njegove fotografije razlikuju od snimaka ostalih fotografa kod kojih su dominirali prizori frontalno snimljenih pozornica s namještenim ansamblom ili pojedincima.

U *Svijetu* se redovito izvještavalo o Tijardovićevim premijerama i isticao se njegov „univerzalni talent“ koji se izražavao kroz pisanje, uglazbljivanje, insceniranje i dirigitiranje vlastitih djela, a uspješnice poput *Male Floramy* (1926.) nakon dugo su vremena popunile splitski „hram Thalijin“. Tijardović je tematikom svojih opereta uspješno zahvaćao različite segmente svakodnevnog života – od prikaza karnevala do lokalnih običaja – te popularnim melodijama i vizualnom komponentom predstava „sugrađjanima stvorio čisto njihovo, splitsko djelo“.⁹¹ To se dobro može vidjeti na fotografijama scenografija i karakterističnih likova koje je prilikom izvedbe *Splitskog akvarela* 1928. snimio Foto Rembrandt/Salon Galić, a koje vrsnim kadriranjem i majstorskim osvjetljenjem dobro ocrtavaju i zahvaćaju atmosferu predstave (sl. 30).⁹²

Tijekom 1920-ih i 1930-ih u *Svijetu* su povremeno objavljivane fotografije sa splitske scene koje su dokumentirale različite aspekte funkcioniranja lokalnog kazališta. Ante Borović zabilježio je izvedbe članova ljubljanske Opere u *Bajaderi* (1926.) i višemjesečna gostovanja istaknutih protagonista zagrebačkog Narodnog kazališta poput Ele Hafner-Gjermanović i Ive Raića (1928.), a njegove snimke prikazuju širok dijapazon stilskih rješenja prisutnih u oblikovanju onodobnih scenografija – od orijentalizirajućeg stila u Kálmánovoj *Bajaderi*

⁸⁸ Nikola BATUŠIĆ, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978., 438. Među angažiranim umjetnicima bili su i vrsni glumci Narodnog kazališta u Zagrebu Nina Vavra i Josip Pavić.

⁸⁹ „Narodno pozorište za Dalmaciju (1921.–1928.)“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), Split 1998., 49.

⁹⁰ Njihove fotografije u *Svijetu* objavljivane su tijekom sljedećeg razdoblja: Foto Borović/Hollywood (1926. – 1932.), Foto Rembrandt/Galić (1928. – 1931.), Foto Slavija (1930. – 1934.). Podaci na temelju svih godišta časopisa *Svijet*.

⁹¹ „Nova hrvatska opereta. ‘Mala Floramy’: Opereta Ive Tijardovića, premijera u Splitu“, *Svijet*, 1/1926., br. 3, 45 (Foto Borović).

⁹² „Nova opereta Ive Tijardovića“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 14, 294.

do suvremeno opremljenog interijera gotičke palače u Vojnovićevoj *Gospođi sa suncokretom* (sl. 28).⁹³ U *Svijetu* se redovito tekstem i slikom izvještavalo o rekordno posjećenim izvedbama Tijardovićevih opereta⁹⁴ te o doprinosu istaknutih pojedinaca, poput Ane Roje koja je prvi nastup imala upravo u njegovoj *Kraljici lopte*.⁹⁵ Objavljivane su i fotografije koje su pratile agilno i volontersko djelovanje Splitskog kazališnog društva, koje je nosilo kazališni život Splita nakon 1928. i spajanja sarajevskog i splitskog kazališta u Narodnom pozorištu za zapadne oblasti. Društvo je postavilo brojna istaknuta djela, među kojima se posebno izdvajao domaći repertoar s izvedbama Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski* i Gotovčeve *Morane* (1933.) (sl. 29).⁹⁶ Na portretima pojedinih članova društva i snimkama sa scene splitskog kazališta uočljivi su različiti pristupi u tretmanu motiva – dok je Foto Galić bio sklon *dokumentarnom* stilu, Borović je redovito koristio retuš i manipulirao osvjetljenjem kako bi postigao jaču izražajnost i istaknuo karakter pojedine uloge.⁹⁷

DRUŠTVENI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA

Svijet je svoje čitateljstvo redovito izvještavao o različitim segmentima društvenoga života grada pod Marjanom, a ritam godišnjih doba pratila je prisutnost pojedinih tema na stranicama tog mondenog časopisa: zimski dio godine obilježavale su snimke raskošnih plesova i karnevala, dok su ljeti dominirale reportaže s popularnih kupališta koja su obogaćivala splitsku svakodnevicu, a povremeno i izvještaji o sportskim uspjesima lokalnih klubova na domaćoj i međunarodnoj razini. Istovremeno, zastupljenost društvenih događanja u *Jadranskoj straži* uglavnom je bila vezana uz djelovanje društva i njegovih članova: povremeno su se objavljivale fotografije sa zabava u različitim gradovima, ali i odlične reportažne snimke sa sportskih manifestacija. Oba časopisa znatno su pridonijela konstruiranju medijske slike Jadrana i promoviranju turizma i ljepota hrvatske obale, u čemu je istaknutu ulogu imala upravo fotografija profesionalnih, ali i amaterskih fotografa.

⁹³ MB, „Iz splitskog kazališta“, *Svijet*, 1/1926., br. 10, 191 (Borović, Split); „Iz splitskog kazališta“, 3/1928., knj. 5, br. 3, 64 (Foto Borović).

⁹⁴ Vidi bilj. 92–93 i: „Nova Tijardovićeva opereta: ‘Kraljica lopte’ u Splitu“, *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 11, 223; „Zapovijedi maršala Marmonta“, *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 21, 510 (Foto Galić, Split).

⁹⁵ Nevenka BEZIĆ BOŽANIĆ, „Splitske kazališne družine“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), Split 1998., 56; „Splitsko kazalište“, *Svijet*, 5/1930., knj. 9, br. 25, 673.

⁹⁶ „Gotovčeva ‘Morana’ u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 11, 212 (Foto Slavija).

⁹⁷ „Splitsko kazališno društvo“, *Svijet*, 5/1930., knj. 10, br. 24, 613 (snimka kazališne zgrade Foto Olympia, grupni i pojedinačni portreti članova Foto Galić); „Splitsko kazališno društvo: Premijera opere ‘Marte’“, *Svijet*, 7/1932., knj. 13, br. 1, 20 (Foto Borović, Split); A. BOR., „Kazalište u Splitu“, *Svijet*, 7/1932., knj. 14, br. 18, 423 (Foto Hollywood). Vrsne fotografije kazališnih izvedbi i glumaca snimio je 1933. i Foto Ercegović: „Mali jubilej u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 16, br. 1, 8 (Foto Ercegović); „Umjetnički život u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 17, 351 (Foto Ercegović).

SPLIT PRATI MEĐURATNE TRENDOVE – PLESOVI I KARNEVALI

Plesovi su tijekom 1920-ih i 1930-ih predstavljali popularan oblik zabave građanskoga sloja koji je na svim razinama – od mode i kulture odijevanja do uvođenja novih navika – nastojao pratiti dominantne europske trendove. Splitsko međuraće bilo je, zahvaljujući prisutnosti Antantinih brodova i inozemnih utjecaja, obilježeno prodorom američkih ritmova i modernih plesova, a slobodan karakter foxtrotta, one-stepa i tanga redovito je pobuđivao kritike čudorednih gradskih krugova i tradicionalno orijentiranih tiskovina.⁹⁸ Važnu ulogu u organizaciji popularnih gradskih plesova i kostimiranih zabava za djecu i odrasle imali su sportski klubovi Hajduk, Jadran i Gusar (sl. 31). Posebno cijenjeni bili su plesovi koje je organizirao predsjednik Gusara Ivo Stalio sa suprugom Stefanijom, a koji su postali platformom za uvođenje aktualnih pariških trendova i predstavljanje novih glazbenih hitova, modnih kreacija i krabulja.⁹⁹ *Svijet* je tijekom 1920-ih i 1930-ih često objavljivao fotografije sa splitskih mondenih plesova i kostimiranih zabava, među kojima su dominirali portreti istaknutih građana u raskošnim toaletama, nošnjama ili krabuljama snimljeni na način studijske fotografije.¹⁰⁰ Snimke ateliera Hollywood, Rembrandt/Galić, Slavija i Sinobad bilježile su pokladnu atmosferu u različitim gradskim eksterijerima i interijerima te opće veselje koje je obilježavalo kraj zimskog dijela godine. Na stranicama *Svijeta* 1935. pisalo se kako je „u Splitu daleko veselije i animiranije no u Zagrebu“, što su potvrđivale i objavljene fotografije ateliera Hollywood (sl. 33). Ante Borović se u nizu snimaka odmaknuo od uobičajenog bilježenja protagonista zabava u namještenim pozama i zahvatio neposrednost atmosfere, glazbenike u zanosu izvedbe, a pripadnike građanskog sloja snimio tijekom druženja ili kako se gibaju uz ritam popularnih melodija.¹⁰¹

Česte su bile i reportaže s dječjeg ili pokladnog korza koji je pred oduševljenim mnoštvom prolazio gradskim ulicama i Francuskom obalom (rivom), obilježen atraktivnim maskama, raskošno ukrašenim vozilima, višemetarskim figurama „princese Karnevala“ itd.¹⁰² Posebnu pažnju čitateljstva plijenile su dječje zabave koje su nerijetko „predstavljale najuspjeliji dio splitskoga karnevala“, a raznolikost i raskošnost kostima dokumentirali su objektivima ateliera Galić, Slavija, Borović i Olympia.¹⁰³ Među brojnim snimkama djece u kostimima posebno su kvalitetne reportažne fotografije Ante Borovića koji je uspješno prikazivao neposrednost trenutka i karakter djece zahvaćene na splitskim ulicama (sl. 35).¹⁰⁴

Tijekom međuratnog razdoblja Splicićanke su spremno i rado pozirale pred objektivima gradskih fotografa u „fantastičnim kostimima“ (odlična fotografija grupe djevojaka Foto Rembrandta)¹⁰⁵ ili zauzimajući poze *girlsa* svojstvene za onodobne popularne kazališne i

⁹⁸ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 402.

⁹⁹ *Isto*, 403.

¹⁰⁰ Najčešće su objavljivane snimke s plesova koje je potpisivao Foto Slavija.

¹⁰¹ „Splitski karneval“, *Svijet*, 10/1935., knj. 19, br. 14, 287 (Foto Hollywood).

¹⁰² „Splitska djeca i karneval“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 10, 208 (Foto Borović); „Pokladni korzo u Splitu“, *Svijet*, 5/1930, knj. 9, br. 13, 322 (Hollywood, Slavija, Sinobad).

¹⁰³ Npr. BB, „Dječji korzo u Splitu“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 11, 230 (Foto Borović, Foto Slavija, Foto Olympia).

¹⁰⁴ „Naša djeca“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 12, 256.

¹⁰⁵ „S karnevala u Splitu, Sušaku i Zagrebu“, *Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 11, 213.

filmske uspješnice (Foto Slavija) (sl. 32, 34).¹⁰⁶ Duh „ludih dvadesetih“ na brojnim vrsnim fotografijama ponajbolje su zahvatili Foto Rembrandt i Foto Hollywood Ante Borovića. Oni su kompozicijama, odabirom kadra, načinom osvjetljenja i impostacijom portretiranih osoba na stranice *Svijeta* prenijeli dašak *dalmatinskog glamura*.¹⁰⁷

KULT ZDRAVOGA TIJELA – SPORTSKI ŽIVOT I KUPALIŠTA

Splitski sportski život tijekom međuratnog razdoblja bilježi značajne uspjehe¹⁰⁸ te se osnivaju i razvijaju brojni klubovi o kojima se relativno rijetko izvještavalo u *Svijetu*. Ponajviše se pisalo o natjecanjima, uspjesima i inozemnim gostovanjima veslačkog kluba Gusar i plivačkog kluba Jadran, a objavljene fotografije sa sportskih događanja potpisivali su gotovo isključivo fotografski atelieri Slavija (1920-ih) i Hollywood (1930-ih).

Na stranicama *Svijeta* i *Jadranske straže* nije se pisalo o Hajdukovim uspjesima.¹⁰⁹ Osim o morskim sportovima u *Svijetu* se izvještavalo i o godišnjem „velikom lovu“ koji je na Marjanu organizirao budući gradski načelnik dr. Jakša Račić, važan za pošumljavanje Marjana i uzgoj divljači,¹¹⁰ te „turniru za propagandu zimske sezone jugoslavenskog tenisa na Jadranu“, koji je reportažnim snimkama publike i igrališta Jugoslavenskog Tenis Kluba (J. T. K.) pridonio populariziranju toga sporta (sl. 36).¹¹¹ Dojmljive fotografije jedrilica, osmerka i ostalih veslačkih kombinacija foto Nižetića bilježile su 1928. natjecateljski duh rivalskih klubova dalmatinskih gradova (splitskog Gusara i šibenske Krke) (sl. 38).¹¹² Do danas često reproducirane neatribuirane snimke državnih rekordera i plivačkih laureata kluba Jadrana te klupskog sjedišta („garaže“), koje je 1928. snimio Foto Slavija, pratile su povećani tekst o tom prvom splitskom plivačkom klubu osnovanom 1920. pod nazivom Baluni, koji je od tada bilježio uspjehe na brojnim državnim natjecanjima (sl. 37).¹¹³

Jadranska straža izvještavala je o pomorskim disciplinama, ponajprije veslačkom i jedriličarskom sportu,¹¹⁴ a zanimanje za kulturu tijela i propagandni potencijal masovnih mani-

¹⁰⁶ „Zabave u pokrajini“, *Svijet*, 5/1930., knj. 9, br. 13, 325 (Foto Slavija).

¹⁰⁷ Vidi bilj. 105 i: „Sa splitskih plesova“, *Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 12, 238 (uz niz snimaka potpisanih Foto Borović objavljen je i retuširani autoportret Ante Borovića kao apaša na plesu Jadrana).

¹⁰⁸ Više o povijesti sporta u Splitu u: Duško MAROVIĆ – Mihovil RADJA, *Povijest športa u Splitu. Knjiga druga: 1918.–1941.*, Split 2006. O objektima za sport i rekreaciju te uređenju modernih kupališta vidi: Stanko PIPLIČIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 60–63.

¹⁰⁹ Iznimku predstavlja članak o utakmici bečkog Rapida i splitskog Hajduka održane u Zagrebu. Tekst je popraćen fotografijama Dušana Šegine (D. Š.). Vidi: „Utakmice za srednoevropski cup 21. VIII.“, *Svijet*, 2/1927., knj. 4, br. 9, 197.

¹¹⁰ „Veliki lov na Marijanu kod Splita“, *Svijet*, 2/1927, knj. 4, br. 22, 468 (Foto Slavija).

¹¹¹ „Tenis u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15., br. 2, 36 (Foto Hollywood).

¹¹² „Veslačke utakmice u Splitu: Borba između ‘Gusara’ (Split) i ‘Krke’ (Šibenik)“, *Svijet*, 3/1928., knj. 6, br. 19, 407 (objavljene su i snimke veslača i sjedišta kluba koje potpisuje Foto Slavije). Godine 1933. veslače je snimio i Hollywood: „Veslačke utakmice za državno prvenstvo u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 16, br. 10, 199.

¹¹³ BB, „Naš plivački sport: Sportski klub ‘Jadran’“, *Svijet*, 3/1928, knj. 6, br. 20, 428.

¹¹⁴ N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 201. Fotografije veslača kluba Gusar i aktivnosti jedriličarskog kluba Labud u *Jadranskoj straži* uglavnom su nesigurne iako se na većini može prepoznati rukopis Ante Borovića, potpisanog tek na rijetkim fotografijama: „Spremanje za utakmicu“, *Jadranska straža*, 10/1932., br. 10, 361 (Foto Hollywood, Split).

festacija došao je do izražaja 1931. godine, kada se na stranicama časopisa vrlo afirmativno pisalo o Sletu sokolarstva na Jadranu kao događaju koji ima „velik općenarodni i sveslaven-ski značaj“.¹¹⁵ Borovićeve reportažne fotografije iz različitih su rakursa vizualno analizirale spomenuti događaj, a obilježava ih osjećaj za kadar i uspješne kompozicije snimljenih masa (vježbača ili publike) te zahvaćanje pojedinih protagonista događaja (sl. 39).

Trend otvaranja škola ritmičke gimnastike, o kojima se povremeno pisalo na stranicama ilustriranih revija, nije zaobišao ni Split, a 1933. objavljeno je nekoliko efektnih snimaka ateliera Slavija. U njima je zabilježena priredba polaznica ritmičko-gimnastičkog zavoda gospođe Katić u kojoj su djevojčice „precizno interpretirale značenje muzike plastično-ri-tmičkim kretanjama i mimikom“.¹¹⁶

Tijekom međuratnog razdoblja važnu ulogu u promoviranju novih modernističkih idea- la i kulta aktivnog tijela imali su masovni mediji, a na stranicama *Svijeta* često su se objav- ljivale fotografije s različitih kupališta diljem Jadrana. Među njima brojem su dominirale upravo snimke s popularnih splitskih Bačvica. One su iz nekadašnjeg drvenog prerasle u moderno kupalište koje je tijekom proljetnih i ljetnih mjeseci bilo poprištem društvenog života. Vesela atmosfera omiljenih splitskih okupljališta ostala je zabilježena na brojnim fotografijama profesionalnih (Noworyte, Borovića) i amaterskih fotografa (sl. 40, 42). Nji- hove kompozicije prikazivale su širok dijapazon aktivnosti – vratolomne skokove, igranje nogometa, konstruiranje različitih figura (piramida, zvijezda) koje su kupaci željni pa- žnje i zabave oblikovali svojim tijelima – i panoramske fotografije koje su prikazivale veli- ku posjećenost popularnih mjesta (kupališta Firule, Baluni, Supaval, Polo itd.) te grupne portrete koji su svjedočili o modi onoga vremena.¹¹⁷ Na stranicama *Svijeta* dominirale su snimke glavnog kroničara splitskih društvenih događanja Ante Borovića i njegova ateliera Hollywood, a ključno mjesto zauzela je serija portretnih fotografija s različitih splitskih ku- pališta objavljena 1934. (sl. 41).¹¹⁸ Borović je pripadnice mondenoga društva snimio iz niza rakursa i u različitim pozama i ambijentima (na obali, uz hridi, na jedrilicama itd.) te je fotografskim medijem uspješno utjelovio ideal tzv. „nove“, moderne, samosvjesne i neovisne žene kakva je obilježila međuratno razdoblje i naznačila nove rodne slobode.

¹¹⁵ S. VRDOLJAK, „Sokolarstvo za Jadran (Refleksije povodom Sokolskog sleta na Jadranu)“, *Jadranska straža*, 9/1931., br. 8, 198–200. Godine 1923. u *Jadranskoj straži* objavljene su snimke Sokolskog sleta koje je snimio Karlo Dragutin Stühler. Vidi: *Jadranska straža*, 1/1923., br. 8.

¹¹⁶ M. Č., „Priredba ritmičke škole u Splitu“, *Svijet*, 8/1933, knj. 15, br. 18, 369.

¹¹⁷ „S našeg mora i primorja“, *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 11, 256 (Foto Jurašin); „U Splitu na moru!“, *Svijet*, 10/1935., knj. 20, br. 8, 154 (Hollywood); „S raznih naših kupališta“, *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 12, 237 (Foto Borović); „Sa splitskih kupališta“, *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 11, 222 (Noworyta); „Sa naših kupališta“, *Svijet*, 2/1927., knj. 4, br. 9, 189 (Borović).

¹¹⁸ „Na moru“, *Svijet*, 9/1934., knj. 18, br. 11, 214–215. Nekoliko Borovićevih portretnih fotografija sa splitskih kupa- lišta objavljeno je i u: *Jadranska straža*, 13/1935., br. 9, 370–371.

POVIJEST SPLITSKOG TURIZMA NA STRANICAMA ČASOPISA *SVIJET I JADRANSKA STRAŽA*

Nakon Rapalskog ugovora kojime su 1920. vitalni dijelovi Dalmacije i Hrvatskog primorja pripojeni Italiji, Split je preuzeo poziciju turističkog središta Dalmacije.¹¹⁹ Važnu ulogu u promoviranju ljepota dalmatinskog područja i razvoju turističke ponude imalo je osnivanje Društva za saobraćaj putnika 1923. i Primorskog saveza za unapređenje turizma, kojima je upravljao agilni Jerko Čulić te je tijekom 1920-ih došlo do sve većeg posjeta turista koji su na more dolazili „zbog odmora, oporavka, kupanja i razonode“.¹²⁰

Pojedini događaju iz kronike splitskog turizma ostali su slikom i tekстом zabilježeni na stranicama *Svijeta*, ali i *Jadranske straže*, koja je početkom 1930-ih imala stalnu rubriku „Turizam na Primorju“ te izvještavala o različitim aspektima „prometa stranaca“. Značajnu ulogu u razvoju turističke ponude u gradu i okolici imala je splitska filijala Putnika, društva za saobraćaj putnika i turista u Kraljevini SHS: ona je radila na unapređenju turističke ponude, informirala posjetitelje i nudila širok asortiman usluga. Putnik je 1927. uveo specijalne izletničke linije iz Splita u Solin i Trogir te je nabavio motorni brod koji je turistima nudio izlete po moru, o čemu se izvještavalo Noworytinim dokumentarnim fotografijama na stranicama *Svijeta* (sl. 43).¹²¹ Brojne promotivne fotografije objavljene u *Svijetu* prikazivale su grupe stranih i domaćih turista u posjetu Jadranu i svjedočile o privlačnosti hrvatske rivijere.¹²² Osobitu pozornost javnosti i medija plijenili su dolasci uvaženih ličnosti poput engleskog književnika Georgea Bernarda Shawa, koji je 1929. posjetio Split i Dubrovnik, ili gostovanja svjetski poznatog violinista Zlatka Balokovića, koji je gostovanjem oduševio splitsku publiku (sl. 44).¹²³ Jadran je u međuratnom razdoblju bio i odredištem brojnih filmskih ekipa koje su, u potrazi za egzotičnim motivima i predjelima, u dalmatinskim gradovima i po otocima snimale kadrove za buduće projekte i filmove.¹²⁴ Dolasci međunarodnih filmskih zvijezda redovito su izazivali „senzaciju“ i veliki interes lokalnog stanovništva, kao što je bilo u slučaju gostovanja glumaca Brigitte Helm, Willyja Fritscha i berlinske UFA-e pri likom snimanja filma *Otok (Die Insel)*, što je zabilježio Hollywood Ante Borovića (sl. 45).¹²⁵

Jadranska straža tijekom 1920-ih i 1930-ih intenzivno je promovirala izletnički turizam, a u organizaciji putovanja povezala se s turističkim agencijama i parobrodarskim društvima,¹²⁶ nastojeći organizirati masovne dolaske svojih članova i gostiju na more, odnosno

¹¹⁹ Više o turizmu međuratnog razdoblja u: Boris VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb 2005., 103–126.

¹²⁰ O turističkom razvoju Splita detaljno piše: B. RADICA, *Novi Split*, 342–348.

¹²¹ „Prolječna sezona u Dalmaciji“, *Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 19, 406.

¹²² *Isto*. Noworytine fotografije prikazuju maturantice bečke trgovačke Akademije, a pred Dioklecijanom mauzolejom su snimljeni izletnici iz Danske u pratnji msgr. Frane Bulića, čiji je posjet organizirao list *Berlinske Tidende*.

¹²³ „Odlični gosti u Dalmaciji“, *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 24, 596 (Galić – Split); „Zlatko Baloković u Splitu“, *Svijet*, 10/1935., knj. 19, br. 17, 367 (Foto Hollywood).

¹²⁴ Više o temi u: Dejan KOSANOVIĆ, „Inostrana snimanja igranih filmova u Hrvatskoj do 1941.“, *Hrvatski filmski ljetopis*, 11/2005., br. 42, 129–142; Dejan KOSANOVIĆ, *Kinematografija u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 2011.; G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 61–100.

¹²⁵ „Filmsko snimanje u Dalmaciji“, *Svijet*, 9/1934., knj. 18, br. 3, 55 (Foto Hollywood A. Borović). Dalmacija je predstavljala Južnu Ameriku koja je bila poprištem radnje ovog špijunsko-diplomatskom filmu Hansa Steinhoffa. Više u: D. KOSANOVIĆ, „Inostrana snimanja igranih filmova u Hrvatskoj do 1941.“, 136.

¹²⁶ N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 163–170.

turistička krstarenja duž Jadrana i Sredozemlja, o kojima se izvještavalo i na stranicama časopisa *Jadranska straža*.

Parobrodsko putovanje duž Jadrana i Mediterana postala su tijekom međuratnog razdoblja popularan oblik odmora koji je privlačio brojne putnike i građanski sloj željan otkrivanja ljepota novih i udaljenih krajeva i kultura. Različiti prijevoznici poput Dubrovačke plovidbe ili Jugoslavenskog Lloyd-a nudili su egzotična putovanja, a dolazak luksuznih parobroda ili njihovo krštenje i porinuće u splitskoj luci redovito su izazivali veliko zanimanje Splitskana (sl. 46). Oni su u velikom broju dočekivali, ispraćali ili pozdravljali nove osvajače mora. Tijekom 1930-ih u *Svijetu* je objavljen niz reportažnih fotografija splitskih profesionalnih fotografa (Hollywood, Sinobad) i amatera (Bosnić, Pernar) koje su odlično zahvaćale atmosferu splitske luke.¹²⁷ Interes fotografa bio je usmjeren na različite segmente događaja (od okupljanja publike do izdavanja pojedinih specifičnih detalja), a vrsno kadrirane fotografije i naglašeni rezovi uspješno su prenosili spontanost i masovnost tih događanja (sl. 47). Istovremeno su fotografije s terasa i bazena parobroda „Kraljica Marija“ prikazivale pripadnike mondenoga društva kako uživaju u komforu koji nude „plivajući veliki hoteli, na kojima ima razonode i udobnosti za svaki i najrazmaženiji ukus“, pridonoseći populariziranju ovakvog oblika turističke ponude.¹²⁸

Splitski profesionalni fotografi imali su razgranatu djelatnost te su u gradu, duž obale i po otocima snimali panoramske fotografije, arhitekturu ili specifičnosti lokalnoga, dalmatinskog pejzaža.¹²⁹ Ante Borović fotografirao je planinske pejzaže i skrivenu ljepotu dalmatinskog krša i slapova Zrmanje, a njegove snimke objavljene na stranicama *Svijeta* trebale su pridonijeti turističkom populariziranju autohtonog pejzaža „druge jedne Dalmacije“, dostupne često samo planinarima, koja ima „svoj poseban čar“ i razlikuje se od sunčanih rivijera koje privlače mondeno publiku i najveći broj turista (sl. 48).¹³⁰

Jadranska straža imala je također vrlo važnu ulogu u konstruiranju medijske slike Kraljevine Jugoslavije kao poželjne turističke destinacije. Svojim djelovanjem na različitim razinama – snimanjem dokumentarnih filmova, objavljivanjem pejzažnih fotografija u časopisu, organiziranjem fotografskih natječaja i izložaba turističke fotografije,¹³¹ održavanjem javnih predavanja s dijazozitivima te stvaranjem Arhiva za propagandu Jadrana¹³² – znatno je pridonijela razvoju i promoviranju turizma. Autori najvećeg broja fotografija primorskih motiva i veduta u *Jadranskoj straži* bili su splitski fotografi Ante Borović i Veljko Vidović, a od 1937. zagrebački fotograf Franjo Fuis. On je o ljepotama Jadrana održavao i predavanja s projekcijom koloriranih dijazozitiva.¹³³

¹²⁷ „Krštenje parobroda ‘Kraljica Marija’“, *Svijet*, 6/1931., knj. 11, br. 11, 294 (Sinobad, zagrebački atelier Urania); „Dolazak parobroda ‘Kralj Aleksandar I.’ u Split“, *Svijet*, 7/1932., knj. 13, br. 16, 389 (Bosnić, Pernar); „Svečano krštenje parobroda ‘PRINCESA OLGA’ u Splitu“, 10/1935., knj. 19, br. 23, 485 (Foto Hollywood).

¹²⁸ „Veselo je putovati morem...“, *Svijet*, 11/1936, knj. 22, br. 8, 169 (Foto V. M. Zagreb, Borović, Split).

¹²⁹ „S dalmatinskih otoka“, *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 3, 56 (Foto Olympia).

¹³⁰ „Po dalmatinskim gudurama“, *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 20, 484 (Foto Borović, Split).

¹³¹ Izvršni odbor Jadranske straže organizirao je *Veliku Jadransku izložbu umjetničke fotografije* (1939.) na temu Jadrana. Vidi: „Izložba fotografija“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 8, 338.

¹³² Arhiv za propagandu Jadrana osnovali su 1927. Jadranska straža i Primorski savez za unaprjeđenje turizma. Više u: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 161–162; D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 96.

¹³³ O predavanjima: „Jadran u dijazozitivima“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 6, 250; „Propaganda putem predavanja“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 8, 338. Izuzetno posjećeno predavanje pod nazivom „Gospodari olujnog otočja“ s ne-

Splitski profesionalni fotografi, posebice Dragutin Karlo Stühler i Ante Borović, na čijim se snimkama osim zanatske vještine prepoznaju i umjetnički dosezi visokih standarda, ostvarili su vrijednu dionicu u korpusu hrvatske profesionalne (i reportažne) fotografije međuratnog razdoblja koja do sada nije bila u potpunosti definirana i valorizirana.

Zanimanje povjesničara umjetnosti za razvoj amaterske fotografije i djelovanje fotoklubova u mnogim je aspektima odredilo recepciju rada splitskih i hrvatskih međuratnih profesionalnih fotografa koji su se nerijetko našli izvan fokusa istraživača. Dok se u snimkama fotoamatera prepoznavala umjetnička kvaliteta, djelovanje profesionalnih fotografa i vlasnika uspješnih ateliera donedavno se nerijetko smatralo dokumentarnim i primijenjenim, podložnim ukusu i zahtjevima građanske klase te bližim obrtničkom nego umjetničkom polu fotografske djelatnosti.

Dok su u Zagrebu i ostalim dijelovima Hrvatske u međuratnom razdoblju postojala agilna udruženja fotoamatera i aktivne fotosekcije pojedinih planinarskih društava, u Splitu je situacija bila drugačija – udruženje fotoamatera nije postojalo, a scenom su dominirali upravo profesionalni fotografi. Oni su zadovoljavali potrebu splitske javnosti za umjetničkom i atelijskom fotografijom te su istovremeno bili aktivni sudionici i svjedoci društvenog, kulturnog i političkog života, koji su pratili autentičnim snimkama. U njima je do izražaja dolazio njihov senzibilitet za bilježenje stvarnosti u formi direktne fotografske slike. U suradnji s vodećim ilustriranim revijama, koje su prepoznale medijsku moć fotografije i pridonijele njezinoj širokoj distribuciji, splitski profesionalni fotografi realizirali su značajne korpuse te su uspješno zahvatili (i prikazali) duh vremena.*

POLITICAL, CULTURAL AND SOCIAL LIFE IN INTERWAR SPLIT THROUGH THE LENS OF PROFESSIONAL PHOTOGRAPHERS

In the interwar period Split made considerable strides ahead as a centre of Dalmatia; because of its privileged position as the main port it developed at a faster pace than other cities in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia. The city flourished in terms of infrastructure, town planning, construction, tourism and culture, which also facilitated a rich social life of its population. Based on research of the illustrated journals *Jadranska straža* (Split, 1923–1941) and *Svijet* (Zagreb, 1926–1938), and the numerous photographs published in the journals, the paper reconstructs and

koliko stotina koloriranih dijapozitiva Fuis je održao u splitskom kazalištu 1940. Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 121.

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 4153, *Croatia and Central Europe: Art and Politics in the Late Modern Period (1780–1945)*.

examines a visual chronicle of interwar Split, that is, of the events and phenomena that marked everyday life in Split, such as significant political events, construction of monuments, founding of prominent cultural institutions, popular customs and celebrations (dances, carnivals), and the role of the theatre, sporting events, tourism and other forms of entertainment that marked the life of people in Split in the “roaring” 1920s and in the 1930s. Many professional photographers in Split practiced both studio photography as well as reportage photography, but the paper focuses on reportage photography, which began to develop more intensively exactly in the 1920s. Among the professional photographers who did field work the following photography studios stand out: Mary Goldstein and Violeta Lewy Goldstein’s *Slavija*, Petar Ruljančić’s *Olympia*, Ante Borović’s *Hollywood*, *Rembrandt* of the Galić Salon, Violeta Omero’s *Sonja*, *Noworyta*, and Dragutin Karl Stühler’s studio and Stevan Sinobad’s studio. The Split professional photographers, and especially Dragutin Karlo Stühler and Ante Borović as the photographers whose work displays not only artisanal craft but also artistry of high quality, represent a valuable part of the corpus of professional (and reportage) photography in interwar Croatia, one which has not been sufficiently explored and appreciated so far. The research has identified the authors of a series of hitherto unattributed photographs, and special attention has been paid to the analysis of ways in which photography on the pages of *Jadranska straža* and *Svijet* was used for advertising purposes, that is, the role it had in launching new trends and creating an image of the times.

Key words: photography, professional photography studios, interwar Split, politics, social and cultural life, reportage, illustrated journals, *Jadranska straža*, *Svijet*

Izvori

Jadranska straža (Split), 1923. – 1941.

Svijet (Zagreb), 1926. – 1938.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu, Fototeka

Literatura

Nikola BATUŠIĆ, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978., 436–441.

Nevenka BEZIĆ BOŽANIĆ, „Splitske kazališne družine“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), 53–59.

Goran BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*, Split 2014.

Arsen DUPLANČIĆ, „Podaci o Meštroviciu i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića“, *Mogućnosti*, 35/1987., br. 5–6, 506–529.

Arsen DUPLANČIĆ, „Podizanje spomenika Marku Maruliću 1925. u Splitu“, *Mogućnosti*, 30/1983., br. 10–11, 870–880.

Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.

Duško KEČKEMET, „Fotografija u Splitu 1859.–1952.“, *Fotografija u Hrvatskoj 1848–1951* (ur. Vladimir Maleković), Zagreb 1994., 207–223.

Duško KEČKEMET, *Fotografija u Splitu 1859.–1990.*, Split 2004.

Duško KEČKEMET, „Počeci i razvitak fotografije u Splitu“, *Fotomonografija Fotokluba Split*, Split 2004., 9–24.

- Duško KEČKEMET, „Skica za sliku Splita između dva rata“, *Mogućnosti*, 39/1992., br. 8–10, 636–642.
- Duško KEČKEMET, *Split moje mladosti. Izgled i život grada između dva svjetska rata*, Zagreb 2008.
- Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića (1883. – 1962. – 2002.)*, sv. 1: 1883. – 1932., Zagreb 2009., 676–708.
- Željka KOLVESH, *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet“ / „Svijet“ i Zagreb dvadesetih*, Zagreb 2006.
- Dejan KOSANOVIĆ, „Inostrana snimanja igranih filmova u Hrvatskoj do 1941.“, *Hrvatski filmski ljetopis*, 11/2005., br. 42, 129–142.
- Dejan KOSANOVIĆ, *Kinematografija i film u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2011.
- Želimir KOŠČEVIĆ, *Reporterska fotografija u Hrvatskoj 1920–1940*, Zagreb 1992.
- Anatolij KUDRJAVCEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 1998.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža 1922.–1941.*, Zagreb 2005.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put dr. Ive Tartaglie*, Split 2001.
- Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, *Foto Tonka. Tajne atelijera društvene kroničarke*, Zagreb 2015.
- Jelena MARKOVINA, „Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora“, *Kulturna baština*, 9/1983., br. 14, 26–30.
- Duško MAROVIĆ – Mihovil RADJA, *Povijest športa u Splitu. Knjiga druga: 1918.–1941.*, Split 2006.
- „Narodno pozorište za Dalmaciju (1921.–1928.)“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), Split 1998., 49–52.
- Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 41–72.
- Dalibor PRANČEVIĆ, „Javna plastika Ivana Meštrovića u Splitu“, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, 21–25/2006., br. 21–25, 259–275.
- Dalibor PRANČEVIĆ, „Suprotstavljanja i imperativi Ivana Meštrovića – fragmentaran pogled na kiparstvo prve polovice dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975.* (ur. Ljiljana Kolešnik i Petar Prelog), Zagreb 2012., 114–157 (elektronička publikacija: https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Moderna-umjetnost-u-Hrvatskoj_ISBN-978-953-6106-93-6.pdf).
- Branko RADICA, *Novi Split. Monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.
- Maja ŠEPAROVIĆ PALADA, *Ivan Meštrović: spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split 2016.
- Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.–1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, Zagreb 1998.
- Marija TONKOVIĆ, „Fotografija: medijska afirmacija i afirmacija medija“, *Art deco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Zagreb 2011., 175–200.
- Marija TONKOVIĆ, „Fotografija 30-ih godina“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975.*, Zagreb 2012., 186–219 (mrežno izdanje).
- Marija TONKOVIĆ, *Franjo Mosinger*, Zagreb 2002.
- Marija TONKOVIĆ, „Pretpovijest reportažne fotografije u Hrvatskoj“, *Život umjetnosti*, 39/2005., br. 74/75, 110–123.
- Josip VRANDEČIĆ, „Povratak Ive Tartaglie (1880.–1949.)“, *Zbirka dr. Ive Tartaglie. Djela iz fundusa Galerije umjetnina* (ur. Božo Majstorović i Iris Slade), Split 2014., 5–11.
- Boris VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb 2005.
- Nela ŽIŽIĆ, *Splitski fotograf Veljko Vidović*, Split 2016.

SLIKOVNI PRILOZI

Sl. 1.

Sl. 2.

Sl. 3.

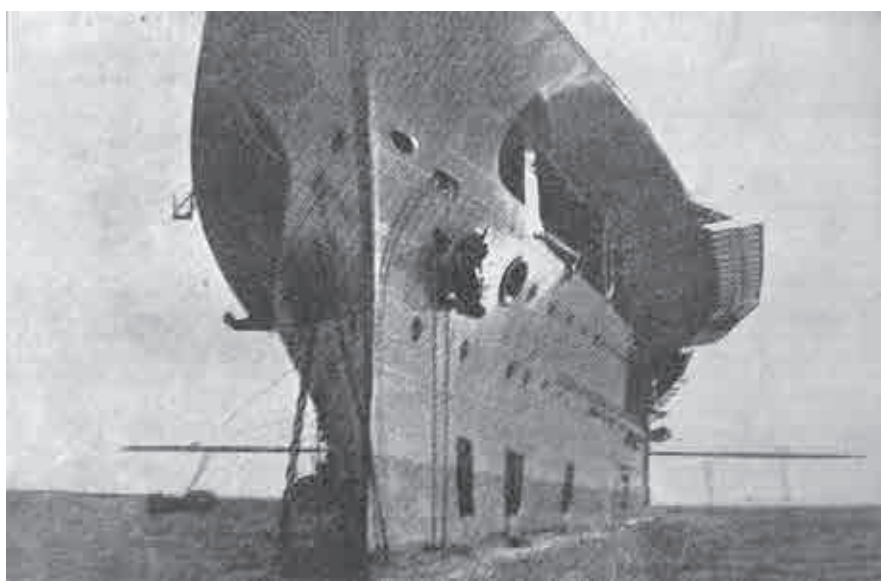
Sl. 4.

Sl. 5.

Sl. 6.

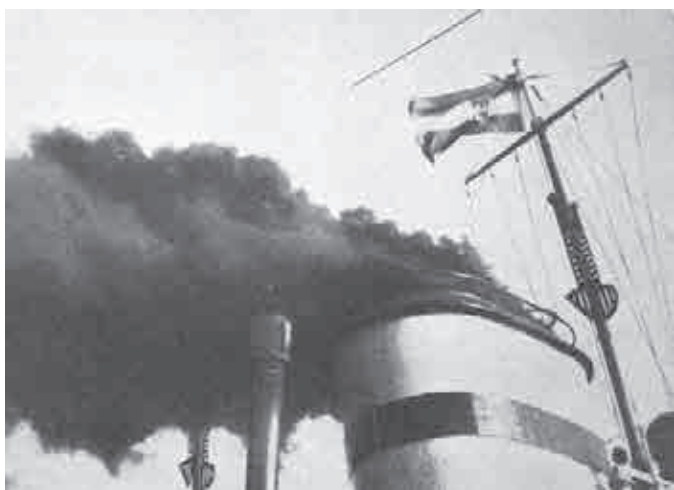
Sl. 7.

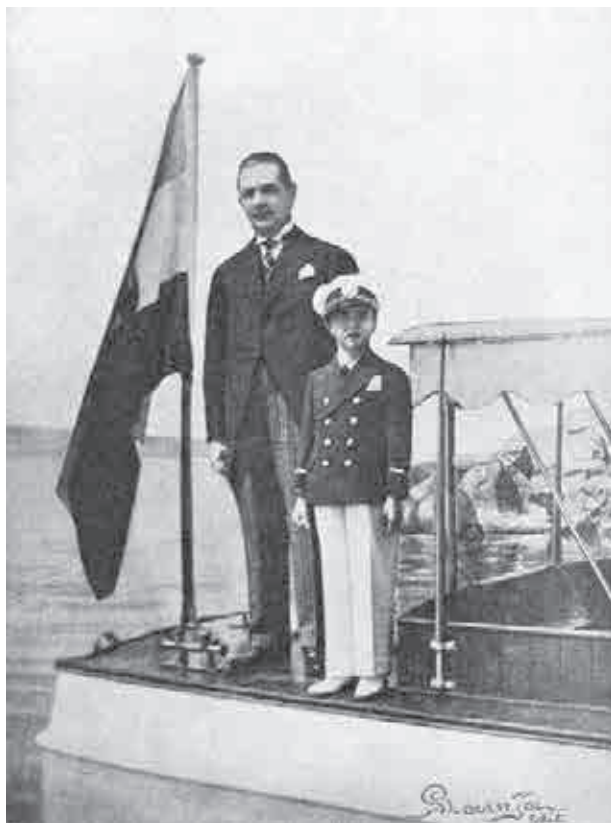
Sl. 8.

Sl. 9.

Sl. 10.

Sl. 11.

Sl. 12.

Sl. 13.

Sl. 14.

Sl. 15.

Sl. 16.

Sl. 17.

Sl. 18.

Sl. 19.

Sl. 20.

Sl. 21.

Sl. 22.

Sl. 23.

Sl. 24.

Sl. 25.

Sl. 26.

Sl. 27.

Sl. 28.

Sl. 29.

»Svijet«

Ivo Tijardović

možna ljubav provlači se kroz čitavu operetu sa prizorima teške borbe za život i splitskom »pijatom finom«, od koje kantilena »Marice moja, mili raju

Nova opereta Ivo Tijardovića

Ivo Tijardović, skladatelj opereta »Mala Florama«, »Pierrot lilo«, »Kraljica logos«, »Šapa i lathos«, »Monte Carlo« još ne izvadjene, uglavnom je, intenzivno i težao po vlastitoj libretu novu operetu iz primorskog života pod nazivom »Splitski skvareli«. Premijera je davana u splitskom kazalištu, trokćvima splitske gradske opere i operete, kojoj je g. Tijardović jedan od glavnih osnivača. Premijera i nekoliko repriza bile su rekordno posjećene, a ima izgleda, da će ova opereta još dugo vremena privlačiti splitsku publiku. Nije je operete svet iz života našeg

iz života našeg, ali dosta napjealom libretu i još boljoj muzici Tijardović je nabavio lagane, ali vrlo dobro uspijele boje puškog života na primorju s neobično ličkim, donekle grotesknim nastrojenjem ljudi, sa izrazitim omislon sa šala i satiru, predanoću kući i zemlji i vječnim zaljubljenim kantilenama. Kols su vrlo dobro harmonizirane. Jedna trajna i

Prizor I. čina: Kod vile Radolin (slika Jesno)

Prizor III. čina: splitska »fešta« na dan gradskog patrona S. Duje

Prizor II. čina: kod Sale Salihovića »turšog« liječnika (slika: Foto Brankević, Salo, Opat, 1931)

moje predstavlja lički idilmativni operete. Dabome, ukrtavaju se momenti puškog sujevjerja (pohod liječnika budolovca u »bosnoj« povomstvo, dragi čin) i doživljaji jedne »sostrance« Ione (Petina »štrambera«) sa raznim savezničkim florama, od koje je najprivlačivija bila »dolaraka« i u tipom talijanskog optičca na Jadranu. Kako su vidli, Tijardović je u ovoj opereti bio i sarkastičan. To još bolje potvrđuje tip čovjeka sa gornji miasa — blizu trorječja Savea Dunav-Drina, koji poznaje samo moć pare i razumljiv je. Tijardović je karikirao i domaću dalmatinsku folklova (neobičan uspio tip Trojantina) kao i sudodavanje »dri« »organas«. Muzički i pozorišni gledajući, napuspjeli je prvi čin, koji je statusa operete. Sve predstave dirigira g. Tijardović sam. dd.

Sl. 31.

Sl. 32.

Sl. 33.

Sl. 34.

Sl. 35.

*Sl. 36.**Sl. 37.**Sl. 38.**Sl. 39.*

Sl. 42.

Sl. 43.

Sl. 44.

Sl. 45.

Sl. 46.

Sl. 47.

Sl. 48.

JAVNA RIJEČ U MEĐURATNOM SPLITU

Inoslav Bešker

UDK: 316.774(497.5 Split)“1918/1941“

Pregledni rad

Sažetak: Javna riječ u Splitu između dvaju svjetskih ratova odzvanjala je i u fizičkom i u medijskom prostoru kroz dva diskursa: usmeni (govorni) i pismeni. Realni prostor čine Općinsko vijeće, kavana ustrojena kao antički kor (s kriptoinstitucijom „stola mudraca“), tržnica i ribarnica kao mjesta razmjene i ideja, a ne samo roba. U realni prostor ubraja se i teatar, i kazališni i ulični (ne samo za karnevala). Od medija je prvotno dostupan praktički samo tisak (radio tek potkraj). U tisku dominiraju novine, kao poprište javne riječi namijenjene glasilima, ali podjednako i kao zrcalo javne riječi izrečene u drugim ambijentima, pa zabilježene parcijalno. S te strane nam tadašnje splitske novine služe ne samo kao sekundaran, nego počesto i kao primaran povijesni izvor i značajan dokument javne riječi u međuratnom Splitu. Standardi novinskog diskursa i žurnalističke kulture, razvijeni u međuratnom Splitu, utjecali su preko svojih izravnih aktera (Ive Baljkasa, Jerolima Čogelje itd.) na razinu novinskog diskursa i žurnalističku kulturu u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata.

Ključne riječi: Split, međuratno razdoblje, javna riječ, medij, diskurs, novine, Ivo Baljkas, Jerolim Čogelja, Josip Kortšek

Gradansko društvo međuratnog Splita koji se, gubitkom Zadra, neočekivano našao u političkom središtu Dalmacije, iskazuje ako ne sebe, a ono sliku o sebi baš kroz javnu riječ, političku i kriptopolitičku, kulturalnu koja je i antropološka, katkada i nehoteć. Protagonisti javne scene katkad postupaju iza kulisa, ali istupaju pod reflektorima.

Nema doba u pisanim kronikama Splita, od Tome Arhiđakona do Ante Tomića, da se taj grad nije polarizirao i antagonizirao, bez obzira na to što je i tko posrijedi, no svakako utoliko žešće ukoliko su pojedinac ili pojava izvan uštogljenih gabarita. Ti antagonizmi su vjekovni dvotaktni motor koji štekće i javnim prostorom i javnom riječju, između državo-tvoraca i anarhoida, između talijanaša i narodnjaka, austrofila i jugofila, pa između unitarista i separatista, crvenih i crnih, tušičara i vršičara¹ i tako dalje. Nema pobjede dovoljno velike da to prevlada. Kad su pobijedili gibeline, guelfi su se u Firenci jednako zakrvljeno podijelili na bijele i crne – a Split pripada istoj kulturalnoj ekumeni.

¹ Tako su, u Velikanovićevu prijevodu *Gulliverovih putovanja*, definirane stranke u Liliputu. Usp. Jonathan SWIFT, *Gulliverova putovanja*, Zagreb 1955.

Težnje i frustracije, smjelost i autocenzura, čine sastavni dio javnog i generalnog diskursa u tim gotovo trima desetljećima dvaju svjetskih ratova odnosno – po ne posve neutemeljenoj sintezi – dvaju činova istoga svjetskog rata, koji, po nekim naznakama, u našoj javnoj riječi još nije dovršen.

NOVINE KAO PRIMARNI IZVOR

Ni učenjaci² izvan povjesničarske struke ne mogu uteći od nekih povjesničarskih metoda, ne samo u povijesti književnosti, umjetnosti, znanosti itd., nego i u svakoj disciplini koja se ovako ili onako bavi čovječanstvom, poglavito njegovim živčevljem, dakle komunikacijama, dakako i novinskim. Efemernost je karakteristika novina – nisu li se, napokon, prve novine izdavane na teritoriju današnje Hrvatske zvale *Ephemeridae Zagrabienensis*? A ipak korištenje novinskoga bibliotečnog fonda, naših hemeroteka, ne mora biti samo razbibriga dokonih ili duševna hrana čudaka koji ištu reportaže i reklame iz davnih desetljeća, nego i onih koji u njima traže odraz njihova doba, kao u „zrcalu svog vremena“ – kako je to sročio Josip Horvat³ (nipošto jedini autor koji je pisao i kroniku i povjesnicu) – ili vjeruju da je novinarstvo „povjesnica trenutka“, kako se dosjetio Umberto Eco.⁴

Takve teze o povjesničarskim valerima novinstva ne datiraju ni iz ovoga ni iz prošlog stoljeća. One i same pripadaju u povijest: Théophraste Renaudot još je 1631. pokrenuo tjednik *Gazette*⁵ kako bi pripovijedao „dnevnu povijest“,⁶ „tjednu povijest“,⁷ „povijest svog vremena“ te je u istu svrhu rečeni tjednik komplementirao 1633. mjesečnikom *Relations*,⁸ u kojemu bi,

² Držimo li se zanemarene, ali korisne distinkcije između znanosti (*scienza, Wissenschaft, science...*) i nauka (*studium, bez pretenzije da bude doctrina, dakle Lehre, enseignement, teaching*), moramo se kloniti ambicije da svako kopanje po listinama uzdižemo na pijedestal znanosti, kao da iznosimo dotad nedosegnuto znanje, izvornu teoriju. Učenjak je prikladna inačica pojma *studiosus, Gelehrter, lettré, scholar, studioso* – a i dovoljno dostojna.

³ Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939.*, Zagreb 1962., 18. Usp. i: Josip HORVAT, „Društveni spektar stoljeća novinstva Hrvatske 1835.–1935.“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 7/1968., br. 3–4, 39–56.

⁴ Izvorno: „storiografia dell’istante“. Usp. Umberto Eco, „Obiettività dell’informazione: il dibattito teorico e le trasformazioni della società italiana“, u: Umberto Eco – Marino LIVOLSI – Giovanni PANOZZO, *Informazione, consenso e dissenso*, Milano 1979., 34. Na tom mjestu Eco poziva novinare da budu „povjesničari sadašnjosti i trenutka“ („storici del presente o dell’istante“). Drugdje kaže npr.: „Il giornalista è uno storico del presente, ma non sempre i buoni libri di storia si scrivono in un giorno, spesso volte in un’ora, spesso volte in un minuto.“ Navedeno prema: <http://aforismi.meglio.it/aforisma.htm?id=4cb0>. Neki novinari pak kažu da je „povjesničar sadašnjosti“ oksimoron jer da nema povjesničara bez distance. Usp. npr. Gian Guido Vecchi u: *Comunicazione e giornalismo: nuove vie e vecchie questioni*, Milano 2012., 15 (http://www.ceur.it/System/13353/Quaderno%20Ceur_1_per%20web.pdf).

⁵ Jean LACOUTURE, *Les impatients de l’histoire*, Paris 2009., 5.

⁶ Navedeno prema: Eugène HATIN, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, sv. 1, Paris 1859., 143 (https://fr.wikisource.org/wiki/Histoire_politique_et_litt%C3%A9raire_de_la_presse_en_France/Partie_1).

⁷ „Préface du *Recueil des gazettes de l’année 1631*“, nav. prema: Gilles FEYEL, „Aux origines de l’éthique des journalistes: Théophraste Renaudot et ses premiers discours éditoriaux (1631–1633)“, *Le Temps des médias*, 1/2003., br. 1, 175–189 (<http://www.histoiredesmedias.com/Aux-origines-de-l-ethique-des.html#2>). Naime, na kraju svake godine svi listovi *Gazette* bi se uvezivali u jedan svezak, za koji je Renaudot pisao predgovor (*Préface*). Na taj je način tjednik postajao izvor i za povjesničare, ali i za književnike-feljtoniste. Tim se izvorom obilato služio Alexandre Dumas pišući trilogiju o mušketerima. Usp. Christian JOUHAUD, *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d’un paradoxe*, Paris 2000., poglavlje III, „Historiens du temps présent et pouvoir politique“, 151–250.

⁸ E. HATIN, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, 85. Punim nazivom: *Relations des nouvelles du monde reçues dans tout le mois*. Za njih Renaudot na istom mjestu kaže: „Ces miennes relations de chaque mois, dit-il, servent de lumière et d’abrégé à celles des semaines; car il est des nouvelles comme des métaux: ceux-ci, au sortir de la mine,

s odmakom od striktnosti aktualnosti, stavljajući vijesti u kontekst, mogao iznositi „dnevnu povijest... godine“.⁹ Upravo je taj kroničarski novinski trud Renaudotu, po zagovoru „Sive Eminencije“, tj. o. Josepha, priskrbio naslov „povjesničara Njegova Veličanstva“.¹⁰

O odnosu novinara spram povjesnice i povjesničara ima više poučnih i mahom metodoloških rezimea, koje ovdje nema ni prostora ni svrhe citirati. Valja ipak reći da se o novinama sve češće govori i kao o primarnome, a ne samo sekundarnom izvoru.¹¹

I tu je dobro prisjetiti se izreke *Qui bene distinguit, bene docet*.¹² Niti je sve u novinama povjesničarski izvor, niti je svaki izvor u njima primaran. Izvještavanje je jamačno sekundaran izvor. Primaran izvor može biti intervju, može biti i reportaža. Može to biti i izvorni članak iz pera javne osobe, protagonista javne riječi. Ako, primjerice, istražujemo djelovanje Vladana Desnice u Splitu, nema dvojbe da će u primarne izvore biti uvršteni i tekst objavljen u *Novom dobu*. Primarni izvori mogu biti i ankete među građanima o raznim pitanjima. I tako dalje.

Kao i bilo koji primarni izvor, tako i novinski (odnosno generalno medijski) valja pažljivo verificirati, s obzirom na autora i s obzirom na kontekst. Poznato je da ne postoji neutralan pisani dokument jer ne može ne reflektirati stavove i eventualna ograničenja onoga koji ga je pisao ili koji je, naprosto, prethodno odlučivao što je vrijedno, a što nužno zabilježiti (što znači: odabrati iz mogućeg poklada podataka, inače prepuštenih entropiji). Čak se i puka činjenica, objavljena u nekom glasilu, može dovesti u pitanje¹³ jer ne postoji informacija *in abstracto*,¹⁴ nego ovisi o subjektivnom gledištu novinara autora, odnosno urednika.¹⁵

U novinama i općenito u medijskom bilježenju entropiji mogu, neovisno o nakani onoga tko bilježi, pridonijeti faktori brzine i neposrednosti. Te je faktore nemoguće izbjeći: i brzina i neposrednost pripadaju u kriterije za odabir medijskih sadržaja.¹⁶ Nadalje, novin-

sont volontiers mêlés de quelque terre; celles-là d'abord sont ordinairement accompagnées de quelques circonstances mal entendues, dont elles s'épurent avec un peu de temps, comme font les autres étant jetés dans leurs lingotières. Alors vous les avez en leur naïveté...”

⁹ „...l'histoire journalière de cette année“, „Relation de décembre 1633“, nav. prema G. FEYEL, „Aux origines de l'éthique des journalistes“.

¹⁰ Tj. „historiographie de Sa Majesté“. E. HATIN, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, 143.

¹¹ „A serial is a publication, such as a magazine, newspaper, or scholarly journal, that is published in ongoing installments. Like books, serials can function both as primary sources and secondary sources depending on how one approaches them.“ Usp. *Primary Sources at Yale* (http://www.yale.edu/collections_collaborative/primarysources/primarysources.html).

¹² U prijevodu: „Dobro poučava tko pomno razlikuje.“ Pripisana je obično sv. Augustinu; donosi je Jan Amos KOMENSKÝ (KOMENIUS). Usp. *Didactica magna*, DK 15¹, 145.34 i dalje, što razraduje i na inome mjestu: „Rerum nosse differentias est res nosse (...) ergo qui bene distinguit, bene docet“, *Novissima linguarum methodus*, DK 15¹¹, 190.45 i dalje.

¹³ „...iza činjenice uvijek već stoji činitelj, pa i pojam činjenice dolazi od u-činjenice, tj. od nečega što je moralo biti tek učinjeno da bi uopće bilo. Stoga i pozivanje na činjenice promašuje u bitnome, ako se ujedno ne pita za koga ili po kome su to činjenice.“ Milan KANGRGA, „Etika i novinarstvo“, *Medijska istraživanja*, 4/1988., br. 1, 18. Istaknuto u originalu (nap. I. B.).

¹⁴ „Iza nje svagda stoji netko tko je daje, u ovom slučaju novinar.“ Novinar je „sav prisutan u svakoj informaciji, pa se stoga i ne može skrivati tobože iza neke, u ovom slučaju apstraktne puke činjenice, jer je to njegova činjenica! Kako će je on iznijeti, upravo u tome leži čitava stvar.“ M. KANGRGA, „Etika i novinarstvo“, 19.

¹⁵ „...même si la nouvelle 'brute' – c'est-à-dire l'actualité immédiate – est en principe précise, le point de vue subjectif du chroniqueur ou du rédacteur risque de colorer son interprétation de l'événement...“ Usp. *Les journaux et la recherche historique*, Royal Alberta Museum (<http://www.royalalbertamuseum.ca/exhibits/online/gwg/fr/enseignants/lesjournaux.html>).

¹⁶ Potanje o neposrednosti: Andrew BOYD, *Broadcast Journalism. Techniques of Radio and TV News*, Oxford 1994.

ski sadržaj može, bez obzira na nakane i stavove autora, biti podvrgnut metodama kvantitativne, odnosno kvalitativne analize. Te metode omogućuju ekstrapoliranje podataka ili trendova i iz objavljenih novinskih sadržaja.¹⁷

Rezimirajući prosudbe od Renaudota, preko Enzensbergera i Naisbitta, do sada već nebrojenih pisaca sveučilišnih i časopisnih naputaka (poput citiranih s Yalea), pretpostavljam, dakle, da možemo reći da i novine mogu biti primarni izvor, vjerodostojan pod istim uvjetima kao i ini tradicionalno prihvaćeni primarni izvori. Među njima novine imaju i jednu poredbenu prednost: ako i jesu izložene subjektivnosti u odabiru i interpretaciji, katkad i više od inih izvora, pouzdanije od njih mogu prikazati percepciju i fenomena i osoba u doba kada su tiskane.

OPSEG I PROSTOR JAVNE RIJEČI

I opis i analiza javne riječi u međuratnom Splitu moraju se osloniti prvenstveno na novinski medij kao izvor. Izravna svjedočenja insajdera sada su već nemoguća. Njihovi zapisi su oskudni.

Novinski medij ipak nije u razdoblju 1918. – 1945. bio ni jedini, pa zapravo ni pretežan prostor javne riječi. Ona je u međuratnom Splitu odjekivala mnogo češće, a zapravo i prodornije, u fizičkom prostoru nego u medijskome. Naravno, onodobnome govornom diskursu *kairós* je odavna utekao, ostale su samo njegove zapisane sjene, ali i tragovi u kolektivnom imaginariju. Pismeni diskurs opstaje, ali se, razasut po glasilima, doima Kumovom slamom u kojoj tek valja tražiti poslovične igle.

Naime, *Novo doba* u široj lepezi te ostali listovi raznih užih usmjerenja – od *Pobede* do *Hrvatskog glasnika* – ili raznih interesa – poput *Jadranskog Lloyda*, uključujući i satiričke od obnovljenoga *Duje Balavca* do *Štandarca* – bili su i poprište javne riječi namijenjene glasilima, ali podjednako i zrcalo javne riječi izrečene u drugim ambijentima, pa zabilježene parcijalno (u oba smisla te riječi: i djelomično, i pristrano).

U tom sklopu ne bi bilo umjesno ne spomenuti barem neke od protagonista. Navesti ih valja makar usputno, ne pretendirajući ni izdaleka da je popis kompletan, pa ni rangiran.

Korifeji javne riječi kroz političke forume bili su dr. Ante Trumbić, dr. Josip Smodlaka, dr. Ivo Tartaglia, senator Budislav „Grga“ Angjelinović, liječnici Jakša Račić i Josip Berković, Prvislav Grisogono, svakako i „masovici“ Vicko Jelaska i File Vrcan, onda Paško Kaliterna, ing. Petar Senjanović, dr. Eduard Grgić, dr. Ljubo Leontić, dr. Silvestar Giunio. Među svećenstvom javnom riječju su prednjačili don Vinko Brajević, mons. Herkulan Luger, mons. dr. Urban Crisomali, o. Kerubin Šegvić te protojerej Sergije Urukalo. Višestruku ulogu na polju javne riječi imali su i neki književnici, poput Nike Bartulovića, Silvija Alfirevića, Marina Bege, povremeno Milana Begovića, Tina Ujevića, Đure Vilovića, pa Ive Andrića itd.

¹⁷ Budući da SAD nisu imale špijunsku mrežu u Njemačkoj, u početku Drugoga svjetskog rata su Lazarsfeld i Lasswell iznašli metode analize javnih glasila u svrhu pribavljanja podataka. Tu je analizu Lasswell već 1942. koristio za indiciranje ideoloških trendova, Berelson i njegova škola su 1953. pokazali široku upotrebljivost te metode za otkrivanje trendova koje nije moguće otkriti drugim metodama analize, a Naisbitt je to 1962. primijenio u marketinške svrhe.

Sl. 1. Javna riječ odjekivala je i na Rivi

Neki među njima bili su predmetom istraživanja (Trumbić, Smodlaka, Tartaglia, sada i Šegvić, te književnici), ali većina drugih nisu. Bilo bi vjerojatno razloga za ispitivanje njihove uloge u tadašnjemu komunikacijskom prostoru.

MEDIJI ORALNOG DISKURSA

Ovdje se stoga nužno moramo ograničiti na plošan kroki, nadajući se da će on biti dopunjen zahvaljujući budućim istraživanjima. Glavne njegove crte, jer nam se čine najvažnijima za Split, jesu mediteranski *forum publicum* u Splitu, mediji masovnog komuniciranja te teatar kao medij javnog komuniciranja.

Splitski *mediteranski forum*, splitska *agorá*, uglavnom socijalno stratificiran areopag, nije bio samo na otvorenome. Pod krovom su bili Općinsko vijeće kao službeni, a *kafana*¹⁸ kao poluslužbeni rostrum, gotovo pa emanacija kora iz antičkog teatra, poglavito za legendarnim „stolom mudraca“, i jedan i drugi rezervirani za građansku klasu. Nostalgичnom pogledu na *kafanu* kao cjedilo za sukus gradske pameti suprotstavlja se posprdno kritičan stav. Hermann Bahr pozitivno je začuđen gremijem za „stolom mudraca“, a i Duško Kečkemet žali što nije sačuvan mogući splitski *Florian*.¹⁹ Anatolij Kudrjavcev pak tvrdi: „Provincijalnost splitskog života najslikovitije je izražena u kavanskom ugođaju.“²⁰ Svoju tvrdnju

¹⁸ Kafana u splitskom vernakularu.

¹⁹ Duško KEČKEMET, *Jučerašnji, današnji i sutrašnji Split* (http://www.gkmm.hr/dusko_keckemet_jucerasnji_danasnji_i_sutrasnji_split.htm).

²⁰ Anatolij KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, Split 1985., 212.

Sl. 2. „Provincijalnost splitskog života najlikovitije je izražena u kavanskom ugođaju.“
Kavana Hotela Central.

potkrepljuje prikladnim citatima Giulija Solitra, Sime Matavulja, Eugena Kumičića, Iva Vojnovića, pakosnoga gradonačelnika Vicka Mihaljevića, Bože Lovrića, napokon i Tina Ujevića, koga predstavlja kao kavanskog znalca – pa i taj ih u Splitu nalazi provincijskima.

Vinko Lozovina, vjerojatno posve nehoteć, parafrazira Il'fa i Petrova, u čijemu *Zlatnom teletu* gospoda u prsluku sjede u kavani, listaju novine, te jedan kaže: „Jeste li čuli? Gandhi otišao u Dundee.“ Drugi zaključiti: „Gandhi je glava“, a prvi ocijeni: „I Dundee je glava.“²¹ U Lozovininu rukopisu *Zapisi s Vražjeg otoka* spominje se „Stol Mudraca što stoluje na Narodnom trgu i proriče kao mnogoglava Pitija i Sibila sudbinu pojedincima i narodima svijeta“.²² Ta je mnogoglavost na svoje ocjene polagala i autorska prava. Marko Uvodić je u *Novom dobu* u svojoj rubrici skicirao u čakavštini specifične splitske *macchiette* koje je likovno karikirao njegov brat Angejo Uvodić. Poslije raskida suradnje Uvodić je glavnog urednika don Vinka Brajevića tužio za povredu autorskih prava pa su u sudskoj raspravi Emanuel Vidović i Juraj Čurić svjedočili da su karakteri tih *macchietta* kolektivna ideja nastala za „stolom mudraca“.²³

Javni mitinzi bili su namijenjeni svim klasama – ali oni pripadaju u jednosmjernu komunikaciju. Reagiranje nazočnih teško da možemo smatrati elementom dijaloga, ne više nego smijeh ili pljesak u kazalištu, iako se interakcija ne smije ni tu negirati.

²¹ „Слышали? — говорил один жилет другому, — Ганди приехал в Данди. — Ганди — это голова! ... И Данди — это голова.“ Navedeno prema: Илья Ильф – Евгений Петров, *Сочинения*, Москва 2003., 319.

²² A. KUDRJAČEV, *Vječni Split*, 215.

²³ Ivanka KUIĆ, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 41/2013., br. 39, 130.

Razmjena mišljenja na Peškariji²⁴ i Pazaru,²⁵ koju samo uvjetno možemo uvrstiti u forum, pripadala je pučkome sloju. Bikarija,²⁶ i zbog svoga komornog prostora, nije bila za to pogodna.²⁷

Interklasan karakter imala je brijačnica. U njoj su, naime, novine mogle biti čitane i komentirane besplatno, za razliku od *kafane* (to je vješto iskoristio Smoje²⁸). Interklasan karakter imala je i crkva. U njoj je pak javna komunikacija, za razliku od brijačnice, bila isključivo jednosmjerna, izrazitije nego i na mitingu: od pulpita prema pastvi, bez izravnoga povratnog efekta.

Imanentan tip javne komunikacije u Splitu je i humor na bazi ruganja, odnosno ruganje koje se predočava kao humor. „Za volju jedne šale Splitsanin bi žrtvovao sve od sebe“, tvrdi Bogdan Radica.²⁹ Neke od šala koje je smišljao i s prijateljima elaborirao Vincenzo „šjor Vice“ Bettiza, imale su sve značajke *happeninga ante litteram*, kadikad i s golemom publikom (poput ispraćaja Marinka „Karuza“ u New York), pa se kvalificiraju za kategoriju javne riječi. Uostalom, njihov je rodonačelnik bio načelnik Vicko Mihaljević.

Medijsku funkciju u Splitu imao je, pa i prije i poslije tog razdoblja, teatar.³⁰ I samozatajni Vladan Desnica ušao je u prostor javne riječi grada Splita takoreći kroz pokrajnja vrata: pišući kazališnu kritiku. Ali kazalište nije niša izvan svijeta, između njega i svijeta postoji dijalektika koju uočava još Epiktet, razrađuje Shakespeare, razvija Calderón kao *Theatrum Mundi* – ako tim autorima sav svijet jest glumište, jednako tako se, razglabajući teatar, piše o svemu svijetu. O javnoj riječi na pozornici izriče se javna riječ u novinama koja društvo cilja, katkad i strijelja, što na hrvatskom prostoru pratimo barem od Šenoa. Uostalom, uobičajena je pojava da književnost, a s njom svojedobno i glumište kao medij njezina uprizorenja, bude medij poruke (pa i eminentno političke, ponajčešće u društvima s deficitom političke reprezentacije).³¹

U konkretnom društvu i u konkretno doba Milan Begović je u *Jadranskoj pošti* 5. svibnja 1928. tvrdio da u Splitu teatar „ne smije da bude samo institucija za zabavu nego i (...) živa potreba za sljubljanje nacionalnog duha i otpora protiv svim neprijateljskim silama, koje nikad ne miruju“.³² Tako je u momentu podvaljivanja Nettunskih konvencija, koje je Vlada ratificirala dan nakon sprovida Stjepana Radića, glumac Branko Kovačić u *Maloj Floramye* „zbog zabrane naše poštovane policije šjor Bepu da nosi talijansku vojničku kapu (...) uzeo kacigu od pumpjera i (...) naložio svom adjutantu da pozdravlja rukom

²⁴ Ribarnici.

²⁵ Tržnici.

²⁶ Mesnica.

²⁷ Premda je autor ovog članka prije 50–60 godina znao pribivati znakovitim razmjenama mišljenja, ne bez političke note, i u Mitrovićevoj mesnici, pretvorenoj jednom prilikom potkraj pedesetih godina – Split ima dara za paradoks – u pozornicu *Seviljskog brijača* na Splitskim ljetnim priredbama.

²⁸ Miljenko SMOJE, *Velo misto*, Split 2004.

²⁹ Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Split 2002., 283. Paralelna je s time toskanska uzrečica: „È meglio perdere un amico che una battuta.“ U prijevodu: „Bolje je izgubiti prijatelja nego dosjetku.“

³⁰ U užem smislu: kazalište, zgrada na Bulatovoj poljani, u širem smislu: glumište.

³¹ Više o tome u: Inoslav BEŠKER, *I Morlacchi nelle letteratura europea*, Roma 2007., 253.

³² Antonija BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani Hvarskog kazališta*, sv. 29: *Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća*, Zagreb – Split 2003., 192–230.

u vis kao pravi potomak rimskih kvirita“, što je zapisao Ivo Lahman u *Novom dobu* 29. svibnja 1928.³³

Između početka tog razdoblja – kada je Teatar bio degradiran na skladište za aprovizaciju, uključujući i distribuciju mekinja – i kraja – kada se splitsko Hrvatsko narodno kazalište, na budžetu Banovine Hrvatske, nasukalo na Rimskim sporazumima koje je otišao potpisati i pravaš don Kerubin Šegvić – naslovi s kazališnog repertoara mogu opisati, možda i čitkije, istu parabolu koju je slijedila orijentacija *Novoga doba*. Po svemu sudeći, tu je parabolu – od antiirendentističke podrške jugoslavenstvu do snažnije afirmacije hrvatstva – slijedila i glavni- na puka, a i poneki znatniji političar proistekao iz splitskog puka: Ante Trumbić, primjerice, prešao je putanju od Jugoslavenskog odbora do *Zagrebačkih punktacija*.

MEDIJI MASOVNOG KOMUNICIRANJA

Na samome početku razdoblja koje je bilo tema *Desničinih susreta 2015.* (1918. – 1945.), od medija masovnog komuniciranja Splićanima je dostupan samo tisak, spram kojega postoji dvojan odnos kao i danas, ali s različitim polovima. Danas, s jedne strane, opstaje radoznalost prema informacijama koje su u tisku iznesene, iz godine u godinu sve manja, s druge strane njoj se suprotstavlja sve veće nepovjerenje kako u sadržaj tih informacija tako i u namjere zašto su odabrane baš te informacije i zašto su prezentirane baš na taj način.

U godinama neposredno nakon Prvoga svjetskog rata – kada je pad glavnoga grada Zadra pod talijansku vlast naprasno promovirao Split, dotad već industrijsko središte Kraljevine Dalmacije, i u administrativni centar te dok je kulturalna invazija Antantinih posada ključno pridonosila transformaciji stila života „gornje tisuće“ Splićana iz statike o kojoj svjedoči Hermann Bahr 1909.³⁴ u dinamiku „ludih dvadesetih“³⁵ – na jednom polu je činjenica da novine jedine nude ažurnu informaciju iz grada, doma i svijeta, a na drugome zazor zatvorene sredine spram notornosti, izražene sintagmom da su nekoga „dali u foje“ ili prijetnjom „dat ću te u novine“, koja je opstajala i dugo poslije Drugoga svjetskog rata.³⁶

Na kraju tog razdoblja radio je već nudio informacijsku globalizaciju, koja se u Drugome svjetskom ratu koristila i u propagandne svrhe i za širenje prostora javne riječi. Radio je omogućio simbiozu krajnje ažurne informacije (koja više nije odgađana međufazom tiska i distribucije) i zabave kroz muzički program, otvarajući tako i put u *infotainment*, ali to je okvir javne riječi za neka kasnija i sadašnja doba, ne za ono koje je i za Vinka Kisića i za Splićane bilo obuhvaćeno nazivom *Novo doba*.

Na početku 20. stoljeća sami političari uređuju novine.³⁷ Tako u Splitu pravaš Ante Trumbić uređuje svoj *Velebit*, a Josip Smodlaka, također pravaš, svoju *Slobodu*, uz pomoć

³³ *Isto*, 192.

³⁴ Hermann BAHR, *Dalmatinische Reise*, Berlin 1909.

³⁵ A. KUDRJAVCEV, *Vječni Split* 242–243. To je istražio i Vjekoslav Perica.

³⁶ Osobno iskustvo autora. Podatak da novine o nekome pišu nije nužno bio pokazatelj popularnosti, nego je služio i kao „licenca“ za ukazivanje prstom, sve do ruganja i, u krajnjim slučajevima, kreiranja „ridikula“, tj. žrtve masovnog ruganja.

³⁷ Vojko MIRKOVIĆ, „Dalmatinsko novinstvo“, *Dalmacija – hrvatska ruža svjetova* (ur. Marin Kuzmić i Ante Mekinić), Split 2012., 164–166.

braće Ive i Oskara Tartaglie. Potkraj Prvoga svjetskog rata, od početka 1918., počinje ekspanzija periodičnog tiska kao medija javne riječi. U desetak godina, do 6. siječnja 1929., u Splitu se pojavilo oko 70 naslova novina koje su izlazile kraće ili dulje.³⁸ Znatnije među njima popisuje i prikazuje Božo Novak,³⁹ a mnogo minucioznije Zdravka Jelaska Marijan, što ovdje nema smisla preporučavati.⁴⁰ Zadržat ćemo se samo na jednome.

To je dnevnik *Novo doba*, koji je pokrenuo u lipnju 1918. i uređivao Dubrovčanin Vinko Kisić,⁴¹ dotad urednik u redakciji zadarskog *Narodnog lista*. *Novo doba* je „prvi dnevnik političko-informativni list koji je uspio održati kontinuitet izlaženja više od dvadeset godina, tj. od konca Prvoga do početka Drugoga svjetskog rata i tako stoji ravnopravno uz bok mnogim zagrebačkim uspješnim novinama“.⁴² Iako je pokrenut marom korifeja javne riječi (od kojih smo neke spomenuli), stranački neovisnih, ali bliskih jugoslavenski orijentiranoj Demokratskoj stranci,⁴³ on tvori „prekretnicu u povijesti splitskog novinstva jer označava prijelaz na moderan, građanski način informiranja, koji nije vidljivo politički obojen, nego širi ideologiju građanskog zajedništva“, tvrdi Kuić.⁴⁴ Sam list pak, *pro domo sua*, piše sredinom lipnja 1928. na naslovnoj stranici da je *Novo doba* ostalo „čvrstim braniteljem jugoslavenske misli i jugoslavenskog barjaka“.⁴⁵

List je, zapravo, pratio parabolu javnog mnijenja do atentata na Radića i poslije njega. Tako je kroza sve vrijeme imao nakladu od oko 7000 primjeraka, što pokazuje da je tolikom broju čitatelja odgovarala pozicija koja je u dvadesetim godinama bila bliska jugoslavenstvu, usmjerena protiv talijanskog iredentizma, a potkraj tridesetih, u doba glavnog urednika don Vinka Brajevića,⁴⁶ orijentacija „u prilog hrvatskoga narodnog pokreta odnosno politike HSS“, po izvješću Ispostave banske vlasti 1940.⁴⁷ Insajderi novinari Josip Kortšek i Jerolim Čogelja navode da je *Novo doba* pod obojicom glavnih urednika bilo „daleko od svake partijske zajedljivosti“ i „daleko od svih ličnih uvreda, intriga i podvala“.⁴⁸

Među novinarima su na rostrumu *Novog doba* bili i Ulderico Donadini, Joe Matošić, Vladan Desnica, Ćiro Ćičin-Šain i drugi znatniji pisci iz Splita, ili oni koji su u Splitu privremeno boravili.

Novo doba te, u razmjerno manjoj mjeri, *Jadranska pošta*, *Jadranska straža*, *Jadranski dnevnik* itd. bili su, u naznačenu razdoblju, pak glavni medij javne riječi: pronosili su što je zabilježeno na inim forumima te ono što su smatrali vrijednim objavljivanja kao vlastit prinos. Utoliko su ti listovi, ipak više od ičega, dokument javne riječi u međuratnom Splitu.

³⁸ I. KUIĆ, „*Novo doba*“, 15.

³⁹ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005., 106–107.

⁴⁰ Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 460–468.

⁴¹ J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske*, 382.

⁴² I. KUIĆ, „*Novo doba*“, 114.

⁴³ Tako Kisić definira *Novo doba* izrijekom u pismu Toniju Schlegelu 1926. u zagrebačku *Jugoštampu*, kada predlaže da osnuju zajedničku telefonsku službu u Beogradu, radi uštede, ali to je pismo motivirano i financijskim nevoljama „*Novog doba*“. Usp. I. KUIĆ, „*Novo doba*“, 118.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ „Desetogodišnjica ‘Novog doba’“, *Novo doba* (Split), br. 140, 17. 6. 1928., 1.

⁴⁶ Od 1922. pomoćnik glavnog urednika, a od Kisićeve smrti 1927. glavni urednik.

⁴⁷ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 463.

⁴⁸ Usp. B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 253; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 463; Frano BARAS, *Staro zrcalo splitsko*, Split 1994., 67.

UTJECAJ NA KASNIJE NARAŠTAJE

Prateći tri novinarske sudbine iz tog doba moguće je, također, uvidjeti koliko je standard javnog novinskog diskursa u Splitu u međuratnom razdoblju utjecao, dugoročno, a u nekim elementima i presudno, na razvitak standarda novinstva i javnog komuniciranja u ratnom razdoblju, dakle u posljednjem odsječku razmatranog perioda, ali i u poraću, posredno sve do kraja 20. i početaka 21. stoljeća.

Pozornost su nam privukla trojica novinara, formirana u splitskome obavijesnom miljeu, čiji je utjecaj ostao uglavnom u okvirima uredničkih soba i zbog toga ostao nezamijećen široj publici. To su, abecednim redom: Ivo Baljkas (1892. – 1977.), Jerolim Čogelja (1899. – 1990.) i Josip Kortšek (1899. – 1981.).

Ivo Baljkas, Šibenčanin, u hrvatskoj je javnosti poznatiji po svome političkom radu, kao akter „lijeve frakcije“ u KPJ u Dalmaciji s Ivanom Marićem i Vickom Jelaskom, nego po novinarskome, u kojemu je stavio dulji i dublji trag. Kao već formiran socijaldemokrat, od 1912. radi u šibenskome *Crvenom barjaku*. Poslije internacije pa mobilizacije u Austro-Ugarskoj pokrenuo je 1919. *Crveni vijak* s „K. Brajerom i V. Matačićem“.⁴⁹ U svibnju te godine počeo je raditi kao odgovorni urednik splitskog *Oslobođenja*, koje je uređivao do kraja 1920., kada je protjeran iz Splita u Šibenik.⁵⁰ Šibenske novine *Fabrika i njiva* uređivao je od 1923. U proljeće 1925. godine imenovan je urednikom zagrebačke *Radničke borbe*, koja tada izlazi kao organ legalne Nezavisne radničke partije Jugoslavije. U splitskoj *Jadranskoj pošti* radio je od 1927. do 1928. Te je godine 1. ožujka pokrenuo *Radnički odjek*, zabranjen već 15. rujna.⁵¹ Uslijedio je politički interregnum (profesionalni partijski rad, emigracija u Argentini 1929. – 1936., pa kraće u Parizu, opet politički rad u Dalmaciji do isključenja iz KPJ 1939. poslije sukoba s Josipom Brozom, internacija u Italiji 1941. – 1943.). Odmah nakon toga, tijekom i poslije Drugoga svjetskog rata bio je urednik u splitskoj *Slobodnoj Dalmaciji*,⁵² potom zamjenik glavnog urednika u zagrebačkom *Vjesniku*,⁵³ urednik u zagrebačkome *Narodnom listu*, a od 1953. do umirovljenja 1956. lektor i redaktor u *Vjesniku u srijedu*,⁵⁴ gdje je nastavio više godina honorarno raditi isti posao.⁵⁵

U *Vjesniku*, *Narodnom listu* i osobito u *Vjesniku u srijedu*, Baljkas je znatno utjecao na kulturu novinskog pisma u Hrvatskoj. Njegova minuciozna sadržajna i stilska redakтура, koja je znala preći i u *rewriting*, pridonijela je u osjetnoj, a katkad i u znatnoj mjeri formiranju diskurzivnog stila kojim se *Vjesnik u srijedu* isticao među novinama u Jugoslaviji pedesetih i šezdesetih godina, a ništa manje i informacijskog standarda, baziranoga na zapravo

⁴⁹ Mladen ŠVAB – Tonči ŠITIN, „Baljkas, Ivo“, *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1203>).

⁵⁰ Petar POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001., 47.

⁵¹ M. ŠVAB – T. ŠITIN, „Baljkas, Ivo“.

⁵² Vojko MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 12. 6. 2003. (<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030612/feljton01.asp>); Vojko MIRKOVIĆ, „Urednici – potrošna roba“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 14. 6. 2003. (<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030614/feljton01.asp>).

⁵³ P. POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, 47.

⁵⁴ M. ŠVAB – T. ŠITIN, „Baljkas, Ivo“.

⁵⁵ P. POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, 47.

časopisnoj akribiji.⁵⁶ Dugo se, u tom smislu, spominjala „Baljkasova škola“.⁵⁷ Budući da su novine bile dugo jedina škola novinarstva, mirne se duše može reći da su javnosti nepoznati redaktori, a Baljkas na prvome mjestu, bili nevidljiva škola novinarskih naraštaja koji su u Hrvatskoj stasali od sredine pedesetih do kraja šezdesetih godina.

Jerolim Čogelja, također Šibenčanin, u Berlinu je 1920. pohađao novinarsko učilište koje su osnovali socijaldemokrati.⁵⁸ Po povratku u zemlju surađivao je u splitskome *Novom dobu* i *Jadranskoj straži* te kao splitski dopisnik u zagrebačkim listovima *Obzoru*, *Jutarnjem listu* i *Večeri*. Kao vlasnik i urednik izdavao je 1924. u Karlovcu *Karlovački hrvatski glas*, a 1938. pokrenuo je u Splitu utjecajni tjednik za pomorsku privredu *Jadranski Lloyd*.⁵⁹ U *Slobodnu Dalmaciju* ušao je na Visu 1944.⁶⁰ U njoj je uređivao privrednu rubriku do 1949., zatim je bio njezin dopisnik iz Zadra, gdje je organizirao ponovno izlaženje *Narodnog lista*. Bio je direktor zadarskoga Narodnog kazališta 1951. – 1952.⁶¹ U Splitu je od 1957. do umirovljenja 1959. bio zamjenik glavnog urednika *Slobodne Dalmacije*, a zatim do 1962. dopisnik zagrebačkog *Vjesnika* iz Zadra.

U *Slobodnoj Dalmaciji* „Čogelja je novinare početnike učio kako da se oslobode suhog činovničkog jezika i da u svoje pisanje unesu malo srca i topline“.⁶² Među novinare koji su se formirali pod dnevnom paskom i usmjeravanjem Jere Čogelje pripada Miljenko Smoje. Mirno se može reći da se kroz njegov rad, te kroz rad novinara koji su prošli istu vrstu staža, npr. Davorina Rudolfa, Vojka Mirkovića, pa i Joška Kulušića – a taj je rad u pojedinim rodovima označio vrhunce hrvatskog novinarstva u drugoj polovici 20. stoljeća – izrazito nastavila i razvila škola javne riječi započeta u *Novome dobu*.

Josip Kortšek, Splitsčanin, započeo je kao nakladnik i odgovorni urednik satiričnoga lista *Električne stranice* u Splitu 1920. godine. Ubrzo je postao novinarom *Novog doba*, a potom članom njegova uredništva. Godine 1925. postao je splitskim dopisnikom zagrebačkih *Novosti* te je ustrojio njihovo dopisništvo s mrežom suradnika. Zatvaran za ustaške vlasti, pristupio je partizanima. Potkraj 1944. postao je urednikom vijesti u *Slobodnoj Dalmaciji*, a 1945. – 1951. bio zamjenik glavnog urednika.⁶³ I Kortšek je utjecao na to da se kultura novinskog diskursa, razvijana u *Novom dobu* i u njegovu dopisništvu *Novosti*, ukorijenila kao normativna i u razdoblju nakon 1945. godine.

Slobodna Dalmacija je svoj rad na Visu, a nakon oslobođenja Splita 26. listopada 1944. i u svom gradu, temeljila baš na predratnim iskusnim novinarima mahom iz *Novog doba*.⁶⁴

⁵⁶ Baljkas je znatno pridonio izgledu i standardu vanjskopolitičkih osvrtâ koje je Ive Mihovilović pisao pod pseudonimom *Spectator*.

⁵⁷ Njezin važan izdanak je novinar i pisac Marko Grčić Rako. I potpisani autor je, dolazeći po redaktorske i lektorske savjete Baljkasu u VUS, uspio upiti nešto njegova znanja i iskustva.

⁵⁸ Srećko LJUBLJANOVIĆ, „Čogelja, Jerolim“, *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4076>).

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ V. MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“.

⁶¹ S. LJUBLJANOVIĆ, „Čogelja, Jerolim“.

⁶² V. MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“.

⁶³ Šimun JURIŠIĆ, „Kortšek, Josip“, *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10101>).

⁶⁴ „U jubilarnom broju *Slobodne Dalmacije* od 17. lipnja 1983. književnik Marin Franičević tvrdio je da je proveo nekoliko ratnih mjeseci kao urednik *Slobodne Dalmacije*. Opisuje pojedinosti. Došao je iz Barija u tek oslobođeni Split i svratio u Oblasni komitet KPH. Naišla je Anka Berus, vjerojatno u to doba najistaknutija hrvatska komunistkinja, i naredila mu da preuzme *Slobodnu Dalmaciju* kao glavni urednik. Čak mu je naložila da odmah napiše uvodnik

Sl. 3. *Duje Balavac* o uredničkoj slobodi u svibnju 1923. godine. Karikatura Antuna Zuppe.

Kortšek, Čogelja i Baljkas bili su, zapravo, kičma redakcije, dok su glavni urednici bili „potrošna roba“⁶⁵ koja je stizala i odlazila po političkim kriterijima. Jedan od tadašnjih početnika ovako je opisao svoj ulazak u redakciju: „Kada je prvi put došao u redakciju sekretarica ga je uvela kod urednika Kortšeka, a on ga je uputio Čogelji. Barba Jere mu je rekao da čita komplete starih novina i vidi kako se piše i što listu treba.“⁶⁶ Prema tome, prvi korak u uvođenju početnika u novinarski posao bilo je proučavanje samog medija, upoznavanje s tematikom te usvajanje diskursa i stila već objavljenih priloga. „A onda ga je jednog dana uputio u Poljoprivrednu školu da nešto pita direktora. Tako je počeo pisati.“⁶⁷ Taj se početnik zvao Miljenko Smoje.⁶⁸

Kortšek i Baljkas su eliminirani iz redakcije u jednoj od „čistki informbiroovaca“. Pritisak Partije i policije⁶⁹ bio je takav da se Kortšek, po Smojinu svjedočenju, pokušao ubiti zabijajući sebi čekićem čavau u glavu.⁷⁰ Optužbe su pale, Kortšek je umirovljen, ali je od 1966. do 1972. bio izvršni urednik boračkog periodika *Poruka borca*,⁷¹ što se može smatrati punom rehabilitacijom i pečatom „pravovjerja“, dok je Baljkas, kako smo vidjeli, prešao u Zagreb na istaknut položaj zamjenika glavnog urednika *Vjesnika*.

Dok su novinski diskurs održavali i razvijali novinari razvijeni i međuratnom Splitu, *Slobodna Dalmacija* imala je solidan prijem. Čogelja je kasnije svjedočio da je u prvim poslijeratnim godinama naklada lista bila od 14 do 15 tisuća primjeraka. Međutim, sedam-osam godina poslije, „kada su nagle personalne izmjene u redakciji dovodile do raznih gledišta o ulozi lista i kada se počelo misliti da je za ‘Slobodnu’ najbolje da što više sliči na ‘Borbu’ ili druge centralne listove, tiraž je počeo vrtoglavo padati“, prenosi Mirković.⁷²

protiv nabijanja cijena i skrivanja robe u trgovinama... M. Franičević navodi koga je tih dana zatekao u redakciji: Josipa Kirigina, Živka Jeličića, Nevena Šegvića, Jeru Čogelju, Josipa Kortšeka, Ivu Lapendu, Ivu Baljkasa, koji je bio lektor, Anticu Guić, koja je počela kao korektor.“ Usp. V. MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“.

⁶⁵ V. MIRKOVIĆ, „Urednici – potrošna roba“.

⁶⁶ V. MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“.

⁶⁷ *Isto*.

⁶⁸ „Sjećam se, na primjer, da su mi neki govorili za mogega učenika Miljenka Smoju da nije bogzna kakav talent, dok sam ja bio duboko uvjeren da će se razviti u vrsnog novinara. Vjerujem da će mi Smoje oprostiti što sam ga kao urednik znao ponekad pozvati i pokazati na stolac pored mogega stola i reći: ‘Hajde, sjedi da ovo zajednički proučimo’“. *Isto*.

⁶⁹ Smoje tako definira. Usp. V. MIRKOVIĆ, „Urednici – potrošna roba“. Vjerojatno je posrijedi Uprava državne bezbjednosti.

⁷⁰ V. MIRKOVIĆ, „Urednici – potrošna roba“.

⁷¹ Š. JURIŠIĆ, „Kortšek, Josip“.

⁷² V. MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“.

ZAKLJUČAK

Javna riječ u međuratnom Splitu koristila je više komunikacijskih kanala, paralelnih ali nerijetko isprepletenih, kojima se mogla iskazivati i razvijati. Djelovala je i u javnom životu, od političkih i kulturalnih institucija do trga i ulice (jer su i ti prostori, u društvenoj i komunikacijskoj strukturi Splita kao tipičnoga i karakterističnoga mediteranskoga grada, bila poprišta javnog komuniciranja), ali i medijski, kroz tisak (u početku tog razdoblja jedini medij, a i potkraj tog razdoblja itekako pretežan).

Unatoč bogatstvu oblika i kanala, područje akcije i interakcije javne riječi u Splitu prilično je neistraženo. Aktera zapravo više nema, a veoma je malo i svjedoka. Stoga novine, kao ne samo sekundaran, nego i primaran izvor, ostaju gotovo jedino relevantno vrelo za istraživanje javne riječi u Splitu 1918. – 1945. Uostalom, i u samome tom razdoblju, kada je javna riječ u Splitu koristila više komunikacijskih kanala, novinski medij je među njima bio privilegiran distribucijski, kao jedini instrument masovnog komuniciranja, i o društvu, i u društvu. Imao je još dvije prednosti za današnjeg istraživača: zrcalio je i ostale kanale, a po svojoj naravi ostao je dostupan.

Ova rasprava je nastojala naznačiti neke od mogućih smjerova daljnjeg istraživanja javnog i generalnog diskursa u onodobnom Splitu. Osim ostaloga, otvorila je i pitanje odnosa međuratnoga i poratnog diskursa, usredotočivši se, doduše, tek na jedan uzak, ali znakovit segment medijskog djelovanja: uređivanje dnevnih i tjednih novina. I tu se pokazalo da su informativni, a i kulturalni standardi, koji su do 1941. postavljeni u splitskome međuratnom novinstvu, pozitivno utjecali na razinu novinskog diskursa u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata te da se žurnalistička kultura npr. *Novog doba* ili *Jadranskog Lloydja* reproducirala i poslije 1945., ne samo u Splitu.

PUBLIC DISCOURSE IN INTERWAR SPLIT

Public discourse in Split between the two World Wars resonated in two kinds of spaces, in the physical space and the media space, that is, in the spoken discourse and the written discourse. This is a rather unexplored area. In that regard, the article points out some of the possible directions in further research of public and general discourse in Split in the interwar period, and of its influence on the development of media discourse in Croatia after World War II. The physical space of the public discourse in Split was a local version of the Mediterranean forum: the institutional Municipal Council, the coffee house set up as the classical chorus (with the crypto-institution of the “table of the wise”), the market and the fish market as places of exchange of ideas and not only goods. The real space of public discourse also includes theatre, one in the theatre house (which is also the place if not of exchange, then of the induction of ideas), and the other in the streets, the site of the carnival which took place once a year as well as the site of mockery and sometimes cruel jokes throughout the year. In the period under examination the only medium is the press, since radio only appears by the end of period (and only as reception). The press is dominated by the newspa-

pers as a purveyor of the news but also as a mirror of public discourse delivered in other contexts and partially recorded. The newspapers reported the material reported in other forums, and the material they considered worthy of publication as their own contribution. In that regard, the Split newspapers from the period serve not only as a secondary historical source, but frequently also as a primary one. They thus represent significant documents of public discourse in interwar Split. The standards of newspaper discourse generated in interwar Split influenced, by way of the protagonists themselves (Ivo Baljkas, Jerolim Čogelja, Josip Kortšek, etc.), the standards of newspaper discourse in Croatia after World War II. The journalistic culture of, for instance *Novo doba* or *Jadranski Lloyd*, reproduced itself after 1945, and not only in Split.

Key words: Split, the inter-war period, public discourse, media discourse, newspapers, Ivo Baljkas, Jerolim Čogelja, Josip Kortšek

Literatura

- Herman BAHR, *Dalmatinsche Reise*, Berlin 1909.
- Franjo BARAS, *Staro zrcalo splitsko*, Split 1994.
- Inoslav BEŠKER, *I Morlacchi nelle letteratura europee*, Roma 2007.
- Antonija BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani Hvarskog kazališta*, sv. 29: *Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća*, Zagreb – Split 2003., 192–230.
- Andrew BOYD, *Broadcast Journalism. Techniques of Radio and TV News*, Oxford 1994.
- Umberto ECO, „Obiettività dell’informazione: il dibattito teorico e le trasformazioni della società italiana“, u: Umberto ECO – Marino LIVOLSI – Giovanni PANOZZO, *Informazione, consenso e dissenso*, Milano 1979., 15–51.
- Gilles FEYEL, „Aux origines de l’éthique des journalistes: Théophraste Renaudot et ses premiers discours éditoriaux (1631–1633)“, *Le Temps des médias*, 1/2003., br. 1, 175–189 (<http://www.histoiredesmedias.com/Aux-origines-de-l-ethique-des.html#2>).
- Eugène HATIN, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, sv. 1, Paris 1859.
- Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939.*, Zagreb 1962.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Christian JOUHAUD, *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d’un paradoxe*, Paris 2000.
- Šimun JURIŠIĆ, „Kortšek, Josip“, *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10101>).
- Milan KANGRGA, „Etika i novinarstvo“, *Medijska istraživanja*, 4/1988., br. 1, 17–27.
- Duško KEČKEMET, *Jučerašnji, današnji i sutrašnji Split* (http://www.gkmm.hr/dusko_keckemet_jucerasnji_danasnji_i_sutrasnji_split.htm).
- Anatolij KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, Split 1985.
- Ivanka KUIĆ, „*Novo doba* – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 41/2013, br. 39, 113–138.
- Jean LACOUTURE, *Les impatients de l’histoire*, Paris 2009.
- Srećko LJUBLJANOVIĆ, „Čogelja, Jerolim“, *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4076>).

- Vojko MIRKOVIĆ, „Dalmatinsko novinstvo“, *Dalmacija – hrvatska ruža svijeta* (ur. Marin Kuzmić i Ante Mekinić), Split 2012., 164–166.
- Vojko MIRKOVIĆ, „Učili ribare solit srdele“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 12. 6. 2003. (<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030612/feljton01.asp>).
- Vojko MIRKOVIĆ, „Urednici – potrošna roba“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 14. 6. 2003. (<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030614/feljton01.asp>).
- Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.
- Petar POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001.
- Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Split 2002.
- Miljenko SMOJE, *Velo misto*, Split 2004.
- Mladen ŠVAB – Tonči ŠITIN, „Baljkas, Ivo“, *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1203>).

3.

SPLITSKA MEĐURATNA LIKOVNA SCENA IZMEĐU MODERNIZMA I ANTIMODERNIZMA

Ana Šeparović i Frano Dulibić

UDK: 7.036(497.5 Split)“191/194“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U međuratnom razdoblju unutar splitske likovne scene postojale su raznovrsne tendencije. Uz dominirajući umjereni modernizam, posebna pozornost posvećena je vrlo izraženoj antimodernističkoj tendenciji. Ona je u to vrijeme predstavljala važnu komponentu u europskoj i hrvatskoj likovnoj produkciji. Kako likovni umjetnici tako i likovna kritika gotovo su ujedinjeni u neprihvatanju avangardnih likovnih kretanja, a umjereni modernizam se u splitskoj sredini razvija u snažnom suglasju s tradicijom. Među splitskim kritičarima izdvaja se Ivo Delalle, koji kao jedan od pionira prihvatanja Croceove estetike u nas, s bitno više razumijevanja piše o europskoj likovnoj suvremenosti, osobito o kubizmu i o ekspresionizmu. U splitskom međuratnom slikarstvu prepoznaju se karakteristike antimodernizma u Vidovićevu djelu prožetom melankolijom, nostalgijom i patinom vremena, Jobovim ekstatičnim scenama punima mediteranske životne dinamike, slikama kao metaforama nostalgije i pohvalama moru Bonaccija Čika, Paraćevu i Tolićevu bijegu u idealizirani zavičaj, kao i u djelu Meneghellovih. Na području grafičkoga dizajna i karikature u djelima Radovana Tommasea, Ive Tijardovića i Angjela Uvodića rađenima u duhu *art décoa* zamijećeni su vrhunski dosezi. Kiparski kompleks splitske likovne scene razmatran je između prepoznavanja iskonskoga primitivizma forme Petra Smajića i senzibiliteta za klasične oblike djela Dujma Penića, najkompetentnije izraženoga u prikazu Vladana Desnice.¹

Ključne riječi: splitski likovni modernizam, antimodernizam, likovna kritika, slikarstvo, grafički dizajn, karikatura, kiparstvo, Vladan Desnica

Nakon Prvog svjetskog rata, pod dojmom velikog uništenja, u filozofiji i kulturi prevladala je odbojnost prema tehnologiji te općenito znanosti i pozitivizmu, što se odrazilo u intenzivnoj kritici modernoga napretka, ali i pojavi raznih oblika bijega od stvarnosti, koja se sada percipirala prijetećom i pogubnom. Na filozofskom i estetičkom obzoru prevladale su antiintelektualne i antipozitivističke ideje Nietzschea, Bergsona i Crocea, ideje koje daju prednost duši i intuiciji nad razumom i znanosti. U umjetničkoj praksi progre-

¹ Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 4153 *Croatia and Central Europe: Art and Politics in the Late Modern Period (1780–1945)*.

sivni avangardni eksperimenti i ideje o spajanju znanosti i umjetnosti, osobito futuristička i konstruktivistička fascinacija tehnologijom polako ustupaju mjesto likovnim idiomima koji teže „povratku redu“. Umjetnici se okreću stilskim izrazima temeljenima na realističkome vokabularu: de Chiricova *Pittura metafisica* i Picassov neoklasicizam samo su neki od karakterističnih primjera. Istovremeno, tematski se orijentiraju idealizaciji svijeta oko sebe, nerijetko oblikujući nestvarne tematske komplekse bazirane na mitologiji, povijesti i religiji, takozvane „protusvjetove“. Na taj način, bježeći u bolja prošla ili nepostojeća utopijska vremena, zapravo reagiraju na surovu stvarnost svakodnevice. Upravo taj segment modernističke umjetnosti u kojem je snažno izražena kritika modernoga doba i progressa, a čiju glavnu odrednicu zapravo čini prisustvo protusvjetova oblikovanih u „protustilovima“ (kako smo nazvali taj naoko regresivni moment vraćanja svojevrstome realizmu) nazivamo antimodernizmom. Tu zapravo modernističku tendenciju dosad prepoznatu u književnosti,² filozofiji i ideologiji te izdvojenu kao značajnu odrednicu hrvatske likovne umjetnosti prve polovine 20. stoljeća,³ u ovome radu nastojat ćemo predstaviti kao ravnopravnu, čak prevladavajuću tendenciju na splitskoj međuratnoj likovnoj sceni. S obzirom da je fokus ovog istraživanja usmjeren na razumijevanje antimodernističke komponente u različitim opusima, dokumentacija i interpretacija različitih tendencija odredila je količinu prostora posvećenog pojedinom stvaraocu, a ne njegov značaj i likovna kvaliteta. Stoga, ako je ponešto manji prostor posvećen najvećim imenima poput Emanuela Vidovića i Ivana Meštrovića, to ni u kojem slučaju ne znači umanjivanje njihove važnosti. Neupitno je da njihova djela predstavljaju nedvojbene vrhove onodobne hrvatske likovne produkcije.

U likovnim umjetnostima antimodernizam se promatra kao skup određenih umjetničkih pojava koje se očituju prije svega u tematskom izboru, odnosno u izboru motiva, a potom i u načinu slikanja. Antimodernizam ne bi bilo dobro shvatiti kao regresivnu tendenciju koja „vraća vrijeme unatrag“, naprotiv. U svjetlu ideje Zorana Kravara, koji ističe da je antimodernizam zapravo protutendencija, vidimo da antimodernizam ne bi mogao nastati bez modernizma, da proizlazi iz modernizma i da traži načine da se izrazi drugačije od avangardnih tendencija, pritom odražavajući duh svoga vremena. Antimodernizam je svjetonazorska tendencija koja iskazuje odbojnost prema suvremenim tehnološkim dostignućima pod pretpostavkom da suvremena civilizacija razara moralna načela koja društvo čine stabilnim. Stoga na slikama antimodernista gotovo nikad ne nalazimo tvornice, automobile ili svjetla velegrada, oni su zaokupljeni krajolicima s netaknutom prirodom i idealiziranim aktovima, a motivi su im određeni pogledom u utopijske svjetove. Osim toga, likovni umjetnici koji su težili stvoriti način izražavanja s prepoznatljivim nacionalnim

² Temu antimodernizma u književnosti iscrpno je obradio Zoran Kravar. Usp. Zoran KRAVAR, *Antimodernizam*, Zagreb 2003. i ISTI, *Svjetonazorski separei*, Zagreb 2005.

³ Prvi je Kravar povezoao termin antimodernizam s likovnom umjetnošću, i to na djelu Ivana Meštrovića i Mirka Račkog. Usp. Zoran KRAVAR, „Vidovdanski protusvjetovi i Matoševi protutekstovi“, *15 dana*, 47/2004., br. 4–5, 8–15. Potom je Zidić povezoao Kravarev antimodernizam s djelom Vjekoslava Paraća. Usp. Igor ZIDIĆ, *Vjekoslav Parać*, Zagreb 2010., 24. Širi prikaz hrvatskoga likovnog antimodernizma, s posebnim osvrtom na opuse Meštrovića, Miše, Kljakovića, Babića i Plančića donesen je u radu: Ana ŠEPAROVIĆ – Frano DULIBIĆ, „Nekoliko primjera antimodernizma u hrvatskoj likovnoj umjetnosti“, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 37/2013., 199–210.

obilježjima bili su protiv pukog prenošenja inozemnih avangardnih tendencija i birali su motive s tradicijskim obilježjima hrvatske i europske kulture.

U međuratno vrijeme hrvatsku likovnu umjetnost temeljno određuje prevlast umjerenog modernizma Proljetnoga salona, Grupe nezavisnih, Grupe trojice i Udruženja umjetnika Zemlja, među kojima se tematski najviše izdvajaju dvije vrste odnosa prema stvarnosti. Jedni prikazuju grubu realnost suvremenog urbanog života, s naglaskom na noćnom životu, kao i težak život u ruralnim područjima (Gecan, Uzelac i Trepše, pripadnici Udruženja umjetnika Zemlja), a drugi stvaraju prizore idealiziranih prostora netaknutih tehnološkim napretkom, poput čiste prirode, sela i sl. (Nezavisni i Grupa trojice). Pritom je likovna scena izražajnostilski homogena u dominantnome realističkom vokabularu: od neoklasicističkog i magičnog realizma 1920-ih do kolorizma i socijalnog realizma 1930ih godina. Stoga možemo zaključiti da hrvatskim likovnim međuraćem dominira umjereni modernizam s izraženom antimodernističkom tendencijom te sporadičnim avangardnim pojavama poput Zenita, koje nisu bile dužega vijeka ni šireg utjecaja.

KARAKTERISTIKE SPLITSKE MEĐURATNE LIKOVNE SCENE

Nakon Prvoga svjetskog rata Split ima oko 22 000 stanovnika. To je vrijeme kada većinu čine stanovnici predgrađa, uglavnom ruralno stanovništvo. Duško Kečkemet, najplodniji istraživač i poznavalac splitske kulturne scene, nalazi da je tijekom 19. stoljeća kulturnu scenu stvarala građanska klasa, dok su dominantnu ulogu u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, preuzela „školorovana djeca težačkih pučana“, i to ne samo u kulturnom, nego i političkom životu grada.⁴ To je dovelo do stanovitih pomaka: oslabio je utjecaj talijanske, a ojačao utjecaj njemačke kulture do 1918. godine, odnosno do raspada Austro-Ugarske, dok se istodobno odvijalo i okretanje francuskom kulturnom krugu, posebice u likovnim umjetnostima, koje je trajalo sve do Drugoga svjetskog rata, praćeno francuskim kapitalom uloženim u splitsku industriju. Ti utjecaji nisu se širili samo putem boravaka pojedinaca u tim zemljama, nego često i preko časopisa i drugih publikacija tada dostupnih. Ujedno, s povećanim postotkom pismenog stanovništva, rastao je i broj novina i časopisa koji su izlazili u Splitu, a tridesetih godina objavljivano ih je čak dvadeset. U to vrijeme Split ima oko 35 000 stanovnika te u njemu djeluje dvadesetak likovnih umjetnika, koji su organizirali čak 130 izložbi.⁵ Izložbe održane u Salonu Galić predstavljale su splitskoj javnosti važne segmente likovne produkcije.

Nije splitska likovna scena iznimka u svojoj suzdržanosti prema modernome u slikarstvu i umjetnosti općenito – tako je bilo i u Zagrebu – ali zaboravlja se da je slično stanje i na europskoj sceni, gdje su oduvijek grupice umjetnika ili izdvojeni pojedinci predstavljali avangardnu manjinu u odnosu na većinu koja je više ili manje slijedila tradicijske vrijedno-

⁴ Duško KEČKEMET, *Likovna umjetnost u Splitu 1900–1940.*, Split 2011., 10.

⁵ *Isto*, 29–35.

sti. Glavnina umjetnika nastojala je elemente modernosti povezati s tradicijskim nasljeđem, a rijetki su bili oni koji su išli za radikalnim raskidanjem s tradicijom.

Razumjeti stvaralačke intencije međuratne splitske likovne scene možemo upravo kroz dihotomiju moderno–antimoderno. To, ustvari, pretpostavlja tumačenje odnosa prema avangardnim stremljenima kao pravog modernizma, na jednoj strani, te umjereno modernističkih tendencija, uključujući antimodernizam, na drugoj. U ovome radu neće biti moguće protumačiti sve autore splitske likovne scene, no kroz primjere raznorodnih opusa moguće je vidjeti i razumjeti raznovrsne silnice i kontekst koji je bitno odredio splitsku međuratnu likovnu scenu. Nju su oblikovali umjetnici koje možemo svrstati u tri skupine. U prvoj treba istaknuti umjetnike koji djeluju u Splitu poput Silvija Bonaccija Čika, Emanuela Vidovića, Angjela Uvodića, Vjekoslava Paraća, Petra Bibića, Ivana Mirkovića, Antuna Zuppe i Milana Tolića. Za njih se može reći da djeluju u sjeni druge, manje grupe umjetnika koju čine velikani hrvatske umjetnosti, porijeklom iz Splita ili okolice, poput Ivana Meštrovića, Marina Tartaglije, Jerolima Miše i Joze Kljakovića. Oni zapravo žive u većim centrima poput Zagreba i Beograda, istovremeno zadržavajući snažnu vezu sa Splitom, povremeno u njemu djelujući i izlažući, ali i prikazujući splitske, odnosno dalmatinske motive u svojim djelima. Treću skupinu čine umjetnici iz drugih dijelova Hrvatske, Jugoslavije ili čak Europe, koji gostuju na izložbama u Splitu, među kojima vrijedi izdvojiti izložbe beogradske „Lade“ i skupine „Oblik“. Među gostujućim izložbama gotovo vrijedi pravilo da u Splitu izlažu umjetnici koji su se bavili dalmatinskim pejzažom, što je vjerojatno razlog zainteresiranosti lokalne zajednice, ali i kritike i publike (Petar Dobrović, Stojan Aralica, Slavko Tomerlin; kao kuriozitet izdvajamo činjenicu da su više samostalnih izložbi održali ruski emigrant Ipolit Danilovič Majkovski i šibenski slikar Pavle Popović).

Promatrajući splitsku likovnu scenu unutar šireg konteksta hrvatske umjetnosti i hrvatskih likovnih grupacija, odmah upada u oči činjenica da najjača međuratna likovna institucija Proljetni salon, iako je održala izložbe u brojnim hrvatskim i jugoslavenskim gradovima (osim u Zagrebu izložbe su organizirali čak tripot u Osijeku, potom Beogradu, Novom Sadu, Subotici i Somboru), niti jednu izložbu nije organizirala u Splitu, a isto vrijedi i za Udruženje umjetnika Zemlja. Od skupnih još vrijedi izdvojiti Jadransku izložbu 1925. godine, čime smo iscrpili gotovo sve skupne izložbe održane u Splitu tijekom tih dvadesetak međuratnih godina.⁶ No ipak, u tom razdoblju održan je priličan broj samostalnih izložbi u Splitu, pri čemu većina u spomenutom salonu Galić,⁷ a posebno važnu i veliku cjelinu čine izložbe karikature, na kojima osobito dolazi do izražaja humor, odnosno satirički duh splitskih umjetnika.⁸

Glavne značajke, ali i osnovnu problematiku splitske likovne scene najpreciznije je definirao Tin Ujević. On probleme prepoznaje u odvojenosti mladih splitskih umjetnika od velikih umjetničkih centara i njihovom strogo lokalnom djelovanju, kao i pomanjkanju likovnih udruženja i izostanku volje za zajedničkim nastupanjima i djelovanjem:

⁶ O splitskim izložbama opširno u: Nevenka BEZIĆ, *Likovne izložbe Splita 1885–1945*, Split 1962.

⁷ Više o važnosti Galićeva salona u: D. KEČKEMET, *Likovna umjetnost u Splitu*, 36–41.

⁸ Više o splitskom krugu karikaturista u: Frano DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb 2009., 255–306.

Svakako bi za obavještenje javnosti trebalo nešto napisati o skupini mladih radnika koja živi u Splitu, skoro odvojena od svijeta i poslije svršetka studija potpuno utovljena u oblasi zaborav. Ima slabo međusobnoga dodira, nikakvoga društvenoga sijela i odnosa, a još manje zajedničkoga vjeruju. Nema nešto što bi se moglo nazvati splitska škola, jer svaki gleda na svoju stranu. Govorilo se da će se osnovati umjetnički klub, ali do toga nije došlo zbog novčanih poteškoća. Za Dalmaciju, zemlju kakvih takvih umjetničkih tradicija, nije utješno ovo stanje umjetničke dezorganizovanosti.⁹

U Ujevićevim riječima može se naslutiti i implicitno prepoznavanje antimodernizma kao glavne odrednice splitskog likovnog međuraća, upravo zbog temeljne orijentacije zavijačajnom, povijesnom i mitskom:

U Dalmaciji koja još živi u svom srednjevekovnom licu, nerazvijenost trgovine i industrije čuva Arisku krv i oskudicom željeznica upućuje ljude na more (...) Ako proizvodnja žita ne može da podmiri godišnje potrebe stanovništva, zato aromatično bilje kao ružmarin, kadulja, lovorika i ruža laska čulima mladih esteta i budi u njima želju za dokonom sanjarijom u fantastičnim dragama. Dubljina mora kraj obale, zatoni i zalivi kao i mnogobrojna ostrva odomaćuju neizmernost vode i objašnjaju nam tugu harfiste Tristana kao i čežnju ukletoga Holandeza.¹⁰

Zamjećuje i usporene odjeke novih avangardnih strujanja („A onaj pokret evropske umjetnosti kroz zadnju četvrt stoljeća, zvali ga Fauves, kubizam, futurizam, neoklasicizam, ekspresionizam ili nadrealizam ovamo se nije žurio ni da stigne“) ¹¹ te oprez umjetnika pri pristupanju modernijem izrazu, ali i konzervativni ukus publike: „Splitski umjetnici, i kada su učili kod modernih, suviše su bojažljivi kao afirmacija vremena. Boje li se konzervativnosti publike, buržujskog ukusa u gradu gdje je teško naći i modele?“ ¹²

SPLITSKA LIKOVNA KRITIKA

Među čak pedesetak imena splitske likovne kritike bilo je vrlo malo onih koji su doista stručno pisali. Duško Kečkemet smatra da ih je bilo svega desetak,¹³ a netko bi stroži vjerojatno tu brojku još umanjio. Iz gotovo svakog teksta izvire zaziranje od avangardnih pravaca koje kritičari smatraju europskim „pomodnostima“. Preferiraju se razne vrste realizama uključujući impresionizam, a više od analize stila kritičari poklanjaju pažnju motivima, među kojima se ponajviše cijene motivi sa zavijačajnim obilježjima. Među književnicima koji su objavljivali likovne kritike izdvaja se Tin Ujević, među umjetnicima Jerolim Miše, a od ostalih autora vrijedi istaknuti Ivu Delallea, Ćiru Čičin Šaina, Vladimira Rismonda, Ivu Lahmana i Vinka Brajevića.¹⁴

⁹ Tin UJEVIĆ, „Umjetnički Split. Šef ukusa Galić“, *Jadranska pošta* (Split), br. 107, 9. 5. 1930., 7.

¹⁰ ISTI, *Rosandić*, Zagreb 1920., 6–7.

¹¹ ISTI, „Dvije izložbe“, *Jadranska pošta* (Split), br. 110, 13. 5. 1930., 7.

¹² ISTI, „Umjetnički Split“, 7.

¹³ D. KEČKEMET, *Likovna umjetnost u Splitu*, 185.

¹⁴ Više o splitskoj likovnoj kritici vidjeti u poglavlju „Likovna kritika u Splitu“ u: *Isto*, 185–189.

Splitski kritičari u umjetnikovoj zavičajnosti i lokalnoj tradiciji pronalaze glavna uporišta i trajno određenje njegova djela, nerijetko na slikama tragajući za znakovima koji upućuju na dalmatinsko podrijetlo autora, što se pak najsnažnije osjeća u tekstovima Ćire Čičin Šaina koji ističe kako je

(...) jedna zdrava parola, koja je Rusiji i Slavenstvu dala najpotpuniji izraz za umjetnost: počva, počvenišтво, upućivanje sebe na svoju zemlju, duboko prodiranje u svoju rasu, to, kao sadržaj i cilj, to, kao duh koji ispunjava umjetničku dušu, stvara osebujan sensibilitet, to, od čega nam je svima priroda, atavizam, vaspitanje, život, sredina, sve oko nas i u nama, dalo jedan naročiti sadržaj i cilj.¹⁵

Zgroženost suvremenim, osobito avangardnim tendencijama predstavlja drugu nezaobilaznu odrednicu koja je snažno obilježila tadašnju splitsku likovnu kritiku. O futurizmu, kubizmu i dadaizmu pisao je Branislav Radica:

Današnje slikarstvo futurista, kubista, dadaista i svih ostalih ekstremista je pomodno slikarstvo, koje će možda doprinijeti kakvu česticu budućem slikarskom shvaćanju, ali će ono samo za sebe biti sigurno uvršteno u historiji slikarstva pod naslovom: dekadensa 20. tog vijeka.¹⁶

Nije rijedak slučaj da kritičari za „pomodnost“ i „ekstremnost“ novih strujanja nalaze krivca upravo u tehnološkome napretku civilizacije:

Ova bezidejna epoha kojoj imamo čast pripadati rađa, po riječima Tina Ujevića takove konvulzivne genije, koji će radije objati blagajne prije nego li se posvete danas nadasve diskreditiranom poslu oko pridizanja duševnosti, onoga što je umrlo u zaglušnoj buci mašinerije, u oblacima olovnatog dima tvornica.¹⁷

Među splitskim kritičarima izdvaja se Ivo Delalle, jedan od pionira prihvaćanja Croceove estetike u nas,¹⁸ koji 1918. godine u *Hrvatskoj prosvjeti* piše opsežan članak pod nazivom „Benedetto Croce“, ističući intuiciju kao glavni umjetnički pokretač i važnost izraza kao konkretne realizacije¹⁹ te s bitno više razumijevanja piše o europskoj likovnoj suvremenosti, osobito kubizmu i ekspresionizmu:

Reakcija protiv mesnatih boja, iskrivljenih linija, bolesnog romanticizma, tih elemenata umjetnosti same impresije bio je kubizam. Čudan i neshvatljiv, kolikogod hoćete, ali je bio potreban (...) Kubizam se povraća na praizvore umjetnosti, na vječne zakone prostora, mjere, voluma, opsega i težine (...) Teži za apstraktnim, za apsolutnim (...) Kubizam se divi pračovjeku, djetinjsoj jednostavnosti, onom čovjeku, koji je čedan i siromašan, ali znade gledati prirodu iskreno i spiritualno (...) Ekspresionizam (...) gleda u prirodi nešto apsolutnoga, religioznoga i mističnoga. „Per visibilia ad invisibilia“. Vidi ne ono što je prolazno, transitorno i sensibilno, već tako zvanu „res aeterna“.²⁰

¹⁵ ĆIRO ČIČIN ŠAIN, „Slikar Parać“, *Novo doba* (Split), br. 236, 26. 9. 1929., 5.

¹⁶ Branislav RADICA, „Slikarstvo i priroda“, *Hrvatska riječ* (Split), br. 139, 4. 10. 1924., 6.

¹⁷ Miljenko BUKARICA „Umjetnosti našega vremena“, *Hrvatska riječ* (Split), br. 139, 4. 10. 1924., 5.

¹⁸ Više o ranoj recepciji Croceove estetike u Hrvatskoj u: Zlatko POSAVAC, „Rana recepcija estetike Benedetto Crocea u Hrvatskoj“, *Filozofska istraživanja*, 13/1993., br. 3, 675–684; Katarina HRASTE, „Benedetto Croce, mi i drugi“, *Mogućnosti*, 48/2001., br. 4–6, 25–45.

¹⁹ Ivo DELALLE, „Benedetto Croce“, *Hrvatska prosvjeta*, 5/1918., br. 2, 13–16.

²⁰ ISTI, „Jerolim Miše“, *Novo doba* (Split), br. 144, 23. 6. 1923., 2–3.

Konzervativnost splitske kritike možda je najsnažnije došla do izražaja u recepciji djela Marina Tartaglije izloženih na izložbi Medulića 1919. godine.²¹ Tartaglijina djela *Bog hermafrodit* i *Maneken*, s oznakama talijanske avangarde, izazvala su popriličnu konsternaciju među samim umjetnicima i kritičarima, a vjerojatno još snažniju među publikom. Vinko Kisić njegove slike naziva „nastranima“,²² a Nedjeljku Subotiću su „odvratne“ i predlaže „da se ta umjetnička nedonoščad nauče crtati i prodrijeti u narav svijetla i boja, a onda neka se zanašaju za pojedinim umjetničkim pravcima, ili – ako su geniji – neka traže svoje putove“.²³ Zbog iznimnoga nerazumijevanja koje je splitska likovna scena pokazala prema njegovim djelima, Tartaglia u članku pod nazivom „*Vademecum* posjetiocima izložbe“ nastoji obrazložiti svoja likovnoestetska polazišta. U tekstu veliča čistoću i autonomiju umjetnosti te njezinu potpunu oslobođenost od oponašanja prirode i izazivanja emocija, jer se ona u tom slučaju ne razlikuje od „pornografije“. Poistovjećujući umjetnost s igrom, naziva ju „nevinom fikcijom, velikom obmanom i velikim zabavljačem reda duhovnoga“ te ističe kako će nas ona „riješiti spona svagdanjeg života i prenijeti u više sfere velikog zabavljača“.²⁴

SPLITSKO MEĐURATNO SLIKARSTVO – ZAKUPLJENOST ZAVIČAJEM I TRADICIJOM

Među splitskim slikarima na prvom mjestu treba spomenuti djelo Emanuela Vidovića, koje Igor Zidić ispravno svodi na borbu dvaju načela: realističkog i simbolističkog.²⁵ U izgradnji svog likovnog izraza, Vidović je doista otišao do krajnjih granica u razgradnji vidljive stvarnosti kako bi joj podario simboličku snagu, emociju, ugođaj i u tome je bio daleko hrabriji, snažniji i moderniji od ostalih sudionika onodobne splitske likovne scene. S druge strane, tematikom je njegov opus orijentiran ponajviše prema sutonskim pejzažima te interijerima kuća i crkvi. Njegovo djelo uvelike je prožeto melankolijom, nostalgijom i patinom vremena, što sve predstavlja obilježja antimodernizma. U ogromnom opusu teško bi bilo pronaći sliku na kojoj se jasno vide obilježja suvremene arhitekture, modernog broda ili bilo kojeg obilježja onodobne suvremene tehnologije, odnosno, bilo koji motiv koji bi izravno povezivao promatrača s vremenom u kojem je slika nastala. Vidović je slikao slojeve prošlosti, gustoću zraka i zaustavljeno vrijeme. Ne samo tematski, nego i načinom slikanja često se vraća u ranija vremena. No specifične, profinjene nijanse umirujućih ugođaja koji je prenosio u svojim najboljim djelima zapanjuje i današnje promatrače, te je lako zaključiti da je svojom specifičnom antimodernističkom komponentom dao nezaobilazan prinos hrvatskomu modernizmu. Njegovu duševnost i prevlast intuicije nad razumom prepoznao je i Ivo Delalle:

²¹ O recepciji djela Marina Tartaglije na toj izložbi više u: Sandi BULIMBAŠIĆ, *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2014., 363–368, 374–375.

²² Vinko KISIĆ, „S umjetničke izložbe“, *Novo doba* (Split), br. 80, 12. 4. 1919., 2.

²³ Nedjeljko SUBOTIĆ, „Jugoslavenska umjetnička izložba u Splitu“, *Hrvatska prosvjeta*, 6/1919., br. 5–6, 124.

²⁴ Marin TARTAGLIA, „*Vademecum* posjetiocima izložbe“, *Jadran* (Split), br. 49, 9. 4. 1919., 2.

²⁵ Igor ZIDIĆ, „Emanuel Vidović: Rana polarizacija za potonju sintezu“, *Emanuel Vidović*, Rovinj 2002., 3.

Kad pobijedi logika intuicije i plohe, Vidovićeve slike bit će simboli najfinijih čuvstava, zajedničkih svakoj vrsti umjetnosti već kodificiranih u najmodernijoj Bergsonovoj filozofiji. Osloboditi se od ropskih lanaca sirovine, to neka bude program Vidoviću za budućnost.²⁶

Sasvim drugu vrstu antimodernističkoga bijega u svojim je djelima utjelovio Ignjat Job. Na slikama iz 1920ih u duhu magičnoga realizma ostvaruje „apoteozu mitskog doživljaja i idealizaciju svijeta Mediterana kao Arkadije“,²⁷ dok se 1930-ih okreće prizorima iz malih dalmatinskih mjesta, izražene i potencirane životne dinamike (luđaci, tučnjave, plesovi i proslave, procesije) s likovno jasnim uporištima u Van Gogh u i reminiscencijama na slikarstvo Pietera Bruegela st. Riječ je o ekstatičnim grupnim scenama nabijenima emocijom i životnom energijom, koje možemo opisati kao vizualizacije nietzscheovskoga dionizijevskog Rauscha, stvaralačke i životne opijenosti, iz čega nedvojbeno izrasta njegov tzv. „spontani“ koloristički ekspresionizam. Niko Bartulović zamjećuje kako Job „gleda na prirodu ekstazom i daje je u ekstazi“,²⁸ dok Čičin Šain ističe kako su „njegove ekstaze čovjeka i umjetnika bile stanje u kome je stvarao, kao sveta roditelja, kao mistička majka. Job je ličnost, jedna od rijetkih ličnosti u našem današnjemu stvaranju (...) koja je (...) sasvim dalmatinska“,²⁹ a Lahman u njegovim jarkim svjetlosnim efektima prepoznaje „pravu i sigurnu boju naših dalmatinskih vidika“.³⁰

Dok je Ivan Mirković (1893. – 1988.) kao kipar cijelo vrijeme ostao blizak realističkom izrazu, kao slikar je već prije odlaska na akademiju u Pragu počeo simplificirati ljudsku figuru stilizacijom ju približavajući primitivističkom izrazu već dvadesetih godina (uz kraći izlet u magični realizam oko 1930.). Taj ekspresivni primitivizam od tridesetih na dalje postaje njegov prepoznatljiv izraz, svoj poseban intenzitet doživljavajući šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.³¹ Veliki broj slika s ribarima koji krpaju mreže, jedu, piju ili razgovaraju, ribarima čiji težak život je izražen u grubim formama, bez suvišnih detalja izraz je koji bilježi zaustavljeno vrijeme, tradiciju koju vezuje uz iskonsko ishodište: kao da je tako bilo oduvijek i to se nikad neće promijeniti, bez obzira na to što svi znaju, pa i slikar, da je svijet već odavno drugačiji. I krajolici su netaknuta priroda, a kada je riječ o arhitekturi kamenih dalmatinskih kuća, one su potpuno „urasle“ u prirodu. Mirković nije bio usamljen u svojem priklanjanju primitivnim oblicima. Ne samo da je to vidljivo kod ranije spomenutog Ignjata Joba, nego i kod Antuna Zuppe.

U slikarskom opusu Silvija Bonaccija Čika, istaknutoga, no s vremenom marginaliziranog predstavnika splitske likovne scene, prepoznamo dvije osnovne tematske razine – simbolističku i maritimnu, od kojih obje nose snažan antimodernistički pečat. Njegova su

²⁶ Ivo DELALLE, „Umjetnici s mora“, *Jadran* (Split), br. 52, 12. 4. 1919., 2.

²⁷ Ivanka REBERSKI, *Realizmi dvadesetih godina i hrvatsko slikarstvo*, Zagreb 1994., 46.

²⁸ Niko BARTULOVIĆ, „Sa otvorenja Jobove izložbe“, *Novo doba* (Split), br. 162, 1. 7. 1929., 4.

²⁹ Č[iro] Č[ičin] Š[ain], „Pred posmrtnu izložbu Ignjata Joba“, *Novo doba* (Split), br. 156, 8. 7. 1937., 5.

³⁰ Ivo LAHMAN, „Ljetna izložba Ignjata Joba“, *Novo doba* (Split), br. 163, 2. 7. 1929., 2 i 7.

³¹ Ivan Mirković počeo je izlagati vrlo rano, još 1913. godine, a na akademiju u Prag odlazi 1919. godine. To je razdoblje kada traži svoj izlaz i često ga mijenja. I u skulpturi se može pratiti kako do 1918. do sredine tridesetih polazeći od realističkog dolazi do primitivističkog, te se potom ponovo vraća realističnom izrazu. Naravno, Mirković je i vrstan karikaturist, kako u crtežu tako i u skulpturi. Više o Mirkovićevu opusu u katalogu retrospektivne izložbe: Iris SLADE, *Ivan Mirković*, Split 2005., 1–13.

djela metafore nostalgije (slika *Nostalgija*, 1924.) odnosno pohvale glavnom simbolu zavičaja – moru. Ivo Delalle piše kako

(...) on prati našeg ribara u tihim jutrima i sumornim predvečerjima po dragama i uvalama oko Kašuna, Sustjepana i Baluna u najrazličitijim zemanima bilo po maestralu, neveri, jugovini bilo po strašnom nevremenu lebiča, kad ribari moraju održati najveću borbu sa valovima i s elementima razjarene prirode.³²

Objašnjavajući vlastito stvaralaštvo, Čiko osobito naglašava sjećanje na djetinjstvo i zavičaj kao glavna polazišta, ali i činjenicu da mu je slikanje idealiziranih krajolika služilo kao bijeg od čemerne svakodnevice:

Ja sam na pr. svoje marine sa prve izložbe u Sarajevu radio ne po naravi, nego po sjećanju. Vadio sam ih, kao vojnik za vrijeme rata, iz svoje nostalgije za djetinjskim vedrim životom kod kuće, kad sam, mjesto mirisa kasarna i bolnica, udisao slanost mora. Ja sam tada hotimice bježao od tmurnosti ondašnjeg života prikazujući ono njegovo drugo naličje: vedrinu i ljepotu.³³

Istovremeno se grozi suvremenih pojava na europskoj likovnoj sceni, ističući intuiciju kao ispravan put u likovnome stvaralaštvu:

Današnja umjetnost boluje od aberacija. U tim forsiranim formama i strujama jasno se zrcale razne socijalne struje i pojave, koje muče današnje bolesno društvo (...) U toj praznini i duševnoj ukočenosti mogu da se stvaraju samo fantastične, nejasne, konfuzne, forsirane, stvari za koje je teško i tumača naći a kamo li ih osjetiti. One su apsolutna negacija pravilnog osjećanja i intuiranja, pa djeluju kao aborti mozгова u dementnom stanju.³⁴

Vjekoslav Parać gotovo može poslužiti kao paradigmatički primjer splitskog likovnog međuraća. Sadržajno vezan uz rodni kraj, slikao je krajolike iz Solina i Kaštela, ribare i težake, život i dalmatinsku svakodnevicu, toj motivici ostajući vjeran cijeloga života. Kritika je naglašavala mediteransku komponentu, odnosno uronjenost Paraćeve umjetnosti u njegovoj zavičajnosti, preciznije salonitanskoj antičkoj tradiciji,³⁵ na njegovim slikama prepoznajući da ih je slikao „pravi Primorac, Dalmatinac“³⁶ te je s ponosom isticala činjenicu kako je napustio Pariz iz ljubavi prema Dalmaciji: „Ali, zasićen Parizom, virtuozizmom metropole međunarodne kozmopolitske umjetnosti, osjetio je potrebu, skoro i fizičku, da ponovo dođe u živ dodir sa svojom zemljom, kršom u dalmatinskom primorju.“³⁷ Sam Parać o iskustvu Pariza ovako govori:

³² [Ivo] D[ELALLE], „Čiko“, *Novo doba* (Split), br. 220, 21. 9. 1924., 2.

³³ Pero ŠEGOTA, „Jedan posjet Čikinom atelijeru“, *Novo doba* (Split), br. 273, 23. 11. 1927., 2.

³⁴ Silvije BONACCI ČIKO, *Katalog III. kolektivne izložbe slikara Čika (S. Bonacci)*, Split 1928., 5–6.

³⁵ „Solinski pejzaž (...) do siromaštva određen u jasnoći svojih kardinalnih konstruktivnih momenata, a s druge strane, bogat lokalnim vibracijama zemlje i mora kao malo gdje u Dalmaciji, urezao se je kao duboka brazda u vizuelnu misao slikara Paraća.“ Usp. Vladimir RISMUNDO, „Izložba Vjekoslava Paraća“, *Novo doba* (Split), br. 301, 25. 12. 1936., 33.

³⁶ Ivo LAHMAN, „Izložba Vjekoslava Paraća“, *Novo doba* (Split), br. 242, 3. 10. 1929., 5.

³⁷ Ćiro ČIČIN ŠAIN, „Dalmatinski slikar koji je napustio Pariz da se vrati u Dalmaciju“, *Novo doba* (Split), br. 82, 7. 4. 1934., 9.

Trube svi mogući i nemogući „izmi“, pa koji vrug da radi. Čovjek se oduševljava, čudi, postaje skeptik, misli o čemu je vrijedno i nevrijedno misliti (...) Kubističke i purističke konstrukcije Picassa, Ozenfona nijesu me oduševljavale, kao ni apstraktno slikarstvo ala Joan Miro, Picabia i njima sličnim. Napisane ideje o tim djelima čestoput su mnogo interesantnije od samih djela.³⁸

U pismu iz Pariza, upućenom Vladanu Desnici, Parać (kojeg je Desnica i financijski pomagao) žali se na suvremen način života u Parizu: „(...) boulevardski plakati zasjenjuju slikarstvo. No u eri smo toga. Plakata, šlagera i rekorda. Sve neka brzina koja je postala sebi svrhom.“³⁹ Prvo poglavlje monografije o Vjekoslavu Paraću pod naslovom „Škola, podrijetlo, izvori“ Igor Zidić započinje podnaslovom kojim je nepogrešivo odredio Paraćev karakter i svjetonazor presudan za njegov likovni izraz: „Usađeni sentiment i stečeno znanje. Upoznavanje svijeta i čuvanje zavičajnog. Inklinacija tradiciji: moderni konzervativac“.⁴⁰ Paraćev antimodernizam Zidić je vidio upravo u konzervativnom karakteru koji u potpunosti prenosi u djelo:

Njegov antimodernizam ne prihvaća i ne nosi masku avangardne stilistike, nego je cjelovito antimoderan: kako u tematskom (sadržajnom) tako i u stilskom (morfološkom) smislu. Koje nam sadržaje, naime, posreduju Paraćeve alegorijske i povijesne slike; koje sentimente? Nedvojbeno je da središte njegove boli ispunja osjećaj tragičnog gubitka humaniteta, koji je – u neka davna vremena, u neko sretno „zlatno doba“ – još bio živ.⁴¹

Kao izrazit primjer antimodernizma splitske međuratne scene izdvaja se i djelo Milana Tolića, čiji se karakter djelovanja sažima u frazi kako je u „stalnom dosluhu s tradicijom, a u raskoraku sa suvremenom“.⁴² Pišući o njemu, Vinko Srhoj zaključuje da se tradicionalizam „tijekom godina pretočio u konzervativnost, dok je intimizam zatvorene sredine u kojoj je živio sve više poprimalo stagnantne obrise provincijalizma“.⁴² Odnos prema tradiciji i antičkom nasljeđu Tolić je svojedobno izrazio i svojim neslaganjem s idejom postavljanja Meštrovićeva *Grgura Ninskog* na Peristil. To je rezultiralo poznatom karikaturom (za koju se zaboravilo da joj je autor Milan Tolić) na kojoj don Frane Bulić tjera Grgura Ninskog s Peristila.⁴³

Veliki Tolićev prijatelj bio je Mate Meneghello Rodić, čije likovne kvalitete na malom broju sačuvanih slika i fresaka nisu zanemarive, no zbog neistraženosti i rasutosti opusa, on i dalje ostaje bez svog važnog mjesta na splitskoj, ali i hrvatskoj likovnoj sceni.⁴⁴ Njegovo slikarstvo izraženih neoklasicističkih značajki srodno je s Kljakovićevim čvrstim i monumentalnim likovima u pejzažu koji najčešće predstavlja idiličan svijet.

³⁸ Juraj IVANKO, „Slikar Vjekoslav Parać“, *Jadranski dnevnik* (Split), br. 19, 12. 4. 1934., 3.

³⁹ Vjekoslav Parać – Vladanu Desnici, Pariz, 30. ožujka 1931., Osobna ostavština Vladana Desnice, kut. Prepiska do 1945. I. Zahvaljujemo profesoru Dragi Roksandiću na uvidu u Paraćeva pisma Desnici.

⁴⁰ I. ZIDIĆ, *Vjekoslav Parać*, 7.

⁴¹ *Isto*, 24.

⁴² Vinko SRHOJ, „Stagnantni okvir zavičajnosti“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 14449, 23. 2. 1991., 48–49.

⁴³ Momčilo POPADIĆ, „Devedeset godina? Kad prije“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 13738, 26. 2. 1989., 14–15.

⁴⁴ Iako je u Splitu imao zapažene izložbe karikatura, do sada nije objavljen niti jedan podatak gdje se nalaze njegove otisnute ili originalne karikature te stoga još uvijek nije moguće govoriti o njegovoj ulozi u povijesti karikature u Hrvatskoj.

I kada je riječ o Virgilu Meneghellu Dinčiću možemo potvrditi izrazitu povezanost s tradicionalnim vrijednostima, slikanjem vjerskih i narodnih motiva. Još 1923. godine Ivo Delalle napisao je kako njegovo slikarstvo ne donosi ništa novo te da ima vještu tehniku ali „sa starim shvaćanjem“.⁴⁵ Iznimna zanimljivost, ali nedovoljna poznatost stvaralaštva Meneghellovih upućuje na potrebu istraživanja kako bi njihov doprinos bio adekvatno valoriziran.

GRAFIČKO OBLIKOVANJE: OD SECESIJE DO *ART DÉCOA*

Dok je prihvaćanje suvremenih likovnih tendencija u slikarstvu bilo opterećeno težnjom da se sačuvaju tradicionalne vrijednosti, u području grafičkog oblikovanja prihvaćanje novog, ili kako bi to tada rekli „pomodnog“, odvijalo se daleko lakše i rezultiralo iznimnim dostignućima na europskoj razini, posebice kod dvojice školskih kolega i prijatelja, Radovana Tommasea i Ive Tijardovića.⁴⁶ Radilo se o novom, ali ne avangardnom pravcu, nego o u čitavom svijetu – općeprihvaćenom suvremenom načinu izražavanja, *art déco*.

Plakati Radovana Tommasea imaju korijene u secesijskom oblikovanju koje je preraslo u pročišćeniju varijantu *art décoa*. Iako mu je opus ostao nevelik zbog prerane smrti, kvaliteta radova je iznimna, pa nema pregleda hrvatske povijesti plakata u kojem on nije zastupljen.⁴⁷ Ranije isticanim utjecajima Gustava Klimta i Eгона Schielea treba dodati i dosad nezamijećen utjecaj minhenskog *Simplicissimusa*, znamenitog njemačkog časopisa s likovnim priložima vrhunskih europskih karikaturista, na što izravno upućuje Tijardovićev dnevnik: „Prepirali smo se o velikim umjetnicima, o crtačima; on je bio za Gulbranssona, a ja za Dudovicha u karikaturama *Simplicissimusa*“.⁴⁸ Za likovne stvaraocе koji su se posvetili grafičkom oblikovanju plakata, letaka, ilustracija, kao i grafičkog dizajna knjiga i novina, sasvim je razumljivo i opravdano njihove uzore nalaziti među istaknutim umjetnicima iz njihovog područja, a ne unutar europske slikarske elite. Ipak, vrijedi istaknuti kako likovna kvaliteta Tommaseovih radova ne proizlazi iz usvajanja crtačkih svojstava Olafa Gulbranssona ili nekog drugog autora, već iz pronalaženja i razvijanja vlastitih likovnih izražajnih mogućnosti.

Isto vrijedi i za Ivu Tijardovića koji je razvio sasvim drugačija izražajna sredstva. Njegovo preferiranje Dudovicheva izraza, kao i Tommaseovo Gulbranssonova, govori puno više o njihovim mladenačkim likovnim senzibilitetima, nego što upućuje na puko usvajanje ili variranje njihovih likovnih karakteristika. Promatranjem likovnih radova u bečkoj reviji *Faun* oko 1920. godine, uočavamo ne samo da se Tijardović uklopio, nego možemo bez pretjerivanja reći da je imao prepoznatljiv rukopis te izrazito čist i zanimljiv *art décoovski* izraz koji se svojom likovnom atraktivnošću isticao među stilovima drugih suradnika.⁴⁹

⁴⁵ Ivo DELALLE, „Slike Meneghello–Dinčića“, *Novo doba* (Split), br. 231, 6. 10. 1923., 2.

⁴⁶ Ivo TIJARDOVIĆ, „Sjećanje na život i vrijeme (6)“, *Nedjeljna Dalmacija* (Split), br. 652, 6. 11. 1983., 25.

⁴⁷ Lada KAVURIĆ, *Hrvatski plakat do 1940.*, Zagreb 1999., 102–105; Slavica MARKOVIĆ (ur.), *Stoljeće hrvatskog plakata*, Zagreb 2001., 42–43.

⁴⁸ Duško KEČKEMET, *Nepoznati Tijardović*, Split 2012., 13.

⁴⁹ U reviji *Faun* isticali su se svojim *art décoovskim* radovima: Paul Styx, Lily Singer, Oskar Franz, Imre V. Santo, Viktor Weixler.

U svom slikarstvu Angjeo Uvodić ostao je zarobljen u vlastitoj varijanti postimpresionizma, s čvrsto oblikovanim formama, a u motivima gotovo redovito vezan uz idealizirane krajolike. S druge strane, kao karikaturist, Uvodić je taj žanr doveo do rijetko dosegnutih visina na nacionalnoj razini, u Splitu stekavši iznimnu popularnost. Njegove kolorirane karikature iz međuratnog razdoblja, koje se čuvaju u Galeriji umjetnina u Splitu, trebale bi biti uvrštene u europske antologije portretne karikature. Gotovo nevjerojatno djeluje njegova podvojenost između konzervativne idealizirane klasičnosti u slikarstvu (koje usprkos tome nije bez kvaliteta) i potpuno slobodnog izražavanja u žanru karikature u kojem je na najbolji način spojio analizu fizičkih i karakternih osobina pojedinca s *art décoovskom* linijom, krajnjom plošnošću i apstrahiranjem detalja.⁵⁰

KIPARSTVO IZMEĐU REALISTIČNOG KLASICIZMA I PRIMITIVIZMA

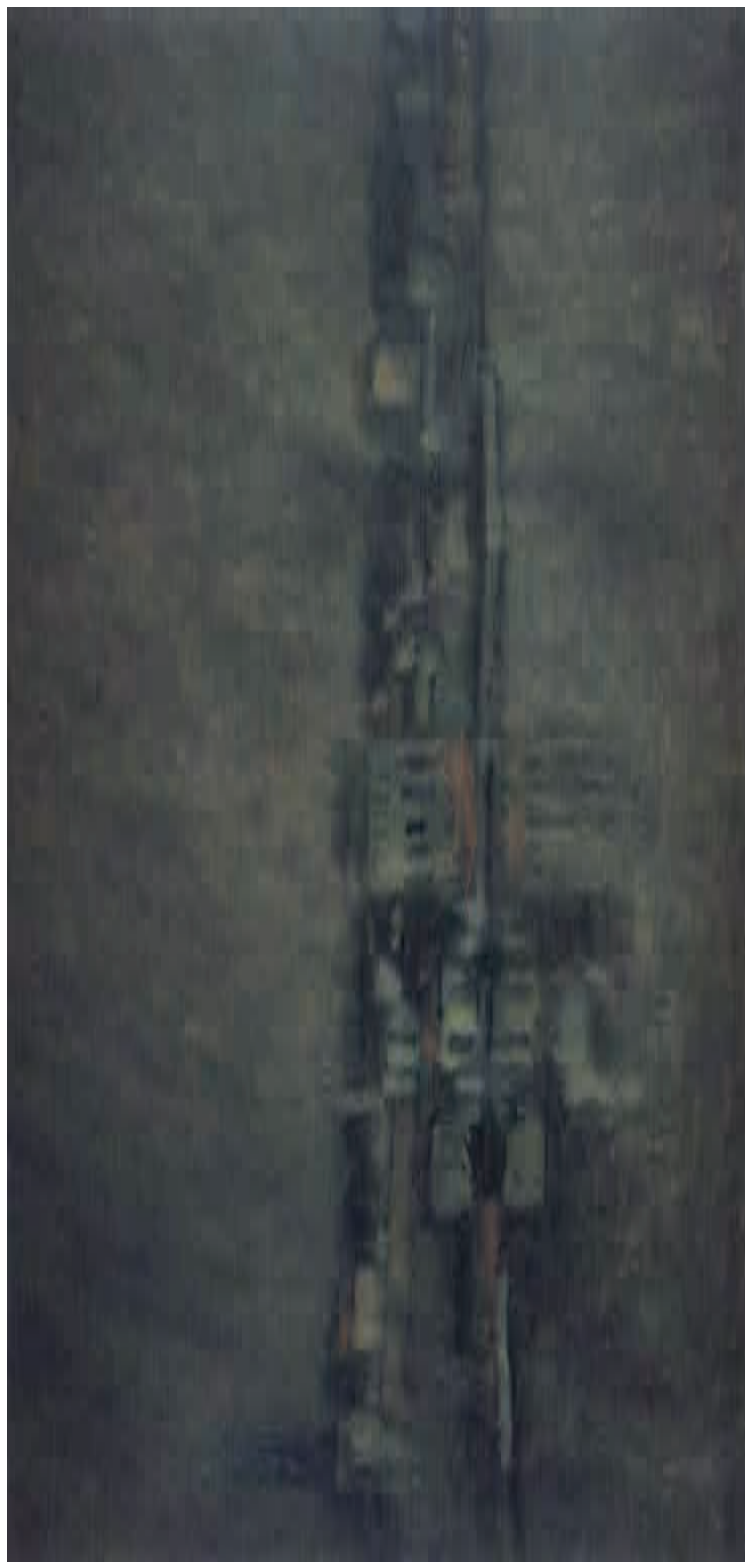
O povezanosti Ivana Meštrovića i Splita i značaju te veze za njegov opus pisano je na mnogo mjesta i nema smisla ponavljati opće poznate činjenice. Za ovu je temu značajno da u međuratnom razdoblju (pogotovo od 1932. godine) Meštrović često boravi i radi u Splitu, gradu za koji ga vežu i rani mladenački dani kada je 1900. radio u radionici majstora Pavla Bilinića, gradu u kojem je bio impresioniran antičkom kulturom. Već u tim mladenačkim danima stvarala se podloga za Meštrovićev eklektični kiparski izraz u kojem su snažno prisutne komponente europske kiparske tradicije, posebice renesanse, kao i starih civilizacija. Meštrović je nedvojbeno izrazit primjer kiparskog izraza koji modernost traži kroz tradiciju, koji stvara svoj modernitet zadubljen u različite slojeve prošlosti, a tematski se krećući između dva protusvijeta: mitskog i religijskog.⁵¹

Iako kiparstvo u međuratnome Splitu egzistira u sjeni velikoga Meštrovića, ne može se reći da nije izrodilo iznimna i zanimljiva djela i autore. Kao zanimljivost splitske međuratne likovne scene svakako treba izdvojiti prepoznavanje jedne, prema tadašnjem shvaćanju, marginalne pojave – naivnoga kiparstva Petra Smajića. Priprosti seljak iz Poljica javlja se na samostalnoj izložbi 1934. godine djelima u kojima iskonskim primitivizmom forme, prispodobivim romaničkoj i ranokršćanskoj umjetnosti, u drvu oblikuje primordijalne teme, poput čovjeka, žene i konja te religijske motive nailazeći na sveopće razumijevanje tadašnje kritike i publike: „Umjetnost Petra Smajića stoga je čista, nevina, nekompromisna, bez ikakve kulturne primjese. Nije mu bilo potrebno da baca sa sebe balast naše civilizacije“.⁵² Kritika je isticala iskonsku povezanost s kulturnom tradicijom, zemljom, dovodeći čak Smajićevu pojavu u vezu sa suvremenim europskim primitivizmima, odnosno interesom za djela „primitivne“ afričke umjetnosti:

⁵⁰ Reprezentativni primjeri pokazani su na izložbi Uvodićevih djela iz fundusa Galerije umjetnina u Splitu 2002. godine kat. br. 58–61. Usp. Iris SLADE, *Angjeo Uvodić*, Split 2002., 48–49.

⁵¹ Iscrpnije o tumačenju Meštrovićeva, Kljakovićeve, Mišeova i Plančićeva antimodernizma u: Ana ŠEPAROVIĆ – F. DULIBIĆ, „Nekoliko primjera antimodernizma u hrvatskoj likovnoj umjetnosti“, 199–210.

⁵² S. V., „Sutra se kod Galića otvara izložba skulptora seljaka“, *Novo doba* (Split), br. 46, 23. 2. 1934., 5.

Sl. 1. Emanuel Vidović, *Split* (1928./29.), ulje na platnu, vl. Galerija umjetnina Split

Sl. 2. Jerolim Miše, *Podne na otoku* (1934.), ulje na platnu, vl. Zbirka Deči, Zagreb

Sl. 3. Silvije Bonacci Čiko, *Braccera u bonaci* (1924.), ulje na platnu, privatno vlasništvo

Sl. 4. Vjekoslav Parać, *U dvoru pred kućom* (1941.), ulje na platnu, privatno vlasništvo

Sl. 5. Milan Tolić, *Pejsaž* (1930.), ulje na platnu, vl. Galerija umjetnina Split

Sl. 6. Mate Meneghello Rodić, *Pejsaž* (1920.), ulje na platnu, vl. Galerija umjetnina Split

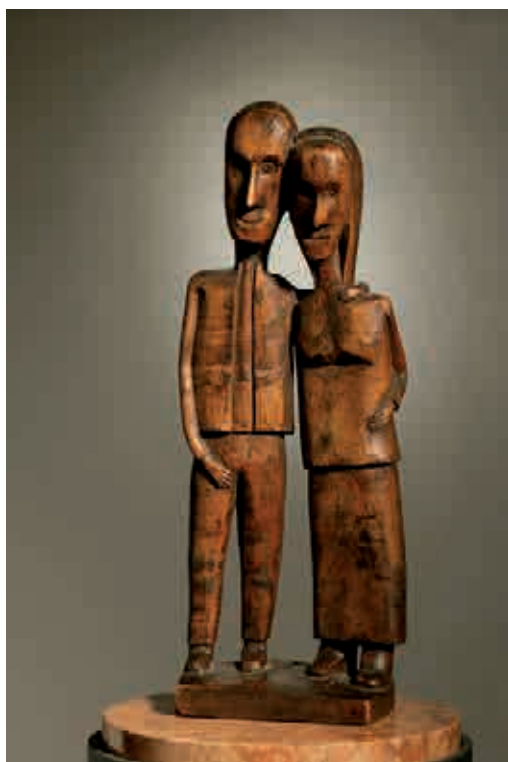
Sl. 7. Angjeo Uvodić, *Solinski mlin* (oko 1930.), ulje na platnu, Galerija umjetnina, Split

Sl. 8. Ante Katunarić, *Kaštel Gomilica*, ulje na platnu, vl. Ante Katunarić, Split

Sl. 9. Ignjat Job, *Moj dom u Supetru* (1929.), ulje na platnu, vl. Galerija umjetnina, Split

Sl. 10. Petar Smajčić, *Ljubavnici Adam i Eva* (1936.), drvo, vl. Moderna galerija, Zagreb

Sl. 11. Dujam Penić, *Glava djevojčice* (1910. – 1912.), sadra, vl. Galerija umjetnina, Split

Ovo je ono što se (...) javlja u primitivnoj umjetnosti svih naroda, a što je u posljednje vrijeme zainteresovalo moderni svijet, pa makar dolazilo to iz nutrine crnačke Afrike. To je ona kozmopolitska crta jednostavne duše, koja na svoj primitivan način traži izražaja. A Smajić je dijete jednog kraja, gdje su se vjekovima vitlale borbe i ukrštavanja, i gdje je ta kozmopolitska crta mogla da nađe i jačeg izražaja.⁵³

Za kiparstvo Dujma Penića može se prihvatiti odrednica „realističkoga klasicizma“, nastaloga kao „odmjereni sklad realnog zapažanja i klasičnog osjećanja“.⁵⁴ Potaknut i nadahnut upravo njegovom umjetnošću Vladan Desnica napisao je jednu od svojih rijetkih likovnih kritika, u kojoj snažno odjekuju duboko humanistički i vitalistički principi, odnosno poistovjećivanje umjetnosti i života. Ističe kako se u Penićevim radovima

(...) život očituje potkožan, tih ali topao, mirno i harmonično ritmiziran. U njima se naslućuju pod kožom optok krvi i mirni otkucaji srca (...) Veličina ljudskoga kod Penića se nikad ne potencira do nadčovjeka, do poluboga. I najveća emocija kod njega ostaje potpuno ljudska. Stoga je njegova umjetnost humana, prijemljiva, prisna.⁵⁵

U Penićevim skulpturama Desnica pronalazi „intimni unutrašnji život“, „usklađeni pokret i euritmiju“, „živost i mirnu akciju“, „živi ritam“, „puls“ i „ljudski osjećaj“, ističući kako je „kroz liričnost svoga temperamenta Penić kadar da procuti i izrazi i najveće, i najelegantnije emocije ljudskoga duha, i to u jednoj duboko humanoj formi“. Desnica uzima u obzir Penićevu zavičajnost, no dovodeći je u skladnu vezu sa životnim i likovnim principima, poput ritma, harmonije, na nju gleda kao na čvrstu vezu s kulturnom tradicijom:

U Penićevim odlikama: u euritmiji života, skladnosti i harmoničnosti koncepcija i staloznenosti izraza, u njegovu stavu koji (...) je osjećajem protkana, sređena kontemplativnost, u tom dubokom i mirnom isanju sokova života i u tom mirnom ali širokom zahvatu svih ljudskih elementarnih sadržaja i emocija, mi gledamo blagodat jednog kulturnog naslijeđa koje – više nego što bi nasljeđivalo po krvi – živi u duhovnoj atmosferi i u kulturnoj tradiciji, a kojoj je najjasniji znamen instinktivna, prirođena familijarnost sa višim stepenima razvoja čovječjeg duha i umjetničkog izražavanja.⁵⁶

Budući da se izuzetno poetičnim, estetički duboko utemeljenim i promišljenim shvaćanjem i interpretacijom Penićeve umjetnosti Desnica ovim tekstom iskazao, nije pretjerano reći, kao jedan od najkvalitetnijih predstavnika splitske likovne kritike, nama povjesničarima umjetnosti je za žaliti, što se njome nije intenzivnije bavio.

* * *

⁵³ Vinko BRAJEVIĆ, „Izložba radova seljaka Petra Smajića“, *Novo doba* (Split), br. 48, 26. 2. 1934., 5.

⁵⁴ Grgo GAMULIN, *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb 1999., 197.

⁵⁵ Vladan DESNICA, „Kipar Dujam Penić“, *Novo doba* (Split), br. 241, 14. 10.1933., 9.

⁵⁶ *Isto*.

Nedovoljna istraženost pojedinih opusa protagonista splitske likovne scene onemogućava preciznu valorizaciju ne samo pojedinačnih doprinosa, nego i kvalitativne dosege čitave scene. U sjeni Meštrovićevih i Vidovićevidih vrhunaca, u Splitu je stvaralo nekoliko zanimljivih umjetnika koje tek treba istražiti, a potom nova saznanja prezentirati na lokalnoj, ali i nacionalnoj razini te precizirati njihovo mjesto unutar nacionalnih povijesnih pregleda. U prvoj polovici dvadeset i prvoga stoljeća, ovakvo istraživanje splitske likovne scene pokazalo bi mnogo slabiju antimodernističku komponentu te izrazitu prisutnost modernističkih, pa i postmodernističkih likovnih izraza.

THE INTERWAR ART SCENE IN SPLIT BETWEEN MODERNISM AND ANTI-MODERNISM

The paper examines the art scene in interwar Split. Along with the dominant moderate modernism, special attention is paid to the very pronounced anti-modernist tendency, which was an important feature of the broader art context in Europe and Croatia. Both the artists and art critics were almost united in their suspicion of avant-garde movements in art as well as in their preoccupation with regional themes, whereas modernism developed in Split in pronounced harmony with tradition. The art scene in Split grew after World War I, and as many as 130 exhibitions were mounted in the interwar period. It can be said that the Split artists active at the time worked in the shadow of their great and renowned contemporaries such as Ivan Meštrović, Marin Tartaglia, Jerolim Miše and Jozo Kljaković, who kept strong connections to Split although they did not reside in it then. Animosity to avant-garde movements is especially felt in the reception of the works of Marin Tartaglia, which were done in the manner of the Italian avant-garde and presented at the Medulić exhibition in 1919; they were characterized by critics as “perverted” and “disgusting.” Ivo Dellale stands out among the art critics in Split; a pioneer in the appropriation of Croce’s aesthetics in Croatia, he wrote about contemporary European art with considerably greater appreciation (especially cubism and expressionism). In the interwar painting in Split one recognizes anti-modernism in the work of Emanuel Vidović, which is greatly permeated by melancholy, nostalgia and the patina of time, in Ignjat Job’s ecstatic scenes brimming with the dynamics of Mediterranean life, in Silvije Bonacci Čiko’s paintings as metaphors of nostalgia and praises to the sea, in Vjekoslav Parać and Milan Tolić’s escape into the idealized home region, and in the work of the Meneghellos. Achievements of great quality in the field of graphic design and caricature can be found in the work of Radovan Tommaseo, Ivo Tijardović and Anđe Uvodić, done in the style of art déco. The sculptural part of the Split art scene is examined on the examples of recognition of the original primitivism of form in the work of Petar Smajić, and the sensibility for classical forms in the work of Dujam Penić, which has been described by Vladan Desnica in the most competent manner.

Key words: art modernism in Split, anti-modernism, art criticism, painting, graphic design, caricature, sculpture, Vladan Desnica

Literatura

- Niko BARTULOVIĆ, „Sa otvorenja Jobove izložbe“, *Novo doba* (Split), br. 162, 1. 7. 1929.
- Nevenka BEZIĆ, *Likovne izložbe Splita 1885–1945*, Split 1962.
- Silvije BONACCI ČIKO, *Katalog III. Kolektivne izložbe slikara Čika (S. Bonacci)*, Split 1928., 5–6.
- Vinko BRAJEVIĆ, „Izložba radova seljaka Petra Smajića“, *Novo doba* (Split), br. 48, 26. 2. 1934., 5.
- Miljenko BUKARICA, „Umjetnici našega vremena“, *Hrvatska riječ* (Split), br. 139, 4. 10. 1924., 5–6.
- Sandi BULIMBAŠIĆ, *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2014.
- Čiro ČIČIN ŠAIN, „Dalmatinski slikar koji je napustio Pariz da se vrati u Dalmaciju“, *Novo doba* (Split), br. 82, 7. 4. 1934., 9–10.
- [Čiro] Č[ičin] Š[ain], „Pred posmrtnu izložbu Ignjata Joba“, *Novo doba* (Split), br. 156, 8. 7. 1937., 5.
- Čiro ČIČIN ŠAIN, „Slikar Parać“, *Novo doba* (Split), br. 236, 26. 9. 1929., 5–6.
- Ivo DELALLE, „Benedetto Croce“, *Hrvatska prosvjeta*, 5/1918., br. 2, 13–16.
- [Ivo] D[elalle], „Čiko“, *Novo doba* (Split), br. 220, 21. 9. 1924., 2–3.
- Ivo DELALLE, „Jerolim Miše“, *Novo doba* (Split), br. 144, 23. 6. 1923., 2–3.
- Ivo DELALLE, „Slike Meneghello-Dinčića“, *Novo doba* (Split), br. 231, 6. 10. 1923., 2.
- Ivo DELALLE, „Umjetnici s mora“, *Jadran* (Split), br. 52, 12. 4. 1919., 2.
- Vladan DESNICA, „Kipar Dujam Penić“, *Novo doba* (Split), br. 241, 14. 10. 1933., 9.
- Franjo DULIBIĆ, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb 2009.
- Grgo GAMULIN, *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb 1999.
- Katarina HRASTE, „Benedetto Croce, mi i drugi“, *Mogućnosti*, 48/2001., br. 4–6, 25–45.
- Juraj IVANKO, „Slikar Vjekoslav Parać“, *Jadranski dnevnik* (Split), br. 19, 12. 4. 1934., 3.
- Lada KAVURIĆ, *Hrvatski plakat do 1940.*, Zagreb 1999.
- Duško KEČKEMET, *Likovna umjetnost u Splitu 1900–1940.*, Split 2011.
- Duško KEČKEMET, *Nepoznati Tijardović*, Split 2012.
- Vinko KISIĆ, „S umjetničke izložbe“, *Novo doba* (Split), br. 80, 12. 4. 1919., 2.
- Zoran KRAVAR, *Antimodernizam*, Zagreb 2003.
- Zoran KRAVAR, *Svijetonazorski separei*, Zagreb 2005.
- Zoran KRAVAR, „Vidovdanski protusvjetovi i Matoševi protutekstovi“, *15 dana*, 47/2004., br. 4–5, 8–15.
- Ivo LAHMAN, „Izložba Vjekoslava Paraća“, *Novo doba* (Split), br. 242, 3. 10. 1929., 5–6.
- Ivo LAHMAN, „Ljetna izložba Ignjata Joba“, *Novo doba* (Split), br. 163, 2. 7. 1929., 2 i 7.
- Slavica MARKOVIĆ (ur.), *Stoljeće hrvatskog plakata*, Zagreb 2001.
- Momčilo POPADIĆ, „Devedeset godina? Kad prije“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 13738, 26. 2. 1989., 14–15.
- Zlatko POSAVAC, „Rana recepcija estetike Benedetta Crocea u Hrvatskoj“, *Filozofska istraživanja*, 13/1993., br. 3, 675–684.
- Branislav RADICA, „Slikarstvo i priroda“, *Hrvatska riječ* (Split), br. 139, 4. 10. 1924., 6.
- Ivanka REBERSKI, *Realizmi dvadesetih godina i hrvatsko slikarstvo*, Zagreb 1994.
- Vladimir RISSONDO, „Izložba Vjekoslava Paraća“, *Novo doba* (Split), br. 301, 25. 12. 1936., 33.

Iris SLADE, *Angjeo Uvodić*, Split 2002.

Iris SLADE, *Ivan Mirković*, Split 2005.

Vinko SRHOJ, „Stagnantni okvir zavičajnosti“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 14449, 23. 2. 1991., 48–49.

Nedjeljko SUBOTIĆ, „Jugoslavenska umjetnička izložba u Splitu“, *Hrvatska prosvjeta*, 6/1919., br. 5–6, 122–124.

S. V., „Sutra se kod Galića otvara izložba skulptora seljaka“, *Novo doba* (Split), br. 46, 23. 2. 1934., 5.

Pero ŠEGOTA, „Jedan posjet Čikinom atelijeru“, *Novo doba* (Split), br. 273, 23. 11. 1927., 2 i 7.

Ana ŠEPAROVIĆ – Frano DULIBIĆ, „Nekoliko primjera antimodernizma u hrvatskoj likovnoj umjetnosti“, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 37/2013., 199–210.

Marin TARTAGLIA, „Vademecum posjetiocima izložbe. Umjetnosti veliki zabavljaču“, *Jadran* (Split), br. 49, 9. 4. 1919., 2.

Ivo TIJARDOVIĆ, „Sjećanje na život i vrijeme (6)“, *Nedjeljna Dalmacija* (Split), br. 652, 6. 11. 1983., 25.

Tin UJEVIĆ, „Dvije izložbe“, *Jadranska pošta* (Split), br. 110, 13. 5. 1930., 6–7.

Tin UJEVIĆ, *Rosandić*, Zagreb 1920.

Tin UJEVIĆ, „Umjetnički Split. Šef ukusa Galić“, *Jadranska pošta* (Split), br. 107, 9. 5. 1930., 6–7.

Igor ZIDIĆ, *Emanuel Vidović*, Rovinj 2002.

Igor ZIDIĆ, *Vjekoslav Parać*, Zagreb 2010.

Neobjavljeni izvori

Vjekoslav Parać – Vladanu Desnici, Pariz, 30. ožujka 1931., Osobna ostavština Vladana Desnice, kut. Prepiska do 1945. I.

4.

UJEVIĆEV SPLIT

Bruno Kragić

UDK: 821.163.42Ujević, T.:304.3(497.5 Split)“193“
Izlaganje na skupu

Sažetak: Autor analizira tekstove Tina Ujevića nastale 1930-ih godina. Ujevićevi tekstovi splitske tematike razvijaju tri velike opće teme, odnosno mogu se razvrstati u tri skupine: prvi su oni feljtonističke naravi, pretežito faktografski, najmanje subjektivni, drugi su oni o mentalitetu i društvenim ritualima, a treći oni najsubjektivniji, najizravnije autobiografskog poticaja, u kojima se Split javlja i (tek) kao sekundarni motiv ili asocijacija.

Ključne riječi: Tin Ujević, Split

Onkraj biografskih činjenica (višestruki boravci između 1902. i 1940., među kojima dulji i kontinuirani 1902. – 1909. i 1937. – 1940.), Tin Ujević se Splitu neprestano vraćao, ne samo u jednoj od svojih najpoznatijih pjesama, nego ponajprije u mnogim feljtonima, najveći broj kojih je izišao u *Jadranskoj pošti* 1930. te u više eseja.¹ Onkraj konkretnih povoda, Ujevićevi tekstovi splitske tematike razvijaju tri velike opće teme, odnosno mogu se razvrstati u tri skupine: prvi su oni feljtonističke naravi, pretežito faktografski, najmanje subjektivni, drugi su oni o mentalitetu i društvenim ritualima, a treći oni najsubjektivniji, najizravnije autobiografskog poticaja, u kojima se Split javlja i (tek) kao sekundarni motiv ili asocijacija.²

Tekstovi su prve skupine najbrojniji, ima tu bilješki i zapažanja o demografskom i gospodarskom stanju Splita,³ opisa splitske luke⁴ te prikaza umjetničke situacije prema kojoj je ironičan pa i sarkastičan. Tako u ranom eseju „*Domus Marulorum*“ primjećuje „da je u Splitu, Splitu Marka Marulića, Kavanjina i Luke Botića, baš obiteljski dom Marulića u

¹ Kako primjećuje Anatolij Kudrjavcev u svojoj ultimativnoj studiji načina književnog predstavljanja splitskoga mentaliteta, a i toga mentaliteta samoga: „Splitski ambijent sa svojom mediteranskom romantikom predstavljao je kreativni poticaj već za mladoga Ujevića... (...) Jedan od onih koji su Split vidjeli kao neponovljivu i jedinstvenu sredinu, kao stjecaj niza neobičnih okolnosti u prošlosti i sadašnjosti. Promatrajući splitski život i Splićane iz perspektiva raznih kavanskih ambijenata i sa svojih samotnih šetnja, pisac je mnogo vidio i još više toga naslućivao.“ Usp. Anatolij KUDRJAČEV, *Vječni Split*, Split 1985., 61.

² Ujevićevi tekstovi citirani su prema izdanju: Tin UJEVIĆ, *Sabrana djela*, Zagreb 1965. – 1966. Citirani su tekstovi iz sv. 7 (= *Kritike, prikazi, članci, polemike: o hrvatskoj i o srpskoj književnosti*), sv. 12 (= *Feljtoni I*), sv. 13 (= *Feljtoni II; Putopisi*) i sv. 14 (*Autobiografski spisi; Pisma; Interviewi*).

³ ISTI, „Privlačenje Splita“, *Sabrana djela*, sv. 12, 194–196.

⁴ ISTI, „Splitski vidici“, *Sabrana djela*, sv. 13, 287–290.

Starom Gradu – javna kuća!“⁵ a u tekstu „Naše kazališno društvo“ upozorava na neugodnu prazninu (nedostatak predstava) velike kazališne zgrade.⁶

Pitajući se boje li se umjetnici konzervativnosti publike, buržujskog ukusa u gradu gdje je teško naći modele,⁷ Ujević već u tim tekstovima sporadično naslućuje proturječja grada, splitskog društva i mentaliteta, što se javlja kao opća tema druge skupine njegovih *splitskih* tekstova, onih više esejističke naravi. U toj temi karneval je naravno prominentan motiv, možda i zbog inherentne tuge iza maske, osjećaja tjeskobe u pozadini spektakla (ako ništa a ono zbog svijesti o tome da spektakl neumitno jednom mora završiti). Ujević piše da je „Split maloga naroda (...) živio za svoje umne karnevale, a ti su bili svaki dan i trajali 52 nedjelje kroz godinu“⁸ te da su poklade „za Split prava narodna mještanska slava; SPLICANI žive godinu dana samo zato da bi dočekali nedjelju karnevala, a ima i više lica u gradu koja pola godine otplaćuju obroke duga za jedan veliki ples“.⁹ Kako je primijetio Kudrjavcev, ta se „objekcija već duboko zasijeca u mentalitet aludirajući na neku posebnu vrstu lokalne sujete, na neku lakoumnost kojoj je izvorište u tradicionalnoj težnji za veselijim i ljepšim životom onkraj materijalnih mogućnosti“.¹⁰

Na tom su tragu i osvrti na humor i psihi SPLICANA. Tako je splitski humor

(...) djelo varošana kojeg je opeklo sunce, radnika koji su plandovali po luci, pomoraca i putnika koji su se uvjerali da se pravo i krivo, istina i obmana mijenjaju po meridijanu i geografskoj širini, pa stvorili, prije A. Einsteina, svoju teoriju relativiteta. Bijaše u tome gram soli i mali prašak skepse¹¹ i vedrog opraštanja. Zato je i nastala riječ: Nima SPLITA do SPLITA... (...) London zauzima najveći gradski areal koji mi je bilo dano vidjeti u svijetu. Pa ipak, to naše SPLICANE nije smetalo da iskrive kapu nahero i iz sveg grla zapjevaju: *Ča je silna Londra kontra Splitu gradu!*¹²

Glavna je pak psihološka osobina SPLICANA podrugljivost:

U Splitu je vladala u svoje vrijeme podrugljivost kao pojava kolektivne psihologije, kao narodna osobina. Ona se izražavala pokretom, krivljenjem lica, sunovraćenim izgovorom i izobličanim riječima, bile one hrvatske, neolatinske ili makar čeremiske, a dobila je odjeka u uzrečicama, anegdoti i popijevkama... (...) Pok. Reichherzer, naš profesor historije i geografije u gimnaziji, pošto je bio iz Hrvatske, došao je do ingeniozne hipoteze da je splitsko narječje postalo iz dosade ili, jače kazano, iz badavadženja.¹³

Ne mora biti ni čudno ni neobično da je autor eseja o Rabelaisu, majstoru ne samo svakog krkanluka, nego i majstoru jezičnih igara, upozorio na jezik kao temelj humora, ali i na (humoru sklonu) specifičnost jezika kao posljedicu viška vremena, dokolice. Takvim refleksijama o mentalitetu kojima naslućuje da je splitski stil zapravo vrhunska fikcija, odnosno

⁵ ISTI, „Domus Marulorum“, *Sabrana djela*, sv. 12, 16.

⁶ ISTI, „Naše kazališno društvo“, *Sabrana djela*, sv. 12, 169–172.

⁷ ISTI, „Umjetnički Split“, *Sabrana djela*, sv. 12, 254–258.

⁸ ISTI, „Zemljopisna snatrenja“, *Sabrana djela*, sv. 12, 163.

⁹ ISTI, „Među turistima“, *Sabrana djela*, sv. 12, 137.

¹⁰ A. KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, 221.

¹¹ „Dakle skepsa i rezignacija ispod prepotentne poze“, zaključuje Kudrjavcev. Usp. *Isto*, 346.

¹² T. UJEVIĆ, „Zemljopisna snatrenja“, *Sabrana djela*, sv. 12, 163.

¹³ *Isto*, 162–163.

da tipična i ozloglašena splitska prepotencija nije znak agresivnosti već samoobrane i straha od javnog sramoćenja, Ujević dolazi do uvida u gotovo tragičku dimenziju osjećaja proturječja splitskog mentaliteta u spoju pojavne oholosti i dubinske nesigurnosti:

Split sam kao grad, svojom velikom starinom i svojom tmaštom, trošnom ljepotom ostvaruje jedincat tip egzistencije, nepoznat Zagrebu, Beogradu i Sarajevu, pa čak i Dubrovniku. Ja znam ovaj Dioklecijanov umorni i teški grad od djetinjstva, ali su mi trebala četiri decenija života da najzad sasvim prodrem u njegovu agonijsku i duboku poeziju. Split spada u gradove koji su na svijetu jedini svoje vrste. To blagodarimo hiru jednoga rimskoga imperatora koji je prije 1600 godina morao znati da će ga četrdeset i dvije hiljade Splitsana danas zazivati kao zaštitnika svakoga prometa stranaca i izvor javne blagodati. Ovaj grad čudnovatih vajarnih likova na zvoniku, sa starim grbovima na plemićkim kućama, ima takvu jednu boju duše da je o njoj opasno i govoriti – od straha da je ne bi otkrili pjesnici, jer bi značilo da je onda propala kada bi moji protivnici znali... da stanujem gotovo na krovu najljepše zgrade na svijetu, mogli bi da zaključe da se približio strašni sud i da će uvrijeđeno božanstvo suditi narodima osvetom nesuđenih remek djela.¹⁴

Sl. 1. Ignjat Job, *Portret Tina Ujevića* (1930.)

Taj Ujevićev osjećaj prožima gotovo sve njegove tekstove o Splitu pa on piše da ga Split zastrašuje „labirintom svojih malih ulica i mravinjakom vreve svojega novovjekoga stanovištva“,¹⁵ da grad živi zgrčen, sakupljen u sebe, životom možda punim ali nepoznatim, da je preskučen i jednolik, noćni život mrtav, s malo časopisa, glazbe, predavanja, žive umjetnosti, da „Split voli često svoj lijepi građanski, gotovo (...) malograđanski, pokrajinski mir“¹⁶ pa „pored razvratnosti vremena jedna posjeta u kući znači nešto, a jedna zajednička šetnja tvori čitav upadan događaj“,¹⁷ došavši do postavke o dubinskoj pasivnosti splitskog menta-

¹⁴ ISTI, „Među turistima“, *Sabrana djela*, sv. 12, 139.

¹⁵ ISTI, „Svjetlost Jadrana“, *Sabrana djela*, sv. 13, 292.

¹⁶ ISTI, „Doživljaj Sarajeva“, *Sabrana djela*, sv. 13, 318.

¹⁷ ISTI, „Jedan splitski roman“, *Sabrana djela*, sv. 7, 139.

liteta: „Koliki bi ljudi sa Sjevera, koliki planinci bili bi blaženi da mogu ovdje zimovati! A za nas je to ništa, besplatno uzdarje koje plaćamo novim gubitkom vremena. Ne pišemo ni stihove tom raspoloženju. Ali ne. *Dolce far niente*.“¹⁸

Kontradikcije ostaju: mladi Ujević priznaje da su ga u Splitu stabla na Marjanu, „golica-nje svih geografskih ingredijenata“ prisilili na „neko strasno i bolno pisanje“,¹⁹ dok se zreliji oduševljava splitskim slikama:

Ljepše more nego sam zatekao pred Splitom ne susreće se ni u vilinskoj igri Nizze ili Viareggia.²⁰

(...) u Splitu, urešenom koketerijom uvoznih paoma i vilinskom čežnjom svjetlosti, sve [je] udešeno da se na to [čelik i ugljen] idilički zaboravi.²¹

Ova luka živi, pa ako i nije Madrid, kao da će da bude jedna jadranska Barcelona.²²

Slike su to koje impliciraju arkadijski ugođaj, ali ta Arkadija, međutim, ozbiljnost pa i tragičnost, ne izbjegava, već je sadrži. Ujević oduševljenja balansira zaključcima poput onoga da Split „u velikom dijelu ima ipak pretežniji pjesnički nego estetski značaj“ te da „ima dosta toga u sebi što nadražuje što oploduje“: „To je u ulicama, kretanju, nebriznosti. (...) Ono nerazriješeno, ulomično u Splitu kao da traži svoju poeziju lebdeći u zraku; nešto dekadentno trulo i moderno stremeći...“²³

I kao što je opći ton Ujevićeve slavne pjesme koja kreće od arkadijskog splitskog motiva, „Zelenu granu s tugom žuta voća“, nostalgičan i čežnutljiv a da bi bio suprotstavljen osjećaju nelagode, pa i bojazni, u konačnoj nedohvatljivosti žuđenoga, tako su unutarnja proturječja Splita i splitskoga mentaliteta u Ujeviću našla umnogome idealnoga tumača koji pišući o Supetru na Braču i s Brača gledajući Split citira (ne baš precizno) sama sebe („Kako ono bješe: ne znam ni sam: *Jesenju klupu s tugom zrela voća / u kakvom starom splitskom perivoju...*“)²⁴ upućujući upravo na pjesmu sazdanu na dihotomiji, pjesmu koja, onkraj feljtonistike i esejistike, ostaje možda najzavodljivijim Ujevićevim spomenom grada pod Marjanom.

¹⁸ ISTI, „Čuperci magle i koluti dima“, *Sabrana djela*, sv. 13, 148.

¹⁹ ISTI, „Vrgorac i Makarska“, *Sabrana djela*, sv. 14, 140.

²⁰ ISTI, „Sjeta pred Supetrom“, *Sabrana djela*, sv. 13, 272.

²¹ ISTI, „U cik proljeća“, *Sabrana djela*, sv. 12, 165.

²² ISTI, „Splitski vidici“, *Sabrana djela*, sv. 13, 287.

²³ ISTI, „Doživljaj Sarajeva“, *Sabrana djela*, sv. 13, 318–319.

²⁴ ISTI, „Supetar na Braču“, *Sabrana djela*, sv. 13, 275.

UJEVIĆ'S SPLIT

The author analyzes texts written by Tin Ujević in the 1930s. His texts that have a Split theme can be said to belong to three groups: the first group includes texts that are mostly of the *feuilleton* kind, and these are mostly factographic and the least subjective; the second group are texts about cultural temperament and social rituals; and the third group includes the most subjective texts, with a most direct autobiographic element, in which Split is featured (only) as a secondary motif or association.

Key words: Tin Ujević, Split

Izvori i literatura

Anatolij KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, Split 1985.

Tin UJEVIĆ, *Sabrana djela*, sv. 7 (= *Kritike, prikazi, članci, polemike: o hrvatskoj i o srpskoj književnosti*), Zagreb 1965.

Tin UJEVIĆ, *Sabrana djela*, sv. 12 (= *Feljtoni I*), Zagreb 1965.

Tin UJEVIĆ, *Sabrana djela*, sv. 13 (= *Feljtoni II; Putopisi*), Zagreb 1965.

Tin UJEVIĆ, *Sabrana djela*, sv. 14 (*Autobiografski spisi; Pisma; Interviewi*), Zagreb 1966.

5.

SPLITSKI „KROČEANCI“: JEDAN POGLED U KULTURU GRADA SPLITA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Tonko Maroević

UDK: 316.7(497.5 Split)“192/193“

Izlaganje na skupu

Sažetak: U Splitu su 1920-ih i 1930-ih godina djelovali mnogi pisci, slikari i povjesničari, formirani pretežno u Italiji, kao i dobri poznavatelji talijanskog jezika i kreativnih nastojanja na Apeninskom poluotoku. Bili su stoga gotovo idealni prijenosnici talijanske kulture u hrvatski ambijent. U vremenu intenzivne fašizacije talijanskog društva i kulture Benedetto Croce bio je mislilac i kulturni stvaralac koji je, svojim afirmiranjem izražajnog aspekta umjetnosti, autonomije stvaralaštva te izražajnog liberalizma i antifašizma, bio naročito utjecajan među splitskim umjetnicima građanskih orijentacija nepovezanih sa „socijalnim“ pokretima, poput „krležijanaca“. Činili su krug splitskih „kročeanaca“. Među njima najviše pozornosti zaslužuje Bogdan Radica, i kao književni kritičar i kao Croceov sugovornik. Potom se ističu Albert Haler, Stipan Banović, Tin Ujević, Vinko Vitezica, krug mladih suradnika splitskog časopisa *Korablja* Ćire Ćičin Šaina, poput Ante Cettinea i Vladimira Rismonda te Vladan Desnica, koji je kao „kročeanac“ izrastao i iz obiteljske tradicije. Desnica 1938. prevodi i objavljuje u Splitu znalački izabrane Croceove *Eseje iz estetike*. Radi to u vrijeme kada se odlučio posvetiti književnom pozivu i kada je i počeo pisati neke od svojih najboljih radova.

Ključne riječi: Benedetto Croce, Split, 1918. – 1941., Bogdan Radica, Vladimir Rismondo, Vladan Desnica

Posvećujući se temi splitskih „kročeanaca“, prihvatio sam izazov ne sasvim lake problematike.¹ Naime, jasno mi je bilo da su organizatori *Desničinih susreta* – znajući koliko je naš veliki pisac u svojem splitskom razdoblju bio obuzet djelom značajnoga talijanskog filozofa – traži od mene da pokušam ocrtati kulturni okvir toga grada i odgovarajući idejno-teorijski kontekst toga vremena. Pretpostavka je bila da Vladan Desnica nije bio potpuno osamljen u svojim interesima za djelo autora koji je – u dominantnom fašističkom okružju – simbolizirao liberalni duh susjedne nam zemlje i svojim estetičkim i povjesničarskim tekstovima široko utjecao na noviju književnost u mnogim europskim zemljama,

¹ Ovaj rad je nastao na ljubazni poziv kolege Drage Roksandića u ime Pripremnog odbora *Desničinih susreta* 2015.

ali i na politički život. Tu je pretpostavku jačala činjenica da iz Splita potječu i da su u Splitu dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća intenzivno djelovali mnogi pisci, slikari i povjesničari formirani pretežno u Italiji, dakle dobri poznavaoци jezika i kreativnih nastojanja na Apeninskom poluotoku, stoga i gotovo idealni prenosnici talijanske kulture u hrvatski ambijent.

Moje prihvaćanje tog izazova određeno je s nekoliko različitih razloga. Potječem iz Splita i poznao sam mnoge kreativne ljude i znao publikacije vezane za talijanističke teme. Zainteresiran sam za formativne impulse i tekovine Vladana Desnice. Sretnim stjecajem okolnosti odavno sam bio nabavio *Eseje iz estetike* Benedetta Crocea, što ih je Desnica preveo i objavio u Splitu 1938. godine, a još je zanimljiviji slučaj da sam u splitskim antikvarijatima tijekom godina kupio čak četiri knjige Benedetta Crocea na talijanskom jeziku, u izvornom izdanju Laterza iz Barija. Već taj podatak da je Croceovo djelo čitano u originalu, nabavljano u više navrata (jer su edicije iz različitih godišta), govori o određenom utjecaju i odjeku u splitskoj kulturnoj sredini te svjedoči o mogućnosti postojanja – makar uskoga – kruga Croceovih poštovalaca, proučavalaca, pratilaca, da ne kažemo: sljedbenika.

Ali od te zanimljive premise pa do tvrdnje o nekoj čvrstoj jezgri „kročeanaca“ u splitskoj sredini dalek je put. Izvjesno je da zaljubljenici u filozofa, estetičara ne mogu biti tako brojni kao, primjerice, fanovi nekog pjesnika, prozaika i dramatičara. Recimo: „krležijanci“ su jamačno između dva svjetska rata bili vrlo relevantna idejna i kulturna skupina razmjerno homogena orijentacije, ali baš ni krležijanaca nije bilo u Splitu odveć (tomu ćemo se, gotovo nehotice, vratiti na samom kraju ovoga članka). Dakle, „kročeanci“ su mogli biti tek uska elita, vezani za tanki građanski sloj srednje klase, a politički pritom mnogo bliži centru negoli (komunističkoj) ljevici.

Možda bismo mogli započeti s Bogdanom Radicom, rođenim Splićaninom i splitskim đakom, koji je među prvima kod nas pisao o Croceu, a tokom života s njime se i upoznao i s njime razgovarao (taj je razgovor čak tiskan u pariškom listu *Le Monde*). Uostalom, primjerak Croceove *Estetike* iz 1917. godine što sam ga kupio u Splitu, nosio je upravo njegov potpis, bio je njegovo vlasništvo. Premda su Radicu ispočetka više zanimali pisci poput Papinija, Prezzolinija, Palazzeschija i Cardarellija, na Crocea se po prvi put osvrnuo 1925. godine u jednom kumulativnom članku,² a potom 1929. godine u sličnom okviru,³ da bi 1936. godine slavio piščevu sedamdesetgodišnjicu (zajedno s Romainom Rollandom) pod majestetičnim naslovom „Dva svedoka današnje Evrope“.⁴ Naposljetku, u knjizi *Agonija Evrope* (1940.) Radica posvećuje Croceu vrlo afirmativan uvodni esej i svjedočanstva o susretima.⁵ Mjerodavni poznavalac piščeva opusa i društvene zbilje, daje više nego prikladnu karakterizaciju: „Samoća u kojoj je Crocea gurnula politička stvarnost mistificiranog

² Bogdan RADICA, „Anekdote o talijanskim piscima“, *Nova Evropa*, 1925., knj. 12, br. 9, 284.

³ ISTI, „Bilješke iz talijanske književnosti“, *Hrvatska revija*, 2/1929., br. 7, 445–448; „Dvije historije B. Crocea“, *Hrvatska revija*, 2/1929., br. 7, 445–447.

⁴ ISTI, „Dva svedoka današnje Evrope“, *Nova Evropa*, 1936., knj. 29, br. 3, 91–96.

⁵ ISTI, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940.

idealizma nacionalfašističke države vratila ga je Evropi velike tradicije individualizma i aristokratskog liberalizma.“ Dodaje da „u poniženoj i intelektualno sasušenoj sredini svoje domovine Croce rješava svoje intelektualno i moralno nezadovoljstvo usavršavanjem i potpunjavanjem svoje misli“.⁶

Na Crocea se Radica vraća i u svojim memoarskim zapisima *Živjeti nedoživjeti*, gdje se prisjeća kako je u pariškoj verziji razgovora s filozofom iznio podatak o pustošenju njegove knjižnice sa strane mladih fašista, što ga je potom morao u sljedećim objavama ispustiti (nakon piščeva demanta, prouzročena strahom od daljnjih negativnih posljedica).⁷ Ali možemo zaključiti kako je Croce za Radicu postao svojevrsnim uzorom etičkog ponašanja i intelektualnog poštenja, svjetionikom nadnacionalnih europskih perspektiva.

Svakako najveći zagovornik Croceove estetike i teorije umjetnosti u hrvatskoj sredini bio je Albert Haler, rođeni Vrgorčanin, dubrovački gimnazijalac i bečki doktorant. Pod utjecajem kritičke metode i specifične aksiološke revizije talijanske književnosti napuljskog filozofa, nastojao je i u našoj sredini provesti mijenu ustaljenih književnih kanona, u korist čiste poezije i bistre intuicije, a na uštrb pedagoškog funkcionalizma i rodoljubne patetike. Svoje je načelne stavove, na tragu Crocea, izložio u djelu *Doživljaj ljepote* (1943.), a kritičko polemičke studije usmjerio je oštrom prevrednovanju Gundulića i Preradovića, dotada smatranih uzornim pjesnicima.⁸ Premda nije djelovao u splitskom krugu, njegovo je pisanje izazvalo odlučne reakcije upravo splitskih autora.

Stipan Banović replicira Haleru člankom „Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika“, gdje ne šteti autora i zbog suradnje u *Srpskom književnom glasniku* i objavljivanja knjige u Beogradu, nalazeći u tom napadu i kompenzaciju zbog svoje nedostatne argumentacije.⁹ Zanimljivo je međutim za našu temu kako Banović ulazi u meritum Halerova kročeanizma pa navodimo oduži citat:

Kao što je i Branislav Miljković napomenuo: dr. A. Haler je sljedbenik talijanskoga suvremenog filozofa Benedetta Crocea, o kome je Haler napisao prikaz u „Srpskom književnom glasniku“ (1929. br. 123–132., 194–201.). Haler kod naših pjesnika primjenjuje nauku Croce-ovu: da je svaki estetski akt prvi stepen doživljavanja realnosti, turajući pod tu tvrdnju „proizvoljno“ najljepše pjesme naših prvih pjesnika. Međutim su i u samoj Italiji veoma žestoko napali Croce-ovo estetičko načelo: da je umjetnička tvorevina fizički akt proglašivši ga posve nerealnim i fantastičnim. Fraza „proživljenost“, koje se štovatelji Croceovi drže kao pijan plota, ne donosi u estetici ništa posve novo, jer je od pamtivijeka postojalo isto shvaćanje u riječima: istinitost, iskrenost, naravno, uvjerljivo, psihološki itd. Prema „proživljenosti“ Croce-ovoj je na pr. i njemački estetski teoretik Volkelt u svojoj knjizi „System der Aesthetik“ postavio načelo „proosjećanja“.¹⁰

⁶ ISTI, „Benedeto Kroče. O prekretnici evropske civilizacije“, *Agonija Evrope*, 144.

⁷ ISTI, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 290–291.

⁸ Albert HALER, *Doživljaj ljepote*, Zagreb 1943.

⁹ Stipan BANOVIĆ, „Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika“, *Hrvatsko kolo*, 1930., knj. 11, 205–245.

¹⁰ *Isto*, 242–243.

Istim se povodom oglasio i kontroverzni splitski pisac, polihistor, polemičar i političar Kerubin Šegvić u prilogu naslovljenom „Je li Petar Preradović bio pjesnik“.¹¹ Pozivajući se na iskustvo vlastita čitanja i težinu vlastitih doživljaja, Šegvić dakako brani glasovite Preradovićeve pjesme i stihove (kao digresija, dopušta negativni sud o Preradovićevim njemačkim skladanjima, premda su ona ništa manje spiritualna i slikovita). Ono što nas posebno mora zanimati, Šegvić ne samo da poznaje Croceovu *Estetiku* i iz originala je citira, nego se poziva na Crocea kako bi oborio neke od Halerovih stavova, što možemo vidjeti iz ovoga ulomka:

Premda može biti poezije i ondje, gdje nema posebne ritmičke forme, posebne tehnike (poezija u prozi), ipak je vanjska forma, tehnika bitni faktor poezije za postignuće efekata. Najmoderniji estetičar Benedetto Croce piše: „Pjesniku, slikaru, kojemu fali forma, fali mu sve, nema ništa, jer nema sebe. Pjesnička sadržina je u svačijem srcu, samo izraz i oblik čini nekoga pjesnikom (Estetica, pg. 28.). Ne može se odijeliti, veli isti pisac (pg. 29.) intelekta od osjećaja (l'intelletto è anche sentimento), zato se ne može poricati poetičnost u Preradovićevim pjesmama stoga što je u njima jak intelektualistički dio.“¹²

Jedan drugi rođeni Vrgorčanin, veliki Tin Ujević, pokazat će se također vrlo dobrim poznavaoцем Croceove estetike, naravno ne i pobožnim sljedbenikom poput Halera već, naprotiv, učestalim kritičkim suputnikom i pretežno ironičnim komentatorom njegovih ideja. U Ujevićevim sabranim djelima nema proznoga sveska u kojemu se ne bi referiralo i na poneki Croceov stav ili tezu, a veliki dio tekstova s referencama na napuljskog filozofa objavljuvan je upravo u splitskim dnevnim novinama koncem trećega desetljeća prošloga stoljeća. Premda tada još nije živio u Splitu, gdje će se doseliti tek 1937. godine (nego u Sarajevu) na taj se način Ujević također odužuje sredini u kojoj se gimnazijski školovao i s kojom je trajno održavao emotivne i intelektualne veze.

U članku „Sumrak poezije“ (1929.) Tin Ujević odmah uspostavlja nužnu rezerviranost naspram teoretičara:

Koji bi estetičar, možda Benedetto Croce, mogao sebi da laska da je, *jednom formulom*, objasnio sva pjesnička djela, od Homera pa do Verlainea i Tollera. (...) Ja protivno od Benedetto Crocea, koji je kazao da je umjetnost „auroralni oblik saznanja“, dakle put početnika za otkrivanje istine, samostalno sudim da je umjetnost baš krepuskolarni, završni oblik saznanja.¹³

Niz Ujevićevih članaka u *Jadranskoj pošti* tokom 1930. godine pružio je povode za brojne eruditske opaske i kulturalne teme, gdje se nije moglo mimoći Croceovo ime i njegovo mišljenje. Tekst posvećen velikom bengalskom pjesniku pod naslovom „Tagor“ prilika je za pjesnikov obračun s dogmatizmom i simplicizmom klasifikacija: „Estetika Benedetto Crocea, kao i filozofija Hypolitea Tainea, napisane su više na temelju klasicizma, pa previđaju kao po sistemu cijeli red djela drugog smjera i duha.“¹⁴ U tekstu naslovljenom „Experto Ro-

¹¹ Kerubin ŠEGVIĆ, „Je li Petar Preradović bio pjesnik“, *Hrvatska revija*, 5/1932., br. 1, 57–66.

¹² *Isto*, 59.

¹³ Tin UJEVIĆ, „Sumrak poezije“, *Novo doba* (Split), br. 312, 24. 12. 1929., 18.

¹⁴ ISTI, „Tagor. Ovjenčani pjesnik Indije“, *Jadranska pošta* (Split), br. 106, 8. 5. 1930., 6–7.

berto“ izražava se još razornije: „Estetika Benedetto Crocea svakako se ukazuje kao ‘gagerre’, često puta igra riječi i optičkih opsjena putem istih formula za stvari veoma različite.“¹⁵ Pišući o Franji Petriću, renesansnom filozofu Patritiusu, podrijetlom iz naših strana, sa zadovoljstvom spominje da ga i Croce uzima u obzir,¹⁶ dok članak „Atenski upečatak g. Bogdana Radice“ referira o novinarskoj agilnosti splitskoga kolege, koji je upoznao i Crocea, a „s Papinijem, Unamunom, Croceom ima veliku prepisku.“¹⁷ Mimo splitskih adresa objavljivanja spomenut ćemo još glasoviti Ujevićev esej „Trnokop u Silvijevoj bašti“ tiskan u sarajevskom *Pregledu*, gdje stoji relevantna primjedba: „Na Kranjčevića nije uputno ni primjenjivati mjerila Croceove estetike.“¹⁸

Rođeni Trogiranin, a splitski gimnazijalac, klasičar, Vinko Vitezica stekao je neporecivih zasluga u prezentaciji i populariziranju Croceova opusa prijevodom kapitalne knjige *Estetika*, koje je prvo izdanje popratio i studioznim predgovorom (Beograd, 1935.). Drugo, revidirano izdanje istoga prijevoda izašlo je u Zagrebu 1960. Iako nije imao pravih dodira sa splitskim predratnim književnim zbivanjima, recepcija po njemu priređena Croceova izdanja bila je široka u čitavom južnoslavenskom prostoru i nije mogla ostati bez odjeka i u Splitu.¹⁹

Osim navođenih značajnih novina što su izlazile u Splitu tokom dvadesetih i tridesetih godina, a bile su važne i zbog bogate feljtonistike i literarnih priloga (posebno u svečanim, blagdanskim brojevima *Novoga doba*), u istom se razdoblju javilo i par pokušaja izdavanja književnih i kulturnih časopisa. Najraniji je od njih bio *Renesansa*, a prvi i jedini broj pojavio se u studenome 1921. godine. Vrlo solidne razine i naglašene estetske orijentacije, s osobitim pogledima na drugu stranu Jadrana (na Dantea, Papinija, Carduccija itd.), taj list nije u svoj obzor uklopio i Croceovu pojavu. Uredio ga je Ivo Dellale, splitski kanonik i pisac odnjegovana stila, a osigurao je suradnju pretežno katoličkoga kruga (Antun Petravić, Jakov Kostović, Ladislav Glavina, Ante Dellale), kojemu Croceov liberalizam nije mogao biti po volji, no dvojim da je tako informiranim čitateljima i znalcima talijanske književnosti kao što su bili Dellale i Petravić Croceovo ime i djelo ostalo sasvim nepoznato. Slično bih se usudio tvrditi i za Vinka Lozovinu, autora povijesti starije talijanske književnosti i monografa Machiavellijeva, a to se pogotovo odnosi na pjesnika i kritičara Tona Smerdela, također splitskog gimnazijalca i odličnog pratitelja estetike i poetike s druge obale Jadrana.

Izlazak časopisa *Korablja* obećavao je povezivanje gotovo svih raspoloživih kulturnih i književnih snaga u regiji, ali je sve stalo na dva broja, dva sveska u 1929. godini. To je bio i pokušaj međugeneracijskog dijaloga i nastojanje oko okupljanja iseljenih i u Splitu (i Dalmaciji) djelatnih pisaca. Pod uredništvom Ćire Ćičin Šajina okupili su se i predstavnici starije generacije (od Cara Emina i Katalinića Jeretova do Tresića Pavičića i Luje Vojnovi-

¹⁵ ISTI, „Experto Roberto (Prelistavajući Thomasa Manna)“, *Jadranska pošta* (Split), br. 129, 5. 7. 1930., 6–7; br. 130, 6. 7. 1930., 6–7; br. 131, 7. 7. 1930., 6–7.

¹⁶ ISTI, „Poslije četiri stoljeća. Klišanin Patritius rođen 1529.“, *Jadranska pošta* (Split), br. 36, 13. 2. 1930., 2.

¹⁷ ISTI, „Atenski upečatak g. Bogdana Radice“, *Jadranska pošta* (Split), br. 186, 12. 8. 1930., 6–7.

¹⁸ ISTI, „Trnokop u Silvijevoj bašti“, *Pregled*, 7/1933., knj. 9, sv. 119, 631–639.

¹⁹ Usp. Benedetto KROČE, *Estetika kao nauka o izrazu i opšta lingvistika*, Beograd 1935. i Benedetto CROCE, *Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika*, Zagreb 1960.

ća) i zagovornici tada aktualnijih stremljenja (od Bartulovića i Cettinea do Anđelinovića i Rismonda, Verke Škurle Ilijić i Pere Ljubića). Više je nego izvjesno da naraštaj formiran početkom stoljeća (Tresić, Sabić, Ilijić, Katalinić) nije bio osjetio potrebu reagiranja na onda upravo stasalu Croceovu estetičku misao, ali generacija tada mlađih autora mogla je (i čak morala) nekako se odrediti prema Croceu. U njihovo ime, takoreći, u prvom broju *Korablje* oglasio se tada dvadesetpetogodišnji Radica svojim prikazom Halerove knjige *Gundulićev Osman* s estetskog gledišta. Za razliku od spominjanih Banovića i Šegvića, on je izrazito afirmativan u procjeni Halerove estetske „diverzije“, to jest odlučnoga prevrednovanja Gundulićeva spjeva, videći u tomu „jedan nov tip književne kritike“, odnosno ostvarenje koje bi „u pljesnivi magazin naše literarne historije unijelo malo više poezije, malo više daha i malo više života“.²⁰ Naravno, Radica je duboko svjestan Halerova oslanjanja na Crocea:

Iznijevši Gundulićeva „Osmana“ „s estetskog gledišta“, a na jednoj osnovi koja je otkrivena od Crocea, a koja definira „pojam umjetnosti, kao liriku ili lirsku intuiciju“, g. Haler je u prvom redu imao smionosti da se sukobi sa skoro svim dosadašnjim tumačenjima Gundulićeva djela...²¹

Pritom Radica izravno navodi neka mjesta iz Croceovih knjiga *La poesia di Dante* (1921.) i *Ariosto, Shakespeare e Corneille* (1920.).²²

Radičin esej „Nostalgije za redom“ (iz spomenutog broja *Korablje*) vrlo je ambiciozan pokušaj fiksiranja duhovne klime epohe i dijagnoze nekih karakterističnih fenomena glavnih središta Europe (*retour à l'ordre*).²³ U taksativnom pregledu dominantnih imena – uglavnom romanskih ishodišta – kojima se naslućuje mogućnost izlaska iz krize, među prvima je, opet, naravno, i Croce:

Pored polomljenih pozitivističkih trijemova i palača osjeća se još uvijek, kako i u liniji jednog Bergsona ili jednog Crocea, mogu da se nastave tapkanja kroz mrak. A po Leonardovim tragovima još se i danas u lirskom sabranju susreće aristokratski i suptilni mozak jednog Valérya.²⁴

Dolazimo do Desničine inicijative pokretanja *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1934. i 1935.), u kojemu, dakako, nema izravnih naznaka Croceova utjecaja, ali u kojemu – uz glavnog urednika i bliske srodnike – surađuju Vladimir Rismondo i Ćiro Ćičin Šajin (znani nam iz *Korablje*) te slikar Vjekoslav Parać, koji mogu tvoriti i stanoviti prijateljski krug. Znano nam je da se Vladan u splitskom razdoblju još druži i s kiparom Dujmom Penićem i kompozitorom Ivom Paraćem, a posjećujući izložbe svakako prati i rat Emanuela Vidovića, Antuna Zuppe, Jerolima Miše i Marina Tartaglije (sve talijanskih đaka). Pridodajmo još potencijalne vršnjačke odnose, primjerice s Olinkom Delorkom (kojemu Desnica

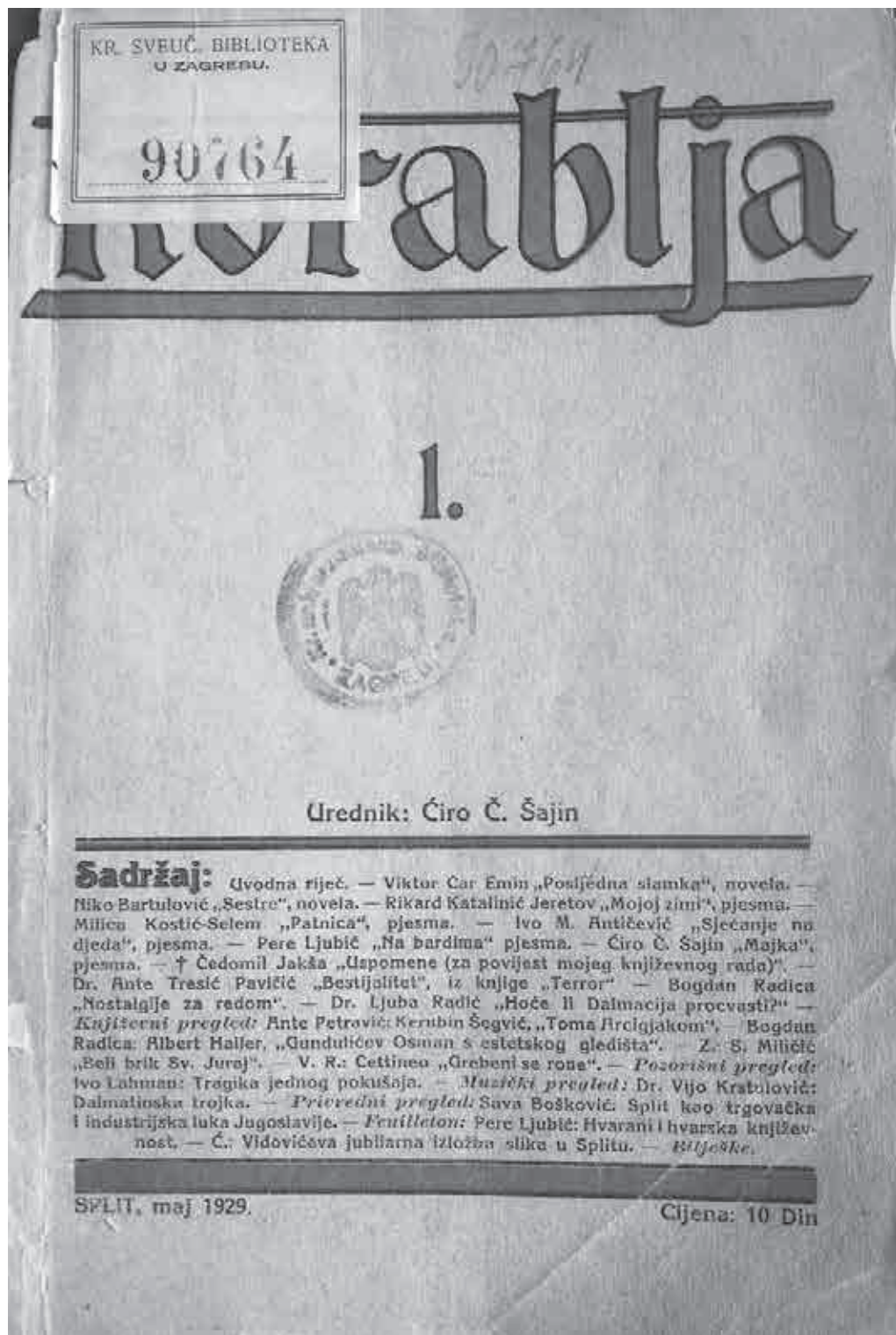
²⁰ Bogdan RADICA, „Albert Haler: ‘Gundulićev Osman’ – (S estetskog gledišta, Izd. Gece Kona. – Beograd, 1929.)“, *Korablja*, 1/1929., br. 1, 51.

²¹ *Isto*, 50.

²² Moram napomenuti da to nisu svesci što sam ih nabavio u splitskim antikvarijatima, što znači da je Radica raspola-gao većim izborom i bio duboko involviran u Croceov opus.

²³ Bogdan RADICA, „Nostalgije za redom“, *Korablja*, 1/1929., br. 1, 37–41.

²⁴ *Isto*, 38.

Sl. 1. Naslovnica prvog broja časopisa *Korablja*

šalje na uvid i objavljivanje svoje pjesme), možda i s Vojmilom Rabadanom, pa s Dragom Ivaniševićem ili, pogotovo, s nešto starijim Antom Cettineom, mogli bismo idealno zaokružiti mali cenakulum (valjda kompetentnih) razgovornika o Croceu. A jedini pouzdani „kročeanac“, među svima spomenutima, svakako je Vladimir Rismondo, Desničin najbliži prijatelj i pratitelj, pisac izričite mediteranske orijentacije i estetičke inspiracije. Rismondo – makar se intenzivno bavio i Croceovim antipodom Pirandellom – svakako je zainteresiran i za Crocea. (Zanima ga, uostalom, i kao povjesničar, čime se i sam profesionalno bavi.)

„Kročeanstvo“ Vladana Desnice na neki je način i nasljedno. Boško Desnica, „s piščevim ovlašćenjem“, prevodi još 1912. važan Croceov esej „O jednom karakteru novije talijanske književnosti“ i objavljuje ga u *Srpskom književnom glasniku*.²⁵ Doista, obiteljska tradicija visoke pismenosti i pristranoga zanimanja za talijanske autore u mnogome je obilježila rad našega pisca, ali on je toj diletantsko-amaterskoj zaokupljenosti dao dodatnu visoko profesionalnu i jako kreativnu dimenziju.

Vrhunac Desničina bavljenja Croceom u splitskom razdoblju predstavlja – također obilježeno vrijednom naznakom „s autorskim ovlašćenjem“ – prevođenje i izdavanje knjige *Eseji iz estetike*.²⁶ Na šezdesetak stranica sačinjen je vrlo dobar izbor tekstova, svojevrsna sinteza dominantnih estetičkih ideja i problema. Prvi naslov „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“ predstavlja Croceovo predavanje iz 1908. godine u Heidelbergu, gdje je na filozofskom kongresu izložio temeljne postavke svoje upravo zasnovane cjelovite teorije (s pregledom povijesnih slojeva i temelja). Drugi esej „Umjetnost kao stvaranje i stvaranje kao činjenje“ nudi uvid u osnovne pojmove filozofova idealističkog shvaćanja, a od samoga naslova ukazuje na problematiku prevođenja kao kovanja odgovarajuće terminologije u našem jeziku. Treći tekst ima možda najveću empirijsku podlogu i mogućnost primjene: „Vanestetski pojam lijepoga i njegova upotreba u kritici“. Ali, po mojem mišljenju, najveću programatsku težinu ima objavljivanje četvrtoga eseja, nazvanoga „Književnost kao ‘izraz društva’“.

Riječ je o sasvim kratkom tekstu, svojevrsnoj glosi ili eruditskoj bilješci, u kojoj veliki znalac povijesnih tokova i sudbine ideja, takoreći usputno, demantira ili ironično sagledava napore nekih tada aktualnih ili pomodnih mislilaca da literaturu sagledaju u najstrožoj sprezi s društvenim kretanjima. Na svega četiri stranice Croce je demonstrirao rijetku polemičku vještinu, u kojoj precizna faktografija ruši nesuvisle konstrukcije i neopravdane pretenzije. Implicitna poruga se očituje već iz prve rečenice: „Nije poznato, ili bar obično ne pada na um, da formulu ‘književnost je izraz društva’ koja je tako revolucionarno djelovala u kritici, dugujemo dvama velikim reacionerima, vikontu de Bonald i baronu de Barante.“²⁷ Slijedi egzemplifikacija s pozivanjem na razne De Bonaldove spise (od 1794. do 1808.), u kojima on tumači književnost kao izraz društva, odnosno vidi je kao postupni napredak od naivnosti i domaće prisnosti do veće otmjenosti i javne prihvaćenosti. De Baran-

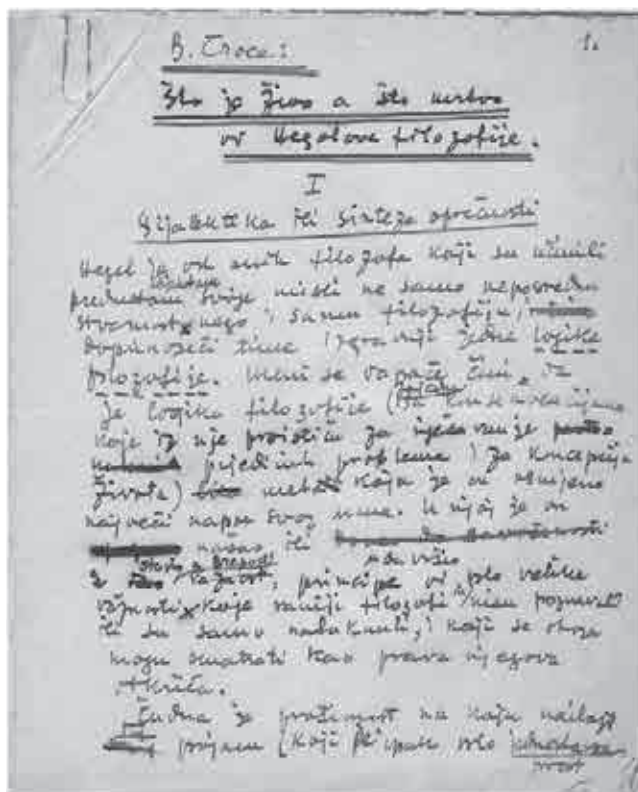
²⁵ Boško DESNICA, „O jednom karakteru novije talijanske književnosti“, *Srpski književni glasnik*, 1912., knj. 29, br. 4, 291–300; br. 5, 371–376.

²⁶ Knjiga je izašla u Nakladi Kadmos, u Splitu 1938. godine. Bila je to piščeva vlastita naklada, a ova Croceova knjiga jedina je koju je Kadmos objavio.

²⁷ Benedetto CROCE, „Književnost kao ‘izraz društva’“, *Eseji iz estetike*, Split 1938., 59.

te pak ukazuje kako je nemoguće uvidjeti društvene promjene ukoliko književnost ne pokaže odgovarajuće zbivanje. Kod tih starijih autora formula se mogla shvatiti i restriktivno, pa i obratno. Naime, da književnost nije znanost ili filozofija o društvu, nego samo izraz, pa je time i nezavisna i autonomna u odnosu na znanstvene discipline. Slijedi, međutim, Croceova izričita polemička oštrica:

Moderni sociolozi, koji su (barem u pitanjima estetske teorije) tim staromodniji čim su moderniji, daju formuli jedno značenje koje je sasvim daleko ne samo od njenoga prvotnog značenja, nego i daleko od istine. Oni kažu: književnost je izraz društva; ona dakle mora da promiče korist i da zadovoljava potrebe društva. I tako će onaj kome leži na srcu radničko pitanje zahtijevati socijalističku književnost, a onaj ko zauzima neoaristokratski stav tražiti umjetnost koja slavi borbu, pobjedu, osvajanje, dakle imperijalističku umjetnost.²⁸

Sl. 2. Desničin neobjavljeni prijevod studije Benedetto Crocea „Što je živo a što mrtvo od Hegelove filozofije“

Usudujem se pomisliti kako je zadnjenavedeni pasus jedan od onih što su Vladana Desnicu posebno naveli da se pozabavi Croceom, odnosno da se, prevodeći ga, pozove na njega u traženju odgovora na aktualno postavljane probleme. Znademo vrlo dobro da je u to vrijeme, koncem tridesetih godina, i u našim stranama sve više bila prisutna socijalna tendencioznost, sklonost krutoj funkcionalizaciji literature i jakim ideološkim shvaćanjima. Kad izlazi Desničina knjiga Croceovih eseja, 1938. godine, na djelu je upravo dramatičan „sukob na ljevici“ s polariziranim stranama gotovo podjednako utilitarističkih opcija, socioloških simplifikacija i paraliterarnih akcija.

Eto, dok je Krleža vodio svoje bitke oko angažmana i prava na slobodu nedogmatskog izražavanja, Desnica je, posredstvom Crocea, branio autonomiju stvaralaštva i pravo pisca na vlastito viđenje. Daleko od militantne buke, mimo krležijanaca i antikrležijanaca, njegova je elitna pozicija „na duge pruge“ pokazala svoju učinkovitost i plodnost.

Nećemo se ovdje pozabaviti svim aspektima Desničina zanimanja za Crocea, pa ćemo samo spomenuti da je 1960. godine knjigom Croceovih eseja pod naslovom *Književna kri-*

²⁸ Isto, 61.

tika kao filozofija Desnica znatno dopunio i zaokružio svoj prevodilački saldo jer je četirima predratno objavljenim esejima dodao još dvadeset pet novoprevedenih tekstova.²⁹ A smijemo spomenuti kako je i njegov prijevod korisne i glasovite knjige *Od Giotta do Chagalla* (izvorno *Come si guarda un quadro*) Lionella Venturija u neku ruku nastavak kročeanških veza jer je i sam Venturi djelomično dužnik čitanja i prihvaćanja nekih Croceovih poticaja.³⁰

Svjesni smo kako nismo uspjeli precizno detektirati splitske „kročeeance“, odnosno kako smo tek naznačili neke osobnosti i fenomene bliske poznavanju i razumijevanju kročeanških estetskih problema, ali pogled na razvedenu kulturnu klimu Splita između dva rata, kao značajnog releja za recepciju talijanske kulture u Hrvatskoj (i u južnoslavenskom prostoru) ostaje poticajan i otvoren daljnjim istraživanjima. Posebno bi pak vrijedilo razmotriti nužno dvosmislen odnos mnogih naših pisaca i kulturnih radnika prema Italiji u razdoblju fašizma, kao susjedu koji je privlačio nekim dometima i razinama kulturnog stvaralaštva, a istodobno plašio svojim imperijalističkim pretenzijama i iredentističkim presizanjima. Ali to je, ipak, sasvim poseban problem. U koji, srećom, Croce, kao uvjereni antifašist i liberal, ne ulazi.

THE “CROCEANS” OF SPLIT: A LOOK INTO THE CULTURE OF THE CITY OF SPLIT BETWEEN THE TWO WORLD WARS

In the 1920s and 1930s Split was home to many writers, painters and historians who were formed primarily in Italy, as well as many others who were familiar with the Italian language and cultural trends in Italy. They were for that reason almost vehicles for transferring Italian culture into the Croatian context. At the time of an intensive fascization of Italian society and culture, Benedetto Croce stood out as a thinker and cultural writer whose affirmation of the expressive character of art, the autonomy of art, and expressive liberalism and anti-fascism was very influential among the Split artists of bourgeois orientation, who were unattached to “social” movements (such as the “Krlježians”). These made up the Split “Crocean” circle. Among them the one who merits most attention is Bogdan Radica, both as a literary critic and as Croce’s interlocutor. Among the others who stand out are Albert Haler, Stipan Banović, Tin Ujević, Vinko Vitezica, then a number of young contributors to the Čiro Čičin Šain’s Split-based journal *Korablja*, such as Ante Cettineo and Vladimir Rismondo as well as Vladan Desnica, who grew into a “Crocean” also for reasons of family tradition. Desnica translated and published a well-chosen selection of Croce’s texts, *Essays in Aesthetics*, in Split in 1938. At that very time he decided to pursue a literary calling, and started writing some of his best works.

Key words: Benedetto Croce, Split, 1918–1941, Bogdan Radica, Vladimir Rismondo, Vladan Desnica

²⁹ Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija* (izbor i prevod Vladan Desnica), Beograd 1969.

³⁰ Lionello VENTURI, *Od Giota do Chagalla* (preveo Vladan Desnica), Zagreb 1952.

Literatura

- Stipan BANOVIĆ, „Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika“, *Hrvatsko kolo*, 1930., knj. 11, 205–245.
- Benedetto CROCE, *Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika*, Zagreb 1960.
- Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, Beograd 1969.
- Benedetto CROCE, „Književnost kao ‘izraz društva’“, *Eseji iz estetike*, Split 1938., 59.
- Boško DESNICA, „O jednom karakteru novije talijanske književnosti“, *Srpski književni glasnik*, 1912., knj. 29, br. 4, 291–300; br. 5, 371–376.
- Vladan DESNICA, *Eseji iz estetike*, Split 1938.
- Albert HALER, *Doživljaj ljepote*, Zagreb 1943.
- Benedeto KROČE, *Estetika kao nauka o izrazu i opšta lingvistika*, Beograd 1935.
- Bogdan RADICA, „Nostalgije za redom“, *Korablja*, 1/1929., br. 1, 37–41.
- Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940.
- Bogdan RADICA, „Albert Haler: ‘Gundulićev Osman’ – (S estetskog gledišta, Izd. Gece Kona. – Beograd, 1929.)“, *Korablja*, 1/1929., br. 1, 49–51.
- Bogdan RADICA, „Anekdote o talijanskim piscima“, *Nova Evropa*, 1925., knj. 12, br. 9, 284–287.
- Bogdan RADICA, „Bilješke iz talijanske književnosti“, *Hrvatska revija*, 2/1929., br. 7, 445–448.
- Bogdan RADICA, „Dva svedoka današnje Evrope“, *Nova Evropa*, 1936., knj. 29, br. 3, 91–96.
- Bogdan RADICA, „Dvije historije B. Crocea“, *Hrvatska revija*, 2/1929., br. 7, 445–448.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.
- Kerubin ŠEGVIĆ, „Je li Petar Preradović bio pjesnik“, *Hrvatska revija*, 5/1932., br. 1, 57–66.
- Tin UJEVIĆ, „Atenski upečatak g. Bogdana Radice“, *Jadranska pošta* (Split), br. 186, 12. 8. 1930., 6–7.
- Tin UJEVIĆ, „Experto Roberto (Prelistavajući Thomasa Manna)“, *Jadranska pošta* (Split), br. 129, 5. 7. 1930., 6–7; br. 130, 6. 7. 1930., 6–7; br. 131, 7. 7. 1930., 6–7.
- Tin UJEVIĆ, „Poslije četiri stoljeća. Klišanin Patritius rođen 1529.“, *Jadranska pošta* (Split), br. 36, 13. 2. 1930., 2.
- Tin UJEVIĆ, „Sumrak poezije“, *Novo doba* (Split), br. 312, 24. 12. 1929., 18–20.
- Tin UJEVIĆ, „Tagor. Ovjenčani pjesnik Indije“, *Jadranska pošta* (Split), br. 106, 8. 5. 1930., 6–7.
- Tin UJEVIĆ, „Trnokop u Silvijevo bašti“, *Pregled*, 7/1933., knj. 9, sv. 119, 631 – 639.
- Lionello VENTURI, *Od Giota do Chagalla*, Zagreb 1952.

VLADAN DESNICA I ESTETIZAM

Vladimir Gvozden

UDK: 821.163.42Desnica, V.:111.852

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Vladan Desnica je bio sledbenik estetističke ideologije, ali umereno, bez zanosa esteta iz 19. stoleća. Kod njega, u različitim razdobljima rada, nalazimo mnogobrojne iskaze tipične za estetizam, ali i iskaze koji se međusobno sukobljavaju. Kada je o ovom problemu reč, Desnica se kreće u nekoliko pravaca koji se ne mogu svoditi jedni na druge, ali koji su, kako ovaj rad pokazuje, deo književnog polja u vreme estetskog režima umetnosti koji igra vodeću ulogu u prethodna dva stoleća. Suđenje se ne odvija u konceptima, već pomoću osećanja zadovoljstva koje potiče od otkrića da se nepovezani elementi mogu vratiti u jedinstvo. To je Desničina modernost, svojstvena estetskom režimu: predmet se više ne dopada, kao kod starih, zbog verovanja da je on odraz nekog reda izvan čoveka, nego, u krajnjoj liniji zato što, u skladu s okolnostima, pruža određeni tip zadovoljstva kojem dajemo ime lepo, a koje se temelji na konceptima subjektivnosti, iskustvene estetike i intuitivnog saznanja.

Gljučne reči: estetizam, estetski režim, kontrapunkt, iskustvena estetika, intuitivno saznanje, izraz, sadržaj

U tekstu o *Dubrovačkoj trilogiji* Iva Vojnovića, Vladan Desnica odbacuje ono što naziva „površnim, bespritskim estetizmom“.¹ Sličnu misao možemo pronaći kod Benedetta Crocea – naravno, u Desničinom prevodu – u tekstu „Kritika i književna historija“: „Estetisti su umjetnički nastrojene duše, ali prazne, koje, žudno tražeći Umjetnost, ne uspijevaju da uistinu obuhvate nijedno konkretno i određeno umjetničko djelo.“² Takav isprazni estetizam je, po Desnici, obeležen pasatizmom i nostalgijom za idealizovanom prošlošću te lažnom dekorativnom patetikom, patriotskom retorikom i pomodnim simbolizmom. U datom kontekstu posleratnog razdoblja, pisca zanima srednji put, odnosno ne interesuje ga mnogo „vrludanje koje teče u širokom rasponu od krajnje ždanovštine do najotrcanijih formula larpurlartizma“.³ Pitanje je: postoji li kod Vladana Desnice još nešto, nešto pozitivno, što se ne bi moglo svesti na puko odbacivanje različitih krajnosti u umetnosti. Pisca

¹ Vladan DESNICA, „Stara ‘Trilogija’ pod novim reflektorom“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 295.

² V. DESNICA, „Kritika i književna historija“, *Eseji, kritike, pogledi*, 50.

³ Vladan DESNICA, *Progutane polemike*, Beograd 2001., 64.

zanima drugačiji put, koji bi se takođe morao označiti imenom estetizam, samo što bi on u ovom slučaju bio dubinski i intelektualno utemeljen u modernosti.

Naravno, takav estetizam je umetnička ideologija koja ima odredljivu, ali svakako u isti mah rastegljivu povest i sadržaj. Otuda je najbolje estetizam, koji je star skoro dva stoleća (od vremena Kanta i Schillera), odrediti ne kao pojam već kao skup srodnih ideja i promenljivih argumenata i stavova, zavisnih od širih okolnosti. No uprkos različitosti njegovih elemenata, ovaj skup prevashodno podrazumeva verovanje da književna dela nemaju nikakvu moralnu, društvenu, saznavnu ili neku drugu vanliterarnu svrhu: jedini cilj umetničkog dela jeste da bude lepo, dobro strukturirano, odnosno dobro napisano. Pitanje „sadržaja“ je ili sasvim irelevantno ili tek sekundarno u procesu pisanja, čitanja, izučavanja i ocenjivanja književnih dela.⁴ Prema ovoj doktrini, poštovanje umetnosti i lepote je najviši cilj ljudskog života, a tome se obično pridodaje činjenica da potraga za tim doživljajem nije sputana moralnim obzirima. Estetizam je bio na vrhuncu krajem 19. stoleća, kada je odigrao važnu ulogu u odbacivanju didaktičke religiozne i moralističke umetnosti, i pomogao umetnicima i tumačima umetnosti da se usredsrede na formalne i unutrašnje kvalitete (svojstva) – „kvalitet“ je, kao što ćemo videti, važna reč i u Desničinom rečniku estetizma.

Nema nikakve sumnje da je Vladan Desnica bio sledbenik estetističke ideologije, ali umereno, bez zanosa estetista iz prethodnog stoleća. Kod njega, u različitim razdobljima rada, nalazimo mnogobrojne iskaze tipične za estetizam, ali i iskaze koji se međusobno sukobljavaju. Za njega je, recimo, u umetničkom delu bitno „jedino ono *poetsko* u njemu, i mjera i rang tog poetskog“.⁵ Ovaj tekst, naslovljen „Na temu: djelo i kritika“, napisan za *Politiku* (23. 3. 1958), sadrži snažan didaktički naglasak koji može da zasmeta današnjem uhu: naime, pisac tvrdi da svako ko ovo ne shvata odražava „prilično naivan stepen estetskog gledanja“.⁶ Desnica, ne bez razloga, preuzima ton znalca i arbitra kako bi nešto kasnije ustvadio kako „[e]stetske istine imaju tu vragoljastu osobenost da su u isti mah i najlakše i najteže shvatljive među svim ljudskim istinama“.⁷ Desničina teza iz ovog teksta je poznata u repertoaru estetizma: umetnost će služiti drugim ciljevima tek ako „hrabro i valjano“ ostaje ono što jeste.⁸ Konačno, on i drugde u čitkom i čistom obliku izražava ideologiju estetizma: „Umjetničko djelo, koje nije umjetničko djelo – nije naprosto ništa.“⁹ On veruje i u postojanje „estetskih istina, davno osvojenih i ponovo izgubljenih“.¹⁰

Posebno je u ovom pogledu zanimljiv njegov ogled „Primijenjena umjetnost“, koji je izazvao polemiku što se nije, čini se, proslavila teorijskim uvidima ni samog Desnice ni njegovih oponenta. Pisac tu započinje isticanjem dvostrukog nesporazuma – oko samog

⁴ Gene H. BELL-VILLADA, *Art for Art's Sake & Literary Life. How Politics and Markets Helped Shape the Ideology & Culture of Aestheticism 1970–1990*, Lincoln – London 1996., 3. Videti i srpski prevod Vladimira Gvozdena: Džin H. BEL VIJADA, *Umetnost radi umetnosti i književni život. Kako su politika i tržište doprineli uobličavanju ideologije i kulture esteticizma*, Novi Sad 2004.

⁵ V. DESNICA, „Na temu: djelo i kritika“, *Eseji, kritike, pogledi*, 108.

⁶ *Isto*, 109.

⁷ *Isto*, 106.

⁸ *Isto*.

⁹ V. DESNICA, *Progutane polemike*, 66.

¹⁰ V. DESNICA, „Na temu: djelo i kritika“, *Eseji, kritike, pogledi*, 105.

naziva, ali i oko pojedinačnih reči od kojih se on sastoji: „umetnost“ i „primijenjena“.¹¹ Nadalje, Desnica piše da je „momenat praktične primjenjivosti ili upotrebljivosti neke umjetnine savršeno (...) irelevantan za sud o njenoj umjetničkoj prirodi, o njenom kvalitetu, o njenoj estetskoj vrednosti“.¹² On pedesetih godina 20. stolecja sasvim odbacuje ono što je danas postalo konjuktorno: ekonomske razloge i praktičnu upotrebljivost književnosti. Pisac smatra da je pojam primijenjene umetnosti „proizvoljno i teoretski nesuvislo konstruiran“.¹³ Dakle, Desnica, sasvim u duhu estetizma, odbacuje momenat primenljivosti kao estetski irelevantan. Praktični efekti možda i mogu imati smisla, ali tek kada postoje umetnički kvaliteti.¹⁴ Slično važi i za „Zapise o umjetnosti“, za koje u polemikama kaže sledeće: oni „plediraju baš za što većim i što višim kvalitetom naše literature, i za što dostojnijim umjetničkim tretmanom idejnosti u njoj“.¹⁵ Kvalitet je, ovde, naravno, sinonim za literarnost, dok „idejnost“ zahteva dalja objašnjenja.

„Idejnost“ je za Desnicu konstitutivna za umetnička svojstva književnog dela: ideja nije nešto aplicirano, nakalemljeno, razrađeno ili obrađeno; ona je, naime, neodvojiva od samog svojstva po kojem neki tekst biva opažen kao umetnički. Poznato je da Desnica glavno težište umetničkog stvaralaštva stavlja na izraz. Korene ovakvog pristupa bi, naravno, trebalo potražiti u Croceovoj estetici. Još u ranom tekstu o Koroliji Desnica će pohvaliti akustička svojstva njegovog pisanja,¹⁶ kako bi rekao: „A muka oko izražaja i borba za izražaj je osnovni, tipični trud umjetnika.“¹⁷ I u kasnijim tekstovima sličan akcenat stavljan je na izraz: „Ali u stvari, svako je pravo umjetničko oblikovanje u svojoj biti *staložen i duboko smiren proces*.“¹⁸ Na trenutke, ovakvo gledište, prema kojem je izraz alfa i omega umjetničkog stvaranja,¹⁹ ispoljava se kao oblik piščeve opsesije: „za sadržaj koji želimo uobličiti postoji negdje pod suncem jedan izraz – jedan jedini i nezamjenjivi, *onaj pravi*, idealni izraz i da taj izraz treba pronaći“.²⁰ A ako izraz nije uspeo, „to je naime znak nepreciznog, nedovoljno oštrog, nedovoljno određenog, nedovoljno jasnog osećanja i mišljenja“.²¹ U poslednjem stavu Desnica odstupa od Crocea, jer razdvaja sadržaj i izraz: stiče se utisak da u njegovom razumevanju sadržaj ipak prethodi izrazu, što ponekad dobija čak i obrise takozvane intencionalne greške, što deluje iznenađujuće za pisca koji je toliko pažnje posvećivao fluktuaciji jezika i umetnički uobličene svesti. Gotovo je nemoguće da je Desnica mogao da napiše da je za njega pisanje „*izraziti tačno ono što se htjelo reći*“. A to nije baš nimalo lako.²² Naravno, pitanje je, na Croceovom tragu, ali i na tragu savremene filozofije jezika, da li je uopšte moguće izraziti ono što se htelo reći, odnosno da li se ovi procesi (hteti i izraziti) mogu

¹¹ V. DESNICA, „Primijenjena umjetnost“, *Eseji, kritike, pogledi*, 152.

¹² *Isto*, 155.

¹³ *Isto*, 156.

¹⁴ V. DESNICA, *Progutane polemike*, 66.

¹⁵ *Isto*, 71.

¹⁶ V. DESNICA, „Na temu: djelo i kritika“, *Eseji, kritike, pogledi*, 35.

¹⁷ *Isto*, 46.

¹⁸ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 58.

¹⁹ *Isto*, 63.

²⁰ *Isto*, 60.

²¹ *Isto*, 63.

²² *Isto*, 60.

bezazleno razdvojiti. Stoga se i sam Desnica može upotrebiti *contra* Desnice, pošto drugde istupa kao vatreni kritičar intencionalnosti: „Svaka *intencionalnost*, u bilo kojem obliku i primjeni, strana je [tuđa i nepogodna] umjetnosti.“²³

Za Crocea je dihotomija plana izraza i plana sadržaja nepostojeća. Italijanski filozof u svojim predavanjima o estetici nije, podsećanja radi, razdvajao nameru i izraz: „Trebalo da se *zajedno* rodi ideja i fabula, tačnije, treba da u nekom sadržaju iz života (...) u datom času sagledamo ideju: tek tada ima uslova da od tog rada nešto bude.“²⁴ Croce se bavi saznavnom estetikom koja polazi od tvrdnje o identičnosti intuicije i izražavanja – a ova tvrdnja ostaće neobelodanjeni temelj Desničine književne misli, ali i jedan od osnovnih elemenata njegove poetike, naročito u *Proljećima Ivana Galeba*. Ove stavove Croce izražava u tekstu koji se, kako i priliči, nalazi na prvom mestu u Desničinom izboru. Ovde se kombinuju intuicija kao saznavna sposobnost (u filozofskoj tradiciji to je oblik saznanja koji ima neposredan odnos sa svojim objektom) i delatni princip, kao što je izražavanje (što je, filozofski pomatrano, spoljašnja manifestacija bilo čega). Croce je rastegao oba ova termina, smatrajući da su intuicija i izražavanje međusobno povezani – a pravi primer je umetnost. Evo kako glasi karakterističan odlomak u Desničinom prevodu:

Umjetnost se održava isključivo na fantaziji: njezino jedino bogatstvo u predstavi. Ona ne klasificira predmete, ne proglašava ih realnim ili imaginarnima, ne kvalificira ih, ne defini- ra ih: ona ih samo osjeća i predstavlja. I ništa više. I zato, utoliko što je ona ne apstraktno nego konkretno saznanje, i što hvata realnost bez alteracija i bez krivotvorenja, umjetnost je intuicija; a utoliko što to realno ona pruža neposredno, bez posredstva i bez svjetlosti pojma, mora da se nazove čistom intuicijom.²⁵

Za idealističkog monistu²⁶ Crocea izražavanje nije puko fizičko prevođenje intuicije: jedno bez drugog ne postoji;²⁷ intuicija bez izražavanja nije pojmljiva. Koga Croce ovakvim pristupom izbacuje iz igre? Pre svega one – a u tome mu se u svojim polemikama pridružuje i Desnica – koji smatraju da imaju izvanredno unutrašnje iskustvo, a da nemaju sposobnosti, vremena ili mogućnosti da ga ispolje. Osim toga, Croce dodeljuje značaj umetničkim formama koje nikako ne mogu biti rezultat puke tehničke delatnosti, kao ni čisto prirodnih stvari. Siromašno bivstvo umetnosti je izvorište njene čarolije.

Činjenica je, međutim, da Desničini idealizam sadrži uvek zrnce racionalizma, pogotovo kada je reč o razumevanju značaja iskustva za umetničko stvaranje. Desničini estetički pogledi – nikada sistematski izloženi – ne mogu se svoditi samo na Crocea, naročito kada je reč o piščevoj preokupaciji istinom estetskog iskustva. U njegovoj politici književnosti *pravo* pisanje učestvuje u raspodeli naših čulnih doživljaja, naših predstava u svetu ispunjenom viškom ljudi i stvari, u kojem je sve teži naći bilo kakvu izvesnost i utemeljiti sopstvenu egzistenciju kao valjanu. Sintagma „gola ljudska istina“, na kojoj Vladan

²³ V. DESNICA, „Tri zapisa o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 127.

²⁴ *Isto*, 128.

²⁵ *Isto*, 17.

²⁶ Ovako ga naziva Vladan Desnica u tekstu iz 1953. godine „B. Kroče i zbrka oko njega“, *Eseji, kritike, pogledi*, 171. Inače, više bi se očekivalo od ovog teksta; na račun analize preovlađuje polemički ton.

²⁷ Videti Mario PERNIOLA, *Estetika dvadesetog veka*, Novi Sad 2005., 115.

Desnica insistira, bila bi ona istina koja nije proizvod lako predstavljive borbe; to je ogoljena istina, istina lišena nanosa interpretacija i ideologija. Da li je moguće spojiti Desničinu kritiku estetizma i verovanje u to da je književnost u stanju da dosegne ljudsku istinu bolje od drugih ljudskih diskursa? Činjenica je da se ovakvo verovanje upravo nalazi u korenu estetizma, barem onako kako su ga shvatali Charles Baudelaire, Théophile Gautier, Gustave Flaubert ili Oscar Wilde. I Desnica, poput njih, oseća da je umetnost označitelj koji se u modernosti ubrzano prazni. Ali upravo kao otpor tom pražnjenju, pesnik traga za ispunjenjem: pesničko delo služi da omogućí čoveku da vodi ispunjeniji, potpuniji život, da u njemu što dublje i što intenzivnije učestvuje. Nema sumnje da je u Desničinom slučaju reč o nekoj vrsti načela: razumeti znači još jednom shvatiti nužnost sopstvenog sveta, ali i osetiti, kroz rekonstrukciju

Sl. 1. Benedetto Croce

stvaralačkog procesa, krhkost samoispunjenja. U tome leži odgovor na pitanje geneze piščevog estetizma: u pitanju je, u stvari, politika književnosti, odnosno pokušaj da se razumeju vreme i prostor književnog dela unutar modernog viška ljudi i stvari, ali i da se književnost izuzme iz prekomernosti do koje dovodi savremeni pluralitet.

Posebno je važno obratiti pažnju na Desničinu povezivanje umetnosti i istine, koja mnogo duguje estetističkoj tradiciji jednog Flauberta, za kojeg Croce na jednom mestu kaže da je bio „dubok filozof“²⁸ i koji je za našeg pisca bio toliko važan: „U pravoj umjetnosti uvijek, beziznimno, uprkos svemu, vlada istina: tu čovjek govori istinu čak i protiv svoje volje.“²⁹ Potrebno je u datom trenutku nekako odbraniti autonomiju umetnosti, ali očuvati i njenu korisnost: „Umjetnost, dakle, nije ‘beskorisna’, nije moralno indiferentna, nije praktički nezainteresovana čak ni onda kad po svom programu i po estetskim teorijama koje u to doba njome vladaju hoće da bude takva.“³⁰ Umetnost je, dakle, u posebnoj vezi

²⁸ Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, Beograd 1969., 65.

²⁹ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 57.

³⁰ *Isto*, 58.

sa istinom. To se mora objasniti. Jedan pravac objašnjavanja se da iščitati iz Desničine diskusije o tipičnom, gde se on poziva na „opće poznatu istinu da, u umjetnosti, svaki dobro oblikovan konkretni realitet sadrži i resumira bezbroj takvih konkretnih realiteta, i da u sebi nosi i reproducira njihovi opću istinitost“.³¹ To je kružni argument iz arsenala estetizma: „Ako je on [individuum] dobro umjetnički oblikovan, on će biti tipičan, to jest univerzalan.“³² Ideja tipa svojstvena je modernoj estetici, barem od Mallarméa, ali je povezana i sa širim nastojanjem da se izraz odbrani od nasrtaja spoljnog sveta tako što bi se doveo na metanivo govora o tom svetu i na taj način, naravno, opravdao.

Prema tom shvatanju, predmet poetike nije puko sklapanje finih reči i ukrasa, već je ideja vezana za čitavu površinu teksta, za poznato Flaubertovo izjednačavanje značaja celine romana i svake njegove pojedinačne rečenice. U tom smislu Desnicu interesuje organska celovitost dela, to nije odnos dela i celine, već brisanje razlike između dela i celine: „U književnom djelu svaka rečenica mora biti umjetnička.“³³ On, naime, izriče negativnu kritiku na račun kritike koja često upotrebljava izraz „detalj“, što izražava njenu nesposobnost da delo obuhvati i uoči u celini.³⁴ Romani više nisu, uključujući tu i *Proljeća Ivana Galeba*, spektakli koje smo videli ili priče koje smo čuli, već su to sheme i slike sveta u kojima se stvara utisak slivenosti forme i izraza. „Tipično“ u tom smislu možemo shvatiti kao mehanizam pomoću kojeg umetnost dopunjuje uobičajeni tok stvari, reči i roba. Oseća se kod Desnica neka vrsta maske koju navlači kada diskutuje o umetnosti. On se pridružuje tradiciji zapadne estetike „u kojoj su značaj i idealizujuća važnost umetnosti uvek povezani sa manje ili više eksplicitnim poimanjem vidljivog sveta koji ne ostvaruje potpunu suštinu, u kojem je ta suština nejasna i zbrkana, dok bi ona u umetnosti u punom smislu izašla na površinu“.³⁵ U „tipičnom“ se ispoljava otpor koji svet simbola u svojoj relativnoj autonomiji pruža totalnom svođenju sveta na nivo neporednih praktičnih potreba, na „primenjenost“ sa kojom se poistovećuje kraj metafizike.

Desnici je bilo sasvim jasno da estetika nije nauka o lepom, već da se ona pretvara u nauku o umetnosti. Odbacivao je „bljutavi ahistorički pasatizam“,³⁶ jer je poreklo umetnosti mestio u subjektivni doživljaj, naročito u tekstu „Hotimično iskustvo“.³⁷ Takvo iskustvo povezano je sa onim što on naziva „protkana, sređena kontemplativnost“.³⁸ Stoga je ovde, pored Crocea, potrebno obratiti pažnju na stavove Johna Deweya, kojeg Desnica, kako se čini, uprkos srodnosti njihovih razmišljanja, ne pominje – što, kako se čini, ide u prilog tipologiji estetskog odgovara na problem moderne umetnosti. Deweya u knjizi *Umetnost kao iskustvo* (1934) najvećma zanima kako se može povezati estetsko i obično iskustvo.³⁹ Da bi se to dogodilo, potrebno je da ponovo odredimo kontinuitet između estetske dimenzije i

³¹ V. DESNICA, „Jedan zakašnjeli prilog diskusiji o ‘tipičnome’“, *Eseji, kritike, pogledi*, 72.

³² V. DESNICA, „Razgovor na ‘Književnom petku’“, *Eseji, kritike, pogledi*, 82.

³³ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 67.

³⁴ V. DESNICA, „Dva kratka eseja“, *Eseji, kritike, pogledi*, 123.

³⁵ Gianni VATIMO, *Subjekt i maska. Niče i problem oslobođenja*, Novi Sad 2011., 134.

³⁶ V. DESNICA, „Tri pitanja Vladanu Desnici“, *Eseji, kritike, pogledi*, 195.

³⁷ V. DESNICA, „Tri zapisa o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 129.

³⁸ V. DESNICA, „Kipar Dujam Penić“, *Eseji, kritike, pogledi*, 136.

³⁹ John DEWEY, *Art as Experience*, New York 1934.

uobičajenih životnih pojava koje podrazumevaju procese stalne borbe i interakcije sa svetom koji nas okružuje. Filozof smatra da nema korenite razlike između običnog i estetskog iskustva – potrebno je samo iskustvo dovesti do ispunjenja (*fulfillment*). Potrebno je, zapravo, reći „da“ egzistenciji i postojati na estetski način. Suprotnost estetskom postojanju je život prepušten sudbini i haosu svakodnevnice; ili je život pak iskustvo koje ima svoj pravi početak, ali koje biva zapušteno zbog lenjosti, kukavičluka, sklonosti ka kompromisu, želje za „mirnim (građanskim) životom“... Dewey je svestan, poput mnogih modernističkih umetnika, da se prostor delanja premešta u sferu politike, rata, propagande i sporta (kasnije mode, industrije zabave, i svega zamislivog i nezamislivog) pa pokušava da iznađe način da umetniku obezbedi mesto čoveka od akcije. To čini tako što estetsko iskustvo povezuje sa ispunjenjem najdubljih emocija, koje se ne odnose toliko na priyatnost koliko na bol i patnju. U stvari, za njega je iskustvo zaista potpuno samo onda kada se materijalizuje u umetničkom delu. Kada pročitamo ove Desničine reči postaje jasnije o čemu je reč:

I odakle uopće ljudsko iskustvo, pa i najkrvavije, tako kratko traje i tako malo važi. I odgovor mi se pomalo ocrta otprilike u ovim granicama: čitavo naše iskustvo doživljavamo, ili gotovo čitavo, kao „istorijsko“, kao političko, kao socijalno, kao tehničko, pa ako hoćete i kao vojničko iskustvo, a ne, ili tek vrlo malo, kao golo ljudsko iskustvo, kao etičko iskustvo. U tom krugu vrte se i moje najnovije literarne preokupacije.⁴⁰

Uz odjeke poznate Benjaminove dijagnoze o krizi iskustva, ovde je potrebno obratiti pažnju i na Desničino interesovanje za golo ljudsko iskustvo, dakle za iskustvo koje ne bi bilo diskurzivno instrumentalizovano i koje bi se moglo izraziti tek u umetnosti koja nije partikularna, već koja, u kantovskom ključu, barem pretenduje na opštost.

Jemstvo za takav pristup Desnica nalazi u umetničkoj subjektivnosti, što je još jedna važna reč iz rečnika njegovih estetskih razmišljanja. Postoji u njegovom esejističkom i književnokritičkom opusu neprestano insistiranje na subjektivnosti, koju bi trebalo razumeti u fenomenološkom ključu, donekle bliskom pripadnicima Ženevske škole, a nikako u ključu psihološkog razumevanja ličnosti. Desnica jasno ističe, u pomenutom duhu estetskog razdvajanja, da ne treba da vlada konfuzija između ličnosti autora i ličnosti imaginarnog lica iz njegovog dela.⁴¹ Desnicu zanima „umjetnikova personalnost“,⁴² jer su „autentičnost i *istinitost* (podvlačim tu riječ) umjetnikove ličnosti, ubedljivost njegove ljudske angažiranosti, njegove problematske preokupacije, odlučni (...) za *ozbiljnost* i *bezuslovnost* (dvostruko podvlačim te dvije reči) tog upečatka“.⁴³ U jednom kasnijem razgovoru ova subjektivnost se poistovećuje sa „impresivnosti jedne poetske reakcije“: „Važno je da subjektivna ideja daje punu mjeru čovjekova osećanja. Pa i ono što može da izgleda kao neko filozofsko razmišljanje o igrama proljeća i smrti, stvarno je opet samo poetska reakcija.“⁴⁴

Sfera estetskog je zamišljena kao prostor borbe u kojem postoji trud da se do kraja dovede započeti poduhvat; suštinska razlika je što u umetnosti, za razliku od ostalih ljudskih

⁴⁰ V. DESNICA, „Razgovor na Radio-Beogradu“, *Eseji, kritike, pogledi*, 200.

⁴¹ V. DESNICA, „Na temu: djelo i kritika“, *Eseji, kritike, pogledi*, Zagreb 1975., 107.

⁴² V. DESNICA, „Ličnost i prosede“, *Eseji, kritike, pogledi*, 114.

⁴³ *Isto*, 115.

⁴⁴ V. DESNICA, „Djelo nastaje dalje od pisaćeg stola“, *Eseji, kritike, pogledi*, 211.

delatnosti, sam proces ima jednaku važnost kao i njegova posledica i ne može se odvojiti od nje. Desnica ne želi da prihvati suštinski izazov koju modernost upućuje umetnosti – činjenicu da ona nije u stanju da zadovolji potrebe i zahteve koje donosi savremeni život. Takvo prihvatanje on odbacuje kao „primenjenu“ umetnost.

Naravno, pitanje je zašto estetski doživljaj treba da bude povezan sa životom i istovremeno odvojen od njegove podele. Horizont unutar kojeg se ono smešta u 20. stoleću veoma često je usko povezan sa smelošću estetike da iskaže fundamentalni problem egzistencije. Teorijska premisa ovakvog uopštavanja – raznolikosti sveta u umetničkom delu – polazi od jedne od poznatih Kantovih premisa i vezana je za „suđenje“, odnosno sposobnost koja se sastoji u mišljenju partikularnog kao sadržanog u univerzalnom, i koja nam dozvoljava da imamo koherentnu ideju o celini u njenoj kompleksnosti. Čovek, shodno ovom verovanju, može da kroz jedinstvo i svrhu posmatra empirijske entitete koji sa sazajnog i moralnog stanovišta nikada ne bi mogli biti svedeni na jedinstveni princip. Suđenje se ne odvija u konceptima, već pomoću osećanja zadovoljstva koje potiče od otkrića da se nepovezani elementi mogu vratiti u jedinstvo. Predmet se više ne dopada, kao kod starih, zbog verovanja da je on odraz nekog reda izvan čoveka, nego, u krajnjoj liniji zato što, u skladu s okolnostima, pruža određeni tip zadovoljstva kojem dajemo ime lepo. Stoga Desnica utvrđuje da valjana kritika ima širinu zahvata, „sposobnost za poimanje raznih, pa i najsuprotnijih umjetničkih koncepcija, dakle pluralitetnost njenog umjetničkog osjećaja i ukusa, njenu podobnost da obuhvati razne, pa i antipodne umjetničke subjektivnosti“.⁴⁵ Izaći na kraj sa plimom raznolikih misaonih fenomena i imati smisla za protivrečnost, to je upravo modernost.

Veza umetničkog dela sa životom ogleđa se u specifično shvaćenoj subjektivnosti, o kojoj Desnica progovora veoma rano, još u tekstu o Dositeju Obradoviću. U njemu ukazuje na okolnost da se manje „pažnje posvetilo Dositeju kao čovjeku, kao individualnosti: on je postao personifikacija jedne ideologije i jednog duha vremena“.⁴⁶ Mnogo kasnije Desnica i dalje baštini istovetan stav: „Zaboravlja se stara riječ da još nikad nijedna umjetnička ‘škola’, ‘struja’, ‘pravac’ nisu napisali ni jednu jedinu knjigu, naslikali ni jednu jedinu sliku, već su to uvijek učinili pojedini živi, konkretni ljudi, individualne ličnosti.“⁴⁷ Očigledno je da pisac nastoji da spase subjektivnost od uopštavanja tako što odbacuje psihološko-popularni pojam ličnosti doveden do terapijske transparentnosti. Za njega je subjekat mnogo više od toga, on je, naime, neka vrsta junaka ja – ja komunikacije čiji je izraz književno delo. Ta nit prisutna je u „Zapisima o umjetnosti“ gde možemo pročitati sledeću rečenicu: „U književnosti, svaka je iskrenost u stvari iskrenost o samom sebi.“⁴⁸ Pisac se uvek iznova doživljava kao borac za iskrenost i neprijatelj hipokrizije i konformizma.⁴⁹ Piščeva preosetljivost, tajni meandri njegove psihe kao takvi, izneti na videlo, podupiru poziciju literarne istine koja je uvek u prvom planu kao nešto suštinsko i osnovno u književnoj umetnosti.⁵⁰ Ali

⁴⁵ V. DESNICA, „Razgovor na ‘Književnom petku’“, *Eseji, kritike, pogledi*, 88.

⁴⁶ V. DESNICA, „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“, *Eseji, kritike, pogledi*, 7.

⁴⁷ V. DESNICA, „Razgovor na „Književnom petku““, *Eseji, kritike, pogledi*, 88.

⁴⁸ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 50.

⁴⁹ *Isto*, 51.

⁵⁰ *Isto*.

literarna istina nije incident, lakoća pisanja dolazi nakon decenija truda,⁵¹ dok je za erupтивne forme stvaralaštva rezervisano nepoverenje.⁵² Za Desnicu su, u poovskom maniru, efekti, ostvareni rezultati umetničkog dela najvažniji, a ne upotrebljena sredstva,⁵³ premda je to često povezano, pogotovo ako prethodno prihvatimo da su izraz i sadržaj neodvojivi. U stvari, jemstvo za neuspeh je upravo namerno biranje ideja, teme, sižea, sredine i slično, jer je time jedinstvo sadržaja i izraza unapred razbijeno, a samim tim i istina zapretna i daleka. Imajući na umu ovaj koncept istine kao razotkrivanja i ogoljavanja subjektivnosti posredstvom prenapregnutog literarnog jezika, Desnica je ostao esteta i humanista, koji u jednom razgovoru mirne duše tvrdi da je krajnji cilj svake književne delatnosti očovečenje čoveka.⁵⁴

Iako ne prihvata romantičarsku ideju spontaniteta, ovaj pisac ostao je veoma blizak romantičarskoj ideji o fragmentovanom iskustvu. Primera radi, on kod Dositeja visoko vrednuje čežnju za neizvesnim „koja je najsimptomatičniji znamen istinske pjesničke duše; ona naivna želja da sve vidi, da sve upozna; ona nejasna žud da se rasparča, da se razdijeli na stotinu bića, pa da bude na svakom mjestu kugle zemaljske i da živi stotinu života“.⁵⁵ No kod Desnica se romantizam izbačen kroz prozor zna vratiti kroz vrata: „A ako sensibilitet i razuzdanost fantazije nisu krv i meso umjetnosti, duša njene duše, tad doista ne znam što bi drugo bila umjetnost“.⁵⁶ Stoga nas Desnica neprestano vraća svojoj stalnoj temi, iskrenosti, istini: „Ako pravilno postavimo pojam [zahtjev] realizma, nužno ćemo na koncu doći do toga – da je on istovjetan sa zahtjevom iskrenosti, realne, odistinske proćućenosti – i ništa više.“⁵⁷ Naravno, mora se izreći primedba da on ovde odveć transparentno doživljava vezu između misli i jezika, i to u tekstu koji je objavio 1952. godine, kada su se na intelektualnom horizontu pomaljali prvi strukturalisti: „Najbolji i najpouzdaniji znak da je misao ili impresija normalno nošena i normalno donesena do porođaja je upravo to što se na svijet rodila: to jest što je našla svoj izražaj.“⁵⁸ Ali, dobro misliti i dobro govoriti – kopča između ove dve delatnosti nije samorazumljiva.

Jedan od tekstova, označen kao „prilog diskusiji“ govori o tome kako se u štampi često pokreće pitanje „o odnosu onoga što je umjetnik imao pred očima i u duši i onoga što je uspio da izrazi – staro pitanje o odnosu tzv. impresije i ekspresije“.⁵⁹ Ovo je za Desnicu kroćeanca pseudo-problem. Croceovo predavanje o umetnosti kao organu univerzalne istine održano u Heidelbergu, na drugom zasedanju III međunarodnog filozofskog kongresa, izlaže temeljni stav: „Ekspresija je ostvarenje intuicije, kao što je akcija ostvarenje volje.“⁶⁰ Desnicu zanima, rećeno Croceovim rećima, „nahrupljenje empiričke i namjerne umjetni-

⁵¹ Isto, 63.

⁵² Isto, 58.

⁵³ V. DESNICA, „Lićnost i prosede“, *Eseji, kritike, pogledi*, 113.

⁵⁴ V. DESNICA, „Tri pitanja Vladanu Desnici“, *Eseji, kritike, pogledi*, 194.

⁵⁵ V. DESNICA, „Jedan pogled na lićnost Dositejevu“, *Eseji, kritike, pogledi*, 15.

⁵⁶ V. DESNICA, *Progutane polemika*, 39.

⁵⁷ V. DESNICA, „Tri zapisa o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 126.

⁵⁸ V. DESNICA, „Rijeć ‘na vrhu jezika’ (Prilog diskusiji)“, *Eseji, kritike, pogledi*, 46.

⁵⁹ Isto, 41.

⁶⁰ B. CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, 18.

kove ličnosti u spontanu i idealnu ličnost koja tvori predmet umjetničkog djela.“⁶¹ Duševno stanje se mora iskusiti a ne samo zamisliti, veli Croce u istom predavanju, što ga stavlja u tabor iskustvene estetike, kojem pripada i Desnica.⁶² Ipak, kao da se italijanski filozof obreo u mističnoj estetici koju je prvobitno odbacio:

(...) pa kad pogledamo stvarnost okom umjetnika, dobivamo impresiju kao da smo prešli iz smrti u život, od apstraktnog na konkretno, od fiktivnog na stvarno, i otimlje nam se poklik da istina leži samo u umjetnosti i u estetskoj kontemplaciji, a da je nauka naduvena pedanterija ili skromno praktičko pomagalo.⁶³

Na kraju predavanja Croce će reći da „umjetnost ima superiornost svoje vlastite istine, ma kako jednostavna, malena i elementarna ta istina bila.“⁶⁴ Pod kojim uslovom je moguć ovakav iskaz? Uslov za njega je ono što zovemo estetski režim, a čiji sastavni deo je i ideologija estetizma. Za umetničko delo je, kako tvrdi Desnica, važna estetska vrednost, a tek onda, i samo tada, sve drugo.⁶⁵ On smatra da je svakoj ljudskoj delatnosti imanentna jedna analogna deviza: umetnost radi umetnosti se, shodno tome, oslanja na autonomiju pojedinih oblasti znanja i izražavanja koja je imanentna modernosti. Naglašavanjem da je književnost izraz, želi se istaći njena nezavisnost od nauke, od moralnosti i od ma čega drugoga.

Kada je o estetizmu reč, Desnica se kreće u nekoliko pravaca koji se ne mogu svoditi jedni na druge. Oni su deo književnog polja u vreme estetskog režima umetnosti koji igra vodeću ulogu u prethodna dva stoleća. Estetski režim napušta ideju hijerarhijske raspodele čulnih iskustava, ali i hijerarhije koje vladaju među žanrovima i umetnostima. Kroz implicitno ili eksplicitno verovanje u jednakost predstavljenih tema, estetski režim umetnost uspostavlja u singularu, i poistovećuje je sa paradoksalnim jedinstvom suprotnosti (logosa i patosa). Ali singularnost umetnosti okončava u nerazrešljivoj protivrečnosti zbog toga što estetski režim sam dovodi u pitanje razliku između umetnosti i ostalih čovekovih delatnosti.⁶⁶ Strogo govoreći, egalitarni režim čulnih iskustava može da izoluje posebnost umetnosti samo po cenu gubljenja te iste posebnosti, pa će takav režim dopustiti kod Desnice i izraze koji su opravdano protivrečni. Književnost je znak istorije i otpor istoriji: „I zato, ako nađemo da je neko jedanput rekao da je ‘književnost izraz društva’ a drugi put da ‘književnost nije izraz društva’, ne smijemo pre nagliti i optužiti ga s proturečja. Jer može biti da je rekao pravo u oba slučaja.“⁶⁷ Napetost između empirijskog i estetskog ostaje nerazrešena. Desnicu u umetnosti najvećma zanima kontrapunkt, a to karakteriše i njegovu misao o umetnosti. Činjenica je, međutim, da domašaji kontrapunktualnosti u umetnosti i u estetičkim razmišljanjima ne pripadaju nužno istom poretku diskursa.

⁶¹ *Isto*, 21.

⁶² *Isto*, 31.

⁶³ *Isto*, 32–33.

⁶⁴ *Isto*, 34.

⁶⁵ V. DESNICA, „Na temu: djelo i kritika“, *Eseji, kritike, pogledi*, 106.

⁶⁶ Videti Jacques RANCIÈRE, *The Politics of Aesthetics*, London – New York 2004., 81.

⁶⁷ B. CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, 79.

VLADAN DESNICA AND AESTHETICISM

Vladan Desnica adhered to an aestheticist ideology, but moderately, without the fervour of 19th century aestheticists. In the various periods of his work we find numerous statements characteristic of aestheticism, but also mutually contradictory statements. Speaking of aestheticism, Desnica took several positions that cannot be reduced to one another, but that represented a part of the literary field within the dominant aesthetics in the last two centuries. In that regard, the tension between the empirical and the aesthetic in his aesthetic writing remains unresolved. In his writing practice, Desnica is primarily interested in counterpoint, which also characterizes his thinking about art. It is a fact that the effects of contrapuntality in art and in aesthetic thought do not necessarily belong to the same order of discourse. Judgment is not made in concepts, but by the feeling of pleasure that comes from the discovery that unconnected elements can be restored to unity. The object is no longer liked, as in older philosophies, for the belief that it reflects some order outside of man, but in the final analysis because it provides, within the circumstances, a certain type of pleasure that we name the beautiful. For that reason Desnica states that valid criticism is characterized by a breadth of approach, “an ability to comprehend different artistic concepts, even the radically opposed ones, which means the plurality of its artistic sensibilities and tastes, the ability to encompass different, and even antipodal artistic subjectivities.” Coming to terms with the tide of diverse thought phenomena and having an appreciation of contradiction – modernity is precisely that. The modern aesthetic regime abandons the idea of a hierarchical distribution of sensory experiences, as well as the hierarchies obtaining among genres and different arts. Through an implicit or explicit belief in the equality of presented themes, the aesthetic regime establishes art in the singular, and identifies it with the paradoxical unity of opposites (logos and pathos). However, the singularity of art leads to unresolvable contradiction insofar as the aesthetic regime itself brings into question the distinction between art and other human activities. Strictly speaking, the egalitarian regime of sensory experiences can isolate the uniqueness of art only at the expense of losing that very same uniqueness, so in Desnica that regime allows for statements that are justifiably contradictory.

Key words: aestheticism, counterpoint, experiential aesthetics, aesthetic regime, intuitive cognition, content

Literatura

Gene H. BELL-VILLADA, *Art for Art's Sake and Literary Life. How Politics and Markets Helped Shape the Ideology & Culture of Aestheticism 1790–1990*, Lincoln – London 1996.

Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, Beograd 1969.

John DEWEY, *Art as Experience*, New York 1934.

Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975.

Vladan DESNICA, *Progutane polemike*, Beograd 2001.

Mario PERNIOLA, *Estetika dvadesetog veka*, Novi Sad 2005.

Jacques RANCIÈRE, *The Politics of Aesthetics*, London – New York 2004.

Gianni VATIMO, *Subjekat i maska. Niče i problem oslobođenja*, Novi Sad 2011.

7.

ROMAN ZIMSKO LJETOVANJE VLADANA DESNICE U SVJETLU KULTURALNIH STUDIJA

Vladimir Rismondo

UDK: 316.7:821.163.42-3Desnica, V.

Prethodno priopćenje

Sažetak: Autor se fokusira na odnos urbane i ruralne Dalmacije, viđen kroz prizmu romana *Zimsko ljetovanje* Vladana Desnice. Također se u kontekstu romana obrađuju dvije paradigme prisutne u Splitu i Dalmaciji tijekom prve polovine 20. stoljeća: prva je određena mišlju Benedetta Crocea, a druga, utjecajnija, intonirana postojanjem „narodnjačkog“ modela, vidljivog poglavito u ranom opusu Ivana Meštrovića, a potom i u radu nekih njegovih splitskih sljedbenika. Instrumentarij kojim se navedene paradigme ispituju temelji se na preplitanju „teorije drugoga“ („teorije konstrukcije identiteta“) i imagoloških studija. Imagološka terminologija – relevantna za odnos ruralnog i urbanog u Dalmaciji – također se oblikuje kroz politički rivalitet „narodnjaštva“ i „talijanaštva“, gdje obje orijentacije grade vlastite konstrukcije identiteta. U tome je daleko uspješnija bila „narodnjačka“ struja koja se naslanjala na romantično viđenje južnoslavenske ideologije, uprizorene prije svega u *Kosovskom ciklusu* Ivana Meštrovića, a potom i u segmentima opusa nekih njegovih sljedbenika i suradnika.

Ključne riječi: Vladan Desnica, *Zimsko ljetovanje*, Benedetto Croce, Ivan Meštrović, folklor etniciteta, identitet, „teorija drugoga“

UVOD

Izlaganje obrađuje odnos dvaju društvenih identiteta prisutnih u Splitu i Dalmaciji od vremena kada ih je, uvjetno rečeno, prvi put – kroz antagonizam grada i njegovog ruralnog zaleđa u 13. stoljeću naznačila *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona¹ – pa sve do kraja prve polovine 20. stoljeća. Fokus je na krajnjem izvodu tog odnosa u vidu razlikovanja dviju imagološki relevantnih paradigmi koje očitavamo tijekom prve polovine 20. stoljeća. Ona danas manje poznata podcrtana je građanskom misli Benedetta Crocea, a druga – daleko poznatija – postojanjem „narodnjačkog“ modela, oblikovanog u *Kosovskom*

¹ Toma ARHIĐAKON, *Kronika*, Split 1960., 5–10. *Kroniku* je preveo Vladimir Rismondo.

ciklusu Ivana Meštrovića, odnosno njegovim utjecajima na krug mladih splitskih kipara. Analitički instrumentarij kojim ćemo se služiti u promišljanju navedenih paradigmi temelji se na prepletanju dvaju kulturološki relevantnih modela.

Prvi model počiva na „teoriji drugoga“, koju smatramo granom „teorije konstrukcije identiteta“.² Poimanje „drugog“ temeljeno je na prethodnoj identifikaciji normativnog (društvenog, etičkog i estetičkog) „jastva“, odnosno „prvog“ i dominantnog društvenog identiteta. Drugi analitički model proizlazi iz imagoloških studija. Radi se o disciplini u sastavu teorije književnosti koja izučava konstrukcije i reprezentacije kolektivnih identiteta.³ Imagološka analiza počiva na predodžbenoj jedinici „slike“, odnosno motivu koji posjeduje vrijednost reprezentacije. Stvarajući takvu slikovnu predodžbu o „drugom“, „jastvo“ govori o sebi, odnosno vlastitom konceptualnom strukturiranju. Naposljetku, kontekstualni okvir za razmatranje navedenih paradigmi nalazimo u romanu *Zimsko ljetovanje*, koji Vladan Desnica objavljuje 1950. Prvenstvo imagološkog istraživanja ovog romana pripada Mirni Sindičić Sabljko, koja 2011. u Desničinom tekstu istražuje suprotstavljene predodžbe sela i grada.⁴

ETIČKI POLOVI ROMANA

Miljenko Jergović roman *Zimsko ljetovanje* Vladana Desnice naziva prvim i jedinim građanskim romanom o Drugom svjetskom ratu u hrvatskoj i bliskim joj književnostima.⁵ Desničin tekst uz ostalo kazuje o bombardiranju Zadra od strane savezničkih snaga, a koje se događalo u periodu od studenog 1943. do listopada 1944. Tijekom bombardiranja nestalo je – ponovno Jergović – mjesto građanskog, romansko-slavenskog sinkretizma,⁶ a Desnica koristi opisani povijesni okvir da bi razmotrio kušnje nekoliko građanskih zadarskih obitelji; bježeći od razaranja, one nalaze pribežište na imaginarnom toponimu Smiljevci u zadarskom zaleđu. Stanovnici Smiljevaca u romanu su okarakterizirani kao „drugi“, odnosno, iz perspektive zadarskih građana viđeni su kao nosioci ruralnog habitusa. Roman se fabularno svodi na opis prisilnog suživota, razotkrivanja različitosti i latentnog sukoba dva mentaliteta. Njihov sraz završava tragičnim događajem simboličke vrijednosti: seoski prasac Migud proždire bebu Špižmicu – dijete jedne od izbjeglih obitelji – čime kao da se najavljuje ishod rata po zadarske građane; neovisno o nacionalnoj i ideološkoj pripadnosti, oni u konačnici bivaju pojedeni od „drugih“.⁷

² Vidi: Stuart HALL – Paul du GAY (ur.), *Questions of Cultural Identity*, London 2011.

³ Vidi: Manfred BELLER – Joep LEERSSEN, *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, Amsterdam – New York 2007., 3–16, 63–75.

⁴ Mirna SINDIČIĆ SABLJKO, „Predodžbe o ruralnoj sredini u *Zimskom ljetovanju* Vladana Desnice“, *Fluminensia*, 23/2011., br. 1, 131–142.

⁵ Miljenko JERGOVIĆ, „Vladan Desnica: Hitac veselnik“, *Subotnja matineja* (<http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/vladan-desnica-hitac-veselnik/>).

⁶ *Isto*.

⁷ Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje; Pripovijesti* (= *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 117, prir. Vlatko Pavletić), Zagreb 1968., 169–170.

Imajući u vidu godinu nastanka, tekst romana *Zimsko ljetovanje* može se shvatiti poput rane slutnje „teorije konstitutivnog drugog“ koju će gotovo tri desetljeća kasnije, 1978., popularizirati Edward W. Said u studiji *Orijentalizam*.⁸ Kao što je poznato, radi se o dekonstrukciji načina na koji se stvarala europocentrična kulturalna reprezentacija orijentalnih društava. Saidovo pitanje – gdje počinje „drugi“ („Orijentalac“), a gdje završava normativno europocentrično „jastvo“ – jednako je značajno za Desničin roman (u kojem je „Orijentalac“ imagološki zamijenjen „Smiljevčaninom“, a „Europejac“ se premeće u „Zadranina“), ali i za konstrukciju društveno – političkih identiteta u Dalmaciji tijekom druge polovine 19. te prve polovine 20. stoljeća. Opisana dvojnost ima i dvije imagološki značajne povijesne pretpostavke. Prva je studija Roberta Adama *Ostaci Dioklecijanove palače u Splitu u Dalmaciji iz 1764.*⁹ Tekst je praćen šezdeset i jednim bakrorezom s prikazima palače. Na nekima od njih, u skladu s pravilima reprezentacije arhitekture tijekom 18. stoljeća, vide se ljudski likovi odjeveni u orijentalnu nošnju; time se naznačuju imaginacijske fusnote kojima je europska misao ocrtavala Mediteran. Radi se o izvoru klasične kulture koji je u međuvremenu „orijentaliziran“, degradiran, te u trenutku stvaranja predodžbenog modela prebiva među razvalinama klasične civilizacije. Poimanje naslijeđa klasične kulture prešlo je, pak, već tada na sjeverozapad Europe, a Mediteran postaje poprištem „Grand Toura“, edukativnog putovanja sa sjevera u srce Mediterana, kojim novi Europejci kolonijalno potvrđuju nadmoć nad starima.¹⁰

Sl. 1. Bartolomeo Nerici, *Peristil* (18. stoljeće)

⁸ Vidi: Edward SAID, *Orientalism*, London 1978.

⁹ Vidi: Duško KEČKEMET, *Robert Adam: Dioklecijanova palača i klasicizam*, Zagreb 2003.

¹⁰ Vidi: Lisa COLLETTA (ur.), *The Legacy of Grand Tour*, New Jersey 2015.

Drugu pretpostavku predstavlja putopisni tekst Alberta Fortisa *Putovanje po Dalmaciji iz 1774.*¹¹ U tom su tekstu iznesena zapažanja vezana uz Morlake, stanovnike zaleđa dalmatinskih gradova, gdje pisac naglašava razliku mentaliteta između urbanih „primoraca“ i ruralnih „zagoraca“. Prve doživljava „pravim potomcima rimskih kolonija“, dok su drugi „oni koji uzastopno mijenjaju domovinu za vrijeme provala i ratova“.¹² Za naš je rad značajno Fortisovo potcrtavanje činjenice prema kojoj je Morlak „posve različito moralan od nas“.¹³ Nećemo ulaziti u analizu Fortisovih pogleda na Morlake, već ćemo uočiti da naglašava ono „nas“ u vidu konstrukcije normativnog „jastva“, čime Morlake – bez obzira na čuđenje i simpatije koje prema njima gaji – smatra „drugima“. U tom ćemo smislu prihvatiti sud Alena Tafre prema kojem Fortisova „Dalmacija predstavlja prostor triplex confinium-a na kojemu se latinski Zapad neposredno dodiruje s Istokom, gdje je potonji među sobom podijeljen na grčko-pravoslavni i onaj islamsko-orijentalni“.¹⁴ Radi se o prostoru dva suprotstavljena identiteta gdje onaj latinski sebe doživljava kao normativno „jastvo“, a orijentalni i ruralni entitet vidi kao doslovno „drugog“. Opisana podvojenost nije samo plod putopisne imaginacije 18. stoljeća – Nikša Stančić citira tekst iz *La voce Dalmatica*, koji još oko 1860. godine izrijeком spominje fortisovsku razdvojenost Dalmacije putem jezika i kulture.¹⁵

Desničin roman *Zimsko ljetovanje* sukobljava oba pola ove razdvojenosti, a imagoški najupečatljivija slika kojom pojašnjava o čemu se radi tiče se pogleda na bombardiranje Zadra iz perspektive Smiljevaca. Naime, izbjeglice promatraju događaje u gradu s vremenskim i prostornim odmakom, kao da Smiljevci postoje u paralelnoj stvarnosti koja samo registrira događaje iz urbanog realiteta. K tome, baš tijekom bombardiranja Smiljevčani likuju nad sudbinom grada i njegovih stanovnika te ostaju nesolidarizirani s patnjama gradskog stanovništva, koje doživljavaju iz perspektive vlastitog normativnog „jastva“.¹⁶ Desnica jasno razotkriva različite moralne pretpostavke Smiljevčana i zadarskih izbjeglica. Potonji se – slijedimo li podjelu Josepha M. Bryanta – rukovode tzv. „etikom krivnje“, koja naglašava princip osobne savjesti u izboru između dobra i zla.¹⁷ Pisac će taj etički kompleks sažeti u svjetonazoru Zadrana šjor Karla, koji vjeruje u pobjedu dobra osnaženog civilizacijskim postignućima.¹⁸ Odgovor Smiljevčana, pak, dat je iz perspektive suprotstavljenog ruralnog etosa, a kroz usta seljaka Milenka koji glorificira „ljudstvo“, „starešinstvo“, „crkvu“ i znanje o tome „ko ima slušati a ko zapovijedati“.¹⁹ Milenkovo etičko *credo* isključuje razloge djelovanja koji su „etici krivnje“ važniji od konačnog učinka. Ono proizlazi iz morlačke „etike stida“, koja predstavlja verziju poznatije „aretističke etike“ bazirane na tradiciji, nužnosti i

¹¹ Vidi: Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Split 2004.

¹² *Isto*, 37–39.

¹³ *Isto*, 39.

¹⁴ Alen TAFRA, „Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu ‘filozofske geografije’“, *Metodički ogleđi*, 18/2011., br. 1, 67–82.

¹⁵ Nikša STANČIĆ, „Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 11/1978., 183–279.

¹⁶ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 64–65.

¹⁷ Vidi: Joseph M. BRYANT, *Moral Codes and Social Structure in Ancient Greece. A Sociology of Greek Ethics From Homer to the Epicureans and Stoics*, New York 1996.

¹⁸ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 128.

¹⁹ *Isto*, 157.

časti.²⁰ Milenko, dakle, pripada ruralnom etosu, koji čin vrednuje s pozicija onoga što zajednica očekuje od pojedinca, te time praćenog latentnog stida, odnosno načina njegovog potiskivanja. Desnica će u tom smislu oko problema vezanih uz „etiku stida“ oformiti niz imagoški zanimljivih motiva. Primjerice, Smiljevčanka Ika, žena bolesnog Nikice, brinut će se za muža ustrajnošću identičnom onoj kojom Homerova Penelopa čeka Odisejev povratak uz šturo obrazloženje: „A eto, čovjek mi je.“²¹ Također, kad opisuje mušku potrebu za nošenjem puške, Desnica nas suočava s aretističkim, konkretnije hajdučkim predodžbama junaštva temeljenima na fizičkoj snazi i moći koju donosi rukovanje oružjem.²² Naposljetku opisujući prasca Miguda, pisac portretira aretistički ideal životinje: „Nije to bilo prase nego krmak, i to kakav krmak! Ogroman, silne pojave... izgledao je ne pojedinačni, živ krmak nego sam spomenik svinjskom rodu.“²³ Opisana etička, a zapravo kulturna suprotstavljenost, prema Davoru Dukiću, ipak, predstavlja tek jedan (mada Desnici i jedini relevantan) od pet mogućih srazova Zadrana i Smiljevčana. Dukić, naime, govori o etničkom, konfesionalnom, jezičnom, političkom i socio-kulturnom srazu, koje Desnica opisuje s više ili manje analitičnosti, a socio-kulturno antagoniziranje Dukić smatra i jedinim koje bi Desnica kao građanski elitist, kozmopolit i istraživač svjetonazora smatrao dostojnim razmatranja.²⁴

IMAGOŠKI IZVODI

Vidimo kako se – konstruirajući sraz ruralnog s urbanim etosom – Desnica služi podjelom koja u Dalmaciji ne predstavlja novost. Naprotiv, imagoški gledano, predodžbene slike putem kojih naposljetku nastaju ideje o dvije Dalmacije, gradile su se (čak i ako zaboravimo fortisovska zapažanja o društvenoj podijeljenosti ovog područja) kroz proces političkog sazrijevanja Dalmacije u drugoj polovini 19. stoljeća. Jedan od važnijih elemenata toga procesa predstavlja politički sukob narodnjaštva s autonomaštvom. Sukob nadi-lazi polemiku Natka Nodila s Nikolom Tommaseom iz 1862. godine, ali upravo unutar te polemike nalazimo terminološke odrednice koje će markirati simboliku predodžbenih slika s kojima, pak, još sredinom 20. stoljeća, pišući tekst romana *Zimsko ljetovanje* barata Vladan Desnica. Konačno, radi se o sukobu koji pozicije gradi oko općih jezičnih i političkih pitanja (ilirski ili talijanski jezik, dalmatinska autonomija ili sjedinjenje Dalmacije s hrvatskim, pa i mnogo širim zaleđem, itd.), ali se u suštini temelji na ideološkom tkivu tipičnom za 19. stoljeće. Naime, Nodilo će u djelu *Stara vjera Srba i Hrvata* veličati narod kao takav.²⁵ Što je prema tome „narod“ za Nodila?

²⁰ J. M. BRYANT, *Moral Codes and Social Structure*, 27–39.

²¹ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 81.

²² *Isto*, 154.

²³ *Isto*, 75.

²⁴ DAVOR DUKIĆ, „Nekoliko imagoških opaski o *Zimskom ljetovanju* i Desničinih susretima“, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 149–156.

²⁵ Krešimir ČVRLJAK, „Natko Nodilo (1834–1912) i njegova rekonstrukcija hrvatskog i srpskog pravovjerenja“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 10/1984., br. 1–2 (=19–20), 97–124.

Radi se o konstruktumu prema kojem se narod pokazuje kao čuvar priča i pjesama, odnosno skrovište mita. I dalje, narod koji je i sam simbolička konstrukcija, postaje izvorom semioze, konstrukcije novog znaka u vidu nad-lokalnog političkog identiteta. Znamo li da je upravo lokalnost sve do 19. stoljeća bivala presudna u određivanju separatnih identiteta malih dalmatinskih sredina, nad-lokalni identitet se gradi u vidu nacionalnog, a, u primjeru južnoslavenske ideologije, nad-nacionalnog bića kao „prvog“ i dominantnog, štoviše jedinog identiteta koji u vidu sinteze potire nekadašnje podjele na urbane „prve“ i ruralne „druge“. Na političke i publicističke konotacije toga procesa upozorava nas već spominjana studija Nikše Stančića,²⁶ ali važniju referencu predstavljat će rad Jasne Čapo Žmegač, koja upozorava na kulturološki obuhvatniji proces.²⁷ Naime, u trenutku kad narodnjački intelektualci poput Nodila afirmiraju narod kao izvor predodžbenih slika ključnih za konstrukciju nad-lokalnog identiteta u Dalmaciji, upravo folklor postaje pozornicom na kojoj se ta konstrukcija odvija: Jasna Žmegač Čapo detektira kako se pritom realni etnički folklor odmjenuje imagološkom konstrukcijom, odnosno folklorom etniciteta.²⁸ To nije samo dalmatinski ili južnoslavenski specifikum. Dapače, radi se o općem mjestu nastanka europskih nacija u 19. stoljeću, o čemu nas u radu s opsežno citiranom popratnom literaturom na temu nacionalne konstitucije grčkog identiteta obavještava Theodore G. Zervas.²⁹

Ovdje je važno uočiti da svaka konstrukcija nad-lokalnog, pa onda i nacionalnog identiteta biva praćena etičkim i estetičkim platformama. U tom smislu svaka šira društvena identifikacija podrazumijeva izražajnu, najčešće vizualnu uniformiranost; obrazac uniformiranosti izražava dominantne političke, socijalne i konačno ideološke odrednice.³⁰ Tako se konstruira dominantno „jastvo“, onaj „nacionalni prvi“, koji najčešće nema povijesnog uporišta, ali mu treba imagološki relevantna slika u cilju vlastite afirmacije. S tim u vezi, estetička vizija koju donosi narodnjačka ideja na našim prostorima konačno se vizualno oblikuje u kiparskom opusu Ivana Meštrovića i – djelomično – njegovog splitskog umjetničkog kruga. Temelje toj viziji Meštrović je udario ranim *Kosovskim ciklusom* (1908. – 1914.), koji nije drugo do vizualna transformacija ciklusa južnoslavenskih narodnih epskih pjesama.³¹ Ne treba sumnjati da se ovdje radi o impresivnom, u nas do tada nezabilježnom pokušaju vizualizacije aretističke „etike stida“, vezane uz narodno stvaralaštvo koje se referira na nadiranje otomanskog imperija na Balkan. U tom kontekstu središnje mjesto zadržava faktična bitka na Kosovu polju iz 1389., s pripadajućim *dramatis personama* opjevanim u narodnoj epici. Ovdje nam nije namjera ulaziti u ionako poznata politička opredjeljenja mladog Meštrovića, već želimo upozoriti na temeljnu imagološku odrednicu *Kosovskog ciklusa*.

²⁶ N. STANČIĆ, „Nacionalna integraciona ideologija“, 183–279.

²⁷ Jasna ČAPO ŽMEGAČ, „Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji“, *Etnološka tribina*, 24/1994., br. 17, 7–23.

²⁸ *Isto*.

²⁹ Theodore G. ZERVAS, „(Re)creating a National Identity in 19th Century Greece: National Identity, Education, and European Perceptions of Greece“ (https://www.academia.edu/2084653/Re_Creating_a_National_Identity_in_19th_Century_Greece_National_Identity_Education_and_European_Perceptions_of_Greece).

³⁰ Dana ARNOLD (ur.), *Cultural identities and the aesthetics of Britishness*, Manchester 2004., 1–14.

³¹ Duško KEČKOMET, *Ivan Meštrović (monografija)*, Zagreb – Ljubana 1970., uvodni tekst bez paginacije.

Naime, originalna narodna epika *Kosovskog ciklusa* temelji se na tzv. „kolektivnim likovima“ koji reprezentiraju grupne identitete vezane uz etičke ideje. Ti su identiteti vezani uz muške motive mučeništva, izdaje i herojstva (utkanih u *dramatis personae* poput Kneza Lazara, Miloša Obilića ili Vuka Brankovića), odnosno ženske motive predanosti (Kosovka djevojka, majka braće Jugovića). Meštrović je, pak, herojsku i aretističku epiku *Kosovskog ciklusa* shvatio u vidu metafore koja obilježava kolektivna povijesna iskustva svih južnoslavenskih naroda pa je – prebacujući jezične motive etničkog folklora u skulpturu – zapravo stvorio temelje za imagološki relevantnu vizualnu definiciju folklora etniciteta. Taj će autorov postupak u kontekstu kasnijeg Njegoševog mazuleja na Lovćenu prepoznati Vinko Srhoje kao stilsku kreaciju „ahistorijskog idealizma“,³² no suštinski se radi o imagološkom konstruiranju kolektivnih identiteta koji počivaju na etičkim pretpostavkama. Ovdje je važno podcrtati da je Meštrovićeva konstrukcija kolektivnog identiteta utemeljena upravo na onome što bi Fortis prepoznao kroz sintagmu „morlačke etike“.

Sl. 2. Théodore Valerio, *Morlak iz okolice Splita* (1864.)

Vrlo sličan postupak u romanu *Zimsko ljetovanje* koristi i Vladan Desnica opisujući svijet ruralne Dalmacije. Pisac pritom stvara slike kolektivnih uvjerenja, simboliziranih, primjerice, u motivu polaganja zakletve četničkom vojvodi, a osobito u motivu kolektivne šutnje Smiljevcana spram nasilja hajduka koji su, zapravo, njihovi vlastiti suseljeni.³³

Vladan Desnica u romanu opisuje, ali ne osuđuje ruralnu i kolektivističku „etiku stida“ s pozicija individualizirane građanske „etike krivnje“ i ideologije dominantnog građanskog „jastva“. No, zanimljivo je primijetiti, Meštrovićev su „ahistorijski idealizam u nastajanju“ u Rimu 1911. godine prepoznali i negativno ocijenili sljedbenici filozofa i estetičara Bene-

³² Vinko SRHOJ, „Ivan Meštrović i politika kao prostor ahistorijskog idealizma“, *Ars Adriatica*, 4/2014., 369–384.

³³ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 131–133, 157.

detta Crocea. Tako kročeanac, povjesničar i istaknuti liberal Guglielmo Ferrero u Meštrovićevom opusu vidi arhajski barbarizam kao izraz onog negrađanskog, a mi bismo dodali i „drugog“.³⁴ Ovdje treba otvoriti zgradu te primijetiti kako se nimalo zanemariv dio čak i kasnijeg kiparskog opusa Ivana Meštrovića može smatrati imagoški relevantnom vizualizacijom narodnjačke ideologije, koja naposljetku završava jugoslavenskim političkim programom. Meštrović je upravo tim, uvjetno rečeno, „narodnjačkim motivima“ – ikonografski utemeljenim na dinaridskom folkloru i „etici stida“ – utjecao na niz učenika i sljedbenika, a posebno onih koji su se okupljali oko radionice na splitskim Mejama. Ovdje ne mislimo samo na autore poput Tome Rosandića i Marina Studina, nego daleko više na autore mlađe generacije, kao što su bili Ivo Lozica, Grga Antunac i, najviše od svih, Andrija Krstulović. Studinovi motivi vlaških žena, Antunčev ciklus *Zlarinki* ili Krstulovićevi motivi *Pastira s kozletom* izvedeni su upravo iz Meštrovićevog „narodnjačkog“ instrumentarija.

Zatvarajući zgradu, nužno je primijetiti kako i Vladan Desnica kroz galeriju smiljevačkih likova u romanu *Zimsko ljetovanje* opisuje neke od temeljnih etičkih i estetičkih sastavnica te dinaridske, „narodnjačke“ Dalmacije, koja se javlja već u zaleđu dalmatinskih gradova. Pisac im suprotstavlja likove Zadrana i njihov građanski etos oličen – kako smo već primijetili – u „etici krivnje“. No, postoji li estetička platforma putem koje su građani opisani? Vladan Desnica se u mladosti smatrao sljedbenikom misli Benedetta Crocea, što je naposljetku i potvrdio prevodeći Croceove estetičke eseje.³⁵ Kročeanstvo je, pak, do izvjesne mjere bilo poznatom doktrinom u Splitu i Dalmaciji tijekom prve polovine 20. stoljeća, a samog Crocea (1866. – 1952.) smatralo se sinonimom liberalne misli i klasične građanske kulture. Iz te nas perspektive čudi činjenica da kročeanstvo u Dalmaciji nije značajnije utjecalo na umjetničku produkciju i kritiku, ali nas ne iznenađuje Ferrerovo kročeanstvo intonirano odbijanje Meštrovićevog „narodnjačkog kolektivizma“ pretočenog u skulpturu.

Otvorimo li, pak, novu zgradu, ovaj put posvećenu Croceu – i njegovom mogućem utjecaju na Desničin opis urbanog miljea – valja započeti činjenicom da je Croceova estetička misao vezana uz tada popularno opredjeljenje imanentizma, prema kojem temeljne istine postoje samo u kontekstu neposrednog čovjekovog iskustva i povijesti kao takve.³⁶ Nemoguće ih je, dakle, naći u vidu transcendentnih apsoluta pa stoga vrijedi i kročeanstvo krilatitica kako „nema univerzalnih istina“. Poznajemo li temelje Croceovog sagledavanja uloge povijesne i intuicionističke dimenzije za narav naše spoznaje, naziremo temelje mogućeg čitanja odbojnosti kročeanca Guglielma Ferrera nad Meštrovićevim ranim opusom: arhajska, pseudo-didaktična priroda Meštrovićevih bezvremenskih, herojskih i kolektivistički intoniranih likova morala mu je biti sasvim strana.

Zatvarajući zgradu valja nam se vratiti Desničinom romanu *Zimsko ljetovanje*, koji je – čini nam se – u segmentima posvećenima gradu Zadru i njegovim stanovnicima sasvim kročeanstvo intoniran. Opis građana to na izvjestan način potvrđuje:

³⁴ Duško KEČKEMET, „Ivan Meštrović u Italiji“ (http://mestrovic.kkz.hr/web_redizajn/KONGRES.htm).

³⁵ Benedetto CROCE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.

³⁶ Vidi: Gian Napoleone Giordano ORSINI, *Benedetto Croce. Philosopher of Art and Literary Critic*, Carbondale 1961.

³⁷ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 81.

Građani umiju da rasporede vrijeme: raskroje svoj dan, razdijele ga na odsječke, između odsječaka poudaraju pregradice čvrste i nepokolebive kao zakon; odsječke ispune dužnostima, navikama društvenim obavezama i obzirima, brigom za svoje tijelo, za svoju bradu, za svoje nokte, i koječim sličnim – ako ničim drugim, a ono jadanjem na dugočasnost i mišlju o svojoj zloj kobi. Tako rascjepkano, vrijeme se lakše svladava i konsumira.³⁷

U citiranom odlomku nalazimo ne samo opis sasvim osobnog, iskustvenog izražavanja spoznaje, već i latentno prisutnu fenomenološku dimenziju odnosa prema vremenu koja se osim kod Crocea osjeća i u Desničinoj prozi te koja će se konačno pretočiti u egzistencijalističko tkivo romana *Proljeća Ivana Galeba* iz 1957. Teško je tvrditi da je egzistencijalizam kasne Desničine proze uvjetovan Croceovom estetikom, utoliko više jer je poznato da su talijanski egzistencijalisti odbijali Crocea zbog njegove sklonosti intelektu i historicizmu.³⁸ Stoga je uputnije zaustaviti se na Croceovom shvaćanju imanentizma, i to na podlozi filozofove teorije o podudarnosti iskustva, intuicije i izraza. Zanimljivo je, pritom, da Croce – u kontekstu prvog eseja o estetici koji Desnica prevodi još 1932. godine – odbacuje empirizam, praktičizam i intelektualizam te intuiciju promovira na hajdegerovski način: „Zamislimo čovjeka koji se prvi puta otvara teoretskom životu, s okom čistim od svake refleksije. U tom prvom, čisto intuitivnom času, on nije mogao nego da bude pjesnik.“³⁹ Odatle dolazi do pojave čiste ekspresije – jer je samo ostvareni izraz znak prethodnog postojanja intuicije – odnosno utjelovljenja umjetnika koji spoznaje kroz vlastiti izraz.⁴⁰ Umjetnik je, dakle, onaj koji ekspresiju dostiže neposredno, izbjegavanjem „deklamacija i teatarskih efekata“ i koji u djelo ne uvlači ono što je djelu kao takvom strano.⁴¹ Jasno je da se radi o estetičkom intuicionizmu te, šire, o fenomenološkoj poziciji koja naglašava pojedinačnu svijest i stoga subjektivnu perspektivu spoznaje.

Dosad je bilo manje ili čak nikako istraženo koliko Desničini opisi razorenog Zadra – intonirani toliko drugačije od opisa Smiljevaca – duguju upravo kroćeanskoj verziji fenomenologije, jer – budući da su lišeni svake dodatne značenjske vrijednosti – dolaze na rub vježbe u opažanju fenomena. U tom je smislu gotovo paradigmatičan Desničin interes za motive ruševnih gradskih kuća ogoljele nutrine („pošteđen luster koji mirno visi u prepolovljenoj sobi“).⁴² Takvi motivi opis grada svode na razinu mrtve prirode, odnosno teksta ogoljena od svakog sebi izvanjskog smisla. Arthur Schopenhauer na ovom bi mjestu primijetio kako su objekti koji čine mrtvu prirodu izdvojeni iz svojih uobičajenih, uzročno-posljedičnih tijekova te kao izolirani fenomeni dovedeni u neočekivane odnose unutar kojih ih možemo prvi put vidjeti kakvi stvarno jesu.⁴³ Ipak, ovako intonirano istraživanje zahtijeva zaseban tekst, a i teško da ga je moguće poduprijeti tada aktualnim književnim primjerima usporedivima romanu *Zimsko ljetovanje*.

³⁸ Charles L. KILLINGER, *Culture and Customs in Italy*, Westport 2005., 54.

³⁹ B. CROCE, *Eseji iz estetike*, 19.

⁴⁰ *Isto*, 20.

⁴¹ *Isto*, 23.

⁴² V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 56.

⁴³ Vidi: Dale JACQUETTE (ur.), *Schopenhauer, Philosophy and the Arts*, New York 2007.

ZAKLJUČAK

Desničino suprotstavljanje dvije Dalmacije i dva pripadajuća im etosa u tekstu romana *Zimsko ljetovanje* zanimljivo je prije svega zbog analogije piščevog opisa ruralne Dalmacije s Fortisovom „morlačkom etikom“, odnosno aretističkom „etikom stida“. Ivan Meštrović će na temelju te „druge“ etičnosti sagraditi galeriju „kolektivnih identiteta“ koji će uprizoriti nacionalni i nadnacionalni, južnoslavenski identitet prisposodiv novoj političkoj zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca. Njegov je rad višestruko značajan, i to zbog dvije imagološki relevantne činjenice. Prvo, upravo u trenutku nastanka, u njemu se fokusira razvoj više desetljeća „narodnjačke ideologije“ na ovim prostorima. Drugo, zbog velikog utjecaja koji su u našoj kulturnoj sredini imali Meštrović i njegovi neposredni sljedbenici, isti će „kolektivni identiteti“ s neznatnim ikonografskim preinakama (koje folklor etniciteta zamjenjuju folklorom klasnih obilježja, a svetosavsku etiku onom revolucionarnom) ostati referentne točke i u oblikovanju javnih plastika nastalih nakon Drugog svjetskog rata. Ipak, promatramo li liniju Meštrovićevog utjecaja bez ikonografskih varijacija, treba reći da će njezin posljednji sljedbenik ostati Andrija Krstulović kao najmlađi član radionice na Mejama; njegove splitske javne plastike iz sedmog desetljeća poput skulptura *Čobanica* i *Pozdrav suncu* dosljedno čuvaju Meštrovićevu „narodnjačku ikonografiju“. Sitne Krstulovićeve plastike u terakoti, pak, razvijaju istu ikonografiju do mediteranskih razmjera, povezujući je u konačnom izvodu s antičkim mitom o Edipu i egipatskom skulpturom. Naglašavamo da Krstulović time ne izlazi iz sfere Meštrovićevog utjecaja, već joj samo dodaje kulturološki širu dimenziju.

Ovdje bi, dakako, trebalo otvoriti pitanje što se najposlije dogodilo s onim drugim, građanskim polom romana Vladana Desnice? Već smo spomenuli kako roman završava stvarnim i simboličkim prožduranjem gradskog djeteta: proždire ga prasac Migud. Miljenko Jerговиć, pak, napominje kako je Desnica ostavio ključeve čitanja teksta opaskom da neki od zadarskih egzilanata migriraju u Italiju, dok se neki vraćaju u neizvjesnu zadarsku budućnost.⁴⁴ Svi će oni najprije ponijeti etiketu „drugih“, a potom biti marginalizirani u okvirima novog, radikalno „narodnog“ poslijeratnog poretka, zajedno s građanskom Dalmacijom i – ako ih je uopće još bilo – sjećanjima na Benedetta Crocea. Jer, neformalni svijet splitskih i dalmatinskih kroćanaca – u koje je pripadao i Vladan Desnica – rodio se u prijeratnoj Dalmaciji, da bi se u onoj poslijeratnoj pretvorio u mit o kroćanskom poimanju individualnog umjetničkog izraza.⁴⁵ Štoviše, za razliku od meštrovićanskog „narodnjaštva“ koje je – imagološki gledano – proizvelo priličan broj vlastitih varijacija, kroćanstvo i općenito građanska misao u Dalmaciji stvorili su zanemarivu količinu imagološki relevantnih predodžbi o sebi, da bi najposlije izbljedili u poslijeratnom internacionaliziranju umjetničkog ukusa. Ipak, ključno mjesto u tom skućenom rasponu zauzima intimistički opus Emanuela Vidovića, koji – upravo u kontekstu mrtve prirode i prikaza enterijera – već tijekom trećeg desetljeća 20. stoljeća dostiže autentično imanentističke pozicije u slikarstvu.

⁴⁴ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 160.

⁴⁵ Vladan DESNICA, „Benedeto Croce i zbrka oko njega“, *Eseji, kritike, pogledi*, Beograd 1993., 163.

S dugovječnim Vidovičevim djelovanjem nestala bi i ta usamljena pozicija umjetnika koji se prepoznaje kretanjem između intimističkog motiva i imanentističkog izvoda njegove obrade, da Vidovičeva istraživanja nije naslijedio Marino Tartaglia. Poput Vidovića školovan u Italiji Croceovog doba, Tartaglia će proći intimističku fazu razvoja, da bi nakon Drugog svjetskog rata, tijekom sedamdesetih godina, u radikalnim obradama (ponovno intimističkih) motiva *Cvijeće*, odnosno *Pogled s prozora* stigao na prag apstraktnog slikarstva i – slično Desnici – egzistencijalističkih pozicija. Tartaglijino, pak, nasljeđe ponijeli su i nastavili razvijati neki od polaznika njegove klase na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti, ali se u Dalmaciji nepovratno ugasilo.

Roman *Zimsko ljetovanje* Vladana Desnice, pak, da se vratimo ocjenama Miljenka Jergovića, doista ostaje prvim i jedinim građanskim romanom o Drugom svjetskom ratu u hrvatskoj i srodnim joj književnostima. Promatrajući ruralni svijet kao „drugoga“, Desnica kroz usta i oči svojih građanskih likova daje pogled na stvarnost koji je u godini izlaženja romana već anakron. Ne čude, stoga, napadi na njega zbog teksta koji se oglušio o nužnost da književnost bude didaktički i normativno osviještena, ne trpeći sukob „prvog“ i „drugog“ nikako drugačije nego kroz klasni antagonizam. Pišući obranu vlastitom romanu, Desnica će posredno braniti i kročanski imanentizam – ili bar pravo na osobno tumačenje istog – a s njim i Dalmaciju sazdanu na fortisovskom viđenju „građana“ i onih „drugih“, a koja je već tada prebivala samo u njegovim sjećanjima.⁴⁶

VLADAN DESNICA'S NOVEL *ZIMSKO LJETOVANJE* IN THE CONTEXT OF CULTURAL STUDIES

The paper focuses on the relationship of urban and rural identities in Dalmatia, seen through the prism of the novel *Zimsko ljetovanje* (*The Winter Holiday*, 1950), written by Vladan Desnica. Also in the context of the novel, the paper deals with two imagologically relevant paradigms: the first is close to Benedetto Croce's immanentism, and the other, far more influential, is featured as a construction of a "national" and "pan-national" aesthetic model, visible in segments of the sculptural work of Ivan Meštrović and his followers in Split. The analytical tools used to examine the paradigms mentioned are based on the intertwining of two theoretical models: "theory of the other" ("theory of identity construction") and the study of imagology. Imagological terminology – relevant to the relationship between urban and rural codification in Dalmatia – stems from the opposition of "populism" and "Italianism," where both orientations build their own identity construction. Far more successful was the "populist" orientation, especially in the context of the romantic vision of South Slavic ideology; it was brought to life primarily in Meštrović's sculptural *Kosovo cycle*, and then in the works of his followers and associates. The contrast of urban and rural coding in Dalmatia can be traced back to at least the 18th century, to Alberto Fortis' travelogue *Travels into*

⁴⁶ Vladan DESNICA, „O jednom gradu i o jednoj knjizi“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 92–104.

Dalmatia that inaugurated the Morlach entity as the ethical and cultural opposition to the urban identity of Dalmatian cities. Vladan Desnica used this dichotomy as the underlying structure of his novel *The Winter Holiday*, and he built on it – in the words of Miljenko Jergović – the first and only urban novel about World War II in Croatian literature.

Key words: Vladan Desnica, *Zimsko ljetovanje*, Benedetto Croce, Ivan Meštrović, folklore of ethnicity, identity, “theory of the other”

Literatura

Toma ARHIDAČON, *Kronika*, Split 1960.

Dana ARNOLD (ur.), *Cultural identities and the aesthetics of Britishness*, Manchester 2004.

Manfred BELLER – Joep LEERSSEN, *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, Amsterdam – New York 2007.

Joseph M. BRYANT, *Moral Codes and Social Structure in Ancient Greece. A Sociology of Greek Ethics From Homer to the Epicureans and Stoics*, New York 1996.

Lisa COLLETTA (ur.), *The Legacy of Grand Tour*, New Jersey 2015.

Benedetto CROCE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ, „Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji“, *Etnološka tribina*, 24/1994., br. 17, 7–23.

Krešimir ČVRLJAK, „Natko Nodilo (1834–1912) i njegova rekonstrukcija hrvatskog i srpskog pravovjerenja“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 10/1984., br. 1–2 (=19–20), 97–124.

Vladan DESNICA, „Benedeto Kroče i zbrka oko njega“, *Eseji, kritike, pogledi*, Beograd 1993., 163.

Vladan DESNICA, „O jednom gradu i o jednoj knjizi“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 92–104.

Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje; Pripovijesti* (= *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 117, prir. Vlatko Pavletić), Zagreb 1968.

Davor DUKIĆ, „Nekoliko imagoloških opaski o *Zimskom ljetovanju* i Desničinih susretima“, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 149–156.

Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Split 2004.

Stuart HALL – Paul du GAY (ur.), *Questions of Cultural Identity*, London 2011.

Dale JACQUETTE (ur.), *Schopenhauer, Philosophy and the Arts*, New York 2007.

Miljenko JERGOVIĆ, „Vladan Desnica: Hitac veselnik“, *Subotnja matineja* (<http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/vladan-desnica-hitac-veselnik/>).

Duško KEČKEMET: *Ivan Meštrović (monografija)*, Zagreb – Ljubljana 1970.

Duško KEČKEMET, „Ivan Meštrović u Italiji“ (http://mestrovic.kkz.hr/web_redizajn/KONGRES.htm).

Duško KEČKEMET, *Robert Adam: Dioklecijanova palača i klasicizam*, Zagreb 2003.

Charles L. KILLINGER, *Culture and Customs in Italy*, Westport 2005.

Gian Napoleone Giordano ORSINI, *Benedetto Croce. Philosopher of Art and Literary Critic*, Carbondale 1961.

Edward SAID, *Orientalism*, London 1978.

Mirna SINDIČIĆ SABLJO, „Predodžbe o ruralnoj sredini u *Zimskom ljetovanju* Vladana Desnice“, *Fluminensia*, 23/2011., br. 1, 131–142.

Vinko SRHOJ, „Ivan Meštrović i politika kao prostor ahistorijskog idealizma“, *Ars Adriatica*, 4/2014., 369–384.

Nikša STANČIĆ, „Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 11/1978., 183–279.

Alen TAFRA, „Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu ‘filozofske geografije’“, *Metodički ogledi*, 18/2011., br. 1, 67–82.

Eva-Marie TVEIT, „Folklore on Display: The Authenticity Debate Revisited“, *Studia ethnologica Croatica*, 19/2007., 293–302.

Theodore G. ZERVAS, „(Re)creating a National Identity in 19th Century Greece: National Identity, Education, and European Perceptions of Greece“ (https://www.academia.edu/2084653/Re_Creating_a_National_Identity_in_19th_Century_Greece_National_Identity_Education_and_European_Perceptions_of_Greece).

Zdravko ZIMA, *Zimsko ljetovanje. Ogledi & kronike*, Zagreb 2001.

KROČEOVA ESTETIKA I DESNIČIN MEDITERANIZAM

Svetlana Šeatović Dimitrijević

UDK: 821.163.42Desnica, V.:111.852

Prethodno priopćenje

Sažetak: U radu se analiziraju elementi estetike Benedeta Kročea u romanu *Proljeća Ivana Galeba* i drugim proznim tekstovima Vladana Desnice. Prevodi Kročevih tekstova, koje je uradio Vladan Desnica u prvoj zbirci *Eseji iz estetike* (1938) i *Književna kritika kao filozofija* (1969), tumače se u okviru aktualnih društvenih događaja u Severnoj Dalmaciji. Desničina odluka da prevodi Kročea pokazuje se kao rezultat „srednjeg puta“ koji je odabrao ovaj pisac kao posledicu političkih, duhovnih i književnih previranja tokom tridesetih godina u Dalmaciji, Splitu i širem kontekstu Kraljevine Jugoslavije. Obe knjige prevoda Kročevih tekstova su i dokaz kontinuiteta estetičkog opredeljenja Vladana Desnice, od najranijeg doba do poznih godina. U svetlu Desničinog stava da je Kročeoova estetika „najcjelokupnije i najsistematičnije sazdana“ ukazuje se i na kulturni ambijent u kome je nastao prvi prevod *Eseji iz estetike*. Desničin dalmatinski mediteranizam se sagledava kao uticaj Kročevih estetičkih stavova, pre svega u pojmu intuicije, subjektivizma, lirskog karaktera umetnosti i ambivaletnog položaja književnosti i društva.¹

Ključne reči: estetika, esej, poetika, intuicija, kulturni ambijent, dalmatinski mediteranizam

DESNICA, SPLIT, KROČE I DRUGI ITALIJANSKI PREVODI

Vladan Desnica je počeo prevoditi Benedeta Kročea u međuratnom periodu i 1938. godine je objavljena prva zbirka eseja *Eseji iz estetike* u izdanju splitskog Kadmosa. Bogdan Radica je bio jedna od Desničinih spona sa savremenim italijanskim pesnicima i filozofima, pre svih sa Kročeoovom estetikom. Kročeoova estetika i ideja mediteranizma, kao idealnog postora u kojem se ostvaruje subjektivnost pojedinca i u kom je „čovjek mera stvari“, postaje bliska splitskom intelektualcu Bogdanu Radici i Vladanu Desnici. To je autohtoni put Dalmacije koji se naslućuje i kroz motivaciju za prevođenje Kročevih eseja. Drugo izdanje *Književna kritika kao filozofija* objavljeno je u Kulturi u Beogradu 1969. godine. Bi-

¹ Rad je nastao u okviru naučnog projekta *Smena poetičkih paradigmi u srpskoj književnosti: nacionalni i evropski kontekst* br. 178016 Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u Institutu za književnost i umetnost, Beograd.

bliografski podaci već po sebi govore koliko je Desnica bio zainteresovan za Kročevu estetiku jer kontinuitet duži od trideset godina pokazuje doslednost estetskih i poetičkih stavova. Takođe, period u kojem Desnica započinje i dovršava prevod prvog izdanja Kročevih eseja vezan je isključivo za njegov period života u Splitu. Treba imati u vidu da Vladan Desnica prevodi Kročea u vreme kada u kotaru Split prema popisu iz 1931. godine ima 40,9% nepismenih. Aleksandar Jakir u preglednom tekstu posvećenom Splitu u međuratnom periodu navodeći političke i ekonomske promene koje je prošao ovaj grad zaključuje:

Već ovih nekoliko natuknica o nekim aspektima modernizacije života grada koja je obilježila Split u međuratnom razdoblju ukazuju na činjenicu da je Vladan Desnica odrastao i sazrijevao u gradu koji je u međuratnom razdoblju bio zahvaćen značajnim promjenama koje su utrle put razvoju malog mediteranskog gradića u moderan lučki i industrijalizirani grad.²

Split u međuratnom periodu izrasta u glavnu luku Kraljevine Jugoslavije. U životu tog grada prelamaju se glavne društvene i političke promene u okvirima Dalmacije, ali i šireg državnog prostora. Nagli urbani razvoj, industrijalizacija, aktivan kulturni život uprkos visokom broju nepismenih – sve to podstiče i društvena raslojavanja. Porodica Desnica se nalazi u visokim građanskim krugovima sa dobrom finansijskom osnovom i izuzetnom kulturom. U to vreme Desnica se intenzivno druži sa Vladimirom Rismondom i taj prijateljski odnos će trajati do kraja njegovog života. S druge strane, raslojavanje društva na socijalnom nivou, pojava levih i desnih političkih opredeljenja u Splitu tridesetih godina, usmeravaju Vladana Desnicu, Bogdana Radicu, Vladimira Rismonda u pravcu dalmatinskih i mediteranskih koncepcija. Kročevci eseji iz estetike i istorije bili su pravi putokaz za naznačenu generaciju intelektualaca.³

Tada nastaju prvi delovi *Proljeća Ivana Galeba*,⁴ kao i Desničine pripovetke „Posjeta“ i „Florijanović“, koje su bile deo pesnikove predratne zbirke, nestale prilikom seobe iz Splita u Zadar.⁵ U međuratnom periodu Desnica je čitao na italijanskom jeziku savremenike

² Aleksandar JAKIR, „O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksančić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 22.

³ Opširnije analize društvenog raslojavanja i urbanog razvoja Splita između dva rata videti u radovima: Tomislav BRANDOLICA, „Društvena raslojavanja u međuratnom Splitu: jedna povijest odozdo“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945.*, 27–40; Stanko PIPOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945.*, 41–72.

⁴ U intervju „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“ Desnica objašnjava Jevtu Miloviću kada je počeo da piše *Proljeća Ivana Galeba*: „Prije drugog svjetskog rata i prije onih mobilizacija, ono kad je počelo hvatati u vojsku. Ja mislim oko 1936. Da sam počeo raditi na njemu, a izašao je oko 1956–1957. Dobrih dvadeset godina sam radio. Rat me zatekao u toj fazi da je to bila kao jedna duža pripovijest koja je sadržavala samo djetinjstvo; ona poglavljia iz djetinjstva su bila otprilike gotova već prije rata. Ne u ovoj formi. To sam se poslije po deset puta navraćao i dotjerivao.“ Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 229.

⁵ Dušan Marinković u „Biografiji Vladana Desnice“ donosi nam ove književnoistorijske podatke na osnovu piščevih iskaza: „(...) neke od mojih pripovjedaka iz gradskih, intelektualističkih sredina koje su od kritike smatrane najzreljim i najpunijim ostvarenjima, kao ‘Posjeta’ i ‘Florijanović’, potječu još od moje prve, predratne zbirke, koja je u toku rata propala, a one su se slučajno spasile u prepisima kod prijatelja: potječu od 1934–1936.“ Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 227. U istoj publikaciji Marinković za 1936. godinu kaže: „Piše i prve fragmente budućeg *Proljeća Ivana Galeba* (1936) i ima jasnu ideju kako bi roman trebao izgledati i što kao svoj predmet bi trebao sadržavati.“ *Isto*, 229.

(D'Anuncija, Paskolija), ali treba imati u vidu da je pre njega stric Boško Desnica prevodio Kročea, Leopardija i Kardučija i objavljivao prevode u časopisima (*Srpskom književnom glasniku*).⁶ Vladan Desnica je odrastao u porodičnom ambijentu u kojem se koristio italijanski jezik i preko gimnazijskog obrazovanja u Zadru, a posebno mesto u njegovom obrazovanju ima bogata porodična biblioteka. Desničin deda studirao je medicinu u Padovi, stric Boško je vrlo često putovao u italijanske gradove, kao i otac Uroš, koji je bio i interniran u Italiji 1919–1920.⁷ Sveukupan porodični krug orijentisan je ka italijanskoj kulturi i umetnosti, a takođe je i dominacija italijanskog jezika u Severnoj Dalmaciji doprinosila intenzivnom povezivanju porodice Desnica sa italijanskim kulturnim krugom. Sanja Roić navodi da u piščevom stanu u Zagrebu i danas postoji oko 150 originalnih naslova na italijanskom jeziku.⁸ U istom radu je Roić je rezimirala prevodilački rad Vladana Desnice, koji obuhvata i radove u rukopisu; od stihova Sv. Franje Asiškog i „Pesme suncu“, preko Kavalkantija do Mikelandelovog pisma Đovanu Simoneu, preko Kardučijeve, Foskolove i Leopardijeve lirike. Potom u tom nizu Roićeva navodi i De Sanktisov esej „Frančeska da Rimini“, Kročeeve eseje do knjige istoričara umetnosti Lionela Venturija *Od Đota do Šagala* (1952) i na kraju savremeni Siloneov roman *Kruh i vino* (1952).⁹ Izbor pisaca, filozofa i umetnika govori o širini Desničinih interesovanja koja su započela prevodima Kročea, ukazujući nam na put kojim će se razvijati prevodilački aspekt njegovog opusa. Drago Roksandić navodi da je Vladan Desnica prijavio u beogradskom Zavodu za autorsko-pravno posredovanje 1. VII 1949. godine popis svojih neobjavljenih prevoda koji su nastali pre rata. Desnica do 1942. godine živi u Splitu, a možemo samo pretpostaviti da je manji deo toga nastao i tokom ili odmah posle rata:

Vladan Desnica je naveo neizdane prijevode: *Iz talijanske poezije* (prevodi iz Leopardija, Foscola, Carduccija, D'Annunzija i dr.), Descartesov *Discours de la Methode*, Croceovu *Storia d'Europa nel sec. XIX*, Campanellino *La città del sole*, Flaubеров *Un coeur simple*, Silvine *Storia del Medio Evo* i *Storia dell'Età Moderna*. Neizbježno se postavlja pitanje kada su svi ti prijevodi uopće nastali. Poznato je da je prevodio talijanske pjesnike, ali se ništa ne zna o tome kada je stigao prevesti više drugih naslova, među njima i neke vrlo zahtjevne (primjerice, Pietro Silva).¹⁰

⁶ Stric Boško Desnica još je 1912. godine objavio prevod jednog Kročeevog eseja u *Srpskom književnom glasniku*. Videti: Boško DESNICA, „O jednom karakteru novije talijanske književnosti“, *Srpski književni glasnik*, 1912., knj. 29, br. 4, 291–300; br. 5, 371–376.

⁷ Vladan Desnica i sam potvrđuje da je u odrastao u veoma kultivisanoj porodici: „Otac mi je bio čovjek velike kulture, ne samo opće nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, doličan stilista i tako. U familiji se uopće to gajilo i čak četiri ili pet generacija unatrag ima tragova da su imali toga crva, toga crva pisanja, da tako kažem. I tako čitava me ta sredina... Stric je isto bio vrlo kulturn čovjek sa smislom za literaturu; prevodio je; čak je prevodio nešto Matavulja na talijanski. Literatura, historija, povijest umjetnosti i filozofija, ali u prvom redu literatura, nekako je bila *in patrimonio* kod mene u obitelji i od najranijih godina sam na to upućen. I to mi je jako valjalo i beskrajno sam zahvalan do danas tim koji su me na to uputili, tim starijima, i pomogli mi i savjetom, i mišljenjem, i diskusijama. To je bila obična tema razgovora za večerom kod kuće.“ V. DESNICA, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, *Eseji, kritike, pogledi*, 227.

⁸ Videti detaljnije podatke o sadržaju piševe biblioteke: Sanja Roić, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“, *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Zagreb 2006., 125–126.

⁹ *Isto*. Veoma je zanimljiv podatak da je Vladan Desnica prevodio i dve pesme Jovana Dučića indikativnih promediterskih naslova. Sanja Roić piše: „U rukopisu se nalaze i Desnićini prijevodi na talijanski jezik dviju Dučićevih pjesama 'La piccola principessa', datirano 9. VII 1929., te 'Il Sole'.“ *Isto*, 128.

¹⁰ Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desnićini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 545.

Na osnovu i ovih podataka o neobjavljenim prevodima možemo sagledati koliko je Kroč bio samo jedan od omiljenih filozofskih i istorijskih izvora. Vladanu Desnici je i u tom najranijem splitskom periodu – kada je publikovao samo *Eseje iz estetike* – bila veoma bliska savremena književnost, tematika sunca, istorija Evrope i njenih gradova. Sve to ukazuje na jasno usmeravanje ka mediteranizmu kao jednom od oblika istorijske i regionalne samosvesti utemeljene na estetičkim pojmovima lepog, slobode duha i čoveka. Svi ti elementi filozofskog, literarnog i istorijskog indirektno se sintetišu u umetničko biće mladog Vladana Desnice. Pisac i prevodilac su jedno integralno biće pa su tragovi uticaja prevodilačkog rada vidljivi već u splitskom periodu Desničinog života.

Preko Korčevih eseja Desnica se upoznao i sa napuljskim filozofom Đanbatistom Vikom, jer će u drugo posthumno izdanje knjige *Književna kritika kao filozofija* uključiti dva eseja tog filozofa – „Vico i kasniji razvoj filozofske i historičke misli“ i „Makijaveli i Vico“. Direktni uticaj Vicove filozofije u Desničinom pripovedačkom opusu Sanja Roić nalazi u *Proljećima Ivana Galeba*:

Tako se u u XX. poglavlju *Proljeća Ivana Galeba* protagonist sjeća svojih lektira o postanku čovjeka i postanku religija, i upravo se tu očituje Desničina izravna recepcija Giambattiste Vica: religija je oblast u kojoj su se, kako ističe Galeb, ljudi potpuno predali fantaziji i iracionalnom. Pjesnička, umjetnička djelatnost može se ipak prisposobiti 'prelukavom djetetu'. 'Nekad sam negdje čitao da je bog u ljudima nastao otprilike ovako: prasnuo je grom; unezvijereni ljudožder pao je ničice – i bog je rođen. Ta ljudožderova ustravljenost, ta njegova zaprepaštena nedoumica – eto to je bio bog', prisjeća se Galeb svojih filozofskih lektira, ne spominjući pri tom Vica.¹¹

Posle 1945. godine Vladan Desnica se više usmerava na Gvida Kavalkantija, ali i još nekoliko Kročevih eseja. Sanja Roić u radu „Desnica i 'pramaljeće' talijanskog pjesništva“ naglašava da je Desnica i posle Drugog svetskog rata nastavio svoj prevodilački rad, ali sa malim preusmeravanjima. Ipak, Kroč je ostao njegova prevodilačka, estetička i poetska konstanta.¹²

Italijanista Željko Đurić u preglednom tekstu o Vladanu Desnici i italijanskoj književnosti tvrdi da je prevod Kročea iz 1938. godine i 1969. godine bio od izuzetnog značaja za Jugoslaviju:

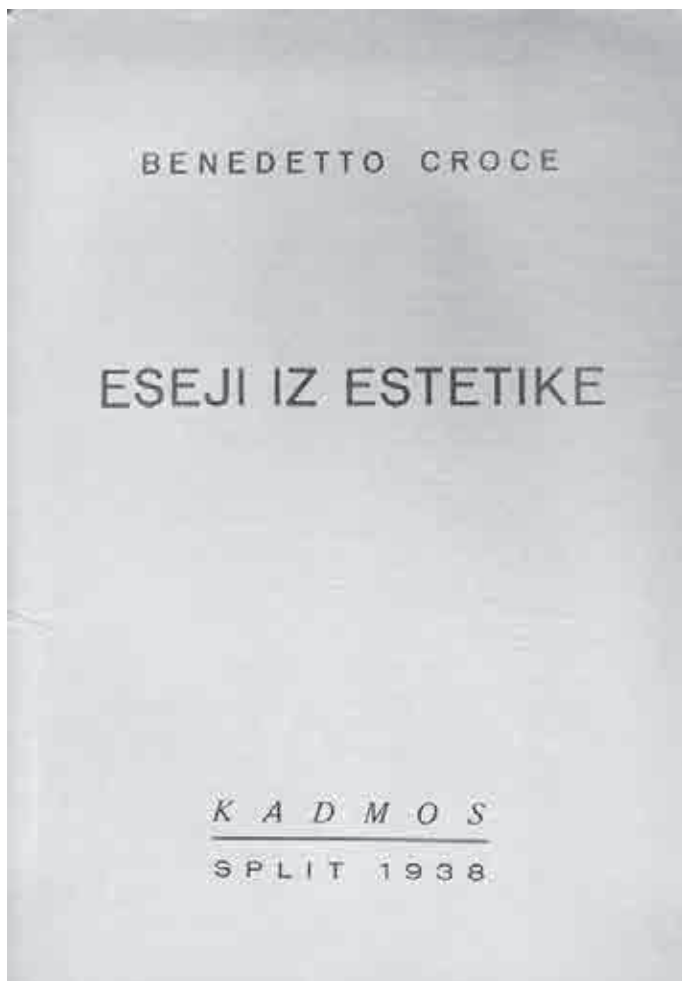
U priličnoj meri je [Desnica, prim. S. Š. D.] prihvatio osnovne Kročeve ideje i bio prvi u posleratnim godinama koji je nastojao da te ideje uključi u književne i kulturne tokove Jugoslavije. A to nije bilo lako, i u tom pokušaju obogaćenja naše kulturne klime leži krupna Desničina zasluga. Zatim, Desnica je koristio svoje poznavanje Kročevih tekstova za razvoj sopstvenih estetičkih i poetskih pogleda.¹³

¹¹ S. ROIĆ, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“, 137.

¹² Sanja Roić posleratni period Desničinog prevodilačkog rada ocenjuje ovako: „U vremenu poslije 1945. godine Desnica je nizom svojih prevodilačkih i esejističkih intervencija davao značajne prosvjetiteljske i intelektualističke poticaje tadašnjoj kulturnoj sceni (niz njegovih radova rasuto je po časopisima; bilo bi dragocjeno sastaviti njihovu bibliografiju).“ Sanja Roić, „Desnica i 'pramaljeća' talijanskog pjesništva“, *Stranci*, 145. Desnica je sa posebnim zadovoljstvom preveo i Siloneov roman *Kruh i vino* (1952) približavajući se na disidentski način tom italijanskom piscu. Opširnije o tome: Sanja Roić „Dva pisca na meti kritike: Desnica i Silone“, *Istočno i zapadno od Trsta. Interkulturalni dijalozi*, Zagreb 2013., 122–140.

¹³ Željko ĐURIĆ, „Vladan Desnica i italijanska književnost“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 169.

Povodom Kročeove smrti 1954. godine u eseju „Benedeto Kroče i zbrka oko njega“ Desnica daje svoj nesumnjiv i utemeljen stav o ovom esetičaru nazivajući ga „glavom građanske idealističke filozofije u naše dane, i, bez sumnje, njenim najizrazitijim i najobilnijim predstavnikom“.¹⁴ Kročeova filozofija je za Desnicu logičan izbor jer se i sam razvija kao, pre svega, pisac građanske orijentacije. To je način i da se Desnica preko Kročeovih ideja potvrdi kao liberalan i antifašistički opredeljen intelektualac. Krajnji desni stavovi Desnici nisu bili bliski. Treba se samo setiti i koliki je pritisak preživeo zbog *Magazina Sjeverne Dalmacije* i sukoba sa predstavnicima Srpske pravoslavne crkve u Dalmaciji.¹⁵ Drago Roksandić povodom gašenja *Magazina Sjeverne Dalmacije* zaključuje da je to bio jedan od glavnih uzroka Desničinog okretanja isključivo umetnosti kakva neće imati društveni angažman:

Sl. 1. Croceovi *Eseji iz estetike* – prevoditeljsko-izdavački projekt književnika Vladana Desnice

Serije nesporazuma, sporova i sukoba koji su pratili projekt *Magazina Sjeverne Dalmacije* imale su učinak spoznajnog katalizatora i prijelomno su utjecale na Vladana Desnicu da svoje stvaralaštvo posveti umjetničkim, književnim istinama kao jedinom putu prema „goloj istini“ (V. Desnica) o čovjeku. Nikada kasnije nije govorio o svom iskustvu *Magazina Sjeverne Dalmacije*, kao što nikada kasnije nije bio urednik pa čak ni član uredništva nekog časopisa.¹⁶

U posljednjem poglavlju *Eseja iz estetike* „Književnost kao izraz društva“ Kroče paradoksalno zaključuje da književnost i jeste i nije izraz društva:

¹⁴ V. DESNICA, „Benedeto Kroče i zbrka oko njega“, *Eseji, kritike, pogledi*, 162.

¹⁵ Videti: Drago ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945.*, Zagreb 2015., 181–234.

¹⁶ *Isto*, 226.

I zato, ako nađemo da je neko rekao jedan put da je „književnost izraz društva“, a drugi put da „književnost nije izraz društva“, ne smijemo da prenačimo i da ga optužimo za proturječja. Jer može biti da je rekao pravo u oba slučaja.¹⁷

U svjetlu svih već navedenih sukoba oko *Magazina Sjeverne Dalmacije* te političkih i društvenih raslojavanja u Splitu treba razumeti i izbor eseja koji je sačinio Vladan Desnica za prvo izdanje 1938. godine. U tom prvom izdanju *Eseja iz estetike* Desnica je izabrao i preveo četiri: „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, „Umjetnost kao stvaranje i stvaranje kao činjenje“, „Vanestetski pojam lijepoga i njegova upotreba u kritici“ i „Književnost kao izraz društva“. Esej „Književnost kao izraz društva“ sigurno je jedan od načina da Desnica i samom sebi razjasni ulogu književnosti u društvenim tokovima, a citirani navod Kročevog eseja upravo oslikava tu dilemu. Da li književnost može da bude izraz društva ili to ostaje otvoreno pitanje i za Kročea i za Desnicu? Smatramo da je izbor dalmatinskog mediteranizma kao kulturne sinteze koja ne osporava nacionalni identitet put koji je odabrao Desnica posle ličnih i opštih turbulencija na političkoj, verskoj i kulturnoj sceni Severne Dalmacije. Eseji Benedeta Kročea bili su podsticajno jezgro za Desničin odabir pravca umetničkog razvoja, koji danas vidimo kao umetnost kakva nije lišena osobina regionalnih karakteristika Dalmacije, ali i univerzalnih istina i poetičkih postupaka moderne književnosti 20. veka.

KROČE I DALMATINSKI MEDITERANIZAM – INTUICIJA, DUŠA, DRUŠTVO

Mediteranizam Vladana Desnice razvija se pod uticajima Kročeve estetike, koja insistira na intuiciji i lirskom karakteru umjetnosti, ukazujući na umetnost – oblik stvaranja i stvaranja kao činjenja – usmeravajući nas na vanestetski pojam lepoga koji će imati društvenu ulogu. Taj put je treći put koji se zasniva na estetskim kategorijama lepoga, intuitivnosti, subjektivizma, stvarajući tako jedan pravac kao izraz društvenih i prirodnih geomorfoloških i antropoloških karakteristika autora rođenih u zaleđu mora ili uz more samo.

Evoluciju dalmatinskog mediteranizma, imajući na umu opšti i lični okvir u kojem je stasavao Vladan Desnica, možemo videti još u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, tačnije, u Desničinom eseju „Mirko Korolija i njegov kraj“, posvećenom i pitanjima dalmatinskog identiteta. Suprotstavljanjem „primitivnog narodnog života“ sa „latinskim primorjem pod utjecajem Zapada“ Desnica daje obrise tog sveta podvojenog na zaleđe i primorje, ujedinjavajući ih u sliku integralne Dalmacije.¹⁸ U prevođenju Kročea Desnica se upoznao sa konstitutivnim idejama mediteranizma koje su očito stizale iz različitih izvora. Osim Kročea i tekstova koji su se osvrtni na narodni život, kulturu i antropologiju Dalmacije, za Desnicu je veoma značajno bilo i prijateljstvo sa Vladimirom Rismondom st., njegovim dugogodišnjim prijateljem i saradnikom u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*. U drugom broju *Magazina*

¹⁷ Benedeto KROČE, *Eseji iz estetike*, Split 1938., 62. Preveo Vladan Desnica.

¹⁸ Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 117–129.

Sjeverne Dalmacije Vladimir Rismondo objavljuje tekst „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, u kojem ističe da se dalmatinski identitet gradi od „eupatridskog ustrojstva dalmatinskog seljaštva“ i „građanske estetske apsolutnosti mediteranskog duha“. ¹⁹ Vladimir Rismondo ml. za takav pristup kaže: „Taj osjećaj za ruralno-urbani konstrukt mediteranskog ‘dalmatinstva’ obojica će nastaviti graditi i u poslijeratno vrijeme.“ ²⁰ Vladimir Rismondo st. – jedan od intelektualaca privrženih ideji dalmatinskog mediteranizma – u pomenutom je tekstu promovisao autentičnost dalmatinskog prostora, time dajući podsticaj i Desnici i ostalim članovima tog malog kročeanškog kruga.

Privrženost Kročeovoj filozofiji umetnosti i fenomenu lepog Desnica ističe kao primer estetske koncepcije koja je „najcelokupnije i najsistematičnije sazdana“. U Kročeovom stilu Desnica 1954. godine, dve godine nakon smrti tog filozofa, i dalje cení jasno i oštro formulisane postavke, naglašavajući odsustvo „filozofske magle, i bilo kakve mističke zamućenosti“ u Kročeovom učenju. ²¹ Dakle, Desničin raspon od prvog prevoda 1938. godine, preko potvrde i odbrane Kročeove idealističke filozofije 1954., pa sve do drugog, posthumnog izdanja studije *Književna kritika kao filozofija* 1969. godine, dokazuju kontinuitet estetskih ubeđenja, od najranije mladosti do poznog životnog doba.

U eseju „Benedeto Kroče i zbrka oko njega“ Vladan Desnica iznosi i kritičke sudove o Kročeovom filozofskom sistemu, ali ističe i njegov značaj za kulturni ambijent. ²² U tom smislu shvatamo uticaje Kročeove estetike na intelektualna stanovišta Vladana Desnice, a posebno na aspekte vezane za korpus mediteranizma. Uticaj Kročeove filozofije nalazimo u iskazu Ivana Galeba da on piše neku vrstu „irealnog dnevnika“. ²³ Takav dnevnik irealne autobiografije u *Proljeću Ivana Galeba* pre svega ukazuje na Kročeovu koncepciju umetnosti kao intuicije i, uopšteno rečeno, lirskog karaktera umetnosti. Istovremeno, reč je i o otporu spoljašnjim, društvenim i političkim uticajima na umetničko delo sa apsolutnom afirmacijom njegovih unutrašnjih vrednosti. Priklanjajući se unutrašnjem aspektu umetničkog dela, Vladan Desnica otvara prostor za uvođenje tokova svesti, unutrašnjih monologa i samospoznajnih iskaza Ivana Galeba. Dakle, Kročeova estetika koja se usredsređuje na ideju umetničkog stvaranja i istorije kao prostora u kojem se afirmišu apsolutne ljudske slobode utiče konceptualno na osnovne filozofske obrise Ivana Galeba, junaka koji je začeo u splitskom periodu života Vladana Desnice.

Fenomen lepote i lepoga iz Kročeove estetike ulazi u osnove Desničinog mediteranizma. Kročeov esej „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“ polazna je osnova za razumevanje pojedinih delova romana *Proljeća Ivana Galeba*. U Desničinim proznim i esejističkim delima nalazimo izvestan oblik monolitnosti, tj. identičnosti filozofskih ideja, esejističkih i proznih tekstova. ²⁴ Osnove poetičkog postupka u ranoj fazi Desničinog stvaralaštva su

¹⁹ Vladimir RISONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 111–116.

²⁰ Vladimir RISONDO, „Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva profesora Vladimira Rismonda st. iz Splita“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945.*, 76.

²¹ V. DESNICA, „Benedeto Kroče i zbrka oko njega“, *Eseji, kritike, pogledi*, 159.

²² *Isto*.

²³ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1982., 35.

²⁴ Videti: Dragana VUKIČEVIĆ, „Monolitnost dela Vladana Desnice“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 71–86.

podrazumevale Kročeovu filozofsku kategoriju intuicije i umetnosti. Pod Kročeovim uticajem Desnica je izgradio svoj svet umetničkog dela kao fantazije i intuicije koja određuje, pre svih, Ivana Galeba, glavnog junaka *Proljeća Ivana Galeba*, a on je najvećim delom oblikovan baš u splitskom periodu. Ivan Galeb ističe da se mi rađamo „s po nekoliko nadodatih embrionalnih ličnosti u sebi povezanih samo tankom vezom identičnosti doživljajnog subjekta, uzicom našeg ‘jastva’, kao lančane mine“.²⁵ Zbog toga će taj pripovedni subjekt biti primer junaka koji živi od količine Sunca, zavisi od trenutnog raspoloženja, a u svojoj strukturi konstituše porodičnu istoriju, ali i uticaje splitskog okruženja, dalmatinske ulice, dinamiku i otvorenost mediteranskog stila života. To je stil života u kom je „čovek mera svih stvari“ pa takva simbioza čoveka i prostora postaje moguća samo u okvirima apsolutnog liberalizma umetničkog stvaranja. Epifanijski trenuci u Desničinoj prozi su se razvili kao posledica Kročeovih stavova o intuiciji i lirskom karakteru umetnosti. Kroče u eseju „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“ kaže:

Umjetnost se održava isključivo na fantaziji: njezino jedino bogatstvo su predstave. Ona ne klasificira predmete, ne proglašava ih realnim ili imaginarnim, ne kvalificira ih, ne defini- ra ih: ona ih samo osjeća i predstavlja. I ništa više. I zato, utoliko što je ona ne apstraktno, nego konkretno saznanje, i što hvata realnost bez alteracija i bez krivotvorenja, umjetnost je intuicija; a utoliko što to realno ona pruža neposredno, bez posredstva i bez svetlosti pojma, mora da se nazove čistom intuicijom.²⁶

Tako će intuitivni procesi biti osnova i epifanijskih doživljaja koje nalazimo u Desničini- nim ranim pesmama „Djevojke na vodi“, „Seljaci“, „Ljetni motiv“, „Zaćarano podne“ i prv- im poglavljima *Proljeća Ivana Galeba*. To su višestruki doživljaji sasvim običnih životnih pojava, obeleženih svetlošću i toplinom kao rečima indikatorima pejzaža zaleđa Dalmacije. Zbog toga se i u najranijoj splitskoj fazi Desnica približava epifanijskim doživljajima koje nalazimo i kod Pola Valerija, Marsela Prusta, Albera Kamija, ali i kod filozofa predsokra- tovaca, Zenona i Parmenida. Daleki odjek i antičke filozofije u samom Vladanu Desnici primetio je i istakao njegov prijatelj Vladimir Rismondo:

(...) psiha Vladana Desnice, kako sam je ja osjetio i pokušao da definiram, u svom inti- mnom tkivu je mediteranska, jer je ona srodna psihi antičkih grčkih ljudi, kako se ona u najvišim dostignućima njihovih duhova manifestirala.²⁷

Pesmama koje su nastale u splitskom periodu, prevođenjem Kročea i drugih neobjav- ljenih autora (Leopardija, Foskola, Kardučija, Kampanele), kao i uređivanjem *Magazina Sjeverne Dalmacije* sa programskim tekstom „Mirko Korolija i njegov kraj“, Desnica je po- stavio tangente svog dalmatinskog mediteranizma. Prva poglavlja i detinjstvo Ivana Galeba biće najviši dometi kročeanske estetike u splitskom periodu. Sasvim jasno sada možemo zaključiti da je koren Desničinog dalmatinskog mediteranizma, i istorijski i estetski, uspo- stavljen u periodu kada prevodi Kročea, a to su upravo tridesete godine 20. veka u Splitu.

²⁵ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 32.

²⁶ Benedeto KROČE, „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, *Književna kritika kao filozofija*, Beograd 1969., 17. Izbor i prevod Vladan Desnica.

²⁷ Vladimir RISMODO, „Književni profil Vladana Desnice“, *Oblici i slova*, Split 1979.,183.

Tada nastaju i prva najupečatljivija poglavlja *Proljeća Ivana Galeba*, pesme sa epifanijskim motivima iz Dalmacije koje su objavljene u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, kao i „Posjeta“ i „Florijanović“, pripovetke sa izrazito građanskom orijentacijom. Intuitivno-epifanijski doživljaji, građanski liberalizam i emocionalnost su osnovni tokovi koji izviru iz Kročeoove estetike u Desničinom ranom proznom i pesničkom opusu. Kročeoovi estetički eseji su u tom najranijem periodu tridesetih godina bili polazište za buduće konstituisanje poetičkih stanovišta i formiranje Desničinog pripovedačkog opusa satkanog od mediteranskih, građanskih i introspektivnih tema. Desničino usvajanje Kročeoovih shvatanja pojmova „duše“ slušaoca i umetnika daje dovoljno argumenata za tezu o uticaju takvog načina mišljenja na oblikovanje lika Ivana Galeba, naročito na kontrapunktnost njegovih duhovnih stanja. Kroče ovako objašnjava ulogu „duše“:

Ono što se dopada i što se traži u umjetnosti, ono što nam razigrava srce i što nas ushićuje i zadivljuje jeste život, pokret, ganuće, toplina, osjećaj umjetnikov: samo to daje vrhovni kriterij za razlikovanje djela prave umjetnosti od djela lažne umjetnosti, uspješnih djela od promašenih djela. [...] Od umjetnika se ne traži da nas poučava o realnim činjenicama i o mislima ili da nas začuđava bogatstvom svoje imaginacije, nego da ima svoju personalnost u dodiru s kojom će se duša slušaoca ili gledaoca zagrijati.²⁸

Na drugom mestu u esejima Kroče apostrofira da umetnik „mora da ima dušu“.²⁹ Duša sveta, čitaoca, junaka, umetnika utkana je u dušu kuće Ivana Galeba. Udvojenost, kontrapunktno osećanje duše junaka i njegove kuće videćemo baš u Ivanu Galebu, čije stanište je zasnovano na dihotomiji koju opisuje kao strane života podeljene na svetlo i tamu. Potreba za svetlošću i dušom je nesumnjivi uticaj Kročeoovih ideja iz eseja „Čista intuicija i lirski karakter umetnosti“. U *Proljećima Ivana Galeba* Desničina dualnost svetlosti i mraka, aktivizma i pasivnosti, lepog i ružnog, bazična je tačka koja polazi od diskretnih pejzažnih elemenata prelomljenih kroz prostor kuće, opet sržnog mesta ljudskog bića, njegovog staništa koje biva susret dva sveta, sudar misaonog dejstva sveta dobra i sveta zla, filozofije sveta na sunčanoj i onog na senovitoj strani. U *Proljećima Ivana Galeba* se odvija predstava kao igra između ta dva carstva:

Dugački hodnik bio je razmeđe dvaju carstava: tu su se ukrštavali svetlost i sjena. Na svim vratima bila su debela mliječna stakla; ona na desnoj, sunčanoj strani sjala su u žaru, oživljeno žutilom sunca koje je nadiralo i čisto previralo preko okvira, a u brušenim rubovima lomile su se zrake rasipljući se u jarkim duginim bojama; ona na lijevoj strani bila su nijema, zastrta neprozirnom opalskom zamagljenošću, i, predvečer, lagano podlivena plavkastim odsjevima.³⁰

Kontrapunktni odnos svetlog i tamnog, kugle plave boje u kojima izvire „jantarožutni svjetlac“ i onih drugih u kojima je „ubijen živac“ odjeci su Kročeoove filozofije „duše“. Ta duša se pojavljuje baš na obalama mediteranskog sveta ispunjenog svetlošću i toplinom.

²⁸ B. KROČE, *Književna kritika kao filozofija*, 20–21.

²⁹ *Isto*, 29.

³⁰ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 9.

Benedeto Croce nastavlja u četvrtom delu istog eseja: „(...) čista intuicija je svojom suštinom liričnost.“³¹ Upravo takva intuicija se ostvaruje kroz Valerijeve prikrivene stavove u Desničinom mediteranizmu. On nije samo pejzažni i etnopsihološki model, već je u isto vreme i estetski doživljaj stvarnosti, istorije, okruženja zasnovan na intuiciji, neobjašnjivim ili podsvesnim predstavama glavnog junaka Ivana Galeba. Zbog toga junak često koristi neodređene leksičke oblike „učinilo mi se“, „sanjao sam“, „u magnovenju“. Desnica je pri likom kritičkih napada na roman *Zimsko ljetovanje* dao sublimaciju odgovora koja objašnjava odnos pisca i sredine na subjektivistički način, ali i značaj intuicije u kojoj je stvarao:

Čovjek može da umjetnički uspješno savlada temu situacije samo onda ako su mu sredina, prilike, ljudi, mentaliteti, odnosi, atmosfera, pa čak i pejzaži, i štimunzi, i osvjetljenja, mirisi, zvukovi, prisno i od davnina poznati, ako mu je podsvijest uprav natopljena svom tom sadržinom, ako iz te sredine i iz tog životnog sklopa u sebi nosi prebogat naslage iskustva i saznanja, ako sigurno pozna i nepogrešivo osjeća svaku i najmanju pojedinost, svaki najtananiji psihički pokret, svaku intonaciju glasa; ako u sebi nosi čitavu galeriju tipova, ako ima već gotovo i nedvojbeno točnu intuiciju svakog lica i svake njegove reakcije u bilo kojoj datoj situaciji.³²

Dakle, Vladanu Desnici je upravo prema načelima Croceove estetike za umetničko delo važno lično poznavanje prilika i ljudi, potom da je piscu „podsvijest natopljena svom tom sadržinom“ i da ima „točnu intuiciju svakog lica i njegove reakcije“. Desničin mediteranizam nesumnjivo proističe iz Croceove estetike, intuitivnog, subjektivnog osećanja sveta koje nam dolazi iz života u rodnom prostoru, iz zbira iskustava, poznavanja ljudi, podneblja i mediteranske kulture. A ta je kultura sublimacija latinske, romanske i ostatka vizantijske civilizacije. Njeni refleksi ugrađeni su u splitski opus Vladana Desnice.

CROCE'S AESTHETICS AND DESNICA'S MEDITERRANEANISM

The Dalmatian Mediterraneanism of Vladan Desnica is profoundly related to the aesthetics of Benedetto Croce. In the interwar period Desnica started to translate works of the Italian philosopher and historian, and in 1938 the Split publishing house Kadmos published his translation of selected essays by Croce, *Essays in Aesthetics*. This paper examines the circumstances related to Desnica's family connection to Italian culture, since already his uncle Boško Desnica translated Croce's texts from Italian in 1912. The decision to translate Croce, but also Italian poets such as Leopardi, Carducci and Foscolo, and historians (De Sanctis), shows Desnica's decision to choose neither the political left nor the right, but to orient himself by art. In the interwar period this third path was also chosen by Vladimir Rismondo and Bogdan Radica who made the small circle of Croceans in Split. In addition to the social situation, it was also the discontinuation of *Magazin Sjeverne Dalmacije* that caused Desnica to turn to translation and writing. Croce's aesthetics and Italian poe-

³¹ B. KROČE, „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, *Književna kritika kao filozofija*, 45.

³² V. DESNICA, „O jednom gradu i jednoj knjizi“, *Eseji, kritike, pogledi*, 102–103. Navedeni tekst je odgovor Joži Horvatu povodom kritike romana *Zimsko ljetovanje*, objavljen 1954. godine u časopisu *Zadarska revija*.

try are obvious influences in the first chapters of the novel *Proljeća Ivana Galeba*. The influences are readable in the decision to attribute to intuition and subjective experience an absolute primacy in the formation of poetical procedures. Desnica's Mediterraneanism indubitably proceeds from Croce's aesthetics, from the intuitive or the subjective that comes from living in the region of one's birth; the sum of life experiences, knowledge of the people, climate and the Mediterranean culture which is a sublimation of Roman, Latin and remnants of Byzantine civilization, is integrated into the Split oeuvre of Vladan Desnica. Croce's aesthetics and the idea of Mediterraneanism as an ideal space in which the subjectivity of the individual can be realized, in which "man is the measure of things," are the kernel of Desnica's literary work already in his Split period, in which the foundations are laid for his autochthonous artistic world based on the heritage of the Dalmatian region. The constant attachment to Croce's aesthetics in Desnica's translation and literary oeuvre is evidenced in the posthumous publication of the second edition of *Književna kritika kao filozofija* (*Literary Criticism as Philosophy*) in 1969.

Key words: aesthetics, essay, poetics, intuition, cultural ambience, Dalmatian Mediterraneanism

Literatura

- Tomislav BRANĐOLICA, „Društvena raslojavanja u međuratnom Splitu: jedna povijest odozdo“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 27–40.
- Boško DESNICA „O jednom karakteru novije talijanske književnosti“, *Srpski književni glasnik*, 1912., knj. 29, br. 4, 291–300; br. 5, 371–376.
- Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975.
- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1982.
- Željko ĐURIĆ, „Vladan Desnica i italijanska književnost“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 162–174.
- Aleksandar JAKIR, „O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 13–25.
- Benedeto KROČE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.
- Benedeto KROČE, *Književna kritika kao filozofija*, Beograd 1969.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 217–250.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 41–72.
- Vladimir RISMUNDO, *Oblici i slova*, Split 1979.
- Vladimir RISMUNDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 111–116.
- Vladimir RISMUNDO [ml.], „Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva profesora Vladimira Rismunda st. iz Splita“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 73–86.
- Sanja ROIĆ, „Dva pisca na meti kritike: Desnica i Silone“, *Istočno i zapadno od Trsta. Interkulturalni dijalozi*, Zagreb 2013., 122–140.

Sanja ROIĆ, *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Zagreb 2006.

Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 529–555.

Drago ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 181–234.

Dragana VUKIĆEVIĆ, „Monolitnost dela Vladana Desnice“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 71–86.

9.

PRIPADNICI SPLITSKOG KULTURNOG KRUGA KAO PREVODITELJI I POSREDNICI KULTURNIH TRANSFERA (1918. – 1945.)

Sanja Roić

UDK: 316.74(497.5 Split)“1918/1945“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Premda svoje književne radove i prijevode nisu uvijek objavljivali u publikacijama koje su izlazile u Splitu, pripadnicima splitskog kulturnog kruga u razdoblju od 1918. do 1945. mogu se smatrati sljedeći autori: Frano Alfirević, Milan Begović, Niko Bartulović, Ante Cettineo, Vladimir Čerina, Vinko Lozovina, Stjepko Ilijić, Petar Kuničić, Josip Sibe Miličić, Vladimir Nazor, Antun Nizeteo, Bogdan Radica, Jakša Ravlić, Vladimir Rimondo, Kerubin Šegvić, Tin Ujević, Verka Škurla Ilijić i drugi autori i posrednici. Svi su oni bili poznavatelji stranih kultura i prevodili s različitih jezika, vrlo često s talijanskog, što ih je činilo aktivnim sudionicima u tadašnjim kulturnim transferima. Kulturni transferi, u kojima su posredovali pripadnici splitskog kulturnog kruga u vremenu između dva svjetska rata, pridonijeli su konstrukciji specifične kulturne klime u gradu i u zemlji, a istodobno oblikovali i osobne stvaralačke autorske poetike, u koje je splitska povijest i geografija utisnula svoj prepoznatljivi žig. U radu je istražen odnos Splitskana rođenjem ili boravkom (među potonjima je i Vladan Desnica) prema talijanskoj i drugim kulturama. Vrednovani su odabiri, modaliteti i rezultati njihove djelatnosti, recepcija prijevoda i njihov utjecaj u splitskom i širem, ne samo hrvatskom kulturnom krugu u navedenom razdoblju.

Ključne riječi: kulturni transferi, prevodenje, splitski kulturni krug između dva svjetska rata

Split je zazirao od svakoga. Splitsani su smatrali svakoga, tko je ulazio u grad extra muros, strancem i tuđinom, dok su međusobno gledali jedni na druge sa sumnjičavošću. Kaštelani su im bili neka mongolska mješavina Hrvata, Trogirani lažni i nepouzdati; otočani, posebno Bračani, računđizije i škrti lihvari; sva Zagora smrdjela je po ‘morlakiji’ ili vlastvu; znali su nešto malo za Šibenik i vidjeli su ga, dok su im Hvar, Korčula i Dubrovnik bili suviše gospodski i izvještačeni za njihove pojmove.¹

¹ Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 27.

Ove je riječi izrekao Splićanin, agiln posrednik kulturnih transfera u razdoblju koje proučavam, ne djeluju ohrabrujuće! No, splitski kulturni krug nije specifičan samo po ovoj duhovitoj karakterizaciji „iznutra“: povijesne prilike su dodatno zaoštrile njegove posebnosti.

Poznato je da transfer određuju, pored dviju krajnjih točaka, i prostor i vrijeme te je činjenica da, u većini slučajeva, svakovrsne granice ne ometaju transfere.²

Poznato je da je prevođenje autonoman kulturni čin i da u većini slučajeva pojedinac, poznavatelj neke strane kulture i jezika, osjeti poriv, gotovo imperativ, da pjesnički, prozni ili znanstveni tekst učini dostupnim na domaćem jeziku i omogući mu život unutar domaće kulture. Najčešće je to sâm prevoditelj, urednik knjige ili časopisa, ili pak grupa intelektualaca i istomišljenika. U novije vrijeme prevođenje knjige može biti opasno po život: 1991. ubijen je japanski prevoditelj Rushdijevih *Satanskih stihova* Hitoshi Igarashi, a ranjen nožem Talijan Ettore Capriolo, dok je na turskog prevoditelja nešto kasnije pokušán atentat. Premda je razdoblje o kojem govorimo bilo vrlo kompleksno, kao što je poznato, Niko Bartulović i Kerubin Šegvić životom su platili svoje ideološke, a nikako prevoditeljske izbore.

Načini na koje su potencijalni prevoditelji, koji su svojim rođenjem, obrazovanjem ili djelovanjem bili vezani za grad Split, birali tekstove za prevođenje i prijenos u lokalnu, domaću kulturu bili su vrlo različiti u razdoblju o kojem je riječ. Oni su znatnim dijelom ovisili o povijesnim odnosno političkim koordinatama: vremenske su granice završeci dva svjetska rata, Prvog i Drugog. Za Split to najprije znači prestanak pripadnosti Austro-Ugarskoj Monarhiji, zatim ulazak u društveno-političku formaciju Kraljevine SHS (kasnije Kraljevine Jugoslavije), pa talijanska okupacija, zatim oslobođenje 26. listopada 1944. i, naposljetku, 14. travnja 1945. – utemeljenje Narodne vlade Federalne Hrvatske. Burno i krvavo povijesno razdoblje simbolično se završilo dolaskom na najvišu funkciju višejezičnog i multikulturnog intelektualca: uz hrvatski govorio je, pisao i prevodio s talijanskog i njemačkog jezika i odlično poznao strane kulture. Bio je to Vladimir Nazor.

Što su prijevodi iz stranih književnosti i kultura donijeli kulturi grada Splita u razdoblju između dva svjetska rata, vremenu talijanske okupacije, odnosno antifašističke borbe? Koje su strane kulture percipirane kao modeli moderniteta, pripadnosti europskoj kulturi i tradiciji? Jesu li neke kulture percipirane kao „neprijateljske“? Je li kulturni transfer bio u funkciji gubljenja ili jačanja nacionalnoga kulturnog identiteta?

Ovaj rad može tek skicirati odgovor na neka od ovih pitanja, zato što bi se iscrpan odgovor mogao temeljiti na istraživanju velikog korpusa prikazivanja Drugoga, ostvarenih ili neostvarenih dijaloga, prijevoda objavljenih u časopisima i knjigama ili predstavljenih na pozornici, u radijskom eteru pa i na filmskom platnu iz toga vremena, čiji su protagonisti bili jednako autori, prevoditelji i urednici koji su ih odabirali i posredovali kulturnoj javnosti. Da bi se istražila njihova šira recepcija i utjecaj, potrebno bi bilo istraživanje interferenci

² Josip UŽAREVIĆ, „U potrazi za književnim transferom“, *Transfer. Zbornik radova o transferima u kulturi* (ur. Jasmina Vojvodić), Zagreb 2012., 55–63.

prevedenih djela u domaćoj književnoj, znanstvenoj i stručnoj produkciji toga vremena, kao i pregled cjelokupnog splitskog tiska, što ovom prigodom neće biti moguće učiniti.

Splitski posrednici kulturnih transfera bili su odvjetnici, profesori, svećenici, knjižari, bibliotekari, novinari, publicisti, pjesnici, prozni i dramski pisci, slikari, glumci, redatelji, fotografi... Između dva rata grad je korespondirao između više kulturnih polova: Beograd, Zagreb, ali i Trst,³ Firenca i osobito Rim, gdje su splitski Talijani, ali i Hrvati, na talijanskom jeziku objavljivali različite publikacije.

Mjesec studeni 1918.: novinar Oskar Tartaglia odrobijao je pet godina boreći se protiv „crno-žutog orla“. Preokret u životu grada, koji je u to vrijeme brojao oko 25 000 stanovnika, donosi oduševljenje i golemu radost mase na rivi i na ulicama, dok s druge strane mornari i časnici sa savezničkih brodova u luci donose korupciju i nemoral, čije su žrtve najčešće školarci i lijepe djevojke. Deset godina kasnije Tartaglia piše: „Jugoslavija danas nije ono i onakova, kako smo htjeli, kako smo ju zamišljali i za kakvu smo se borili.“⁴ Uvijek skeptičan Tin Ujević svjedoči: „Mladež šeta na Rivi pod palmama, u luci tovari, škovacini rade, veslaju ‘Gusarevi’ čamci, turizam je nerazvijen, ‘Hajduk’ zimi ne igra, kulturno zatišje...“⁵

U gradu sa znatnim brojem nepismenih stanovnika (u kotaru ih je bilo i do 40%),⁶ u zemlji u kojoj tri četvrtine Hrvata nisu imali vlastitog kreveta,⁷ otvorena je 20. siječnja 1919. gradska knjižnica i čitaonica, a godinu ranije pokrenut list *Novo doba* (1918. – 1941.), tiskan u 7 000 primjeraka (ukinut će ga talijanske vlasti 21. travnja 1941.). Uz gimnaziju i kazalište, važna mjesta u gradu su knjižare pa tako knjižara Morpurgo nudi strane knjige, ali ostaje uvijek „i hrvatska i liberalna“,⁸ mjesto okupljanja splitskih pisaca, intelektualaca i gimnazijalaca. Časopis *Jadranska straža* od 1922. čvrsto i sustavno opire se svakoj, ponajprije talijanskoj dominaciji. U listu i književnim priložima nema prijevoda s talijanskog, premda se lirika i proza prevode sa španjolskog, katalonskog, engleskog, francuskog, portugalskog,

³ Što je prosječnom Splićaninu značio Trst, odlično ilustrira proza Marka Uvodića (Split, 1877. – Split 1940.). Usp. Marko UVODIĆ, „Jedino putovanje“, *Libar odabranih proza* (ur. Zdravko Mužinić), Šibenik 1973., 99–102. Šjor Jozo je imao životnu želju vidjeti „Trešt“, ali mu se ona nije ispunila. Uvodićev humorizam proizvodi komične efekte na tragu osjećaja suprotnog, smijeh dolazi kroz suze. U prozi „Nima Splitsa do Splitsa“ (*Isto*, 205–210) prikaz Drugog (dalekih Filipina) groteskan je u odnosu na ljepote domaćeg Splitsa. Prva Uvodićeva knjiga bila je *Spli'ska govorenja* (Split, 1919.). S druge strane, Nazor piše kako je kao dječak, zahvaljujući stricu Josipu, koji je na Brač dolazio iz Trsta, otkrio talijanske pjesnike i odužio im se prepjevima njihove poezije: „Mnogo im i ja dugujem; a svoj dug priznajem i plaćam ga – kako znam i mogu – ovim prijevodima ili prepjevima.“ Usp. Vladimir NAZOR, *Sabrana djela*, sv. 3: *Prepjevi* (ur. Vida Flaker), Zagreb 1977., 199–206.

⁴ Oskar TARTAGLIA, *Veleizdajnik (Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla)*, Zagreb – Split 1928., 137. I nastavlja: „Hvala narodnim trgovcima i farizejima, ona je danas sjena one Jugoslavije, kakvu smo si mi zamišljali. (...) Kad omladina jugoslavenska uzme korbač u ruke i rastjera te trgovce i farizeje, onda će Jugoslavija biti ono i onakova, kakvu smo ju mi htjeli: čista, jaka i moćna.“

⁵ Mirko ŽEŽELJ, *Veliki Tin*, Zagreb 1976., 283.

⁶ Za sliku međuratnog Splitsa usp. Alekdandar JAKIR, „O nekim značajkama razvoja Splitsa u međuratnom razdoblju“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksančić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 13–26.

⁷ Rudolf BIČANIĆ, *Kako živi narod*, sv. 1: *Život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1935., 94.

⁸ B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 37. Utemeljitelj knjižare bio je Vito Morpurgo (Split, 1838. – Split, 1911.), a njegova je knjižara prva u Splitu davala knjige na posudbu i tiskala ih. Tako je upravo Knjižara Morpurgo 1920. tiskala knjižicu Grge Novaka *Židovi u Splitu*, a 1923. pjesničku zbirku Ante Cettinea *Zvezdane staze*, inspiriranu talijanskim sutonjaštvom. Cettineo je bio profesor u splitskoj Realci od 1922. do 1940., a od 1941. do 1943. u Klasičnoj gimnaziji.

Szl. 1. Knjižara Morpurgo: od 1860. mjesto okupljanja splitskih pisaca, intelektualaca i gimnazijalaca

u Rimu objavljuje knjigu o Splitu i njegovom talijanstvu.¹¹ Splicićani se već 1921. uz 600. obljetnicu Danteova rođenja vraćaju talijanskim temama. Od 1919. godine profesor Kla-

njemačkog, ruskog, poljskog, pa čak i japanskog!⁹ O političkim pitanjima vezanim za Jadran Splicićani često pišu i u zagrebačkim časopisima pa tako odvjetnik Josip Smodlaka piše o „Talijansko-južnoslovenskom sporazumu“ u *Novoj Evropi*.¹⁰

Premda su još prije Prvoga svjetskog rata talijanski pjesnici Carducci, Pascoli, D'Annunzio i sutojnaci ostavili važan trag u poeziji splitskih pjesnika, a utjecaj na njih imala je i francuska kultura, koju su neki od njih izravno upoznali u Parizu, prijelomne 1918. prevladavao je, razumljivo, slavenofilski zanos, tako da panslavenstvo postaje kulturološkim modelom, a Prag grad uzor, o čemu svjedoče članci kulturne tematike u *Novom dobu*.

No, vjekovna prisutnost talijanske kulture, dvojezičnost prisutna u gradu i dalje brojna i kulturno samosvjesna talijanska zajednica pokušavaju to demantirati pa Giacomo Mar-

cocchia, umirovljeni profesor u Realci,

⁹ U ovom časopisu izrazite projugoslavenske orijentacije objavljivali su Ivo Tartaglia, Jakša Ravlić, Petar Skok, Grga Novak, Jorjo Tadić, Dinko Šimunović, Ante Cettineo, Ćiro Čičin Šain, Niko Bartulović, Gustav Šamšalović, zatim Jakša Kušan, Tin Ujević, Jure (Juraj) Kaštelan i dr., a ilustrirao je Andrija Maurović. U broju 4 iz 1935. Jakša Ravlić recenzira antologiju japanske poezije, koju su uredili L. Fiumi, K. Matsuo i Ante Cettineo. O talijanskim izdanjima piše se vrlo kritički, Labriola se čak uspoređuje s Mussolinijem. Usp. „Talijani su svi isti!“, *Jadranska straža*, 6/1928., br. 6, 182. Ravlić se kritički osvrće na predavanje prof. Enrica Damianija u Zagrebu o utjecaju talijanskog duha na slavenske pisce. Usp. „Predavanje prof. Damiani-a o utjecaju talijanskog duha na slavenske pisce“, *Jadranska straža*, 18/1940., br. 5, 219. Časopis je izdao dvije antologije koje su željele pridonijeti jadranskoj orijentaciji cijele zemlje: *More u našoj književnosti* (ur. Niko Bartulović), Split 1927. i *Jadranska antologija* (ur. Niko Bartulović), Split 1934.

¹⁰ Moto priloga preuzet je iz Schillerovog *Wilhelma Tella*: „Ni najmirniji ne može mirovati ako zao susjed neće tako“. Usp. <https://archive.org/stream/NovaEuropa.V.11920#page/n9/mode/2up>.

¹¹ *Spalato e la sua italianità*, Roma 1919. Već 1920. fašizam se surovo očituje u Trstu, ranije nego u ostalim dijelovima Italije, podmetnutim požarom u hotelu „Balkan“, zgradi u kojoj su djelovale slavenske institucije, a 1938. na glavnom tršćanskom trgu, tada Piazza grande, Benito Mussolini proglašava rasne zakone u Italiji. Kasnije će u Italiji o ovom razdoblju Splita Giulio Menini objaviti knjigu *Passione adriatica, ricordi di Dalmazia 1918–1920* (Bologna, 1925.). Luciano Morpurgo (Split, 1886. – Rim, 1971.), splitski fotograf i izdavač, objavio je knjige *Quando ero fanciullo* (Rim, 1938.) i *Caccia all'uomo. Vita sofferenza e beffe. Pagine di diario 1938–1944*, (Rim, 1946.), a Enzo Bettiza (Split, 1927.) knjige *Esilio* (Milano, 1996.) i *Il libro perduto* (Milano, 2005.). Od hrvatskih književnika valja spomenuti ambivalentne prinose Kerubina Šegvića i zanimljiv, Nazorovom nagradom nagrađen roman Ivana Katušića (Omiš, 1923. – Split, 1985.), *Dalmacijo, stara Dalmacijo (Turiddu Ivane)* (Split, 1979.).

sične gimnazije, rodom Starograđanin, don Ante Petravić (1874. – 1941.) prati i teorijsku produkciju domaćih autora (esej o Jakši Čedomilu, usporedba Mateše Kuhačevića sa Silvijom Pellicom), a piše i o komparatističkim temama („Dante Alighieri u našoj književnosti“, „Kranjčević, De Vigny, Carducci“).¹² Dobro je poznao Crocea i De Sanctisa i analizirao prenošenje klasične metrike u domaćim prijevodima pa se može smatrati rodonačelnikom prijevodne kritike.

Milan Begović, splitski đak, prevodi pjesnike Cardarellija, Corazzinija i Palazzeschija.¹³ U Rimu je 1921. osnovan Institut za istočnu Evropu, o čemu izvještava drugi Starograđanin, Stjepko Ilijić.¹⁴ U Splitu je 1921. umro talentirani dvadesetčetverogodišnji pjesnik Branko Stanojević, koji je poznao talijanske sutonjake Gozzana i Corazzinija i prevodio Leopardija, a pod utjecajem Pascolijeve poetike „dječarca“ (*il fanciullino*) napisao antologijsku pjesmu „Dva grada“.¹⁵ Od iste godine u Supetru na Braču živi Ivan Rendić, glasoviti kipar koji se potom formirao u Italiji i dugo živio u Trstu.

Tih je godina gimnazijalcu Bogdanu Radici iz Firence znameniti Giovanni Papini odgovorio na pismo s prikazom njegove *Storia di Cristo*.¹⁶ Iz Italije se u Split vraćaju Ujević, Donadini i Čerina. Potonji donosi vijesti o firentinskim časopisima *Leonardo* i *La Voce*, govori o Papiniju, Sofficiju i Marinettiju. Radica zatim odlazi na studij u Firencu, odakle će 1925. ponovno pisati o Papiniju i prevoditi ga za zagrebačku *Hrvatsku prosvjetu* te pisati o Corazziniju, Papinijevom suradniku Domenicu Giuliottiju, kasnije i o kritičaru Pietru Pancraziju, za *Novu Europu* prevoditi Michelangelovu poeziju, u *Obzoru* pisati o Pirandellu, a u *Hrvatskoj reviji* 1929. o Croceu i Bontempelliju.¹⁷ Jer, da bi „stekao priznanje po Splitu i po Dalmaciji, tko god se je bavio perom, morao je ipak pisati u zagrebačkim časopisima“.¹⁸

Vinko Lozovina, bečki student romanistike, gimnazijski profesor do 1919. i povjerenik za prosvjetu u Narodnom vijeću za Dalmaciju (1919. – 1925.), kasnije ravnatelj gimnazije do 1928., objavio je više prijevoda talijanskih književnih tekstova (*Iz latinskog svijeta* 1921. godine i monografiju *Machiavelli* 1927. – 1928.) te udžbenike talijanskog jezika.¹⁹

¹² Eseji uvršteni u zbirku *Četvrte studije i portreti* (Split, 1923.). U eseju o pjesnicima usporedio je i Ivu Andrića sa Silvijom Pellicom. Dopisivao se i sa spisateljicom Adom Negri i kritičarem Umberto Urbanijem iz Trsta. Usp. Zdravko MUŽINIĆ, „Neumorni književni pregalač Ante Petravić“, *Zadarska smotra*, 41/1992., br. 6, 17–23.

Vjerojatno je njegov učenik u gimnaziji bio Ton Smerdel (Silba 1904. – Zagreb, 1970.), koji je prevodio s grčkog, latinskog, novogrčkog i talijanskog te i sam bio novolatinski pjesnik.

¹³ *Savremenik*, 17/1923., br. 9, 502–504.

¹⁴ *Isto*, 521–522. Institut počinje istodobno tiskati i panslavistički časopis *L'Europa orientale* pa tako u prvom broju Arturo Cronia, osnivač prve katedre za hrvatski i srpski jezik na sveučilištu u Padovi, piše o mjestu Dantea u tadašnjoj serbokroatistici.

¹⁵ Zdravko MUŽINIĆ, „Tragični splitski poletarac Branko Stanojević (1897.–1921.)“, *Hrvatska obzorja*, 5/1997., br. 2, 386–390.

¹⁶ Knjigu je 1936. preveo na hrvatski Franjo Binički. Usp. Giovanni PAPINI, *Povijest Kristova*, Senj 1936.

¹⁷ U 250. broju *Obzora* 1926. godine bio je objavljen Croceov tekst „Svjetska književnost“, kako se navodi, napisan za tu prigodu (prev. M. Genaste).

¹⁸ B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 42–43. Split je u to vrijeme grad s preko 30 000 stanovnika. Radica je objavljivao članke u *Hrvatskoj prosvjeti*, *Obzoru* i *Hrvatskoj reviji*. Usp. Katalog retrospektivne bibliografije članaka Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (<http://katalog.lzmk.hr/>).

¹⁹ Radica navodi da je Mirko Deanović bio veliki Lozovinin protivnik i da je onemogućio njegovu sveučilišnu karijeru. U zbirci *Iz latinskog svijeta* Lozovina je objavio osrednje prijevode Giovannija Verge, Matilde Serao i Edmonda De Amicisa (*Rat svetaca*, *Prodavačica cvijeća* i *Zatajena kabanica*), a najavljen je i prijevod D'Annunzijevih novela iz *Terra vergine*, do kojeg nije došlo. Monografija o Machiavelliju „i njegovoj političkoj nauci“ pisana je u publicističkom tonu te se navode i najnovije publikacije tiskane u Italiji.

Iz Firenze, gdje je osobno upoznao Papinija, Guglielma Ferrera i Salveminija, a potom iz Rima, gdje je susreo Pirandella i Crocea, u časopisima se i dalje javlja Radica: iz 1927. potječu njegovi razgovori s Croceovim protivnikom Adrianom Tilgherom i s Pirandellom, a s osnivačem futurizma²⁰ Marinettijem razgovarao je u Rimu i Ateni čak triput: 1925., 1927. i 1934. U Laganu izlaze 1939. *Colloqui con Guglielmo Ferrero*, a knjiga *Agonija Evrope*, u kojoj je sabrao te razgovore, objavljena 1940. u Beogradu, imat će odjeka u intelektualnim krugovima cijele zemlje.²¹

Od 1925. Split ima izravnu željezničku vezu sa Zagrebom, a 1927. u grad se nakon diplomatske karijere vratio Ante Tresić Pavičić, sljedbenik Carduccijevog modela neoklasicizma i znalac klasičnih književnosti. Iste godine o Foscolu u *Savremeniku* piše već spomenuti Ilijić (jedan od prevoditelja *Grobova*, uz Antuna Sassa, Lozovinu i nakon Drugog svjetskog rata Vladana Desnicu), a 1929. u istom časopisu javlja i o novim dramskim radovima Luigija Pirandella.²² Njegova kći Verka Škurla-Ilijić, rođena u hvarskom Dolu, prevodi romane s francuskog i piše pripovijetke pod utjecajem Deledde i Fogazzara.

Spomenik Grguru Ninskom postavljen 1929. na simboličnom mjestu potvrdio je splitsko slavenofilstvo pa se donekle prigodnim može smatrati tisak prijevoda s talijanskog iz pera Ante Ivačića romana Marka Casottija, odnosno Kažotića, o nesretnim trogirskim ljubavnicima pod naslovom *Miljenko i Dobrila*.²³ Iste godine Niko Bartulović u Beogradu objavljuje svoj prijevod s talijanskog Bontempellijevog romana s intrigantnom temom me-tempsihoze *Sin dveju majki*.²⁴

Jačanjem fašizma 1930-ih godina formiraju se u Italiji brojne iredentističke organizacije: „Dante Alighieri“, „Lega navale“, „Adriatico nostro“, „Coscienza adratice“, „Pro Dalmazia“. Splićani na to oštro reaguju u *Jadranskoj straži*. Ubojstvo kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada 1934. potrest će stanovništvo Splita i okolice, koje je njegov lijes dočekalo i ispratilo s pijetetom, a gradska će vlast donijeti kasnije neostvarene planove o spomeniku.²⁵

Tih godina mladi pravnik Vladan Desnica piše u Splitu prve pripovijetke („Posjeta“ i „Florijanović“), o čemu svjedoči i autorova bilješka. „Prva zabilješka za Florijanovića“ datirana je 18. ožujka 1936., a na njoj je uz glavne crte pripovijesti zapisano: „Samoub. (prezime prototipa, ovom prigodom, iz razumljivih razloga izostavljam).“²⁶ U to vrijeme on posjeću-

²⁰ U *Savremeniku* (16/1921., br. 3, 182) Tin Ujević (iz Beograda) objavio je članak „Večita romantika. Uccidiamo il chiaro di luna!“, koji u naslovu sadrži originalni futuristički povik „Ubijmo mjesječev sjaj!“.

²¹ U impresumu knjige razgovora s puncem Ferrerom navedeno je da se ista knjiga priprema za izdavača Gecu Kona iz Beograda. Poznato je da predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas nije odobrio tiskanje Radičine knjige u Zagrebu.

²² „Ugo Foscolo“, *Savremenik*, 20/1927., br. 11, 464–466; „Najnoviji Pirandellovi dramski radovi“, *Savremenik*, 22/1929., br. 11–12, 460.

²³ Usp. Zdravko Mužinić, „Književno nakladništvo u Splitu od 1882. do 1941.“, *Zadarska revija*, 39/1990., br. 4, 535.

²⁴ Originalni naslov: *Il figlio di due madri*. Bio je to prvi tom *Sabranih djela*, kojemu nisu slijedili drugi jer je akademik Bontempelli uskoro pao u nemilost fašističkog režima u Italiji.

²⁵ Pjesničke sastavke tim povodom ispjevali su Rikard Katalinić Jeretov, Danko Anđelinović, Ante Cettineo i Živko Vekarić (*Jadranska straža*, 13/1934., br. 11, 449, 465, 471 i 490).

²⁶ Ovu je bilješku vidio Vlatko Pavletić za vrijeme razgovora s Desnicom i zabilježio je u svojoj knjizi. Usp. Vlatko PAVLETIĆ, *Tajna radne sobe. Razgovori o književnom stvaranju*, Zagreb 1995., 72. U razgovoru se spominje i nacrt za *Proljeća Ivana Galeba* iz iste godine (*Isto*, 66). Pitamo se, što je izgubljeno u famoznom „koferu“? Zanimljivo je da Desnica koristi talijanski pojam *stesura* (*f*) kad govori o konceptu, prvoj verziji svoje proze: „(...) *stesura* kako, ne nalazeći točnog ekvivalenta za tu talijansku notarsku ili kancelističku riječ, familijarno nazivam moju žurajivu i ne

je izložbe i kazalište i komponira (spomenimo, 1935. je datirana i opera *Ero s onoga svijeta* Jakova Gotovca na libreto Milana Begovića).

Godinu dana kasnije, 1937. u Italiji je svečano obilježena stogodišnjica smrti Giacoma Leopardija, čemu će u *Savremeniku* biti posvećen čitav blok radova.²⁷ U to se vrijeme i Vladan Desnica okušava u prijevodima talijanskih pjesnika (1954. će u cetinjskom časopisu *Stvaranje* objaviti svoj prijevod Leopardijeve „Žuke“),²⁸ no najvažnija je vijest u kontekstu kulturnih transfera za tu godinu izdanje Croceovih *Eseja iz estetike* u njegovom prijevodu. Desničin prijatelj Vladimir Rismondo, koji je od 1927. živio u Splitu, bio je svjedok toga pothvata:

Desnica se za oznaku izdavačkog poduzeća poslužio imenom Kadmosa, i ovo je ime, koje je bilo ime prvog grčkog legendarnog kolonizatora u dalmatinskom primorju, trebalo da simbolizira iskonsku i intimnu povezanost Dalmacije s velikim žarištem civilizacije, kao što je veza s Croceovom filozofijom trebala da služi njemu koji je duboko poznao razvoj klasične i talijanske kulture u svima njihovima književnim i umjetničkim vidovima kao najprirodnija osnova za dalja poniranja u razvoje velike svjetske filozofske misli, u koje se Croce na svoj talijanski i tradicionalistički klasičan način bio uključio.²⁹

Esej „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, kojim se otvara zbirka, tekst je Croceova predavanja održanog u Heidelbergu 1908. Evidentno je da mladog Desnicu zaokuplja Croceova ideja da se o jeziku ne može razmišljati kao o sustavu izvan individualnog, kontingentnog i nepromjenjivog jezičnog čina pa tako estetski izraz ne može biti funkcija jezika, nego tek jedan od njegovih vidova postojanja, ali onaj na najvišem stupnju, kao savršen oblik koji ovjerava estetsku istinu, kao „predodžba“ onog skupa doživljaja koji predstavljaju intuiciju. Upravo se u tom predavanju radikalizira ovo Croceovo shvaćanje umjetnosti: on tvrdi da je izraz ostvarenje intuicije koja je „osjećaj“ predmeta, na temelju čega se može zamijetiti da mjesto nastanka umjetničkog djela nije u empirijskoj osobnosti umjetnika, nego u njegovoj „spontanoj i idealnoj“ osobnosti. Naime, umjetnost kao spoznaja prevladava metafizičku podvojenost duh/materija zato što poznaje dinamične sile realnog, a ne inertnog, nepokretnog. Desničin je prijevod točan i tečan i mnogo je bolji od Vitezičinog prevoditeljskog pristupa Croceovu originalu. Desnica navodi pojmove pisane grčkim alfabetom

briznu prvu verziju“ (*Isto*). Koliko je talijanski leksik bio uobičajen u svakodnevnom govoru u toj, ali i drugim dalmatinskim građanskim obiteljima u to vrijeme, svjedoče pisma Boška Desnice nećaku Vladanu što ih je transkribirao i komentirao Drago Roksandić. Usp. Drago ROKSANDIĆ, „Boško Desnica – Vladanu Desnici. Izbor pisama iz Osobne ostavštine (1933.–1938.) Vladana Desnice“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, 20/2015., 370–401.

²⁷ O Leopardiju pišu Nizeteo i Delorko, uz Mirka Deanovića i Alberta Halera. Prevoditelj Leopardijeve kronike s talijanskog bio je mladi Ivan Goran Kovačić.

²⁸ O Desnici i talijanskoj kulturi usp. Sanja Roić, *Stranci. Portereti s margine granice i periferije*, Zagreb 2006., 120–143.

²⁹ Vladimir RISMONDO, „Sjećanje na Vladana Desnicu“, *Oblici i slova*, Split 1979., 211. Zbornik *Eseji iz estetike* sadrži još tri Croceova rada: „Umjetnost kao stvaranje i stvaranje kao činjenje“ (37–46), „Vanestetski pojam lijepoga i njegova upotreba u kritici“ (47–56) i „Književnost kao izraz društva“ (57–62). Ovitak je od kartona koji oponaša tkanje. Na primjerku iz Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu je i olovkom ispisana cijena: „15 din.“ Ovi su eseji ponovno tiskani u opširnijim izdanjima 1969. u Beogradu te 2004. u Zagrebu. Pogovor zagrebačkom izdanju napisao je Milivoj Solar. Inače, Croceovu je *Estetiku* preveo Vinko Vitezica (Beograd, 1934.), a poslije je izašlo i zagrebačko izdanje, također u Vitezičinom prijevodu (1960.). Novo izdanje objavio je nakladnik Globus (Zagreb, 1990. i 1991.), u prijevodu Sanje Roić i s pogovorom Zlatka Posavca.

PREVODI I PREPJEVI		
<u>Franco Antonic:</u>	<u>Tjema sunca</u>	--- 35 stihova
<u>Luigi Cavalcani:</u>	<u>Salateis</u>	--- 45 stihova
<u>Luigi Angiolieri:</u>	<u>Sonni</u>	--- 34 stihova
<u>Ugo Foscolo:</u>	<u>Grobovi</u>	--- 295 stihova
<u>Giuseppe Leopardi:</u>	<u>Zakva ili svijet pastiric</u>	--- 320 stihova
<u>A. S. Juffin:</u>	<u>Načelnice pismo Onjegina /in "Avg. Onj."/</u>	--- 79 stihova
<u>Giuseppe Carducci:</u>	<u>Na brdu Marije</u>	--- 48 stihova
"	<u>Na izvornim klitumna</u>	--- 154 stihova
"	<u>Na stanih jednog savjetnika (sve)</u>	--- 402 stihova
"	<u>Iskustvo</u>	--- 34 stihova
"	<u>Novi stih</u>	--- 34 stihova
<u>Cavalcani Giuseppe:</u>	<u>Načelnice pismo</u>	
	<u>/Anton - Galieno - Tako odisej i mi -</u>	
	<u>To protivljenja naroda - Posljedni pjevak -</u>	
	<u>Stih - U tisućlje - Mi koriste i mi žob-</u>	
	<u>Veteric - Akvatic - Radovic - U ovaj</u>	
	<u>svaki stih</u>	--- 151 stih
		ukupno: 1144
		1144

Sl. 2. Leopardi i Croce nisu bili jedini talijanski književnici čija je djela prevodio Vladan Desnica. Popis prijevoda i prepjeva sačuvan u Desničinoj osobnoj ostavštini.

i citate na francuskom, ali ne unosi, po mom mišljenju, poželjne prevoditeljske bilješke. Croceovi su radovi tih godina prevodeni u *Savremeniku* i u *Hrvatskoj reviji*, ali je još ranije posredovanjem Bogdana Radice izravno iz Rima, u *Novoj Evropi* u razdoblju između 1927. i 1934. preveden i objavljen niz njegovih „etičko-političkih“ eseja.³⁰

Antun Nizeteo prvi je u nas 1935. upozorio na Tršćanina Itala Sveva, vjerojatno zahvaljujući svom boravku u Parizu koncem 1920-ih godina, gdje se družio i s Radicom, pa će

³⁰ Biljana ANDONOVSKA, „Pregled ‘Književnog pregleda’ i ‘novo’ u *Novoj Evropi*“, *Nova Evropa 1920–1941. Zbornik radova* (ur. Marko Nedić i Vesna Matović), Beograd 2010., 498. Većinu Croceovih radova preveo je Bogdan Radica, jedan rad je preveden iz rukopisa (prev. J. T., Josip Torbarina?), a jedan s engleskog jezika. U *Novoj Evropi* je o prijevodu Croceove *Estetike* objavljene 1934. u Beogradu pisao Albert Haler. Usp. Albert HALER, „Povodom prevoda Kročeve ‘Estetike’ (Benedeto Kroče: ‘Estetika’). Preveo dr. Dinko Vitezica Beograd. ‘Kosmos’ 1934.“, *Nova Evropa*, 15/1934., knj. 27, br. 10, 394–400. Haler spominje da je Croce gotovo nepoznat u nas te da je jedan hrvatski sveučilišni profesor za njega rekao da je varalica i da bi ga trebalo zatvoriti zbog zavodjenja naivnih (*sic!*). Haler opširno prikazuje teze iz *Estetike*, a na samom se kraju recenzije osvrće na prijevod Trogirana Vinka Vitezice, za koji smatra da je „ispravan, osim izvjesnih grešaka koje su neizbježive pri tako teškom pothvatu“ (*Isto*, 400). U bloku posvećenom obljetnici Leopardijeve smrti u *Hrvatskoj reviji* (10/1937., br. 11, 586–587) Albert Haler prenosi, obilato citirajući, Croceove stavove o Leopardijevoj poeziji. U *Savremeniku* su objavljena dva Croceova rada „Internacionalna pravednost“ (27/1939., br. 7–8, 695–698, preveo P. D.) i „Dvije svjetovne nauke: estetika i ekonomija“ (29/1940., br. 3, 138–141, preveo B. J.) te autorski prilog potpisan istim inicijalima B. J., „Benedetto Croce, sedamdesetogodišnjak“ (29/1940., br. 3, 141–142).

i prevesti njegov roman *Senilità (Mlada starost)*.³¹ Zajedno s Olinkom Delorkom uredio je najznačajniji pjesnički zbornik toga vremena, *Talijanska lirika* (1939.), u kojem su od prevoditelja iz splitskog kruga sudjelovali, uz urednike,³² i Milan Begović (Palazzeschi), Čerina (Soffici), Ilijić (Leopardi), Lozovina (Guinizelli, Foscolo), Miličić (Leopardi), Nazor (Guinizelli, Petrarca, Buonarroti, Beccadelli, Alfieri, Foscolo, Leopardi, Carducci, Stecchetti, Pascoli, D'Annunzio, Gozzano, Saba, Corazzini), Petravić (Leopardi, Carducci, Negri) i Tresić Pavičić (Petrarca). Za zagrebačku ediciju „Knjižnica dobrih romana“ prevodio je s engleskog, francuskog i talijanskog Splićanin Vojmil Rabadan, koji je u tom razdoblju, posebice u društvu sv. Jeronima, bio aktivan i kao dramaturg.

Split 6. travnja 1941. bombardiraju Talijani, nakon čega je u gradu uspostavljena vlast NDH. Već od konca 1930-ih godina evidentan je u časopisima i prijevodnoj književnosti privilegirani položaj talijanske i njemačke kulture, a u to je vrijeme ostvaren znatan broj uzajamno prevedenih književnih djela. Ukinuto *Novo doba* zamijenio je *San Marco* (do tada zadarski list), koji izlazi u dvojezičnom izdanju, a nakon sedam mjeseci zamijenit će ga *Il popolo di Spalato*. U *San Marcu* se ismijava hrvatski jezik, a kulturni prilozi su na prilično niskoj razini. Glazbene novosti uglavnom donose vijesti o izvredbi talijanskih opera u Splitu, a spominje se uspjeh Paraćeve *Adelove pjesme* u Zagrebu, kao i njegovo uglazbljivanje talijanskih pjesnika.³³ U zagrebačkoj periodici su u to vrijeme učestale vijesti o odjecima Budakove proze, pa čak i lirike Marka Čovića, Budakova tajnika, a u Zagrebu izlazi i drugo izdanje Šegvićeve knjižice na talijanskom o gotskom porijeklu Hrvata. Split je okupiran: 10. lipnja 1942. uništena je sinagoga, redaju se ulični atentati, mučenja u zatvorima, vješanja mladih antifašista, ali grad nije pokoren. Već od 1941. djeluju ilegalna glasila pokreta otpora, a od proljeća 1942. sve se više mladih priključuje partizanskim odredima u neposrednom zaleđu.

O tom vremenu svjedoči jedna zaboravljena, prikladno patetična pjesnička zbirka objavljena 1944. u Bariju, gdje se nalazila partizanska baza. Napisao ju je Hvaranin Josip Sibe Miličić, pjesnik, novelist i prevoditelj Carduccija i Leopardija. Po povratku iz Švicarske, gdje je nakon kapitulacije kao jugoslavenski konzul u Rotterdamu bio interniran s ostalim diplomatima, uspijeva se iz Beograda prebaciti do rodnog sela Brusja. Uskoro se odaziva partizanskom pozivu da kao poliglot i tumač prijeđe u Split. U predgovoru zbirci *Deset pjesama o partizanima* datiranom „april 1944.“ piše:

Odlučniji omladinci ostavljali su Split i dizali se padinama i stijenjem Kozjaka i Mosora, napuštali svoje kuće i porodice pa odlazili u junačku borbu sa puškom u ruci, iako je prije toga nisu nikada u njoj imali. Odozgo, za velikih savezničkih pobjeda (...) javljahu krije-

³¹ U nakladi Knjižare Zabavne biblioteke, Zagreb 1935.

³² U Nizeteovom prijevodu su objavljeni sastavci ovih pjesnika: Lorenzo de' Medici, Angelo Poliziano, Michelangelo Buonarroti, Torquato Tasso, Ottavio Rinuccini, Giuseppe Parini, Ugo Foscolo, Giacomo Leopardi, Gabriele D'Annunzio, Angiolo Silvio Novaro, Filippo Tommaso Marinetti, Vincenzo Cardarelli, Giuseppe Ungaretti i Eugenio Montale, a u Delorkovu prijevodu: Cino da Pistoia, Francesco Petrarca, Lorenzo de' Medici, Matteo Maria Boiardo, Lodovico Ariosto, Gaspara Stampa, Torquato Tasso, Vincenzo Monti, Ugo Foscolo, Giosue Carducci, Giovanni Pascoli, Corrado Govoni, Sergio Corazzini i Giuseppe Ungaretti.

³³ *San Marco* (Split), 1/1941., br. 57, 7.

sovima svima nama koji smo ostali u Splitu, da oni za nas bdiju (...). U tim danima ja bih stajao na Mejama i gledao kako trepere svjetlosti navještenja na našim golim planinama.³⁴

U pjesmi *Sa Mosora* očaran je ljepotom prizora: „Pod sobom gledam more i otoke, / Plodna naselja sve do Trogira, / I dalje...// Ovo je, sigurno, najljepši kraj Svemira. / Poljica, Solin, Split, pa svih sedam Kaštela.“ Rat ostavlja strašan trag: „Međutim, / Ovdje me svaki kam, put i selo potsjeća / Na strašne potoke krvi što je ovud protekla. (...) Kroz vijekove / Iz njegovog grožđa nije toliko iscijeđeno vina!“³⁵

Miličić se iz Barija nije vratio, a o njegovoj su sudbini kružile razne glasine i pretpostavke. Nakon duljeg istraživanja došla sam do arhivskog zapisa o njegovoj smrti: jedan je od 1288 boraca poginulih, stradalih ili umrlih i sahranjenih u Južnoj Italiji u kosturnici u Barletti (1970.)³⁶ i Sibe Miličić, umro 20. kolovoza 1944.³⁷

Nakon 1945., kada je riječ o kulturnim transferima, kao da se povijest ponavlja: o danima u Splitu svjedočenja su različita, ovisno o ideološkim pozicijama, a slično kao i 1918., ali sada iz drugih razloga, prevladavaju prijevodi s ruskog i drugih slavenskih jezika: *Kako se kalio čelik* Ostrovske, *Smeđi opium* Alekseja Tolstoja, *Lupež iz Amsterdama* Jurija Valdena i dr. No, kao što je poznato, već nakon 1948. i ta se situacija u kulturi radikalno mijenja.

Naposljetku, kakav se preliminarni zaključak može donijeti o kulturnim transferima u Splitu između 1918. i 1945.? Povijesne promjene u svijetu i u jadranskom okruženju donosile su i promjenu odnosa splitske kulture prema pojedinim stranim kulturama. Najpoznatija i najprisutnija strana kultura, dijelom i zbog svoje autohtonosti u Dalmaciji je bila, nesumnjivo, talijanska, no, s druge strane, valja upozoriti na neprekinute iredentističke pretenzije sa zapadne obale Jadrana. Službeni jezik pokrajine do 1918., talijanski je sa svojim svakodnevnim leksemima ušao u lokalni čakavski dijalekt, koji mu je podario specifične karakteristike. Splitski gimnazijalci čitaju i znaju talijanski (njihovi su profesori studirali u Beču, Grazu ili u Italiji), u knjižari Morpurgo listaju, a u Gradskoj knjižnici posuđuju knjige, a putnici iz Italije donose vijesti o tamošnjoj kulturi, časopisima, knjigama, novim autorima i poetikama. Gotovo svi intelektualci djelatni u Splitu između dva rata prevode književne radove talijanskih autora za časopise, novine ili izdavače. Neki među njima aktivno pridonose stvaranju jadranske orijentacije u zemlji. Brojni su Dalmatinci (Sasso, Ilijić, Lozovina, poslije rata i sam Desnica) prevodili Foscolove *Grobove*, gdje se grobovi velikana ukazuju kao temelj budućeg nacionalnog jedinstva. I knjiga za mladež *Srce* Edmonda De Amicisa isticala je potrebu suživota različitosti u zajedništvu ujedinjene Italije, čemu je najveći doprinos dalo nacionalno školstvo pa je opravdana, u tom duhu učinjena, naivna domestikacija iz pera hvarskog Doljanina učite-

³⁴ Josip MILIČIĆ, *Deset pjesama o partizanima*, Bari 1944.

³⁵ *Isto*, 11. Pjesme su u slobodnom stihu.

³⁶ Usp. <http://www.barlettaviva.it/notizie/anche-barletta-ricorda-i-partigiani-jugoslavi/>.

³⁷ U Arhivu Crne Gore u Podgorici, u ostavštini Jovana Vujoševića, koji je u Južnoj Italiji prikupljao podatke o jugoslavenskim partizanima, u kutiji br. 11, na popisu pod brojem 143, piše: „Josip (Josipa) Miličić / Brusje (Hvar) 1883. / 20. VIII 1944. / Savezna popisna komisija red. br. A – 27 / borac XXVI divizije / umro.“ Miličić je bio rođen u Brusju 1886., no prema svim ostalim podacima nema dvojbe da je riječ upravo o njemu. Podatak je u Arhivu pronašla i prenijela mi ga mr. sc. Olivera Popović, kojoj ovdje srdačno zahvaljujem.

lja Petra Kuničića (izašla u četvrtom izdanju 1928.). Talijanska poezija (Dante, Leopardi, Carducci, Pascoli) pomagala je splitskim gimnazijalcima početkom 1920-ih godina izgraditi odnose spram ženskog spola, pri čemu je zanimljivo da su zaobilazili Petrarku i „nisu trpjeli“ odveć sofisticiranog D'Annunzija.³⁸ Kasnije je jedan od njih, Bogdan Radica, i po rodbinskoj liniji, postao veliki zagovornik Guglielma Ferrera, inače Lombrosova zeta i kozmopolita, povjesničara i spisatelja neprihvaćenog u talijanskim sveučilišnim krugovima, djelatnog u ženevskom egzilu (*Colloqui con G. Ferrero*, 1939.),³⁹ ali je također prevodio i posredovao mišljenje Benedetta Crocea, ponajviše na stranicama zagrebačke *Nove Evrope*, od 1927. do 1934. Mladi je Vladan Desnica također zaokupljen Croceom dok skicira prve zapise svoje proze: u splitski, a time hrvatski i jugoslavenski kulturni krug posreduje vlastitim marom prevedene, tiskane i ukoričene Croceove eseje (*Eseji iz estetike*, 1938.). Taj će filozof, povjesničar i književni kritičar obilježiti duhovni život Italije sve do pedesetih godina 20. stoljeća, a bit će i predsjednik međunarodnog PEN-centra od 1949. do 1952. Već su 1935. u Zagrebu tiskane dvije knjige socijalista i antifašista Ignazija Silonea, *Fašizam* i *Fontamara*,⁴⁰ a njegov će roman *Kruh i vino* Desnica prevesti i objaviti u Zagrebu 1952.

Razdoblju fašizma – talijanski je nagoviješten već 1920., službeno uveden 1922., slomljen 8. rujna 1943. – slijedio je utjecaj njemačkog nacizma u NDH. Osim već spomenutog dominantnog položaja talijanske i njemačke kulture u časopisima i prijevodnoj književnosti, valja naglasiti da se i hrvatski autori prevode na talijanski. Također, još za trajanja rata, jedna pjesnička zbirka na hrvatskom tiskana je na oslobođenoj teritoriji u Italiji. Nakon 1945., slično kao i 1918., opet prevladavaju prijevodi s ruskog i drugih slavenskih jezika.

Prevoditeljski i kulturološki odabiri pripadnika splitskog kulturnog kruga, jezično i tematski obilježenog jakom lokalnom notom, bili su određeni osobnim intelektualnim afinitetima, ideološkim orijentacijama te biografskim koordinatama. U prvu grupu, uz brojne intelektualce rođenjem ili boravkom Splitske, pripada Vladan Desnica sa svojim zanimljivim autorskim prevoditeljskim projektom tiskanim u Splitu. Transferi u kojima su posredovali kao autori ili prevoditelji pridonijeli su konstrukciji specifične kulturne klime ne samo u gradu, nego i u cijeloj zemlji, a istodobno i konstrukciji osobnih stvaralačkih poetika kojima je i splitska povijest i geografija utisnula svoj prepoznatljiv i dragocjen žig.

³⁸ B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 46.

³⁹ Ferrerova (1871. – 1942.) koncepcija povijesti bila je tragu neomomsenizma i neorenanizma; 1914. godine podržao je sudjelovanje Italije u ratu, kasnije bio oštar protivnik fašima. Na str. 2 navedene Radičine knjige *Colloqui* zapisano je: „I *Colloqui con Guglielmo Ferrero* sono stati scritti per il libro di B Raditza: *Susreti s Evropom* (Incontri coll'Europa), che sarà pubblicato dalla Casa editrice Geca Kon 'Kosmos' – di Belgrado.“ („Razgovori s Guglielmom Ferrerom bili su napisani za knjigu B. Raditze: *Susreti s Evropom*, koja će biti objavljena kod izdavačke kuće Gece Kona 'Kosmos' iz Beograda.“ Prev. S. R.)

⁴⁰ *Fašizam* je preveo Milan Durman, a *Fontamaru* Splitsčanin Ante Jureša. O Desničinom prijevodu *Kruha i vina* usp. Sanja Roć, „Dva prijevoda jedne knjige: Ignazio Silone, *Hleb i vino* / *Kruh i vino*“, *U čast Pera Jakobsena* (ur. Dejan Ajdačić i Persida Lazarević Di Đakomo), Beograd 2010., 397–406.

MEMBERS OF THE SPLIT CULTURAL CIRCLE AS TRANSLATORS AND MEDIATORS OF CULTURAL TRANSFERS (1918–1945)

Although they did not always publish their works and translations in Split-based publications, the following authors can be considered members of the Split cultural circle in the period from 1918 to 1945: Frano Alfirević, Milan Begović, Niko Bartulović, Ante Cettineo, Vladimir Čerina, Vinko Lozovina, Stjepko Ilijić, Petar Kuničić, Josip Sibe Miličić, Vladimir Nazor, Antun Nizeteo, Bogdan Radica, Jakša Ravlić, Vladimir Rismondo, Kerubin Šegvić, Tin Ujević, Verka Škurla Ilijić, and some other authors and cultural mediators. All of them were well-versed in foreign cultures and they translated from different languages, and very commonly from Italian, which made them active mediators in contemporary cultural transfers. The cultural transfers mediated by the members of the Split cultural circle in the interwar period contributed to the making of a very specific cultural climate in the town and in the country, while simultaneously shaping the poetics of individual authors which were in turn also shaped by the history and geography of Split. The paper examines the relationship of these people who were born or resided in Split (including Vladan Desnica) towards the Italian culture and other cultures. The paper focuses on the choices, modalities and results of their work, on the reception of the translations and their influence in Split as well in the broader Croatian context in the period from 1918 to 1945.

Key words: cultural transfers, translation, Split cultural circle between the two World Wars

Izvori i literatura

Hrvatska revija (Zagreb), 1928. – 1945.

Jadranska straža (Split), 1923. – 1941.

Nova Evropa (Zagreb), 1920. – 1941.

San Marco (Split), 1941.

Savremenik (Zagreb), 1918. – 1941.

Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945. (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2010.

Biljana ANDONOVSKA, „Pregled ‘Književnog pregleda’ i ‘novo’ u *Novoj Evropi*“, *Nova Evropa 1920–1941. Zbornik radova* (ur. Marko Nedić i Vesna Matović), Beograd 2010., 498.

Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, „Lingue e letteratura in contatto nel giornale spalatino ‘San Marco’ (Aprile – Novembre 1941)“, *Lingue e letterature in contatto* (ur. Bart van den Bossche, Marco Bastian- sen i Corinna Salvadori Loneran), sv. 1, Firenze 2002., 389–401.

Joško BARIĆ – Šimun JURIŠIĆ, *Splitsko iverje 1882–1941*, Split 1983.

Niko BARTULOVIĆ (ur.), *Jadranska antologija*, Split 1934.

Niko BARTULOVIĆ, *More u našoj književnosti*, Split 1927.

- Enzo BETTIZA, *Esilio*, Milano 1996.
- Rudolf BIČANIĆ, *Kako živi narod*, sv. 1: *Život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1935.
- Ivan BOŠKOVIĆ, *Splitske teme*, Zagreb 2010.
- Benedetto CROCE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.
- Albert HALER, „Povodom prevoda Kročeove ‘Estetike’ (Benedeto Kroče: ‘Estetika’. Preveo dr. Dinko Vitezica Beograd. ‘Kosmos’ 1934.)“, *Nova Evropa*, 15/1934., knj. 27, br. 10, 394–400.
- Alekandar JAKIR, „O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Rokšandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 13–26.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Šimun JURIŠIĆ, „Iz splitske kazališne povijesti“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 117–121.
- Duško KEČKEMET, *Bibliografija o Splitu*, Split 2008.
- Duško KEČKEMET, *Prošlost Splita*, Split 2002.
- Anatolij KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, Split 1985.
- Vinko LOZOVINA, *Machiavelli i njegova politička nauka*, Zagreb 1928.
- Giovanni MARCOCCIA, *Spalato e la sua italianità*, Roma 1919.
- Giulio MENINI, *Passione adriatica*, Bologna 1925.
- Josip MILIČIĆ, *Deset pjesama o partizanima*, Bari 1944.
- Hrvoje MOROVIĆ, *Građa za bibliografiju splitske periodike*, Split 1968.
- Luciano MORPURGO, *Caccia all'uomo. Vita, sofferenze e beffe. Pagine di diario 1938–1944*, Roma 1946.
- Luciano MORPURGO, *Quando ero fanciullo*, Roma 1938.
- Zdravko MUŽINIĆ, „Književni život u Splitu između dva rata“, *Mogućnosti*, 12/1965., br. 1–2, 1271–1283.
- Zdravko MUŽINIĆ, „Književno nakladništvo u Splitu od 1882. do 1941.“, *Zadarska revija*, 39/1990., br. 4, 531–535.
- Zdravko MUŽINIĆ, „Neumorni književni pregalač Ante Petravić“, *Zadarska smotra*, 41/1992., br. 6, 17–23.
- Zdravko MUŽINIĆ, „O jeziku splitske pisane riječi nakon Prvoga svjetskog rata“, *Jezik*, 38/1990.–1991., br. 5, 145–150.
- Zdravko MUŽINIĆ, „Tragični splitski poletarac Branko Stanojević (1897.–1921.)“, *Hrvatska obzorja*, 5/1997., br. 2, 386–390.
- Vladimir NAZOR, *Sabrana djela*, sv. 3: *Prepjevci* (ur. Vida Flaker), Zagreb 1977., 199–206. *Nova Evropa*, 8/1927., knjiga 15, br. 3–4.
- Grga NOVAK, *Povijest Splita*, 4 sv., Split 1978.
- Grga NOVAK, *Židovi u Splitu*, Split 1920.
- Vlatko PAVLETIĆ, *Tajna radne sobe. Razgovori o književnom stvaralaštvu*, Zagreb 1995.
- Ante PETRAVIĆ, *Četvrte studije i portreti*, Split 1923.
- Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.
- Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Beograd 1940.
- Bogdan RADICA, *Colloqui con Guglielmo Ferrero seguiti dalle grandi pagine*, Lugano 1939.
- Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Zagreb 2002.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona, 1982.

Vladimir RIMONDO, *Oblici i slova*, Split 1979.

Sanja ROIĆ, „Dva prijevoda jedne knjige: Ignazio Silone, *Hleb i vino / Kruh i vino*“, *U čast Pera Jakobsena* (ur. Dejan Ajdačić i Persida Lazarević Di Đakomo), Beograd 2010., 397–406.

Sanja ROIĆ, *Stranci. Portereti s margine granice i periferije*, Zagreb 2006.

Drago ROKSANDIĆ, „Boško Desnica – Vladanu Desnici. Izbor pisama iz Osobne ostavštine (1933.–1938.) Vladana Desnice“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, 20/2015., 370–401.

Cherubino SEGVIC, *I Croati – la loro missione storica*, Roma 1941.

Kerubin ŠEGVIĆ, *Le origini gotiche dei Croati*, Zagreb 1941.

Oskar TARTAGLIA, *Veleizdajnik (Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla)*, Zagreb – Split 1928.

Marko UVODIĆ, *Libar odabranih proza* (prir. Zdravko Mužinić), Šibenik 1973.

Josip UŽAREVIĆ, „U potrazi za književnim transferom“, *Transfer. Zbornik radova o transferima u kulturi* (ur. Jasmina Vojvodić), Zagreb 2012., 55–63.

Mirko ŽEŽELJ, *Veliki Tin*, Zagreb 1976.

10.

FRANCUSKA KNJIŽEVNOST U PRIJEVODIMA PRIPADNIKA SPLITSKOG KULTURNOG KRUGA

Sanja Šoštarčić

UDK: 821.133.1 (=163.42):316.74

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U uvodnom dijelu članka govori se o prijevodu kao elementu interkulture komunikacije čiju su važnost često isticali francuski i hrvatski komparatisti (Van Tieghem, Guyard, Pichois, Rousseau, Chevrel, Masson, Hergešić) i sociolozi književnosti (Bourdieu, Sapiro, Heilbron). U nastavku se daje pregled prevoditeljskog rada pripadnika splitskog kulturnog kruga (Milan Begović, Vladimir Nazor, Tin Ujević, Verka Škurla-Iljić, Ante Cettineo, Božena Begović, Frano Alfirević, Vinko Tecilazić, Bogdan Radica, Jerka Belan, Vojmil Rabadan, Ante Jurević i Vladan Desnica) i upozorava na njihovu važnu ulogu u posredovanju između francuske i hrvatske kulture te u povećanju simboličkog kapitala francuske književnosti u Hrvatskoj. Završni dio posvećen je trima hrvatskim prijevodima Gideovog putopisa *Retour de l'U. R. S. S.* (1936.), a naglasak je stavljen na Desničin prijevod toga djela, objavljen 1952. godine.

Ključne riječi: književno prevođenje, interkulturalna komunikacija, komparativna književnost, splitski prevoditelji, francuska književnost, André Gide, Vladan Desnica

I.

Prijevod predstavlja značajan element interkulture komunikacije i važnu građu u književnoznanstvenim istraživanjima. Ne čudi, stoga, da je francuska komparatistika od svojih začetaka prevođenju i prijevodima posvećivala veliku pozornost. Tako je Van Tieghem, jedan od pionira komparativne književnosti, u svojoj knjizi *La littérature comparée* (1931.) istaknuo važnu ulogu prevoditelja kao neophodnih posrednika u književnoj razmjeni među narodima te ustvrdio da proučavanje prijevoda predstavlja preliminarni dio većine komparatističkih istraživanja. Po njegovom mišljenju, znanstveni rad treba se temeljiti na potpunom i točnom prijevodu nekog teksta, a često zahtijeva i dobro poznavanje prevoditelja (njegove biografije, književne karijere, društvenog statusa itd.).¹

¹ Paul VAN TIEGHEM, „Les intermédiaires“, *La littérature comparée*, Paris 1931., 152–167.

Van Tieghemovo su stajalište dijelili i drugi francuski komparatisti. Dok Marius-François Guyard ističe da su prijevodi „najrašireniji način upoznavanja stranih djela“² te napominje da se u djelima posvećenim fortuni (repciji) stranih pisaca redovno proučavaju i njihovi prevoditelji,³ posebice ako je riječ o jakim osobnostima ili prevoditeljima koji se hvataju u koštac sa značajnim djelima,⁴ Claude Pichois i André-Michel Rousseau prijevode vide kao „najlakše i najčešće sredstvo za upoznavanje remek-djela svjetske književnosti“⁵ a proučavanje prijevoda „ponajprije [kao] stvar povijesti one književnosti u kojoj je prijevod nastao“⁶ odnosno primateljske književnosti. Pichois i Rousseau ističu da istraživač mora proučiti prevoditelja, njegov rad te sociološke i komercijalne čimbenike koji su utjecali na izbor teksta za prijevod. Jednako tako, navedena dvojica komparatista naglašavaju nužnost izrade bibliografije koja bi sadržavala detaljne podatke (datum, mjesto i način publikacije, naklada, prodaja i cijena, broj i sastav čitatelja, ocjena tehničke vrijednosti prijevoda ili prevoditelja) o svim prijevodima na francuski jezik.

Početak 21. stoljeća, Pichoisovu i Rousseauovu ideju realizirali su komparatisti Yves Chevrel i Jean-Yves Masson. Polazeći od stajališta da svi prijevodi čine sastavni dio nacionalne jezične i kulturne baštine što ih je tradicionalna povijest književnosti zanemarivala dajući prednost originalnim djelima, Chevrel i Masson pokrenuli su projekt *Histoire des traductions en langue française (HTLF)*, čiji je cilj proučiti povijest prijevoda raznih tekstova (književnih, filozofskih, vjerskih, znanstvenih itd.) na francuski jezik u razdoblju od srednjeg vijeka do kraja 20. stoljeća.⁷

Francuska komparatistika snažno je utjecala na mnoge europske komparatiste, pa tako i na Ivu Hergešića, romanista i osnivača zagrebačke Katedre za komparativnu književnost. Hergešić je u program Katedre uvrstio i predavanja o književnim posrednicima (prijevodima) te o stranim pobudama u hrvatskoj književnosti i francusko-hrvatskim književnim dodirima. Prevođenju je pristupio kao komparatist (isticao je znanje stranih jezika kao važnu kompetenciju komparatista), prevoditelj (dosta je prevodio, u prvom redu s francuskog, španjolskog i njemačkog jezika) i traduktolog (1934. napisao je kraći tekst o prevođenju). U traduktološkom spisu naslovljenom „O prijevodima i prevođenju“ Hergešić preuzima većinu Van Tieghemovih postavki, ali iznosi i neka vlastita razmišljanja: ističe da mali narodi moraju učiti strane jezike, odnos pisca i prevoditelja uspoređuje s brakom, tvrdi da književna djela treba prevoditi književnik, vičan baratati književnim instrumentima itd.⁸

Važna uloga prijevoda u interkulturnoj razmjeni i u književnoznanstvenom istraživanju – na kojoj inzistiraju komparatisti – za sobom povlači i određene opasnosti na koje je upozorio francuski sociolog Pierre Bourdieu, autor tzv. teorije književnog polja. Bourdieu, naime, upozorava da djela (književna, filozofska i dr.) prilikom izmještanja iz jednog polja

² Marius-François GUYARD, *La littérature comparée*, Paris 1965., 16.

³ *Isto*, 28.

⁴ *Isto*, 33.

⁵ Claude PICHOS – André-Michel ROUSSEAU, *Komparativna književnost*, Zagreb 1973., 64.

⁶ *Isto*, 65.

⁷ Jean-Yves MASSON – Yves CHEVREL, „Histoire des traductions en langue française“ (http://www.crlc.paris-sorbonne.fr/FR/Page_axe_recherche.php?P1=9).

⁸ Ivo HERGEŠIĆ, „O prijevodima i prevođenju“, *Komparativna književnost*, Zagreb 2005., 109–120.

u drugo, odnosno iz nacionalnog u internacionalno polje, sa sobom ne nose svoj originalan kontekst, što može dovesti do nesporazuma.⁹ Kako upozoravaju sociolozi Johan Heilbron i Gisèle Sapiro, polje u koje se (prevedeno) djelo prenosi, određeno je cijelim nizom specifičnih čimbenika i instancija (kontrola tiska, izdavačka struktura, specijalizirane biblioteke ili kolekcije, izdavačka politika pojedinih izdavačkih kuća, časopisi i novine, razni oblici konsekracije itd.) koji utječu na interpretaciju i recepciju. Po njihovom mišljenju, prijevod nije samo instrument posredovanja i razmjene, nego može imati i političku i ekonomsku funkciju te biti oblik legitimacije i konsekracije kako autora djela tako i njegovog prevoditelja.¹⁰

II.

Procesu konsekracije pojedinih francuskih pisaca, kao i francuske književnosti u cjelini, značajan su doprinos dali pripadnici splitskog kulturnog kruga: Milan Begović, Vladimir Nazor, Tin Ujević, Verka Škurla-Iljić, Ante Cettineo, Božena Begović, Frano Alfirević, Vinko Tecilazić, Bogdan Radica, Jerka Belan, Vojmil Rabadan, Ante Jurević i Vladan Desnica. Njihovi prijevodi predstavljaju potvrdu kontinuiranog zanimanja za francusku književnost koje se kod hrvatskih čitatelja može pratiti od druge polovice 19. stoljeća. Među instancijama koje su odigrale važnu ulogu u posredovanju između francuske i hrvatske kulture posebno treba istaknuti školstvo (1876. francuski je jezik postao obavezni predmet u gimnazijama, a 1883. organizirana je nastava francuskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu) i časopise, u prvom redu *Vienac*, središnji književni časopis druge polovice 19. stoljeća, a potom i brojne časopise hrvatske moderne koji izlaze na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.¹¹ Po svjedočenju Nikole Andrića, utemeljitelja i urednika Zabavne biblioteke, zanimanje za francusku književnost i učenje francuskog jezika još je izraženije nakon Prvoga svjetskog rata.¹² Ne čudi, stoga, da se u Zabavnoj biblioteci – koja broji 600 svezaka – nalazi čak 116 francuskih naslova.

Među prevoditeljima u Andrićevoj biblioteci našli su se i neki pripadnici splitskog kulturnog kruga (Škurla-Iljić, Radica, Nazor, Ujević, M. Begović, Rabadan). Većina ih je, međutim, svoje prijevode objavila u nekim drugim izdanjima (u prvom redu u knjigama, a dijelom i u časopisima).¹³ Iako su rođenjem ili određenim životnim okolnostima bili ve-

⁹ Pierre BOURDIEU, „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2002., br. 145, 3–8.

¹⁰ Johan HEILBRON – Gisèle SAPIRO, „La traduction littéraire, un objet sociologique“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2002., br. 144, 3–5.

¹¹ U *Viencu* je od 1869. do 1900. g. objavljeno 215 djela u hrvatskom prijevodu, od čega 115 prijevoda s francuskog. Kad su u pitanju časopisi moderne, francuska je orijentacija bila posebno izražena među pripadnicima tzv. bečko-zagrebačke grupe.

¹² Andrić to objašnjava željom hrvatskih čitatelja da njemački tvrđi duh i način mišljenja zamijene vedrijim i jasnijim francuskim stajalištima. V. Nikola ANDRIĆ, „Našim čitaocima“, u: Paul BOURGET, *Druga ljubav*, Zagreb 1919., 3–5.

¹³ U *Jadranskoj straži* postojala je rubrika *Književni dio* u kojoj se mogu naći pjesme i kraći prozni tekstovi domaćih i stranih pisaca (uključujući i francuske). Ovisno o godištima, navedena je rubrika sadržavala između 20 i 80 priloga, a među prevedenim francuskim autorima nalaze se: Hugo (1935., preveo Ivo Mirković), Supervielle (1936., preveo Ante Cettineo; 1941., prev. M. Č.), Dupouy (1937. i 1938., preveo dr. S. M., ilustrirao A. Maurović) i Daudet (1940., preveo R. B. Maldini). Za razliku od *Jadranske straže*, splitski književni časopisi (*Revensans*, *Suvremeni vidici*, *Koračnja*), pokrenuti 1920-ih, bili su vrlo kratkog vijeka.

zani za Split,¹⁴ svoje su prijevode najčešće objavljivali kod zagrebačkih izdavača (Kuća dobre štampe, Zor, Matica hrvatska, Glas rada i dr.).¹⁵ O važnoj ulozi pripadnika splitskog kulturnog kruga u posredovanju između francuske i hrvatske kulture svjedoče podaci o njihovoj bogatoj prevoditeljskoj djelatnosti, koja će biti predstavljena kroz niz kratkih prevoditeljskih portreta.¹⁶

Književnik Milan Begović (1876. – 1948.) uglavnom je prevodio za kazalište. Među njegovih četrdesetak prijevoda nalazi se i pet drama prevedenih s francuskog: *Pelleas i Melisanda* Mauricea Maeterlincka (1907.), *Gola žena* Henryja Bataillea (1911.), *Stomljena krila* Pierrea Wolfa (1921.), *Kradljivka* Paula Armona i Marcela Gerbidona (1928.) i *U svijetu dosade* Édouarda Paillerona (1928.).

Vladimir Nazor (1876. – 1949.) prevodenjem se počeo baviti usporedo s pisanjem poezije. Iako je uglavnom prevodio s talijanskog i njemačkog, preveo je i 44 pjesme francuskih pjesnika 19. stoljeća, a najveći broj njegovih prepjeva – njih 38 – objavljen je u Ježićevoj antologiji *Francuska lirika* (1941.). U navedenoj antologiji dominiraju Nazorovi prijevodi Hugoa (6 pjesama), Baudelairea (5 pjesama)¹⁷ i Sullyja Prudhommea (3 pjesme), dok su ostali pjesnici zastupljeni s jednom ili dvije pjesme. Osim toga, Nazor se zanimao i za teoriju prevodenja pa se kod njega može naći i poneko traduktološko razmišljanje.

Tin Ujević (1891. – 1955.) prevodenju se posvetio nakon što mu je 1945. zabranjeno javno djelovanje. S francuskog je prevodio poeziju Rimbauda (*Sezona u paklu*) i Verhaerena (*Sunce u čovjeku*, 1951.), a 1952. objavljeni su Baudelaireovi *Cvjetovi zla*, koje je preveo s Dunjom Robić (1922. – 1999.) i Splićaninom Antom Jurevićem (1913. – 1989.).¹⁸ U Ježićevoj je antologiji Ujević objavio jednu Mallarméovu i jednu Divoireovu pjesmu. Njegov je prevoditeljski opus vrlo raznolik pa obuhvaća i Albert-Jeanov „osrednji pustolovni roman“¹⁹ *Zatočena ljubav* (1932.) i romane iz Proustovog ciklusa *U traganju za izgubljenim vremenom* (*Jedna Swannova ljubav*, 1953.; *U sjeni procvatih djevojaka*, 1955.; *Vojvotkinja de Guermantes*, 1955.; *Combray*, 1977.). Pored Prousta, Ujević je prevodio i druge klasike francuske proze: Zolu (*Germinal*, 1946.), Balzaca (*Seljaci*, 1947.; *Slike iz seoskog života*, 1960.), Stendhala (*Talijanske kronike*, 1948.; *Opatica iz Castra*, 1949.), Daudeta (*Tartarinova trilogija*, 1948.), Flauberta (*Novembar*, 1950.), Maupassanta (*Jedan život*, 1952.) i Sartrea (*Mučnina*, 1952.).

¹⁴ Kao što je u svom izlaganju na *Desničinih susretima 2015.* istaknula Iva Grgić Maroević, riječ je o autorima koji su rodom iz Splita ili onima koji su za Split vezani obrazovanjem, formiranjem, djelovanjem ili neočekivanim biografskim okolnostima.

¹⁵ Mnogi su umjetnici 1930-ih napuštali Split i odlazili u veća središta, najčešće u Zagreb i Beograd. V. Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 459.

¹⁶ Podaci o prevoditeljskoj djelatnosti pripadnika splitskog kulturnog kruga prikupljeni su iz knjižničnih kataloga (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Knjižnice grada Zagreba, Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu), referentne građe (*Hrvatska enciklopedija*, *Proleksis enciklopedija*, *Hrvatski biografski leksikon*, *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, *Katalog Zabavne biblioteke*, *Svjetska književnost u hrvatskim prijevodima*), časopisa (*Jadranska straža*), antologija poezije i sabranih djela pojedinih hrvatskih pisaca.

¹⁷ O Nazorovim prijevodima Baudelaireove poezije v. Cvijeta PAVLOVIĆ, „Nazorovi prijevodi Baudelairea“, *Hrvatsko-francuske književne veze. 15 studija*, Zagreb 2008., 145–155.

¹⁸ Manji broj prijevoda navedenih u ovom članku nastao je u koautorstvu, ali kako – s izuzetkom Jurevića – nije riječ splitskim koautorima, podaci o njima nisu navođeni.

¹⁹ Hergešić je taj prijevod ovako prokomentirao: „(...) ima i slučajeva, kad je prevodilac tako reći iznad samoga pisca: nije li tužno, da je osrednji pustolovni roman kao što je *Zatočena ljubav* Albert Jeana morao prevesti ovako velik pjesnik kao što je Tin Ujević.“ (I. HERGEŠIĆ, „O prijevodima i prevodenju“, 119.)

Književnica i prevoditeljica Verka Škurla-Ilijić (1891. – 1971.) za Andrićevu je Zabavnu biblioteku prevela tri francuska sentimentalna romana: *Magali* (1922.), koji su pod pseudonimom Delly napisali Marie i Frédéric Petitjean de la Rosière, *Utočište* (1923.) Jacquesa Bascheta te *Novi potop* (1933.) Noëlle Roger.

Pjesnik Ante Cettineo (1898. – 1956.) prevodio je s portugalskog, španjolskog i francuskog jezika. U *Jadranskoj straži* objavio je prijevode osam brazilskih i portugalskih pjesama te pet pjesama francuskog pjesnika Julesa Superviellea (1936.). Prevodio je i brazilsku prozu.

Kći Milana Begovića, Božena Begović (1901. – 1966.), bila je glumica, književnica i prevoditeljica. Prevodila je književna djela – Saint-Exupéryja (*Zemlja ljudi*, *Noćni let*, 1944.), Balzaca (*Mercadet*, 1947.), Maupassanta (*Yvette*, 1952.; *Ljubavni sastanak*, 1978.), Édith Thomas (*Eva i druge*, 1955.) i Stendhala (*Život Henrija Brularda*, 1957.), ali i francusku memoarsku prozu, romansirane biografije te studije iz povijesti i povijesti umjetnosti.

Pisac i prevoditelj Frano Alfirević (1903. – 1956.) diplomirao je francuski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i kao stipendist francuske vlade proveo devet mjeseci u Montpellieru. S francuskog je prevodio Anatolea Francea i Paula Valéryja. Zanimanje za život bretonskih ribara (napisao je raspravu koja je u Francuskoj objavljena i nagrađena) vjerojatno ga je potaknulo da 1952. prevede roman Pierrea Lotija *Islandski ribar*.

Vinko Tecilazić (1904. – 1989.) s francuskog je prevodio Duhamela (*Ponoćna ispovijed*, 1940.), Aragona (*Baselska zvona*, 1946.), Zolu (*Slom*, 1950.; *Novac*, 1952.), Guillouxa (*Crna krv*, 1951.), Barbussea (*Oganj*, 1952.), Dabita (*Nenadana smrt*, *Pariska predgrađa*, 1952.), Balzaca (*Veličina i pad Césara Birotteaua*, 1953.; *Banka Nucingen*, 1953.; *Slike iz pariskog života*, 1960.; *Slike iz privatnog života*, 1960.), Vernea (*Put na mjesec*, 1953.), Nizana (*Urota*, 1956.), Vaillanda (*325 000 franaka*, 1957.) i Butora (*Izmijenjena odluka*, 1958.). Pored toga, Tecilazić je preveo i drugi dio Proustovog ciklusa *U traganju za izgubljenim vremenom* (*Sodoma i Gomora*, 1958.; *Zatočenica*, 1963.; *Bjegunica*, 1965.; *Pronađeno vrijeme*, 1965.).

Navedenim podacima valja pridodati da je u već spomenutoj Zabavnoj biblioteci objavljen i roman *Nerancula* (1930.) Panaita Istratija, rumunjskog pisca francuskog jezičnog izričaja.²⁰ Predgovorom ga je popratio Bogdan Radica (1904. – 1993.), splitski povjesničar, publicist, književnik i prevoditelj. U istoj se biblioteci Radica našao i u ulozi prevoditelja Unamunovih djela *Magla* i *Tri uzorite novele* (1929.), za koja je također napisao predgovor.

Prevoditeljica Jerka Belan (1906. – 1993.) prevodila je djela francuskih prozaika: Zole (*Lurd*, 1951.; *Osvajanje Plassansa*, 1955.), Dabita (*Hotel Sjever*, 1952.), Ayméa (*Zelena kobila*, 1958.) i Sartrea (*Zid*, 1956.; *Intimnost*, *Soba*, 1965.). U njezinom se prevoditeljskom opusu nalaze i djela dviju književnica – Françoise Sagan (*Predaja*, 1967.) i Raphaele Billetdoux (*Osvrni se na lijepe stvari*, 1980.) – te manje prevedenih pisaca – Casanove (*Bijeg iz mletačke tamnice*, 1953.), Jacquemarda (*Mafija u Parizu*, 1978.) i Falleta (*Školjka Ljupka ili Glas oceana*, 1982.).

Književnik, redatelj, dramaturg, teatrolog i prevoditelj Vojmil Rabadan (1909. – 1988.) doktorirao je 1957. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s temom iz francuske književnosti.

²⁰ U knjizi je kao prevoditelj naveden M. Mirč (Vel. Bečkerek).

Prevodio je sa starogrčkog, latinskog, talijanskog, slovenskog i bugarskog jezika. S francuskog je preveo cjelokupni pjesnički opus François Villona (1978.), a svoj je prijevod (tiskan usporedo s originalnim tekstom) popratio brojnim komentarima i studijom o Villonu.²¹ Prevodio je i djela francuskih romanopisaca 19. i 20. stoljeća: Ghéona (*Tri kralja*, 1934.; *Santaremski đaci*, 1935.), Bazina (*Zemlja umire*, 1935.) i Suea (*Tajne grada Pariza*, 1969.).

Kao što je vidljivo iz podataka o prevoditeljskoj djelatnosti pripadnika splitskog kulturnog kruga rođenih krajem 19. i početkom 20. stoljeća,²² njihov je opus bogat i žanrovski raznolik. Najčešće ipak prevode djela pisaca iz 19. i 20. stoljeća, u prvom redu prozu, potom poeziju i dramska djela. Iako je riječ o prevoditeljima koji uglavnom prevode s nekoliko stranih jezika, prevodenje nije njihova primarna djelatnost: među njima se nalaze klasici hrvatske književnosti, ugledni kazališni djelatnici, publicisti i dr.

III.

Neke osobitosti splitskih prevoditelja mogu se uočiti i kod Vladana Desnice, književnika, scenarista, kritičara i prevoditelja s nekoliko jezika. Tijekom 1950-ih i 1960-ih Desnica je objavio veći broj prijevoda s francuskog, talijanskog i ruskog jezika.²³ Kad je u pitanju francuski jezik, Desničin prevoditeljski opus obuhvaća prozna djela iz 20. stoljeća: sedam noveleta Jeana Paulhana (1954.), dvije zbirke pripovijetki Marcela Ayméa (*Priče mačke na grani*, 1963.; *Druge priče mačke na grani*, 1965.) te dva putopisa Andréa Gidea (*Povratak iz SSSR* i *Dopune mom Povratku iz SSSR*, 1952.). Najzanimljivijom se građom za ovaj rad pokazao prijevod Gideovih putopisa koji su u Francuskoj izazvali burne reakcije i polemike, a u Hrvatskoj doživjeli tri različita izdanja.

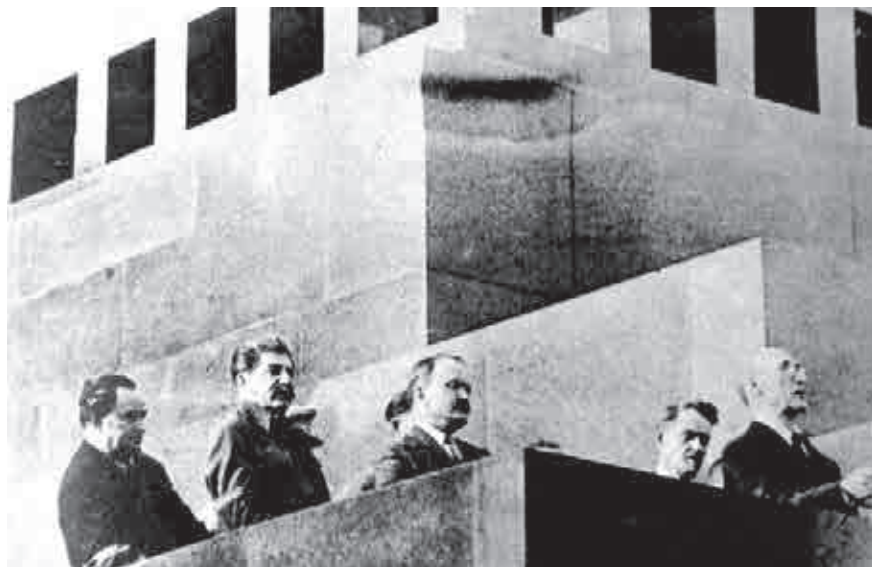
Gideove simpatije prema Staljinu i sovjetskom komunizmu francuski su čitatelji uočili 1932., kada je časopis *Nouvelle Revue française* počeo objavljivati ulomke iz piščevog dnevnika.²⁴ Četiri godine poslije, u lipnju 1936., Gide je dobio poziv da posjeti Moskvu. Tijekom svog desetotjednog boravka u Sovjetskom Savezu – koji su domaćini pomno isplanirali – Gide se susreće s oduševljenim radnicima, posjećuje parkove kulture, razgledava tvornice, ogledne radničke gradove i odmarališta, ali ubrzo uočava i ono što mu sovjetski vodiči nisu željeli pokazati: materijalnu bijedu radništva, društvenu nejednakost, višak birokracije, manjak kritičkog duha, slobode i individualnosti, kult ličnosti, kompleks superiornosti prema inozemstvu itd. Kao deklariranom homoseksualcu, posebno mu je zasmetao zakon koji

²¹ O Rabadanovom prijevodu Villona v. Nenad Ivrtić, „Rabadanova ‘Summula villoniana’“, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb 2009., 114–122.

²² Budući da su splitski prevoditelji druge generacije (Selem, D. Bradčić, Tomasović, Mrkonjić, Klarić, Telečan, Budor i Maroević) rođeni između 1936. i 1941. godine, njihovi prijevodi nisu obuhvaćeni ovim radom.

²³ Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 240.

²⁴ Tom je prigodom romanopisac François Mauriac s čuđenjem primijetio da Gide, koji je mlade podučavao da je svako ljudsko biće jedinstveno i nezamjenjivo, „sada priželjkuje trijumf boljševičkog terminjnaka u kojem će svatko biti zamjenjiv“. V. Claude MARTIN, *Gide*, Paris 1963., 166.

Sl. 1. André Gide (prvi zdesna) drži govor na Lenjinovom mauzoleju u povodu smrti Maksima Gorkog 1936. godine

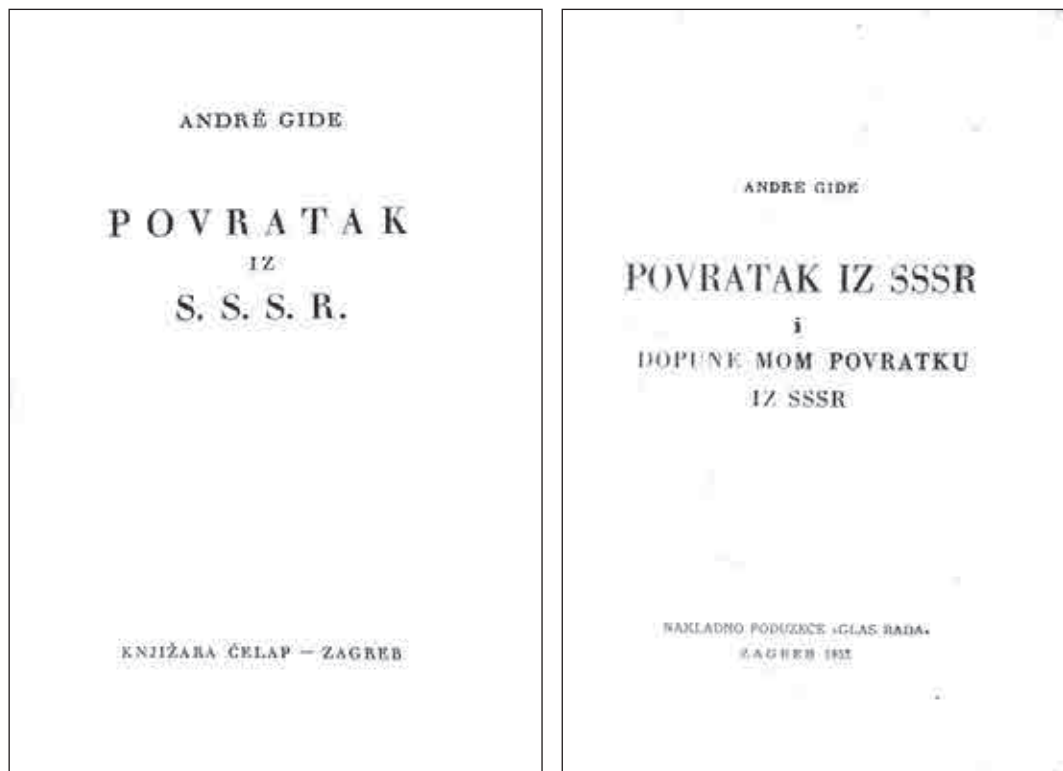
homoseksualce tretira kao kontrarevolucionare i „osuđuje na deportaciju od pet godina, s mogućnošću produženja kazni, ako se za vrijeme progonstva ne poprave“.²⁵ Svoja zapažanja i dojmove Gide je iznio u putopisu *Retour de l'U. R. S. S.* (1936.), koji je odmah po objavljivanju izazvao veliku polemiku: žestoko su ga napali članovi i simpatizeri Komunističke partije Francuske, među kojima su se nalazili i mnogi književnici (primjerice, Rolland, Nizan, Aragon). Napadi su rezultirali dobrom prodajom putopisa (u godinu dana prodan je u više od sto tisuća primjeraka) i tiskanjem njegovog nastavka: u lipnju 1937. Gide objavljuje kraće djelo *Retouches à mon Retour de l'U. R. S. S.* u kojem se, duboko razočaran, definitivno udaljava od sovjetskog komunizma.

Upravo u to vrijeme (između 1935. i 1938. godine) sa Gideom se u Parizu nekoliko puta susreo Bogdan Radica, istaknuti i svestrani pripadnik splitskog kulturnog kruga. Radica Gidea naziva „pretečom personalizma“. Njegovo djelovanje definira kao „posljednju i konačnu obranu Zapada u namjeri da se protiv barbarskih i poganskih veriga totalitarizma – ma kakav on bio – postavi kategorički imperativ neovisnosti i slobode čovjekove ličnosti“,²⁶ a njegov putopis drži značajnijim za Pariz i Zapad nego za Rusiju. Kako je Gideov putopis kod nas doživio čak tri prijevoda, nameće se zaključak da je riječ o djelu koje je bilo značajno i za Hrvatsku.

Prvi je hrvatski prijevod Gideovog putopisa tiskan 1937., samo godinu dana nakon objavljivanja francuskog izdanja. Prevoditeljovo ime nije poznato, a djelo je objavila Knjižara Čelap, izdavačka kuća koju je 1918. osnovao Vinkovčanin Đorđe Čelap. Godine 1926.

²⁵ André GIDE, *Povratak iz SSSR; Dopune mom Povratku iz SSSR*, Zagreb 1952., 26. Preveo s francuskog Vladan Dešnica.

²⁶ Bogdan RADICA, „André Gide: između vječnog odlaska i povratka“, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 128.

Sl. 2. i sl. 3. *Povratak iz SSSR* André Gidea u dva izdanja i dva prijevoda (Čelap 1937. i Glas rada 1952.)

Čelap u Zagrebu otvara vlastitu knjižaru koja će nakon Drugoga svjetskog rata biti konfiscirana i pripojena poduzeću Mladost. Tijekom 27 godina rada (1918. – 1945.) Knjižara Čelap objavila je 40-ak naslova, od čega oko polovicu čine književna djela. Francuska je književnost zastupljena sa svega tri djela: pored Gideovog putopisa, objavljeni su Racineov *Britanik* (1940.) i Molièreov *Tartuffe* (1938.). Valja napomenuti da se Čelap tijekom gimnazijskih dana upoznao s Krležom i prva knjiga koju je tiskao u svojoj nakladi bila je *Hrvatska rapsodija* (1918.), uz koju su u istom svesku objavljeni i *Kraljevo* i *Cristoval Colon*. Čelapovo zanimanje za Gideov *Povratak* vjerojatno valja povezati s njegovim prijateljstvom s Krležom, koji je također putovao u Sovjetski Savez te objavio putopis *Izlet u Rusiju* (1926.).²⁷ Sudi li se po člancima u onovremenoj jugoslavenskoj periodici, objavljivanje Gideovog putopisa predstavljalo je dobar poslovni potez: u razdoblju između 1936. i 1939. objavljeno je, naime, četrdesetak članaka o Gideu, od čega su čak 33 povezana s njegovim putopisima po Sovjetskom Savezu (mahom se radi o prikazima *Povratka* i njegovog nastavka te manjim dijelom o člancima posvećenim Gideovim političkim stajalištima).²⁸

²⁷ O Krležinom putopisu v. Aleksandar FLAKER, *Riječi slika, grad, rat. Hrvatske intermedijalne studije*, Zagreb 2009. O Gideovom i Krležinom putopisu v. Maja ZORICA, „Les pérégrinations de Gide et de Krleža: les Russies ou les lignes de fuite du référént (Retour de l’U.R.S.S., Retouches à mon ‘Retour de l’U.R.S.S.’ et l’excursion en Russie)“, *Les Cahiers ERTA*, 2013., br. 3, 143–159.

²⁸ V. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, sv. I. 3: *Nauka o književnosti. Historija stranih književnosti* (ur. Ivo Horvat), Zagreb 1959.

Petnaest godina nakon Čelapovog izdanja, Nakladno poduzeće Glas rada objavilo je *Povratak iz SSSR* i *Dopune mom Povratku iz SSSR* (1952.) u prijevodu Vladana Desnice. Ovo izdanje Gideovih putopisa objavljeno je kratko nakon piščeve smrti (1951.)²⁹ i četiri godine nakon što mu je dodijeljena Nobelova nagrada za književnost (1947.). Čini se, međutim, da odluku o objavljivanju novog prijevoda u prvom redu treba povezati s društveno-političkom situacijom: Gideov je putopis, naime, doživio drugo hrvatsko izdanje u razdoblju kada su zbog Rezolucije Informbiroa odnosi između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije bili vrlo zategnuti i kada se Jugoslavija okretala Zapadu kako u ekonomskom tako i u kulturnom smislu. Analiza jugoslavenske izdavačke produkcije 1950-ih pokazuje da se u to vrijeme intenzivno prevode djela pisaca tzv. zapadnog književnog kruga.³⁰ Gide je, dakle, hrvatskim izdavačima i čitateljima bio zanimljiv i kao francuski pisac i kao autor djela s izrazitim antisovjetskim tonom. I predgovor novom izdanju Gideovog putopisa potvrđuje da za njegovo ponovno objavljivanje postoje politički razlozi. Desničin je prijevod, naime, predgovorom popratio Rudi Supek, koji se tijekom jugoslavensko-sovjetskog sukoba odbio ograditi od Tita.³¹ Supek Gideova politička stajališta stavlja u kontekst različitih pristupa „građanskih intelektualaca“ komunizmu. Na pitanje „kakav stav treba da zauzmemo prema ovome Gidovom svjedočanstvu“,³² Supek iznosi mišljenje da se „prema Gidovoj kritici SSSR možemo odnositi s izvjesnom pažnjom, ma kako ona bila zadojena natruhama buržoaskog individualizma, jer se njegov antisovjetizam, pa i antimarksizam ne može ocijeniti kao antikomunizam u posljednjim konsekvencama“.³³ Riječ je, dakle, o djelu koje osuđuje jedan oblik komunizma – sovjetski, odnosno Staljinov – a ne komunizam u cjelini.

Gideovi putopisi u skladu su s izdavačkom politikom Glasa rada, malog izdavača koji je tijekom svog kratkog postojanja (1946. – 1953.) objavio stotinjak naslova: uglavnom je riječ o književnim djelima, ali brojna su i djela o društveno-političkim temama (o revoluciji i marksizmu, komunizmu i socijalizmu, političkim progonima u Mađarskoj, Informbirou, samoupravljanju, odnosu Crkve i države itd.).

Zanimljivo je da je u razdoblju između dva izdanja *Povratka* (od 1937. do 1952.) na hrvatski prevedeno samo jedno Gideovo djelo: 1939. godine tiskan je roman *Krivotvoritelji* u prijevodu Antuna Bonifačića. Potom su 1952. i 1953. objavljena čak četiri Gideova djela: tri politički obojena putopisa (*Povratak iz SSSR*, *Dopune mom Povratku iz SSSR*, *Put u*

²⁹ Zanimljivo je da Desnica 1953. piše ironično intoniran članak o prolaznosti pojedinih pisaca „po Jevropama“ u kojem iznosi stajalište „obaviještenih ljudi“ da je Gide „van mode“ i da je zanimanje za njega tek „slabo i zakratko“ oživjela njegova smrt. V. Vladan DESNICA, „Lađe i galebovi“, *Hotimično iskustvo. Knjiga prva* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2005., 103–105.

³⁰ Prema podacima prikupljenim za drugi dio ovoga rada, u razdoblju između 1950. i 1960. splitski prevoditelji objavili su prijevode 30 francuskih proznih djela (romani, dulje novele, putopisi) i dviju zbirki pjesama.

³¹ Od Supeka se, kao člana KP Francuske, 1948. tražilo da se izjasni protiv Tita i jugoslavenskog komunizma, što je on odbio te se vratio u Zagreb. Odluku o povratku Supek je donio u trenutku kad se u Jugoslaviji preispitivao rad jugoslavenskog logoraškog komiteta koji je za vrijeme Drugog svjetskog rata djelovao u Buchenwaldu. Supek je u tom koncentracijskom logoru proveo 15 mjeseci i za to je vrijeme bio jedna od čelnih osoba zajednice jugoslavenskih logoraša. V. Marijan BOSNAR „Rudi Supek i nacistički koncentracijski logor Buchenwald kroz arhivsko gradivo Hrvatskog državnog arhiva“, *Arhivski vjesnik*, 54/2011., 153–178.

³² Rudi SUPEK, „O A. Gidu i 'Povratku'“, u: A. GIDE, *Povratak iz SSSR i Dopune mom Povratku iz SSSR*, XXI.

³³ *Isto*, XXIII.

Kongo) i jedan roman (*Krivotvoritelji novca*).³⁴ Nepravедno zapostavljenom Gideu hrvatski su se izdavači vratili tek 1974. (*Uska vrata*, preveli I. Klarić i dr.), odnosno 1980., kada je izdavačka kuća Otokar Keršovani objavila njegova odabrana djela, među kojima su se našli i *Povratak iz SSSR-a* i *Ispravci mog Povratka iz SSSR-a* u prijevodu Darka Gašparovića. Čini se da se izdavanjem osam svezaka Gideovih odabranih djela želio ispraviti propust hrvatskih izdavača³⁵ očito ne previše zainteresiranih za autora koji je u Francuskoj već u razdoblju između dva rata bio etabliran pisac i postao dijelom francuskog književnog kanona. Tako je 1980-ih Gide napokon konsakriran i u polju hrvatske književnosti.

Na kraju valja još jednom istaknuti da tri prijevoda istoga djela predstavljaju rijetku pojavu na malom izdavačkom i čitateljskom tržištu kao što je hrvatsko. Istraživanje je, stoga, u skladu s Bourdieuovim postavkama o književnom polju, analizom izvantekstualnih elemenata nastojalo rasvijetliti pobude za objavljivanje triju izdanja Gideovog *Povratka*: dok se tiskanje prvog izdanja može objasniti izdavačevim osobnim (poznanstvo s Krležom) i komercijalnim motivima (dobar uspjeh knjige u Francuskoj), za drugo su izdanje bili presudne političke okolnosti (sukob između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza), a za treće u prvom redu kulturni razlozi (nedostatan broj prijevoda Gideovih djela na hrvatski jezik).

Bilo bi, dakako, zanimljivo napraviti i komparativnu traduktološku analizu tih triju prijevoda, ali budući da bi ona izlazila iz okvira teme ovoga članka, valja se ograničiti na kraću analizu Desničinovog prijevoda. Riječ je o radu koji u potpunosti zadovoljava uvjete koje navode komparatisti: prijevod je točan i potpun; prevedeno je važno djelo francuske književnosti; prevoditelj je jaka osobnost, a ujedno je i književnik koji vješto barata jezikom. Desničin je prijevod leksički, sintaktički i stilski gledano na visokoj razini i potvrđuje često ponavljanu traduktološku definiciju da dobar prijevod podrazumijeva spajanje čitanja i ponovnog pisanja, odnosno interpretacije i kreativnosti.

Kad su u pitanju Desničini prijevodi, jednako kao i prijevodi ostalih pripadnika splitskog kulturnog kruga, teško je ustanoviti je li riječ o djelima koja su birali prevoditelji, urednici ili netko treći.³⁶ Sa sigurnošću se, međutim, može ustanoviti velika heterogenost kako izabranih djela tako i splitske prevoditeljske grupe. Riječ je, naime, o prevoditeljima i prevoditeljicama različitog obrazovanja i profesionalne orijentacije (književnicima, romanistima, kazališnim djelatnicima, profesionalnim prevoditeljima, publicistima itd.). Dok su se neki od njih na određeni način specijalizirali za jedan žanr (Begović za drame, Nazor

³⁴ *Put u Kongo* preveli su D. Ivanišević i D. Težak (riječ je o ponovnom izdanju putopisa koji je kod nas prvi put objavljen 1934.), a *Krivotvoritelji novca* D. Smičiklas. Predgovor romanu napisao je Tin Ujević. Riječ je o Ujevićevom tekstu koji je prethodno objavljen u *Republici*. V. TIN UJEVIĆ, „André Gide“, *Eseji, rasprave, članci*, sv. 2, Zagreb 1965., 35–45.

³⁵ Valja napomenuti da su između 1952. i 1977. srpski izdavači objavili deset Gideovih djela.

³⁶ U slučaju Gideovog putopisa, izbor teksta kao i izbor predgovarača i izdavača podupiru pretpostavku da je odluka o novom izdanju bila u prvom redu politički motivirana. Ta pretpostavka, međutim, ne isključuje postojanje i nekih dodatnih motiva. Primjerice, Sanja Roić u svom članku o Desnici i Siloneu iznosi stajalište da je riječ o (Desničinom) izboru što je „vjerojatno bio inspiriran Siloneovom antologijom *Uscita di sicurezza* iz 1949. u koji je bio uvršten upravo taj Gideov prinos“. V. Sanja Roić, „Dva pisca na meti kritike: Desnica i Silone“, *Desničini susreti 2009. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 105. U prilog pretpostavci da se Desnica za Gideov putopis zainteresirao posredstvom Silonea mogla bi se navesti dva podatka: u Desničinoj kućnoj biblioteci nema nijednog Gideovog djela (v. „Popis kućne biblioteke Vladana Desnice“, *Hotimićno iskustvo. Knjiga druga*, 251–279); Desnica je iste godine (1952.) objavio prijevod Siloneovog romana *Kruh i vino* i Gideovih putopisa, a izdavač je u oba slučaja bio Glas rada.

za poeziju, Škurla-Iljić za sentimentalne romane) ili jednog autora (Jurević za Baudelairea), drugi su bili otvoreni za različite autore i (pod)žanrove: poeziju i prozu (Ujević, Cettineo, Alfirević, Rabadan), popularnu i elitnu književnost (Ujević, Tecilazić, Belan, Rabadan), književnost za odrasle i za djecu (Desnica, Belan), književna i neknjiževna djela (B. Begović) itd. Valja ipak istaknuti da u prevoditeljskom opusu pripadnika splitskog kulturnog kruga dominiraju prijevodi značajnih francuskih djela 19. i 20. stoljeća (od realizma do novog romana) i upravo se ti prijevodi mogu držati njihovom najvrjednijom ostavštinom. Zahvaljujući njihovom prevoditeljskom radu, hrvatskim su čitateljima postala dostupna djela klasika francuske književnosti koja čine dio europske i svjetske kulturne baštine.

TRANSLATIONS OF FRENCH LITERATURE BY MEMBERS OF THE SPLIT CULTURAL CIRCLE

The first part of the article deals with translation as an element of intercultural communication, which, in the opinion of French and Croatian comparatists (Van Tieghem, Guyard, Pichois, Rousseau, Chevrel, Masson, Hergešić) and sociologists of literature (Bourdieu, Sapir, Heilbron), represents important material for literary study and plays an important part in the consecration of both the authors of literary works, the national literature to which they belong, and their translators. Next, the article presents a brief overview of the reception of French literature in Croatia in the closing decades of the 19th century and the opening decades of the 20th century. Special attention is paid to the role played by the members of the Split cultural circle (Milan Begović, Vladimir Nazor, Tin Ujević, Verka Škurla-Iljić, Ante Cettineo, Božena Begović, Frano Alfirević, Vinko Tecilazić, Bogdan Radica, Jerka Belan, Vojmil Rabadan, Ante Jurević, Vladan Desnica) in the exchanges between French culture and Croatian culture. In doing so, some common characteristics of the group are pointed out: their work was not limited solely to translation; most of them translated from several foreign languages; translated texts belong to diverse genres; the translations were most commonly of French writers of the 19th and 20th centuries; the translations were usually published with Zagreb publishers. The last section of the article deals with Croatian translations of André Gide's travelogue *Retour de l'U. R. S. S.* (1936), which was published three times in Croatia: in 1937, 1952 and 1980; special attention is paid to the 1952 edition of the *Glas rada* publishing house, which published the excellent translation by Vladan Desnica.

Key words: literary translation, intercultural communication, comparative literature, Split translators, French literature, André Gide, Vladan Desnica

Izvori i literatura

Nikola ANDRIĆ, „Našim čitaocima“, u: Paul BOURGET, *Druga ljubav*, Zagreb 1919., 3–5.

Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova, sv. I. 3: *Nauka o književnosti. Historija stranih književnosti* (ur. Ivo Horvat), Zagreb 1959.

- Marijan BOSNAR, „Rudi Supek i nacistički koncentracijski logor Buchenwald kroz arhivsko gradivo Hrvatskog državnog arhiva“, *Arhivski vjesnik*, 54/2011., 153–178.
- Pierre BOURDIEU, „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2002., br. 145, 3–8.
- Vladan DESNICA, „Lađe i galebovi“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga prva* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2005., 103–105.
- Nataša DRAGOJEVIĆ – Fikret CACAN, *Svjetska književnost u hrvatskim prijevodima 1945–1985. Bibliografija*, Zagreb 1988.
- Aleksandar FLAKER, *Riječi slika, grad, rat. Hrvatske intermedijalne studije*, Zagreb 2009.
- André GIDE, *Povratak iz S. S. R.*, Zagreb 1937.
- André GIDE, *Povratak iz SSSR; Dopune mom Povratku iz SSSR*, Zagreb 1952.
- André GIDE, *Povratak iz SSSR-a i drugi politički članci*, Rijeka 1980.
- André GIDE, *Retour de l'U. R. S. S.; Retouches à mon Retour de l'U. R. S. S.*, Paris 1978.
- Marius-François GUYARD, *La littérature comparée*, Paris 1965.
- Johan HEILBRON – Gisèle SAPIRO, „La traduction littéraire, un objet sociologique“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2002., br. 144, 3–5.
- Ivo HERGEŠIĆ, *Komparativna književnost*, Zagreb 2005.
- Hrvatska enciklopedija*, 11 sv., Zagreb 1999. – 2009.
- Nenad IVIĆ, „Rabadanova ‘Summula villoniana’“, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb 2009., 114–122.
- Jadranska straža* (Split), 1927. – 1941.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Dražen KATUNARIĆ (prir.), *Hrvatska/Francuska. Stoljetne povijesne i kulturne veze*, Zagreb 1995.
- Nevenka KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ, „Francuske književne pobude u časopisima hrvatske moderne“, *Rad JAZU*, Zagreb 1969., 403–666.
- Ivana MANDIĆ HEKMAN, *Zabavna biblioteka. Bibliografija. Katalog*, Split – Zagreb 2007.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 217–250.
- Claude MARTIN, *Gide*, Paris 1963.
- Jean-Yves MASSON – Yves CHEVREL, „Histoire des traductions en langue française“ (http://www.crlc.paris-sorbonne.fr/FR/Page_axe_recherche.php?P1=9).
- Cvijeta PAVLOVIĆ, „Nazorovi prijevodi Baudelairea“, *Hrvatsko-francuske književne veze. 15 studija*, Zagreb 2008., 145–155.
- Claude PICHOS – André-Michel ROUSSEAU, *Komparativna književnost*, Zagreb 1973.
- Bogdan RADICA, „André Gide: između vječnog odlaska i povratka“, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 127–135.
- Sanja ROIĆ, „Dva pisca na meti kritike: Desnica i Silone“, *Desničini susreti 2009. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 101–110.
- Drago ŠIMUNDŽA, *Francuska književnost u „Viencu“*, Split 1993.
- Tin UJEVIĆ, „André Gide“, *Eseji, rasprave, članci*, sv. 2, Zagreb 1965., 35–45.
- Paul VAN TIEGHEM, „Les intermédiaires“, *La littérature comparée*, Paris 1931., 152–167.

Maja ZORICA, „Les pérégrinations de Gide et de Krleža: les Russies ou les lignes de fuite du référent (Retour de l’U.R.S.S., Retouches à mon ‘Retour de l’U.R.S.S.’ et L’excursion en Russie)“, *Les Cahiers ERTA*, 2013., br. 3, 143–159.

Internetski portali

Hrvatski biografski leksikon (<http://hbl.lzmk.hr/>).

Krležijana (<http://krlezijana.lzmk.hr/>).

Proleksis enciklopedija (<http://proleksis.lzmk.hr/>).

11.

SPLITSKA FORTUNA LUIGIJA PIRANDELLA

Iva Grgić Maroević

UDK: 821.131.1Pirandello, L.(=163.42)“192/194“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Pisci rodом iz Splita ili obrazovanjem, formiranjem, djelovanjem ili pak neočekivanim biografskim okolnostima između dva svjetska rata osobito vezani za Split, bili su povlaštenim posrednicima talijanske književnosti u nas. Djelujući, nakon Splita, u raznim sredinama, znatno su pridonijeli recepciji talijanske proze, poezije, esejistike i drame. Osim Vladana Desnice, koji u ovom kontekstu zauzima posebno mjesto, na tom su polju prisutni i mnogi drugi. No, kad je riječ o modernom talijanskom klasiku Luigiju Pirandellu, ističu se imena Milana Begovića, Tina Ujevića, Vladimira Rismonda, Frana Alfirevića, Olinka Delorka, Antona Nizetea, Vojmila Rabadana, Stjepka Ilijića i Ive Andrića. U splitskom kazalištu, u razdoblju između dva svjetska rata, izvođena su djela talijanskih autora (češće komedije i salonski komadi), dok je Luigi Pirandello predstavljen 1926. godine djelom *Šest lica traže autora*, 1938. djelom *Tako je (ako vam se čini)* te 1941. godine jednočinkom *Diploma*. Posebno zanimanje za Pirandellovo djelo, kao i za rad mnogih značajnih suvremenika, pokazao je Splitsanin Bogdan Radica, svakako najinformiraniji i u ono vrijeme najmjerodavniji prenositelj ideja s druge obale. U prilogu se istražuju prijevodni i kritički tragovi i odjeci opusa Luigija Pirandella u široko shvaćenom splitskom kulturnom krugu između dva svjetska rata.

Ključne riječi: splitski kulturni krug, Luigi Pirandello, recepcija/fortuna, osvrt, prijevod

Talijanski moderni klasik Luigi Pirandello (1867. – 1936.), za kojega je pjesnik i prevodilac, Starograđanin Stjepko Ilijić već 1929. godine (dakle, pet godina prije nego što je Pirandello primio Nobelovu nagradu) u tadašnjem glasilu Društva hrvatskih književnika, zagrebačkom *Savremeniku*, ustvrdio kako „njegovo ime danas ne pripada samo Italiji, postalo je kozmopolitsko, pripada (...) čitavom svijetu“ te da se njegova djela prevode „na sve kulturne jezike“, i na južnoslavenskim je prostorima doživio pravodobne odjeke.¹ Iako

¹ Stjepko ILIJIĆ, „Najnoviji Pirandellovi dramski radovi“, *Savremenik*, 22/1929., br. 11–12, 460. Dalje u tekstu Ilijić navodi kako se „magična atrakcija (...) Pirandellove umjetnosti“ nalazi u „novosti i smjelosti njegovih koncepcija“. Godine 1936. Anton NIZETEO u predgovoru svojoj antologiji *Talijanski humor* kaže kako je Pirandello „i kod nas dobro poznat“. Usp. Anton NIZETEO, „O Talijanskom humoru“, *Talijanski humor*, Zagreb 1936., 10. Za Pirandellovu fortunu u Jugoslaviji još uvijek je nezaobilazan više od pedeset godina stari članak: Frano ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, *Studia romanica et anglica zagabiensia*, 12/1961., 29–51.

se Vladan Desnica, poznavalac i prevodilac niza talijanskih autora, njime nije posebno prevodilački ni kritički bavio, Pirandello je bio jedan od nezaobilaznih tada suvremenih pisaca za kulturne pregaooce koje bismo mogli nazvati pripadnicima splitskog kulturnog kruga u širem smislu, jer neki od njih su, kao Olinko Delorko, Vojmil Rabadan ili Bogdan Radica, u Splitu rođeni, drugi su pak, kao Tin Ujević ili Anton Nizeteo, pohađali splitsku gimnaziju; kao Vladimir Rismondo, u Splitu su živjeli i s Desnicom prijateljevali, dok su još neki, npr. Frano Alfirević i Stjepko Ilijić, sa spomenutima usko surađivali ili su pak za Split bili vezani makar i manje sretnim događajima, što je bio slučaj u Splitu uhićenog Ive Andrića.²

U domovini Italiji Luigi Pirandello objavljevati je počeo devedesetih godina devetnaestog stoljeća, dok se počeci kritičkih i prijevodnih bavljenja njegovim opusom kod autora koji nas ovdje zanimaju smještaju u dvadesete godine dvadesetog stoljeća te smo ih upravo stoga nazvali „pravodobnima“, dok se samo prijevodi nekoliko novela u tršćanskoj, beogradskoj i zagrebačkoj periodici te jedan prikaz u sarajevskoj *Nadi*, što ih je pronašao Frano Čale, mogu držati doista ranim odjecima.³ Stoga je Tin Ujević vjerojatno ponešto pretjerao kad je ustvrdio je da je prevodio Pirandella dok je još u Italiji bio „posve nepoznat“ te da se „nekako poslije toga pročulo (...) njegovo ime izvan Italije“.⁴ Donekle je istina da je Pirandello sve do negdje pedesete svoje godine „bio izgubljen u samoćama talijanske provincije“ te da je njegov novelistički i romaneskni opus, za koji neki talijanski kritičari, a od dosada spomenutih hrvatskih npr. Bogdan Radica, smatraju da je „najsnažniji izraz njegovog genija“ dugo ostao slabo vrednovan.⁵ Europsku je i svjetsku slavu Pirandello stekao tek dramskim djelima, ali to je bilo istih dvadesetih godina kad ga je Augustin Ujević prevodio. Činjenica jest da je Tin 1928. u Beogradu objavio prijevod dviju Pirandellovih pripovijetki, „Il viaggio“ („Putovanje“) te „Il lume dell'altra casa“ („Svetlost u obližnjoj kući“), pod naslovom ove posljednje.⁶ Isti naslov odjekuje u njegovoj pjesmi „Nostalgija prozora sučelice“, objavljenoj 1940. u *Savremeniku*, a poslije uključenoj u zbirku *Žedan kamen na studencu* iz 1954. godine pa navodimo strofu:

² Za Desničino bavljenje talijanskim autorima v. Sanja Rotić, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“ te „Desnica i 'pramaljeće' talijanskog pjesništva“, u: ISTA, *Stranci. Portreti s margine, granice, periferije*, Zagreb 2006., 120–143 i 144–157. O prijateljstvu povjesničara i kulturnog pregaoca Vladimira Rismonda te značajnih dijelova biografije koje je dijelio s Vladanom Desnicom v. Vladimir RISMONDO, „Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva prof. Vladimira Rismonda st. iz Splita“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 73–86. Prevođenju s talijanskog (i srednjovjekovnog latinskog) Rismondo se intenzivnije posvećuje nakon Drugog svjetskog rata, ali nemamo razloga sumnjati da je Pirandellova djela poznao već i u razdoblju kojim se ovdje bavimo.

³ F. ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, 43 i 47. Manje je poznata činjenica da je Pirandello, znan kao prozaik i dramatičar, započeo kao pjesnik. Iako mu je prva zbirka novela *Amori senza amore* izašla 1894. godine, njegove *Elegie renane* (*Rajnske elegije*), izdane 1895., zapravo su nastajale ranije, za studijskog boravka u Njemačkoj. Ellen ELIAS-BURSAČ, *Riječi, šiknule iz tmine. Augustin Ujević i književno prevođenje*, Zagreb 2003., 149.

⁵ Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti* (poglavlje „Luigi Pirandello. O smislu života i civilizacije“), Zagreb 2006., 298. Radičina knjiga objavljena je prvi put u Beogradu 1940. kod Gece Kona. I zaista, u obrazloženju Nobelove nagrade, uz dramski opus naveden je samo jedan od Pirandellovih sedam romana, *Si gira* (*Snima se*), objavljen 1915., a deset godina poslije preimenovan u *Quaderni di Serafino Gubbio operatore* (*Bilježnice snimatelja Serafina Gubbija*). Danas zanimljiv ponajviše zbog svog metaprikazivačkog aspekta, tada je plijenio pozornost tematizacijom „užasa pred mehanizirajućim materijalizmom života“. Usp. Iva GRGIĆ, „Život čovjeka, život njegova djela“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 658.

⁶ U izdanju Maticе srpske, bez godine izdanja. Prema *Srpskoj bibliografiji 1868–1944*, isti tekst je, možda koju godinu prije, objavljen u izdanju Knjižare Ž. Spasojevića.

Oni hvataju svjetla ulice i drugog doma –
 Koliko bića tako paralelno živi –
 No svaki zasebno: rasulo atoma,
 Bez radoznalosti, bez želje da se divi.⁷

No također je činjenica da je 1926. godine Ivo Andrić u *Srpskom književnom glasniku* objavio prijevod novele „Certi obblighi“ („Izvesne dužnosti“). Andrićev interes za Pirandella najvjerojatnije se može pripisati njegovom službovanju u jugoslavenskom konzulatu u Trstu 1922. godine, kad je imao priliku izravno se, u originalu, upoznati s Pirandellovom novelistikom te se informirati o njegovom rastućem ugledu i njegovom povratku dramskom stvaralaštvu. A 1928. godine u Beogradu Frano Alfirević objavljuje širi izbor iz Pirandellovih pripovijetki.⁸ Godinu dana poslije, 1929., u ediciji Tisuću najljepših novela u Zagrebu izlazi ijekavizirani Tinov prijevod pripovijetke „Il viaggio“ („Putovanje“), poslije pretiskavan, katkada uz manje izmjene, uz prijevode novela „L'ombrello“ („Kišobran“) te „Il mondo di carta“ („Papirnati svijet“) u izborima iz Pirandellove proze izdavanima u Zagrebu, 1952., 1962., 1964. i 2001. godine.⁹

Izravna prisutnost Pirandellova djela na splitskoj kulturnoj sceni najbolje se ipak vidi po predstavama koje su se u razdoblju kojim se bavimo prikazivale u splitskom kazalištu, odnosno, od 1921. do 1928. godine, Narodnom pozorištu za Dalmaciju, pod ravnateljstvom Nika Bartulovića, koje je 1928. uklopljeno u Narodno pozorište zapadne oblasti u Sarajevu.¹⁰

Prva je od tih predstava slavna *Sei personaggi in cerca d'autore* odnosno *Šest lica traži autora*. Svoju praizvedbu u originalu komad je doživio 1921. u Rimu. Iako je družina Darija Niccodemija bila poznata i cijenjena, kao i glumci Vera Vergani i Luigi Almirante, prijam kod publike nije bio tek hladan – povici ogorčenja bili su tako žestoki da je autor morao potajice napustiti kazalište.¹¹ Međutim, ista izvedba trijumfirala je i kod publike i kod kritike nekoliko mjeseci poslije u Milanu. Na premijeru u milanskom „Teatro Manzoni“ osvrnuo se u zagrebačkom *Savremeniku* Milan Begović, u tekstu „Šest lica traži auktora“, rekavši da je komad doživio „upravo senzacionalan uspjeh“. Pirandello je izlazio pred zastor dvadesetak puta te je kao autor, koji je prije rata slovio tek kao „jedan od boljih talijanskih noveli-

⁷ Tin UJEVIĆ, *Izbor pjesma* (prir. Ante Stamać), sv. 1, Zagreb 2005., 450.

⁸ Luidi PIRANDELO, *Izabrana dela*, knj. 1, Beograd 1928. Knjiga sadrži i Alfirevićev predgovor (VII–XLVIII). Uvrštene pripovijetke su, u Alfirevićevu prijevodu, „Lekareva dužnost“, „Begstvo“, „Sve za bolje“, „Naše uspomene“, „Goli život“, „Još jedan“, „Izvesne dužnosti“, „Gore i dole“, „Drugi sin“, „Ti se smeješ“, „Jedan glas“, „Superior stabat lupus“, „Istina“, „Znameniti pokojnik“ i „Klopka“.

⁹ Usp. Iva GRGIĆ, „Hrvatski prijevodi Pirandella objavljeni u knjigama“, *Luigi Pirandello*, 668.

¹⁰ O počecima kazališnog djelovanja prije i poslije 1893. godine, kad je Split dobio kazališnu zgradu, v. Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu 1884–1918“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 7: *Moderana*, Split 1980. Da se književni i, uopće, kulturni život Splita poslije Prvog svjetskog rata okupljao oko Narodnog kazališta svjedoči i Radica. Usp. Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 58.

¹¹ Iva GRGIĆ, „Luigi Pirandello. Život čovjeka, život njegova djela“, *Luigi Pirandello*, 659. O dostojanstvenom autorovu držanju u prigodi jednog drugog neuspjeha Bogdan Radica s divljenjem piše: „Pirandello je zapao u tešku šutnju, koja je izražavala olakšanje i širinu shvaćanja, koju samo jedan viši duh smogne u kritičnim trenucima svojih književnih doživljaja“. Usp. B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 305–306.

sta“, iznenadio sve koji nisu ni pomišljali da se u tom pripovjedaču skriva dramatičar koji „izgleda, da će ostaviti daleko iza sebe i najljepša imena talijanske dramske književnosti“. I prije ove drame, kako izvješćuje Begović, Pirandellov teatar izazivao je u Italiji velike diskusije: „Jedni su dizali auktora u nebesa, a drugi su ga rušili i obarali.“ I *Šest lica* zapanjila su smionošću i originalnošću, a „osobito svojom tehničkom stranom, koja će prestrašiti mnoge (...) navikle na pravila, sisteme i zakone (...) jer se Pirandello odaljio od tradicionalne dramske forme i dovodi svoja lica na poseban način na Pozornicu“.¹²

Milan Begović – budući prevoditelj toga dramskog djela i autor u čijim će djelima, poglavito u drami *Pustolov pred vratima*, kritika vrlo rano raspoznati jasan Pirandellov utjecaj – rekavši kako rečeni autor „neće moći naći sljedbenika“ – tada nije predvidio da će mu isti postati svojevrsnim uzorom.¹³ Ali svakako, od dvadesetih će se godina Pirandellovi kazališni uspjesi u Italiji i u inozemstvu redati kao po tekućoj vrpici. Dotada povučeni Pirandello posjećivat će premijere svojih dramskih djela po Europi i Americi.

Begovićev prijevod *Šest lica* na scenu, samo tri godine poslije talijanske praizvedbe, postavio je Branko Gavella u Zagrebačkom Narodnom kazalištu, sa scenografijom Ljube Babića. Briljirala je Vika Podgorska, ali na ogoljivanje mehanizma književnog i kazališnog stvaranja zagrebačka publika uglavnom je reagirala mlako. Međutim, dio kritike (npr. Antun Barac, Stevan Galogaža) shvatio je epohalnost i komada i njegova uprizorenja, a Anton je Nizeteo nekoliko godina poslije (kad su polemike davno utihnule ili pak bile ušutkane u međuvremenu dodijeljenom Nobelovom nagradom) već posve mirno zaključio da je ovo dramsko djelo „i u Zagrebu prikazano sa velikim kazališnim uspjehom“.¹⁴ Dvije godine poslije zagrebačke predstave splitsko Narodno pozorište, u razdoblju koje u Splitu preferira komedije i salonske komade (spomenutog Darija Niccodemija i Roberta Bracca, kojega je također prevodio Begović), konačno dobiva „svog“ Pirandella. Tisuću devetsto dvadeset i šeste, iste kad se postavlja u Beogradu, (vjerojatno) Begovićev prijevod *Šest lica* u Splitu režirao je glumac, redatelj i dramski pisac Rado/Rade Pregarc (Rojano kraj Trsta, 1894. – Rijeka, 1952.), jedan od tridesetak glumaca iz Zagreba, Beograda i Slovenije koje je ovo kazalište okupilo, među kojima valja spomenuti još bar Ninu Vavru i Pregarcčevu suprugu Idu. Pregarc se usavršavao u nizu europskih kulturnih središta (Italija, Njemačka, Rusija), postavši sljedbenikom Stanislavskog. Dvadesetih je godina u Splitu u Narodnom pozorištu za Dalmaciju režirao djela iz stranoga (W. Shakespeare, C. Goldoni, H. Ibsen, N. V. Gogolj, O. Wilde, G. B. Shaw, L. Pirandello) i domaćega repertoara (H. Dragošić, *Posljednji Zrinski*; J. Kosor, *U Café du dôme*; M. Begović, *Čičak* i *Svadbeni let*; I. Vojnović, *Gospođa sa suncokretom* i *Maškarate ispod kuplja*). Iste godine kad i *Šest lica* Pregarc je režirao i praizvedbu Tijardovićeve *Male Floramye* (1925./1926.), a ponovno iste godine, ali sljedeće sezone i *Kraljicu Lopte* (1926./27.). Možda su ova (uz *Spli'ski akvarel*), da ih tako nazovemo, „najsplitskija moguća“ glazbeno-scenska djela i njihov nezapamćen uspjeh odgovorna

¹² Milan BEGOVIĆ, „Šest lica traže auktora“, *Savremenik*, 16/1921., br. 2, 123.

¹³ *Isto*, 124.

¹⁴ Za odnos Antuna Barca i Stevana Galogaže prema zagrebačkoj predstavi v. F. ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, *passim*. Za Nizeteov sud v. A. NIZETEO, *Talijanski humor*, 269.

za nedostatak (ili nedostupnost) bilo kakvih pisanih odjeka o ovom splitskom Pirandellu. Potom je Pregarc bio među onim članovima splitskog ansambla koji su prešli u Sarajevo, dok je splitska kazališna kuća tridesetih godina udomljavala družine iz drugih gradova ili pak bila bez ansambla.¹⁵

Stoga je na sljedećeg Pirandella splitska kazališna publika morala čekati punih dvanaest godina, i to na jedno gostovanje. Naime, tisuću devetsto trideset i osme u splitskom kazalištu gostovala je zagrebačka predstava komada *Così è (se vi pare)*, odnosno *Tako je (ako vam se čini)* pod, kako je u inače oduševljenom osvrtu pod naslovom „Pirandello na zagrebačkom kazalištu“ objavljenom u *Savremeniku* u lipnju iste godine, upozorio Olinko Delorko, „pogrešnim“, a mi bismo ublaženo rekli „simplificiranim“ naslovom *Što je istina*. U ovom tekstu Delorko, nakon kratke lamentacije o naivnom realizmu kazališnih autora koji nisu zaslužili drugi naziv do li „reporteri“, a zavladao su kazalištem i „s uspjehom se udvarali publici očijukajući s njenim prolaznim uvjerenjima“, kaže kako je Pirandellovu umjetnost prvi put upoznao nekoliko godina prije kad je u zagrebačkom kazalištu gledao *Čovjek, životinja i krepost (L'uomo, la bestia e la virtù)*: „Kritika nije bila zadovoljna. Čudio sam se. Tilghera sam čitao poslije.“¹⁶ Delorko, naime brani Pirandella od optužbe za cerebralnost koju mu je u najboljoj namjeri, dodali bismo, priskrbio upravo kritičar Adriano Tilgher, čija je interpretacija Pirandellove poetike promovirala Pirandella-spisatelja u Pirandellamislioca iznašavši interpretacijsku formulu za cjelokupno njegovo djelo – supostavljanje Forme i Života. Desetljećima prihvaćan kao gotovo službeni autorov egzegzet, kakvim ga je u početku priznavao i sam autor, Tilgher je bez sumnje bio odgovoran za oštar pravorijek što je Pirandella zadesio od Benedetta Crocea, koji je u njegovu opusu, od kritičara koji je u početku bio upravo Croceov đak, svedenom na pojednostavnjenu filozofsku formulu, previdio ono što je eminentno umjetničko. Sa svoje je strane Pirandello kasnije upozoravao kako je „apstraktnost“ njegovih djela (te, ponajviše, likova) „netočno i umjetno izmišljena od kritičara“.¹⁷

¹⁵ O splitskom kazalištu, njegovom statusu, njegovim fazama i djelatnicima podatke tijekom ovoga rada crpimo iz spomenutog rada N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti“ te iz drugog rada iste autorice „Splitsko kazališno društvo“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 12: *Stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta*, Split 1986., 307–321, članka iz kojega je posebno zanimljivo istaknuti suradnju „diletanata“ (koje bismo danas nazvali „amaterima“) s profesionalcima kalibra jedne Marije Ružičke-Strozzi, Ljerke Šram i Andrije Fijana (318) te Vere Hrčić, Mile Dimitrijević, Ive Raića i Hinka Nučića. Citiramo da su godine 1918., kad se slavilo „dvadesetpetogodišnjicu izgradnje kazališne kuće dramom Viktora Riškova 'Zmija-djevojka', zajedno s amaterima igrali iz Zagreba Josip Pavić sa suprugom, Nina Vavra i August Cilić. (...) U novoj državi 1921. godine Split je dobio za kratko vrijeme stalno kazalište, da bi se nakon njegova zatvaranja ponovno javili splitski kazališni zanesenjaci, koji osnivaju novo 'Splitsko kazališno društvo'. Ono će djelovati od 1928. do 1936. godine, a u njemu su radili, uz glavnog pokretača Ivu Tijardovića, književnik Marin Bego, brojni glazbenici, istaknuti kulturni i javni radnici. Izvode se najčešće operete, komedije i djela domaćih pisaca (...) Upravo iz te grupe splitske mladosti školovalo se više pjevača, glazbenika i glumaca, koji su se kasnije stalno zaposlili u novootvorenom kazalištu u Splitu 1940. godine.“ (*Isto*, 320.) Ostale podatke o splitskoj kazališnoj sceni koji su navedeni tijekom ovog rada crpimo iz članka Šimuna JURISTIĆA, „Iz splitske kazališne povijesti“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 117–121 te iz *Grade za bibliografiju splitskog kazališta i Repertoara hrvatskih kazališta*.

¹⁶ Olinko DELORKO, „Pirandello na zagrebačkom kazalištu“, *Savremenik*, 27/1938., br. 6, 577–579. O zagrebačkom postavu još jedne Pirandellove radikalno inovativne drame, *Večeras improviziramo (Stasera si recita a soggetto)*, Delorko je pisao u *Hrvatskoj reviji*, 14/1941, br. 3, 161.

¹⁷ B. RADICA, *Agonija Europe*, 208.

U prigodi splitskog gostovanja zagrebačke predstave i *Novo doba* Pirandellu konačno posvećuje više prostora. Naime, uz fotografiju grupe umjetnika zagrebačke drame koja s velikim uspjehom gostuje u Splitu, u subotu, dvadeset šestoga studenoga, tekst o nekoliko dana prije (u utorak) održanoj predstavi objavljuje Vojmil Rabadan. Rabadan ističe kako je redatelj Tito Strozzi dao igri, „koju je dobrim jezikom preveo Dubravko Dujšin“, odgovarajući „tempo, pokret, atmosferu“.¹⁸ U predstavi su glumili sam Strozzi, Hinko Nučić, Ervina Dragman, Božena Kraljeva te, prema Rabadanu, „fascinantno“ Ljubiša Jovanović u ulozi muža, ali sve ostale uloge zasjenila je u ulozi punice Milica Mihičić,

(...) čija riječ fascinira, zaustavlja dah (...) a krhka figurica ove otmjene starice nadahnute mladenačkim elanom i idealizmom poprima upravo nadrealnu grandioznost. Njezin nastup ostat će u sjećanju svih pravih poklonika kazališne umjetnosti nezaboravan doživljaj, dragocjen dar, koji Split dostojno cijeni, dugujući vječnu zahvalnost gdji. Milici Mihičić što je velikodušno *poduzela naporan put u Split* da nam priredi nekoliko sati najčišće umjetničke ekstaze.¹⁹

No, u tom tekstu, koji nadilazi granice pukog osvrtu, Rabadan tumači i Pirandellovu dramsku poetiku te govori kako je „okrstivši svoju glumu (...) parabolom“, Luigi Pirandello htio istaknuti da taj komad – za jednoga drama, a za drugoga komedija – „nema namjeru da zabavlja, već da obrani jednu tezu, osnovni filozofski stav Pirandella prema životu i njegovim zbivanjima“. Rabadan drži da *Tako je, ako vam se čini* nije samo naslov jedne drame, već i Pirandellov *credo*, kvintesencija toliko razvikanog pirandelizma, koji u drugim djelima „dubokoumnog Sicilijanca znade biti mračan i zamršen“, dok je ovdje tako „spretno i duhovito serviran, da znatno ublažuje misaonu oštricu“.²⁰

Tisuću devetsto četrdeset i prve godine, kad se kazalište zove Hrvatsko narodno kazalište, čiji je intendant Ivo Tijardović, direktor drame Marko Fotez, opere Oskar Josefović, a baleta Ana Roje, sam Vojmil Rabadan prevodi i režira Pirandellovu jednočinku *Diploma (La patente)*. O razlozima Rabadanova odabira baš ovoga komada pisca kojega očito dobro poznaje, ne posjedujemo izravnih svjedočanstava pa se smijemo poslužiti gore navedenim Rabadanovim riječima o „duhovitom serviranju“ i „ublažavanju misaone oštrice“. Možemo dodati da Rabadan cijeni „u prvom redu originalan ‘vic’“ te, nadalje, nagađati da „nevinija“ komedija nije bila držana uznemirujućom za buržuski svjetonazor, kako je, naprotiv, Stevan Galogaža mnogo ranije ustvrdio za *Šest lica*; niti je taj komad, premda prožet jednom od najblažih (ne stoga manje tragičnih) varijanti pirandelizma, prijetio remećenjem društvenog ustroja, kako je Bogdan Radica ustanovio za najreprezentativnija Pirandellova djela. Naime, kako je Radica kazao, Pirandellova je književnost bila „trajno nijekanje dinamične vitalnosti, koju

¹⁸ Ova Rabadanova primjedba dragocjen je podatak, s obzirom na to koliko je inače teško, kao što znaju svi koji se tim segmentom traduktologije ili pak kazališne povijesti bave, pronaći podatke o kazališnim prijevodima namijenjenima „samo“ izvedbi (a ne i tiskanju). I sami smo malo prije, usprkos istraživanjima poduzetima u svim odgovarajućim arhivima, bili prisiljeni ustanoviti kako je splitska izvedba *Šest lica* „vjerojatno“ rađena prema Begovićevu prijevodu. Glumac Dubravko Dujšin i poslije se bavio prevodenjem Pirandella. Godine 1941. preveo je izbor novela pod naslovom *Sunce i sjena*, a 1943. roman *Njezin muž* (oboje izdano u Zagrebu).

¹⁹ Vojmil RABADAN, „Gostovanje zagrebačke drame – Luigi Pirandello, ‘Što je istina?’“, *Novo doba* (Split), br. 277, 26. 11. 1938., 5. Kurziv I. G. M.

²⁰ *Isto*.

je npr. Fažizam smatrao svojom bitnom odlikom, tražeći da se pojedinac istovjeti s cjelinom (...) dok je Pirandellova umjetnost izdizala individuu iznad svega ostaloga, napose iznad okvira društva i organizirane države“.²¹

Od svih autora koji su ovdje u fokusu našeg istraživanja, jedini je Bogdan Radica Pirandella i osobno poznao. S njim se susreo krajem dvadesetih godina u Rimu te nam je ostavio dragocjeno svjedočanstvo o jedinom prethodniku kojega je ovaj veliki pisac doista priznavao – Calderónu de la Barci i njegovu naslovu *Život je san* – kao i sjećanje na Pirandellove riječi: „Križa (...) europskog čovjeka, križa europskoga duha obilježena je prije nekoliko stoljeća u tim povijesnim riječima španjolskoga mistika u kojem i ja vidim svog zakonitog preteču...“²² Te još: „Riječi mijenjaju čovjeka, (...) sijeku njegovu cjelinu, spuštaju na njegovo lice masku i čine da laže ili da se ispovijeda. Jednom riječju, stavljaju čovjeka u jedno neljudsko stanje.“²³ Nekoliko stranica poslije nailazimo i na jasno (političko, rekli bismo, mnogo više negoli književno) distanciranje od Gabrielea D’Annunzija. Pirandello ističe da ne voli „pobjedu imperijalizma i nacionalizma“. Muči ga i ubija „čovjek s cijelim svojim sklopom nada i beznada (...) koji se ne može (...) protumačiti“ te dodaje da čovjek „nadmašuje svoje tvorevine i ove tamnice koje sam sebi gradi“.²⁴

Sl. 1. Opsežan izvještaj o gostovanju zagrebačkih glumaca na splitskoj pozornici 1938. godine

²¹ B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 142–143.

²² B. RADICA, „Luigi Pirandello. O smislu života i civilizacije“, *Agonija Europe*, 279. Većina je proučavatelj Pirandellova opusa, naprotiv, njegovo poimanje humorizma više pripisivala lektiri iz područja njemačkog romantizma. O tome v. Iva GRGIĆ, „Sin Kaosa. Post scriptor za dvadeset i prvo stoljeće“, *Luigi Pirandello*, 646.

²³ B. RADICA, „Luigi Pirandello“, 298.

²⁴ *Isto*, 300. No, usprkos ovakvim navodima Radica je držao da je Pirandello kao dramatičar napredovao upravo zahvaljujući Tilgherovim interpretacijskim štakama. Na više se mjesta kod Radice uočava da je i Pirandella kao čovjeka

Mijene društvenopolitičke klime svakako su utjecale na recepciju koju je Pirandello imao kod splitske književne i kazališne publike. No, Desničin, sudeći po pisanim tragovima, potpuni, a u kontekstu i njegova opusa i njegovih bavljenja talijanskom književnošću i njegova prijateljstva s Vladimirom Rismondom, kasnijim prevodiocem Pirandellova programatskog teksta *Humorizam* iz 1908. godine – za nas neočekivan dezinteres za Pirandellova može se pripisati bar dvama čimbenicima.²⁵ Jedan od njih jest posve sigurno Desničino poznavanje činjenice da je Pirandello bio učlanjen u fašističku partiju – koliko god ta pripadnost bila formalna i evidentno rezultat pomanjkanja, kod jedne kreativne individue, one energije koja je potrebna za javno i militantno pozicioniranje u bilo kojoj političkoj areni, ona za nekoga (kao što je neposredno poslije Drugog svjetskog rata bila za većinu talijanskih književnih kritičara) može biti neoprostiva. Drugi od tih čimbenika može ležati u Desničinom intenzivnom bavljenju Benedettom Croceom te eventualnosti da mu se prijanjanje uz obojicu tih autora tada činilo nemogućim, usprkos ostrašćenju polemici dvojice velikana koji se nipošto nisu ignorirali, već se, zapravo, raspravljajući, uzajamno legitimirali.²⁶ Međutim, dugotrajan interes pripadnika splitskog kulturnog kruga bliskog Vladanu Desnici za Pirandellovo djelo neupitan je, kako u razdoblju kojim se bavimo, tako i u desetljećima poslije njega.

THE SPLIT FORTUNES OF LUIGI PIRANDELLO

In the period between the two World Wars, writers born in the city of Split or tied to the city by their education, their activity or by unexpected biographical circumstances, acted as privileged mediators of Italian literature in the Croatian and Serbian cultural contexts. Active, after their Split period, in different environments, they contributed significantly to the reception of Italian poetry, prose and drama. Along with Vladan Desnica, whose place in this respect is indisputable, a series of other authors made their contribution to this cultural transfer. As regards the modern Italian classic Luigi Pirandello (1867–1936), the foremost names are those of Milan Begović, Tin Ujević, Vladimir Rismondo, Frano Alfirević, Olinko Delorko, Anton Nizeteo, Vojmil Rabadan, Stjepko Ilijić, Bogdan Radica and Ivo Andrić. At the Split theatre, in the period between the two World Wars, Luigi Pirandello's work was staged in 1926, *Six Characters in Search of an Author*, in 1938,

i njegov opus doživljavao kroz Tilgherove leće. Usp. i B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 239 i knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984., 383.

²⁵ Dok je prvi prijevod Pirandellova programatskog teksta *Humorizam* godine 1952. u izdanju zagrebačke Mladosti preveo Branimir Gabričević, drugi je prijevod istoga teksta, kao separat splitskih *Mogućnosti*, godine 1963. objavio upravo Vladimir Rismondo. Zbog specifičnog fenomena zastarijevanja prijevoda, kao i zbog potrebe novijeg načina čitanja, autorica ovih redaka prevela je po treći put samo drugi dio *Humorizma* u izabranim Pirandellovim djelima za biblioteku Nobelovci zagrebačke Školske knjige.

²⁶ Da je simplificirana „filozofska“ interpretacija Pirandellova narativnog i dramskog opusa, koju je Croce odviše lako preuzeo, nanijela boli Pirandellu kao osobi, očigledno je iz onih pasusa iz eseja *Humorizam* u kojima se on od Croceove kritike brani i argumentima *ad hominem*. No, nanijela je štete i njegovu shvaćanju književnog stvaranja koje nikada ne pretendira na to da zauzme mjesto onog ontološkog poteza koji jednom zauvijek razdvaja „bitak“ i „privid“, već drži da se takav postupak uvijek iznova poduzima proceduralnim mišljenjem, tisućama prikaza. O tome vidi I. GRGIĆ, „Sin Kaosa“, 647.

Right You Are (If You Think So), and in 1941, *The License*. However, judging by written records, Vladan Desnica showed little interest in Pirandello's work, and keeping in mind his familiarity with Italian literature and his friendship with Vladimir Rismondo, who was to be the translator of Pirandello's *Humorism*, this calls for an explanation. An explanation is partly to be found in Desnica's awareness of the fact that Pirandello was a member of the Fascist Party, and partly in Desnica's intensive involvement with the work of Benedetto Croce – it is probable that to concentrate on both of these authors seemed impossible to him at the time, despite the fact that the two actually legitimized each other in their passionate polemics. However, the long-lasting interest of the members of the Split cultural circle who were close to Vladan Desnica in Pirandello's work is unquestionable, in the period dealt with in the article, and in the decades to come.

Key words: Split cultural circle, Luigi Pirandello, reception/fortune, overview, translation

Literatura

- Fran ALFIREVIĆ, „Luigi Pirandello“, *Hrvatska revija*, 8/1935., br. 7, 343–350.
- Fran ALFIREVIĆ, „Luigi Pirandello“, *Putopisi i eseji*, Zagreb 1942., 69–124.
- Milan BEGOVIĆ, „Šest lica traže auktora“, *Savremenik*, 16/1921., br. 2, 123–124.
- Frano ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 12/1961., 29–51.
- Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu (1884–1918)“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 7: *Moderna*, Split 1980., 397–454.
- Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 12: *Stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta*, Split 1986., 307–321.
- Olinko DELORKO, „Pirandello na zagrebačkom kazalištu“, *Savremenik*, 27/1938., br. 6, 577–579.
- Olinko DELORKO, *Rasudbe i domišljaji*, Split 1988.
- Olinko DELORKO, „Večeras improviziramo“, *Hrvatska revija*, 14/1941., br. 3, 161.
- Ellen ELIAS-BURSAĆ, *Riječi, šiknule iz tmine. Augustin Ujević i književno prevođenje*, Zagreb 2003.
- Iva GRGIĆ, „Hrvatski prijevodi Pirandello objavljeni u knjigama“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 668.
- Iva GRGIĆ, „Sin Kaosa: Post scriptor za dvadeset i prvo stoljeće“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 645–654.
- Iva GRGIĆ, „Život čovjeka, život njegova djela“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 655–663.
- Stjepko ILIJIĆ, „Najnoviji Pirandellovi dramski radovi“, *Savremenik*, 22/1929., br. 11–12, 460.
- Šimun JURIŠIĆ, „Iz splitske kazališne povijesti“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 117–121.
- Anton NIZETEO, „Luigi Pirandello. Dobitnik Nobelove nagrade za književnost“, *Hrvatska revija*, 7/1934., br. 12, 669–670.
- Anton NIZETEO, „Luigi Pirandello“, *Talijanski humor*, Zagreb 1936., 269.
- Anton NIZETEO, „O talijanskom humoru“, *Talijanski humor*, Zagreb 1936., 5–11.
- Luigi PIRANDELLO, „Putovanje“, *1000 najljepših novela*, sv. 12, Zagreb 1929., 77–94.
- Luidi PIRANDELO, „Izvesne dužnosti“, *Srpski književni glasnik*, 1926., knj. 17, br. 4, 258–265.
- Vojmil RABADAN, „Gostovanje zagrebačke drame – Luigi Pirandello, ‘Što je istina?’“, *Novo doba* (Split), br. 277, 26. 11. 1938., 5.

Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.

Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.

Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984.

Vladimir RIMONDO, „Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva prof. Vladimira Rismonda st. iz Splita“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 73–86.

Sanja ROIĆ, *Stranci. Portreti s margine, granice, periferije*, Zagreb 2006.

Adriano TILGHER, *Voci del tempo. Profili di letterati e filosofi contemporanei*, Roma 1921.

Tin UJEVIĆ, *Izbor pjesma* (prir. Ante Stamać), sv. 1, Zagreb 2005.

Tin UJEVIĆ, „Nostalgija prozora sučelice“, *Savremenik*, 28/1940., knj. 2, br. 9–10, 217.

12.

TEATAR U SPLITU U DOBA DESNIČINE MLADOSTI: POLITIKA I KULTURA

Bojan Đorđević

UDK: 792(497.5 Split)(091)

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se, prvenstveno na osnovu arhivske građe sačuvane u Arhivu Jugoslavije, u Fondu Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije, daje istorijat osnivanja Narodnog pozorišta za Dalmaciju u Splitu, kao i pregled njegovog delovanja do gašenja 1928. godine. Pristup ovom problemu nije teatrološki, i ne tiče se toliko repertoara i unutarnjih odnosa u samom pozorištu, koliko mesta pozorišta u kulturnom, pa i političkom životu tadašnjega Splita. Aspekt sa koga se daju uvidi jeste prevashodno kulturnoistorijski, jer sudbina Narodnog pozorišta za Dalmaciju, i svi prepori i sukobi oko njega, zorno svedoče o kulturnoj atmosferi u Splitu dvadesetih godina prošloga stoleća.

Ključne reči: Split, pozorište (kazalište), teatar, kultura, politika

I.

Srpsko-hrvatski kulturni odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (docnije Kraljevini Jugoslaviji) ne daju se na pravi način analizirati bez uvida u dokumenta koja dosad nisu bila predmet istraživanja, to jest u arhivsku građu koja je odavno dostupna, ali, nažalost, još uvek nepročitana. Kao da se zaboravlja davno izrečeno Flintovo upozorenje da se mora pribeći „racionalnoj interpretaciji, spoznavanju prave biti činjenica i suštinskih odnosa među njima“.¹

Duhovni sadržaji koji danas određuju kolektivno kulturno biće srpskog i hrvatskog naroda izgrađivani su i tokom jednoipovekovne kulturne, pa i političke simbioze. Te veze, koje su imale svoje zastoje i padove, ali nikada nisu potpuno prekidane, podrazumevale su, Ojkenovom terminologijom iskazano,² određene uslove, okruženje i kulturološku podlogu.

¹ „(...) it is simply the meaning, the rational interpretation, the knowledge of the true nature and essential relations of the facts.“ Robert FLINT, *History of the Philosophy of History I*, New York 1894., 108.

² Rudolf EUCKEN, „Philosophie der Geschichte“, *Systematische Philosophie* (= *Die Kultur der Gegenwart*, I/VI, ur. Paul Hinneberg), Berlin – Leipzig 1907., 277.

Tek zbir svih tih faktora (istorijskih, političkih, socijalnih, kulturoloških, a napose individualnih) može nam zorno predstaviti srpsku/hrvatsku (a počesto i srpsko-hrvatsku) baštinu koje bi sada mnogi da se odreknu u paradoksalnom retroaktivnom ispisivanju istorije.

Danas na individualnom, opštem, pa i na nacionalnom nivou, počesto dominira tzv. selektivno pamćenje. Ono se najčešće temelji na stereotipima, koji previđaju da su kultureme proizvod složenih, često međusobno (pa i u sebi samima) protivrečnih okolnosti. Primer takve selektivne, ideološki usmeravane memorije jeste i percipiranje pozorišne tradicije Splita. Ono je, takvim neistorijskim razlozima posredovano, zapravo ne samo netačno, već i u samome sebi kontradiktorno. Tako je tokom 2013. godine u hrvatskoj štampi na velika zvona oglašen jubilej splitskog pozorišta. Pisalo se o sto dvadeset godina moderne pozorišne tradicije u Splitu, iako je, zapravo, belodano jasno da podizanje pozorišne zgrade samo po sebi ne znači i početak teatra, već da teatar započinje rad osnivanjem ansambla, što se međutim te 1893. godine nije desilo. S druge strane, napis u *Hrvatskoj enciklopediji* (a nacionalna enciklopedija po definiciji treba da bude zbir istorijski proverenih, jasnih i čvrsto utemeljenih podataka) u potpunosti negira prethodnu tezu, pošto postojanje splitskog pozorišta pomera u osvit Drugog svetskog rata:

Hrvatsko narodno kazalište u Splitu osnovano je 1940. U sedam mjeseci djelovanja izvelo je 22 dramske, 2 operске i 1 baletnu premijeru, pod vodstvom I. Tijardovića, M. Foteza, O. Jozefovića i A. Roje. Drugi je put osnovano 1945, iz Kazališta narodnog oslobođenja Dalmacije, pod intendanturom I. Tijardovića.³

Sve ove proizvoljnosti i apsolutne netačnosti, naravno, nisu posledica neznanja, već nametanja selektivnog pamćenja posredovanog ideološkim razlozima, tj. potpunim odbacivanjem jednog dela kulturne tradicije Splita – njegovog pozorišnog života – između dva svetska rata. Jer, jedina prava, činjenično proverljiva istina govori da je Hrvatsko narodno kazalište u Splitu zvanično osnovano 17. septembra 1920. godine, a svečano otvoreno 17. oktobra 1921. godine, pod nazivom Narodno pozorište za Dalmaciju. Najbolji način da se to potvrdi, te da se izbegnu sve manipulacije, jeste okretanje primarnom informaciono-dokumentacionom materijalu – arhivskim izvorima.

2.

Jedan od prioriternih zadataka koje je sebi postavilo Ministarstvo prosvete novostvorene jugoslovenske države bilo je podržavljenje već postojećih pozorišta, kao i osnivanje novih oblasnih pozorišta. Formalno su u vlasništvo nove države preneti pozorišta u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani i Novom Sadu,⁴ a potom se pristupilo osnivanju oblasnih pozorišta u Skoplju, Sarajevu, Osijeku i Splitu. Prioritet je dat Splitu, prvenstveno zbog toga što je

³ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4: *Fr-Hr* (ur. August Kovačec), Zagreb 2002., 721.

⁴ Mere za podržavljenje ovih pozorišta sproveo je, po nalogu Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tadašnji upravnik beogradskog Narodnog pozorišta Milan Grol. Videti: Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Fond Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije (66)-575-938 (6. 11. 1920.).

imao pozorišnu zgradu, a potom i tradiciju koja je sezala tridesetak godina unazad (naravno, imala se u vidu i renesansna prošlost grada), i bila oličena u gostovanjima raznih dramskih i operских trupa.⁵ Ne treba, zatim, zaboraviti da je vreme neposredno posle ujedinjenja bilo doba teških iskušenja s obzirom na italijanske pretenzije na Dalmaciju. Pokretanje domaćeg pozorišta shvaćeno je kao najbolje sredstvo za odbranu prava Kraljevine SHS na dalmatinsku obalu, te kao način za suzbijanje propagande tamošnjih Italijana. Zato je već u septembru 1919. godine u Dalmaciju upućen profesor Dragutin Kostić, kao specijalni izaslanik Ministarstva prosvete Kraljevine SHS. Posle detaljnog uvida u postojeće stanje, on je iz Dubrovnika, 21. septembra 1919. godine, Ministarstvu prosvete uputio *Izveštaj o radu na organizaciji oblasnog pozorišta u Splitu*.⁶

Kostić se sastao sa predsednikom splitske opštine Ivom Tartagliom, ali i sa mnogim drugim uglednim Splićanima, poput predsednika pozorišne uprave advokata Rikarda Baja, zatim knjižara i vlasnika bioskopa te pozorišnog blagajnika Josipa Karamana, slikara Emanuela Vidovića, osnivača i urednika *Novog doba* Vinka Kisića, profesora, filologa i književnika Josipa Barača. Želja Splićana da, konačno, dobiju stalno profesionalno pozorište sa sopstvenim glumačkim ansamblom i repertoarom nije bila upitna, posebno imajući u vidu činjenicu koju Kostić naročito ističe, „da je Split podigao sebi pozorišni dom još početkom osamdesetih godina prošlog stoleća“ i da „kad je početkom devedesetih godina izgorela prva zgrada, Splićani su podigli drugu, mnogo veću, na Bulatovoj poljani, god. 1893.“. Za tu zgradu Kostić veli da je „veća i prostranija od beogradskog Narodnog pozorišta“.⁷

Kostić, zatim, ističe ljubav Splićana prema umetnosti, posebno pesmi i igri, navodeći da u gradu deluje pet pevačkih društava, Gradski orkestar i Splitska filharmonija.⁸ Potom Kostić zalazi u detalje vezane za osnivanje pozorišta, te ističe da mu je Tartaglia garantovao subvenciju splitske opštine, kao i ostalih gradova i varoši u kojima bi splitsko pozorište po dužnosti gostovalo (tu je pre svega imao u vidu Trogir, Šibenik, Dubrovnik i Kotor). Međutim, već tada je pokrenuto pitanje opere, koje će ostati neuralgična tačka prepora i jedan od katalizatora kriza koje su splitski teatar pratile od osnivanja. I Kostić je bio svestan finansijskih problema vezanih za utemeljivanje opere: „Zbog mnogo većih režijskih i dr. troškova za operu, našli smo da bi trebalo državnu subvenciju za pozorište u Splitu povećati bar još za polovinu predviđene sume od 100.000 kruna, naročito za početak koji mora da bude što bolji.“⁹ Ipak, iz izveštaja se vidi da su predstavnici grada naročito insistirali na operi.

Drugo pitanje o kojem se Kostić izjašnjava jeste pitanje uprave pozorišta. Kostić i Tartaglia saglasili su se u tom trenutku da bi za upravnika najbolje rešenje bio kompozitor i

⁵ O pozorišnom životu u Splitu od podizanja pozorišne zgrade 1893. godine do svršetka Prvog svetskog rata videti: Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu (1884–1918)“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 7: *Moderna*, Split 1980., 397–454. Period o kome se govori u našem radu tek je ovlaš i u kratkim crtama naznačen u spomenici posvećenoj splitskom Hrvatskom narodnom kazalištu. Videti: Ivo BATISTIĆ, „Splitsko kazalište između dva rata“, *Narodno kazalište Split 1893–1953*, Split 1953., 21–33.

⁶ Izveštaj videti u: AJ 66-608-1001.

⁷ *Isto*.

⁸ „Split je i u pogledu drugih umetnosti, naročito slikovnih, jedan od prvih u Kraljevstvu našem po umetničkom obrazovanju svojih građana (odgajio je pored Meštovića, Vidovića, Rosandića, Foretića, Čipika, i veći broj mladih umetnika).“ *Isto*.

⁹ *Isto*.

dirigent Dragutin Pokorni, nekadašnji šef orkestra Narodnog pozorišta u Beogradu i kapelnik Orkestra Srpske kraljevske garde. Predviđeno je da mu zamenik bude Josip Hatze, kompozitor i u to vreme horovođa splitskog pevačkog društva „Gusar“. Pored njih, u pozorištu bi, za početak, bili stalno zaposleni (pored glumaca) još samo dekorater (scenograf) i blagajnik (sekretar).

Posle ovoga izveštaja, inicijativu je preuzeo Ivo Tartaglia kao predsednik opštine. Najpre se 16. decembra 1919. godine obratio pismom Zemaljskoj vladi, ističući poguban uticaj italijanskih pozorišnih družina kao najvažniji razlog za osnivanje nacionalnog pozorišta.¹⁰ Ipak, Tartaglia je bio svestan da bi opera u tom trenutku bila veliki zalogaj, i s obzirom na finansije, ali i s obzirom na to da bi nju gledala „samo predratna publika, sa finim svojim ukusom“, što ne bi bilo isplativo.¹¹ Tartaglia je, pak, insistirao na utilitarnoj funkciji pozorišta, koje bi imalo tu ulogu da privuče sebi širu publiku i podigne kulturni i duhovni nivo splitskih građana. Za to je, po njegovom mišljenju, najbolja drama, „jer se toj novoj publici, skoro laiku u književnosti i umjetnosti, mora pružiti mogućnost odgoja koji joj je potreban“.¹²

Potom je 14. januara 1920. godine Tartaglia uputio pismo načelniku Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete.¹³ Sreća je bila – i, videće se, veoma povoljna okolnost za razvoj splitskog pozorišta – što se na tom odgovornom položaju tada nalazio slavni srpski komediograf Branislav Nušić. Ko bi bolje od njega, inače nekadašnjeg upravnika Narodnog pozorišta u Beogradu, razumeo probleme sa kojim se suočavalo jedno pozorište u osnivanju? Na to je Tartaglia računao kada je Nušiću skrenuo pažnju na dva ključna problema. Prvi je pitanje upravnika. Tartaglia je, uprkos poštovanju koje je imao za Pokornog, ipak bio mišljenja „da upravitelj bude osoba ukusa i velike spreme e da uzmogne zadovoljavati velikim zahtjevima“.¹⁴ Opšta želja u Splitu bila je da upravitelj budućeg pozorišta bude poznati glumac Ivo Raić, koji „uživa kod nas glas priznatog umjetnika, ne samo kao glumac, nego i kao stvaratelj“.¹⁵

Drugo važno pitanje bilo je šta učiniti sa ložama koje su bile vlasništvo pojedinaca, i čiji vlasnici nisu bili voljni da ih ustupe.¹⁶ Tartaglia je predložio da se ovaj problem reši po ugledu na milansku Skalu, tako što će grad od vlasnikâ zakupiti lože na devet godina, a da bi vlasnici koji sami žele da zakupe sopstvene lože bili oslobođeni plaćanja ulaznica.

¹⁰ Pismo videti u: AJ 66-608-1001.

¹¹ Tartaglia je smatrao da se pre osnivanja opere mora osposobiti dovoljno muzički obrazovanih ljudi u samome Splitu, pa je kao „hitnu potrebu“ predložio osnivanje državne muzičke škole. *Isto*.

¹² Ta podvojenost između omiljenih operskih i operetskih predstava s jedne, i dramskog repertoara s druge strane, bila je obeležje pozorišnog života u Splitu između dva svetska rata: „Osvjedočena omiljenost opere i operete održava kazališni kontinuitet..., iako je glazbena i izvedbena dojmljivost tih žanrova već od polovice 19. stoljeća u suprotnosti s idejom o nacionalno dominantnoj ulozi dramskog stvaralaštva.“ Antonija BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 29: *Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća*, Zagreb – Split 2003., 192.

¹³ Pismo videti u: AJ 66-608-1001.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ Iz jednog članka u tadašnjoj štampi vidi se da su vlasnici loža optuživali Gradsko veće da smera da po svaku cenu osnuje pozorište, iako ono „ne bi pružilo prvorazrednu igru“. *Život*, 2/1920., br. 221, 3.

Nušić je ozbiljno shvatio Tartaglino pismo. Ipak, zbog obaveza nije mogao lično da ode u Split, kako mu je predlagao Tartaglia. No, poslao je svog specijalnog izaslanika, sekretara Ministarstva prosvete, poznatog srpskog pesnika Simu Pandurovića.

3.

Sima Pandurović je u to vreme već imao višegodišnju prosvetnu karijeru, koju je otpočeo 1907. godine kao mladi suplent Nepotpune muške gimnazije u Valjevu,¹⁷ gde je predavao srpski jezik, nemački jezik i geografiju.¹⁸ Uz to je radio i kao honorarni nastavnik nemačkog jezika u Privatnoj višoj ženskoj školi u Valjevu.¹⁹ Godine 1911. prešao je u novoosnovanu Srpsku kraljevsku četvrtu mušku gimnaziju u Beogradu, gde je predavao srpski jezik.²⁰ Od novembra 1913. godine bio je pisar Ministarstva prosvete Kraljevine Srbije. Za vreme Prvog svetskog rata ostao je u okupiranom Beogradu, gde je životario u oskudnim uslovima. Zahvaljujući Milanu Ogrizoviću jedno vreme radio je kao vaspitač u Domu za nezbrinutu decu u Kragujevcu.²¹ Ipak, ni to ga nije sasvim zaštitilo, kao ni činjenica da mu je Društvo hrvatskih književnika u Zagrebu izdalo zbirku izabranih pesama *Okovani slogovi*,²² pa je pred kraj rata interniran u logor u Nežideru.²³ Po povratku iz logora,²⁴ jedno vreme bio je i dalje bez posla, a potom je ponovo postavljen za pisara Ministarstva prosvete Kraljevine SHS. Nezadovoljan zbog lošeg položaja i male plate, uputio je dopis Ministarstvu prosvete žaleći se na tretman i zahtevajući povišicu plate i unapređenje: „Nužno je pomenuti da sam poslednjih godina, za vreme okupacije, upropašćen od strane neprijatelja materijalno i zdravstveno; da sam zbog svoga ispravnoga držanja bio gonjen, zatvaran i interniran, i da ni s pogledom na to prema meni nije bilo obzira ni od strane neprijatelja, ni od strane moga naroda i moje države.“²⁵ Pandurovićeva molba je urodila plodom, i on je postavljen za sekretara Ministarstva prosvete.

U tom svojstvu Pandurović je, prema „usmenom naredenju“ načelnika Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete Branislava Nušića, otišao početkom 1920. godine u Split,

¹⁷ Kraljev ukaz o postavljenju Sime Pandurovića za suplenta Nepotpune muške gimnazije u Valjevu videti u: Arhiv Srbije (dalje: AS), Fond Ministarstva prosvete Kraljevine (dalje: MPs), f. 47, r. 82. Podelu časova videti u: AS, MPs, f. 36, r. 148 (20. 9. 1907.).

¹⁸ Videti: *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1908.*, 66; *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1909.*, 67; *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1910.*, 67.

¹⁹ Videti: *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1908.*, 74; *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1909.*, 75; *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1910.*, 78.

²⁰ Videti: Istorijski arhiv Beograda, Fond Četvrtе muške gimnazije, 4.1.278, Upisnica za školsku 1911/12. godinu; Upisnica za školsku 1912/13. godinu. Takođe i: *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1911.*, 69; *Državni kalendar Kraljevine Srbije za godinu 1912.*, 66. O radu Sime Pandurovića u ovoj gimnaziji videti: Bojan ĐORĐEVIĆ, *Koordinate: Srpska kraljevska četvrtа gimnazija 1910./11. – Gimnazija „Sveti Sava“ 2010.–11.*, Beograd 2011., 16–17.

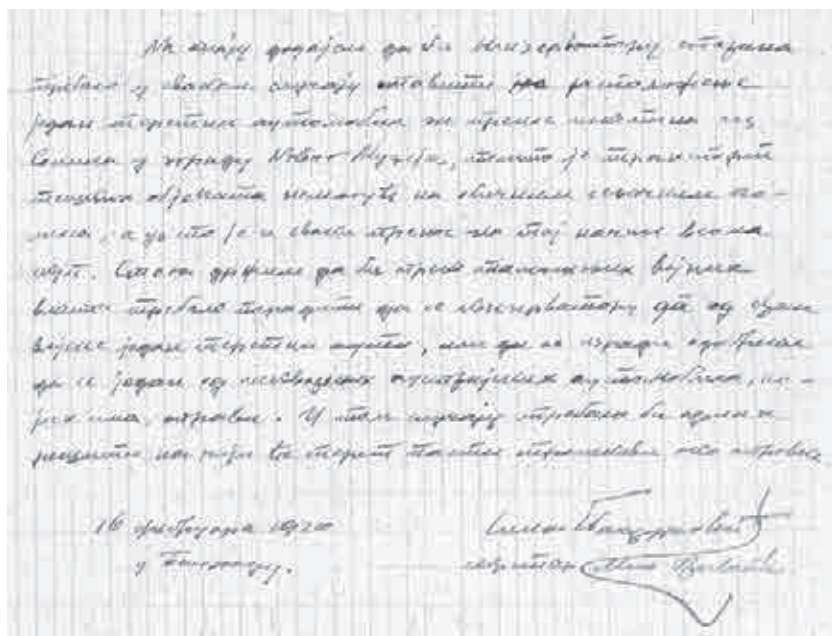
²¹ AS, Vojni generalni guvernerman (VGG), VIII-1465.

²² Videti vest o tome u: *Beogradske novine* (Beograd), br. 286, 22. 10. 1918., 2.

²³ „Poznati pesnik Sima Pandurović doteran je ovih dana u Boldogasonj, u mošonskoj županiji, gde je sada interniran.“ *Velika Srbija* (Solun), br. 884, 26. 9. 1918., 2.

²⁴ „Iz Nežidera je doputovao naš poznati književnik, gosp. Sima Pandurović, u povoljnom zdravlju.“ *Večernje novosti* (Beograd), br. 13, 6. 11. 1918., 2.

²⁵ AJ 66-401-649 (28. 8. 1919.).

Sl. 1. Završni dio Referata o pozorišnim i kulturnim prilikama u Splitu Sime Pandurovića

i po povratku, 16. februara 1920. godine, podneo Nušiću *Referat o pozorišnim i kulturnim prilikama u Splitu*.²⁶ Ni Pandurović nije propustio priliku da u uvodu svoga referata iskaže mišljenje da je u tom trenutku Split grad od najveće strateške važnosti za novostvorenu jugoslavensku državu:

Nalazeći se, u geografskom pogledu, na tački koja je od eminentne političke, kulturne i nacionalne važnosti, sa kulturom i spomenicima iz daleke prošlosti, Split zaslužuje svaku moguću pažnju s naše strane. Ako se ne zaboravi da je i Split, pored ostale dalmatinske obale, bio stalna težnja italijanskih aspiracija, da je prirodno i neminovno bio na dometu italijanske kulturne ekspanzije, i da je, pored svega, zadržao i razvio svoje nacionalno kulturno osećanje – onda potreba naglašena u pređašnjoj alineji postaje još očiglednijom. Na svaki način, dakle, da je posle političkog ujedinjenja Jugoslavije, najvažnije stabiliziranje i razvijanje kulturnog života u celoj zemlji, a pogotovu na Primorju i centrima Dalmacije.²⁷

Pandurović, potom, prelazi na detalje sporazuma koji je on, po Nušićevom ovlašćenju, utanačio sa gradskim čelnicima Splita, i za koji se nadao da će i od strane Ministarstva prosvete „biti i definitivno utvrđen i legalizovan“. Po prvoj tački tog sporazuma, splitsko oblasno pozorište bilo bi isključivo dramsko, jer za operu nije u tom trenutku bilo ni dovoljno kvalitetnog pevačkog kadra, ni dovoljno novca. Osim toga, „razlozi zdravog umetničkog razvitka, razlozi čuvanja od talijanskih i stranih uticaja, razlozi politički i nacionalni, govore takođe za dramu“.²⁸

²⁶ Referat videti u: AJ 66-650-1101.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

Druga tačka sporazuma ticala se problema sa vlasnicima loža. Pandurović i Tartaglia dogovorili su se da Ministarstvu prosvete predlože tri moguća rešenja, s obzirom na to da pozorište bez gledalaca u ložama, sa parterom od samo 250 sedišta, ne bi bilo profitabilno. Prvi modus bio bi da država od vlasnikâ otkupi lože. Drugi je da vlasnici kaparišu predstave, tj. da mogu da koriste lože najviše za trideset predstava godišnje, a da za ostale predstave mesta u ložama budu u slobodnoj prodaji. Najzad, prema trećem predlogu, sopstvenici loža bi se dobrovoljno odrekli svoga prava „s obzirom na opšti interes i dužnosti u novom vremenu“, i to pravo preneli na pozorišnu upravu. Naravno, u tom slučaju dotadašnji vlasnici loža imali bi pravo preče kupovine karata za sve predstave. Iz docnije odluke Ministarstva prosvete vidi se da je opštinska uprava Splita uspela da ubedi vlasnike loža da se priklone ovoj trećoj varijanti. Za to su najviše zasluga imali Mihajlo Marković i predsednik Pokrajinske vlade Ivo Krstelj, koji su prvi ustupili upravi svoje lože.²⁹

Treća tačka sporazuma, najzad, odnosila se na izbor budućeg upravnika pozorišta. Uprkos želji splitskih vlasti i uglednih građana, koju je prethodno u svom pismu formulisao Tartaglia, Ministarstvo prosvete nije bilo sklono da se složi sa tim da Ivo Raić bude upravnik, prevashodno zbog toga što nije imao iskustva u rukovođenju ovakvom institucijom. Pandurović je gradskim čelnicima preneo nameru Ministarstva prosvete da za upravnika postavi književnika Nika Bartulovića i za to dobio njihovu načelnu saglasnost, o čemu je obavestio Nušića: „Građanstvo bi vrlo dobro primilo postavljanje g. Nika Bartulovića za upravnika.“³⁰ Ovome je Pandurović dodao svoj predlog da Ivo Raić ipak bude angažovan u splitskom teatru, kao „artistički direktor“. To se, međutim, nikad nije dogodilo.

Ovaj preliminarni dogovor formalizovan je 17. septembra 1920. godine, kada je u Split došao zamenik načelnika Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete, srpski dramaturg i prevodilac Milan Dimović. On je u potpunosti uvažio zahteve splitske gradske uprave i predložio da se odmah imenuje upravnik, a da pozorište bude svečano otvoreno u julu ili avgustu sledeće godine.³¹ Već sutradan, 18. septembra 1920. godine, Niko Bartulović je imenovan od strane Ministarstva prosvete Kraljevine SHS za upravnika Narodnog pozorišta za Dalmaciju, kako je glasio zvaničan naziv splitskog pozorišta. Bartulović je na dužnost stupio tek tri meseca docnije, 17. decembra 1920. godine, jer je pre toga morao da posvršava svoje profesionalne i lične poslove u Zagrebu. On je primio imovinu ugašenog Kazališnog diletantskog društva, koja je pripala novoosnovanom pozorištu. Tada je imenovao i scenografa. Bio je to Radovan Tommaseo, profesor splitske Umetničke obrtne škole.³² Zamolio je, takođe, da iz Zagreba bude doveden i Mihajlo Marković.³³ Ministarstvo prosvete je 31. decembra 1920. godine potvrdilo sve Bartulovićeve odluke i premetilo Mihajla Markovića u Split, s tim da mu Bartulović „po svom nahodaženju odredi koju

²⁹ AJ 66-608-1001 (29. 9. 1920.). Inače, za slučaj da dogovor sa vlasnicima loža izostane, Pandurović je predlagao da se tada jednostavno izvrši eksproprijacija loža!

³⁰ AJ 66-650-1101.

³¹ AJ 66-608-1001.

³² O ugledu ove škole, iz koje je potekao čitav niz istaknutih splitskih slikara, videti: Ante SAPUNAR – Dora SAPUNAR, „Slikar Mate Meneghello otrgnut zaboravu“, *Kulturna baština*, 38/2012., 189–190.

³³ Mihajlo Marković je još 1907. godine u Splitu osnovao privatnu pozorišnu družinu koja je predstave davala širom Dalmacije i Istre. Videti: N. BEZIC-BOŽANIC, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu“, 401.

hoće dužnost“.³⁴ Iz ovoga se vidi koliko je vlastima bilo stalo da što pre počne sa radom Narodno pozorište za Dalmaciju.

Pozorište u Splitu najzad je svečano otvoreno 17. oktobra 1921. godine.³⁵ Na otvaranju su besedili načelnik Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete Branislav Nušić i predsednik splitske opštine Ivo Tartaglia. Posle toga, izvedena je premijera drame *Jugana, vila najmlađa* Mirka Korolije, a odmah potom, u Nušićevu čast, i njegova drama *Knez Ivo od Semberije*.³⁶ Kako svedoči jedan izveštač, „svečanost je imala, pored opšteg kulturno-umetničkog, u sadašnjem trenutku pretežno nacionalno-politički značaj, jer je tesno vezana za ideju duhovnog jedinstva“. U Splitu se, tako, „spontano manifestovala ideja jedinstva i radost oslobođenja“.³⁷ Ta ideja jedinstva rukovodiće dalji rad Nika Bartulovića kao upravnika Narodnog pozorišta za Dalmaciju, sasvim u skladu sa ideologijom Orjune, u kojoj je Bartulović isticao kulturni rad na „pobijanju pojava, koje u sebi kriju bilo plemenski, verski ili klasni separatizam“.³⁸ To izraženo jugoslovenstvo, koje će, međutim, s vremenom poprimiti dogmatični vid i biti uzdignuto na ravan ideologije, s jedne strane će činiti da splitsko pozorište prevaziđe regionalne okvire, ali će, s druge, biti i katalizator stalnih kriza koje će, pored drugih razloga, dovesti i do njegovoga gašenja.

4.

Jesen 1921. godine bila je veoma uspešna za splitsko Narodno pozorište za Dalmaciju. Nekoliko premijera bilo je vrlo posećeno i kritički pozitivno praćeno. To je dalo povoda Ivu Tartagli da u svojstvu predsednika opštine još jednom obavesti Ministarstvo prosvete o zadovoljstvu Splitskana svojim pozorištem, ali i da zatraži povećanje državne subvencije:

Iz brzog zahvale što ju je opštinska uprava ovog grada prigodom otvorenja Narodnog pozorišta odaslala gospodinu Ministru prosvjete, mogao je gospodin Ministar najbolje da se uvjeri, kakovim je željama ovaj grad dočekao podignuće tog kulturnog hrama, a gospodin načelnik Umjetničkog odeljenja je i vidio oduševljenje čitavog građanstva prigodom svečanog otvorenja. Ministarstvo prosvete sigurno vrlo dobro pozna kulturne tradicije u Dalmaciji i Splitu, a da bi trebalo to opetovati, i samo ćemo naglasiti, da je, na udaru tuđinstine, pozorište u Splitu (koje gostuje i u Šibeniku i Dubrovniku) nadasve važno i sa nacionalno-političke strane, kao možda nijedno drugo pozorište u državi. Spomenuti ćemo kao primjer samo nedavnu sjajnu predstavu u počast američke flote, sa koje su i admiral Niblack i svi oficiri ponijeli najljepše utiske, a to svakako i za naš prestiž pred stranim svijetom nešto znači.³⁹

³⁴ Sva ova dokumenta videti u: AJ 66-608-1001.

³⁵ AJ 66-575-938.

³⁶ Videti: „Splitska svečanost“, *Politika* (Beograd), br. 4845, 19. 10. 1921., 2.

³⁷ S. MILIJANOVIĆ, „U Splitu i Sarajevu“, *Politika* (Beograd), br. 4863, 7. 11. 1921., 2–3. Zanimljiva je vest koja se pojavila u izveštaju dopisnika slovenskog lista *Slovenski narod*, a koja govori da je uprava splitskog pozorišta imala nameru da pokrene pozorišni list: „List bo službeno glasilo splitskega gledališča in bo prinašal slike umetnikov in umetnic za zanimivo vsebino.“ *Slovenski narod* (Ljubljana), br. 234, 16. 10. 1921., 3.

³⁸ Niko BARTULOVIĆ, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, Split 1925., 83.

³⁹ AJ 66-575-938 (6. 1. 1922.).

Pošto je određeno da državna subvencija za splitsko Narodno pozorište bude samo 250 000 dinara, oglasilo se pismom Ministarstvu finansija Općinsko upraviteljstvo, navodeći da su potrebe mnogo veće: „Već se pri osnivanju Narodnog pozorišta za Dalmaciju u Splitu upozoravalo na vrlo težak položaj tog Pozorišta, a to radi velikih zahtjeva, koji će se na Pozorište postavljati...“⁴⁰ Ispostavilo se, naime, da postoje tri razloga koja govore u prilog povećanju subvencije. Uprkos prvobitnoj rezervi, odlučeno je da Narodno pozorište za Dalmaciju ima i svoju operu, što je povećalo troškove, ali je, kako se u dopisu kaže, povećalo i posetu. Drugi razlog je što se ispostavilo da uređenje zgrade i nabavka tehničke opreme koštaju više nego što je pretpostavljano. Najzad, doneta je i odluka o prijemu stalnog dramaturga, pa se i za to mora izdvojiti novac: „Usljed svega toga, počelo se Pozorište boriti sa financijskim neprilikama i palo je u dug. Kada bi se nastavilo dosadanjim putem, splitsko bi se Pozorište nužno moralo da raspadne.“⁴¹ Na ovo je ministar finansija pozitivno odgovorio i povećao subvenciju na 500 000 dinara, „s obzirom na poznatu mi zadaću tamošnjeg pozorišta“.⁴² U jesen 1922. godine subvencija je još povećana i iznosila je 600 000 dinara,⁴³ ali je i tako splitsko pozorište primalo najmanje novca od svih pozorišta u Kraljevini SHS.⁴⁴ Takvo stanje nije se moglo popraviti povremenim dobrotvornim predstavama i svečanostima,⁴⁵ i pozorište je bilo primorano da pravi dugove.⁴⁶ Nešto novca prikupljeno je tokom 1923. i 1924. godine zahvaljujući dobrotvornim priredbama u korist splitskog pozorišta, kao i dobrovoljnim priložima. Treba istaći da se među imenima onih koji su priložili značajnije sume novca nalaze i imena većine tzv. splitskih kroćeanaca, kao i ime Uroša Desnice.⁴⁷ Ipak, veoma značajan je jedan dopis direktora gimnazije u Šibeniku, Marka Ježine, od 17. maja 1924. godine. U tom opsežnom dopisu, zapravo izveštaju o radu u prethodnoj školskoj godini, upućenom Odeljenju za srednju nastavu Ministarstva prosvete Kraljevine SHS, Ježina šalje spisak učenika šibenske gimnazije koji su u školskoj 1923/24. godini učestvovali u organizaciji raznih priredbi i proslava i koji su zbog toga predloženi za „javnu pohvalu“. U tom spisku stoji i sledeća odrednica: „Desnica Vladan, maturant – organizovao sa velikim uspjehom korisnicu u svrhu prikupljanja novca za Narodno pozorište za Dalmaciju.“⁴⁸

Pitanje dramaturga, pak, rešeno je tek maja 1924. godine. Istina, honorarno je taj posao obavljao Mirko Korolija još od samog osnivanja pozorišta, ali je to bilo skopčano sa veli-

⁴⁰ AJ 66-356-594 (12. 5. 1922.).

⁴¹ AJ 66-356-594.

⁴² AJ 66-356-594 (11. 7. 1922.).

⁴³ AJ 66-356-594 (13. 10. 1922.).

⁴⁴ Prema finansijskom izveštaju s kraja 1922. godine, Narodno pozorište u Beogradu primalo je subvenciju od 8.996.100 dinara, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu 7.374.000, pozorište u Ljubljani 4.281.992, u Skoplju 1.200.000, u Novom Sadu 1.000.000, u Osijeku i Sarajevu po 750.000, a u Splitu 600.000 dinara. Izveštaj videti u: AJ 66-575-938 (28. 12. 1922.).

⁴⁵ Videti: Anatolij KUDRJAČEV, „Igre i svečanosti u splitskom kazalištu između dva svjetska rata“, *Dani hvarškoga kazališta*, sv. 31: *Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Zagreb – Split 2005., 313–320.

⁴⁶ Ti dugovi su dospievali na naplatu još i 1932. i 1933. godine, dakle posle fuzije sa pozorištem u Sarajevu. Dugovalo se glumcima, rediteljima, zaposlenima, splitskoj opštini. Državno pravobranilaštvo u Splitu je krajem 1933. godine obavestilo Ministarstvo prosvete da splitsko pozorište (koje pravno nije više postojalo) ima dugove prema čak pedeset šest osoba ili pravnih lica! AJ 66-575-939 (12. 12. 1933.).

⁴⁷ AJ 66-575-939.

⁴⁸ AJ 66-913-1317 (17. 5. 1924.).

kim problemima i troškovima. Naime, Korolija je bio sekretar Ministarstva prosvete, te je, da bi radio dramaturške poslove za splitsko Narodno pozorište, često uzimao odsustva.⁴⁹ Zbog toga je polovinom 1923. godine zatražio da bude penzionisan, ne bi li se više posvetio radu u splitskom pozorištu.⁵⁰ Bartulović je, međutim, početkom 1924. godine naišao na blagonaklon stav tadašnjeg ministra prosvete Svetozara Pribičevića i načelnika Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete Riste Odavića, i poslao dopis u kome je naglasio:

Posvjedočavam, da je Dr. Mirko Korolija od osnutka ovog pozorišta, t.j. od juna 1921. do danas vršio dužnost dramaturga ovog pozorišta savjesno i marljivo, te na zadovoljstvo uprave, i da je, prema svemu tome, najpodesniji da popuni budžetom predviđeno mjesto ukaznog dramaturga kod ovog pozorišta.⁵¹

Konačno, kraljevim ukazom od 7. maja 1924. godine Mirko Korolija imenovan je za dramaturga Narodnog pozorišta za Dalmaciju u Splitu, kao činovnik prve kategorije šeste grupe.⁵² Tada se Korolija preselio u Split.

Međutim, tek što je to pitanje rešeno, došlo je do kulminacije krize u samom pozorištu, ali i problema u odnosu pozorišta prema drugim kulturnim institucijama u Splitu. Ta zategnutost počela je još u leto 1923. godine, kada je pozorište bilo gotovo pred prestankom rada, i kada je lično upravnik Niko Bartulović morao da ode u Beograd i pred ministrom obrazlaže stav koji je, docnije, izneo i u pismu, to jest „da treba spasiti, ne samo dramu, nego svakako i operu, i to iz razloga kulturnih i nacionalnih, a i praktičnih, jer bi, makar i privremenim rasturanjem opere, propale i druge dve gradske ustanove, splitska Filharmonija i Nar. glazba“.⁵³ Ovaj problem je rešen privremeno, tako što je opštinska uprava spasla operu dajući Narodnom pozorištu kredit.⁵⁴ Godinu dana docnije, sa dolaskom Mirka Korolije za stalnog dramaturga, i Bartulović je – sigurno i pod Korolijinim uticajem – stao na stanovište da sve snage iz kuće, kao i sve finansije, treba usmeriti na Dramu, te da Operu više nije moguće održati. Tome se protivila Filharmonija, ali i deo opštinske uprave.⁵⁵ Zbog toga je Niko Bartulović krajem jula 1924. godine podneo ostavku na mesto upravnika.⁵⁶ Opštinska uprava ostavku nije prihvatila. Za zamenika upravnika imenovala je Vladimira Jakšu, a zaključila je da se Bartulović mora „na lijep način navesti da ostavku povuče“.⁵⁷ Usledila je, međutim, odlučna akcija Mirka Korolije. Ne treba smetnuti s uma, naime, da je on dugo godina radio u Ministarstvu prosvete i tamo stekao veliki ugled. Zbog toga je lično ministru prosvete poslao poverljivo pismo u kome je, bez ikakve zadržke, detaljno opi-

⁴⁹ Videti dopis upravnika Nika Bartulovića upućen Ministarstvu prosvete u: AJ 66-356-594 (4. 5. 1923.).

⁵⁰ Korolija je penzionisan 22. jula 1923. godine. Videti: AJ 66-356-594. Vest o njegovom penzionisanju objavljena je i u tadašnjoj beogradskoj štampi. Videti: *Pravda* (Beograd), br. 200, 25. 7. 1923., 3.

⁵¹ AJ 66-356-594 (15. 4. 1924.).

⁵² AJ 66-356-594.

⁵³ AJ 66-609-1001 (2. 9. 1923.).

⁵⁴ O teškoj krizi splitskog pozorišta izveštavao je i dopisnik beogradskog lista *Vreme* iz Splita. Videti npr.: „Agonija splitskog pozorišta“, *Vreme* (Beograd), br. 608, 30. 8. 1923., 6.

⁵⁵ Detaljan opis ovog spora pružio je načelnik Školskog odeljenja Splitske oblasti u svom pismu ministru prosvete. Videti: AJ 66-609-1001 (8. 8. 1924.).

⁵⁶ AJ 66-609-1001 (27. 7. 1924.).

⁵⁷ AJ 66-609-1001 (30. 7. 1924.).

sao sve mahinacije koje su se događale u pozorištu i u samom gradu.⁵⁸ Skrenuo je ministru pažnju na „skriveno ciljeve i mahinacije“ dela splitskog građanstva i Filharmonije. Naime, Filharmonija je zapala u velike dugove i pretila je opasnost od njenog gašenja. Zbog toga je Vladimir Jakša, inače član uprave Filharmonije, i poveo ovu zakulisnu akciju, s ciljem da postane upravnik Narodnog pozorišta. Zanimljivo je da iz Korolijinog dopisa saznajemo da je Jakša bio bivši policijski komesar! Njihovu logiku Korolija svodi na reči jednog od članova uprave Filharmonije: „Neka ima Filharmonija, a Pozorištu kako bude.“ Zbog toga je Korolija zatražio direktnu intervenciju ministra prosvete, predloživši definitivno ukidanje Opere, jer je Drama „jezgra i raison d’être ovog Pozorišta“. Korolija je pristao da i dalje vodi Dramu samo pod uslovom da ni dinar subvencije ne ide za Operu. Zamolio je ministra da utiče na Bartulovića da povuče ostavku. Na kraju je uveravao ministra da predsednik opštine Ivo Tartaglia potpuno podržava pozorišnu upravu i da je „užasnut“ postupcima dela građanstva.⁵⁹

Korolijino pismo je, sigurno, bilo presudno da ministar prosvete ne uvaži Bartulovićevu ostavku, te da poveća subvenciju Narodnom pozorištu za Dalmaciju. Međutim, pažljivo pristupajući ovom problemu, ministar prosvete nije pristao da Opera bude ukinuta, nego je ovoga puta Ministarstvo prosvete uzelo kredit za Operu.⁶⁰

Šta se u međuvremenu desilo i je li došlo do otopljanja na relaciji pozorište – grad – filharmonija, ne može se dokumentovati. Ali, činjenica je da već u jesen te, 1924. godine, upravnik Niko Bartulović zahvaljuje ministru na pomoći, a posebno na tome što je dao sredstva za Operu, tvrdeći sada „da je u Splitu opera apsolutno nužna, i da treba sve učiniti da je se čim prije uskrsi“.⁶¹ Jer, u međuvremenu, članovi Opere, u neizvesnosti hoće li ona opstati, u većini su otišli u druga pozorišta, pre svega u Sarajevo, Zagreb i Beograd. Bartulović je tražio od ministra da oni budu dekretom vraćeni u Split.⁶² Ipak, sezona 1924/25. počela je bez Opere.

Ubrzo potom, 6. novembra 1924. godine, u Narodnom pozorištu za Dalmaciju priređena je velika svečanost povodom četrdeset godina rada Branislava Nušića.⁶³ Okupili su se svi viđeni Splićani, a Nušiću je odati posebno priznanje „za zasluge u utemeljivanju našega kazališta“.⁶⁴ Ipak, to nije moglo da prikrije probleme koji su se javljali pred upravom Narodnog pozorišta za Dalmaciju. Nekoliko nedelja posle Nušićeve proslave Niko Bartulović se

⁵⁸ Istini za volju, još krajem 1922. godine grupa glumaca Narodnog pozorišta za Dalmaciju uputila je Centralnoj upravi Udruženja glumaca Kraljevine SHS pismo u kome se naglašavalo da se „već otpočerka osjeća odbojnost stanovitih splitskih krugova, a sad već i otvoreno neprijateljstvo“. AJ 66-360-602. Videti i: A. KUDRJAČEV, „Igre i svečanosti u splitskom kazalištu“, 316.

⁵⁹ Korolijino poverljivo pismo videti u: AJ 66-609-1001 (10. 8. 1924.).

⁶⁰ AJ 66-609-1001 (21. 8. 1924.). I beogradska štampa izvestila je o tome da je Niko Bartulović povukao ostavku i da je „red u splitskom pozorištu ponovo uspostavljen“. Videti: „Rešenje krize splitskog pozorišta“, *Vreme* (Beograd), br. 971, 2. 9. 1924., 5.

⁶¹ AJ 66-609-1001 (3. 10. 1924.).

⁶² AJ 66-609-1001.

⁶³ Koliko se sada zna, prva predstava neke Nušićeve komedije izvedena je na splitskoj pozornici 1907. godine. Izvelo ju je Kazališno diletantsko društvo, a radilo se o komediji *Put oko sveta*. N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scen-skim priredbama u Splitu“, 414.

⁶⁴ AJ 66-609-1001.

Sl. 2. Splitsko kazalište na udaru kritike *Duje Balavca* 1923. godine

ponovo žalio ministru prosvete Svetozaru Pribičeviću da pozorište ima vrlo male prihode od predstava u Splitu. Tako su od početka sezone izvedene samo dve premijere – *Bibliotekar* i *Nora*, a *Mrtva straža* je otkazana, jer je prodato samo šest ulaznica! Ispostavilo se, naime, da Narodno pozorište za Dalmaciju bolju posetu ima na gostovanjima u Šibeniku, Dubrovniku i Trebinju: „Moje je mišljenje, da je glavni uzrok tome neraspoloženju publike prema pozorištu u ukidanju opere, koju je publika teško pregorela.“⁶⁵ Dakle, ponovo se kao najteži ukazao problem nedostatka Opere. Bartulović je, međutim, ovim svojim pismom detektovao i političko i ideološko stanje u Splitu toga vremena. Požalio se na „pojave separatizma“, ukazujući na harangu lista *Hrvatska riječ* protiv Narodnog pozorišta za Dalmaciju i njegove uprave. List je pozivao na bojkot i tvrdio da je nedopustivo što su „u upravi Pozorišta sami Jugoslaveni, koji angažiraju samo Srbe, a proganjaju Hrvate“. List je za Bartulovića, Koroliju, ali i samoga Tartagliu tvrdio da su „sluge režima“. Posledica toga, veli Bartulović, bila je i osnivanje Malog kazališta kao „separatno hrvatskog“.⁶⁶ Bartulović

⁶⁵ AJ 66-575-938 (23. 11. 1924.).

⁶⁶ I u novije vreme se ističe da splitsko pozorište nije imalo onaj ugled u narodu upravo zbog svoje unitarističke i jugoslovenske politike: „Kazališna uprava je bila podložna utjecajnoj sferi centralističkih sila, kojima se stari hrvatski izričaj nije uklapao u ideološki projekat jedinstvenog jugoslovenskog naroda i jezika.“ Ivan Bošković, „Odjeci čina ujedinjenja 1918. godine u dramskoj književnosti i kazalištu“, *Croatica et Slavica Iadertina*, 3/2007., 307.

je, ipak, istakao da „većina inteligencije u Splitu – a ta najviše posjećuje pozorište – ipak nije politički orijentirana kao ‘Hrvatska riječ’“. ⁶⁷ Međutim, iz pisma se vidi da se Bartulović umorio od stalne borbe za opstanak pozorišta, i stoga je svoje pismo završio eksplicitnim pozivom Pribičeviću: „Ili pozorište zatvoriti, ili mu jednom radikalnom akcijom pomoći.“ ⁶⁸ Radikalna akcija je, međutim, ponovo izostala, i dugovi su trenutno sanirani tako što je Ministarstvo prosvete Narodnom pozorištu za Dalmaciju dalo dodatnu subvenciju od milion dinara i odobrilo kredit od pola miliona dinara. ⁶⁹

Sledeće dve godine, 1925. i 1926, bile su period nešto mirnijeg bitisanja i rada Narodnog pozorišta za Dalmaciju. Arhivska dokumenta svedoče o redovnim aktivnostima, subvencijama i novim premijerama. Vrhunac rada Narodnog pozorišta za Dalmaciju bilo je gostovanje u Beogradu oktobra 1925. godine. Za dve nedelje splitsko pozorište izvelo je šest predstava, a gostovanje je bilo praćeno i u štampi. Najviše uspeha imala je Bartulovićeva *Bijedna Mara* rađena prema Botičevom delu. Najavljujući ovo gostovanje, Niko Bartulović je u intervjuu listu *Vreme* izložio istorijat splitskog pozorišta, okolnosti koje su dovele do njegovog osnivanja, istakao zasluge srpskih književnika i samoga Ministarstva prosvete, ali nije okolišao kada je trebalo govoriti o problemima. I ovde je, ponovo, ukazao da se oko splitskog pozorišta vode zakulisne igre koje zadiru u njegov „jugoslavenski karakter“. Bartulović je bio dosledno i decidirano angažovan na liniji jugoslovenskog jedinstva, i u ovom intervjuu ponovo je nagovestio da se on neće povinovati zahtevima „opškurkih separatističkih kreatura“. ⁷⁰

Ipak, Bartulović, najzad, nije izdržao pritiske. Godine 1926. dao je konačnu ostavku, a na mestu upravnika Narodnog pozorišta za Dalmaciju nasledio ga je dotadašnji dramaturg i direktor Drame, književnik Mirko Korolija. ⁷¹ I on je imao da se suočava sa stalnom nestašicom novca, rastućim separatizmom, nezadovoljstvom glumaca i osipanjem publike. U pismu Ministarstvu prosvete početkom 1927. godine priznao je da su glumci i zaposleni, prvi put od osnivanja, dva meseca ostali bez plate. ⁷² Uprava je zbog toga bila prinuđena da 1. marta 1927. godine svima da otkaz, i da i zvanično (iako je praktično već dugo nije bilo) likvidira Operu i Operetu. Uz to je i hor, kako je Korolija pisao, „otkazao poslušnost“. ⁷³ Ministarstvo prosvete reagovalo je tako što je ponovo odobrilo kredit Narodnom pozorištu za Dalmaciju i ono je nastavilo da radi, ali u znatno smanjenom obimu. Glumci i zaposleni su 1. aprila 1927. godine ponovo potpisali ugovore, ali je sada spisak zaposlenih redukovan na dvadeset jednog glumca (među njima bili su i tada mladi, a docnije slavni glumci Blaženka Katalinić, Fran Novaković, Salko Repak i Viktor Starčić), jednog šaptača, jednog inspicijenta, blagajnika, sekretara (bio je to glumac i docnije poznati reditelj Jovan Jeremić), tzv. voditelja kancelarije, ekonomu i upravnika. Opera je i definitivno bila ugašena. Tako

⁶⁷ AJ 66-575-938.

⁶⁸ *Isto.*

⁶⁹ AJ 66-575-938 (10. 12. 1924.).

⁷⁰ „Split na beogradskoj pozornici“, *Vreme* (Beograd), br. 1333, 5. 9. 1925., 6.

⁷¹ AJ 66-609-1001.

⁷² AJ 66-609-1001 (27. 2. 1927.).

⁷³ AJ 66-609-1001 (7. 4. 1927.).

je Narodno pozorište za Dalmaciju, koje je otpočelo sa devedeset osam zaposlenih, spalo na broj od dvadeset osam!⁷⁴

Istog dana kada je iz splitskog pozorišta otposlan ovaj akt Ministarstvu prosvete, u suprotnom pravcu poslat je akt koji je i za Mirka Koroliju, i za Iva Tartagliu, i za sve članove ansambla i zaposlene, predstavljao hladan tuš. Predložena je fuzija splitskog i sarajevskog pozorišta u Narodno pozorište za zapadne oblasti, s tim da sedište bude u Sarajevu.⁷⁵ Splitska opština oštro je odgovorila, ponavljajući sve one razloge za opstanak pozorišta koje su i Tartaglia, i Dragutin Kostić, i Sima Pandurović navodili kada je to pozorište osnivano.⁷⁶ Međutim, šteta je već načinjena. Poslednja predstava u Narodnom pozorištu za Dalmaciju održana je 27. decembra 1927. godine.⁷⁷ Svestan gotovo tragične situacije, Ivo Tartaglia je u poslednjem, očajničkom pismu Ministarstvu prosvete zapretio da će splitska opština oduzeti pozorištu zgradu ukoliko se u njoj ne budu redovno održavale predstave!⁷⁸ Bio je to poslednji pokušaj da se spasi što se spasti može. Kao što je poznato, spasa nije bilo. Odlukom Ministarstva prosvete Kraljevine SHS izvršena je fuzija sarajevskog i splitskog pozorišta.⁷⁹ Ona je, međutim, izvedena tako da je splitsko pozorište bilo naprosto pripojeno sarajevskom,⁸⁰ i faktički prestalo da postoji 1. aprila 1928. godine.⁸¹ Time je završena relativno kratka, ali burna, devetogodišnja epizoda u razvoju teatra u Splitu. Teatra kome su utemeljivači i osnivači bili Srbi i Hrvati jugoslovenske provenijencije. Zaborav koji je na to pao, i sa srpske i sa hrvatske strane, predstavlja ogrešenje o nepobitne činjenice, i znatno osiromašuje kulturnu istoriju grada Splita.

⁷⁴ Videti: AJ 66-609-1001 (15. 6. 1927.).

⁷⁵ AJ 66-609-1001 (15. 6. 1927.).

⁷⁶ AJ 66-609-1001 (30. 6. 1927.).

⁷⁷ AJ 66-356-594.

⁷⁸ AJ 66-609-1001 (15. 2. 1928.).

⁷⁹ AJ 66-609-1001 (1. 4. 1928.).

⁸⁰ Detaljan prikaz ovoga fuzionisanja videti u: Josip LEŠIĆ, „Spajanje sarajevskog i splitskog pozorišta“, *Sarajevsko pozorište između dva rata (1918–1929)*. Zbornik radova, Sarajevo 1976., 260–305.

⁸¹ Nije prošlo dugo, i već se pokazalo koliko je štetno bilo ovo fuzionisanje, pre svega po kulturni život u Splitu. Stoga je Kraljevska banska uprava Primorske banovine 3. februara 1930. godine uputila pismo ministru prosvete, tražeći da se obnovi rad Narodnog pozorišta za Dalmaciju, pošto spajanje sa sarajevskim pozorištem nije uspjelo zbog „kulturnih i psiholoških razlika“. Kao razlozi za ponovno otvaranje splitskog pozorišta navedene su nekolike činjenice, koje se u suštini nisu razlikovale od onih iznošenih 1919. i 1920. godine, prilikom zasnivanja Narodnog pozorišta za Dalmaciju. Najpre, da je Split „jako vjekovno središte Primorja i čitave Primorske banovine, oko kojega su se uvijek okupljali svi kulturni, nacionalni, privredni i socijalni elementi iz prirodne nužde, da se na Jadranu okupe intelektualne i osjećajne snage našeg naroda, za uspješno vođenje borbe proti prisezanju i penetraciji tuđinske misli i vlasti“. Potom, da je „pred djelovanjem pozorišta u Splitu počela (...) sve više popuštati kulturna i politička premoć domaćih izrođenih i talijanskih elemenata“. Međutim, otkad je pozorište ugašeno, „italijansko društvo u Splitu ‘Gabinetto di lettura’ hoće da pokrene svoje kazalište, što će biti od vrlo teških posljedica i sa državnog gledišta“. AJ 66-356-594.

THEATRE IN SPLIT AT THE TIME OF DESNIČA'S YOUTH: POLITICS AND CULTURE

One of the priority tasks undertaken by the Ministry of Education of the newly-formed Yugoslav state was bringing the already existing theatres under state management, as well as founding new, regional theatres. Priority was given to Split, primarily because it already had a theatre building, and also because it had a tradition of some thirty years in theatre, during which time various drama and opera companies performed in Split (and of course, the Renaissance heritage of the town was taken into account). Initiation of a domestic theatre was seen as the best means to defend the right of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to the Dalmatian coast, as well as a way to counter the propaganda by the local Italians. For that reason, the well-known Serbian comedy writer Branislav Nušić, the then head of the Arts Department of the Ministry of Education of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, ardently endorsed the opening of the theatre in Split. First Dragutin Kostić, and then the Serbian poet Sima Pandurović went to Split for that reason. They met with prominent Split intellectuals, headed by Mayor Ivo Tartaglia, and over time they managed to solve the most important questions that were the precondition for opening the theatre – the question of repertory, that is, of the relationship between Drama and Opera in the theatre; the question of theatre boxes, and the question of director. The National Theatre for Dalmatia was officially founded on 17 September 1920, and the Croatian writer Niko Bartulović was appointed Director. Over its entire duration the National Theatre for Dalmatia had to struggle with various challenges. One of them was the constant dissatisfaction of the Split citizenry over the inferior position of the Opera, which was discontinued for a period of time. The other problems were of ideological and political character. The circles around the journal *Hrvatska riječ*, which had a nationalist orientation, charged the Theatre with an alleged “Orjuna and Great-Serbian” essence, and with marginalization of Croatian actors and Croatian writers. Still, the most difficult problem was constant lack of funds, for which reason the Theatre often had to contend with the fact that best actors and opera singers were leaving it. The situation did not improve considerably even when the writer Mirko Korolija, who was dramaturgist up to that point, became Director, and eventually the National Theatre for Dalmatia was fused with the Sarajevo Theatre, and *de facto* abolished, on 1 April 1928. The last performance was held much earlier, on 27 December 1927. That was the end of a relatively short but tumultuous nine-year episode in the development of theatre in Split, a theatre whose founders were prominent Serbs and Croats of a Yugoslav provenance.

Key words: Split, theatre, culture, politics

Izvori

Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije (66)

Arhiv Srbije, Ministarstvo prosvete Kraljevine Srbije (MPs)

Vojni generalni guverneman (VGG)

Istorijski arhiv Beograda, Fond Četvrte muške gimnazije (4.1.278)

Beogradske novine (Beograd)

Novo doba (Split)

Politika (Beograd)

Pravda (Beograd)

Slovenski narod (Ljubljana)

Večernje novosti (Beograd)

Velika Srbija (Solun)

Vreme (Beograd)

Život (Split)

Literatura

Niko BARTULOVIĆ, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, Split 1925.

Ivo BATISTIĆ, „Splitsko kazalište između dva rata“, *Narodno kazalište Split 1893–1953.*, Split 1953., 21–33.

Nevenska BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu (1884–1918)“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 7: *Moderna*, Split 1980., 397–454.

Antonija BOGNER-ŠABAN, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 29: *Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća*, Zagreb – Split 2003., 192–230.

Ivan BOŠKOVIĆ, „Odjeci čina ujedinjenja 1918. godine u dramskoj književnosti i kazalištu“, *Croatia et Slavica Iadertina*, 3/2007., 279–317.

Rudolf EUCKEN, „Philosophie der Geschichte“, *Systematische Philosophie* (= *Die Kultur der Gegenwart*, I/VI, ur. Paul Hinneberg), Berlin – Leipzig 1907.

Robert FLINT, *History of the Philosophy of History I*, New York 1894.

Anatolij KUDRJAVCEV, „Igre i svečanosti u splitskom kazalištu između dva svjetska rata“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 31: *Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Zagreb – Split 2005., 313–320.

Josip LEŠIĆ, „Spajanje sarajevskog i splitskog pozorišta“, *Sarajevsko pozorište između dva rata (1918–1929)*. *Zbornik radova*, Sarajevo 1976., 260–305.

Ante SAPUNAR – Dora SAPUNAR, „Slikar Mate Meneghello otrgnut zaboravu“, *Kulturna baština*, 38/2012., 179–196.

13.

KNJIŽEVNO-PUBLICISTIČKE
PREOKUPACIJE I PRIJEVOD
HAMLETA LIJEČNIKA BOŽE
PERIČIĆA

Helena Peričić

UDK: 821.111Shakespeare, W.(=163.42)“1935“

Pregledni rad

Sažetak: Autorica se bavi književno-publicističkim i prevoditeljskim djelovanjem dr. Bože Peričića (Sukošan, 1865. – Split, 1947.), bečkoga studenta medicine koji je kao liječnik, ali i znanstvenik, djelovao u Šibeniku, Zadru i Splitu. Iako je u profesionalnom prostoru postigao zavidne uspjehe, istakao se i kao filolog: u ulozi prevoditelja, putopisca, autora napisa o znamenitim osobama te osvrta na pojedine strane i domaće književne naslove. Božo Peričić poznao je više klasičnih i stranih jezika: pisao je na njemačkom, francuskom i engleskom jeziku (u doba kad je izrazito mali broj hrvatskih intelektualaca znao engleski!), a poznao je i talijanski. Posebni segment Peričićeva književnoga angažmana predstavlja prevođenje s engleskoga jezika, što je rezultiralo prijevodom Shakespeareova *Hamleta*. Iako je cjelovit prijevod nastao najvjerojatnije još 1916., objavljeni su tek kraći ulomak iz III. čina (*Narodni list*, Zadar, 1916.), a potom III. čin u cijelosti (*Novo doba*, Split, 1935.). Vjerujemo da je to prvi prijevod glasovitoga dramskog teksta izravno s engleskoga na hrvatski jezik. U prilogu se daje kraći osvrt na Peričićev prijevod III. čina *Hamleta*, ali iz rukopisne verzije i iz *Novoga doba* (ti su prijevodi identični), s obzirom da se oni razlikuju od ulomka objavljena devetnaest godina ranije u *Narodnom listu* te nude kvalitetnija prevoditeljska rješenja.¹

Ključne riječi: Božo Peričić (1865. – 1947.), liječnik, medicina u Dalmaciji, književno-publicističko stvaralaštvo, *Hamlet*, izravni prijevod na hrvatski, obljetnice

I.

Božo Peričić bio je u izvrsnim prijateljskim, ali i profesionalnim odnosima (kao obiteljski liječnik) s Urošem Desnicom, ocem pisca Vladana Desnice, i njegovom obitelji. Peričić je bio ne samo istaknut i u svojoj doba glasovit liječnik, već i važan i utjecajan

¹ Helena PERIČIĆ, „O prvom hrvatskom izravnom prijevodu *Hamleta*“, *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova* (ur. Dubravka Sesar i Ivana Vidović Bolt), sv. 2, Zagreb 2001., 245–250.

kulturni djelatnik. Namjera mi je ovom prigodom dati svojevrsan uvod ili smjernice za potencijalno i temeljitije istraživanje kako njegova književnoga ili publicističkog tako prevoditeljskog rada. Ističem, pak, kako moj uvid u traduktološku problematiku vezanu za njegov izravni prijevod *Hamleta* s engleskoga jezika – o čemu sam pisala u svom radu „O prvom hrvatskom izravnom prijevodu *Hamleta*“ objavljenom 2001. godine,¹ ali temeljenom na verziji prijevoda iz *Narodnoga lista* iz 1916., koja je različita od prijevoda iz rukopisa te iz *Novoga doba* iz 1935. (potonji prijevodi su istovjetni) – predstavlja tek pokušaj ukazivanja na važnost toga prijevoda, ali nipošto i ambiciju za njegovom sustavnijom analizom, s obzirom da takva nadilazi moje kompetencije i ne uklapa se u moje osobne stručne interese.

Božo Peričić (Sukošan kraj Zadra, 1865. – Split, 1947.), bečki student medicine, a potom ugledni liječnik, nije se u svojoj djelatnosti ograničio samo na liječništvo i medicinsko istraživanje, iako je na tim poljima postigao zavidnu karijeru, nego se u slobodno vrijeme bavio i književnošću – bilo u ulozi pisca članaka, putopisa i sjećanja/osvrta na pojedine strane i domaće medicinare, književnike i druge istaknute osobe, bilo u ulozi prevoditelja. Budući da je bio čovjek zavidna stupnja školovanosti te pokazivao široko humanističko zanimanje, u njegovoj se bogatoj bibliografiji, pored stručnih i znanstvenih članaka s područja medicine, nalaze i brojni članci o književnosti, kulturi te prijevodi književnih djela. Ono što čitamo u članku *Hrvatske enciklopedije* o njemu, ne nudi nažalost pouzdaniju predodžbu o raznolikosti, bogatstvu i opsegu Peričićeva cjelokupnoga intelektualnog angažmana i značenja, ne samo za medicinu već i kulturu dalmatinskoga prostora u njegovo doba.² U prvom dijelu ovoga rada osvrnut ću se na publicistički rad Bože Peričića. U drugom pak dijelu prokomentirat ću njegovo prevođenje *Hamleta* izravno iz engleskoga jezika, što je zacijelo najvažnija i nezaobilazna stavka u njegovu prevoditeljskom opusu.

2.

Rođen u malom primorskom ratarskom mjestu, Božo Peričić osnovnu je školu pohađao u Splitu, gimnaziju u Dubrovniku, a završio je u Zadru. U školovanju mu je pomogao stric Josip Peričić. Iako je još od osnovne škole pokazivao sklonosti prema filološkom studiju i književnosti, Božo Peričić završio je studij medicine u Beču i već 1889. započeo raditi u Šibenskoj bolnici. Nakon osam godina prelazi raditi u Zadarsku bolnicu, gdje s vremenom postaje i upraviteljem, a 1921., prelazi u Split. Do umirovljenja 1929. djeluje u tom gradu. Bio je članom Vrhovnoga zdravstvenog vijeća u Beču kao jedini liječnik iz slavenskoga dijela Austro-Ugarske Monarhije.³

² „Peričić, Božo“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47582>).

³ Liječniku je karijeru odmah po završetku studija započeo u Šibeniku 1889. kao liječnički pomoćnik u Šibenskoj bolnici. U istoj je bolnici nastavio karijeru kao primarij (prvenac) Odjela psihijatrije, i to u razdoblju od 1889. do 1897. Potom prelazi u Zadar, gdje nastavlja radom kao prvenac Zadarske bolnice, na Odjelu za žene. Neko je vrijeme bio i upravitelj Zadarske bolnice. Nakon što je u Zadru boravio i radio od 1897. do 1921., prelazi u Split, gdje otvara i vodi Odjel interne medicine Splitske bolnice. U Splitu radi od 1921. do 1929., kada odlazi u mirovinu. Usprkos tomu, Peričić nastavlja s radom na istom Odjelu do 1934. uz nagradu, a od 1934. do 1941. bez ikakve nagrade/nadoknade. Niz je priznanja i pohvala koje je primio. Valja istaći da je, među ostalim, bio stalnim članom Zdravstvenog

Osim kao liječnik-praktičar, istakao se i kao istraživač koji je uvelike doprinio medicinskoj struci i znanosti u Dalmaciji i Hrvatskoj i za to dobio priznanja. Važan je njegov nastup na Prvom kongresu srpskih lekara u Beogradu 1904. godine, gdje je održao za to doba avangardno predavanje o ehinokoku. Tom prigodom, u medicinskom dijelu hrvatske delegacije nazočne kongresu bili su uz Peričića Janeček, Rakovac i Gorjanović-Kramberger, a u umjetničkom dijelu poslanstva, koji je prigodno održao reprezentativnu izložbu u Beogradu, bili su Meštrović, Čikoš Sesija, Iveković, Bukovac, Vidović, Bužan, Crnčić, Frangeš, Valdec i Medović. Već sama navedena a znamenita imena govore u prilog važnosti hrvatske delegacije i upućuju na njezinu ulogu u predstavljanju hrvatskih snaga u prirodnim znanostima i umjetnosti tom prigodom.⁴

No, valja znati kako je u razdoblju i okolnostima u kojima je Božo Peričić djelovao u zdravstvu, liječnik morao pokrivati više polja te kombinirati laboratorijski s praktičnim radom s pacijentima, znanstveno-istraživački angažman s populariziranjem znanja i zdravstvene kulture među stanovnicima Dalmacije. Stoga je dr. Peričić često držao i predavanja namijenjena laicima te objavljivao priručnike i članke o zdravstvenoj skrbi i higijeni, kako bi medicinu i spoznaje o njoj približio i razmjerno neupućenom, neškolovanom, pa i siromašnijem stanovništvu. Težeći uvesti znanstveni rad u zdravstvo te unaprijediti rad u bolnicama, Peričić se sukobljavao s tuđim predrasudama i zastarjelim stavovima. Brojne su bitke koje je u tom smislu vodio; jedna od njih ogleda se u činjenici da je svoje neslaganje s radom Sanitetskog savjeta Kraljevine SHS u Beogradu izrazio ostavkom (1928.)⁵ i člankom u *Liječničkom vjesniku*.⁶ Umro je u Splitu 19. travnja 1947.

Povezivao je svojim djelovanjem u medicini Dalmaciju sa sjevernom Hrvatskom. Valja znati da je tijekom njegova radnoga vijeka Dalmacija prolazila kroz razne radikalne mijene državnoga i prostornoga ustroja i uprave te kroz velike povijesne i političke turbulencije. Kao odani pravaš, Božo Peričić nije želio nastaviti raditi u Zadru nakon što je ovaj Rapalskim ugovorom bio pripojen talijanskoj državi. Peričić stoga, kako je rečeno, napušta Zadar 1921. i prelazi u Split prihvaćajući daleko lošiju radnu poziciju od one koju je kao upravitelj imao u Zadarskoj bolnici. O tomu je ostavio sljedeći zapis: „Ja sam sa žalosnim srcem i u poodmakloj dobi od 56 godina iz čisto patriotskih razloga otišao iz Zadra gdje sam tokom 24 godine stekao lijep položaj i nitko me otamo tjerao nije.“⁷

vijeća Sabora u Zadru u razdoblju od 1903. do 1912., članom Vrhovnoga zdravstvenog vijeća u Beču u razdoblju od 1912. do 1918., pa počasnim članom Zbora liječnika Hrvatske postao 1933., a dopisnim članom JAZU u Zagrebu postao je 1938.

⁴ Vidi: Slavko PEROVIĆ, „Doba u kojem je živio i radio Božo Peričić“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo. Zbornik radova o životu i djelu dr. Bože Peričića* (ur. Slavko Perović i Stjepan Sirovica), Zadar 1999., 24.

⁵ *Isto*, 26–27.

⁶ Usp. „Bibliografija radova Peričić Bože“, u: Božo PERIČIĆ, *Mile sjene*, Šibenik 1990., 52. Nadopunio Stjepan Sirovica.

⁷ Iz pisane obiteljske ostavštine B. Peričića, sakupio S. Sirovica. Citirano prema: S. PEROVIĆ, „Doba u kojem je živio i radio Božo Peričić“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 26.

3.

Popis objavljenih Peričićevih radova iz područja medicine bogat je i raznolik: osim znanstvenih i stručnih radova, koje je često objavljivao na njemačkom pa i na francuskom jeziku, objavio je i *Medicinski rječnik njemačkog i hrvatskog jezika*.⁸ Sastaviti i objaviti dvojezični medicinski rječnik te uz to tiskati članke o problematici zdravstvene terminologije, što je Peričić redovito činio, u ono je doba uistinu značilo graditi hrvatsko medicinsko nazivlje.⁹ Trudio se Božo Peričić stručno i tehnološki unaprijediti te modernizirati rad u svim bolnicama u kojima je radio (redom u Šibeniku, Zadru i Splitu) te je stavljao težište na timski rad, specijalizaciju liječnika i poboljšanje materijalnog položaja medicinskog osoblja. Božo Peričić uvelike se zalagao u educiranju liječnika i srednjega medicinskog kadra:

Dr. Božo je vrlo rado prenosio svoje znanje drugima, stručnoj i širokoj, laičkoj javnosti. Uglavnom je to činio na dva načina: predavanjima i stručnopublicističkim prilozima, tiskanima u dnevnom tisku ili zasebnim knjižicama.¹⁰

Profesionalnost i temeljitost u obavljanju liječničkoga posla te rezultati u istraživačkom radu proizveli su značajan ugled dr. Peričića kao stručnjaka.

4.

Kao i njegov profesionalni radni vijek tako i književno stvaralaštvo Bože Peričića dade se razdijeliti na tri razdoblja: šibensko, zadarsko i splitsko. Najbogatije književnim i prevoditeljskim radom bilo je upravo srednje razdoblje. Peričić je imao klasično i humanističko školovanje, poznao je grčki i latinski te više svjetskih jezika (engleski je naučio razmjerno kasno i – kažu – samostalno).¹¹ Njegov književni rad nije ostao nezamijećen u javnosti pa mu je 1915. dodijeljena novčana nagrada Književno-umjetničkoga odbora Matice hrvatske za doprinos u „napretku hrvatske prosvjete“. Budući da je bio čovjek zavidna stupnja školovanosti i obaviještenosti te pokazivao široko, humanističko zanimanje, u njegovoj se bogatoj bibliografiji pored stručnih i znanstvenih članaka s područja medicine nalaze i brojni članci o književnosti, kulturi te prijevodi književnih djela.

Sudjelujući u važnim medicinskim i kulturnim događajima, radio je ujedno na podizanju ugleda zdravstva općenito te posebice liječnika iz Dalmacije. Stjepan Sirovica u svom komentaru u knjizi *Mile sjene* ističe kako je Peričić bio „neobično plodan pisac“ te „u središtu svih značajnijih zbivanja svoga vremena“.¹² Njegovo prijateljstvo s Urošem Desnicom razvija se uglavnom u splitskom razdoblju kad je:

⁸ Božo PERIČIĆ, *Medicinski rječnik njemačkoga i hrvatskoga jezika*, Zadar 1906.

⁹ Usp. Vladimir DUGAČKI, „Zasluge dr. Bože Peričića za hrvatsko medicinsko nazivlje“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 113–122.

¹⁰ Usp. Šime PERIČIĆ, „Dr. Božo Peričić kao kulturni i društveni radnik“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 124.

¹¹ Božo Peričić preveo je s engleskog te objavio predavanje Theodora Roosevelta održana na Sorbonni 1910. pod naslovom „O dužnosti građana u republici“. *Isto*, 127.

¹² Riječi S. Sirovice. Usp. B. PERIČIĆ, *Mile sjene*, 50. *Mile sjene* prvi put su bile objavljene u Splitu 1942.

(...) od 1920. do 1940. sigurno je bio jedan od onih liječnika, osobito bolničkih, koji su bili žarište znanstveno-medicinske misli Dalmacije, osoba oko koje su se okupljali drugi liječnici, od koga su učili, tražili pomoć i savjet i u čiji su se primjer ugledali. Bez dr. Peričića Split bi između dvaju ratova bio siromašniji za jednu bitnu pozitivnu dimenziju. U medicinskim prostorima svoga vremena on je u Splitu bio veličina koja je obilježila i vrijeme i prostor.¹³

5.

Još kao zadarski gimnazijalac, zajedno s trojicom dobrih znanaca iz Pravoslavne bogoslovije, pokrenuo je školski književni list *Sloga*: bio je to rukopisni list namijenjen ponajprije učenicima. Naslov lista svjedoči o njegovoj namjeni u onodobnim lokalnim političkim okolnostima. U tom listu Peričić objavljuje napise o Vatroslavu Jagiću, Ezopu, Etruščanima te stihove iz Homerove *Ilijade*.¹⁴

Kasnije, u zreloj dobi, kako bi vlastite spoznaje približio širokoj javnosti, Peričić je pisao i objavljavao životopise i nekrologe glasovitih medicinara: pisao je o svom šibenskom bliškom suradniku i prijatelju dr. Nikoli Laliću, splitskom liječniku Jakši Račiću, dubrovačkom Đuri Bagliviju te brojnim stranim imenima koja su se istakla u području medicinske znanosti a koja je uspio upoznati ili sresti: o beogradskom kolegi dr. Vojislavu Subotiću, Louisu Pasteuru, Jeanu Martinu Charcotu, Renéu Leannecu te Theodoru Billrothu. No, pisao je i o osobama izvan medicinskoga djelokruga. Tako je primjerice 1912. objavio životopis spomenutoga Josipa Peričića (Sukošan, 15. veljače 1833. – Zadar, 26. siječnja 1901.), istaknutoga dalmatinskog prosvjetara i preporoditelja.¹⁵

Mile sjene (1942./1990.), zbirka uspomena, nekrologa i pohvalnica posvećenih Boži Peričiću dragim osobama, njegovim suvremenicima – znancima i prijateljima, pored napisa o gore spomenutim osobama, sadrži i pohvalnicu na račun biskupa Josipa Jurja Strossmayera te podsjećanja na Emanuela Luxarda, Manfreda Borellija, Otta von Steinbeissa, Mihovila Klaića, Franu Bulića, Antu Trumbića, Terezu Machiedo¹⁶ i druge. Zapisi iz te zbirke uistinu su temeljeni na razumijevanju, suosjećanju i tankočutnosti u prikazu vrlina, ali i poneke slabosti osoba kojih se Peričić u tim napisima prisjeća. U „Predgovoru“ rečenoj knjižici autor obrazlaže poticaje za pisanje priloga kojima nalazi i poučnu svrhu:

Ovi članci pisani prigodimice, o velikim ljudima ili odličnim osobama, koje sam imao, sreću izbliza upoznati, objelodanjeni su bili većim dijelom u našim novinama; uz dodatak spo-

¹³ Stjepan SIROVICA, „Dr. Božo Peričić – splitsko razdoblje života i rada (1921.–1947)“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 79.

¹⁴ Š. PERIČIĆ, „Dr. Božo Peričić kao kulturni i društveni radnik“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 123.

¹⁵ BOŽO PERIČIĆ, „Peričić Josip (1833.–1901.)“, *Narodni list* (Zadar), jubilarni broj, 1. 3. 1912. (= *Jubilarni broj Narodnoga lista [Il Nazionale] 1862 – 1912* [ur. Vinko Kisić, Zadar 1912.]), 38–39. Usp. „Bibliografija radova dr. Bože Peričića“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 173–176.

¹⁶ Tereza „Reza“ Pinkova/Pinkowa (Novočerkassk, Rusija, 6. rujna 1881. – Zadar/Arbanasi, 5. rujna 1919.), supruga liječnika i zastupnika u Dalmatinskom saboru dr. Jerka Machieda. Joško Kovačić o Terezi Machiedo piše sljedeće: „(...) završila je gimnaziju u Tomsu i izvanredno studirala jezike u Grazu. Ova izuzetna žena, koja je tečno govorila i pisala šest jezika i koju je vlastita svekrva (Dalmatinka!) smatrala sveticom, živjela je, po ondašnjem običaju, u sjeni svog muža, ali uz divljenje onih koji su je poznavali.“ Usp. Joško KOVAČIĆ, „Rod Machiedo sa Hvara“, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 12/2014., 241–242.

mena o nekim drugim, umrlim ovo zadnjih godina, objelodanjuju se ovdje skupa, na počast pokojnika i na pobudu drugima, da se povedu za njihovim primjerom. (...) Životopisi velikih ljudi, a za najviše dobrih ljudi, vele su poučni, vele koristni (...), jer uče plemenitu življenju, plemenitu mišljenju i kreposnu djelovanju za svoga iskrnjega. (...) Split, ljeti 1942.¹⁷

U mnoge od tih zapisa autor uključuje citate iz raznih stranih književnih opusa, čime nastoji podcrtati svoje profiliranje izabrane osobe. Tako izabire pogodne misli iz opusa Horacijeva (zapis o J. Peričiću), Byronova (zapis o Terezi Machiedo), Vergilijeva (zapis o Pasteuru) i Shakespeareova (zapis o Billrothu i Trumbiću) te ih uklapa obično u početak ili završetak teksta, sve ih redom navodeći na izvornom jeziku.

Kako je rečeno, prijateljstvo s Urošem Desnicom posebno je došlo do izražaja u splitskom razdoblju Peričićeve karijere i života. Urošu Desnici Božo Peričić posvećuje i tekst objavljen u knjizi *Mile sjene*. Evo ulomka iz tog prisjećanja na prijatelja:

Za četrdeset godina bio sam njegov kućni liječnik. Ili kao takav ili kao prijatelj zalazio sam k njemu skoro svaku večer. Uz zdjelicu turske kave, koju je i on mnogo volio provodili smo ugodan razgovor o svačemu, ali ponajviše o književnosti i politici. Premda se nismo u svemu slagali, nismo se nikad svadili. On je strastveno ljubio lijepu knjigu, i, sabirući kroz cijeli svoj život uspio je bio da sabere jednu od najvećih i bolje uređenih privatnih knjižnica u Dalmaciji u kojoj imade ponajboljih djela skoro iz svih svjetskih književnosti. On je poznao izvrsno osim našega jezika talijanski, njemački i ruski, a čitao je i francuski; osobito se bavio poviješću, te je bio pravi stručnjak u onoj velikoga francuskoga prevrata.¹⁸

6.

U novinama, mahom zadarskom *Narodnom listu* i splitskom *Novom dobu* objavio je Peričić niz publicističkih članaka o stranim piscima (veliki broj njih završio je u rečenoj knjizi *Mile sjene*). Spomenut ću ovdje tek dva prigodno objavljena priloga: o francuskom književnom „stilistu“ (B. Peričić) i filozofu Ernestu Renanu (članak je izišao povodom stote obljetnice Renanova rođenja)¹⁹ te onaj o George Sand, tiskan o pedesetoj obljetnici njezine smrti.²⁰ Putopis je u književnom stvaralaštvu Bože Peričića, kako je spomenuto, imao također važan udio; tako vrijedi istaknuti njegov putopis s putovanja u Drvar, gdje je posjetio prijatelja, bavarskog industrijalca Otta von Steinbeissa, pa onaj sa stipendiranoga stručnog putovanja u Pariz te putopis koji je napisao po putovanju na spomenuti kongres u Beograd.

¹⁷ B. PERIČIĆ, *Mile sjene*, 2.

¹⁸ *Isto*, 32–34.

¹⁹ Božo PERIČIĆ, „Ernest Renan“, *Novo doba* (Split), br. 48, 27. 2. 1923., 3.

²⁰ Božo PERIČIĆ, „George Sand“, *Novo doba* (Split), br. 127, 3. 6. 1926., 10–11.

7.

Poseban segment Peričićeva književnog angažmana predstavlja prevođenje Shakespearea *Hamleta* izravno iz engleskoga izvornika. S obzirom da prijevod ulomka iz III. čina *Hamleta* iz *Narodnog lista* potječe iz 1916., daje se zaključiti da Peričićevo intenzivno bavljenje (a vjerojatno i čitav prijevod) potječe iz toga perioda. Prijevod je Peričić najvjerojatnije sastavio u drugom desetljeću dvadesetog stoljeća. Budući da su se idući izravni prijevodi Shakespeareovih drama u hrvatskom kulturnom prostoru pojavili tek u dvadesetim godinama prošloga stoljeća, možemo smatrati prvim izravnim prijevodom (objavljena) ulomka iz poznate tragedije s engleskog na hrvatski jezik. Na to upućuje i napomena uredništva tiskana ispod ulomka prijevoda:

Dosle smo imali samo Harambašićev prevod „Hamleta“, i to prilično slab prevod ne iz originala nego iz njemačkog prevoda. Gosp. B. P. je preveo sada „Hamleta“ iz engleškog originala i ustupio nam je za božićni broj ovaj ulomak. – Uredništvo.²¹

Jedini cjeloviti prijevod *Hamleta* na hrvatski jezik iz razdoblja koje je prethodilo Peričićevu prijevodu onaj je Harambašićev, nastao posredno, putem njemačkoga prijevoda. O nastanku svoga prijevoda iz *Narodnoga lista* Peričić, koliko mi je poznato, nije ostavio zapisa, odnosno komentara. Pojedini tumači njegova rada, poput povjesničara Šime Peričića, tvrde kako je Peričić na prijevodu *Hamleta* radio u razdoblju od dvadesetak godina.²²

Kao ugledni internist i erudit Peričić se u prevođenju Shakespearea pridružio – također liječnicima – Demetru i Šporeru.²³ Spomenute 1916. godine u božićnom broju zadarskoga *Narodnog lista* tiskan je samo prijevod ulomka iz III. čina, dok je čitav treći čin objavljen u splitskom *Novom dobu* (1935.).²⁴ Na ovom mjestu istaknut ću samo da postoje znatne razlike između

Sl. 1. Naslovnica Peričićeva prijevoda *Hamleta*

²¹ „Ulomak iz Šekspirova ‘Hamleta’ (S engleskoga preveo B. P.)“, *Narodni list* (Zadar), br. 102, 23. 12. 1916., 2.

²² Usp. Š. PERIČIĆ, „Dr. Božo Peričić kao kulturni i društveni radnik“, 127.

²³ Š. PERIČIĆ, „Dr. Božo Peričić kao kulturni i društveni radnik“, *Dr. Božo Peričić – život i djelo*, 127.

²⁴ „W. Shakespeare: ‘Hamlet’, čin III. Preveo Dr. Božo Peričić“, *Novo doba* (Split), br. 94, 21. 4. 1935., 31; br. 99, 27. 4. 1935., 9.

đu prijevoda u rukopisu, kao i prijevoda u *Novom dobu* (ti su prijevodi identični) te s druge strane prijevoda iz *Narodnoga lista* (1916.).²⁵ Ovdje ću se usredotočiti na primjere iz prijevoda III. čina koje nalazim u rukopisu te u *Novom dobu* – njih držim kvalitetnijima. Uz prijevod III. čina u *Novom dobu* stoji sljedeća napomena:

Svaki prevod Shakespeareovih djela, a naročito *Hamleta*, uvijek je jedan literarni događaj. Zbog toga donosimo jedan čin ovoga prevoda koji nam je stavio na raspolaganje odlični poznavalac engleske literature, gosp. Dr. B. Peričić. A treba naglasiti da je to prevod iz originala, jer su neki prevodi *Hamleta* iz drugih jezika.²⁶

Tvrđnja u napomeni iz *Novoga doba* podsjetit će nas na onu iz *Narodnog lista*, objavljenu gotovo dvadeset godina ranije.²⁷ Postavlja se pitanje o točnom datiranju nastanka prijevoda iz *Narodnoga lista*, odnosno prijevoda u rukopisu te u *Novom listu*. Prema svjedočenjima članova obitelji Bože Peričića, ulomak iz *Narodnoga lista* sastavnim je dijelom prijevoda koji je nastajao u posljednjim godinama drugoga desetljeća 20. st. i time predstavlja prvi izravni prijevod *Hamleta* na hrvatski jezik. Možemo se zapitati zašto je u zadarskim novinama objavljen ulomak koji je metrički različit od ostale dvije verzije: u *Narodnom listu* zapažamo deseterački prijevod Shakespeareovih stihova, dok je stih u prijevodu iz rukopisa i u *Novom dobu* jedanaesterački. Je li Peričićev jedanaesterački prijevod nastao uistinu do 1916. godine, a ulomak koji je objavljen u *Narodnom listu* rezultat utjecaja urednika i uredničkih sklonosti onodobno itekako podložnima političkim tendencijama što su u drugom desetljeću prošloga stoljeća vladale među dalmatinskim intelektualcima na području Dalmacije, pa su se tako moguće odrazile i na (umjetničke) odluke glavnoga urednika Jurja Biankinija te na njegove stvaralačke sugestije upućene suradnicima njegovih novina (uključujući Peričića)? Ili je tkogod od Peričićevih znanaca filologa, upućenijih u književnost i stvaralaštvo Williama Shakespearea, ali i u dotadanje hrvatske (posredne) prijevode *Hamleta*, utjecao mišljenjem i savjetom na (prethodna ili daljnja) prevoditeljska nastojanja Bože Peričića vezana uz ovu tragediju? Postoji li mogućnost da je desetercem u ulomku iz *Narodnoga lista* iz 1916. Božo Peričić (odlučivši se na to sam ili pod utjecajem drugih) krenuo u smjeru tada „društveno poželjnoga“ oponašanja epskoga deseterca iz narodnoga stiha? Na sva ta pitanja teško je danas dati pouzdan odgovor.

S obzirom na sofisticiranija prevoditeljska rješenja, kakvoću samoga jezika te na činjenicu da je ulomak iz *Narodnog lista* – koji je uistinu samo kraći dio I. prizora iz III. čina (a time opsegom daleko kraći od prijevoda čitavoga III. čina) – vjerujem kako je nužno temeljiti osvrt i vrednovanje Peričićeva prijevoda na onomu što nalazimo u rukopisu i u prijevodu iz *Novoga doba*. Moguće je da je prijevod objavljen u *Narodnom listu* bio zapravo tek probni pokušaj koji je Peričić transformirao u bolju, jedanaesteračku verziju iz rukopisa i iz *Novoga doba*. U svakom slučaju, držim da je pravu istinu danas teško otkriti.

²⁵ Uz ovaj prijevod stoje inicijali B. P., koji upućuju na Božu Peričića kao autora prijevoda.

²⁶ „W. Shakespeare: ‘Hamlet’“, *Novo doba*, br. 94, 31.

²⁷ Usp. bilj. 21.

Na temelju rukopisa Bože Peričića, te bilježaka i ispravaka koje se tamo mogu naći, dade se zaključiti kako se radi o izuzetno temeljitom, odgovornom i pedantnom pristupu prevođenju *Hamleta*. Evo primjera prijevoda početka glasovita monologa koje nalazim u *Narodnom listu* (1916.):

Bit il' nebit, – to je zagonetka: –
 Je l' dičnije ako duša trpi
 Hude sreće udarce i strijele,
 Ili ako protiv mora jada
 Oružja se smjelo lati svijetla
 I učini kraj im? – Umrijeti –
 Usnuti je, – ništa više; i snom
 (...) ²⁸

Prijevod početka monologa koji nalazim u rukopisu i u *Novom dobu* (1935.) glasi kako slijedi:

Il' bit il' ne bit, – pitanje je ovo: –
 Je l' veća hrabrost trpjeti u duši
 Protivne sreće udarce i strijele,
 Il zgrabit oružje protiv moru jada
 I jednim mahom njima kraj učinit? –
 Umrijet, – je usnut, – da, i ništa više
 (...) ²⁹

Obratimo pozornost na ulomke prijevoda proze (u prozi) iz istoga čina. Slijedi Peričićev prijevod iz *Narodnog lista*:

Ham. Idi u duvne: radšta bi htjela postati othraniteljica grješnika? I ja sam otprilike pošten: a ipak bih mogao optužiti sama sebe zbog takvih stvari, e bi bolje bilo da me majka nije ni rodila: preveć sam ohol, osvetljiv, častohlepan; kadar sam više uvreda, nego što misli imadem da u nje stavim, mašte da im oblik dadem, ili vremena da ih izvršim. (...) Idi svojim putem u samostan. (...) Ako se budeš udala, ovaj ćeš jad dobiti od mene na dar, – bila ti čista kao led, bijela kao snijeg, nećeš uteći kleveti. Idi u samostan, idi. Zbogom! Ili ako ćeš da se udaš, udaj se za ludu; jer pametni ljudi znadu već dosta dobro kakve nakaze vi od njih pravite. U samostan idi; i to brzo. Zbogom.

Of. O sile nebeske, vratite mu razum. ³⁰

Isti ulomak u Peričićevu prijevodu iz rukopisa i iz *Novoga doba* glasi, međutim, ovako:

²⁸ „Ulomak iz Šekspirova ‘Hamleta’“, 2.

²⁹ „W. Shakespeare: ‘Hamlet’“, *Novo doba*, br. 94, 31; Usp. i William SHAKESPEARE, *Hamlet. Danski Kraljević. Tragedija u 5 činova. S engleskog preveo Božo Peričić*, rukopis.

³⁰ „Ulomak iz Šekspirova ‘Hamleta’“, 2.

Ham. Idi u samostan; zašto bi ti htjela biti roditeljka grešnika? I ja sam otprilike pošten: a ipak bih mogao optužiti sebe sama zbog takvih stvari, da bi bolje bilo, da me majka ni rodila nije: ja sam doista ohol, osvetljiv, častoljubiv; sa više prestupaka na moje raspoloženje, nego li bih imao misli da u nje stavim, mašte da im oblik dadem, ili vremena da ih izvršim. (...) Ako se udadeš, dat ću ti ovu ukletvu za miraz, – bila ti neporočna kao led, čista kao snijeg, nećeš izbjeći kleveti. Idi u samostan, idi! Zbogom! Ili, ako ti se treba udati, udaj se za ludu; jer pametni ljudi već dosta dobro znadu kakve vi nakaze od njih pravite. U samostan idi, i to brzo. Zbogom!

Of. O sile nebeske, vratite mu razum!³¹

Kako je rečeno, uočljive su razlike u izboru metrike i riječi između ulomaka u stihu iz prijevoda iz *Narodnog lista* i onog u rukopisu, odnosno u *Novom dobu*. U prijevodima, pak, prozних ulomaka – unatoč nekim manje zamjetnim razlikama u izboru riječi, gramatičkih i sintaktičkih rješenja – očigledne su izrazite sličnosti između odabranih prozних ulomaka iz *Narodnoga lista*, s jedne, te onima iz rukopisa i iz *Novog doba*, s druge strane. Stoga bih zaključila da se i pored znatnih udaljavanja, pogotovu u prijevodu stihovanih ulomaka motrenoga dijela tragedije, radi o prijevodu koji je načinio isti autor – Božo Peričić.

Peričićev cjelokupni prijevod pisan je rukom, vrlo čitljivo, na listovima formata A5, na ukupno 250 strana (I. čin iznosi u prijevodu 56, II. 45, II. 59, IV. 45, a posljednji, V., 45 strana). Svoj ću uvid u neke odlike prijevoda ovdje temeljiti na ilustrativnom ulomku, tj. 1. prizoru III. čina iz rukopisa odnosno *Novoga doba*. Riječ je, dakako, o prizoru i činu koji sadrži glasovit Hamletov monolog i prateći (Hamletov) dijalog s Ofelijom. Rečeni ću dio prijevoda nastojati mjestimice usporediti s poznatim hrvatskim prijevodima toga fragmenta, posebice iz razdoblja koje je uslijedilo (dvadesete godine 20. st.) nakon objavljivanja Peričićeva prijevoda u *Narodnom listu* 1916.

Nije mi poznato kojim se točno izvorom služio Peričić i je li svoj prijevod uspoređivao ili moguće preoblikovao u skladu s dotad jedinim postojećim hrvatskim prijevodom *Hamleta*, Harambašićevim posrednim prijevodom preko Schlegel – Tieckove verzije, tiskanim 1887. No, budući da se radi o posrednom prijevodu, preko njemačke verzije, držim ovaj prijevod tek ograničeno relevantnim za usporedbu.³²

³¹ „W. Shakespeare: ‘Hamlet’“, *Novo doba*, br. 94, 31; W. SHAKESPEARE, *Hamlet. S engleskog preveo Božo Peričić*, rukopis.

³² Hrvatski prijevodi *Hamleta*: *Hamlet* (od W. Shakespearea; po A. W. Schlegelu preveo August Harambašić), Zagreb 1887. i Zagreb 1910.; „Ulomak iz Šekspirova ‘Hamleta’ (S engleskoga preveo B. P.)“, *Narodni list* (Zadar), br. 102, 23. 12. 1916., 2; *Hamlet. Danski kraljević* (preveo s engleskoga Milan Bogdanović), Zagreb 1924.; *Hamlet. Kraljević danski. S essayem o Shakespeareu i Hamletu* (preveo V[in]ko Krišković), Zagreb 1926.; *Hamlet. Kraljević danski* (preveo Milan Bogdanović), Zagreb 1950.; *Hamlet. Kraljević danski* (preveo Milan Bogdanović; priredio Josip Torbarina), Zagreb 1956.; *Hamlet* (preveo Vladimir Gerić), rukopis u Arhivu Zagrebačkog dramskog kazališta 1964.; *Hamlet* (preveo Antun Zoričić), rukopis u Arhivu Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, s. a.; „W. Shakespeare: ‘Hamlet’“, čin III. Preveo Dr. Božo Peričić“, *Novo doba* (Split), br. 94, 21. 4. 1935., 31; br. 99, 27. 4. 1935., 9; *Hamlet. Danski kraljević. Tragedija u 5 činova. (S engleskog preveo Božo Peričić)*, rukopis. Originalni rukopis prijevoda Bože Peričića, koji potječe iz 1916. godine, nalazi se danas u posjedu obitelji Palčić, a kopija u posjedu autorice ovoga priloga. Usp. Rudolf FILIPOVIĆ, „Shakespeare in Croatia. An Annotated Bibliography“, *Studia Romanica et Anglicana Zagrabien-sia*, 9/1964., br. 17–18, 74. Početkom 21. stoljeća objavljen je i prijevod Mate Marasa. Usp. William SHAKESPEARE, *Hamlet* (s engleskoga preveo Mate Maras; pogovor Mate Maras; metodička obrada Majda Bekić-Vejzović), Zagreb 2005. i William SHAKESPEARE, *Tragedije* (preveo i priredio Mate Maras), Zagreb 2006.

Usporedimo li se na znani monolog iz III. čina pa usporedimo izvornik s Peričićevim prijevodom, zaključit ćemo kako se monolog u izvorniku sastoji od 33 jampska pentametra koje Peričić prevodi pomoću 37 stiha. Dakle, na djelu je odstupanje od broja stihova u monologu: Peričić je dodao 4 stiha. Shakespeareov jampski pentametar pretvara on (uglavnom) u jampsko-trohejske jedanaesterce. Usporedimo izvornik:

To be, or not to be: that is the question: (56)
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune,
Or to take arms against a sea of troubles,
And by opposing end them?³³

... s Peričićevim prijevodom:

Il' bit il'ne bit, – pitanje je ovo:
Je l' veća hrabrost trpjeti u duši
Protivne sreće udarce i strijele,
Il' zgrabit oružje prot' moru jada
I jednim mahom njima kraj učinit?³⁴

Evo kako isti fragment prevodi Bogdanović 1924. (koristeći jampski stih od devet, deset i jedanaest slogova):

Bit ili ne bit – to je pitanje!
Je l' dičnije za ljudski um sve pračke
I strjelice silovite sudbine
Podnositi il zgrabit oružje,
Oduprijeti se i moru jada kraj
Učinit? (...) ³⁵

... te Vinko Krišković 1926. godine (služeći se jampskim stihom od jedanaest slogova):

Il' biti ili ne bit – to se pita –
Junačnije li u srcu je trpjet
Sve strjelice i metke hude sreće,
Il', s oružjem na more muka ustat
I otporom ih svršit? (...) ³⁶

Kao primjer suvremenijega prevođenja istoga ulomka navodim prijevod Mate Marasa koji će, devet, odnosno osam desetljeća nakon Peričićeva, Bogdanovićevega i Kriškovićevega prijevoda, ponuditi za isti poznati ulomak sljedeće rješenje:

³³ Ovaj i idući citati iz III. čina *Hamleta* preuzela sam s internetskog portala Shakespeare Online (http://www.shakespeare-online.com/plays/hamlet_3_1.html).

³⁴ Ovaj i iduće citate iz Peričićeva prijevoda III. čina *Hamleta* navodim prema: „W. Shakespeare: 'Hamlet'“, *Novo doba*, br. 94, 31 i W. SHAKESPEARE, *Hamlet. S engleskog preveo Božo Peričić*, rukopis.

³⁵ W. SHAKESPEARE, *Hamlet* (preveo s engleskoga Milan Bogdanović), 68.

³⁶ W. SHAKESPEARE, *Hamlet* (preveo V. Krišković), 119–120.

Biti, ili ne biti, to je pitanje.
 Je li pak plemenitije u duhu trpjeti
 hitce i strijele hirovite sudbine,
 ili uzeti oružje protiv mora nevolja
 I opiranjem njih okončati? (...) ³⁷

Dakle, dok za pet Shakespeareovih stihova u izvorniku Peričić – kao što će učiniti i Krišković – koristi istovjetan broj stihova u prijevodu, Bogdanoviću trebaju šest stiha. Maras se zadržao na broju stihova kakav je u izvorniku.

Cezura je u izvorniku iza četvrtog, petog ili šestog sloga; u Peričićevu prijevodu, pak, smještena je iza petog ili šestog. Dosljednost u provođenju jedanaesteraca Peričić ostvaruje izvrtanjem sintakse, odnosno redosljeda riječi, umetanjem ili izostavljanjem veznika, uvođenjem elizija, produljivanjem riječi ili dodavanjem epiteta te ustaljenih izraza poput „teške muke“; premda je uočljivo da je u rukopisnom prijevodu i u *Novom dobu* zastupljenost tzv. „narodnih“ izraza gotovo zanemariva u odnosu na prijevod iz *Narodnoga lista*. ³⁸

Nadalje, u Shakespeareovu izvorniku Ofelijine riječi glase:

My honor'd lord, you know right well you did, (97)
 And with them, words of so sweet breath composed
 As made the things more rich: their perfume lost,
 Take these again, for to the noble mind
 Rich gifts wax poor when givers prove unkind.
 There, my lord.

Peričić ih prevodi na sljedeći način:

Moj vrli kneže, to vi znate dobro
 Da vi ih meni daste, uz riječi
 Još tako mila daha, da im cijena
 Tim bješe veća: al' iščeznuv miris,
 Nek' budu vaše opet; jerbo duši
 Plemenitoj i bogat dar je jadan,
 Kad davač njegov nije više skladan.

U gornjem primjeru dade se zamijetiti Peričićevo nastojanje da slijedi rimu iz izvornika za koju pronalazi rješenje i u prijevodu (**jadan** – **skladan**).

Navest ću primjere kraćenja, ali i dodavanja riječi u prijevodu u svrhu optimalizacije broja slogova.

³⁷ W. SHAKESPEARE, *Hamlet* (s engleskoga preveo Mate Maras), 102; W. SHAKESPEARE, *Tragedije*, 444–445.

³⁸ Jedno od Peričićevih rješenja u prijevodu iz *Narodnoga lista* izraz je „oružja se smjelo lati svijetla“ – tipična za slavensku junačku narodnu epiku – od kojega u rukopisnoj verziji prijevoda te u onom iz *Novoga doba* Peričić odustaje i zamjenjuje ga sljedećim rješenjem: „Il' zgrabit oružje prot' moru jada (...)“.

Shakespeare:

When he himself might his quietus make (75)
(...)

Peričićev prijevod:

Kad on bi **moga' ipak** doć do mira
(...)

Shakespeare:

Devoutly to be wish'd. To die – to sleep; (64)
(...)

Peričićev prijevod:

Poželjet **svak** bi **imâ**. Mrijet, usnut;
(...)

Peričić, kako je rečeno, prijevodom preobražava jampski pentametar u jedanaesterac. Milan Bogdanović će, međutim, za ritmičku normu prijevoda monologa, ali i cijeloga prijevoda *Hamleta*, uzeti jampski stih od deset slogova, ali će se uz takav stih povremeno poslužiti i stihom od jedanaest slogova. Kriškovićevi će, pak, stihovi prijevoda tragedije sadržavati redom jedanaest slogova. Bogdanović će u svome prijevodu *Hamleta* spomenuta 33 stiha monologa iz izvornika proširiti na 39, odnosno povećati za 6 stihova. Krišković će motreni monolog prevesti podjednakim brojem stihova kakav zatječemo u izvorniku: 33.

Prema sudu Mladena Engelsfelda, iskustvo prevođenja Shakespearea na hrvatski jezik pokazalo je da bi u idealnom prijevodu toga pisca na naš jezik u načelu stih trebalo prevoditi stihom, ali je takvo načelo teško održivo ako se deset ili jedanaest Shakespeareovih slogova prevodi s deset ili jedanaest hrvatskih slogova. Naime, kako tumače neki prevoditelji, hrvatski je jezik „dulji“ od engleskoga;³⁹ dovoljno je spomenuti čestotu jednosložnih riječi u engleskomu jeziku koja nije obilježje hrvatskoga jezika. Doista, hrvatski ima malo značenjski bremenitih jednosložnih riječi koje inače idealno dovršavaju jampski stih. Uz to, kako dvosložnice i višesložnice nemaju u hrvatskome naglasak na posljednjem slogu, jampski stih je teško završiti pravim jambom.

Dok će Vinko Krišković nastojati zadržati broj stihova iz izvornika, Božo Peričić je – na način sličan Bogdanovićevu – rješenje problema našao u (neznatnom) povećanju broja stihova. Iz Bogdanovićeve prijevoda razvidno je da jampski stih od deset ili jedanaest slogova nije uvijek dovoljno „prostran“ da bi se njime moglo izraziti sve što je rečeno jednim engleskim stihom, nerimovanim jampskim pentametrom (*blank verse*). Krišković, međutim, nastoji vjerno prenijeti izražajna i ritmička sredstva Shakespeareova teksta pa, želeći

³⁹ Usp. Mladen ENGELSFELD, „Jedan hrvatski ekvivalent za Shakespeareov stih“, *Književna smotra*, 26/1994., br. 91, 18.

Hamlet

Ham *It' bit il' ne bit, - pitanje je ovo: -
 Je li' veća hrabrost živjeti u duši
 Protivne sreće udarac i strijela,
 A' snajga se ~~manje~~ ~~svijetla~~ ~~prati~~
 Tog ~~brava~~ ~~jeđa~~ i snijom kraj učinit? -
 Strijel, ~~usnut~~ ~~to je~~, ~~č~~ ~~bu~~ ~~nista~~ ~~više~~;
 I reći da si jednim snom dokonica
 Bol sreće, ki i kisne drugih jeđa
 Što inese nashčuzuje, - ~~č~~ ~~ka~~ ~~ko~~ ~~ko~~ ~~ko~~
 Počijet ~~snat~~ ~~čin~~ ~~na~~ ~~strijel~~, - usnut; -
 Ja, usnut. Možda snit: - al' čvor je snajga;
 Jer pri tom, Koje će to biti sanje,
 Što u tom snatnom će se snu pojavit,
 Života našeg' pokl se klupko odmeta,
 Čas postat treba: Tu je razlog uprav
 Zbog kojeg' bijeda tako duzo čivi.
 Jer bič i rugu ku bi podnijet mođa
 Svog doba, i ko nepetvo nepravedno,*

stih prevesti stihom i reproducirati dužinu stihova i polustihova kakva je u izvorniku, ali – krećući se u prostoru jedanaesterca – izvrće red riječi, uvodi neologizme i lažne arhaizme, neke riječi skraćuje, dok neke izostavlja. Takvi Kriškovićeви postupci imat će za posljednicu nerazumljivost prijevoda i zanemarivanje ritma u jeziku-primatelju.

Povećanje broja stihova u odnosu na izvornik u pravilu se nepovoljno odražava na kakovu prijevoda: dolazi do bagateliziranja i „razvodnjavanja“ izraza, tj. do gubitka sažetosti i pregnantnosti koje su obilježja Shakespeareova stiha, pogotovo u dijelu njegova opusa iz zrelijega razdoblja. Pa ipak, kao što je rečeno, Peričić broj dodanih stihova nastoji svesti na najmanju moguću mjeru tako da u konačnici dobivamo razmjerno prihvatljiva rješenja.

Josip Torbarina, naš najpoznatiji poznavatelj Shakespeareova djela i njegov prevoditelj, krenut će drugim putem: kako bi sačuvao značajke Shakespeareova teksta i sačuvao izvornost hrvatskoga izričaja on *blank verse* proširuje jednom stopom, odnosno dvama slogovima.

Navodim primjer Peričićeva, Torbarinina i Marasova rješenja vezana za broj slogova u prijevodu Shakespeareova stiha iz glasovita monologa.

Shakespeareov izvornik:

Or to take arms against a sea of troubles (59)

Peričićev prijevod:

Il' zgrabit oružje prot' moru jada⁴⁰

Torbarinin prijevod:

Il pograbit oružje protiv mora jada⁴¹

Marasov prijevod:

ili uzet oružje protiv mora nevolja⁴²

Zapaža se Peričićeva povremena uporaba izraza zastupljenih zacijelo u svakodnevnom govoru njegova doba, potom već spominjanih stalnih epiteta te izraza preuzetih iz govornog jezika („teške muke“, „duši plemenitoj“) ili narječja („dokončâ“, „mogâ“, „priznâ“, „kâ“) kojima se ponešto udaljuje od duha Shakespeareova izričaja, pogotovu u fragmentima tzv. „dvorskog stila“.

Shakespeare:

The slings and arrows of **outrageous** fortune, (58)
(...)

⁴⁰ 11 slogova, op. H. P.

⁴¹ William SHAKESPEARE, *Hamlet* (preveo Josip Torbarina), Zagreb 1979., 79. 13 slogova, op. H. P.

⁴² W. SHAKESPEARE, *Hamlet* (s engleskoga preveo Mate Maras), 102. 14 slogova, op. H. P.

Peričićev prijevod ovdje uključuje nerazumljiv izraz „protivne“:

Protivne sreće udarce i strijele (...)

Ima i značenjski netočnih ili u izboru riječi slobodnijih prijevoda:

Shakespeareov izvornik:

I have heard of your **paintings** too, well enough (142)
(...)

Peričićev prijevod:

Čuo sam i o tome dosta kako vi **šarate** lice (...)

Događa se, doduše rijetko, da Peričić pretvara jednu vrstu riječi u drugu ili jednostavno netočno prevodi: sljedeći je primjer iz Shakespeareova izvornika koji možemo usporediti s Peričićevim rješenjem.

Shakespeareov izvornik:

For who would bear the whips and scorns of time; (70)
Th' **oppressor's wrong**, the proud man's contumely,
The pangs of despised love, the law's delay.
The insolence of office and the spurns
That patient merit of the unworthy takes,
When he himself might his quietus make
With a bare bodkin? (...)

Peričićev prijevod:

Jer bič i rugu ko bi podnijet moga
Svog doba, i ko **ropstvo nepravedno**,
Il' grdnju taštih ljudi, teške muke
Prezrene ljubavi, tok spori pravde,
Pa objest vlasti, rugu koju mora
Podnositi vrijedan strpljiv od nevrijedna,
Kad on bi moga ipak doći do mira
Sa golim šilom? (...)

Tako, primjerice, „oppressor's wrong“ /nepravda silnika/ iz gore navedenoga primjera prevodi pomoću „ropstvo nepravedno“. (Reći ću uz to kako isto mjesto sastavljeno u izvorniku od sedam stihova Peričić prevodi pomoću osam.)

Na nekim mjestima Peričić uspijeva u prijevodu uvesti figure koje donekle odražavaju figure iz izvornika, a gdjekad, mada rijetko, sam – zanemarujući to da tih figura u izvorniku

niku na određenom mjestu nema – unosi u prijevod glasovne figure aliteracije i asonance. Navest ću primjere ostvarene aliteracije/asonance u Peričićevu prijevodu.

Shakespeareov izvornik:

For in *that* sleep of *death* what *dreams* may come (74)
(...)

Peričićev prijevod u kombinaciji aliteracije /s, t/ i asonance /o/ glasi:

Jer *pritom*, kakvi će *to* biti *snovi*,
Što u *tom smrtnom* će *se snu* pojaviti.
(...)

Nadalje, Shakespeareov izvornik:

With a *bare bodkin*? Who would *fardels* *bear*, (79)
To *grunt* and *sweat* under a *weary* life
(...)

... u Peričićevu prijevodu uključuje aliteraciju /s, t/ i asonancu /i/:

Sa golim *šilom*? Ko bi *to* bremena
Prenosi*t* *htio*, *srdit* se i *znojiti*---

Ukaže li se potreba, Peričić stvara i nove riječi i dodaje fraze. Tako ima slučajeva da jedan, aforističan stih poput:

Rich *gifts* wax *poor* when *givers* *prove* unkind. (111)

... Peričić prevodi pomoću čak tri stiha, pri čemu se, međutim, pojavljuju aliteracija /d/ i asonanca /a/ kojima Peričić nastoji poštivati glasovnu figurativnost izvornika:

(...); jerbo *duši*
Plemenitoj i bogat *dar* je *jadan*,
Kad *davač* njegov nije više *skladan*.

Dakako, ako i prihvatimo u gornjem primjeru prevoditeljevo rješenje i zamijenimo izvornu frazu „when givers prove unkind“ Peričićevom „kad davač njegov više nije skladan“, neprihvatljivo je dodavanje izraza „duši plemenitoj“ te korištenje rime jer ni odgovarajućega izraza koji bi na to potakao prevoditelja kao ni rime u izvorniku – nema.

Na tragu već rečenoga, Peričić pravilno i dosljedno prevodi stih stihom, prozu prozom. Primjetni su i uvjerljivi naponi Bože Peričića za što tješnjom značenjskom povezanošću prijevoda s izvornikom, ali i za doseganjem stilskih vrednota, pa i općenito umjetničke snage Shakespeareova izričaja.

8.

Po objavljivanju svoga prijevoda III. čina iz *Hamleta*, Peričić je dobivao usmenih i pisanih pohvala na račun toga prijevoda. Tako dr. Mirko Perković u šibenskoj *Tribuni*, u članku „Dr Božo Peričić“ piše da je Peričić nastojao i uspio sačuvati „sav čar i svu draž izvornika“. Perković smatra da „prijevod Dr Peričića“, koliko on može prosuditi, „usporedivši ga s drugim našim prijevodima, otkaače ‘za tri koplja u visinu!’“ te dodaje da je Peričić bio *traduttore, non traditore* („prevoditelj, ne izdajnik“, op. H. P.). Naposljetku zaključuje kako je Peričić pronicao u dubinu misli Shakespeareova Hamleta.⁴³

Neispravno mu navodeći prezime („Perišić“), Peričićevo prevođenje Shakespearea spominje Ivo Hergešić u svojoj knjizi *Shakespeare – Molière – Goethe*: „Liječnik je, nakon Demetra i Šporera, samo jedan: Božo Perišić, ugledni internist koji se bavio i patološkom anatomijom, a preveo je *Hamleta* i objavio III čin u splitskom *Novom dobu*.“⁴⁴ Odjek i reakcije struke na Peričićev prijevod *Hamleta* bili su dosad, vjerujem, rijetki, a samo zanimanje za prijevod slabo i zanemarivo. Dapače, u svojoj knjizi *Hamlet u Hrvatskoj: studija prevođenja* autorica Maja Starčević Božu Peričića i njegov prijevod *Hamleta* uopće ne spominje.⁴⁵

9.

Vjerujem da Peričićev prijevod *Hamleta* (posebice ako se usredotočimo na onaj u rukopisu i u *Novom dobu*) valja vrednovati u kontekstu onodobnoga prijema kako Shakespearea tako općenito književnosti na engleskom jeziku u Hrvatskoj. Shakespeare je u razdoblju između svjetskih ratova bio u hrvatskom kulturnom prostoru među čitateljstvom najpopularniji, u književnoj i kazališnoj kritici najzastupljeniji, a na pozornicama najizvođeniji engleski autor pa je razumljivo i Peričićevo zanimanje za njega.⁴⁶ Ponovit ću činjenicu kako je Božo Peričić kao liječnik tek u poznijim godinama, i to samostalno, naučio engleski (navodno, nije imao u tomu ni učitelja niti sugovornika za glasovnu vježbu). Istaknut ću i to da je, prema mojim spoznajama, njegov prijevod Shakespearea u *Narodnom listu* jedini izravni prijevod dijela teksta iz neke od „bardovih“ drama u inače književnim prijevodima bogatoj zadarskoj periodici do 1920. godine. S druge strane, Peričić se povodio za onodobnim horizontom očekivanja potencijalnoga čitatelja, za iskustvom i navikama kulturne i književne javnosti, trudeći se vlastito literarno znanje, ali i znanje engleskoga, odnosno hrvatskoga jezika, materijalizirati u – s obzirom na kulturni kontekst svoga vremena – razmjerno kvalitetnom a krajnje zahtjevnom prijevodu. Valja ovdje dodati i činjenicu kako u vrijeme kad je Božo Peričić prevodio *Hamleta* u hrvatskom je prostoru vrlo malo kulturnjaka razumjelo, a kamoli govorilo engleski. Domaći su se kulturni i književni prostori

⁴³ Usp. Mirko PERKOVIĆ, „Dr Božo Peričić“, *Tribuna* (Šibenik), br. 360, 23. 4. 1936., 1–2.

⁴⁴ Usp. Ivo HERGEŠIĆ, *Shakespeare – Molière – Goethe*, Zagreb 1978., 77.

⁴⁵ Maja STARČEVIĆ, *Hamlet u Hrvatskoj: studija prevođenja*, Zagreb 2005.

⁴⁶ Vidi: „Engleska književnost u Hrvatskoj od 1914. do 1940. godine“, u: Helena PERIČIĆ, *Posrednici engleske književnosti u hrvatskoj književnoj kritici u razdoblju od 1914. do 1940. godine*, Zagreb 2003., 279–297.

tada tek otvarali prema engleskomu jeziku, odnosno mogućnostima izravnoga prevođenja britanske književnosti pisane na engleskom na hrvatski jezik (a što se do toga vremena uobičajeno činilo posredno, tj. putem njemačkih prijevoda). Nemam informacija o tomu je li Peričić očekivao, planirao ili priželjkivao objavljivanje svoga cjelovitoga rukopisa i je li bilo kakvih izgleda ili prepreka za to u vrijeme kad je prijevod dovršen.

Za Peričićev se prijevod može kazati da je ne samo potvrda sposobnosti, književnih sklonosti, pa i opće obaviještenosti prevoditelja, već i značajan proizvod onodobnoga kulturnog ozračja u gradu Zadru. Mora se međutim primijetiti i da je književno-publicističko djelovanje ili djelovanje u književnosti Bože Peričića zasad premalo istraženo. Vjerujem da bi bilo uputno posvetiti se ozbiljnije različitim žanrovskim oblicima unutar njegova literarnog i publicističkog kazivanja, uložiti u populariziranju stranih autora u našoj sredini u njegovo doba, ali i njegovim prijevodima: kako *Hamleta* tako raznih tekstova izvanmedicinske tematike. Na kraju, istakla bih, sa žaljenjem, kako cjelovit Peričićev prijevod *Hamleta* do danas nije objavljen: još uvijek je u rukopisu pa bi zanimanje nakladnika za njegovo objavljivanje bilo dobrodošlo.

DR. BOŽO PERIČIĆ'S LITERARY-JOURNALISTIC INTERESTS AND HIS TRANSLATION OF *HAMLET*

The article deals with the literary-journalistic and translation work of dr. Božo Peričić (Sukošan, 1865 – Split, 1947), who studied medicine in Vienna and worked as a doctor in Šibenik, Zadar and Split. Although his professional achievements were remarkable, he also distinguished himself as a philologist, that is, as a translator, travelogue writer, author of articles on renowned persons, and reviews of domestic and foreign literature. Božo Peričić was well-versed in several languages, classical and foreign: he wrote in German, French and English (at a time when only a few Croatian intellectuals knew English!), and he also knew Italian. Peričić published a series of texts on foreign writers seeking to facilitate their reception in domestic culture. In the booklet *Mile sjene* (1942) he published short prose on the people he knew – mostly prominent doctors, politicians and people from the cultural sphere. A special part of his literary work is translation from the English language, which resulted in a translation of Shakespeare's *Hamlet*. Although the integral translation was most probably completed as early as 1916, only a short section of Act 3 (*Narodni list*, Zadar, 1916) was published, and then the entire Act 3 (*Novo doba*, Split, 1935). We believe that to be the first translation of the famous dramatic text directly from English to Croatian. The author of the article presents a brief overview of Peričić's translation of Act 3 of *Hamlet*, using the *Novo doba* version (which is identical to the manuscript version), which differs from the segment published 19 years earlier in *Narodni list*, and which offers some better translations. As regards Peričić's interest in literature it is necessary to mention his long-lasting friendship with Uroš Desnica (father of Vladan Desnica), of whom he also wrote. Dr. Peričić was born exactly 150 years ago, and the translation (from the original) of a fragment from *Hamlet* in *Narodni list* (in 1916) was published exactly 100 years ago, so that the author has conceived of this article as a contribution to the marking of the two anniversaries.

Key words: Božo Peričić (1865–1947), doctor, medicine in Dalmatia, literary-journalistic writing, *Hamlet*, translation into Croatian from the original, anniversaries

Neobjavljeni izvor

William SHAKESPEARE, *Hamlet. Danski Kraljević. Tragedija u 5 činova. S engleskog preveo Božo Peričić*, rukopis.

Objavljeni izvori

„Ulomak iz Šekspirova ‘Hamleta’ (S engleskoga preveo B. P.)“, *Narodni list* (Zadar), br. 102, 23. 12. 1916., 2.

„W. Shakespeare: ‘Hamlet’, čin III. Preveo Dr. Božo Peričić“, *Novo doba* (Split), br. 94, 21. 4. 1935., 31; br. 99, 27. 4. 1935., 9.

William SHAKESPEARE, *Hamlet*, Shakespeare Online (<http://www.shakespeare-online.com/plays>).

William SHAKESPEARE, *Hamlet. Danski kraljević* (preveo s engleskoga Milan Bogdanović), Zagreb 1924.

William SHAKESPEARE, *Hamlet. Kraljević danski. S essayem o Shakespeareu i Hamletu* (preveo V. Krišković), Zagreb 1926.

William SHAKESPEARE, *Hamlet* (preveo Josip Torbarina), Zagreb 1979.

William SHAKESPEARE, *Hamlet* (s engleskoga preveo Mate Maras; pogovor Mate Maras; metodička obrada Majda Bekić-Vejzović), Zagreb 2005.

William SHAKESPEARE, *Tragedije* (preveo i priredio Mate Maras), Zagreb 2006.

Literatura

Miroslav BEKER, „Književnost u prijevodu“, *Uvod u komparativnu književnost* (ur. Miroslav Beker), Zagreb 1995., 127–148.

Mladen ENGELSFELD, „Hrvatski prijevodi i prevodioci Shakespeareovih drama“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 357, 1971., 179–237.

Mladen ENGELSFELD, „Jedan hrvatski ekvivalent za Shakespeareov stih“, *Književna smotra*, 26/1994., br. 91, 17–25.

Rudolf FILIPOVIĆ, *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb 1972.

Rudolf FILIPOVIĆ, „Shakespeare in Croatia. An Annotated Bibliography“, *Studia Romanica et Anglicana Zagrabiensia*, 9/1964., br. 17–18, 73–101.

Ivo HERGEŠIĆ, *Shakespeare – Molière – Goethe*, Zagreb 1978.

Zoran KRAVAR, *Stih i kontekst*, Split 1999.

Jirži LEVI, *Umjetnost prevodenja*, Sarajevo 1982.

Pavao PAVLIČIĆ, *Stih u drami & drama u stihu*, Zagreb 1985.

Božo PERIČIĆ, *Mile sjene*, Šibenik 1990.

Božo PERIČIĆ, „Peričić Josip (1833.–1901.)“, *Narodni list* (Zadar), jubilarni broj, 1. 3. 1912. (= *Jubilarni broj Narodnoga lista [Il Nazionale] 1862 – 1912* [ur. Vinko Kisić, Zadar 1912.]), 38–39.

Helena PERIČIĆ, „O prvom hrvatskom izravnom prijevodu *Hamleta*“, *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova* (ur. Dubravka Sesar i Ivana Vidović Bolt), sv. 2, Zagreb 2001., 245–250.

Helena PERIČIĆ, *Posrednici engleske književnosti u hrvatskoj književnoj kritici u razdoblju od 1914. do 1940. godine*, Zagreb 2003.

Šime PERIČIĆ, „Prilog povijesti zadarske gimnazije“, *Zadarska revija*, 14/1965., br. 4, 314.

Mirko PERKOVIĆ, „Dr Božo Peričić“, *Tribuna* (Šibenik), br. 360, 23. 4. 1936., 1–2.

Slavko PEROVIĆ – Stjepan SIROVICA (ur.), *Dr. Božo Peričić – život i djelo. Zbornik radova o životu i djelu dr. Bože Peričića*, Zadar 1999.

Maja STARČEVIĆ, *Hamlet u Hrvatskoj: studija prevođenja*, Zagreb 2005.

Mila STOJNIĆ, *O prevođenju književnog teksta*, Sarajevo 1980.

MEDITERANIZAM BOGDANA RADICE KAO IDEJA SLOBODE NASUPROT TOTALITARIZMIMA

Stevo Đurašković

UDK: 316.7(262):130.2Radica, B
Prethodno priopćenje

Sažetak: U članku se prikazuje vizija mediteranizma Bogdana Radice. Uvodno se daje skica za portret možda i najvećeg splitskog novinara i publicista 20. stoljeća. Zatim se prikazuje kako su na Radicu utjecala komunikacija s intelektualnom kremom međuratne Europe, a osobito s teorijama poznatih talijanskih liberala Guglielma Ferrera i Benedetta Crocea. U aktivnom dijalogu s tadašnjim aktualnim teorijama mediteranizma, prije svega provansalizmom Frédéricica Mistrala, fašističkim vitalizmom Gabriela D'Annunzia te idejom mediteranskog mentaliteta Miguela de Unamuna i Jose Ortega y Gasset, Radica izgrađuje svoju originalnu teoriju o Mediteranu te osobito o mjestu Dalmacije na Mediteranu. Polazeći od ideje Mediterana kao tvornice civilizacija, Radica konceptualizira Dalmaciju kao unikatno mjesto skladnog stapanja slavenske i romanske kulture, koja svojim bogatim nasljeđem obogaćuje hrvatsku kulturu, a ne ide nasuprot njoj. Razmatrajući mjesto mediteranizma Dalmacije u suvremenim hrvatskim nacionalno-integracijskim procesima, Radica konceptualizira dvije Dalmacije: pučko-puntarsku koja izgrađuje suvremeni demokratski nacionalizam te gosparsko-isusovačku obilježenu kampanilističkim anakronizmom i političkim pragmatizmom. Zaključno se ističe kako intelektualna publicistika Bogdana Radice, uslijed intelektualnog provincijskog autizma regije, nema svog suvremenog nastavljača u Dalmaciji.

Ključne riječi: Bogdan Radica, liberalizam, mediteranizam, Dalmacija, Hrvatska, dvije Dalmacije

UVOD:

BOGDAN RADICA – „VELIKI USPJEH INTELEKTUALCA IZ MALE I NEPOZNATE ZEMLJE“

Iako je Hrvatska tijekom dvadesetog stoljeća imala barem jedno tucę (ili po dalmatinski duzinu) velikih novinara i publicista, možda Bogdan Radica ipak predstavlja najvećeg. Kako je lucidno primijetio Ivo Banac, „[n]itko iz naše sredine nije u dvadesetom stoljeću komunicirao s tako elitnim ljudima Europe“,¹ kao što su bili Guglielmo Ferrero, Benedetto

¹ Ivo BANAC, „Bogdan Radica – agonija i borba“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 376.

Croce, Jacques Maritain, André Gide, Jose Ortega y Gasset... Budući da taj „doista veliki uspjeh intelektualca iz male i nepoznate zemlje“² čini samo dio Radičina dugog, burnog i bogatog intelektualnog života, začuđuje činjenica koliko je djelovanje tog „fetivog“ potomka splitskog Velog Varoša u znanstvenom smislu zanemareno, dok je čak i u publicistici svedeno na prigodne nekrologe u povodu obljetnica rođenja i smrti.³

Bogdan Radica rođen je 26. kolovoza 1904. u obitelji čvrstog južnoslavenskog političkog usmjerenja, koje je naposljetku i kod oca i kod sina završilo međuratnim razočaranjem tipičnim za veliku većinu tadašnjih hrvatskih jugoslavista. S druge strane, od majke je baštiniuo snažan vjerski, ali i antiklerikalni odgoj, što će cijelog života bitno određivati Radičino intelektualno formiranje.⁴

Tijekom studija u Firenci i Rimu 1920-ih godina Radica ulazi u poznatu intelektualnu obitelj Ferrerovih te upoznaje tadašnju intelektualnu kremu Italije, o čijem društvenom i političkom životu izvještava jugoslavensku javnost prije svega putem *Nove Evrope* Milana Ćurčina i *Obzora* Milivoja Dežmana. Po završetku studija 1927. godine mladog, ali već afirmiranog Radicu Dežman šalje za dopisnika u Pariz, da bi ga već 1929. godine namjestio kao izvjestitelja tadašnje jugoslavenske novinske agencije Avala u Ateni. Nakon živopisnih pet atenskih godina, gdje Radica ulazi u sve pore grčkog političkog i kulturnog života, u razdoblju 1933. – 1939. Radica službuje kao ataše za tisak u jugoslavenskom poslanstvu pri Ligi naroda u Ženevi. Daleko od bavljenja tekućom politikom, Radica svoje atenske i pariške godine koristi za dijalog s tadašnjim vodećim europskim intelektualcima, čija razmišljanja objavljuje u *Obzoru*, *Novoj Evropi*, beogradskom *Vremenu* te *Srpskom književnom glasniku*. Nakon što je tadašnji predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas odbio objaviti sabrane intervjuje zbog autorova liberalizma, objavljeni su 1939. godine kao *Agonija Evrope* kod poznatog beogradskog izdavača Gece Kona, ali u ekaviziranoj verziji te na ćirilici.⁵

Povratkom Radice u Jugoslaviju 1939. godine počinje druga faza njegova života, obilježena aktivnom participacijom u politici. Na intervenciju samog ministra vanjskih poslova Italije Galeazza Ciana Radica – kao osvjedočeni antifašist, ali i zet jednog od najpoznatijih protivnika Mussolinijevog režima Guglielma Ferrera – nije imenovan šefom centralnog presbiroa vlade Cvetković – Maček. U zamjenu je upućen u veleposlanstvo u Washington, gdje s izbijanjem rata u Jugoslaviji ulazi u konflikt s pročetničkim osobljem veleposlanstva te postaje agitator Titova partizanskog pokreta. Ponesen nadom u bolje ekonomsko i federalističko sutra i za Hrvatsku i Jugoslaviju temperamentni Splićanin se 1945. godine vraća u zemlju. Međutim, atmosfera revolucionarnog terora koja „pritišćući ljude jedne na druge

² Isto.

³ Osim radova autora ovog članka, tu su još rad Jelene ŠESNIĆ, „Bogdan Raditsa, the 1970s, and the Question of Croatian Emigration“, *Working Papers in American Studies*, 1/2014., 115–130 te rad poljskog autora Macieja CZERWIŃSKOG, „Dysydent Bogdan Radica“, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 6/2014., 75–90. Oba rada su fokusirana na Radičinu političku emigraciju nakon 1945. godine.

⁴ O Radičinih mladenačkim i međuratnim političkim usmjerenjima vidi: Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.

⁵ O zaokretu Matice Hrvatske „udesno“ 1930-ih vidi: Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009.

(...) ukida prostor među njima (...) kao živo mjesto slobode“,⁶ a u kojoj Radica dodatno vidi mnoštvo elemenata koje će kasnije Hannah Arendt označiti inherentnim totalitarnom tipu vladavine,⁷ goni ga da ubrzo zauvijek emigrira u SAD. Neposredno po dolasku u SAD objavljuje u tisku svoja iskustva i zapažanja, koja ga ekspresno lansiraju u žižu medijskog interesa te čak dovode do svjedočenja pred raznim odborima senata SAD-a kao jednog od najvećih onodobnih stručnjaka za komunizam.

Zatopljivanjem odnosa između Jugoslavije i Zapada početkom 1950-ih polako jenjava Radičina međunarodna važnost, ali zato raste ona unutar hrvatskog iseljeničtva. Surađujući u *Hrvatskom glasu* kanadskog HSS-a, *Novoj Hrvatskoj* Jakše Kušana, pa naposljetku i u *Hrvatskoj reviji* Vinka Nikolića, Radica se posvećuje neumornom „podučavanju“ ustaške političke emigracije s vrijednostima američke liberalne demokracije. Iako ne više prisutan toliko u američkim medijima, Radica intenzivno druguje s poznatim intelektualcima i ličnostima poput Fiorella H. LaGuardie, Aleksandra Kerenskog, Ferenc Nagya itd. Godine 1971. izlazi mu *Sredozemni povratak*, knjiga izabranih prijeratnih eseja i putopisa, a 1974. godine knjiga *Hrvatska 1945*, cjelovite uspomenne boravka u Hrvatskoj i Jugoslaviji dotične godine. Naposljetku, početkom osamdesetih Biblioteka Hrvatske revije izdaje mu memoare *Živjeti nedoživjeti* u dva sveska. Iako mu se u ljeto 1990. godine ostvarila davna želja da konačno posjeti slobodnu Hrvatsku, želja da mu se posmrtni ostaci prenesu i zakopaju u Splitu još nije ostvarena; Radica je umro 5. prosinca 1993. u New Yorku, gdje je i pokopan.⁸

Sl. 1. Fokion Dimitriadis, *Bogdan Radica* (1931.)

⁶ Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona 1974., 213.

⁷ Hannah ARENDT, *Totalitarizam*, Zagreb 1996.

⁸ Za koncizni prikaz Radičina života i djelovanja vidi: Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, *Dijalog povjesničara – istoričara 10* (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), sv. 1, Zagreb 2007., 307–327; Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Bogdan Radica – nacionalist, liberal i kozmopolit istodobno“, u: B. RADICA, *Agonija Europe*, 379–385.

Već i ovako sažeti prikaz Radičina života ukazuje kako se radilo o novinaru i publicistu *par excellence*, čiji bi cjelokupni prikaz daleko premašio okvire ovog članka. Stoga će se ovaj rad fokusirati na Radičinu viziju mediteranizma kako je razvijena u njegovu međuratnom novinskom i publicističkom djelovanju. Bit će prikazano kako je Radica, u dijalogu s tada popularnim konceptom arkadijskog Mediterana nasuprot mehanicističkoj i otuđenoj Europi, razvio svoju originalnu kritičku misao, osobito s obzirom na konceptualizaciju Dalmacije u okviru ideje mediteranizma.

INTELEKTUALNI IZVORI RADIČINA LIBERALIZMA

Za potpuno razumijevanje Radičine ideje mediteranstva, shvaćenog „ne samo kao komponente pravog hrvatstva nego kao demokratski ideal“,⁹ treba krenuti od Radičina intelektualnog formiranja, presudno ostvarena kroz kontakte s najpoznatijim europskim intelektualcima međuraća. Od mnoštva intelektualaca s kojima aktivno dijalogizira, najveći utjecaj na Radičino intelektualno formiranje ostavljaju poznati talijanski povjesničar i budući punac Guglielmo Ferrero (1871. – 1943.)¹⁰ te glasoviti filozof Benedetto Croce.

Od Ferrerove političke misli Radica usvaja tri bitna elementa: razlikovanje kvalitativne i kvantitativne civilizacije, pojam legitimiteta izražen u načelu *Droit de gens* te naposljetku privrženost idejama liberalizma.

Po Ferreru, kvalitativna civilizacija određena primatom moralnih i estetskih načela bespovratno je uništena Francuskom revolucijom jer je ona na povijesnu pozornicu uvela materijalnu kvantitativnu civilizaciju koja zanemaruje idejne i moralne komponente društvenog života. Pritom Ferrero nije protivnik revolucije, već upozorava na njezinu proturječnost: napredak slobode koji se poništava nespontanom revolucionarnim voluntarizmom. Da bi razriješio unutarnji problem revolucije, Ferrero polazi od povijesnog primjera *Droit de gens*, utemeljena na načelu „u kojem onaj ko kreće u rat ne sme da misli da ima apsolutno pravo, a da njegov neprijatelj nema“.¹¹ Dotično pravo, uvedeno Vestfalskim mirom 1648. godine, dovelo je do konačne stabilizacije državnih granica u zapadnoj Europi. Za Ferrera, ključna su dva napada na *Droit de gens* u moderni: Napoleonski ratovi te fašistička i boljševička revolucija. Mučen nestabilnošću poslijeratne Europe, Ferrero postavlja pitanje: Tko i pod kojim uvjetima ima pravo vladati, a tko dužnost slušati, tj. kako naći „novi Droa de žan, koji treba mase da shvate“?¹² Ferrero ne daje odgovor na dotično pitanje, samo ističe kako je nevoljkost aktualnih političkih elita za prihvaćanjem nužnosti demokratizacije građanskog

⁹ Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 3: *Sjećanje na dobro i zlo*, Split 2004., 38.

¹⁰ Ulazak u obitelj Ferrero Radica duguje prijateljevanju sa sinom Guglielma Ferrea, Leom. Radica se naposljetku ženi Leovom sestrom Ninom. Sama žena Guglielma Ferrea, Gina, kći je glasovitog psihologa Cesarea Lombrosa. Osim po svojem dijelu, Guglielmo Ferrero je poznat i po tome što je bio mentorom glasovitom mađarskom povjesničaru Istvanu Bibi te je mnogo utjecao na njegovo intelektualno formiranje. Vidi: István BIBÓ, „Bijeda istočnoevropskih malih država“, u: István BIBÓ – Tibor HUSZÁR – Jenő SZÜCS, *Regije evropske povijesti*, Zagreb 1995., 11–92.

¹¹ Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940., 83.

¹² *Isto*, 83.

društva zbog neizbježnog ulaska masa u politiku glavni uzrok sloma versajskog poretka te posljedičnog uspona fašizma i boljševizma.¹³

Dok je Guglielmo Ferrero odredio najširi okvir Radičina liberalizma, za jasno profiliranje stava prema totalitarnim režimima, a poglavito prema komunizmu, najzaslužnije je Radičino shvaćanje misaonog sustava Benedetta Crocea. U svom aktivnom dijalogu s Croceovom misli, Radica preuzima Croceovu definiciju umjetnosti kao primarno individualnog kognitivnog čina slobodnog od bilo koje ideološke ili vjerske dogme, iz koje slijedi i Croceova definicija totalitarizama:

Historijski materijalizam! Absurdan u samom imenu, jer materijalizam isključuje povijest, koja je spiritualnost (...) Jedna od raznih idejnih nastranosti (...) s lijevog krila Hegelove škole, koja je željela postaviti nešto na mjesto Boga i konačno je pronašla jednog zametnutog boga, materiju i ekonomiju. Rasizam! I on je također negacija povijesti jer kad bi umjesto ljudi postojale rase (...) čovječanstvo bi se pretvorilo u jednostran i smiješan mehanizam, štur i prazan.¹⁴

Nasuprot gore izloženog, Radica ulazi u polemički dijalog s Croceovom filozofijom povijesti po kojoj uspon fašizma u Italiji nije znak krize liberalizma, već građanskih stranaka nesposobnih izdignuti se iznad instinkta i utopija novog subjekta politike – masa.¹⁵ Radica odbacuje Croceov historicizam kao anakroniju klasičnog liberalizma neosjetljivog na socijalna i ekonomska pitanja masa.

Lutajući 1930-ih godina intelektualnom Europom, čiji je sve veći broj umova opasno naginjao fašizmu i boljševizmu, Radica nalazi preostale malobrojne sugovornike u Julien Bendi te kršćanskim socijalistima Jacquesu Maritainu i Françoisu Mauriacu. Držeći, s jedne strane, Bendinu teoriju izdaje intelektualaca popuštanjem partikularnim interesima nacije ili klase umjesto posvećenja univerzalnim vrijednostima razuma, pravde i istine preapstraktnom,¹⁶ Radica se, s druge strane, priklanja Bendinoj teoriji „borbene demokracije“. Naime, Benda polazi od osude slijepog pacifizma Francuske i Velike Britanije „da je dovoljno ne ratovati da bi rat nestao“¹⁷ te zaključuje kako je potrebno obnoviti duhovnu privrženost masa parlamentarnoj demokraciji kao jedinjoj koja biva sposobna stvoriti solidarno društvo vladavine zakona i materijalnog blagostanja.¹⁸ S druge strane, metafizički temelj Radica nalazi u kršćansko-socijalnoj misli Jacquesa Maritaina i Françoisa Mauriaca, koji u nacizmu i fašizmu vide krajnji oblik negacije kršćanskog humanizma, a njegovu obnovu u povratku temeljnim moralnim načelima kršćanstva u svakodnevnom životu, osobito u socijalnoj sferi, zapuštenoj neobuzdanim materijalizmom.¹⁹

¹³ *Isto*, 17–101.

¹⁴ B. RADICA, *Agonija Europe*, 120.

¹⁵ *Isto*, 109–127.

¹⁶ Detaljnije o teoriji izdaje intelektualaca vidi: Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997.

¹⁷ JOSE ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 2003., 194.

¹⁸ B. RADICA, *Agonija Europe*, 239–257.

¹⁹ *Isto*, 347–375.

MEDITERANIZAM BOGDANA RADICE IZMEĐU NOSTALGIJE I NACIONALNOG IDENTITETA

Poticaj Radici za promišljanje mediteranizma i mjesta Dalmacije na Mediteranu svakako je dala popularizacija Mediterana kao žuđenog mjesta povratka izvorima civilizacije; trend koji je krajem 19. stoljeća postao omiljena (turistička) moda europskih intelektualaca. Naime, koncept izvornosti i neiskvarenosti krajolika i ljudi Grčke, Španjolske, Italije i Dalmacije stavljen je nasuprot slici otuđenja modernog zapadnoeuropskog društva, a sve u okviru općeg intelektualnog trenda slavljenja povratka prirodi i krajolicima nasuprot dekadencije urbanog. Dotični intelektualni trend svoj je vrhunac doživio u međuratnom razdoblju krize parlamentarne demokracije i paralelnog uspona fašizma, koji daje dodatnu popularnost teorijama o dekadenciji tzv. starih, umornih nacija Zapada te usponu mladih, vitalnih nacija Juga i Istoka Europe, koje je najcjelovitije elaborirao Oskar Spengler u knjizi *Propast Zapada*.²⁰ Teorije dekadencije građanskog Zapada društveno su bile praćene međuratnim trendom turističke potrage za „iskonskim mediteranskim arkadijama“, u okviru koje se i Dalmacija od periferne provincije pretvara u poznatu turističku destinaciju.²¹

Drugi razlog Radičina bavljenja mediteranizmom sama je njegova osobnost, tj. sudbina života intelektualca s europske periferije u njezinom središtu, kojem zabrinutost svjedočenja sutona demokracije u Europi kasnih 1930-ih samo pojačava intelektualnu dilemu, u kojoj

(...) naš je čovjek neprestano tražio i težio tome da pronađe mogućnost suživljavanja i suosjećanja sa Zapadom, ali je u isti mah izricao i svoje sumnje, svoju mržnju i prijezir čovjeka sa periferije koji zna i osjeća šta znači živjeti na mostu i u sjecištu najprotivnijih strujanja i utjecaja. (...) Poput španjolskog i naš je čovjek izložen vječnom razjašnjenju sa Zapadom. Svijesti i besjede naših ljudi stoljećima nose biljeg i pečat nesporazuma i nesuglasica, a u isti mah i dodira, susreta i razgovora.²²

Fokus Bogdana Radice na društvenost i političnost Mediterana započinje izvještajima o stanju u Italiji 1920-ih godina pa se nastavlja na putopise i kolumne o društvenom, kulturnom i političkom životu Grčke, ali i eseje o društvenim i političkim gibanjima s „udaljenih obala Sredozemlja“, tj. Kemalove Turske, koju posjećuje 1930./1931. godine. Međutim, tek kada se skrasio kao jugoslavenski ataše za tisak pri Ligi naroda u Ženevi, živi i radoznali duh splitskog novinara uspijeva se sustavnije fokusirati na Mediteran kao topos gdje su se „uspjeli formirati narodni individualizmi, sačuvati regionalizmi i izgraditi gradovi: no-

²⁰ Radi se prije svega o idejama francuskih intelektualaca Frédéric Mistrala, Charlesa Maurrasa i Mauricea Barrèsa. Prva dva su razvijala konzervativnu ideju tzv. provansalizma nasuprot modernizmu Francuske revolucije, a potonji između ostalog ideju iskonskoga mediteranskog čovjeka nasuprot dekadentnom buržoju. Sva trojica su bila dio tzv. Intelektualne antimodernističke pobune, koji predstavljaju korijene fašizma. Vidi: Herman LEBOVICS, *True France. The Wars over Cultural Identity, 1900–1945*, Ithaca 1992. Za talijanski slučaj istog vidi: Emilio GENTILE, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport 2003.

²¹ John K. WALTON, „Predgovor: neki konteksti za povijest jugoslavenskog turizma“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu* (ur. Hannes Grandits i Karin Taylor), Zagreb 2013., 9–21.

²² B. RADICA, *Agonija Europe*, 24. U originalu tiskano kurzivom.

sioci osobne slobode, najčešće demokracije, koju je čovječanstvo uspjelo ostvariti.²³ Na tragu misli Paula Valéryja o Sredozemlju kao tvornici civilizacija, Radica iz svog vlastitog iskustva definira Mediteran „kao vrstu današnjeg Pariza srednjeg vijeka“ jer su sredozemni polisi znali skladno uklopiti grčko-rimsku tradiciju u kršćanski nauk te je začiniti raznim tekovinama islama.²⁴ Ono što Radicu pomalo tješi pred mračnom političkom stvarnošću ufanje je u Valéryjevo oduševljenje Mediteranom kao civilizacijom čovjeka: „Čovjek kao mjera stvari, čovjek, politički element, člana grada, čovjek kao juridička osoba definirana pravom; čovjek jednak čovjeku pred Bogom i gledan *sub specie aeternitatis*.“²⁵ U suvremenosti Radica nalazi izraz tog slobodarstva u lirici „tragičnog mediteranskog osjećaja života“ poznatog španjolskog pjesnika i esejista Miguela de Unamuna, koji nasuprot mehanicizmu suvremenog građanskog društva uzvisuje „Don Kihotizmom“ shvaćen kao kultiviranje idealističkih vrijednosti. Nasuprot antiracionalizmu fašizma, Unamuno nalazi „Don Kihotizam“ u pacifističkom i sanjarskom mentalitetu okrenutom egzistencijalističkoj vjeri u Boga nasuprot klerikalizmu isusovačkog tipa.²⁶

Ono što se nadaje temeljnim problemom za splitskog novinara jest: kako sačuvati nasljeđe nekoć jedinstvenoga srednjovjekovnog prostora u okvirima modernih nacionalnih država koje su iščupale svaka po fragment tog nekoć civilizacijski središnjeg prostora te ga pretvorile u periferije „svojih narodnih organizama, koji su pretežno upravljani prema evropskoj sredini.“²⁷ Međutim, daleko od toga da bi temperamentni velovarošanin zagovarao povratak u srednjovjekovlje poput Frédéricica Mistrala i Charlesa Maurrasa.²⁸ Radica shvaća kako je „najširi individualizam i najneograničeniji regionalizam“ srednjovjekovne mediteranske civilizacije nepovratno nestao s dobom modernih nacionalnih država, ali tu činjenicu ne vidi kao tragičnu. Naprotiv, suvremenu ulogu danas perifernih mediteranskih pokrajina Radica, na tragu Nicola Tommasea, nalazi u mogućnosti da mediteranske provincije svojim kulturalnim nasljeđem obogate nacionalnu kulturu ili, kako on kaže, „kontinentalna središta nacionalnih država.“²⁹ U slučaju Dalmacije, Radica polazeći od suda Ljube Karamana o provincijskom značaju dalmatinske autohtonosti unutar šireg okvira Mediterana ukazuje na nužnost gledanja Dalmacije prije svega u širem hrvatskom kontekstu. Osobito ističe nasljeđe Dubrovačke Republike kao najviše točke do koje je „dopro Slaven u svojoj simbiozi sa zapadnom i istočnom mediteranskom civilizacijom“,³⁰ ali naglašava i potrebu revalorizacije zaboravljenih dalmatinskih individua koji su svojim djelovanjem ostavili „europski“ trag poput Svetog Jerolima, Marka Antuna de Dominisa, Ruđera Boškovića ili Nicole Tommasea.³¹ Nacionalno-identitetski osobito interesantno ispostavlja

²³ Bogdan RADICA, „Mediteranski povratak“ (1930.), *Sredozemni povratak*, München – Barcelona 1971., 17.

²⁴ *Isto*, 18–19

²⁵ B. RADICA, „Duh Mediterana“ (1936.), *Sredozemni povratak*, 46.

²⁶ B. RADICA, *Agonija Evrope*, 481–514.

²⁷ B. RADICA, „Mediteranski povratak“, *Sredozemni povratak*, 40.

²⁸ Vidi bilješku 20.

²⁹ B. RADICA, „Duh Mediterana“, *Sredozemni povratak*, 43–44.

³⁰ *Isto*, 63.

³¹ B. RADICA, „Bit Dalmacije u Mediteranu“ (1939.), *Sredozemni povratak*, 77–79.

se Radičino gledište na Tommasea, kanoniziranog u iredentizmu ocem dalmatinskog talijanstva. Radica, pak, poznatog Šibenčanina gleda historijski, u kontekstu njegova vremena, te tumači Tommaseovu viziju Dalmacije kao poziv jednoj mediteranskoj pokrajini da bude spojnicom različitih nacionalnih kultura, samo s time što Tommaseov pojam slavenstva zamjenjuje pojmom hrvatstva.³² Stoga se i oštro opire D'Anunzieskoj fašističkoj slici Mediterana utemeljenoj na supremaciji latinske kulture i imperijalnog naslijeđa Rimskog Carstva.³³ Iredentističko prisvajanje Mletačke Republike kao povijesnog izraza talijanskog nacionalizma, ali i negativan sud o Veneciji u hrvatskom nacionalnom kanonu, Radica suprotstavlja interpretaciji Mletačke Republike kao srednjovjekovnog „commonwealtha interesa“, sa smislom za „osjećaje lokalnog i regionalnog patriotizma“.³⁴

Sl. 2. *Sredozemni povratak*, knjiga izabranih prijeratnih eseja i putopisa Bogdana Radice (1971.)

Dok kulturna prožimanja i obogaćivanja vidi kao produktivna, Radicu muči temeljni problem svih suvremenih nacionalno-integracijskih procesa: kako promicati bogato povijesno regionalno naslijeđe – u ovom slučaju naslijeđe dalmatinskoga srednjovjekovnog mediteranizma – tako da ne bude dezintegrativno za izgradnju nacionalnog identiteta. Dotičnu suprotnost Radica interpretacijski pomiruje preuzimajući misao Jose Ortege Y Gasseta u opreci kultura puka i patricijata. Veliki španjolski filozof 20. stoljeća opisao je procese formiranja mediteranskog grada kao proces odvajanja nepoljoprivrednog stanovništva u urbanu političku zajednicu koja je svoju posebnost čuvala sprječavanjem penetracije zemljoradničkog predgrađa-sinikizmosa u socijalno tkivo grada-civitas.³⁵ Preuzimajući Orteginu

³² Isto.

³³ B. RADICA, „Gabriele D'Annunzio i njegov mediteranski cesarizam“ (1938.), *Sredozemni povratak*, 125–134.

³⁴ B. RADICA, „Mediteranski povratak“, *Sredozemni povratak*, 25.

³⁵ J. ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, 157–161.

koncepte, Radica dalmatinski sinikizmos ne definira kao primitivan i stran kulturi grada, već kao entitet koji je „u svojim granicama stvorilo pitoreskne trgove s crkvama, ispjevanim legendama, izgradio bunare, podigao ‘šandarce’, bunio se i krijepio svoje ‘puntarstvo’, dok je grad paktirao, sporazumijevao se, prihvaćao i popuštao“.³⁶ Dolaskom nacionalno-integracijskih procesa u 19. st. Radica upravo u društvenoj uzlaznosti i dinamičnosti kultura dalmatinskih sinikizmosa vidi agent progresa, a u gradskom patricijatu osnovu nekad „sjajnih municipalnih borba po dalmatinskim gradovima“. On sad predstavlja „vlast pod gotovo svim stranim dominacijama, stvara, tokom stoljeća, tipičan politički mentalitet koji odgovara općim namjerama svih režima“.³⁷

Radica u povijesnoj *longue durree* napetosti pučkog sinikizmosa i patricijskog civitasa otkriva specifičnost Dalmacije na Mediteranu po unikatnom amalgamu kako kaže, „romanskih statičnih i slavenskih dinamičnih elemenata“, gdje je latinski oblik grada uspio nametnuti red slavenskom došljačkom elementu, ali ne uspijevajući ga nikada potpuno asimilirati.³⁸ Upravo se iz dotičnog procesa

(...) oblikovala naša politija, i stvorila naša nacionalna svijest, a ne drugdje, kao recimo u panonskoj Hrvatskoj, kamo se ona kasnije prebacuje, proizlazi iz veze Dalmacije s Mediteranom, iz njenog geopolitičkog položaja, i što je hrvatska inteligencija Dalmacije uspijevala izraziti se pod utjecajem mediteranske vizije života.³⁹

Smještajući počelo modernog hrvatskog nacionalno-integracijskog procesa u Dalmaciju, Radica ne podliježe samo svojevrsnom lokalpatriotizmu, već i polemizira s tadašnjim predsjednikom Matice Hrvatske Filipom Lukasom jer je ovaj u Radičnim mediteranskim esejima „osjetio neko izdvajanje dalmatinskih Hrvata iz hrvatske nacionalne samobitnosti“.⁴⁰ Iz koncepta o hrvatstvu Dalmacije Radica konačno razrađuje koncept o „dvije Dalmacije“. Splitsanin dotični koncept preuzima od poznatog talijanskog književnika Giovannija Pappinija, koji je početkom 20. stoljeća pisao o postojanju dvije Italije, jedne „rimске“, barokne i umjetne, čiji su reprezentivi po Pappiniju Raffaelo i D’Annunzio, te druge, „frentinske“, zasnovane na filozofiji života, čije su najznačajnije utjelovljenje Dante i Michelangelo. Analogno Pappiniju, po Radici prva Dalmacija egzistira u četverokutu Šibenik – Split – zaleđe – otoci, gdje puk u latentnom buntu protiv svake vlasti izgrađuje, iako po značaju periferanu, originalnu hrvatsku mediteransku kulturu miješanjem romanske stilizacije i slavenske usmene predaje. Njezini najstariji predstavnici su Juraj Križanić i Marko Marulić, koji kao urbani latinski humanist piše *Juditu* u „versima Rvaskin“, a konačno se zaokružuje pobjedom narodnog pokreta u Dalmaciji krajem 19. stoljeća koji, postulirajući suvremeni demokratski nacionalizam, dokida posljednje elemente predmodernoga aristokratskog kampanilizma i, po Radici, utjelovljuje princip slobode karakterističan za Mediteran još od antike.

³⁶ B. RADICA, „Duh Mediterana“, *Sredozemni povratak*, 57.

³⁷ *Isto*, 55–56.

³⁸ *Isto*, 63.

³⁹ B. RADICA, „Bit Dalmacije u Mediteranu“ (1939.), *Sredozemni povratak*, 77

⁴⁰ B. RADICA, „Zašto Sredozemni povratak?“, *Sredozemni povratak*, 9.

Druga Dalmacija, „isusovačka“, za razliku od prve „franjevačke i kačićevske“, utjelovljena je u Dubrovniku u Korčuli. Karakterizira je politika u kojoj kao „da vam gospari savjetuju: čemu se odupirati i boriti se i stradati, kad se sve može postignuti dijalektikom diplomatiziranja i snalaženja između snaga u sukobu“.⁴¹ Iako mentalitet temporaliziranja Radica vidi povijesno prisutnim u „isusovačkoj Dalmaciji“, zaključuje kako je dotični aktualno prisutan po cijeloj regiji, prije svega kod optanata, ali i dalmatinskih unitarista (iako to eksplicitno ne navodi):

Ima jedan svijet, koji još živi u vlazi ovih naših starih gradova, u biti anacionalan, stideći se hrvatstva, udaljen od svih trzaja zemlje i pozadine, iz koga je nicalo neprestano autonomništvo; savitljiv na svaku vlast (...). Ovaj je svijet nadživio sve vlasti i sva carstva, ostavši stupom svake vlasti i svih okupacija; on je stvorio bijednu oligarhiju koja se izjvljava. Snobovski uvjeren, da se na njega oslanja civilizacija, kultura i sila svake vlasti, ovaj je svijet izgradio sjenu zapadne buržoazije, oblikovao jedno bezlično društvo, ustvari beživotno, bez smisla za ikakvi kulturni vitalizam.⁴²

Na kraju, Radica se pita kakva je budućnost nekad jedinstvene kulture mediteranizma u Europi modernih nacionalnih država, uz to ugroženih fašizmom i boljševizmom. Kao, prije svega, čovjek aktualnog svijeta, splitski novinar na kraju sjetno zaključuje:

Svugdje uzduž ove magične vrpce, koja vezuje mediteransku elipsu, nestaje posljednji tip mediteranskog grada: grada *kvalitativnog*, od koga nam danas preostaju vanjština, turizam i nostalgija za nekadašnjim.⁴³

ZAKLJUČAK: ZAMETNUTI RADICA U NEPODNOŠLJIVOJ LAKOĆI POSTOJANJA DALMACIJE

Sažeti prikaz mediteranizma Bogdana Radice pokazuje da je riječ o originalnom autoru, čija je ideja mediteranizma ne samo u živom dijalogu s tadašnjim tematiziranjem tog pojma, već i razvijanjem originalnih uvida o mjestu Dalmacije na Mediteranu, počev od konceptualizacije geneze dalmatinske mediteranske kulture u nasuprotnim pojmovima *sinikizmos* – *civitas*, preko tematiziranja o dvije Dalmacije u okviru mjesta dalmatinizma u suvremenim hrvatskim nacionalno-integracijskim procesima. Kao liberal, Radica konceptualizira Dalmaciju i Mediteran kao povijesni prostor miješanja različitih kulturnih utjecaja, a aktualno kao prostore mosta, prenosnica i dijalogiziranja različitih nacija, što se ispostavlja osobito važno u modernom dobu nacionalnih identiteta čija je inherentna priroda, čak i kada je se oblikuje u liberalnom duhu, uvijek bazno ekskluzivna, kako prema vani – drugim nacijama – tako i prema unutra – različitim regionalnim identitetima unutar pojedine nacije.

⁴¹ B. RADICA, „Bit Dalmacije u Mediteranu“, *Sredozemni povratak*, 71.

⁴² *Isto*, 72.

⁴³ B. RADICA, „Duh Mediterana“, *Sredozemni povratak*, 58.

Naposljetku, važno je reći da Radičino publicističko djelo – kao i mnogo toga drugog – ostaje stršati usamljeno. Naime, kako je sam istaknuo u legendarnom eseju iz 1955. godine „Vječni Split“, koji predstavlja konačno svođenje računa s rodnim gradom, kako u prikazu njegove mikrosociologije, tako i pomalo u obračunu s njegovim antiintelektualizmom, temeljni poriv njegovih mediteranskih eseja bio je dati kulturi svog rodnog grada nešto visokoparnije od one „sjetne, melankolične i romantične naravi Splita“⁴⁴ dane u librima Marka Uvodića, satiri Vicka Mihaljevića, a ja bih dodao i u malo/velomišćanskoj kronologiji Miljenka Smoje. Koliko god oni prikazivali plastični, živi i pučki kolorit Splita i Dalmacije, ostali su fatalno ograničeni provincijalnim autizmom. Razlog izostanka intelektualnije publicistike sam Radica lijepo je detektirao u činjenici „što Split nije dao svojih romanopisaca i pjesnika snage jednog Tina Ujevića ili Miroslava Krležu. (...) sa više suptilnosti i više smisla za oblik, kakvog ga ima, recimo, u Ive Andrića“.⁴⁵ Tako Dalmacija i nadalje čeka svog suvremenog „smjestitelja“ u okviru Hrvatske, Mediterana i svijeta. Koliko je intelektualnija obrada dalmatinstva zanemarena u aktualnom splitskom provincijalizmu, svjedoči činjenica kako Dalmatinska biblioteka Slobodne Dalmacije 2000-ih godina izdala *Izabrana djela* Miljenka Smoje i *Libar* Marka Uvodića, ali ne i mediteranske eseje Bogdana Radice!

MEDITERRANEANISM OF BOGDAN RADICA AS THE IDEA OF FREEDOM VERSUS TOTALITARIANISM

The article discusses Bogdan Radica's vision of Mediterraneanism. First, the article presents a brief description of the work of possibly the greatest journalist and publicist in 20th century Split. Then follows a discussion of how Radica was influenced by familiarity with the works of the intellectual cream of interwar Europe, and especially with theories of the renowned Italian liberals Guglielmo Ferrero and Benedetto Croce. Actively dialoguing with the current theories of Mediterraneanism, and primarily with the *provençalisme* of Frederic Mistral, the fascist vitalism of Gabriele D'Annunzio, and the idea of Mediterranean mentality by Miguel de Unamuno and Jose Ortega y Gasset, Radica constructed his own original theory of the Mediterranean and especially the place of Dalmatia in the Mediterranean. Starting from the view of the Mediterranean as a workshop of civilizations, Radica conceptualizes Dalmatia as a unique location of a harmonious blending of Slavonic and Roman culture, a place whose rich heritage is a contribution to Croatian culture, and which does not go against it. Examining the place of Dalmatia's Mediterraneanism in contemporary processes of Croatian national integration, Radica conceptualizes two Dalmatias: a plebeian and rebellious one that builds a modern democratic nationalism and a patrician and Jesuit one which is marked by *campanilista* anachronism and political pragmatism. In conclusion, the article points out that in present-day Dalmatia there is no successor to the intellectual journalism of Bogdan Radica, due to the intellectual parochial self-involvement of the region.

Key words: Bogdan Radica, liberalism, Mediterraneanism, Dalmatia, Croatia, two Dalmatias

⁴⁴ Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Split – Zagreb 2002., 146.

⁴⁵ *Isto*.

Literatura

- Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009.
- Hannah ARENDT, *Totalitarizam*, Zagreb 1996.
- Ivo BANAC, „Bogdan Radica – agonija i borba“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 371–377.
- Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997.
- István BIBÓ, „Bijeda istočnoevropskih malih država“, u: István BIBÓ – Tibor HUSZÁR – Jenő SZŰCS, *Regije evropske povijesti*, Zagreb 1995., 11–92.
- Maciej CZERWIŃSKY, „Dysydent Bogdan Radica“, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 6/2014., 75–90.
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Bogdan Radica – nacionalist, liberal i kozmopolit istodobno“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 379–385.
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, *Dijalog povjesničara – istoričara 10* (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), sv. 1, Zagreb 2007., 307–327.
- Emilio GENTILE, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport 2003.
- Herman LEBOVICS, *True France. The Wars over Cultural Identity, 1900–1945*, Ithaca 1992.
- Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 3: *Sjećanje na dobro i zlo*, Split 2004.
- Jose ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 2003.
- Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.
- Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940.
- Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona 1974.
- Bogdan RADICA, *Sredozemni povratak*, München – Barcelona 1971.
- Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Split – Zagreb 2002.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984.
- Jelena ŠESNIĆ, „Bogdan Raditsa, the 1970s, and the Question of Croatian Emigration“, *Working Papers in American Studies*, 1/2014., 115–130.
- John K. WALTON, „Predgovor: neki konteksti za povijest jugoslavenskog turizma“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu* (ur. Hannes Grandits i Karin Taylor), Zagreb 2013., 9–21.

„VI NA BALKANU TO SVE ZNATE I ČITATE?!“ RECEPCIJSKA ČITANJA I UPOTREBE JULIENA BENDE I IZDAJE INTELEKTUALACA

Branimir Janković

UDK: 130.2Benda, J.“192“ :316.74

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Rasprava *Izdaja intelektualaca (La Trahison des clercs)* francuskog filozofa, književnika i pisca Juliena Bende iz 1927. godine sačuvala je do danas status gotovo najpoznatijeg djela koje razmatra ulogu intelektualaca, napose zbog zaoštrene teze da su intelektualci izdali svoje univerzalno poslanje pristajući uz državne, nacionalne, klasne i druge partikularizme. Knjiga je u Makedoniji, Srbiji i Hrvatskoj prevedena tek 1990-ih godina, ali je njezina recepcija bila istovremena s objavljivanjem izvornika. Posebno se u tome izdvaja Bogdan Radica, koji je o Julieniu Bendi pisao već od 1928. godine. U radu se prate smjerovi hrvatskih i regionalnih recepcijskih čitanja i upotrebljavanja Bendine znamenite teze o izdaji intelektualaca u rasponu od međuratnog razdoblja do neposredne suvremenosti. Time se ukazuje na reprezentativna mjesta domaćeg konteksta poimanja intelektualaca i dominantnih obilježja matične intelektualne povijesti budući da je aktivna recepcija i apropijacija J. Bende i teze o izdaji intelektualaca tema intelektualne povijesti *par excellence*. Pritom se cirkuliranje Bendinih ideja i tekstova – kao činova kulturnih transfera – promatra kroz poticajne uvide francuskog sociologa Pierrea Bourdieua o „društvenim uvjetima međunarodne cirkulacije ideja“.

Ključne riječi: intelektualci, izdaja intelektualaca, Julien Benda, Bogdan Radica, recepcija, upotreba, Pierre Bourdieu

Čitirane riječi iz naslova izrekao je u Parizu 1939. godine francuski filozof, književnik i pisac Julien Benda, komentirajući poznavanje i čitanje njegovih djela o ulozi intelektualaca u razgovoru s njime objavljenom 1940. godine u poznatoj knjizi *Agonija Evrope* Bogdana Radice. Iako smo danas (kao rezultat kritičke analize orijentalističkih i balkanističkih diskursa) senzibilizirani za dekodiranje sličnih sudova koji asimetrično vrednuju kulturnog Drugog, navedene riječi mogu istodobno poslužiti za naglašavanje aktivne recepcijske perspektive u kojoj će se promatrati Julien Benda i napose njegova poznata teza o „izdaji intelektualaca“. Teza koja je iznimno uspješno prelazila kulture i vremenska razdoblja.

Istoimena rasprava *Izdaja intelektualaca (La Trahison des clercs)*, objavljena 1927. godine, do danas je sačuvala status gotovo najpoznatijeg djela koje razmatra ulogu intelektualaca i njihovu društvenu odgovornost, posebice zbog zaoštrene teze da su intelektualci izdali svoje univerzalno poslanje pristajući uz državne, nacionalne, klasne i druge partikularizme. Knjiga je u Makedoniji, Srbiji i Hrvatskoj prevedena tek 1990-ih godina, ali je njezina recepcija bila istovremena s objavljivanjem izvornika. Osim Bogdana Radice, koji je o Julienu Bendi pisao od 1928. godine, moguće je u međuratnom i kasnijim razdobljima pratiti i druge hrvatske i regionalne recepcijske tragove J. Bende i njegove znamenite teze, što uključuju i prijevode njegovih tekstova, a naposljetku i knjige. Time navedena problematika – uz splitsku pozadinu po B. Radici – ima dakako širi prostorni i kulturni obzor.

Pritom praćenje smjerova „poznavanja i čitanja“ Bendine *Izdaje intelektualaca* neosporno ukazuje na reprezentativna mjesta domaćeg poimanja intelektualaca i čini slojeviti dio matične intelektualne povijesti. Aktivna recepcija i aproprijacija Juliena Bende i njegove teze o „izdaji intelektualaca“ tema je intelektualne povijesti *par excellence*. Osim intelektualne povijesti, riječ je naravno i o povijesti intelektualaca, ne samo po tome što se tematizira kritička ocjena suvremenih intelektualaca u vidu naglašavanja njihove „izdaje“, nego i zbog toga što takvu kritičku ocjenu prenose i prisvajaju osobe koje se i same percipiraju intelektualcima. Počevši od Radice i nastavljajući do suvremenih autora, radi se o osobama koje bez obzira kojoj profesiji pripadali (uglavnom su to umjetnici, književnici, novinari, znanstvenici) dijele zajednički status intelektualaca ili imaju društvenu funkciju intelektualaca, neovisno o tome jesu li se i sami takvima doživljavali.¹

U međuratnom i ratnom razdoblju 20. stoljeća, koje čine vremenski okvir ovog zbornika, pojmovi intelektualac/intelektualci, odnosno inteligencija, jako se često koriste. U predratnim, ratnim i poslijeratnim periodima inače se pridaje velika važnost intelektualcima i njihovoj ulozi i odgovornosti. Ta su vremena stoga posebno prijemčiva za govor o „izdaji intelektualaca“. No, neovisno od toga, ispostavlja se da je to s vremena na vrijeme uvijek aktualna tema u javnosti, bez obzira kako se vrednuje problematika javnih intelektualaca i intelektualnih intervencija. O tome svjedoče kontinuirana pozivanja na Bendu ne samo među autorima prve polovice 20. stoljeća, nego i među suvremenim intelektualcima u Hrvatskoj i regiji sve do danas. Iako je problematika intelektualaca i njihove društvene uloge i odgovornosti tema koja je u bitno promijenjenim uvjetima druge polovice 20. i prve polovice 21. stoljeća izgubila svoju nekadašnju težinu, redovitost periodičkog pojavljivanja u javnosti još uvijek ne prestaje.

Premda, dakle, zadržava svoju aktualnost i relevantnost, navedenoj je povijesnoj i suvremenoj tematici potrebno dati – u znanstvenom polju – nove istraživačke perspektive i dodatnu problemsku životnost novim konceptualnim osnovama. S obzirom na to, za spomenutu problematiku recepcije i aproprijacije koja polazi od cirkuliranja Bendinih ideja i

¹ Isto tako treba imati u vidu da su osobe koje se obrađuje u ovom zborniku (Vladan Desnica, Ivan Meštrović, Bogdan Radica, Kerubin Šegvić, Tin Ujević, Benedetto Croce, Luigi Pirandello, André Gide i mnogi drugi), bez obzira kojoj profesiji pripadali, ujedno i intelektualci, dakako u različitim rasponima samopoimanja i prakticiranja takvog položaja i uloge. Riječ je o aspektu koji se nerijetko zanemaruje budući da je fokus često na razmatranju njihovih djela ili biografije. Stoga ovaj rad o Bendi i Radici svojom problematikom nastoji nadići spomenutu dvojicu i implicitno uključiti i druge pojedince i intelektualne krugove koje se analizira u zborniku.

tekstova – kao činova kulturnih transfera – smatram poticajnim uvide francuskog sociologa Pierrea Bourdieua, posebice o „društvenim uvjetima međunarodne cirkulacije ideja“.

POLAZIŠTA

Usprkos u naslovu izdvojenog usklika iznenađenja Julienu Bende „Vi na Balkanu to sve znate i čitate?!“, bilo bi zapravo čudno da nije bilo recepcijskih odjeka. Naime njegovo glasovito djelo i poznata teza o izdaji intelektualaca iz 1927. godine imali su među suvremenici znatan odjek. Navedeno možemo ilustrirati Radičinom napomenom: „Benda je prvi među svojim kolegama imao odvažnosti pred licem poljuljane Francuske i iscrpljene Europe iznijeti u kirurškom presjeku optužbu cijele jedne duhovnosti riječima koje su danas vlasništvo cijelog kulturnog Zapada: *‘Izdaja vođa’*.“² Značenje je vidljivo i u riječima Wolfa Lepeniesia da „nijedna knjiga u 20. stoljeću nije toliko utjecala na debatu o ulozi intelektualaca kao što je to učinila Bendi-*na Izdaja intelektualaca*“.³

Sl. 1. Julien Benda

Sama je teza, odnosno naslovna sintagma o izdaji intelektualaca i danas često navođena u javnom govoru. Jedan od preduvjeta svakako je u tome što ima sve ono što je potrebno da osigura spominjanje teze čak i bez obzira na čitanje i poznavanje djela. Kao što je napomenuo Bourdieu – koji je konceptualna osnova ovog rada – „velika proročanstva su više značajna“ i stoga takvi autori uspješno cirkuliraju i s lakoćom prelaze prostorne granice i vremenska razdoblja jer su značenjski rastezljivi i podložni interpretativnim pripisivanjima i upotrebama.⁴ To dakako znači da

² Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 176. U citiranju ću koristiti zagrebačko izdanje iz 2006. godine. Knjiga *Agonija Europe. Razgovori i susreti* objavljena je izvorno u Beogradu 1940. godine.

³ Citirano prema: Rade KALANJ, „Uvijek prijeporni Benda“ (pogovor), u: Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997., 196.

⁴ Pierre BOURDIEU, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, *Intelektualna historija* (prir. Branimir Janković), Zagreb 2013., 117.

svatko u njima može isticati nešto drugo, prilagođeno osobnim i lokalnim potrebama, odnosno priželjkivanim smjerovima aproprijacije.

Neovisno o tome gdje sve i kada sve Bendinu tezu možemo zateći u upotrebi, on sam ju je 1927. godine i kasnije odredio kao izdajstvo intelektualaca u smislu njihovog napuštanja univerzalnih vrijednosti nauštrb državnih, nacionalnih, klasnih i drugih partikularizama. Intelektualci bi umjesto toga trebali biblijski reći: Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta. Posvećenost koja njima priliči tiče se razuma, pravde i istine, a u kontekstu zaoštrenog razdoblja između dva svjetska rata to se odnosi i na pristajanje uz demokraciju. Iz navedenog proizlazi protivljenje izravnom angažmanu intelektualaca.⁵

Naglašavam da mi nije ovdje cilj ulaziti detaljnije u samu Bendinu argumentaciju, kao i tumačenja ili kritička vrednovanja njegove teze i pripadajućih postavki,⁶ već ponajprije razmatrati kako se Benda i njegove ideje recipiraju i upotrebljavaju te s kojom svrhom. U jednu riječ, moguće je zapitati se na tragu primjera koji navodi Bourdieu – naime da je u poslijeratnoj Francuskoj bio toliki interes za Heideggera zato što je korišten protiv tada dominirajućeg Sartrea⁷ – protiv koga je ili za koga intelektualno uveden Benda u međuratnoj Jugoslaviji?

Zbog toga je osim evidentiranja recepcije i čina kulturnog transfera potrebno ipak nastojati ići još dalje. Polazim, naime, od pretpostavke da nije dovoljno reći da je postojala znatna recepcija Bende kojoj govore u prilog različiti primjeri. U tom je smislu moguće navesti – rečeno geografskim okvirom *Desničinih susreta* – da je slovenski povjesničar Fran Zwitter 1933. godine obavijestio o Bendinoj knjizi *Izdajstvo intelektualaca*,⁸ da je crnogorska *Slobodna misao* prevela Bendin tekst „Kultura i inteligencija“ 1935. godine,⁹ da je *Nova Evropa* prevela 1936. godine njegov tekst „Podvojena Francuska“,¹⁰ da je hrvatski književnik Ivan Goran Kovačić preveo Bendin tekst „Književnost ne može biti vazal filozofije i nauke“ 1938. godine,¹¹ kao i da je Benda zastupljen u *Razgovoru o Europi* objavljenom 1944. godine.¹² Osobito se pritom ističu brojni prilozi Bogdana Radice, prvenstveno o poimanju intelektualaca i pitanju njihove uloge.¹³

No, trebalo bi osim detektiranja recepcije zahvatiti i problematiku upotrebe i prisvajanja. U tome držim posebno korisnim sociološke analize Pierrea Bourdieua, pri čemu se oslanjam na ovdje već spomenute, kao i na druge uvide iz njegovog teksta „Društveni uvjeti

⁵ Usp. J. BENDA, *Izdajstvo intelektualaca*, kao i pogovor R. Kalanja.

⁶ Za više o tome usp. spomenuti pogovor R. Kalanja.

⁷ P. BOURDIEU, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, 116.

⁸ Fran ZWITTER, „Julien Benda“, *Sodobnost*, 1/1933., br. 1, 45–47.

⁹ Jules BENDA, „Kultura i inteligencija“, *Slobodna misao* (Nikšić), br. 37, 27. 10. 1935., 3–4.

¹⁰ Julien BENDA, „Podvojena Francuska“, *Nova Evropa*, 29/1936., br. 5, 134–141.

¹¹ Julien BENDA, „Književnost ne može biti vazal filozofije i nauke“, *Hrvatski dnevnik*, 3/1938., br. 951, 36.

¹² *Razgovor o Europi. Kulturno-politički eseji francuskih pisaca* (prir. Ivo Hergešić), Zagreb 1944.; Osijek 1997. Navodim i: Julien BENDA, „Govor europskoj naciji“, *Europski glasnik*, 18/2013., 193–206.

¹³ Bogdan RADICA, „Ideje Julijena Bende“, *Savremenik*, 21/1928., br. 2, 50–55; „Izdajstvo uma“, *Obzor* (Zagreb), br. 74, 15. 3. 1928., 2–3; „Izdajstvo vođa“ (Svedočanstvo najmlađih)“, *Nova Evropa*, 18/1928., br. 6, 186–189; „Konac vječnoga. Teza Julijena Bende i protest Jeana Guéhenna“, *Hrvatska revija*, 2/1929., br. 6, 358–364, pretiskano i u: *Nova doba* (Split), br. 145, 10. 6. 1929., 2, 7; br. 146, 11. 6. 1929., 2; „Žilijen Benda o Masariku (Vodj koji nije zatajio)“, *Nova Evropa*, 21/1930., br. 4, 234–235. Za referiranja na Bendu u drugim člancima usp. *Agonija Europe*, 387–388. U to, naravno, ulazi Radičin razgovor s Bendom i prilog o njemu u *Agoniji Europe* 1940. godine.

međunarodne cirkulacije ideja“. Tekst „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées“ iz 1990. godine, koji može biti shvaćen kao programatski, višekratno je objavljivan, a na hrvatski jezik preveden 2013. godine.¹⁴

Bourdieu u tekstu – koji je tek jedan dio njegovih šire zamišljenih analiza – razmatra cirkuliranje autora, tekstova i ideja između različitih intelektualnih polja, na primjer francuskog i njemačkog. Pritom raščlanjuje proces transfera tekstova i djela iz domaćeg u strano polje, dakle iz polja proizvodnje u polje recepcije, koji su, dakako, kontekstualno različiti. To se može ilustrirati primjerom da „netko tko je autoritet u svojoj zemlji ne iznosi taj autoritet sa sobom“.¹⁵ Bourdieu ističe da se prilikom čina transfera odvija niz operacija poput operacije selekcije (primjerice izbora onoga što se prevodi), operacije obilježavanja (primjer predgovorom) i operacije čitanja (polazeći od toga da čitatelj uneseno djelo iz stranog polja čita na tragu preokupacija vlastitog, domaćeg polja).

Upozorava potom na interes prisutan u recipiranju i prevođenju/uvođenju određenog djela, polazeći od pretpostavke „kako svatko tko aproprira autora, postajući osoba koja tog autora predstavlja, uz najbolju volju, ipak ima neku osobnu dobit“.¹⁶ Navodi kako je katkad interesno polazište sadržano u sličnim pozicijama u različitim poljima, stoga se prisvajanjem određenog autora nastoji osnažiti vlastita pozicija u svom polju, bez obzira bila ta pozicija ugrožena ili dominirajuća. Zbog činjenice da se „apropriacijom profitira“ moguće je primijetiti da su „heretički uvozi često (...) djelo marginaliziranih u polju, koji uvoze poruku, poziciju snage iz nekoga drugog polja, kako bi ojačali vlastitu podređenu poziciju unutar polja“. S druge strane, moguće je koristiti stranog autora protiv domaćih autora, pri čemu su strani autori „često predmetom vrlo instrumentaliziranih upotreba te se koriste za ciljeve koje bi možda i osudili“.¹⁷

Osim potrebe okretanja novim konceptualnim pristupima tu je i potreba za novim pitanjima u vezi problematike poimanja intelektualaca i njihove uloge, za što dodatno opravdanje daju i obilježja domaće literature o povijesti intelektualaca. Ima, dakako, u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji znatan broj radova koji se izravno bave intelektualcima, primjerice u međuratnom razdoblju, ali pritom – prema mom uvidu – prevladava fokus na njihovim biografijama i djelovanju, kao i odnosu prema tada zaoštrenim nacionalnim i socijalnim pitanjima.¹⁸ Pritom se uglavnom više govori o idejama koje su intelektualci promicali i onome što su činili i kako su djelovali nego o ulozi koju su imali i koju im se pridavalo te kako su načelno, i eventualno u određenoj mjeri teorijski, razmatrali tu ulogu, odnosno jesu li se doživljavali kao intelektualci koji imaju određenu misiju.

¹⁴ Usp. P. BOURDIEU, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, 112.

¹⁵ *Isto*, 114.

¹⁶ *Isto*, 115.

¹⁷ *Isto*, 116.

¹⁸ Navodim samo neka djela: Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945.*, Zagreb 1970.; Zorica STIPETIĆ, *Komunistički pokret i inteligencija. Istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918–1945)*, Zagreb 1980.; Milosav JANIČIJEVIĆ, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984.; Stipe KLJAJIĆ, *Intelektualci i hrvatski nacionalizam (1929. – 1945.)*, doktorski rad, Zagreb 2015. Treba napomenuti da Janičijević u sociološkom istraživanju, uz njihov odnos prema ideološkim pitanjima, govori i o strukturnim obilježjima međuratnih intelektualaca kao društvene elite.

Osim toga, pretežnim dijelom izostaje i usmjeravanje na konceptualno zasnovano praćenje recepcije i aproprijacije tekstova i djela samih intelektualaca. Imajući u vidu da se pristup povijesti knjige i čitanja – osobito razgranat pod utjecajem istraživanja R. Darntona i R. Chartierea – usmjerava većinom na predmodernu, odnosno ranonovjekovnu povijest, vrijedi poticati njegovu primjenu na bavljenje modernom i suvremenom poviješću. U ovom ću radu stoga pokušati izvršiti svojevrstu nadogradnju tog pristupa usmjeravanjem na suvremenu povijest, stavljajući naglasak na pitanje recipiranja i prisvajanja tekstova, ideja i autora, primjenjujući to u ovom trenutku tek na odabranom primjeru. Na taj se način, zajedno s već spomenutim uključivanjem Bourdieuovih analiza o društvenim okolnostima transnacionalnog cirkuliranja ideja – na osnovi tako zasnovane konceptualizacije i istraživačkih pitanja – smjera ne samo prema povijesti intelektualaca, nego, zapravo, prema široj intelektualnoj povijesti.¹⁹

RADIČINA UPOTREBA BENDE

Spomenuti konceptualni okvir sadrži mnogo poticaja (i širenja perspektiva) koje može primijeniti na niz autora, tekstova i tema. Bilo u slučaju Bende, bilo na primjeru Crocea i Gidea, što ih se također spominje u ovom zborniku. Osim usmjeravanja na navedene ili na neke druge intelektualce i njihove ideje koje su predmetom upotrebe, potrebno je, dakako, analizirati i same autore koji upotrebljavaju, primjerice, Bendu i Crocea. Time smo došli do direktne veze sa Splitom – teme ovog zbornika – iako je njegova povijest intelektualaca i intelektualna povijest implicitno i univerzalno prisutna u svemu dosad iznesenom, što može načelno vrijediti i za druge mikrohistorijske i komparativne slučajeve. Veza sa Splitom očituje se u splitskom porijeklu Bogdana Radice (1904. – 1993.), koji je mnogo pisao o Bendi u raznim časopisima i novinama, među njima i u splitskim novinama *Novo doba*.

I dok je Bendina rasprava *Izdaja intelektualaca* izašla u Parizu u kolovozu – studenom 1927. godine, Radica je o Bendi i njegovoj tezi pisao već početkom 1928. godine – u veljači u *Savremeniku* i ožujku u *Obzoru* (1928. godine bio je dopisnik *Obzora* u Parizu). Radica je objavio nekoliko članaka o „idejama Juliena Bende“ i „tezi Juliena Bende“, koji su podloga, zajedno s razgovorom s njime iz 1939. godine, za poglavlje o Bendi objavljeno u *Agoniji Evrope* u Beogradu 1940. godine. Radica u svojim prikazima Bendine teze u spomenutim člancima iz 1928. i 1929. godine navodi njezine najvažnije odrednice: izdaja intelektualaca je u pristajanju uz državne, nacionalne, klasne i druge partikularizme umjesto uz univerzalne vrijednosti. Pritom izdvaja Bendinu kritiku što su intelektualci (klerici) „sišli na trgove neukusnog političkog života i pomiješali se među zamazane redove lajika“,²⁰ odnosno po-

¹⁹ Činim to kao nastavljanje na publikaciju *Intelektualna historija*, koju smo u sklopu *Desničinih susreta* objavili 2013. godine budući da su se oni tih godina izrijekom bavili intelektualcima (temama intelektualaca i rata, kao i intelektualca danas). U toj smo publikaciji preveli spomenuti Bourdieuov tekst „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“.

²⁰ Bogdan RADICA, „Ideje Julijena Bende“, *Savremenik*, 21/1928., br. 2, 52.

miješali se s masom. Benda, prema Radici, uvjerljivo prikazuje dijagnozu duhovne situacije suvremene Francuske i Europe, obilježene napetošću i krizom (pri čemu je „fatalni August 1914. bio jedan od najstrašnijih kataklizama ove neprestano otvorene svjetske krize“²¹) te sveopćom prevlašću politike.

Radica drži Bendu jednim od najistaknutijih intelektualaca Francuske, koji iznosi „najdisparatnije probleme evropske sadašnjice i postavlja ih u perspektivu univerzalnog posmatranja“.²² Navodi da Benda, premda osamljen, svojim tezama privlači europsku elitu. Za Radicu, na općoj razini, u „današnjim odnosima glas Bende služi kao poziv na povratak redu, mjeri, t. j. klasicizmu“,²³ uz „njegovu bitnu težnju za harmonijom, za redom, za smirenjem, za objektivnošću i za klasičnim savršenstvom“.²⁴ Napominjem da su, na osnovi takvih i drugih sličnih argumentacija, kasniji istraživači uključivali Bendu u antimoder-nističke mislioce.²⁵

No, dok je krajem 1920-ih godina još bilo moguće zazivati opću duhovnu revoluciju, odnosno preporod, deset godina kasnije, kada Radica 1939. godine vodi razgovor s Bendom objavljen u *Agoniji Evrope*, na dnevnom je redu žurna potreba direktnog angažmana. Radica tako piše kako je Benda „zalupio (...) vrata kuli bjelokosnoj u koju je htio uzidati savršen tip intelektualca i vratio se svijetu, čovječanstvu, društvu i njegovoj borbi“.²⁶ Sažeo je to u izrazu: „Julien Benda sišao je na ulicu (...)“,²⁷ što je ključan Bendin motiv koji Radica preuzima i u svojim kasnijim zapisima. Iako su članci podloga za uvod u razgovor s Bendom, treba dakle razlikovati Radičino pisanje o Bendi krajem 1920-ih i krajem 1930-ih godina.

Razlike ipak nisu fundamentalne, već su sadržane u nijansama, kako su se već događale promjene s Bendinim djelovanjem kao rezultatom intenziviranja predratnih okolnosti u Europi, koje su, dakako, iznimno mnogo utjecale i na Radicu. Dramatična prijeratna i ratna zbivanja označavala su apostrofirani Bendin silazak na ulicu i spuštanje na trg te upuštanje u borbu, uz njegovo stalno osuđivanje francuske i europske građanske klase, kao i zagovaranje demokracije koja će se boriti protiv dvaju totalitarizama (fašističkog i komunističkog). Pritom je Bendin odnos prema komunizmu uz kritiziranje prolazio i kroz faze podržavanja i približavanja, kao i odmicanja.²⁸ I sam je Radica u kontekstu rata pokazao spremnost prihvaćanja važnosti izravnijeg angažiranja.

Većinom je u Radičnim tekstovima o Bendi (koji su zaista detaljna obavijest o njegovoj biografiji i djelu) u prvom planu iznošenje Bendinih ideja, dok je Radičinih osvrti na hr-vatski i jugoslavenski kontekst, odnosno domaće intelektualno polje malo. Usprkos tome može se postaviti pitanje koji je, rečeno Bourdieuom, interes Radice za pisanjem o Bendi? Treba imati u vidu da je Radica kada je počeo pisati o Bendi vrlo mlad, naime 1928. godi-

²¹ Bogdan RADICA, „Konac vječnoga. Teza Juliena Bende i protest Jeana Guéhenna“, *Novo doba* (Split), br. 145, 10. 6. 1929., 7.

²² B. RADICA, „Ideje Juliena Bende“, 50.

²³ *Isto*, 55.

²⁴ Bogdan RADICA, „Izdajstvo uma“, *Obzor* (Zagreb), br. 74, 15. 3. 1928., 2.

²⁵ Usp. Antoine COMPAGNON, *Les antimodernes. De Joseph de Maistre à Roland Barthes*, Paris 2005.

²⁶ B. RADICA, *Agonija Evrope*, 177.

²⁷ *Isto*, 178.

²⁸ *Isto*, 178–181; R. KALANJ, „Uvijek prijeporni Benda“, 195–196.

ne imao je nepune 24 godine. No, postojeće rekonstrukcije Radičina političkog puta, kao i njegova memoaristika, omogućuju određene zaključke. Sažeto rečeno, literatura naglašava da je Radica u razdoblju između dva svjetska rata blizak europskim liberalnim intelektualcima koji dijele „opasnost nadirućeg lijevog i desnog totalitarizma“.²⁹ Sam je Radica sebe memoarski vidio na tadašnjoj poziciji „između dva totalitarizma, fašizma i komunizma“,³⁰ naglašavajući: „Ne učestvovati u toj drami, ni na jednoj, ni na drugoj strani, ni na nacističko-fašističkoj, ni marksističkoj alternativni, moralo je značiti biti usamljen.“³¹

Uzimajući sve u obzir moguće je zaključiti da Radica – na tragu Bourdieuovih napomena – koristi Bendu kao dodatni argument za ojačavanje vlastite pozicije sadržane u svom međuratnom odbijanju i ideje fašizma i ideje komunizma: ne pristajanja, dakle, uz izrazite nacionalne i klasne partikularizme. Također u skladu s Bourdieuovim uvidima, primjetno je da Radica koristi Bendu kao stranog autora protiv domaćih angažiranih intelektualaca. To vrijedi napose za Krležu, prema kojem će Radica biti osobito kritičan.³² Osim toga, naravno da je za Radicu pisati o Bendi (i drugim tadašnjim poznatim europskim intelektualcima) imalo prestiž, odnosno rečeno Bourdieuom, značilo prisvajanje simboličkog kapitala francuskog intelektualca koji je izazvao znatnu pozornost svojom raspravom.

Pred Drugi svjetski rat i samom se Radici nametnulo pitanje direktnijeg angažmana, kao što je to slučaj s Bendom. Dok se Bendino djelo inicijalno suprotstavljalo angažmanu, njegova kasnija biografija itekako će ga uključivati. Za Radicu će Benda imati dakle značenje kako svojim djelom, tako i pitanjem vlastitog pozicioniranja, odnosno angažiranja. To nije, naravno, samo Bendino ili Radičino preispitivanje, već dvojba za mnoge tadašnje europske intelektualce. Zaoštreno međuratno razdoblje (koje je istovremeno i poslijeratno i predratno) sve intenzivnije je stavljalo na dnevni red pitanje angažirati se ili ne, ostati izvan politike i držati se kakve univerzalne pozicije (u Bendinom smislu) ili pak izravnije ući u političku borbu. Odgovori su bili vrlo različiti. Kao primjer možemo uzeti intelektualce s kojima je Radica razgovarao u *Agoniji Evrope* – José Ortegu y Gasseta i Miguela de Unamuna.³³

Za J. Ortegu y Gasseta uloga intelektualca pred Drugi svjetski rat nije u „sudjelovanju u duhovnoj i u političkoj borbi koja vlada svijetom i Europom“. Nasuprot tome, „intelektualac treba stajati izvan sukoba i izvan sajmišta“. Jedan od razloga za to je, prema Ortegi y Gasseti, u kompromitiranju intelektualaca „i u Europi i u pojedinim zemljama baš zbog toga što su htjeli sudjelovati u borbi i što su pristali pokazati se s jedne ili druge strane barikade“.³⁴ Njegovo naglašavanje („Ostati izvan borbe – to je cilj i smisao intelektualca.“³⁵) ipak je su-

²⁹ Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Bogdan Radica – nacionalist, liberal i kozmopolit istodobno“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 381. Usp. i Ivo BANAC, „Bogdan Radica – agonija i borba“, *Agonija Evrope*, 372.

³⁰ Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 10.

³¹ *Isto*, 652.

³² *Isto*, 101–103; Stanko LASIĆ, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, sv. 6, Zagreb 1993., 162–169, 300–301.

³³ Njihovo suprotno poimanje u kontekstu Radičina angažmana naveo je i I. Banac. Usp. I. BANAC, „Bogdan Radica“, 372.

³⁴ B. RADICA, *Agonija Evrope*, 169.

³⁵ *Isto*, 170.

protro naizgled sličnom zagovaranju univerzalne pozicije intelektualca kakvu izriče Benda. Razlog tomu su brojni dodatni aspekti koje sadrži Bendina slojevita koncepcija intelektualca kao srednjovjekovnog klerika, ali još više što je Benda pred Drugi svjetski rat izricao potrebu angažiranja za demokraciju koja će se boriti, a ne se izmicati u vidu napomena Ortege y Gasset. Stoga je Ortega y Gasset i mogao reći: „Ne slažem se ni s Bendom.“³⁶

Nasuprot tome stoji M. de Unamuno, koji je, kako navodi Radica, sišao na ulicu, sišao „na trg, u agoru, u borbu grada i zemlje (...), u agoniju“.³⁷ Za Unamuna je život „vječna i neprekidna borba“ i stoga prezire mirovanje.³⁸ To je, dakako, vidljivo u njegovom kompleksnom razvijanju koncepcije agonije kao stalne borbe. Zbog toga Unamuno logično „odbija Bendu i njegovu tezu o *clercu*; gleda na nju kao na promatranje života iz kule bjelokosne“.³⁹ U opreci Ortega y Gasset – Unamuno, Radica je bliži potonjem. Primjerice, na tvrdnje Ortege y Gasset kako se intelektualac ne bi trebao izravno angažirati u sukobima, Radica u razgovoru s njim odgovara protupitanjem: nije li „uloga intelektualaca ipak oduvijek bila u njihovu odupiranju vremenu i u otporu sili“?⁴⁰ Nadalje, Radica u unamunovskom značenju naziva svoju knjigu upravo – *Agonija Evrope*. Od toga je dakako neusporedivo rječitije kasnije konkretno Radičino angažiranje. Naime, za vrijeme Drugog svjetskog rata Radica iz SAD-a počinje podupirati antifašistički partizanski pokret. Razočaravši se međutim završetkom rata u totalitarnu matricu komunističkog režima, odlazi 1945. godine iz Jugoslavije, nastavljajući u SAD-u kontinuirano pisati protiv njega.

Radičino pisanje o Bendi oprimjeruje uvid da su same ideje prilikom transfera podložne modificiranju i prilagođavanju. Tako Radica Bendin termin i tezu o „izdaji intelektualca“ prevodi u nekoliko varijanti, a među njima posebno često kao „izdaju vođa“. Francuski izvornik polazi od termina *clerc*, u značenju klerika, zbog Bendina priželjkivanog poimanja intelektualca kao srednjovjekovnog klerika koji je bio posvećen univerzalnog i transcendentnom. Pojam intelektualca bio je, dakako, u optjecaju tada u Francuskoj, ali Benda namjerice radi značenjski pomak prema kleriku. To u pozadini zrcali njegovo razočaranje u suvremene francuske intelektualce i građanstvo u cjelini – koje optužuje za izdaju – zbog čega poseže za prošlošću, nalazeći u njoj primjere kada su, prema njegovom mišljenju, intelektualci svoj poziv poimali bitno univerzalnije nego u suvremenosti.

Usprikoš tomu, uobičajilo se Bendin središnji termin klerika i pripadajuće djelo prevoditi kao intelektualca, odnosno „izdaju intelektualaca“, na što se zapravo i referiraju.⁴¹ Odlučiti se u prevodenju na zadržavanje izvornog termina klerika izgubilo bi, dakle, poruku izdaje intelektualca, no moglo bi u određenim prigodama imati značenje za religijsku problematiku. Teza bi tada – u skladu s Bendinom argumentacijom – poticala aktualiziranje u vidu pitanja je li svećenstvo umjesto univerzalnog i transcendentnog suviše pristalo uz nacionalni partikularizam.

³⁶ *Isto*, 169.

³⁷ *Isto*, 337.

³⁸ *Isto*, 342.

³⁹ *Isto*, 348.

⁴⁰ *Isto*, 169.

⁴¹ Usp. R. KALANJ, „Uvijek prijeporni Benda“, 190.; Engel PASCAL, „Julien Benda et le culte de l’universel“, *Le Philo-sophoire*, 1/2009., br. 31, 147–148. Zahvaljujem Sanji Šošćarić na upućivanju na potonji članak.

Sl. 2. Naslovnica hrvatskog izdanja Bendine *Izdaje intelektualaca* (1997.)

Radica, međutim, prevodi klerika kao vođu. U prvim člancima navodi prijevod djela kao „Izdajstvo vodja“, a u pripadajućem prikazu spominje „problem opadanja intelektualnih vodja“ i „smisao intelektualaca kao vodje“. ⁴² U drugim člancima će izdajstvu vođa i intelektualcima kao vođama dodati „izdajstvo uma“, ⁴³ odnosno „izdajstvo suvremenih duhovnih tendencija, izdajstvo samog duha“. ⁴⁴ Pritom će Radica u člancima i kasnije u *Agoniji Evrope* varirati izdajstvo vođa/izdajstvo intelektualaca. Iako, dakle, Radica misli na intelektualne vođe, nemoguće je odabir te varijante ne povezivati s velikom pozornošću koja se pridavala vođama u politici međuratnog razdoblja, odnosno intelektualcima kao vođama u moderni. Radica će kasnije u svojim uspomnama osvrćući se na Bendu govoriti „o ‘izdajstvu duhovnika’, o izdajstvu inteligencije, o izdajstvu svakog duhovnog vodstva“. ⁴⁵ Izostanak direktnog termina vođe u poslijeratnom kontekstu očito je znak da su termin kompromitirali fašistički i komunistički vođe, kao i da je iščezlo (međura-

ratno) pouzdanje u koncept vođe, bilo političkog, bilo intelektualnog. ⁴⁶

Moguće je na kraju postaviti pitanje što je od Bendinih ideja ostalo kod kasnijeg Radice, ima li dugoročnih, formativnih utjecaja? Iako Benda Radici nije bio jedini intelektualac, filozof, umjetnik, književnik koji mu je bio poticajan (nekoliko među njima s kojima je duže razgovarao u *Agoniji Evrope* bili su mu zasigurno još važniji), dio biografije postajao im je sukladan. Bendino izravnije angažiranje pred Drugi svjetski rat (nakon kritiziranja pristajanja uz desne i lijeve partikularizme), opredjeljivanje za demokraciju nasuprot totalitarizmima, kao i određeno približavanje komunističkom pokretu i odmicanje od njega, nalik je djelomice i Radičinoj putanji. Radica je, naime, u uspomenama, kao što je već spomenuto,

⁴² B. RADICA, „Ideje Julienu Bende“, 52–53.

⁴³ B. RADICA, „Izdajstvo uma“, 2.

⁴⁴ B. RADICA, „Konac vječnoga“, br. 145, 2.

⁴⁵ B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, 277.

⁴⁶ Analiza ove epizode s upotrebama termina klerika, intelektualca i vođe figurira kao mala posveta Vjeranu Zuppi (na splitskom fonu ovog zbornika), koji bi navedene pojmove, njihovu etimologiju i dubinska značenja zasigurno još slojevitije interpretirao, kao što je to činio na *Desničinih susretima* 2013. godine. Usp. Vjeran ZUPPA, „Intelektualac: glasine o subjektu (dvanaest marginalija, a trinaesta je umjesto zaključka)“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 27–37.

navodio kako nije želio u međuratnom razdoblju pristajati uz domaće izrazito angažirane lijeve i desne intelektualce, međutim tijekom rata je izravno podržao antifašistički jugoslavenski pokret, da bi se 1945. godine razočarao i potom napustio komunističku Jugoslaviju, nastavljajući inzistirati na demokraciji kao glavnoj suprotnosti totalitarnim režimima.

Osim, dakle, u svojevrsnim preklapanjima društvenog angažmana, Radica je zadržao u upotrebi ključan Bendin motiv o „silasku na ulicu“ kao izrazu za angažiranje intelektualca. Upotrijebio ga je, primjerice, u otvorenom pismu Miroslavu Krleži iz 1972. godine, kada je tražio da Krleža nakon hrvatskog proljeća zaštiti hrvatske intelektualce (optužujući Krležu za nereagiranje, dakle: za izdaju), predbacujući mu – između niza ostalog – i sljedeće: „Vi ste izbjegavali da silazite na ulicu (...)“.⁴⁷ Na kraju se može ustvrditi da je ključan preduvjet da Radica svoje memoare podnaslovi kao „uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada“ – odnosno da preuzme na sebe uloge intelektualca – bio u *Agoniji Evrope* i razgovorima s europskim intelektualcima te njihovim poimanjima intelektualaca, među njima zasigurno i onima Juliena Bende.

MEĐURATNO DOMAĆE INTELEKTUALNO POLJE

Ako se, dakle, daje uočiti kako je Radica recipirao i koristio Bendine ideje te gledao na problematiku angažmana intelektualaca, moguće je uvidjeti i što je Benda značio za Radicu u kontekstu domaćega intelektualnog polja. U Radičinom slučaju to se, kako je spomenuto, odnosi na pitanje pozicioniranja prema prihvaćanjima ideja fašizma i nacizma, odnosno socijalizma i komunizma. Sam Radica je domaće intelektualno polje (pri čemu navodi Zagreb i Beograd kao središnje točke) vidio rascijepljeno između nagingjanja fašističkom ili komunističkom totalitarizmu, kako je izrijekom memoarski isticao.

Pored toga, poseban je izazov pokušati definirati što su konstitutivne odrednice hrvatskog, srpskog ili jugoslavenskog intelektualnog polja u koje Radica i drugi unose Bendu. Povod za to su Bourdieuove napomene kako je – primjerice za autore predgovora – teško biti upoznat s kontekstom polja iz kojeg se preuzima neki autor. Bourdieu ističe da je to zato jer „tekstovi cirkuliraju bez svog konteksta“, odnosno „tekstovi ne nose sa sobom svoj kontekst“ i „ne donose sa sobom polje proizvodnje“.⁴⁸ To se odnosi na tekstove, ideje i autore koje se recipira i unosi, ali i tekstove koji u polju recepcije prenose i uvoze njih same. Kao što Benda ne izvozi sa sobom francuski kontekst, tako ni Radica u svojim tekstovima ne zrcali sveobuhvatno domaći kontekst. U tom smo slučaju upućeni na vlastite rekonstrukcije.

Međutim, ništa nije manje zahtjevno nama danas biti upoznat sa svim nijansama koje čine određeno intelektualno polje u prošlosti, bez obzira bilo ono matično, domaće polje čiji smo kasni odvjetak ili pak proučavatelji. Za istraživače je teško imati sliku cjeline s obzirom da se uvijek fokusiraju na određena istraživačka pitanja. Tako se, na primjer, istraži-

⁴⁷ Bogdan RADICA, „Otvoreno pismo Miroslavu Krleži“, *Hrvatska revija*, 22/1972., br. 4, 422.

⁴⁸ P. BOURDIEU, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, 114.

vači povijesti intelektualaca u razdoblju između dva svjetska rata fokusiraju na, kao što je već spomenuto, lijeve intelektualce (M. Iveković, Z. Stipetić i drugi) i desne intelektualce (S. Kljajić i drugi). Obrađivani su, primjerice, odnos intelektualaca i socijalističkih i komunističkih ideja, intelektualaca i radničkog pokreta, sukob na književnoj ljevici, angažman lijevih intelektualaca Krleže i Cesarca, intelektualaca uz Hrvatsku seljačku stranku, desnih intelektualaca oko Matice hrvatske, katoličkih intelektualaca, liberalnih intelektualaca itd. Manje je u fokusu, kao što je rečeno, propitivanje jesu li intelektualci sebe poimali intelektualcima i kako su vidjeli vlastitu ulogu kao intelektualaca. U tu se problematiku može prikladno uključiti pristup koji bi intelektualce promatrao u sklopu matičnog intelektualnog polja (u skladu s analizama P. Bourdieua), u koje treba uvrstiti što više različitih aktera. Unutar toga moguće je, naravno, usredotočiti se na niz potpitanja, primjerice: kako su različiti akteri gledali na pojedine inozemne autore?

Radičin pogled na vlastito intelektualno polje – koje je vidio dominantno podijeljenim – tek je, naravno, jedna vizura. Drugačiji je zasigurno Krležin pogled na isto to polje. Tako bi se moglo ići i dalje, uvodeći uvijek nove glasove. Pritom se mogu razmatrati i gledanja domaćih intelektualaca na, primjerice, Bendu. Da je riječ o bitno Radičinoj pojedinačnoj perspektivi, vidljivo je i po tome što, na primjer, Vladan Desnica boraveći u Parizu ne ostavlja tragove o interesu za Bendom i pozornošću koju je izazvao svojom zaoštrenom tezom.⁴⁹ Interes za Bendom nije dakako samorazumljiv i izravno ovisi o vlastitom doživljaju domaćega intelektualnog polja i poimanju potrebe za vlastitim djelovanjem u njemu. Tako se Krleža – prema kojem je Radičin Benda ustvari kritički i uperen – uopće ne referira na Bendu. To je, dakako, razumljivo jer je posve u suprotnosti s Krležinim tipom izravnijeg angažmana, materijalističke inspiracije, što Benda iz idealističke perspektive osuđuje u *Izdaji intelektualaca*. Iz istog je razloga Krleža iznio oštru ocjenu Ortege y Gasset (koji se, kako smo vidjeli, također protivio izravnom angažmanu intelektualaca): „O Ortegi y Gassetu nikada baš nisam držao mnogo. Njega smo, kao feljtonista, bacili preko palube već prije četrdeset godina, jer čovjek ni jednog trenutka nije imao ni najbljeđeg pojma što je revolucija, a što je socijalizam.“⁵⁰

Iz svega toga proizlazi pitanje: koliko različitih perspektiva treba uključiti za rekonstrukciju što šire cjeline nekog intelektualnog polja, kao i tekstova, ideja i autora koji se u njemu recipiraju i upotrebljavaju? To je, dakako, bitno zahtjevnije od usmjeravanja samo na pojedine intelektualce i intelektualne skupine i grupe. Stoga mi ovdje ne preostaje nego iznijeti tek neke natuknice o intelektualnom polju u međuratnoj Hrvatskoj kao dijelu šireg jugoslavenskog prostora. Natuknice koje se ne bave samo idejama intelektualaca, već time kako su u svoje vrijeme shvaćali svoju ulogu i percipirali same intelektualce kao društvenu kategoriju, neovisno od političkih i ideoloških preferencija. Natuknice koje bi išle prema određenoj intelektualnoj povijesti, ne ostajući tako samo na intelektualcima nego i na nekoj vrsti intelektualnog mentaliteta. I na kraju, natuknice koje se uglavnom ne obrađuju.

⁴⁹ Zahvaljujem Dragi Roksandiću na tom podatku.

⁵⁰ Miroslav KRLEŽA, „Razgovor o raketama“, *Vjesnik* (Zagreb), br. 4963, 27. 11. 1960., 6.

I u tu se problematiku može ući preko Radice, kada je, primjerice, govorio o inteligenciji i poluinteligenciji s periferije. U tome se poziva na Ortegu y Gassetu, koji navodi da u Španjolskoj „inteligencija nepoprežno i naivno unosi i uvodi sve ono što je vidjela, čula ili naučila u inozemstvu“, ističući da je najveći problem „tzv. poluinteligencija“. Radica pritom u razgovoru s Ortegom y Gassetom, na njegove riječi kako poluinteligencija na periferiji samo preuzima tuđe ideje, napominje „da je to i naš slučaj“.⁵¹ Treba reći da se u hrvatskom i jugoslavenskom intelektualnom polju u 20. stoljeću često spominjao tip poluinteligenta, odnosno poluinteligencije, što je još jedan od mogućih smjerova obuhvatnijeg istraživanja. Da se pritom pojam inteligencije tada nerijetko koristio u ironičnom i pejorativnom značenju svjedoči i poznati Krležin esej „O našoj inteligenciji“ iz 1927. godine. S obzirom na poimanja intelektualaca, moguće je spomenuti apartan primjer da je u Beogradu 1934. godine pokrenut časopis *Intelektualac*, koji nije dugo izlazio, pri čemu sâm časopis zasigurno reprezentira određeni vid poimanja intelektualaca. Vrijedi pritom spomenuti članak „Intelektualci svih profesija ujedinite se“,⁵² kao pokušaj da se umjesto ideoloških pitanja u prvi plan stave strukturni problemi zajednički intelektualcima bez obzira na profesiju.

No, dok se ove natuknice (koje čine kontekst cjeline intelektualnog polja u kojem Radica prisvaja Bendu) mahom odnose na poznatija imena ili objavljene tekstove, pravi je izazov doći do anonimnih i neobjavljenih reakcija. Tako Radica u *Agoniji Evrope* navodi u razgovoru s Ortegom y Gassetom podatak o domaćim reakcijama s kraja 1930-ih godina na njegovu knjigu *Pobuna masa*: „Eto jučer sam primio pismo iz vaše zemlje u kojem mi neka dama govori s mnogo smisla i duha o mojoj ‘Pobuni masa’ i izjavljuje da je ta knjiga koju je pročitala na njemačkome izazvala pravu uzbunu u krugu njezinih prijatelja.“⁵³ Riječ je o zanimljivim reakcijama koje ništa manje važno ne svjedoče o protežnosti nekog intelektualnog polja i intelektualne povijesti. Osim toga, zanimljivo je što se ne radi samo o reagiranju na društveno-političke okolnosti već i na konkretne strane autore, ideje i djela, uz obavijest

Sl. 3. Prvo izdanje *Agonije Evrope* (1940.)

⁵¹ B. RADICA, *Agonija Evrope*, 168.

⁵² „Intelektualci svih profesija ujedinite se“, *Intelektualac*, 1/1934., br. 10.

⁵³ B. RADICA, *Agonija Evrope*, 166.

o načinima na koje se to činilo. Iako o takvim i drugim reakcijama ne znamo ništa više od navedenog ili katkad čak ni to, one upozoravaju koliko se toga skriva o nekom intelektualnom polju izvan onoga što nam se čini dominantnim odrednicama promatramo li polje po političkoj podjeli ljevica–desnica ili prema najistaknutijim ličnostima.

UPOTREBE BENDE U SUVREMENIM KONTEKSTIMA

Već spominjana Bourdieuova napomena da „tekstovi cirkuliraju bez svog konteksta“, što znači da „ne nose sa sobom svoj kontekst“, vrijedi dakako za sve kontekste u kojima je upotrebljavan Benda i njegova teza o izdaji intelektualaca. Kao što nije jednostavno razaznati obilježja konteksta iz kojeg dolazi neki inozemni tekst, isto vrijedi i za domaći kontekst u kojem se inozemni tekst recipira i upotrebljava, bez obzira radi li se o daljoj prošlosti (kao u ovom slučaju o međuratnom razdoblju) ili o suvremenim kontekstima koji su nam načelno čak i relativno poznati. Tako se ne može govoriti ni o posve izravnoj vezi između samih tekstova i konteksta u kojima se u suvremenosti nastavio prenositi i upotrebljavati Julien Benda i njegova teza o izdaji intelektualaca. Jasno je, međutim, da protekom vremena dolazi do pomicanja značenja s obzirom na promijenjene okolnosti. Moguće je stoga postaviti pitanja: kako su novi konteksti utjecali na recepcijska čitanja i upotrebe Bende te koliko direktno autori povezuju Bendu s novim kontekstima?

Primjetno je, na primjer, i u poslijeratnom kontekstu da je Julien Benda bio apostrofirani u kontekstu kritike angažirane književnosti. U tom smislu je književnik Danilo Kiš 1970-ih godina isticao da ne vjeruje da „literatura može da služi prosvjećivanju, ideologiji, politici...“, držeći nasuprot tome da je literatura „sloboda za sebe, sloboda po sebi“. To ilustrira, između ostalog, navođenjem Bende: „Velika izdaja književnika i fariseja počela je onda, kako to kaže Žilijen Benda, kada su pisci postali izmećari vlasti“, želeći da, prema Kišu, „kroz književnost, kroz beletru, da politiziraju, da prosvjećuju, što će reći da vladaju“.⁵⁴ Kasnije je kontekst 1990-ih godina dinamizirao značenjske slojeve upotrebe Bende. Pritom je zanimljiva okolnost objavljivanja prijevoda *Izdaje intelektualaca* na makedonski, srpski i hrvatski jezik baš tih godina. Pitanje koje se odmah nameće jest koliko je riječ o motiviranošću prevođenja dotad neprevedenog klasika, a koliko se radi o pridavanju značenja upravo kao izdaje intelektualaca 1990-ih godina.

Prvo je objavljeno makedonsko izdanje 1992. godine u čijem pogovoru se operacija aktualiziranja vrši vrlo općenito.⁵⁵ Srpsko izdanje *Izdaje intelektualaca* iz 1996. godine nema predgovor ili pogovor, čime je dakle izostalo eventualno aktualiziranje teze.⁵⁶ U hrvatskom izdanju iz 1997. godine pogovor Rade Kalanja ne poseže za domaćim kontekstom niti ne

⁵⁴ Danilo Kiš, „Doba sumnje“ (http://www.danilokis.org/doba_sumnje.htm).

⁵⁵ Luan STAROVA, „Benda i predavstvoto na intelektualcite“, u: Julien BENDA, *Predavstvoto na intelektualcite*, Skopje 1992., 203–210. Uvid u makedonsko izdanje zahvaljujem Michaelu Antoloviću.

⁵⁶ Na predstavljanju knjige 29. siječnja 1997. u Studentskom kulturnom centru u Beogradu sudjelovali su Ratko Božović, Vladimir Goati, Dragica Vujadinović, Iv Nedeljković i Radul Jovanović. To su podaci koji omogućavaju određenu analizu i pripadajuće zaključke.

aludira na njega. U prvom planu je prevođenje klasika – 70 godina od objave francuskog izvornika 1927. godine. Međutim, *Izdaja intelektualaca* u hrvatskom prijevodu objavljena je kao najava knjige prethodno u časopisu *Europski glasnik* 1997. godine, gdje je u uvodnoj napomeni naglašen upravo aktualizacijski moment:

Knjiga francuskog pisca Juliena Bende (1876–1956) *Izdaja intelektualaca*, napisana 1926. godine, plaidoyer nezavisnosti intelektualaca od služenja državnim, nacionalnim, moralnim i duhovnim instancama već je klasično i referentno djelo francuske političke filozofije. Za nas ono ima iznimnu aktualnost jer se tiče i domaće atmosfere u kojoj živimo, dapače, u pojedinim dijelovima doima se kao da je napisano za hrvatsko stanje duha; ako bi postojao neki teatar ideja, u njemu bi se iz francuskoga konteksta mogli lako prepoznati likovi i situacije koji tvore današnju Hrvatsku, od opisa državotvornih dušobrižnika do onih koji su upregnuti u suprotne političke strasti. Bendina knjiga razvija, između ostalog, potrebu da se o svome narodu misli i govori slobodno, pokazuje kamo može odvesti poistovjećenje intelektualca s nacijom, i kako ga sukob univerzalnih i partikularnih vrijednosti sili da odustane od svoga istinskoga poziva.⁵⁷

Glavni urednik Dražen Katunarić i retrospektivno je potvrdio kako je objava prijevoda bila motivirana napose naglašavanjem njezine aktualnosti:

Naime, u drugom broju, 1997. godine, „Europski glasnik“ izišao je s programskim tekstom *Izdaja intelektualaca* Juliena Bende, odnosno aktualizirao jedan od najglasovitijih *plaidoyera* nezavisnosti intelektualaca od političkoga angažmana. Premda je Benda napisao tu knjigu daleke 1927. godine, on je primjenjiv na mnoge povijesne situacije, a vrlo je aktualan i danas u Hrvatskoj, kad god je riječ o abdikaciji kritičnog mišljenja i slobode koja obuzme inteligenciju. (...) To su neke od programatskih misli koje izriče Benda, ali koje su i *credo* časopisa.⁵⁸

I recepcijski prikazi prijevoda Bendine knjige završavali su s više ili manje jednakom mjerom aktualizacije. Iako se opsežnije referiraju na specifičnosti Bendine ishodišne argumentacije – i Hrvoje Jurić aktualizira knjigu zaključnom rečenicom: „Bendina *Izdaja intelektualaca* knjiga je koju danas valja ponovno aktualizirati, ali ne kao *lako štivo* za intelektualce ili kao kuriozitet u toj vrsti literature, nego kao stalni podsjetnik i *bubu u ubu* intelektualca“,⁵⁹ što čini i Petar Cvekan završnom rečenicom: „Čitanje ove knjige, zbog njezine prijepornosti i eksplanacijske snage, kategorički je imperativ za svakog intelektualca koji ne želi izdati.“⁶⁰

Prevođenje Bende išlo je, dakle, s jedne strane, logikom prevođenja klasika 70 godina nakon francuskog izvornika, a s druge strane, naglašavanjem njegove aktualnosti. Te su se dvije linije nekad povezivale, a nekad odvajale. No, i u slučajevima kada nije bilo izravnijeg i detaljnijeg referiranja na konkretni domaći kontekst (čime je prepušteno čitateljima da

⁵⁷ *Europski glasnik*, 2/1997., br. 2, 230.

⁵⁸ Dražen KATUNARIĆ, „Za moderno Društvo hrvatskih književnika“, *Vijenac* (Zagreb), br. 216, 13. 6. 2002., 4–5.

⁵⁹ Hrvoje JURTIĆ, „*Buba u ubu* intelektualaca (Julien Benda: *Izdaja intelektualaca*, Politička kultura, biblioteka Minerva, Zagreb, 1997, prevela Ana Buljan)“, *Vijenac* (Zagreb), br. 102, 11. 12. 1997., 12.

⁶⁰ Petar CVEKAN, „Julien Benda, *Izdaja intelektualaca*, Politička kultura, Zagreb, 1997., str. 204“, *Politička misao*, 34/1997., br. 4, 175.

sami uočavaju analogije i upisuju značenja), prikladno je pretpostaviti da je kontekst 1990-ih godina zasigurno prisutan u tom gotovo simultanom prevođenju u Makedoniji, Srbiji i Hrvatskoj. Svakako se može reći da se očito računalo na važnost prijevoda upravo tog djela i upravo tada, kao i na s time povezani potencijalni interes. Navedeni primjeri neizostavno asociraju na Bourdieuove napomene kako bi trebalo raditi „sociološku komparaciju predgovorâ“. ⁶¹ Jednostavno rečeno, parafrazirajući Bourdieua – recipiranjem i prevođenjem ne dobiva se samo Benda, već Benda s određenim predgovorom, odnosno upotrebom.

Osim, dakle, prijevoda 1990-ih godina i tekstova vezanih uz njih, suvremena upotreba Bende izravno je prisutna i u nizu tekstova i intervjuâ u kojima Benda nije središnja tema već se spominje usput. Moguće je primjerice izdvojiti intervju književnika Filipa Davida u kojem je naveo sljedeće:

Benda je *Izdaju intelektualaca* napisao 1927. godine naslućujući dolazak nacizma. Često citiram tu knjigu, to je točno. A kod nas se većina intelektualaca svrstala uz vlast i intelektualci su, u velikom broju, učinili zlo jer su doprinijeli da zločini budu još strašniji, da se riječi izgovorene na nekim tribinama na bojištima pretvore u metke koji su doista ubijali. I trebali bi na neki način odgovarati, ako ne pred sobom i svojom savješću, onda pred nekim sudom. Ako se u Haagu sudi po zapovjednoj odgovornosti, trebalo bi se suditi i intelektualcima. Ili da ih se na neki način lustrira iz društva. Ali ništa se od toga nije dogodilo, oni su i danas ovdje. ⁶²

Tako i Nikica Mihaljević u svom kritičkom članku o Franji Tuđmanu i hrvatskim književnicima, koji su kao intelektualci pristajali uz ono što naziva tuđmanizmom, koristi Bendu za argumentaciju, čije navode višekratno citira. Značenje koje pripisuje Bendi najvidljivije je u sljedećem:

Kriterij po kojem prosuđujem o zločinačkom karakteru tuđmanizma i o isto takvom značaju angažmana onih hrvatskih književnih inteligenata koji tuđmanizam zagovaraju, promiču i reproduciraju (zarazno, trujući nove naraštaje) jesu stavovi Juliene Bende (1867–1956), francuskoga književnika i filozofa, iz spisa *Izdaja intelektualaca* („Politička kultura“, Zagreb 1997) i njegova razgovora s Bogdanom Radicom (1904–1993) u knjizi *Agonija Evrope* (Geca Kon, Beograd 1940). Dakako, na osnovi našega ljevičarskoga svjetonazora i baštini hrvatske ljevice s bardom Miroslavom Krležom na čelu, te Marxovih *Ranih radova* i tekstova filozofâ Frankfurtske škole, odnosno kritičke teorije, i njihovih nastavljača. No Benda je za našu temu najzahvalniji autoritet jer neposredno, bez uvijanja i kalkuliranja govori o neporecivoj intelektualčevoj izdaji, izdaji vlastite pozicije i misije koju je stoljećima ranije njegovao i izvršavao. ⁶³

U takvim je primjerima Benda upotrebljavan prvenstveno kritički, uz operaciju aktualiziranja, međutim bez osvrtnja na niz drugih sastavnih dijelova Bendine argumentacije i pripadajućih implikacija. Time se, zapravo, apstrahiraju mnogi slojevi Bendinih ishodišnih stavova koji čine cjelinu s njegovom tezom, a izostaje i problematiziranje eventualnih pro-

⁶¹ P. BOURDIEU, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, 117.

⁶² Filip DAVID, „Kulture se moraju prožimati da bi bile zdrave“ (<https://procitajto.com/2015/09/19/filip-david-kulture-se-moraju-prozimati-da-bi-bile-zdrave/>).

⁶³ Nikica MIHALJEVIĆ, „Svjetinu mora netko uvijek nadraživati“ (<http://sveske.ba/en/content/svjetinu-mora-netko-uvijek-nadrazivati>).

turječja koja proizlaze iz suvremene upotrebe klasičnog djela. Pritom fokus samo na djelo ili katkad samo na tezu, odnosno naslovnu sintagmu, redovito ne ulazi u Bendinu biografiju i mijene njegovih angažmana. Međutim, ti primjeri dobro ilustriraju prevladavajuće naglaske upotrebe Bende u suvremenosti. Potvrđuju svakako i da je suvremena upotreba Bende dinamizirana napose zbog konteksta 1990-ih godina, što je osobito očitovano u povlačenju analogija.

Spomenut ću da sam osobno prvi put za Bendino djelo i tezu o izdaji intelektualaca čuo od Hrvoja Jurića (koji je pisao o knjizi) na tribini na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u kontekstu studentske blokade 2009. godine. No, osim primjera upotrebe Bende na uvjetno rečeno ljevici, lako je zamisliti da bi se okrnjena Bendina teza mogla upotrebljavati i u sklopu onog diskursa desnice koji intelektualcima koji kritiziraju domovinu ili ne pokazuju dovoljno domoljublja predbacuju zapravo čin izdaje. To potvrđuje da pregnantna, zaoštrana i univerzalno intonirana Bendina središnja teza o izdaji intelektualaca omogućuje vrlo različite i kontinuirane upotrebe, neovisno o cjelini Bendina poimanja intelektualaca i svijeta u kojem djeluju. Vraćamo se time na napomenu P. Bourdieua kako velika proroštva, značenjski rastezljiva, jako dobro cirkuliraju, kao i da se neki autori upotrebljavaju za ono što bi sami nerijetko osudili.

Iako su u međuvremenu oblikovane mnoge razrade problematike uloge intelektualaca (kao što su to učinili Gramsci, Mannheim, Sartre, Foucault, Bourdieu, Said i drugi),⁶⁴ snaga i privlačnost Bendine sintagme i dalje joj osiguravaju kontinuiranu prisutnost u javnom govoru te ju čine bitno raširenijima od drugih poimanja intelektualaca. Premda je o intelektualcima izneseno u 20. stoljeću mnogo slojevitijih tumačenja – Bendino je iz suvremene perspektive suviše idealističko – očito je da recepcije i upotrebe idu nekim svojim, kontekstualno određenim, logikama. Time Benda ujedno pruža vrlo ilustrativan primjer razumijevanja općih mehanizama recepcije i aproprijacije. Zaključiti stoga možemo naknadnim odgovorom samom Bendi na njegovo pitanje iz naslova rada: „Vi na Balkanu to sve znate i čitate?!“. Ne samo da se poznavalo i čitalo, već se njegovo djelo, osobito središnja teza, uvijek iznova upotrebljavalo.

⁶⁴ Usp. Branimir JANKOVIĆ, „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“, *Intelektualna historija* (prir. Branimir Janković), Zagreb 2013., 19–48.

“YOU IN THE BALKANS KNOW AND READ ALL THIS”:
RECEPTION AND USES OF JULIEN BENDA AND HIS
THE TREASON OF THE INTELLECTUALS

The Treason of the Intellectuals, the famous work by Julien Benda, published in 1927, is one of the most well-known works discussing the role of intellectuals, especially for its radical thesis that intellectuals betrayed their universal mission because of their excessive commitment to the state, nation, race and class. Benda's work and its main thesis had a strong impact in Croatia and the region over the course of the 20th century, and all the way up to the present. Immediately upon its original publication Bogdan Radica wrote extensively about it in Yugoslavia in the 1920s and 1930s. For Radica Benda meant the opportunity to bolster his own political positioning between the two totalitarianisms, that is, to examine a more direct form of social activism in the period before WW II. After the interwar period, the reception and appropriation of Benda was especially intensive in the 1990s. That period saw the publication of Macedonian, Serbian and Croatian editions of *The Treason of the Intellectuals*. To translate Benda then meant to translate a classic text that had not been translated in the 70 years since the original French publication, but it also meant an occasion for emphasizing his relevance, especially as regards the role and responsibility of intellectuals in the war and the transition in the 1990s. In that regard, Benda's central thesis on the betrayal of the intellectuals proved to be exceptionally suitable for continued interpretation and uses in ever new contexts. In this light, it is possible to analyse some features of the domestic intellectual field and intellectual history both in the period between the two World Wars and in the contemporary period. To conceptualize and interpret the mentioned matters and problems generally, the insights of the French sociologist Pierre Bourdieu on the “social conditions of the international circulation of ideas” have proven particularly useful. Thus, dealing with the reception and uses of Julien Benda and his work offers an illustrative example of understanding the general mechanisms of reception and appropriation of texts, ideas and authors.

Key words: intellectuals, treason of the intellectuals, Julien Benda, Bogdan Radica, reception, use, Pierre Bourdieu

Literatura

- Ivo BANAC, „Bogdan Radica – agonija i borba“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 371–377.
- Julien BENDA, „Izdaja intelektualaca“, *Europski glasnik*, 2/1997., br. 2, 230–327.
- Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997.
- Pierre BOURDIEU, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, *Intelektualna historija* (prir. Branimir Janković), Zagreb 2013., 112–123.
- Antoine COMPAGNON, *Les antimodernes. De Joseph de Maistre à Roland Barthes*, Paris 2005.
- Petar CVEKAN, „Julien Benda, Izdaja intelektualaca, Politička kultura, Zagreb, 1997., str. 204“, *Politička misao*, 34/1997., br. 4, 172–175.

- Filip DAVID, „Kulture se moraju prožimati da bi bile zdrave“ (<https://procitajto.com/2015/09/19/filip-david-kulture-se-moraju-prozimati-da-bi-bile-zdrave/>).
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Bogdan Radica – nacionalist, liberal i kozmopolit istodobno“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 379–385.
- Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945.*, Zagreb 1970.
- Milosav JANIČIJEVIĆ, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984.
- Branimir JANKOVIĆ, „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“, *Intelektualna historija* (pripr. Branimir Janković), Zagreb 2013., 11–77.
- Hrvoje JURIĆ, „Buba u ubu intelektualaca (Julien Benda: Izdaja intelektualaca, Politička kultura, biblioteka Minerva, Zagreb, 1997, prevela Ana Buljan)“, *Vijenac* (Zagreb), br. 102, 11. 12. 1997., 12.
- Rade KALANJ, „Uvijek prijeporni Benda“, u: Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997., 190–203.
- Dražan KATUNARIĆ, „Za moderno Društvo hrvatskih književnika“, *Vijenac* (Zagreb), br. 216, 13. 6. 2002., 4–5.
- Danilo KIŠ, „Doba sumnje“ (http://www.danilokis.org/doba_sumnje.htm).
- Stipe KLJAJIĆ, *Intelektualci i hrvatski nacionalizam (1929. – 1945.)*, doktorski rad, Zagreb 2015.
- Miroslav KRLEŽA, „Razgovor o raketama“, *Vjesnik* (Zagreb), br. 4963, 27. 11. 1960., 6.
- Stanko LASIĆ, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, sv. 6, Zagreb 1993.
- Nikica MIHALJEVIĆ, „Svjetinu mora netko uvijek nadraživati“ (<http://sveske.ba/en/content/svjetinu-mora-netko-uvijek-nadrazivati>).
- Engel PASCAL, „Julien Benda et le culte de l’universel“, *Le Philosophoire*, 1/2009., br. 31, 147–148.
- Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.
- Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940.
- Bogdan RADICA, „Ideje Julijena Bende“, *Savremenik*, 21/1928., br. 2, 50–55.
- Bogdan RADICA, „Izdajstvo uma“, *Obzor* (Zagreb), br. 74, 15. 3. 1928., 2–3.
- Bogdan RADICA, „Izdajstvo vođa’ (Svedočanstvo najmlađih)“, *Nova Evropa*, 18/1928., br. 6, 186–189.
- Bogdan RADICA, „Konac vječnoga. Teza Julijena Bende i protest Jeana Guéhenna“, *Novo doba* (Split), br. 145, 10. 6. 1929., 2, 7; br. 146, 11. 6. 1929., 2.
- Bogdan RADICA, „Otvoreno pismo Miroslavu Krleži“, *Hrvatska revija*, 22/1972., br. 4, 422.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.
- Razgovor o Europi. Kulturno-politički eseji francuskih pisaca* (pripr. Ivo Hergešić), Zagreb 1944. Zorica STIPETIĆ, *Komunistički pokret i inteligencija. Istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918–1945)*, Zagreb 1980.
- Luan STAROVA, „Benda i predavstvoto na intelektualcite“, u: Julien BENDA, *Predavstvoto na intelektualcite*, Skopje 1992., 203–210.
- Vjeran ZUPPA, „Intelektualac: glasine o subjektu (dvanaest marginalija, a trinaesta je umjesto zaključka)“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 27–37.

16.

SPLIĆANI I SPLITSKE TEME U BEOGRADSKOJ JAVNOSTI 1920–1941 (POLITIKA I SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK)

Stanislava Barać

UDK: 070(497.11 Beograd):304(497.5 Split)“193“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Rad ima za cilj da istraži koliko su i na koji način, kao tema i akteri/autori, u beogradskoj javnosti tokom međuratnog perioda bili zastupljeni grad Split i njegovi stanovnici odnosno značajne kulturne ličnosti koje su tada ostavljale određenog traga u Splitu. Pojam *beogradska javnost* je specifično definisan i ograničen u skladu sa činjenicom da je tema rada podređena proučavanju „splitskog“, „formativnog razdoblja“ Vladana Desnice, koje je on, uz boravke na univerzitetima u Zagrebu (1924–1930) i Parizu (1927/1928), proveo pretežno u Splitu. Istraživanje se zato ograničava na dva beogradska periodika (*Politika i Srpski književni glasnik*) koji su bili izuzetno čitani u Dalmaciji i u porodici Desnica, i koji su imali odjeka i kod samog V. Desnice, pri čemu je simptomatično da se ni u jednom od njih Desnica nije ostvario kao saradnik. Cilj rada je, takođe, da istraži da li je slika Splita i Splićana koja se iz članaka ovih periodika ocrtavala posredno uticala i na pokretanje jedinog periodičkog projekta V. Desnice, *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1934/1935), tačnije na njegovo koncipiranje ideje o potrebi posebnog glasila za posebnu jugoslovensku regiju. Pitanja koja se nameću jesu koliko je V. Desnica pisanja o Splitu i Splićanima u beogradskoj javnosti doživljavao kao sliku koju centar formira o periferiji, a koliko je beogradska javnost Split ipak prepoznavala kao jedan od jugoslovenskih centara koji se upravo u to vreme intenzivno razvijao. U radu se nije pošlo od „centra“ i od stanja u beogradskoj štampi, već od pojava i ličnosti koje su u datom periodu bile važne samim Splićanima i o kojima je intenzivno pisala lokalna štampa. Cilj je ispitati koliko su ove teme prisutne u *Politici* i *SKG-u*, kao i to da li su uloge njihovih komentatora i tumača preuzimali isključivo beogradske intelektualci i novinari ili je glas dodeljivan i Splićanima.

Ključne reči: Split, Splićani, Vladan Desnica, beogradska javnost, *Politika*, *Srpski književni glasnik*

UVOD

U istraživanju slike Splita i učešća Splićana u beogradskoj javnosti učinjen je svojevrsni inverzni metodološki postupak, jer se, s obzirom na temu, nije pošlo od „centra“ i od stanja u beogradskoj štampi, već od „periferije“. Referentni okvir splitskih tema i lično-

sti za kojima se traga u izabranoj beogradskoj periodici uspostavljen je pomoću tri „splitska“ izvora: 1) *Bibliografija o Splitu. Dio 2: Od 1860. – 1955. godine* Duška Kečkemeta (Split, 1956), 2) *Znameniti i zaslužni Splićani te spomena vrijedne osobe u splitskoj povijesti (1700 godina)* Petra Požara (Split, 2001) i 3) *Grad i ljudi: Split 1918. – 1941.* Zdravke Jelaske Marijan (Zagreb, 2009). Polazeći, dakle, od pojava i ličnosti koje su u datom periodu bile važne samim Splićanima i o kojima je pisala lokalna štampa (Kečkemetova bibliografija zasniva se najviše na splitskoj periodici), odnosno koje važnima smatra i nauka, istraživali smo koliko su one prisutne u *Politici* i *Srpskom književnom glasniku*,¹ kao i to da li su uloge njihovih komentatora i tumača preuzimali isključivo beogradski intelektualci i novinari ili je glas arbitara davan samim Splićanima. U tom ključu, izdvajaju se članci koji pominju Tomu Rosandića, Don Frana Bulića, Ignjata Joba, Milana Begovića, Tina Ujevića, Niku Bartulovića, Iva Tartalju, Marina Tartalju, Vladimira Čerinu, Ivana Meštrovića i druge, kao i oni koji su bili deo intenzivne rasprave o tada podjednako intenzivnoj urbanizaciji Splita, posvećeni posebnim problemima poput podizanja spomenika Grguru Ninskom i izgradnje zgrade Banovine, događaju kakav je bio doček posmrtnih ostataka Kralja Aleksandra I Karađorđevića, oslobođenju Splita, kao i članci o Splitu kao najvećoj jugoslovenskoj luci i „glavnom gradu Dalmacije“.

Politika je, kao dnevni i jugoslovenski list, a negujući instituciju dopisništva, izveštavala o gotovo svim događajima iz Splita koji su tretirani bilo kao uzgredne vesti bilo kao velike naslovne priče, odnosno pisala je o splitskim temama koje su uobličavane u članke u rasponu od izveštaja preko reportaže do intervjua i polemike.² Iako je u *Politici* upadljiv izrazito pozitivan stav prema Splitu kao gradu posebne državnoprataške važnosti, a zatim i gradu posebne lepote i fascinantnog urbanizacijskog napretka (koji po svemu sudeći dominira u ukupnoj beogradskoj javnosti),³ na njenim će se stranicama krajem 30-ih godina 20. veka pojaviti i oprečni pogledi. Oni se mogu shvatiti i kao (ne)posredna posledica pritisaka kojima je od 1937. *Politika* sve snažnije izlagana a sve teže odolevala.

Govoreći o „tri života *Politike*“, Dušan Đurić njen *drugi život* omeđava 1. septembrom 1919. i 6. aprilom 1941. Taj period obeležen je, posebno od proglašenja Obznane, cenzurom štampe i Đurić ga vidi kao „dve decenije nadmudrivanja sa cenzurom“, ali i vreme prosperiteta:

Između dva rata „*Politika*“ je okupljala najbolje novinare, a na stupcima lista uvek je bilo više informacija nego u drugim dnevnicima (...). I kad su vlade sredinom tridesetih godina počele zaokret ka Nemačkoj, „*Politika*“ je uspevala da očuva demokratsku orijentaciju, čak

¹ U daljem tekstu *SKG*.

² Dosledno prenoseći vesti dopisnika iz Splita, *Politika* je izvestila i o jednom „splitskom“ lomljenju ruke. To je, istina, bio lom ruke splitskog biskupa Klementa Bonefačića. On je, boraveći u Čakovcu sa koadjutorom Stepincem, silaskom sa kočija pao i slomio desnu ruku u zglobu ramena. Prenet je u banovinsku bolnicu gde se predviđa da će se lečiti narednih nekoliko nedelja. Videti: *Политика* (Beograd), br. 9432, 21. 08. 1934., 10. Iako vesti ovoga tipa jesu nužni deo svih dnevnih novina, ova vest upravo „suvišnošću“ svoga obaveštenja svedoči o važnosti Splita za urednike *Politike*.

³ Vidi: Д. ТОДОРОВИЋ, „Сплит као град велике будућности“, *Време* (Beograd), br. 5314, 30. 10. 1936., 6. Isto viđenje Splita imali su i oni, kako primećuju D. Roksandić i I. Cvijović Javorina, koji su u njemu živeli ili se u njega međuratnih godina doseljavali. Vidi: Drago ROKSANDIĆ – Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA, „Riječ unaprijed“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014*, Zagreb 2015., 9.

da izrazi antifašistički stav, naročito u izveštavanju iz Etiopije i u tekstovima iz španskog građanskog rata. Povremeno su urednici i bez izvornih „Politikinih“ izveštaja iskazivali ocene. Na primer, nadnaslov iz Španije glasio je „Međunarodni rat na španskom tlu“. Time se otvoreno ukazivalo da nije reč samo o međusobnim sukobima Španaca, nego o direktnoj vojnoj intervenciji Hitlera i Musolinija protiv legalno izabrane vlade Španije, u čiju odbranu su prispeli borci interbrigada iz celog sveta. (...) U redakciji je vladao višestranački pluralizam, a na zahtev ministra unutrašnjih poslova otpušteni su samo komunisti (Aleksa Markišić, dr Oton Krstanović, Čeda Kruševac, članovi KPJ, Vladimir Dedijer, simpatizer Partije) i poneki radikalniji liberal (Živojin Balugđić); svi za 1. maj 1937. godine.⁴

U *Srpskom književnom glasniku*, pak, u skladu sa vrstom i koncepcijom periodika, pažnja se poklanja manje samom gradu i događajima (izuzev pozorišnim i uopšte kulturnim), a više analizi umetničkih dela autora koji su značajno (bili) vezani (i) za Split. Pored redovnih beogradskih saradnika, poput Isidore Sekulić i Branka Popovića, koji su pisali o Tomi Rosandiću i Marinu Tartalji, *SKG* je, na primer, prostor ustupao i Splićanima kada je o tipično splitskoj temi bila reč, pa je tako nekrolog-portret Don Frane Bulića pisao Mihovil Abramić, Bulićev prijatelj i kolega arheolog.

U tom smislu, mogla bi se, u okviru koji uspostavljaju *Politika* i *SKG*, izdvojiti tri toka u pisanju o Splitu i Splićanima: jedan koji bi objedinjavao tekstove koji tematizuju odnos centra i periferije, prestonice i provincije; drugi koji bi se mogao nazvati polemičkim, a koji se bavi specifično splitskim urbanističkim temama; i treći, koji se odnosi na pojedinačne splitske umetnike i stvaraoce, i njihova konkretna ostvarenja.

Šira građa navodi čak na zaključak da je u međuratnom periodu uspostavljen poseban „prostor“ koji bi se uslovno mogao okarakterisati kao splitsko-beogradska odnosno beogradsko-splitska (literarna) javnost. Jasan i sažet trag ovog fenomena predstavlja *Jadranska antologija* Nika Bartulovića objavljena 1934. godine u Splitu. Naslov na koricama dat je latinično, dok se unutar knjige kombinuju latinica i ćirilica. „Predgovor“ ovoj antologiji pesama o Jadranskom moru – čiji je cilj, kao i cilj društva Jadranska straža, da „pomorski mentalitet“ razvije kod svih Jugoslovena – (pot)pisan je u Beogradu, u kom Splićanin⁵ Bartulović od 1930. godine i živi. Uz to, u poslednjem pasusu Bartulović napominje da je za predgovor upotrebio sopstvenu studiju „More u našoj književnosti“, štampanu najpre u Beogradu, u *SKG*-u (1924) a zatim kao posebno izdanje *Jadranske straže* u Splitu (1927).⁶ Ovakvo cirkulisanje jednog teksta između beogradskih i splitskih publikacija nije incidentan slučaj (dovoljno je pomenuti samo poseban odnos splitskog lista *Novo doba* sa Beogradom),⁷ već izraz i agens pomenutog splitsko-beogradskog javnog prostora koji se jasno izdvaja i raspoznaje u okvirima jugoslovenske javnosti.

⁴ Dušan ĐURIĆ, „Politika“, *Novinarska enciklopedija* (ur. Dušan Đurić), Beograd 1997., 527–528.

⁵ Bartulović je najvećeg traga u ovom gradu ostavio kao profesor splitske gimnazije, direktor splitskog pozorišta (1921–1926) i autor drame pisane za tu pozornicu (*Bijedna Mara. Drama u 4 čina prema eposu Luke Botića*, Split 1922).

⁶ Niko BARTULOVIĆ, *Jadranska antologija*, Split 1934., 37.

⁷ U izvanrednoj studiji o *Novom dobu* I. Kuić opisuje i prepiskom urednika dokumentuje ovu problematiku. Vidi: Ivanka KUIĆ, „*Novo doba* – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138. Posebno su značajna pisma Vinka Kisića iz 1926. u kojima se dogovara o zajedničkoj telefonskoj centrali u Beogradu sa koncertnom *Jugoštampa*, i pritom iskazuje bliskost politici Ljube Davidovića i njegove Demokratske stranke, što je i „prva izjava o političkim preferencijama *Novog doba* u Kisićevo vrijeme“ (*Isto*, 118–119). One se navestavaju i u vreme uredništva Vinka Brajevića, ali sa nešto složenijim odnosima Davidović – Brajević. Te preferencije

ŠTA JE SPLIT BEOGRADU?

Nesumnjivo je da je redakcija *Politike* izrazila i svoj stav prema Splitu kada je na povlašćenom mestu, na jednoj naslovnoj strani iz 1922. godine, objavila putopisnu reportažu „povlašćenog“ jugoslovenskog putopisca Marka Cara, „Utisci iz Splita“, određenu kao „pisma s mora“. „Split je u ovom trenutku varoš koja živi mahom u budućnosti“, ocenjuje Car: „U teoriji, i kao po nekom aktu samoodređenja, on je sebi namenio ulogu trećeg kulturnog i ekonomskog centra u sklopu nove države. Posle Beograda i Zagreba – veli se ovde – ima da dođe odmah Split.“⁸ Car usvaja ovaj san SPLICANA o Splitu, budućnost proglašava važećom, pa u završnoj rečenici njegove reportaže Split već jeste treći po važnosti grad jugoslovenske kraljevine. Split je, štaviše, „po važnosti treća, a po lepoti prva varoš na Slovenskom Jugu“. Opisujući prirodne lepote Splita, diveći se Marjanu, mediteranskom rastinju i mirisima, putopisac-reporter tvrdi da se

(...) ne da zamisliti mesto u većoj harmoniji sa sredinom u kojoj se nalazi i sa ljudima koji u njemu žive, kao što je to slučaj Splita. Zagreb i Ljubljana mogli bi da se prenesu negde u Nemačku, pa da opet ne odudaraju od svoje sredine... Sarajevo bi moglo da se nađe i na obali Nišave. Split, naprotiv, kao god i dalmatinsko vino i ulje, plod je naročitog zemljišta, koje mu daje i naročiti ukus. Split je, dakle, karakterističan kao Amsterdam, Venecija ili Neapolj.⁹

I za druge intelektualce koji su živeli i boravili u Splitu nisu strana ovakva poređenja, pa je za Tina Ujevića Split uporediv sa Barselonom.¹⁰ Marko Car opisuje i život Splita, posebno večernji, na Rivi, koji traje sve do ponoći, ali i onaj dnevni, na kupalištu Bačvice. Da autor piše najviše za beogradske čitaoce, za one koji ne poznaju i ne razumeju Mediteran, otkriva rečenica u kojoj se iznosi: „Primitio sam više puta kako naši ljudi u Beogradu, kad je govor o letovanju u Primorju (koje ih, uostalom, jako privlači), ne mogu da se otmu izvesnom zaziranju, i kao nekoj bojazni od primorske vrućine.“¹¹ Careva je identitetska pozicija i tačka gledišta u ovome članku, dakle, dvostruka: to je i pozicija Dalmatinca/Mediteranca i pozicija kontinentalca, odnosno i splitska i beogradska.

O tome da u Beogradu postoji fascinacija Splitom, i zato potreba da se o njemu piše, svedoči činjenica da pet godina kasnije, kao „Pisma s Jadrana“, *Politika* objavljuje sličnu splitsku reportažu Marka Cara, „Grad carskih letovanja“, sa podnaslovom „U Splitu, gde je nekada svoja leta odmora provodio rimski car Dioklecijan, i danas se carski letuje.“¹²

nisu, međutim, uticale na istovremenu vanstranačku koncepciju lista, tj. nisu bile vidljive u samim člancima. U tom smislu, Kućićeva se poziva na formulaciju Tončija Šitina o „srednjem putu *Novog doba*“ (*Isto*, 121).

⁸ Марко ЦАР, „Утисци из Сплита“, *Политика* (Београд), бр. 5130, 6. 8. 1922., 1–2. Видети и: Марко ЦАР, „Утисци из Сплита“, *Ново доба* (Сплит), бр. 182, 12. 8. 1922., 2–3. Ова путописна репортажа није се нашла у Carevoj knjizi *Наше приморје* (1923), у којој је аутор прештампао старе приморске путописе (1910) и додао им два нова („Далмација“ и Макарска“), јер је рукопис, као што се види по датiranju пишеће „Напомене“, већ био закључен јула 1922. године.

⁹ М. ЦАР, „Утисци из Сплита“, 2.

¹⁰ D. ROKSANDIĆ – I. SVIJODIĆ JAVORINA, „Riječ unaprijed“, 9.

¹¹ М. ЦАР, „Утисци из Сплита“, 1.

¹² Марко ЦАР, „Град царских љетовања“, *Политика* (Београд), бр. 6879, 24. 6. 1927., 7. Видети и: Марко ЦАР, „Град царских љетовања“, *Ново доба* (Сплит), бр. 147, 27. 6. 1927., 2.

Očigledno je da se u drugoj polovini dvadesetih godina o Splitu više ne može pisati izvan turističkih kategorija,¹³ pa i, s njima povezanog, reklamnog diskursa.¹⁴

Tekst je još jedna oda Splitu u novinarskoj formi, pisana sa osećajem za sve nijanse prirodnih lepota i harmoniju prirode i društvenog života grada, koja „ponositi divni beli grad Split“ predstavlja kao „večiti grad“. U doživljaju Marka Cara, Split je jedan veliki superlativ: „U ove dane vrelog leta Split je valjda *najživlji grad u celoj našoj državi*“; „*Nigde* mladost svoju srčanost nije toliko ulila u život jednog grada *kao u Splitu*“; „*Najveći grad* u Dalmaciji, prirodni, kulturni i politički centar njen“; „*Sve lađe* koje plove našim morem *stiču se u njemu*“; „U njemu, kao što je već rečeno za Dubrovnik, *ali što još više važi za Split*, svaki kamen ima svoju istoriju. A ovo ‘kamenje’ Splita zaista je *najdragoceniji* spomen divne istorije naše zemlje. Dioklecijanova palata je besumnje *jedna od najvećih* rimskih građevina koje su ovako dobro očuvane.“

Sl. 1. Marko Car

U tom superlativnom tonu članak je i zaključen: „Iako je Split udoban za letovanje i privlačan za strance, ipak najveća njegova draž je u njegovoj okolini, *najlepšoj, najidealnijoj okolini koju ijedan grad ima*.“¹⁵

U svemu su oprečni pozicija i utisci pisca i *Politikinog* redovnog saradnika Grigorija Božovića, jednog od poslednjih reportera iz Splita u *Politikinom* međuratnom periodu. Po mnogo čemu indikativan je njegov članak „U srećnijim prilikama“ sa nadnaslovom „Ispod Velebita i Dinare“ i podnaslovom „Utisci iz današnjeg Splita“.¹⁶ U ovom članku na delu je zapravo antimodernizacijski diskurs, u kome se mogu prepoznati sintaksičko-semantičke strategije u kritičkoj analizi diskursa poznate kao *negacija prividne afirmacije* i govor po modelu „da, ali“. One su realizovane najčešće tako što bi u drugom delu rečenice autor na neki način obezvredio i negirao ono što je kao „pozitivno“ izneo u prvom. Ako se u jednom momentu učini da se Božović svrstava u (puto)pisanja Cara i Ujevića kada kaže da „vilama

¹³ U međuratnom periodu, putopisni tekstovi su teško odolevali turističkom diskursu, čak i kod ovakvih autora koji su se još krajem 19. veka ostvarili kao putopisci. Videti: Владимир ГВОЗДЕН, *Srpska putopisna kultura 1914–1940. Studija o hronotopičnosti susreta*, Beograd 2011.

¹⁴ I nezavisno od toga da li se piše o Splitu i primorskim mestima, reklamni diskurs postaje opšta odlika (srpskih) međuratnih putopisa i putopisnih reportaža. Videti: В. ГВОЗДЕН, *Srpska putopisna kultura 1914–1940.*, 187–207.

¹⁵ М. ЦАР, „Град царских астовања“, 7. Kurziv S. В.

¹⁶ Григорије БОЖОВИЋ, „Утисци из данашњег Сплита“, *Политика* (Beograd), br. 11181, 19. 7. 1939., 17.

Ivana Meštrovića i Tresića-Pavičića i Nica bi mogla pozavideti“, suprotna poenta usledi u narednim rečenicama:

Na Marjan su *milioni utrošeni* (...). Njegove staze su divno provedene *i mnogo su koštale*. (...) Pa se čovek još više obraduje kad baci pogled na brodogradilište i one mnoge i ogromne dimnjake prema njemu s one strane zaliva, koji se počeo graditi i na koji će se *baciti* koja *stotina miliona*.¹⁷

U celini, Božovićeve (implicitne) poruke jesu da je urbanizacija Splita zadivljujuća, ali da previše košta siromašnu zemlju, da se grad intenzivno razvija tek od (srpskog) oslobođenja, a da vrednosti Mediterana treba sameriti kontinentalnim Balkanom. Grigorija Božovića Split, naime, asocira – ne na Amsterdam, Veneciju ili Barselonu, već – na Skoplje, posebno pogledom sa Marjana. Sam članak se od „ode“ Splitu, kako su prve rečenice sugerisale, brzo pretvara u isključivo ruženje Splita i Splitskana, sa sve većim izazivanjem neprijateljstva prema njima, završavajući kao da se svađa sa samim gradom, koji u njegovom tekstu i jeste jedna personifikovana figura:

A gunda i kritikuje; traži tuđe odgovornosti, na svoje nikad ne pomišlja. Nezadovoljan je i sve mu je malo kao da sluti. Kao da kobi sebe i druge, jer onako sasvim uvereno misli da je on nešto najveće i najvažnije u Jugoslaviji, koja mu ne poklanja dovoljno pažnje.¹⁸

Taj stav autor pripisuje svim primorskim gradovima, a nemotivisano ubacuje i stihove narodne pesme kada opisujući istoriju grada tematizuje odbranu Splita od Turaka, što mu asocijacije dalje odvodi i do (mitskog) Kosova.

Božović iznosi tvrdnju da Austro-Ugarska nije dozvoljavala bilo kakav razvoj Splita: „Neka se u slobodi razvija dragi grad naš kojemu Austro-Ugarska nije dala ni da dahne.“¹⁹ Ovakvo tumačenje bilo je u međuratnom periodu stereotip i opšte mesto medijskog diskursa i kao takvo se nekritički prenelo i na (kasniju) nauku. Međutim, Split je do početka Prvog svetskog rata već uveliko bio dalmatinski grad sa najvećim brojem stanovnika, većim čak i od Zadra, sa njihovim stalnim i stabilnim porastom još od 1880. godine.²⁰ Već od 1880-ih Split postaje i privredni i nezvanični politički centar Dalmacije, sa jačanjem značaja splitske luke i usponom cementne industrije, odnosno od „pohrvaćenja Splitske općine 1882.“²¹

I uopšte, kako iznosi Zdravka Jelaska Marijan u zaključku svoje knjige o društvenom razvoju međuratnog Splita:

(...) brzi razvoj Splita nakon Prvog svetskog rata često se lakonski tumači kao posljedica pretvaranja Splita u upravno središte Dalmacije nakon što je Zadar došao pod talijansku vlast. Međutim, detaljniji uvid u tadašnju situaciju pokazuje da pretvaranje Splita u upravno središte i brzi razvoj grada nije bio ni jednostavna, ni nagla promjena, kako bi iz tako po-

¹⁷ Isto. Kurziv S. B.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 26 i 30.

²¹ Isto, 490.

jednostavljenog objašnjenja proizlazilo. Razvoj Splita u međuratnom razdoblju umnogome je posljedica razvojnih smjernica primjetnih već tijekom XIX. stoljeća, osobito u njegova dva zadnja desetljeća, te na početku XX. stoljeća.²²

Iako se, prema ovom antiaustrougarskom stavu Božovićev članak naizgled uklapa i u projugoslovenske diskurse, Božovićev tekst zapravo je rezultat antijugoslovenskih i anti-modernizacijskih tendencija koje su kasnih tridesetih u vidu ovakvih diskursa prodirale u izrazito jugoslovenski i liberalno na početku dvadesetih koncipiranu *Politiku*. U tom smislu posebno je zanimljiv nešto kasniji članak „Na današnji dan ušla je srpska vojska u Split“ autora St. Roce, čije je recepcijsko dekodiranje, čini nam se, moglo da bude dijametralno suprotno zavisno od toga ko ga je čitao, kao i gde ga je čitao.²³ Ovaj članak objavljen je u posebnom intertekstualnom kontekstu, među člancima koji izveštavaju o ratu, mađarskom pristupanju Trojnom paktu i nacističkom bombardovanju Birmingema; kao i u posebnom kontekstu sve dominantnije profašističke politike Kneza Pavla.

21. novembra 1940. bilo se navršilo tačno dvadeset godina od ulaska srpske vojske u Split. Autor članka podseća da je

(...) Split plivao u oduševljenju jer mu dolaze vesnici slobode i jedinstva. I kad je osvanuo željeni dan, već jutrom rano, počeo je grad dobivati svečano lice i raspoloženje. (...) Na sredini obale slavoluk udešen grbovima naših pokrajina, ćirilskim natpisom: „Dobro došli!“²⁴

Roca podseća i na članak Ivana Meštrovića objavljen tom prilikom u londonskoj štampi. U Londonu je Meštrović tada boravio kao član Jugoslovenskog odbora, a pomenuti članak zaključio je rečima u slavu srpske vojske i Srbije. Tadašnji gradonačelnik Splita, dr Smodlaka, između svih hiperbolično iskazanih pohvala i blagoslova, obratio se srpskoj vojsci po iskrcavanju i rečima:

Vi već davno prekoračiste međe i male i velike Srbije. U ovom ste gradu danas daleko preko granica Dušanova carstva. Vi osvajate i stvarate novo, kudikamo veće i silnije carstvo: Jugoslaviju, zajedničku državu i majku našu. Ali i ovo je ipak sve Srbija vaša. Ovo je najveća Srbija – jer će Jugoslavija, koju vi svojom krvlju iskupiste biti sposobna i dostojna da živi samo dok bude imala duh vaše male Srbije, koja je vas rodila i naučila umirati za slobodu.²⁵

Pitanje je, dakle, kako su ove reči 1940. godine mogle da odjekuju u Srbiji i u Hrvatskoj, u Beogradu i u Splitu.²⁶ Podsećanje na oslobođenje Splita kao jedan od ključnih događaja u konačnom definisanju jugoslovenske države, moglo je da bude čitalački dekodirano kao poziv na očuvanje jugoslovenskog jedinstva u trenutku nove velike opasnosti spolja i raskola iznutra, ali isto tako i kao etnocentrični diskurs koji prenaglašava ulogu Srbije. Grad Split dobio je u trenucima dezintegrisanja jugoslovenske kraljevine isto značenje i značaj koje

²² *Isto*, 479.

²³ Ст. РОЦА. „На данашњи дан ушла је српска војска у Сплит“, *Политика* (Београд), бр. 11664, 21. 11. 1940., 6.

²⁴ *Isto*. О српској војсци у Сплиту Roca пише и у splitskoj *Jadranskoj straži* 1923. и *Almanahu Jadranske straže* 1926. Видети: Душко Кеџкемет, *Bibliografija о Splitu. Dio 2: Од 1860–1955. године*, Split 1956.

²⁵ Ст. РОЦА. „На данашњи дан ушла је српска војска у Сплит“, 6.

²⁶ One su u svakom slučaju morale imati velikog odjeka, jer je tiraž lista *Politika* u tom trenutku iznosio 145 000 primeraka. Видети: D. ĐURIĆ, „Politika“, 528.

je imao i u trenucima njenog konstituisanja: značenje povlašćenog simboličkog prostora i diskurzivnog polja unutar koga se prelamaju dominantne ideološke i političke tendencije i sukobi u Jugoslaviji.

URBANISTIČKE POLEMIKE

Takve su se ideološke i političke tendencije upisivale i u samu arhitekturu grada, a tragove su ostavile i u vidu novinskih i časopisnih polemika. Samo je prividno ponekad stican utisak da je reč o lokalnom gradskom pitanju. Polemika koja se povelala oko mesta na koje će biti postavljen Meštrovićev spomenik Grguru Ninskom obeležila je pre svega splitsku lokalnu štampu, odnosno splitsku javnost, dok u beogradskoj javnosti ideja da se veliki spomenik hrišćanskom svešteniku podigne u sred antičkog Peristila nije uskomešala tolike strasti niti je to i mogla na način kao u sredini koje se narušavanje urbanističkih celina (sopstvenog) grada tiče. Spomenik Grguru Ninskom na Peristilu svečano je otkriven 29. septembra 1929. godine. *Politika* tom događaju pridaje, naravno, izuzetnu važnost, objavljujući tekst tadašnjeg urednika splitskog *Novog doba* Vinka Brajevića na naslovnoj strani, a prenoseći ga i na sledeću.²⁷ Za režimski list od prvenstvene je važnosti činjenica da je spomenik podigao Knez Pavle. Spomenik je trebalo da podigne sam Kralj Aleksandar I Karađorđević, ali je zbog sprečenosti kao izaslanika poslao Kneza Pavla. Očigledno je da je splitski novinar ovde silom prilika bio prinuđen da se postavi u beogradsku i režimsku perspektivu.²⁸ Iz perspektive *Politike*, čitav je događaj jedna velika svečana državna manifestacija, u kojoj su najvažniji govori visokih zvanica, a u tim govorima oni njihovi delovi koji podizanje spomenika Grguru Ninskom tumače kao izraz (južno)slovenske pobede u Dalmaciji, odnosno aktuelnog jugoslovenskog integralizma. Živoj raspravi koja je podizanju spomenika prethodila, a koja je pokrenula ključna pitanja urbanizacije (ne samo splitske) i razumevanja urbaniteta, u *Politikinom* članku nema ni pomena.

Međutim, problem arhitektonsko-urbanističkog narušavanja Peristila i čitavog kompleksa Dioklecijanove palate pojavio se ponovo, odlukom da Split postane centar Primorske banovine i da se, u skladu sa tim, u njemu podigne nova zgrada banovine, a za to je ponovo odabran isti prostor – ispred Dioklecijanove palate. *Politika* ovoga puta objavljuje polemički članak samog Splitsanina dr Prvislava Grizogona „Gde da se podigne banovinska palata u Splitu?“, sa upozoravajućim nadnaslovom „Pre nego bude kasno“ i podnaslovom „Prvi veliki spomenik Jugoslavije na Jadranu ne sme da bude unakaženje dvehiljadugodišnje Dioklecijanove palate“.²⁹ Članak je, međutim, objavljen na molbu samog autora („zbog čega

²⁷ В[инко] БРАЈЕВИЋ, „Кнез Павле је јуче открио споменик Гргуру Нинском у Сплиту“, *Политика* (Београд), бр. 7690, 30. 9. 1929., 1–2.

²⁸ Štaviše, Brajević je i u samom Splitu još 1927. godine trpeo pritiske od gradonačelnika Iva Tartalje zbog kritičkog pisanja *Novog doba* o tada tek iznesenoj ideji o postavi Meštrovićevog spomenika na urbanistički neadekvatnom mestu. Videti: I. KUIĆ, „*Novo doba*“, 124–125.

²⁹ Првислав ГРИЗОГОНО, „Где да се подигне бановинска палата у Сплиту“, *Политика* (Београд), бр. 10031, 26. 4. 1936., 10.

sam zamolio gostoprimstvo ovog uglednog prestoničkog lista“), a Grizogono u tekstu eksplicira i tematizuje i odnos centar – periferija, za koji zna da je kao vrednosni stav prisutan u beogradskoj javnosti povodom splitskih pitanja. „U ovom velikom urbanističkom pitanju *provincijskog grada na Jadranu*“ osnovni problem je, kako ga Grizogono definiše, sledeći:

Ispred Dioklecijanove palate namerava se da se podigne ogromna moderna palata za bansku upravu. Banovina, ogromna već po svojim potrebama, imala bi da bude dobrono viša od Dioklecijalnovе palate, a zahvatila bi čitavu polovinu južne fasade njezine. Kako pak ta nova zgrada dolazi nekih sedamdesetak metara bliže moru nego palata, jasno je da bi ta ogromna četvorokutna masa ne samo sakrila polovinu fasade Dioklecijanove palate, nego i nepopravljivo poremetila ovu i do sada ne sasvim dobro očuvanu perspektivu. Čovek se u istini pita: ama, ima li zbilja neko prokletstvo pa tome Splitu, da, kad se nije uspelo već kroz nekoliko stotina godina da se podigne ama jedna lepa monumentalna zgrada, jednako namišljamo kako ćemo da unakazimo ono što smo, bez naše zasluge, kao lepo nasledili?³⁰

Ukoliko se pak prihvati drugo, razumno rešenje, da se banovinska zgrada ne gradi odmah ispred palate, već na takođe istaknutom mestu, ali na kom ne zaklanja pogled na drugo kulturno nasleđe,³¹ onda, smatra Grizogono, takvo „najestetičnije“ rešenje ostalo bi trajno kao „veliki *monument estetski stvaralačke snage mlade jugoslovenske države* na ovome primorju“.³²

Grizogono smatra da je nužno ne samo da postoji javna rasprava, već da je sama država dužna da je pokrene iako je, kao što klasična Habermasova definicija javnosti ističe, javnost uperena (i) protiv same javne vlasti. Jürgen Habermas, kao što je poznato, određuje da se kritička (liberalna, građanska) javnost može shvatiti „kao sfera privatnih ljudi koji okupljeni čine publiku, njima je potrebna javnost regulisana propisima vlasti i od početka usmerena protiv same vlasti da bi sa ovom prečistili račune o opštim pravilima opštenja i principijelno privatizovanoj ali javno relevantnoj sferi robnog prometa i društvenog rada. Medijum ovog političkog obračuna je specifičan i istorijski bez presedana: javno rezonovanje“.³³

Sl. 2. Prvislav Grisogono

³⁰ Isto. Kurziv S. B.

³¹ Misli se na rešenje arhitekata Senjanovića i Pičmana, po ideji Josipa Smodlake, koje je i bilo reakcija na neadekvatan predlog, a koje, na čemu insistira Grizogono, otkriva a ne zakriva Dioklecijanovu palatu u svoj njenoj lepoti, i čini harmoničan kompleks sa ostalim spomenicima i zgradama u okruženju.

³² П. ГРИЗОГОНО, „Где да се подигне бановинска палата у Сплиту“, 10. Kurziv S. B.

³³ Jürgen HABERMAS, *Javno mnjenje*, Novi Sad 2012., 81.

„Država je dužna“, piše Grizogono, „kako bi izbegla docnije opravdane prigovore, da nema smisla za velike kulturne zaostavštine prošlosti, da prethodno *izazove* mišljenje domaćih, pa i stranih stručnjaka.“³⁴ Zato Grizogono mora da se oglasi iz samog Beograda i sa stranica lista koji je „državni“. Po svemu bi se reklo da je Grizogono nehotični teoretičar javne sfere. Jer, pored ostalog Grizogono zapravo sve vreme insistira na tome da mesto i izgled banovinske zgrade nije lokalni splitski problem i tim povodom javnosti postavlja pitanje o njoj samoj:

Zašto imamo umetničke akademije, tolike fakultete, umetnička odeljenja? Zašto imamo u Beogradu, Zagrebu i u Ljubljani katedre za povest umetnosti, ako nikome ne pada na um da u jednome ovakvome pitanju, pre nego bude gotovo, zatraži mišljenje jednoga Ivana Meštrovića, jednoga dr. Ščajlera, jednoga Branka Popovića, Bogdana Popovića itd.³⁵

Jedan od takvih koje sama država nije unapred ništa pitala, splitski, beogradski i jugoslovenski vajar Toma Rosandić, javlja se ubrzo u *Politici* tekstom još polemičnijeg i eksplicitnijeg naslova „Mora se sprečiti zidanje palate na mestu sa koga bi zaklonila polovinu Dioklecijanove palate“ sa nadnaslovom „Jedan kulturno-istoriski problem“ i podnaslovom „Kako će se sagraditi banska palata u Splitu“.³⁶ Rosandić ovim povodom reaguje, pre svega kao građanin Splita, pa je i njegov glas, uz Grizogonov, „autentični“ splitski glas unutar beogradske javnosti. Apelujući najdirektnije da se izabere pravo rešenje (Smodlaka – Senjanović – Pičman) i izjašnjavajući se pritom eksplicitno kao Splitsčanin, Rosandić je, reklo bi se uzgred, dao i svojevrsnu definiciju intelektualca: „Ja apelujem, i kao Splitsčanin i kao umetnik, a i kao onaj koji oseća velike dobiti i materijalne i moralne...“³⁷

On Dioklecijanovu palatu smatra „vrlo osetljivom tačkom svetskog umetničkog – arheološkog nervnog sistema“, „svetskom svetinjom“, „svetskim turističkim hodočašćem“, „opštečovečanskom svojinom“. Ono što je, pak, važno za ovu temu, to je činjenica da Toma Rosandić upućuje čitaoce *Politike* na nedavne članike Josipa Smodlake u splitskom listu *Novo doba* (uskršnji broj iste godine), kao i na Grizogonov članak u *Politici*. Reklo bi se da ovakvim pozivom Rosandić iznutra i eksplicitno „decentralizuje“ beogradsku javnost. Rosandić je uz to, poput Grizogona, nehotični i uzgredni teoretičar javnosti, jer i on izvlači opštiji zaključak iz konkretne situacije. Rosandićev stav je da oni koji rade na štetu narodnog, opšteg dobra treba da budu u tome sprečeni, a to će biti moguće samo „ako se u svakom poslu prvo sasluša javna reč“.³⁸

I sledeći Rosandićev članak na ovu temu, „Kako bi trebalo da izgleda narodni spomenik u Splitu“, objavljen već posle deset dana, reakcija je na Smodlakin članak iz *Novo doba*,

³⁴ П. ГРИЗОГОНО, „Где да се подигне бановинска палата у Сплиту“, 10. *Isto*. Kurziv S. B.

³⁵ *Isto*.

³⁶ Тома РОСАНТИЋ, „Мора се стречити зидање палате на месту са кога би законила половину Диоклацијанове палате“, *Политика* (Београд), бр. 10041, 7. 5. 1936., 13.

³⁷ *Isto*.

³⁸ U arhivi lista *Novo doba* nalazi se „pismo kipara Tome Rosandića, od 7. prosinca 1934., u vezi s inicijativom naših iseljenika za izgradnju spomenika Kralju ujedinitelju u Splitu“. Rad je trebao dobiti izravno Meštrović, bez natječaja. Rosandić se pobunio protiv takvih principa i stoga je molio Brajevića da napiše nešto o tome. Videti: I. Kurić, „*Novo doba*“, 129.

ali ranijeg, od 1. januara 1935. Rosandić iznosi viziju koja mu se javlja na osnovu postojećeg Smodlakinog rešenja uređenja prostora oko Dioklecijanove palate. To je, bar na prvi pogled, jedna demokratska i demokratizujuća vizija Splita:

(...) celu obalu Francusku, Dioklecijanovu i Š(t)rosmajerovu udesiti tako da postane idejno jedna celina estetskog dejstva za prikupljanje naroda. Čitavu obalu od starog suda do proširenog dela Štrosmajerove obale podvrgnuo bih skulptorskoj i arhitektonskoj obradi – jednoj istoj idejnoj nameni, tako da sva obrada ima moć i karakter da izazove utisak zbornog mesta. To bih postigao unošenjem spomenika koji bi sa obradom sižea strogo pripadali uvek istoj nameni kojoj je zborna mesto namenjeno.³⁹

Rosandić je, naime, imao ideju da na mestu tzv. Monumentalne česme postavi jedan spomenik Kralju Petru I Oslobođiocu i drugi Kralju Vitezu Aleksandru I Ujedinitelju, kako ih on naziva. Za njega su figure kraljeva samo stilske figure, personifikacije Oslobođenja i Ujedinjenja. Ti su spomenici „sveto narodno žarište za crpenje gordosti“. Opet je Rosandić i svojevrstni teoretičar javnosti, jer on smatra da ovaj njegov predlog mora da bude prethodno široko popularizovan, to jest da su u konačnu odluku o njegovom realizovanju uključene najšire narodne mase, a tek onda da bude i sproveden.⁴⁰

Isto tako, Rosandić je u ovom slučaju i ideolog integralnog jugoslovenstva. U tom se momentu, međutim, nalazi činilac suprotan deklarativnim demokratizujućim tendencijama i značenjima njegove vizije. Iako su, po zamisli Rosandića, statue kraljeva samo figure i personifikacije jugoslovenskog oslobođenja i ujedinjenja, one, posebno tako predimenzionirano zamišljene, u praksi neminovno funkcionišu u kontekstu kulta ličnosti. „Moć i karakter“ da se izazove „utisak zbornog mesta“, pod čim Rosandić podrazumeva slobodu javnog okupljanja (i mišljenja), nije isključiva osobina grandioznih urbanističko-arhitektonskih kompleksa, a posebno je problematična ideja da likovi vladara imaju takva svojstva. Još je problematičnija ideja da se ideološki – makar u vizuelnom smislu – neutralan spomenik, u vidu česme, zameni ideološki preopterećenim znakom/spomenikom, što figure srpskih kraljeva jesu bile još od osnivanja zajedničke Kraljevine, a posebno su to postale posle drastične kulminacije srpsko-hrvatskih političkih sukoba 1928. godine.

Ipak, nezavisno od ovog spornog elementa u jednom od članaka, splitska urbanistička polemika u *Politici*, u interakciji sa listom *Novo doba*, predstavljala je jednu od retkih otvorenih polemika u datim nepovoljnim uslovima za slobodu štampe i odigrala je izrazito (samo)osveščujuću ulogu u odnosu na jugoslovensku čitalačku publiku. Upravo u trenucima kada je reč dala Spličanima i učestvovala u „splitskoj“ polemici, *Politika*, a sa njom i beogradska javnost, osveščivala je i sopstvenu poziciju i ulogu, kroz rečenice koje čak anticipiraju kasnija teorijska promišljanja javnosti. U tim tekstualnim trenucima beogradska javnost postaje i dosledno jugoslovenska.

³⁹ Т[ома] РОСАНТИЋ, „Како би требало да изгледа народни споменик у Сплиту“, *Политика* (Београд), бр. 10051, 17. 5. 1936., 9.

⁴⁰ „Bez unošenja u delo javnih funkcija, masa narodna neće se nikada konstantno sa ljubavlju prema delu ophoditi, već će takvo delo, iako umetnički dobro, brzo zaboraviti, omrznuti i smatrati kao nešto što nije njeno, jer joj organski ne pripada, usled nerazumljivosti namene.“ *Isto*.

UMETNICI SPLIĆANI – BEOGRAĐANI – JUGOSLOVENI

Analiziranim Rosandićevim člankom *Politika* je uglavnom i okončala splitsku urbanističku raspravu, ali vredi napomenuti da je sam Toma Rosandić već bio posebna tema lista, obrađena upravo iz naglašeno beogradske perspektive. U članku M. Radovanovića, „Jedan veliki naš umetnik“ (sa fotografijom T. Rosandića i Mauzoleja porodice Petrinović) iz 1927. godine, splitski je vajar viđen kao jedan od talentovanih ljudi koji iz drugih mesta pristižu u Beograd, koje Beograd privlači, ali koji isto tako menjaju i obogaćuju prestonicu: „Svojim dolaskom u Beograd g. Toma Rosandić uvećeva krug prestoničkih vajara. Njegova upadljiva i zanimljiva ličnost, njegov skulptorski dar pun snage i muškosti lako će se snaći u ovome gradu, koji sve više privlači naše umetnike iz različitih krajeva.“⁴¹ Članak svedoči i o tome koliko su se u međuratnom periodu, iz beogradske perspektive, poistovećivali pripadnost Beogradu i odanost jugoslovenskoj ideji, odnosno kako su statusi/identiteti Beograđanina i Jugoslovena uspostavljali kroz uzajamno potvrđivanje: „U samoj stvari g. Rosandić je odavno stekao pravo čistog Beograđanina. Još pre rata on je došao u Beograd. Njegovo jugoslovenstvo je prekaljeno. Bez zabluda i bez predrasuda.“⁴² U ovom članku, verovatno prvi put u *Politici*, iznosi se i velika zamisao T. Rosandića o podizanju „džinovskog“ spomenika Kralju Petru i svima onima koji su ugradili svoje živote u jugoslovensko oslobođenje i ujedinjenje. Tu zamisao podnaslov članka imenuje kao „Panteon tvorcima naše domovine“. Tada je, međutim, Rosandić bio uveren da je mesto ovome spomeniku u Beogradu, i to „jedino u beogradskom Gradu“.⁴³

U mnogim od napisa o splitskim umetnicima, ostrvo Brač igra posebnu ulogu. Zanimljivo je da je i za Rosandića i za Ignjata Joba tu ulogu imalo isto mesto na Braču, Supetar. Brač je i svojevrsni produženi prostor Grada, Splita, sa svojim naseljima, poput pomenutog Supetra, ali prostor (dalmatinske) Prirode. Tačnije, sami umetnici čine da se, kao u utiscima Marka Cara o neponovljivoj harmoniji splitske prirode i arhitekture, dva suprotna entiteta sjedine u istoj takvoj harmoniji. Rosandić je tako u Supetru izgradio mauzolej obitelji Mate Petrinovića trudeći se da ostvari saglasje oblika mauzoleja sa „južnjačkom prirodom Dalmacije“. *Politika* prenosi i autopoetičku izjavu umetnika po kojoj Rosandić u gradnji mauzoleja nije unapred izabrao određeni stil, već je samo „hteo da se jadransko sunce ne lomi o odsečne ugllove fasade“.⁴⁴

U SKG-u Isidora Sekulić, u studiji koja precizno i sa zadivljujućim senzibilitetom opisuje *duh i skulpturu* umetnika Tome Rosandića,⁴⁵ prvo apostrofira Rosandićev dalmatinski identitet kao ključni faktor njegove umetnosti i poetike: „Dalmatinac Rosandić poznao je rano daljine, poeziju mora, statiku i čulnu opipljivost kamena. Po vokaciji skulptor, imao je

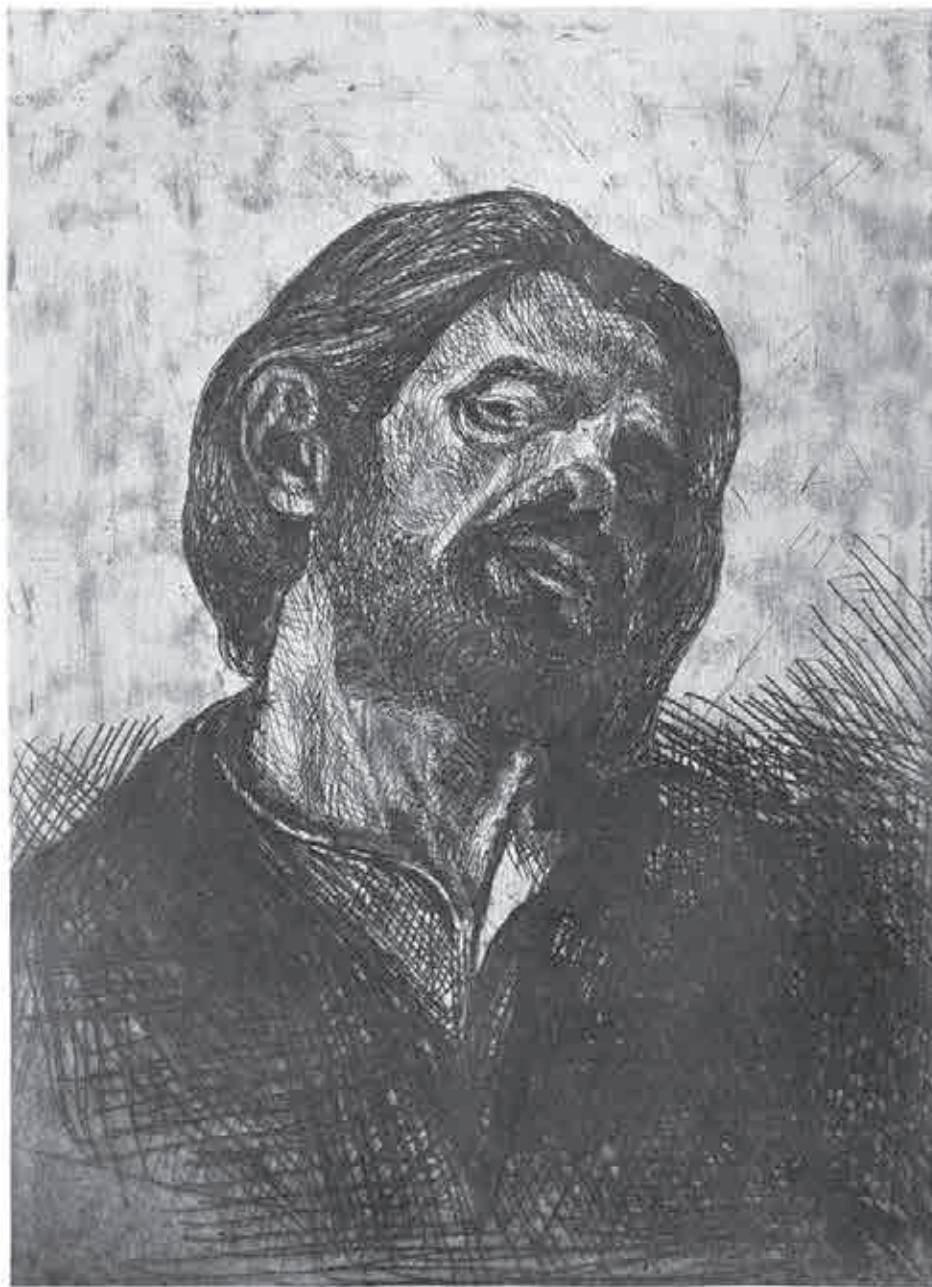
⁴¹ М. РАДОВАНОВИЋ, „Један велики наш уметник, (– г. Тома Росандић остаје у Београду – Његов Маузолеј на Брачу – Како он замишља наш народни Пантеон)“, *Политика* (Београд), бр. 6907, 22. 7. 1927., 6.

⁴² *Isto.*

⁴³ *Isto.*

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ ИСИДОРА СЕКУЛИЋ, „Аналитички моменти. Тома Росандић, његов дух и скулптура“, *СКГ*, 1940., бр. 5, 355–359.

Sl. 3. Autoportret Tome Rosandića

je dakle, sreću da dođe na svet gde treba: gde će pogledom proučavati prostorne tajne, i gde će osetljivim svojim rukama pipati kamen.⁴⁶

⁴⁶ *Isto*, 355.

Međutim, nisu svi splitski umetnici o kojima je *SKG* pisao imali tu sreću da o njihovom delu govore oni koji će razumeti značaj njihovog porekla.⁴⁷ Takav je slučaj bio sa drugim „lutajućim“ splitskim i jugoslovenskim umetnikom, Marinom Tartaljom. Za Branka Popovića, saradnika *SKG*-a, koji prikazuje zajedničku izložbu Tartalje i Stojanovića, Tartalja je *beogradski* umetnik. Upadljivo „nebeogradsko“ ime splitskog slikara (koje Popović, uzgred rečeno, piše kao Marin a ne Marino) gotovo da obavezuje kritičara na makar usputnu informaciju o njegovim počecima u rodnom gradu. Upadljivo je, međutim, koliko Popović ograđuje rad obojice jugoslovenskih umetnika i moguće domete izložbe prostorom prestonice: „Ova izložba dvojice beogradskih mlađih umetnika, lepo uređena i umetnički veoma uspela, ima sve uslove da privuče najveću pažnju prestoničke kulturne publike.“⁴⁸ Da Tartalja ima ikakve veze sa primorjem i Mediteranom, može se jedino naslutiti iz uzgrednog pominjanja slike „Masline“, zajedno sa još jednom grupom slika „sirovih pejzaža“.

Specifična je u tom smislu pozicija Ignjata Joba. Fizički vezan više za Supetar nego za sam grad Split, i više za Srbiju nego za sam Beograd, Job ipak pripada krugu splitskih i beogradskih umetnika, ali se zato pre svega ostvaruje kao jugoslovenski umetnik. Smrt Ignjata Joba, tačnije posthumna izložba koja se na godišnicu slikareve smrti održavala u Beogradu, intenzivirala je pisanje *Politike* o njemu. Zaredom se javljaju dva članka. U prvom, „Umrli slikar govori o sebi“,⁴⁹ ponovljeni su uglavnom delovi iz mnogo ranijeg intervjua, „Slikar koji kopa zemlju. Ignjat Job, slikar i vizionar priča nam o svome čudnom životu“, načinjenog u vreme kada Job još nije živeo u Supetru (ali će se već te godine vratiti u Dalmaciju, što je i nagovestio u intervjuu).⁵⁰

Ignjat Job intrigirao je pažnju beogradske javnosti pre svega snagom svog slikarskog izraza, a zatim i neobičnog života. Ipak, slikar i njegovo delu jesu i nenemetljivo i implicitno oličenje integralnog jugoslovenstva, i to više u kulturnom smislu a daleko manje u političkom. Jugoslovenski prostor Job je objedinio svojim životom i selidbama, a kroz pisanja *Politike* se može pratiti njegovo kretanje od sela Kulina ispod planine Jastrebac (Srbija) do Splita tj. Supetra. Njegove slike, širina njihovih motiva, oslikavaju posredno i istoriju i geografiju Jugoslavije. Pjer Križanić vidi ga i kao gotovo alegorijsku figuru martirski na(ra)-stajuće jugoslovenske kulture: „Najsnažnija dela *našega* slikarstva izašla su iz te neprekidne borbe sa demonom, njegovim ličnim i demonom *naše stvarnosti*, da najzad, pre nepunu godinu dana, u zagrebačkoj klinici podlegne taj *velikomučenik naše mlade kulture*.“⁵¹

⁴⁷ Temu posebnog (književno)istoriografskog rada predstavljalo bi istraživanje uzroka oskudnog prisustva članova porodice Desnica u *SKG*-u tokom međuratnog perioda. Naime, Uroš Desnica javlja se u *SKG*-u jednim člankom koji predstavlja odgovor na jednu od anketa časopisa, Vladan Desnica se pojavljuje kao tema, tj. spominje se kao urednik *Magazina Sjeverne Dalmacije*, u prikazu ovog almanaha iz pera Stanislava Vinavera, a samo se Boško Desnica pojavljuje kao suvereni autor članka. Videti: Станиша ВОЈИНОВИЋ, *Српски књижевни гласник 1920–1941. Библиографија нове серије*, Beograd – Novi Sad 2005. Iako naznačena tema i pomenuti članci jesu važni i za temu ovoga rad, od njihove analize se odustalo zbog toga što bi zahtevali ukuljučivanje dodatne građe i argumentacije i time bitno proširili obim teksta.

⁴⁸ Бранко ПОПОВИЋ, „Изложба слика Марина Тартаље и скулптура Сретена Стојановића“, *СКГ*, 1929., knj. 26, br. 6, 461.

⁴⁹ Игњат ЈОБ, „Умрли сликар говори о себи“, *Политика* (Beograd), br. 10363, 30. 3. 1937., 10.

⁵⁰ М., „Сликар који копа заемљу. Игњат Јоб, сликар и визионар, прича нам о своме чудном животу“, *Политика* (Beograd), br. 6897, 12. 7. 1927., 6.

⁵¹ П(јер) КРИЖАНИЋ, „Уметност Игњатија Јоба. Поводом његове постхумне изложбе“, *Политика* (Beograd), br. 10366, 2. 4. 1937., 9. Kurziv S. V.

Posle prvog perioda (moglo bi se reći perioda traženja i stradanja, koji se okončava smrću Jobovog deteta u selu u Srbiji gde je sa suprugom živeo), odnosno prvog segmenta posthumne izložbe, dolazi drugi:

I onda put na more, na sunce među male ljude, ribare, osobenjake i bezazlene. Izišavši iz mraka i teskobe velikovaroškog života koji je on teško podnosio, njegove slike postaju svetlije, vedrije i radosnije. Na izložbama se viđaju sunčani pejzaži „Supetra“ i njegovi divni maslinjaci. U tim slikama se prvi put javlja svetli kolorit, čista kao burom očišćena atmosfera primorskih predela. (...) Boja peva. Karakteristična dela iz tog vremena jesu Proleće, Masline, Predeo i Komiža.⁵²

Za Križanića je „jedna od *naših* mnogobrojnih sramota“ to što Job nije za života boravio u Parizu.⁵³ Međutim, upravo se iz redova koje je i sam Križanić pisao, nameće misao da jugoslovenski karakter Jobove umetnosti i ličnog stradanja ne bio tako upečatljiv da se umetnik otisnuo drugim profesionalnim i životnim putevima.

ZAKLJUČCI

Grad Split i znameniti Splićani u beogradskoj su javnosti, odnosno jednom njenom delu, često smeštani unutar diskursa jugoslovenskog integralizma, pri čemu su sam grad, pojedini događaji koji su se u njemu odigravali pa čak i umetnička dela Splićana bili tumačeni kao izrazi jugoslovenskog jedinstva, nacionalnog oslobođenja i, kod splitskih autora/dopisnika posebno, kao izraz otpora italijanskim pretenzijama. Posebno je vredno isticanja da je upravo u trenucima kada je reč dala Splićanima i učestvovala u „splitskoj“ polemici, *Politika*, a sa njom i beogradska javnost, osveščivala i sopstvenu poziciju i ulogu, kroz rečenice koje čak anticipiraju kasnija teorijska promišljanja javnosti. U tim tekstualnim trenucima beogradska javnost uspela je da se ostvari kao dosledno jugoslovenska.

Jedan od mogućih odgovora na pitanje da li su svi uočeni napisi i diskursi o Splitu i Splićanima uticali, makar i delom, na odluku V. Desnice da u Splitu pokrene poseban (sub-)regionalni, severnodalmatinski periodik – jeste da su mogli uticati, jer su svojim suženim fokusima i pogledima „spolja“ izazivali još jedan dodatni odgovor „iznutra“, uprkos činjenici da su i Split i Dalmacija u tom trenutku imali bogatu periodičku produkciju. S druge strane, u fokusiranjima beogradske štampe „oštećena“ je više šira okolina grada, specifični problemi zaleđa, pa i gradske teme lokalnijeg značaja, a manje sam Split, koji je kao mesto prirodne i urbanističke lepote, intenzivne modernizacije i živog kulturnog života izazivao pažnju beogradske javnosti i dobio u njoj, koliko je u medijskom jeziku uopšte moguće, prilično vernu i iznijansiranu sliku. Ipak, čini se da bi ta slika bila daleko vernija i ubedljivija da je u njenom oblikovanju učestvovao i V. Desnica.

⁵² Isto.

⁵³ Kurziv S. B.

SPLIT PEOPLE AND SPLIT THEMES IN BELGRADE PUBLIC OPINION IN 1920–1941 (*POLITIKA* AND *SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK*)

Starting from a reductive understanding of interwar Belgrade *public opinion* (represented here by the daily *Politika* and the journal *Srpski književni glasnik*), several (expected) conclusions can be made. The city of Split and the prominent people of Split were often placed in Belgrade public discourse in the context of Yugoslav integralism, whereby the city itself, particular events taking place in it, and even works of art created by Split artists were interpreted as expressions of Yugoslav unity, national liberation, and in some authors/correspondents from Split, also as an expression of resistance to Italian claims. The discourse on Split in *Politika* was not homogeneous, and sometimes it even contained clashing positions, but it is interesting that in terms of style they have in common a device of personification. The clashing attitudes of Belgrade authors range from the greatest sympathies for the city to (semi)open hostility. This amplitude also had a diachronic dimension, since it was also conditioned by socio-historical changes, that is, changes in dominant public opinion from the initial state-building enthusiasm of the early 1920s to the scepticism of the late 1930s. People from Split, however, also wrote for *Politika* on Split themes. It is precisely at the moments when it publishes articles by the residents of Split and when it takes part in a “Split” polemic (Grisogono, Rosandić), that *Politika* and the Belgrade public in general becomes aware of its own position and role, in sentences that even anticipate later theorizations of the public. In these textual moments the Belgrade public discourse manifests itself as consistently Yugoslav. *Srpski književni glasnik*, which was less interested in the city, and more in the people of Split, focused more on particular artistic phenomena and individual authors, whose Split background was not always remembered. A possible answer to the question of whether such writing and discourse on Split in Belgrade public opinion may have influenced, at least in part, Vladan Desnica’s decision to launch a special (sub) regional, northern Dalmatian periodical, is that it may have had an influence, since due to their narrow focus and views from the “outside” it provoked yet another response from the “inside”, in spite of the fact that both Split and Dalmatia had at that point a rich production of periodicals. On the other hand, the perspectives of the Belgrade press did more “wrong” to the broader area of the city, the specific problems of the hinterland, and even the city themes of a more local significance, but less so to the city of Split itself, which, as a place of great natural and urban beauty, of intensive modernization and vibrant cultural life, attracted the attention of the Belgrade public, and which received in its discourse, to the extent to which this is even possible in the language of the press, a fairly realistic and nuanced image. However, it seems that the image would have been far more realistic and persuasive had Vladan Desnica participated in the shaping of it.

Key words: Split, people of Split, Vladan Desnica, Belgrade public opinion, *Politika*, *Srpski književni glasnik*

Izvori i literatura

- Niko VARTULOVIĆ, *Jadranska antologija*, Split 1934.
- Гр[игорије] БОЖОВИЋ, „Утисци из данашњег Сплита“, *Политика* (Београд), бр. 11181, 19. 7. 1939., 17.
- В[инко] БРАЈЕВИЋ, „Кнез Павле је јуче открио споменик Гргуру Нинском у Сплиту“, *Политика* (Београд), бр. 7690, 30. 9. 1929., 1–2.
- Марко ЦАР, „Град царских љетовања“, *Политика* (Београд), бр. 6879, 24. 6. 1927., 7.
- Marko SAR, „Grad carskih ljetovanja“, *Novo doba* (Split), бр. 147, 27. 6. 1927., 2.
- Марко ЦАР, „Утисци из Сплита“, *Политика* (Београд), бр. 5130, 6. 8. 1922., 1–2.
- Marko SAR, „Utisci iz Splita“, *Novo doba* (Split), бр. 182, 12. 8. 1922., 2–3.
- Dušan ĐURIĆ, „Politika“, *Novinarska enciklopedija* (ur. Dušan Đurić), Београд 1997., 527–528.
- Ђуро ГАВЕЛА, „Лирика Тина Ујевића“, *Политика* (Београд), бр. 10614, 11. 12. 1937., 14.
- Првислав ГРИЗОГОНО, „Где да се подигне бановинска палата у Сплиту“, *Политика* (Београд), бр. 10031, 26. 4. 1936., 10.
- Владимир ГВОЗДЕН, *Српска путописна култура 1914–1940. Студија о хронотопичности сусрета*, Београд 2011.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Игњат ЈОБ, „Умрли сликар говори о себи“, *Политика* (Београд), бр. 10363, 30. 3. 1937., 10.
- Duško KEČKEMET, *Bibliografija o Splitu. Dio 2: Od 1860. – 1955. godine*, Split 1956.
- Пјер КРИЖАНИЋ, „Марин Тартаља“, *Политика* (Београд), бр. 7752, 3. 12. 1929., 8.
- П[јер] КРИЖАНИЋ, „Уметност Игњатија Јоба. Поводом његове постхумне изложбе“, *Политика (Politika)*, бр. 10366, 2. 4. 1937., 9.
- Ivanka KUIĆ, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.
- М., „Сликар који копа заемљу. Игњат Јоб, сликар и визионар, прича нам о своме чудном животу“, *Политика* (Београд), бр. 6897, 12. 7. 1927., 6.
- М. РАДОВАНОВИЋ, „Један велики наш уметник, (– г. Тома Росандић остаје у Београду – Његов Маузолеј на Брачу – Како он замишља наш народни Пантеон)“, *Политика* (Београд), бр. 6907, 22. 7. 1927., 6.
- Бранко ПОПОВИЋ, „Изложба слика Марина Тартаље и скулптура Сретена Стојановића“, *Српски књижевни гласник*, 1929., књ. 26, бр. 6, 461.
- Drago ROKSANDIĆ – Ivana SVIJOVIĆ JAVORINA, „Riječ unaprijed“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014*, Zagreb 2015., 7–12.
- Тома РОСАНДИЋ, „Како би требало да изгледа народни споменик у Сплиту“, *Политика* (Београд), бр. 10051, 17. 5. 1936., 9.
- Тома РОСАΝТИЋ, „Мора се стречити зидање палате на месту са кога би заклонила половину Диоклецијанове палате“, *Политика* (Београд), бр. 10041, 7. 5. 1936., 13.
- Petar ROŽAR, *Znameniti i zaslužni Splitsani te spomena vrijedne osobe u splitskoj povijesti (1700 godina)*, Split 2001.
- Ст. РОЦА, „На данашњи дан ушла је српска војска у Сплит“, *Политика* (Београд), бр. 11664, 21. 11. 1940., 6.
- Исидора СЕКУЛИЋ, „Аналитички моменти. Тома Росандић, његов дух и скулптура“, *Српски књижевни гласник*, 1940., бр. 5, 355–359.

Драги Д. ТОДОРОВИЋ, „Сплит као град велике будућности“, *Време* (Београд), бр. 5314, 30. 10. 1936., 6.

„Умро је Франо Булић, наш славни археолог“, *Политика* (Београд), бр. 9411, 31. 7. 1934., 5.

Станиша ВОЈИНОВИЋ, *Српски књижевни гласник 1920–1941. Библиографија нове серије*, Београд – Нови Сад 2005.

17.

GRAD KAO MJESTO OBLIKOVANJA INTELEKTUALCA: KERUBIN ŠEGVIĆ I SPLIT

Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić

UDK: 32-05Šegvić, K.

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U bogatstvu nijansi međuratnih splitskih kulturnih i intelektualnih krugova uočava se poveznica s baštinom propale Austro-Ugarske Monarhije. Usprkos političkom usponu Splita, kao novog upravnog središta Dalmacije nakon 1918. godine, kontinuitet s razdobljem prijelaza stoljeća (oko 1900. godine) primjetan je upravo u sferi intelektualnog života. Kerubin Šegvić spada u one ličnosti splitskog znanstvenog, političkog i javnog života koji je svojim djelovanjem nastojao povezati sfere političkog, intelektualnog i kulturnog, otvarajući ali i sam stvarajući kontroverzne probleme. Kao javna angažirana osoba, Šegvić se isticao u različitim splitskim krugovima kao bliski suradnik don Frane Bulića, istaknuti pravaš i književnik te novinski kritičar, a i kasnije urednik. Istovremeno je njegova ličnost bila predmet kritika, a ponekad i rugla, upravo u rodnom Splitu, a brojni su istaknuti intelektualci ulazili s njime u žestoke znanstvene i političke polemike (F. Galović, A. G. Matoš, M. Krleža, A. Cesarec itd.). Ovaj intelektualno-povijesni portret otkriva slojeve Šegvićeve ideološkiosti u političkim i znanstvenim istupima te naročito mijene, koje su ga, od njegovih pravaških početaka 1890-ih godina do pogibije 1945. godine, obilježile.

Ključne riječi: Kerubin Šegvić, intelektualac, Split, grad, polemike, kritika

I. O PREPLETANJIMA INTELEKTUALNE POVIJESTI I POVIJESTI GRADA

Conceptualne inovacije u sferi intelektualne povijesti prikladne su produbljivanju problema koji se u ovom radu, ako ne u potpunosti onda barem djelomično, otvara. One su okrenute prema, u širem smislu shvaćenom, istraživanju „mentalnog alat-pribora“ (L. Febvre), „mentalne atmosfere“ (M. Bloch), dakle, prema mentalitetima koji označavaju različite senzibilitete, intelektualne aktivnosti usmjerene prema „čartiranju“ različitih intelektualnih kozmosa.¹ Stefan Collini, britanski povjesničar, u knjizi *Absent Minds* na vrlo

¹ André BURGUIÈRE, *The Annales School. An Intellectual History*, Ithaca – London 2009., 225.

uvjerljiv način opisuje kontekst razvoja intelektualaca u Velikoj Britaniji, njihovog djelovanja, javnih debata i rasprava u kojima sudjeluju, stvarajući vrlo jasnu sliku međusobnih odnosa i poveznica. Iako Collini želi napraviti odmak od teza prema kojima britanski intelektualci nisu prisutni u društvu i prolaze svojevrsni poseban razvoj u usporedbi na kontinentalnu Europu, itekako ostaje svjestan specifičnog konteksta Velike Britanije i njezinoga razvojnog puta u 20. stoljeću, te naročito „engleštine“ koja obilježava, prema Colliniju, otočke intelektualce.² K tome, iz praktičnih razloga – Collini teži široko stežućoj sintezi – izostavlja specifični kontekst ambijenta, sredine i porijekla intelektualaca koji i u britanskom slučaju ima važnu ulogu. U određenim se sredinama Velike Britanije tijekom 20. stoljeća profiliraju različite dominantne teme. Viktorijanski London, primjerice, nameće sam po sebi određene diskurse o društvu, politici, Imperiju, ljudskim pravima, odnosu prema kolonijama, što ih intelektualci prihvaćaju na različite načine.³ Ti su načini često usko povezani s njihovim porijeklom ili životnim putovima: njihovi velški, škotski, karijski i drugi korijeni usmjeruju ih prema određenom kompleksu pitanja, oblikuju njihov odnos prema političkoj tradiciji zemlje, prema kulturi i društvu. Collinijev rad upozorava, s jedne strane, na opće kategorije sukladne sada već s brojnim kategorizacijama tipova intelektualaca, ali, s druge strane, ocrtava i elemente jednog *Sonderweg*a što ga uvjetuju društvene i političke prakse i tradicije.

Grad kao važna odrednica intelektualnih elita krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, prodiranjem modernosti poprima prošireni značaj u javnom diskursu, nudeći pregršt novih načina kako intelektualci komuniciraju ne samo sa širom javnosti, već i međusobno.⁴ Za sada je to najbolje prikazano kroz književnost. Tema intelektualca velika je tema u književnosti, pa tako i u hrvatskoj. I upravo se u periodu 19. i 20. stoljeća sjajno prati lik intelektualca, njegov razvoj, okolnosti, sudbina, a jedan od važnih elemenata koji uvelike utječe na to oblikovanje upravo je grad, što je prikazao i Krešimir Nemeć u svom djelu *Čitanje grada*.⁵ Nove teme koje se otvaraju upravo posredstvom intelektualne djelatnosti gradskih elita prelaze uže granice struke i postaju otvorenije prema javnim raspravama, pa već krajem 19. stoljeća rasprave o kulturi, umjetnosti, književnosti, arhitekturi, glazbi itd. postaju važnim komponentama javnog života. Budući da u kontekstu modernog grada s kraja 19. i početka 20. stoljeća te teme ne znače tek puku intelektualnu debatu, već utječu izravno na život građana, na taj način postaju dijelom svakodnevice i zaokupljaju širu publiku.⁶

Suvremena intelektualna povijest često se ocrtava i pomoću mikrokozmosa ideja pojedinih intelektualaca, mikrokozmosa koji se stvaraju od makrokozmosa prošlih ili suvremenih

² Stefan COLLINI, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, Oxford 2006.

³ F. W. MAITLAND, *Township and Borough*, Cambridge 1898., 18–24.

⁴ O tome vidi naročito: Friedrich LINGER – Klaus TENFELDE (ur.), *Die europäische Stadt im 20. Jahrhundert. Wahrnehmung – Entwicklung – Erosion*, Köln – Weimar – Wien 2006.

⁵ Krešimir NEMEĆ, *Čitanje grada. Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 2010. Vidi i: Zvonko KOVAČ, „Tumačenje i prikazivanje intelektualaca-umjetnika danas“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 107–121.

⁶ Taj međuodnos gradskih elita i „novih tema“ koje ulaze u sferu svakodnevnog vrlo jasno ocrtava primjerice: Iskra IVELJIĆ, *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb 2007.

mislioca, odnosno iz reakcija, kritika, novih pristupa starim idejama. Povjesničari upozoravaju i na jednu bitnu komponentu intelektualne povijesti – mentalitete, koji za razliku od tradicionalnijeg praćenja novog, usmjeravaju na praćenje ograničenosti ljudskog uma unutar jednog vremena. Na taj način povjesničar prodire u nesvjesno, otkriva osjećaje, navike, mentalne rituale – bez kojih ne bi bila jasno vidljiva povijest društvenih promjena. Štoviše, moguća je komparativna analiza mentaliteta i ideja – čak i mentaliteta i ideologija, posebice pod pretpostavkom da se radi o različitim, ali ne potpuno suprotnim mislenim kategorijama koje se manifestiraju kod intelektualnih elita, odnosno narodnih masa – kojom u mnogočemu dolazimo do objašnjenja i vidnih društvenih kontrasta, radikalizacije društva, kulture nasilja itd.

II. KERUBIN ŠEGVIĆ I SPLIT

Matej Marin Šegvić rodio se 23. veljače 1867. u splitskom predjelu Lučac. Budući da nije potjecao iz bogate obitelji, a da je k tome njegova majka oboljela još dok je pohađao osnovnu školu, ubrzo je Matej Šegvić završio u poznatom splitskom Zakloništu Martinis-Marchi za djecu.⁷ U tom je zavodu proveo tri godine života, ostavši pritom siročić. Nakon što se pridružio splitskim franjevcima u samostanu kod Poljuda u listopadu 1878., odlazi u Zadar gdje upisuje privatnu gimnaziju s nastavom na talijanskom jeziku.⁸ Od tada započinje njegova dugotrajna povezanost s talijanskim jezikom i kulturom: od ranih dana čita talijanske i klasične latinske pjesnike, prati zbivanja u talijanskoj književnosti, historiografiji, politici i kulturi općenito.⁹ Još je za školovanja pristupio franjevačkom redu te je svoje svjetovno ime odmienio duhovnim Cherubin, kako se otada nazivao i potpisivao. Maturirao je 1886. u Zadru, gdje se 1889. i zareadio, dok je novicijat prošao u Kopru, Trstu i Gorici. U Zadru završava i studij bogoslovlja 1890. godine. Potom postaje nastavnik u Kopru, zatim na Korčuli i Špiljarima kod Kotora. Godine 1889. postaje i član Matice hrvatske, za čije publikacije od tada redovno piše. Od 1895. godine u Zagrebu upisuje klasičnu filologiju i slavistiku na Filozofskom fakultetu.¹⁰ Nakon desetak godina franjevačke službe, napustio je 1898. godine red, ali je ostao svjetovnim (biskupskim) svećenikom te

⁷ O tome vidi: Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, „Ivan Petar Marchi-Marki: njegovo djelovanje i njegova oporuka“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41/1999., 181–202; Stanko PRPLOVIĆ, „Fundacije i zgrade obitelji Martinis Marchi u Splitu“, *Grada i prilogi za povijest Dalmacije*, 24/2012., 333–368.

⁸ Bare POPARIĆ, „Povodom sedamdesetgodisnjice života Kerubina Šegvića“, *Hrvatska smotra*, 5/1937., br. 2, 104.

⁹ Božidar PETRAČ, „Svestranost i neujednačenost opusa Kerubina Šegvića“, u: Kerubin ŠEGVIĆ, *Aporije književnosti i povijesti*, Zagreb 2013., 24–25. Kerubin Šegvić će i na području proučavanja talijanskog jezika i kulture ostaviti traga. I taj bi doprinos ubuduće trebalo ozbiljnije analizirati i valorizirati. Osim što je komunicirao s brojnim talijanskim književnicima i povjesničarima (napose Giovannijem Papinijem), što je zajedno s prijateljem Vinkom Lozovinom nastojao uspostaviti društvo prijatelja talijanske knjige, Šegvić je objavio i nekoliko djela vezanih uz talijanski jezik i kulturu: K[erubin] Š[EGVIĆ], *Talijansko trgovačko dopisivanje – Corrispondenza commerciale italiana*, Zagreb [s.a.]; Kerubin ŠEGVIĆ, *Vodič kroz Rim i okolice*, Zagreb 1925.; Kerubin ŠEGVIĆ, *Gramatika talijanskog jezika u dvadeset i pet lekcija sa praktičnim dodatkom*, Zagreb [1927.]; drugo izdanje: Zagreb 1941.

¹⁰ B. POPARIĆ, „Povodom sedamdesetgodisnjice života Kerubina Šegvića“, 104–105; Živan BEZIĆ, „Don Kerubin Šegvić. Život, smrt i djelo (I.)“, *Hrvatska obzorja*, 4/1996., br. 1, 81–88.

Sl. 1. Župna crkva sv. Petra u središtu splitskog gradskog predjela Lučac, jedno od žarišta okupljanja prototalijanskog, hrvatskog nacionalnog naboja. Kerubin Šegvić rodio se u tom predjelu Splita, u glavnoj ulici Radunici, blizu rodnih kuća Ante Trumbića i Marina Kuzmića. Radi se o težačkom splitskom predjelu koji je u ranom novom vijeku bio često izložen pustošenjima i osmanskim provalama. Čitavo predgrađe i crkva teško su nastradali u bombardiranju Splita 1944. godine.

se od tada potpisivao kao don Kerubin Šegvić. Od 1898. do 1900. godine Šegvić studira i arheologiju u Beču (gdje ga se vodi i kao Matthäus Šegvić). Poseban dojam na njega ostavljaju predavanja Emila Reische, koji je netom bio preuzeo mjesto redovnog profesora klasične arheologije i držao predavanja o grčkoj kulturi.¹¹ Potom radi u Kotoru u državnoj gimnaziji kao suplent, predavajući latinski, grčki, talijanski i „srpsko-hrvatski“. Radi i u učeničkoj knjižnici, nautičkoj i trgovačkoj školi te kao konzervator Središnje komisije za istraživanje i očuvanje građevnih spomenika.¹² Tijekom rada u gimnaziji Šegvić ne zapašta književno-kritički rad, već i dalje objavljuje različite komentare, prijevode i kritike hrvatskih i crnogorskih klasika.

Kerubin Šegvić je svojim intelektualnim djelovanjem, dugotrajnom političkom i novinarskom karijerom ostavio određen trag u Splitu. Ondje je, međutim, uvijek bio „u prolazu“, između životnih stanica: Zadra, Kotora, Šolte i Zagreba. Iako je obrazovanje stekao prvenstveno u Zadru, a naročito nakon 1918. češće boravio prvo u Zagrebu, potom kraće Osijeku i dulje na Šolti, Šegvić je ostajao povezan sa svojim rodnim gradom. U njegovim

¹¹ B. POPARIĆ, „Povodom sedamdesetgodišnjice života Kerubina Šegvića“, 106.

¹² *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung Kunst- und Historischen Denkmale*, Wien 1904.; Ž. BEZIĆ, „Don Kerubin Šegvić“, 83.

političkim istupima, kao i u njegovim stručno-znanstvenim radovima, jasno se ističe briga za dalmatinsku kulturu i prošlost. Šegvić se otvoreno zalaže za brojna druga otvorena pitanja koja su se ticala povijesne baštine i kulture. Još je u travnju 1919. na redovnom sastanku Privremenog narodnog predstavništva zahtijevao rješavanje pitanja povrata različitih vrijednosti dalmatinskih crkvenih i državnih riznica koje su pod izgovorom zaštite imovine prebačene u Beč tijekom trajanja Prvog svjetskog rata ili su završile u Italiji. Pritom se također naročito zalagao za povrat arhivskog gradiva koje je pod uvjetima rata oduzeto iz Dubrovačkog arhiva.¹³ Ustrajao je na rješavanju toga pitanja pa je i javno, u novinama, pisao tekstove o važnosti tog „znanstveno historijskog blaga“, uključujući se u polemiku oko vraćanja u Dubrovnik dijela arhivskog gradiva koje je nakon Prvog svjetskog rata završilo u Beogradu.¹⁴

Sl. 2. Naslovnica Šegvićeve knjige objavljene u izdanju zagrebačkog Kuglija (1911.), izdavačke kuće s kojom Šegvić oko 1900. često surađuje, s njegovom posvetom

ŠEGVIĆEV SPLITSKI KRUG

Sa Splitom je Šegvić bio povezan i preko jednog od svojih uzora i patrona. Uz Prodana u Zadru i Kumičića u Zagrebu, u Splitu je to svakako bio don Frane Bulić, koji je kao stručnjak bio uživao velik ugled još prije Prvog svjetskog rata. Bulić je u Kerubinu Šegviću vidio mladog učenika voljnog znanja. Poticao je njegovo daljnje obrazovanje, usmjerujući ga upravo prema studiju arheologije u Beču. Prema Bari Popariću, Bulić je Šegviću sugerirao da napusti beletristiku i krene u ozbiljna znanstvena istraživanja na području arheologije i

¹³ *Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Srba, Hrvata i Slovenaca: 14. redovni sastanak*, Zagreb 1919., 283–285.

¹⁴ Šegvić podsjeća i na bana *Khuen-Héderváryja*, odnosno „arhivsku aferu“, smatrajući smještanje dubrovačkog arhivskog gradiva u Beograd još gorim činom. K[erubin] Š[egvić], „Borba za arhive u Hrvatskoj“, *Hrvatski list* (Osijek), br. 136, 17. 5. 1927., br. 136, 2. O pitanju gradiva iz Dubrovačkog arhiva koje je nakon Prvog svjetskog rata bilo u Beogradu vidi napose: Vesna Miović – Nikša Selmani, „Turska kancelarija i Acta Turcarum od vremena Dubrovačke Republike do danas“, *Anali Dubrovnik*, 45/2007., 235–284.

povijesti jer je u njemu vidio i svog nasljednika na mjestu upravitelja Arheološkog muzeja u Splitu, iako do toga nikada nije došlo.¹⁵

Da je Bulić imao povjerenja u Šegvića, pokazuje i činjenica da pripada u relativno malen broj odabranih osoba koji su s don Franom surađivali na tekstovima i prijevodima u *Bullettinu*. Kao arheolog, Šegvić je i uz Josipa Bervaldija pomagao Buliću pri istraživanjima natpisa u Solinu. Sam je Bulić opisao u jednom kraćem članku kako su Šegvić i on u kolovozu 1898. došli u Solin čitati nad ruševinama Šegvićeve pripovijest *Na solinskih ruševinah*,¹⁶ i to upravo na dan kada su otkriveni djelići nadgrobnog natpisa kraljice Jelene, koje su zajednički, s velikim oduševljenjem, skupljali i odnosili u Split kako bi ih sastavili.¹⁷ Kasnije će o natpisu kraljice Jelene sam Šegvić objaviti i članak kao suplement *Bullettina*.¹⁸ Tijekom boravka na Šolti, gdje je Šegvić bio župnik, također u arheološkim istraživanjima više puta surađuje s Bulićem i njegovim suradnikom Ljubom Karamanom kod Grohota, izvještavajući u novinama o otkrićima koja ocjenjuje važnim za povijest kulture u Dalmaciji, a u kojim je istraživanjima Šegvić desetljećima sudjelovao.¹⁹

No, Šegvić se u Splitu ipak nalazio, i u političkom i u stručnom smislu, tijekom većeg dijela karijere u Bulićevoj sjeni. Rugalačka kultura splitskog humora ubrzo je uočila fizičke razlike između Bulića i Kerubina Šegvića,²⁰ koji je malešan, „suh“ i mršav, „mefistofelske vanjštine“,²¹ s naočalama i „ružne glave“ u Splitu predstavljao fizičku suprotnost Frani Buliću.²² Teško je reći je li zbog Splita Šegvić imao određen kompleks. Šegvić je ondje u nekoliko pokušaja bez uspjeha tražio zaposlenje. Osim novinarsko-uredničke djelatnosti, nije se uspio zaposliti niti u Arheološkom muzeju niti dugoročno u splitskim školama. Na Poljudu je u župi i školi bio tek kratkotrajno, 1897. – 1898., kao suplent. A nije dobio ni mjesto kanonika splitske stolne crkve za koje se natjecao.²³ Unatoč potpori don Frane Bulića, na Šegvića se najčešće gledalo kao na Bulićevog pomoćnika, osobu u njegovoj prilično velikoj sjeni.

Unatoč svemu, Šegvić upravo u Splitu oko 1900. godine prolazi kroz jedan od najznačajnijih perioda vlastite znanstvene karijere. Suraduje s Tresićem-Pavičićem, koji će mu,

¹⁵ B. POPARIĆ, „Povodom sedamdesetgodišnjice života Kerubina Šegvića“, 106.

¹⁶ Cherubin ŠEGVIĆ, *Na solinskih ruševinah. Pripoviest iz staro-kršćanske dobe u Solinu*, Zagreb [s.a.].

¹⁷ Frane BULIĆ, „Kako je nađen najvažniji natpis iz dobe kraljeva hrvatske krvi“, *Mladost*, 5/1925., br. 5, 133–136.

¹⁸ Cherubino ŠEGVIĆ, „Iscrizione sepolcrale di Elena, figlia di Tomislavo, regina croata“, *Supplemento al 'Bullettino di archeologia e storia dalmata'*, 1902., br. 4–5, 1–21.

¹⁹ K[erubin] ŠEGVIĆ, „Važna arheološko historijska otkrića na otoku Šolti“, *Hrvatski list* (Osijek), br. 141, 22. 5. 1927., 4.

²⁰ Od nekolicine fizičkih opisa, ovdje je za izdvojiti: Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 76–77; Nikola RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb 1996., 114; te feljton Ive Mihovilovića „Izmišljeni kralj Tomislav II.“, *Večernji list* (Zagreb), br. 3002, 14. 4. 1969., 19. Šegvića su razni kolumnisti u polemikama i kritikama, još od Matoša, često napadali i na toj razini. Tako primjerice u *Javnosti*, nastojeći izrugivati Šegvićeve gotsku tezu objavljenu u Njemačkoj, piše: „I kakvu bi tek senzaciju Šegvićeve rasprava bila izazvala, da je ilustrovana Šegvićevom fotografijom, pa da su u Nemačkoj mogli i zorno da vide, kako izgleda taj zaista neslovenski egzemplar 'gotskog Hrvata!'“ „K. Šegvić kao 'gotski Hrvat'“, *Javnost*, 2/1936., br. 34., 787.

²¹ DAZG 849, osobni fond Ivan Peršić, „Fanatici i realisti, kompromisanti i ekstremisti u hrvatskoj politici najsudbonosnijih trideset godina od 1914/15 do 1944/45“, kutija 1.

²² Bogdan RADICA, *Sredozemni povratak*, München – Barcelona 1971., 279–280; ISTI, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 76–77.

²³ K. ŠEGVIĆ, *Aporije književnosti i povijesti* (prir. Božidar Petrač), Zagreb 2013, 26–27.

unatoč sukobima, ostati blizak veći dio života, prijateljuje sa slikarom Celestinom Medovićem, povjesničarom Barom Poparićem itd. Osim spomenutih arheoloških otkrića na terenu, Šegvić sam piše supleme Bulićevom *Bullettinu*, objavljuje u *Vjesniku Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, prevodi tekst arheologa Roberta Schneidera o Dioklecijanovoj palači na talijanski, objavljuje značajne radove u inozemnim časopisima i započinje istraživanja koja će dugi niz godina provoditi. Iako su Šegvićevi vlastiti radovi o povijesnim temama bili polemički i ispolitizirani te je znanstvenost ostala često na drugom mjestu (arheologija mu je u mnogim slučajevima, naročito u kasnijim periodima djelovanja, služila samo kao potpora u dokazivanju glavnih teza), ipak treba istaknuti da upravo njegova arheološka istraživanja, nastala u suradnji s Bulićem i Bervaldijem, čine studiozne i znanstvene radove. No, i ti su radovi zbog istraživanih tema smatrani kontorverzima, često uzburkavali vrlo zahtjevnu splitsku čitateljsku publiku. Sigurno je i da je Franu Bulića izrazito cijenio, što se vidi i iz članaka koje je posvetio Bulićevom radu i djelovanju prigodom raznih obljetnica. U jednom takvom tekstu Šegvić ističe muke oko (splitskog) ambijenta i okoline koje su don Franu snašle, govoreći iz prve ruke, kao Bulićev suradnik.²⁴ U godini Bulićeve smrti (1934.), Šegvić u svojoj *Hrvatskoj smotri* objavljuje opsežan nekrolog. Ondje se s velikim poštovanjem i divljenjem osvrće na rad i djelovanje Frane Bulića te na njegov značaj za hrvatsku arheologiju i znanost općenito.²⁵ Pišući o Buliću, Šegvić se dotiče ponovno Splita, smatrajući upravo Bulićevu ulogu ključnom za određeni procvat grada:

Dovoljno je spomenuti, da je njegov [odn. Bulićev, op. aut.] rad učinio od Splita i Solina atrakcionom točkom za kulturne ljude zapada. Nitko ne dolazi u Split da se najede njegovih smokava ili sočnoga grožđa, niti da se okupa na plitkoj pješčanoj plaži „Bačvica“ nego dolaze u Split, da gledaju ostatke Dioklecijanove palače, da gledaju solinske ruševine, da

Sl. 3. Don Frane Bulić, Šegvićev učitelj i najbliži suradnik. Portret iz međuratnog razdoblja (korišten poslije u akcijama sakupljanja donacija za Bulićev spomenik i zbornik, u čemu sudjeluje i K. Šegvić).

²⁴ Kerubin ŠEGVIĆ, „Učenjački jubilej don Frana Bulića“, *Hrvatsko kolo*, 1908., knj. 4, 426–431.

²⁵ K[erubin] ŠEGVIĆ, „Don Frane Bulić“, *Hrvatska smotra*, 2/1934., br. 8–9, 299–314.

vide one stare poganske i kršćanske grobove, da vide one otkopane bazilike, one grobove svetih Mučenika u Manastirinama; da čuju, kako magična riječ Bulićeva ono sve oživljuje, slika jedro i uvjerljivo.²⁶

KERUBIN ŠEGVIĆ KAO ISTRAŽIVAČ SPLITA I DALMACIJE

Još jedan važan aspekt Šegvićeve povezanosti sa Splitom je i njegov stručno-znanstveni rad. Iako je svoja djela najčešće pisao u Zagrebu (te na Šolti), a stručnu afirmaciju postigao u Zadru, Kotoru te prije svega u Zagrebu, ipak su odabir tema i opći interesi najčešće bili usmjereni na Dalmaciju i njegov rodni Split. Kao povjesničar i arheolog veći je dio svog interesa posvetio povijesti Dalmacije, a njegovi su se stavovi, teze i rasprave često odražavale na njegovu popularnost, odnosno nepopularnost u Splitu. Osim gotske teorije, o kojoj će još biti riječi, na prvom mjestu dolazi rasprava o životu sv. Dujma, koja se negativno odrazila na Šegvića i njegov ugled u Splitu.²⁷ Naime, Frane Bulić, Josip Bervaldi i Šegvić našli su se na istoj strani u debati koja je nastala početkom 20. stoljeća oko sv. Dujma: službeni i tradicionalni stav splitske crkve nalagao je tumačenje prema kojemu je Dujam živio u 2. stoljeću, u Trajanovo vrijeme. Taj stav osiguravao je izravnu povezanost Salonitanske crkve s apostolskom tradicijom i sv. Petrom. Na temelju dugoročnih epigrafskih analiza nalaza, Bulić, Bervaldi i Šegvić su se tom tradicionalnom mišljenju suprotstavili, iznijevši tezu o tome kako je Dujam bio mučen u vrijeme Dioklecijana, 304. godine.²⁸ Upravo je Šegvićev doprinos debati, suplement *Bullettinu* pod nazivom *Storia e leggenda di S. Domnion e Domino vescovo martire di Salona e delle sue reliquie. Saggio storico-critico* iz 1901., zaustavljen u tiskari i zabranjen prema nalogu Kongregacije obreda u Rimu, prema kojemu se trebalo smiriti već razbuktanu polemiku. Splitski kler oštro je napadao Bulića, a leđa su mu okrenuli i neki poznanici, poput don Luke Jelića.²⁹ Frane Bulić je Šegvićeve separate po zabrani sam pokupio i sačuvao,³⁰ a sukob internacionalizirao te naposljetku i uz posredstvo Vatikana pobjedonosno okončao spor.³¹ Bulićevom internacionalizacijom problema veliki interes za temom javio se i u inozemstvu, što je Šegviću otvorilo prostora da o problemu salonitanskih i splitskih biskupa i nadbiskupa piše u uglednom časopisu *Analecta Bollandiana*.³²

²⁶ Isto, 302; K. ŠEGVIĆ, *Aporije*, 27.

²⁷ B. POPARIĆ, „Povodom sedamdesetgodišnjice života Kerubina Šegvića“, 106.

²⁸ Josip DUKIĆ, „Istraživanje i objavljivanje salonitanskih kršćanskih natpisa“, *Tusculum*, 2/2009., br. 2, 181.

²⁹ Frane BULIĆ, *Izabrani spisi*, Split 1984., 39.

³⁰ Također vidi i drugi Šegvićev rad: Cherubin ŠEGVIĆ, „Chronologie des Évêques de Salone suivie de la Chronologie des Archevêques de Spalato“, *Analecta Bollandiana*, sv. 33, 1914., 265–274. „Don Frane Bulić i sv. Domnio (Dujam)“, *Solinska kronika* (Solin), br. 185, 15. 2. 2010., 19.

³¹ F. BULIĆ, *Izabrani spisi*, 39.

³² Ch. ŠEGVIĆ, „Chronologie des Eveques de Salone“, 265–274.

INTERES I ZA LOKALNA POLITIČKA PITANJA

Okušao se Kerubin Šegvić u nekoliko navrata u Splitu i kao urednik i suradnik različitih novina, časopisa i drugih listova. Otkako je Tresić-Pavičićev *Novi viek* pokrenut 1897. godine u Splitu, Šegvić u njemu piše različite priloge. Međutim, najznačajnija epizoda za Šegvićev životopis njegovo je sudjelovanje u pokretanju *Hrvatske riječi: glasila dalmatinskih Hrvata* 1924. godine. Na poziv nekolicine političara, Šegvić se unatoč prijetnjama u „orjunaškim listovima“, prihvatio redakture tog lista kako bi „navijestio rat“ režimu i „onom društvenom talogu, koji se bješe, od sloma Austrije, sakupio u Splitu da mu denaturira hrvatsko lice i slomi osjećaje“.³³ Naime, Šegvić je već 1922. godine fizički napadnut u Splitu nakon jednog govora u Beogradu u Narodnoj skupštini; taj napad je sam tumačio kao dio „demokratsko-orjunaškog terora“ koji se sprovodio nad Hrvatima. Od tada sudjeluje u *Hrvatskom Borcu* i drugim listovima, žestoko napadajući državnu vlast, tvrdeći da ona taj teror omogućuje, a na vlastitom primjeru dokazujući da policija ne pruža potrebnu zaštitu.³⁴ Stoga se naposljetku odlučio pokrenuti i vlastiti list koji bi borbenim opozicijskim stavom pozivao na otpor takvim praksama. List će izlaziti pod Šegvićem vrlo kratko, ali će on kao glavni urednik ostvariti važne kontakte s predstavnicima splitske inteligencije, napose mlađom generacijom: Bogdanom Radicom,³⁵ Miljenkom Bukaricom itd. Iako je redakturu *Hrvatske riječi* ubrzo prepustio drugima, Šegvić je i sam nastavio pisati članke za te novine te je naposljetku u Zagrebu uhićen i prebačen u istražni zatvor u Splitu, gdje je osuđen na zatvorsku kaznu.³⁶

HISTORIOGRAFSKA DJELATNOST: OKUPLJANJE SVIH INTELEKTUALNIH STAVOVA

Iako je Šegvićeva historiografska djelatnost dobro poznata, još nije opširnije i u cijelosti obrađena. Obilježena je uglavnom radovima s područja srednjovjekovne povijesti Dalmacije te hrvatske povijesti 19. stoljeća. Svoju karijeru kao povjesničar započeo je komentarama i nadopunama na teze starijih hrvatskih povjesničara, poput Natka Nodila i Ferde Šišića.³⁷ Pisao je i bavio se političkim, vjerskim, kulturnim i socijalnim pitanjima iz navedenih područja. Najkontroverznija su njegova istraživanja na području etnogeneze Hrvata,

³³ K. ŠEGVIĆ, „Na prvu godišnjicu“, *Hrvatski list* (Osijek), br. 4, 9. 1. 1926., 2.

³⁴ Usp. „Kaznena rasprava protiv Joe Matošića, glavnog urednika ‘Hrvatskog borca’, pisca jednog članka prof. Kerubina Šegvića i odgovornog urednika Bogdana Kralja“, *Hrvatski borac*, 1/1922., br. 14, 2; K. ŠEGVIĆ, *Aporije*, 58–62.

³⁵ Radica se u svojim tekstovima i kasnije objavljenim zbirka eseja i knjigama češće referirao na Kerubina Šegvića, obično pozitivno. Ovako je Šegvića ukratko opisao: „S Don Kerubinom sam surađivao u splitskoj *Hrvatskoj riječi*. Često sam k njemu išao na Šoltu, gdje je imao lijepu vilu. Bio je živa enciklopedija, imao je ogromno znanje, napose iz hrvatske stare i suvremene povijesti. Jedan put smo čak išli čamcem veslajući do Marulićeva Nečujma; za cijelo vrijeme on je recitirao Marulićeve, Hektorovićeve i Lucičeve stihove. Bio je zaljubljenik Hrvatske.“ Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona 1974., 206.

³⁶ K. ŠEGVIĆ, „Na prvu godišnjicu“, 1–2; K. ŠEGVIĆ, *Aporije*, 61–62.

³⁷ Vidi: Kerubin ŠEGVIĆ, „Kralj Koloman i Hrvati g. 1102. Jedna političko-historička rasprava prof. Ferde Šišića“, *Hrvatska* (Zagreb), br. 247, 20. 10. 1907., 2; ISTI, *Vjera Vidova ili religija Srba i Hrvata*, Split 1899. Kasnije piše i kratak članak o samome Nodilu: „Ličnost prof. Natka Nodila“, *Hrvatska straža* (Zagreb), br. 39, 16. 2. 1939., 2.

Sl. 4. Naslovnica Šegvićeve biografske studije o Luki Botiću u izdanju Matice hrvatske (1930.)

koja je tijekom vremena postupno mijenjao i revidirao. Treba posebno izdvojiti i Šegvićevu sklonost pisanja biografija, od kojih su pojedine istovremeno znanstvene i publicističke. Biografija je za Šegvića pogodan agens prenošenja poduka iz povijesti, odnosno žanr pomoću kojega ističe herojske osobe hrvatske povijesti. Tako Šegvić piše knjige i članke o sv. Jeronimu, Tomi Arhiđakonu, Anti Starčeviću, Eugenu Kvaterniku, Luki Botiću, Grgi Martiću, Marku Maruliću, Ivi Prodanu i drugima. Do Starčevića i Kvaternika došao je kao dalmatinski pravaš, na istraživanje Tomine kronike potaknuo ga je Frane Bulić, ali i svećenička naobrazba kod franjevačkih i isusovačkih profesora.³⁸ Njegove su biografije tipičan primjer amaterske historiografije 19. stoljeća, podijeljene između znanstvenosti, erudicije, romantizma i publicističko-književničkih naginjanja. U njima se često može pronaći i širi kontekst vremena: najčešće je to u okviru povijesti Splita, kako je slučaj s biografijom Tome Arhiđakona i Luke Botića.

U knjizi o Botiću je tako nekoliko stranica posvećeno strukturama društva u Splitu, talijanskim i hrvatskim utjecajima, odnosu stanovnika prema zaleđu i otocima te drugim karakteristikama Splita 19. stoljeća.³⁹ Šegvić o Splitu krajem 19. stoljeća piše kako bi „vjerno“ opisao „splitsku atmosferu“, slijedeći i vlastita zapažanja iz rane mladosti.⁴⁰ Tako će, opisujući položaj i život težaka u Splitu, evocirati i vlastita sjećanja iz djetinjstva sa svojom majkom, ističući podijeljenost na hrvatski i talijanski grad.⁴¹ Taj je Šegvićev pristup zapažen. Krunoslav Bego, odvjetnik i publicist koji se sam bavio poviješću Splita, u pismu Šegviću tako hvali njegove biografske radove o Preradoviću, Tomi Arhiđakonu i Luki Botiću, ističući kako upravo u knjizi o Botiću zabilježena sjećanja na Split 19. stoljeća imaju vrijednost, zaključujući da je Šegviću „naša gradska prošlost poznata kao malo komu“.⁴²

³⁸ Kerubin ŠEGVIĆ, *Toma Splićanin. Državnik i pisac 1200.–1268.*, Zagreb 1927. Vidi također: B. POPARIĆ, „Povodom sedamdesetgodišnjice života Kerubina Šegvića“, 106–108.

³⁹ Kerubin ŠEGVIĆ, *Luka Botić. Njegov život i njegova djela*, Zagreb 1930., 13–26.

⁴⁰ *Isto*, 10.

⁴¹ *Isto*, 25.

⁴² NSK, R-7982, B-b, 5-6, Pismo Krunoslava Bege Kerubinu Šegviću od 31. 12. 1931. Bego u pismu Šegviću sugerira i pisanje biografije Jerolima Kavanjina kao važnog splitskog baroknog pjesnika.

Također, Šegvić u svojim djelima teži detaljnije obraditi kulturnu povijest. Dakako, radi se o kulturnoj povijesti najtradicionalnijeg oblika, dakle, kako ju je shvaćala historiografija 19. stoljeća prije Burckhardta, čija je zapravo svrha pokazati razvijenost jednog naroda, kod Šegvića Hrvata, iznoseći primjere visoke kulture. Već 1909./1910. godine Šegvić tako u sklopu niza večernjih pučkih predavanja drži u Zagrebu seriju predavanja naslovljenu „Počeci kulture u Hrvata“ i „Kultura u Hrvata“.⁴³ Kulturna i politička djelatnost izuzetno su povezane i u skoro svim Šegvićevim biografskim knjigama i člancima, od Ante Starčevića, Eugena Kumičića sve do Petra Zrinskog. Kultura je za njega bila sredstvo kojime se povijest širila među narodom, kojime je dobivala na dojemu i moći među običnim ljudima.⁴⁴ Šegvićevo shvaćanje povijesti, a naročito kulturne povijesti, također je usko vezano za književnost. Radi se o tradicionalnom shvaćanju historiografije kao literarne grane. Bilo da se radi o društvenoj i kulturnoj povijesti Splita, Šolte, Boke kotorske ili nekog drugog predjela, najčešće je upravo Dalmacija u Šegvićevom fokusu. Izuzetno interesantan je tako između ostaloga i kratak prikaz povijesti Dalmatinske zagore, koji Šegvić radi upravo uz pomoć književnosti, zaključujući da „[a]ko nemamo na znanstvenom polju iscrpive knjige, imademo na književnom“.⁴⁵ Ipak, Šegvićevo shvaćanje kulturne povijesti, kakvo je javno iznio u jednom svojem eseju, pokazuje itekako da je Šegvić pratio modernije pristupe u historiografiji, da je znao primijeniti pristupe s kojima se na bečkim seminarima upoznao te da je o kulturnoj povijesti Hrvatske razmišljao šire i suvremenije negoli to njegovi radovi daju naslutiti. Radi se o njegovom eseju „Jedna velika književna potreba“ iz 1909. godine, kojime nastoji potaknuti sveobuhvatan projekt sastavljanja hrvatske kulturne povijesti koja bi potom bila temelj hrvatskoj enciklopediji.⁴⁶ Šegvić poziva na suradnju Akademije i Matice hrvatske kao vodećih institucija, koje bi pod pokroviteljstvom vlade trebale okupiti skupinu stručnjaka koji bi zajednički radili na projektu.⁴⁷ Sam u eseju predlaže i podjelu te kulturne povijesti na tri dijela: na „djela ljudskog uma“ (pod čime Šegvić podrazumijeva vjeru, umjetnost i filozofiju), „djela ljudskog udruženja“ (obitelj i država) i na „djela ljudskog materijalnog rada“ (poljodjelstvo, obrt i trgovina), upućujući pritom i na temeljne radove ranijih istraživača koji su doprinijeli nekim od spomenutih grana te široke kulturne povijesti, između ostalih one Franje Markovića, Natka Nodila, Ivana Kukuljevića Sakcinskog i dr.⁴⁸

Naobrazba koju Šegvić stječe u Zadru, Zagrebu i kasnije u Beču, tradicionalna je. Često se oslanja i citira strane autore, od kojih najbolje poznaje one talijanske (npr. Furija Lenzija ili izdanja Antonija Muratorija), nešto slabije francuske (npr. François Migneta, Charlesa Diehla ili Alfreda Nicolasa Rambauda) te njemačke i austrijske (npr. Ernsta

⁴³ „Oeffentliche Vorträge“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), br. 277, 3. 12. 1909., 5; „Volkstümlicher Vortrag“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), br. 15, 20. 1. 1910., 6.

⁴⁴ Ch. ŠEGVIĆ, „Život i djela Evgenija Kumičića“, u: Eugen KUMIČIĆ, *Jelkin bosiljak. Pripoviest iz istarskoga života*, Zagreb 1905., LIXI.

⁴⁵ Cherubin ŠEGVIĆ, „Dalmatinsko Zagorje u lijepoj knjizi“, *Glas Matice hrvatske*, 2/1907., br. 5–6, 33–36.

⁴⁶ Kerubin ŠEGVIĆ, „Jedna velika književna potreba“, *Glas Matice hrvatske*, 4/1909., br. 18–20, 142–145. Prema: K. ŠEGVIĆ, *Aporije*, 211–223.

⁴⁷ K. ŠEGVIĆ, *Aporije*, 222–223.

⁴⁸ *Isto*, 213–214.

Wilhelma Förstemanna, Luda Moritza Hartmanna ili Reta Heinzela). Po znanstvenoj kritičnosti i analizi, kao i stilu, Šegvić ipak vidno zaostaje za prvacima hrvatske historiografije toga vremena, kao što su Vjekoslav Klaić ili Ferdo Šišić. Moguće je zaključiti da su mu u određenoj mjeri, po strukturi teksta, načinu iznošenja argumentacije i stilu historiografski uzori bili Natko Nodilo i Frane Bulić. No, Šegvićevi su tekstovi često popularno-publicistički, tendenciozni, odnosno prilagođeni određenoj političkoj ideji. Svoja istraživanja često ishitreno objavljuje ili zastupa iako nisu provedena do kraja, a u prikupljanjima vrela i dokumenata nedostaje mu sustavnosti. Slično kao i Bulić, Šegvić se ne boji kontroverza ili zastupanja stavova koji idu protivno dominantnoj struji, ali ga težnja da popularizira određene znanstvene teme, često gura u ishitrene i neutemeljene tvrdnje koje su kod ozbiljnih kritičara izazivale negativne reakcije i manjak razumijevanja. Takve tendencije bi zasjenile cjelinu djela. Dovode to do toga da su, naročito u njegovim kratkim novinskim člancima, zaključci nerijetko ishitreni, odnosno da tijekom vremena vehementno zastupa u tekstovima suprotne stavove, pobijajući svoja ranija. S druge strane, njegova je školovanost i znanje u istim djelima izlazila na vidjelo. Jasno je to upravo iz Šegvićevih polemika, primjerice iz rasprave koja se 1920-ih vodila oko dvije važne isprave splitskih benediktinki (čiju je vjerodostojnost osporavao Viktor Novak) i ocjene Šegvićevog odgovora koju daje Stjepan Gunjača. On o tome piše: „Šegvić se oborio na Novaka s jakom primjesom političke prizme, s glavnim motivom da obrani napadnutu čast splitskih srednjovjekovnih koludrica, no uz to je ipak zatresao i čvrstoćom Novakove historiotopografske argumentacije.“⁴⁹ Pojedina njegova djela otvaraju u hrvatskoj historiografiji nove teme i često predstavljaju inicijalnu točku kasnijim znanstvenim istraživanjima.

SPLITSKA „PRESUDA“ KERUBINU ŠEGVIĆU

Šegvić očito pri koncipiranju gotske teorije nije slijedio vlastite riječi, jer je u jednom polemičkom tekstu o Stjepanu Radiću upozoravao: „Tko živi od prošlosti i u prošlosti, kao moja malenkost, onda ga dira svaka povreda prošlosti, makar ona došla od prijatelja, makar ona bila izrečena u najplemenitije i najrodoljubnije svrhe. Prošlost se ne smije nakazati nikakvom politikom. Ona mora sijati pred nama u sjaju istine.“⁵⁰ Šegvićeva je reputacija u Splitu, i prije negoli je identificiran s gotskom tezom, bila izričito dvojako obilježena. U krugovima političke elite grada Šegvić vjerojatno nije slovio naročito dobro. Često je radikalno mijenjao stavove o pojedincima, što se negativno odražavalo na njegov ugled: ambivalentan odnos prema Tresiću-Pavičiću zadržao je do kraja života, Radića je i vehementno napadao i branio, slično i Trumbića, kojeg je prije 1918. godine žestoko kritizirao da bi mu se kasnije kao suradnik priklonio. Zamjeralo mu se što je pred kraj Prvog svjetskog rata napustio Dalmaciju, a njegova polemička narav dovela ga je u neprijateljstvo s obitelji Gri-

⁴⁹ Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. 1: *Izvori*, Zagreb 1973., 377.

⁵⁰ Kerubin ŠEGVIĆ, „Između dviju obala“, *Hrvatski list* (Osijek), br. 196, 27. 8. 1926., 2.

sogono, kao i s brojnim drugim uglednicima tog vremena. Njegovo je političko djelovanje, izvan užeg kruga Bulića i Trumbića, često negativno vrednovano. Zbog toga je preferirao mirnoću Šolte ili širi pak Zagreb, pa je dugo vremena živio na relaciji Zagreb – Split; u Split je volio ponekad tek nakratko svratiti, čuti što ima novoga i sastati se u kavani „Muljačić“ sa svojim prijateljima i poznanicima, raspraviti nove teme iz politike i kulture.⁵¹ U međuratno su vrijeme splitske kavane bile sastajalište političke i intelektualne elite; osim kavane „Central“ i tzv. „Stola mudraca“ istaknutih građana predvođenog gradonačelnikom Ivom Tartagliom, različite kavane su povezivane s različitim političkim opcijama – Enzo Bettiza tako se prisjetio kavane „Muljačić“, koja je okupljala „Hrvate“, dok su u kavanu „Nanni“ dolazili „talijanaši“, a kod Delića „monarhisti“.⁵² Radica će Šegvićev odnos prema Splitu ukratko razjasniti:

Iako je Kerubin Šegvić vrlo često bio strancem u Splitu i nije se osjećao u njemu kod kuće, on je bitno bio izražaj splitskog nemira, splitske proturječnosti, splitskog unutrašnjeg antagonizma, koga ima u najvećoj mjeri i u Varošu i na Lučcu.⁵³

Iako nije boravio trajno u gradu, ipak je Šegvić pratio promjene u Splitu. Da se angažirano zanimao za urbanistički razvoj Splita svjedoči, primjerice, pismo iz 1927. koje je uputio kao prigovor na stanje splitske gradske luke gradonačelniku Ivi Tartagliji, kritizirajući i prakse carine i opći arhitektonski dojam. Tartaglia odgovara Šegviću da ono što kritizira pripada u djelokrug Općine, ali također na kraju pisma naglašava:

Ti gledaš inače na stvari vrlo crnim naočalima. Nema dvojbe da se u Splitu učinilo koješta što ne odgovara arhitektonskim tradicijama i ambijentu našega grada, ali ovo je neminovna posljedica povećanog lučkog i željezničkog robnog i osobnog prometa u luci. Luka je malena, a potrebe rastu, pak one traže i razne žrtve (...).⁵⁴

Shvaćajući ambivalentnost Splita oko 1900. godine i u međuratnom vremenu, sam je Šegvić radio brojne razdiobe grada na dijelove, razlike između, po Frani Buliću, „Splićana i Spalatrina“.⁵⁵ Uviđao je podjele na moćne patricije i obične težake,⁵⁶ kakvim se sam smatrao, ipak se ne osjećajući istovremeno blizak tim težačko-radničkim krugovima iz kojih je njegova obitelj potjecala, već žudeći za afirmacijom u krugu intelektualne elite Splita. Težio je pripadati „mediteranskoj rasici“ – kako je sam nazivao tip mediteranskog čovjeka odraženom u velikim povijesnim ličnostima Dalmacije, ali u splitskom okruženju često

⁵¹ NSK, R-7982, B-b, 51-57, Iz pisma Vinka Lozovine Kerubinu Šegviću od 19. 9. 1940.

⁵² Saša LJUBIČIĆ, „Bettize nisu napustili Split zbog partizana“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 24. 11. 2004. (<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20041124/temedana01.asp>). Usp. Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., bilj. 1609. O splitskim kavanama vidi također str. 365–366.

⁵³ B. RADICA, *Sredozemni povratak*, 279.

⁵⁴ NSK, R-7982, B-b, 113, pismo Ive Tartaglije Kerubinu Šegviću od 11. 4. 1927.

⁵⁵ K. ŠEGVIĆ, „Don Frane Bulić“, 307.

⁵⁶ Usporedbe radi, Ivan Kovačić slikovito piše o tri dijela Splita: „(...) u Splitu [je] bilo dva dila težakova, a treći dil gospode, grajani, artišti, jer Split je tad [početkom 20. stoljeća, op. a.] bi ka jedno veliko težasko mjesto“. Ivan KOVAČIĆ, *Smij i suze starega Splita*, Pennsylvania 1970., 79. Vidi također: Tomislav BRANDOLICA, „Društvena raslojavanja u međuratnom Splitu: jedna povijest odozdo“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Rokсандić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 27–40.

Sl. 5. Karikatura Kerubina Šegvića objavljena 1911. godine u *Duji Balavcu*

Sl. 6. Karikatura Kerubina Šegvića objavljena 1936. godine u *Hrvatskoj smotri*

nije tako percipiran.⁵⁷ Poznati splitski humoristički mjesечnik *Duje Balavac* 1911. baš je Šegvića prikazao na karikaturi u podrubrici „iz Zagreba“ rugajući mu se kao „špalatrinu“ koji je u Zagrebu,⁵⁸ dok je *Hrvatska smotra* Zvonimira Vukelića govorila o „ex-fratar, ex-profesor, ex-Pierre Lucki, ex-starčevićanac“ želeći negativno naglasiti njegovu svestranost kao prevrtljivost.⁵⁹

Dvojnost koja obilježava Šegvića tijekom čitave karijere, za B. Radicu je usko vezana uz Split, splitski i mediteranski mentalitet. On je Šegvića opisao ovim riječima:

Taj Split – koji se tako jetko označio u Kerubinu Šegvić, polemičaru protuslovnom i gorkome, koji je mogao od Starčevićeva pravaštva preuzeti čak i aktivnu ulogu kod stvaranja „vlaške“ Jugoslavije, pa čak i savjetovati Matu Drinkovića i svoje ostale prijatelje kako da

⁵⁷ B. RADICA, *Sredozemni povratak*, 76–78.

⁵⁸ „Iz Zagreba“, *Duje Balavac*, 1911., serija II, br. 9, 6.

⁵⁹ „Karikature“, *Hrvatska smotra*, 4/1936., br. 33, 23.

surađuju s Aleksandrom, i da u isti mah, samo malo kasnije, bude i ideologom ustaštva i gotskog podrijetla Hrvata – nije nikada zaboravio na Tomu Arhiđakona, koji je bio više učiteljem Trumbića, nego li jednog od svojih tumača, Šegvića. Jer u Kerubinu Šegviću ima mnogo od splitskog pučanskog značaja, nikada zadovoljnoga, uvijek spremnog na otpor, na pobunu, pozdravljajući sada u oduševljenju jedno uvjerenje, a poslije oprečno onome prvome. Da li je to sve iz oportunitizma ili iz organskog splitskog nezadovoljstva, koje iz oduševljenja za Slavenstvom prima širokim zanosom Srpstvo, da se odmah malo zatim okrene svom svojom snagom i impulzivnim temperamentom protiv Srpstva u naručaj Hrvatsva i Zagreba, smatrajući se čak vođom jedne revolucionarne politike, Hrvatsva. Šegvićev značaj najbolje označuje taj multipolaritet Splita: njegovo skakanje iz jednog ekstrema u drugi, slavenski negativno i mediteranski neukrotivo.⁶⁰

Pred kraj svojeg života Šegvić je očito osjećao potrebu ostaviti Splitu – rodnom gradu – nešto trajno. Tako oko 1939. godine piše Dušanu Mangeru, voditelju Gradske biblioteke, da namjerava svoju zbirku knjiga, korespondenciju i jednu Medovićevu sliku ostaviti upravo knjižnici,⁶¹ kako bi se iskupio rodnom gradu. Šegvić, naime, kao razlog navodi dug prema Splitu, smatrajući da nije „ništa za njega uradio“, što očito pokazuje i koliko je Šegvić bio opterećen Splitom, neopravdano umanjujući svoj vlastiti doprinos:

(...) Ne mogu ti kazati, kako me silno boli, da i ja, Splitsanin kao i ti, premda ti spadaš u najnoviji patricijat, a ja sam iz plebsa, nisam ničim zadužio svoj rodni grad, nisam ništa za njega uradio, što bi vrijedilo da se spomene. Valjda nisam tomu kriv ja, krive su prilike, koje su me natjerale na emigraciju iz najljepšeg kraja naše Domovine, ljepšeg nego je Italija, kako sam ponosno tvrdio 15. XI 1939. pred začudjenim Papinijem. Pošto sam potpuno uvjeren, da je isključena mogućnost da bi se ja ikada više mogao bilo čim odužiti mojemu Splitu, za kojim mi je uvijek čeznula i danas čezne nostalgijom napunjena duša, zato ti javljam ovo:

(...) Već sam davno odlučio da svoje knjige, svoje rukopise, svoju korespondenciju ostavim Gradskoj biblioteci, kojoj si otac i vodja. Osim toga ostavljam joj i uljeni portrait, što mi ga je izradio nezaboravni prijatelj Celestin Medović u najvećem naponu svoje stvaralačke snage. To je sve, moj Dušane, što neosporno imadem svoga i čim smijem raspolagati. Mojoj nećakinji Olgi Mihovilović-Šusta, koja se velikom predanošću brine za mene i njeguje sinovskom ljubavlju, naredio sam, da tako raspolaže s mojim knjigama i sa portraitom.

Valjda ne bi bilo s gorega to provesti i prije smrti. No moje su knjige dosta u neredu. Mnogo ih je osakaćenih. Istrage i premetačine mnogo su toga uništile. Ali imade još mnogo toga, što će biti od koristi onima, koji se budu trudili ako dospiju oko proučavanja posljednjih 50-60 godina naše povijesti. Osobito korespondencija je obilata. Imadem i po koje pismo „Staroga“. Veliku korespondenciju s Bulićem itd....

Javi mi karticom, jer treba štediti, jesi li primio ovo pismo, pa ćemo do prigode ući detaljnije u provedbu, ako ti pristaneš na ovu moju sinovsku ponudu Splitu.

Primi sve najbolje želje za novu godinu od tvoga staroga

D. Kerubin Šegvića, Lučanina⁶²

⁶⁰ B. RADICA, *Sredozemni povratak*, 279. Vidi također: B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 38.

⁶¹ Na kraju do toga nije došlo, jer se Šegvićeva ostavština, nakon što je 1945. konfiscirana, nalazi pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

⁶² Citirano prema: Hrvoje MOROVIĆ, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, sv. 1, Zagreb 1971., bilj. 10, 252–253.

TRAGIČAN ZAVRŠETAK

Nakon sloma NDH u svibnju 1945., Šegvić je u Zagrebu već u lipnju uhapšen te osuđen na smrt nakon brzog suđenja pred Vojnim sudom Komande grada.⁶³ Za Šegvića su se, bez rezultata, zauzeli njegovi prijatelji i kolege Svetozar Rittig⁶⁴ i đakovački biskup Antun Akšamović. I Alojzije Stepinac je prosvjedovao na postupanje nove vlasti u Hrvatskoj te se posebice osvrnuo na Šegvićev slučaj riječima:

Iako je Maršal jasno izjavio, da će svećenicima, koji nisu okrvavili svoje ruke, nego su bili samo nerazboriti, biti oprošteno, starac od 79 godina, K. Šegvić, bijaše osuđen na smrt, iako nije naveden dokaz o njegovom zločinačkom ponašanju. On bijaše osuđen kao pristaša gotske teorije o porijeklu hrvatskog naroda. To je donekle bezumna znanstvena teorija, koja jedva može biti dokazana, i on bi mogao prije biti osuđen radi slaboumnosti. Prihvatanje ove znanstvene teorije prema zdravom razumu ne opravdava osudu na smrt. Ne može se dokazati, da je profesor Šegvić poticao ljude na zločine na račun svoje teorije.⁶⁵

U *Vjesniku* se 30. srpnja 1945. objavljuje članak „Inspiratore i izvršioce nečuvenih zločina nad našim narodom i njihove pomagače stigla je zaslužena kazna“. Ondje se spominje i Šegvić, koji je svojom gotskom teorijom poticao i raspirivao „nacionalnu mržnju naroda Jugoslavije“ te time slabio njezin otpor pred agresijom fašizma.⁶⁶

III. UMJESTO ZAKLJUČKA: KULTURNI USPON MEĐURATNOG SPLITA

„Multipolaritet“ o kojem Bogdan Radica govori u vezi sa Splitom i Kerubinom Šegvićem svjedoči i o bogatoj slojevitosti kulturnog, intelektualnog, ali i radničkog života grada. Od vremena oko 1900. godine pa tijekom međuraća Split kao grad raste i postaje sve značajnije središte intelektualne i kulturne djelatnosti općenito. Ni Prvi svjetski rat nije zaustavio razvojne trendove.⁶⁷ Težački Split koji se razvija i modernizira, čiji društveni život postaje slojevitiji, nalazimo kod književnika-kroničara grada, primjerice Marka Uvodića i Ivana

⁶³ HR-HDA, Služba državne sigurnosti republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SRH, Zapisnik sa saslušanja Kerubina Šegvića, 001.16

⁶⁴ Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984., 337–338. Informaciju o Rittigu koju Radica prenosi potvrđuje i Nada Kisić-Kolanović u analizi „velikih sudskih procesa“ u Hrvatskoj od 1945. do 1948., također ističući napore Svetozara Rittiga u posredovanja između države i katoličkog klera. Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Vrijeme političke represije: ‘veliki sudski procesi’ u Hrvatskoj 1945.–1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 1, 4–5.

⁶⁵ Preuzeto iz: *Bleiburska tragedija hrvatskoga naroda* (ur. Franjo Nevistić i Vilko Nikolić), München – Barcelona 1976., 373. Usp. „Prosvjedna predstava Alojzija Stepinca“, *Stopama pobijenih. Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva „Fra Leo Petrović i 65 subraće“*, 7/2014., br. 12, 25–31.

⁶⁶ „Inspiratore i izvršioce nečuvenih zločina nad našim narodom i njihove pomagače stigla je zaslužena kazna“, *Vjesnik* (Zagreb), br. 61, 30. 6. 1945., 2.

⁶⁷ Vidi: Aleksandar JAKIĆ, „O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksančić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 13–25.

Kovačića. Branko Radica u svojim esejima u knjizi *Salona i Split* ističe kroz kraći kronološki pregled pionire „kulturno-umjetničke renesanse“ Splita, korifeje poput kipara Ivana Rendića, Tome Rosandića, Branislava Deškovića i Ivana Meštrovića, slikara Vlahe Bukovca, Celestina Medovića, Emanuela Vidovića, Mirka Račkog i Vlahe Draganje te likovnih umjetnika-karikaturista Ante Katunarića i Virgila Meneghella Dinčića, potom književnika Tresića-Pavičića, Begovića, Katalinića-Jeretova, Marjanovića, skladatelja Josipa Hatzea, arhitekata Ante Bezića i Kamila Tončića, filmskog snimatelja Josipa Karamana i brojnih drugih koji oko 1900. djeluju u Splitu.⁶⁸ Spomenuti su umjetnički i intelektualni predvodnici često jasan trag ostavljali na različitim područjima gradske kulture, svojim brojnim i višestranim aktivnostima. Iako često nisu ostajali dugotrajno vezani uz Split te su prelazili najčešće u Zagreb, ti su važni predstavnici kulturne i intelektualne elite grada, osim što su svojim djelovanjem ostali trajno povezani s gradom i Dalmacijom, ostavili dugoročno vrijedan trag. Iza njih su ostali listovi, časopisi, novine, krugovi, društva. Oko 1900. godine uspostavljaju se komunikacijski tokovi i dijaloški prostori, kritički intelektualno-kulturni krugovi koji, riječju Krune Prijatelja, djeluju sinkrono⁶⁹ i unutar kojih se razvijaju različite generacije splitskih intelektualaca. One će tijekom međuratnog razdoblja, kao i vremena Drugog svjetskog rata i poslijeraća, uvelike obilježiti Split.

Kako objasniti taj uspon, koji se odvija usporedno s velikim političkim promjenama i još važnije, pored Velikog rata 1914. – 1918. godine? Dakako, teorijski okvir koji se nalazi gotovo trenutno pri ruci je klasična uzročno-posljedična povezanost politike, ekonomije i kulture. Dakle, kulturni i intelektualni uspon potaknut promicanjem političkog statusa jednog grada i njegovim ekonomskim probitkom: takvo objašnjenje pronalazimo diljem urbane povijesti srednjoeuropskih ili mediteranskih gradova, od gotičkog Münchena i baroknog Beča, do Genove 13. ili Valencije 15. stoljeća. Isto bismo mogli zaključiti i u slučaju Splita: njegov uspon koincidira s uspostavom talijanske vlasti u Zadru nakon raspada Austro-Ugarske, kada Split postaje upravno središte Dalmacije. Međutim, povjesničarka Zdravka Jelaska Marijan upozorava na jednostranost takve interpretacije. Osim što je Split odabran za upravno središte u sklopu nove države 1918. još i prije talijanske okupacije Zadra, čime je izbor samo postao neminovan, Jelaska Marijan navodi važne trendove koji se već krajem 19. stoljeća uočavaju u razvoju Splita: od političkog života, društvene slojevitosti, razvoja obrazovnog sustava i modernizacije grada koja utječe na svakodnevicu, sve do gospodarskih čimbenika, razvoja splitske luke i prometnica. Jelaska Marijan također upozorava na položaj Rijeke i Trsta kao lučkih jadranskih gradova koji nakon Prvog svjetskog rata opadaju u odnosu na Split.⁷⁰ Na takvo razmišljanje nadovezuje se izjava Miljenka Smoje, koji će početak značajnih promjena u intelektualnom životu Splita smjestiti također oko 1900. godine, objašnjavajući da se u to vrijeme splitski studenti obrazuju izvan Dalmacije

⁶⁸ Branko RADICA, *Salona i Split. Epizode iz prošlosti*, Split 1985., 237–243. O dinamici splitskog kulturnog života vidi između ostalih radova i: Ivana TOMIĆ FERIĆ, „Glazbenička aktivnost Ante Katunarića u Splitu početkom 20. stoljeća“, *Kulturna baština*, 37/2011., 419–444; Duško KEČKEMET, *Likovna umjetnost u Splitu 1900.–1941.*, Split 2011.

⁶⁹ Kruno PRIJATELJ, „Likovna umjetnost u Dalmaciji u doba narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik* (ur. Jakša Ravlić), Zagreb 1969., 276–277.

⁷⁰ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 479–483.

u Grazu, Beču ili Pragu, a po povratku u Split donose značajne novine – znanje i naročito sport – koji mijenjaju „ustaljeni ritam“ grada, „odnose [grad, odnosno ljude] u svijet“.⁷¹

Dakle, pred kraj 19. stoljeća modernizacijom i razvitkom grada stvaraju se uvjeti, od škola sve do kulturnih društava i javnih prostora komunikacija (naročito Hrvatski dom 1908.), koji će od Splita učiniti važno hrvatsko kulturno središte. Osim toga, obrazovani sloj književnika, umjetnika, arhitekata, arheologa i drugih stručnjaka, koji su školovani po različitim zapadnim i srednjoeuropskim središtima, aktivno sudjeluju s jedne strane kao prenositelji modernosti i modernih tendencija, a s druge strane naučeno znanje i stečena iskustva nastoje primijeniti na specifičan mediteransko-dalmatinski ambijent.

Pored tih „unutarnjih“ razvojnih faktora, koji su upravo od Splita učinili važno dalmatinsko središte, nameću se i „vanjski“ faktori koji utječu na kulturu i intelektualni život na prijelazu stoljeća. Nekoliko različitih historiografskih pristupa nude pomoć u rješavanju ovog pitanja. Fernand Braudel je davno uočio, proučavajući povijest Mletačke Republike, kako političko opadanje jedne moćne države često izaziva svojevršno preslagivanje snage s politike na kulturu.⁷² Takvo shvaćanje je potom prilagođeno pitanju Habsburške Monarhije s kraja 19. i početkom 20. stoljeća, što pokazuju između ostaloga Emil Brix⁷³ i Ernst Hanisch. Hanisch dapače predlaže nekoliko mogućih rješenja u pitanju kako Beč postaje središte kulture i modernosti unutar politički oslabjelog imperija: od spomenute Braudelove teze do naglašavanja postojanja slojevitih, ali raznovrsnih društveno-kulturnih, multinacionalnih miljea i s time povezane krize identiteta u Austro-Ugarskoj.⁷⁴ Dodatni odgovor što ga okvir Habsburške Monarhije s kraja 19. stoljeća nudi, svakako je bijeg građanstva od izuzetno kompleksne, ali često inertne političke situacije, okretanje kulturi i umjetnosti kao prostoru izražavanja novih tendencija, modernosti i avangardnosti, nasuprot okoštalom političkom sustavu reprezentiranom u državnoj birokraciji.⁷⁵ Teza na taj način pokriva ne samo Beč kao logično središte Monarhije, već i druge manje centre ili čak poluperiferiju, od očitih Praga i Budimpešte sve do Bratislave, Lavova, Zagreba itd. Taj se zaključak izuzetno dobro uklapa i u primjer Splita: Branko Radica uočiti će da kulturni procvat i „kulminacija političke konfuzije“ koincidiraju.⁷⁶

Napravi li se odmak i od „habsburškog okvira“, nailazi se i na razmišljanja britanskih povjesničara formulirana oko tzv. efekta ili fenomena prijelaza stoljeća. Asa Briggs i Daniel Snowman, između ostalih, ističu kako simbolika prijelaza stoljećā *fin de siècle* ima u dugoročnoj perspektivi snažan utisak na predvodnike razdoblja, jer unatoč činjenici da je kalendarsko vrijeme umjetna tvorevina, svijest o prijelazu, promjeni i novome tjera na

⁷¹ Iz intervjuja Selme Katunarić s Miljenkom Smojom (www.youtube.com/watch?v=TuPqo6ym9xo).

⁷² Fernand BRAUDEL, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, Zagreb 1997., 425. Vidi i druga Braudelova djela o Veneciji i Mediteranu.

⁷³ Emil BRIX, „The Role of Culture in the Decline of European Empires“, *The Decline of Empires* (ur. Emil Brix i dr.), München 2001., 9–20.

⁷⁴ Ernst HANISCH, *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien 2005., 247–251.

⁷⁵ *Isto*, 250.

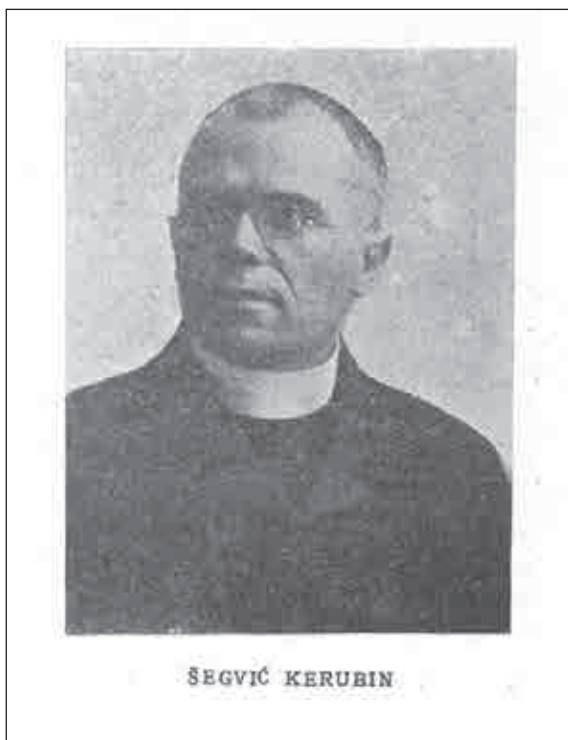
⁷⁶ B. RADICA, *Salona i Split*, 234–237.

premišljanja o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, nudi čitav niz retrospektivnih, introspektivnih i autoanalitičkih preispitivanja koja utječu na mentalitet vremena.⁷⁷

Zaokružujući navedene teze i teorije o kulturnom procvatu gradova Habsburške Monarhije s kraja 19. stoljeća nameće se ponovno jedna brodelijanska perspektiva, u ovom slučaju usmjerena na kulturnu povijest gradova u najširem smislu, uključujući intelektualni život, mreže komunikacija, krugove utjecaja. Ta perspektiva upozorava prije svega na prostorne aspekte, povezujući u jednom mahu Split s ostalim dalmatinskim „središtima“, primjerice Zadrom i Dubrovnikom, ali i šire, s dijelovima Monarhije, naročito Bečom i Pragom te Italijom, ali i Srbijom i Crnom Gorom – kao mediteranskim i srednjoeuropskim prostorom formiranja i artikuliranja intelektualnih krugova. Ona međutim ukazuje i

na dugoročne procese i mentalitete na koje političke promjene doduše utječu, ali ne predstavljaju nužno prekretnice. Razdoblje oko 1900. i međuratni period, unatoč bitnim političkim i gospodarskim lomovima, povezano je upravo nastavkom kulturno-umjetničke i intelektualne dinamike uspostavljene u habsburškom periodu: na primjerima Beča, Praga, ali vrlo očito i Zagreba i Splita uočavaju se razvojni obrasci, odnos prema modernizaciji i modernom, mentaliteti i okviri djelovanja koji nameću vlastiti vremenski kontinuitet. Hrvatski intelektualci, koji su nakon 1918. godine u političkom smislu konfrontirani s različitim novim kategorijama i problemskim kompleksima, često pritom primjenjuju rješenja, pristupe, principe i zaključke koje vuku iz svojeg formativnog razdoblja, iz prijašnjih iskustava i načina djelovanja ili razmišljanja. Na taj se način, uz očito skrivene kontinuitete, otkrivaju i kojekakve logičke nedosljednosti, obilježavajući dodatno te intelektualce i gradove u kojima djeluju i koji su ih formirali. Split se kao urbani dalmatinski prostor pokazao kao jedno od takvih središta, koje u kontinuitetu raste i napreduje, razvija svoje intelektualne mreže od razdoblja pred kraj 19. stoljeća pa sve do i tijekom međuratnog perioda.

To je kontekst unutar kojega i Kerubin Šegvić djeluje u Splitu, ali i izvan Splita. On obrazovanje stječe na različitim mjestima (Zadar, Zagreb, Beč), djeluje diljem istočnog

Sl. 7. Fotografija Kerubina Šegvića objavljena u publikaciji *Znameniti i zaslužni Hrvati* (Zagreb, 1925.)

⁷⁷ Asa BRIGGS – Daniel SNOWMAN, *Fins de Siècle. How Centuries End 1400–2000*, New Haven – London 1996. Vidi također: Mikuláš TEICH – Roy PORTER, *Fin de Siècle and Its Legacy*, Cambridge 1993.

Jadrana (Zadar, Trst, Kotor, Dubrovnik, Šolta, itd.) i šire (Sarajevo, Zagreb). Kao osoba klasične naobrazbe, bečki student arheologije i štovatelj odnosno poznavatelj talijanske kulture, Šegvić će u dinamiku Splita oko 1900. i međuratnog grada unositi i sudjelovati u brojnim svakidašnjim temama kulturnog života grada. Na njega utječu klerikalni pravaški mislioci 19. stoljeća koji su povezivali politiku i kulturu, shvaćali znanost i umjetnost kao još jedan od modusa prenošenja legitimacijskih političkih poruka, programa i ideologija. Šegvić će se tijekom svojeg djelovanja kao povjesničar, arheolog, novinar, političar i književnik često vraćati u Split, ponekad dulje, ponekad tek u prolazu. On će, unatoč tome što u posljednjim desetljećima života djeluje gotovo isključivo u Zagrebu, kao i brojni drugi predstavnici intelektualnog života Splita, biti trajno prisutan, kako u diskursu vremena, tako i u općenitom kulturnom razvoju.

THE CITY AS A PLACE OF FORMATION OF THE INTELLECTUAL: KERUBIN ŠEGVIĆ AND SPLIT

In the richly nuanced cultural and intellectual circles in interwar Split one can discern a connection with the legacy of the fallen Austro-Hungarian Monarchy. In spite of the political rise of Split as the new administrative centre of Dalmatia after 1918, there is a continuity with the turn of the century period noticeable precisely in intellectual life. Kerubin Šegvić belongs to those persons in Split scientific, political and public life whose work sought to tie together the political, intellectual and cultural spheres, opening and even creating controversial problems. As a public person, Šegvić was active in different circles in Split, as a close collaborator of don Frane Bulić, as a prominent member of the Croatian Party of Rights, and as a writer, newspaper critic, and later editor. At the same time, he was often a target of criticism, and sometimes mockery in his native Split, and many prominent intellectuals engaged in fierce scientific and political polemics with him (Fran Galović, Antun Gustav Matoš, Miroslav Krleža, August Cesarec, etc.). This intellectual and historical portrait reveals different segments of Šegvić's ideologies in his political and scientific statements, and especially the changes that marked him from his early association with the Croatian Party of Rights in the 1890s to his losing his life in 1945.

Key words: Kerubin Šegvić, intellectual, Split, city, polemics, criticism

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv (Zagreb)

HR-HDA, Služba državne sigurnosti republikkog sekretarijata za unutrašnje poslove SRH, Zapisnik sa saslušanja Kerubina Šegvića, 001.16

Državni arhiv u Zagrebu (Zagreb)

DAZG 849, osobni fond Ivan Peršić, „Fanatici i realisti, kompromisanti i ekstremisti u hrvatskoj politici najsudbonosnijih trideset godina od 1914/15 do 1944/45“, kutija 1.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica (Zagreb)

NSK, R-7982, B-b, 5-6, Pismo Krunoslava Bege Kerubinu Šegviću od 31. 12. 1931.

NSK, R-7982, B-b, 51-57, Iz pisma Vinka Lozovine Kerubinu Šegviću od 19. 9. 1940.

NSK, R-7982, B-b, 113, pismo Ive Tartaglije Kerubinu Šegviću od 11. 4. 1927.

Objavljeni izvori

Agramer Zeitung (Zagreb), 1909. – 1910.

Duje Balavac (Split), 1911.

Glas Matice hrvatske (Zagreb), 1907., 1909.

Hrvatska (Zagreb), 1907.

Hrvatski borac (Zagreb), 1922.

Hrvatska država (Zagreb), 1918.

Hrvatsko kolo (Zagreb), 1908.

Hrvatski list (Osijek), 1926. – 1927.

Hrvatska obzorja (Split), 1996.

Hrvatska smotra (Zagreb), 1934., 1936. – 1937.

Hrvatska straža (Zagreb), 1939.

Javnost (Beograd), 1936.

Mladost (Zagreb), 1925.

Solinska kronika (Solin), 2010.

Večernji list (Zagreb), 1969.

Vjesnik (Zagreb), 1945.

Cherubin ŠEGVIĆ, „Chronologie des Évêques de Salone suivie de la Chronologie des Archevêques de Spalato“, *Analecta Bollandiana*, sv. 33, 1914., 265–274.

Cherubin ŠEGVIĆ, *Na solinskih rusevinah. Pripoviest iz staro-kršćanske dobe u Solinu*, Zagreb [s.a.].

Cherubin ŠEGVIĆ, „Život i djela Evgenija Kumičića“, u: Eugen KUMIČIĆ, *Jelkin bosiljak. Pripoviest iz istarskoga života*, Zagreb 1905.

Cherubino ŠEGVIĆ, „Iscrizione sepolcrale di Elena, figlia di Tomislavo, regina croata“, *Supplemento al 'Bullettino di archeologia e storia dalmata'”, 1902., br. 4–5, 1–21.*

Kerubin ŠEGVIĆ, *Gramatika talijanskog jezika u dvadeset i pet lekcija sa praktičnim dodatkom*, Zagreb [1927.]; drugo izdanje: Zagreb 1941.

Kerubin ŠEGVIĆ, *Luka Botić. Njegov život i njegova djela*, Zagreb 1930.

K[erubin] Š[EGVIĆ], *Talijansko trgovačko dopisivanje – Corrispondenza commerciale italiana*, Zagreb [s.a.].

Kerubin ŠEGVIĆ, *Toma Splićanin. Državnik i pisac 1200.–1268.*, Zagreb 1927.

Kerubin ŠEGVIĆ, *Vjera Vidova ili religija Srba i Hrvata*, Split 1899.

Kerubin ŠEGVIĆ, *Vodič kroz Rim i okolicu*, Zagreb 1925.

Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung Kunst- und Historischen Denkmale, Wien 1904.

Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Srba, Hrvata i Slovenaca: 14. redovni sastanak, Zagreb 1919.

Literatura

- Tomislav BRANĐOLICA, „Društvena raslojavanja u međuratnom Splitu: jedna povijest odozdo“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 27–40.
- Fernand BRAUDEL, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, Zagreb 1997.
- Asa BRIGGS – Daniel SNOWMAN, *Fins de Siècle. How Centuries End 1400–2000*, New Haven – London 1996.
- Emil BRIX, „The Role of Culture in the Decline of European Empires“, *The Decline of Empires* (ur. Emil Brix i dr.), München 2001., 9–20.
- Frane BULIĆ, *Izabrani spisi*, Split 1984.
- André BURGUIÈRE, *The Annales School. An Intellectual History*, Ithaca – London 2009.
- Stefan COLLINI, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, Oxford 2006.
- Josip DUKIĆ, „Istraživanje i objavljivanje salonitanskih kršćanskih natpisa“, *Tusculum*, 2/2009., br. 2, 173–204.
- Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. 1: *Izvori*, Zagreb 1973.
- Ernst HANISCH, *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien 2005.
- Iskra IVELJIĆ, *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb 2007.
- Aleksandar JAKIR, „O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 13–25.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Duško KEČKEMET, *Likovna umjetnost u Splitu 1900.–1941.*, Split 2011.
- Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Vrijeme političke represije: ‘veliki sudski procesi’ u Hrvatskoj 1945.–1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 1, 1–23.
- Zvonko KOVAČ, „Tumačenje i prikazivanje intelektualaca-umjetnika danas“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 107–121.
- Ivan KOVAČIĆ, *Smij i suze starega Splita*, Pennsylvania 1970.
- Friedrich LINGER – Klaus TENFELDE (ur.), *Die europäische Stadt im 20. Jahrhundert. Wahrnehmung – Entwicklung – Erosion*, Köln – Weimar – Wien 2006.
- Saša LJUBIČIĆ, „Bettize nisu napustili Split zbog partizana“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 24. 11. 2004. (<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20041124/temedana01.asp>).
- F. W. MAITLAND, *Township and Borough*, Cambridge 1898.
- Vesna MIOVIĆ – Nikša SELMANI, „Turska kancelarija i Acta Turcarum od vremena Dubrovačke Republike do danas“, *Anali Dubrovnik*, 45/2007., 235–284.
- Hrvoje MOROVIĆ, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, sv. 1, Zagreb 1971.
- Krešimir NEMEC, *Čitanje grada. Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 2010.
- Franjo NEVISTIĆ – Vilko NIKOLIĆ (ur.), *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, München – Barcelona 1976.

- Božidar PETRAČ, „Svestranost i neujednačenost opusa Kerubina Šegvića“, u: Kerubin ŠEGVIĆ, *Aporije književnosti i povijesti*, Zagreb 2013., 7–92.
- Kruno PRIJATELJ, „Likovna umjetnost u Dalmaciji u doba narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik* (ur. Jakša Ravlić), Zagreb 1969., 472–485.
- „Prosvjedna predstava Alojzija Stepinca“, *Stopama pobijenih. Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva „Fra Leo Petrović i 65 subrača“*, 7/2014., br. 12, 25–31.
- Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona 1974.
- Bogdan RADICA, *Sredozemni povratak*, München – Barcelona 1971.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984.
- Branko RADICA, *Salona i Split. Epizode iz prošlosti*, Split 1985.
- Nikola RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb 1996.
- Mikuláš TEICH – Roy PORTER, *Fin de Siècle and Its Legacy*, Cambridge 1993.
- Ivana TOMIĆ FERIĆ, „Glazbenička aktivnost Ante Katunarića u Splitu početkom 20. stoljeća“, *Kulturna baština*, 37/2011., 419–444.
- Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925.*, Zagreb 1925.

Televizijski intervju

Intervju Selme Katunarić s Miljenkom Smojom (www.youtube.com/watch?v=TuPqo6ym9xo).

18.
PRILOZI POLITIČKOJ, KULTURNOJ
I INTELEKTUALNOJ HISTORIJI
SPLITA U DOBA BANOVINE
HRVATSKE (1939. – 1941.)

Matko Globačnik

UDK: 930.85(497.5 Split)“1939/1941“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Sporazum Cvetković – Maček iz kolovoza 1939. uspostavio je autonomnu Banovinu Hrvatsku unutar Kraljevine Jugoslavije. Nove političke okolnosti uvjetovale su drugačiji položaj Splita u državi te drugačiji odnos snaga između i unutar političkih stranaka snažnije prisutnih u gradu, što se jasno vidjelo u sukobu hrvatskog (nacionalnog) i jugoslavenskog identiteta te jačanju novih tendencija među srpskim stanovništvom u splitskome zaleđu. Istodobno izbijanje Drugoga svjetskoga rata u Europi donijelo je ekonomske teškoće nerazvijenome dalmatinskome središtu, što se pokazalo kao plodno tlo za djelovanje lokalnih komunista. Takve su se političke konstelacije odražavale na djelovanje splitskih umjetnika, intelektualaca i kulturnih radnika, kojih je u gradu bio nemali broj. Split je unatoč teškim prilikama pokazivao znakove razvoja, pogotovo u osnivanju novih udruženja, kulturnih institucija te u izgradnji novih građevina.

Ključne riječi: Split, Banovina Hrvatska, Kraljevina Jugoslavija, politička historija, kulturna historija, intelektualci

UVOD

Kratko razdoblje u kojemu je Split bio unutar Banovine Hrvatske u historiografiji se uglavnom obrađivao kao dio tematski opširnijih pregleda, poput povijesti grada ili regije u čitavom međuratnom periodu.¹ Međutim, zbog specifičnih okolnosti unutar i izvan Kraljevine Jugoslavije od kolovoza 1939. do travnja 1941., prilike u gradu bile su poprilično drugačije od onih koje su obilježavale prethodna razdoblja, što je zasebna tema

¹ Usporedi Aleksandar JAKIĆ, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999., 427–443; Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 140–142.

kojoj se ipak posvetio manji broj radova.² Dinamičan politički, kulturni i intelektualni život Splita neposredno prije Drugoga svjetskoga rata još nije doživio svoju primjerenu valorizaciju. Stoga je cilj ovoga rada prikazati glavne crte političkog i kulturnog stanja Splita te naznačiti tok intelektualnog stvaralaštva u gradu u tome vremenu. U prikazu političkog stanja fokus je na konstelacijama unutar i između stranaka snažnije prisutnih u gradu, što se istražuje prvenstveno kroz tadašnji tisak, a unutarnjopolitičko stanje stavlja se u kontekst zbivanja u Jugoslaviji i svijetu. U okviru takvih političkih zbivanja ocrtava se onovremeni kulturni razvoj i intelektualno stvaralaštvo u Splitu, koje još nije detaljnije istraženo. Kratki pregled djelatnosti istaknutih splitskih umjetnika i intelektualaca te prikaz stvaranja novih kulturnih institucija i revitaliziranja starih na temelju arhivske građe i tiska mali je prilog toj temi.

POLITIČKE KONSTELACIJE

Topli se kolovoz te sudbonosne 1939. godine primicao kraju, a Split je bio pun stranih turista, koji su se posljednjih mjeseci slijevali u taj mediteranski grad.³ Ipak, stalne političke mijene, koje kroničari ne propuštaju suhoparno bilježiti, nikada ne prestaju pa je i tada to politički uvijek temperamentno i šareno „velo misto“ živjelo u iščekivanju konačnog sporazuma glavnih predstavnika Hrvata i Srba u Jugoslaviji.⁴ Kada je Sporazum 26. kolovoza službeno postignut između predsjednika Hrvatske seljačke stranke (HSS) Vladka Mačeka i premijera Dragiše Cvetkovića iz Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) uspostavljajući Banovinu Hrvatsku, to je bila prilika za još jedno razmatranje i (re)interpretaciju nedavne povijesti političkih afilijacija raznih slojeva splitskog građanstva.⁵ Ključni je problem bila konsolidacija nacionalnog tj. hrvatskog i jugoslavenskog identiteta. To nije bila hrvatska ili splitska posebnost, nego zapravo jedno od najvažnijih i gotovo nerazrješivih pitanja za sve narode u Kraljevini Jugoslaviji, ali je u Splitu to pitanje, zbog položaja i povijesti grada, imalo svoje specifičnosti.

S jedne strane, uspostava Banovine Hrvatske bila je za mnoge pristaše Sporazuma prilika da se jače naglasi centralna uloga Splita u hrvatskoj kulturi i nacionalnom identitetu. Hrvatske su trobojnice zalepršale u gradu i na Marjanu, vršila su se preimenovanja kulturnih institucija, istaknuti su intelektualci držali predavanja, poput ekonomista Rudolfa Bičanića o zainteresiranosti Zagreba za ekonomske potrebe Splita ili povjesničara Josipa Nagya o nerazdruživoj povezanosti Dalmacije i Hrvatske, koja je u Banovini Hrvatskoj doživjela

² Kao jedan od rijetkih takvih radova usp. Fikreta JELIĆ BUTIĆ, „Banovina Hrvatska. Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939.–40. godine“, *Slobodna Dalmacija* (Split; dalje: *SD*), br. 14313 – br. 14330, 6. – 23. 10. 1990.

³ „Trebalo regulirati ljetne večernje priredbe“, *Novo doba* (Split; dalje: *ND*), br. 179, 2. 8. 1939., 5; „Veliki priliv stranaca u Splitu“, *ND*, br. 179, 2. 8. 1939., 6.

⁴ „Pripremanje sporazuma sa Hrvatima glavni zadatak vlade g. Dragiše Cvetkovića“, *ND*, br. 32, 7. 2. 1939., 1.

⁵ „Prihvaćen predlog o rješenju hrvatskog pitanja“, *ND*, br. 199, 25. 8. 1939., 1; „Prva vlada narodnog sporazuma“, *Hrvatski glasnik* (Split; dalje: *HG*), br. 200, 26. 8. 1939., 2; „Nova vlada sporazuma“, *ND*, br. 200, 26. 8. 1939., 1; „Historijske odluke o izvršenju sporazuma“, *ND*, br. 200, 26. 8. 1939., 2.

Sl. 1. Ministri nove vlade u objektivu splitskog fotografa: „Pred hotelom ‘Toplice’ sakupili su se svi ministri i tu su ih fotografirali brojni fotografi i novinski fotoreportereri. Među ostalima snimao je i splitski fotograf g. Ante Borović.“

„prirodan završetak procesa“.⁶ Takav je determinizam čitavu hrvatsku prošlost interpretirao kao borbu dviju struja u kojoj je „narodna“ pobijedila kroz konačno „sjedinenje Dalmatinske sa Panonskom Hrvatskom“, što se često provlačilo kroz splitski tisak kao jedno od glavnih postignuća Sporazuma.⁷ Prvi Božić nakon uspostave Banovine Hrvatske slavio se „u slobodi (...) jer je svanula zora“ koje nije bilo kada je zemljom „vladala bol“.⁸

Istodobno je počelo oštrije obračunavanje s poraženim političkim protivnicima i slobodnije formiranje hrvatskoga martirologija. Šuškalo se o mučenjima i zlostavljanjima na policiji za vrijeme „prošlih režima“, a slučaj Milana Šufflaya uskrsnuo je kroz obnovu procesa njegovim ubojicama.⁹ Kako se u Splitu formirala Ispostava Banske vlasti, s primjetnim se zadovoljstvom opširno izvještavalo o smjeni dotadašnjih lokalnih vlasti i činovnika, kojima se i javno prijetilo jer su „zasnovali svu svoju karijeru“ na sabotazi i uroti „proti hrvatskog naroda“.¹⁰ Dok je nekima sunce zalazilo, drugi su se nadmetali da u novim politič-

⁶ „Hrvatske zastave zalepršale na Marjanu“, *ND*, br. 209, 5. 9. 1939., 5; „Stara splitska Čitaonica povratila je društvu svoje hrvatsko ime“, *ND*, br. 243, 9. 10. 1939., 5; „Konferencija dra Rudolfa Bičanića“, *ND*, br. 264, 30. 10. 1939., 6; „Dalmacija i Hrvatska“, *ND*, br. 270, 5. 11. 1939., 7.

⁷ Rudolf PEDERIN, „Osvrt na sporazum“, *ND*, br. 230, 20. 1. 1940., 2.

⁸ F. D. MARUŠIĆ, „Novi Božić u Slobodnoj Hrvatskoj“, *ND*, br. 319, 25. 12. 1939., 2.

⁹ „Mučenja na policiji“, *ND*, br. 234, 30. 9. 1939., 6; „Istraga o umorstvu dra Šufflaya“, *ND*, br. 243, 9. 10. 1939., 2; „Razotkriva se tajna umorstva pok. dra Šufflaya“, *ND*, br. 247, 13. 10. 1939., 2.

¹⁰ Vidi npr. „Promjene u činovništvu Dalmatinske Hrvatske“, *ND*, br. 232, 28. 9. 1939., 3; „Opomena onima, koji je trebaju!“, *HG*, br. 202, 29. 8. 1939., 6.

kim okolnostima baš njih jače obasja. Tako su se u veljači 1940. jedina dva dnevna lista u Splitu, nezavisno *Novo doba* i službeno glasilo HSS-a *Hrvatski glasnik*, prepirala oko toga tko je štitio lokalne činovnike za vrijeme diktature i promovirao „nehrvatska (...) sokolska“ društva u Splitu. Dok je *Hrvatski glasnik* napadao *Novo doba* da zbog svoje probitačnosti štiti gradonačelnika Stjepana Spalatina, dotle je *Novo doba* optuživalo *Hrvatski glasnik* da promovira bivšeg gradonačelnika i nekadašnjeg bana Ivu Tartagliu koji je sve do nedavno zastupao kraljevu diktaturu i unitarizam i koji je oštro govorio protiv HSS-a da bi tek nakon Sporazuma „okrenuo barjak“. ¹¹ Rasprava je nastavljena u kolovozu iste godine u obliku razmirice dvaju istaknutih suradnika tih dnevnih listova, odvjetnika Rudolfa Pederina i problematičnog HSS-ovca Paška Kaliterne. Oni su se međusobno optuživali oko toga tko je bio pravi branitelj Vladka Mačeka, njegove stranke i hrvatskog seljaštva općenito u vrijeme kada su oni bili u nemilosti režima. Kaliterni to nije bio prvi sukob. Osim što je izazivao nesuglasice s vođom Samostalne demokratske stranke (SDS) u Splitu Ljubom Leontićem, i u samome splitskome HSS-u stvorio je rascjep već u listopadu 1939. godine pa se čitavo članstvo podijelilo na dvije struje, jednu koja je podržavala Josipa Berkovića i drugu koja je podržavala Kaliternu. ¹² Sve je to jasno pokazalo slabost vodstva HSS-a da u Splitu disciplinira vlastite redove (u koje su se uvukli radikalni elementi poput ustaša i komunista) i homogenizira različita mišljenja sklona njezinoj politici. ¹³

Vodstvo Banovine Hrvatske ipak je pokušavalo biti kohezijska snaga u okupljanju hrvatskih nacionalnih strujanja te je nakon Sporazuma smatralo HSS pobjednikom i vrhuncem hrvatskog političkog razvoja. Maček je imao neprijepornu ulogu – prvi i jedini rođendan „mudrog Vođe hrvatskog naroda“ i nasljednika „velikog Učitelja blagopokojnog Stjepana Radića“ proglašen je „danom slobode“ te se svečano slavio u Splitu „u obnovljenoj hrvatskoj domovini“. ¹⁴ Stranka je kao isključivi pretendent na narodno vodstvo u svoju tradiciju uklopila ključne nacionalne političke ideologije iz prošlosti kako bi eliminirala političke protivnike. Tako je stranačka mladež redovito organizirala zadušnice za utemeljitelje pravaštva, Antu Starčevića i Eugena Kvaternika, slaveći „krvlju otkupljenu Hrvatsku“ i pozivajući na složno izgrađivanje države protiv onih koji „među nama (...) svojim radom odigravaju izdajničku ulogu“, tj. protiv malobrojnih ustaša kojima su na čelu stajali odvjetnici Ivo Cuzzi i Edo Bulat. ¹⁵ U gradu snažan odjek prve godišnjice smrti vrlo respektiranog

¹¹ „Izjava dra Spalatina“, *HG*, br. 39, 16. 2. 1940., 6; „Još oko jedne izjave“, *ND*, br. 40, 17. 2. 1940., 6; „Uzaludno izmotavanje“, *HG*, br. 41, 19. 2. 1940., 6; „Hrvatski Glasnik i Novo Doba“, *ND*, br. 42, 20. 2. 1940., 6.

¹² F. JELIĆ BUTIĆ, „Banovina Hrvatska (...): Sukob u splitskom HSS-u“, *SD*, br. 14323, 16. 10. 1990., 27.

¹³ Rudolf PEDERIN, „Moj drugi odgovor Pašku Kaliterni“, *ND*, br. 198, 22. 8. 1940., 6; „Povodom jedne Batrakomihomahije“, *Narodni list* (Split; dalje: *NL*), br. 33, 22. 8. 1940., 1; „Izmirenje gg. P. Kaliterne i A. Matijevića“, *Nova tribuna* (Šibenik; dalje: *NT*), br. 629, 5. 4. 1940., 3; „Sukob između HSS i Hrvatskog Glasnika“, *NT*, br. 629, 5. 4. 1940., 3; „Frankovci i komunisti i HSS“, *NT*, br. 660, 27. 11. 1940., 3; A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 440.

¹⁴ „Hrvatski Split slavi 20 i 21 srpnja svoga Vođu“, *ND*, br. 167, 17. 7. 1940., 4; Paško KALITERNA, „Dan hrvatske slobode“, *HG*, br. 170, 20. 7. 1940., 1.

¹⁵ „Za dra Eug. Kvaternika“, *ND*, br. 248, 14. 10. 1939.; „Zadušnice i komemoracija za E. Kvaternika“, *ND*, br. 254, 20. 10. 1939., 6; „Zadušnice za A. Starčevića“, *ND*, br. 53, 4. 3. 1940., 6; A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 440; F. JELIĆ BUTIĆ, „Banovina Hrvatska (...): Povjerljivi izvještaji“, *SD*, br. 14314, 7. 10. 1990., 25.

splitskog političara Ante Trumbića pokazao je politiku sjećanja HSS-a, tako da je Trumbićev udio u stvaranju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca bio gotovo potpuno prekrit isticanjem njegove borbe za slobodu i jedinstvo Hrvata te njegovim kasnijim savezništvom s Radićem i Mačekom.¹⁶

Međutim, takvo je političko usmjerenje došlo u konflikt s prošlom realnošću i političkom sadašnjošću te širim jugoslavenskim identitetom. Unatoč snažnim riječima o slobodi i domoljublju, Banovina Hrvatska još je uvijek, naravno, bila dio Kraljevine Jugoslavije, a time je dijelila njenu povijest i probleme. Novine su izvještavale o godišnjicama smrti pokojnog kralja Aleksandra Karađorđevića, a datumi ulaska srpske vojske u Split (20. 11. 1918.) i ujedinjenja (1. 12. 1918.) i dalje su se slavili.¹⁷ Paradoksalna je bila koegzistencija takvih konfliktnih politika sjećanja. One su istodobno slavile mučeničke borbe potpuno suprotstavljenih orijentacija poput Radića, Šufflaya i Aleksandra, ujedinjenje i oslobođenje, slobodnu Hrvatsku i slobodnu Jugoslaviju. Kroz splitski je tisak vidljivo da je HSS-ova strategija bila ukloniti ta proturječna teleološkom interpretacijom povijesnih događaja, kao dio trnovitog, ali ipak napredujućeg procesa koji se kretao prema konačnoj svrsi, potpunom rješenju hrvatskog pitanja, kojim bi Hrvatska postala jamac stabilnosti Jugoslavije. Tako je ujedinjenje 1. 12. 1918. imalo svoj smisao jedino utoliko što je bilo prijelazni stupanj prema uspostavi Banovine Hrvatske, ali je samo po sebi tadašnje stanje bilo neodrživo. Po banu Ivanu Šubašiću, tek je Sporazum omogućio da Hrvatska stoji na braniku Jugoslavije jednako kao što je i Jugoslavija Sporazumom postala stvarni jamac sigurnosti Hrvatske.¹⁸ Ipak, takva interpretacija nije mogla izbrisati desetljeća sukoba između pobornika različitih političkih orijentacija, što se obilno koristilo u javnim polemikama radi diskreditiranja protivnika. Najbolja je ilustracija konfliktne politike sjećanja članak u *Novome dobu* o istrazi ubojstva Milana Šufflaya, pokraj kojega je bio članak pun pijeteta o kralju Aleksandru, najodgovornijem za Šufflayevo ubojstvo.¹⁹

Pokušaj tendencioznog korištenja i sintetiziranja različitih političkih ideologija iz prošlosti radi legitimacije nikako nije bio karakterističan samo za HSS. Ako su listovi nakloni toj stranci ponekad i dolazili u konflikt, za *Narodni list*, službeno glasilo opozicijske Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) za primorske krajeve, čiji je prvi broj izašao u studenom 1939. u Splitu, može se reći da je stalno bilo primorano polemizirati s novinama iz cijele Jugoslavije.²⁰ Kao nepokolebani jugoslavenski nacionalisti, unatoč rasulu svoje stranke, urednik lista i bivši ministar Budislav Grga Anđelinović te njegovi suradnici, poput Uroša

¹⁶ „Dr Ante Trumbić“, *ND*, br. 283, 18. 11. 1939., 1; „Split se je dostojno odužio uspomeni svog prvoborca za slobodu Hrvatske“, *HG*, br. 271, 20. 11. 1939., 6.

¹⁷ „Pomen blagopokojnom Kralju Aleksandru“, *ND*, br. 243, 9. 10. 1939., 2; „Proslava 1 prosinca“, *ND*, br. 285, 2. 12. 1940., 6; „Proslava dana ulaska srpske vojske u Split“, *NT*, br. 611, 24. 11. 1939., 3; „Split za Kraljem Mučenikom“, *NT*, br. 655, 18. 10. 1940., 3.

¹⁸ „1 prosinca“, *ND*, br. 284, 30. 11. 1940., 2.

¹⁹ „Istraga o umorstvu dra Šufflaya“, *ND*, br. 243, 9. 10. 1939., 2; „Pomen blagopokojnom Kralju Aleksandru“, *ND*, br. 243, 9. 10. 1939., 2.

²⁰ Usporedi npr. „Polemika“, *NL*, br. 2, 7. 11. 1939., 7; „Polemika sa ‘Hrvat. Glasnikom’“, *NL*, br. 4, 23. 11. 1939., 3. Općenito o JNS u Banovini Hrvatskoj vidi Krešimir REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939–1941.“, *Kolo*, 17/2007., br. 4, 108–125.

Desnice i Jovana Banjanina, našli su se na udaru strana koje su u njihovim stavovima vidjeli nastavak politike provodene prije Sporazuma.²¹ Da bi legitimirali svoje političko stajalište nasuprot HSS-u i tzv. Savskoj grupi JNS-a, koja je odbijala slijediti federalističku politiku središnjice u Beogradu, Anđelinovići pristaše pozivali su se na „misli velikih slovinskih, dalmatinskih i ilirskih preporoditelja“, pri čemu se tu mislilo na predstavnike najrazličitijih političkih usmjerenja. Tako su ruku pod ruku svrstani Starčević i Kvaternik, Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer, Ljudevit Gaj i Tomislav Maretić, ne samo protiv „gotskih rasista“ kao što su kojekakvi „Šegvići, Budaci, Šimraci i Bućevi“, nego prvenstveno protiv „germanske Austrije i protuhrvatske Mađarske“ kojima su služili Isidor Kršnjavi i Stjepan Sarkotić, pri čemu je ovaj potonji bio posebno ocrnjen kao onaj koji je strijeljao jugoslavenske dobrovoljce, ratnike za slobodu.²² Vrhunac takvog shvaćanja bilo je harmoniziranje političkih pogleda Stjepana Radića i kralja Aleksandra u njihovoj glavnoj brizi za „državu i narod“. Pritom nije spomenuto da su njihovi pogledi na uređenje države i identitet naroda bili suprotstavljeni, kao i da je politika jednoga bila smrtna presuda drugome.²³

Odmah u uvodniku prvoga broja *Narodnoga lista* naglašena su temeljna politička uvjerenja kruga oko Anđelinovića. Po njima su Srbi, Hrvati i Slovenci (tim redom) jedan, sudbinski povezan narod. Ako je za HSS stanje kakvo je bilo neposredno nakon ujedinjenja imalo smisao tek kada ga se promatralo kao prijelazni stupanj prema rješenju hrvatskog pitanja koje ni Sporazumom nije bilo potpuno, za JNS iz bivše Primorske banovine je uspostavljanje Banovine Hrvatske bilo neodrživo ako ujedno nije pretpostavljalo „integralno rješenje (*sic!*) pitanja, tj. punu državnu reformu“, jer je u ovome stanju Banovina Hrvatska „corpus separatum“ koji vraća državu na „duh plemenske isključivosti“.²⁴ Uroš Desnica opravdavao je integralno jugoslavenstvo povijesnim čimbenicima. Južni su Slaveni „dali prvi i najsnažniji impuls svjetskim događajima iz godina 1912 do 1919“, požrtvovali su borbom stvorili svoju prirodnu državu i ostvarili slobodu, nakon čega je uslijedilo dvadeset godina lutanja u kojemu je nastradalo „duhovno jedinstvo“. Iako je isprva bio suzdržan prema Sporazumu, Desnica je upozorio da je pobjednička Srbija imala „moralnu veličinu“ odbiti Veliku Srbiju jer nije htjela napustiti druga dva „plemena“, da bi se sada „nekom sadističkom nasladom“ uložili „svi naponi za što potpunije odvajanje u svim oblastima javnog, društvenog i kulturnog života“, što se ogleda u mijenjanju „narodnoga“ imena „plemenskim“, stvaranju

²¹ O Anđelinoviću, Desnici i Banjaninu usporedi: Anđelka STIPEČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „Budislav Grga Anđelinović“, *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), sv. 1, Zagreb 1983., 166; Mira GUMHALTER, „Jovan Banjanin“, *HBL*, sv. 1, 427–428; Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–507; Dragan BAKIĆ, „Prilog za biografiju: politička karijera Uroša Desnice u vremenu iskušenja (1919–1941)“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničinih susreta 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 235–257; Stjepan MATKOVIĆ, „Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslavenstva“, *isto*, 307–330.

²² „Svojim putem“, *NL*, br. 1, 1. 11. 1939., 1; „Nekrolozi general-obrstu barunu Sarkotiću“, *NL*, br. 1, 1. 11. 1939., 4; „Kvaternikova proslava“, *NL*, br. 1, 1. 11. 1939., 6; Niko BARTULOVIĆ, „Borba protiv hrvatstva“, *NL*, br. 5, 1. 2. 1940., 2.

²³ „Kralj i narod“, *NL*, br. 35, 8. 9. 1940., 1.

²⁴ „Svojim putem“, *NL*, br. 1, 1. 11. 1939., 1; Munib OSMANAGIĆ, „Između dobra i zla“, *NL*, br. 6, 7. 12. 1939., 4. Vidi i „Dan ujedinjenja“, *NL*, br. 5, 30. 11. 1939., 1.

Sz. 2. Split 1930-ih godina

„novog hrvatskog književnog jezika“ i u gotskoj teoriji o podrijetlu Hrvata. Unatoč svemu, Desnica smatra da su Srbi, Hrvati i Slovenci doživjeli u novoj državi „neizmjereno mnogo više dobra nego zla“.²⁵

Andelinovićeви pristaše znali su dobro uočiti boljke prevladavajuće političke paradigme u Splitu za vrijeme Banovine Hrvatske, poput gospodarske zaostalosti Dalmacije, Mačekova kulta, nacionalne isključivosti, ograničavanja slobode govora, selektivne politike sjećanja, lešinarenja nad niskorangiranim činovnicima zbog njihova političkog opredjeljenja u prošlosti i uvlačenja radikalne desnice u redove HSS-a.²⁶ Međutim, oni su i sami bili preopterećeni sličnim djelima iz svoje prošlosti poput otvorenog podržavanja diktature i svega što ju je pratilo (nasilje, cenzura i politički pritisci), pa se čak nisu niti distancirali od njih, nego su do samoga kraja branili orjunašku politiku i politički motivirana ubojstva.²⁷ Za gospodarsko stanje Dalmacije i Splita oni su bili puno odgovorniji od HSS-a, njegovali su kult neprežaljenoga „Kralja Mučenika“, a hrvatski i srpski nacionalizam nadomjestili su jednako isključivim jugoslavenskim koji u sebi nije mogao zadovoljavajuće izmiriti jugoslavenski i hrvatski identitet. S obzirom da su iz takve pozicije s gorkim cinizmom kritizirali svaki po-

²⁵ Uroš DESNICA, „Osvrt na prošlost – pouka za budućnost“, *NL*, br. 1, 1. 11. 1939., 1; Uroš DESNICA, „Razmišljanja“, *NL*, br. 15, 18. 4. 1940., 2.

²⁶ „Pismo iz Zagreba“, *NL*, br. 2, 7. 11. 1939., 4; „Činovnici u novim prilikama“, *NL*, br. 2, 7. 11. 1939., 4; „Problem Primorske oblasti“, *NL*, br. 3, 16. 11. 1939., 1; „Dux“, *NL*, br. 4, 23. 11. 1939., 1; „Jednu je godinu u grobu“, *NL*, br. 4, 23. 11. 1939., 3; „Pod maskom hrvatstva“, *NL*, br. 4, 23. 11. 1939., 5; „Skrajnosti“, *NL*, br. 7, 14. 12. 1939., 1; „Falsifikati“, *NL*, br. 8, 21. 12. 1939., 4; „Iz hrvatske martirologije“, *NL*, br. 13, 4. 4. 1940., 3; „Hrvatski nacionalisti“, *NL*, br. 49, 12. 12. 1940., 1; „Rasna teorija i nacionalna politika“, *NL*, br. 51, 24. 11. 1940., 2; „Sloboda mišljenja treba u Hrvatskoj uvijek biti zajamčena“, *NL*, br. 5, 6. 2. 1941., 2.

²⁷ „Činjenice...“, *NL*, br. 11, 21. 3. 1940., 1; „Iz nedavne prošlosti...“, *NL*, br. 19, 16. 5. 1940., 3; „Šufflay...“, *NL*, br. 8, 27. 2. 1941., 2.

tez koji je vodio nacionalnoj afirmaciji na području kulture – poput promjene imena JAZU u HAZU, pokretanja *Hrvatske enciklopedije* i oslobađanja hrvatskog jezika od unitarističke politike – samo su si učvrstili epitet „mrzitelja hrvatstva“.²⁸ Nije stoga čudno da na prigovore njihovoj poraženoj politici nisu imali djelotvornog ili barem uvjerljivog odgovora.²⁹

Politika dviju suprotstavljenih splitskih stranaka, HSS i JNS, u Splitu se jasno manifestirala u svakodnevici. Njihova se propaganda ostvarivala kroz stranačke organizacije, predavanja, skupove i javne manifestacije, pri čemu su plesovi bili karakteristični za HSS, a sokolska društva i dalje su igrala važnu ulogu za JNS.³⁰ Kako su obje strane uključivale iste velikane u svoju politiku sjećanja, često je dolazilo do polemika, pa i brojnih ispada na ulicama grada u raznim svečanim prilikama, najviše na štetu oslabljene JNS.³¹

Ostale političke stranke poput JRZ-a i SDS-a nisu bile jače prisutne u samome Splitu. JRZ prema vlastitu priznanju „ne pokazuje nikakve znakove života, kako u Splitu tako i u ostalim d[i]jelovima bivše Primorske banovine“, a mjesna organizacija stranke „likvidirana“ je odmah po uspostavi Banovine Hrvatske jer se tražilo povlačenje dotadašnjih hrvatskih političara poput Vlade Matošića, s obzirom da su otežavali odnose s HSS-om.³² Matošić je bio pripadnik Stojadinovićeve frakcije u JRZ-u koja je nakon „izbacivanja“ iz Splita očitovala velikosrpske tendencije u splitskome zaleđu kroz različita društva poput „Krajine – udruženja za kulturno i privredno podizanje naroda“ te sličnih organizacija. Njihova traženja da se po različitim kriterijima proglašeni srpski krajevi trebaju izdvojiti iz Banovine Hrvatske dobili su potporu od Stojadinovićeve frakcije u JRZ-u i tzv. Savske grupe u JNS-u.³³ Na općinskim izborima u svibnju 1940. godine, na kojima JNS nije htio sudjelovati jer JRZ sa Cvetkovićem na čelu i SDS podupiru HSS-ovu politiku koja „daje ovim izborima čisti totalitarni partijski karakter“, Seljačko-demokratska koalicija (SDK) uspjela je odnijeti pobjedu u većini općina, a SDS je osvojio najveći broj glasova banovinskih Srba.³⁴ Ali unatoč snažnoj potpori hrvatskog banovinskog tiska SDS-u, simpatizeri velikosrpske politike svoju su ilegalnu djelatnost zamaskirali u tzv. srpske nezavisne liste koje su u kninskoj općini uspjele izboriti pobjedu, zbog čega je brzo došlo da raznih incidenata poput progla-

²⁸ „Borba protiv jugoslovenskih imena“, *NL*, br. 7, 14. 12. 1939., 3; „Akademici su učinili svoje, a budućnost i prošlost neka govore svoju“, *NL*, br. 7, 14. 12. 1939., 8; „Pothvat jedne enciklopedije u Zagrebu“, *NL*, br. 1, 18. 1. 1940., 8; „Čišćenje hrvatskog jezika“, *NL*, br. 17, 2. 5. 1940., 8; „Novi govor o hrvatskoj kulturi“, *NL*, br. 26, 4. 7. 1940., 4; „Ne mrzimo sve što je hrvatsko!“, *NL*, br. 3, 23. 1. 1940., 1.

²⁹ „Autokritika“, *NL*, br. 5, 1. 2. 1940., 1; „Još nešto o jednom od onih, koji mijenjaju ime Akademije“, *NL*, br. 21, 30. 5. 1940., 8; „Obljetnica smrti Kralja – mučenika“, *NL*, br. 40, 10. 10. 1940., 1.

³⁰ Usporedi npr.: „Veliki ples Hrvatske seljačke stranke u Splitu“, *ND*, br. 17, 22. 1. 1940., 6; „Sokolski vjesnik. Za Jugoslovenski savez“, *NL*, br. 1, 1. 11. 1939., 1; „Život je rekao svoju riječ, a jugoslovensko sokolstvo će je razumjeti“, *NL*, br. 7, 14. 12. 1939., 3; „Komemoracije Kraljeve pogibije“, *NT*, br. 605, 13. 10. 1939., 3. O „Jugoslavenskom sokolu“ vidi A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 370–381.

³¹ „Sokolski vjesnik. Krivi su jer proslavljaju dan Zrinskog i Frankopana“, *NL*, br. 17, 2. 5. 1940., 5; „Split“, *NL*, br. 46, 21. 11. 1940., 3.

³² „Politički život u Splitu“, *NT*, br. 606, 20. 10. 1939., 3. O JRZ u Banovini Hrvatskoj vidi Krešimir REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939–1941)“, *Studia lexicographica*, 1/2007., br. 1, 217–254.

³³ *Isto*, 220–225; Krešimir REGAN, „Političko djelovanje Krajine u Banovini Hrvatskoj“, *Historijski zbornik*, 60/2007., 179–213; „Okolo akcije društva 'Krajina'“, *NT*, br. 620, 26. 1. 1940., 4.

³⁴ *Isto*, 202; „Saopćenje banovinskog odbora JNS“, *ND*, br. 103, 3. 5. 1940., 6.

šavanja tih krajeva srpskima.³⁵ Takav je razvoj situacije imao odjeka u Splitu u vidu međustranačkih borbi. Dok je tisak privržen SDK-u snažno osuđivao tendencije poput onih u kninskome kraju, Anđelinovićev je krug u ime JNS-a i prije toga sa zadovoljstvom konstatirao da se takve pojave mogu riješiti samo povratkom jugoslavenskom nacionalizmu.³⁶

Svoju je ilegalnu aktivnost u Splitu također posredno uspjela ostvariti Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), kroz Udruženje radničkih sindikata (URS), koje je bilo oštro suprotstavljeno splitskoj Radničkoj komori, inače potpornom stupu politike Banovine Hrvatske prema radnicima.³⁷ Naime, komunističko je vodstvo, na čelu s Josipom Brozom Titom, pod utjecajem Kominterne Sporazum ocijenilo kao ustupak srpske buržoazije hrvatskoj, kako bi ju učinilo saveznikom u borbi protiv „radnog naroda“ i čitavu Jugoslaviju gurnuo u „imperijalistički“ rat na strani „engleskih i francuskih potpaljivača rata“. Zbog toga je bilo potrebno što više učvrstiti KPJ i boriti se „odozdo“ protiv reakcionarnih, „buržoaskih tzv. demokratskih partija“.³⁸ Komunistički vođe u Dalmaciji Vicko Jelaska, Ivo Baljkas i Ivo Marić nisu se slagali s tom politikom pa su nastupile frakcionaške borbe u kojima je vodstvo pridobio Vicko Krstulović. U međuvremenu je URS organizirao nekoliko više ili manje uspješnih štrajkova u gradu tijekom postojanja Banovine Hrvatske.³⁹ Zasigurno najpoznatiji događaj u režiji komunista odigrao se 17. prosinca 1939., kada je u središtu Splita održan prosvjed protiv skupoće s otprilike tisuću sudionika. On je ubrzo prerastao u oružani sukob policije i demonstiranja, pri čemu je poginuo komunist Vicko Buljanović. To je izazvalo štrajkove solidarnosti i daljnje sukobe koji su se smirili nakon nekoliko dana. Štrajkovi su održavani i sljedeće godine, dok URS nije zabranjen 31. prosinca 1940.⁴⁰ Jedan od glavnih čimbenika nezadovoljstva nižih slojeva zasigurno je bila sve gora ekonomska situacija u zemlji zbog izbijanja rata, ali ni brojni štrajkovi nisu mogli zaustaviti pogoršanje situacije i brojna otpuštanja.⁴¹

³⁵ „Sastanak Samostalne Demokratske strane u Splitu“, *ND*, br. 105, 6. 5. 1940., 7; F. JELIĆ BUTIĆ, „Banovina Hrvatska (...) Velikosrpski program“, *SD*, br. 14328, 21. 10. 1990., 24; ISTA, „Banovina Hrvatska (...) Izdavanje iz Hrvatske“, *SD*, br. 14329, 22. 10. 1990., 27; ISTA, „Banovina Hrvatska (...) Okupiti Srbe“, *SD*, br. 14330, 23. 10. 1990., 27; K. REGAN, „Političko djelovanje Krajine u Banovini Hrvatskoj“, 203–205.

³⁶ „O srpskom frontu“, *NL*, br. 4, 23. 11. 1939., 4.

³⁷ „Na skupštini Radničke komore u Splitu“, *ND*, br. 277, 12. 11. 1939., 4.

³⁸ Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990., 83–86.

³⁹ „Štrajk obalnih radnika“, *ND*, br. 240, 6. 10. 1939., 6; „Jutros su stupili u štrajk obalno-lučki radnici“, *HG*, br. 234, 6. 10. 1939., 6; „Propao generalni štrajk“, *NT*, br. 656, 26. 10. 1940., 3. O frakcijskim borbama u Splitu vidi: Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1960., 21–23.

⁴⁰ *Isto*, 27–31, 46–47; „Komunikej o događajima u Splitu“, *ND*, br. 312, 17. 12. 1939., 6.

⁴¹ „Otpuštanja radnika u Splitu“, *NT*, br. 659, 15. 11. 1940., 3. Arhivske izvore o svim političkim strankama u Splitu objavila je F. JELIĆ BUTIĆ, „Banovina Hrvatska (...) Sporazum Cvetković–Maček“, *SD*, br. 14313, 6. 10. 1990., 43; ISTA, „Banovina Hrvatska (...) Povjerljivi izvještaji“, *SD*, br. 14314, 7. 10. 1990., 25.

RAT I SIROMAŠTVO

Ovako ocrтана unutarnjopolitička kretanja odigravala su se u sjeni Drugoga svjetskoga rata, koji je snažno utjecao na zbivanja u čitavoj Jugoslaviji, pa tako i u Splitu. Od 1. rujna 1939. naslovnice lokalnih novina uglavnom su zauzimala ratna zbivanja u Europi, a u gradu se izvode vojne vježbe.⁴² Dok se u govorima brojnih vodećih HSS-ovaca jasno naziralo anglofilstvo, novine su izvještavale o predavanjima britanskih znanstvenika u Splitu, u kojemu je bilo osnovano „Udruženje prijatelja Velike Britanije i Amerike“, ali i „Slavensko kulturno društvo“.⁴³ Međutim, sve gora zbivanja u Europi nakon kapitulacije Francuske i lošeg položaja Velike Britanije pogoršale su i položaj Jugoslavije. Zbog rata utišali su se optimistični glasovi koji su isprva izražavali nadu u gospodarski uzlet Dalmacije nakon uspostave Banovine Hrvatske.⁴⁴ Pogoršanje ekonomske situacije jasno se odrazilo u raznim gospodarskim granama i svakodnevicu. Strani su turisti dolazili u Split još i u proljeće i ljeto 1940., ali u manjem broju i uglavnom iz podunavskog bazena koji je u to vrijeme bio pošteđen ratnih zbivanja.⁴⁵ Ista je godina bila simbolički važna za Katoličku Crkvu jer se slavilo 1300 godina od doticaja Hrvata s kršćanstvom, ali takve svečanosti, kao i druge priredbe poput karnevala u veljači i rođendana braće Radić u lipnju slavili su se u sve skromnijim uvjetima.⁴⁶ Od kraja kolovoza 1940. promijenila se politika opskrbe pučanstva, tako da su se viškovi pšenice i brašna mogli prisilno otkupljivati za proizvodnju jednoličnog „narodnog kruha“.⁴⁷ Splitska općina bila je u teškoj financijskoj situaciji, a rast siromaštva bio je vidljiv na svakom koraku.⁴⁸

U takvim okolnostima, putnika koji bi ljeti putovao vlakom iz Zagreba u Split svaki bi put dočekala „strašna i okrutna“ slika na ulazu u Dalmaciju:

Duž pruge, na cesti ili po okolnim strminama poredana od rane zore čekaju gladna zagorska djeca luksuzni vlak iz daljine. Prolaze jutarnji brzi vozovi, a djeca ih s visoko ispruženim rukama prate, vriskajući za njima, trče i mole široko otvorenih očiju da im se dobaci okrajak kruha ili kakav preostali ostatak jela. Vlak vijuga, a djece je na svakom zaokretu sve veći broj. Treba vidjeti njihove izbezumljene oči i njihove deformirane glavice koje je modelirao glad! Tragična do bola strašna slika naše zaostalosti javlja se kao najrječitiji demanti svih naših velikih fraza i tugaljivih obmana. Ta mala, zaboravljena stvorenja, ta sitna polugola

⁴² „Markirani napadaj iz zraka na Split“, *ND*, br. 252, 18. 10. 1939., 6.

⁴³ „Veliki govor dra Jurja Krnjevića u Splitu“, *ND*, br. 6, 8. 1. 1940., 1; „Psihologija i geografija“, *ND*, br. 41, 19. 2. 1940., 6; „O engleskom slikarstvu“, *ND*, br. 79, 4. 4. 1940., 6; „Otvorene prostorije Udruženja prijatelja Vel. Britanije i Amerike“, *ND*, br. 96, 24. 4. 1940., 6; „Slavensko kulturno društvo“ u Splitu“, *ND*, br. 255, 28. 10. 1940., 7.

⁴⁴ A. JAKIĆ, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 302–303.

⁴⁵ „Promet domaćih i stranih turista porastao je pred uskršne blagdane“, *ND*, br. 66, 19. 3. 1940., 6; „Na hiljade Splićana i stranaca“, *ND*, br. 159, 8. 7. 1940., 6.

⁴⁶ „Split u karnevalskom raspoloženju“, *ND*, br. 29, 5. 2. 1940., 6; „Rođendan braće Radića u Splitu bio je, radi današnjih prilika u svijetu, proslavljen tiho, ali dostojanstveno“, *ND*, br. 139, 14. 6. 1940., 6; „Historijski datum hrvatskog naroda“, *ND*, br. 140, 15. 6. 1940., 7; „Kako su Splićani proveli Božić“, *ND*, br. 310, 29. 12. 1940., 3; „Split se zabavio...“, *NT*, br. 673, 28. 2. 1941., 3.

⁴⁷ „Uredba o opskrbi pučanstva protegnuta na Hrvatsku“, *ND*, br. 205, 30. 8. 1940., 4; „Konferencije o ishrani pučanstva sa područja Banske Ispostave“, *ND*, br. 225, 23. 9. 1940., 5; „Za bolji kruh“, *NT*, br. 669, 31. 1. 1941., 3.

⁴⁸ „Teške financijske prilike splitske općine“, *NT*, br. 630, 12. 4. 1940., 5; „Prosjaci su preplavili Split“, *NT*, br. 645, 10. 8. 1940., 3; „Zastao rad u splitskoj luci“, *NT*, br. 645, 10. 8. 1940., 3; „Splitski hoteli zijevaju prazninom“, *NT*, br. 664, 25. 12. 1940., 13; „Velika nezaposlenost u Splitu“, *NT*, br. 667, 3.

tijela, bičevana patnjom i od prvog dana rođenja privikavana na glad i odricanje, ta živa, dvonožna, bosa i gola Hrvatska – naša je budućnost i izvor naše snage!⁴⁹

Autora toga potresnog članka, jednog od brojnih sličnih, ta je slika natjerala da prokune svoje suputnike koji su dobacivanje hrane pretvorili u bezobzirnu igru, da osudi nanovo birokratizirani Zagreb i tamošnje malograđansko činovništvo koje se brine za svoj položaj i ne mari za siromaštvo Dalmacije te da prozove Banovinu Hrvatsku koja se bavi prošlošću, kraljevima narodne dinastije, rukopisima, misalima i teološkim traktatima, živeći u „hiljadugodišnjim iluzijama“ koje nikada nisu prešle uzak krug imućnijih obitelji unutar gradskih zidina dalmatinskih gradova, niti su htjele vidjeti surovu stvarnost u svome zaleđu.⁵⁰

KULTURNA I INTELEKTUALNA KRETANJA

Dok su neki snažno osuđivali poticanje „hiljadugodišnjih iluzija“, za brojne istaknute umjetnike i intelektualce bogata prošlost Splita i Dalmacije bila je stup hrvatskoga kulturnog identiteta i neiscrpan izvor inspiracije, koji je dobio novu dimenziju u Banovini Hrvatskoj. Svi do sada spomenuti problemi – sukobi između hrvatskog i jugoslavenskog identiteta, Hrvata i Srba, politike HSS-a i njegovih protivnika, ratne opasnosti i želje za očuvanjem domovine, inspiracijama bogate prošlosti i tmurne sadašnjosti, bogatstva i siromaštva, Splita i Dalmatinske zagore – zrcalili su se u jednoj osobi koja je svojom veličinom i tijekom postojanja Banovine Hrvatske kulturno najviše izdizala Split, a to je bio Ivan Meštrović. Nije to bilo tako davno kada je kao siromašni „vlaj“ došao u Split, gdje je prepoznat njegov talent, koji je do tada mogao prakticirati samo s pastirskim nožićem na drvu. A u ljeto 1939. godine dovršavala se njegova palača na Mejama, koja je naravno bila bogata, ali ipak uređena „u duhu seljačkom“. I njegovi su kipovi, iako namijenjeni najznačajnijim ljudima tadašnje Europe, crpili inspiracije iz svakodnevice siromašne Dalmatinske zagore.⁵¹ Ipak se nije zadržavao u Otavicama, gdje mu je bila obitelj, a u Splitu je najviše boravio u svojoj palači, okružen elitnim društvom koje su činili slikari Emanuel Vidović i Jozo Kljaković, karikaturist Anđeo Uvodić i njegov brat Marko te Ivo Tartaglia. Nekoliko puta mjesečno Meštrović bi se s nekima od toga društva (u koje nisu ušli mlađi umjetnici poput slikara Vjekoslava Paraća) sastao u gradu, gdje bi im se znao pridružiti i urednik *Novog doba* Vinko Brajević, koji je često bio s Tartagliom u nategnutim odnosima.⁵² Dakako, Meštrović je bio i u kontaktu s vodećim političarima u zemlji, ali i poslanicima stranih zemalja te je u pogledu vanjske politike najviše izražavao bojazan od Italije. Unatoč ranijoj povezanosti s kraljem Aleksandrom, tridesetih je godina smatrao da je HSS jedini legitimni predstavnik hrvatskog naroda te je sve više bio privržen Vladku Mačeku.⁵³

⁴⁹ Antun JUREVIĆ, „Dvije Dalmacije. Slika s puta“, *ND*, br. 182, 3. 8. 1940., 7.

⁵⁰ *Isto*.

⁵¹ Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, sv. 2, Zagreb 2009., 81–90.

⁵² *Isto*, sv. 1, 527–531; „Splitski umjetnici“, *ND*, br. 107, 8. 5. 1940., 7; „Izmirenje između Dr. Tartaglia i ‘Novog doba’“, *NT*, br. 671, 14. 2. 1941., 1.

⁵³ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, sv. 2, 244.

Jedan od najznačajnijih Meštrovićevih umjetničkih projekata u Splitu za vrijeme Banovine Hrvatske je Kaštelet na Mejama. Taj je ruševni ladanjski dvor izgradila početkom 16. stoljeća lokalna trgovačka obitelj Capogrosso, a Meštrović ga je od 1939. otkupio i obnavljao po svojim idejama, koje su često išle protiv konzervatorskih pravila. U obnovljenu crkvicu unutar kompleksa trebala je biti postavljena serija drvenih reljefa iz života Isusa Krista, a u atriju kiparovi gipsani modeli, ali je taj projekt bio dovršen tek nakon rata.⁵⁴

Dok je Meštrović poput patricija ostao udaljen od Splita u idiličnom ambijentu pod Marjanom, jedan je povjesničar umjetnosti ostao s „plebejcima“ u gradu i svojom je neumornom djelatnošću postao sveprisutni *spiritus movens* Splita za vrijeme Banovine Hrvatske. Riječ je o Ljubi Karamanu. Iako je on toliko cijenio Meštrovića da je u zaključku svoga neobjavljenoga pregleda povijesti umjetnosti u Dalmaciji *Jahrhundert dalmatinischer Geschichte und Kunstentwicklung* jedino njega imenom istaknuo kao najznačajnijeg dalmatinskog umjetnika nakon 1797. godine – kao plod nepotrošene energije dalmatinskog sela koje je dalo svjetski zapažene radove i kao pokazatelja svijetle budućnosti dalmatinske umjetnosti – ipak su njegovi strogi pogledi kao konzervatora Hrvatskog narodnog arheološkog muzeja u Splitu ponekad ukrstili koplja s Meštrovićem.⁵⁵ Tako se Karaman usprotivio Meštrovićevim idejama u obnovi Kašteleta, iako je potonji bio predsjednik društva „Za stari Split“, kojemu je Karaman bio tajnik.⁵⁶ Po tome, ali i po brojnim drugim stvarima vidi se da je Frane Bulić dobio svoga dostojnog nasljednika. Karaman vodi učene strane posjetitelje po Dioklecijanovoj palači, brine se za obnavljanje stare jezgre grada i bori za njezino očuvanje od škodljivih zahvata.⁵⁷ Istom brigom posvećuje se vrijednim starim građevinama u drugim dalmatinskim mjestima, tih godina putuje na konferencije u Italiju i ostaje u kontaktu sa stranim i domaćim učenjacima te objavljuje zapažene radove iz povijesti umjetnosti.⁵⁸

Pored Karamana, u Splitu u to vrijeme djeluje cijeli niz zapaženih intelektualaca. Od povjesničara umjetnosti u splitskim novinama svojim priložima javlja se još i Cvito Fisković.⁵⁹ Kustos muzeja Hrvatskih starina u Kninu Stjepan Gunjača neumorno otkriva nove nalaze iz „starohrvatskog doba“ u splitskome zaleđu, a povjesničar Lovro Katić, tajnik društva „Bihać“, objavljuje radove o starome Solinu.⁶⁰ Nema sumnje da je bavljenje najstarijom hrvat-

⁵⁴ *Isto*, 163–168; „Novo Meštrovićevo djelo“, *ND*, br. 106, 7. 5. 1940., 7; „Meštrovićeva skulptura Krista“, *ND*, br. 182, 3. 8. 1940., 8.

⁵⁵ Institut za povijest umjetnosti (dalje: IPU), Arhiv Karaman (dalje: AK), kutija R-40, *Jahrhundert dalmatinischer Geschichte und Kunstentwicklung*, 85–86.

⁵⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, sv. 2, 243.

⁵⁷ *Isto*, 244; „Jedno upozorenje u posljednji čas“, *ND*, br. 215, 11. 9. 1939., 5; „Škola arhitekta Plečnika u Splitu“, *ND*, br. 124, 28. 5. 1940., 6.

⁵⁸ Ljubo KARAMAN, „Starohrvatsko groblje Sv. Staša u Marusincu u Solinu“, *ND*, br. 319, 25. 12. 1939., 5–6; Ljubo KARAMAN, „Popravlak crkve sv. Ivana u Trogiru“, *ND*, br. 70, 24. 3. 1940., 5; IPU, AK, Osobna dokumentacija Lj. Karaman, „H. Zeiss an Ljubo Karaman, 19. 10. 1940.“; „Akademijin Rad“, *ND*, br. 91, 18. 4. 1940., 4. Usporedi i Karamanovu korespondenciju s Elzom Kučera: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSK), R4771a/b.

⁵⁹ Vidi npr. Cvito FISKOVIĆ, „Javni spomenici starijeg doba u Dalmaciji“, *ND*, br. 319, 25. 12. 1939., 29–30; Cvito FISKOVIĆ, „‘Tamne varijacije’ Antuna Zuppe“, *HG*, br. 295, 25. 12. 1939., 23; Cvito FISKOVIĆ, „Trifun Bokanić: graditelj zvonika trogirске katedrale“, *ND*, br. 307, 25. 12. 1940., 29.

⁶⁰ „Dr. Lovro Katić: Vođa po starohrvatskom Solinu“, *ND*, br. 255, 21. 10. 1939., 7; „Arheologija“, *ND*, br. 266, 1. 11. 1939., 7; Stjepan GUNJAČA, „Dolina gornje Cetine u davnoj prošlosti“, *ND*, br. 319, 25. 12. 1939., 43–44.

skom poviješću bilo od presudne važnosti u kreiranju imaginarija i legitimaciji mlade Banovine Hrvatske pa ne čudi vijest da je sam ban Šubašić bio uključen u odobravanje financijskih sredstava za Gunjačina iskopavanja, a Mate Ujević zvao neke od ovih intelektualaca (poput Karamana i Fiskovića) da pišu članke za *Hrvatsku enciklopediju*.⁶¹

U Splitu svoju karijeru kao gimnazijski profesor počinje lingvist Miroslav Kravar, a istim se zanimanjem bavi prirodoslovac i popularizator znanosti Ćiro Gamulin.⁶² Povjesničar i publicist Boško Desnica, Urošev brat koji je bio povezan s velikosrpskim krugovima u splitskome zaleđu, objavljivao je u ovo vrijeme svoje uratke u *Novom dobu*.⁶³ Ne smije se zaboraviti ni da su tada u Splitu živjeli Vladan Desnica i Vladimir Rismundo, iako je vrijeme Banovine Hrvatske za njih proteklo u tihome radu. Kroz tisak se među širom kulturnom javnošću šire imena tada novijih ili manje poznatih književnika, poput Slavka Kolara i ustaškog ideologa Mile Budaka, kojima se posvetio povjesničar književnosti Vice Zaninović.⁶⁴ Glavna prilika da splitski intelektualci podastru svoje radove sugrađanima bili su božićni i uskršnji brojevi *Hrvatskog glasnika* i *Novog doba*, pri čemu su brojni sudjelovali u oba lista, ali je drugi ipak okupljao širi krug suradnika.

Međutim, i pored nabrojanih umjetnika i intelektualaca, kojima bi se zasigurno mogla dodati i druga imena, stalne su bile pritužbe na siromaštvo kulturnog života grada, kao i na probleme u vezi kulturnih institucija poput Gradske biblioteke i Gradskog arhiva.⁶⁵ Možda

Sl. 3. Ljubo Karaman – dostojan nasljednik Frane Bulića

⁶¹ „Starohrvatske iskopine“, *ND*, br. 28, 3. 2. 1940., 8; Job PAAL, „Tamo, gdje su vladali veliki knezovi“, *ND*, br. 20, 17. 2. 1940., 9–10; „Nova starohrvatska otkrića“, *ND*, br. 363, 20. 12. 1940., 5; IPU, AK, Osobna dokumentacija Lj. Karaman, „Mate Ujević Ljubi Karamanu 6. 3. 1941.“

⁶² ĆIRO GAMULIN, „Macoča – čudo podzemlja“, *ND*, br. 319, 25. 12. 1939., 47; ĆIRO GAMULIN, „I životinje se igraju“, *ND*, br. 307, 25. 12. 1940., 31; MIROSLAV KRAVAR, „Pjesnik Juvenal o dekadenci rimskog društva“, *ND*, br. 307, 25. 12. 1940., 33.

⁶³ K. REGAN, „Političko djelovanje Krajine u Banovini Hrvatskoj“, 205; BOŠKO DESNICA, „Dalmacija u memoarima Carla Gozzi“, *ND*, br. 319, 25. 12. 1939., 15; BOŠKO DESNICA, „Arhivski pabirci“, *ND*, br. 70, 24. 3. 1940., 7; BOŠKO DESNICA, „Zidanje Opuzena“, *ND*, br. 307, 25. 12. 1940., 15.

⁶⁴ VICE ZANINOVIĆ, „Slavko Kolar – Mile Budak“, *ND*, br. 6, 7. 1. 1939., 9; VINKO NIKOLIĆ, „Idejno značenje Budakova romana San o sreći“, *ND*, br. 307, 25. 12. 1940., 25.

⁶⁵ „Sjajan uspjeh prvog koncerta ‘Hrvatske Filharmonije u Splitu’“, *ND*, br. 69, 22. 3. 1940., 7; „Dva kulturna problema u Splitu“, *NL*, br. 16, 25. 4. 1940., 8.

i najveće napore da se takvo stanje popravi tijekom čitavoga kratkoga života Banovine Hrvatske poduzima skladatelj Ivo Tijardović, s kojim je bilo blisko povezano pitanje Hrvatskoga narodnog kazališta (HNK). Pitanje stalnoga kazališta, koje je Split izgubio desetak godina prije uspostave Banovine Hrvatske, postalo je goruće nakon Sporazuma.⁶⁶ Zbog toga je već u listopadu 1939. osnovano stalno kazalište na čije je čelo postavljen Tijardović, ali je bilo potrebno čekati da se to kazalište organizira, što je bilo otežano zbog nedostatka sredstava, neuređenosti prostora i sličnih teškoća. Stara kazališna zgrada je nakon financijske pomoći iz Zagreba obnovljena i 5. prosinca 1940. svečano je otvoren HNK s Tijardovićem kao prvim intendantom.⁶⁷ Iako toj svečanosti nisu prisustvovali Maček, Šubašić ni istaknutiji prvaci HSS-a, pa čak niti splitsko-makarski biskup Kvirin Klement Bonifačić, otvaranje je bilo prepuno velikih riječi, a niti datum – 22. obljetnica prosinačkih žrtava – vjerojatno nije slučajno odabran. Tako je povjerenik Ispostave Banske vlasti Mate Bulić čin otvorenja HNK povezo s dovršenjem stare zgrade 1893. nakon rušenja „tuđinske prevlasti“ pod Gajom Bulatom. Split je nazvao kolijevkom hrvatske državne misli, a uspješno otvaranje HNK uz pomoć Zagreba povezo je sa stapanjem dva grada i uopće „nacionalno-kulturnoga ujedinjenja Hrvata“. U svečanoj atmosferi slične govore održali su gradonačelnik Josip Brkić, Tijardović i drugi uzvanici, završavajući ih poklicima Šubašiću i Mačeku.⁶⁸

Split se razvijao i na drugim poljima neposredno prije Drugoga svjetskoga rata. Neki od značajnijih pothvata u tome razdoblju bili su dovršenje zgrada za Klasičnu i Mušku realnu gimnaziju, zatim za Banovinsku palaču koja je izazivala vječite prijepore, tekla je izgradnja kupališne zgrade na Bačvicama, bolnice na Firulama i pravoslavne crkve sv. Save, a Dom umjetnosti i Sudska palača bili su u planu.⁶⁹ Posebne je rezultate dalo društvo „Marjan“. Bavilo se pošumljavanjem istoimenog brdašca, što je dobrim dijelom promijenilo sliku grada.⁷⁰

⁶⁶ „Subvencija za stalno kazalište u Splitu“, *ND*, br. 30, 4. 2. 1939., 9.

⁶⁷ „Splitsko kazališno društvo“, *ND*, br. 257, 23. 10. 1939., 3; „Trebali li u Splitu graditi novo kazalište?“, *ND*, br. 20, 25. 1. 1940., 5; „Splitsko kazalište će se potpuno urediti do septembra ove godine i to na najmoderniji način“, *ND*, br. 52, 2. 3. 1940., 7; „Problem Splitskog kazališta“, *ND*, br. 83, 9. 4. 1940., 6; „Razgovor s direktorom splitske Drame“, *ND*, br. 89, 16. 4. 1940., 6; „G. Tijardović o splitskom kazalištu“, *ND*, br. 96, 24. 4. 1940., 6; „Splitski teatar g. Ive Tijardovića“, *NL*, br. 17, 2. 5. 1940., 6; „Za Splitsko Kazalište 2 milijuna za uređenje zgrade“, *ND*, br. 112, 14. 5. 1940., 6; „Repertoar Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu: razgovor s dramaturgom g. prof. Vojmilom Rabadanom“, *ND*, br. 206, 31. 8. 1940., 5.

⁶⁸ „Svečano otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu“, *ND*, br. 289, 6. 12. 1940., 6; „Svečano otvorenje kazališta 5. decembra 1940“, *NL*, br. 49, 12. 12. 1940., 1.

⁶⁹ „Juče su otvorene gimnazijske zgrade“, *ND*, br. 219, 16. 9. 1940., 6; „Nova banovinska palača u Splitu i gradnja Paviljona za likovnu umjetnost“, *ND*, br. 194, 17. 8. 1940., 9; „Odobren kredit za dovršenje splitske bolnice“, *ND*, br. 240, 10. 10. 1940., 5; „Izgradnja nove splitske bolnice“, *ND*, br. 259, 1. 11. 1940., 6; „Sudska palača u Splitu će se graditi“, *ND*, br. 67, 9. 3. 1941., 3; Ante KAŠPER, „Nova banovinska palača u Splitu i gradnja Paviljona za likovnu umjetnost“, *ND*, br. 81, 23. 3. 1941., 3. Detaljnije o tome u: Stanko PRLOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva rata“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 157–180.

⁷⁰ „Godišnja skupština društva ‘Marjan’“, *NT*, br. 674, 7. 3. 1941., 3.

POSljednji MJESECI PRIJE IZBIJANJA RATA

Posljednji su mjeseci prije izbijanja Travanjskog rata u Splitu bili obilježeni dodatnim pogoršanjem ekonomskog stanja. Racionalizacija potrošnje hrane dovela je do prijevara proizvođača koje su ponekad bile opasne po zdravlje, što je izazivalo stalne proteste među građanstvom.⁷¹ Ekonomske teškoće jasno su se vidjele i početkom veljače 1941., kada je potpuno dovršen Iseljenički muzej u Splitu, osnovan kako bi se, među ostalim, Banovina Hrvatska jače povezala s iseljeništvom. Naime, na svečanosti otvorenja priznalo se da je iseljavanje još uvijek jedan od glavnih socijalnih problema u državi.⁷² Radništvo je i dalje bilo pauperizirano, a nakon ukidanja URS-a brigu nad radnicima koji su pripadali tom sindikatu, preuzeo je HSS-ov Hrvatski radnički savez (HRS), koji je imao snažno antikomunističko usmjerenje.⁷³

Za intelektualnu elitu grada glavni su se događaji odigrali početkom ožujka, kada je iz tiska izašao prvi svezak *Hrvatske enciklopedije* i kada je otvorena izložba novih Vidovićevih radova. Prisustvovali su joj, među ostalima, Kljaković, Karaman i Parać.⁷⁴ Predstave koje je priređivao HNK bile su pozitivno primljene, ali je ta institucija doživjela svojevrsni udarac kada je Tijardović premješten iz Splita u Osijek.⁷⁵

U političkom pogledu, stanje u Splitu kretalo se u istome smjeru koji je bio utaban prošlih godina, ali je sve primjetnije bilo političko zatišje i očekivanje daljnjeg razvoja događaja. HSS je i dalje bio obilježen unutarstranačkim sukobima, a njegov je *Hrvatski glasnik* prestao izlaziti već u prosincu 1940. godine. Umjesto njega pokrenut je tjednik *Dalmatinska Hrvatska*. U njemu su se mogli pročitati sve radikalniji nacionalistički stavovi.⁷⁶ SDS je nastavio podržavati koalicijskog partnera, a za pogrešne stvari koje su nastale primjenom Sporazuma vodstvo stranke je naglašavalo da će se ispraviti samo slogom naroda.⁷⁷

Od državnog udara 27. ožujka 1941. događaji u Splitu počinju se odvijati velikom brzinom. Meštrović je tada bio u Splitu, gdje mu je društvo pravio urednik *Nove Evrope* Milan Ćurčin:

Sjedili smo obično do kasno uvečer, razgovarali i pratili vijesti. Najednom smo, poslije puča, čuli govor srpskog patrijarhe. To je bio govor u kojem je bio sažet sav šovinizam srpstva i pravoslavlja, koje da je jedino održalo „zavjetnu misao“, jedino koje je stvorilo državu i

⁷¹ „Kažnjeno više pekara radi loše izrade kruha“, *ND*, br. 29, 30. 1. 1941., 6; „Potrošačke iskaznice za grad Split“, *ND*, br. 39, 9. 2. 1941., 6; „Kruh naš svagdašnji“, *ND*, br. 41, 11. 2. 1941., 6; „Spriječite opasnost za živote djece i odraslih“, *ND*, br. 74, 16. 3. 1941., 6.

⁷² „Otvorenje Iseljeničkog muzeja u Splitu“, *ND*, br. 38, 8. 2. 1941., 6.

⁷³ „Godišnja skupština podružnice HRS-a u Splitu“, *ND*, br. 47, 17. 2. 1941., 5; „Svi sklopljeni kolektivni ugovori od strane URS-a ostaju i dalje na snazi“, *ND*, br. 55, 25. 2. 1941., 6.

⁷⁴ „Izašla je ‘Hrvatska Enciklopedija’“, *ND*, br. 60, 2. 3. 1941., 4; „Svečano otvorenje Vidovićeve izložbe“, *ND*, br. 65, 7. 3. 1941., 6.

⁷⁵ „Odlazak g. Tijardovića“, *NT*, br. 676, 21. 3. 1941., 5.

⁷⁶ „Prestao izlaziti ‘Hrvat. Glasnik’“, *NT*, br. 663, 13. 12. 1940., 3; „Novi organ HSS“, *NT*, br. 667, 17. 1. 1941., 3; „Izjava mjesne organizacije HSS na Klisu“, *ND*, br. 39, 9. 2. 1941., 4; „Burna skupština ‘Gospodar. Sloge’ u Splitu“, *ND*, br. 60, 2. 3. 1941., 7; A. JAKIĆ, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 441.

⁷⁷ „Okružna konferencija Samostalne Demokratske Stranke“, *ND*, br. 47, 17. 2. 1941., 4.

jedino koje će braniti i obraniti. Saslušavši taj govor, svi smo se zagledali bez riječi. Ja sam i nehotice prvi prozborio:

– Ovo je početak propasti, njezin prvi čin. Ovaj i ovakav govor ubojitije je oružje od svih njemačkih topova i tenkova; njega će slijediti rasulo Jugoslavije i tragedija njezinih naroda.⁷⁸

Ako je Meštrović uistinu tako i doživio tadašnje događaje, tonovi prisutni u splitskome tisku bili su drugačiji. Nakon što je Petar II. Karađorđević preuzeo vlast, u gradu se održala svečana povorka vojske, pri čemu je vojnike pozdravljala gomila znatizeljnih građana, a održani su i svečani obredi u čast novoga kralja.⁷⁹ Maček je prihvatio potpredsjedništvo u novoj vladi, izrazivši nadu u mir i nastavak suradnje s Beogradom.⁸⁰

Ipak, nije trebalo proći dugo vremena da dezorijentacija ključnih ljudi u državi postane jasno vidljiva. Isprva je uslijedilo političko rasipanje pa je tako JRZ nestala s političke scene, a ilegalne organizacije poput Komunističke partije postajale su sve aktivnijima. U Splitu se jedino Anđelinović, unatoč nedjelotvornosti svoje politike, još uvijek uzaludno pozivao na jugoslavenski nacionalizam protiv radikalnih nacionalista.⁸¹

Dok je Jugoslavija bila u takvome stanju, sile Osovine zgrabile su priliku i upotrijebile svoju iskušanu taktiku optuživši je da zlostavlja njemačku i talijansku manjinu. Početkom travnja brojni su talijanski državljani brzo napustili Split, što je bio jasan znak da se uvijek budna i agresivna fašistička sila s druge strane Jadranskog mora napokon sprema uzeti vječni predmet svojih želja – Dalmaciju.⁸² S tim je strahom u Splitu završilo međuratno razdoblje, upravo kako je i počelo gotovo četvrt stoljeća prije.

ZAKLJUČAK

Za vrijeme Banovine Hrvatske Split je vrvio bogatim političkim, kulturnim i intelektualnim životom. Nove političke okolnosti nametnule su nove teme, probleme i drugačiji odnos snaga među tadašnjim političkim strankama. HSS je u Splitu bio neprijeporni politički vladar, ali se još nije bio učvrstio u svojoj novoj ulozi, što je bilo jasno vidljivo u brojnim čimbenicima, poput stalnih sukoba unutar stranke. Jedina jača politička opozicija u gradu bio je JNS, koji je, doduše, stalno gubio svoju snagu i političku privlačnost. Za obje strane nedavna je prošlost predstavljala kako izvor legitimacije tako i izazov koji se nastojao eliminirati posebnom politikom sjećanja. Odmetnute frakcije JRZ-a i JNS-a u splitskome su zaleđu očitovale velikosrpske tendencije, što je također imalo odjeka u političkome životu grada. Unutar redova Komunističke partije Jugoslavije različite ocjene Sporazuma Cvetko-

⁷⁸ Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993., 266–267.

⁷⁹ „Svečane povorke vojske u Splitu“, *ND*, br. 86, 28. 3. 1941., 6; „Svečana blagodarjenja u Splitu“, *ND*, br. 89, 31. 3. 1941., 5.

⁸⁰ „Maček prihvatio potpredsjedništvo vlade“, *ND*, br. 92, 3. 4. 1941., 1.

⁸¹ „JRZ nestala“, *NT*, br. 678, 3. 4. 1940., 2; S. KVESTIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, 49–51; A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 442–443.

⁸² „Strani državljani iz Splita“, *ND*, br. 91, 2. 4. 1941., 6; „Strana propaganda zavarava svoju javnost“, *ND*, br. 93, 4. 4. 1941., 1.

vić – Maček dovele su do novih frakcijskih borbi. Sve veće ekonomske teškoće uvjetovane izbijanjem Drugoga svjetskoga rata u Europi splitski su komunisti znali dobro iskoristiti za širenje svoga utjecaja. Posljednji su mjeseci prije Travanjskoga rata u gradu obilježeni sve snažnijim ekonomskim propadanjem i političkim zatišjem, koje će biti naglo prekinuto nakon državnog udara u Beogradu 27. ožujka 1941. godine.

Uspostava Banovine Hrvatske utjecala je i na splitska kulturna i intelektualna kretanja. Obnovljen je HNK, na čijem je čelu bio Ivo Tijardović, a u gradu djeluju Ivan Meštrović, Emanuel Vidović, Ljubo Karaman, Stjepan Gunjača i brojni drugi umjetnici i intelektualci.

CONTRIBUTIONS TO THE POLITICAL, CULTURAL AND INTELLECTUAL HISTORY OF SPLIT IN THE TIME OF THE BANOVINA OF CROATIA (1939–1941)

The Cvetković – Maček Agreement from August 1939 established the autonomous Banovina of Croatia within the Kingdom of Yugoslavia. The new political circumstances placed Split in a different position, which was manifest in the stronger interest of the leadership of the Croatian Peasant Party in the city, as it used different strategies seeking to strengthen the city's connection to the rest of the Banovina of Croatia. The Agreement created a different balance of power among the political parties that had a measurable presence in the city, as well as the balance of power within them. The Croatian Peasant Party reached its political peak, but it also found it increasingly difficult to maintain discipline within its ranks. The Yugoslav National Party split into two groups, and the more moderate circle operated in Split, following the federalist policy of the party centre in Belgrade. The two parties clashed primarily because the former had a Croatian national orientation, while the latter had the Yugoslav orientation, which was clearly evidenced by their differing views on state organization and by their different politics of memory. At the same time, the renegade factions of the Yugoslav National Party and the Yugoslav Radical Union supported Great-Serbian tendencies in the Split hinterland. These domestic political developments were happening in the shadow of the outbreak of World War II in Europe, which caused economic difficulties in Split, which turned out to create the fertile ground for the activity of the Communist Party of Yugoslavia. Using a trade union organization, the Communist Party staged several protest rallies and strikes. The described political constellation impacted the work of Split artists, intellectuals and cultural workers. Among them one should first mention the sculptor Ivan Meštrović, then the painter Emanuel Vidović, art historian Ljubo Karaman, historians Stjepan Gunjača and Lovro Katić, composer Ivo Tijardović, and many others. In spite of the difficult circumstances, Split was showing signs of development, particularly in terms of the founding of new associations and cultural institutions, and construction of new buildings.

Key words: Split, Banovina of Croatia, Kingdom of Yugoslavia, political history, cultural history, intellectuals

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Institut za povijest umjetnosti, Arhiv Karaman

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Korespondencija Ljubo Karaman – Elza Kučera, R 4771a/b

Periodika

Hrvatski glasnik (Split)

Narodni list (Split)

Nova tribuna (Šibenik)

Novo doba (Split)

Objavljeni izvori i literatura

Drago BAKIĆ, „Prilog za biografiju: politička karijera Uroša Desnice u vremenu iskušenja (1919–1941)“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 235–257.

Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990.

Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999.

Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.

Fikreta JELIĆ BUTIĆ, „Banovina Hrvatska. Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939.–40. godine“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 14313, 6. 10. 1990., 43; br. 14314, 7. 10., 25; br. 14315, 8. 10., 25; br. 14316, 9. 10., 27; br. 14317, 10. 10., 23; br. 14318, 11. 10., 30; br. 14319, 12. 10., 23; br. 14320, 13. 10., 43; br. 14321, 14. 10., 25; br. 14322, 15. 10., 24; br. 14323, 16. 10., 27; br. 14324, 17. 10., 30; br. 14325, 18. 10., 30; br. 14326, 19. 10., 23; br. 14327, 20. 10., 41; br. 14328, 21. 10., 24; br. 14329, 22. 10., 27 i br. 14330, 23. 10., 27.

Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, 2 sv., Zagreb 2009.

Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1960.

Stjepan MATKOVIĆ, „Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslovenstva“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 307–330.

Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993.

Stanko PIPLOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva rata“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 157–180.

Krešimir REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939–1941.“, *Kolo*, 17/2007., br. 4, 108–125.

Krešimir REGAN, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939–1941)“, *Studia lexicographica*, 1/2007., br. 1, 217–254.

Krešimir REGAN, „Političko djelovanje Krajine u Banovini Hrvatskoj“, *Historijski zbornik*, 60/2007., 179–213.

Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918.–1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Splatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.

19.

SPLIT OD TRAVNJA 1941. DO RUJNA 1943. GODINE: MJESTO FAŠISTIČKE REPRESIJE I ANTIFAŠISTIČKOG OTPORA

Aleksandar Jakir

UDK: 94(497.5 Split)“1941/1944“

Pregledni rad

Sažetak: U radu se tematizira fašistička represija i antifašistički otpor u Splitu u razdoblju od travnja 1941. do rujna 1943. godine. Zračnim napadom talijanske avijacije 6. travnja 1941. godine Drugi svjetski rat stigao je u Split. Nakon sloma i okupacije Kraljevine Jugoslavije tzv. Rimski ugovori o određivanju granica između Nezavisne Države Hrvatske (u ugovoru pod „službenim“ nazivom Kraljevina Hrvatska) i Mussolinijeve Italije od 18. svibnja 1941. predviđali su da i „grad Split uključivši predgrađa“ bude dijelom fašističke Italije, odnosno sjedište jedne od triju prefektura unutar provincije pod nazivom *Governatorato di Dalmazia* (Guvernatortat Dalmacija) pod pokrajinskom upravom (*Governo della Dalmazia*) u Zadru. Toga proljeća 1941. godine za oko 130 000 stanovnika Splitske prefektуре, u kojoj se provodila bezobzirna talijanizacija, započelo je zasigurno najtraumatičnije razdoblje 20. stoljeća. Raspoloživi izvori jasno govore o tome da je većina Splitskana u svim fazama ratne kataklizme pokazala trajno antifašističko opredjeljenje, o čemu svjedoči i velik broj poginulih boraca i žrtava fašističkog terora u Drugom svjetskom ratu rođenih u Splitu. Bespoštedni rat koji se vodio na području bivše Kraljevine Jugoslavije bio je višeslojan i uključivao je mnoge aktere. Zbivanja u Splitu za toga najkrvavijeg sukoba u ljudskoj povijesti mogu se podijeliti u dva dijela: prvi dio, od početka bombardiranja do kapitulacije Italije 8. rujna 1943., te drugi, od rujna 1943. do listopada 1944. i povlačenja njemačkih i ustaških snaga iz grada. U danima kapitulacije Italije snaga NOP-a u Splitu dostiže vrhunac, o čemu svjedoči razoružanje glavnine divizije „Bergamo“.

Ključne riječi: Split, 1941. – 1943., talijanska okupacija, Splitska prefektura, narodnooslobodilački pokret

Drugi svjetski rat bio je najrazorniji i po broju žrtava najstrašniji do sada zabilježeni međunarodni sukob u povijesti čovječanstva. Dana 1. rujna 1939. godine, napadom Hitlerove Njemačke na Poljsku, započeo je rat koji se vodio na tri kontinenta i na svim svjetskim oceanima, a u kojemu su naposljetku sudjelovale gotovo sve postojeće države.¹

¹ Literatura o Drugom svjetskom ratu obuhvaća vrlo velik broj naslova. Usp. npr. *World War II Bibliography*, dostupno preko poveznice <https://detroithistorical.org/sites/default/files/pdfs/Bibliography.pdf>; Rolf-Dieter MÜLLER, *Der*

Znanstveno utemeljene procjene polaze od toga da je u tom strašnom ratu stradalo više desetaka milijuna ljudi, neki izračuni čak znatno nadmašuju već u biti nepojmljivu i često spominjanu brojku od 50 milijuna žrtava.² Realno je polaziti od toga da je na području jugoslavenske države između 1941. i 1945. godine stradalo više od milijun ljudi.³ Doista nije pretjerivanje kad se o tom ratu govori kao o najvećoj katastrofi 20. stoljeća. U Europi ovaj je rat neodvojiv od tzv. Novog poretka⁴ utemeljena na rasističkoj ideologiji nacizma te na teroru Trećeg Reicha i njegovih fašističkih saveznika i satelita. Rat je iza sebe ostavio tragične posljedice i predmet je mnogobrojnih historiografskih istraživanja i rasprava do naših dana.⁵ U ovom kratkom sintetičkom pregledu bit će riječi o fašističkoj represiji i antifašističkom otporu u Splitu u razdoblju od 1941. do rujna 1943. godine.

Zračnim napadom talijanske avijacije 6. travnja 1941. godine Drugi svjetski rat stigao je u Split. Trajat će sve do konačnog oslobođenja grada 26. listopada 1944. godine. Toga dana crvenim je slovima na prvoj stranici lista *Slobodna Dalmacija* osvanuo naslov: „OSLOBODJEN JE SPLIT ponos hrvatske Dalmacije“. U prethodne tri i pol godine grad je teško stradao. Dana 3. lipnja 1944. godine bio je metom savezničkog bombardiranja. Tom je prilikom ubijeno 227 civila te nepoznat broj vojnika, a srušeni su i brojni dijelovi grada. Najteže su stradali gradska luka, predgrađe Lučac, područje Pazara i brodogradilište.⁶ Nakon sloma i okupacije Kraljevine Jugoslavije tzv. Rimski ugovori⁷ o određivanju granica između Nezavisne Države Hrvatske (u ugovoru pod „službenim“ nazivom Kraljevina Hrvatska) i Mussolinijeve Italije od 18. svibnja 1941. predviđali su da i „grad Split uključivši predgrađa“ bude dijelom fašističke Italije, odnosno sjedište jedne od triju *prefektura* unutar provincije pod nazivom *Governatorato di Dalmazia* (Guvernerat Dalmacija) pod pokrajinskom upravom (*Governo della Dalmazia*) u Zadru.⁸ U proljeće 1941. godine započelo je

Zweite Weltkrieg, Darmstadt 2015., 161–164; <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8719>; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59137>; <http://proleksis.lzmk.hr/185421>.

² Usp. Michael CLODFELTER, *Warfare and Armed Conflicts. A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1500–2000*, Jefferson 2002. Usp. i <http://www.warchronicle.com/numbers/WWII/deaths.htm>; <http://swars.findthedata.com/1/54/World-War-II> i https://sh.wikipedia.org/wiki/Drugi_svjetski_rat_u_Jugoslaviji#Gubici.

³ Usp. Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.

⁴ Usp. Birgit KLETZIN, *Europa aus Rasse und Raum. Die nationalsozialistische Idee der Neuen Ordnung*, 2 sv., Münster 2000. – 2002.; Michael SALEWSKI, „Europa. Idee und Wirklichkeit in der nationalsozialistischen Weltanschauung und Praxis, *Europas Mitte* (ur. Otmar Franz), Göttingen 1987.; Richard OVERY i dr. (ur.), *Die „Neuordnung“ Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997.; Mark MAZOWER, *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe*, London 2008. Usp. i njem. izd. *Hitlers Imperium. Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*, München 2009.

⁵ Usp. Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012.; Francesco CACCAMO – Luciano MONZALI (ur.), *L'occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943)*, Firenze 2008.; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2013.; Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb 2001.; Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.; Bogdan KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1986.; Sibe KVESTIĆ, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1960.; Miroslav ČURIN (ur.), *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.*, Split 1981.; usp. dokumente i knjige o Drugom svjetskom ratu na teritoriji Jugoslavije i povezanim zbivanjima dostupni na <http://www.znaci.net/>.

⁶ Usp. Duško KEČKEMET, *Prošlost Splita*, Split 2002., 236.

⁷ Aleksandar JAKIR, „Rimski ugovori između NDH i Italije“, *Rimski ugovori: Kraljevina Italija – Kraljevina Hrvatska (NDH), 18. svibnja 1941.* (ur. Marin Kuzmić i Boris Vušković), Split 2016., 24–53.

⁸ Kao dobar prikaz najvažnijih zbivanja za vrijeme talijanske okupacije Splita i protagonista talijanske okupacije grada za vrijeme Drugoga svjetskoga rata usp. Marin PELAIĆ, *Split za vrijeme talijanske okupacije (1941. – 1943.)*, Split

za oko 130 000 stanovnika Splitske prefekture, u kojoj se provodila bezobzirna talijanizacija, zasigurno najtraumatičnije razdoblje 20. stoljeća.

Raspoloživi izvori jasno govore o tome da je većina Splićana u svim fazama ratne kataklizme pokazala trajno antifašističko opredjeljenje, o čemu svjedoči i veliki broj poginulih boraca i žrtava fašističkog terora u Drugom svjetskom ratu rođenih u Splitu. U knjizi *Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945.*,⁹ koja donosi detaljnu kronologiju zbivanja u gradu Splitu za vrijeme rata, u predgovoru naslovljenom „Homerski dani Splita grada“, nalazimo podatak da je

(...) od 40-ak tisuća njegovih stanovnika 18.000 građana aktivno surađivalo u NOP-u [Narodnooslobodilačkom pokretu, nap. A. J.]. Od toga je naoružano 12.500 boraca, a kroz splitske zatvore-mučilišta iz grada i okolice prošlo je više od 15.000 rodoljuba.¹⁰

U masovnost otpora doista teško da može biti osnovane sumnje. Ogromna je, i doima se teško preglednom, količina i raznovrsnost izvora koji svjedoče o ratnim splitskim godinama: od intimnih zapisa i sjećanja pojedinaca, preko službene i poluslužbene građe raznorazne provenijencije i publicističkih tekstova do arhivskih vrela.¹¹

U nedavno (ponovno) otkrivenom i u digitalnom obliku objavljenom dnevniku jednog od glavnih ideologa nacionalsocijalizma, Alfreda Rosenberga,¹² potvrđuje se u njegovim ciničnim formulacijama posvećenima operaciji instaliranja marionetske vlade u Zagrebu (Rosenberg ga, naravno, naziva Agram) u travnju 1941., odnos i namjere nacionalsocijalističkog režima prema ovom dijelu Europe.¹³ Zločinačka politika Hitlerove Njemačke i

2012. Osobita pozornost usmjerena je prema političkom ustroju grada od travnja 1941. do rujna 1943. godine te procesu sustavne dekretoizacije, odnosno talijanizacije i fašizacije grada.

⁹ Usp. *Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945.* (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2010. Pojedina poglavlja uredili su Lovre Reić i Goran Kotur (ožujak – lipanj 1941.), Goran Kotur (srpanj – prosinac 1941. i srpanj – rujna 1943.), Vlasta Višić (siječanj – lipanj 1942.), Gordana Tudor (srpanj – prosinac 1942.), Vjekoslav Vidjak (siječanj – lipanj 1943. i listopad 1943. – svibanj 1945.). Zbog lake dostupnosti ove knjige (kojoj se u digitalnom obliku može pristupiti preko <http://www.ratnakronikasplita.com>) i vrlo ograničenog prostora ovoga pregleda, ovdje se neće iznositi kronologija događaja.

¹⁰ *Isto*, XIII.

¹¹ Igor Graovac još je početkom 1980-ih godine konstatirao da je istraživanje o sudjelovanju pojedinih društvenih slojeva „naprosto zanemareno“, a to se do danas nije, nažalost promijenilo. Usp. Igor GRAOVAC, „Pregled sudjelovanja pojedinih grupa stanovništva Splita u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941. godine“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1981., 361–376. Vojni aspekt puno je bolje dokumentiran. Usp. „1. dalmatinska proleterska brigada: popis boraca iz Dalmacije“, *Dalmatinci u Prvoj proleterskoj brigadi. Zbornik sjećanja i popis boraca iz Dalmacije* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1982.; „1. dalmatinska proleterska brigada: pregled komandira i komesara, spisak boraca“, *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada* (ur. Mirko Novović i Stevan Petković), Beograd 1986.; Marijan ŽULJAN, „2. dalmatinska proleterska brigada: popis boraca“, *Druga dalmatinska proleterska brigada* (ur. Zdenko Cvrle), Split 1982.; „4. dalmatinska (splitska) brigada: popis boraca“, u: Mate ŠALOV, *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada*, Split 1980.; „6. dalmatinska udarna brigada: spisak komandnog kadra i poginulih boraca“, u: Danilo DAMJANOVIĆ, *Šesta dalmatinska brigada*, Beograd 1969.; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945. Zbornik dokumenata* (ur. Vinko Branica), knj. 1, Split 1981.; knj. 2, Split 1982.; knj. 4, Split 1983.; knj. 10, Split 1986.; *Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda. Tom XII. Dokumenti jedinica, komandi i ustanova Kraljevine Italije* (ur. Miloš Krstić), knj. 1, Beograd 1969.; *Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda. Tom IX. Dokumenti organizacija Komunističke Partije* (ur. Fabijan Trgo), knj. 1, Beograd 1961.

¹² Usp. Eduard GUGENBERGER, *Boten der Apokalypse. Visionäre des Dritten Reichs*, Wien 2002.; Ernst PIPER, *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe*, München 2005.; <http://www.britannica.com/biography/Alfred-Rosenberg>.

¹³ Faksimil teksta Rosenbergova dnevnika i transkript dostupni putem poveznica <https://www.ushmm.org/information/exhibitions/online-features/special-focus/the-alfred-rosenberg-diary> i <http://collections.ushmm.org/view/2001.62.14>; usp. također Robert K. WITTMAN – David KINNEY, *The Devil's Diary. Alfred Rosenberg and the Stolen Secrets of the*

njezinih satelita za vrijeme rata na ovom području u znanstvenoj literaturi dobro je opisana i opće poznata.¹⁴

O tome, pak, što je rat značio za Split i Dalmaciju saznajemo iz jednog drugog dnevnika. Radi se o dnevniku Lujze Janović-Wagner, istaknute medicinske djelatnice u međuratnom razdoblju i jedne od organizatorica medicinskog sestrinstva u Hrvatskoj. Ona svoj dnevnik započinje u Splitu, u koji se doselila u jesen 1940. godine, riječima:

I tako smo 18. V. 1941. godine doživjeli ponovno da su Hrvati tražili tuđeg gospodara. (...) Mi smo baš pred sedam mjeseci doselili iz Zagreba i sada sjedimo u Spalato, Italija. Raspoloženje je ispod ništice – kod nas u kući, na ulici, u gradu čitavom, pa i u okolici.¹⁵

Svoj posljednji zapis završava uoči Božića 1944. godine, nekoliko tjedana prije smrti. Lujza Janović-Wagner kraj rata i oslobođenje nije dočekala. Međutim, čitajući njezina zapazanja, odmah uočavamo da su njezini dnevnički zapisi, napisani u obliku pisama mlađem bratu Vlatku i suprugu Špiri u kojima opisuje svoje doživljaje ratnih dana, ne samo štivo kroz koje upoznajemo jednu izuzetnu ženu (neki su je nazivali hrvatskom Florence Nightingale), nego i nadasve koristan povijesni izvor za to razdoblje hrvatske povijesti.¹⁶ U obilju izvora od posebne su važnosti autentična svjedočenja o danima rata koja nam govore o ljudskoj svakodnevnici u tom vremenu.

Priređivačica dnevnika, Snježana Grković-Janović, Lujzina kći, u svom predgovoru s punim pravom ističe da je danas malo pisaca dnevnika, ali da postoji obilje memoara koji se pišu *nakon* što su događaji postali sjećanje. A sjećanje je, među ostalim, izloženo zaboravu, i uvijek možemo (i moramo) postaviti pitanje koliko je vjerodostojno. Vezano za Lujzin dnevnik, priređivačica ističe: „Čitatelj će se uvjeriti da ona ima žarku želju svjedočiti svoju istinu o događajima. Čini nam se kao da čujemo vlastitim ušima i vidimo vlastitim očima zvukove i slike koje je ona slušala i gledala 1941., 1942., 1943. i 1944. godine.“¹⁷

Third Reich, New York 2016.; Jürgen MATTHÄUS – Frank BAJOHR, *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust*, Lanham 2015.

¹⁴ Usp. navedenu literaturu u: Aleksandar JAKIR, „Die 7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division ‘Prinz Eugen’ in Dalmatien“, *Nationalsozialismus und Regionalbewusstsein im östlichen Europa. Ideologie – Machtausbau – Beherrschung* (ur. Ingo Loose i Burkhard Olschowsky), München – Berlin 2016., 369–386. Usp. i novije radove Alexandra Korba: *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941–1945*, Hamburg 2013.; „Understanding Ustaša Violence“, *Journal of Genocide Research*, 12/2010., br. 1–2; 1–18; „Nation-building and mass violence: The Independent State of Croatia, 1941–45“, *The Routledge History of the Holocaust* (ur. Jonathan C. Friedman), New York 2011., 291–302.

¹⁵ Snježana GRKOVIĆ-JANOVIĆ (prir.), *Lujzin dnevnik. Dnevnički zapisi Lujze Janović-Wagner iz Drugog svjetskog rata*, Zagreb 2008., 25. Lujza Janović-Wagner došla je iz Zagreba u Split 1940. godine s mužem (dr. Špirom Janovićem) i djecom nakon mnogih godina aktivnog sestrinskog rada. Tu je dočekala početak rata, a kasnije seli s obitelji na Brač u obiteljsku kuću Janovića u Sumartinu na Braču. U ljeto 1944. godine vratila se s djecom u Zagreb (supruga nije vidjela od 1943., kada je otišao s partizanima na Vis), ali ni u roditeljskom domu nije pronašla mir jer su je pratili zbog povezanosti s partizanima. Tjedan dana nakon 38. rođendana od ustaškog Redarstva dobiva poziv da se javi „radi saslušanja“. Pet dana provodi u zatvorskoj ćeliji s još dvije učiteljice i jednom služavkom, a šesti dan puštena je bez ikakvog ispitivanja. No, vratila se kući zaražena pjegavim tifusom i umrla je 17. veljače 1945. godine.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ *Isto*, 16. Čini mi se točnom tvrdnja da su dnevници koji nastaju bez distance uglavnom bliže istini jer pisac dnevnika obično nema puno vremena za dotjerivanje i interpretacije te pokušava svjedočiti svoju istinu o događajima koje opisuje. To pogotovo vrijedi za vođenje dnevnika u ratnim uvjetima u kojima je Lujza Janović-Wagner pisala svoje zabilješke, a njezina tragična smrt prije završetka rata današnjem čitatelju omogućavaju upoznavanje perspektive autorice koja je bilježila svoje dojmove bez znanja o tome kako će rat završiti.

Sl. 1. Proslava dvadesete godišnjice fašističke ere u Splitu (Muzej grada Splita)

U ratu koji je započeo 6. travnja 1941. napadom nacističke Njemačke i fašističke Italije na Kraljevinu Jugoslaviju, koja je za desetak dana, tj. već 17. travnja, kapitulirala, dijelove Kraljevine Jugoslavije okupirale su njemačka, talijanska, bugarska i mađarska vojska. Uz okupaciju uspostavljeni su kvistlinški režimi u Hrvatskoj (pod Antom Pavelićem) i u Srbiji (pod Milanom Nedićem). Dolaskom talijanske vlasti u Split 1941. Lujza započinje svoj dnevnik pišući prvu od 265 stranica u debelu trgovačku knjigu tvrdog uveza u koju je njezin otac do svoje smrti bio zapisivao troškove podizanja, odgoja, školovanja, izlazaka svoje djece. *Lujzin dnevnik* pruža nam uvid kako je ova mlada žena – medicinska sestra koja je stekla široku naobrazbu i govorila više stranih jezika i koju je rat zatekao s njezinom djecom u Splitu i na Braču – proživljavala opću tragediju Drugoga svjetskog rata u Dalmaciji. Zapisi svjedoče o ljudskim sudbinama te o tome kako su se obični ljudi u tim preteškim vremenima nosili s izazovima rata. Radi se o autentičnom svjedočanstvu o jednom vremenu, a možemo ga iščitati i kao obavijest o neuljepšanim osjećajima, nazorima i nadama u određenom povijesnom trenutku.

Čitajući *Lujzin dnevnik*, snažan dojam ostavlja spoznaja da njezina istina o ljudima o kojima zapisuje svoja razmišljanja nije crno-bijela. Naime, ne susrećemo heroje, idealizirane borce za slobodu (kako ih se prečesto glorificirajući prikazivalo u socijalističkom razdoblju nakon 1945.), a među njemačkim dočasniciima i običnim vojnicima, koji se spominju u dnevniku, možemo prepoznati katkad i dobre i suosjećajne ljude. Tako je opisan i slučaj njemačkog narednika Willyja Brabanta, komandanta Sumartina na Braču, koji je pokušavao hraniti i liječiti civile i štititi uhićene, zbog čega su ga njegovi nadređeni kažnjavali, što se, dakako, ne uklapa u pojednostavljene predodžbe i narative. Opisujući partizane, koje Lujza doživljava kao „naše“, ona se ne libi zapisivati ljutite, gorke opomene i kritike zbog nekih njihovih nerazumnih i nepotrebno okrutnih djela. Sredinom srpnja 1944. go-

dine zapisuje kako se „bunila zbog neopravdanih, glupavih i nepravednih poruka iz šume“ te nastavlja: „Morala sam braniti sebe od Nijemaca kao i od poganih jezika žena kod nas i u Selcima.“¹⁸ No, prijatelje je birala prema njihovim ljudskim kvalitetama i djelima ne gledajući na odoru koju mnogi nisu dobrovoljno odabrali. Janović-Wagner naglašava: „U čitavom životu Splita i Brača proveli smo [njezin suprug Špiro i ona, nap. A. J.], a kasnije ja sama, princip da si ne dam ništa i nikako skućiti moju ličnu slobodu i da si biram društvo tamo gdje hoću i koga hoću. Moj rad [medicinske sestre] pak pokazuje tko sam i što sam.“¹⁹ Pod datumom 20. siječnja 1944. Lujza zapisuje: „Rat je u Sumartinu. Ono što smo htjele izbjeći, nismo, evo, niti ovdje mogli.“²⁰

Njezini dnevnički zapisi potresno svjedoče o ljudskoj patnji u vrtlogu rata; nalazimo precizna zapažanja, „kako je sve tužno i strašno i ružno“, a pitanje, kako je zabilježila, „naše i njihovo“, misleći pritom na svoje sumještane u Sumartinu kojima je kao medicinska sestra pomagala, ali ne zaboravljajući ni brojne njemačke vojnike koje je upoznala na Braču, glasi: „Zar ne može bit drukčije?“²¹ Lik autorice dnevnika, ali i mnogi u njemu opisani, potvrđuju da se i pod najtežim uvjetima – kad je naizgled sve „tužno i strašno i ružno“²² – moglo ostati čovjekom. Životni krug Lujze Janović-Wagner zatvorio se u dvorani zgrade Škole narodnog zdravlja u Zagrebu, gdje je započela svoj sestrinski rad i gdje su joj u veljači 1945. godine suradnici i medicinske sestre odali posljednju počast.

Kako njezina zapažanja, kako život i smrt autorice uklopiti u našu predodžbu o ratu? Nedvojbeno su o svim temama vezanima za Drugi svjetski rat od 1945. pa naovamo napisane biblioteke, a literatura nastala prošlih desetljeća o povijesnim zbivanjima i problemima vezanim za povijest i prošlost ovog dijela Europe pruža nam širok spektar mogućih interpretacija. Opće je poznato da se interpretacije i metode povijesnog istraživanja s vremenom mijenjaju. Svaki reflektirani pristup mora voditi računa o primijenjenoj historiografskoj metodi u cilju dobivanja validnih znanstvenih rezultata. Svjedočanstva su uvijek dragocjen izvor, ali ne smijemo zaboraviti na nužno subjektivan karakter te vrste izvora. Puno je svjedočanstava različitih vrsta otpora koje su Splićani i Splićanke pružali za vrijeme talijanske i njemačke okupacije. Ako danas i raspravljamo o dvoznačnosti ili višeznačnosti antifašizma kao opreci fašizmu i nacionalsocijalizmu, najgorim režimima u ljudskoj povijesti, moramo se istovremeno zapitati što je u ondašnjim uvjetima rata i okupacije bila alternativa borbi protiv nacističke Njemačke i ostalih fašističkih država i pobjedi nad njima?

S druge strane, čini se besmislenim negiranje činjenice da je oslobođenje svijeta od jedva zamisliva nacifašističkoga barbarstva istovremeno značilo i savezništvo i s totalitarnom stalinističkom diktaturom i s onima koji su u njoj gledali svoj politički uzor i ideal te koji su u ime revolucije i diktature proletarijata bili spremni upotrijebiti sva sredstva (a žrtve nisu žalili) da do revolucije i dođe. Nije li utemeljeno primijetiti, kao što to čine pojedini povjesničari, da antifašizam nije samostojeća ideja upravo zato što je bio pokret „protiv“ i da su

¹⁸ *Isto*, 99.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ *Isto*, 61.

²¹ *Isto*, 63.

²² *Isto*.

ideju antifašizma podržavali ljudi raznih svjetonazora i uvjerenja: liberali i konzervativci, socijalisti i komunisti, anarhisti i katolici? Sve to možemo prepoznati i na mikrorazini, na primjeru Splita: na lokalnoj razini, razumije se, nije bilo samo antifašista nego i simpatizera, pa i gorljivih pristaša fašizma.

Antifašizam je u svojim počecima bio povezan s otporom liberalnih intelektualaca, poput Benedetta Crocea i Giovannija Amendole, protiv Mussolinijeva režima. Jedan od istaknutih antifašista u tom smislu bio je i Splićanin Bogdan Radica. Njegovo je antifašističko djelovanje tijekom Drugoga svjetskog rata u SAD-u premalo poznato, a upravo je on igrao važnu ulogu u pridobivanju američke javnosti u procesu promjene američke politike prema narodnooslobodilačkom pokretu pod vodstvom Josipa Broza Tita.²³ Nakon talijanske okupacije Splita i Dalmacije 1941. godine antifašizam je u praksi imao više oblika.

U svemu nipošto ne bismo trebali zaboraviti što su ideologija i praksa fašizma i nacionalsocijalizma značili, pa tako i u Splitu za vrijeme okupacije. Otpor protiv takve zločinačke ideologije i prakse onih hrabrih žena i muškarca koji su se oduprli kad je nacistička Njemačka ovladala gotovo cijelom kontinentalnom Europom i kad nije bilo izvjesno kako će se ta borba završiti, nedvojbeno zaslužuje biti istaknut kao glavna značajka tih ratnih godina.

Bespoštedni rat koji se vodio na području bivše Kraljevine Jugoslavije bio je višeslojan i uključivao je mnoge aktere.²⁴ Kad je još za travanjškoga rata 1941. Komunistička partija Jugoslavije formirala svoj Vojni komitet na čelu s Josipom Brozom Titom i kad je 15. travnja CK KPJ uputio „Proglas narodima Jugoslavije“ u kojemu ih poziva da „ne klonu duhom“, već da ustraju u borbi protiv osvajača, jugoslavenski su komunisti krenuli u rat. Njihova je koncepcija bila da mnoštvom lokalnih ustanaka rasplamsaju sveopći rat protiv okupatora i domaćih pomagača. Pokrajinski komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju izdao je 22. travnja 1941. godine proglas u kojem je pozvao narod na jedinstvo u borbi protiv okupatora. Činjenica je da su to počeci onoga što je kasnije nazvano Narodnooslobodilačkom borbom U Hrvatskoj su istaknuti komunisti – Rade Končar, Andrija Hebrang, Vlado Popović, Vladimir Bakarić i Ivan Rukavina – prionuli organiziranju ustanka računajući na čvrstu jezgru discipliniranog članstva Komunističke partije te pozivajući narod na borbu protiv okupatora i obranu domovine, što je i u Dalmaciji naišlo na masovni odaziv. Kao što je poznato, hrvatski partizani bili su ključni za NOVJ, a do kraja 1943. Hrvatska, s 24% jugoslavenskog stanovništva, davala je više partizana nego Srbija, Crna Gora, Slovenija i Makedonija zajedno, a prema nekim procjenama Dalmacija je do kraja rata dala više desetaka tisuća partizanskih boraca (što, dakako, uključuje i mobilizirane borce nakon pada Italije u rujnu 1943.).²⁵

Valja se prisjetiti da je 22. lipnja 1941., na dan napada Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez s ciljem osvajanja „životnog prostora na istoku“ (*Lebensraum im Osten*), kad je po-

²³ Usp. Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940. (hrv. izd. *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.); Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, *Dijalog povjesničara – istoričara 10* (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), sv. 1, Zagreb 2007., 307–327.

²⁴ Usp. Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.

²⁵ Usp. https://hr.wikipedia.org/wiki/Narodnooslobodila%C4%8Dka_vojaska_i_partizanski_odredi_Jugoslavije#cite_note-Cohen_95-30 i tamo navedenu literaturu.

krenuta zastrašujuća vojna sila od oko 3,8 milijuna ljudi, u šumi Žabno (Brezovici) pokraj Siska formiran Prvi sisački partizanski odred sa 79 boraca pod zapovjednikom člana KPH Vladom Janićem Capom. Taj odred bio je prvi takav organiziran način pružanja oružanog otpora u Europi.

Početkom kolovoza 1941. iz Zagreba u Dalmaciju stižu delegati Centralnog komiteta KPH Pavle Pap Šilja i Mirko Kovačević. Njihov je zadatak bio ubrzati prelazak s diverzantskih akcija na oružani ustanak. Na sastanku Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, održanom 7. kolovoza 1941., odlučeno je da se u roku od tri dana formira sedam partizanskih odreda i da ih se prebaci u Liku i Bosnu. Od 8. do 14. kolovoza 1941. osnovani su tako Splitski, Šibenski, Vodičko-zatonski, Primoštensko-krapanjski, Solinski, Trogirski i Sinjski partizanski odred. Pokrajinski komitet za Dalmaciju, na čelu sa Vickom Krstulovićem,²⁶ 11. kolovoza 1941. godine upućuje Prvi splitski partizanski odred, tri voda po 22 borca, iz Splita prema zaleđu. Međutim, već trećeg dana, 14. kolovoza, kod sela Košute nadomak Trilja, neiskusni borci upadaju u talijansko-ustašku zasjedu. Odmah u početku bitke poginuo je zapovjednik odreda Mirko Kovačević Lala. Jedan dio boraca uspio se spasiti, a drugi dio bio je zarobljen. Svi su zarobljenici sprovedeni u Sinj, gdje je dvadeset i jedan od dvadeset i četiri splitskih mladića nakon kratkog suđenja odlukom ustaškog „Priekog pokretnog suda“ proglašen krivim. Zajedno s njima strijeljana su i dva borca Solinskog partizanskog odreda, Ante Katić i Ante Čerina, te seljak Šimun Stojanac iz Dicma, optužen da je dostavljao oružje partizanima. Strijeljani su 26. kolovoza 1941. godine na predjelu Ruduša kraj Sinja.²⁷

Poznato je da je za vrijeme Drugog svjetskog rata, zbog različitih koncepcija o ustanku na području Dalmacije, Vicko Krstulović dolazio u sukobe s osobama koje su po partijskoj hijerarhiji bile na višim položajima od njega.²⁸ Nakon razlaza između njega i Josipa Broza Tita, u listopadu 1943., Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju preimenovan je u Oblasni komitet KPH za Dalmaciju. Svejedno će nakon kapitulacije Italije Krstulović biti jedan od glavnih aktera prilikom akcije zauzimanja Splita. S Ivom Lolom Ribarom otišao je 10. rujna 1943. u Split na pregovore Narodnooslobodilačkog odbora Splita s talijanskim zapovjednicima, koji su talijanskog generala Emilia Becuzzia, zapovjednika divizije „Bergamo“, doveli do toga da preda Split i oružje.

²⁶ Vicko KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslovenskog revolucionera*, tom 1: *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva. 1905–1943.*, Beograd – Sarajevo – Zagreb 2012.

²⁷ Usp. Nikola ANIĆ, *Antifašistička Hrvatska. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.–1945.*, Zagreb 2005. Imena strijeljanih boraca Prvog splitskog partizanskog odreda su: Đordano Borovčić Kurir, Franin (komandir Odreda); Alfred Santini, Šimunov (politički komesar); Ivan Antonini, pok. Stipana; Nebojša Borozan, pok. Ivana; Mirko Dujmić, pok. Stipana; Branko Duplančić, Lukin; Dušan-Duško Frua, pok. Eurika; Petar Jelaška, Antin; Jožo-Josip Krstulović, Marinov; Jožo-Josip Markotić, pok. Ljubomira; Ivan Markotić, pok. Grge; Marin Matković, pok. Ivana; Vjekoslav-Vjeko Ozretić, Ivanov; Josip-Jozo Petrić, Dujin; Ante Popović, pok. Kristina; Josip Raderić, pok. Duje; Dragutin Rogulj, pok. Ivana; Tadija Skopljanac, Markov; Ante Torkar, Josipov; Davor Urlić, pok. Fausta; Ante Zelić, pok. Jure.

²⁸ Krstulović je od 1940. bio jedan od sedam članova Centralnog komiteta KPJ koji su dolazili iz Hrvatske (J. Blažević, V. Janić, R. Končar, J. Kraš, V. Krstulović, M. Orešković i S. Romac). Jedino više tijelo od CK bio je njegov Politbiro, u koji je iz Hrvatske izabran jedino Končar (J. Broz Tito, E. Kardelj, A. Ranković, M. Đilas, F. Leskošek, I. Milutinović). Usp. Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1941*, Zagreb 1972., 320.

Antifašistički oružani ustanak pod vodstvom KPJ u Dalmaciji započinje paralelno s ustankom u zapadnoj Bosni i Lici. Pripremama za oružani ustanak rukovodio je Pokrajinski komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju. U svjetlu dostupne literature čini se razumnim pretpostaviti da su još za vrijeme rata u travnju 1941. komunistički simpatizeri započeli sa skupljanjem i skrivanjem oružja i municije. Tada po nalogu KPJ u Dalmaciju dolazi Marko Orešković, član Centralnog komiteta KP Hrvatske i KP Jugoslavije, sa svojim ratnim iskustvom iz Španjolskog građanskog rata. Orešković je bio na funkciji političkog komesara najprije Grupe Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Liku, a potom Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske. Zajedno s Pokrajinskim komitetom KPH formira Vojnu komisiju, a kasnije i vojne komisije pri okružnim, kotarskim i gradskim komitetima. Te komisije stvorile su prve udarne grupe koje su do početka ustanka vršile diverzije i sabotaže u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji.

U srpnju 1941. izbila je pobuna srpskog stanovništva na teritoriju NDH, što je dovelo do žestoke političke borbe između KP i srpskih političkih grupacija za pridobivanje mase za suprotne političke programe i ciljeve. Na početku pobune borbe su vođene zajedno, ali to nije dugo trajalo. Četnički centar za Hrvatsku osnovan je već u svibnju 1941., i to u Splitu, što je talijanska vlast tolerirala.²⁹ Već krajem ljeta splitski četnički centar povezo se s Dragoljubom (Dražom) Mihailovićem u Srbiji i stavio pod njegovo zapovjedništvo. Krajem listopada osnovana su u okolini Knina dva četnička puka i nekoliko odreda, zatim početkom 1942. zloglasna Dinarska četnička divizija, koja je počinila mnoge zločine nad civilnim stanovništvom Dalmacije. Zapovjednici su bili četničke vojvode Ilija Trifunović-Birčanin i Momčilo Đujić. Potonji je bio pravoslavni pop.³⁰ Prema podacima koje četnički vojvoda Birčanin iznosi u izvještaju Draži Mihailoviću Dinarska četnička divizija imala je u svom sastavu 5 pukova i 2 odreda, iz čega se može iščitati kako je sredinom 1942. ta divizija imala oko 4400 pripadnika.³¹ Organiziranjem tzv. dobrovoljačkih protukomunističkih formacija (*Milizia volontaria anticommunista*, MVAC), oružanih protukomunističkih skupina, u talijanskoj okupacijskoj zoni kolaboracija četnika s Talijanima, kao i s državnim tijelima NDH, postaje bjelodana.³²

Međutim, oružani antifašistički otpor na početku rata doživljava bolne poraze. Naime, kao što se to dogodilo Prvom splitskom partizanskom odredu, zbog nedovoljnih priprema i slabe organizacije prebacivanja, gotovo svi odredi bili su razbijeni ili su prestali postojati.

²⁹ Četnici lojalni Draži Mihailoviću tijekom Drugoga svjetskog rata u Dalmaciji su mogli računati na podršku jednog malog broja Hrvata koji su se u međuratnom razdoblju izjašnjavali kao integralni Jugoslaveni, tj. jugoslavenski nacionalisti (npr. književnici Niko Bartulović i Đuro Vilović) i malobrojnih pristaša predratnog Jugoslavenskog narodnog pokreta Zbor.

³⁰ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb 1986.; Jozo TOMASEVICH, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979. Poznat je programski dokument četničkoga pokreta pod imenom „Elaborat Dinarske divizije“, u kojem je navedeno da je ta divizija osnova i uporište za širenje četničkoga pokreta u sjevernoj Dalmaciji, Lici i dijelovima BiH.

³¹ Fikreta Jelić-Butić posebno naglašava kako su Birčaninovi podaci utemeljeni na planovima regrutacije i mobilizacije u stanovništvu, koji *de facto* nikad nisu u potpunosti provedeni u djelo. Usp. F. JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 94–95.

³² *Isto*, 107.

Smatra se da je jedan od glavnih razloga ovog neuspjeha bio što su u početku ustankom rukovodili ljudi koji nisu dobro poznavali lokalnu situaciju na terenu, poput Papa i Kovačevića. Novi se odredi ponovno osnivaju tek krajem 1941. godine.³³

Zbivanja u Splitu, za vrijeme toga najkrvavijeg sukoba u ljudskoj povijesti, mogu se podijeliti u dva dijela: prvi dio, od početka bombardiranja do kapitulacije Italije 8. rujna 1943., te onaj od rujna 1943. do listopada 1944. i povlačenja njemačkih i ustaških snaga iz grada. U historiografiji za vrijeme SFRJ često je isticano da su „gradski centri, posebno radnička klasa, imali (...) veoma značajnu ulogu naročito u pripremnoj i početnoj etapi NOB-a, kada su ti centri bili glavni izvor ljudskih i materijalnih potencijala narodnooslobodilačke borbe. Split je bio najznačajnije uporište KPH u Dalmaciji, u kome je u godinama prije rata izrastao snažan revolucionarno-demokratski pokret.“³⁴ Ondašnja historiografija razlikovala je „nekoliko osnovnih etapa“:

1. Pripremni period (april – juli 1941);
2. Otpor okupatoru u raznim oblicima, pokretanje oružane borbe i prenošenje njezinog težišta izvan gradskog područja (august 1941 – proljeće 1942);
3. Period do kapitulacije Italije i oslobođenje Splita (proljeće 1942 – septembar 1943);
4. Period njemačke okupacije do oslobođenja (27. septembra 1943 – 26. oktobra 1944).³⁵

Činjenica je da su od prve oružane akcije u gradu Splitu 14. rujna do 9. studenoga 1941. (posljednja oružana akcija – bacanje bombi na talijansku vojnu muziku) izvršene 24 oružane akcije u koordinaciji Komunističke partije. Međutim, brzo se došlo do zaključka da akcije u gradovima „po svom učinku, nisu bile u razmjeru s gubicima partijskih kadrova i žrtvama nanesenim odmazdom okupatora i kvislinga (u Splitu je od juna do sredine novembra 1941. jedna trećina članova Partije uhapšena, strijeljana ili internirana)“.³⁶

Talijanske vojska ušla je u Split 15. travnja 1941., a u suočavanju s naglim procesom talijanizacije i fašizacije dolazi do vrlo različitih reakcija. Kao što se to može iščitati iz raspoloživih izvora, postoje primjeri splitskih Talijana koji su potpomagali otpor okupatoru, ali i splitskih Hrvata koji su surađivali s novim vlastima. U nedavno objavljenoj publikaciji *Split za vrijeme talijanske okupacije (1941. – 1943.)* Marina Pelaića, nastaloj temeljem istraživanja izvora i literature, uvjerljivo je opisano, među ostalim, djelovanje fašističke vlasti u Splitu, čije su istaknute ličnosti bile civilni komesar općine Split Antonio Tacconi te vicefederal fašističke Federacije u Splitskoj provinciji Giovanni Savo, Splicićanin „od kolina“ iliti „fetivi“.³⁷

³³ Usp. Početak oružanog ustanka 1941., dostupno preko poveznice https://sh.wikipedia.org/wiki/Dalmacija_u_Narodnooslobodila%C4%8Dkoj_borbi.

³⁴ Usp. Fabijan TRGO, „Split kao grad u realizaciji koncepcije općenarodnog oslobodilačkog rata“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1981., 479–480.

³⁵ Trgo navodi da je Split uoči travanjskog rata „sa svojih 140 članova Partije i preko 200 skojevaca i velikim brojem aktivista (...) potvrdio svoje demokratsko i patriotsko raspoloženje“ te da je ukupno gledano „učeeće građana Splita u NOB-u – u oružanoj borbi i svim drugim oblicima aktivne borbe i otpora – predstavljalo, po karakteru i sveobuhvatnosti, izraziti primjer punog ostvarenja načela svenarodnog rata“. *Isto*, 490.

³⁶ *Isto*, 486.

³⁷ Usp. Marin PELAIĆ, *Split za vrijeme talijanske okupacije (1941. – 1943.)*, Split 2012., bilješka 8. Posebna poglavlja posvećena su ustroju talijanske vlasti te brojnih fašističkih društava, brutalnoj represiji koje je fašistička vlast vršila nad stanovništvom, od prijetnji i zabrana do torture i smaknuća, ali i različitim oblicima otpora koje su građani pružali

Na narednim stranicama poslužit ću se primarno rezultatima istraživanja Marina Pelaića da bih dao pregled najvažnijih aspekata za vrijeme talijanske okupacije Splita.

Potpuno utemeljenom se čini ocjena kako je svakodnevni život Splitskana u tom razdoblju bio određen drakonskim zakonima novih fašističkih vlasti koji su, između ostalog, doveli do toga da je većina građana postupno osiromašila te na koncu gladovala. Također se čini nedvojbenim da je u Splitu u danima kad je u Zagrebu proglašena Nezavisna Država Hrvatska vladao kaos. Jedini koji su znali što hoće bili su komunisti, koji su oduzeli oružje dobrom dijelu vojnika jugoslavenske vojske i pozivali na otpor, te frankovci, koji su u ime NDH zaposjeli zgrade općine, banovine i pošte. Dana 15. travnja u Split stiže dr. Edo Bulat, ustaški ministar za Dalmaciju (koji je, u vremenu dok se Splitu u jugoslavenskim novinama tepalo kao „najjugoslavenskim gradom“, bio pripadnik Organizacije jugoslovenskih nacionalista, zloglasne

ORJUNE). Bulat stiže kao ustaški ministar s dijelom njemačke vojske, a onodobne novine i sjećanja govore o tome da su ih građani Splita u velikom broju pozdravljali cvijećem i hrvatskim zastavama dok se kolona kretala Solinskom cestom, vjerujući da će upravo oni preuzeti vlast u Splitu kao što se to ranije dogodilo u Zagrebu. No, istoga dana u poslijepodnevnim satima u Split su istom cestom stigle jedinice motoriziranog korpusa II. armije talijanske vojske. Građani su na njihov dolazak uglavnom ostali pasivni. Predsjednik HSS-a Vladko Maček pozvao je Hrvate već 10. travnja da surađuju s novom vlašću. S druge strane, kao što je rečeno, Pokrajinski je komitet KPH za Dalmaciju tjedan dana nakon talijanske okupacije Splita (22. travnja) izdao proglas u kojem je pozvao narod Dalmacije da zbije redove i suprotstavi se okupatoru.

Nedugo nakon potpisivanja Rimskih ugovora, Civilni je komesarijat za dalmatinske provincije ukinut, a uspostavljeno je Namjesništvo za Dalmaciju (*Governo della Dalma-*

Sl. 2. Proslava dvadesete godišnjice fašističke ere u splitskoj katedrali (Muzej grada Splita)

okupatorskoj vojsci. Za detaljan prikaz institucija za vrijeme fašističke okupacije usp. Jelena MARKOVINA, *Sistem talijanske fašističke vlasti u Splitu od 1941. do 1943. godine*, Split 1981.

zia). Funkciju namjesnika, tj. guvernera, obnašao je Giuseppe Bastianini, koji je provodio politiku središnje vlasti iz Rima, za što je izravno odgovarao Mussoliniju.³⁸ Nakon odlaska Bastianinija funkciju Namjesnika preuzima Francesco Giunta, koji je nastavio voditi politiku sličnu Bastianinijevoj. Namjesništvo će biti ukinuto 7. kolovoza 1943. godine, a prefektore podređene Ministarstvu unutarnjih poslova. Teritorij anektirane Dalmacije podijeljen je na provincije. Uz već postojeću Zadarsku, oformljene su Splitska (7. lipnja 1941.) i Kotorska provincija.

Glavnu riječ u provincijama imali su prefekti, a splitski prefekt od početka okupacije pa sve do kraja kolovoza 1943. godine bit će zloglasni dr. Paolo Zerbino.³⁹ Apsolutnu političku vlast i moć u Splitu imala je Nacionalna fašistička stranka (*Partito Nazionale Fascista* – PNF), a osnovna organizacija stranke bila je *fascio*.⁴⁰ Splitski *fascio* osnovan je 19. rujna 1941. godine sa sjedištem u palači Vitturi. U prvom elitnom odredu (*1. squadra*) zapovjednik je bio Giovanni Savo, a zamjenik Antonio Hoffmann. Polazi se od toga da je u travnju 1943. godine u Splitu bilo 1310 fašista, od čega 29 skvadrista. Ženske fašističke organizacije imale su ukupno 557 članica, Fašistička sveučilišna mladež (GUF – *Gioventu Universitaria Fascista*) 225 članova, a Talijanska liktorska mladež (GIL – *Gioventu Italiana del Littorio*) sa sjedištem u bivšem Sokolskom domu 5444 člana.⁴¹ Pelaić, međutim, oprav-

³⁸ M. PELAIĆ, *Split za vrijeme talijanske okupacije*, 371. Bastianini je rođen 8. ožujka 1899. godine u Perugi. Kako navodi Pelaić, jedan je od začetnika i vođa fašističkog pokreta u rodnom gradu i pokrajini Umbriji. Ući će u parlament 1924., a od 1927. godine kao diplomat radit će u Maroku, Portugalu i Grčkoj. Od 1936. do 1939. bio je podtajnik u talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova te posljednji talijanski ambasador u Londonu prije nego je Italija Velikoj Britaniji objavila rat. Bit će imenovan Namjesnikom Dalmacije 21. svibnja 1941., a glavni zadatak bio je eliminirati ili makar ograničiti ma kakav slavenski utjecaj u toj regiji. Osim antislavenskog, karakterizirao ga je i jak antisemitski osjećaj. Suočen s jakim otporom stanovništva, zatražio je dolazak crnokošuljaša iz Lombardije i Toskane. Upravo on stoji iza većine naredbi o odmazdi nad civilima kao što su strijeljanja te oduzimanja živežnih namirnica. Odgovoran je i za logor na Molatu, gdje je do polovice 1942. godine po njegovu priznanju internirano oko 2000 obitelji. U veljači 1943. Mussolini je sebe postavio na funkciju ministra vanjskih poslova, a kao svog podtajnika htio je upravo Bastianinija te je ovaj 7. veljače napustio Zadar i funkciju dalmatinskog namjesnika. Na zasjedanju Velikog fašističkog vijeća 24. srpnja 1943. glasao je protiv Mussolinija. Nakon kapitulacije Italije pobjegao je u Švicarsku. Godine 1959. vratio se u Milano i napisao knjigu *Volevo fermare Mussolini (Htio sam zaustaviti Mussolinija)*. U knjizi, ako je vjerovati Lucianu Monzaliju, Bastianini pokušava opravdati svoje brojne postupke za vrijeme fašističke vladavine, a razdoblje koje je proveo u Zadru kao Namjesnik Dalmacije ne spominje ni jednom riječju.

³⁹ *Isto*, 355. Zerbino je rođen 21. lipnja 1905. godine u mjestu Carpeneto u pokrajini Piemonte. Pridružio se fašističkom pokretu od njegovih početaka te je, između ostalog, sudjelovao i u Pohodu na Rim. U Split je stigao 16. lipnja 1941. godine, a istog je dana imenovan prefektom Splitske prefektore. Ta funkcija donijela mu je u Splitu hijerarhijski najvišu titulu i najveće ovlasti, što je itekako koristio želeći u što kraćem roku talijanizirati grad. Bio je vrlo sklon izdavanju naredbi za vandalske, često ničim izazvane akcije crnokošuljaša, a u nekima je i sam sudjelovao. Osobno je nadzirao slanje ljudi u zatvore i logore i svojom se efikasnošću u tim poslovima hvalio namjesniku Bastianiniju. Kao što to navodi Pelaić, kada su saveznički zrakoplovi počeli nadlijetati Split, među prvima je organizirao bijeg s obitelji. Iz Splita je pobjegao noseći sa sobom sve dragocjene umjetnine koje je uzeo za svoju rezidenciju iz Galerije umjetnina. U Italiji će se priključiti Mussolinijevoj Talijanskoj Socijalnoj Republici (*Repubblica Sociale Italiana*), gdje će obnašati funkciju ministra unutarnjih poslova. S Duceom će ostati do posljednjih trenutaka. Talijanski partizani uhitit će ih u Dongu, a potom 28. travnja 1945. i strijeljati.

⁴⁰ *Isto*, 70. Borbeni *fascio* (*Fascio di combattimento*) sastajao se od osam odreda (*squadra*), a svaki je odred brojao po deset članova uključujući zapovjednika i njegova zamjenika. Na nižoj razini mogle su se organizirati pojedine područne skupine, sekcije i odredi. Rad *fascia* sjedinjavala je *Federazione dei fasci di combattimento*. Na čelu Federacije bio je federalni tajnik, a federacije su ustrojavane na razini provincija.

⁴¹ *Isto*, 71. Provincijski Direktorij činili su vicefederali Giovanni Savo i Aurelio Bonavia te Giuseppe Mallardo, Silvio Maurano, Bonaventura Foretich, Angelo Bareris i Luigi Carancini. Dakako, postojale su i brojne fašističke organizacije za žene i mlade, kao što su *Fascio femminile* (ženski *fascio*), GIL – *Gioventu Italiana del Littorio* (Talijanska liktorska mladež sa sjedištem u bivšem u Sokolskom domu) i GUF – *Gioventu Universitaria Fascista* (Fašistička sveu-

dano upozorava da ovi brojevi ne pokazuju realno stanje jer je na mladiće i djevojke vršen konstantan pritisak da se učlane u neku od ovih organizacija, a odluci o učlanjivanju svakako je kumovalo i to što su fašisti imali prednost pri podjeli hrane i ostalih potrepština, baš kao i veće šanse za zapošljavanje.

Izvanredni sud za Dalmaciju (*Tribunale Straordinario della Dalmazia*) činili su predsjednik i dva suca, a funkciju državnog tužitelja vršio je jedan oficir Vojne i Dobrovoljne milicije javne sigurnosti (MVSN). Ako se „dokaže da je optuženi kriv za djela za koja za tereti, kazna je smrt“.⁴² Od 18. veljače 1942. u Dalmaciji se počinju primjenjivati Ustav i drugi temeljni zakoni Kraljevine Italije.⁴³ Krajem godine prefekt Zerbino izdaje podčinjenim tijelima u Splitu naredbu za formiranje Centra za prikupljanje i obuku građana provincije Split u jedinice Antikomunističke milicije (MVAC) koja će u sastavu divizije *Zara* djelovati protiv partizana.

Metode nadziranja građana i prevencija eventualnog neposluha bile su upotrebljavane za cijelo vrijeme okupacije. Jedna od njih bilo je konstantno legitimiranje stanovništva, s tim da se nisu priznavale jugoslavenske legitimacije, već samo one koje je izdala splitska kvestura (tzv. *legitimazione personale*). Morale su ih imati sve osobe starije od 14 godina.

Sve bolja organiziranost i veća brojnost partizanskog pokreta u Dalmaciji te iskrcavanje saveznika na Siciliju dovele su do kraha civilnog i vojnog ustroja fašističke vlasti u Splitu. Sedmi dan kolovoza 1943. godine iz Splita je parobrodom redovite pruge Split – Trst otputovalo oko 400 talijanskih činovnika, namještenika i njihovih obitelji. Funkciju prefekta početkom rujna umjesto dr. Paola Zerbina preuzeo je dr. Giuseppe Grimaldi.

O stavu gradske, ali i cjelokupne talijanske vlasti u Splitu možda najbolje svjedoči izjava prefekta Zerbina: „U pet godina neće biti ni jednog Hrvata! A glede Hrvatske, mi smo je stvorili, mi je financiramo i ona će postojati dok bude nas volja!“⁴⁴ Jedan od prvih poteza povučenih na ovom planu bilo je ukidanje lista *Novo doba*, koji je naslijedio dvojezični *San Marco*. Ukidanjem *Novog doba*, jedinih splitskih hrvatskih novina, ostala je samo *Katolička riječ*, koja se tiskala na hrvatskom jeziku. Između 3. i 12. studenog 1941. godine demontiran je i na komade rastavljen spomenik Grguru Ninskom na Peristilu, što se također može smatrati udarom na hrvatski identitet Splita. Početkom 1942. u cijeloj okupiranoj Dalmaciji nije se mogao pronaći kalendar na hrvatskom jeziku.⁴⁵

Ukinuvši list *Novo doba* 23. travnja 1941. godine, Talijani su šest dana kasnije pokrenuli dnevne novine *San Marco*, objavljivane na hrvatskom i talijanskom jeziku. Uredničke pros-

čilišna mladež). Sindikalna organizacija zvala se OND – *Opera Nazionale Dopolavoro*. Bila je to organizacija tjelesne i duhovne rekreacije u slobodnom vremenu, koja se u fašističkoj Italiji provodila od 1925. do kraja Drugog svjetskog rata, s ciljem fašističke indoktrinacije posrednim institucionalnim okupljanjem masa.

⁴² *Isto*, 130. Taj će sud kasnije biti preimenovan u *Tribunale Speciale*, a u Splitu će opet djelovati od 18. do 31. ožujka 1943. godine. Istog je mjeseca (listopad 1941.) osnovan Prvi fašistički odred Dobrovoljne milicije za nacionalnu sigurnost (*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* – MVSN). Policijski komesar Kvesture Split postao je fašist Vincio Vincenzo, a po dolasku fašističkog bataljuna Crnih košulja *M* (*Mussolini*), ustrojena je splitska *Milizia Volontaria*. Splitski karabinjeri i Crne košulje (*Camicie nere*) ustrojeni su još početkom lipnja.

⁴³ *Antifašistički Split*, 204.

⁴⁴ *Isto*, 105.

⁴⁵ *Isto*, 184.

torije, tiskara, papir, pa i suradnici, preuzeti su od *Novog doba*. Glavni i odgovorni urednik bio je Zdranin Antonio Just-Verdus. Početkom svibnja 1941. u listu *San Marco* objavljene su naredbe svim uredima i službenicima koje glase:

1) Svi su državni službenici dužni upotrebljavati rimski, tj. fašistički pozdrav. 2) Talijansku zastavu mora usvojiti cijelo pučanstvo. 3) Slike jugoslavenskih ličnosti treba ukloniti i umjesto njih svuda postaviti sliku kralja Italije i vođe fašista Mussolinija. 4) Sve ustanove, javne i privatne, dužne su usvojiti dvojezičnu administraciju.⁴⁶

San Marco je prestao izlaziti krajem studenog 1941. godine, a naslijedio ga *Il Popolo di Spalato* (glavni i odgovorni urednik Silvio Maurano), koji će izlaziti do 10. rujna 1943., i do tog trenutka uz Gradsku knjižnicu, biti jedan od najvećih i najjačih izvora fašističke propagande u Splitu.

Odmah po uspostavi nove vlasti počeo se primjenjivati Zakon o prezimenima, koji je u Istri postojao od kraja 1923. Njime je, naime, djeci bila zabranjeno davati „smiješna“ netalijanska imena.⁴⁷ Prezimena su se morala pisati talijanskim pravopisom, bez korištenja slova č, ć, š, đ i ž, dok su se vlastita imena prevodila (npr. Ljubica je postala Violeta, Mladen – Giovenale, Vjera – Fede, Slavko – Glorio i dr.). Od sredine svibnja 1942. osmrtnice su se smjele objavljivati samo na dvama jezicima, od kojih je prvi uvijek morao biti talijanski.⁴⁸ Naredbom namjesnika Bastianinija od 15. lipnja 1941. godine zabranjen je rad svim kulturnim, sportskim i netalijanskim društvima na području anektiranog dijela Dalmacije, što je uključivalo i rad Hrvatskog nogometnog kluba *Hajduk*, čije je igralište dobilo ime *Campo sportivo Bruno Mussolini* u čast poginulog Mussolinijeva sina.

Škole su zauzimale posebno mjesto u procesu talijanizacije jer su u njima trebale biti odgojene generacije na kojima će fašizam i talijanska vlast u Splitu počivati u budućnosti. Pri Ministarstvu za prosvjetu u Rimu otvoren je poseban ured za škole na anektiranom području.⁴⁹ Prvo su provjeravani profesori koji su morali dokazati da su „arijevci“ i obećati da se neće baviti politikom, baš kao ni njihovi učenici, koje su u suprotnom bili dužni prijaviti. Odlučeno je da će se nastava u potpunosti odvijati na talijanskom jeziku te da se na satovima povijesti Dalmaciju treba prikazivati kao iskonsku talijansku pokrajinu koja se oduvijek borila protiv „barbarskog slavenstva“.⁵⁰ U tu su svrhu organizirani tečajevi talijanskog jezika i književnosti za hrvatske učitelje, a stečeno se znanje provjeravalo usmenim i pismenim ispitima, koje su brojni znali bojkotirati ili namjerno padati. Krajem 1941. godine vlasti u Split dovode veći broj učitelja i profesora iz Italije koji nisu znali ni riječi hrvatskoga jezika. Znajući da ovakva mjera neće imati pozitivan odjek među građanima, gradska je vlast odredila da se svim učenicima koji pohađaju talijanske škole svakodnevno dijele ručak i večera, a učenik koji bude upisan u talijansku školu do Božića 1941. dobit će i zimsko odijelo. Nadalje, učenicima i studentima hrvatske nacionalnosti nuđene su i brojne

⁴⁶ *Isto*, 53.

⁴⁷ Duško VEČERINA, *Talijanski iredentizam*, Zagreb 2001., 47.

⁴⁸ J. MARKOVINA, *Sistem talijanske fašističke vlasti u Splitu*, 530.

⁴⁹ *Isto*, 549.

⁵⁰ *Antifašistički Split*, 124.

stipendije za studiranje na talijanskim sveučilištima. Posebnu ulogu u talijanizaciji školstva imao je prefekt Zerbino. On je povremeno posjećivao razne škole kako bi provjerio koliko dobro su učenici ovladali talijanskim jezikom.

Kao što je navedeno, Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju izdao je 22. travnja 1941. godine proglas u kojem poziva narod na jedinstvo u borbi protiv okupatora. Već za Praznik rada te godine na padinama Kozjaka pojavljuju se svjetleće parole „Živio 1. Maj“. Slične će akcije biti poduzimane i na godišnjice Oktobarske revolucije. Na blagdan Svetoga Duge (7. svibnja) te godine pod Marjanom je formiran 1. udarni odred od 63 ljudi. Zakletva koju su tom prigodom položili glasila je: „U ime naroda zaklinjem se da ću se boriti protiv fašističkog okupatora i njihovih sluga za slobodu svoga naroda i dati sve svoje snage, ako treba i život.“⁵¹

U prosincu 1941. ponovno je formiran Splitski partizanski odred, ovoga puta od tek 15 boraca. Početkom 1942. partijska je organizacija imala četiri „rajona“: Varoš, Dobri, Manuš i Bačvice. U to vrijeme KPJ u Splitu broji stotinjak članova. Dana 6. travnja 1942. osnovan je Narodnooslobodilački odbor Splita. S obzirom na to da se NOP-u ljeti 1942. pridružio pozamašan broj ljudi, 4. rujna je formirana Prva dalmatinska udarna brigada u koju su ušli Prvi i Drugi bataljun Srednjodalmatinskog partizanskog odreda. U siječnju 1943. splitski NOO, koji je nosio naziv „Luka Botić“, briše to ime iz naziva jer im je preko Okružnoga komiteta KPH rečeno da nikakva tijela vlasti ne nose posebne nazive. U veljači Vrhovni štab NOV i POJ traži da NOO Dalmacije mobilizira sve muškarce od 18 do 30 godina.⁵²

Kako je otpor protiv okupatora jačao, mjere prevencije i kažnjavanja otpora bivale su brutalnije. Dana 11. listopada 1941. formiran je Izvanredni sud za Dalmaciju (*Tribunale straordinario della Dalmazia*). Njegova je svrha bila da se strijelanjima antifašista dade legalna forma. Već dva dana po osnutku (13. listopada 1941.) taj će sud na smrt osuditi 17 antifašista. Za vrijeme njegovih zasjedanja u Splitu list *Il Popolo di Spalato* javno je huškao sudske dužnosnike da ignoriraju norme međunarodnog prava kako bi se što efikasnije obračunali s neprijateljem. Nakon napada na povorku talijanske glazbe 9. studenog 1941. u samom gradskom središtu uhićeno je 300 – 600 ljudi, među kojima i neki viđeniji Splićani, pripadnici predratnih političkih stranaka i direktori gimnazija. Većina je odvedena u koncentracijski logor u Divuljama. Postupalo se u skladu s Mussolinijevom naredbom da se za svakog ranjenog Talijana strijeljaju dvojica Hrvata, a za svakog ubijenog dvadeset.⁵³ Naravno, ovakvo postupanje s civilnim stanovništvom nije imalo za svrhu samo zaustaviti i spriječiti pobunu, nego se dio netalijanskog puka ovim mjerama htjelo natjerati na odlazak s anektiranog područja. Krajem godine iz Splita je u Italiju otplovio prvi brod sa zatvorenicima koji su bili deportirani u talijanske koncentracijske logore. Iz izvještaja Kraljevske prefektуре Splita od 15. svibnja 1942. doznajemo da je sa splitskog područja u razdoblju od 1. listopada 1941. pa do 15. svibnja 1942. u Italiju internirano 1448 osoba, od čega 305 komunista, 48 politički opasnih i 1095 Židova, a na dalmatinske je otoke internirano 118

⁵¹ Isto, 52.

⁵² Isto, 349.

⁵³ Isto, 154.

Sl. 3. Komemoracija za fašista Giovannija Savu na Prokurativama. Savo je 18. ožujka 1943. podlegao ranama zadobivenim u atentatu. Šesnaestogodišnji izvršitelj atentata Ante Čerina strijeljan je krajem travnja iste godine. (Muzej grada Splita)

Židova.⁵⁴ Tijekom srpnja 1942. godine na Molat je, uz blagoslov namjesnika Bastianinija, internirano oko 2000 obitelji. Osim onih čiji su se članovi pridružili NOP-u, bilo je tu i onih koji su se tamo našli zbog pjevanja „krivih“ pjesama, pohvalnog komentiranja sabotaža ili, ako se tako procijenilo, zbog slabog zalaganja na radnom mjestu. Stopa smrtnosti bila je vrlo visoka, pogotovo djece.⁵⁵ Građanima se prijetilo zatvaranjem u logore ako su negodovali zbog nedostatka hrane. U napadu bijesa zbog ubojstva viđenog splitskog fašista Antonija Hoffmanna prefekt Zerbino je rekao kako će, bude li potrebno, u 24 sata raseliti svih 54 000 Splićana.⁵⁶

Teror okupacije zorno se može prikazati na primjeru postupanja protiv Ćire Gamulina, profesora Muške realne gimnazije. On je, naime, 15. travnja 1942., dakle na godišnjicu proslave ulaska talijanskih trupa u Split, vidjevši djecu kako se igraju u školskom dvorištu, prokomentirao kako bi na današnji dan trebali plakati, a ne smijati se. Jedan od učenika te je riječi prenio svojim roditeljima, a oni Kvesturi. Iste je večeri u stan obitelji Gamulin provalila talijanska patrola. Vođeni bijesom zbog uspješnog bojkota parade povodom navedene godišnjice, vojnici pretražuju stan i pronalaze bilježnicu sastavljenu od neupotrijebljenih listova matematičkih zadaća. Na njoj je stajao natpis „Zapisnik društva *Pivac*“. Naime, budući da su zbog policijskog sata dobar dio dana morali provoditi u kući, Ćiro, njegova supruga i devetogodišnji sin osnovali su društvo *Pivac*. Mali Stjepko bio je predsjednik, Ćiro je bio tajnik, a njegova supruga blagajnica. U navedenu bilježnicu zapisivali su rezultate

⁵⁴ Isto, 234.

⁵⁵ Luciano MONZALI, *Antonio Tacconi e la comunità italiana di Spalato*, Venezia 2007., 371.

⁵⁶ *Antifašistički Split*, 187.

Sl. 4. Pogrebna povorka za fašista Giovanniya Savu. Nakon atentata uslijedila je odmazda fašističkih vlasti. (Muzej grada Splita)

postignute u društvenim igrama kojima su kratili vrijeme. Talijani su ustvrdili da je riječ o šifriranom materijalu koji dokazuje povezanost s komunistima i odveli profesora Gamulina u Kvesturu na ispitivanje. Tijekom ispitivanja su ga nemilo tukli. Vrhunac izivljavanja bio je kada ga je jedan crnokošuljaš udario stolicom po leđima tako jako da mu je slomio kralježnicu. Mrtvo tijelo Talijani su odveli u zahod i razglasili da je umro od kapi za vrijeme istrage. Bilo je to 17. travnja 1942. Njegovoj supruzi i djetetu nije bilo dopušteno da vide tijelo, nije bilo osmrtnice, pogreb nije održan, tek je naknadno pokopan u obiteljskoj grobnici, ali bez ikakve pratnje. Učenici su mu odali počast trima minutama šutnje. Tamo gdje je profesor komentirao godišnjicu proslave ulaska talijanskih trupa u Split, šutjelo se i po 15 minuta. Do početka devedesetih jedna je splitska gimnazija nosila njegovo ime, a o našem vremenu govori sramotna i žalosna činjenica što isto ime ne nosi i danas.

Gradska vlast je za vrijeme okupacije velik trud uložila u zastrašivanje onih koji su se priključili NOP-u. Oni u čijem bi se stanu tijekom pretresa pronašlo vatreno oružje, bili su strijeljani na mjestu, baš kao i oni koji su posjedovali bilo kakve propagandne materijale. Smrtna se kazna predviđala i za sve sudionike sabotaža, diverzija, oružanih akcija i drugih oblika aktivnosti pripadnika NOP-a. Vlasti su u identificiranju antifašista imali pomoć agenata. Jedan od njih, Ivan Gale, glumio je da od građana skuplja priloge za borce te tako doznavao imena barem dijela onih koji simpatiziraju partizanski pokret. Prefekt Zerbino nudio je nagradu od 10 do 50 tisuća lira onima koji prijave imena „rušitelja javnog reda u gradu“.⁵⁷ Pomoć u ovome naumu zatražio je i od pravoslavnog svećenika Sergija Urukala, koji će vrbovati mladiće da se pridruže odredima popa Đujića, te splitskog biskupa

⁵⁷ Isto, 135.

Sl. 5. Masovne parade kao privid uspješnosti fašističkog režima: povorka radnika splitskog i trogirskog brodogradilišta (Muzej grada Splita)

dr. Kvirina Klementa Bonefačića. Biskup je vjernicima uputio tzv. pastirsko pismo kojim ih je pozvao na lojalnost talijanskoj vlasti te na razotkrivanje imena antifašista osuđujući njihove postupke. Građani su se oglušili na ovaj sramotni apel, masovno napuštajući svetu misu za vrijeme čitanja ovog pisma.⁵⁸ Dana 7. lipnja 1942. namjesnik Bastianini pozvao je partizane rođene u Dalmaciji da se vrate kućama do 22. lipnja i prijave karabinjerima, inače će poduzeti represivne mjere protiv njihovih obitelji. Budući da poziv nije imao odjeka, 28. lipnja se započelo s hapšenjima članova partizanskih obitelji i njihovom internacijom na Molat. U rujnu i studenome iste godine splitska Kraljevska kvestura dostavila je kvestorima Rijeke, Pule, Kotora, Ljubljane, Gorice i Trsta popis od oko 200 Splicišana koji su se pridružili partizanima. Krajem prosinca nekim obiteljima stiže naredba da napuste anektirano područje u roku od 24 sata zbog djelovanja njihove maloljetne djece na liniji NOP-a. Hapšeni su i trgovci za koje se ispostavilo da su slali novac partizanima. Namjesništvo Dalmacije želi posvaditi partizane s pukom, stoga donosi odluku da se za svaki odrezani ili oboreni stup na mjestu strijeljaju tri taoca (s tim da se broj strijeljanih može povećati u razmjeru s veličinom štete), a sela, krajevi i gradovi uzduž oštećenih linija liše živežnih namirnica.⁵⁹

Prema talijanskoj evidenciji kroz splitske zatvore prošlo je više od 15 000 ljudi.⁶⁰ Bilo je raznih akcija otpora i diverzije. Među poznatijima je zasigurno ona izvedena 1. svibnja 1942. godine, kad se sa zvonika svetog Duje zavijorila sedam metara duga crvena zastava.

⁵⁸ *Isto*, 153.

⁵⁹ *Isto*, 395.

⁶⁰ *Isto*, 217.

Otpor talijanizaciji i fašizmu zasigurno ne bi uspio da u njemu nisu sudjelovali Splićani svih slojeva i zanimanja.

Vijest o bezuvjetnoj kapitulaciji Italije 8. rujna 1943. godine, koja se Splitom proširila oko 20 sati, izvela je građane na ulice i nastao je kaos sličan onome iz travnja 1941. godine. Kapitulaciju fašističke Italije Splićani su dočekali s ushićenjem. Odmah se krenulo s razoružavanjem talijanskih vojnika koji su gladni i obezglavljeni lutali gradom. Neki su fašisti u bijegu podmetnuli požar u policijskom uredu i zatvorima te u Općini i *Palazzo del Governo* kako bi uništili dokumente koji bi ih mogli kompromitirati. Za to vrijeme predsjednik Narodnooslobodilačkog odbora Split, dr. Josip Smodlaka, u hotelu Park dogovario je primopredaju vlasti s generalom Emiliom Becuzzijem, zapovjednikom divizije „Bergamo“, koji se vodio naredbom generala Spiga da vlast preda Nijemcima. Becuzzi će vlast predati 12. rujna. U Splitu je tada bilo oko 15 000 talijanskih vojnika. Oni su predali sve oružje i municiju, bezuvjetno kapituliravši pred najviše 500 vojnika narodnooslobodilačkih snaga.⁶¹ U danima kapitulacije Italije snaga NOP-a u Splitu dostiže vrhunac, o čemu svjedoči razoružanje glavnine divizije „Bergamo“. NOO proglašava mobilizaciju svih muškaraca između 17 i 45 godina, a Talijani formiraju talijansku partizansku diviziju „Garibaldi“ od 350 ljudi, koja će sljedećih tjedana sudjelovati u obrani grada. Zatvorenici su pušteni na slobodu, a građani su, unatoč njemačkim bombardiranjima, okitili grad hrvatskim i crvenim zastavama. No, partizani će u Splitu ostati tek nešto više od dva tjedna, a već 27. rujna SS divizija „Prinz Eugen“, s 92. motoriziranim grenadirskim pukom, zauzet će Split. Njemačka jedinica, pod rukovodstvom kapetana Steinera, pobila je toga dana 63 osobe, uhićene prethodnog dana kod sela Mravinaca.⁶² Nijemci odmah počinju s deportacijama splitskih Židova u logore, a pred crkvom sv. Frane na Rivi podižu vješala. Posljednju židovsku trgovinu u gradu, knjižaru Morpurgo, Nijemci zatvaraju 6. listopada 1943., čime je viševjekovna židovska zajednica izbrisana iz javnog života Splita.

Ako se u današnjoj historiografiji više i ne govori o tome da je stanovništvo Splita tih „septembarskih dana 1943. ispisalo jednu od najsvjetlijih stranica historije svoga slobodarskog grada“,⁶³ ipak ostaje činjenica da je oslobođenje Splita, dalmatinskih otoka i obale svojevremeno snažno odjeknulo u savezničim krugovima i diljem okupirane Europa, a osobito se, naravno, odrazilo među pripadnicima i simpatizerima NOP-a.

Danas zasigurno ne bismo više upotrijebili formulacije tipične za historiografiju iz vremena socijalizma da su događaji u rujnu 1943. u Splitu ubrzali „definitivan poraz reakcionarnog četničko-mačekovskog bloka (tzv. ‘predstavnik građanstva’)“, no svejedno je teško i danas osporiti tvrdnju da je upravo tada doista došlo do poraza snaga koje su podržavali stari poredak. Računa se da je prilikom oslobođenja Splita u jugoslavensku vojsku stupilo oko 7000 novih boraca. Ukupno se polazi od toga da je za cijelo vrijeme rata u tzv. NOV stupilo preko 12 000 boraca, od toga preko 1100 žena, što znači da se svaki četvrti Splićanin borio s puškom u ruci. U ljeto 1944. broj aktivista NOP-a u Splitu doseže 15 000, od

⁶¹ Isto, 535.

⁶² Isto, 533.

⁶³ Usp. F. TRGO, „Split kao grad u realizaciji koncepcije općenarodnog oslobodilačkog rata“, 488.

čega najviše žena i omladine, što znači da je svaki treći stanovnik bio na neki način uključen u NOP.⁶⁴

Kad je 8. rujna u popodnevnim satima objavljeno da je između Italije i saveznika sklopljeno primirje, NOO Splita izdao je proglas upućen talijanskim vojnicima u kojemu se govori o tome da su „njemački fašisti sada naši zajednički neprijatelji“:

Mi vas pozivamo, da otpočnemo borbu protiv njemačkih fašista u bratskoj zajednici s nama! (...) Svi u borbu, sve za borbu! Živjela slobodna i demokratska Italija! Živjela slobodna i demokratska Hrvatska! Živjela slobodna i demokratska Jugoslavija! Smrt njemačkim fašistima!⁶⁵

Kratkotrajno preuzimanje vlasti u Splitu dalo je golem poticaj stvaranju novih organa vlasti, među kojima su narodnooslobodilački odbori, kao civilni organi vlasti kojima su pripadali svi normativni i izvršni poslovi osim onih u nadležnosti vojnih vlasti, igrali osobito važnu ulogu. U danima prvog oslobođenja Splita u gradu je dijelovao Gradski NOO, osnovan već početkom travnja 1942. Stvaralo se nešto novo, a režim NDH za Splitskane nije predstavljao prihvatljivu alternativu.⁶⁶

Uspjeh partizanskog pokreta u Splitu i Dalmaciji možemo tumačiti kao posljedicu nemilosrdnog odnosa okupacijskih režima prema civilnom stanovništvu, a popularnosti NOB-a sigurno je i doprinijelo široko rašireno siromaštvo i neumorno isticanje demokratskih parola i federalnog načela u organizaciji buduće Jugoslavije, što se mnogima učinilo privlačnim, kao i inzistiranje antifašističkog pokreta, što je posebnu ulogu igralo u Splitu, na beskompromisnoj borbi protiv talijanskog iredentizma.

⁶⁴ *Isto*, 489.

⁶⁵ Usp. Ivo ĆURIN, „Splitski posadni bataljon“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1981., 632.

⁶⁶ Poznato je pismo, koje iz perspektive suvremenika na upečatljiv način govori o kratkotrajnoj ustaškoj vlasti u Splitu. „Dragi Jure, kad ste vi, odnosno ustaška vlast poslije talijanskog zuluma i kaosa Narodno oslobodilačkog odbora, od rujna lanijske godine došli amo, vi ste imali mogućnost da se taktičnim ustupcima i pametnim radom dobro afirmirate“, napisao je anonimni splitski antifašist, vjerojatno komunist, u pismu koje je u drugoj polovini 1944. uputio svom poznaniku, ustaškom velikom županu u Splitu, Jurju Stanojeviću. Nadalje se u pismu ističe da veliki župan i ustaše u tadašnjem Splitu nisu imali gotovo nikakvu političku potporu, osim „nekoliko, ali vrlo malo mladih pristaša“ te skupine politički proračunatih pojedinaca koji su vrlo brzo počeli napuštati ustaški politički brod. U pismu se naglašava kako su ustaše „bili gori od Talijana“ jer nisu riješili glavni i najvažniji problem tadašnjeg Splita – opskrbu hranom. Obrazlažući svoju tvrdnju, anonimni splitski antifašist tvrdi da su ustaše – umjesto da se ugledaju na Talijane koji su, usprkos tome što su „mučili narod i provodili politiku odnarođenja“, redovito dijelili hranu i nadzirali cijenu kruha – dali „slobodne ruke švercerima“ i „dopustili da stanovništvo izgladni“. Veliki župan Stanojević je odlukom partizanskog prijekog suda u studenom 1944. strijeljan kao ratni zločinac. Usp. Tihomir RAJČIĆ, „Pismo kao dijagnoza ustaškog pokreta“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 14. 4. 2016., 22.

SPLIT FROM APRIL 1941 TO SEPTEMBER 1943: A SITE OF FASCIST REPRESSION AND ANTI-FASCIST RESISTANCE

The topic of the article is Fascist repression and anti-fascist resistance in Split in the period from April 1941 to September 1943. WW II arrived in Split with an Italian air force raid on 6 April 1941. After the breakdown and occupation of the Kingdom of Yugoslavia, the so-called Treaties of Rome (18 May 1941) on the borders between the Independent State of Croatia (the “official” name of which in the Treaties was “Kingdom of Croatia”) and Mussolini’s Italy, stipulated that “the city of Split including its suburbs” became part of the Fascist Italy, as a seat of one of the three prefectures within the province named *Governatorato di Dalmazia* (Governatorate of Dalmatia), under the provincial administration (*Governo della Dalmazia*) seated in Zadar. For the residents of the Split prefecture (around 130,000 of them), in which ruthless Italianization was being carried out, the spring of 1941 was the beginning of surely the most traumatic period of the 20th century. The available sources clearly show that throughout all the stages of the cataclysm of the war the majority of Split residents demonstrated a permanent anti-fascist commitment, which is evidenced by the large number of Split-born fallen combatants and victims of Fascist terror in World War II. The ruthless war waged in the territory of the former Kingdom of Yugoslavia was a multi-layered affair which involved many protagonists. The events in Split during the time of the bloodiest conflict in the history of humankind can be divided into two parts: the first part, from the beginning of the air bombardment to the capitulation of Italy on 8 September 1943, and the second part, from September 1943 to October 1944 and the retreat of German and Ustasha forces from the city. At the time of the capitulation of Italy, the strength of the National Liberation Movement in Split reaches its peak, which is evidenced by the disarming of the majority of the Bergamo division.

Key words: Split, 1941–1943, Italian occupation, Split prefecture, National Liberation Movement

Literatura

Nikola ANIĆ, *Antifašistička Hrvatska. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.–1945.*, Zagreb 2005.

Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945. (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2010.

Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012.

Francesco CACCAMO – Luciano MONZALI (ur.), *L'occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943)*, Firenze 2008.

Michael CLODFELTER, *Warfare and Armed Conflicts. A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1500–2000*, Jefferson 2002.

Zdenko CVRLE (ur.), *Druga dalmatinska proleterska brigada*, Split 1982.

Ivo ĆURIN, „Splitski posadni bataljon“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1981., 631–661.

Miroslav ĆURIN (ur.), *Dalmatinci u Prvoj proleterskoj brigadi. Zbornik sjećanja i popis boraca iz Dalmacije*, Split 1982.

- Miroslav ĆURIN (ur.), *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.*, Split 1981.
- Danilo DAMJANOVIĆ, *Šesta dalmatinska brigada*, Beograd 1969.
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, *Dijalog povjesničara – istoričara 10* (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), sv. 1, Zagreb 2007., 307–327.
- Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2013.
- Igor GRAOVAC, „Pregled sudjelovanja pojedinih grupa stanovništva Splita u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941. godine“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1981., 361–376.
- Snježana GRKOVIĆ-JANOVIĆ (priř.), *Lujzin dnevnik. Dnevnički zapisi Lujze Janović-Wagner iz Drugog svjetskog rata*, Zagreb 2008.
- Eduard GUGENBERGER, *Boten der Apokalypse. Visionäre des Dritten Reichs*, Wien 2002.
- Aleksandar JAKIR, „Die 7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division ‘Prinz Eugen’ in Dalmatien“, *Nationalsozialismus und Regionalbewusstsein im östlichen Europa. Ideologie – Machtausbau – Beherrschung* (ur. Ingo Loose i Burkhard Olschowsky), München – Berlin 2016., 369–386.
- Aleksandar JAKIR, „Rimski ugovori između NDH i Italije“, *Rimski ugovori. Kraljevina Italija – Kraljevina Hrvatska (NDH), 18. svibnja 1941.* (ur. Marin Kuzmić i Boris Vušković), Split 2016., 24–53.
- Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1941*, Zagreb 1972., 320.
- Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb 1986.
- Duško KEČKEMET, *Prošlost Splita*, Split 2002.
- Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb 2001.
- Birgit KLETZIN, *Europa aus Rasse und Raum. Die nationalsozialistische Idee der Neuen Ordnung*, 2 sv., Münster 2000. – 2002.
- Alexander KORB, *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941–1945*, Hamburg 2013.
- Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.
- Bogdan KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1986.
- Vicko KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslovenskog revolucionera*, tom 1: *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva. 1905–1943.*, Beograd – Sarajevo – Zagreb 2012.
- Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1960.
- Jelena MARKOVINA, *Sistem talijanske fašističke vlasti u Splitu od 1941. do 1943. godine*, Split 1981.
- Jürgen MATTHÄUS – Frank BAJOHR, *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust*, Lanham 2015.
- Mark MAZOWER, *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe*, London 2008.
- Luciano MONZALI, *Antonio Tacconi e la comunità italiana di Spalato*, Venezia 2007.
- Rolf-Dieter MÜLLER, *Der Zweite Weltkrieg*, Darmstadt 2015.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945. Zbornik dokumenata* (ur. Vinko Branica), knj. 1, Split 1981.; knj. 2, Split 1982.; knj. 4, Split 1983.; knj. 10, Split 1986.
- Mirko NOVOVIĆ – Stevan PETKOVIĆ (ur.), *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, Beograd 1986.
- Richard OVERY i dr. (ur.), *Die „Neuordnung“ Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997.
- Marin PELAIĆ, *Split za vrijeme talijanske okupacije (1941. – 1943.)*, Split 2012.
- Ernst PIPER, *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe*, München 2005.

- Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.
- Tihomir RAJČIĆ, „Pismo kao dijagnoza ustaškog pokreta“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 14. 4. 2016., 22.
- Michael SALEWSKI, „Europa. Idee und Wirklichkeit in der nationalsozialistischen Weltanschauung und Praxis, *Europas Mitte* (ur. Otmar Franz), Göttingen 1987.
- Mate ŠALOV, *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada*, Split 1980.
- Jozo TOMASEVICH, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979.
- Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.
- Fabijan TRGO, „Split kao grad u realizaciji koncepcije općenarodnog oslobodilačkog rata“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.–1945.* (ur. Miroslav Ćurin), Split 1981., 479–490.
- Duško VEČERINA, *Talijanski iredentizam*, Zagreb 2001.
- Robert K. WITTMAN – David KINNEY, *The Devil's Diary. Alfred Rosenberg and the Stolen Secrets of the Third Reich*, New York 2016.
- Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IX. Dokumenti organizacija Komunističke Partije* (ur. Fabijan Trgo), knj. 1, Beograd 1961.
- Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom XII. Dokumenti jedinica, komandi i ustanova Kraljevine Italije* (ur. Miloš Krstić), knj. 1, Beograd 1969.
- Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.

TALIJANSKA OKUPACIJA NA STRANICAMA SPLITSKOG DNEVNOG TISKA

Nedjeljka Balić-Nižić i Sanja Roić

UDK: 329.18:070(497.5 Split)“1941/1943“

Pregledni rad

Sažetak: U vrijeme talijanske okupacije u Splitu su izlazila dva lista – *San Marco! Edizione di Spalato* i *Il Popolo di Spalato*. Na njihovim se stranicama ogledaju svakodnevica grada i njegova društvena, politička, kulturna i civilizacijska klima. Članak donosi kritički uvid u godišta tih publikacija na talijanskom i hrvatskom jeziku, s težištem na kulturološkim priložima. Ta dva lista, koja su obilježila razdoblje od proljeća 1941. do jeseni 1943. godine, omogućuju i djelomičnu rekonstrukciju ideološkog konteksta splitske svakodnevice toga razdoblja. Međutim, do sada nisu bila detaljnije obrađena ni u talijanskoj ni u hrvatskoj historiografiji.

Ključne riječi: Split, 1941. – 1943., talijanska okupacija, fašizam, dnevni tisak, kultura, svakodnevica

Tjedan dana prije početka rata protiv Kraljevine Jugoslavije – počeo je njemačkim bombardiranjem Beograda 6. travnja 1941., a nastavljen združenim napadom njemačke, talijanske, bugarske i mađarske vojske – oko tisuću je lokalnih Talijana na poziv konzulata napustilo Split i prešlo u Italiju. Istoga dana kad je napadnut Beograd, talijanska je avijacija bombardirala Split – bilo je to svojevrsno upozorenje – da bi devet dana kasnije, nakon što je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, motorizirana divizija „Torino“ ušla u grad. U tadašnjoj se europskoj vojno-političkoj konstelaciji vlast fašističke Italije ponadala da će za svagda i u svoju korist riješiti takozvano „jadransko pitanje“, odnosno nadoknaditi gubitke nastale djelomičnim ostvarenjem odredbi Londonskog ugovora na istočnoj obali Jadrana nakon Prvoga svjetskog rata.

Konzul Arduini odmah je poslao u Rim bilješku o etničkoj prisutnosti Talijana u Dalmaciji. Njegovi podaci kazuju da je u Splitu bilo 2200, u Šibeniku 300, u Dubrovniku 500, a na Krku 1000 pripadnika talijanske nacionalnosti, čemu je – kako je dodao – trebalo pribrojiti još oko 10 000 Dalmatinaca porijeklom Talijana, koji su iz različitih razloga i pobuda u vremenu između dva svjetska rata uzeli jugoslavensko državljanstvo. Većina tog

stanovništva pripadala je nižem srednjem sloju, a tek su se malobrojni bavili slobodnim profesijama ili bili bogati trgovci i zemljoposjednici.¹

Već 16. travnja za civilnog komesara Dalmacije postavljen je fašistički dužnosnik Athos Bartolucci, a 18. svibnja u Rimu su potpisani ugovori između Kraljevine Italije i Nezavisne Države Hrvatske.² Splićanin Antonio Tacconi, odvjetnik i međuratni predsjednik društava „Dante Alighieri“ i Talijanske kulturne lige, imenovan je 28. travnja civilnim, odnosno općinskim komesarom, a Bruno Nardelli načelnikom grada.

Gradski dnevnik *Novo doba*, koji je obilježio splitsku svakodnevicu između 1918. i 1941., okupirale su nove vlasti 10. travnja, a njegov posljednji broj tiskan je 22. travnja.³ U istoj tiskari talijanske vlasti od 29. travnja štampaju list *San Marco! Edizione di Spalato*.⁴ Čitatelji su u svibanjskim brojevima u nepotpisanim člancima obavještavani o planovima za krunidbu „novog hrvatskog kralja Tomislava II na Duvanjskom polju u Bosni“,⁵ a 3. lipnja objavljen je Tacconijev govor iz kojeg se mogla razabrati namjera da se u gradu s novim fašističkim poretkom obnovi tradicija suživota Dalmatinaca (Hrvata, Srba i Židova) i Talijana iz vremena prije Prvoga svjetskog rata.⁶ Na tom je tragu komesar za svoga zamjenika postavio Stefana Selema, nastojeći pritom da se u Split vrati što više onih građana koji su ga još ranije bili napustili i otišli u Italiju. Tacconi je bio u dobrim odnosima i s lokalnim biskupom Kvirinom Klementom Bonifačićem.⁷ Split je, dakle, potpao pod talijansku vlast,⁸ a granicom je bio odvojen od svoga prirodnog zaleđa, obale južno od grada i nedalekih otoka Brača i Hvara. Premda su spomenuti Rimski ugovori bili potpisani na rok od 25 godina, brzo se pokazalo da je njegova primjena teško provediva, a do potpisivanja dodatne konvencije o zaštiti prava Hrvata u Splitu i na Korčuli nikada nije ni došlo. Uspostavljene granice između Italije i NDH u Dalmaciji nisu bile pravno potvrđene, premda je vlada u Rimu

¹ Francesco CACCAMO – Luciano MONZALI (ur.), *L'occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943)*, Firenze 2008., 64.

² Bartolucci ostaje na tom položaju do 7. lipnja, tj. do dana kada je stupio na snagu Guvernerat Dalmacija. *Isto*, 65.

³ O posljednjim dramatičnim danima *Novog doba* usp. Ivanka KUIĆ, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 130–132.

⁴ Do tada je *San Marco!* izlazio u Zadru, ali to zadarsko izdanje prestaje izlaziti 27. listopada 1941. Splitsko izdanje, kako je istaknuto, ima u svom naslovu uskličnik, što je inače bilo jedno od grafičkih i i stilskih obilježja talijanskih fašističkih publikacija, ali i socijalističkog lista *Avanti!*. Glavni je urednik bio Antonio Just-Verdus (? – 1985.), raniji urednik zadarskog izdanja. Često se potpisivao kao „šepavi vrag“ („diavolo zoppo“), prijeteći *Novom dobu*. Studirao je medicinu u Padovi, ali je nije završio. U nekrologu Oddone Talpo piše da je „Nino“ bio vrlo produktivan, odličan govornik i branitelj Zadra, unatoč lakoj tjelesnoj mani. Usp. *Rivista dalmatica*, 56/1985., br. 1, 69. Drago Gizdić, nasuprot Talpu, piše da su talijanski fašistički okupatori otpočeli izdavati „listić“ *San Marco!* koji „izlazi na dva jezika, posebno na hrvatskom, posebno na talijanskom, s istovetnim tekstom. Glavni i odgovorni urednik je fašist talijanaš Antonio Just Verdus.“ Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941. Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1959., 142.

⁵ Na str. 3. redovno su objavljivane također nepotpisane gradske vijesti pod naslovom „U Palači i oko nje“ (u talijanskom izdanju: „Dentro e fuori del palazzo“). Pod „palačom“ se misli na gradsku vlast. U zaglavlju lista, u oba izdanja, stajala je Mussolinijeva rečenica na talijanskom: „La guerra contro l’Inghilterra continua e continuerà fino alla vittoria. Mussolini.“ U prijevodu: „Rat protiv Engleske se nastavlja i nastavit će se sve do pobjede. Mussolini.“

⁶ Luciano MONZALI, *Antonio Tacconi e la comunità italiana di Spalato*, Venezia 2007., 347.

⁷ *Isto*, 349. Monzali navodi dokument prema kojem je Bonifačić priželjkivao talijansku vlast u Dalmaciji.

⁸ Hrvatski autori i najnoviji talijanski (Caccamo, Monzali) pišu o okupaciji, dok stariji talijanski pišu o aneksiji. Usp. Oddone TALPO, *Per l’Italia. Centocinquanta anni di storia dalmata (1797–1947)*, Ancona 1987., 119. Fašistički su dužnosnici u Splitu govorili o oslobođenju.

već 7. lipnja donijela zakon o aneksiji Dalmacije.⁹ O tim travanjskim danima 1941. i privremenom izbjeglištvu brojnih talijanskih obitelji na zapadnu obalu Jadrana i njihovom povratku brodom u Split slikovito piše Enzo Bettiza u romanu *Egzil*:

(...) duboko me uznemirio i razljutio način, iako još nisam imao ni četrnaest godina, na koji su nas neki uspaljeni i bučni fašistoidni Dalmatinci iskrkali iz broda koji je tek bio stigao iz Ancone. Skupili su nas kao ovce u stado i u namjeri da pokažu slavenskoj splitskoj većini da je njihovomu vremenu došao kraj, prisilili su nas da prođemo pustim gradom pjevajući prijeteće iredentističke pjesme („kunemo se dalmatinskom čašću da među nama neće ostati niti jedan Hrvat“), predvođeni golemim trobojnicama i talijanskom vojnom glazbom. Na prozorima i na ulicama nije bilo nikoga. (...) Moji talijanski sunarodnjaci koji su sve napustili prije talijanske agresije, našli su sve na mjestu u trenutku povratka: ništa u kući, skladištima, kancelarijama nije bilo provaljeno, ukradeno, oštećeno, maknuto, pa ni dirnuto. (...) Hrvatski radnici i namještenici, splitska i vlaška posluga sve su savršeno čuvali i štitili unatoč ratu koji je pvela Italija.¹⁰

Sl. 1. Naslovnica splitskog izdanja novina *San Marco!*

Prva 43 broja lista *San Marco! Edizione di Spalato* izlazila su u dva izdanja, talijanskom i hrvatskom. Od lipnja do posljednjeg broja u studenom 1941. list izlazi u objedinjenom izdanju, s priložima na talijanskom i na hrvatskom jeziku. Kuriozitet je da su svi toponimi u člancima na hrvatskom navođeni na talijanskom (Spalato, Traù, Bencovazzo, Roma itd.), pa će tako u dnevniku *Il popolo di Spalato*, koji će nastaviti započetu misiju *San Marca!*, naslov jednog članka glasiti „Lice Spalata. Novi nazivi gradskih ulica“.¹¹

Detaljno se izvještavalo o granici između Italije i NDH u Rimskim ugovorima. U prvom godištu spominje se Tommaseova komemoracija u Settignano kraj Firence, projekt

⁹ F. CACCAMO – L. MONZALI (ur.), *L'occupazione italiana della Jugoslavia*, 79.

¹⁰ Enzo BETTIZA, *Egzil*, Split 2004., 192 i 195. Poglavlje „Rat“ je na str. 189–257. Istim brodom, *Eridania*, doplovili su u Split i general Dalmazzo i predstavnici nove fašističke vlasti.

¹¹ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 37, 12. 2. 1942., 2.

konzervacije Dioklecijanove palače u gradu,¹² smrt Mussolinijevog sina Bruna prilikom slijetanja borbenog aviona, osuđuje se boljševizam u Rusiji i ismijavaju Churchill i Roosevelt. U oblasti propagande često se javlja Oscar Randi, funkcionar poslan iz Rima, inače jedan od autora promemorije o Dalmaciji pred njezinu okupaciju, napisane za Mussolinija.¹³

Uz političku i gradsku kroniku *San Marco!* je imao pretenzije da postane književni i kulturološki arbitar u splitskoj sredini, iako je ona bila vrlo dobro upoznata sa suvremenim europskim umjetničkim dostignućima. Na književnim je stranicama lista najprisutniji autor bio stanoviti Iginò D'Anversa, inače poštanski činovnik poslan u Split iz Rima, koji je na svom materinskom dijalektu objavio čak 17 pjesničkih sastavaka o splitskoj svakodnevici.¹⁴ Uz vlastite dojmove D'Anversa piše i o bombardiranju, okupaciji, gradskim spomenicima, posjetu guvernera i dr., najčešće u šaljivom i ironičnom tonu u maniri rimskoga dijalektalnog pjesništva čiji je znameniti predstavnik u 19. stoljeću bio Giuseppe Gioacchino Belli. Od poznatih talijanskih autora bila je prevedena proza Alfreda Orianija (u 53 nastavka) i dramskog pisca imenom Pier Maria Rossa di San Seconda (u 37 nastavka), a zastupljeni su bili također Giovanni Guareschi i Mario Soldati.¹⁵ Jedina prevedena novela renomiranoga stranog autora bila je Maupassantov „Prosjak“.¹⁶ Ostali su autori bili posve nepoznati, među njima i novinar Italoamerikanac Pietro Rossi, tada vojnik u Splitu. Svojevrsan je kuriozitet bila novela izvorno napisana na hrvatskom „U Parizu“, objavljena 10. lipnja 1941. Potpisao ju je gimnazijalac Frane Barbieri, potonji partizan i glasoviti novinar. Zanimljiv su primjer humorističke proze dijalozi stanovitog L. Pecenka, pod skupnim naslovom „Marco i Duje kraj fontane“. U njima je Duje, navodno Talijan, govorio hrvatskom čakavštinom, a Morlak Marco venetskim dijalektom, što je proizvodilo burleskne situacije s lokalnom notom.

I glazbeni je život u tadašnjem Splitu prisutan na stranicama *San Marco!*: spominje se predstava *Traviata* s Zlatkom Radicom u naslovnoj ulozi, pod ravnanjem maestra Drage Savina, von Kleistova farsa *Razbijeni vrč* u prijevodu Božene Begović i režiji Marka Foteza (lipanj 1941.), operne arije u izvedbi baritona Marušića te Puccinijev *Turandot* i Verdijev *Rigoletto* u izvedbi družine „Tespisova kola“¹⁷ u rujnu iste godine. U članku objavljenom 7.

¹² U tom je projektu sudjelovala i Kraljevska akademija Italije. Usp. Ingrid BROCK, „Spalato romana“, *Kulturna baština* 34/2007., 173–228. Članak na talijanskom jeziku donosi niz arhivskih podataka o projektu restauracije Dioklecijanove palače. U nepotpisanom članku „Progetto di restauro del Palazzo di Diocleziano“ stoji da je za restauraciju bila predviđena svota od 45.276.000 lira. Usp. *Il popolo di Spalato* (Split), br. 58, 8. 3. 1942., 3.

¹³ Drugi je autor Luca Pietromarchi, kasnije diplomat Talijanske Republike. O promemoriji usp. Renzo DE FELICE, *Mussolini l'alleato*, sv. I. 1: *L'Italia in guerra 1940–1943. Dalla guerra „breve“ alla guerra lunga*, Torino 1990., 382–390.

¹⁴ Usp. Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, „Un romano de Roma oltre l'Adriatico: versi dialettali sulla Dalmazia di Iginò d'Anversa“, *Adriatico / Jadran. Rivista di cultura tra le due sponde*, 3/2007., br. 2, 288–299. Ti su stihovi objedinjeni u knjižici *In Dalmazia. Versi in dialetto romanesco* u izdanju tiskare Il Popolo di Spalato 1942. godine. Uz godinu je i oznaka „XX“ – dvadeseta godina fašističke ere.

¹⁵ Nijedan od autora nije poslije Drugoga svjetskog rata citirao te prijevode u svojim bibliografijama. Usp. Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, „Lingue e letterature in contatto nel giornale spalatino 'San Marco' (Aprile – Novembre 1941)“, *Lingue e letterature in contatto. Atti del XV Congresso dell'IPI, Brunico, 24–27 agosto 2002* (ur. Bart van der Bossche, Marco Bastiansen i Corinna Salvadori Lonergan), sv. 1, Firenze 2002., 395.

¹⁶ *San Marco!* (Split), br. 52, 1. 7. 1941., 7–8. Datum 1. srpnja naveden je kao „1 giulio“, čime uredništvo odaje jezičnu nekompetenciju. Ispravno je „luglio“.

¹⁷ Još početkom 1930-ih godina formirani su *Carri di Tespi* (Tespisova kola), putujuće glumačke družine. One su u malim mjestima i – kao što vidimo – u okupiranim područjima, publici nudili nove kazališne sadržaje. Bila je to vrlo

srpnja piše se o zagrebačkom uspjehu Paraćeve *Adelove pjesme*, uz napomenu da je maestro već uglazbio talijanske pjesnike Cavalcantija, Leopardija, Pascolija i D'Annunzija.

Talijanski iredentistički izvori nastoje ublažiti podatke o nasilnoj talijanizaciji (zabranjene su sve netalijanske kulturne udruge) i provođenju fašističke politike na društvenom, političkom i kulturnom planu u Dalmaciji te ih prikazati kao težnju za uspostavljanjem ranijega miroljubivog suživota, no od vremena između dva rata prilike su se znatno promijenile.¹⁸ Dekretom od 16. svibnja gradonačelnik Tacconi naređuje uporabu talijanskog jezika, pri čemu se ne ukida hrvatski, jer je to naprosto bilo nemoguće provesti u gradu s nadmoćnom hrvatskom većinom. Kao što je navedeno, i lokalni je list bio dvojezičan, ali je u dvojezičnim javnim natpisima talijanski morao imati prednost.¹⁹ No, dan nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. na splitskom području počinje izlaziti ilegalno glasilo *Naš izvještaj*. Uređuju ga splitski ilegalci, članovi Komunističke partije.²⁰

San Marco!, međutim, ne piše o demontaži kipa Grgura Ninskog, simbola slavenstva u Splitu, obavljenoj 3. studenog, ali zato izvještava o većem broju učitelja iz Italije koji su trebali preuzeti nastavu u gradskim školama na svim razinama. Ulice su dobile nova imena, dijelom u lokalnoj talijansko-venetskoj tradiciji, dijelom izravno povezana s recentnom fašističkom poviješću Italije.

No, ubrzo su znatno veće ovlasti od lokalnih Talijana u Splitu i samog Tacconija dobili policijski prefekt Zerbino²¹ i federal Cappi sa zamjenikom Mallardom. Potonja trojica proizvodili su nasilnu talijanizaciju, uveli fašističke organizacije, poput omladinske *Gioventù italiana del Littorio* (GIL), udruge *Opera Nazionale Dopolavoro* koja je „bdjela“ nad slobodnim vremenom stanovništva i ženske sekcije *Fascio femminile*. Koncem prve godine okupacije policijski prefekt izjavljuje da je otpustio 1363 državna službenika hrvatske nacionalnosti ili hrvatskog državljanstva, od njih ukupno 2975, a talijansko je državljanstvo netalijanima dodjeljivano vrlo restriktivno.²²

uspješna i jako posjećena inicijativa pa je Mussolini u prosincu 1936. proglasio „kazališnu subotu“. P. V. Canistraro smatra da je, premda često na štetu kvalitete, to bila jedna od najuspješnijih režimskih kulturnih inicijativa. Usp. Philip V. CANNISTRARO, *La fabbrica del consenso. Fascismo e mass media*, Bari 1975., 114–115.

¹⁸ Karakteristično je da talijanska nacionalna enciklopedija *Treccani* navodi kako je nakon potpisa Versajskog ugovora 8000 Splitskana potpisalo peticiju za povrat grada Italiji, ali uopće ne spominje talijansku okupaciju od 1941. do 1943. godine. Usp. http://www.treccani.it/enciclopedia/spalato_%28Enciclopedia-Italiana%29/.

¹⁹ Bettiza navodi: „U različitim administrativnim uredima stajao je prijeteći natpis: ‘Ovdje se govori talijanski i pozdravlja rimski’. Sjećam se da je tata bijesno vikao: ‘Žele ne samo talijanizirati, već liscama fašizirati u dvadeset i četiri sata tisuću Slavena koji čak ne znaju da se Mussolini zove Benito! To zbilja nije Italija koju smo očekivali!’“ E. BETIZZA, *Egzil*, 199. O represalijama zbog nepoštivanja ili navodnog nepoštivanja tih propisa usp. *Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945.* (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2010.

²⁰ Bili su to Ivan Lučić Lavčević, Leo Geršković, Ante Marasović i Ivan Randić. *Naš izvještaj* izlazio je do lipnja 1942., a zamijenila ga je *Slobodna Dalmacija*. Od 1. prosinca 1942. Marasović i Randić uređuju glasilo *Sloboda*, posvećeno Luki Botiću.

²¹ Zerbino je došao u Split 1941. kao 35-godišnjak. *Il Popolo di Spalato* u broju od 1. prosinca 1941., u članku „Vlasti prisustvuju tiskanju prvoga tiska novog splitskog dnevnika“, obavještava: „Prekidamo ovaj izvještaj, pošto će kumica, gospodja Zerbino, do nekoliko trenutaka imati da razbije grlo flaše talijanskog šampanjca, da krsti našu štampariju.“ Nakon 8. rujna 1943. Zerbino je postao ministar unutarnjih poslova u vladi Talijanske Socijalne Republike (*Repubblica di Salò*). Strijeljan je 28. travnja 1945. s Mussolinijem, koji je bježao u Švicarsku. Tijela su im bila javno izložena na trgu Loreto u Milanu.

²² L. MONZALI, *Antonio Tacconi*, 355–356.

Sedam mjeseci poslije, 30. studenog, izašao je posljednji broj splitskog *San Marco!*, a 1. prosinca 1941., počinje izlaziti novi list *Il Popolo di Spalato* („Narod Splita“, prema naslovu Mussolinijevog dnevnika *Il Popolo d'Italia* iz 1914.). Glavni je urednik bio Talijan Silvio Maurano (1898. – 1977.), dobrovoljac u borbama na Krasu u Prvome svjetskom ratu, prijatelj s futuristima Marinettijem, Carlijem i D'Annunzijem. Potonji mu je nadjenao nadimak „ludi ardit“. Zajedno su 1919. umarširali u Rijeku, a Maurano se nakon te epizode potpuno posvetio novinarstvu. Bio je u redakcijama brojnih novina bliskih Mussoliniju pa je tako i postavljen za glavnog urednika splitskog dnevnika.²³

U prvom broju lista (koji uz datum navodi i oznaku godine fašističke ere, XX., a izlazi u 14 000 primjeraka), namjesnik (*governatore*) Giuseppe Bastianini²⁴ sa sjedištem u Zadru ističe „plemenitu misiju“ lista da interpretira „osjećaje i težnje u okviru velike talijanske obitelji“ i djeluje kao poveznica s „bratskim gradovima Zadrom i Kotorom“.²⁵ Naslovnica je posvećena vanjskoj politici, odnosno uspjesima talijanske i njemačke vojske, druga stranica je posvećena vojnicima, a tek su na trećoj gradske vijesti. Dnevnik donosi gradsku kroniku, obavijesti o promjenama naziva ulica, vijesti o provođenju fašističke politike u gradu (školstvo,²⁶ prehrana, stanje na splitskom pazaru – tržnici, predavanja o ratu i o aktualnoj

²³ Maurano je nakon rata pisao biografska djela i filmske scenarije, a objavio je i dvije knjige memoara: *Ricordi di un giornalista fascista* (Sjećanja jednog fašističkog novinara), Milano 1973. i *Memorie di un vecchio monello* (Sjećanja starog mangupa), Salerno 1994. Prvo izdanje ove knjige tiskano je 1965. godine. U knjizi *Ricordi...* žali što je iz Rima u Split poslano „najgore ljudstvo“ koje se nije umjelo civilizirano ponašati prema Spličanima. Usp. L. MONZALI, *Antonio Tacconi*, 356. Knjige su teško dostupne pa se nadamo da ćemo drugom prigodom moći detaljnije izvijestiti o njihovom sadržaju. Gizdić smatra da je Maurano bio „jači fašistički glavešina“ od Just Verdusa jer je *Il Popolo di Spalato* pripremao ofenzivniju propagandnu akciju. Usp. D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941*, 431.

²⁴ Giuseppe Bastianini (1899. – 1961.) bio je kao pouzdan fašist poslan u Rijeku da riješi probleme nastale nakon D'Annunzijeve okupacije. Sudjelovao je u Mussolinijevu pohodu na Rim 1922. Potom ga je ministar vanjskih poslova Ciano zadužio za fašističku organizaciju u inozemstvu. Bio je i ambasador u Londonu. U lipnju 1941. postavljen je za namjesnika Dalmacije. U njegovom životopisu u *Biografskom rječniku Talijana* stoji da je u Splitu bio „sposoban i realističan, izbjegavao nasilna rješenja i pomagao lokalno stanovništvo i Židove“, dok Monzali tvrdi posve suprotno na temelju arhivskih podataka, tj. da je Bastianini izdao naredbu zabrane ulaska u Split židovskim izbjeglicama iz Hrvatske i Srbije te naredio da ih se predaje ustaškim vlastima. Usp. L. MONZALI, *Antonio Tacconi*, 359. Upravo je Bastianini osnovao zloglasni logor na otoku Molatu. U talijansko Ministarstvo vanjskih poslova vraćen je u veljači 1943., a nakon pada Mussolinijevog režima pobjegao je u Švicarsku. Osuđen je na smrt u odsustvu. Kasnije se ilegalno vratio u Italiju i skrivao u Kalabriji. Procesuiran je 1947. i oslobođen optužbi, a na zahtjev jugoslavenskih vlasti za ekstradiciju nije ni odgovoreno. Napisao je knjigu uspomena u kojoj uopće ne spominje svoje namjesništvo u Splitu i Dalmaciji *Volevo fermare Mussolini. Memorie di un diplomatico fascista*, Milano 2005.; prvo izd. 1959. Usp. http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-bastianini_%28Dizionario_Biografico%29/. O njegovim zlodjelima usp. *Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora*, Šibenik 1945., posebno 8–11. Ni poznati talijanski povjesničar, novinar i diplomat Sergio Romano (1929.) nije upoznat s posljedicama Bastianinijevog djelovanja u Dalmaciji pa tvrdi da je štitio Židove u Dalmaciji i kasnije u Solunu. Zamjera mu jedino „suradnju s monarhistom Mihailovičem protiv Titovih formacija“. Usp. „Giuseppe Bastianini un diplomatico nella bufera“, *Corriere della sera* ([http://archiviostorico.corriere.it/2013/](http://archiviostorico.corriere.it/2013/settembre/09/GIUSEPPE_BASTIANINI_DIPLOMATICO_NELLA_BUFERA_co_0_20130909_f1fa826-1910-11e3-9477-ceef424758a.shtml) settembre/09/GIUSEPPE_BASTIANINI_DIPLOMATICO_NELLA_BUFERA_co_0_20130909_f1fa826-1910-11e3-9477-ceef424758a.shtml). Noviji arhivski utemeljeni izvori navode da je Bastianini ustanovio Specijalni sud u Dalmaciji (11. listopada 1941.), a 27. lipnja 1942. otvorio je logor na Molatu u kojem je stradalo više od 1000 civila. Ovi podatci dostupni su u njegovu profilu na talijanskoj Wikipediji. Usp. Zdravko DIZDAR, „Italian policies towards Croats in occupied territories during the WW II“, *Review of Croatian History*, 1/2005., br. 1, 179–210.

²⁵ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 1, 1. 12. 1941., 1.

²⁶ U Split je 1941. poslan „kraljevski providur za škole“, profesor Giovanni Sogliani (Šoljan). Registrirana je njegova izjava: „Po njegovoj izjavi hrvatski će jezik igrati u školi posve sporednu ulogu, službeni će jezik biti talijanski, te će se učiti svaki dan. Za hrvatski jezik određena su samo 2–3 sata tjedno. Povijest Hrvatske se uopće neće učiti, nego samo talijanska, a Dalmacija će biti prikazana kao tal. pokrajina, koja se uvijek borila protiv 'barbarskog' utjecaja Hrvata. Bitno će biti promijenjeno i učenje zemljopisa u kome će se Dalmacija prikazivati kao dio Italije. U smislu ovih direktiva izdana je direktorima srednjih škola i okružnica na tal. jeziku broj 945/41 od 27/9. 1941, u kojoj

talijanskoj politici), o uspjesima talijanskih vojnih pohoda i talijanskim doprinosima drugim civilizacijama (između ostalog, i američkoj!), zatim o razlikama britanske i talijanske civilizacije, kao i o „univerzalnom sadržaju“ fašizma. Doznajemo tako, na primjer, da je bila zabranjena prodaja gramofonskih ploča s američkom i engleskom glazbom. U gradskom kazalištu (*Teatro comunale*), zatvorenom za hrvatski ansambl, primoranom napustiti grad, najavljene su klasične plesne večeri družine Zibina-Jakaša.

Dio članaka objavljen je na hrvatskom jeziku, a kultura je zastupljena prikazima važnih autora iz različitih epoha (renesansni poligraf Poggio Bracciolini, skladatelj Arrigo Boito, Machiavelli, Scipion Afrički, Tit Livije, Toma Arhidakon, Leonardo da Vinci, Andersen te patriotkinja i političarka iz perioda Napuljske Republike, Eleonora de Fonseca Pimentel), a zatim i učestalom brigom za arheološku baštinu Splita i Solina, o čemu piše jedna od rijetkih žena suradnica lista, Zadranka Gica Bobich.²⁷ Piše se i o rimskim ostatcima u Crnoj Gori, najnovijim iskapanjima u Herkulaniumu, kuriozitetima iz zaleđa, odnosno Zagore ili, na talijanskom, *Morlacchie*, a donose se i vijesti o tečajevima talijanskog jezika²⁸ i književnosti (predavanja o Danteu i Carducciju²⁹) na različitim razinama. Uz ta predavanja, prefekt Zerbino je otvorio ciklus predavanja pod nazivom „Lecturae Ducis“.³⁰ Prvi književni tekst, novela futurista Paola Buzzija „Angeli marini“ („Morski anđeli“) objavljen je u tom listu tek u drugom godištu.³¹ Dvojezično je objavljena novela „Bijela mašina na brodu“ futurista Ignazija Scurta³² i novela „Kao kad mu je bilo dvadeset godina“ autora Fabia Marie Crivellija.³³

U broju 46 ističe se vijest iz Rima da će 62 000 mladih Hrvata učiti talijanski jer tada talijanski jezik postaje obaveznim predmetom u hrvatskim školama.³⁴ Talijanske su vlasti stipendirale dalmatinske Talijane, ali i Hrvate i Srbe koji su željeli studirati u Italiji (dodijeljeno je ukupno oko 300 stipendija).³⁵

²⁷ Luigia (Gjica, Gica, Gjika, kako se sve potpisivala) Bobich (1903. – 1986.) bila je među prvim Zadrancima koje su studirale. Diplomirala je ekonomiju i trgovinu na Sveučilištu u Rimu. Mnogo je putovala, pisala članke kulturološkoga ili antropološkoga karaktera u raznim časopisima (*Touring Club Italiano*, francuski *Géographie*). Nekrolog joj je napisao Mario De Vidovich. Usp. Mario DE VIDOVICH, „Luigia (Gjica) Bobich“, *Rivista dalmatica*, 57/1987., br. 4, 318–319.

²⁸ Mario Fiorino u svom članku „Alle prese con l'abbici“ („U koštac s talijanskom abecedom“) oduševljeno navodi kako „Spalato italianissima“ („najtalijanskiji Split“) poznaje, doduše, talijanski jezik, ali nažalost dijalektalnu, venetsku varijantu, koju će oko 90 polaznika iz svih društvenih slojeva koji pohađaju tečaj sada moći ispraviti. Glagol biti (tal. *essere*) uči se ovako: „io sono italiano, tu sei italiano...“ („ja sam Talijan, ti si Talijan...“), a na ploči stoji zapisano: „Viva la Dalmazia italiana! Duce, comanda! Noi ti seguiremo.“ („Živjela talijanska Dalmacija! Duce, zapovijedaj! Mi ćemo te slijediti.“) Usp. *Il popolo di Spalato* (Split), br. 48, 25. 3. 1942., 3.

²⁹ U nepotpisanom članku „L'arte di G. Carducci“ izvještava se o predavanju koje je održao profesor Percy Chirone, na kojem je održana i komemoracija za Niccolò Gianija, utemeljitelja i prvog ravnatelja Škole fašističke mistike (1930. – 1943.), koji je poginuo na grčkom frontu 14. 3. 1941. Usp. *Il popolo di Spalato* (Split), br. 65, 17. 3. 1942., 3.

³⁰ Naziv „Čitanja Duca“ aludira na *Lecturae Dantis* (čitanja Dantea), uvriježena u talijanskoj kulturi. Usp. *Il popolo di Spalato* (Split), br. 47, 24. 2. 1942., 3. Zerbino je tom prigodom istaknuo da je izvjesna pobjeda mladih i naprednih naroda.

³¹ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 10, 11. 1. 1942., 2–3.

³² *Il popolo di Spalato* (Split), br. 28, 1. 2. 1942., 3.

³³ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 40, 15. 2. 1942., 3. Fabio Maria Crivelli (Kopar, 1921. – Cagliari, 2009.), pisac i novinar, vojnik u Drugom svjetskom ratu, odbio je poslušnost nakon pada Italije i bio deportiran u koncentracijski logor u Poljsku, gdje je bio zatočen do oslobođenja. Poslije rata živio je na Sardiniji.

³⁴ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 46, 22. 2. 1942., 4.

³⁵ Koncem 1941. talijansko je Ministarstvo prosvjete osnovalo poseban ured za provedbu talijanizacije u dalmatinskim školama. Hrvatski učitelji morali su polagati ispit iz talijanskog jezika. Prema arhivskim dokumentima Ministarstva vanjskih poslova NDH, navedeno u: Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, Zagreb 2001., 130–134.

Između ostalih, list donosi i obavijesti o lokalnim umjetnicima: nekrolog slikaru Mati Meneghellu³⁶ i vijest o posthumnoj izložbi njegovih slika u salonu Galić, nekrologe Angjelu Uvodiću i prevoditelju Dantea na hrvatski Antunu Sassu, vijest o „lokalnom Carusu“ Marinu Pavloviću, kompozitoru Francescu Suppéu (Franz von Suppé) te sjećanje na borca za talijanski preporod Dalmacije, Natalea Krekicha i zadarskog povjesničara Lorenza Beneveniu. Spominju se i darovi talijanskih knjiga gradskim knjižnicama.

Piše se i o gradovima koji nisu pod talijanskom vlašću i o njihovom kulturom životu, na primjer o gostovanju talijanske kazališne družine oružanih snaga, ili o filmu *Documento Z.3* o djelovanju talijanskih tajnih agenata u Beogradu u ožujku 1941. s poznatom glumicom Isom Miranda u glavnoj ulozi.³⁷ Redovan suradnik lista je bivši glavni urednik *San Marca!* Antonio Just Verdus.

U gradu djeluje specijalni sud, represalije su svakodnevne zbog uskrate fašističkog pozdrava ili odavanja počasti zastavi, a u prostorijama policije 18. travnja mučki je ubijen profesor Ćiro Gamulin, osumnjičen za vezu s komunistima.

Još u veljači 1942. objavljen je članak „I nostri nemici. Il volto di Israele“ potpisan inicijalima A. C.³⁸ u kojem se, prema izvještaju talijanskog konzula u Siriji, izvještava o „ritualnom ubojstvu“ svećenika Marrasa, a u ožujku iste godine objavljen je članak o masonstvu i judaizmu kao istinskim krivcima za krizu,³⁹ najprije na talijanskom, a četiri dana poslije i na hrvatskom.⁴⁰ Slijedio je članak o osudi Talmuda pape Klementa VIII. (kao što je poznato, iz 17. stoljeća!) i navodnoj činjenici „da su Židovi htjeli rat“. Sve je to bila priprema za uništavanje i pljačku sinagoge u lipnju i deportaciju židovskog stanovništva.⁴¹ U gradskoj se sinagogi 10. lipnja 1942. na večernjoj molitvi zateklo pedesetak vjernika kad su u nju upali vojnici i oficiri u crnim košuljama te naredili da svi izađu i prođu kroz špalir vojnika koji su ih nemilosrdno tukli. Nakon što su devastirali i opljačkali hram (umjetničke i vjerske predmete, biblioteku, dokumente, prepisku), vojnici su započeli pljačku židovskih trgovina, knjižare Dalmazia (do rata Morpurgo), parfumerije Luxol, trgovine porculana Finzi i drugih.⁴² Te je događaje oštro osudio talijanski konzul Armellini, ali je ubrzo smijenjen

³⁶ Meneghello, premda javno ožalovan zbog svoga talijanskog prezimena, zapravo je bio suradnik ilegalnog antifašističkog pokreta u Splitu. Usp. Ante SAPUNAR – DORA SAPUNAR, „Slikar Mate Meneghello otrgnut zaboravu (12. siječnja 1894. – 2. prosinca 1941.)“, *Kulturna baština*, 38/2012., 179 – 196.

³⁷ Redatelj filma bio je Alfredo Guarini. Članak „Un film sugli agenti segreti italiani“ potpisan je inicijalima A. F. Usp. *Il popolo di Spalato* (Split), br. 39, 14. 2. 1942., 3. List već od prvog godišta donosi program splitskih kinematografa. Usp. npr. br. 16, 18. 12. 1941., 3. Filmovi su bili projicirani u talijanskom originalu, bez hrvatskog prijevoda.

³⁸ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 47, 24. 2. 1942., 2.

³⁹ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 64, 15. 3. 1942., 3. Članak „Massoneria e giudaismo i veri responsabili“ potpisao je Roberto Ranieri.

⁴⁰ *Il popolo di Spalato* (Split), br. 67, 19. 3. 1942., 2. Često su u dnu stranice objavljivane kratke, nepotpisane sentence, a u br. 66, 18. 3. 1942., 2 stoji: „L'ebreo è il nemico che agisce sempre nell'ombra. Quando tende la destra, stringe sempre nella sinistra il pugnale del tradimento.“ U prijevodu: Židov je neprijatelj koji uvijek djeluje iz sjene. Kad pruža desnicu, u ljevici uvijek stišće božić izdaje.

⁴¹ Talijanski izvori o okupaciji Splita ističu činjenicu da su brojni Židovi s područja pod vlašću NDH migrirali u Dalmaciju i Split i tako se spasili deportacije koja im je prijetila od njemačkih okupatora.

⁴² Usp. Settimio SORANI, *L'assistenza ai profughi in Italia (1933–1941)*, Roma 1983., 227–231. Židovske izbjeglice (njih oko 1800) koje su dolazile u Split s hrvatskog teritorija bile su vraćene ili internirane na otoke (Brač, Korčula) te u Italiju. U siječnju 1943. splitska je policija dala podatke o rezidentnim Židovima, kojih je u gradu bilo 816. Od njih je 485 pripadalo splitskoj židovskoj zajednici, a ostali su bili izbjeglice. Usp. L. MONZALI, *Antonio Tacconi*, 360. Registriran je podatak da su splitski Židovi tada morali skupiti porez u vrijednosti od 100 milijuna dinara u zlatu i predati vlastima. Usp. *Narodnooslobodilačka borba*, 449.

Sl. 3. Spomen-ploča na zgradi Hrvatskog narodnog kazalište u Splitu postavljena u sjećanje na učeničku pobunu protiv izdavanja svjedodžbi na talijanskom jeziku 25. rujna 1941.

ljivane na naslovnici, piše i dalje o povijesnim ličnostima kao što su Scipion Afrički (paralelno s talijanskim osvajanjima u Africi), zatim Giordano Bruno, a objavljeno je i sjećanje na D'Annunzija. Ponovno se ističe briga talijanskih kulturnih institucija i vlasti za arheološke nalaze u Solinu i za Dioklecijanovu palaču, a važan kulturni događaj je prva izložba splitskih likovnih umjetnika, slikara i kipara. Navode se: Giuseppe Botteri, Antonio Petricic, Rogulic, Fanti, Attilio Carar Battaglia, Stecca, Tolic, Livia Visoina (1900. – 1988.) te Majkowski. Izložbu je 8. lipnja 1942. otvorio prefekt.⁴⁵

jer je Mussolini podržao guvernera Bastianinija i njegove skvadriste. I sam je Antonio Tacconi tražio da se fašistička uprava u gradu smijeni i u tom je razdoblju zaštitio od represalija mnoge splitske obitelji, zbog čega je nakon pada Italije pošteđen te je napustio Split i otišao u Italiju.

Procjenjivalo se da je u gradu, koji je tada brojio oko 60 000 stanovnika, bilo više tisuća komunista i komunističkih simpatizera, među kojim su brojne bile žene. Mjesni komitet KPH rukovodio je s tri rajonska komiteta, 18 partijskih ćelija i 164 člana KPH, uz Mjesni komitet SKOJ-a s više stotina članova komunističke omladine. U Solinu je bilo 16 partijskih ćelija sa 68 članova KPJ, u Kaštelima sedam partijskih ćelija sa 90 članova KPJ, a na Šolti su bile četiri partijske ćelije u kojima je bilo obuhvaćeno 20 članova KPH.⁴³ No, i dalje je vladala podvojenost između lokalnih, autohtonih Talijana i vojske i službenika pripjelih iz Italije. Domaći su Talijani velikim dijelom bili razočarani i nepovjerljivi, a došljaci su ih nerijetko tretirali kao manje vrijedne, pa čak i vrijeđali govoreći da su „repati Talijani“ ili „talijanska kopilad“.⁴⁴

U drugoj godini izlaženja *Il Popolo di Spalato* uz političke vijesti, u pravilu objav-

⁴³ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941*, 157.

⁴⁴ Oddone TALPO, *Dalmazia una cronaca per la storia (1942)*, Rim 1985., 1054. Talpo je bio talijanski vojnik, a poslije rata iredentist.

⁴⁵ O izložbi piše Mario Fiorino. Pandan ovoj bila je ilegalna izložba splitskih umjetnika održana u lipnju 1943. u stanu, odnosno ateljeu kipara Marina Studina (1895. – 1960.), u samom središtu grada. Studin je studirao u Zagrebu, Beču, Pragu i Parizu.

I sport je bio predmet pokušaja talijanizacije u Splitu. Iz podataka navedenih u godištima dva lista u vremenu talijanske okupacije može se iščitati da su pritisci na sportaše u različitim sportskim disciplinama (plivanje, vaterpolo, košarka, nogomet) da prijeđu u talijanske lige bili neuspješni.⁴⁶

Sadržaj lista mijenja se u trećoj godini izlaženja. Sve su brojniji prilogi s ratnom tematikom, na naslovnici se često nalaze pjesme koje jačaju borbeni moral. Časnici i vojnici pišu dnevničke zapise, komentare i šalju poruke. Od 1. rujna 1943. (tj. od broja 209) umjesto Maurana, koji bježi u Italiju, odgovorni je urednik lista u posljednjih deset dana izlaženja Dalmatinac Ruggero Tommaseo. Predzadnji broj izlazi 9. rujna 1943. na dvije stranice. Na prvoj je dvojezično objavljeno: „L'armistizio. La cessazione delle ostilità contro le forze angloamericane / Primirje. Prestanak neprijateljstva protiv anglo-američkih snaga“.⁴⁷ Zanimljivo je da na drugoj stranici glavni urednik potpisuje članak „Il dalmata Niccolò Tommaseo ultimo difensore della Venezia del '48-'49“. U njemu pokušava usporediti preporodni pokret u Veneciji 1848. i borbu protiv Austrijanaca s novonastalom situacijom u Splitu. Time je Ruggero Tommaseo,⁴⁸ potomak bračke obitelji, predaka i slavnoga Šibenčanina – zbog političkog djelovanja u Veneciji, gdje je bio ministar prosvjete, morao je otići u progonstvo na Krk – aludirao na to kako je zapravo on posljednji branitelj talijanskog Splita. Zanimljivo je da su na tim posljednjim stranicama splitskog dnevnika prisutnije vijesti iz hrvatske kulture nego što je to ranije bio slučaj: piše se o kazalištima u manjim hrvatskim gradovima te o prisutnosti talijanske književnosti u Hrvatskoj. Redaktura zakazuje ili je uopće nema pa je tako članak o bombardiranju Rima objavljen na gotovo nečitljivom hrvatskom:

Nahon prvog bombardiranja Rome, drugi sastanah orza hod hardinala drzsvnog tainiha. Misli se da je hardenal Magliane izvietio svoje holege o sadasnioj situaciji, a narocito o radu Svetog Oca, posebno s obzirom na Italiju.⁴⁹

⁴⁶ Detaljni podaci navedeni su u rubrici „Sportski vremenoplov“ *Slobodne Dalmacije*, koja je počela izlaziti 20. ožujka 2000. godine.

⁴⁷ *Il Popolo di Spalato* (Split), br. 216, 9. 9. 1943., 1. U hrvatskoj verziji ta važna vijest, objavljena na naslovnoj strani, glasi: „Pretsjednik vlade maršal Badoglio dao je putem radia u 19.45 sati sliedeće saopćenje: talijanska vlada, uvidjevši nemogućnost da nastavi nejednaku borbu protiv nadmoćnih neprijateljskih snaga, a u cilju da prištedi naciji dalje i teže patnje, zatražio je primirje od generala Eisenhowera, glavnog zapovjednika angloameričkih snaga. Traženje je bilo prihvaćeno. U vezi s tim svaki akt neprijateljstva protiv anglo-američkih snaga mora prestati od strane talijanskih snaga u bilo kojem mjestu. Međutim, ove snage reagirat će protiv eventualnih napadaja koji bi došli s bilo koje strane.“ Vijest je potpisana: Stefani. Ravnatelj talijanske državne Agencije Stefani (utemeljene još 1863.) bio je od 1924. do 1943. Manlio Morgagni (1879. – 1943.), fanatični fašistički novinar koji je počinio suicid na vijest o Mussolinijevu hapšenju u srpnju 1943.

⁴⁸ Ruggero Tommaseo je 1930-ih godina objavljivao priloge u dalmatinskim novinama na talijanskom jeziku, a napisao je i knjigu o Nikoli Tommaseu. U njoj ga prikazuje pripadnikom isključivo talijanske kulture. Usp. Ruggero TOMMASEO, *L'ora di Niccolò Tommaseo*, Firenze 1933. Sudjelovao je kao dobrovoljac u Prvom svjetskom ratu s bratom Antonom Ferrucciom, koji je u ratu poginuo. Svojom je usporedbom Nikole, branitelja Venecije, i sebe, branitelja Splita, indirektno dodatno naštetio poslijeratnoj recepciji znamenitog Šibenčanina. Poznato je da je nakon Nazorova govora u Šibeniku 18. veljače 1945. uništen Tommaseov spomenik podignut u rodnom gradu uz veliku proslavu 1896. godine. U njoj su sudjelovali brojni Dalmatinci svih nacionalnosti, pa i Nazorovi preci. Jedan drugi Splitsčanin, liječnik dr. Ivan Tommaseo, priključio se partizanima.

⁴⁹ *Il Popolo di Spalato* (Split), br. 216, 9. 9. 1943., 2. List izvještava i o pomoći izbjeglicama sa Sicilije, na koju su se 10. srpnja 1943. iskrcale savezničke snage.

Il Popolo di Spalato zaključuje svoje izlaženje brojem 217, od 10. rujna 1943., također samo na dvije stranice. Navodi se da ga je uredio „jedan talijanski oficir antifašist“ (nije potpisan), a da ga je prije štampanja pregledao Ivo Randić, sekretar splitskog komiteta Komunističke partije. Marin Kuzmić navodi da je taj broj tiskan kako bi talijanski vojnici bili što bolje obaviješteni o novonastaloj situaciji u gradu. U cijelosti je prenesen Badogliov brzojav *Führeru* i vladama Trojnog pakta. U njemu se obrazlaže zašto je Italija bila prisiljena zatražiti primirje.⁵⁰ Potom je objavljen članak pod naslovom „L'Italia si inchina ai combattenti“ (u prijevodu: Italija se klanja borcima). U gradskoj kronici piše se o opskrbi, objavljen je i kino-program,⁵¹ sudska kronika izvještava o sitnim prekršajima, a na dnu stranice je slika koja prikazuje „naše teško naoružanje u pokretu“.⁵² Zanimljiv je članak „Islam d'Europa“ (Islam u Europi) suradnice Gice Bobich o Bosni i njezinoj tradiciji. On je vjerojatno još ranije bio pripremljen kao kulturni prilog u listu.

Taj je povijesni događaj, koji se u našoj historiografiji označava kao „pad Italije“, a u talijanskoj kao „primirje“, ušao u jedan hrvatski roman – *Dalmacija, stara Dalmacija* Ivana Katušića. Roman završava konačnim odlaskom splitskog Talijana šjor Bepa i njegovog sina Turrida, talijanskih Dalmatinaca koji se nisu kompromitirali, ali znaju i osjećaju da im omdje više nije mjesto:

Šjor Bepove riječi još jednom su osvjetlile njegovu omiljenu sliku osamljenog Talijana koji hrabro odolijeva nepreglednoj slavenskoj množini što se pruža od jadranskih žala do „tihog tamo Okeana“. Biti Talijan u Italiji bijaše sasvim izvan i ispod njegovog velikog poslanja: da kao hridina bude sam i da sam bude Italija! (...) Pa ipak svaka riječ, svaka gesta oca i sina bijaše izdignuta iznad svog običnog značenja. (...) Kad je iz starog lumina liznuo plamičak, zagrlio sam Turrida te mu prošaptao na uho: – To je posljednji čin *exodus*a kojim je nena-dani, veliki, osamljeni val odnio najljepše dane naše mladosti.⁵³

U pregledima talijanskog tiska za vrijeme fašizma tiskanim u Italiji (o čemu se često pisalo sredinom 70-ih godina 20. stoljeća) ne spominju se publikacije u okupiranim zemljama. Odatle se može zaključiti da je talijanska javnost nastojala da ta neuspjela kolonijalna propagandna epizoda što prije padne u zaborav. Američki istraživač Philip V. Cannistraro ističe da je tisak bio najvažniji kanal za Mussolinijevu fašističku propagandu. Godine 1922. provedena je takozvana „novinarska revolucija“, čime je cjelokupni tisak stavljen pod državnu kontrolu. Dok je školski sustav trebao formirati nove generacije, tisak je morao informirati i formirati mase. Jedino su jaki nacionalni dnevnik kao *Corriere della sera* i torinska *La stampa* odolijevali do 1927., kad je svim novinarima naređeno da moraju imati iskaznicu PNF-a (Fašističke nacionalne partije). Uz strani tisak namijenjen turistima – mogao se kupiti na kioscima u velikim gradovima dok je Talijanima bio nedostupan zbog

⁵⁰ Usp. Marin KUZMIĆ, „Kako je Split zaboravio jednu važnu spomen-ploču (i borbu s fašistima)“, *Telegram* (<http://www.telegram.hr/price/kako-je-split-zaboravio-jednu-vaznu-spomen-plocu-i-svoju-borbu-protiv-fasista/>) i <http://www.ratnakronikasplita.com/kronika/1943-2#1943-09-10>.

⁵¹ Između ostalih, tog je dana prikazan film *Manon Lescaut*, snimljen 1940. godine, redatelja Carminea Gallonea, s Alidom Valli i Vittorioni de Sicom u glavnim ulogama.

⁵² *Il Popolo di Spalato* (Split), br. 217, 10. 9. 1943., 1.

⁵³ Ivan KATUŠIĆ, *Dalmacija, stara Dalmacija*, Split 1979., 309 i 312. Za ovaj je roman Katušić (1923. – 1985.) dobio Nazorovu nagradu 1980.

čestog doušništva prodavača – jedini izvori nekontroliranih vijesti, uz strane radiostanice, bile su katoličke novine.⁵⁴

Kada je riječ o obilježjima fašističkog mentaliteta, najbolje su ih saželi Umberto Eco⁵⁵ i Cristina Benussi⁵⁶ a to su: rasizam (rasni su zakoni proglašeni 18. rujna 1938.) i kolonijalizam, odnosno teritorijalno širenje, demografski rast, kult nasilja, kult muškosti popraćen prezirom spram žena i spram svakog odstupanja od heteroseksualnosti, mit o svetosti rata u kojem muškarci očituju snagu, žestoki antikomunizam, kult nadčovjeka koji prevladava svaku odgovornost zakonima, svakovrsne manifestacije fašističkog folkloru koji inzistira na domoljubnoj simbolici, paradama, sletovima, organiziranim skupovima, zatim kult obitelji, zov krvi i tla, tradicija, sentimentalna književnost, glazba i filmovi te propagandne poruke u tisku⁵⁷ i na radiju.

Mnoge od tih karakteristika očituju se na stranicama splitskih listova *San Marco!* i *Il Popolo di Spalato*. Ti su listovi obilježili svakodnevicu grada u vremenu talijanske okupacije. Dok je kratkotrajniji *San Marco!* bio u većoj mjeri književno-kulturnog karaktera, objavljujući pretežno sentimentalnu prozu ili prigodnu, kadšto polušaljivu poeziju u kojoj stranac denotira obilježja podneblja u kojem se zatekao i šali se na račun homofonije,⁵⁸ *Il Popolo di Spalato* imao je izraženiju političku i društvenu misiju u stvaranju konsenzusa, a očitovao je tek u neznatnoj mjeri kulturološke ambicije. Oba su lista eksplicitno promovirala talijanizaciju i vrijednosti u ono vrijeme vladajuće fašističke ideologije. Glavni su urednici bili novinari Talijani iz Zadra ili Italije, ali ne Splitsani (jedina iznimka je Ruggero Tommaseo, koji je tu dužnost obavljao ni tjedan dana). Oni su služili režimu i u tom smislu slijedili njegovu ideologiju na stranicama ovog dnevnika. Premda je riječ o lokalnim publikacijama, izbor tema, autora i načini na koji su tekstovi bili predočeni javnosti daju dobar uvid u splitsku svakodnevicu od travnja 1941. do rujna 1943.⁵⁹ Ipak, tek se uz pažljiviju kolokaciju pojedinih suradnika ili osoba o kojima je bilo riječi na stranicama dviju novina može formirati preciznija slika društvene, političke, kulturne i civilizacijske lokalne zbilje. Nakon pada Italije 8. rujna 1943., koji Talijani označuju kao posljedicu državnog udara kojim je kralj Vittorio Emanuele III. srušio Mussolinija 25. srpnja 1943., čime je uspostavljena vlade generala Badoglia i nakon čega je uslijedilo „primirje“, odnosno „armistizio“, više ništa neće biti isto. Dana 16. rujna izlazi prvi put u Splitu 28. broj *Slobodne Dalmacije*, no već se 3. listopada javlja novo, ustaško *Novo doba* s urednikom Stjepanom Vukušićem,⁶⁰ koje će izlaziti do 22. listopada 1944.

⁵⁴ Godine 1937. u Italiji je izlazio 81 dnevni list, 132 politička časopisa, 3860 časopisa i 7000 župnih biltena. Tek je u studenom 1941. svaki list dobio povjerenika za tajnost naredbi i čuvanje podataka. Usp. P. V. CANNISTRARO, *La fabbrica del consenso*, 197.

⁵⁵ Umberto Eco, *Il costume di casa*, Milano 1973., 185.

⁵⁶ Cristina BENUSSI, *L'età del fascismo*, Palermo 1978., 28–34.

⁵⁷ Već 1937. Ministarstvo narodne kulture (Minculpop) zabranilo je 347 publikacija s obrazloženjem da „vrijedaju javni moral“. *Isto*, 64.

⁵⁸ Igino D'Aversa u jednoj od svojih pjesmica navodi da Hrvati za „come?“ kažu „kako?“, a za „questo“ kažu „ovo“ pa bi tako kokoš, kad bi znala govoriti, svakoga jutra rekla: „kako ovo“, u značenju „kakam jaje“. Usp. N. BALIĆ-NIŽIĆ, „Lingue e letterature“, 391. D'Aversa ismijava i glupost Bračana u pjesmici navedenoj u citiranom radu. *Isto*, 392–393.

⁵⁹ Saveznici su se iskrcali na Siciliju 10. srpnja 1943. Na stranicama *Il Popolo di Spalato* spominje se pomoć tamošnjem stanovništvu.

⁶⁰ Stjepan Vukušić (1899. – 1944.) postavljen je na mjesto splitskog načelnika, a 1944. osuđen je i strijeljan.

I danas na internetskoj stranici Talijanskog iredentističkog pokreta stoji geografska karta na kojoj je kao talijanski teritorij označena Istra i cijela dalmatinska obala, unatoč konačnoj uspostavi granica između Italije i Jugoslavije, potvrđenoj sporazumom od 10. studenoga 1975., potpisanim u mjestu Osimu kraj Ancone, na zapadnoj obali Jadrana.⁶¹ No, koliko nam je poznato, u Splitu nijedna ulica nije dobila ime po tom važnom dokumentu.

ITALIAN OCCUPATION ON THE PAGES OF SPLIT DAILY NEWSPAPERS

Two newspapers were published during the Italian occupation *San Marco! Edizione di Spalato* and *Il Popolo di Spalato*. Their pages reflect the everyday life in the city and its social, political, cultural and civilizational climate. The paper presents a critical insight into the annals of the publications in the Italian and Croatian languages, focusing on cultural articles. The two newspapers, published in the period from spring 1941 to autumn 1943, make possible a partial reconstruction of the ideological context of everyday life in Split during that period, and they have not so far been examined either in Italian or in Croatian historiography in any detail.

Key words: Split, 1941–1943, Italian occupation, fascism, daily press, culture, everyday life

Izvori i literatura

Il Popolo di Spalato (Split), 1941. – 1943.

San Marco! Edizione di Spalato (Split), 1941.

Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945. (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2010.

Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, „Lingue e letterature in contatto nel giornale spalatino ‘San Marco’ (Aprile – Novembre 1941)“, *Lingue e letterature in contatto. Atti del XV Congresso dell’IPI, Brunico, 24–27 agosto 2002* (ur. Bart van der Bossche, Marco Bastiansen i Corinna Salvadori Lonergan), sv. 1, Firenze 2002., 389–401.

Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, „Un romano de Roma oltre l’Adriatico: versi dialettali sulla Dalmazia di Iginò d’Anversa“, *Adriatico / Jadran. Rivista di cultura tra le due sponde*, 3/2007., br. 2, 288–299.

Cristina BENUSSI, *L’età del fascismo*, Palermo 1978.

Enzo BETTIZA, *Egzil*, Split 2004.

Ingrid BROCK, „Spalato romana“, *Kulturna baština*, 34/2007., 173–228.

Francesco CACCAMO – Luciano MONZALI (ur.), *L’occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943)*, Firenze 2008.

⁶¹ Usp. <https://movimentoirredentistaitaliano.wordpress.com/>.

- Philip V. CANNISTRARO, *La fabbrica del consenso. Fascismo e mass media*, Bari 1975.
- Renzo DE FELICE, *Gli anni del consenso*, Torino 1974.
- Renzo DE FELICE, *Intellettuai di fronte al fascismo. Saggi e note documentarie*, Roma 1985.
- Renzo DE FELICE, *Intervista sul fascismo*, Milano 1992.
- Renzo DE FELICE, *Mussolini l'alleato*, sv. I. 1: *L'Italia in guerra 1940–1943. Dalla guerra „breve“ alla guerra lunga*, Torino 1990., 382–390.
- Oreste DEL BUONO (ur.), *Eia, eia, eia, alalà! La stampa italiana sotto il fascismo 1919–1943*, Milano 1971.
- Mario DE VIDOVICH, „Luigia (Gjica) Bobich“, *Rivista dalmatica*, 57/1987., br. 4, 318–319.
- Zdravko DIZDAR, „Italian policies towards Croats in occupied territories during the WW II“, *Review of Croatian History*, 1/2005., br. 1, 179–210.
- Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora*, Šibenik 1945.
- Umberto ECO, *Il costume di casa. Evidenze e misteri dell'ideologia italiana*, Milano 1973.
- Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941. Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1959.
- Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941–1945*, Zagreb 1964.
- Ivan KATUŠIĆ, *Dalmacija, stara Dalmacija*, Split 1979.
- Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, Zagreb 2001.
- Ivanka KUIĆ, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.
- Luciano MONZALI, *Antonio Tacconi e la comunità italiana di Splato*, Venezia 2007.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945. Zbornik dokumenata* (ur. Vinko Branica), knj. 1, Split 1981.
- Ante SAPUNAR – Dora SAPUNAR, „Slikar Mate Meneghello otrgnut zaboravu (12. siječnja 1894. – 2. prosinca 1941.)“, *Kulturna baština*, 38/2012., 179 – 196.
- Settimio SORANI, *L'assistenza ai profughi in Italia (1933–1941)*, Roma 1983.
- Oddone TALPO, *Dalmazia una cronaca per la storia (1942)*, Roma 1985.
- Oddone TALPO, *Per l'Italia. Centocinquanta anni di storia dalmata (1797–1947)*, Ancona 1987.
- Ruggero TOMMASEO, *L'ora di Niccolò Tommaseo*, Firenze 1933.

„MI TRAŽIMO DISCIPLINU, MI JAMČIMO ZA RED!“ SPLITSKI LISTOPAD 1943. U USTAŠKOJ I NJEMAČKOJ LOKALNOJ PROPAGANDI

Ivana Cvijović Javorina

UDK: 070(497.5 Split)“1943.10“

Prethodno priopćenje

Sažetak: Početkom listopada 1943. godine, nakon njemačke okupacije Splita i uspostave ustaške vlasti, u gradu počinju izlaziti *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter* i ponovno pokrenuto *Novo doba*. Izdavač *Splitskog glasnika* bila je „Gradska Općina u Splitu“, *Der Spliter Splitter* izdavala je „Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee“, a *Novo doba* „Ustaški nakladni zavod Zagreb“. U članku se nastoji analizom sadržaja navedenih listova te diskurzivnom analizom odabranih tekstova objavljenih u njima u prvom tjednu njihova izlaženja odgovoriti na pitanja kako se medijski ostvarivalo nacističko-ustaško savezništvo u Splitu, u čemu su se medijske politike podudarale, a u čemu razlikovale te koliko su spomenuti listovi uistinu bili splitski urbani fenomeni. Rad se ograničava na prvi tjedan njihova izlaženja s pretpostavkom da se u tom periodu mogu očitati najvažnije programske smjernice.

Ključne riječi: Split 1943., *Novo doba*, *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter*, propaganda

Ovo prvo izdanje novog lista, koje je izašlo u našem gradu Splitu, nakon nastupa njemačke vrhovne vojne vlasti, još je zasada jedan provizorij. Usprkos tomu i ovaj mali list postati će jednom povjestnim, jer on nakon mnogo godina stranog gospodstva izlazi prvi put kao publicistički organ i političke novine našeg hrvatskog stanovništva.¹ Tim je riječima 1. listopada 1943. – dvadesetak dana nakon kapitulacije Italije i svega nekoliko dana nakon njemačkog preuzimanja građanske uprave u Splitu – započeo uvodni tekst novih splitskih novina – *Splitskog glasnika*. Izdavač je bila „Gradska općina u Splitu“, a kao odgovorni urednik prvog broja potpisan je „Prof. N. Parčina“.² Novine su od drugog

¹ „Za prvi put: ‘Splitski glasnik’“, *Splitski glasnik* (Split; dalje: *SG*), br. 1, 1. 10. 1943., 1.

² Zasad nije moguće reći kada je *Splitski glasnik* pretao izlaziti. U Sveučilišnoj knjižnici u Splitu sačuvana su samo dva broja *Splitskog glasnika* (br. 1 – petak, 1. listopada 1943. i br. 2 – subota, 2. listopada 1943.) te šest brojeva lista *Der Spliter Splitter* (od 2. do 8. listopada 1943.). Zahvaljujem ravnatelju Sveučilišne knjižnice u Splitu mr. sc. Petru Kroli na digitalnim kopijama ovih novina i listopadskih brojeva *Novog doba*.

broja trebale izlaziti dvojezično.³ I uistinu, već je 2. listopada na jednom listu papira otisnut drugi broj *Splitskog glasnika* i prvi broj novina *Der Spliter Splitter*.⁴ Potonje je izdavala „Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee“, a glavni urednik bio je Otto Sroka.⁵ Već se idućeg dana, 3. listopada, pojavljuje i treći list – *Novo doba* „Ustaškog nakladnog zavoda Zagreb“, s glavnim urednikom dr. Stjepanom Vukušićem.⁶ *Novo doba* zahvalilo je u svom drugom broju njemačkom vojnom zapovjedništvu na pokretanju prva dva lista.⁷ U ovoj etapi istraživanja nije još moguće reći kada je prestao izlaziti *Splitski glasnik*, ali nije nemoguće da ga je potisnulo upravo novo *Novo doba*.⁸

U članku će se nastojati analizom sadržaja navedenih listova te diskurzivnom analizom odabranih tekstova objavljenih u njima u prvom tjednu njihova izlaženja odgovoriti na pitanja kako se medijski ostvarivalo nacističko-ustaško savezništvo u Splitu, u čemu su se medijske politike podudarale, a u čemu razlikovale te koliko su spomenuti listovi uistinu bili

³ „Za prvi put: ‘Splitski glasnik’“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

⁴ U ratnoj kronici Splita pogrešno je navedeno da je dvojezični list objavljen već 1. listopada: „U Splitu su Nijemci i ustaše izdali prvi broj lista Splitski glasnik, štampan na dvije stranice malog formata. Na jednoj stranici tekst je na njemačkom, a na drugoj stranici na hrvatsko-srpskom jeziku. Izlazio je povremeno.“ Usp. elektroničko izdanje: *Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945.* (<http://www.ratnakronikasplita.com/kronika/1943-3>). Božidar Novak u svojoj sintezi o hrvatskom novinarstvu u 20. stoljeću ne spominje *Splitski glasnik*. O medijskoj situaciji u Dalmaciji nakon kapitulacije Italije i njemačke okupacije dijelova Hrvatske koji su Rimskim ugovorima bili ustupljeni Italiji kaže samo da je Vlada NDH priključila dijelove Dalmacije i Boke kotorske i uspostavila svoju vlast te da je novo stanje uvjetovalo „nadopunu programa [Hrvatskog krugovala] emisijama koje su posvećene tim krajevima“. Usp. Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005., 299–300. *Splitski glasnik* ne spominje ni Alan Labus. Usp. Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2011. *Splitski glasnik* nije isto što i *Glas Splita*, glasilo Gradskog narodnooslobodilačkog odbora Split. Usp. kritičko izdanje Tatjane Kovač: *Glas Splita 1943–1944.*, Split 1977.

⁵ Podnaslov je glasio: „Eine ganz kleine Arme-Zeitung für unsere Soldaten in und um Split“ (u slobodnom prijevodu: „Male vojne novine za naše vojnike u i oko Splita“). Usp. *Der Spliter Splitter* (Split; dalje: *SS*), br. 1, 2. 10. 1943., 1. U sastavu vojske Trećeg Reicha bile su i jedinice koje su ispunjavale propagandne zadaće (pisanje izvještaja s ratišta, fotografiranje, snimanje filmova, suzbijanje neprijateljske propagande, plasiranje lažnih informacija s ciljem zavaravanja protivnika itd.). *Propagandakompanien* stvorene su uoči rata (1938.), sporazumom između vrhovnog zapovjedništva njemačke vojske (*Oberkommando der Wehrmacht*) i Ministarstva narodnog prosvjeđivanja i propagande (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*), tj. između njihovih čelnika Keitela i Goebbelsa. Usp. „Propagandakompanie“, *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie* (<https://de.wikipedia.org/wiki/Propagandakompanie>) i „Die NS-Kriegspropaganda“, *Lebendiges Museum Online* (<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/innenpolitik/ns-kriegspropaganda.html>). U sastavu Druge oklopne armije (2. *Panzerarmee*), koja je obuhvaćala njemačke armijske zborove djelatne u NDH, bila je *Propagandakompanie 693*. Usp. „Propagandatruppen des Heeres“, *Lexikon der Wehrmacht* (<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda-R.htm>). Otto Sroka rođen je 28. 4. 1903. (usp. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/GUUPJPLNNQB7LPAJ-S72MPH7M4Z6YZ6O3>). Pisao je, između ostalog, kratke izvještaje o bitci za Kijev 1941. godine (usp. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/SLTL2MIYCHSE6F4PL3XHHYWHNRA215OZ>).

⁶ *Novo doba* (Split; dalje: *ND*), br. 1, 3. 10. 1943., 1.

⁷ „Prije nego li je izašao naš list ‘Novo Doba’, Njemačko zapovjedništvo izdalo je za svoje vojnike list pod naslovom ‘Der Spliter Splitter’ na jednoj stranici i ‘Splitski Glasnik’ na hrvatskom jeziku, na drugoj stranici. Njemački je vojnik, tako reći, podjelio svoj duhovni zalogaj sa Splićanima! Ta pažnja njemačkog zapovjedništva zaslužuje najveću zahvalnost, i mi smo uvjereni, da će pučanstvo Splita znati ocijeniti tu pažnju i uzvratiti ljubav za ljubav na svaki način i u svakom slučaju.“ Usp. „Njemačka susretljivost“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2.

⁸ Od tri spomenuta lista samo se *Novo doba* spominje u Novakovoj sintezi: „Nakon što su Split napustili partizani, 3. listopada 1943. ponovo izlazi *Novo doba* na dvije stranice velikog formata. Odgovorni urednik je dr. Stjepan Vukušić. (...) Ravnatelj i odgovorni urednik lista je 1944. bio Ignacije Duišin, a za izdavača i uredništvo odgovarao je Jozo Katalinić. Novinar i urednik bio je Ante Dagelić. Od 12. rujna 1944. *Novo doba* prelazi na četiri stranice malog formata, bez objave tko uređuje i zastupa list. Navodi se samo njegov vlastnik ‘Ustaški nakladni zavod Zagreb’ i izdavač tiskarsko poduzeće ‘Marko Marulić’. Posljednji broj lista nosi datum 22. listopada 1944.“ Usp. V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 288.

splitski urbani fenomeni. Rad se ograničava na prvi tjedan njihova izlaženja s pretpostavkom da se u tom periodu mogu očitati najvažnije programske smjernice.

Svaki od tri lista slijedio je donekle različite strategije medijske propagande. Prvi broj *Splitskog glasnika* činila su svega tri članka, jedno „Obznanjenje“ i jedno „Obavještenje“. Članci su bili „Za prvi put: ‘Splitski Glasnik’“, „Rieč gradjanstvu Splita“ i „Kroz prošlost Splita“. Članak „Za prvi put: ‘Splitski Glasnik’“ počinje s dva naglasaka. Prvi je priznanje da je list zapravo „jedan provizorij“ zbog pomanjkanja pravih vijesti s europskih ratišta i iz dnevne politike te zbog raznih tehničkih poteškoća. Drugi je neskrivena nada da će *Splitski glasnik* ostaviti trag u povijesti, citirana na početku ovog članka. Retrospektivno je začuđujuća lakovjernost urednika izražena u očekivanju „da ćemo već sutra moći izlaziti u bitno povećanom i višestranom obsegu“. Nada je bila utemeljena na uvjerenju da će se *Splitski glasnik* razvijati kao hrvatsko-njemačke novine, ne samo u pogledu dvojezičnosti, već i u kontekstu mnogo šire hrvatsko-njemačke suradnje:

Na mnogim kućama našega lijepoga grada vijaju se pored hrvatskih zastava i stijegovi kukastog križa nacionalsocijalističke Njemačke. U istom znaku povezanosti splitskog stanovništva sa njemačkim vojnikom će stoga naše novine od sutra do daljnega izlaziti dvojezično, to znači još sa jednim dijelom na njemačkom jeziku odredjenim za njemačke trupe.⁹

Ni sljedeći članak, „Rieč gradjanstvu Splita!“, koliko god bio posvećen povratku Splita i Dalmacije Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nije propustio naglasiti da je to postignuto upravo zahvaljujući „slavom ovjenčanoj njemačkoj oružanoj sili“, koja je 28. rujna oslobodila „naš dragi hrvatski Split“ i vratila ga „svetoj i napaćenoj hrvatskoj grudi“ pa sad grad „nestrpljen čeka da hrvatske vlasti uzmu upravu u svoje ruke“.¹⁰ Veći dio članka bio je obračun ne samo sa svime što je bila „16 dnevna crvena teroristička vladavina“, već i s kontinuitetima protunjemačke i protuhrvatske politike u gradu:

Ovaj naš Split, koji je dugo bio trovan raznim šupljim, propagandističkim frazama koje su ubacivali zakleti neprijatelji svega njemačkoga i hrvatskoga kao što su to: velikosrbi, četnici,

GRADJANSTVU SPLITA!

Sa današnjim danom njemačka oružana sila uzela je vlast i zaštitu grada Splita. Njenim naredjenjima za uzdržavanje mira i reda ima se svatko bezuslovno pokoravati.

Civilno dobro misleće pučanstvo kojemu se garantira sigurnost, pozivlje da odmah uzme svoj svakidašnji rad.

Od 18 sati poslije podne do 7 sati u jutro zabranjeno je kretanje civilnim osobama po ulicama svak je obavezan da se zadržava u svome stanu.

Na civilne osobe koje se kroz to doba nadju na ulici biti će pucano.

GRADSKI ZAPOVJEDNIK.

Sl. 1. „Na civilne osobe (...) biti će pucano.“ Proglas njemačkoga gradskog zapovjednika građanima Splita 28. rujna 1943.

⁹ „Za prvi put: ‘Splitski glasnik’“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1. Uočljivo je da ovaj članak nije tiskan korijenskim pravopisom. U listopadu 1942. Državni informativni i promičbeni ured uputio je upozorenje svim redakcijama da se novi pravopis mora početi primjenjivati najkasnije 1. siječnja 1943. O uvođenju korijenskog pravopisa više u: V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 307–308.

¹⁰ „Rieč gradjanstvu Splita!“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

Sl. 2. Neostvarene ambicije *Splitskog glasnika*: „Ali se nadamo, da ćemo već sutra moći izlaziti u bitno povećanom i višestranom obsegu...”

komunisti, partizani, čifuti, a koje je elemente zakriljivala tudjinska talijanska okupatorna sila, mora da se osvijesti i trgne te prekine jednom za vazda s ovim ološom i mrziteljem svega što je njemačko i hrvatsko.¹¹

U tom se smislu Splićani pozivaju da otkrivaju „legla bilo komunistička bilo partizanska, čifutska, četnička“ i da čekaju dan pobjede, kada će „za sve nas osvanuti krasno doba mira, blagostanja, slobode i sreće“.¹²

I tekstovi objavljeni u drugom broju nastavljali su započetoj retorikom – identificiranjem neprijatelja i pozivima zavedanim Splićanima da se vrate na pravi put. Jedan od

¹¹ Isto.

¹² Isto.

članaka bio je posvećen Josipu Brozu Titu, a glavni je cilj bio pokušaj sprečavanja njegove daljnje mitologizacije i razotkrivanje njegove prave naravi:

Tko je ovo novo crveno božanstvo kojemu je jedan dio gotovo sulude batalske splitske ulice dizao hvalospjeve prigodom one crvene skupštine na Botičevoj Poljani i na Obali večeri 9-IX. 1943? Sigurno kakva srpska bekrija i palavrda zakukuljena u crvenu kabanicu, isto tako siguran predstavnik zloće i opakosti srpske prema svemu što je Hrvatu sveto i milo. I ako misteriozno ime lako su uočljivi papci kakvog srpskog generala n. pr. Tiće Todorovića ili Tomića (Ti-to) pod vodstvom samoga Draže Mihailovića pod šifrom „Tita“.¹³

Partizanski pokret okarakteriziran je kao „sastavni dio opće oružane veliko srpske akcije četničke, uperene na uništenje hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske“ pa je nepotpisani autor članak završio (retoričkim) pitanjem: „Jadni naši partizani hoće li jednom progledati i otresti se novog božanstva ‘Tita?’“¹⁴ Iako ga se pod svaku cijenu nastojalo diskreditirati, očito se nije mogao ignorirati njegov utjecaj, koji se na različite načine bio očitovao u gradu u vrijeme „partizanske strahovlade“. Čak ni Ante Pavelić nije imao tu čast da mu se u *Splitskom glasniku* posveti tekst naslovljen njegovim imenom, već je samo spomenut u jednoj od četiri pozdravne formulacije: „Živjela mirna i radišna Hrvatska! Živio Poglavnik! Živio veliki njemački Reich! Živio Adolf Hitler!“¹⁵

Paternalistički ton prisutan na stranicama *Splitskog glasnika* do svog je punog izražaja dolazio kroz već spomenuta učestala podsjećanja na njemačku ulogu osloboditelja Splita:

Prošli su teški dani terora[...] Crveni su banditi pobjegli pred hrabrim njemačkim vojnicima, koji su ušli u grad i koji su i ostaju čuvarima naših života i imovine, ne samo na papiru, nego i u stvarnosti.¹⁶

Udarna vijest u drugom broju *Splitskog glasnika* i u prvom broju lista *Der Spliter Splitter* bilo je stanje na velikim ratištima.¹⁷ U njemačkom je listu umjesto članka o Titu objavljen tekst koji na prvi pogled nema nikakve veze s okolnostima u kojima je list tiskan – o Tridesetogodišnjem ratu.¹⁸ Ipak, i on je, čitan između redaka, propagandne naravi i polazi od povijesti kao učiteljice života. Nastranu pitanje o njemačkome nacionalsocijalističkom jedinstvu i principu vođe (*Führerprinzip*), važnija je poruka njemačkim vojnicima da njemačku premoć može osigurati samo umijeće vođenja „totalnog rata“, rata u kojem će svatko sudjelovati, ali na način da točno zna koje mu mjesto gdje i kada pripada, odnosno koja je njegova uloga. Nakon neuspjeha njemačke ofenzive kod Kurska u srpnju 1943., nakon čega je bio srušen mit o tehničkoj premoći njemačke strane na istoku Europe, počelo je njemačko povlačenje, a u rujnu/listopadu sovjetska je vojska već prešla „magični“ Dnjeper. Propao je projekt njemačke obrambene linije na Istoku (tzv. *Ostwall*), a rat se sve više približavao

¹³ „Tito!“, *SG*, br. 2, 2. 10. 1943., 1.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ „Mi smo preuranili“, *SG*, br. 2, 2. 10. 2016., 1.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ „Teški gubitci neprijatelj[skog] brodovlja“, *SG*, br. 2, 2. 10. 1943., 1; „Gewaltige feindliche Schiffsverluste“, *SS*, br. 1, 2. 10. 1943., 1.

¹⁸ „Wie stark war eine Armee im 30-jährigen Krieg?“, *SS*, br. 1, 2. 10. 1943., 1. O istoj se temi pisalo još jednom u prvom tjednu izlaženja. *Usp.* „So sahen sie aus und so kämpften sie“, *SS*, br. 5, 7. 10. 1943., 1.

njemačkom tlu. Ključnim je postajalo pitanje kako voditi mogući rat u samoj Njemačkoj. Sigurno ne kao u Tridesetogodišnjem ratu, neizravno je sugerirao članak.

Nakon savezničkog iskrcavanja na Siciliji, a potom i kapitulacije Italije, više nije bilo isključeno da bi se rat i iz pravca juga Europe mogao prebaciti na njemačko tlo. Neovisno o tome, *Der Splitter Splitter* izvještavao je isključivo o njemačkim vojnim uspjesima, kojih je nesumnjivo bilo,¹⁹ ali ne i o povlačenjima na Istočnom ratištu.²⁰ Ako se i obavještavalo o gubitcima, oni su tumačeni kao unaprijed isplanirane akcije provedene nakon uništenja svih strateški važnih neprijateljskih ciljeva.²¹

Dio tekstova u listu *Der Splitter Splitter* napisan je gotovo u idiličnom tonu. Dobar primjer je članak „Wo ihr steht und kaempft: Auf altem historischem Boden. Salona, und Split als römische Resindezstädte“.²² Opširan tekst u mnogo je većoj mjeri bio posvećen antičkoj nego hrvatskoj baštini, iako se na početku članka naglašava hrvatski kontekst, tj. preporuča upoznavanje sa stanovništvom tih starih kulturnih krajolika. Stil podsjeća na turističke vodiče, kao da oni kojima su novine bile namijenjene – dakle, vojnici – nisu bili u ratu, nego u produženom turističkom boravku na granicama europske kulture.²³ Inače, o partizanima kao o prijetnji novom poretku u Splitu u prvim brojevima lista *Der Splitter Splitter* nema ni riječi.²⁴

Nije isključena mogućnost da *Splitski glasnik*, pokrenut na njemačku vojnu inicijativu, a prije dolaska u Split ustaškog ministra za oslobođene krajeve dr. Ede Bulata,²⁵ nije u potpunosti ispunio ustaška očekivanja – jer nije bio „dovoljno ustaški“ – pa su nove vlasti odlučile pronaći način kako istaknuti vlastitu ulogu, ne napuštajući pritom dominantnu nacističku matricu. Naime, vlastima NDH bilo je važno da barem simbolički budu što vidljivije u Splitu, u trenutku kada su u stvarnosti zapravo bile jedva prisutne.²⁶

Kao i Treći Reich, i NDH je veliku pozornost posvećivala promidžbi,²⁷ što je naglasio i sam Pavelić:

¹⁹ Usp. „1464 Sowjet-Flugzeuge vernichtet“, *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 1.

²⁰ Usp. „Erfolgreiche Abwehr an allen Fronten“, *SS*, br. 5, 7. 10. 1943., 1.

²¹ Usp. „Neapel planmässig geräumt“, *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 1; „Korsika planmässig geräumt“, *SS*, br. 4, 6. 10. 1943., 1.

²² *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 2. U prijevodu: „Gdje se nalazite i borite: na starom povijesnom tlu. Salona i Split kao rimske rezidencije“.

²³ Usp. i „Dalmatinische Weinlese“, *SS*, br. 6, 8. 10. 1943., 1; Viktor MARGETICH, „Dalmatinische Kontraste“, *SS*, br. 3, 5. 10. 1943., 2. Kao primjer teksta napisana u sličnom tonu o nekom drugom gradu (Mostaru) usp. Dr. Burkhard WALDECKER, „Die Stadt der Halbmondbrücke“, *SS*, br. 6, 8. 10. 1943., 2.

²⁴ Spominju se tek ovlaš u pozivu lista novim suradnicima. Naime, *Der Splitter Splitter* pozvao je sve one koji su nadareni za pisanje, a imaju trenutno slobodnog vremena jer ne moraju uništavati „smrdljive partizanske bande“ („einige übelriechende Partisanenbanden“) da pošalju listu svoje priloge. Usp. „Jeder einmal einen Splitter!“, *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 1.

²⁵ Bulat je tek iz drugog pokušaja uspio stići u Split 2. listopada 1943., nakon što su Nijemci 27. rujna zauzeli Split. Više o tome u: Nikica BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH u dijelovima Dalmacije nakon kapitulacije Italije (rujan 1943. – studeni 1944.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31/1998., 56.

²⁶ Nikica Barić zaključuje da je „slabašna građanska i vojna uprava NDH“ bila „potpuno ovisna o njemačkoj vojsci“. Usp. N. BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH“, 78–79.

²⁷ Goebbels je, doduše, kao ministar propagande veću važnost polagao elektroničke medije, dakle na radio i film, a manje na novine odnosno tiskane medije. Iako su i oni igrali veliku ulogu, zbog zahtjevnijeg procesa recepcije smatrao je da ne mogu u jednakoj mjeri utjecati na mase. Usp. Jost HERMAND, *Kultur in finsternen Zeiten. Nazifaschismus, Innere Emigration, Exil*, Köln – Weimar – Wien 2010., 138.

Promičba – mi smo joj dali tu liepu rieč, prije se upotrebljavala jedna ružnija – propaganda – jest uvijek, napose u vrieme rata, oružje baš takovo kao i topovi i kao puške. I mi znamo da se neprijatelj tim oružjem baš u zadnje vrieme i najjače služi.²⁸

Za razliku od *Splitskog glasnika*, u kojem se ustaški dužnosnici još ne spominju, *Novo doba* veći je dio prve stranice svog prvog broja rezervirao za Bulatovu poruku „Hrvatski narode oslobođenih krajeva! Hrvati Splita i okolice!“, ilustriranu njegovim fotoportretom, te za poruku Vladimira Jonića, „v. d. Glavara građanske uprave oslobođene Dalmacije i velikih župa Cetina, Bribir i Sidraga“.²⁹ Ova bi epizoda možda mogla zrcaliti konfliktnu narav odnosa između njemačkih vojnih vlasti u Splitu i Dalmaciji i ustaških državnih vlasti. Prema Slavku Odiću, odnosno Nikici Bariću,

(...) neposredno prije kapitulacije Italije, Nijemci su preustrojili sustav zapovijedanja na europskom jugoistoku, koji je obuhvatio i njemačku vojsku u NDH. Vrhovni zapovjednik njemačkih oružanih snaga „Jugoistok“ sa sjedištem u Beogradu bio je general-feldmaršal Maximilian von Weichs. Njemu je, između ostalog, bila podređena 2. oklopna armija pod zapovjedništvom generala pješništva Lothara Rendulica, čiji se stožer smjestio u Vrnjačkoj Banji. Ona je pod svojim zapovjedništvom imala njemačke armijske zborove koji su djelovali u NDH.³⁰

Rendulic je u kolovozu 1943. predlagao da se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj uvede njemačka vojna uprava. Iako taj prijedlog nije bio prihvaćen, odbijen je i prijedlog ustaških vlasti da njemačke oružane snage na tlu NDH imaju svoje zapovjedništvo u Hrvatskoj, a ne u Srbiji.³¹ Ustaški i nacistički interesi na istočnoj obali Jadranskog mora, odnosno na jugoistoku Europe, nisu bili identični pa se to moglo odraziti i na propagandnim strategijama u Splitu i Dalmaciji, posebno u medijskoj – točnije novinskoj – politici.

Nekoliko dana nakon pokretanja *Novog doba*, 5. listopada, dužnosti je razriješen splitski gradonačelnik ing. Mirko Karlovac, kojega je njemačka Vojna komanda 28. rujna, prije dolaska dr. Bulata u Split, imenovala privremenim načelnikom Splita, „dok hrvatska vlast ne imenuje drugog“.³² Karlovca je zamijenio dr. Stjepan Vukušić, ranije već imenovan odgovornim urednikom *Novog doba*.³³ Dakle, vremenski su se gotovo podudarili smjena ing. Karlovca i početak izlaženja *Novog doba* te najvjerojatniji prestanak izlaženja *Splitskog glasnika*, barem na način na koji je to bio najavljeno 1. listopada – kao dnevnik namijenjen širokom krugu čitatelja.³⁴

²⁸ V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 282.

²⁹ *ND*, br. 1, 3. 10. 1943., 1.

³⁰ Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012., 311.

³¹ *Isto*, 445–452.

³² Usp. <http://www.ratnakronikasplita.com/kronika/1943-3>.

³³ Usp. „Dr. Stjepan Vukušić imenovan splitskim načelnikom“, *ND*, br. 3, 5. 10. 1943., 1. U članku stoji: „SPLIT, 5. listopada. – Danas je Ministar za oslobođene krajeve na vlastitu molbu razriješio dužnosti privremenog gradskog načelnika Općine Split inženira Mirka Karlovca. Tom prilikom je Ministar dr. Bulat pismeno izrazio najsrdačniju zahvalnost, koliko svoju, toliko ciele hrvatske vlade kao i samog Poglavnika radi vrijednog patriotskog rada inženira Karlovca u najtežim trenutcima stvaranja prvog Nucleusa hrvatske državne vlasti u oslobođenom Splitu.“ Vidi i: „Dosadašnji splitski načelnik“, *ND*, br. 4, 6. 10. 1943., 1.

³⁴ Istog dana kad izlazi prvi broj *Novog doba*, objavljen je i drugi broj lista *Der Spliter Splitter*, koji otada ima dvije tiskane stranice odnosno ne dijeli više list papira sa *Splitskim glasnikom*, kao što je to bio slučaj s njegovim prvim brojem.

Sl. 3. Svjetske teme u karikaturi u lokalnom njemačkom listu *Der Spliter Splitter*: „Emigranti u Švicarskoj: ‘Čini se da američki piloti lete prema [turističkom vodiču] Baedekeru. Bombardiraju sve što ima tri zvjezdice.’ – ‘Onda bolje da spremim svoj konjak na sigurno.’“

možu se rekonstruirati analizom sadržaja. Tako i u drugom broju, u kojem je objavljeno Vukušićevo objašnjenje razloga odabira naslova novina, članci na prvoj stranici referiraju na zbivanja, obavijesti i komentare u širokom rasponu od splitskih do svjetskih. Splitske teme pokrivene su prilogima iz hrvatskih i njemačkih izvora. Među onima s hrvatske strane dio se odnosi na dnevne novosti, a dio na nedavna zbivanja u gradu pod vlašću Narodno-oslobodilačkog pokreta. S njemačke strane potječu prilozi zapovjedne i obavijesne naravi.

Glavna je dnevna vijest naslovljena „Briga za prehranu oslobođenih krajeva“. U tekstu se obavještavaju čitatelji da je „jučer poslije podne“ održan „širi sastanak predstavnika građanskih vlasti, te predstavnika hrvatske i njemačke vojske sa svrhom, da se izpita stanje prehrane i da se poduzmu najpotrebnije mjere u tome pravcu“. Hrane u Splitu nije bilo pa je članak bio i optužba na račun talijanskih vlasti, koje „osobita u posljednje vrijeme“ nisu brinule za opskrbu te na račun partizanskih vlasti jer su „za vrijeme partizanskog nasilja (...) uništene i odvezene znatne količine hrane“, da bi se na kraju splitskoj javnosti priopćilo da

Postupnim stabiliziranjem ustaške vlasti u Splitu nametala se potreba za novinama koje će se u javnosti doživljavati kao autentični tumač ustaškog Splita. Zato je i pokrenuto *Novo doba*. Vukušić ni nakon imenovanja splitskim načelnikom nije prestao obnašati dužnost odgovornog urednika. Svi oni koji su u međuratnim godinama masovno čitali dnevnik *Novo doba* (1918. – 1941.), mogli su biti iznenađeni činjenicom da ustaše u Splitu obnavljaju list koji je neovisno o svim mijenama uredničke politike bio sve samo ne proustaški.³⁵ Svjestan te mogućnosti, odgovarajući na pitanje zašto je odabrano upravo to ime, urednik je naveo dva razloga: „Svi osjećamo potrebu smirenja i – koliko to ratne prilike dozvoljavaju – kakav takav povratak u normalne prilike.“ I drugi: „U drugom redu smo želili naglasiti, da doista sviće – *novo doba* za Split, Dalmaciju i čitavu Hrvatsku.“³⁶

Novo doba počelo je izlaziti na jednom listu s dvije tiskane strane, zbijenog sloga, bez rubrika. Tematske cjeline

³⁵ O „starom“ *Novom dobu* usp. Ivanka Kutić, „*Novo doba* – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.

³⁶ „*Novo doba*“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2. Istaknuto u originalu.

se „dok ne stignu nove količine hrane, preporučuje najveća štednja“. Pošiljke su već bile na putu „i zavisu samo o prometnim mogućnostima da potrebna hrana bude dopremljena u Split“. ³⁷ Drugim riječima, njemačko-ustaški suživot u Splitu počeo je gladovanjem.

Budući da je nekoliko tisuća Splićana otišlo u partizane u rujnu 1943. godine, u svakom je broju bio neizbježan propagandni obračun s njima. Primjer je članak naslovljen „Uspomene na dane partiz[anske] vladavine u Splitu“. U njemu se Narodno-oslobodilački pokret nastoji politički diskvalificirati zbog suradnje s talijanskim okupacijskim vlastima:

Ta znalo se je odavna o suradnji tih partizana i Talijana na zator i uništavanje hrvatskog življa i hrvatske imovine. Najbolje se je to očitovalo prigodom kapitulacije Italije i neposredno iza kapitulacije. ³⁸

Pišući kao da ustaške vlasti nikada ništa prije 1941. godine nisu imale zajedničkog s talijanskima u Hrvatskoj, autor članka fokusirao se na zbivanja u Splitu 9. rujna, kada se u gradu pojavio partizanski letak kojim se pozivalo građanstvo na večernju manifestaciju na obali s „bratskom talijanskom vojskom“:

Dakle tako!: „Bratska talijanska vojska“, a ne više mrzki okupator, koj (sic!) treba biti izbačen iz naše zemlje. Rođeni sinovi ove hrvatske grude proglašuju „bratskom“ onu vojsku koja je svojim do rafinovanosti perfidnim, podmuklim, otrovnim, paklenim i sotonskim postupcima nanijela hrvatskoj grudi i hrvatskom življu više zla za nešto više od dvije godine, nego li možda tursko haraćenje kroz koji viek. Sramota nad sramotama i zloća nad svim paklenim zloćama! ³⁹

Vrhunac „bratimljenja“ bio je, prema *Novom dobu*, trećeg dana nakon talijanske kapitulacije. Tada je „oružana sila talijanska“ predala partizanima „oružje, municiju, životne namirnice, odjeću i obuću, skladišta itd. bez rieči protesta, bez i jednog odpora a posada je u samom Splitu brojila oko trinaest tisuća vojnika dobro oboružana i opremljena tako da smo na ulicama Splita doživljavali prizore da partizanskoj šmrkavoj djeci od 10–12 godina javno predaju oružje ne samo prosti vojnici nego i viši častnici“. ⁴⁰ U zaključku stoji: „Glavni cilj je: komuna.“ ⁴¹

Veći dio prve stranice ⁴² zauzimao je komentar Ive Bogdana „Hrvatska je dovoljno jaka, da može svima zavedenim oprostiti!“. Ponovio je istu tezu o talijanskoj odgovornosti za sve zlo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nakon njezina proglašenja 1941. godine, kao da su se zla zbivala samo tamo gdje su bili Talijani:

³⁷ „Briga za prehranu oslobođenih krajeva“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

³⁸ „Uspomene na dane partiz[anske] vladavine u Splitu“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1. Osim zbog paktiranja s partizanima, Talijane se optuživalo i zbog suradnje s četnicima. Usp. „Suradnja Talijana i četnika“, *ND*, br. 7, 10. 10. 1943., 1.

³⁹ „Uspomene na dane partiz[anske] vladavine u Splitu“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *Isto*.

⁴² O rasporedu tekstova u novinama Novak piše sljedeće: „Ustanove NDH nadležne za kontrolu, cenzuru i usmjerenje tiska i radija dnevno su davale obvezujuće upute o pisanju ili su slale članke koje redakcije moraju objaviti. Određivano je i mjesto na stranicama lista na kojem se poslani tekst treba objaviti. Nepoštivanje je imalo krupne posljedice.“ Usp. V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 303–304.

(...) stezao je kroz dvie godine hrvatski narod pojas vatre, izdajstva, smutnja, mučkog i podlog istrebljivanja, prisilnog odvodjenja, paleža, namještenog bratoubilačkog izkorenjivanja. Gorjela su sela i gradovi. Ginulo se od umorstva, rata, gladi, međusobnog zatiranja i odvodjenja u internaciju. Uništavan je cviet naroda, njegov najvriedniji dio. A svim tim je ravnala ruka podle klike naših zakletnih neprijatelja, koji su našli najveću podporu u radu talijanskih generala.⁴³

Nakon njihova poraza te osiguranja ne samo neovisnosti nego i cjelokupnosti Hrvatske, bitno je bilo – prema Bogdanu – otvoriti vrata „zabludjelim“ Hrvatima, onima koji „nisu znali ili nisu mogli ništa boljega nego otići u šumu i tamo pod vodstvom bjelosvijetskih skitnica, propalica i velikosrbskih sovjetskih agenata udarati na izmučenu Hrvatsku i tako njezine mnogobrojne otvorene krvave rane učiniti još dubljim, bolnijim i krvavijim“.⁴⁴

Osim stvaranja slike neprijatelja, važna je bila i heroizacija žrtava talijansko-partizanske suradnje pa su se u *Novom dobu* objavljivali tekstovi o ubijenim „borcima i mučenicima“, nerijetko s njihovim fotografijama,⁴⁵ ili pak priče bivših zatvorenika o nepravednom uhićenju i torturi u tamnicama.⁴⁶

Kao primjer programatskog teksta vrijedi svakako spomenuti članak „Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red“, preuzet iz lista *Der Spliter Splitter*.⁴⁷ U njemu je *Sonderführer* Otto Sroka legitimirao njemačku vojnu vlast u Splitu i zapravo jasno sažeo odnose snaga u Splitu i Dalmaciji:

Sa stupanjem njemačke vojne sile na područje grada Splita učinjen je jednom za svagda kraj kaotičnom stanju, koje je bilo nastupilo na tom području kao posljedica ružnoga izdajstva i sramotnoga sloma Badoglio-ovih četa, paktirajućih sa partizanskim bandama. Jedan novi faktor reda stupio je na mjesto terora, jadne dezorganizacije, laži i međusobne omraze. Demoralizirano i zastrašeno pučanstvo, od kojega je jedan dio na ulazak njemačkih četa vjerojatno samo sa mješovitim čuvstvima gledao, može smireno opet da odahne. Izvjestne, ali prolazne neprijatne pojave uvjetovane svakim ratom, kao i pojedinačna preziranja, predređenih mjesta ili pojedinih lica, odstranjene su, odnosno, biti će, svagdje tamo gdje bi se pojavila, bezobzirno onemogućene.⁴⁸

Jedan cilj bio je ispunjen: „Stari hrvatski grad Split kao političko, duhovno i gospodarsko središte ovoga dalmatinskoga primorskoga područja, povraćen je po vojnoj sili nacionalsocijalističkoga Njemačkoga Reicha majci zemlji.“ Međutim, kao „*organ reda*“ ali ostaje do podpunoga smirivanja ove zemlje i do nastupa normalnih prilika izključivo *njemačka vojna sila*“.⁴⁹ Kada je riječ o miru u zemlji, Sroka ističe nešto što je daleko od travnja 1941.: „Amo pada u prvome redu i bezuvjetni mir izmedju pripadnika raznih narodnosti, t. j.

⁴³ „Hrvatska je dovoljno jaka, da može svima zavedenim oprostiti“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ Usp. „Branko Roglič. Junačka smrt našeg stožernika“, *ND*, br. 1, 3. 10. 1943., 1; „Odmetnička vladavina u Splitu“, *ND*, br. 3, 5. 10. 1943., 1–2.

⁴⁶ Usp. „Zašto i kako sam bio uhićen“, *ND*, br. 5, 7. 10. 1943., 2; „Crvena diktatura prolila je nevinu krv“, *ND*, br. 4, 6. 10. 1943., 2.

⁴⁷ „Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1; „Wir fordern Disziplin, wir garantieren für Ordnung!“, *SS*, br. 3, 5. 10. 1943., 1.

⁴⁸ „Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

⁴⁹ *Isto*. Istaknuto u originalu.

bezuvjetna pravednost naprama nehrvatskim manjinama.⁵⁰ Židovi su i dalje bili iznimka. Za njih nije bilo obećane „pravednosti“.

Ta se „pravednost“ nerijetko mogla osigurati jedino prijetnjama i drastičnim sankcijama, što ilustrira primjer pitanja raspodjele hrane:

Trgovac koji ne izlaže cijene robi i utvrđene najviše cijene lihvarski prekoračuje, jednako kao i trgovac koji robu gomila, ili mesar i seljak koji stoku potajno kolje, bit će bez milosrdja kažnjeni smrću vješanjem!⁵¹

Sroka je zaključio: „Njemačka vojna sila želi postupati samo u duhu želja pučanstva. Ona traži povjerenje; ona traži disciplinu; ona će bezobzirno kažnjavati sve krivce i – ona jamči za red!“⁵²

U *Novom dobu* tiskane su i obavijesti Hrvatskoga dojavnog ureda. U kratkom tekstu „Nepovredivost hrv[atских] prava na Jadranu“, s podnaslovom „Njemačko stanovište o novim granicama Nezavisne Države Hrvatske“, dopisnik iz Berlina uvjerava čitatelje da je njemačka vlada ostala „pri svojoj dosljednoj odluci“ da „prizna prava svojim saveznicima, koji su bili oštećeni nepravednim zahtjevima s talijanske strane“, tj. da njemačko spašavanje Mussolinija neće dovesti u pitanje granice NDH na istočnoj obali Jadranskog mora.⁵³

I dok su ustaške vlasti nastojale stvoriti privid normalizacije stanja i početka novog, boljeg života, sitne gradske vijesti, najvećim dijelom u formi oglasa, naredbi, obavijesti itd., najbolje su otkrivale splitsku svakodnevicu, ispunjenu gladovanjem, neimaštinom, zabranama, oduzimanjem imovine, prijetnjama i – nerijetko – strahom za goli život.

* * *

Dakle, iako su navedeni listovi službeno potjecali iz različitih izvora, njihove propagandne strategije podudarale su se kada je bila riječ o izvještajima sa svjetskih ratišta. Razlikovao ih je različit pristup lokalnim prilikama, tj. bavljenje pitanjima unutrašnje politike.

Kada se bave lokalnim temama, autori tekstova u listu *Der Spliter Splitter* pišu uglavnom o kulturnom statusu, zadržavajući se na spomeničkoj razini i prirodnim ljepotama kraja u kojem se nalaze i koji bi trebali bolje upoznati. Nezavisna Država Hrvatska, koliko god se nominalno respektirala hrvatska okolina, praktički se ni ne spominje.

Splitski glasnik nastoji delegitimirati razdoblje talijanske vlasti i talijanskog prisvajanja splitske baštine⁵⁴ – dvije godine tijekom kojih su Talijani nastojali dokazati da sve što je dobro potječe od njih – te promicati njemačko-hrvatsko, odnosno nacističko-ustaško savezništvo u stvaranju europskoga „novog poretka“, utemeljenog na zajedničkim vrijednostima. U *Splitskom glasniku* ne zaobilaze se, doduše, unutrašnji problemi, ali o njima se piše uglavnom na načelnoj razini, bez upuštanja u detalje iz svakodnevnog života te uz naglašavanje njemačke uloge.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ „Nepovredivost hrv[atских] prava na Jadranu“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2.

⁵⁴ Usp. „Kroz prošlost Splita“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

Sl. 4. Nacistička ratna propaganda – njemački vojnik kao simbol sigurnosti i reda u Splitu

I u *Novom dobu* objavljivani su bilteni o stanju na ratištima u nacističkoj interpretaciji. Nije mali broj tekstova u kojima se afirmativno govori o važnosti uloge Njemačke u budućnosti Nezavisne Države Hrvatske. Kad je riječ o glavnim strateškim pitanjima, teško da ima posebnih odnaka od nacističke paradigme, a pogotovo nema kritičkih opaski na ponašanje njemačke vojske (npr. reakcija na masovne egzekucije). Međutim, ono što *Novo doba* ipak razlikuje od *Der Splitter Splitter* i *Splitskog glasnika*, isticanje je uloge ustaških vlasti u novom poretku, odnosno pokušaj uspostavljanja ravnopravnijeg odnosa između njih i njemačkih vojnih vlasti, barem u medijima. Osim toga, na temelju mnoštva šturih službenih obavijesti može se naslutiti što se sve u gradu događalo, makar i čitanjem između redaka.

Unatoč ovim razlikama, svi su listovi u glavnim pitanjima ipak slijedili istu matricu, koju najbolje ilustriraju dva motiva prisutna u njima. Prvi je moto iskorišten u naslovu ovog članka,⁵⁵ napisan kao obznana njemačkih vojnih vlasti građanstvu Splita i Dalmacije, a drugi fotografija samouvjerenog njemačkog vojnika s puškom ispred njega – cijelom visinom slike.⁵⁶

“WE WANT DISCIPLINE, WE GUARANTEE ORDER!” OCTOBER 1943 IN SPLIT IN USTASHA AND GERMAN LOCAL PROPAGANDA

At the beginning of October 1943, following the German occupation of Split and establishment of Ustasha authority, *Splitski glasnik* and *Der Spliter Splitter* started publication in town, and *Novo doba* was restarted. The publisher of *Splitski glasnik* was the “City Municipality in Split.” *Der Spliter Splitter* was published by the “Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee” for German soldiers. *Novo doba* was published by the “Ustasha Publishing House Zagreb.” The article presents an examination of the content of these newspapers and a discourse analysis of selected texts printed in the first week of their publication, in order to address the issues of how the Nazi-Ustasha alliance in Split was realized through the media, in what way the policies of these newspapers overlapped and in what way they differed, and to what extent these newspapers indeed were urban phenomena in Split. The article is limited to the first week of their publication, based on the assumption that their most important policies can be discerned in that period. Although the mentioned newspapers were officially associated with different structures, their propaganda strategies overlapped when it came to reporting from war fronts around the world. They differed in their approach to the local situation, that is, the way they treated issues of domestic politics.

Key words: Split in 1943, *Novo doba*, *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter*, propaganda

Izvori

Der Spliter Splitter (Split), 1943.

Novo doba (Split), 1943.

Splitski glasnik (Split), 1943.

⁵⁵ *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1. Usp. i *SS*, br. 3, 5. 10. 1943., 1: „Wir fordern Disziplin, wir garantieren für Ordnung!“ Isti je smisao sadržan i u tekstu „Rieč građanstvu Splita!“ U njemu se govori o potrebi da Split „prekine jednom za vaza s ovim ološom i mrziteljem svega što je hrvatsko“: „Mora da svoje srce otvori muževno i pošteno njemačkoj oružanoj sili, koja mu garantira miran i siguran život i rad... Neka se savjesno ispunjavaju sve naredbe i odluke njemačke oružane sile već izdane i koje će se izdati, jer je to i od životnog interesa po samo građanstvo.“ Usp. *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

⁵⁶ *SS*, br. 4, 6. 10. 1943., 1; *ND*, br. 5, 7. 10. 1943., 1.

Literatura

- Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945.* (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2011. (elektroničko izdanje: <http://www.ratnakronikasplita.com>).
- Nikica BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH u dijelovima Dalmacije nakon kapitulacije Italije (rujan 1943. – studeni 1944.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31/1998., 55–79.
- Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012.
- „Die NS-Kriegspropaganda“, *Lebendiges Museum Online* (<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/innenpolitik/ns-kriegspropaganda.html>).
- Jost HERMAND, *Kultur in finsternen Zeiten. Nazifaschismus, Innere Emigration, Exil*, Köln – Weimar – Wien 2010.
- Ivanka KUIĆ, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.
- Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2011.
- Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.
- „Propagandakompanie“, *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie* (<https://de.wikipedia.org/wiki/Propagandakompanie>).
- „Propagandatruppen des Heeres“, *Lexikon der Wehrmacht* (<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda-R.htm>).

22.

USPOREDNA ANALIZA
PARTIZANSKOG I USTAŠKOG TISKA
U RAZDOBLJU IZMEĐU
REOKUPACIJE I OSLOBOĐENJA SPLITA
(RUJAN 1943. – LISTOPAD 1944.):
PRIMJER *NOVOG DOBA* I
SLOBODNE DALMACIJE

Tomislav Brandolica

UDK: 070(497.5 Split)“1943/1944“

Prethodno priopćenje

Sažetak: U radu se pristupa usporednoj analizi sadržaja dviju publikacija različitog idejno-političkog podteksta: splitskom dnevniku *Novo doba* ustaške provenijencije te partizanskom glasilu *Slobodnoj Dalmaciji*. Vrijeme u kojem se dvije tiskovine promatraju razdoblje je od rujna 1943. godine, kad je nakratko oslobođen Split prije njemačke okupacije i uspostavljanja ustaške vlasti, do listopada 1944. godine, kad je Split konačno oslobođen. Analiza sadržaja ovih listova podrazumijeva razmatranje propagandnih modela koje su u svojim medijskim pristupima koristili ustaški i partizanski pokreti. Iz analize proizlazi zaključak o pristajanju ustaškog propagandnog modela uz odrednice njemačke propagande, kao i percipirane tradicionalne hrvatske i dalmatinske društveno-političke vrijednosti, dok se partizanski propagandni model konstituirao kroz promociju modernizacijskog projekta koji teži izgradnji novih formi javnih institucija i društvenih poveznica.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Split, *Novo doba*, *Slobodna Dalmacija*, partizanski pokret, ustaški pokret, propaganda

I najsžetiji pregled produkcije hrvatske historiografije o Drugom svjetskom ratu upozorava na važnost koju za pisanje povijesti razdoblja od 1941. do 1945. godine imaju novinski i medijski izvori. Nema ozbiljne publikacije, knjige ili članka, koji se u većem ili manjem omjeru nisu poslužili upravo tiskom kako bi prezentirali svu kompleksnost zbivanja u ratnom nevremenu – koristeći pritom tisak s ove i one strane političke razdjelnice. Tisak se uvijek iznova potvrđuje u tom smislu i kao nezamjenjiv izvor za praćenje fenomena ima-

mentnih modernosti poput širenja modernih političkih ideologija ili distribucije masovne propagande. Kako su tiskani izvori prezentirani u historiografiji? Ideološki rasjed Drugog svjetskog rata utjecao je i na hrvatsku historiografiju nakon 1945., posljedično i na izbor tema kojima su se povjesničari bavili. Tako se u razdoblju socijalizma u historiografiji zbog takvih istraživačkih tematika ne mogu naći, primjerice, kritička izdanja ili reizdanja tiskovina pod pokroviteljstvom političkih institucija proizašlih iz ustaškog pokreta. Nasuprot ovoj neprisutnosti, nakon 1945. godine niz institucija, poput Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (ili političkih tijela poput Historijskog odjeljenja Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske), tiskalo je za zainteresirane istraživače korisne preglede predratnog ili ratnog partizanskog i ljevičarskog tiska. Tako je između 1951. i 1955. godine izašla trotomna zbirka *Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske*, koja sadrži tri knjige novina: *Srp i čekić*, *Vjesnik* i *Naprijed*. Godine 1965. Vladimir Stopar i Božidar Novak priredili su kritičko izdanje *Političkog vjesnika* i *Vjesnika radnog naroda*, upravo u izdanju Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske.¹ Širenjem i regionalizacijom istraživačke i historiografske mreže, na lokalnim razinama pojavljuju se profesionalno prezentirana slična reizdanja.² Promjene u hrvatskoj povijesnoj znanosti nakon 1990. godine u znatnoj su mjeri umanjile ovu i slične prakse, a pritom se može govoriti i o izvjesnom zaokretu u percepciji potreba hrvatske historiografije kad se govori o nužnosti publiciranja izvora. Tako možemo ocijeniti da je u posljednjim desetljećima u sve manjoj mjeri prisutna potražnja za velikim naporom izdavanja serija izvora – ovdje u prvom redu mislimo na kritička izdanja povijesnih tiskovina. U najnovije doba zamah raznih digitalizacijskih projekata (čija pokretanja povjesničari uvijek nestrpljivo dočekuju) zasigurno će i dalje utjecati na to da sve manje i manje izvora bude objavljeno. Primjerice, potrage za pojmovima u internetskim tražilicama na duge će staze promijeniti sam lik i metodu istraživanja tiskovina iz prošlosti. No, ono što djelatnost dokumentacijskih, digitalizacijskih i sličnih službi na sebe nije preuzimala u posljednjim godinama, preuzeli su povjesničari, koji su se u zamjetnijem broju kroz dubinska i detaljna iščitavanja štampe okrenuli promatranju povijesnih događaja kroz prizmu tiska i medijskih izvora. U kontekstu cijelog ovog trenda u historijskim časopisima moglo se posljednjih godina pročitati više priloga na temu izvjesnog povijesnog događaja i njegove reprezentacije u medijima – u ovom slučaju suvremenog tiska. Osim toga, tisak pod kontrolom ustaškog pokreta ušao je u središte historiografskog interesa na sličan način. Primjer za to je knjiga Trpimira Macana *Spremnost 1942–1945*, u kojoj je prikazao sadržaj istoimene tiskovine u navedenom razdoblju.³ Osim iscrpnijih pregleda pojedinih novina, hrvatska historiografija u nekoliko se uspjelih primjera bavila samom poviješću

¹ Božidar NOVAK – Vlado STOPAR (priř.), *Politički vjesnik. Vjesnik radnog naroda 1940–1941. Kritičko izdanje*, Zagreb 1965.

² Poput ratnog *Glasa Splita*. List je izlazio na području grada u izdanju Narodno oslobodilačkog odbora „od 14. kolovoza 1943. godine do 15. listopada 1944. godine u kratkim vremenskim razmacima, uglavnom redovito i s neprekidnom numeracijom. Ukupno je tiskan 21 broj u tiražu od 500 do 800 primjeraka po jednom broju.“ Cit. prema: Tatjana KOVAČ (priř.), *Glas Splita 1943–1944. Kritičko izdanje*, Split 1977., 5.

³ Trpimir MACAN, *Spremnost 1942–1945*, Zagreb 1998.

novinarstva u dužem trajanju.⁴ Ipak, nedostajao je jedan pregledni i konzistentni doprinos poznavanju cijelog sustava propagandnog stroja Nezavisne Države Hrvatske. Ta je praznina popunjena 2011. godine objavljivanjem doktorske disertacije Alana Labusa, koji je na osnovni narativ o organizacijskom ustrojstvu ustaškog propagandnog sustava dodao studije slučaja o pojedinim pojavama i njihovoj reprezentaciji u tisku.⁵

Nekoliko riječi o povijesnom kontekstu u kojem su izlazile novine koje su predmet ovog teksta. Rujan godine 1943. u Dalmaciji i Splitu obilježen je dvojnim procesom raspada i povlačenja talijanskih okupacijskih snaga i usporednim dizanjem „sveopćeg narodnog ustanka“.⁶ Rujan je označio kratkotrajno euforično razdoblje slobode, dakako pod ratnim uvjetima i pod prismotrom savezničkih časnika za vezu koji su nadzirali pokušaj izgradnje povjerenja između partizanskih jedinica i građanskih struktura, čija je suradnja bila priželjkivana. Tokom rujna dobro organizirana, ali nadjačana, partizanska vojska branila je novooslobođene teritorije u Dalmaciji, kao i Split. Vicko Krstulović opisao je kratko razdoblje otpočeto 10. rujna, naglasivši da je vlast „kako civilna tako i vojno-pozadinska, funkcionirala (...) tih 17 dana besprijekorno: svuda su vladali savršen red, mir i disciplina, unatoč tome što su njemački avioni svakodnevno bombardirali“.⁷ Međutim, nakon sedamnaestodnevnoga masovnog oduševljenja uslijedilo je otrežnjenje u obliku uspješne protuofanzive. Njome je njemačka vojska u tom trenutku nastojala zauzeti sav prostor u kojem je talijanski raspust ostavio okupatorski vakuum. Dana 27. rujna ulaskom njemačkih snaga u Split dolaze i nove ustaške vlasti. One, uz kampanju terora, pokreću i široku propagandnu kampanju u kojoj će dnevnik *Novo doba* imati jednu od važnih uloga kao glasnogovornik novog režima te ključni faktor u nastojanju prevrednovanja svih prethodnih dogovora što ih je centralna ustaška vlast bila postigla s talijanskim snagama još 1941. godine.⁸ Iako su inicijalni naponi ustaškog pokreta za preuzimanje vlasti, kao i formuliranje nove politike prema Dalmaciji, bili još i ranije prisutni, faktično zauzimanje Splita simbolizirat će želju ustaškog pokreta za novom raspodjelom snaga u Dalmaciji. Tada dodijeljeni status pod vlašću okupacijskih snaga Split će zadržati do listopada 1944. godine, kada su partizani izvršili konačno oslobađanje grada.

⁴ Vrijedi istaknuti Josipa Horvata i pionirsko djelo tog praktičara i kroničara novinarstva *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939.*, Zagreb 1962. Također treba spomenuti veliku sintezu Božidara Novaka, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005. Naposljetku i sažeto djelo sintetskog karaktera Magdalene Najbar-Agičić, *Povijest novinarstva: kratki pregled*, Zagreb 2015.

⁵ Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2011.

⁶ Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1943. Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1962., 535. Ovaj termin često je korišten u memoaristici i publicistici, ponajprije u samoj *Slobodnoj Dalmaciji*, kao svojevrsan rujanski lajtmotiv.

⁷ Vicko KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslovenskog revolucionera*, tom 1: *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva. 1905–1943.*, Beograd – Sarajevo – Zagreb 2012., 398.

⁸ Zanimljiv je kao skica za inicijalne propagandne napore u sklopu ustaške rekonkviste prvi članak lista *Novo doba* u kojem se prenosi govor Ede Bulata, državnog ministra za oslobođene krajeve, koji se trudio raskrinkati fašističku *divide et impera* strategiju: „Italija, naš najveći dušmanin, najpodliji zavojevač, uspila je kroz više od dvie godine dana napraviti iz našeg rodnog zavičaja na čitavoj obali našega Jadrana razbojište kakvog ni najgori barbari nisu uspjeli stvoriti. Italija je bodežom i otrovom uspjela podići brata na brata, vjeru na vjeru zavadiši čak i one, koji su bili najodaniji svome rodu i jeziku.“ Cit. prema: „Hrvatski narode oslobođenih krajeva! Hrvati Splita i okolice!“ *Novo doba* (Split; dalje: *ND*), br. 1, 3. 10. 1943., 1.

Kako je NDH svoju vlast proširila na „oslobođene krajeve“, posredno je proširen i propagandni sustav.⁹ Stvoreno je nekoliko novih, za režim važnih regionalnih medija: splitsko *Novo doba*, dubrovački list *Hrvatska te Šibenski glasnik*.¹⁰ Naslov *Novog doba* nedvojbeno je preuzet s naumom uspostavljanja veze u sjećanju ciljane publike s tradicijom međuratnih novina istoga imena. *Novo doba* izlazilo je u Splitu kao dnevnik. Odgovorni urednik bio je dr. Stjepan Vukušić, koji je istovremeno vršio dužnost gradskog načelnika.¹¹ Kasnije ga je kao ravnatelj lista zamijenio Ignacije Duišin.¹² S obzirom na to da je *Novo doba* bilo dnevni list u okupiranom, ali pobunjenom Splitu, unatoč svemu održavalo se redovito izlaženje brojeva tijekom godinu dana postojanja publikacije. Broj stranica i opseg varirali su (ujesen 1944. format je smanjen), što se vjerojatno može pripisati nestalnoj ili ograničenoj dostupnosti sirovine – papira za tisak. Od prvog broja, objavljenog 3. listopada 1943., do zadnjeg broja, datiranog 22. listopada 1944., objavljeno je čak 295 brojeva.

S druge strane, *Slobodna Dalmacija* bila je u tom razdoblju list posve drugih mogućnosti i skućene infrastrukture. Prvi broj tiskan je, nakon što je početkom lipnja donesena odluka o pokretanju medija, na Mosoru 17. lipnja 1943. u tehničari Agitpropa Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Hrvatske.¹³ Za list je bio odgovoran dr. Miloš Žanko, koji je tijekom ratnog izlaženja lista doprinio s nekoliko objavljenih članaka i političkih osvrtâ. Do dana oslobođenja Splita u listopadu 1944. godine izašla su tek 73 broja,¹⁴ što je zasigurno zasluga slabije dostupnosti papira potrebnog za tisak,¹⁵ trajne ratne opasnosti koja je okruživala redakciju i tiskaru, kao i potrebe za pokretljivošću u ratnim uvjetima. List je tiskan na Mosoru, u Brštanovu, kratko u rujnu 1943. u oslobođenom Splitu, Livnu, Hvaru, zatim na Visu, talijanskom Bariju, da bi se mjesto izdavanja lista u Split vratilo tek 1. studenog 1944. godine.¹⁶ Publicist Sibe Kvesić ovim je riječima, uz prizvuk romantičnog shvaćanja ratnih zbivanja, opisao značaj *Slobodne Dalmacije* za Narodnooslobodilačku borbu:

Njezine stranice, to su poprišta bitaka oslobodilačkog rata, putovi nastajanja i rasta partizanske vojske i regularne armije, kronika stvaranja i razvitka nove demokratske vlasti (...). Svojom istinom i uvijek aktualnom riječju ljudima je ulijevala pouzdanje, usadivala odlučnost da na svakoj etapi našega revolucionarnoga hoda svladaju zapreke što su im stajale na putu.¹⁷

⁹ U propagandnom sustavu ključnu su ulogu imale centralne institucije poput Državnog izvještajnog i promičbenog ureda te kasnijeg Glavnog ravnateljstva za promičbu, koje su plasirale vijesti i nadzirale njihovo objavljivanje, a kontrolirale su i rad redakcija i novinara. Detaljnije o propagandnom sustavu vidjeti u: A. LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 35–43.

¹⁰ B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 288.

¹¹ „Dr. Stjepan Vukušić imenovan splitskim načelnikom“, *ND*, br. 3, 5. 10. 1943., 1.

¹² B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 288.

¹³ D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1943*, 347–349.

¹⁴ U promatranom razdoblju od rujna 1943. do listopada 1944. tiskano je tek 45 brojeva.

¹⁵ Na Visu je *Slobodna Dalmacija* ovisila o donacijama američkih i engleskih saveznika u papiru. U broju izašlom dana 12. 3. 1944. piše: „Ovaj broj ‘Slobodne Dalmacije’ štampali smo na papiru, što su nam ga u znatnoj količini darovale savezničke engleske i američke ratne ustanove, engleska P.W.E. (Psychologic War Executive) i američka P.W.B. (Psychologic War Bureau).“ Papir je nabavljen u Italiji, u Bariju. Cit. prema: „Ostvareuje se sve čvršća veza i saradnja između našeg N.O.P i engleskih i američkih saveznika“, *Slobodna Dalmacija* (dalje: *SD*), br. 43, 12. 3. 1944., 1.

¹⁶ List je proizašao iz ranijeg splitskog ilegalnog glasnika *Naš izvještaj*. Vidjeti: Sibe KVESIĆ, „*Slobodna Dalmacija* stje-gonoša i glasnik istine svoga vremena“, *Split u Titovo doba* (ur. Miroslav Ćurin), Split 2002., 264.

¹⁷ *Isto*.

Ipak, da kod Sibe Kvesića pri ocjenjivanju privrženosti širokih masa izvještavanju *Slobodne Dalmacije* nema previše uveličavanja, svjedoči i činjenica da je ustaški pokret amnestiju Ante Pavelića za partizane od 26. siječnja 1944. godine objavio lažnim brojem *Slobodne Dalmacije* – zapravo letkom – datiranim 29. siječnja 1944. i s pogrešnim brojem 29.¹⁸ Moguće je primijetiti velik nesrazmjer između dva dnevnika,¹⁹ koji ne treba čuditi upravo zbog posebnih i različitih uvjeta u kojima su djelovali. Utoliko je usporednu analizu sadržaja teže vršiti. Osim toga, sam sadržaj dvaju listova moguće je problematizirati kao unificiranu kategoriju za istraživanje u smislu da su razlike između novinarskih i uredničkih izbora ili pristupa – a ne samo ideološke ili svjetonazorske razlike – vrlo značajne. Snažan je naglasak u *Novom dobu* stavljan na vijesti s istočnih, talijanskih i, nakon ljeta 1944., zapadnih frontova – ove su vijesti dolazile iz novinskih agencija Sila osovine ili Hrvatskog dojavnog ureda, dakako, uz neizostavne ocjene o njemačkoj snažnoj i nepokolebljivoj obrani.²⁰ Naglasak na uspješnosti njemačkih obrambenih ili ofanzivnih nastojanja u *Novom dobu* samo se pojačavao nakon lipnja 1944. i iskrcavanja u Normandiji.²¹ Dopisnička mreža *Novoga*

Sl. 1. Karikatura Staljina u *Novom dobu* kao komentar njegove ratne politike

¹⁸ „Poglavnik zakonom zajamčuje slobodni povratak kućama svim partizanima i vojnim neposlušnicima“. Vidi: lažni letak *Slobodne Dalmacije*, datiran kao br. 29, 29. 1. 1944. – čuva se u zbirci *Slobodne Dalmacije* u trezoru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

¹⁹ Za *Slobodnu Dalmaciju* ovo je tek najuvjetniji podnaslov (izlaženje u lipnju 1943. započela je upravo kao „dnevnik“) – promijenjen je u trenutku kad je izlaženje na Visu postalo posve neredovito.

²⁰ Primjerice, o njemačkom držanju na istočnom frontu usp. „Naša neprispodobiva vojska na iztoku nalazi se time, dakle, već šest mjeseci u gotovo neprekidnoj obranbenoj borbi koja postavlja najteže zahtjeve i vodstvu i četama. (...) neprijatelj sada još jednom pokušava postići ono, što se nikako nije dalo postići u listopadu i u studenom usprkos svih napora i najvećih žrtava.“ Cit. prema: „Velika zimska bitka na Iztoku postaje sve žešća“, *ND*, br. 85, 16. 1. 1944., 1. Kao primjer jednake prakse informativan je i članak koji je izašao nekoliko dana kasnije: „Neslomljiva snaga njemačke obrane“, *ND*, br. 88, 20. 1. 1944., 1. Pod oba članka na naslovnim stranicama nalazi se pronaći agencijski potpis DNB – riječ je o nacističkom *Deutsches Nachrichtenbüro*.

²¹ „Iztočno od Orne, te u okolici Bayeuxa vode se ogorčene borbe – Zračno oružje, obalne bitnice i jedinice njemačke ratne mornarice zadaju invazionalnoj vojsci teške gubitke.“ Cit. prema: „Uspješno se razvijaju njemački protunapadaji“, *ND*, br. 202, 10. 6. 1944., 1. Vidjeti i: „Osujećen neprijateljski pokušaj iskrcavanja kod Trouvillea. U području Caen-Bayeux u toku su teške borbe oklopljenih snaga – Zarobljeno je nekoliko tisuća invazionalnih vojnika.“ Cit. prema: „Nastavlja se čišćenje u području Orne“, *ND*, br. 203, 11. 6. 1944., 1.

doba, prema onome što je moguće zapaziti, bila je nerazvijena i uredništvo se često oslanjalo na reproduciranje sadržaja agencijskih vijesti ili reproduciranje članaka iz drugih hrvatskih novina.²²

Česta su bila i reproduciranja govora ustaških dužnosnika ili članaka istih dužnosnika iz drugih tiskovina.²³ *Novo doba* bilo je, ipak, redakcijski te u komentarima vrlo agilno i angažirano prilikom savezničkih bombardiranja Splita u promatranom razdoblju – u takvim kriznim trenucima njihove sposobnosti za terenski i dopisnički rad dolazile su do punog izražaja. U prosincu 1943. godine savezničke zračne snage bombardirale su Split – popraćene ratnim tropom o ratniku sa Zapada kao „gangsteru“²⁴ – nakon čega su splitski novinari na terenu nastojali šokantnim pojedinostima pobuditi mržnju i otpor među građanstvom.²⁵ Naravno, rubrika splitskih vijesti bila je u potpunosti domaće provenijencije, ali ostajala je često u sjeni i nije se probijala u novinske „prve redove“ ili na prve stranice lista – uvijek zauzevši svoje mjesto na drugoj ili trećoj stranici lista kao rukovet lokalnih pojedinosti ili izraza neslaganja s trenutnim komunalnim problemima.

Slobodna Dalmacija ratne vijesti nije pratila jednako naglašeno kao *Novo doba*. Za redovito praćenje i propagiranje nedostajao je element redovitosti kojim bi se svakodnevnim ponavljanjima moglo čitateljstvu ucjepljivati najnovija saznanja o trajnom napredovanju ili uspjesima savezničkih divizija. No, unatoč tome, u listu se prilično često naglašavalo ulogu i karakter sovjetskog sudjelovanja u ratu i strateških sposobnosti J. V. Staljina. Objavljen je i članak povodom 26. obljetnice osnivanja Crvene armije, nakon njega i Staljinove i Titove poruke te tekst o mitingu na Visu povodom obljetnice.²⁶ Pretiskivani su u skraćenom obliku i izvještaji sovjetskih novinskih agencija i listova, kao i članci Ilje Ehrenburga u kojima se isticalo nepokolebljivost i junaštvo običnih vojnika Crvene Armije.²⁷ Znatno se rjeđe iste tendencije nastojalo kroz javne manifestacije isticati u formama

²² *Novo doba* rijetko je objavljivalo karikature ili grafičke prikaze, zadržavajući vizualnu opremu lista na razini arhivskih fotografija ili crteža u slučaju posebnih obljetnica, praznika ili blagdana. Kao rijedak primjer karikature usp. *ND*, br. 181, 13. 5. 1944., 2. Moguće je pretpostaviti da je također riječ o crtežu koji je dobiven putem novinskih agencija.

²³ Govori Ede Bulata, ministra u Vladi NDH, ili članci Ive Bogdana, ravnatelja Glavnog ravnateljstva za promičbu. Među intelektualno najsadržajnijima ističe se Bogdanov uvodnik na naslovnoj stranici, gdje iz zagrebačke *Spremnosti* prenosi razmišljanja o utemeljenosti NDH u međunarodnom pravnom poretku: „Ne revolucija nego red i zakonitost!“, *ND*, br. 11, 15. 10. 1943., 1.

²⁴ „Neki splitski građani toliko su bili naklonjeni Englezima i zagrijani njihovi simpatizeri, da su povjerovali angloameričkoj promičbi, da su predprošla noćna teroristička bombardiranja bila izvršena od njemačkih zrakoplova (...). Ovako bezstidni mogu biti samo oni, koji su iz velikih angloameričkih kazniona regrutirani u neprijateljsko zrakoplovstvo. Zločinac ostaje uvijek zločinac, makar bio i u vojsci englezkog kralja.“ Cit. prema: „Gangsteri nad Splitom“, *ND*, br. 55, 7. 12. 1943., 2.

²⁵ „Prizori, koji su se mogli vidjeti jutros po Splitu dokaz su velikih žrtava u šteta, koje je pretrpilo naše civilno pučanstvo. Komad lubanje s dugim smeđim pramenovima ženske kose, koje su zapazili prolaznici u jednom kutu kod biskupske palače simbolizira u najdrastičnijim crtama odgovor na pitanje: koga su pogadali englezki zrakoplovi i protiv koga su bile uperene posljednje englezke bombe. Izjave zrelih ljudi, koje je potresla do u dno duše ova riedka slika, sadržavale su puno ogorčenje.“ Cit. prema: „Teroristički napadaji na Split“, *ND*, br. 53, 4. 12. 1943., 2.

²⁶ „Bratska oslobodilačka Crvena armija dočekuje svoj dvadeset i šesti rodendan u znaku orijaških pobjeda nad hitlerovcima, neprijateljima cijelog čovječanstva“, *SD*, br. 41, 20. 2. 1944., 11. Idući broj 42 prenio je dnevnu zapovijed J. V. Staljina povodom obljetnice Crvene Armije, kao i dnevnu zapovijed Josipa Broza Tita istim povodom, prema kojoj je ona trebala biti „(...) primjer herojstva i rodoljublja.“ Nav. prema: „Dnevna zapovijed vrhovnog komandanta N.O.V i P.O.J. Maršala Jugoslavije Tita“, *SD*, br. 42, 23. 2. 1944., 2. O mitingu na Visu vidjeti: „Veličanstvena proslava 26-godišnjice Crvene Armije na slobodnom otoku Visu“, *SD*, br. 42, 23. 2. 1944., 4–5.

²⁷ Ilja EHRENBURG, „Što brže u Njemačku“, *SD*, br. 57, 1. 8. 1944., 2.

velikog slavenskog savezništva i tradicija buna ili otpora odozdo.²⁸ Izvještavanje o ratnim prilikama i diplomatskim naporima poprilično je šablonizirano u kontekstu *Slobodne Dalmacije*. Inače, u suprotnosti s modelom i pristupom *Novoga doba*, ovdje su pretežno bili objavljivani autorski tekstovi (često nepotpisani) – kojima je ipak nedostajala neka stilska specifičnost ili spisateljska „iskra“.

Općenito gledano, korisno je razmotriti redakcijske i autorske pristupe u pogledu jezika koji je korišten u dvjema tiskovinama. *Novo doba* posreduje ideološke stavove i propagira mržnju prema svim manjinama (nacionalnim ili vjerskim) ili prema nositeljima suprotnog političkog predznaka. Međutim, čini to tradicionalnijim stilom i formama – koristeći forme historijskih evokacija i tekstova povijesnih interpretacija o zamišljenim hrvatskim političkim tradicijama.²⁹ One se ne razlikuju previše od paternalističkog jezika međuratnog desno-konzervativnog tiska, koji je, dakako, krajem tridesetih godina eskalirao u smjeru krajnjeg radikalizma. Tako možemo uspostaviti poveznicu između međuratne i ratne medijske scene. S druge strane, jezik koji se čitateljstvu prezentira u *Slobodnoj Dalmaciji* moderniji je po svojim odrednicama, bar utoliko što ga iz današnje perspektive čitamo kao neusavršenu prethodnicu poslijeratnog socijalističkog (ili samoupravnog) leksika kakav je prevladavao na medijskoj sceni nakon 1945. godine. Taj je stil pronosirano didaktičan – kao primjer za to indikativan je tekst Edvarda Kardelja u kojem je on nastojao objasniti na koji su način „istinska narodna demokracija i ravnopravnost naroda“ u tom trenutku „dvije velike tekovine oslobodilačke borbe“.³⁰ U tekstu se Kardelj osvrće na formiranje novih institucija vlasti, Narodnooslobodilačkih odbora, koji preuzimaju funkcije lokalne, oblasne i nacionalne zakonodavne i izvršne vlasti. Njegova objašnjenja evidentno su namijenjena čitateljstvu kojemu je još bilo potrebno ucijepiti postavke novog sustava – ili čitateljima koji su drugima te postavke usmeno morali objašnjavati – u svakom slučaju razaznaje se jedna pedagoška crta:

U toku same borbe polagani su temelji onakvoj domovini, kakvu narodne mase Jugoslavije žele da imaju. A što je osnovno kod postavljanja tih temelja? U toku borbe protiv okupatora stvoreni su Narodno-oslobodilački odbori kao organi borbe narodnih masa. Uporedo s postignutim uspjesima, ti odbori postaju i organi nove narodne, demokratske vlasti, oni postaju temelj cjelokupne zgrade narodne vlasti. Na toj osnovi razvili su se nacionalni organi narodne vlasti, a jedino na toj osnovi mogao se je AVNOJ konstituirati u vrhovni organ narodne vlasti u Jugoslaviji. (...) Narodno-oslobodilačka borba ne obećava demokratska prava, nego ih neposredno daje. NOO-i su često još slabi, nisu do kraja shvatili svoju ulogu, no kroz njih je progovorila istinska volja naroda. (...) [U NOO-ima se] odražava proces

²⁸ Brzovjavni pozdrav Titu s mitinga: „(...) odvažne jedinice Narodno-oslobodilačke vojske oživljavaju borbene tradicije srpskog, hrvatskog i slovenskog naroda i za uvijek su proslavili Jugoslaviju, domovinu hrabrih slobodoljubivih ljudi.“ Cit. prema: „Miting slavenskih ratnika u Moskvi u čast 26-godišnjice Crvene Armije“, *SD*, br. 42, 23. 2. 1944., 7–8.

²⁹ Vidjeti, primjerice: „Dr. Ante Trumbić – Čuvar hrvatskog mora i branič hrvatskog prava na obalama Hrvatskog Jadrana“, *ND*, br. 39, 18. 11. 1943., 1. Nakon ovog članka uslijedio je niz reportaža o misama zadušnicama za Trumbića diljem NDH. Vidjeti i: Stanislav POLONIJO, „Ideologija hrvatske države“, *ND*, br. 69, 25. 12. 1943., 3. Usp. i Ante BONIFAČIĆ, „Borba za hrvatske žale“, *ND*, br. 74, 1. 1. 1944., 6: „Čisto hrvatstvo je najsigurnija naša obrana, jer nitko nas ne voli više nego što sami sebe volimo. Dalmacija je majka i jezgra Hrvata. Tu su svi dokazi trinaest stoljeća naše borbe, tu su svi grobovi palih u toj borbi. Ta nam je borba nametnuta i mi je moramo primiti istom snagom, kojom more udara u našu obalu.“

³⁰ Edvard KARDELJ, „Dvije velike tekovine naše oslobodilačke borbe“, *SD*, br. 48, 3. 6. 1944., 2.

odvajanja narodnih masa od reakcionarnih klika (...). Ta rukovodeća nova društvena formacija u životu naših naroda nikako ne znači, da se mijenjaju temelji postojećeg društva, no ona je sama po sebi garancija, da će narodne mase imati sva demokratska prava, koja će im omogućiti da slobodno odlučuju o svojoj sudbini. (...) [R]avnopravnost naroda nije samo odozgo deklarirana (proglašena), nego (...) je ona u toku borbe protiv okupatora postala živa stvarnost.³¹

Didaktički je pristup bio vrlo prisutan na NOP-ovskoj medijskoj sceni, sa svim svojim ritmičnim i šablonskim ponavljanjima. U njima se, sa što je moguće manje apstrakcija i uz veliku dozu opreza (obratiti pozornost na Kardeljevu opasku u gornjem citatu da se ne „mijenjaju temelji postojećeg društva“) obrazlažu ideje koje stoje iza prakse te koje tu praksi nastoje razjasniti i dati joj što je moguće šire prihvatljivu ideološku podlogu. Edvard Kardelj i *Slobodna Dalmacija* ovdje ne nude ništa osim što su u potrazi za objašnjavanjem stanja kroz najmanje zajedničke nazivnike koji bi mogli zabrinuti što manji broj građana.

Binarna opozicija dvaju ideoloških sustava – jednog, fašističkog, na odlasku i drugog, antifašističkog i socijalističkog, na dolasku – skrivala je određene strukture koje su imale dublje zasade u životu političkih zajednica na ovim prostorima. Liderski kult ličnosti kao izraz nedovoljno ili nimalo razvijenog demokratskog instinkta prisutan je u oba medija. *Slobodna Dalmacija* kao glasilo masovnog pokreta tako nije ni u jednom trenutku ostavljala dvojbe među svojim čitateljima tko je bio neprikosnoveni vođa oslobođenja. Članci raznih autora (upravo poput ovoga o moralu među izbjeglicama u El Shattu) bili su kičeni sličnim formulama: „Učvrstila ih je ljubav i vjera u Maršala Tita, N.O.V. i Nacionalni Komitet koji će osloboditi uz pomoć svih saveznika njihovu domovinu (...).“³² Zanimljivo je u kontekstu stvaranja novih rituala i zapažanje Josipa Smodlake. On svojim tekstom kao da inicijalno postavlja onu formu na kojoj će se temeljiti poslijeratni kult ličnosti:

Što se tiče druga Tita kao političkog vođe, mogu da kažem da sam u svojoj dugoj političkoj karijeri upoznao veoma malo vodećih državnika koji bi se mogli mjeriti s njime. Zato ne ću pretjerati, rečem li da je drug Tito (...) jedna od najjačih i najmarkantnijih ličnosti na političkoj pozornici savremene Evrope.³³

Novo doba donekle je slično u svom pristupu kultu ličnosti Ante Pavelića, ali pristup je znatno disperziraniji i ide za širokokutnim obzorom na lik i djelo Pavelića. Dok je Tito reprezentiran u *Slobodnoj Dalmaciji* kao odlučan, lukav i neuhvatljiv ratnik, Pavelić je u *Novom dobu* predstavljen čitateljstvu kao „uskrisitelj države“, brižni pokrovitelj svega dobroga u NDH kao i običan čovjek koji se našao suočen sa svojim sudbinskim poslanjem, ali nastoji zadržati jedan *common touch*.³⁴

³¹ *Isto*.

³² M[ilož] Ž[ANKO], „Razbijaju se planovi međunarodne i domaće reakcije da nas izoliraju od naših saveznika Engleske i Amerike“, *SD*, br. 41, 20. 2. 1944., 2.

³³ Josip SMODLAKA, „Drug Tito – kako sam ga ja vidio“, *SD*, br. 38, 18. 12. 1943., 2.

³⁴ „[B]oravak u Varaždinu bio je slavije po izgledu skromno, ali po dubini velebna manifestacija čelične duše hrvatskoga naroda. Uvijek se moramo vraćati na istu misao. Nije to prvi puta što je Poglavnik ostavio svoj državnički stol prepun dnevnih posala, koje mora riješiti skrbeći se za mladu državu i pošao među narodom. (...) iznenada Poglavnik u

Uz kultove neprikosnovenih ličnosti, novine su promovirale kultove nesalomljivih i stoičkih ratnika. Redakcija *Novoga doba* nije imala čestu naviku publicirati informacije o izvanrednim pothvatima pojedinaca, ili ih identificirati, ali mjestimično se informacija o zaslužnom i hrabrom ratniku pojavljivala na njezinim stranicama.³⁵ *Slobodnu Dalmaciju* krasio je drukčiji redakcijski pristup – aktivno su se trudili predstaviti junake rata – kao znane i neznane sudionike velike ratne drame, gotovo kroz polufikcionalizirane reportaže o ratnim dogodovštinama. Najupečatljiviji je primjer ona o smrti Ivana Mordina Crnog, čiji je ratni put predstavljen gotovo u nadljudskim razmjerima:

On ne preza pred smrću. Bilo je hitno i umjesto da zaobiđe talijanski garnizon u Gornjoj Vručici, znajući da ga drugovi čekaju u općini Kuna, on se probija bez obzira na zapreke. Nailazi na talijansku patrolu. Vojnici ga prepoznaju (jer su išle potjernice sa njegovom slikom na sve strane), ali su zadržali pred njegovom pojavom i sklonili se u stranu i propustili ga da u miru prođe. Crni je bio markantnog fizičkog izgleda, sirov i prodoran, te je zadavao strah neprijateljima na svakom koraku.³⁶

Novo doba bilo je oruđe ustaške propagande i u smislu širenja antisemitizma ili antisrpskog osjećaja,³⁷ iako je u najvećem broju primjera širenja nacionalne netrpeljivosti naglasak u izvještajima bio na antitalijanskoj propagandi, ponajprije kao svojevrсно zakašnjelo opravdanje za Rimske ugovore iz 1941. godine.³⁸ *Slobodna Dalmacija*, pak, nudi – već od svoga prvog broja i gotovo u svim kasnijim edicijama – suprotan koncept uređenja među-

najtežim časovima, (...) [p]olazi narodu za koji mu ne treba posrednika, jer ga u dušu poznaje. Narod nije zatečen, iznenađen, on je oduševljen, jer tada ima prilike pokazati Poglavniku sve ono, što je oko njega dobro (...). Kad čovjek promatra Poglavnika, kako prilazi narodu (...) onda osjeti, da Poglavnik predstavlja narodnog vođu, koji je dan narodu ne voljom pojedinaca, već nekom višom silom (...).“ Cit. prema: „Na putu u Varaždin“, *ND*, br. 136, 16. 3. 1944., 1.

³⁵ Primjerice, članak o plovidbi brodom sa ustaškom posadom uz obalu do Splita: „Noć drugarstva i opasnosti“, *ND*, br. 45, 25. 11. 1943., 2.

³⁶ „Drug Ivan Mordin Crni“, *SD*, br. 48, 3. 6. 1944., 3.

³⁷ Usp. primjerice članak „Opet Židovi“, *ND*, br. 4, 6. 10. 1943., 1: „Mi smo opazili da ima još Židova koji se niesu pokorili naredbi ‘Standort Komandanta’, da se prijave, nego se kriju i pri pojavljivanju na ulici stvaraju shvatljivo neraspoloženje među pučanstvom.“ Ili razgovor s Rafaelom Bobanom gdje je, između ostalog pomirljivo nastupivši prema partizanima koji se odlučuju na dezertiranje iz svojih jedinica, iznio svoje stavove o Srbima: „Danas hrvatsko vodi borbu sa velikom srbstvom, i to je glavni cilj naše borbe. (...) moram spomenuti o stanju među Srbima u području oko Glamoča i dalje na sjever. Jasno je, da svi Srbi mrze i ruše hrvatsku državu, bili oni partizani ili četnici. Kad u njihovo područje dođu četnici, onda svi metnu na glave četničke šubare, a kad dođu partizani, onda su opet svi partizani. Ali na mržnji i uništavanju svega što je hrvatsko tu su jednodušni.“ Cit. prema: „Splićani traže put“, *ND*, br. 62, 16. 12. 1943., 2.

³⁸ Ovaj je trend jenjavao prolaskom vremena i razvojem ratne situacije, koja je podsjećanje na prošlu talijansku okupaciju ipak bacala u drugi plan u medijskom smislu. Indikativan je članak koji se bavi suradnjom talijanske vojske, dijela partizana i četničkih postrojbi: „(...) Nezavisna Država Hrvatska nalazeći se u teškoj položaju ugovorno [je] bila odredila svoje odnose s Italijom, bili su spomenuti talijanski generali i većina njima podvrgnutih časnika na djelu, da pomoću velikosrbskih partizana i velikosrbskih četnika, u suradnji s njima, u početku manje javno, a poslije posve otvoreno, miniraju hrvatsku državu (...). Kad bi o tome pisali bez prestanka, jedva bi mogli nanizati sve makinacije i sva zlodjela, koje su izveli u dvie i pol godine dana.“ Cit. prema: „Kako su talijanski generali zatirali primorske Hrvate“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2. Također i članak u kojem se spominje kasnija suradnja talijanske vojske i partizanskih postrojbi: „Talijanske vojničke vlasti (...) dovele su na svojim kamionima u Šibenik partizane i vodili s njima pregovore. Prisilili su pučanstvo da izvjesi na kućama crvene zastave, a talijanski časnici su se okitili crvenim zvezdama. Ova činjenica, kada se uglati prava istina, pokazuje više nego išta drugo, kakva je bila paklenska osnova talijanskih vojničkih vlasti u ovim sudbonosnim časovima.“ Cit. prema: „Sjeverna Dalmacija je s oduševljenjem dočekala oslobođenje i ujedinjenje“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2.

Sl. 2. Vladko Maček i HSS na naslovnici *Slobodne Dalmacije* kao dijete rata u društvu četnika, ustaša, Mussolinija i Hitlera: „FRAU ADOLFINA I SIGNORA BENITA U ŠETNJI SA SVOJOM DJECOM – Frau Adolfina Hitler: ‘Zar ne, signora Mussolini, kako su nam naša djeca poslušna? A mali Vlatko je još najbolji. On uvijek pazi i zove i druge da idu samo našim putem!’“

nacionalnih odnosa. Uvodnik prvoga broja nosi naslov o poveznici između pisanja ovih novina i jedinstva naroda³⁹ – što će se kasnije razviti u koncept bratstva i jedinstva, promoviran upravo na stranicama *Slobodne Dalmacije*. Članak vođe hrvatskih komunista Vladimira Bakarića, upozorio je upravo na Narodnooslobodilački pokret u Dalmaciji kao čimbenik jačanja bratstva i jedinstva: „U danima razgaranja nacionalne mržnje dolazi [u Liku] iz šibenskog okruga prva četa dalmatinskih Hrvata i s tamošnjim Srbima zajedno lije krv u borbi protiv okupatora i njegovih ustaških slugu.“⁴⁰ Prema Bakariću, to je bio jedan od

³⁹ „Slobodna Dalmacija’ neka bude odraz jedinstva i borbe našega naroda!“, *SD*, br. 1, 17. 6. 1943., 1.

⁴⁰ „Dalmacija – stup oslobodilačke borbe“, *SD*, br. 58, 13. 8. 1944., 1.

ključnih trenutaka kada je srpski narod Like i Dalmacije stekao povjerenje u Hrvate. Govor mržnje, prilično otvoreno potenciran na stranicama *Slobodne Dalmacije*, bio je u znatnoj mjeri prisutan kad se govorilo o pripadnicima bivšeg HSS-a, ne samo o onima koji su se otvoreno i aktivno svrstali uz ustaški pokret, već i uz one koji su se, slijedeći Mačekovsku politiku, odlučili usred rata držati postrani.⁴¹

U konačnici, kao perspektiva na budući poslijeratni razvoj društva, koja je bila najvažnija poruka koju su odašiljali *Novo doba* i *Slobodna Dalmacija*? Radi se o binarnoj opoziciji između tradicije i modernizacije – odnosno dva radikalno suprotstavljena koncepta modernizacije, u kojem jedan modernizacijski projekt crpi inspiraciju i temelji se na poznatim zasadama nacionalne prošlosti.⁴² *Novo doba* zasitilo je svoje stranice idejama o zamišljenim tradicionalnim vrijednostima hrvatskog naroda koje pokazuju put u budućnost, a *Slobodna Dalmacija* predstavlja dalmatinsku borbu – pogotovo u 1944. godini – kao borbu za narodno oslobođenje, ali i intelektualnu i institucionalnu emancipaciju. Od Kardeljeva didaktičkog članka o razvoju Narodnooslobodilačkih odbora kao institucije nove narodne vlasti koji je ranije iscrpno citiran, preko članaka o organizacijskim sposobnostima pripadnika zbjega u El Shattu,⁴³ do najstalnije rubrike „Iz naših Narodno-oslobodilačkih odbora“ (koja je ovisno o izdanju mijenjala svoja imena, ali je sadržajno ostala ista),⁴⁴ reporteri *Slobodne Dalmacije* opetuju uvjerenje o Narodnooslobodilačkoj borbi kao modernizacijskom projektu s tečajevima opismenjavanja, formiranjem sjetvenih komisija, organiziranju ribarstva za prehranu na Hvaru, otvaranju škola na otocima, darovanju sirovina poput ulja od grada do grada, upisivanja zajma narodnog oslobođenja i tako dalje, ali i ulogom projekta koji prevrednuje tradicije i svjetonazorske odabire prošlosti. Mimo svih zasada o potrebi informativnog djelovanja, ili agitacije i propagande, pisanje *Slobodne Dalmacije* o nužnostima, formama i modelima institucionalne izgradnje narodne vlasti najvažniji je podtekst koji se provlači kroz stranice ovoga lista. Upravo u tome je, mimo ideologije, sadržana ključna poruka stvaranja novog društvenog uređenja odozdo i raskidanju veza s ratnim ili predratnim društvenim normama.

⁴¹ Vidjeti primjerice: Miloš ŽANKO, „Mačekova klika u obrani švapskih koljača“, *SD*, br. 50, 6. 6. 1944., 1–2 i *SD*, br. 2, 19. 6. 1943., 1 (Zbirka rijetkosti NSK, RVHp-2°-22).

⁴² Ustaški pokret ne treba ovdje shvaćati kao antimodernizacijski pokret, već kao političku strukturu koja je putem propagandne mašinerije pronosila ideju o modernizaciji suprotnog predznaka i drugačijih postulata od one koju je signalizirao komunizam. Između nekih obećavajućih istraživanja takvog usmjerenja valja istaknuti neobjavlenu doktorsku disertaciju Gorana Miljana pod naslovom *Young, militarized and radical: The Ustasha Youth Organization, ideology and practice, 1941–1945*, obranjene 2015. na *Central European University*. Autor promatra spomenute trendove i pokušaje režima na uzorku organizacijske strukture Ustaške mladeži.

⁴³ „Pod šatorima El Shatta“, *SD*, br. 3. 6. 1944., 4.

⁴⁴ Primjer istoimene rubrike u: *SD*, br. 53, 1. 7. 1944., 3.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF PARTISAN AND USTASHA PRESS IN THE PERIOD BETWEEN THE REOCCUPATION AND THE LIBERATION OF SPLIT (SEPTEMBER 1943–OCTOBER 1944): THE EXAMPLES OF *NOVO DOBA* AND *SLOBODNA DALMACIJA*

This paper presents a comparative analysis of the content of Partisan and Ustasha press and propaganda machines in the period from Italy's surrender to the liberation of Split by the forces of the National Liberation Army (September 1943–October 1944). The examples taken for each are the newspapers *Novo doba*, published in Split during this time under the tutelage of the Ustasha movement, and *Slobodna Dalmacija*, published under the auspices of the Partisan movement from June 1943. On their pages, the journalists and editorial boards were concerned with portraying two opposing worldviews, as well as providing news from the war front, each with their own particular propagandistic bent. This paper deals with some of the ubiquitous norms and functions these reports contained, such as: propaganda disseminated against the Allies or Axis powers pertaining to the current state on the war front, the established Pavelić or nascent Tito cult of personality, the terms of didactic and educational explanation of social and national goals, portrayals of individual, political, social or ethnic empowerment, as well as the enumeration and explication of new structures that amount to a process of institutionally based nation-building. In this regard, the conclusion deals with the question of modernization in the context of the modernizing tendencies portrayed within the confines of these propaganda tools and the opposing forms of modernizing society.

Key words: Second World War, Split, *Novo doba*, *Slobodna Dalmacija*, Partisan movement, Ustasha movement, propaganda

Izvori

Novo doba (Split), 1943. – 1944.

Slobodna Dalmacija (Split), 1943. – 1944.

Literatura

Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske, 3. sv., Zagreb 1951. – 1955.

Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1943. Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1962.

Tatjana KOVAČ (priř.), *Glas Splita 1943–1944. Krićko izdanje*, Split 1977.

Vicko KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslovenskog revolucionera*, tom 1: *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva. 1905–1943.*, Beograd – Sarajevo – Zagreb 2012.

Sibe KVESIĆ, „Slobodna Dalmacija stjegonoša i glasnik istine svoga vremena“, *Split u Titovo doba* (ur. Miroslav Ćurin), Split 2002., 264–267.

Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2011.

Trpimir MACAN, *Spremnost 1942–1945*, Zagreb 1998.

Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.

Božidar NOVAK – Vladimir STOPAR (priř.), *Politićki vjesnik. Vjesnik radnog naroda 1940–1941. Krićko izdanje*, Zagreb 1965.

VIKTOR RAMOV (1889. – 1974.), DUŽNOSNIK NDH. KOLEKTIVNO PAMĆENJE IZMEĐU OBITELJSKE PRIČE, HISTORIOGRAFIJE I ARHIVA

Svjetlan Lacko Vidulić

UDK: 929Ramov, V.

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Viktor Ramov (1889. – 1974.) bio je dužnosnik u upravnom aparatu NDH od uspostave do sloma režima: referent i povjerenik pri Predsjedništvu vlade, kvestor Hrvatskog državnog sabora, od studenog 1943. župan Velike župe Sidraga i Ravni kotari sa sjedištem u Zemunik, a nakon smjene i povratka u Zagreb u srpnju 1944. odobreno mu je dugotrajno bolovanje zbog navodnih psihičkih tegoba. Tipično za praksu novog režima nakon kapitulacije NDH, Ramov je presudom Vojnog suda osuđen na smrt strijeljanjem, u reviziji postupka osuđen na 20 godina robije, a nakon izdržanih 5 godina pomilovan. Predmet rada je rekonstrukcija ratne i poratne biografije Viktora Ramova u povijesnom kontekstu. Struktura rada u funkciji je implicitna propitivanja metodoloških pretpostavki za istraživanje kontroverznoga povijesnog razdoblja u uvjetima postjugoslavenske tranzicije kolektivnog pamćenja. Ovisno o fokusiranom izvoru odnosno diskursu, nameću se različiti, pa i posve oprečni, zaključci o liku i djelu Viktora Ramova.¹

Ključne riječi: Viktor Ramov (1883. – 1974.), Nezavisna Država Hrvatska, Predsjedništvo Vlade NDH, Velika župa Sidraga i Ravni kotari, kolektivno pamćenje

„...ali moje srce, kojemu je znana slabost čovjeka, odbija prokleti bližnjega jer nije smogao snage postati mučenikom.“ (*Martin Buber*)²

Stric Viktor: ljubazni starac čije se fine cipele zaustavljaju preda mnom, kraj velikog zdenca u dvorištu Demetrove 11 na zagrebačkom Gornjem gradu. Stric se naginje i postavlja neko odraslo pitanje na koje odgovaram djetinjom šutnjom. Čučim kraj zdenca, šaram prstom po šljunku, motrim vrhove stričevih cipela i vrtim misli kojih se danas, četrdesetak

¹ Ovaj je rad nastao u kontekstu istraživačkog projekta *Postimperijalni narativi u srednjoeuropskim književnostima moderne*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost (ref. br. IP-2014-09-2307 POSTIMPERIAL), a provodi se na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom dr. sc. Marijana Bobinca.

² „...aber mein der Schwäche des Menschen kundiges Herz weigert sich, meinen Nächsten deswegen zu verdammen, weil er es nicht über sich vermocht hat, Märtyrer zu werden.“ Martin BUBER, „Das echte Gespräch und die Möglichkeit des Friedens. Dankesrede bei der Verleihung des Friedenspreises des deutschen Buchhandels“, Heidel-

godina kasnije, naravno, ne sjećam. Stric odlazi u prizemnicu u dnu dvorišta, gdje na visokom krevetu boluje teta Marija, sva krhka i otmjena u siromaštvu koje joj ne pristaje, u sobi s velikim mrljama od vlage pri dnu zida.

Tek dvadesetak godina kasnije, sredinom devedesetih, počeo sam postavljati pitanja o Viktoru i Mariji. Obiteljska korespondencija i dokumentacija, na koju sam tada naišao u njihovoj bivšoj kući na otoku, probudila je interes za obiteljsku prošlost o kojoj se više šutjelo nego govorilo, pri čemu su se osobne traume prepletale s političkim oprezom. U šturoj obiteljskoj priči koja se oblikovala u razgovorima što sam ih potom s naporom provocirao, likovi nisu crno-bijeli niti imaju jednoznačne konture. Ipak, moj pra-pra-Stric Viktor u toj priči svakako ima pozitivnu ulogu: status svesrdna pomagača i manje-više nedužne žrtve povijesnih nevolja 20. stoljeća.

Obiteljska priča kazuje: kad je devetogodišnji Mirko, moj budući otac, u studenom 1943. na Dugom otoku stradao od mine i oslijepio, moj budući djed je polagao nadu u rođaka, strica Viktora, od nedavna na položaju Velikog župana na Zemuniku, preko kojeg bi se – sanjao je djed – moglo stići do pravog liječnika i spasiti vid. Stradali dječak i njegovi roditelji brodom na vesla domogli su se kopna pa konjskom zapregom stigli nadomak Zemunika, ali je, zbog djelovanja savezničkih aviona oko zračne luke, prodor do župana bio nemoguć: konjskom zapregom i brodom na vesla vratili su se na udaljeni otok. Dok se dječak privikavao na doživotni mrak, župan je dugootočkoj rodbini pomogao iz daljine, poslavši brodom preko Sukošana vreće krumpira i brašna u očajnim vremenima, u dubokoj konspiraciji, na otok pod pretežitom kontrolom partizana. – Da je stric Viktor kao dužnosnik NDH svesrdno pomagao i na kopnu, tvrde dokumenti iz razdoblja 1945. – 1948.: deseci potvrda u kojima deseci svjedoka raznih nacionalnosti i političkih pozicija jamče da veliki župan nije djelovao „protunarodno“, nego čak i subverzivno. – Početkom 1950-ih, kad je šesnaestogodišnji Mirko pušten na školovanje u veliki i teško savladivi Zagreb, jedinu rodbinsku pomoć i podršku nalazio je upravo u prizemnici na Gornjem gradu, gdje se stric Viktor, sada „narodni neprijatelj“, sa ženom i kćerkom skrasio po povratku s petogodišnje robije u Staroj Gradiški.

Šezdeset i pet godina kasnije tražim odgovor na pitanje: kako ocijeniti lik i djelo Viktora Ramova kao dužnosnika NDH? Mogu li se pritom osloniti na obiteljsko pamćenje?

I. OBITELJSKO PAMĆENJE: STRIC KAO SPASITELJ I ŽRTVA

Socijalni psiholozi definiraju obiteljsko pamćenje kao „proces aktivnog zajedničkog oblikovanja prošlosti kroz razgovor“.³ Notorne praznine u iskazu prenositelja slušatelj popunjava u skladu s određenim kulturnim obrascima, a iskaz interpretira u skladu s emocionalnim i

berg 1953. (http://www.friedenspreis-des-deutschen-buchhandels.de/sixcms/media.php/1290/1953_buber.pdf, 6), prev. S. L. V.

³ Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL (ur.), „Opa war kein Nazi“. *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*, Frankfurt/M. 2002., 196.

normativnim očekivanjima memorijske zajednice kojoj pripada, uključujući lojalnost prema članovima svoje obitelji.⁴

Opsežno istraživanje intergeneracijskog pamćenja nacionalsocijalističke prošlosti u Njemačkoj detektiralo je dva frekventna narativna obrasca: viktimizaciju i heroizaciju.⁵ U procesu „kumulativne viktimizacije i heroizacije“ ne samo da se proturječja i nejasnoće u iskazima prve generacije postupno popunjavaju jednoznačnim elementima – što je opće obilježje intergeneracijskog prenošenja – već svaka nova generacija u pravilu dodatno razrađuje i stabilizira *pozitivnu* sliku obiteljske prošlosti. Pritom se modeli preuzeti iz javnog kritičkog diskursa ili iz medijske obrade nacionalsocijalističke prošlosti – primjerice stilizacija ratnog heroja ili žrtve režima – nerijetko prenose na protagoniste suprotne strane: u tom slučaju dokazani suradnici režima u obiteljskoj pripovijesti na koncu „postaju članovi pokreta

Sl. 1. Obiteljsko pamćenje – „proces aktivnog zajedničkog oblikovanja prošlosti kroz razgovor“ i druge medije: stric Viktor na crtežu bake Mümeliće

otpora, aktivni egzekutori nacionalsocijalističke politike postaju kritički duhovi i notorni protivnici režima, a profiteri režima postaju njegovim žrtvama“.⁶

Bez obzira na vjerojatne razlike u obrascima intergeneracijskog pamćenja u pojedinim europskim zemljama, možemo zaključiti da je nepouzdanost obiteljskog pamćenja uobičajena te da očite analogije između obiteljskog sjećanja na Viktora Ramova, s jedne, i skiciranih viktimizirajućih obrazaca obiteljskog sjećanja, s druge strane, nalažu oprez. No, niti je time koje tumačenje unaprijed isključeno (valja ga verificirati ili opovrgnuti drugim diskursima), niti je obiteljsko sjećanje *a priori* isključeno iz spoznajnog procesa. U motivacijskom sklopu ovoga konkretnog istraživanja ključnu ulogu igra upravo obiteljska priča te je bolje reflektirati njezine zamke i izazove, nego dopustiti da nekontrolirano utječu na konačne rezultate.

⁴ Isto, 196.

⁵ Isto. O statusu ovog istraživanja u kontekstu istraživačkog polja generacijskog pamćenja (*Generationengedächtnis*) vidjeti Christian GÜDEHUS – Ariane EICHENBERG – Harald WELZER (ur.), *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Handbuch*, Stuttgart 2010., 327–336. O kontekstu njemačke kulture sjećanja: Torben FISCHER – Matthias N. LORENZ (ur.), *Lexikon der „Vergangenheitsbewältigung“ in Deutschland. Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945*, Bielefeld 2007.

⁶ H. WELZER i dr. (ur.), „Opa war kein Nazi“, 207.

Pamćenje se oblikuje u komunikaciji, a ona se znatnim dijelom odvija u krugu obitelji. Stoga je obiteljsko pamćenje za pojedinca, prema Haraldu Welzeru, „primarni izvor povijesne svijesti“⁷ te u oblikovanju kulture sjećanja igra značajnu ulogu, iako njegov utjecaj ovisi o ukupnom društvenom okruženju. Postjugoslavenske prilike u Hrvatskoj obilježene su socijalističkim naslijeđem oktroiranog tumačenja povijesti i s time povezane infantilizacije povijesne svijesti, u čije kasne posljedice pripadaju i pojave paušalnog revizionizma karakteristične za tranzicijsko razdoblje.⁸ U takvom društvenom okruženju, odnos između službenih i obiteljskih pripovijesti, između kognitivnog i emocionalnog pamćenja krije naročite rizike, kao što je difamacija „enciklopedije“ u korist rehabilitacije „obiteljskog albuma“.⁹ Ali odnos kognitivnog i emocionalnog pamćenja krije i naročite spoznajne potencijale, imamo li na umu, s jedne strane, ograničenja službenih historiografija na vjetrometini političkih transformacija, a s druge strane, rezidue obiteljskog pamćenja i neistraženih obiteljskih arhiva. Kako bilo, ne smijemo stati na obiteljskoj priči. Što nam o stricu Viktoru kazuje recentna historiografija – koja danas napokon ima priliku bez ideoloških restrikcija istražiti tko je tko u NDH?¹⁰

2. HISTORIOGRAFSKI DISKURS: NEUSPJEŠNI USTAŠA

Jedina *politička* funkcija Viktora Ramova – stoga i jedina koja je privukla perifernu pažnju historiografije – bio je položaj velikog župana od studenog 1943. do travnja 1944. Velike župe uspostavljene su u lipnju 1941. s ciljem oživljavanja tradicije i upravne konsolidacije nove države, a na njihovu je čelu veliki župan kao pouzdanik vlade i čelnik građanske uprave, s odgovornošću ministra.¹¹ Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943., upostava vlasti NDH predviđala je uključivanje „oslobođenih krajeva“ u tri postojeće velike župe u Dalmaciji i formiranje jedne nove: Velike župe Sidraga i Ravni kotari sa sjedištem u Zadru, a koja je trebala obuhvatiti kotareve Benkovac, Biograd, Preko te grad Zadar.¹² Nova župa na

⁷ Isto, 210. O tzv. komunikativnom pamćenju usp. Harald WELZER, *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*, München 2005.; Ch. GUDEHUS i dr. (ur.), *Gedächtnis und Erinnerung*, poglavlje II.4.

⁸ O kulturi sjećanja i njezinoj tranziciji usp. Holm SUNDHAUSSEN, „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova“, *Kultura pamćenja i historija* (ur. Maja Brkljačić i Sandra Prleđa), Zagreb 2006., 239–284; Wolfgang HÖPKEN, „Post-sozialistische Erinnerungskulturen im ehemaligen Jugoslawien“, *Südosteuropa. Traditionen als Macht* (ur. Emil Brix, Arnold Suppan i Elisabeth Vyslonzil), Wien – München 2007., 13–50. Za usporedbu s europskim razvojem: Arnd BAUERKÄMPER, *Das umstrittene Gedächtnis. Die Erinnerung an Nationalsozialismus, Faschismus und Krieg in Europa seit 1945*, Paderborn 2012.

⁹ Obiteljski album i enciklopediju kao *pars pro toto* za odnos emocionalnog i kognitivnog pamćenja koriste autori monografije H. WELZER i dr. (ur.), „*Opa war kein Nazi*“, 10.

¹⁰ O metodološkim poteškoćama biografskih istraživanja o ovom povijesnom razdoblju usp. predgovor leksikonu *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945.* (gl. ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997. Za potvrdom nekih podataka u natuknici o Viktoru Ramovu uzalud sam tragao u drugim izvorima, dok nisam od oca saznao da im je izvor bio – on sam (u telefonskom razgovoru s urednikom leksikona).

¹¹ Usp. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb 1978., 103–105.

¹² O teritorijalnoj reorganizaciji NDH nakon kapitulacije Italije najiscrpnije u: Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012., 111–149; o Velikoj župi Sidraga i Ravni Kotari te županu Ramovu: 124–142.

čelu s Viktorom Ramovom trebala je započeti s radom 1. studenoga 1943., ali je uspostava nove vlasti bila otežana, još izrazitije negoli u ostatku sjeverne Dalmacije.

Grad Zadar, temeljem Rapalskih ugovora (1920.) u sastavu Italije, ostao je do kraja rata – iako od studenog 1943. uvelike razoren i sveden na nekoliko tisuća stanovnika – predmetom diplomatskog natezanja u komunikaciji između Hitlerove i Pavelićeve vlade te oslobođenog Mussolinija, a „na terenu“ predmetom odmjeravanja snaga između njemačkog vojnog zapovjedništva, preživjele talijanske uprave u Zadru i novouspostavljenih organa vlasti NDH u Dalmaciji: Ministarstva za oslobođene krajeve, građanske uprave za oslobođena područja i Velike župe sa službenim sjedištem u Zadru. Sigurnosna računica Nijemaca, njihova skepsa spram vojnog i upravnog potencijala NDH i odgovarajuća taktika otezanja onemogućili su prijenos vlasti. Kad je župan Ramov 1. studenoga 1943. stigao u Zadar i shvatio da Nijemci nemaju namjeru predati vlast, navodno se „nije suzdržao od neutemeljenih i bezobraznih optužbi na račun njemačke vojske“,¹³ kako stoji u izvještaju zapovjedništva njemačke vojske upućenom veleposlaniku Kascheu (a što bi bilo posve u skladu s njegovim koleričnim karakterom kakav bilježi obiteljsko pamćenje). Ramovu nije preostalo drugo nego da se povuče iz Zadra; za sjedište velike župe odredio je Zemunik, gdje su se skrasili i prateći rudimenti vojnih i civilnih institucija (vojna postrojba i ustaško povjereništvo).

Upravni aparat NDH od početka uspostave režima 1941. bio je opterećen za nj nepovoljnim okolnostima u kontekstu specifičnih ratnih prilika i vazalske diktature bez unutarnje političke legitimacije te stoga razmjerno neučinkovit; u Dalmaciji je djelovao u „nemogućim“ uvjetima posebne vrste.¹⁴ U našem kontekstu posebno su važni sljedeći uvjeti: notorni nedostatak službenika, vojnih snaga i autoriteta vlasti NDH; politički često nepouzdan i nemotiviran kadar koji u Dalmaciju u pravilu ne stiže dobrovoljno;¹⁵ nužda laviranja između njemačke vojske, četnika pod okriljem Nijemaca, a posebno partizana koji dominiraju u sjevernoj Dalmaciji te su činovnici, „[a]ko i nisu pristupali partizanima, (...) u postupku prema zarobljenim partizanima bili veoma oprezni jer su se bojali partizanske odmazde“;¹⁶ prometna i komunikacijska izoliranost sjeverne Dalmacije od ostalih dijelova države, pa i od Glavarstva građanske uprave za Dalmaciju u Splitu;¹⁷ česti i razorni zračni napadi, naročito u Zadru i okolici; te na koncu nedostatak elementarnih uvjeta za život, zbog čega su činovnici „umjesto svojim formalnim dužnostima više pozornosti morali posvetiti osiguravanju osnovnih potreba za sebe i svoje obitelji“.¹⁸

Iako detaljno rekonstruirala okolnosti u kojima uspostava vlasti jedva da je bila moguća, te usprkos načelnim teškoćama u određivanju kriterija „uspješnosti“ kad je riječ o služe-

¹³ Zapovjedništvo XV. gorskog armijskog zbora njemačke vojske u dopisu veleposlaniku Kascheu u kojem se žale na intencije NDH u liku Viktora Ramova. Usp. Oddone TALPO, *Dalmazia, una cronaca per la storia (1943–1944)*, Roma 1994., 1537–1538, citirano prema: N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 130–131.

¹⁴ Općenito o položaju NDH usp. Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010., 265–319.

¹⁵ N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 46.

¹⁶ *Isto*, 148.

¹⁷ „... kad je riječ o pismenim izvješćima, trebalo je više tjedana da ona iz Dalmacije stignu do Zagreba.“ *Isto*, 606.

¹⁸ *Isto*, 143.

Sl. 2. Historiografski diskurs: „Zapravo se pokazalo da ni veliki župan Ramov nije dorastao svojoj dužnosti...“

je u zadarskom kraju bije glas da su „krvoloci i ljudožderi“,²¹ no prije svega suzbiti pogubnu simbiozu Nijemaca i četnika te partizansku dominaciju. Dakako, puki opisi stanja i apeli vlastima u Zagrebu nisu urodili plodom. O djelovanju župana Ramova Barić zaključuje:

Zapravo se pokazalo da ni veliki župan Ramov nije dorastao svojoj dužnosti, pa je mnogo veću važnost na području njegove velike župe imao ustaški satnik, odnosno poslije bojnič Jerolim Katić, kao ustaški povjerenik. Na kraju je Ramova na dužnosti velikog župana zamijenio Jakov Alač, koji se pokazao znatno sposobnijim. Alač je dužnost od Ramova preuzeo 16. lipnja 1944., nakon čega je od Zagreba odmah zatražio da mu dodijeli pet milijuna kuna kako bi mogao uspostaviti veliku župu jer je ona do tada postojala „samo na papiru“ i nije imala ni ured velikog župana ni prostorije niti uredski pribor.²²

Kao bilanca Ramovljeve polugodišnje službe na Zemuniku nadaje se osobni neuspjeh u konsolidaciji vlasti – poglavito u usporedbi s nasljednikom Alačem. Uostalom, nasljednik se nije istaknuo samo odrješitim financijskim potraživanjem, nego i personalnom unijom velikog župana i stožernika Ustaškog stožera.²³

Međutim, pogled u poratne dokumente iz obiteljske ostavštine sugerira posve drugačije tumačenje i ukazuje na relativnost kategorija „dužnosti“ i „sposobnosti“: jer upravo je „neuspjeh“ zemuničke epizode poslužio Ramovu kao slamka spasa nakon smjene režima. Što

nju kojemu zločinačkom režimu u uvjetima građanskog rata, autor monografije *Ustaše na Jadranu* dosljedno slijedi perspektivu državnog aparata NDH pri opisu rada i ocjeni učinkovitosti upravnih i vojnih vlasti.¹⁹ Nikica Barić prati djelovanje župana Ramova na tragu njegovih službenih izvještaja o stanju u Velikoj župi²⁰ i procjenjuje efekte njegove službe s pozicije političkih i vojnih ciljeva NDH u „oslobođenim krajevima“. Notorno je da izvještaji župana Ramova, barem na prvi pogled, ne odaju nikakvo političko taktiziranje ili zakulisno djelovanje, već opisuju stanje u župi kroz vizuru režima te predlažu propagandistička, organizacijska i vojna rješenja kojima bi valjalo, primjerice, probuditi „donekle zamrlu narodnu svijest“ i „razbiti hajku na ustaše“ koje

¹⁹ Autor ovog rada nije povjesničar te nije upoznat s kriterijima korektne metodologije u historiografskoj analizi političkih režima poput NDH. Komentar o monografiji N. Barića stoga nije kritika metodologije, nego izraz čuđenja.

²⁰ Izvještaji od 14. 12. 1943. i 16. 1. 1944. Usp. N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 132–133, 140, 147, 155, 238, 282, 540–541.

²¹ Iz izvještaja od 14. 12. 1943., citirano prema: N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 155.

²² N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 141.

²³ *Isto*, 154.

nam kazuju dokumenti vezani za sudski proces protiv „narodnog neprijatelja“ – izdvojeni iz sugestivnog konteksta obiteljske priče, promatrani s distance?

3. DOKUMENTI IZ KOMODE: SIMPATIZER NOP-A

Privatna korespondencija i službeni spisi, sačuvani u nekoliko memljivih svežnjeva, prate uspon i pad dr. iuris Viktora Ramova. Karijeru započinje kao odvjetnik i potom javni bilježnik u Prelogu, a pred mađarskom okupacijom Međimurja sklanja se u Zagreb sa suprugom Marijom i kćerkom Sonjom. Od proljeća 1941. do jeseni 1943. radi kao službenik pri vladi NDH, a potom je do proljeća 1944. na položaju velikog župana u Zemuniku. Nakon smjene i povratka u glavni grad u ljeto 1944. ostaje „neraspoređen“. Ne videći razloga za bijeg, smjenu vlasti dočekuje u Zagrebu.

O posljedicama pogrešne procjene svjedoči serija dokumenata koju otvara molba Uličnom odboru J.N.O.F.-a za doznaku hrane „prtvorenik[u] Ozne na Maksimirskoj cesti“ od 18. lipnja 1945. U rujnu slijedi Ramovljevo pismo supruzi i kćeri:

Ja sam bio u ponoći 26/VIII–27/VIII na – – – – koje je trajalo 1 minutu. Ni kod preslušanja ni kod – – – – nije mi dana mogućnost da predložim obranu i svjedoke. Dne 10/IX saopćeno mi je da sam suđen na smrt i da je – – – – tu osudu potvrdila.²⁴

Rukopisom i retorikom očajnika, emocionalno potresen ali kognitivno sabran, Ramov niže naputke za akciju spašavanja. Supruga Marija, zacijelo upoznata s presudom i prije ovog pisma, upućuje 12. rujna 1945. Predsjedništvu Privremene narodne skupštine Federativne Jugoslavije preko Vojnog suda komande grada Zagreba molbu za pomilovanje, koju svojom preporukom dopunjuju nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac i mons. Svetozar Rittig. Precizno slijedeći naputke iz muževa pisma, Marija u listopadu nadopunjuje molbu za pomilovanje izjavama svjedoka iz Preloga, Zagreba i Zemunika te izjavom biskupa šibenskog dr. Jerolima Milete. U mjesecu studenom Ramov se nalazi u zatvoru u Novoj vesi 18, odakle Vojnom sudu upućuje molbu za obnovu kaznenog postupka, retorikom i tonom iskusna i odriješita odvjetnika u vlastitoj stvari. Koncem 1945. godine smrtna kazna je preinačena u vremensku kaznu od dvadeset godina prisilnog rada.

Nakon izdržane dvije godine osuđenik je iskoristio pravo na novu molbu za pomilovanje. Korespondencija između kćerke Sonje i njezina savjetnika u pravnim stvarima (potpis nečitak) upućuje na nastavak bitke od jeseni 1947. nadalje. Na tragu preciznih savjeta u istome pismu, Sonja pridobiva nadbiskupa zadarskog te se Petar Dujam Munzani 9. studenog 1947. obraća „Velemožnom Gospodinu dr. Vladimiru Bakariću“, predsjedniku Vlade NRH, napominjući da je Ramov bio njegov „školski sudrug“, a njegova supruga da „pripa-

²⁴ Osobna ostavština Viktora Ramova (dalje: OOV), Viktor Ramov Mariji i Sonji Ramov, bez datuma. Crtrice stoje u rukopisu. Prvi i drugi niz očito zamjenjuju riječ „sudenje“, a iznad trećeg je niza nadopisano „armija“ [?]. Za sve citate iz originalnih dokumenata u ovom radu vrijedi: sve izmjene citiranog teksta (npr. kraćenja) kao takve su obilježene u tekstu, a pravopisne pogreške su preuzete bez posebne oznake.

Draga Marija - Gđa. i D.
 Pokušava da va se javim - podijeli
 sada kada je naj bolnjak oca, da
 podanati što voreba ce tog nje
 pred me napunka to dohri namani i
 prijatelji. Dne 26/VIII - 27/VIII se
 bio u priroci 26/VIII - 27/VIII se
 u o - - koje je krajalo i minube.
 Ni kod preslušanja ni na - -
 nije mi dana mogućnost da predložim
 obranu i svjedoka. Dne 10/IX
 saopćeno mi je da sam suden na smrt
 smrt je da je ^{niže} - - - - -

Sl. 3. Dokumenti iz komode: „Dne 10/IX saopćeno mi je da sam suđen na smrt“

da obitelji, koja je sa mnom u tjesnim odnošajima starog prijateljstva, tako da me je njezina tetka držala kao kuma na krštenju“. Ciljajući na primjenu „takozv. Partizanske amnestije“,²⁵ tj. pomilovanja „na temelju Ukaza donešena od Presidiuma Narodne Skupštine FNRJ na dan Pobjede“,²⁶ Sonja u ljeto 1948. pribavlja još dva svjedočanstva o djelovanju svoga oca u Dalmaciji; zadnje potpisuje bivši predsjednik Komisije za ratne zločine u Zemuniku. Sudske presude nisu sačuvane u obiteljskoj ostavštini; po sjećanju moga oca, stric Viktor se vratio 1950. godine, odrobijavši pet godina u kaznionici Stara Gradiška.

Vodeći bitku za spas muža i oca, žene su pribavile niz iskaza o proturežimskom držanju i djelovanju Viktora Ramova, seriju dojmljiva opsega i kakvoće. Imenom i prezimenom navedeno je 18 ljudi koje je spasio od progona, veće skupine spašenih iznose *summa summarum* 474, a po nekim iskazima spasilačka aktivnost poprima mitske dimenzije: „na stotine naših on je spašavao od logora i iz logora“. ²⁷ Pojedine epizode opisane u svjedočanstvima dovoljno su precizne za eventualnu historiografsku verifikaciju:

²⁵ OOV, koncept pisma od 29. 11. 1947.

²⁶ OOV, molba za pomilovanje koju nadbiskup Munzani upućuje Vladimiru Bakariću 9. 11. 1947.

²⁷ OOV, izjavljuje „Kot. žit. zemlj. zadruga /kao Srpska/“; navedeno u dopuni molbi za pomilovanje pod Ad. 2; originalna izjava (spomenuta kao prilog molbe) u ostavštini nije sačuvana.

Tokom svojih operacija na otoku Ugljanu, Pašmanu i drugima u okolici Zadra pohvatali su Nijemci mnogo seljaka, među njima i partizanskih funkcionera. Sve su smjestili u logor „TAPPA“ u Zadru. Prilikom bombardiranja srušen je logor, te je mnogo interniraca poginulo, a mnogo ih je i ranjeno. Ranjenici su preveženi u bolnicu u Zemunik, gdje im je dr. Ramov po traženju Nijemaca morao postaviti stražu, ali on ne samo da nije postavio stražu, nego je sam upućivao te ljude preko potpisanoga kako će bježati svojim kućama, što su oni i učinili. Radi toga i radi najenergičnijeg zauzimanja za druge pojedine partizanske pomagače kvalificirali su ga Nijemci kao partizana i tražili njegov odstup. Ipak – samo njemu se ima zahvaliti, što Nijemci u njegovo vrijeme nisu dolje provodili likvidiranja ljudi./ Svojim držanjem dr. Ramov nije uopće nikome htio dati da zna, da je on veliki župan, a po svom radu može se ocijeniti samo kao saboter naloga vlade NDH./ S.F. – S.N.! U Zemuniku, 2. studenoga 1945. Petar Pinčić, dipl. pravnik, Zemunik.²⁸

Tako je Ramov svoju molbu za obnovu kaznenog postupka (6. 11. 1945.) mogao potkrijepiti desetinama iskaza s više od stotinu poimence navedenih svjedoka, među njima „raznih partizana, pripadnika jugoslavenske vojske, simpatizera NOP-a i ispravnih građana“.²⁹ Središnji dio molbe čini autobiografska skica kojoj je današnji čitatelj – pod dojmom nabrojanih svjedoka i priloženih svjedočanstava uz svaku tvrdnju, a usprkos napadnoj retoričkoj konverziji i strateškoj autoheroizaciji – donekle sklon vjerovati:

1. Bio sam odvjetnik u Prelogu sve tik do početka rata. Notorno jest, da se je uš nacionalsocijalizma i fašizma već onda širila. Ja sam im bio protivnik. (...) u Zagrebu stupio iz nužde u (...) službu u predsjedništvu vlade i prihvatio je samo na nagovor prijatelja (...) Ja sam se primio službe u predsjedništvu samo zato i sa tom nakanom, da iskoristim taj položaj, da sa toga mjesta osobnom mojom intervencijom, ličnim zauzimanjem pomazem, posve nesebično onima, koje je slijepa, surova sila htjela ubiti, mučiti ili uništiti. Ne hvališem se, ali u oči smrti smijem i moram iznijeti, da sam taj svoj položaj upotrebio na dobro progonjenih i da mjesecima nisam drugo radio nego se zauzimao za progonjene, trčao, radio intervenirao za njih. (...) 4. Dnevno sam se sa uspjehom zauzimao za progonjene Židove, Srbe i Hrvate, komuniste. Sa svih strana su se obraćali meni progonjeni, jer su znali, da se neće uzalud meni obraćati. Ogromnom broju ljudi sam spasio život, oslobodio ih iz logora (...). Imena sviju nije mi moguće sjetiti se, jer ih nijesam bilježio a navadjam samo nekolicinu, a to su: (...) 6. Radi toga, što sam se tako jako i mnogo zauzimao za progonjene, intervenirao za njih, proglasili su me službeni ustaški krugovi zaštitnikom „Velikosrba“ Židova i komunistu. (...) 7. Uvijek sam osudjivao rad ustaša, nazivao ih razbojnicima, pljačkašima, a napose zgražanjem osudjivao klanje, a samu t. zv. N.D.H. nazivao sam ruglom od države i fantom državom. (...) 8. Protiv mojoj volji, a u svrhu da me se ustaške vlasti riješe iz Zagreba, imonovan sam velikim županom za Zadar. U Zadru sam odmah stupio u vezu sa vodjom partizana Eškinjom putem kapetana Juvančića te Petra Pinčića. Odmah po dolasku u Zadar spasio sam na stotine partizana napose iz Nina, zatona Kozina i iz drugih mjesta (...) 9. Spasio sam dolje od klanja odbornike partizanske, koje je koljač Tomić već popisao. 10. Uslijed toga moga rada proglasile su me njemačke vlasti partizanom te su od divizije u Drnišu zatražile, da me se makne iz Zadra. (...) 12. Potpore sam prvenstveno dijelio među partizane. (...) 13. Uslijed toga moga djelovanja pravile su mi njemačke vlasti velikih neprilika te mi i zabranili pristup na aerodrom bez prisustva feldžandarma, a ta zabrana je i objavljena u feldkomandobefelu. Partizanu, odborniku Mijatu Šestan iz Zemunika ponudio sam moj vlastiti revolver, da se brani od ustaša (...) 14. Radi toga i takvog mog djelovanja

²⁸ OOCR, svjedočanstvo dipl. pravnika Petra Pinčića od 2. 11. 1945.

²⁹ OOCR, formulacija u molbi za pomilovanje od 12. 9. 1945., verzija s potpisom Mons. Rittiga, str. 2.

maknut sam sa toga položaja te sam 12. mjeseci bio na raspoloženju. 15. Po nalogu i samo prisilom stupio sam u ustaški pokret no nijesam nikada sudjelovao ni najednom ustaškom sastanku, a niti sam ikada platio ma paru članarine. (...) Uslijed toga moga djelovanja bila mi je savjest čista i mirna pa prigodom oslobodjenja nijesam bježao, već ostao u Zagrebu, a i druge nagovarao da tu ostanu.³⁰

Bez obzira na dojmove današnjeg čitatelja, jasno je da „propartizanske“ iskaze i svjedočanstva iz razdoblja paušalne odmazde novog režima proizašlo iz partizanskog pokreta – kao uostalom i Ramovljeve „proustaške“ izvještaje iz minulog razdoblja NDH – moramo čitati kao taktičke poteze u kontekstu vrlo specifičnih, vrlo riskantnih konstelacija. Prikloniti se vladajućem totalitarnom diskursu u danim je okolnostima bilo pitanje preživljavanja. To ne znači da su iskazi posvemašnja konstrukcija niti znači da su etički kriteriji u ocjeni njihova sadržaja suspendirani; ali znači da moramo pomno ispitati konstelacije u kojima iskazi nastaju. Kako, dakle, ocijeniti lik i djelo Viktora Ramova? Koji arhivi i konteksti nam nedostaju za sklapanje vjerodostojne priče?

4. ARHIVI I KONTEKSTI: ČOVJEK U ZAMCI

Početakom 1911. godine zagrebački student prava Viktor Ramov, sin težačke obitelji s Dugog otoka, zaljubio se u Mariju Urschitz iz građanske obitelji školskog nadzornika u Zadru.³¹ Od dugogodišnje korespondencije (koja će premostiti godine studija i Veliki rat) pa do zajedničke starosti na zagrebačkom Gornjem gradu sežu varijable dugovječna odnosa, čija konstanta je – kronični nedostatak kapitala za održavanje građanskog habitusa i kompenzaciju „staleške“ diskrepancije.³² Prilično je sigurno da u motivacijskom sklopu međimurskog bjeGUNCA koji u proljeće 1941. nalazi posao u visokoj etaži državne uprave NDH znatniju ulogu igra kronični manjak socijalnog i financijskog kapitala negoli politička orijentacija. O Ramovljevim političkim uvjerenjima sačuvana su samo notorno nepouzdana svjedočanstva iz razdoblja poslijeratne sudske bitke za goli život; u jednome se tvrdi da je bio „istaknuti pristaša HRSS“,³³ dok drugo tvrdi:

Političko opredjeljenje imenovanog većinom je bilo labavo, te je bio redovno zanesen po jačim vladajućim političkim strujama. Jednom zgodom oko 1938 godine vikao je javno: „Živio Stalin.“³⁴

³⁰ OOV, molba Viktora Ramova od 6. 11. 1945.

³¹ OOV, razglednice od 27. i 28. 2. 1911. Korespondencija od lipnja 1909., prelazak na „ti“ u kolovozu 1911., zaručke početkom 1912., vjenčanje polovicom 1917.

³² Problem nabavke estetski dostojnih razglednica koje *k.u.k. Leutnant* Ramov šalje zaručnici s fronte; uzorci „Oblasne tkaonice ćilima iz Sarajeva“ koji poštom stižu u Prelog; obiteljska opsesija namještajem; školovanje kćeri u Beču i Rimu; stričeva notorna besparica.

³³ OOV, potvrda Mjesnog N.O. u Prelogu od 28. 9. 1945.

³⁴ OOV, izjava šefa opće uprave kod Kotarskog N.O.-a u Prelogu od 28. 9. 1945. Pravopisne pogreške u originalu.

4.1. ZAGREB 1941. – 1943.

Službenikom u „ministarstvu gospodarstva“ Ramov postaje „posredstvom književnika Slavka Kolara“, a već u lipnju 1941. „pozvao me Viktor Cvitković, glavni tajnik predsjedništva vlade da smjesta dođem po nalogu Pavelića u predsjedništvo vlade“. ³⁵ Ove podatke Ramov iznosi 25. lipnja 1952. u kancelariji UDB-e na Zrinjčevcu 7, dakle, nakon povratka s izdržavanja kazne i stoga pod manjim pritiskom nego u vrijeme suđenja i robije. ³⁶ Ramov je pozvan kao svjedok u kontekstu „extradicionog postupka naše vlade protiv Andrije dr. Artukovića u vezi njegovih zlodjela“. ³⁷ Istražitelje među inim zanimaju „lica koja su kod njega [A. Artukovića, Ministra unutarnjih poslova NDH, op. a.] dolazila da intervenišu a čije je on intervencije odbijao“, za što su „pogodni baš ljudi iz administrativnog aparata NDH“. ³⁸

Tog će jutra u kancelariji UDB-e Ramov minuciozno rekonstruirati okolnosti i procedure svoga djelovanja i ostaviti nam ključno svjedočanstvo za današnju ocjenu njegova lika i djela. S velikom sigurnošću možemo zaključiti da su raniji iskazi o intenzivnoj spasilačkoj aktivnosti u materijalnom smislu bili barem velikim dijelom istiniti – iako prešućuju dvije važne okolnosti, jednu opću i jednu osobnu, koje spasilačkoj aktivnosti oduzimlju auru. Praksa „intervencija“ bila je raširena pojava u kontekstu eksplozije nasilja u NDH, ³⁹ a Ramovljeve humane akcije bile su izravno povezane s konkretnom ulogom u administrativnom aparatu: dužnosnik Ramov pomagao je u skromnom, etički ambivalentnom „prostoru slobode“, koristeći poluge režima kojem je istodobno služio.

Ljudskim sudbinama Ramov se, naime, uglavnom bavio po službenoj dužnosti, ispočetka kao jedan od trojice referenata „za molbe i žalbe kod predsjedništva vlade“. ⁴⁰ Zadaci iz ljeta 1941. dokumentiraju zastrašujuću trivijalnost totalitarne kontrole: kroz ruke referenta Ramova prolaze, primjerice, osobne radno-pravne molbe koje uživaju zagovor poglavnika, ⁴¹ provjera intrige lokalnih ustaških krugova protiv ravnatelja građanske škole u Ludbregu, ⁴² kao i pismo malog čovjeka iz Vojnog Križa koji u srpnju 1941. poglavniku šalje panegirik i uzorak naturalija, „zlatno klasje našeg divnog kraja“, na što poglavnik daje naputak: „Ramov/ Zahvaliti mu se pismeno i poslati mu na uspomenu jednu moju malu sliku sa pozdravom./ A.“ ⁴³

³⁵ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046281–RZ0046283, citat RZ0046281. Za pune nazive arhivskih fondova vidjeti popis literature.

³⁶ S druge strane, nije isključeno da žrtva dugogodišnje represije internalizira samostilizaciju koju je u očajničkoj samobrani razvila pred sudom te tako podleže sindromu „pogrešnog sjećanja“, napose pred predstavnicima represivnog aparata. Za veće razmjere ovoga sindroma ne nalazim indicije, no uvijek valja imati na umu konstruktivni karakter sjećanja, naročito autobiografskog. Usp. Ch. GUDERUS i dr. (ur.), *Gedächtnis und Erinnerung*, posebno 81–83.

³⁷ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046143. Ramov je 38. na popisu od 55 svjedoka (usp. e-dok. RZ0046146).

³⁸ *Isto*, e-dok. RZ0046148–RZ0046151 („Stanje slučaja bivšeg ustaškog ministra Andrije Artukovića i naši predlozi za daljnju akciju“), citat pod točkom 4.b) u e-dok. RZ0046149.

³⁹ „U ustaškoj vlasti bilo je mnogo onih koji su pogodovali drugima, jer je NDH bila klijentelistička država u kojoj su osobne veze i novac i kod visokih dužnosnika i kod samog poglavnika često bili presudni.“ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2008., 219.

⁴⁰ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046281.

⁴¹ HDA ZZ, I-93, dok. 2650/1941; HDA ZZ, III-78, dok. 4672/1941.

⁴² HDA ZZ, VI-1, dok. 3413/1941.

⁴³ HDA ZZ, I-93, dok. 5340/1941.

No, ubrzo je uslijedilo napredovanje: „Nakon nekog vremena 1941 g postao sam pročelnik općeg odjela predsjedništva vlade u čiju su kompetenciju spadale molbe i žalbe te personalni odsjek.“⁴⁴ Iako je uoči osnivanja Hrvatskog državnog sabora početkom 1942. Ramov „premješten za upravitelja pisarne u saboru“⁴⁵ – gdje se suočio s novom izazovima kao što je prehrana sabornika, narudžba „pisarničkih potreboća“ od knjižare St. Kugli ili izdavanje iskaznica uzvanicima i tehničkom osoblju, među inima „g. Toši Dabcu svjetlo-piscu“⁴⁶ – Ramov je i dalje, kako tvrdi na svjedočenju 1952. godine, imao

(...) mnogo slučajeva intervencije za pojedine političke zatvorenike i njihove familije (...). Stranke su se na mene lično obraćale ili ih je doveo dr. Besarević ili neki drugi poznati. Za neke sam uspio intervenirati da su bili pušteni, a za druge nisam uspio. Obično su te stranke imale pismene molbe.⁴⁷

Respektabilne razmjere osobnog rizika u koji se, ako je vjerovati iskazu, upuštao pročelnik Ramov možemo naslutiti iz nekoliko situacija kojih se desetak godina kasnije prisjeća pred istražiteljem UDB-e. Molbe poglavniku znala je, da tako kažemo, „popapati Maca“, što je Ramova dovodilo u nezgodan položaj te je u dva navrata uzalud upozorio Pavelića: „U predsjedništvu vlade dogodilo se u više navrata da su molbe koje je Pavelić bio riješio pozitivno (...) bile ukradene od strane Cvitković Mace činovnice, inače zaručnice Dide Kvaternika.“⁴⁸ Opasnom djelokrugu Eugena (Dide) Kvaternika, člника obiju policijskih struktura (civilne i ustaške), Ramov se još više približio kad je s Pavelićem navodno razgovarao o mračnim stranama režima, najprije o zločinima o kojima je izvjestila stanovita učiteljica iz Bosne, a potom

(...) prilikom jednog pisma kojeg mi je dostavio ministar Tortić,⁴⁹ a pisao ga je bivši grunтовničar Tomić sa suda u Prelogu koji se u to vrijeme nalazio u Jasenovcu. (...) Ministar Tortić se bojao u vezi toga ići lično kod Pavelića, a za mene se znalo da otvoreno i kuražno nastupam, pa je mene zamolio da ja to učinim. Ja sam lično otišao Paveliću i referirao mu sadržaj pisma rekavši mu da je to svinjarija što se radi u Jasenovcu. On mi je rekao da mu ostavim pismo na stolu i da će on tu stvar urediti. (...) Medjutim, kad sam razgovarao s Luburićem u vezi toga, on mi je rekao neka šutim, jer da on imade i za mene mjesta u Jasenovcu. Cvitković [op.a.: gl. tajnik predsjedništva vlade] me je više puta upozoravao da šutim i da se previše ne istrčavam.⁵⁰

⁴⁴ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046281.

⁴⁵ Isto, RZ0046282.

⁴⁶ HDA PV (dok. 3792/1942, 3662/1942, 4503/1942, 4508/1942, 254-Taj-42, 4287/1942).

⁴⁷ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046282. U pregledanim fondovima nisam naišao na spomenute molbe. Jedan od niza mogućih razloga je nepotpunost građe; usp. umetnute cedulje na kojima piše samo: „odneto za UDB-u Srbije 29.IX.49.“ ili „Muzej 19.X.60“ u fondu HDA ZZ, I-34.

⁴⁸ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046282. I još jedan Cvitković: jedan od osobnih tajnika zapovjednika Kvaternika u UNS-u bio je njegov šurjak Ivan Cvitković (Macin brat?). Usp. Davor KOVAČIĆ, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb 2009., 141, bilj. 538.

⁴⁹ Janko Tortić, ministar pri Predsjedništvu vlade i član saborskog Odbora za molbe. „Pavelićeva i Tortićeva supruga bile su velike prijateljice.“ Usp. *Tko je tko u NDH*, 403. Nije isključeno da je Ramov bio naivno-samouvjereni pijun Tortićeve indirektno intervencije kojom je ovaj izbjegao ugrozu svoga režimskog imidža.

⁵⁰ HDA SDS/1, e-dok. RZ0046282.

Istražitelj UDB-e zasigurno je odahnuo kad se Ramov u svom iskazu napokon fokusirao na odnos Eugena Kvaternika i predmetnoga Andrije Artukovića, no ubrzo potom uslijedilo je razočaranje u smislu ciljeva istrage. Opisujući kako u slučaju intervencije za „Ivana Grubera krojača iz Ludbrega i osam drugih ludbrešana koji su bili zatvoreni u Jasenovcu“ u prvom navratu bezuspješno intervenira osobno u uredu ministra Artukovića, dok je u drugom navratu, nakon Kvaternikove smjene, intervencija uspjela, Ramov prenosi navodnu Artukovićevu izričitu tvrdnju o faktičnoj nadređenosti Kvaternikovih službi Artukovićevu Ministarstvu:⁵¹ „Da li je to bilo stvarno tako, ili je to bila samo njegova [Artukovića] isprika, ja to ne mogu ustvrditi.“⁵² Ramov je imao intimni motiv da se ogradi od konkretnijih saznanja. Pred istražiteljem UDB-e prešutio je blisku osobnu vezu s Kvaternikovim uredom te ne znamo je li tu vezu nastojao iskoristiti za svoje intervencije: Kvaternikov zamjenik na obje njegove funkcije bio je neko vrijeme Ramovljev šurjak Adolf Uršić.⁵³

Čini se da je Ramov svoje ljudski motivirane, zacijelo riskantne intervencije pretpostavljao karijerističkom oportunitizmu, i to od samog početka rada u državnoj službi pa i izvan djelokruga referenta za molbe i žalbe pri predsjedništvu vlade. Među dvanaest svjedočanstava koje supruga Marija 4. listopada 1945. prilaže molbi za pomilovanje nalazi se izjava Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga kojom se potvrđuje

(...) da je Dr Viktor Ramov odlukom Ministarstva Narodnog Gospodarstva bivše države Hrvatske od 30. aprila 1941. god. postavljen za povjerenika kod našeg Saveza, koju je dužnost vršio do 16. aprila 1942. god. / Za vrijeme vršenja dužnosti povjerenika Dr. Viktor Ramov ponašao se prema Savezu i njegovim namještenicima konkretno korektno. / Ovu izjavu dajemo na molbu supruge i kćeri Dr. Viktora Ramova. SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU!⁵⁴

U kontekstu poslijeratnog obračuna s „narodnim neprijateljima“ ova je izjava zacijelo imala znatnu težinu, iako je retorički krajnje suzdržana – što je sastavljala molbe za pomilovanje (u kojoj se ukratko referira sadržaj svih dvanaest priloženih izjava) ponukalo da izjavu „pojača“ izmišljenim dodatkom: da u izjavi stoji kako je Ramov Savezu i njegovim namještenicima „u svakom pogledu izlazio u susret“. Arhivska građa o Glavnom savezu srpskih zemljoradničkih zadruga navodi na zaključak da ovaj dodatak, iako falsificira tekst izjave, ujedno „dešifrira“ njezinu motivaciju na tragu realnih zbivanja. Naime, Ramov 10. srpnja 1941. godine kao povjerenik Ministarstva upućuje dopis Uredu za ponovu u kojem tvrdi: „Radi nesmetanog odvijanja poslova Saveza, Zadrugne štamparije, Industrije mesnih proizvoda i zadruga članica, kod kojih sam ja povjerenik, neophodno je potrebno da osta-

⁵¹ U tom smislu Ramovljev iskaz (uzimajući ga kao faktografski) parafrazira D. KOVAČIĆ, *Redarstveno-obavještajni sustav*, 74.

⁵² HDA SDS/1, e-dok. RZ0046282. Ovu retoričku ogradu svjedoka Ramova historiograf Kovačić ne spominje.

⁵³ Adolf Uršić, brat Viktorove supruge Marije, o kojemu stric Viktor nije govorio ni kasnije te nam nije bila poznata njegova sudbina, osuđen je na smrt te mu se gubi trag 1946. godine, iako se u RAVSIGUR-u navodno „isprpljivao (...) u radu poslovima gospodarske i financijske prirode“, jer Kvaternik u njega „nije imao potrebno povjerenje“ – kako bez preciziranja koje je vrste navedeni izvor (HDA UNS, sig. 248/1) tvrdi Kovačić. Usp. D. KOVAČIĆ, *Redarstveno-obavještajni sustav*, 141. Slične tvrdnje sadrži Uršićevo očitovanje o optužnici i smrtnoj presudi (HDA SDS/2, 10 rukopisnih str.).

⁵⁴ OÖVR, ovjereni prijepis od 18. 10. 1945. Riječ prekrizana u tom prijepisu. „Potpis nečitljivi“.

nu na svojim mjestima slijedeća lica“ te nabraja devet osoba: od predsjednika i upravnika Saveza do blagajnice i podvornika. Jer, inzistira povjerenik,

(...) bez prisutnosti spomenutih na njihovim dosadanjim položajima bio bi onemogućen svaki rad spomenutih institucija, i ispravno vođenje poslova, pošto su isti jedini upućeni u rad i prilike spomenutih institucija. / Da nebi došlo do bilo kakovih iznenadjenja u pogledu spomenutih osoba, te da isti nebi po vlastima nenadano bili maknuti, to molim da se izda pismeno riješenje, da su isti neophodno potrebni u spomenutim ustanovama, da se to riješenje dostavi koli meni toli naprijed navednim licima.⁵⁵

Nije isključeno, ali nije ni vjerojatno da je na djelu bila taktika po nalogu vlasti, osobni materijalni interes ili kakva druga zakulisna motivacija ovog dopisa. Istina, dva tjedna kasnije (24. 7. 1941.) vidimo Ramova u ulozi nadzornika imovinsko-pravnog manevra kojim se praktički razvlašćuje Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga: Ramov je kao povjerenik Ministarstva bio prisutan na izvanrednoj glavnoj skupštini Zadružne štamparije (do tada u vlasništvu Saveza) na kojoj su izborom novih članova upravnog odbora („[p]ošto su se neki“ bivši članovi „zahvalili, a neki iselili“) te novog nadzornog odbora („[p]ošto se bivši članovi (...) ne nalaze na području Nezavisne države Hrvatske“)⁵⁶ stvoreni uvjeti da se tiskara *de facto* konfiscira i učini „zadružnom tiskarom hrvatskog zadrugarstva“.⁵⁷ Svoju nadzornu ulogu u ovome manevru Ramov je – želimo vjerovati – odigrao nevoljko i pasivno. Dva imena s njegove liste „neophodnih lica“ – ime predsjednika Saveza Branka Miletića i ime revizora ing. Dragomira Subotića – nakon rata srećemo u molbi osuđenika Ramova za reviziju kaznenog postupka od 6. 11. 1945. Miletića spominje kao progonjenog kojem je pomogao, a obojicu navodi kao svjedoke.

Nema sumnje da je dužnosnik Ramov bio dobro upućen u zločinački karakter režima što ga je vlastitim intervencijama nastojao barem ublažiti. Morao je slutiti i podrijetlo vile na Gvozdu br. 17 u kojoj je njemu i obitelji dodijeljen stan u prizemlju; morao je slutiti i podrijetlo rabljenog namještaja i opreme što ga je u dva navrata kupio od Ureda za podržavljeni imetak: od madraca, fotelja, stolića i „izrabljenih“ sagova pa do posuđa, figurica i slika.⁵⁸ Imenovanje na položaj velikog župana u Zadru u listopadu 1943. Ramov je zasigurno doživio kao višestruku kaznu: ne samo zbog premještaja iz vile na Gvozdu u neizvjesnost one iste crne provincije iz koje se školovanjem, ženidbom i radom uspješno izdigao; i ne samo zbog rizika novog položaja na opasnom terenu na koji se doista odlazilo kao po kazni, nego i zbog prijetnje da sada i sam postane djelatnim instrumentom zločinačke politike. Prilike u Dalmaciji od tog su ga izazova na sreću spasile.

⁵⁵ HDA Ponova, kutija 461, br. 6666.

⁵⁶ HDA Ponova, kutija 448, br. 2320, prilog 4: Zapisnik izvanredne skupštine od 24. 7. 1941.

⁵⁷ Isti prijedlog Državnom ravnateljstvu za ponovu upućuje novoizabrani predsjednik upravnog odbora Zadružne štamparije Nikola Jagatić 25. 4. 1941., dan nakon izvanredne skupštine. HDA Ponova, kutija 448, br. 2320. Zadružna štamparija nalazila se u Berislavićevoj ulici 19, u zgradi gdje se danas nalazi SKD Prosvjeta. Zahvaljujem profesoru Dragi Roksandiću na ovim podacima, kao i na otkriću građe o djelovanju Ramova kao povjerenika pri Glavnom savezu srp. zem. zadruga.

⁵⁸ OOV, kupoprodajni ugovori od 3. 2. 1942. i 13. 4. 1943. na ukupno 22 515 kn, prodavatelj: „Državna riznica/ Odjel za državnu imovinu, navjere i dugove/ Ured za podržavljeni imetak“. Prvi ugovor odnosi se na „popis preuzetih stvari iz skladišta Drž. Rav. za Gosp. ponovu“ od 12. 9. 1941. (Popis je nedovoljno precizan za jednoznačnu identifikaciju, ali dovoljno indikativan da me predmeti u kući na otoku, sada „moji“, povremeno ispunjavaju jezom.)

4.2. ZEMUNIK 1943./1944.

Što je i kako radio župan Ramov između dolaska u Zadar uoči 1. 11. 1943. i odlaska iz Zemunika na dan 30. 6. 1944. možemo zaključiti na temelju općih spoznaja o stanju u zadarskom kraju te na tragu dokumenata koji stoje u službi vrlo različitih ciljeva i s time povezanih „diskurzivnih strategija“.

Agitator Zvonimir Fržop, djelatnih prosvjetnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH zadužen za (neuspjelo) osnivanje „prosvjetničkog voda“ i (neuspjelo) preuzimanje „krugovalne postaje“, podnosi 11. 1. 1944. opsežan izvještaj o općem stanju u zadarskom kraju, prvim aktivnostima oko uspostave vlasti te o bliskim dodirima vlasti NDH, njemačkih postrojbi, talijanskih fašista, „šumara“ i „pravih partizana“ te četnika oko Zemunika.⁵⁹ Osvrti na Ramova, raspršeni u ovom izvještaju, dokumentiraju paralizu građanske uprave, a možemo ih povezati u sljedeći narativni niz: županov dolazak u Zadar „samo je za kratko vrijeme razvedrio duhove, da se sve povrti na staro“; kao što je i osvajanje Zemunika značilo konstituiranje vlasti, ali je ubrzo zavladao rutina obilježena odmjeravanjem snaga i općim taktiziranjem na rubu bezvlašća,⁶⁰ pri čemu Nijemci, po citiranim županovim riječima, slijede strategiju „Divide et impera“. Ali upravo je ova okolnost, rezimira Fržop, Ramova spasila od još veće bruke: „Srećom Veliki župan nije mogao preuzeti vlast radi Niemaca. Ali da je preuzeo, bio bi doživio strahoviti neuzpjeh, jer on osim novaca nema savršeno ništa drugo.“

Dok se uzalud čekalo na ozbiljnije konstituiranje vlasti NDH, županova je funkcija očito bila svedena na administrativne i logističke zadatke upitne provedivosti. Posredno to potvrđuju i izvještaji doušnika koji iz Zemunika stižu u Zagreb – župana Ramova spominju tek rijetko i uzgređice. Pritom se, ovisno o perspektivi i motivima pojedinog „pouzdanika iz Dalmacije“, neučinkovitost uprave pripisuje političkim okolnostima i odnosom snaga, ili pak osobnoj motivaciji protagonista. Tako izvješće na temu „Prilike na području Velike župe Sidraga i Ravni Kotari“ koje „Broj 10002“ sastavlja 1. 6. 1944., dakle dva tjedna prije nastupa novog župana Alača,⁶¹ započinje „personalno“ intoniranom bilancom koja podcjenjuje objektivne okolnosti:

Na području velike župe Sidraga i Ravni Kotari skoro uobće nema građanske vlasti. Odmah nakon pada talijanskih vlasti došao je veliki župan dr. RAMOV u Zadar, a nakon bombardiranja preselio se u Zemunik. (...) Od svih gore navedenih djelatniji je bio samo kapetan Juvančić i upravitelj pošte, koliko su to prilike dozvoljavale. Ostali nisu polagali nikakove važnosti na uzpostavu građanske vlasti.⁶²

⁵⁹ Izvještaj u cijelosti (doduše pogrešno pripisan Tiboru Vašku, čije je ime k tomu pogrešno pisano – „Vaška“ umjesto „Vaško“) prenosi Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, Zagreb 1983., 255–260. Ulomke izvještaja citira i N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 147 i dr.

⁶⁰ Na četničke provokacije usmjerene protiv ustaške straže na Zemuniku, župan ulaže žalbu kod Nijemaca koja ostaje bez odgovora. Usp. N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 258. No, čini se da župan u svom djelokrugu i sam taktizira: kad je ustaški natporučnik Krešimir Fržop (brat izvjestitelja Zvonimira) stanovitog ustaškog časnika prijavio zbog defetističkih izjava, župan izjavljuje da će „naknadno podnieti protiv njega postupak“. *Isto*, 259.

⁶¹ Ramov je razriješen dužnosti 21. 4. 1944., ali je stvarna smjena obavljena 16. 6. 1944. Usp. HDA MUP, obavijest od 27. 6. 1944.; kao i HDA ZZ, II-99, num. curr. 302. Očito su protekla dva mjeseca do realizacije kadrovske smjene i još dva tjedna do Ramovljeva odlaska iz Zemunika.

⁶² HDA ZZ, I-28, num. curr. 682–684, citat 682.

Većina tajnih izvještaja odnosi se na stanje i djelovanje četničkih i partizanskih snaga, ocrtavajući kontekst neizvjesnosti što ga sumira jedan službeni izvještaj za srednju Dalmaciju, sastavljen nakon povlačenja Nijemaca i snaga NDH koncem 1944. godine: „Gradjanske vlasti odnosno činovništvo bilo je veoma oprezno u postupcima prema partizanima, jer se bojalo eventualne osvete. Radi toga je položaj činovništva i gradjanskih vlasti veoma težak.“⁶³ Dakako, nepouzdanost činovništva iz perspektive režima predstavlja njegovu subjektivnu slabost, kao što ističe agitator Fržop: „Znatan broj osoba, koji su stigli u Zadar kao predstavnici hrvatskog činovništva, bez mozga je i bez rodoljublja, te se upravo čudim, tko ih je poslao dolje, da budu pioniri ustaštva i hrvatstva u tom kraju.“⁶⁴ Na subjektivnu dimenziju upozorava i Ramov u izvještaju od 14. prosinca 1943: „Postojeće činovništvo biti će potrebno čim prije premjestiti u druge krajeve iz razloga što je većinom kompromitirano, a u mnogo slučajeva i nepouzđano.“⁶⁵ Nema sumnje da se ova opaska *de facto* odnosi i na njezina autora: osnovna djelatnost župana Ramova u Zemuniku sigurno je bila – bitka za preživljavanje, pri čemu je kontakt s partizanima vrlo vjerojatno igrao značajnu ulogu. Kasnije tvrdnje o svesrdnoj pomoći partizanima i subverzivnim aktima koji su izazvali sumnje njemačke vojske pokazuju se vjerodostojnima, iako iz razumljivih razloga prešućuju kompleksnu motivaciju usko povezanu s ekonomijom osobnog preživljavanja.

Pritisak partizana i Nijemaca – a tko zna, možda i ucjene „pouzdanika“ – imao je župan Ramov, barem u početku, čime omekšavati: na put iz Zagreba krenuo je s 15 milijuna kuna „za državne potrebe oko preuzimanja vlasti u Zadru“, a početkom prosinca primio je i lire u protuvrijednosti od oko 6,5 milijuna kuna.⁶⁶ Osim toga, kako bi „predstavnici naših vlasti, posebno podpisani [ustaški povjerenik Katić] i gosp. veliki župan, mogli podržavati srdačne odnose sa savezničkom njemačkom vojskom, potrebno je njemačke častnike često počastiti sa cigaretama, a nekad i jelom. U tu je svrhu gosp. veliki župan bio dobio nešto reprezentativnih cigareta i novaca.“ Međutim, zalihe su u siječnju 1944. očito potrošene te ustaški povjerenik traži da se županu pošalje još barem 5 milijuna kuna,⁶⁷ a kontingent od 72 000 cigareta i 1000 cigara podijelili bi po pola župan i potpisani ustaški povjerenik.⁶⁸ Devet dana kasnije i župan Ramov će u svom izvještaju potvrditi da njegovu uredu prijeti opća besparica.⁶⁹

⁶³ „Izvjješće o ustroju i djelovanju VII. ustaškog stajaćeg sdruga na području Srednje Dalmacije u razdoblju od 5.X.1943. do 23.XI.1944. godine“, HDA ZZ, III-78, num. curr. 534–602, citat 575.

⁶⁴ Zvonimir Fržop u citiranom izvještaju, u: B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, 259.

⁶⁵ Izvještaj upućen ministru za oslobođene krajeve, HDA MOK/2, kut. 4, dok. 1869/1944, str. 3.

⁶⁶ Obavijest Hrvatske državne banke od 6. 11. 1943., HDA MOK/1, dok. 41588/1943; dopis Hrvatske državne banke od 5. 6. 1944., HDA MUP, dok. 2812/1944.

⁶⁷ Za usporedbu: župan u izvještaju ministru Bulatu 14. 12. 1943. navodi da se njegovim činovnicima „beriva kreću između 20–30.000 kuna sa dnevnicama, makar i to nije dovoljno za život“. HDA MOK/2, kut. 4, dok. 1869/1944, str. 4.

⁶⁸ Ustaško povjereništvo u Zemuniku, dopis Ministarstvu za oslobođene krajeve od 7. 1. 1944., HDA MOK/2, kutija 2, dok. 418/1944, str. 2.

⁶⁹ „Obzirom na cinjenicu da moram i da izdrzavam i vojsku napominjem da smo skoro bez ikakva novca i da nemamo ni toliko da platimo cinovnistvo (...)“ Izvještaj od 16. 1. 1944. upućen ministrima Lorkoviću i Bulatu. Usp. HDA VŽ, dok. 9/1944, str. 3.

(1941)

LITAS
Br. 125
1941

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA FNRJ
UPRAVA DRŽAVNE BEZBEJEDNOSTI

Za: grad Zagreb

ZAPISNIK o ispitivanju svjedoka

izvršen dana 25. VIII. 1942 godine u Y ulici u stanu broj 11, ulica
Prilježna V pu kršćansko predst. u Prilježna ulica kod ul. Matkovića

Zapisnik	Prisustvovali su:	Identi	
Prezime, ime oca i ime	<u>RAMOV</u>	<u>ROB. ŠTIC</u>	<u>V. I. Ž. V. O. Z.</u>
Zanimanje i kod koga je nastojao	<u>pisar u</u>	<u>u</u>	<u>u</u>
Boravište i adresa	<u>Prilježna 11</u>		
Rođen, kada i gdje	<u>21. IV. 1889. g.</u>	<u>Imen - umrti otac</u>	
Narodnost i državljanstvo	<u>Hrvat, Hrvat</u>		
U kakvom je odnosu sa okružjenim	<u>nije u rodbinskim odnosima</u>		
Da li je pismen i koje je škole završio	<u>pravni fakultet</u>		
Da li je osuđen (kada i zbog čega)	<u>osuđen 25. VIII. 1941. u zlog sudarjenje u Okupaci-</u>		
Pošto je utvrđena istinitost svjedoča <u>na osnovu lične legitimacije izdane od</u> <u>GNO-B</u> <u>zagreb</u> <u>Dr. C. D. I. Z.</u>			
dana 168. Zakona o krivičnom postupku, a pošto da kaže što mu je poznato i predmetu navedenoga izjavljuje:			
<p>Nakon okupacije 1941. g. bio sam otjeran od Mađjara iz Preloga i namješten sam se u Zagreb u ministarstvo gospodarstva posredništvo književnika Slavka Kozara. Po prijatu nakon njemu dana juna 1941. g. pozvao me Viktor Cvitković, glavni tajnik predsjedništva vlade da umjesto donjem po nalogu Favelića u predsjedništvo vlade. Cvitković me je preuzeo Faveliću i Favelić mi je saopćio da ću biti premješten predsjedništvu vlade. Nakon toga sam radio kao referent kma sa moibe i šabce kod predsjedništva vlade. Po izricanju naredjenja Favelića ja i ostali koji su sa mnom radili /pokojni Bljajec, Neke Mirković, jevan profesor musliman iz Bosne koji je bio intiman sa Favelićem/ trebali smo moibe i šabce citati, napisati kratki sahrasaj. Te moibe je zatim tajnik dostavljao Faveliću, a on je crvenom oduku kratko donosio rješenja sa potpisom "A". Pošta je tih moiba bilo mnogo, njemu smo šalili moibe koje su se na njega lično odnosile, uok smo ostale moibe šalili na ministarstva i ustanove kamo su spustale. Moibe koje su se odnosile na Jasenovac i ostale logore šalili smo po uputstvu Cvitkovića direktno Faveliću, jer su javni i sigurnost, t. j. šali Kvrterniku, ne ječat se da li se je koja moibe šalila i na ministarstva unutrašnjih poslova. Nakon nekog vremena 1941. g. postao sam pročelnik općeg odjela predsjedništva vlade u čiju su kompetenciju spadale moibe i šabce tu neravnopravni otjek. Urednikin se jeo je vodio dr. Jannicki, koji živi u Zagrebu a umjestat je u Smederu. Jannicki je kontrolirao sa pravne strane prijedloge za imenovanja i unapređenja, ja se u taj posao nikad upliše. Što se tiče viših imenovanja Favelić</p>			

Ramon V.P.

Sl. 4. Arhivska građa: „...neka šutim, jer da on imade i za mene mjesta u Jasenovcu“

Rijetki ali iscrpni izvještaji koje župan šalje u Zagreb svjedočili bi o revnom proustaškom angažmanu – da je bilo uvjeta za realizaciju njegovih prijedloga i potraživanja; no u turbnim okolnostima bezvlašća, osnovna funkcija izvještaja kao da je osiguravanje odstupnice za povratak u Zagreb. Teško je odrediti granicu između stvarne identifikacije i simulirane revnosti u trenucima kad pisac izvještaja počinje retorički kipjeti: primjerice kad neprijateljske vojne snage časti metaforikom totalitarne higijene⁷⁰ (koju će nakon sloma režima

⁷⁰ Riječ je, primjerice, o „četnič[om] bakcil[u]“ kojime se „okuživalo (...) i ove krajeve“ te o „likvidiranju partizanskog problema“. Usp. izvještaj od 14. 12. 1943., str. 2 i 3 – HDA MOK/2, kut. 4, dok. 1869/1944.

preusmjeriti na „uš nacionalsocijalizma i fašizma“) ili kad grafičkim sredstvima naglašava bijes zbog četničkog i partizanskog problema, što je popraćeno bizarnom metatekstualnom opaskom: „[/]Op. prepisivača: potcrtavanje pojedinih rijeci ili fraza, kao i broj usklicnika i sl. spadaju u vjernost prepisa, nikako od strane prepisivaoca!.“⁷¹ Uvodne rečenice istoga izvještaja kao da grade objektivistički štit pred mogućim sumnjama u osobnu odgovornost za neuspjeh u konsolidaciji vlasti:

Prilike u kojima se nalazimo su očajne i nemoguće! Župa *fakticno* postoji na papiru, kao i ostali hrvatski uredi, jer se teritorij župe *fakticno* sastoji od jednog dijela sela Zemunik i mjesta Benkovac, te otoka Ugljana i Pasma. U ostalim mjestima *fakticni* su gospodari partizani i nase kretanje po njima ovisi *fakticno* o njihovoj dobroj volji. Razlog tomu leži u prvom redu u *faktu*, da su Nijemci (...).⁷²

Iza paravana službenih izvještaja prodire u srpnju 1944. doušnik „Broj 16“ otrovnim zažanjem – koja plastično ocrtava vjerojatni stvarni položaj kolerična dužnosnika u zamci zemuničke defenzive:

U Zemuniku, gdje je sva hrvatska uprava nema ni jednog pravog ureda. Velika župa nema ureda, kotarska oblast ima jednu sobu skupa sa redarstvom, tako da stranka uobće ne može naći velikog župana ili kot. predstojnika. (...) Veliki župan dr. Ramov kroz 8 mjeseci nije bio u uredu ni jedan dan pola sata, već se uvijek sakrivao izvan mjesta, da ga nebi pronašle stranke. Ako bi ga koja stranka ipak našla, onda bi se gospodin Ramov tako izderao na dotičnu osobu, da je cijela okolica imala straha doći k njemu.⁷³

Nastavak teksta ukazuje na bliske susrete sukobljenih strana u kojima župan, moglo bi se *ex negativo* zaključiti iz citiranih emocija, uspijeva sačuvati ekvidistancu: „Kotarskog predstojnika gospodina Mihića svi mrže – i naši ljudi, četnici i partizani. Sada su dr. Ramov i Mihić premješteni u Zagreb.“⁷⁴

Dok „Broj 16“ sumira njegov mandat, dr. Ramov je odavna na putu – kao jedan u nizu građanskih i vojnih dužnosnika koji su nakon neuspjeha svoje misije povučeni iz „oslobođenih krajeva“ sjeverne Dalmacije. Proboj smijenjena župana kroz ratnu zonu do Zagreba potrajat će skoro punih mjesec dana:⁷⁵ dovoljno vremena za sazrijevanje svijesti da je povratak u klimavu režimsku fotelju isključen; ali i bijeg iz njezine zamke očito se činio nemogućim. Valjalo je u blizini fotelje, u njezinoj sjeni koja i prijeti i štiti, u provizoriju ratnih okolnosti naći neku provizornu alternativu.

⁷¹ Izvještaj od 16. 1. 1944., HDA VŽ, dok. 9/1944, str. 1.

⁷² Isto. Istaknuo S. L. V. Ulomke prenose Zdravko DIZDAR – Mihael SOBOLEВСKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.–1945.*, Zagreb 1999. (dok. br. 168, str. 584–585), zaključujući fragmentarno citirani dokument rečenicom: „Kako mi baš sad javljaju danas je ušao jedan odred četnika i u sam grad Zadar...“, iako u originalu slijedi napomena prepisivača da se radi o dezinformaciji: „/op. prep. Do toga nije doslo!“.

⁷³ HDA ZZ, R-I-21, num. curr. 497–499, citat 498.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Prema „Putnom, podvoznom i selitbenom računu“ put je trajao od 30. 6. do 27. 7. 1944. Kamionom do Ražanca, motornim trabakulom do Karlobaga, brodom uslijed bure do Baške na Krku umjesto do Senja, nakon 15 dana ribarskim brodom od Baške do Senja, iz trećeg pokušaja kamionom do Karlovca i na koncu od Karlovca do Zagreba, uz ukupni trošak od 211 800 kuna. HDA MUP (bez broja i datuma).

4.3. ZAGREB 1944./45.

Po povratku u glavni grad, pedesetšestogodišnji dužnosnik odlazi u Zakladnu bolnicu na Rebru, gdje dobiva liječničku potvrdu da je „uslied prenapornog rada živčano obolio“: navodno pati od nesanice, drhtanja ruku, zaboravljivosti i razdražljivosti.⁷⁶ Ramov, i dalje u statusu Velikog župana pri Ministarstvu unutarnjih poslova, „u svrhu liječenja živaca, koji su stradali (...) uslijed doživljenih nekoliko bombardement“ traži dopust od četiri mjeseca; ministar za početak odobrava dva.⁷⁷ Produljenje za još dva mjeseca odobreno je u listopadu na temelju dijagnosticirane „teške reaktivne Psycho-neuroze“, koja odgovara današnjoj dijagnozi PTSP: „Često osjeća tremu u cijelom tijelu i kao da je neki strah, od nečeg sasvim neodređenog“; pacijent je „[o]bjektivno razdražljiv, afektivno labilan, sa depresivnim idejama i prisilnim osjećajem straha“.⁷⁸ Po isteku drugog dvomjesečnog razdoblja pomogla je potvrda bivšeg kotarskog liječnika u Zemuniku da je Ramova ondje liječio od „teške Neurastenije, kao posljedica pretrpjenog straha i psihičkog umora“.⁷⁹ Novim produljenjem bolovanja pacijent će dogurati do ožujka 1945.

Omjer stvarne i simulirane bolesti ostaje nepoznat – ako je dijagnostičko pitanje uopće relevantno u okolnostima u kojima i bolest i simulacija, na različitim razinama svijesti, znače zaštitu od proživljene ili anticipirane strahote. Ramov je svakako nastavio djelovati racionalno, usmjeren na svoje i obiteljsko preživljavanje u krajnje neizvjesnim okolnostima. Početkom studenoga morao se očitovati o financijskoj dubiozi povezanoj s trošenjem državnog novca na Zemuniku,⁸⁰ a koncem mjeseca predao je zahtjev – ubrzo pozitivno riješen – da mu se „godine provedene u javnoj i privatnoj službi odnosno zvanju“ priznaju „za unapredjenje i mirovinu“, „[b]udući želim ostati u državnoj službi“.⁸¹

Molba Ministarstva upućena Predsjedništvu vlade u veljači 1945. da ponovno preuzme službenika Ramova, „jer ovom ministarstvu nije više potreban“,⁸² može biti najava dragovoljna povratka na rad u nepolitičkom sektoru ili pak indicirati slabljenje njegova političkog zaleđa. Nisu dokumentirani izvori i razmjeri straha koji je Ramova možda zaista tjerao da se skriva na raznim adresama, kao što će pola godine kasnije tvrditi svjedokinja iz Radićeve ulice.⁸³ Ali tada će – u kontekstu još jedne revolucionarne rekonstrukcije zbilje – mjerila za tumačenje ratnih biografija već biti stubokom izmijenjena.

⁷⁶ HDA MUP, liječnička potvrda od 1. 8. 1944.

⁷⁷ HDA MUP, 20881/1944, Dopis Glavnom Ravnateljstvu za unutarnju upravu MUP-a, bilješka rukom: „2 mjeseca odobriti/ Lork[ovič?]“.

⁷⁸ HDA MUP, „Liječnička svjedočba“ neurologa Liječničke komore od 6. 10. 1944.

⁷⁹ HDA MUP, „Liječničko posvjedočenje“ od 5. 1. 1945.

⁸⁰ HDA MUP, „Uredovna bilješka“ od 9. 11. 1944.; dok. br. 3322/1944; „Izjava“ M. Martinovića od 18. 11. 1944.

⁸¹ HDA MUP, dok. br. 29156/1944; pozitivno rješenje od 7. 12. 1944.

⁸² HDA MUP, 9. 2. 1945.

⁸³ OOV, izjava Ivane Sladović od 9. 10. 1945.

4.4. ZAGREB I STARA GRADIŠKA 1945. – 1950. (?)

Kompleksna povijesna prekretnica, poznata pod jednodimenzionalnim nazivom „oslobođenje“, donijela je „denacifikaciju“ na jugoslavenski način: paušalne i masovne čistke usmjerene prije svega na stabiliziranje nove vlasti i osiguranje društvenog prevrata.⁸⁴ Neki pozivi novih vlasti na odmazdu podsjećaju na drakonske kazne ustaškog zakonodavstva, s kojima, dakako, barem dijelom stoje u uzročno-posljedičnoj vezi. Inkrimirana je bila „svaka suradnja s okupatorom ili njegovim pomagačima – politička, propagandna, kulturna, umjetnička, privredna“, pa i „svako održavanje prisnih i prijateljskih odnosa s pripadnicima okupatorske vojske i vlasti“,⁸⁵ a dužnosnike Ramovljeva kvazi-ministarskog ranga u pravilu je čekala smrtna kazna.

Osuđenici su, po logici stvari, rekonstruirali svoje biografske narative u skladu s novom, „narodnooslobodilačkom“ konstrukcijom zbilje i pritom vukli karakteristične poteze u potrazi za olakotnim okolnostima: prebacivanje odgovornosti na druge pozicije političkog polja; prikazivanje endehaškog klijentelizma kao osobnog junaštva i sustavne sabotáže; odabir svjedoka i zagovornika na pozicijama predmnijevane nove elite.⁸⁶ Ramov se kretao linijom obrane za koju s priličnom sigurnošću možemo reći da nije bila daleko od istine, iako ciljano izostavlja pokoji nepovoljni činjenicu,⁸⁷ a neke kontekste reinterpretira ili prešućuje (službena pozadina intervencija, zemuničko taktiziranje, finalno bolovanje) kako bi svom pragmatičnom laviranju mogao retrospektivno dati „antifašistički“ smjer. O teškoćama prepoznavanja „ispravne“ agende u novim političkim okolnostima – eksplicite: agende u duhu NOB, implicite: agende za golo preživljavanje na svakoj od povijesnih prekretnica – rječito govori molba za „doznaku hrane“ koju supruga Marija, očito uz pomoć nekog pravnog mudrijaša, upućuje „ULIČNOM ODBORU J.N.O.F.“ 18. 6. 1945.:

Tom zgodom valja napomenuti, da se to sve [djelovanje Ramova u prilog N.O.B.] događalo u prvim danima iza 10.IV.1941., kada još nije postojao ni organizovani otpor ni četnika pod vodstvom Draže Mihailovića, a još manje je tada postojao Narodno oslobodilački pokret pod vodstvom maršala Tita, koji je nama donio nacionalno oslobođenje. Nije tada bilo nacionalnog auktoriteta, koga se trebalo pridržavati i koji je mogao davati direktive i invektive za rad. Tada se moralo raditi i moglo raditi samo u nacionalnom smislu kao negotiorum gestor. Nije bilo tada nikoga, od koga se moglo potražiti savjeta i pitati, da li se tako i onako ima raditi.⁸⁸

⁸⁴ O okolnostima, metodama i razmjerima čistki vidjeti: Michael PORTMANN, „Nasilje tijekom izgradnje države i društva komunističke Jugoslavije (1944–1946)“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj* (ur. Romana Horvat), Zagreb 2012., 149–158; Ivo GOLDSTEIN, *Povijest Hrvatske 1945–2011.*, sv. 1: 1945–1968., Zagreb 2011., 39–57; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska* (prir. Vladimir Geiger i dr.), Zagreb 2008.

⁸⁵ Odluka Predsjedništva ZAVNOH-a „o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj“ (travanj 1945.), cit. u: I. GOLDSTEIN, *Povijest Hrvatske 1945–2011.*, 41.

⁸⁶ Usp. primjerice obranu ustaškog pukovnika Tomislava Sertića, po mnogo čemu sličnu Ramovljevoj, o čemu je opsežan materijal dostupan na virtualnoj izložbi Hrvatskog povijesnog muzeja „Tomislav Sertić – posljednji dani ‘45“ (<http://www.hismus.hr/hr/izlozbe/virtualne-izlozbe/tomislav-sercic-posljednji-dani-45>).

⁸⁷ Npr. da je Petar Pinčić, autor svjedočanstva o epizodi spašavanja seljaka iz bolnice na Zemunik (v. gore, 3. poglavlje), u to vrijeme kao predstojnik kotara Biograd također bio službenik NDH, podređen Ramovu. Usp. N. BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, 140.

⁸⁸ OVR, molba Marije Ramov od 18. 6. 1945.

Presudom Vojnog suda komande grada Zagreba Ramov je zbog „službe neprijatelju kao funkcioner u upravnoj službi okupatora“ (a to pripada u djela „narodnih neprijatelja“) te zbog „službe neprijatelju kao funkcioner u terorističkom upravnom aparatu okupatora“ (a to pripada u djela „ratnih zločinaca“) osuđen „na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak svih političkih i pojedinih građanskih prava osim roditeljskih te na konfiskaciju njegove imovine“.⁸⁹ Do siječnja 1946. tekla je, paralelno s bitkom za pomilovanje, bitka supruga Marije protiv žrvnja konfiskacije i iseljenja iz kuće na Gvozdu. Tužba protiv Gradske uprave narodnih dobara „radi priznavanja prava vlasništva pokretnina i izlučenja ispod konfiskacije“ urodila je plodom – da li zahvaljujući simulaciji pravne države, ili nečijoj osobnoj intervenciji, ili potkupljivosti suca, ostaje otvoreno.⁹⁰ Od 335 predmeta izvorno predviđenih za zapljenu („1. Fotelji sa štofofom“ ... „24. Pegla mala dječja“ ... „76. La lingua tedesca viva“ ... „88. Ormar trokrilni“ ... „132. Psiha sa špiglom“ ... „197. Suknje svil i štof“...),⁹¹ odlukom Kotarskog narodnog suda u Zagrebu izlučeni su svi predmeti osim posljednjih šest na popisu – koji su nedvojbeno pripadali osuđeniku Ramovu („3 kom. noćne muške košulje“, „ljetni kaputić“, „kratke gaćice“, „kajiš za britvu“, „štap“, „stare muške cipele“).⁹² Nakon sukcesivnog useljavanja novih stanara, rješenje Gradskog N.O. od 1. 5. 1946. nalaže iseljenje iz stana na Gvozdu „koji se sastoji od 4 sobe, halla i nuzprostorija“ te preseljenje u „stan od 1 sobe i kuhinje u Paromlinskoj cesti kbroy 36 II. kat“. Dodijeljeni je stan, tvrdi Marija, „potpuno vlažan, ruševan, nema ni peći ni štednjaka u kuhinji“,⁹³ alternativa je pronađena u vlažnoj prizemnici na Gornjem gradu. Dakako, povijest terora morala bi se osvrnuti i na predratne vlasnike vile na Gvozdu, kao i na izvorne vlasnike zatajenih pokretnina što ih je Ramov otkupio od institucija NDH.

O petogodišnjoj robiji koju je Ramov najvjerojatnije nastupio koncem 1945. ili početkom 1946. godine u kaznionici Stara Gradiška, obiteljski dokumenti i arhivi šute.⁹⁴

⁸⁹ Presuda br. 2157/45 od 26. 8. 1945. HDA ZKRZ, Glavni urudžbeni zapisnik, Presude Vojnog suda u Zagrebu, kut. 29. Usp. i HDA ZKRZ, Kartoteka zločinaca A–Ž, svežanj Z–3045, karton na ime Viktora Ramova. Presude kojima se kazna smanjuje na dvadeset, potom na pet godina prisilnog rada za sada nisu pronađene. Zahvaljujem na pomoći Marini Selnik iz Hrvatskog državnog arhiva i Bojanu Đorđeviću s Instituta za književnost i umetnost u Beogradu.

⁹⁰ Uz izjave brojnih svjedoka, Marija je dokazivala da se radi o predmetima „koje sam prigodom udaje god. 1917 dobila od svojih roditelja, a koje su stvari oni kupili u Zagrebu kod firme Sachs podružnice Bothe i Ehrman“ (što vjerojatno odgovara istini) ili o predmetima koje je kupila „god. 1941 u Zagrebu mojim vlastitim novcem, jer moj muž sa činovničkom plaćom nije bio u stanju da ih kupi“ (što opovrgavaju ugovori o kupnji državne imovine 1942./43.), dok su knjige „vlasništvo moje kćerke Sonje Ramov“. OOV, tužba od 15. 1. 1946.

⁹¹ OOV, rukopisni popis i strojopisni prijepis od 8. 1. 1946.

⁹² OOV, odluka K 3723/45–4 od 26. 1. 1946.

⁹³ Sva tri citata: OOV, molba za odgodu izvršenja (prijepis, bez datuma) koja se poziva na rješenje Gradskog N.O., upravni odjel, stambeni ured, br. 1829/46 od 5. 1. 1946.

⁹⁴ Ramov nije zaveden u dosjeima zatvorenika KPD Stara Gradiška koji se nalaze u fondu 1560 Hrvatskog državnog arhiva, što možda znači da je kažnjenik zajedno s dosjeom nakon nekog vremena bio premješten u drugu kaznionicu. U molbi za pomilovanje koju zadarski nadbiskup Munzani upućuje V. Bakariću stoji: „On [Ramov] je sada u Staroj Gradiški.“ OOV, molba od 9. 11. 1947.

* * *

Bitka za „građansko“ nasljeđe vođena protiv „proleterskog“ režima objašnjava gotovo patološku vezanost tete Sonje za obiteljski namještaj, opsesiju koja je desetljećima, u vidu crvljivih ali auratičnih predmeta („Fotelji sa štofom“ ... „Ormar trokrilni“ ... „Kredenc kuh. bijeli“ ... „Psiha sa špiplom“ ...), fizički i mentalno blokirala svaki pokušaj „prevladavanja prošlosti“. Kao što je petogodišnja robija, s koje se „narodni neprijatelj“ vratio kao ogorčeni neprijatelj novog režima, zamalo blokirala obiteljski pogled u starije režime, u katastrofalni povijesni slijed, u smjene zločinačkog terora i zločinačkih odmazdi.

Prema obiteljskoj predaji, stric Viktor je volio reći da mu je velika želja poživjeti stotinu godina, eda bi dočekao kraj komunizma. I zaista: da je doživio stotu, iste bi godine bio dočekao pad Berlinskog zida. Ali umro je prerano. U posljednjoj životnoj zamci, u bolničkom krevetu na Rebru, gubio je živce kao onomad u zamci na Zemuniku: bolničke sestre u afektu je gađao narančama, a u staračkoj izmaglici progonio ga je strah da bi se na političku scenu mogao vratiti onaj... onaj... – Koji, striče? pitao bi moj otac. – Ma onaj... onaj udbaš Ranković!

Na kraju bolničke posjete koja će biti naš posljednji susret, u veljači 1974. godine, stric Viktor – čija uža obitelj ostaje bez potomaka – ispratio je šestogodišnjeg mene napadno dugim pogledom; majka tvrdi: upravo fiksirao. Ova obiteljska anegdota bila bi samo obiteljska i samo sentimentalna, kad stričev oproštajni pogled ne bi provocirao jednu načelnu spoznaju: svi smo mi nečiji nasljednici; a nasljeđe obvezuje. Ali obveza nasljednika nije da naplaćuje prošlostoljetne dugove i pronosi stare opsesije i resantimane – s vremenom nužno klimave i crvotočne kao svaka individualna „Psiha sa špiplom“. Obveza je baštinika da o baštini skrbi na tragu neke šire pravde i neke šire odgovornosti, koja nadilazi obračun sa strahotama i nepravdama onog jednog, ma kojeg režima. Obveza je baštinika da sudbinu predaka uvede u obzor univerzalnih pitanja koja nadilaze naše osobno iskustvo, našu obiteljsku traumu, naš mentalni zavičaj.

VIKTOR RAMOV (1889–1974), OFFICIAL OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA. COLLECTIVE MEMORY BETWEEN FAMILY STORIES, HISTORIOGRAPHY AND ARCHIVES

Viktor Ramov (1889–1974) was an official in the administrative apparatus of the Independent State of Croatia from the establishment to the fall of the regime: a clerk and commissioner with the Presidency of the Government, questor of the Croatian State Parliament, and from November 1943 the Župan of the Great Župa of Sidraga and Ravni Kotari, whose seat was Zemunik; after being relieved of that duty and his return to Zagreb in July 1944 he was approved for a long-term sick leave on account of alleged psychological difficulties. Typically of the practice of the new regime after the

capitulation of the Independent State of Croatia as regarded officials of his rank, he was sentenced by a Military Court to death by firing squad, and in a revision of the case he was sentenced to 20 years of hard labour; after five years he was pardoned. The topic of the article is a reconstruction of the wartime and postwar biography of Viktor Ramov in the historical context. The structure of the article is informed by an implicit examination of the methodological assumptions of research on the controversial historical period under the conditions of post-Yugoslav transition of collective memory. Depending on the source or discourse in focus, different and even completely opposite conclusions come up. Family memory inclines towards victimization and heroization. For a more recent historiography, which tends to replace the erstwhile dogmatic approach to the period of the Independent State of Croatia with a position intrinsic to the examined regime, Ramov is a “failed ustasha,” while the documents related to the postwar court case suggest that Ramov sabotaged orders of the Independent State of Croatia and that he was a sympathizer of the National Liberation Movement. Combining and contextualizing different sources, including archival materials, the author of the article achieves a complex biographical reconstruction fitting the historical context of civil war.

Key words: Viktor Ramov (1883–1974), Independent State of Croatia, Presidency of the Government of the ISC, Great Župa of Sidraga and Ravni kotari, collective memory

Izvori

Hrvatski državni arhiv (HDA)

HR-HDA-212: Predsjedništvo vlade NDH, Opće poslovno dopisivanje, 1941. – 1945. (HDA PV)

HR-HDA-223: Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH, Personalije, predmet 10961: Dr. Ramov Viktor, veliki župan (HDA MUP)

HR-HDA 225-1: Vrlo tajni spisi Ministarstva za oslobođene krajeve NDH 1944 (HDA MOK/1)

HR-HDA 225-2: Opći spisi Ministarstva za oslobođene krajeve NDH 1943–1944, kutije 2 i 4 (HDA MOK/2)

HR-HDA-306: Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NRH (HDA ZKRZ)

HR-HDA-1076: Ministarstvo državne riznice NDH, Ponova, Srpski odsjek, Opći spisi (HDA Ponova)

HR-HDA-1509: Velika župa Sidraga i Ravni kotari (HDA VŽ)

HR-HDA-1549: Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i NOP (HDA ZZ)

HR-HDA-1561: Republički Sekretarijat unutarnjih poslova *Socijalističke Republike Hrvatske*. Služba državne sigurnosti, sig. 013.1.44: Dosje Andrije Artukovića (HDA SDS/1); kutija 52, sig. 013.2.6: Odgovori na optužnicu Adolfa Uršića, zamjenika ravnatelja RAVSIGUR-a i njegova privatna pisma (HDA SDS/2)

Obiteljska ostavština Viktora Ramova (OOVR)

Literatura

Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012.

Arnd BAUERKÄMPER, *Das umstrittene Gedächtnis. Die Erinnerung an Nationalsozialismus, Faschismus und Krieg in Europa seit 1945*, Paderborn 2012.

- Zdravko DIZDAR – Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.–1945.*, Zagreb 1999.
- Torben FISCHER – Matthias N. LORENZ (ur.), *Lexikon der „Vergangenheitsbewältigung“ in Deutschland. Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945*, Bielefeld 2007.
- Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2008.
- Ivo GOLDSTEIN, *Povijest Hrvatske 1945–2011.*, sv. 1: 1945–1968., Zagreb 2011.
- Christian GUDEHUS – Ariane EICHENBERG – Harald WELZER (ur.), *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Handbuch*, Stuttgart 2010.
- Wolfgang HÖPKEN, „Post-sozialistische Erinnerungskulturen im ehemaligen Jugoslawien“, *Südo-streuropa. Traditionen als Macht* (ur. Emil Brix, Arnold Suppan i Elisabeth Vyslonzil), Wien – München 2007., 13–50.
- Mladen IBLER, „Tomislav i Zdenka Sertić – dvije hrvatske sudbine“ (http://www.croatianhistory.net/etf/sertic_zdenka_tomislav.html); tiskano izdanje: *Hrvatski obzor* (Zagreb), br. 32, 20. 11. 1995., 58–60; br. 33, 27. 11. 1995., 58–60.
- Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Zagreb 1978.
- Davor KOVAČIĆ, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb 2009.
- Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, Zagreb 1983.
- Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska* (priř. Vladimir Geiger i dr.), Zagreb 2008.
- Michael PORTMANN, „Nasilje tijekom izgradnje države i društva komunističke Jugoslavije (1944–1946)“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj* (ur. Romana Horvat), Zagreb 2012., 149–158.
- Holm SUNDHAUSSEN, „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija ‘sjećanja’ i mitova“, *Kultura pamćenja i historija* (ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda), Zagreb 2006., 239–284.
- Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945.* (gl. ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997.
- Harald WELZER, *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*, München 2005.
- Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL (ur.), „Opa war kein Nazi“. *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*, Frankfurt/M. 2002.

„KUD KOJE ŽURE BRZI KRACI /
A VODE SVI U BESPUĆE“:
VLADAN DESNICA U SPLITU OD 1935.
DO 1941. GODINE

Drago Rokсандić

UDK: 821.163.42Desnica, V.“1935/1941“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1934. – 1935.) – sporo pripremani, a brzo ugašeni časopisni projekt Vladana Desnice – pojavio se i nestao u sjeni oštrog političkog sukoba između njegova oca dr. Uroša Desnice i vladike dalmatinskog dr. Irineja Đorđevića. Njime je u Sjevernoj Dalmaciji u biti bila pripremljena scena za dramu čija će premijera biti u proljeće 1941. godine, a koja će se s donekle različitim postavama te izmjenama i dopunama teksta izvoditi do proljeća 1945. godine. Vladan Desnica nikada nije javno odgovorio na optužbe koje su ga osobno tangirale. Novi uvidi u piščevu ostavštinu svjedoče da je njegova prevoditeljska, književna i glazbena, ali i historiografska djelatnost baš u to doba postala mnogo intenzivnija, a nezadovoljstvo neizbježnošću državne službe veće. Iz njegovih kasnijih iskaza poznato je da je i prve fragmente *Proljeća Ivana Galeba* napisao 1936. godine. Ovo njegovo djelo bilo je već tada zamišljeno kao književni odgovor kritičarima, ali i mnogo više od toga; zamišljeno je bilo kao radikalno suočavanje sa samim sobom i svojim svijetom. Ovo je razdoblje i privatno presudno u njegovu životu. Oženio se u Splitu 28. travnja 1934. s Ksenijom Carić, a 13. srpnja 1941., isto tako u Splitu, umro mu je otac.

Ključne riječi: Vladan Desnica, Split, 1935. – 1941., književnost, historiografija, umjetnička istina, historijska istina

U osobnoj ostavštini Vladana Desnice, u košuljici naslovljenoj „Razni ‘curriculum-i vitae’ i ‘notices sur l’auteur’ iz raznih pera“, nalazi se svežanj njegovih strojopisnih biobibliografija.¹ U većini slučajeva teško je reći gdje su one objavljene i tko ih je potpisao. Neke možda nisu ni tiskane. S jednim izuzetkom, zajednički im je prepoznatljiv Desničin autorefleksivni stil, premda samo neke sadrže izričaje u *Ich-Form*. Izvorno je neupitna, a za ovu priliku najvažnija jednostranična kopija životopisa „D E S N I C A V l a d a n, Urošev“,

¹ Osobna ostavština Vladana Desnice (dalje: OOOD), kut. Izdavački ugovori, „Razni ‘curriculum-i vitae’ i ‘notices sur l’auteur’ iz raznih pera“.

koja u gornjem desnom kutu ima njegovom rukom naknadno upisano vrijeme nastanka, „X – 1949“.² Pisana je u trećem licu jednine sve do pred kraj, koji je formuliran u prvom licu. Sadržava eksplicitnu ocjenu njegove predratne književne djelatnosti pa je vrijedi citirati:

Književnošću se bavi od ranih dana, ali je vrlo malo objavljivao. Kratko vrijeme pred rat poslao je Geci Konu jednu knjigu lirike koja je trebala da bude štampana, a imao je gotovu jednu knjigu novela; obje knjige, uz mnoge druge materijale, propale su mu u toku rata. Za vrijeme okupacije nije objavljivao ništa. Misli da mu od književnih vrsta najviše odgovara novela, eventualno, roman, a piše i liriku i pokoji članak i esej. (...) Od predratnih objavljenih stvari, nekog su spomena vrijedni esejčići o Dositeju i o Mirku Koroliji, novela-skica „Životna staza Jandrije Kutlačić“ i nekoliko lirika, objavljeno sve to u Magazinu Sjev[er]ne Dalmacije 1934, 1935, koji je i uređivao, te nekoliko prikaza likovnih izložaba i muzičkih priredaba, rasutih po dnevnim listovima. Bavio se prilično prevodenjem sa talijanskog i francuskog, i to lirike, nešto beletrističke proze i filozofskih djela, naročito s područja estetike, ali je od svega toga objavljeno vrlo malo; možda je vrednije spomena jedino nekoliko Croce-ovih Eseja iz estetike /Split, 1938/. Napisao je, po Botičevoj Bijednoj Mari, operni libreto Adelova pjesma, na koji je muziku napisao Ivo Parać.³ – Malobrojne stvari objavljene prije rata kritika je primila mahom veoma pohvalno /S[rpski] K[njiževni] G[lasnik], Letopis M[atice] S[rpske], Glasnik prof[esorskog] društva, i dr./ (...)⁴

Iskazi u životopisu podudaraju se s drugima u ovjerenoj „Prijavi dela“ u beogradskom Zavodu za autorsko-pravno posredništvo od 1. kolovoza 1949.⁵ U njoj su registrirani i neobjavljeni radovi: *Putovanje sunca* (odjeljci: I Strasna ljeta, II Intermezzo, III Zemlje i gradovi), s napomenom „u cijelosti nije izdano“; „Bijedna Mara“ (Adelova pjesma), libreto za operu Ive Paraća, s napomenom „neizdano“; *Svetkovina u poljima*, knjiga pjesama, „neizdano“; knjiga pripovijedaka („propalo za vrijeme rata“), knjiga eseja („propalo za vrijeme rata“). Registrirani su i neobjavljeni prijevodi: *Iz talijanske poezije* (Leopardi, Carducci, d’Annunzio i dr.); René Descartes, *Discours de la Méthode*; Benedetto Croce, *Storia d’Europa nel sec. XIX*; Tommaso Campanella, *La città del sole*; Gustave Flaubert, „Un coeur simple“; Pietro Silva, *Storia del Medio Evo* i Pietro Silva, *Storia dell’età moderna*.⁶

² OOOV, kut. Izdavački ugovori, „D E S N I C A V l a d a n, Urošev“. Formulacija „... poslije Oslobođenja šef pravnog otsjeka Ministarstva financija N[arodne] R[epublike] H[rvatske] u Zagrebu, sada se posvetio isključivo književnosti“ uklanja svaku dilemu o vremenu nastanka.

³ Vidjeti: Dušan MARINKOVIĆ, „Sudbina jednog opernog libreta. Marginalije oko autorstva Desničinog libreta za Adelovu pjesmu“, *Ljetopis Dvije hiljade sedme* (ur. Čedomir Višnjić, Zagreb 2007., 248–277 (ćir.). Prilog: Vladan DESNICA (napisao), „Adelova pjesma. Libreto u 3 slike i Epilog po spjevu Luke Botiča ‘Bijedna Mara’ /1930/“, 260–277; Dušan MARINKOVIĆ, „Nove spoznaje o Vladanu Desnici“, *Ljetopis Dvije hiljade osme* (ur. Čedomir Višnjić, Zagreb 2008., 266–284 (ćir.); Ana M. ZEČEVIĆ, „Muzičko stvaralaštvo Vladana Desnice“, *Ljetopis Dvije hiljade osme* (ur. Čedomir Višnjić, Zagreb 2008., 285–312 (ćir.); Vladan BAJČETA, „Gozba u poljima – fragmenti rekonstrukcije pjesničke knjige Vladana Desnice u rukopisu“, *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 459–482.

⁴ OOOV, kut. Izdavački ugovori, „D E S N I C A V l a d a n, Urošev“. Godine 1964. izrazio se donekle drugačije: „Prije rata baš 1939/1940. bio sam završio jednu knjigu pjesama i jednu knjigu novela, a imao sam i gotovu knjigu člancića, kritika i tako u rukopisu. I ta knjiga novela mi je trebala da izide kod Gece Kona u Beogradu, ...“ Vidjeti: Jevto M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 136.

⁵ OOOV, kut. Izdavački ugovori, „Prijava dela“.

⁶ OOOV, kut. Izdavački ugovori, „D E S N I C A V l a d a n, Urošev“. „Od stranih jezika govori talijanski i francuski. Boravio je u Francuskoj jednu školsku godinu /1927/, u Italiji je još od djetinjstva češće putovao na kraće vrijeme /oko mjesec dana/ a jedan put je tamo proveo 5–6 mjeseci. Zadnji put bio u inostranstvu 1937, u Italiji /Venecija, Bologna, Firenza/. U inostranstvu nije javno nastupao niti mu je što prevedeno i objavljivano.“

Sudeći prema svim ovim podacima o njegovu radu u 1930-ima, stvarao je mnogo, ali je on sam učinjeno vrednovao – bar javno – s autoironijske distance: „nekog su spomena vrijedni esejčići“, „novela-skica“, „nekoliko lirika“, „nekoliko prikaza“ itd. Slično je ocijenio svoje prijevode: „(...) možda je vrednije spomena jedino nekoliko Croce-ovih Eseja iz estetike /Split, 1938/.“⁷ Samo jedan rad u ovom životopisu nije relativizirao: „Napisao je, po Boticčevoj Bijednoj Mari, operni libreto Adelova pjesma, na koji je muziku napisao Ivo Parać.“⁸

Kasnijim izjavama nije olakšao istraživački pristup svome predratnom radu. Dragocjene su stoga one među njima o tome kako je učio književno stvarati pišući novelu za „Priču Politike“.⁹ Budući da sada znademo da je to bilo nakon što je prestao objavljivati *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1935.), a prije nego što je počeo pisati *Proljeća Ivana Galeba* (1936.), važnost te neobjavljene i zasad nepoznate novele za razumijevanje Desničina književnog sazrijevanja nesumnjivo je velika.¹⁰ Historijska istina ipak je bar donekle drugačija.

Ne bi moglo reći da i ranije nije imao potrebu objavljivati svoje radove. Htio je tiskati čak i svoje najranije pjesme.¹¹ Kasnije je objavljivao na vlastiti trošak u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*.¹² Sam je podmirio tiskarske troškove za Croceve *Eseje iz estetike*.¹³

Godinama je pregovarao o objavljivanju svojih nestalih rukopisa.¹⁴ Bilo mu je stalo izdavački realizirati i druge prijevode, dakako, ne na vlastiti trošak. Ni u tome nije uspio prije rata – za razliku od poslijeratnih godina, kada je već kao cijenjeni pisac i slobodni umjetnik, objavljivao uistinu zapažene prijevode.¹⁵

⁷ Nije samo on bio kritičan prema svojim predratnim prijevodima. Otac Uroš i stric Boško pomno su ih čitali i kada su držali da je potrebno, bili su vrlo oštri kritičari: „Primio sam prevode. Ima mnogo menda naročito u pogledu metra koji je malo gdje tačan. Naročito u alhaičnoj, nema gotovo stiha, gdje nema koja silaba više ili manje od neg treba. Ako budem imao vremena daću im jednu, za te neobaveznu, refadu. Megjutim možeš i ti da ih sam revidiraš. Na štampanje ne znam može li se računati: prvo Karduči je izašao iz mode i u samoj Italiji, drugo ja nemam više nikakve veze sa književnim listovima. Suma na koju reflektiraš, dala bi se lakše zaraditi prevodeći Pitigrilla.“ (OOVD, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 28. ožujka 1935.) Današnjim čitateljima može biti zanimljiva usporedba koju je Boško napravio. “Pitigrilli was the pseudonym Dino Segre, (9 May 1893 – 8 May 1975), an Italian writer who made his living as a journalist and novelist. His most noted novel was *Cocaine* (1921), published under his pseudonym and placed on the ‘forbidden books’ list by the Catholic Church because of his treatment of drug use and sex.” Vidjeti: „Pitigrilli“, *Wikipedia* (<https://en.wikipedia.org/wiki/Pitigrilli>).

⁸ Autorstvo tog rada jedino mu je u životu osporavano! Vidjeti radove Dušana Marinkovića u bilj. 2.

⁹ „Prvu novelu namenio sam ‘Politici’“ (razgovor vodio: Stevo Ostojić), *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 105–106. Novela je bila namijenjena podlistku „Priča Politike“, a autor ju je bio naslovio „Zasluzeni odmor“.

¹⁰ U pismu Boška Vladanu od 14. studenog 1935. stoji: „Vraćam ti, po želji, novelu. Poslušaj me i ovgje: spacetaj je i pošalji Politici: Neće ti pronijeti ime svijetom, jer nije pulpit za novele, ma te buttará qualche centener de dinarelli, che, a eti lumi de luna, no xe da dispezzarse.“ Time se rješava pitanje kada je Vladan Desnica pisao novelu koju na koncu nije poslao za podlistak „Priča Politike“. OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

¹¹ Prvu pjesmu ponudio je Matica hrvatskoj u listopadu 1931. godine. Vidjeti: OOVD, kut. Prepiska do 1945. I., Olinko Delorko – Vladanu Desnici, Zagreb, [?] listopada 1931.

¹² Vidjeti: Drago ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 181–234.

¹³ Vidjeti poglavlje „Desničin povratak Croceu uoči Drugoga svjetskog rata“ ovog priloga.

¹⁴ Detaljnije u: Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 229–230; vidjeti također: Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2., Zagreb 2013., 529–555. Vidjeti str. 532–534.

¹⁵ Hrvatski prijevod Descatesove *Rasprave o metodí* objavila je Matica hrvatska 1951. (prijevod Nike Berusa), a Campanellina *Grada sunca Zora* 1953. (prijevod Ante Šepića). Za Desničinu intelektualnu historiju intrigantno je da je prevodio istovremeno Descartesu i Campanellu! Croceova „Uvodna poglavlja u „Povijest Evrope u XIX. vijeku“ u Desničinu prijevodu objavljeni su nakon njegove smrti u: Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija* (izbor u

Desničini podaci o prijevodima, o naslovima koje je prevodio, a koje je najvjerojatnije sam birao, svjedoče da ga nisu zanimale samo „umjetničke istine“, kako se običavao izraziti. Descartesovo poimanje istine s jedne strane te Campanellino poimanje s druge strane bili su međusobno vrlo različiti i daleko od Desničina shvaćanja pojma istine. Croceovo shvaćanje povijesnosti pojma istine također se razlikovalo od Silvina, a Desnica ih je, prema vlastitom iskazu, obojicu prevodio. Posvećujući se traganjima za „umjetničkom istinom“, očigledno nije osporavao humanistički, bolje rečeno civilizacijski smisao drugih istina:

(...) umjetnost nije način spoznavanja onoga što se spoznaje logičnim putem. To je intuitivna spoznaja i njena je domena potpuno druga. (...) Kao što se u umjetnosti ne traži da demonstrira geografske i druge istine, tako se isto ne traži da ona donosi neke naučne, sociološke ili historijske istine. To se ne saznaje putem umjetnosti, niti se te istine ispoljavaju i usvajaju intuitivnom spoznajom i saopćavaju umjetničkim, estetskim načinom.¹⁶

Ovaj rad polazi od pretpostavke da je Desnica kasnih 1930-ih godina, tragajući za svojim putevima prema umjetničkim istinama, itekako držao važnim shvatiti režim drugih istina čovjeka o sebi, drugima, svijetu, prirodi itd. S time je u vezi i pretpostavka da je za njega razumijevanje drugih ljudskih istina bilo nužan preduvjet traganja za umjetničkom istinom o istim tim ljudima. Iskustva političkih i kulturnih konflikata koja je stekao uređujući *MSD*, a koja su ga osobno tangirala sve do 1941. godine pa i mnogo duže, radikalizirala su takvo njegovo opredjeljenje.¹⁷ U vremenu koje je lapidarno simbolizirala njegova predratna pjesma „Kišobrani (Ošamućeni građani u predvečerje drugog svjetskog rata)“, Vladan Desnica bio je dezangžirani intelektualac, umjetnik agonije građanskog svijeta: „taji se svak pred samim sobom / i smrću duše tijelo brani“.¹⁸

prijevod Vladan Desnica), Zagreb 2004., 129–279. Upoznavši Desničin izbor i prijevod Croceovih *Eseja iz estetike*, Bogdan Radica ga je podržao u namjeri da prevede i Croceovu *Storia d'Europa nel sec. XIX*. Vidjeti Prilog II. Čitajući pismo Bogdana Radice Vladanu Desnici, teško je razumjeti motive koji su Radicu godinama kasnije, u političkoj emigraciji, naveli da o „Desnicama“ napiše: „Porast oportunitizma u gradu pripisivao se i priljevu u Split hrvatske zadrarske, riječke, tršćanske i istarske inteligencije, koja je uslijed svojeg protu-talijanskog nacionalizma odbijala svako približavanje izrazito hrvatskim akcijama. Ona je gledala sumnjičavo na sve, što je dolazilo iz Zagreba, povezivala se sa srpskim generalima i pukovnicima iz komande mjesta, klanjala se raznim Desnicama, predstavnicima svetosavskog radikalizma, i protivu njih se kod starih Splitskana pojavljivala duboka mržnja“. Vidjeti: Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 42. To je sve o svim Desnicama, uključujući i Vladanu Desnicu, što se može pročitati kod Bogdana Radice.

¹⁶ „Razgovor na Književnom petku 26. 10. 1956.“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 174. Istom je prilikom sažeo svoje poimanje umjetničke istine: „U umjetnosti je istina autentični, nepatvoreni iskreni izraz umjetnikove unutrašnjosti. Ma koliko on objektivnih neistina sadrži, to je po mom mišljenju umjetnička istina. Sve što je u protivnosti s tim nije umjetnička istina.“ Vidjeti također: Drago ROKSANDIĆ, „O Vladanu Desnici i 'Desničinih susretima'“, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago ROKSANDIĆ i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 255–282. Citat na str. 261.

¹⁷ Od „Jedne izjave iz Sjeverne Dalmacije“ (tj. kninske „Usječenjske deklaracije“), objavljene u splitskom *Novom dobu* 15. rujna 1934. godine, i proširanog „Odgovora na 'Jednu izjavu iz Sjeverne Dalmacije'“ Uredništva *Glasa Privredno-kulturne Maticе za Sjevernu Dalmaciju* (tj. *Plave knjige*), tiskanog u Beogradu u prosincu iste godine, pa do zbornika *Severna Dalmacija nekad i sad*, objavljenog u Beogradu 1939. godine, sukob je bio različitim intenzitetima, ali nije jenjavao. Vidjeti: D. ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*“, 181–234. U daljnjem tekstu umjesto punog naziva *Magazin Sjeverne Dalmacije* koristit će se kratica *MSD*.

¹⁸ Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974., 244. Stihovi iz naslova priloga „Kud koje žure brzi kraci / a svi vode u bespuće“ preuzeti su iz ove pjesme.

MAGAZIN KAO POLUOTVORENI PROZOR U SVIJET ZNAJSTVENIKA

Koliko god iskustvo s *MSD*-om za Vladana u štoćemu bilo neugodno, toliko ostaci njegove sačuvane uredničke prepiske svjedoče da su ga neki suradnici koje osobno nije poznavao uistinu cijenili. Bilo je i onih koji su željeli pobliže se upoznati i razgovarati s njime. Nisu to bili akademski marginalci. Nikolaus van der Wijk (1880. – 1941.), vodeći nizozemski slavist svog vremena, istraživao je u manastiru Krki i, na Desničinu molbu, u *MSD*-u objavio stručni izvještaj o tome. Kasnije su njih dvojica razmijenila nekoliko poruka jer je van der Wijk doslovno bdio nad egzaktnošću crkvenostaroslavenskih citata u svom radu. U posljednjoj sačuvanoj iz srpnja 1935. van der Wijk mu je najavio svoj posjet Puli iduće godine i izrazio želju da ga nekom sljedećom prilikom posjeti.¹⁹

Ako je van der Wijkova reakcija i mogla biti kurtoazne naravi, interes Gerhardta Gesemanna (1888. – 1948.), jednog od vodećih međuratnih slavista u svijetu, poznatog već nakon kritičkog izdanja Erlangenskog rukopisa (1925.), bio je dublje motiviran:

Vrlo poštovani gospodine kolega, danas sam primio II. (...) knjigu „Magazina“. Mnogo sam naučio. Nova je knjiga lepa i korisna. Doneću referat, a o mislima u članku od Rimondo-a govoriću nešto opširnije. U proleće ću Vas sigurno posetiti. / Srdačno Vaš odani / Gerh[hart] Geseman²⁰

Sl. 1. Sveučilišna knjižnica u Leidenu drži i danas *Magazin Sjeverne Dalmacije*

¹⁹ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Nikolaus van der Wijk – Vladanu Desnici, Leiden, 24. srpnja 1935.

²⁰ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Gerhardt Gesemann – Vladanu Desnici, Prag, 14. studenog 1935. (ćir.).

Iz slavističkog se svijeta s nešto oklijevanja javio i Umberto Urbani, i to kako da mu se zahvali na *MSD*-u tako i da ga obavijesti da će u Zadru „domala izaći II sv[ezak]“ njegovih „Jug[oslavenskih] pisaca“.²¹ Zasad nema podataka o tome jesu li se van der Wijck ili Gesemann kasnije doista i sreli s Desnicom, je li Gesemann pisao o *MSD*-u i dalmatinizmu, ali su takve reakcije, naročito kada su dolazile sa strane, morale izazivati barem trenutačne zadovoljštine kod urednika zasićenog neugodnim iskustvima.

MSD je Desnici otvorio i vrata kod Dinka Tomašića (1902. – 1975.), od 1935. predstojnika prve sociološke katedre u Hrvatskoj, Katedre za sociologiju i statistiku Pravnog fakulteta u Zagrebu. Vladanu je sigurno bio poznat kao čovjek koji je polemizirao s Jovanom Cvijićem, ali i s mnogima na hrvatskoj strani te kao čovjek s ljevice Hrvatske seljačke stranke. U razmjerno kratkom vremenu do 1940., kada je emigrirao u SAD, napisao je nekoliko djela koja su danas u temeljima hrvatske sociologije.²² Takav Tomašić privukao je Desničinu pozornost pa mu je poslao oba sveska *MSD*-a. Sačuvane su dvije Tomašićeve poruke Desnici, koje svjedoče o Desničinu eksplicitnom interesu za sociologiju kao znanost te Tomašićeve studije, ali i o Tomašićevu interesu za Desnicu:

Poslao sam Vam jedan primjerak „Pleme i plemenska kultura“, više nisam mogao, a članak o „Predmetu i metodi sociologije“ nisam u opće dao da se odštampaju separati. Zahvaljujem na interesiranju koje pokazujete za moje radove. Nadam se da će mi biti moguće doći u Dalmaciju ovo ljeto i da ću Vas vidjeti.²³

Slično je reagirao i Nikola Banašević (1895. – 1992.) sa skopskoga Filozofskog fakulteta, jedan od nekoliko vodećih srpskih romanista i slavista tog doba, s očitim uvažavanjem sadržaja primljenih svezaka:

Najlepše Vam zahvaljujem na poslatim sveskama „Magazina Sjeverne Dalmacije“, za koji sam se odmah ubedio da sadrže puno dobrih stvari. Žalim samo što Vam ne mogu poslati svoju knjigu o M[arku] Kraljeviću, jer sam razdao sve svoje primerke. Poradiću kod Skopskog Naučnog Društva, koje je izdalo knjigu, da Vam pošlje nju i koju drugu svoju publikaciju u zamenu.²⁴

Ozbiljno su ga shvatili i u Zgodovinskom društvu iz Maribora. Njihov *Časopis za zgodovino in narodopisje* – koji je počeo izlaziti 1904., a izlazi i danas – od početka se razvijao i kao glasilo za regionalne studije. Stoga je pojava *MSD*-a u Mariboru bila dočekana ne samo s razumijevanjem, nego i kao pojava potencijalno partnerske publikacije te je odmah bila predložena redovita razmjena izdanja.²⁵

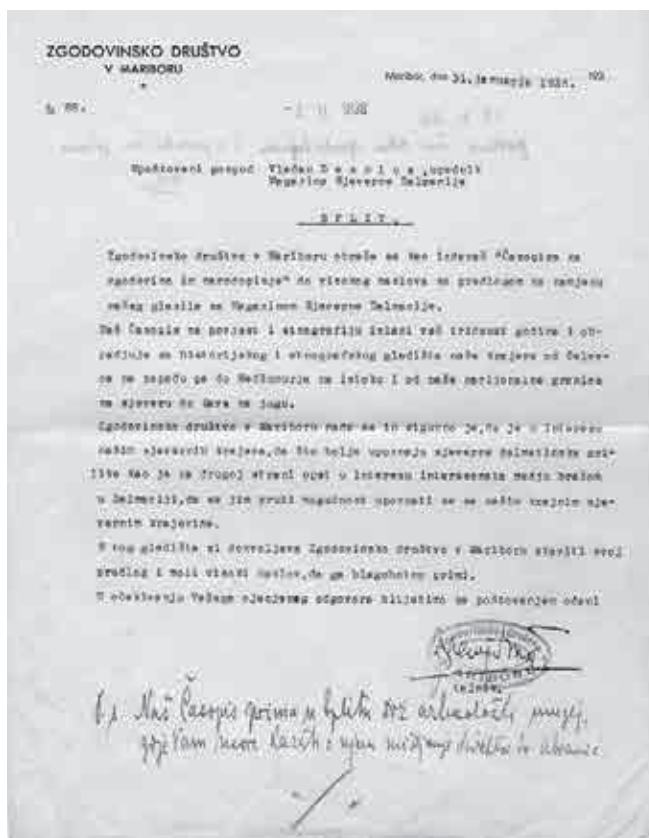
²¹ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Umberto Urbani – Vladanu Desnici, Trst, 15. rujna 1935. Urbani je 1935. objavio dvije jugoslavističke knjige, jednu publicističke, a drugu slavističke naravi: *La Jugoslavia e i suoi banati* (Trieste, 1935.) i *Scrittori Jugoslavi*, sv. 2 (Zara, 1935.).

²² Vidjeti: „Tomašić, Dinko“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61676>)

²³ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Dinko Tomašić – Vladanu Desnici, Zagreb, 20. ožujka 1936.

²⁴ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Nikola Banašević – Vladanu Desnici, Skopje, 10. ožujka 1936. (ćir.).

²⁵ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Zgodovinsko društvo v Mariboru – Vladanu Desnici, Maribor, 31. siječnja 1936. Desničine bilješke na margini: „2. II. 1936“ i „poslao im oba godišnjaka i uzvratio na pismo. VD“.

Sl. 2. Zgodovinsko društvo v Mariboru predlaže suradnju *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1935.

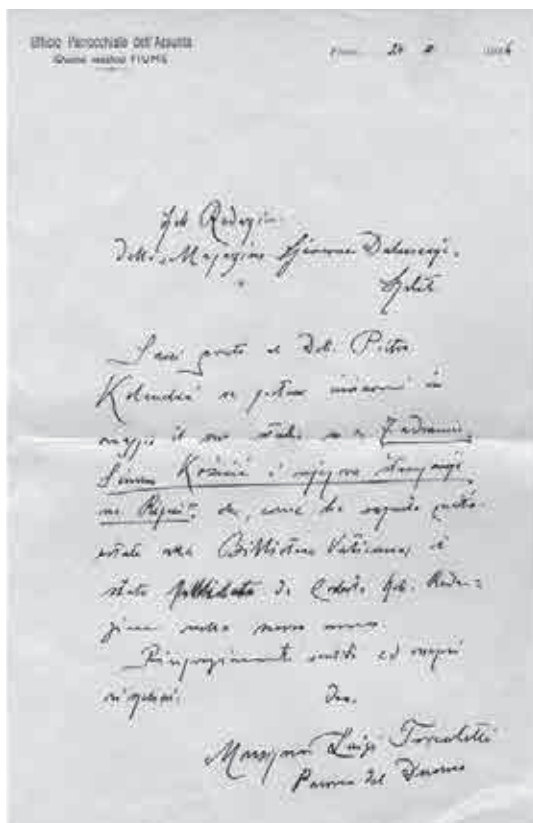
Slično takvo entuzijastično pismo stiglo je i iz redakcije cetinjskih *Zapisa*.²⁶ Bili su to dokazi da je u Kraljevini Jugoslaviji, takvoj kakva je bila, postojala potreba za regionalnim glasilima, otvorenima i tradiciji i modernosti te da ni *MSD* ipak nije bio shvaćen samo kao refleks instrumentaliziranoga subregionalnog provincijalizma. Iako takve reakcije nisu mogle utjecati na Vladanovu neopozivu odluku o prestanku izlaženja časopisa, mogao ih je nesumnjivo doživjeti kao osobnu uredničku, ali i stvaralačku zadovoljštinu.²⁷

Interes za *MSD* i posebno za pojedine članke u njemu nije nestao sve do pred rat 1941. Riječki župnik monsignor Luigi Torcoletti uložio je 1936. godine nemali napor da dobije *MSD* iz 1935., očito potaknut saznanjem da je u njemu objavljen članak „Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Rijeci“.²⁸

²⁶ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Zapis: časopis za nauku i književnost, Cetinje – Uredništvu Magazina Sjeverne Dalmacije, Cetinje, 5. svibnja 1936. (ćir.).

²⁷ *MSD* je Vladana Desnicu učinio poznatim u segmentima različitih stručnih krugova, pa i čovjekom od povjerenja, čovjekom kome se, primjerice, moglo poslati na čitanje vlastite, unikatne primjerke nekih publikacija. Tako mu je Petar Mitropan, urednik *Južnog pregleda* iz Skopja, slao na posudbu svoj separat neke studije Pere Slijepčevića, ranije objavljene u ovom časopisu. Vidjeti: OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Petar Mitropan – Vladanu Desnici, Skopje, 16. lipnja 1936. (ćir.).

²⁸ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Monsignor Luigi Torcoletti – Uredništvu Magazina Sjeverne Dalmacije, Rijeka, 24. studenog 1936. Vidjeti: „Adrianska mora sirena: digitalna zbirka knjiga o hrvatskoj obali Jadrana“ (<http://digitalna.nsk.hr/?object=linked&c2o=544737>).

Sl. 3. Riječki župnik Luigi Torcoletti piše *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1935.

P[ošt]o[vani] Gospodine!

Najljepša Vam hvala na poslanim obavijestima. Glavno mi je bilo znati, na kojim je stranicama štampan dotični članak u „Magazinu sjeverne Dalmacije“, jer mi je broj „Glasa“ poslao g[ospodin] odvjetnik iz Obrovca.

Od srca zahvaljujem na usluzi i jednako pozdravljam, odani

Dr. O. Ante Crnica³⁰

Naime, jedini tekst koji je bio objavljen i u *Glasi* i u *MSD*-u bio je spomenuti Desničin esej „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“. Fra Crnica se prethodno bio obratio Bošku Desnici („odvjetnik iz Obrovca“), koji ga je uputio na Vladana.

Koliko god ovih nekoliko primjera recepcije *MSD*-a bilo nedovoljno za bilo kakvo uopćavanje, oni su pouzdano svjedočanstvo da je kapilarna cirkulacija časopisa postojala i da je *MSD* bio prepoznat i kao regionalna revija i kao publikacija koja „sadrži puno dobrih stvari“ (N. Banašević), i za koju se moglo reći – nakon čitanja sadržaja obaju svezaka: „Mnogo sam naučio“ (Gesemann).

²⁹ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Krešimir P. Polić – Vladanu U. Desnici, Split, 24. siječnja 1937. (ćir.).

³⁰ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Dr. O. Ante Crnica – Vladanu Desnici, Makarska, 12. ožujka 1937.

Splitski „pešadiski kapetan II klase“ Krešimir P. Polić javio mu se 27. siječnja 1937. s molbom da mu posudi *MSD* 1935. zbog članka o malariji u sjevernoj Dalmaciji, koji mu je službeno bio neophodno potreban:

U jednoj od tih revija izašao je jednom članak u kojem se opširno govori o malaričnom problemu u severnoj Dalmaciji.

I ta revija mi je jako potrebna, jer radimo jedan elaborat po ovom pitanju, pa bi taj članak mogli lepo da iskoristimo. Ili tačnije, bez njega ne bi mogli ništa uraditi.

Ovu reviju bih bio slobodan zadržati do konca meseca. U koliko je Vama ona potrebna, ja bi članak odmah prepisao, pa Vam je još u toku sutrašnjeg dana povratio.²⁹

Posljednje takvo sačuvano pismo stiglo je od dr. O. Ante Crnice (1898. – 1969.), profesora kanonskog prava na makarskoj bogosloviji, koji je bio u maloj potrazi, izgleda, za esejom Vladana Desnice o Dositeju Obradoviću:

Koliko god mu sva spomenuta priznanja i interesi za *MSD* mogli predstavljati zadovoljštine, teško da je mogao ostati ravnodušan prema kratko i jasno postavljenom pitanju Jakova Gotovca, s kojim se – sudeći prema tonu kompozitorova pisma – dobro poznao (vjerojatno već iz Šibenika, u Vladanovo gimnazijsko doba), a koji mu je uz vijest da mu je dogovorio dragocjenu suradnju muzikologa Dragana Plamenca u *MSD*-u 1935., pripomenuo:

Veseli me da je pokrenut od Vas ovaj književni „magazin“, ali ne razumijem zašto samo za sjevernu Dalmaciju? Zar nismo mi „mediteranci“ i ovako premaleni da bi se još dijelili u sjeverne, južne, pak čak i u – srednje?!³¹

Desnica je već tada bio došao na glas kao jedan od splitskih kroćeanskih „mediteranaca“ pa ga je pitanje i dodatno moglo tangirati jer mu je najvjerojatnije više puta bilo postavljeno, barem u Splitu. Budući da je Gotovac upravo u to vrijeme, s puno samopouzdanja, finalizirao svoju operu *Ero s onoga svijeta*, možda je imao na umu vlastiti ključ za njezino kulturološko mediteranističko dekodiranje.³² Godinama kasnije, Vladan Desnica distancirat će se eksplicitno od regionalno konotirane književnosti: „Dalmacija i Mediteran i mediteransko podneblje su jako uticali na mene. O tom nema govora. I čitav bih ja bio sasvim drukčiji da nisam na tom području odrastao i rođen tu...“³³ Dakako, riječ je o podneblju, a ne o samoj njegovoj književnosti kao „regionalnoj književnosti“, koju je odbijao, čak i ako nije uvijek u tome umio biti dosljedan:

(...) moje tzv. „regionalne“ stvari uzeo sam da pišem u jednoj kasnijoj fazi, po nagovoru i na uvjerenje da „tako treba“, bezmalo da je to „patriotska dužnost“. Sto ćete. Katkad smo naivni. I uprav neobjašnjivo povodljivi.³⁴

S druge strane, sigurno nije bio ravnodušan ni prema pismu Dušana Korolije, brata preminulog Mirka Korolije, kojemu se kao urednik *MSD*-a 1935. odužio ne samo znalački i nadahnuto napisanim esejom nego i objavljivanjem vrlo zahtjevne rekonstrukcije Korolijine nezavršene drame *Zoe Porfirogenita*, *dramski poem I čin*. Znajući da je Vladan Desnica pjesnički vrlo daleko od njegova brata Mirka, Dušan je prepoznao u Desničinu aktu napor da se Mirkov opus spasi od zaborava kao baština subregionalnog, sjevernodalmatinskog podrijetla:

Vašu studiju o Mirku pročitao sam sa zadovoljstvom. Ima u njoj vrlo tačnih opservacija. Istinu o Mirku mogao je najbolje da uoči i istakne jedan drugi Bukovčanac, jer mu je taj najbliži, najrodniji. Nema sumnje Vaša je odlična studija dragocjen prilog za proučavanje Mirkove pjesničke individualnosti, pa će ona, bez sumnje, biti uvažena u književnim krugovima.

³¹ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Jakov Gotovac – Vladanu Desnici, Zagreb, 28. siječnja 1935.

³² „(...) Ero će 'na daske' prvih dana mjeseca maja. – Mogu Vam već sada kazati da sam neobično zadovoljan sa ovim mojim djelom, jer je stilski izjednačeno i 'zdravo' narodsko. Nadam se značajnom uspjehu.“ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Jakov Gotovac – Vladanu Desnici, Zagreb, 28. siječnja 1935.

³³ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 125.

³⁴ Vlatko PAVLETIĆ, „Svako djelo vrijedi tačno onoliko koliko poetskog sadrži u sebi“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 71. Vidjeti i: Drago ROKSANDIĆ, „Književnik, književni opus i mogućnosti historiografskih interpretacija. Pokušaj 'egohistorije' Vladana Desnice“, *Književna republika*, 4/2006., br. 3–4, 13–24. Citat sa str. 19.

Znam koliko ste imali truda oko redigovanja Zoje. Vidio sam i sâm koliko je u rukopisu varijanti. Trebalo je dosta umješnosti i strpljenja da se sve probere i poveže. S moje strane ne mogu nego da Vam od sveg srca zahvalim na Vašem trudu i uopće oko cijele opreme. Iz svega Vašeg nastojanja da se Mirko što dostojnije prikaže u Magazinu izbija Vaša ljubav i poštovanje prema našem sirotom Mirku. (...)

Dobro ste učinili što niste štampali ostale Mirkove pjesme. Nije nikakovo čudo što su one ispod prosječne vrijednosti. Mirko je zadnjih godina bio mnogo bolestan pa se je to moralo da odrazi na njegov rad. Zadnje godine nije mogao ništa da radi.³⁵

Budući da zasad ništa ne znamo o sadržaju Desničine nestale predratne zbirke eseja („propalo za vrijeme rata“), bespredmetno je pretpostavljati je li nakon *MSD*-a napisao i jedan esej posvećen stvaralaštvu bilo kojega drugog sjevernodalmatinskog pisca. Stric Boško ga je češće poticao da piše o Simi Matavulju, kojeg je i Vladan cijenio kao književnika, ali se i o tome može vrlo malo reći:

(...) to sam ti ja rekao čim sam prvi put pročitao Dositeja: u tom je žanru tvoj pravi i veliki dar. Ako hoćeš da me poslušas izradi jedan veliki esej o Matavulju i pošalji ga meni pa ću se ja postarati za dostojan plasman.³⁶

Ova Boškova želja ostala je očito neuslišena. Sve češće ga je književno usmjeravao pravcima kojima se Vladan nerado kretao ili se više nije ni htio kretati. Prividno je paradoksalno da je istovremeno Vladan poticao strica da se vrati svojim historiografskim studijama, žanru u kojem je, prema Vladanovu mišljenju, bio njegov pravi i veliki dar. U tome je bio uspješniji, dijelom i zato što se i on sâm aktivno zanimao za historiografiju u širokom rasponu od regionalne do svjetske, a dijelom i zato što je Boško češće uvažavao Vladanova mišljenja i umio surađivati s njime.

IN PATRIMONIO: ČAĆA UROŠ, BARBA BOŠKO I VLADAN

Time se vraćamo na problematiku o kojoj su s Vladanom Desnicom raspravljali i njegovi suvremenici te koja ne prestaje biti prijeporna u povijesti književnosti. *Proljeća Ivana Galeba* doživljavalo se pa i doživljava kao autobiografski roman.³⁷ Budući da ga je Desnica prema vlastitom iskazu počeo pisati 1936. godine – dakle, u vrijeme koje je u fokusu ovog priloga – bitno je njegovo mišljenje o tom pitanju: „(...) autobiografsko je u onoj mjeri u kojoj je svako naše djelo, makar o marsijancima pisali, autobiografsko. (...) Uvijek uzimamo sebe za model, znate, i uvijek pišemo autobiografski.“³⁸ Ovo stajalište dodatno je

³⁵ OOOV, kut. Prepiska do 1945., I., Dušan Korolija – Vladanu Desnici, Kistanje, 5. kolovoza 1935. (ćir.).

³⁶ OOOV, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 14. studenog 1935.

³⁷ V. PAVLETIĆ, „Svako djelo vrijedi tačno onoliko koliko poetskog sadrži u sebi“, 69; J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 122–123. Problem je i dalje aktualan. Na *Desničinih susretima 2016.* u Beogradu, od 23. do 25. rujna t. g., Luca Vaglio govorit će o temi „Iskustva pseudoautobiografskog romana 20. stoljeća: Italo Svevo i Vladan Desnica.“

³⁸ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 122–123. Jednom prilikom Vladan Desnica je takvu mogućnost interpretacije sam potvrdio: „A ‘Proljeća Ivana Galeba’ jedna je lirsko-psihološko-mediativna proza, skroz subjektivna i intimna, roman jednog krajnjeg individualiste, tipičnog pretstavnik onog tipa

zaoštrio očitujući se o relativnoj važnosti „učitelja“: „Čini mi se da u svakom književnom (poetskom) djelu bar 80 posto njegove *poetske suštine* potiče ili nekako vuče svoj korijen iz djetinjstva.“³⁹ Svrnjivanjem Desničine izjave o učenju od mnogobrojnih „učitelja“ s ovom o djetinjnoj „poetskoj suštini“ svakoga piščeva opusa, temeljno pitanje o piščevoj „personalnosti“ u Desničinu slučaju postaje još složenijim, pa i otvorenijim, tim više što je i njegovo djetinjstvo „doba učitelja“, i to najutjecajnijih, obiteljskih:

Otac mi je bio čovjek velike kulture, ne samo opće nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, odličan stilista i tako. U porodici se uopće to gajilo i čak četiri ili pet generacija unatrag ima tragova da su imali toga crva, toga crva pisanja, da tako kažem. I tako čitava me ta sredina (...) Stric je isto bio vrlo kulturni čovjek sa smislom za literaturu; prevodio je; čak je prevodio nešto Matavulja na talijanski. Literatura, historija, povijest umjetnosti i filozofija, ali u prvom redu literatura, nekako je bilo *in patrimonio* kod mene u obitelji i od najranijih godina sam na to upućen.⁴⁰

Bile su to riječi izrečene 1964., u posljednjim godinama njegova života. Krug se očigledno zatvorio jer su djetinja *poetika* i djetinji *učitelji* tada već bili jedva međusobno razlučivi. Međutim, nakon iskustva s MSD-om, dakle u vrijeme kada je počeo pisati *Proljeća Ivana Galeba*, 1935./1936., odnos prema ocu i stricu, Čači i Barbi, Urošu i Bošku bio je uvelike drugačiji.⁴¹

Kada je o ocu riječ, kriza međusobnog povjerenja potječe iz vremena kada je nakon završene šibenske gimnazije 1924. godine – tj. izmještene zadarske hrvatske gimnazije – trebalo donijeti odluku o izboru i mjestu sveučilišnog studija. Sigurno je da studij prava nije bio njegov željeni izbor, već očevo i stričevo, koji su i sami bili pravnici.⁴² Uputno je i gdje je po očevu i stričevu mišljenju trebao studirati.⁴³ Budući da je Kraljevina Srba, Hrvata i Slo-

intelektualca koji pretstavlja posljednji kasni cvet građanske intelektualne klime.“ Vidjeti: M[iodrag] BULATOVIĆ, „Jedan trenutak sa Vladanom Desnicom“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 45.

³⁹ Grozdana OLUJIĆ, „Pjesnik tuge i nade. Razgovor s Vladanom Desnicom“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 53.

⁴⁰ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 124; Drago ROKSANDIĆ, „Boško Desnica – Vladanu Desnici. Izbor pisama iz Osobne ostavštine (1933. – 1938.) Vladana Desnice“, u: *Ljetopis Dvijejiljadepetnaeste godine*, Zagreb 2015., 374.

⁴¹ U sačuvanoj obiteljskoj prepisci Vladana Desnice otac Uroš uvijek je „Čača“, a stric Boško „Barba“. Ništa se nije promijenilo ni kada je Vladan ušao u četvrto desetljeće svog života pa ćemo se i u ovom prilogu, gdje god to bude smisljeno, koristiti tim imenima kojima su se međusobno oslovljavali. Inače, Uroša je jedino Vladanova supruga, Ksenija rođ. Carić, Hvaranka, u pismima oslovljavala „pape“.

⁴² „Desnica u svom dečaćkom dobu, satima je slušao probe šibenske filharmonije. Godinama je pevao i školovao svoj glas, tenor, u Šibeniku, Zagrebu i Parizu. Muzika ga je tako neodoljivo privlačila da joj se hteo potpuno predati.“ Vidjeti: „Između muzike i literature. Razgovor s književnikom Vladanom Desnicom“ (razgovor vodila: Ivanka Bešević), *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 81. Vidjeti također: „Iako je želio studirati književnost ili povijest umjetnosti, a nije mu bila strana ni daleka pomisao i o studiju muzike, ipak se priklonio mišljenju oca da je bolje izabrati sigurniji profesionalni kruh. (...) U studentsko vrijeme i u Zagrebu i u Parizu često je posjećivao likovne izložbe, muzičke i kazališne predstave. (...) U studentskom periodu (1927) nastaje kompozicija za violinu i klavir *Capriccio*.“ Detaljnije u: D. MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, 224.

⁴³ Stric mu je u studijskim godinama, vjerojatno na samom početku, uputio pismo indikativna sadržaja: „Dragi Vlode! Kad si već tu, nemoj nikako propustiti da pregledaš Kukuljevićevu zbirku starih drvo i bakroreza. Ona se nalazi ili u Akademiji ili u Muzeju. Siguran sam da u njoj ima bakroreznih portret Don S[tipana] Šurića (publikovao ga je, pred mnogo godina, Dom i Svijet) pa je lako da nađeš i štogod za nas važnije. Ako ti nije teško, potraži profesora Većeslava Heneberga (bavi se gradinama, bio je u Obrovcu i ja sam mu bio pri ruci), on je negdje na Muzeju ili Akademiji, pa ga zamoli da ti pomogne. Anzi, mogao bi mu ovom prilikom spomenuti, da ti preda ono nekoliko slika snimljenih sa olovnih crteža Obrovca, što sam mu posudio i što mi još nije vratio.“ Pismo je inače bilo upućeno na adresu: „Mr. stud. jur. Vladan Desnica / Zagreb / Sveučilište“.

venaca u to doba bila europski školski primjer centralizirane države, logično bi bilo da je studij prava upisao u Beogradu, gdje se pravna kultura normirala i verificirala, i to s velikim udjelom profesora s beogradskoga Pravnog fakulteta. Ipak je otišao u Zagreb. Možda je upis studija prava u Zagrebu bio njegov uvjet ocu da ga uopće upiše? Kako je u tim godinama Vladan bio u dvojbi hoće li se u životu posvetiti glazbi ili književnosti, razumljivo je što je preferirao otići u Zagreb, gdje je muzička kultura u to doba bila na višoj razini nego u ratom teško pogođenom Beogradu.⁴⁴ Na Sveučilištu u Zagrebu nije stekao doktorat, što mu je otac – koji je imao doktorat prava sa Sveučilišta u Beču – sigurno barem intimno zamjerio jer ionako nije imao nikoga tko bi ga mogao zamijeniti u njegovu odvjetničkom uredu u Splitu. Ne stekavši doktorat prava, Vladanove su karijerne perspektive u ishodištu bile ograničenije.

Kriza međusobnog povjerenja između sina i oca ponovno je bila neizbježna nakon neuspjeha s MSD-om, tim većeg što se Vladan ponekad mogao osjetiti svojevrsnom sporednom žrtvom političkog sukoba između svog oca i vladike Irineja Đorđevića.⁴⁵ Svoj vrhunac ona je dosegla u ljeto 1935. godine, dakle u vrijeme izlaska iz tiska MSD-a 1935. Tada je Vladan Bošku otvoreno napisao da svoj „životni put“ smatra promašenim. Ovaj ga je savršeno razumio i ohrabrio najviše što je mogao:

Što se tiče tvog nezadovoljstva radi promašenog životnog puta, mogu da ti kažem da se kod tebe ponavlja moj slučaj: i mene je za deset godina grizlo i trovalo nezadovoljstvo i ja sam isto kao i ti krivio i optuživao svoga ćaću. Razlika je samo u tome što ti to činiš sa nešto više prava nego ja, jer su tvoje sposobnosti daleko veće i daleko jače prononsirane nego što su bile moje. Ipak vjeruj che un giorno ti te ricrederà, come che mi me son ricredudo. Prije svega grješiš kad misliš da ti je ta struka zapreka i da radi nje nećeš moći da u punom opsegu valoriziraš mogućnosti koje osjećaš u sebi. Nije istina! Ti si i pored prava i pored ureda i pored Celigoja dao već dosada ne „mizerne člančice“ već duboke i prvorazredne stvari. Uvjeren sam da bolje ne bi dao ni da si mjesto Benjmog (*sic!*) agrara, rješavao pitanja komparativne književnosti pred jednom acilom (*sic!*) kretena i balavaca. Ovako si ti osposobljen za sve i ako nastane potreba (kao što neminovno hoće „quando cresce famiglia“) za većom zaradom ti ćeš zakoračiti u unosnu advokaturu, koja mene nije obogatila jer nisam za nju sposoban a ćaću jer je nezaslužno i neoprostivo na nju pljunuo, ali koja tebi otvara široke mogućnosti uspjeha i zarade jer si i pored tvog koprcanja za nju stvoren. Da ja imam la tua testa quadra vidio bi renomeje i banica! Nemoj dakle da se grižeš, doći će dan kad ćeš baš radi ovog zapaliti lumin ćaćinoj duši, ko što ga i ja danas palim onoj moga ćaće.⁴⁶

Vladan je već sljedeće godine, stavivši na stranu „Životni put Jandrije Kutlače“, počeo pisati, kao što smo podsjetili, *Proljeća Ivana Galeba*.⁴⁷ Ipak, što se više udaljavao od tema MSD-a i krizne 1935., to je imao više razumijevanja za sve starijeg, sve bolesnijeg i sve ne-

⁴⁴ Vidjeti: Josip ANDREIS – Dragotin CVETKO – Stana ĐURIĆ-KLAJN, *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb 1962., 196–252 i 684–700.

⁴⁵ Vidjeti bilj. 17.

⁴⁶ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Karin [kolovoz 1935.].

⁴⁷ Drago ROKSANDIĆ, „...Pisac uvijek ima upravo onoliku slobodu stvaranja koliku sam sebi dozvoli...“ Civilna kultura Vladana Desnice poslije 1945. godine“, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 24–25. Vidjeti i: Drago ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica, intelektualac danas“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 197–209.

Sl. 4. Ostarjeli i oboljeli Uroš Desnica sa suprugom Fanny i kćerkom Natašom pred Kulom u Islamu Grčkom kasnih 1930-ih

zadovoljnijeg oca, tim većeg što politički (auto)marginalizirani otac ionako više nije mogao biti utjecajni politički akter.⁴⁸

Njegovo zdravlje naglo se pogoršalo u proljeće 1937. godine, o čemu svjedoči i Uroševo pismo svome dugogodišnjem prijatelju i obiteljskom liječniku dr. Boži Peričiću:

Dragi Doktore! Javljam Vam da je po mišljenju ovdašnjih liječnika moje srce potpuno regenerirano i šećer u krvi sveden na normalu i da sad, kako oni kažu, sva vještina je u tome da se pametno živi kako bi se ovo stanje održalo.

Sve će Vam detaljno pisati Dr Grossman[n].

Ali na žalost zadesila me je druga nezgoda koja je možda manje opasna ali za mene mnogo zanovetnija i bolnija, tojest bol i nemoć u lijevom koljenu koja već traje 15 dana tako da uvijek ležim i ne mogu da se maknem. Pošto su mi uzeli nekoliko Rönt[gen] snimaka i nijesu našli ništa to su zaključili da se radi o upali pokosnice.

Zato nema smisla da više ležim ovd[j]e pa sam odlučio da se povratim kući i gdje ću stići u Nedelju večer u 8 sati. Ali kako nemogu da se maknem to će me iz Sanatorija prenijeti u vagon a u Splitu iz vagona do kuće kočijom.

Nastaje pitanje kako ću se iz kočije popeti do stana, pa Vas zato molim da mi Vi nađete dva bolničara koja će me dočekati pred kućom da me nekako iznesu do drugoga kata da tako bude dovršen prvi dio ove Odiseje.

⁴⁸ Vladanu, koji je živio s ocem, nije moglo promaknuti ono što je Barba vidio iz Obrovca. Ovdje je nevažan povod koji ga je potaknuo da kaže: „On [Uroš] ima i znanja i sposobnosti i kulture i stila da može da stupi u to društvo, ali je za prvog čaću važnije pitanje islamske sluškinje, Krste, Vase Uzelca i t.d. neg svi oni momenti koje ti ističeš. Nek se primi on, a moja svesrdna i anonimna pomoć u pitanjima i d[il]jelovima za koje sam kadar tu je ora e sempre a isto tako i tvoja, koja više znači od moje.“ OOOD, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 13. prosinca 1934.

Pozdrav Vama i Vašima od moje žene. Vas prijateljski pozdravljam i želim što pr[ij]e vidjeti.
Dr Desnica⁴⁹

Kada mu je zdravlje ovako naglo oslabjelo, Vladan i Boško pomislili su na najgore i istovremeno otkrili jedan drugom koliko im obojici Uroš znači. Boškovo je pismo snažno svjedočanstvo s time u vezi:

Dragi Vladane! Tvoje i ćaćino pismo prenerazilo me i turilo u drugi red sve moje nevolje. To je za mene udarac po tjemenu kakvog ne pamtim, jer ni ti niti iko ne može da zna što Uroš za mene znači. Kad mi je umrla majka on je meni postao majka a kad mi je umro otac i otac i majka. U prvom impulsu bio sam riješio da dogjem tamo sa prvim vlakom, ali me Pasini i Zorka odvrćaju jer da bi se mogao uzbuditi. Bio sam odlučio, poslije vaših pisama, vratiti se sutra u Obrovac – ali sad sam odlučio ostati. Da te ja ne zovem na telefon, što bi isto moglo da ga alarmira jer je telefon kod stola za kojim sjedi, zovi me ti sutra na telefon oko 10 sati. Ja ću biti u bolnici, pa ako se sporazumijemo da dogjem uhvatiću vlak od 10.30. Još bolje je, ako možeš, da me zovneš u 9 ½ jer ko zna hoće li se moći dobiti veza. Ti me zovi sa kakvog drugog telefona da on ne zna i zovi bolnicu.

Zbogom mili moj Vlado

Ljubi te / Barba⁵⁰

Što je otac više postajao vlastita sjena, stric se ustrajnije vraćao svojim mladenačkim povjesničarskim interesima, nastojeći objaviti bar ponešto što će biti trajnije vrijedno, dakako, unutar limitâ u kojima je živio i radio. Vladanovi poticaji i suradnja bili su pritom ponekad i presudni.⁵¹ Prije Prvoga svjetskog rata stric je vrlo mnogo radio u zadarskom arhivu i napravio mnoštvo ispisa i prijepisa dokumenata iz sjevernodalmatinske povijesti od 16. do 18. stoljeća. Nerijetko je i kasnije naručivao (i, dakako, plaćao) prijepise iz zadarskog i mletačkog arhiva.⁵² Čitao je vrlo mnogo, gdje god je stigao od Zadra do Beča, gdje je i sam studirao pravo. (Ni on nije doktorirao!) Kasnih 1930-ih Vladan ga je silno podržavao i doslovno pomagao da pripremi za objavljivanje u Srpskoj kraljevskoj akademiji voluminoznu, dvosveščanu zbirku dokumenata *Istorija kotarskih uskoka*.⁵³ Bio je to, uostalom, i za njega još jedan iskorak u historiografiju!⁵⁴

⁴⁹ OOVĐ, kut. Uroš Desnica I., Uroš Desnica – Boži Peričiću, 20. svibnja 1937.

⁵⁰ OOVĐ, kut Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, 13. travnja 1937.

⁵¹ Pritom je i sam Boško bio u sve lošijoj kondiciji: „Ja sam ti pred par dana pao sa zidića na livadi, nauznak na kameenje i satrao se nemilo. Propljuča sam krv i ugruvan sam do Boga. Bole me rebra, prsi, legja, ne mogu da dišem ni da kašljem a kad kinem to je za poluditi. A sve to snosim na nogama jer mi trganje otava i udjence ne dopuštaju da ležem. Jarčeva života i sudbine!“ OOVĐ, kut Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, [Obrovac], „pod konac 1938“.

⁵² U tom je smislu instruktivan „Predgovor“ u: Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 1: 1646 – 1684, Beograd 1950., 5–6 (ćir.).

⁵³ Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 1: 1646 – 1684, Beograd 1950. (ćir.); sv. 2: 1684 – 1749, Beograd 1951. (ćir.).

⁵⁴ Izgleda da je ponekad bio historiografski pretenciozniji nego što je Boško mogao prihvatiti pa se u sačuvanoj prepisci mogu pronaći i tonovi koji inače odudaraju od ugođaja i stila stričevih pisama: „(...) Nikola iz Levanta nije [se] povratio i da je umro prije oca dakle između februara 1686 i augusta 1867. Ti si dakle slabo pročitao godinu na alberu i otuda je nastala tvoja, po mene uvrjednija i ponizujuća sumnja, u njegovu tačnost. Kad položiš ispit, vrati se preko Venecije, a ja ću dati akreditive na ljude, koji će ti pomoći da ovo, kao i mnoga druga još neobjašnjena pitanja, izvedeš na čistac.“ Vidjeti: OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 28. ožujka 1935. Napominjemo da je sačuvan samo ulomak ovog pisma. „Vladan Desnica i *Istorija kotarskih uskoka* Boška Desnice“ bit će predmet našeg priopćenja na *Desničinih susretima 2016*.

Nakon što se oženio (1934.) i zaključio svoju uredničku avanturu u MSD-u (1935.) te započeo, pored ostalog, pisati *Povrata Ivana Galeba* (1936.), Vladan Desnica se književno sve više udaljavao od mnogo toga što je naslijedio *in patrimonio* od oca i strica. Istovremeno se sve više brinuo kako za vlastitu obitelj tako i za onemoćale roditelje, posebno oca, a donekle i za strica. Posebno su ga intrigirale stričeve historiografske preokupacije u vezi s ranonovjekovnom poviješću dalmatinskog Sjevera, tim više što je stric desetljećima prikupljao izvorno arhivsko gradivo prije svega u Zadru i Veneciji. Dokumentarna demitologizacija ravnokotarske uskočke povijesti, oslobađanje od balasta dinarske (pseudo)romantičarske heroike bila je i za njega jedna od bitnih pretpostavki za vlastito umjetničko sazrijevanje, za književno suočavanje sa svojim vremenom.

Krećući se u širokim rasponima od prevođenja Croceovih i Silvinih historiografskih radova do aktivnog asistiranja Bošku u pripremi njegovih radova za objavljivanje, i sve to na marginama vlastitog književnog rada i studija iz estetike, Vladan nije bio gluh i slijep pred kapilarnim rastakanjem društva s kojim je osobno bio identificiran i spram kojeg se istovremeno osjećao trajno distanciranim, kao i promjenama u svijetu koje čovjeku poput njega nisu davale nade. Europsko „vrijeme netrpeljivih“ kasnih 1930-ih godina nije ga poticalo da i sam postane javno angažiran za vlastito poimanje ljudskih vrijednosti. Umjetničke istine tim su više bile jedine u kojima je mogao nalaziti smisao vlastitog života. U takvim raspoloženjima pisao je *Proljeća Ivana Galeba*, ali varirao i druge književne vrste, među kojima i pjesničke, izražavajući stihovima – pored ostalog – vlastiti osjećaj bespomoćnosti i krhkosti ljudske egzistencije uoči početka još jednoga, Drugog svjetskog rata i na tlu Jugoslavije, kao što je to vidljivo u stihovima u naslovu ovog priloga:

Kud koje žure brzi kraci
a vode svi u bespuće (...)⁵⁵

Ipak se nikada ne smije previdjeti da je Vladan Desnica u ovim svojim godinama bio čovjek svjestan svoje kreativne literarne energije i da je vrlo mnogo pisao. Budući da malo znamo o sadržaju izgubljene knjige poezije, vrlo malo o izgubljenoj knjizi novela i, praktički, ništa o izgubljenoj knjizi eseja i kritika, osjećaj bespomoćnosti – ako je to primjeren izraz – očigledno nije bio i osjećaj apatije, dezorijentiranosti.

„POVLAČENJE U NAŠE KULE OD BJELOKOSTI“

Unatoč tome što je Boško u to vrijeme predbacivao Urošu političku autoizolaciju u Kuli u Islamu Grčkom sve dok nije obolio, u previranjima u Jugoslaviji uoči izbora 1935. godine dijelio je njegovu suzdržanost prema daljnjem eksponiranju u Jugoslavenskoj narodnoj stranci.⁵⁶ Poslije svega što se zbilo u odnosima između Uroša i vladike Irineja nakon vladi-

⁵⁵ Vidjeti bilj. 18.

⁵⁶ “Disputes results marred the May 1935 election. Open balloting gave the Jevtić list a revised 60.6 percent and Maček’s Opposition Bloc, 37.4 percent. With support from Croatian Serbs and Bosnian Muslims, the Maček list won eight of every thirteen votes in Croatia and the western districts of Bosnia-Herzegovina. Although winning 303 of

čina dolaska u Dalmaciju, nijedan od njih dvojice uoči najavljenih izbora nije osobno smio nastaviti s konfliktima jer to ne bi prošlo bez sankcija iz njihovih beogradskih središnjica. Mnogo je važnije što to Uroš, za razliku od vladike, više nije ni želio, sve slabije motiviran za bavljenje politikom u godinama nakon 1929. godine. Boško mu je pritom sekundirao:

La pace di Belgrado protumačena prema zadnjem ćaćinom pismu episkopu ima za nas dobru stranu da nam omogućava dostojanstven izlazak iz toga paštica i povlačenje u naše kule od bjelokosti. Sad će izborna borba zamijeniti dosadašnju – a tu nek vodi onaj koga se tiče. Mi, Desnice, imamo drugih briga, drugih dužnosti i drugih ideala. Zatvorićemo u sebe osjećaj poniženja i uvrijede i čekati mirno priliku za osvetu.⁵⁷

Što su se izbori više približavali, Boško je sve više gubio smisao za proklamiranu obiteljsku *spendid isolation*. Bilo mu je teže u tom ustrajati jer je živio u Obrovcu, gdje se svakodnevno ponešto događalo, što ga je izravno tangiralo. Njemu su poseban problem bili ostrašćeni protivnici iz Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju, koji su radili sve ono što vladika nije smio učiniti. Barba Boško je Vladanu pisao o zbivanjima kao da Udružene opozicije u Obrovcu nije ni bilo. Budući da ovi izbori nisu lokalnohistorijski istraženi, otvoreno je pitanje što su sve radili, odnosno nisu radili Uroš i Boško Desnica, Sergije Urukalo, Lazar Matić, Pavle Zelić i drugi u Sjevernoj Dalmaciji.

Od ožujka do svibnja 1935. godine barba Boško se učestalije javljao Vladanu s neugodnim vijestima, ali i sve odlučniji da ipak ne bude pasivan u situacijama kada to u Obrovcu nikako ne bi ni smio sebi dopustiti. Između redaka njegovih pisama izbijalo je nezadovoljstvo što se i Uroš ne ponaša drugačije, primjerenije izazovima s protivničke strane, za koju „la pace di Belgrado“ (Beogradski mir) ništa nije značio. Boško je potpuno napustio imaginarne „kule od bjelokosti“ nakon što je stradao okoliš njegove karinske ladanjske kuće u izgradnji: „Juče na noć plemeniti Karinjani počupali su mi sve boriće i polomili stabla posadena oko mjesta na kom gradim kuću. Ne bi čeo griješiti duše, ali bi se zakleo da je u tome, prat de quel malloide semidelinquente.“⁵⁸ Istom prilikom molio je Vladana da mu javi hoće li biti traga otvaranju njegova pisma kada ga primi u Splitu: „Molim te javi je li ti pismo stiglo u nepovrjegenom stanju, jer se na našoj pošti otvaraju sva pisma koja sa bilo kojeg gledišta pobuguju radoznalost izvjesne gospode.“⁵⁹

Dva dana kasnije Boško se javio s novim pitanjima na koja je tražio hitne Uroševe odgovore. Vladan je pritom bio u statusu neke vrste kurira između njih dvojice jer je Uroš, izgleda, inače nerado pisao pisma:

370 seats in the new Skupština, Jevtić still sought to discredit the opposition. When his minions accused Maček of complicity in the king's assassination, that was too clumsy even for General Živković. He and four other ministers, including Finance Minister Stojadinović, resigned in June 1935.” John R. LAMPE, *Yugoslavia as History. Twice there was a country*, Cambridge – New York, 1996., 174.

⁵⁷ OOV, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 1. ožujka 1935. „La pace di Belgrado“ očigledno je metafora za „odozgo“ iznudeni sporazum između njih dvojice postignut u Beogradu uoči izbora 1935. godine. Njegovi su detalji zasad nepoznati. O konfliktima između Uroša Desnice i vladike Irineja Đorđevića u vezi s Privredno-kulturnom Maticom za Sjevernu Dalmaciju vidjeti: D. ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije“, 181–234.

⁵⁸ OOV, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 1. ožujka 1935. O tome je pisao još u jednom pismu: „Naš pitomi narod počupao mi u Karinu sve boriće koje sam zasadio oko kuće i polomio sva odrasla stabla, prenesena iz Grkovca uz veliki trud i trošak. Mislim da sam ti ovo već javio, ali sam toliko ojađen i revoltiran da mi nije dosta.“ OOV, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 12. ožujka 1935.

⁵⁹ Isto.

Govori odma ćaći o ovom: pored sve tregna dei, pop Niko neprekidno rastura plavu knjigu i trapi je svakom ko hoće i ko neće.⁶⁰ Čujem da to isto radi i učitelj Lakić. Ja mislim da bi se mogli tužiti, jer ako je amnestirana krivica, počinjena štampanjem, ta amnestija ne može da djeluje neg pro preterito. Ako oni danas kolportiraju infamantni spis, ma koliko da je krivica štampanja tog spisa ugašena amnestijom, oni isto počinjaju kažnjivo djelo. Trebalo bi ih svakako udariti po prstima. Zamisli da to čini Lakić, kojemu smo ja i ćaća za 5 godina svakog mjeseca iz Zajednice slali po 100 D. a isto toliko Mile, a nesretni Mile Batinica 50. Ovog potonjeg uopće i ne pozdravljam. Govori svakako odma ćaći pa nek prouči stvar i nek me ovlasti. Ako on neće da tuži tužicu ja u svoje ime. Odgovori odma.⁶¹

Ovo je pismo istovremeno i zasad jedino svjedočanstvo da su Desnice tužile autore spominjane *Plave knjige* i uspjele dobiti djelomičnu zadovoljštinu. Naime, sudeći prema ovom izvoru, krivica autorâ bila je sudski sankcionirana, ali su oni nakon toga „amnestirani“. Njzino daljnje „kolportiranje“ – prema Boškovu mišljenju – moralo je stoga biti sudski gonjeno. Očito sumnjajući sve više može li se išta više očekivati od Uroša, Boško je najavio da će ovom prilikom sam podignuti tužbu. Dok se Uroš i dalje sve više povlačio iz aktivne politike, Barba je u kratkom vremenu, naprotiv, postajao politički sve involviraniji. Na rubu zapovjednog načina počeo je davati savjete Urošu što sve treba učiniti:

Treba svakako nastojati, a ja sam to učinio u formi formalnog zahtjeva, da u ovoj izbornoj kampanji Sergije izda letak u kom će tvrditi da je Matić upropastio Zadruge i prošundrao pola miliona zadružnog i državnog novca, a da je njegov zamjenik Zelić Falschspieler. Time će ih ubiti a u procesu ima osim svih onih dokaza iz brošure još i moje svjedočanstvo. Treba da mu to sugerirate i vi. Njegove šanse (tj. šanse Sergija Urukala – D. R.), uostalom, ne stoje tako očajno.⁶²

Istih tih dana Boško je pisao svoje priloge za *MSD* 1935., što je za njega bilo veliko optećenje pored svakodnevnih poslovnih i obiteljskih obaveza pa je i ovaj časopis instinktivno počeo doživljavati kao oruđe u sjevernodalmatinskim političkim obračunima. Zato je u pismima Vladanu toliko i kalkulirao što bi sve tko mogao reći ako bi se u *MSD*-u pojavio ovakav ili onakav prilog. Nema sačuvanog traga da je Vladan prihvaćao implikacije njegova rezoniranja. Međutim, primivši od Vladana esej o Mirku Koroliji, koji je kasnije i objavljen u *MSD*-u 1935., Boško je reagirao euforično:

Primio sam i odma pročitao na dušak napis o Koroliji, pa ga još jednom pročitao pažljivo i korigirao neke sitnice. Stvar je vanredno dobra i uspjeła. Prelazi po vrijednosti najbolje što je u tom žanru kod nas do sad dano. Za mene je iskreno i bez prećerivanja bolja od najboljih Skerličevih eseja. Ti imaš nesumnjiv i neobičan dar za ove stvari i morao bi da intenzivnije radiš na ovoj vrsti. Ono što pišeš o nekoj navezanosti, zgruvanosti, nabačenosti to su sve pretjerana strahovanja brižljiva oca. U stvari toga nema. Ne mora ova vrsta radnja da bude kao školski primjer govora: esordio, dimostrazione, perorazione. Ovo su misli pametne i duboke, refleksije, zapažanja tačna i suptilna kakva je malo ko kadar da daje. Ja likujem i

⁶⁰ *Tregna dei* ili *Landfrieden*: „Pax oder Frieden bedeutete den Schutz der Armen und ihrer Subsistenzmittel gegen die Gewalt des Krieges. Die Kriege wollte den Bauern und den Mönche vor den Folgen der Fehden schützen. Dies war die Bedeutung von *treigna dei*, Landfrieden. Er schützte spezifische Zeiten und Orte.“ Vidjeti: Ivan ILLICH, „Der gemeine Frieden“, *Schlüsseltexte der Friedensforschung/Key texts of peace studies/Textos claves de la Investigación para la Paz* (ur. Wolfgang Dietrich i dr.), Münster – Wien 2006., 15–25.

⁶¹ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 14. ožujka 1935.

⁶² OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 12. ožujka 1935.

ja ti čestitam. *Ovo je (...) porodice Desnica. Nek sad Matičari dadu svoj.*⁶³ Opet ti kažem da sam iskreno oduševljen. Da Mag[azin] ne donese neg ovo imao bi sa čim izaći. (...) Kad se već u Mag[azinu] ima ovakav adut onda prestaje potreba da donosiš stvari iz dnevnih listova pa ih svakako izostavi. Ako bude mršaviji neće za to biti manje dobar.⁶⁴

Barbino „povlačenje u naše kule od bjelokosti“ iz pisma Vladanu od 1. ožujka 1935. završilo je potpunim obratom u pismu od 8. svibnja iste godine. Nije se bio ograničio samo na smišljanje predizbornih trikova, već je, prema vlastitom patetičnom priznanju, postao „vogj, haranger, tribun, rasturač zborova i lupež glasova“ među anemičnim pristalicama integralističke, a ništa manje i klijentelističke Jugoslavenske narodne stranke. Nakon ubojstva kralja Aleksandra I. ona se našla u neodrživom vakuumu. Očito potpuno iscrpljen nije imao snage za bilo što drugo osim za isповijed Vladanu:

Izborna orgija, koja me je za 15 dana bila potpuno apsorbovala, dovršena je, porazom, ali dovršena! Go da un respiron, stresa sam prašinu sa sandala: povratio se alle tranquille apre di pace. Po našoj nesretnoj paladinskoj prirodi ja sam srnuo u bitku sa više elana neg iko a sa manje interesa neg iko. Svi su imali „in uno corde“ jedan šporiki računčić Gjenero, Miljuši, Stole, Aljinović, ljekar, Mile, Sergije, Danilo, Petar, svi, osim mene. Vidio sam Sergja, deprimirana, obeshrabrena, dižorjentana, bez vjere u uspjeh, vidio sam sve ove druge sputane, neuputne, smetene, Milu zabrinuta za svoj položaj i sljedstveno nastojećeg da se ne eksponira i ne zamjeri protivniku, pa sam silom prilika postao vogj, haranger, tribun, rasturač zborova i lupež glasova. Nisam uspio i podlegao sam, ali kao Fransoa I kod Pavije. Imao sam zadovoljstvo da se tri puta sretnem sa Matićem i da vidim kako ne smije da me pogleda, da objeli zuba, kako crveni i kako se krije. Iz Karina, na koji se sve bilo okomilo i u kom bi bez mene bilo najviše 80 glasova, donio sam ih 317. Radio sam to da dokažem da Desnice nisu likvidirani i da još mogu da se isprse i da pokose. Sad je svršeno i ja se vraćam na normalu, sa osjećanjem emeritnog legionara. Žao mi je za Sergja jer je moralno ubijen a ekonomski upropašten. U samoj stvari bio on, bio Vuk ili ne bio niko, es kommt alles auf dasselbe hinaus!⁶⁵

Osjećajući se na kraju istovremeno i kao francuski kralj Franjo I. kod Pavije i kao „emeritni legionar“, Boško se, dakle, nije osjećao poraženim kao drugi zato što predizborno nije imao „nijedan šporiki računčić“, a doživio je zadovoljštinu da vidi kako ga netko kao Lazar Matić ne smije pogledati, što je za njega bio razlog za osjećaj trijumfa! Gušenje u besmislu provincijalizma bilo je za njega povratak „u normalu“. Izgleda da nije sačuvano nijedno Vladanovo pismo Bošku o izbornim temama, ali kako se Boško u svojim pismima nije ni referirao na njegove stavove, kao što je to obično radio, vjerojatno su bili krajnje suzdržani. Uroš je sigurno bio još suzdržaniji. Prema rukopisnoj „Bibliografiji Dr. U[roša] Desnice“, koju je sastavio Vladan, godine 1935. on je objavio tri članka, tj. dva *in memoriam* (kralju Aleksandru i Dušanu Baljku) te jubilarni „Jedna sedamdesetgodišnjica“, posvećen dr. Boži Perićiću.⁶⁶ O izborima ili bilo čemu drugom s eksplicitno političkim atribucijama nije objavio ni riječi.

U Osobnoj ostavštini Vladana Desnice za razdoblje od 1936. do 1941. godine praktički više nema sačuvanih Boškovih pisama s političkim sadržajima. Budući da ih je dovoljno ko-

⁶³ Dvije Boškove rečenice u našem kurzivu kasnije su prekrizene! Izgleda da je to kasnije učinio Vladan jer je pritom upotrijebljena plava olovka koju je inače koristio.

⁶⁴ OOV, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 19. travnja 1935. U takvom euforičnom raspoloženju, ne zaboravljajući ni na trenutak predizborni rat s Maticom, upitao je istom prilikom Vladana: „Oće li čaća dati što za ovog Mag[azinal]? Trebalo bi svakako. Onda bi istup bio još impozantniji.“

⁶⁵ OOV, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 8. svibnja 1935.

ja svjedoče da su oni i dalje korespondirali, a naročito 1938. intenzivno i surađivali, moguće su različite pretpostavke, ali su sve one historiografski bespredmetne bez ozbiljnijih potvrda u vrelima. Obiteljska bliskost nije bila dovedena u pitanje, kao što svjedoči i citirano pismo od 13. travnja 1937.⁶⁷ Daljnji je dokaz tome i jedno pismo iz 1938. godine:

Ovog su časa ćaća i majka otputovali poštanskim od 10 sati za Karin, gdje će ih, na vrh strane, dočekati Simo sa karocom. Stigli su u subotu u 3 pop[odne]. Dočekali smo ih ručkom, bili su juče sav dan i jutros otišli. Ćaća se dosta udebljao, ali inače mi nije učinio loš utisak. Ovo dana ovgje jeo je sa apetitom, ali se nije prejedao ni štravicjava. I uti morale nije mi učinio slab utisak: pamet je uvijek živa i budna, na mahove je i duhovit, odaje na časove malo škonforta, nanžec na sadašnjicu, nostalgije za prošlost i žali za mladost, ali nema onih strašnih paturnija, klonulosti i apižolamenata. Sve u svemu nije loše i ja sam ova dva dana bio u devetom nebu: vidio sam ga, narazgovara se s njim, evocirali prošlost, koja je i meni draga i vrlo sam zadovoljan.⁶⁸

Bili su to inače vrlo neveseli dani za Boška. Što su mu djeca bila starija, financijske brige bile su veće, a nije imao prilika osjetnije poboljšati svoj položaj. U jednom kriznom trenutku odlučio je prodati svoju ladanjsku kuću za odmor u Karinu, jedva nakon što ju je konačno sredio. Istog dana kada je Vladanu pisao o susretu s Urošem i majkom, javio je da karinsku kuću prodaje, i to vladici Irineju! Nije se susreo s njime kada je došao da je pogleda, a kako se zbog toga osjećao svjedoči pismo:

Juče je episkop Irinej bio u Karinu da sopstvenolično pregleda kuću. Čujem da mu se dopala. Sad, kad je došlo do toga da se od nje rastajem, srce mi se cijepa i ne znam kako ću moći da se odvojim od nje. Nikad ljepšeg i zgodnijeg mjesta ni komodnijeg ljetovališta. Ono mi je bilo sve: sav luksus koji sam u životu dozvolio, sva moja zabava i rasonoda. Ja sam izduravao i snosio ovaj pasji život u ovom paklenom i bogumrskom Obrovcu, samo snagom koju sam crpio iz iščekivanja ona 2 mjeseca karinskog odmora. Kad se sad promislim da toga više neće biti i da moj obrovački pakao neće imati više rašpirameni meni se smrkne. Ali svi sprcali: prodaj, prodaj ovake prilike nećeš imati nikad više i lako ću sad stegnuti srce i žrtvovati sebe još jedan put, sigurno ne posljednji. Ave Karin!⁶⁹

Bošku je ostalo sanjati „kule od bjelokosti“ u Obrovcu. Uroš na njih nikada nije ni pomislio jer nije bio čovjek koji se zanosio iluzijama, iako se baš tih godina više bio posvetio Kuli u Islamu Grčkom nego ikada ranije. Vladanu su one mogle biti samo poticaj više u tadašnjim traganjima za „umjetničkim istinama“ na teme povijesti obitelji u *Proljećima Ivana Galeba*.

⁶⁶ Prva dva teksta objavljena su u *MSD*-u 1935., a treći u splitskom *Novom dobu* od 14. prosinca t. g., s potpisom „Priateljii“. Vidjeti: OOVD, kut. Uroš Desnica II.

⁶⁷ OOVD, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, 13. travnja 1937. Vidjeti bilj. 50.

⁶⁸ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 16. svibnja 1938.

⁶⁹ *Isto*.

„ŽIVOTNA STAZA JANDRIJE KUTLAČE“: VLADAN NA KRIVOM PUTU?

Ujesen 1949., počinjući živjeti životom profesionalnog književnika, Vladan Desnica je prema svome suvremenom iskazu – podsjećamo – krenuo sa skromnim zavežljajem: „Od predratnih objavljenih stvari, nekog su spomena vrijedni eseji o Dositeju i o Mirku Koroliji, novela-skica ‘Životna staza Jandrije Kutlače’ i nekoliko lirika, objavljeno sve to u Magazinu Sjev[erne] Dalmacije 1934, 1935, koji je i uređivao (...)“.⁷⁰ Njegov sadržaj nije navodio redosljedom objavljivanja u *MSD*-u već logikom „spomena vrijedni“ pa se „novela-skica ‘Životna staza Jandrije Kutlače’“ našla na trećem mjestu, a „nekoliko lirika“ na kraju, na četvrtom, iako je s „lirikama“ počeo umjetnički stvarati. Imajući na umu da je spomenuti životopis nastao u trenutku kada je *Zimsko ljetovanje* već bilo praktički pripremljeno za tisak, realno je pretpostaviti da je redosljed navođenja mogao biti uvjetovan trenutačnim odnosom prema svom stvaralaštvu u mladim danima. „Životna staza Jandrije Kutlače“ ipak je ostala „novela-skica“. Iako Jandriju Kutlaču nije zaboravio, „novelu-skicu“ nije preradio u novelu, a nije ju iskoristio ni kao predložak za svoju preferiranu literarnu formu, roman, što mu je, izgleda, bila prvotna namjera.⁷¹

Vjerojatno nikada nećemo saznati zašto je tome bilo tako, ali možemo ustvrditi da ga je barba Boško, koji je, izgleda, prvi čitao prvu verziju novele-skice, istovremeno prvi, pa možda i najviše pokolebao. Najduže sačuvano Boškovo pismo u Vladanovoj osobnoj ostavštini odnosi se na „Životnu stazu Jandrije Kutlače“. Boško koji je upravo euforično hvalio njegove eseje o Dositeju Obradoviću i Mirku Koroliji te poneke pjesme, bio je sa svim obzirima krajnje suzdržan prema Jandriji Kutlači.⁷² Nakon nekoliko pohvala prešao je na kritike, kojih je bilo toliko da su iziskivale pretipkavanje cijelog teksta:

Dragi Vladane! Pročitao sam vrlo pažljivo i više puta novelu. Zamisao je vrlo srećna. Tip živ i istinit. Psihologija tačna. Ima momenata vrlo jakih i od efekta n. pr. revolt sina i ona dva skidanja rozete. Samo mi se čini da je obrada nejednaka, pomalo uglasta i mjestimice pada u banalnost. Ja sam, koliko sam za to sposoban, revidirao i pokušao da zaobljim. Naročito sam je malo šfronda⁷³ per darghe più aria, più slancio. Ti, razumije se, moje opaske i korekture uvaži ili ne uvaži prema svom ukusu. Neke sam zabilježio u ovom folio di lunci, a neke u samom tekstu, jer će se i onako morati prepisivati.⁷⁴

Boško je bio svjestan da Vladan neće htjeti odustati od objavljivanja novele u *MSD*-u 1935., a sam je bio uvjeren da to neće biti dobro za njegovu književnu reputaciju pa mu je dosta nesmotreno – kao što je u kriznim situacijama inače znao reagirati – predložio da je objavi pod pseudonimom, koristeći se imenom njihova nedavno preminulog zadarskoga kućnog prijatelja Josipa Berse (1862. – 1932.):

⁷⁰ OOOV, kut. Izdavački ugovori, „D E S N I C A V l a d a n, Urošev“.

⁷¹ D. MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, 230.

⁷² Ovo pismo Boška Desnice Vladanu Desnici nije datirano, ali je Vladan kasnije u zaglavlju prve stranice upisao godinu „1934“. Čini nam se da je to bilo kasnije, početkom 1935., jer je reakcija Vladana Desnice uslijedila prije 1. ožujka 1935., kada mu se stric ponovo javlja o istoj temi.

⁷³ *Sfrondare*: „tr. (po)kidati lišće (s ogranka); fig. odstraniti nepotrebno, ukloniti suvišno“. Mirko DEANOVIĆ – Josip JERNEJ, *Talijansko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2002., 908.

⁷⁴ OOOV, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, [prije] 1. ožujka 1935.

U pogledu štampanja ja imam jednu ideju; štampaj je u Magazin u ali ne pod svojim imenom, već učinimo jedan mali trik, jednu mistifikaciju: podmetnimo je, diskretno, pokojnom Bepu Bersi. To ima svoje dobre strane: ako je potpišeš ti onda će svi primiti novelu sa nepovjerenjem i skepsom koju svi instinktivno imaju prema početničkim tekstovima. Ako je podmetnemo Bersi, svijet će je primiti sa strahopočitanjem i pijetom.⁷⁵

Toliko se bio uživio u svoju dosjetku da je u glavi razradio detalje, napisao priču u priči i servirao je Vladanu, završivši formulacijom koja je odavala poslovnog, poduzetničkog Desnicu: „Varaj je ovako – pa se ne staraj, jer vjeruj da l’etichetta fà il bon vin!“⁷⁶ Napisao mu je:

Stvar treba izvesti lukavo: potpis: tre stelle a pod naslovom, u kurzivu napomena redakcije: Od lica vrlo bliska jednom našem nedavno preminulom, ali već davno zaboravljenom, starijem književniku primili smo ovu novelu, nagjenu u njegovoj književnoj zaostavštini, uz molbu da je objavimo. Lice koje nam je šalje ne želi da ovom publikacijom ništa da doda već staloženoj književnoj reputaciji čovjeka, čijem se kultu ono posvetilo pa nas moli da ne iznosimo auktorova imena. Tu želju primamo kao zakon a novelu donosimo sa toliko velikim zadovoljstvom u koliko nam ona dokazuje, da je njezin auktor i ako je živio odvojen od svog naroda iz prikrajka pratio i bilježio njegove zgode i u duši svojoj sačuvao netaknute sve one prisne, idealne misli koje ravnaju nacionalnim bilom i determinišu pripadnost. Objavljujući ovo njegovo posmrće, mi vršimo i čin dužnog pijeteta prema jednoj markantnoj figuri dalmatinskog intelektualca iz generacije, koja je danas na izdisaju.⁷⁷

Vladana uopće nije dirnula stričeva želja da ga zaštiti od nepoželjnih kritika. To se može zaključiti iz Boškova obrambeno intoniranog pisma od 1. ožujka 1935. Vjerojatno su ga čak povrijedili, ali se ni stric, uzmaknuvši, nije predavao. Predložio mu je da za *MSD* 1935. umjesto jedne napiše dvije novele:

Drago mi je da ćeš štampati novelu pod svojim imenom. Ja sam ti savjetovao onaj trik da ti prištedim gorčinu, koju će ti nanijeti oni, koji budu pisali o njoj ne obzirom na njezinu vrijednost ili nevrijednost, već obzirom na ličnost pisca: „početnički rad“ „nosi sva obilježja prvih plodova i t.d.“ „Želimo mladom piscu i t.d.“ Sve stvari koje nerviraju a koje bi se izbjegle jednom zgodnom mistifikacijom. Još bi bolje bilo kad imaš 2 novele jednu štampati pod imenom a drugu podmetnuti, pa kad se istrču onda otkriti karte.⁷⁸

Ne raspoložemo prvom verzijom „Životne staze Jandrije Kutlače“ pa je zasad nemoguće reći što je Vladan uistinu bio napisao i kako je sve i na kojim mjestima tekst trebao biti promijenjen pa i preoblikovan. Životno mnogo iskusniji stric očito se bio uplašio što bi se sve moglo prigovoriti Vladanu nakon objavljivanja novele, a što bi moglo dovesti u pitanje književni status koji je u njegovim očima već bio stekao svojim esejima i pjesmama i – što je Bošku bilo mnogo važnije – koji bi tek mogao steći. Znajući, s druge strane, koliko se Vladan inače identificirao sa svime što radi, unio se u minuciozno kritičko čitanje rukopisa i kao književnog djela i kao svjedočanstva o Kutlačinu vremenu. Htio mu je pomoći najviše što je mogao da novela u konačnici bude što bolja, tim više što je bila riječ o „Sjevernoj Dalmaciji“, njezinu naslijeđu i njihovu odnosu prema tom naslijeđu. Jedna od prvih među mnogobrojnim sugestijama odnosila se na korištenje pojmom „Zagora“ u priči o Jandriji Kutlači, čovjeku iz dalmatinske Bukovice:

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ OOOD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 1. ožujka 1935.

Zagora je riječ vrlo omiljena u Splitu, gdje znači sve što nije na moru, što je „u Vlaje“. Kod nas je nepoznata. Meni je lično mrska, jer mi izaziva predstavu nesvarljivog Šimunovića. Mislim da je i geogr[afija] netačna, pošto je to lokalni naziv za područje Lećeveca – Muć. Ragle bi ostao kod Bukovice.⁷⁹

„Spalatinizirani“ Vladan bio je prihvatio pojam „Zagora“ kao sinonim za kontinentalnu Dalmaciju. Bošku je to bilo neprihvatljivo jer je itekako znao da ne postoji jedna kontinentalna Dalmacija, nego mnoštvo njih vrlo različitih od Kninske do Neretljanske krajine i bilo mu je nepojmljivo da bi Kutlača mogao potjecati iz bilo koje druge osim iz Bukovice. Na sličan način, „spalatinizirani“ Vladan tada je suviše malo znao i o zavičajnom Zadru da mu u noveli ne bi promakli previdi koji su uzbuđivali Boška:

Alviz je njemački Luigi. Ako hoćeš da tako ostane onda ga pretvori u Luigji, jer je nevjerovatno da zadarski kanonik pledira za njemačku verziju svetačkog imena. Ali ako je Jandrija čeo da imenom sina (kao Kovačević) posvjedoči i dokaže svoje osjećaje prema Domu onda moraš da ga prekrstiš jer Alojz nije habsburško ime. Onda treba da se zove Leopoldo, Federico, Maksimilijan, Otto i t.d.⁸⁰

Vladan, dakako, nije imao nikakvo izravno iskustvo službe u c. i k. vojsci pa mu nije preostalo ništa nego potruditi se naučiti mnoštvo detalja bez kojih se ne bi ni smio upustiti u pisanje novele o „langerdineru“ Jandriji Kutlači:

(...) kao ornista on je morao znati pisati od ranije. Uopće nepismeni nisu mogli da postanu šarže u austr[lijskoj] vojsci, a poglavito oni koji bi ostali da dalje služe kao „langerdineri“.⁸¹

Ili:

(...) naviksane su samo cipele. Bolje osvjetlanjoj jer to obuhvata i botune i lakne dijelove.⁸²

Ili:

karijere tada nije još bilo, bolje uspjeh u životu⁸³

Lista primjedaba na „Životnu stazu Jandrije Kutlače“ neobično je dugačka. Navedeno Boškovo pismo dijelom je vrlo teško čitljivo, a rekonstrukcija je u ponečem nemoguća bez Vladanova nedostupnog izvornika. Stoga je samo djelomično moguće provjeriti što je sve Vladan izmijenio u verziji objavljenoj u *MSD*-u 1935. Kratkoročno, Boško nije postigao svoj cilj. Dugoročno je uspio utjecati na Vladana da počne drugačije razmišljati o ovome svom književnom „junaku“, ali zato što je njemu samom do toga bilo stalo.

Vjerojatno nikada nećemo moći odgovoriti na pitanje kakav je i koliki bio izravan stričev utjecaj na Vladana kada se odlučivao odustati od pisanja romana o Jandriji Kutlači. Sudeći prema više njegovih kasnijih izjava načelne naravi, moguće je pretpostaviti da je shvatio da je izabrao lik koji ga je književno unaprijed suviše limitirao i, drugo, da je krenuo putem

⁷⁹ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, [?] 1934. Pismo izvorno nije datirano. Godinu je naknadno upisao Vladan Desnica.

⁸⁰ *Isto.*

⁸¹ *Isto.*

⁸² *Isto.*

⁸³ *Isto.*

koji je implicirao takvu razinu konkretnohistorijske kontekstualizacije da ne bi mogao ni napisati roman po mjeri vlastitih kriterija. Budući da je 1936. godine počeo pisati *Proljeća Ivana Galeba*, „Životna staza Jandrije Kutlače“ ostala je tek „novela-skica“, kao što je on sam zapisao 1949. godine.

PROTIV „AHISTORIJSKOG PASATIZMA“

Raspravljajući o koncepciji *MSD*-a 1935., Vladan Desnica je s Boškom a vjerojatno i s Urošem dogovarao kako historizirati moderni koncept Sjeverne Dalmacije. Iako su neki prilozi na povijesne, kulturološke i etnografske teme objavljeni u *MSD*-u 1934. pridonosili razumijevanju tog koncepta, bili su suviše fragmentarni da bi javnosti mogli osigurati pouzdaniji uvid u uredničkoj optici dijakronijski projicirani kvazitotalitet subregionalne problematike od 17. do 20. stoljeća, bitan za razumijevanje modernog koncepta Sjeverne Dalmacije.

Praktički je to značilo, pored svega ostalog, krenuti od hipotetičkog, imaginarnog početka te kritički rekonstruirati značenje pojma *Contado e Territorio di Zara*, tj. knežije i teritorija Zadra, koji je nastao nakon velikih promjena granica u mletačko-osmanskom Kandijskom ratu (1645. – 1669.) u Dalmaciji i na Mediteranu. Mletačka državna i zadarska gradska vlast tada se bila protegla s područja svoje „stare stečevine“ (*acquisto vecchio*) na područje „nove stečevine“ (*acquisto nuovo*), s područja kontada ili knežije na područje teritorija, s litoralnog i inzularnog „bodulskog“ područja na kontinentalno „morlačko“ područje Ravnih kotara i Bukovice. Kako je iz istog vremena potjecao predak Desnica serdar Stojan Janković (cca. 1636. – 1687.) – jedan od rijetkih „Morlaka“ koji su ostavili dubokog traga i u službenim vrelima i u pučkoj oralnoj tradiciji – poklopili su se urednički interesi za historiziranjem spomenutog koncepta s interesom za historiografsko kontekstualiziranje roda Mitrovića Jankovića, njega samog te njegova roda *conte* Jankovića u povijesti knežije i teritorija Zadra 17. i 18. stoljeća.⁸⁴

Boško, dobar poznavalac zadarskih arhiva, pouzdano je znao da je rukopis Šimuna Ljubavca *Storica Disertazione del Contado e Territorio di Zara del Dottor Simon Gliubavaz dedicato a S. E. Leonardo Foscolo, Provveditore Generale di Dalmazia et Albania* (Povijesna disertacija o zadarskoj knežiji i teritoriju doktora Šime Ljubavca posvećena Leonardu Foscolu, Generalnom providuru Dalmacije i Albanije) nastao po providurskoj narudžbi u razdoblju nakon širenja mletačke vlasti na „novu stečevinu“ sredinom 17. stoljeća te da je svojevrsni ključ za pristup rekonstrukciji koncepta i njegove teritorijalizacije.⁸⁵

⁸⁴ Osim *Istorije kotarskih uskoka* vidjeti i: Boško DESNICA, *Stojan Janković i uskočka Dalmacija: izabrani radovi* (priredio Srđan Volarević), Beograd 1991. (ćir.); ISTI, *Sabrana djela* (priredio Milorad Savić), Zagreb 2008. (ćir.).

⁸⁵ „Ljubavac, Šimun (Simeone Gliubavaz), hrvatski povjesničar (Zadar, VII. 1608 – Zadar, 20. I. 1663). Odvjetak zadarske patricijske obitelji. Studirao u Padovi (1631–37), gdje je doktorirao pravo, a poslije je u Zadru obavljao nastavničku i sudačku službu. Kao pripadnik kruga istaknutih Zadrana, okupljenih oko V. Pontea, često se dopisivao s I. Lučićem. Jedno pismo iz njihove korespondencije, u kojem je Ljubavac iznio svoja razmatranja o hrvatskom kralju Stjepanu II. i vojnom pohodu Ladislava I. Arpadovića iz 1091., čuva se u British Museumu. Glavno mu je djelo geografsko-povijesni prikaz zadarskoga područja, *Opisivač zadarskog distrikta. Povijesni zapisi (Agri jadransis illustrator. Memorie istoriche)*, sačuvan u pet rukopisnih primjeraka i dijelom objavljen u zadarskome časopisu *La Domenica*

Sl. 5. Coronellijeva karta „Contado di Zara“ (1688.)

Znao je također da su drugi ključ karte mletačkog kartografa Vicenza Marije Coronellija (1650. – 1718.), inače jednoga od najboljih u dugoj tradiciji mletačke kartografije ranoga novog vijeka. Podosta je znao i o drugim ranonovovjekovnim slikovnim izvorima. Izdvajamo Boška, nimalo ne podcjenjujući Uroša i Vladana jer su svi oni *in patrimonio* naslijedili bogatu i raznovrsnu kulturnu baštinu, pohranjenu ponajviše u Kuli Stojana Jankovića u Islamu Grčkom, a manjim dijelom i na obrovačkom posjedu. Sva su trojica s razumljivim generacijskim razlikama produbljivala svoja znanja o zavičajnim i rodnim tradicijama, ali je Boško tome bio posvećen s najviše strasti i akribije. *Magazin Sjeverne Dalmacije* bio je prilika da se toj tradiciji dade novi smisao u sjevernodalmatinskoj suvremenosti.

Vladanov je utjecaj na Boška ipak imao svoje granice jer ovaj nije htio pisati za *MSD* o Stojanu Jankoviću na način koji bi implicirao sintetičke ocjene, nužne za zamišljenu konceptualizaciju. O njemu je ionako već bio objavio više radova pa se nikako nije htio ponavljati na razini onoga što je već znao i obznanio. Nakon što je *MSD* 1935. izašao, još jedanput je Vladanu obrazložio svoje odbijanje:

(1890–91). God. 1652., na zahtjev mletačkih vlasti, napisao je raspravu *Povlastice Dalmacije (Prerogative di Dalmazia)*, kojom je nastojao dokazati pravo Mletačke Republike na naziv kraljevstva s obzirom na to da je u svojoj državi posjedovala ‘regnum’ Dalmaciju. Prikupio je zbirku rimskih natpisa, koju je poslije upotrijebio I. Lučić, a pripisuje mu se djelo *O smještaju Ilirika (De situ Illyrici)*. Među važnijim su njegovim sačuvanim rukopisima *Povijesni zapisi o Zadru (Memorie di Zara)*, popisi zadarskih biskupa i nadbiskupa te zbirka starih natpisa iz Zadra i okolice.“ Vidjeti: „Ljubavac, Šimun“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37739>).

Stojana neću moći napisati dok ne odem lično u Mletke a to znači nikada. Po materijalu koji imam ispaao bi samo jedan torzo, vrlo krnj i nereljevan: ili ću dati nešto što doista vrijedi, nešto živo, plastično, istinito ili nek se stara potomstvo t.j. ti, ili Braco ili Uroš II.⁸⁶

Ustvari, Boško je više nego Vladan zazirao od predvidljivih prigovora koji su mogli potjecati od ljudi koji su obitelji iz raznih razloga bili neskloni ili, pak, njezini otvoreni neprijatelji s optužbom da su *MSD* pretvorili u *Familienmagazin*. Vladan je kao urednik drugačije razmišljao jer je bio uvjeren da slijedi uređivačku logiku koja u osnovi legitimira sve što je u časopisu radio. Stoga se nije puno obazirao na ovakve stričeve „svakidašnje jadikovke“, ali je u konačnici prihvaćao njegove odluke, kao što je od Boška očekivao da će on prihvaćati njegove.⁸⁷

Prestankom izlaženja *MSD*-a ostao im je zajednički interes prezentirati spomenuti Ljubavčev rukopis, koji se u različitim varijantama nalazio pohranjen u Zadru i Veneciji.⁸⁸ Pritom su im ambicije varirale u širokom rasponu. Desnice nisu odlazile u Zadar nakon 1920., ali su ostale u komunikaciji s ponekim obiteljima i pojedincima. Boško je zbog svojih historiografskih i kulturoloških studija – uvelike ovisnima o zadarskim arhivima i knjižnici Paravija – održavao više veza nego ostali, ali su sve one bile sporadične. Dakle, ništa u ovom slučaju nije bilo jednostavno dogovoriti. Čekanje naručenog prijepisa Ljubavčeva rukopisa jako se odužilo i trajalo je mjesecima. Barbine poruke Vladanu s time u vezi slijedile su jedna drugu: „Ljubavca još nisam dobio, (...) Ljubovcu ću napisati malo uvoda i obilatoga glosirati, jer je to prijeko potrebno.“⁸⁹ Koliko je u Obrovcu inače bio prikraćen baviti

⁸⁶ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Karin, 16. srpnja 1935. Braco je bio Boškovi sin Stojan, a Uroš II. Vladanov sin, rođen 1944., koji je doista dobio ime Uroš. Nijedan od njih dvojice nije se posvetio ovoj Boškovojoj želji, a monografija o Stojanu Jankoviću još uvijek nije napisana. Što se vrela tiče, Barba nije bio pravedan prema samom sebi jer je njegova voluminozna zbirka zadarskih dokumenata, posmrtno objavljena *Istorija kotarskih uskoka*, bila prepuna izvornih obavijesti o Stojanu Jankoviću, a i razni njegovi prilozima s njime u vezi nastali su kritičkim korištenjem povijesnim vrelima.

⁸⁷ U odnosima među Desnicama u ovo doba ponekad je vrlo teško razlučivati granice između tradicionalnih i modernih obrazaca ponašanja. Sva su trojica pojedinačno bila oštro personalizirana, ali ih je nemoguće razumijevati ignorirajući njihove tradicijske obiteljske autopercepcije.

⁸⁸ Boško i Vladan najozbiljnije su shvatili ovaj zadatak, a to ih je najprije obvezivalo identificirati korištenjem raspoložive literature i vlastitim istraživanjima koliko prijepisa ovog rukopisa uopće ima, koji je među njima izvornik, koji je na temelju kojeg nastajao itd. O tome je kasnije izvijestio u svom članku o Ljubavcu 1938. godine: „*Agri iadrensis illustrator* odnosi se na najglavnije Ljubavčevo djelo, opis zadarskog kotara, koje nam se sačuvalo u pet rukopisnih primjeraka: dva u zadarskoj gradskoj biblioteci Paravia, jedan u biblioteci zadarske gimnazije, jedan u muzeju Correr u Mlecima a jedan kod nasljednika pok. Savjetnika Alačevića. Primjerak gimnazijske biblioteke ima na kraju napomenu, da je taj primjerak u maju 1800. g. prepisao Mate Pulić sa primjerka kneza Frana Borelli. Obzirom na rodbinske veze porodice Borelli sa Alačevićima, vjerovatno je da je Borellijev primjerak onaj koji se sada nalazi kod Alačevića. Jedan od primjeraka Paravije i onaj muzeja Correr nose, sa malim međusobnim razlikama, naslov *Memorie storiche del Dottor Simon Gliubavaz, nobile Zaratino, all. Ill.mo et Ecc.mo Signor Provveditor Generale di Dalmazia et Albania Leonardo Foscolo*. Pod ovim je potonjim naslovom to djelo objavio zadarski sedmični list 'La Domenica' u godinama 1890 – 1891, poslušivši se, mislimo, Alačevićevim primjerkom. Drži se da je primjerak muzeja Correr Ljubavčev original, što je lako moguće s obzirom na okolnost da je Ljubavac napisao to djelo po Foscolovom nalogu i Foscolu ga posvetio, pa je taj original nesumnjivo dospio sa Foscolom u Veneciju i lakše mogao da svrši u mletački muzej, nego prepisi koji su ostali u Zadru. Uostalom, među raznim primjercima nema bitnih razlika. Ja sam dao sravniti prepis učinjen sa jednog od Paravijinih primjeraka sa originalom Correrove zbirke i ustanovio vrlo malo varijanata, ali, što je značajno, većinom na štetu originala.“ Vidjeti: Boško DESNICA, „Zadranin Šimun Ljubavac. Jedan dalmatinski erudit XVII vijeka“, *Glasnik Primorske banovine*, god. 1/1938., br. 1, 173–181; citat sa str. 176.

⁸⁹ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 1. ožujka 1935. Kako se u to doba teško dolazilo do stručnih izdanja, međusobne posudbe bile su jedan od ustaljenih načina komunikacije među ljudima od pera. Koji su *Spomenici* ovdje u pitanju teško je reći pa nema smisla praviti pretpostavke. Poruka je vrlo važna za temu ovog članka jer svjedoči da je Boško u osnovi imao namjeru pripremiti izdanje koje će biti manje usredotočeno na Ljubavca samoga, a više na tekst kao izvor za povijest Sjeverne Dalmacije.

Sl. 6. Vitaliano Brunelli – nezaobilazan u pristupu opusu Šimuna Ljubavca

se ovom temom najbolje se vidi iz sljedeće rečenice u istom pismu: „Nagji mi svakako (u Abramića) i pošalji Ljubićev Dizionario degli uomini illustri ili, ako ne htjedne da ti ga dade, bar prepisi ono što donosi ad vocem Ljubavac.“⁹⁰ Vladan mu je hitro izašao u susret, ali time nije bio od neke koristi: „Ljubovca ću glosirati i napisati kratak uvod po Brunelu, jer ovo Ljubićevo nije ništa. Uostalom prijepis mi još nije stigao.“⁹¹ Ako je i mogao izdvojiti ponešto vremena za Ljubavca, nije se mogao koristiti njime kako je htio jer mu iz Zadra prijepis i dalje nije pristizao: „Čim stignem prihvaću se posla da ti sredim ono nekoliko stvarčica za garnirung, a urediću i Ljubavca koji, fra parentesi, još nije prispio.“⁹²

Istovremeno su se obojica bila posvetila traganju za Coronellijevim kartama, suvremenim vinjetama, Ljubavčevim portretom itd.: „Ne znam je li knjiga čiji mi naslov šaljesh poznati Coronellov atlas Istre, Dalma-

cije i Levanta.⁹³ Ako jest tad ga ja dobro poznam. Ali u atlasu koji ja poznam nije bilo vinjete Obrovca. Ona vinjeta koju imate i vi potječe iz nekog francuskog atlasa. Treba svakako da ili fotografišesh ili dadeš precrtati vinjete svih mjesta iz našeg kraja, to učini neizostavno

⁹⁰ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 1. ožujka 1935. Mihovil Abramić (1884. – 1962.), ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu od 1926. do 1950.

⁹¹ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 12. ožujka 1935. Šime Ljubić je malo što pouzdanije znao o Šimunu Ljubavcu: „GLIUBAVAZ Simeone di Zara lasciò molte preziose carte tendenti ad illustrare la sua patria e l'ampio territorio ch'ella in allora possedeva. Restaci di lui un *manoscritto inedito*, che illustra tutte le iscrizioni Zaratine, ch'erano state dissotterrate sino metà del secolo XVII., un'altro citato dal Fortis: *de situ Illyrici*.“ Simeone GLIUBICH, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara 1856., 160. Zadarski povjesničar Vitaliano Brunelli (1848. – 1922.) objavio je u zadarskoj *Rivista Dalmatica* opsežnu studiju „Giovanni Lucio“, koja sadržava mnoštvo obavijesti o Šimunu Ljubavcu i njegovoj suradnji. To je bilo prvi put nakon spomenutog objavljivanja Ljubavčeva rukopisa u *La Domenica* da se Ljubavcu istraživački posvećuje veća pažnja i pokušava interpretirati važnost njegovih doprinosa u dugogodišnjoj suradnji s Ivanom Lučićem. Vidjeti: *Rivista Dalmatica*, anno I., fasc. 1°, Zara 1899, 5–24; anno I., fasc. 2°, Zara 1899, 119–139; anno I., fasc. 4°, Zara 1899, 24–51; anno II., fasc. 1°, Zara 1900, 32–52 i anno II., fasc. 4°, Zara 1901, 17–21. Recentne studije o Lučiću redovito referiraju i na Ljubavca. Vidjeti: Miroslav KURELAC, *Ivan Lučić. Otac hrvatske historiografije*, Zagreb 1994. Prema autorovu popisu korištene literature, izgleda da je Boško Desnica još uvijek jedini koji je Ljubavcu posvetio poseban prilog. M. Kurelac ga je registrirao, ali ga nigdje u monografiji nije citirao.

⁹² OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 21. ožujka 1935.

⁹³ Riječ je o atlasu Vincenza Coronellija (1650. – 1718.) *Atlante Veneto: Isolario descrizione geografico-historia*, objavljeno u dva toma u Veneciji 1691. – 1697. (http://www.europeana.eu/portal/hr/record/92004/BibliographicResource_2000059213894.html). Njegova zadarska karta iz 1688. godine naslovljena je: „Contado Di Zara. Parte della Dalmatia Descritto... 1688.“ (https://www.raremaps.com/gallery/archivedetail/0211/Contado_Di_Zara_Parte_della_Dalmatia_Descritto%E2%80%A61688/Coronelli.html)

i odma. Obrati se na brata Dra Gjurkovića. Ljubavčeve slike, nažalost, nema nigje. Od sve one plejade pisaca ima slika samo Valerija da Ponte u Paraviji. Rukopis još ne stiže.“⁹⁴

Do konca mjeseca iščekivanje prijepisa rukopisa bilo je doseglo vrhunac: „(...) ali se Ljubavac još ne pomalja. Do sad sam urgirao 10 puta. (...) Javi mi o vinjeti Obrovca u Coronella. Jesi li je vidio? Ako postoji, svakako je daj snimiti.“⁹⁵ Barba je postajao sve nestrpljiviji: „Ljubavca nema. Obećan mi je za četvrtak neizostavno. Vidi svakako vinjetu kod Coronella.“⁹⁶ Konačno je dobio prijepis 13. svibnja 1935.:

Jučer sam primio Ljubavca: 97 stranica otkucanih, ali ne velikih. Ima mnogo neispunjenih mjesta, naročito kod naznačivanja broja sposobnih za oružje u pojedinim mjestima. Vidi svakako je li to u onom izdanju u Domeniki popunjeno ili su i tu ta mjesta označena tačkama.⁹⁷ Prepisivanje je stajalo dosta skupo. Večeras počinjem sa identifikacijom na specjalkarti i sa anotiranjem rukopisa. Trebaće dotjerati i ortografiju. Čim svršim poslaću a mogao bi slati i na vale de man in man.⁹⁸

Stric Boško se očigledno namjeravao upustiti u veliki posao. Kako se Vladan žurio što prije objaviti *MSD 1935.*, nije mogao čekati da on završi tako zahtjevan rad pa je u ovom slučaju sam morao odustati od inicijalnih zajedničkih namjera. Bila je to za njega teška odluka. Pogodila ga je kao i Boška, ali je Boško bio taj koji je osjećao potrebu opravdati se nakon izlaska sveska iz tiska u srpnju 1935.: „Ljubavca je bilo nemoguće prirediti za štampu, jer to traži najmanje 4 mjeseca rada i saradnju ljudi sa terena, od kojih ti 99% uopće ne odgovara na zamolnice (fra i altri i pop Mirko!).“⁹⁹

Međutim, zajednički su širili daljnje granice započetog posla. Tome je najbolji dokaz napor koji su uložili pokušavajući doći do najstarijih slikovnih prikaza običnih ljudi u Sjevernoj Dalmaciji. Dali su se u potragu i za serijom bakroreza augsburškog barkoresca i nakladnika Martina Engelbrechta (1684. – 1756.) – pogrešno ga imenujući „Engelbert“ – koja je, prema obavijestima kojima su raspolagali, sadržavala i prikaze Morlaka. Stotinu i pedeset koloriranih bakroreza iz Engelbrechtove serije *Théâtre de la milice étrangère; Schaubühne verschiedener in Teutschland bishero unbekannt gewester Soldaten von ausländischen Nationen* (Augsburg 1742. – 1745.) dugoročno je sigurno imalo velik utjecaj na stvaranje egzotičnih stereotipa o „divljima“ s europskog Jugoistoka. Ipak su oni bili i ostali prvorzredni povijesni izvor jer su nastali u vrijeme kada, pored krajišnika, i Trenkovi panduri žare i pale po Njemačkoj u vrijeme Rata za austrijsku baštinu (1741. – 1748.).¹⁰⁰ Previđajući da nije realno očekivati prikaze dalmatinskih Morlaka u seriji posvećenoj ratovima u Nje-

⁹⁴ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 25. ožujka 1935. Valerio da Ponte (Zadar, 1603. – Zadar, 1679.), svećenik i povjesničar.

⁹⁵ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 31. ožujka 1935.

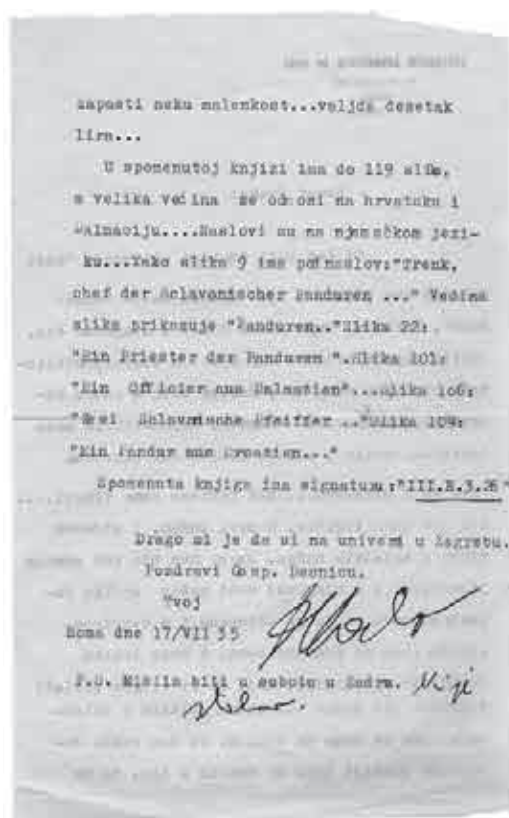
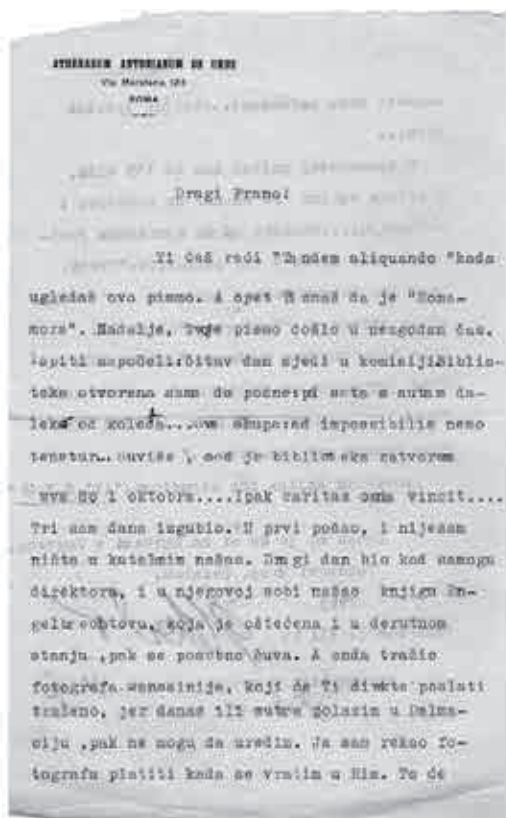
⁹⁶ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 8. svibnja 1935.

⁹⁷ Očito se Vladan mogao u Splitu koristiti zadarskim tjednikom *La Domenica*, što Barbi nije bilo moguće u Obrovcu.

⁹⁸ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 14. svibnja 1935.

⁹⁹ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 16. srpnja 1935. Spominjući suradnike s terena, Boško je imao na umu potrebu za ubifikacijom mnoštva Ljubavčevih toponima kojih više nije bilo na „specjalkartama“, ali se moglo pretpostaviti da su se sačuvali u pučkoj kolektivnoj memoriji.

¹⁰⁰ „Martin Engelbrecht (* 16. September 1684 in Augsburg; † 18. Januar 1756 ebenda) war ein Kupferstecher und Kunstverleger der Barockzeit (...) Besonders bekannt ist die Engelbrechtsche Kupferstichserie aus den Jahren um 1742/45 über 'exotische' Soldaten am deutschen Kriegsschauplatz (*Theatre de la milice étrangère; Schaubühne verschiedener in Teutschland bishero unbekannt gewester Soldaten von ausländischen Nationen*), und hier vor allem die Panduren. Die Serie umfasst rund einhundertfünfzig Einzelblätter mit Darstellungen irregulärer Truppen aus der

Sl. 7. Boško i Vladan Desnica u potrazi za prikazima „Morlaka“ u grafičkoj mapi Martina Engelbrechta mačkoj, Boško i Vladan uložili su veliki napor kako bi došli do obavijesti o njoj i osigurali snimke bakroreza koji bi ih mogli zanimati. Tragali su na raznim stranama, a na koncu je Boško uspio ući u trag seriji u Rimu: „(...) Sinoć sam dobio odgovor u pogledu Engelbertovih crteža pa ti ga evo prilažem. Time otpada nužda da se za stvar obraćaš Moškotelu.“¹⁰¹

Odgovor je sam po sebi bio vrlo instruktivan za razumijevanje interkonfesionalnih odnosa među starijim pripadnicima dalmatinske inteligencije jer je čovjek koji je tragao za serijom bio svećenik i, izgleda, profesor na vatikanskom Athenaeum Antonianum de Urbe.¹⁰² Kada je uskoro dobio fotografije, Barba nije mogao sakriti svoje razočaranje:

Zeit des Österreichischen Erbfolgekrieges. Neben 'Slavonischen' Tolpatschen, Kroaten, Panduren und Haiducken sind auch einige 'Bergschotten' zu sehen. Jedes Blatt ist mit einem erklärenden Vierzeiler versehen, der häufig auf die 'Fremdheit' und 'Neuartigkeit' der dargestellten Krieger hinweist. Durch ihre 'Kostümierung' erscheinen die repräsentierten Figuren gleichsam wie von Schauspielern verkörperte Rollen. Engelbrechts Serie bediente offenbar eine besondere Nachfrage nach 'exotischem' Bildmaterial über die Akteure des damaligen Krieges und kann – die Vielzahl der Nachahmer betrachtend, die sein Werk gefunden hat – als außerordentlich erfolgreich eingestuft werden. Die Serie ist im Wiener Heeresgeschichtliches Museum ausgestellt. "Vidjeti: „Martin Engelbrecht“, *Wikipedia* (https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Engelbrecht). Matija Sinko je u veljači 2012. godine obranio diplomski rad na modulu Rani novi vijek Diplomskog studija Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod naslovom *Bakrorezi Martina Engelbrechta iz Nasljednoga rata: historijsko-imagološka analiza*.

¹⁰¹ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 18. srpnja 1935. Boško sustavno pogrešno piše prezime u formi „Engelbert“.

¹⁰² Zasad nije bilo moguće identificirati osobu koju je Boško Desnica molio za ovu uslugu, kao ni osobu („Frano“), koja je pritom posredovala. U nadi da će to biti moguće saznati, objavljujemo integralnu reprodukciju objiju strana pisma upućena iz Rima 17. srpnja 1935. Pismo se također nalazi u: OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I.

Dobio sam iz Rima slike i šaljem ti ih na ogled gegen Rückschluss: kako vidiš čista fantazija. Morlaci, Dalmatinci, panduri i t.d. onako kako je jedan dobri Nijemac iz XVIII vijeka mislio da bi morali izgledati, po strahovitim pričama kojima je u Njemačkoj dalo života nečuveno pljačkanje: pustošenje bandita Trenka po Bavarskoj i Šleskoj. Istorijski tačnih detalja je vrlo malo. Najljepše od svega je onaj polukalabreški klobuk onog muslova!¹⁰³

Boško je reagirao anticipirajući postkolonijalnu kritiku eurocentričkih imaginarija, previjajući da su bakrorezi nastali u Augsburgu u „realnom vremenu“, u vrijeme kada su Trenkovi panduri doista bili na njemačkim ratištima i da su ih mnogobrojni ljudi po zlu zapamtili, dakle da su Nijemci bili u kontaktu s ljudima koji su na bakrorezima stereotipizirani s atribucijama koje i danas zbunjuju svojim etnokarakterološkim klasifikacijskim logikama.¹⁰⁴

Budući da je bilo nerealno očekivati da bi bilo tko mogao imati interesa uložiti novac u ambicioznije zamišljeno izdanje ovoga Ljubavčeva rukopisa, Boško i Vladan dogovorili su da Boško uz njegovu asistenciju napiše esej posvećen tome poluzaboravljenom zadarskom eruditu 17. stoljeća. Bio je to Vladanu novi povod da nastavi poticati ga kada god bi ovaj počeo posustajati. Izgleda da je Vladan nekom prilikom, htijući ubrzati rad na članku, stricu predložio da sam ode istraživati u Zadar. Time ga je izazvao da mu kaže ponešto čega Vladan u Splitu, daleko od Obrovca i Zadra, nije bio dovoljno svjestan i što nije volio priznati ni samom sebi:

Dakle, ja u Zadar ne mogu, jer bi, radi prokletstva koje lebdi nad rodom Desnica, morao da povedem ženu i djecu, lo che, tradotto in cifre, znači 2000 D.¹⁰⁵ Osim toga trebao bi pasoše za sve jer pogranične karte neće da mi dadu, a i kad je dadu ta vrijedi za 3 dana – a to mi je malo. Pisati nekome da ti učini ekscerpt – bilo bi uzalud. Ta ko će za drugoga izvršiti tako težak i nezahvalan posao? Osim toga biblioteka je prenešena u novu općinsku zgradu, ali nije još sregjena ni otvorena publici. Dakle turi Ljubavca takva kakav je, a ako i kad dogde to toga da se opet štampa, onda ćemo ga refati. Ovgje ti prilažem sliku Foskarina, za koju mi je jedan lupež fotograf uzео 45 D. Više neg će iznositi honorar! Schönfeld, kome sam pisao pred 15 dana, ili nije u Zadru ili je svinja, pa neće da mi pošalje slike.¹⁰⁶ Treba dakle decampare od publikacije fotografije kuće. Conclusion: daj Masovčiću članak kakav je i slike koje si odredio – pa nek ide!¹⁰⁷ Neću se pokriti slavom, ali me neće ni baciti na Tarpejske stijene!¹⁰⁸

¹⁰³ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Karin, [?] kolovoza 1935.

¹⁰⁴ Ovo rano otkriće Engelbrechtove serije u nas ostalo je bez posljedica jer Boško nije iskoristio nijedan bakrorez u članku o Ljubavcu. Bolje je što to nije učinio jer su oni nastali stoljeće nakon njegova rukopisa u sasvim drugačijem sociokulturnom obzoru.

¹⁰⁵ Boško je morao otići u fašistički talijanski Zadar s obitelji zbog sigurnosnih razloga. Desnice su 1918. – 1920. bile među onima koji su prednjačili vodeću jugoslavensku aneksionističku politiku u Zadru i Sjevernoj Dalmaciji pa su obojica bila 1919. internirana u Italiji, a 1920., nakon povratka, faktički prisiljena napustiti grad. Vidjeti: Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.

¹⁰⁶ „Schönfeld, Enrico (1873 – 1942). Zadar. Dugogodišnji i najistaknutiji zadarski knjižar, nakladnik, tiskar i prodavač fotografske opreme i materijala. Bez dvojbe podjednako najveći i najugledniji izdavač zadarskih razglednica. Naslijedio je obiteljsku knjižaru koja je poslovala na Narodnom trgu, zapadno od zgrade broj 5, najkasnije od 1880, a tiskaru je otvorio 1907. u Ulici Svete Marije, sučelice ulazu u Samostan. Stradala je u bombardiranju Grada 1943/44. Objavio je prvu zadarsku razglednicu 1892.“ Vidjeti: „Putraga za građanskim identitetom. Razglednice i kavane“ (http://zadaretro.info/identitet/razglednice%20i%20kavane/razgled_i_kavane.htm).

¹⁰⁷ Ante Masovčić (1889. – 1948.). Inače, jedan od najboljih portreta u modernom hrvatskom slikarstvu, „Bonvivant“ Miroslava Kraljevića (1912.), ustvari je portret Ante Masovčića. Vidjeti: „Povijesno otkriće. Kraljevićev Bonvivant prvi je hrvatski filmski redatelj Arsen Maas“, *Jutarnji list* (<http://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-tv/povijesno-otkrice-kraljevic-ev-bonvivant-prvi-je-hrvatski-filmski-redatelj-arsen-maas/856621/>).

¹⁰⁸ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 29. srpnja 1935. Ante Masovčić objavio je Boškov članak u prvom broju novopokrenutog, ali i kratkotrajnog *Glasnika Primorske banovine: izdanje Službenog glasnika Primorske banovine*.

Bio je to preuranjen nalog jer je Boško vlastitom voljom ili reagirajući na Vladanove poticaje nastavio raditi na Ljubavčevu rukopisu čak tri sljedeće godine. Sudeći prema iskazu u članku o Ljubovcu, osigurao je kontrolnu usporedbu svoga zadarskog prijepisa s vjerojatnim originalnim rukopisom u Muzeju Correr u Veneciji.¹⁰⁹ Što se više njime bavio, više se distancirao od njegove erudicijske kulture:

A sad na Ljubavca. Ti, čini mi se, precjenjuješ vrijednost radnje. Sad, kad sam je dovršio, stvar mi izgleda mršava intrinsecamente ed estensivamente. Rekao sam sve što sam mislio i imao da kažem a nije ispalo neg 17 stranica. Što se ilustracija tiče, ja bi imao samo jednu piantu Zadra iz XVII vijeka, koju ću potražiti i priložiti, za sliku kuće piscu Schönfeldu, za grb bi ti mogao vidjeti ima li ga u Hegerovu Wappenbuchu u gradskoj ili muzealnoj biblioteci, jer inače ne znam od kud bi ga dobio.¹¹⁰ Drugih ilustracija ne bi mogao da škaturim. Možda jedino fotografija Foscolova portreta iz manastira Sv. Lovre koju ti takogjer prilazem. Dunkve, dragi moj, evo ti sve pa ti čini što i kako znaš. Najprije pročitaj rukopis pa ga korigiraj i dižinfetaj po tvom ukusu i miloj volji, naročito ortografiju u kojoj nisam puno potkovan. Ako misliš da će se sa rukopisa teško štampati, daj o mom trošku otkucati, pobrini se za prvu i sve susljedne korekture, jednom riječi čini sve što i kako znaš, jer imaš i više prakse i više znanja od mene.¹¹¹

Kada bismo mogli pronaći Boškov izvornik i usporediti ga s objavljenim tekstom, uspjeli bismo odgovoriti i na pitanje kakav je i koliki bio Vladanov udio u finaliziranju rukopisa. Kako to sada nije moguće, ovo Boškovo pismo nesumnjivo opravdava daljnja traganja. Napore u tom smislu opravdava još jedno Boškovo pismo koje je vjerojatno nastalo poslije prethodno citiranog:

Meni se, a lettura definitiva, Ljubavac sve to manje dopada. Mislim da ne bi bilo smisla da se troši za posebno odštampavanje tim manje što honorar neće pokriti trošak, pa bi trebalo nadoplačivati – a meni – Bogami – nije do toga. Ako možeš da iskamčiš od Masovčića koji posebni otisak, niente de meo, ako ne možeš lascia correr!¹¹²

Ovo je pismo još jedan dokaz da je Vladan bio taj koji je komunicirao sa spomenutim Masovčićem u vezi s objavljivanjem Boškova rada i rješavao čitav niz praktičnih problema koji su bar dijelom mogli biti i sadržajne naravi.

Ante Masovčić objavio je ovaj članak Boška Desnice u novopokrenutom, grafički atraktivnom *Glasniku Primorske banovine*.¹¹³ Članak je bio raskošno opremljen s čak 12 ilustracija, najvećim dijelom reprodukcija karata, vinjeta i portreta u bakrorezu iz 17. stoljeća.¹¹⁴

¹⁰⁹ Budući da je Vladan 1937. bio u Veneciji, ne bi trebalo isključiti mogućnost da je on kolacionirao Barbin zadarski prijepis Ljubavčeva rukopisa sa spomenutim originalom u Muzeju Correr.

¹¹⁰ Vidjeti: Johann SIEBMACHER, *Das erneuerte und vermehrte Teutsche Wappenbuch: in welchem deß H. Römischen Reiches hobe Potentaten, Fürsten, Grafen, Herren, Freyherren, Edle Stände und Städte, etc. Wappen, Schilde, Helm, Kleinodien, Wie auch Dereselben Namen, Herrschafften, und HeroldsFarben, etc. außgebildet zuersehen*, Nürnberg 1667.

¹¹¹ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 13. srpnja 1938.

¹¹² OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, „konac 1938.“. Vladan je naknadno upisao vrijeme slanja pisma. Prije će biti da je pismo napisano u kasno ljeto jer je članak bio objavljen ujesen iste godine.

¹¹³ Boško DESNICA, „Zadranin Šimun Ljubavac. Jedan dalmatinski erudit XVII vijeka“, *Glasnik Primorske banovine*, 1/1938., br. 1, 173–181.

¹¹⁴ Uvrštene su sljedeće reprodukcije: Ivan Lučić, Zadar u XVI. vijeku (G. Sabalich), Sjeverna Dalmacija (Coronelli /1688./), Polišnik, Karin, Islam, Nadin, Obrovac, Novigrad, prov. Leonardo Foscolo, prov. Girolamo Foscarini i Frano Difnico. Kada se ovaj popis usporedi s popisom slikovnih priloga koje je Barba bio osigurao, realno je pretpostaviti da ih je većinu izabrao i pribavio Vladan. Baveći se Ljubavcem, Barba i Vladan su, htijuci to ili ne, s konceptualne subregionalne problematike otišli u sferu „mediteranske euritmije duha“!

Bio je to ustvari materijal koji je trebao biti iskorišten za neostvareno izdanje Ljubavčeva rukopisa, koji, *nota bene*, još uvijek u hrvatskoj historiografiji nije kritički objavljen.

Iako se ne može reći da je Šimun Ljubavac danas nepoznat u hrvatskoj kulturnoj povijesti ranoga novog vijeka, Boško Desnica je još uvijek jedini koji mu je posvetio poseban esej. Napisao ga je s neskrivenom empatijom za čovjeka velikih znanja koji je zadužio Ivana Lučića i trajno bio i ostao u njegovoj sjeni, ali i za čovjeka kojeg je doživio kao arhetip modernoga dalmatinskog intelektualca:

Ljubavac nije za života objavio štampom ni jedno svoje djelo. Neobično skroman i povučen, on je radio radi zadovoljstva koje mu je taj rad pričinjao, radio je da ispuni svoje građanske i podaničke dužnosti, radio je, najzad, nesebično i predano da bi pomagao u radu svoje prijatelje, naročito onog ćudljivog i sebičnog Lučića, koji ga je bezobzirno naučno iskorišćavao, a koji je, i pored svog superiornog stava, mnogo držao do Ljubavčeva mišljenja i njegov sud o svojim djelima očekivao „con ansietà grande“. (...) Šimun Ljubavac nije bio istoričar Lučićeva duha. On nije dao ni jedne radnje koja bi ni izdaleka mogla da se uporedi sa epohalnim Lučićevim djelom; on je dao samo nekoliko savjesnih i dobrih priloga domaćoj geografiji i historiografiji. Sa te tačke gledanja Ljubavcu se može da prizna samo jedan osrednji naučnički stas, ali posmatran kao figura, u čitavom sklopu svoga života i rada, svoje kulture i uljuđenosti, svoje građanske, profesionalne i naučne djelatnosti, Ljubavac predstavlja arhetip dalmatinskog erudita svog vremena, arhetip one specifične mediteranske euritmije duha, kulture, ukusa i čestitosti, čiji posljednji pretstavnici iščezavaju pred našim očima, jedan po jedan.¹¹⁵

Dakle, Boško se na kraju uopće nije bavio nastankom modernog koncepta Sjeverne Dalmacije, kao ni pojmom *Contado e Territorio di Zara*, t. j. onim zbog čega se upustio u zahtjevno istraživanje rukopisa Šimuna Ljubavca, kao i njegova opusa u zadarskoj i dalmatinskoj intelektualnoj kulturi 17. stoljeća. Zanimela je i njega, kao i više drugih, narav odnosa između Ivana Lučića i Šimuna Ljubavca, što je važna tema, ali ne toliko važna da bi potisnula neke druge kao što su teme vezane za povijest Dalmacije shvaćene kao povijesti međudnosa njezinih inzularnih, litoralnih i kontinentalnih dijelova. Pomicanjem mletačkih granica od *acquisto vecchio* na *acquisto nuovo* u vrijeme Kandijskog rata to je postao jedan od ključnih problema njezina daljnjeg razvitka, ali i razumijevanja njezine povijesti u dugom trajanju. Bio je to zadatak koji je prelazio granice onoga što je Barba mogao učiniti, a Vladan se „umjetničkim istinama“ triju Dalmacija nikada nije prestao baviti, kako prije, tako i poslije *Zimskog ljetovanja*. Rukopis Šimuna Ljubavca i iskustvo rada s Barbom na tom rukopisu bio je svojevrstan korisni katalizator u razvijanju interesa za sociokulturnu cjelinu zadarske regije u 17. stoljeću.

¹¹⁵ B. DESNICA, „Zadraniin Šimun Ljubavac“, 181. Slične formulacije upotrijebio je Barba govoreći o Josipu Bersi. Vidjeti citat uz bilj. 77. Bile su to varijacije na teme o kojima je u MSD-u 1934. pisao Vladimir Rismondo.

DESNIČIN POVRATAK CROCEU UOČI DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Prema većini Desničinih biografa, Vladan Desnica ništa nije tiskao nakon izlaska iz tiska *MSD*-u 1935. i objavljivanja njegova prijevoda Croceovih *Eseja iz estetike* 1938. Pritom obično propuštaju spomenuti da je jedan od prevedenih eseja bio tiskan u splitskom *Vihoru*, inače ljotičevskom glasilu, koji je uređivao splitski književnik Marin Bege (1881. – 1960.) Nedoumicu može izazvati to što prijevod nije potpisan i što inače nema nikakva spomena Desničina imena u ovom listu.¹¹⁶ Budući da se *Vihor* ni jednom riječju nije oglosio ni nakon što su *Eseji* bili objelodanjeni, nameće se zaključak da je Desničina suradnja u njemu bila moguća stjecajem trenutačnih okolnosti.

Moguće je pretpostaviti da je pokušao i na nekim drugim stranama u Splitu osigurati najavu svog izdanja, ali da u tome nije uspio. Slijedom iste pretpostavke moguće je da mu je *Vihor* ponudio promotivni prostor, a da on nije htio propustiti šansu da se makar i na taj način koliko-toliko potakne interes za njegov prijevod Crocea. S druge strane, otvoreno ostaje pitanje zašto se nije htio svojim imenom svrstati među suradnike *Vihora*. Budući da je Benedetto Croce u to vrijeme već bio postao europski simbol liberalne kontestacije u fašističkoj Italiji, nikako nije više mogao biti atraktivan za list poput *Vihora*. Neobično je što je taj prijevod u njemu uopće objavljen!

Sl. 8. Benedetto Croce u prijevodu Vladana Desnice u splitskom *Vihoru* urednika Marina Bege i vlastitoj nakladi Kadmos 1938.

Kako god bilo, sačuvan je materijalni dokaz da *Vihor* nije financirao objavljivanje *Eseja iz estetike*, a to je originalni račun tiskare u kojoj su *Eseji* tiskani. Troškove je podmirio Vladan Desnica sam, a rukopisni listić u prilogu, koji je potpisala ista ovlaštena osoba u

¹¹⁶ Benedetto CROCE, „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, *Vihor*, 2/1938., br. 19, 3.

tiskari, svjedoči da je *Vihor* dobio pet primjeraka otisnute knjige, što je prema pojedinačnoj tiskarskoj cijeni primjerka mogao biti iznos honorara koji mu je list dugovao.

Dakle, za nakladu od 1000 primjeraka Vladan Desnica je platio 4000,- Din, tj. tiskarska cijena jednog primjerka bila je 40,- Din. Kako je on u to vrijeme uputio najavu ovog izdanja na razne novinske adrese, koja je također sačuvana, znamo da je prodajna cijena 1 primjerka bila 15,- Din. To znači da je po svakom prodanom primjerku bio na čistom gubitku od 25,- Din!¹¹⁷ Jednom riječju, bio je to pravi promašaj s poslovne strane. Izdanje je bilo promašaj i na knjižarskom tržištu. Javno je praktički bilo ignorirano. Nešto sadržajnija obavijest o izlasku ove „knjižice“ (*Büchlein*) izašla je u *Prager Presse*, koja je ranije bila pisala i o MSD-u.¹¹⁸ Sačuvano je svjedočanstvo o interesu utjecajnog slovenskog književnog kritičara tog doba, Božidara Borka (1896. – 1980.), za Desničinu izdanje Crocea. Borko se sam javio na adresu Naklade „Kadmos“ 28. veljače 1938., potpisavši se kao urednik ljubljanskog *Jutra*, s molbom da mu se „odmah“ pošalje primjerak *Eseja*. Pritom se obvezao da će sam nadoknaditi cijenu knjige i poštanske troškove.¹¹⁹ Ne treba sumnjati da mu je Desnica

Sl. 9. Vladan Desnica plaća Trgovačkoj tiskari u Splitu 24. veljače 1938. tiskarske troškove za Croceove *Eseje iz estetike*

Item	Quantity
Input	300
Vihor	5
Benjamin	7
Predano danas	688
ukupno kn	1000

Sl. 10. Distribucijska lista iz Trgovačke tiskare za 1000 primjeraka Croceovih *Eseja*

¹¹⁷ Sačuvan je tekst tog oglasa: „S molbom da uvrstite u nekoliko brojeva Vašeg cijjenjenog lista: BENEDETTO CROCE: ESEJI IZ ESTETIKE, preveo VLADAN DESNICA. Sadrži odabrane eseje u kojima Croce dalje razvija i produbljuje svoju doktrinu izloženu u 'Estetici': I. Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti; II. Umjetnost kao stvaranje i stvaranje kao činjenica; III. Vanestetski pojam lijepoga i njegova upotreba u kritici; IV. Književnost kao izraz društva. Cijena din. 15:- Naručuje se kod 'KADMOS' – Split, Bihačka 5.“ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I. *Politika* je objavila oglas 27. veljače 1938., a *Vreme* 1. ožujka iste godine, oba lista među malim oglasima.

¹¹⁸ „Vier Essays Benedetto Croces zur Aesthetik hat in serbokroatischer Uebersetzung Vladan Desnica veröffentlicht: 'Eseji iz estetike', Split 1938, 8“, 65 S. 15 Dinar, Verlag Kadmos. Das Büchlein enthält vor allem B. Croces Aufsatz über den lyrischen Charakter der Kunst (1908), ferner Aufsätze über Kunst als Schöpferisches, über den außerästhetischen Begriff des Schönen und seine Anwendung in der Kritik, sowie einige Seiten über Kunst als Abbild der Gesellschaft. An dieser Stelle sei bemerkt, dass B. Croces 'Aesthetik' bereits vor Jahren serbokroatisch erschienen ist. (Estetika. Preveo d-r Vinko Vitezica. Beograd 1934. Kosmos)“ Vidjeti: OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., *Prager Presse*, 25. März 1938., Seite 8.

¹¹⁹ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Božidar Borko – Naklada „Kadmos“, Ljubljana, 28. veljače 1938.

odmah poslao recenzentski primjerak i potom, zaveden Borkovim „odmah“, u Splitu je iz dana u dan pratio ljubljansko *Jutro*. Nije dugo izdržao jer je već 9. ožujka t. g. pisao Borku:

Na Vašu dopisnicu od 28/II poslali smo Vam na poklon primjerak knjige „CROCE, ESEJI IZ ESTETIKE“ s molbom na uvrštenje priložene notice i na eventualni prikaz u Vašem cij[enjenom] listu. No kako u stupcima vašeg lista nismo naišli na spomen o knjizi, molimo Vas da nam javite ako Vam slučajno nije stigla, kako bismo mogli da vam pošaljemo drugi primjerak.¹²⁰

Zatečeni Borko odmah mu je ljubazno odgovorio, s uočljivom notom nevjerice da čovjek od knjige može biti toliko nestrpljiv:

Zahvaljujem Vam za ljubazni poklon primjerka knjige *Croce, Eseji iz estetike*. Vrlo rado ću objaviti o knjizi opširniji prikaz i tako svrnuti na nju pažnju slovenačke javnosti. Radi obilja aktualnog materiala za moju rubriku nisam to mogao učiniti odmah, ali se nadam da će članak s preporukom izaći u toku naredne nedelje. Primjerak tog broja poslat ću Vam odmah čim izadje.¹²¹

U Desničinoj ostavštini nije sačuvan Borkov prikaz, a ni u Bibliografiji Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža nismo uspjeli pronaći nikakav trag tom tekstu pa ostaje otvoreno pitanje je li Borko održao zadatu riječ. Za razliku od njega, nitko drugi slična statusa nije se oglasio bilo na hrvatskoj bilo na srpskoj strani. Desničin Croce jednostavno je prešućen. Tim su dirljivije reakcije njegovih nekadašnjih profesora i prijatelja iz mladosti kojima je na poklon poslao primjerak izdanja.

Prvi se oglasio njegov gimnazijski profesor dr. Mirko Perković, s kojim je obnovio veze već u vrijeme pokretanja *MSD*-a. Ni ovom prilikom nije štedio pohvale:

Dragi Vladane!

Od srca Ti hvala na lijepom daru! Pročitao sam, pa mi se prijevod vrlo sviđa, jer bih rekao da si pogodilo – a i uspio – da zadržiš stil Croce-ov, a opet nisi se nigdje spotaknuo o naš stil. Samo bih ja, kao „nepopravljivi“ Vukovac, prigovorio onome sklanjanju naših participa! (Na pr. „bježućem času“; str. 33). Imam u svojoj biblioteci njegovu veliku „Estetica come scienza dell'espressione...“ od 1908. i na franc[uskom] „B[enedetto] C[roce] Bréviaire d'esthétique“, traduction de G. Bourgin, Paris 1923, a sad i tvoj uspjeti prijevod. Drugih njegovih djela nemam. Bratski te pozdravlja tvoj Dr. M[irko] Perković – Knin¹²²

Prijateljski se prvi javio neidentificirani splitski Beograđanin „Pero“, 3. ožujka 1938., s kojim se evidentno odavno poznao:

Dragi Vladane,

Nameravao sam da pročitam, pa da ti, blagodareći, izrazim i svoje utiske. Međutim, nisu *Eseji* još stigli na stol (jer moram da dovršim Huxley-a) pa ti kažem, ne dangubeći, hvala na pažnji i lepom poklonu. Po rukopisu možeš da vidiš koliko sam „u priši“ zbog nekih akata, običnih i dosadnih ali hitnih. Nadam se da ste svi zdravi i veseli i da ste se savršeno snašli

¹²⁰ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Vladan Desnica – Božidaru Borku, Split, 9. ožujka 1938., nepotpisana strojopisna kopija.

¹²¹ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Božidar Borko – Vladanu Desnici, Ljubljana, 12. ožujka 1938.

¹²² OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Mirko Perković – Vladanu Desnici, Knin, 20. veljače 1938.

u novoj ulozi splitskih kućevlasnika. Mojoj staroj reci da si primio ove retke, te ima mesta verovanju da sam živ. Sve vas najsrdačnije pozdravlja, u mnogo čemu zavidi i iskreno voli tvoj vršnjak,

Pero¹²³

Drugi je reagirao jedan od njegovih profesora sa splitske Klasične gimnazije, koji mu je 8. ožujka 1938. poslao dopisnicu s karikaturom neke osobe na prednjoj strani, sudeći prema naglascima, karikaturi profesora samog:

Dragi i poštovani prijatelju:

Hitam da Vam srdačno zahvalim na prip poslanom mi lijepom daru. Pročitao sam na dušak i mogu Vam čestitati na izvršnom prijevodu.

„Vivas votis meis“

U ljubavi i u odanosti

prof. (...) ¹²⁴

Sl. 11. Zahvala splitskog profesora Vladanu Desnici na prijevodu Crocevih *Eseja iz estetike*

Podrška je stigla i od jednoga od najutjecajnijih splitskih intelektualaca starije generacije i njegova profesora na Klasičnoj gimnaziji, dr. Ante Petravića:

Dragi Vladane!

Primio sam tvoju knjigu i zahvaljujem ti na sjećanju. Inače ja imam te stvari (desetak svezaka Crocea) u originalu. Zanimat će me poređivati s originalom.

Srdačno pozdravlja Tvoj

Ante Petravić¹²⁵

¹²³ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Pero [Zanella] – Vladanu Desnici, Beograd, 3. ožujka 1938. Prema iskazu dr. Uroša Desnice, mogao bi to biti Petar Zanella, Splićanin koji je u to vrijeme radio u Beogradu. Srdačno mu zahvaljujem na obavijesti.

¹²⁴ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., [?] – Vladanu Desnici, Split, 8. ožujka 1938.

¹²⁵ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Ante Petravić – Vladanu Desnici, 8. ožujka 1938. Profesor Petravić je Vladana u adresi oslovio kao književnika.

Prijateljski mu je zahvalio i prezimenom neidentificirani Makaranin Eugen, također netko koga je dobro poznao. Njegova je poruka zanimljiva i zbog toga što ga intrigira fenomen Naklade Kadmos. Jasno mu je da je to inicijativa Vladana Desnice:

Dragi Vladane,

Pred nekoliko dana primio sam „Eseje estetičke“. Ako „Kadmos“ treba zahvaliti tvojoj inicijativi, onda je toplo „pozdravljam“.

Uvjeren sam, da ćeš ti „Kadmosu“ doprinesti bogatstvo tvoga duha i dati mu širinu svojih vidika.

Doista je kulturnom Splitu nedostajala jedna takva edicija.

Mnogo uspjeha želim „Kadmosu“.

Primi srdačne pozdrave od tvoga

Eugena¹²⁶

Šibenski Vlado, očito prijateljski i obiteljski blizak čovjek, reagirao je kao netko tko je znao njegove intimne nedoumice i lomove:

Dragi Vladane, najljepša Ti hvala na knjizi i pažnji. Drago mi je da se boriš i da aktivno daješ dokaza da radiš na knjiž[evnom] polju. To ti je mnogo pametnije nego što drugo.

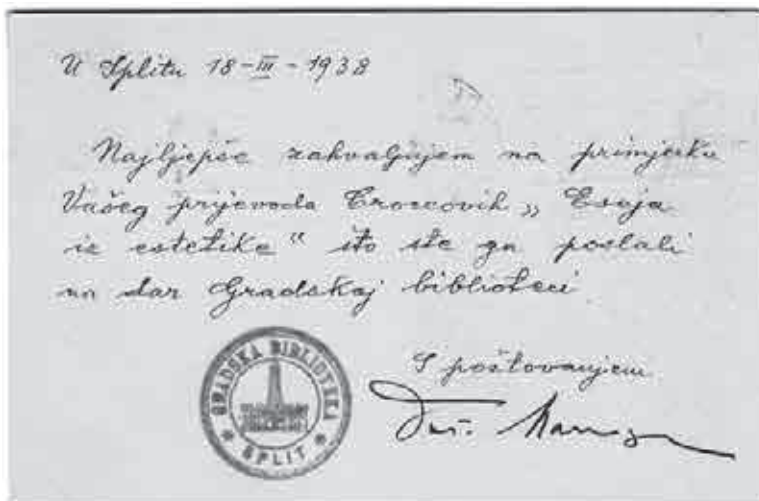
Danas idemo u Obrovac, pozvao nas je Boško na neku fraju, ide nas 18 komada!

Nadam se sa koncem mjeseca da ćemo se viditi u Splitu.

Od Gabi i od mene Kseniji i Tebi mnogo srdačnih pozdrava.

Grli te Tvoj Vlado.¹²⁷

Zahvalio mu je i Dušan Manger, u Splitu cijenjeni ravnatelj Gradske biblioteke na poklonjenom primjerku za Biblioteku.¹²⁸

Sl. 12. Ravnatelj Gradske knjižnice u Splitu Dušan Manger Vladanu Desnici 1938.

¹²⁶ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Eugen [?], Makarska, 10. ožujka 1938.

¹²⁷ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Vladimir Simić, Šibenik, 23. ožujka 1938. Informaciju mi je dala gospođa Jelena Ivičević-Desnica. Srdačno joj zahvaljujem.

¹²⁸ OOV, kut. Prepiska do 1945., I., Dušan Manger – Vladanu Desnici, Split, 18. ožujka 1938.

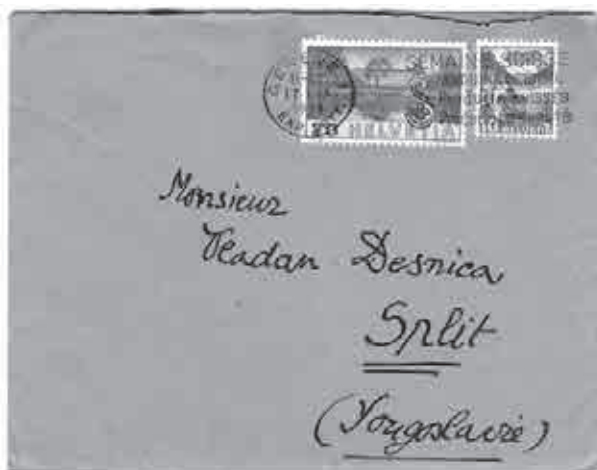
Među sačuvanim pismima u vezi s Croceovim *Esejima* svojom važnošću nesumnjivo se izdvajaju dva koja potječu od Bogdana Radice. On je tada slovio za najboljeg poznavatelja i prevoditelja Croceova opusa. Bio je jedini iz Jugoslavije koji ga je i osobno dobro poznao.¹²⁹

Ne ulazeći na ovome mjestu u razne aspekte Radićinih pisama, razumljivo je što je napisao da bi mu bilo draže da je Desnica objavio više drugih neprevedenih Croceovih radova, naročito „ceo Brevijar Estetike“. Radica, dakako, pritom nije ni pomislio koliko je Desnicu stajalo izdanje koje je realizirao. Vjerojatno je i sam bio mišljenja da je obitelj Desnica toliko bogata da si ovakav luksuz može bez oklijevanja priuštiti.

Za istraživača Desničina stvaralaštva prije 1941. godine dragocjena je spoznaja da je molio Radicu neka mu kaže svoje mišljenje o smislenosti i održivosti prijevoda Croceove *Storia d'Europa nel secolo decimono* (1932.) jer je poznato da je Desnica radio na tom prijevodu. Otvoreno je pitanje jesu li oni s tim prijevodom u vezi i dalje kontaktirali. Ovdje je bitno uočiti da zahvaljujući ovim pismima saznajemo da Vladan Desnica tada više nije bio sklon dalje prevoditi Croceove estetičke spise, ali jest historiografske.

Jedan od razloga Desničinu prevoditeljskom otklonu od estetičkih ka historiografskim Croceovim radovima mogao je biti posljedica nakladničkog debakla s *Esejima iz estetike*. Prema sadašnjim uvidima, u Desničinoj ostavštini nalazi se samo jedan sadržajniji osvrt na ovo izdanje.¹³⁰ Danas je interesantan kao svjedočanstvo da se splitske kročeance nazivalo uistinu primjerenije „mediterancima“ i da je Vladan Desnica već tada „pored Dr. A. Halera“ bio cijenjen kao „najbolji poznavao Croceovih djela u Dalmaciji“:

G. Vladan Desnica, sudionik mediteranaca iz Splita (gg. Ćiro Čičin Šain, Ante Cettineo, L. [sic!] Rismondo, C. Fisković) dobro je uradio što je preveo ovih par Croceovih eseja i što je tim prevađanjem dao povoda razmišljanju postavljenog problema o estetici kao čistoj intuiciji i sociologiji umjetnosti. Pored Dr. A. Halera g. Desnica je najbolji poznavao Croceovih djela u Dalmaciji i kao takav mogao je da u uvodu ovih prevedenih eseja kritički osmotri Croceov rad na području estetike, pošto je uvodni članak Croceovoj estetici prevedenoj u Beogradu, uglavnom informativne naravi podupirane sporadičnim napomenama i zaključcima koji su se dali izvući sa stanovišta prevađaoca iz Croceove intelektualne kućerine.¹³¹

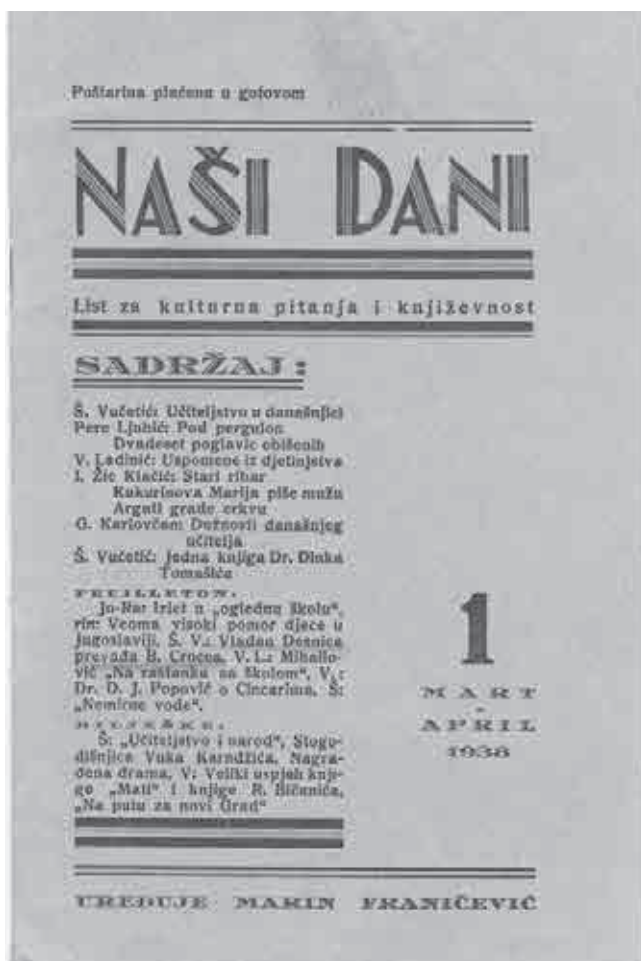

Sl. 13. Omotnica pisma Bogdana Radice Vladanu Desnici iz 1938.

¹²⁹ Vidjeti Prilog I.

¹³⁰ Š[ime] V[učetić], „G. Vladan Desnica prevada B. Crocea“, *Naši dani. List za kulturna pitanja i književnost* (ur. Marin Franičević), 1/1938., br. 1, 29–31. Sudeći prema sadržaju, *Naši dani* bili su svojevrsni daljnji srodnik MSD-a.

¹³¹ *Isto*. Kritički se distancirajući od Crocea, Vučetić je zaključio svoj osvrt riječima priznanja, punima nespokoja: „Tako je Croce predvidio sasvim slučajno i 1914. i sve što se dogodilo do danas na terenu na kome je cvjetala zapadnoevropska civilizacija“.

Sl. 14. Naši dani Marina Franičevića o Desničinu prijevodu Crocea

Drugi je bio u dalekosežnijoj vezi s njegovim književnim planovima. Mnogobrojne stričeve konkretne opaske u vezi sa „Životnom stazom Jandrije Kutlače“ morale su ga definitivno uvjeriti koliko mu je važno razviti umijeće povijesnog mišljenja da bi bio književnik kakav je htio postati. Za njega to nije bio *contradictio in adjecto*. Razumije se da ga profesionalna ideologizirana historiografija nije ushićivala, nerijetko ju je i ironizirao, ali je itakako mogao biti motiviran razumjeti Croceov, pa i Silvin pristup europskoj povijesti. Bili su to pristupi koji su mu otvarali put prema historiografskim istinama, nezaobilaznima u potrazi za umjetničkim istinama.

ZAKLJUČAK

U ovom prilogu pošli smo od pretpostavke da se Vladan Desnica kasnih 1930-ih godina – prestavši uređivati *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1935.) i počevši pisati *Proljeća Ivana Galbe* (1936.) – odlučio radikalizirati svoje opredjeljenje da se posveti traganjima za „umjet-

ničkim istinama“, slijedeći u osnovi kročeano poimanje lijepog i istinitog. Koliko god to značilo prekid s kulturološkim pa i estetičkim implikacijama koncepcije *Magazina Sjeverne Dalmacije* – naročito kada je riječ o regionalističkim implikacijama kulture i, posebno, umjetnosti – itekako je i dalje držao važnim shvatiti režim drugih istina čovjeka o sebi, drugima, svijetu, prirodi itd., koje su u regionalno osmišljenim studijama jedino i mogle dolaziti do svoga punog izražaja. Stoga je za njega razumijevanje drugih ljudskih istina bilo nužan preduvjet traganja za umjetničkom istinom o istim tim ljudima.

Uređivanje *Magazina Sjeverne Dalmacije* otvorilo mu je prostor izravne komunikacije sa znanstvenicima različitih profesionalnih specijalizacija. Sačuvana korespondencija svjedoči da je kao mlad čovjek bio sposoban steći njihovo povjerenje i u više slučajeva izazvati živ interes onih koji ga nisu osobno poznavali za susret s njime. Ona je svjedočanstvo i o tome da je Vladan Desnica razvijao živ interes za inovacije u društveno-humanističkim, pa i prirodnoznanstvenim istraživanjima (npr. u sociologiji i antropologiji te socijalnoj medicini).

Prividno je paradoksalno da se njegov aktivni interes za arhivistički utemeljenu kritičku historiografiju povećavao nakon 1935. godine. Tome su manjim dijelom mogli biti razlog politički i kulturni konflikti koje nije mogao izbjeći kao urednik *Magazina Sjeverne Dalmacije*, a koji su ga kasnije osobno tangirali. Mnogo je važnije to što kročeano estetika nije bila ahistorička i što je, s estetičkom legitimacijom u vezi, *in patrimonio* baštinio živ interes za povijest i za historiografska istraživanja. Njegov stric Boško od svoje se mladosti pasionirano bavio arhivskim istraživanjima fokusiranim na Ravne kotare, Bukovicu i Zadar te je u kasnim 1930-im godinama pokušavao finalizirati svoj *magnum opus*, *Istoriju kotarskih uskoka*, ali i objaviti kritičko izdanje zadarskog erudita iz 17. stoljeća Šimuna Ljubavca, koje nesumnjivo ima veliku težinu za razumijevanje nastanka modernog pojma Sjeverne Dalmacije, odnosno današnje zadarske subregije. Vladan Desnica je svog strica, s kojim je inače bio u redovitoj prepisci na relaciji Split – Obrovac, kako poticao tako i pomagao da u svojim istraživanjima uspije.

Njihova je suradnja, kao i suradnja sa sve bolesnijim ocem, bila mnogo slabija kada je riječ o književnom stvaralaštvu Vladana Desnice. Nakon 1935. godine, očigledno i pod stričevim utjecajem, odlučuje napustiti svoju namjeru da novelu „Životna staza Jandrije Kutlače“ pretvori u roman, s prepoznatljivim regionalnim konotacijama. Neovisno o stričevim željama da nastavi pisati eseje o književnim stvaraocima koji su bitni za razumijevanje kulturne baštine Sjeverne Dalmacije, izgleda da nikada više nije pisao takve eseje.

Kasne 1930-e su i godine njegova intenzivnog prevoditeljskog rada. Iako su Crocevi *Eseji iz estetike* jedino što je objavio, i to u vlastitoj nakladi u Splitu 1938. godine, iskustva koja je tada stekao bila su poticajna i za njegovo vlastito književno stvaralaštvo, ali i za samoosposobljavanje za poziv koji će mu mnogo težim financijskim prilikama nakon 1950., kada postane slobodni umjetnik, osiguravati sredstva za preživljavanje.

U vremenu koje je lapidarno simbolizirala njegova predratna pjesma „Kišobrani (Ošamućeni građani u predvečerje drugog svjetskog rata)“, Vladan Desnica bio je dezangažirani intelektualac, umjetnik agonije građanskog svijeta.¹³²

¹³² V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve*, 244. Stihovi iz naslova priloga „Kud koje žure brzi kraci / a svi vode u bespuće“ preuzeti iz ove pjesme.

“WHICHEVER WAY THE QUICK STEPS HURRY AND THEY ALL LEAD TO WASTELAND”: VLADAN DESNICA IN SPLIT FROM 1935 TO 1941

Magazin Sjeverne Dalmacije (1934–1935) was a journal project of Vladan Desnica that was long in preparation but a short-lived one. It emerged and disappeared in the shadow of an intensive conflict between his father Dr. Uroš Desnica and Dalmatian *vladika* (bishop) Dr. Irinej Đorđević. The two of them embodied considerably different political cultures, and even more different political orientations in the crisis situation in Yugoslavia following the murder of the king Aleksandar I Karađorđević. From “A Statement from Northern Dalmatia,” published in Split *Novo doba* on 15 September 1934 and the brochure “Response to ‘A Statement from Northern Dalmatia’” by the editorial board of *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* (that is, *The Blue Book*), published in Belgrade in December 1934, to the collection *Severna Dalmacija nekad i sad*, published in Belgrade in 1939, the conflict did not let up. In effect, it prepared the stage for the drama whose premiere would be in spring 1941, and which would be performed with different ensembles and with changes and additions to the text until the spring of 1945. Vladan Desnica was directly decried in *The Blue Book*. He never responded to the accusations that personally affected him considerably. Fragments of his correspondence with his uncle Boško that are preserved testify that he took very hard the public defamation in the affair in which he was necessarily in his father’s shadow. New insight into the writer’s legacy show that his translation, literary and music activities became much more intensive precisely in that period, as did his dissatisfaction on account of the inevitability of civil service. From his later statements we know that he wrote the first fragments of *Proljeća Ivana Galeba* in 1936. His key work was conceived as a „response“ to his critics, but more than that, it was also conceived already as a radical confrontation with himself. In a time which his poem “Kišobrani (Ošamućeni građani u predvečerje drugog svjetskog rata)” (“Umbrellas (Dazed citizens on the eve of the Second World War)”) incisively symbolized, Vladan Desnica was a disengaged intellectual, the artist of an agony of the bourgeois world.

Key words: Vladan Desnica, Split, 1935–1941, literature, historiography, artistic truth, historical truth

Izvori i literatura

Izvori

Osobna ostavština Vladana Desnice (OOVD)

Kut. Prepiska do 1945. I.

Kut. Magazin Sjeverne Dalmacije

Kut. Izdavački ugovori

Kut. Uroš Desnica I.

Kut. Uroš Desnica II.

Časopisi

Magazin Sjeverne Dalmacije, 1934. – 1935.

Glasnik Primorske banovine: izdanje Službenog glasnika Primorske banovine, 1938. – 1939.

Rivista Dalmatica, 1899. – 1935.

Literatura

Josip ANDREIS – Dragotin CVETKO – Stana ĐURIĆ-KLAJN, *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb 1962.

Vladan BAJČETA, „*Gozba u poljima* – fragmenti rekonstrukcije pjesničke knjige Vladana Desnice u rukopisu“, *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 459–482.

Ivanka BEŠEVIĆ, „Između muzike i literature. Razgovor s književnikom Vladanom Desnicom“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 80–82.

Vitaliano BRUNELLI, „Giovanni Lucio“, *Rivista Dalmatica*, anno I., fasc. 1°, Zara 1899, 5–24; anno I., fasc. 2°, Zara 1899, 119–139; anno I., fasc. 4°, Zara 1899, 24–51; anno II., fasc. 1°, Zara 1900, 32–52 i anno II., fasc. 4°, Zara 1901, 17–21.

M[iodrag] BULATOVIĆ, „Jedan trenutak sa Vladanom Desnicom“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 45–46.

Tommaso CAMPANELLA, *Grad sunca*, Zagreb 1953.

Benedetto CROCE, „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, *Vihor*, 2/1938., br. 19, 3.

Benedetto CROCE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.

Benedetto CROCE, *Estetika*, Beograd 1934.

Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, Zagreb 2004.

Benedetto CROCE, *Storia d'Europa nel secolo decimonono*, Bari 1932.

Mirko DEANOVIĆ – Josip JERNEJ, *Talijansko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2002.

René DESCARTES, *Rasprava o metodi*, Zagreb 1951.

Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 1: 1646 – 1684, Beograd 1950. (ćir.).

Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 2: 1684 – 1749, Beograd 1951. (ćir.).

Boško DESNICA, *Sabrana djela* (prir. Milorad Savić), Zagreb 2008. (ćir.).

Boško DESNICA, *Stojan Janković i uskočka Dalmacija: izabrani radovi* (prir. Srđan Volarević), Beograd 1991. (ćir.).

Boško DESNICA, „Zadranin Šimun Ljubavac. Jedan dalmatinski erudit XVII vijeka“, *Glasnik Primorske banovine*, 1/1938., br. 1, 173–181.

Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I, red. Stanko Korać), Zagreb 1974.

Uroš DESNICA, „Dr. Dušan Baljak. (In memoriam)“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 174–176.

Uroš DESNICA, „Jedna sedamdesetgodišnjica. Dr. Božo Peričić“, *Novo doba* (Split), br. 292, 14. 12. 1935., 6.

[Uroš DESNICA, „Komemoracija kralju Aleksandru“], *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 1.

Simeone GLIUBICH, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara 1856.

Ivan ILLICH, „Der gemeine Frieden“, *Schlüsseltexte der Friedensforschung/Kea texts of peace studies/Textos claves de la Investigación para la Paz*, (ur. Wolfgang Dietrich i dr.) Münster – Wien 2006., 15–25.

- „Kako nastaje književno djelo. Razgovor na Književnom petku 26. 10. 1956.“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 153–157.
- Miroslav KURELAC, *Ivan Lučić. Otac hrvatske historiografije*, Zagreb 1994.
- John R. LAMPE, *Yugoslavia as History. Twice there was a country*, Cambridge University Press, 1996.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 217–250.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Nove spoznaje o Vladanu Desnici“, *Ljetopis Dvije hiljade osme* (ur. Čedomir Višnjić), Zagreb 2008., 266–284 (ćir.).
- Dušan MARINKOVIĆ, „Sudbina jednog opernog libreta. Marginalije oko autorstva Desničinog libreta za Adelovu pjesmu“, *Ljetopis Dvije hiljade sedme* (ur. Čedomir Višnjić), Zagreb 2007., 248–277 (ćir.).
- Jevto M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 114–139.
- Grozdana OLUJIĆ, „Pjesnik tuge i nade. Razgovor s Vladanom Desnicom“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 52–54.
- Stevo OSTOJIĆ, „Prvu novelu namenio sam ‘Politici’“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 105–106.
- Vlatko PAVLETIĆ, „Svako djelo vrijedi tačno onoliko koliko poetskog sadrži u sebi“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 58–74.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.
- Drago ROKSANDIĆ, „Boško Desnica – Vladanu Desnici. Izbor pisama iz Osobne ostavštine (1933. – 1938.) Vladana Desnice“, u: *Ljetopis Dvije hiljadepetnaeste godine*, Zagreb 2015., 374.
- Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epohâ“, *Spalatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.
- Drago ROKSANDIĆ, „Književnik, književni opus i mogućnosti historiografskih interpretacija. Pokušaj ‘egohistorije’ Vladana Desnice“, *Književna republika*, 4/2006., br. 3–4, 13–24.
- Drago ROKSANDIĆ, „O Vladanu Desnici i ‘Desničinim susretima’“, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 255–282.
- Drago ROKSANDIĆ, „‘...Pisac uvijek ima upravo onoliko slobodu stvaranja koliko sam sebi dozvolio...’ Civilna kultura Vladana Desnice poslije 1945. godine“, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 24–25.
- Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 529–555.
- Drago ROKSANDIĆ, „Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 181–234.
- Matija SINKO, *Bakrorezi Martina Engelbrechta iz Nasljednoga rata: historijsko-imagološka analiza*, diplomski rad, Diplomski studij Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012.
- Š[ime] V[UČETIĆ], „G. Vladan Desnica prevada B. Crocea“, *Naši dani. List za kulturna pitanja i književnost* (ur. Marin Franičević), 1/1938., br. 1, 29–31.

Umberto URBANI, *La Jugoslavia e i suoi banati*, Trieste 1935.

Umberto URBANI, *Scrittori Jugoslavi*, sv. 2, Zara 1935.

Ana M. ZEČEVIĆ, „Muzičko stvaralaštvo Vladana Desnice“, *Ljetopis Dvije hiljade osme* (ur. Čedomir Višnjić), Zagreb 2008., 285–312 (ćir.).

Prilozi

Prilog I.

BOGDAN RADICA – ĆIRI ĆIČIN-ŠAJINU, GÉNÈVE, 9. RUJNA 1938.¹³³

Ženeva, 9 septembra 1938

Dragi Ćiro, kako sam Vam kazao bio sam kod Crocea. Kazao sam mu, da je u Splitu izišao prijevod njegovih Eseja iz estetike. Croce me je zamolio da mu nabavim dva (2) primjerka. Molim Vas da kažete g. Desnici, da mi pošlje 2 primjerka, kako bih mogao da ih pošljem g. Croceu. Ali odmah. Ako Vam on ne da, onda ću ih ja poručiti kod Marpurga. Ali molim Vas da me svakako izvijestite, da ne bi uzaludno naručivao. Molim Vas, da to bude odmah.

Sa najsrdčajnijim pozdravima Vama odani

Bogdan Radica

Monsieur / Ćiro Ćičin-Šajin / Radakcija „Novo Doba“ / Split / Yougoslavie
Adresa: Bogdan Radica / 11, rue de Beaumont, 11 / Génève / (Suisse)

¹³³ OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I.

*Prilog II.*BOGDAN RADICA – VLADANU DESNICI,
GÉNÈVE, 17. RUJNA 1938.¹³⁴

Poštovani Gospodine,

Primio sam danas dva primerka Vašeg prevoda Croceovih Eseja iz estetike i Vaše pismo. Najtoplija hvala.

G. Croce me je zamolio, pre nekoliko dana, da mu pošljem za njegovu biblioteku, što sam učinio danas, priloživši mu i prevod naslova prevedenih eseja.

Šteta, da niste preveli ceo Brevijar Estetike: bila bi to celina, iako je predavanje u Heidelbergu od 1908. važan i bitan datum u razvoju Croceove estetike.

Ovih dana izišla je La Storia come pensiero e come azione, o kojoj ću pisati. Vrlo je interesantna i neobično aktuelna. Croce koncentriše u Istoriji sav vrhunac svoje misli.

Što mi pišete o Istoriji Europe, ona je prevedena i objavljena na slovenački. Čudi me što je Svemir Lazarević ne će da objavi. On je moj dobar prijatelj i ja ću mu pisati prvom zgodom. Bilo bi korisno, da se ta stvar objavi kod nas. Mogli bi, možda, i Vi sami da iskušate jednom dobrom reklamom, ili, možda, obratite se g. Anti Velzeku, direktoru „Binoza – Svjetski Piscici“ Zagreb, Bulićeva ul. 12? Ja mislim, da bi on mogao da to objavi u svojoj Biblioteci Političkih pisaca, gde je objavio i Carla Sforzu. Pišite mu i od moje strane.

Izvolite, poštovani gospodine, primiti osećaje moje zahvalnosti, sa iskrenim pozdravom Vaš
Bogdan Radica

Monsieur / Vladan Desnica / Split / (Yougoslavie)
Exp. Bogdan Radica / 11, r. de Beaumont / Genève

¹³⁴ OOVD, kut. Prepiska do 1945., I.

25.

GOZBA U POLJIMA –
FRAGMENTI REKONSTRUKCIJE
PJESNIČKE KNJIGE VLADANA
DESNICE U RUKOPISU

Vladan Bajčeta

UDK: 821.163.42-1Desnica, V.(0.032)

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U rukopisnoj ostavštini Vladana Desnice nalazi se i korpus njegovih lirskih tekstova objedinjenih naslovom *Gozba u poljima*. Riječ je o pjesmama nastalim u razdoblju 1932–1936. godine, koje, osim odlomka „Motiv“, ranije nisu bile objavljene. Tekstovi su otkucani pisačom mašinom, dok su na pojedinim mjestima piščevom rukom unošene ispravke i različite bilješke, što je otvorilo prostor izvjesnim zaključcima o umjetničkom procesu nastanka Desničine poezije. U istom smislu učinjen je osvrt na nekoliko tekstualnih varijanti jedinog naslova sačuvanog u više verzija – „Himna majci Zemlji“. Šest od jedanaest sadržajem predviđenih pjesama donosi uvid u više od polovine zamišljene zbirke, na osnovu čega se očituje da je u planu bila pjesnička knjiga strože profilisanog tematsko-strukturnog koncepta, a ne tek običan skup zasebnih poetskih cjelina. U poređenju sa Desničinom jednom za života objavljenom zbirkom *Slijepac na žalost* (1956), kao neophodnim komparativnim sagledavanjem unutar piščevog literarnog djela, materijal iz ostavštine baca znatno drugačije svjetlo na Vladana Desnicu kao liričara.¹

Ključne riječi: *Gozba u poljima*, rukopis, poezija, lirika, Priroda, Čovjek, panteizam, antropološki optimizam

I

Grupa Desničinih tekstova iz zaostavštine objedinjenih u fascikli ručno ispisanog naslova *Gozba u poljima* predstavlja autorovu djelimičnu rekonstrukciju prvobitno zamišljene pjesničke zbirke. Prva verzija te knjige najvjerovatnije je izgubljena, moguće uz još jedan dio Desničinih rukopisa koji su se zatekli u njegovom prtljagu ukradenom 14. jula 1942. godine u Šibeniku, na putu iz Splita u Zadar. Nezanemarljiv broj Desničinih

¹ Rad je nastao u okviru projekta „Kulturološke književne teorije i srpska književna kritika“ (178013), koji financira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

tekstova propao je tokom Drugog svjetskog rata (jedna zbirka pripovjedaka nestala je kod beogradskog izdavača Gece Kona) pa je uvid u piščev napor restauracije sopstvenog rada značajan u cilju jasnijeg sagledavanja procesa njegovog umjetničkog razvitka. To naročito važi u polju poezije, koja se poslovično uzima kao marginalni segment Desničinog književnog izraza.

Riječ je o šest od jedanaest sadržajem predviđenih naslova čiji je spisak, kako se može pretpostaviti, očuvan u cjelini:

Pejzaž
 I Motiv (Žuta zvijerka)
 Čar podneva
 Maistral (Désenchantement / Razrješenje)
 Gozba
 Himna Majci Zemlji
 Potraga za ljetom, žutom zvjerkom
 II Motiv
 Himna Sadanjem Času
 Zalazak Sunca
 Noć (Očišćenje)

Pretpostavka o cjelovitosti postojećeg sadržaja utemeljena je na činjenici da se prema pojedinim naslovima očituje koncept dnevnog ciklusa kao tematske osnove cjelokupne knjige („Čar popodneva“ – „Zalazak sunca“ – „Noć“). Rekonstruisane su pjesme: „Pejzaž“, „Motiv“, „Maistral“, „Himna majci Zemlji“, „Potraga za ljetom, žutom zvjerkom“ i „Noć“, što pruža uvid u 54,55% od u početku planiranog sadržaja. Na tom uzorku otkriva se pretpostavljeno tematsko jedinstvo i misaona usaglašenost pjesama ulančanih u koncepcijsku nadstrukturu. Njihov prirodni ambijent, prikazan u smjeni obdanice i noći, hronotopski organizuje zbirku u vidu idiličnog spjeva pretežno deskriptivno-refleksivnog lirizma.

Pjesme su, prema Desničinoj napomeni na posebnom papiru, nastajale u periodu između 1932. i 1936. godine, a naslov zbirke i ime autora stoje iznad mjesta i vremena: Split 1940. godine. To je vjerovatno period kada bi Desnica mogao imati u najvećoj mjeri dovršene tekstove svoje prve pjesničke knjige, koje je po pravilu i u drugim slučajevima ostavljao da odleže izvjesno vrijeme kako bi ih tek stilski fino izbrušene puštao u svijet. Ratne godine morale su doprinijeti dužem čekanju za publikovanje, što je na izvjestan način uzrokovalo njihov kasniji nestanak. Rekonstruisani fragmeti uglavnom nisu datovani, izuzev jedne verzije „Himne majci Zemlji“, za koju stoji da je definitivno rekonstruisana 26. I 1946. godine.

Na omotu rukopisa ispod naslova *Gozba u poljima* u zagradi je ispisano „arhiv i rekonstrukcija“, što bi moglo značiti da je raniji manuskript verzije neke/nekih od pjesama sačuvan, a da je resto piščeva rekonstrukcija izgubljenih tekstova. Pretpostavka da je *Gozba u poljima* nestala na Desničinom proputovanju kroz Šibenik zasnovana je na pismu koje je Desnica uputio sestri Nataši 18. jula 1942. godine:

Sl. 1. Naslovnica neobjavljene zbirke pjesama Vladana Desnice sastavljena u Splitu 1940. godine

Sl. 2. Desničina napomena uz zbirku *Gozba u poljima*

Kako će ti Vlade biti rekao, putem mi se izgubila valiza sa svom onom pustom robom i – što je najtragičnije, za mene lično – sa čitavim lirskim radom jednog decenija!

Poslije one muzike što mi se en block izgubila kad si mi je poslala u Zagreb, sad evo ovo!! Ne možeš zamisliti kako mi je pri duši. Ma koliko to objektivno moglo biti bezvrijedno, to za mene predstavlja deset godina – i to najboljih deset godina – života i rada!²

Desnica govori o „lirskom radu jednog decenija“ (podv. V. B.), precizira, naime, da je riječ o njegovom pjesničkom stvaralaštvu u užem smislu; a vremenski raspon koji naznačava poklapa se sa periodom između godine nastanka prvih pjesama *Gozbe u poljima* i datumom pisma 1932–1942. godine. Evidentno je da Desnica žali za svojim pjesničkim radovima koji su u to vrijeme potencijalno bili gotovi ili skoro sasvim privedeni konačnom obliku, ali je prilično izvjesno da je skupa sa njima nestao i određen broj njegovih prozних tekstova, kako se da naslutiti iz drugog pisma upućenog sestri istog mjeseca:

(...) Isto tako mi na jedno uho uđe a na drugo izađe glas o pohari Dubokovićevih štramaca u Plaži, dok još prekužujem bol zbog vlastitog gubitka svega svoga rada i – mogu reći životnog cilja – skoro čitavih dvaju decenija.³

² Navedeno prema: Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 543.

³ *Isto*, 544.

Nemoguće je, dakle, znati tačno bez čega je sve Desnica ostao u tom trenutku, ali se dosta opravdano može vjerovati da je prvobitna verzija *Gozbe u poljima* nestala sa njegovim ukradenim putničkim koferom jula 1942. godine. Na osnovu izvoda iz pisama moglo bi se pretpostaviti da je ta Desničina nesuđena pjesnička knjiga bila potencijalno zaokruženi-ja cjelina za razliku od ostatka, budući da pisac u prvom mahu ističe gubitak svog lirskog rada, a tek se u narednom dopisu osvrće na drugo.⁴

II

Prema Desničinoj prepoznatljivoj spisateljskoj praksi kolebanja između naslova djela, kao izrazu njegove stalno napete pažnje za formu – podjednako za eufonijski aspekt riječi, kao i za semantičko nijansiranje izborom određenih leksema – u zagradi su ostala dva potencijalna naziva, odnosno podnaslova zbirke. „Svečanost / Svetkovina u poljima“, od kojih druga opcija u svojoj religijskoj konotaciji oponira konačnom izboru za konstrukciju „Gozba u poljima“, dok bi riječ „Svečanost“ u tom pogledu bila srednje rješenje, suštinski definišu misaoni horizont cjelokupne knjige. Sa jedne strane „svetkovina“ kao sakralno, a sa druge „gozba“ kao profano-obredna radnja, kontrastno zacrtavaju specifičnost slike svijeta oblikovane u ovom dijelu piševog književnog rada. Dok je u Desničinoj pripovjednoj prozi čovjek umjetnički sagledan u izrazito egzistencijalističkoj optici sažetoj u sintagmi naslova zbirke pripovjedaka *O lupine na suncu*, ovaj korpus njegove lirike ispovjeda jedan osoben solarni panteizam, koji u Prirodi ne prepoznaje neprijatelja već tvorca i pokrovite-lja, a u čovjekovoj prolaznosti ne vidi nesreću već blagoslov. Segment Desničine umjetnosti posredovan objektivnom instancom gotovo uvijek izražava naglašeno pesimističan pogled na svijet, dok tekstovi konstruisani u subjektivnoj perspektivi ispoljavaju poetski sugestivan antropološki optimizam. *Gozba u poljima* u tom smislu apsolutni je izuzetak u pogledu krajnje refleksivne doslednosti, nepostojeće drugdje kod Desnice u tako čistom obliku. Riječ „gozba“ stoga u sebi podrazumjeva i „svečanost“ i „svetkovinu“, kao oznake pjesnikove duboke spiritualne povezanosti sa Prirodom, koja je u njegovim stihovima predmet *slavljenja* – to bi sada bila riječ smisaono objedinjujuća za sve tri lekseme potencijalnog naslova. Otuda i naziv središnjeg triptiha nosi u sebi žanrovsku odrednicu „himna“, koja sugerise takav pjesnikov odnos prema opjevanom.

⁴ Riječ „lirsko“ moguće je protumačiti u širem značenju „poetsko“, ali smo skloniji mišljenju da Desnica podrazumjeva njegovo osnovno značenje. U takvom uvjerenju učvršćuje nas pišev kasnije dat iskaz prema kome se vidi da je Desnica suptilno prilazio delikatnoj terminološkoj problematici na relaciji pojmova *poetsko – lirsko*: „Možda nije bez interesa taj kuriozum što su mnogi moji stihovi, koji su nepovoljno dočekani u mojoj zbirčici stihova, naišli naprotiv na veoma povoljan, pa ako hoćete i oduševljen odjek kad su, gotovo u nepromijenjenom obliku, ušli u posljednja poglavlja *Ivana Galeba*. I neki veoma istaknuti pjesnici izrazili su se o tim pasusima da predstavljaju ‘suštinu poezije’. Izlazi, čitava je razlika u tome da li je identični tekst složen u onim kraćim redovima, koji ne iskorištavaju čitavu širinu hartije i koje običavamo nazivati stihovima, ili u onim duljim, i tipografski ekonomičnijim vrstama koje običavamo nazivati prozom. Ima još jedno moguće rješenje: možda su oni *poezija*, ali nisu *lirika*. A kad god pukne jaz između, ja sam uvijek i odlučno na strani one prve – poezije – a ne na strani one druge.“ Jovan RADULOVIĆ (prir.), *Djelo nastaje dalje od pisaćeg stola – Razgovori sa Vladanom Desnicom*, Beograd 2005., 84.

U samom nacrtu organizacije i na osnovu piščeve fragmentarne rekonstrukcije uočava se namjera strukturnog pocrtavanja, odnosno semantičke gradacije u pjesničkoj transpoziciji takvog svjetonazora. Rekonstruisane pjesme „Pejzaž“, „Motiv“ i „Maistral“ diskretnim lirskim stepenovanjem vremenskog protoka letnjeg dana „u dobroj poplavi Sunca“, rečeno jezikom Ivana Galeba, uz nesačuvane „Čar popodneva“ i „Gozbu“, iz kojih je lako naslutiti značenjsku korelativnost sa tri prvopomenute, vode ka središnjoj „Himni majci Zemlji“. Medijalna pozicija tog lirskog tiptiha upućuje na njegov povlašćeni položaj (za njim je prema brojčanoj simetriji sadržaja trebalo da slijedi takođe pet pjesama), ističući dodatno eksplikativni karakter stihova „Himne“ u odnosu na ostatak pjesama zbirke. U njoj se neposredno verbalizuje mistični savez Čovjeka i Zemlje spoznat u graničnom času hipnotičkog treperenja sunčane jare. Čovjek je antejski vezan za svoju izdašnu tvoriteljku (verzija naslova „Himna *Geji*“ [podv. V. B.] učvršćuje antičku reminiscenciju) i njegov život i smrt viđeni su kao sastavni dijelovi vječnog cirkulisanja koje na Zemlji neprestano traje. U okviru Desničnog opusa misaono je upadljiva poetska vizija opšte vitalne neprolaznosti:

Ti na tvom širokom njedru
njišeš sav život zemni
i dojiš vječnost vedru.

Dvije sačuvane pjesme, od ostalih pet koje dolaze za „Himnom“, uvode lirskog junaka – prvo lice koje u prethodno poetski oslikanom svijetu pokušava da odredi svoje mjesto. Desnica potencira svoju zoološku metaforu („Potraga za ljetom, žutom zvjerkom“) u naznačenom pravcu izmirenja Čovjeka i beslovesne Prirode, a pogled lirskog subjekta sa Zemlje ka nebu u poslednjoj pjesmi („Noć [Očišćenje]“) lišen je konvencionalnih pjesničkih drhtanja pred studenom jezom praznog svemira – kosmički beskraj istovjetno je prema njemu blagonaklon („zvjezdano nebo majčinski me gleda“). Osjećanje određene vrste metafizičkog spokoja, očigledno, dosledno je prožimalo cjelokupni sadržaj izgubljene knjige. Desnično prepoznatljivo i u literaturi više puta prepoznato tragično osjećanje života, koje odlikuje njegove pripovjetke, *Zimsko ljetovanje* ili *Ljestve Jakovljeve*, strano je *Gozbi u poljima* i utoliko je ona značajna u pogledu razmatranja filozofskog aspekta Desničnog djela kao misaono kompleksnog literarnog opusa.

Desnica je na kraju odustao od konačne rekonstrukcije, što potvrđuje činjenica da je osim pjesme „I Motiv“, ranije objavljene u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*,⁵ u zbirku *Slijepac na žal* uvrstio i „Maistral“,⁶ zatim pjesmu „Pejzaž“ pod naslovom „Zaćarano podne“,⁷ a naslov iz sadržaja „Himna Sadanjem Času“ po svojoj prilici mogao bi biti naziv protoverzije „Kairoso“,⁸ objavljenog takođe u njegovoj jedinosti štampanoj zbirci.⁹ Karakteristična osje-

⁵ Владан ДЕСНИЦА, „Лѐтни мотив“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 89.

⁶ Владан ДЕСНИЦА, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974., 217.

⁷ *Isto*, 216.

⁸ *Isto*, 228.

⁹ Ispod sadržaja pisac je rukom dopisao „Sadanji čas“, vjerovatno opominjući sebe da bi bilo prikladno zaobići ponavljanje riječi „himna“ u još jednom naslovu.

čajnost *Gozbe u poljima* našla je svoje mjesto u *Slijepcu na žalu* i u nekim drugim pjesmama (naročito onim koje će ući u *Proljeća Ivana Galeba*), ali je Desnica vjerovatno osjećao potrebu da široki spektar svoje misaonosti i osjećajnosti ispolji i u lirskom obliku, zahvaljujući čemu je njegova objavljena zbirka poezije u tom pogledu daleko heterogenija od zamišljene *Gozbe u poljima*. Čak, moglo bi se reći da *Slijepac na žalu* predstavlja svojevrsnu lirsku enciklopediju cijele skale Desničinovog umjetničkog senzibiliteta ispoljenog, svakako, u rudimentarnom vidu. Sa druge strane, *Gozba u poljima* otkriva jednu drugačiju osjećajnost mladog Desnice, iznenađujuće nesaglasnu sa slikom svijeta kakvom ju je pisac dao u većini svojih kasnijih djela.

III

U pogledu formalnih karakteristika, uočljivo je da se Desnica ne drži čvrsto jednog izražajnog modela, već, na način koji će se ispoljiti u *Slijepcu na žalu*, ispituje svoje pjesničke mogućnosti u slobodnom stihu, podjednako kao i u strožijim modusima versifikacijskog ustrojstva. Prva pjesma *Gozbe u poljima* „Pejzaž“ oblikovana je kao tercina sa nekoliko nedosljednosti u pogledu poštovanja zahtjeva tradicionalnog lirskog obrasca.

Polimetričke strukture – sa kolebanjima između dvanaesterca i trinaesterca u prvih sedam stihova, nakon čega slijedi prelaz na jedanaesterac do kraja pjesme – „Pejzaž“ predstavlja uzorak Desničine deskriptivne lirike, u kojoj je kao pjesnik inače ostvario visok domet. Iznevjeren je verižni način rimovanja karakterističan za tercinu (aba bcb cdc), s tim da se očituje specifična organizacija rimarija u prve dvije strofe (aba cac), da bi u trećoj bio napušten ulančavajući koncept zvučnog preklapanja (ded). Četvrta i peta strofa su katreni, pri čemu je posljednja ručno precrtana. Ona, dakle, predstavlja verziju kraja koja će u konačnoj varijanti „Zaćarano podne“ izostati. Desnica je osjetio njenu suvišnost vjerovatno usled promjene cjelokupnog identiteta koju bi unijela pojava neodređenog lirskog subjekta u čistu i poetski efektanu deskripciju. Za razliku od nekih drugih tekstova analiziranog korpusa, „Pejzaž“ sadrži vrlo malo rukom upisanih korekcija, rezervisanih isključivo za ispravke slovnihih grešaka ili izmjenu interpunkcije. Međutim, u poređenju sa „Zaćaranim podnevom“, otkriva se određen broj znakovitih detalja koji ilustruju Desničini rad na dosezanju što potpunije umjetničke forme. Podvlačimo samo one najbitnije:

Umuko je cvrčak. Ne njiše se grana (12)

majčinski nad glavom. Na polja je legla (12)

ustreptala jara srpanjskoga dana. (12)

Zrak je gust i ljepljiv, pun podnevnog muka: (12)

u njemu su stala, čudom zaćarana, (12)

ludovanja vjetra i valovi zvuka. (12)

U goloj stijeni iz procjepa klija (12)
mršava stavka kostretna i štura: (11)
na suncu otrov prekaljuje zmija. (11)

I svaka stvar je stišala svoj kucaj, (11)
svoj prisni srh u koru zbila skučnu, (11)
i sažela svoj vreli sok u jednu (11)
zgunutu kaplju, oporu i žučnu. (11)¹⁰

Prje svega, očituje se versifikacijsko nivelisanje, budući da su drugi i sedmi stih, prvobitno trinaesterci, ujednačeni sa ostalim dvanaesticima u svom okruženju. Rimarij je ostao skoro nepromijenjen, izuzev desetog stiha (Desnica je očito bio zadovoljan ostvarenim melodijskim aspektom), ali je poetska slikovitost bitno transformisana. Evidentno je, naime, već od samog početka kako se doslovni opis preinačuje u metonimijsku sugestiju („Umuko je cvrčak. Ne njiše se grana“ namjesto „Sve pusto i mirno. Nepomičnost sna“), dok ujedno klišetiranu dekoraciju („čarljanje vjetra“) smjenjuje smisaono ujednačavajuća leksika prema nekim drugim pjesmama *Slijepca na žal* („ludovanja vjetra“).¹¹ Osim što je „svaka stvar“ poetski znatno efektnije „stišala svoj kucaj“ umjesto „smanjila svoj obim“, jedanaesti stih modifikovan je sa vidnom namjerom eufonijskog usložnjavanja posredstvom bogatije aliteracije. Pažljivom čitaocu lako su uočljive dalje mogućnosti komparativnog ispitivanja predočenih verzija u pravcu kompleksnijeg sagledavanja Desničnog stvaralačkog procesa, ali obim i srazmjer studije zahtjevaju povratak osnovnom predmetu ispitivanja.

Tekst „I Motiva“ koji je pred nama ponajprije će biti prelazna verzija između prvobitnog i konačnog oblika te pjesme.¹² Tri stvari potvrdile bi takav njegov status: u sadržaju je precrtan naslov i ručno upisan naziv koji će ova lirska minijatura dobiti u *Slijepcu na žal*; zatim, u časopisnoj varijanti prvi stih glasi „Trske ševara na vjetru zašume“, dok je u rukopisnoj isto kao i u varijanti iz zbirke – sa promijenjenim predlogom „Trske ševara u vjetru zašume“; najзад, u završnici najranije verzije kongruencija se ostvaruje u srednjem rodu (ljet), dok je u naredne dvije u ženskom rodu (žuta zvijerka): „isplazilo jezik pa dahće i guta“

¹⁰ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljestve Jakovljeve*, 216.

¹¹ „Bakanal južine“, *Pjesme*, 235.

¹² Misli se na verzije iz *Magazina Sjeverne Dalmacije i Slijepca na žal*.

¹³ Promjeni semantike i većoj učinkovitosti kao posledici novih leksičko-sintaksičkih rješenja ukazana je adekvatna analitička pažnja: „Daleko najvažnija promjena u novoj varijanti odnosi se na uklanjanje priloga *kao* u središnjem stihu (koji je isprva glasilo: *zaleglo ljet* *kao zvijerka žuta*). Na taj je način, umjesto usporedbom, *ljet* izravno poistovjećeno sa *zvjerkom*, čime je simbolička snaga nedvojbeno narasla. S time su u vezi i odgovarajuće gramatičke prilagodbe: kako *ljet* postaje sada subjektom ženskog roda (dakako: *zvjerkom*), ona je jezik *isplazila* (*ljet* ga je bilo *isplazilo*), a *trepke* su *joj* *duge* (dok su prethodno njemu – *mu* bile iste takve). Morat ćemo se složiti da je nova verzija učinkovitija, da je gušće povezala elementarne slikovitosti i zvučnosti“. Tonko MAROEVIĆ, „Zgusnute kaplje. Pretpostavke za čitanje Desničine poezije“, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 21.

Sl. 3. Desnica je veliku pažnju posvećivao svakom leksemu i većina njegovih pjesama ima nekoliko rukopisnih verzija

i „trepke mu duge“ nasuprot „isplazila jezik pa dahće i guta“ i „trepke joj duge“. Precrtana riječ „mu“ i dopisana „joj“ dodatno bi ustabilile pretpostavku o središnjoj poziciji ove verzije u evoluciji teksta pjesme. Odluka da gramatičku podudarnost usmjeri ka metaforičkom označitelju opjevane pojavnosti otkriva Desničinu insistiranje na bajkolikoj, mitološkoj personifikaciji prirodnog procesa koju pjesma uspostavlja. *Gozba u poljima* i jeste mali pokušaj stvaranja svojevrsne individualne pjesničke mitologije čovjekove pozicije u prirodnom ciklusu – u njegovom kretanju i vječnom obnavljanju – a nijanse koje Desnica izvlači naizgled neznatnim korekcijama, zapravo su krupni pomaci u semantici njegovih konačnih lirskih tvorevina.¹³

Taj filigrantski rad u jeziku, karakterističan za Desničin književni opus u cjelini, uočava se i nadalje, u ostalim tekstovima. Sledeću u nizu sačuvanih pjesama, takođe kolebljivog naslova, između riječi Maistral /

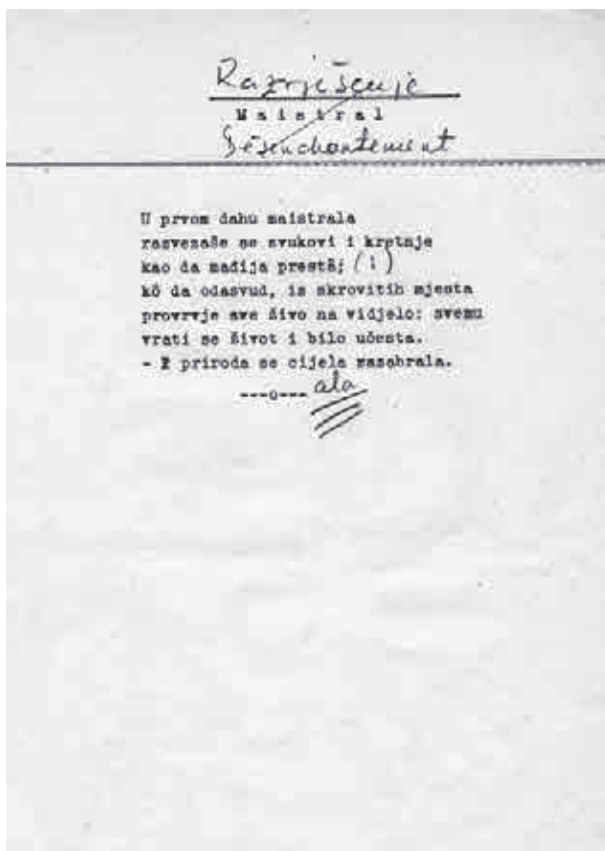
Razrješenje / Désenchantment (fr. razočaranje), odlikuje istovjetno prebiranje u leksici koje iznova potvrđuje piščev jasno određen cilj oblikovanja slike svijeta kakva je zacrtana u prethodnim pjesmama. Lekseme „razrješenje“ i „désenchantment“ izostale su u konačnoj verziji iz *Slijepca na žal*, gdje je pjesma imenovana kao „Maistral“, a sluti se prema izgubljenom naslovu „Čar popodneva“, koji je po svoj prilici imao biti gradacijski nadovezan sa prve dvije pjesme *Gozbe u poljima*, da je neupotrebljeno „razrješenje“ bila muzička aluzija na kompozicioni plan dotadašnjeg stepenovanja u lirskoj tenziji, dok bi „désenchantment“ upućivala na sadržaj pjesme – razbijenu iluziju koja se lirskom junaku pričinila u žaru ljetnjeg jasa.¹⁴ Naslovom „Maistral“ Desnica asocijativno uvodi drugi praelement

¹⁴ Francuska riječ koju Desnica ostavlja kao opcioni naslov u svojoj semantičkoj nijansiranosti prema frekventnijem „déception“ takođe ilustruje iznesenu tvrdnju o Desničinju minucioznosti u pogledu leksičke selekcije. U prenesenom smislu, ona bi odgovarala Desničinju poetskoj upotrebi lekseme „otreznjene“, na način kako je srećemo u njegovom tako naslovljenom sonetu. Vidjeti: V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljetve Jakovljeve*, 232. Autor duuguje zahvalnost romanistkinji Aleksandri Stajić na iscrpnim stručnim konsultacijama.

– vodu, kontrastan lajtmotivskom – zemlji, u čemu uz prisjećanje na napuštenu strofu „Pejzaža“ detektujemo brižljivost za kompoziciju u pogledu kontrapunktiranja lirskog hronotopa zbirke. Vidjeće se, naime, na osnovu pjesme „Potraga za ljetom, žutom zvjerkom“, imajući na umu i osmi naslov uz koga se pominju „noćni, pavi? – ili valovi na žalu“, da se more kao sastavni dio osmišljenog lirskog pejzaža tek diskretno naznačava u prvom dijelu knjige, da bi nakon „Himne majci Zemlji“ njegovo prisustvo nezabilazno upotpunilo prepoznatljivi ambijent Desničnog poetskog svijeta.

Osim što je arhaični oblik „mađija“ iz rukopisa zamijenjen u štampanoj verziji standardnim „magija“, umjesto poslednjeg stiha „I priroda se cijela razabrala“ stoji: „I sva se mala bajka razabrala“. Tu se iznova detektuje Desničin put ka pažljivom osvajanju zamišljene lirske koncepcije, koji se odvija u njegovom „mikroskopskom“ radu na pronalasku adekvatnog jezičkog ekvivalenta svojoj emocionalno-misaonoj konstrukciji. Pri tome, leksički izbor je u spektru pjesnikovog dosledno provedenog oneobičavanja svoje poetske ljetnje čarolije.

„Himna majci Zemlji“ najambiciozniji je poduhvat *Gozbe u poljima* i predstavlja zasebnu cjelinu unutar zbirke. Riječ je o trodjelnoj lirskoj kompoziciji koja se prema nekim svojim karakteristikama može posmatrati i kao samostalna poema, uzevši u obzir i činjenicu tehničke prirode da je Desnica ispisao poseban list sa potencijalnim naslovima za nju.¹⁵ „Himna“, „Himna Geji“ ili „Himna majci Zemlji“, u povišenom tonu poetske ekspresije

Sl. 4. Jedna pjesma – tri potencijalna naslova

¹⁵ Termin „poema“ u strože definisanom smislu označava obično dužu pjesmu sa narativnim elementima, ali je u određenim književnostima, na primer francuskoj, oznaka za veću poetsku cjelinu pretežno refleksivne lirike, koja upravo dominira Desničinom „Himnom“. Teorijska istraživanja ukazuju na rastegljivost tog termina, koji se nerijetko graniči i sa samim oblikom sugerisanim u naslovu Desničine pjesme: „Reč je, dakle, o vrlo fleksibilnom pojmu kojim se mogu nazivati spevovi, novele u stihu, balade, romanse, ali i himne, ode ili bilo koje duže pesme nejasno određene kompozicije, kako se to često dešavalo u dvadesetom veku.“ Tanja Popović, *Poema ili moderni ep*, Beograd 2010., 19. Treba pomenuti da Desnica inače nije bio posebno sklon dužim poetskim formama i jedina njegova pjesma koja bi se mogla sagledati u istom smislu kao i „Himna majci Zemlji“ je takođe trodjelna „Seljačić na tržnici“, objavljena u konačnom obliku u *Riječkoj reviji* (3/1954., br. 3–4, 113–114), a štampana u prvobitnoj, kraćoj verziji u *Hrvatskom kolu* (5/1952., br. 4, 246).

karakterističnom za pjesnički oblik naznačen u svim pretpostavljenim nazivima, eksplicira viziju lirskog subjekta implicitnu ostalim pjesmama zbirke. Desnica prema svojoj višestruko dokazanoj praksi umjetničkog dijaloga sa antikom, uobičajenim naročito za njegovu poeziju, evocira jednim od naslova izvorišnu supstancu tradicionalne forme („Himna Geji“) oličenu u pjevanju u slavu božanstva.¹⁶ U nespecificiranoj „Himni“ sluti se piščev prepoznatljivi kosmopolitizam, koji ovde modernom značenju te riječi u smislu nacionalnog simbola pridaje najuniverzalniji, opštečovječanski karakter, dok je „Himna majci Zemlji“, kao najvjerovatnije finalni naziv, odgovarajući izraz pjesnikove istaknute familijarizacije sa sopstvenim životnim ambijentom koju želi uzdići do svevažecog ontološkog principa.

Svi dijelovi „Himne majci Zemlji“ sačuvani su u nekoliko rukopisnih varijanti: prvi i treći dio u četiri, a drugi u tri verzije. Redosled njihovog nastanka moguće je utvrditi sa priličnom pouzdanošću. Pogleda li se niz 6a, 6b, 6c, 6d (u Prilozima na kraju teksta), vidi se kako je u prvoj varijanti riječ „majko“ iz uvodnog stiha precrtana i rukom upisana leksema „matič“, koja se zatim pojavljuje u svim sledećim verzijama. 6b i 6c sadrže identične stihove, s tim da su u 6c ručno unesene autorove ispravke, od kojih dopisani stih „čudesne tvoje tajne“ pored ranijeg „velike tvoje tajne“, postojećeg u svim prethodnim verzijama, svjedoči da je 6d poslednja u nizu varijanti, budući da je u njoj stih otkucan prema toj Desničinoj zabilješci. U istom smislu indikativna je prekrížena poslednja riječ drugog stiha „zbori“ u 6c, kraj koje su dopisane „ječi“ i „ori“, od kojih će na laksemu „ječi“ pasti izbor u poslednjoj, 6d verziji. U njoj takođe nedostaju deveti i deseti stih prethodnih varijanti („Blažen ko veličajne / osnove prozre tvoje“), koje je pisac mogao odbaciti sa razloga njihove prozaičnosti ili, pak, osjećanja tautološke redundantnosti u kontekstu okvirnih stihova. Najzad, četrnaesti stih iz 6a, 6b i 6c – „ko tvoje neznane pute“ – smijenjen je 6d dvanaestim – „ko tvoje premudre pute“.

Čovjek je u „Himni majci Zemlji“ slijedom pjesničke metaforike viđen kao sin planete na kojoj živi svoj vijek, a njihova rodna veza kao ključ njegove vječite upitanosti nad smislom vlastitog potojanja:

O, blažen ko na dveri
 Čudesne tvoje tajne
 Upravi korake svoje!

Drugi od navedenih stihova iz poslednje varijante, koji je u prethodnim verzijama imao oblik „velike tvoje tajne“, sa opcionim „vječite“ dopisanim uz pretpostavljeno prvonastalu među njima, stabilizuje iznesenu tvrdnju o Desničinoj konsekventno građenoj poetskoj viziji koja leluja na granici stvarnosti i privida (žuta zvjerka, mala bajka, čudesna tajna). Proziranje nevidljivih mehanizama kosmičkog ustrojstva nije posledica imaginarnog puta u vaseljske dubine kako to biva u anagoškoj literaturi, već se tajni savez Čovjeka i njegovog

¹⁶ O Desničinih lirskim vezama sa antičkim svijetom bilo je riječi u našem prilogu sa prethodnih Desničinih susreta, gdje je djelimično osvijetljena dubinska prepletenost njegovog pjesničkog poimanja zagrobnog života i shvatanja karakterističnih za drevni grčki mit. Vidjeti: „*Slijepac na žalu* – poezija Vladana Desnice“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Rokсандić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 137.

egzistencijalnog okruženja, dat u svojevrsnoj pjesničkoj objavi njegove suštastvenosti, projektuje u stvarnosti u vidu percepcije čudesnog koju lirski subjekt posreduje. Na taj način, otkriva se i tradicijsko zaleđe specifične slike svijeta kakvu *Gozba u poljima* konstituše. Naime, u Desničnim stihovima pulsira topos Zemlje kao rajskog prostranstva koji se u različitim epohama raznovrsno uobličavao. Tragom tog uvida lako se uočavaju korespondencije njegovih metafora („U tvome širokom krilu“) sa Njegoševim panteističkim iluminacijama („U cvijetno lono prirodino“),¹⁷ dok se lajtmotivska „žuta zvijerka“ pojavljuje kao refleks fantastične zoologije srednjovjekovnih žitija karakteristične za rajске predstave medijevalne epohe.¹⁸ Roneći dublje u književnu prošlost, stiže se do antičkog *locus amoenus*-a, ugodnog mjesta ili mjesta uživanja, čime se opet pronalazi podvučena Desničina konekcija sa izvornom kulturom evropske civilizacije. Desnica, dakle, slijedi onu vjekovnu umjetničku maticu koja održava postojanom ideju filozofskog optimizma, ovapločenu u vrhunskim stvaralačkim dometima najudaljenijih stoljeća. U pogledu odnosa takvog shvatanja prema misaonim koordinatama ostatka Desničnog djela, ponavljamo još jednom, upadljiva je nepodudarnost *Gozbe u poljima* i piščevih ključnih tekstova koji će se pojavljivati tokom njegovih na javnoj književnoj sceni najaktivnijih godina šeste decenije dvadesetog vijeka.

Slijed nastanka varijanti drugog dijela „Himne majci Zemlji“ takođe je lako odrediti. 7a i 7b sadrže identično otkucan tekst, sa opsežnijim ispravkama u drugoj verziji, koje će sve skupa biti uvažene u tekstu 7c. Na osnovu samih fizičkih karakteristika papira (boja, istovjetne neravnine na površini) evidentno je da su tekstovi 7a i 7b pisani na listovima iz istog bloka hartije kao i 6b i 6c, što implicira da su te varijante najvjerovatnije nastajale u veoma bliskom vremenskom razmaku, vjerovatno kada i datovane 8a i 8b.

U šestom stihu 7a i 7b Desnica precrtava poslednju riječ, imenicu „njedro“ u genitivu, i upisuje pored drvenom olovkom leksemu u istom padežu „krilo“, nastojeći time da sinonimijom izbjegne tautologiju tog i devetog stiha. Vidi se zatim u 7c da je šesti stih ispravljen prema unesenoj korekciji, ali i da je omaškom u devetom napisano „krilu“ pa prepravljeno u „njedru“. Dalje ispravke tiču se dvanaestog i trinaestog stiha („Tvoji njihaji mirni / srcu nam kucaje broje“), koji su u 7a netaknuti, a u 7b precrtani, da bi sledstveno tome potpuno izostali iz 7c. Distih u efektinom saglasju sa osnovnom idejom i dominantnim tonom „Himne“ Desnica napušta vjerovatno želeći da sačuva efikasnost prvog pojavljivanja datog motiva u završnoj metafori „u školjci malog srca“. Istovjetna namjera vidna je u središnjem nizu anaforski ulančanih stihova („ti njišeš...“), među kojima su „srca što slute“ i „srca što strepe“ iz 7a i 7b zamijenjena konstrukcijama „snage što streme“ i „žudnje što strepe“. Desnica sasvim razložno izostavlja prvi stih niza „Ti njišeš pomrla ljudstva“ stilski blizak prije administrativnoj frazeologiji nego poetskoj upotrebi jezika, kao što ustupa prostor pjesnički teško prihvatljive konstrukcije „energije žive“ poetičnijoj „snage žive“.

U versifikacijskom pogledu drugi dio „Himne“ organizovan je kao i prethodni – kroz nepravilnu smjenu dominirajućih sedmeraca i osmeraca, sa katalektičkim intonacijskim padom u poslednjim stihovima („odjek tvog velikog glasa / ko sjeme spasa“). Smisaono,

¹⁷ Petar PETROVIĆ NJEGOŠ, *Gorski vijenac; Luča mikrokozma; Šćepan mali*, Beograd 1926., 108.

¹⁸ Vidjeti: Svetozar RADOJČIĆ, *Uzori i dela starih srpskih umetnika*, Beograd 1975., 38.

pak, tu dolazi do produbljivanja naznačene lirске spoznaje jedinstva svega postojećeg na Planeti: „Dobra toplina tvog krila / zagijeva prastaro bratstvo / stvari, ljudi i zvijeri“. Onaj „blaženi sa dveri čudesne Zemljine tajne“ iz prvog dijela, sam je lirski junak, koji sada neposredno prenosi svoje iskustvo prodora na onu stranu velike životne zagonetke: čovjekova vizija vječnosti projekcija je neprestane zemaljske obnovljivosti:

I naše opsjene lijepe
ti zadahnjuješ, mati,
bajkom vječnosti slijepe

Pitanje redosleda nastanka četiri varijante trećeg dijela „Himne“ nije bitno složenije od prethodnih. 8a i 8b nastale su nesumnjivo prije 8c i 8d, budući da je na marginama 8b, kao nedvosmisleno „mlađe“, ispisan cio blok stihova koji će se u različitim vidovima pronaći u narednim verzijama. Odnos prve dvije varijante neupitan je uzevši u obzir četiri ručno unesene napomene u 8a, prema kojima je otkucana 8b sa datim izmjenama: sedmom stihu dodat je predlog „i“; četrnaesti stih „volovi riču iz pluga“ prepravljen je u „i voli riču iz pluga“; šesnaestom i sedamnaestom stihu obrnut je redosled; kao što je raspored riječi u posljednjem izmijenjen prema istom piščevom korektorskom znaku (~). U 8a dopisan je potencijalni (drugi) stih iz prethodnih dijelova („tvoj glas nam u srcu zbori“), čime bi i završni dio triptiha otpočinjao lajtmotivskim distihom, od čega Desnica dalje odustaje. Pisac je također ignorisao napomenu upisanu između petnaestog i šesnaestog stiha („svjetlosna dolja se ori“), čijih tragova nema u ostalim varijantama.

Na marginama 8b Desnica opširno razrađuje novu motivsku cjelinu – zvjerkinu igru s mladunčetom – koju će ugraditi u sledeće dvije verzije. U gornjem desnom uglu rukopisa razvijaju se osnovne slike: „(Meškolječ) / valjajuć se u logi /zvijer se igra s mladuncem / i iz njenog grla [nečitko] / izvija povike male / jauke mazne / (piskute male)“; ispod čega na sredini slijede varijacije na temu: „Valjajuć se u logi / Zvijer se igra s mladuncem / u svojoj valja se logi / valjajuć se u logi / i iz njenog grla / izvija jauke male / [nečitko] / iz -- njenog grla“; da bi na dnu uslijedilo još nekoliko pokušaja: „Zvijer se na suncu valja / [prekriženi stihovi] / kesi skrlet svog grla“. I u 8c Desnica se opet dvoumi između broja i rasporeda stihova koje će posvetiti prizoru sa zvijerkom: pored otkucanih stihova „i zvijer se igra s mladuncem, / kesi skrlet svog grla / izvija jauke mazne“ rukom je ispísano: „Zvijer se na Suncu mazi, / igra se sa mladuncem, / izvija jauke mazne / i kesi skrlet svog grla.“ Uloženi trud u oblikovanje ovog pasaža svedenog u 8d na stih „zvijer se s mladuncem mazi“ prenebregnut je iz dva moguća razloga: Desnica je oprezan da opširnost njegove lirске deskripcije ne skrene isuviše u konkretizaciju metafore „žuta zvijerka“, čime bi oslabila njena amblemska funkcija u cjelini *Gozbe u poljima*; dok bi ujedno bila narušena skladna ravnomjernost opisa flore i faune postignuta u poslednjoj postojećoj verziji teksta (8d, stihovi 11–18).

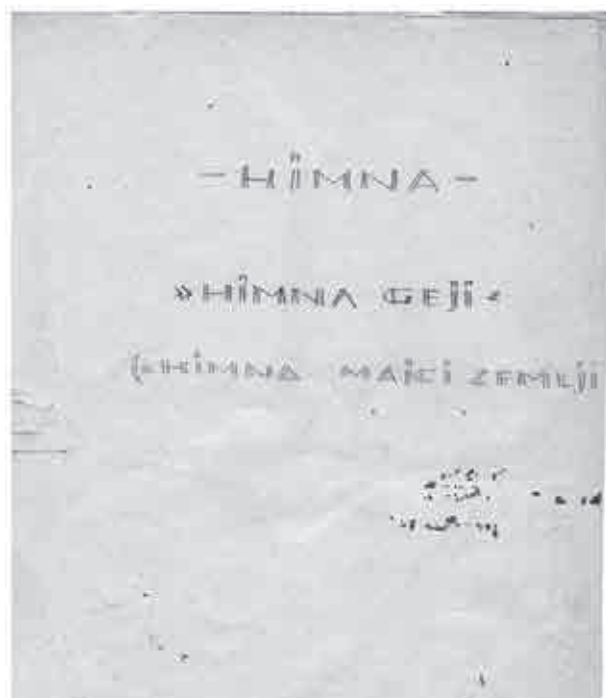
Varijacija 8d se od prethodnih varijacija razlikuje najviše po tome što je fokus preusmjeren sa rada na slici zvjerke prema lirskom uobličanju prizora iz čovjekovog života. Osam stihova iz 8c, kojima nema traga u prve dvije varijante, prošireno je sada do cijelih jedana-

est. Pored toga što su uvod u kulminatorno finale „Himne“, oni predstavljaju i smislotvorno jezgro cijele njene kompozicije, a vjerovatno i semantičko žarište same zamišljene zbirke:

Žena trepaka dugih
na suncu pred kućom veze,
nogom bešiku ljulja
i u šarene/tanane žice
utkiva smirenost duše.
Starci na pragu sjede,
pogled im sanjivo luta
a oko srebrne glave
zuji zlačana pčela
pletuć aureol zlatni.

Postavljena u paralelu sa prethodnom slikom zvijerke i mladunčeta, žena koja pletući ljulja dijete u kolijevci simbolizuje pomenuto „prastaro bratstvo / stvari, ljudi i zvijeri“. Međutim, epitet koji joj pjesnik pridaje („žena trepaka dugih“) sasvim diskretno evocira lajtmotivsku personifikaciju Prirode/Zemlje – „žutu zvijerku“, za koju je rečeno da „trepe joj duge / žute ko osje od dva klasa žita / sanjivo trepte“. (Eto još jednog mogućeg razloga zašto je Desnica išao ka ženskom rodu u pjesmi „Motiv.“) Taj sitni i naizgled neznatni detalj odmah otkriva nove paralele skrivene iza pjesnikove suptilne signalizacije: žuta zvijerka je prikazana kao „golema i rađanja sita“, kao što je žena sa djetetom u kolijevci data u trenutku nakon njene skorašnje biološke reprodukcije. Tu je značenjsko središte Desničine do tada razrađivane poetske misli, date u moćnoj, arhetipskoj slici rađanja: čovjek je priroda u malom i, kao i ona, vječno životodavan – dakle besmrtnan. Smisao takve beskonačnosti reprezentuju starci iz narednih stihova predstavljeni u upečatljivom lirskom prizoru sa jasnim konotacijama na svetačko (što će ponovo reći neprolazno) u motivu aureola povezanog sa višesmislenim simbolom pčele, rezervisanim ovog puta za funkcionalan označitelj idealnog poretka koji u košnici kao i u svemiru vlada.

U trijadi bića žena – dijete – starac, nedostajući genetički entitet (muškarac) pojavljuje se neposredno u sledećim stihovima prema dopisanoj napomeni sa strane: „poslije lutanja duga“. Taj momenat višestruko je značajan, jer očigledno predstavlja semantičku nadopunu, ujedno i hermeneutičku smjernicu natrag ka drugom stihu trećeg dijela kompozicije, gdje je muškarac, za razliku od prve tri verzije teksta, imenovan kao „lutalac“ umjesto prethodnog „čovjek“. Sasvim je izvjesno da Desnica time svjesno aktivira mitološku priču o junaku mlađeg Homerovog epa koji je tamo često označavan istim epitetom, a neupitnost te aluzije podržana je u „Himni“ ženom koja kraj kolijevke *tka*. Odisej kao junak koji odbacuje besmrtnost zarad povratka svom jednostavnom porodičnom životu na vlastitoj zemlji, bio je Desničin najlogičniji izbor u pogledu arhetipskog utemeljivanja svoje pjesničke zamisli. Time je Desničin poetsko-filozofski triptih osnažen odisejevskom matricom kao mitskom pričom koja u svojim beskrajnim slojevima pohranjuje i kult rodnog tla i slavljenje prolaznosti kao jedne više vječnosti, a sve u duhu piščevog permanentnog umjetničkog preobli-

Sl. 5. Ovitak „Himne majci Zemlji“ sačuvan u rukopisnoj ostavštini Vladana Desnice

Pređa mnogom nečujan lahor dizaše putem
malene virove praha;
svud me uokrug sretala cvrčaka žižava pjesma
i cijela svjetlosna dolja
s njihovih razgovora
previraše ko česma.

U završnici, junak Desničine lirske skrivalice silazi ka moru, prevodeći u izvjesnom smislu apstrahovanu „odiseju“ „Himne majci Zemlji“ u sferu konkretnog putovanja, označenog tu kao „potraga“. Na osnovu takvog odnosa ove pjesme prema središnjem triptihu zbirke, osnovano je pretpostaviti da je ustrojstvo knjige osmišljeno ne kao pravolinijski tok pjesničke naracije, već u koncentričnim krugovima raspoređenih poetskih jedinica, između kojih postoji dvosmjerna semantička iluminacija.¹⁹ U tom smislu, zamišljenu *Gozbu u poljima* kakvom nam se ukazuje iz fragmentarne rekonstrukcije, svakako bi bilo pretjerano označiti kao konceptualnu zbirku pjesama s obzirom na konotacije koje taj termin danas

kovanja antičkih misaonih i motivskih sadržaja koje se iznova ukazuje u sve složenijim vidovima.

Dvije od pet preostalih pjesama nakon „Himne majci Zemlji“ karakteriše prije svega naglašeno prisustvo lirskog subjekta. Od prvih stihova „Potrage za ljetom, žutom zvijerkom“ dominira glas lirskog ja („Bi mi nemio odmor; / u meni rodi se nemir / prostora, i žeđ sunca“) koje, prema naslovu pjesme, stupa u potragu za središnjom metaforom *Gozbe u poljima*. Pjesma je svojevrsni lirski siže organizovan u dužem nizu vrijednosno heterogenih slobodnih stihova, izvjesne tromosti u ritmu i ne toliko skladnog kompozicionog srazmjera. Ipak, određeni pasaži u svojoj inovativnosti leksičkih sklopova i eufonij-skoj efikasnosti idu među najuspjelija mjesta sačuvanih fragmenata:

¹⁹ U vidu se ima teorijska postavka Otмара Šisela, prema kojoj *koncentrična* nasuprot *analitičkoj* gradaciji elemenat od najveće važnosti kompoziciono postavlja u središte umjetničke strukture. Vidjeti: Lubomir DOLEŽEL, *Poetike Zapada*, Beograd 2013., 150.

podrazumjeva, ali zacijelo kao *pjesničku knjigu* u određenju strože profilisanog, organizovanog i ulančanog sadržaja, u daleko većoj mjeri nego što je to *Slijepac na žalu*.

Epiloška pjesma „Noć – Očišćenje“ u formalnom pogledu korespondira sa „Maistralom“ kao svedena, impresionistički data sličica, uz već rečenu razliku postojanja lirskog subjekta. Vjerovatno su još neke od izgubljenih pjesama pripadale njihovoj vrsti, ali bi bilo bespredmetno, iako ne sasvim neutemeljeno, licitirati naslovima o tome. Ipak, može se primjetiti da je tekst bez ručnih ispravki u odnosu na ostale – Desnica je mašinski podvukao stihove „svijetla noć modrim očima me gleda / hiljadom oči“, možda u namjeri da naknadno odvaži njihovu estetsku učinkovitost ili uopšte upotrebljivost; a pored riječi tamnije značenjske konotacije „glasom sipa otrov“ upisao „sipa svoj napitak“, težeći, najvjerovatnije, usaglašavanju semantike završnih stihova sa do tada izgrađenim misaonim horizontom. (Polu)stih „Tamo na pučini“ biće da je dopisan nakon prvobitno zaokružene cjeline, bilo da je u pitanju strofa ili cijela pjesma, budući da je Desnica u svim drugim slučajevima neizostavno interpunkcijski zaključivao dovršene cjeline. Pjesnikovo okretanje pogleda sa tla ka nebu posjeduje viši simbolički potencijal u datom kontekstu: njime se pored zemlje, vode i vatre (oličene u sunčanoj žezi) u Desničinom lirskom mikrokosmosu akcentuje četvrti praelement predsokratovske filozofije, u duhu intencije djela da se približi svojevrsnoj misaonoj izvornosti očišćenoj od naslaga čovjekovog stoljetnog intelektualnog distanciranja od Prirode kojoj se lirski junak *Gozbe u poljima* ekstatično vraća. Time je upotpunjen piščev kompleksni poetski dijalog sa antičkim nasleđem, čime bi bila zatvorena nažalost nerealizovana prva pjesnička knjiga Vladana Desnice.

IV

Ponuđena analiza ovog segmenta rukopisne ostavštine pokazala je da se mladi Desnica poezijom bavio znatno ambicioznije nego što će to činiti u svojim poznijim stvaralačkim godinama. To se pored ostalog vidi u samoj strukturi knjige, koja je, kako je rečeno, koncipirana u vidu pjesničke knjige kompleksnije unutrašnje organizacije. Vremenski raspon nastanka pjesama te odnos varijanti koje se pojavljuju između časopisnih objava, rukopisa i zbirke *Slijepac na žalu*, svjedoče da je Desnica i svoju poeziju pisao na isti način kao i prozne tekstove: skrupuloznim radom koji je podrazumjevao neumorna vraćanja manuskriptu i njegove stalne redakcije. Takođe još jednom treba naglasiti da je slika svijeta data u *Gozbi u poljima* prema svom izrazitom i doslednom filozofskom optimizmu izuzetna u okviru autorovog opusa, koji je inače karakteristično prožet pretežno tragičkim senzibilitetom. Da je kojim slučajem objavljena, ta knjiga bi u svakom smislu zauzimala posebnu poziciju među drugim Desničinih djelima. Višestruko je potvrđeno piščevo interesovanje za antički svijet, prisutno u manjoj mjeri i u njegovoj prozi i esejistici, ali je nesumnjivo da je Desnica u lirici pronalazio odgovarajući prostor potrebi za umjetničkom transformacijom sadržaja sa jednog od postojanih izvora sopstvene inspiracije. Izvjesni interpretativni naponi u tom smjeru predočili su činjenicu da Desničina poezija u određenim momentima

pokazuje daleko veću misaonu dubinu i umjetničku slojevitost nego što se to na prvi i površnji pogled može učiniti. Budući da je ovde bilo riječi o nedovršenim rukopisima, analitički fokus je prema potrebi bio usmjeren ka Desničinoj zbirci pjesama *Slijepac na žalu* pa je ova studija korespondentna sa autorovim prethodnim proučavanjem vezanim uz piščevu jedinu objavljenu pjesničku knjigu. U istom smislu ona će dobiti i nadopunu u radu koji je u pripremi, a vezan je za još jedan broj Desničinih samostalnih pjesama preostalih takođe u rukopisnom obliku, odakle će se, iskreno se nadamo, zaokružiti posve nova slika velikog pisca kao liričara.

THE FEAST IN THE FIELDS – FRAGMENTS OF THE RECONSTRUCTION OF VLADAN DESNICA'S POETRY BOOK IN MANUSCRIPT

In the manuscript legacy of Vladan Desnica, there is a corpus of his lyrical texts under the title *The Feast in the Fields*. These poems, written in 1932–1936, have not been published before, with the exception of the fragment “Motif.” The texts were typewritten, with corrections and different notes added by the writer in some places by hand, which allows for certain conclusions about the artistic process behind the creation of Desnica’s poetry. In this regard, we provide an overview of several textual variants of the only poem preserved in multiple versions (“A Hymn to Mother Earth”). Six poems out of the eleven envisioned by the table of contents give us an insight into more than half of the planned collection, on the basis of which it is evident that the work in question was meant to be a book of poems with a clear-cut concept of theme and structure, rather than just a mere assemblage of individual lyrical pieces. The defining characteristic of *The Feast in the Fields*, the one which separates this planned book from all of the writer’s later works, lies in the fact that nowhere did Desnica so consistently follow the idea of a unique anthropological optimism, which is unambiguously present in the preserved texts. This is the reason why, along with the textological analysis itself, special attention is paid to the interpretation of the reflexive layer of the manuscripts. In that way, building upon our previous studies of Desnica’s published poems, we identify and describe the writer’s unique dialogue with ancient heritage, which is especially characteristic of the lyrical segment of his literary work. The analysis of the train of thought in *The Feast in the Fields* has brought to light the more complex layers of meaning in Desnica’s poetry, as opposed to the previous, mostly negative critical reviews of that aspect. Compared to the only collection published during the poet’s lifetime, *The Blind Man on the Shore* (1956), a necessary comparative reference within the writer’s literary work, this material sheds considerably different light on Vladan Desnica as a lyricist.

Key words: *The Feast in the Fields*, manuscript, poetry, lyrical poetry, Nature, Man, pantheism, anthropological optimism

Literatura

- Vladan BAJČETA, „*Slijepac na žal* – poezija Vladana Desnice“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 125–145.
- Vladan DESNICA, *Gozba u poljima* (rukopis), Osobna ostavština Vladana Desnice.
- Hrvatsko kolo*, 5/1952., br. 4.
- Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974.
- Lubomir DOLEŽEL, *Poetike Zapada*, Beograd 2013.
- Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934.
- Tonko MAROVIĆ, „Zgusnute kaplje. Pretpostavke za čitanje Desničine poezije“, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 16–25.
- Petar PETROVIĆ NJEKOŠ, *Gorski vijenac; Luča mikrokozma; Šćepan Mali*, Beograd 1926.
- Svetozar RADOJČIĆ, *Uzori i dela starih srpskih umetnika*, Beograd 1975.
- Jovan RADULOVIĆ (prir.), *Djelo nastaje dalje od pisaćeg stola – Razgovori sa Vladanom Desnicom*, Beograd 2005.
- Riječka revija*, 3/1954., br. 3–4.
- Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 529–555.

Prilog
VLADAN DESNICA: „HIMNA MAJCI ZEMLJI“¹

H I M N A

1. O Zemljo, o dođna majko
 2. tvoj glas nam u srcu zvuči,
 3. u ovom širokom krilu
 4. bliska radost života
 5. i duša mirno gori.
 6. O, blažen ko ne čvrti
 7. velike tvoje talas
 8. spravi svoja pite;
 9. blažen ko velikojne
 10. namore ponaše tvoje,
 11. i blažen ko na vratku
 12. tvome naprednušome
 13. okrijepi svoje miši,
 14. da ko tvoje stajati...
 15. spozna, i kože u stube
 16. tvoje, da očijeta vade,
 17. seroni časovnu glavu,
 18. jer osjetilo mašine
 19. strujanja u tvome blju
 20. i goru spoznat do silu
 21. što vladu životom, i juri
 22. u nama vjebne reči
 23. i ravna čitak i bujan
 Ni tok samih stvari.

6a

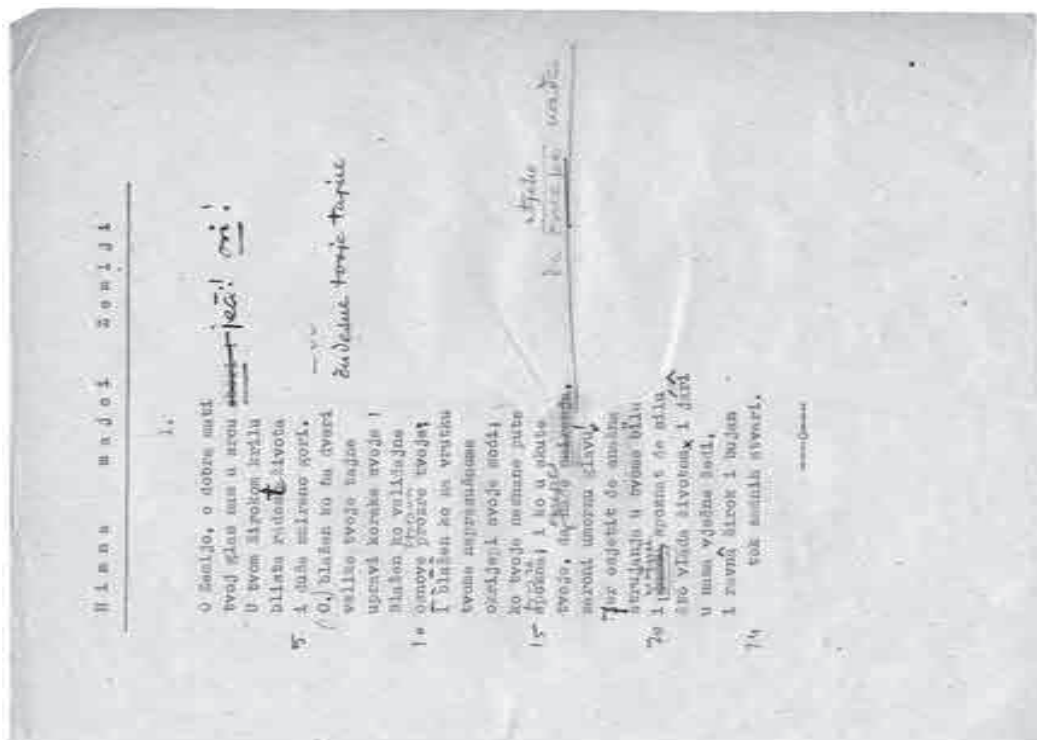
H I M N A

1.

O Zemljo, o dođna majko
 tvoj glas nam u srcu zvuči,
 u ovom širokom krilu
 bliska radost života
 i duša mirno gori.
 O, blažen ko ne čvrti
 velike tvoje talas
 spravi svoje svoje i
 blažen ko velikojne
 namore ponaše svoje,
 i blažen ko na vratku
 tvome naprednušome
 okrijepi svoje miši
 da ko tvoje stajane jura
 spozna, i ko u stube
 tvoje, da maše strujanja,
 seroni usornu glavu,
 jer osjetiti će mašine
 strujanja u tvome blju
 i goru spoznat do silu
 što vladu životom, i juri
 u nama vjebne reči,
 i ravna čitak i bujan
 tok samih stvari.

6b

¹ Različite varijante pjesme „Himna majci zemlji“ pohranjene u rukopisnoj ostavštini Vladana Desnice.

O Zemljo, o dobra mati,
 tvoj glas nam u sreću ječi!
 Iz tvojih psovnih čuku
 prepijaju se životi
 i vjeronosi crniak, jebdiš,
 Dobra toplina tvog krila
 zagrijava prunivo braštvo
 stvart, ljudi i svijerš,
 Ti na tvom širokom ~~blatu~~
 nišed sav život semf
 i nojše vjednost vedru.
 Ti nišed maaga live,
 Ti nišed prostora nivo,
 Ti nišed ~~uojeve šute~~
 što srele prepijaju eljnu,
 Ti nišed sreće tvo elate,
 Ti nišed maaga što stramo,
 Ti nišed šunaju što stramo,
 i naše maag opajane lijepe
 ti zabobinjaju, mati,
 sajkom vjednosti elijpe
 i sreće braštva elave,
 i naša matična šute.

~~Rekonstruirano~~
 u školjci molnog šute
 odjek tvog glasa
 Rekonstruirano 26.1.1946.

7c

3.
 O Zemljo, o dobra mati,
 tvoj glas nam u sreću ječi!
 Iz tvojih psovnih čuku
 prepijaju se životi
 i vjeronosi crniak, jebdiš,
 Dobra toplina tvog krila
 zagrijava prunivo braštvo
 stvart, ljudi i svijerš,
 Ti na tvom širokom ~~blatu~~
 nišed sav život semf
 i nojše vjednost vedru.
 Ti nišed maaga live,
 Ti nišed prostora nivo,
 Ti nišed ~~uojeve šute~~
 što srele prepijaju eljnu,
 Ti nišed sreće tvo elate,
 Ti nišed maaga što stramo,
 Ti nišed šunaju što stramo,
 i naše maag opajane lijepe
 ti zabobinjaju, mati,
 sajkom vjednosti elijpe
 i sreće braštva elave,
 i naša matična šute.

~~Rekonstruirano~~
 u školjci molnog šute
 odjek tvog glasa
 Rekonstruirano 26.1.1946.

8a

Popis slikovnih priloga

Splitski panoptikum između krajeva dva svjetska rata. Predgovor (Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina)

Sl. 1. *Desničini susreti 2015.* (design: Dejan Dragosavac Ruta)

Politički, kulturni i društveni život međuratnog Splita kroz objektiv profesionalnih fotografa (Sandi Bulimbašić i Lovorka Magaš Bilandžić)

Sl. 1. Radovan Tommaseo, Naslovnica (*Jadranska straža*, 2/1924., br. 1)

Sl. 2. Pavao Gavrančić, Naslovnica (*Svijet*, 8/1933, knj. 16, br. 8)

Sl. 3. Plan Splita s lokacijama profesionalnih fotografskih ateliera u međuratnom razdoblju

Sl. 4. Nepoznati autor, *Svečano otvorenje Ličke pruge: admiral i ministri razgledavaju izvor Zrmanje, koja pod nasipom pruge izvire* (*Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 270)

Sl. 5. Nepoznati autor, *Dolazak prvih vlakova u Split* (*Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 272)

Sl. 6. Dragutin Karlo Stühler, Pogled na englesku i američku flotu u splitskoj luci (*Jadranska straža*, 2/1924., br. 9, 238–239)

Sl. 7. Foto Olympia (Jure Ruljančić), *Impozantan pramac „Eagle“-a* (*Jadranska straža*, 5/1927., br. 11, 318)

Sl. 8. Foto Borović, *Svečano otvorenje brodogradilišta „Split“* (*Jadranska straža* 10/1932., br. 12, 443)

Sl. 9. Foto Borović, *Na počasnoj tribini za vrijeme porinuća parobroda* (*Jadranska straža*, 15/1937., br. 12, 492)

Sl. 10. Foto Borović, *Razvijena zastava (Prigodom porinuća torpiljarke „Zagreb“)*, 29. ožujka 1938. (*Jadranska straža*, 16/1938., br. 4, 135)

Sl. 11. Foto Slavija, *Zaštitnik i predsjednik Jadranske straže* (Prijestolonasljednik Petar i dr. Ivo Tartaglia) (*Jadranska straža*, 8/1930., br. 8, bez paginacije)

Sl. 12. Foto Borović, *Kraljica Marija u pratnji bana Tartaglie* (*Jadranska straža*, 9/1931., br. 5, 113)

Sl. 13. Foto Slavija, *Posljednji oproštaj Splita i Primorja od mrtvog kralja* (*Jadranska straža*, 12/1934., br. 11, 467)

Sl. 14. Foto Slavija, *Oficiri nose lijes s Kr. Broda Dubrovnik* (*Jadranska straža*, 12/1934., br. 11, 465)

Sl. 15. Fotoreportaža Sinobad, *Proslava rođendana njegova visočanstva kralja Petra u Splitu* (*Jadranska straža*, 15/1937., br. 10, 433)

Sl. 16. Foto Noworyta, *Ulaz u Prvu jugoslavensku izložbu fotografije* u Salonu Galić (*Svijet*, 1/1926., knj. 2. br. 7, 137)

Sl. 17. Foto Noworyta, *Postav Prve jugoslavenske izložbe fotografije* u Salonu Galić (*Svijet*, 1/1926., knj. 2. br. 7, 137)

Sl. 18 i 19. Dragutin Karlo Stühler, *Prvi postav Galerije umjetnina u Splitu* (*Svijet*, 6/1931., knj. 12, br. 23, 564)

Sl. 20. Nepoznati autor, *Članovi odbora Jadranske straže pred zgradom Pomorskog muzeja na dan otvorenja* (*Jadranska straža*, 12/1934., br. 1, 28)

Sl. 21. Nepoznati autor, *Članovi odbora Jadranske straže pred zgradom Oceanografskog instituta na dan otvorenja zgrade* (*Jadranska straža*, 12/1934., br. 1, 29)

Sl. 22. Nepoznati autor, *Otvorenje spomenika Marku Maruliću*, 26. srpnja 1925. (*Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 259)

Sl. 23. Vladimir Bego (Foto Slavija), *Svečano otkriće Grgura Ninskog na Peristilu*, (*Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 300)

Sl. 24. Foto Sinobad, *Spomen svjetionik Kralju Ujedinitelju na dan svečanog otkrića*, 8. prosinca 1935. (*Svijet*, 10/1935., knj. 20, br. 26, 518)

Sl. 25. Nepoznati autor, *Uklanjanje spomenika Grgura Ninskog s Peristila*, studeni 1941. (Fototeka Konzervatorskog odjela u Splitu)

Sl. 26. Nepoznati autor, *Uklanjanje spomenika Grgura Ninskog s Peristila*, studeni 1941. (Fototeka Konzervatorskog odjela u Splitu)

Sl. 27. Foto Olympia, *Zgrada kazališta u Splitu* (*Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 20)

- Sl. 28. Foto Borović, Scena iz operete *Bajadera* Emmericha Kálmána (*Svijet*, 1/1926., knj. 1, br. 10, 191)
- Sl. 29. Foto Slavija, *Cijeli ensamble „Morane“*, u sredini autor *Gotovac* i scenograf *Tijardović* (*Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 11, 212)
- Sl. 30. Foto Rembrandt, Salon Galić, Scene iz predstave *Splitski akvarel* Ive Tijardovića (*Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 14, 294)
- Sl. 31. Foto Slavija, *Simpatični mornari na plesu „Jadrana“ u Splitu* (*Svijet*, 6/1931., knj. 11, br. 11, 298)
- Sl. 32. Foto Slavija, *Četiri splitska girlsa* (*Svijet*, 5/1930., knj. 9, br. 13, 324)
- Sl. 33. Foto Hollywood, *Pokladni ples S. K. Gursara* (*Svijet*, 10/1935., knj. 19, br. 14, 287)
- Sl. 34. Rembrandt, *Karneval u Splitu: Grupa djevojaka u fantastičnim kostimima* (*Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 11, 213)
- Sl. 35. Foto Borović, *Grupa kostimirane djece, Split* (*Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 12, 256)
- Sl. 36. Foto Hollywood, *Palada u igri* (*Svijet*, 8/1933., knj. 15., br. 2, 36)
- Sl. 37. Foto Slavija, *Ante Senjanović, slavenski prvak i državni rekorder u slobodnom stilu* (*Svijet*, 3/1928, knj. 6, br. 20, 428)
- Sl. 38. Foto Hollywood, *Pobjednički osmerac „Krke“* (*Svijet*, 8/1933., knj. 16, br. 10, 199)
- Sl. 39. Ante Borović, *Vježbe vojske sa puškama na sokolskom sletu u Splitu (Jadranska straža, 9/1931., br. 8, 200)*
- Sl. 40. Foto Noworyta, Scene sa splitskih kupališta (*Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 11, 222)
- Sl. 41. Foto Hollywood, *Zagrebčanka gdjica Marija Metzner na Bačvica / Zagrebčanka na hridinama Meja / Češkinja „Lola“ na Bačvicama* (*Svijet*, 9/1934., knj. 18, br. 11, 214-215)
- Sl. 42. Foto Borović, *Dio kupališta Bačvice u Splitu* (*Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 12, 237)
- Sl. 43. Foto Noworyta, *Za promet stranaca u Dalmaciji* (*Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 19, 406)
- Sl. 44. Foto Galić, *Bernard Shaw u splitskom Peristilu* (*Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 24, 596)
- Sl. 45. Foto Hollywood, *Willy Fritsch snima radoznalnu publiku u Splitu* (*Svijet*, 9/1934., knj. 18, br. 3, 55)
- Sl. 46. Ante Borović, *Oduševljeni doček Nj. V. Kraljice Marije na našem Primorju, (Jadranska straža, 9/1931., br. 4, 85)*
- Sl. 47. Foto Hollywood, *Odlični pozvanici na palubi za vrijeme vožnje* (*Svijet*, 10/1935., knj. 19, br. 23, 485)
- Sl. 48. Foto Borović, *Motiv sa kupališta „Firule“ u Splitu* (*Svijet*, 5/1930., knj. 10, br. 12, 295)

Javna riječ u međuratnom Splitu (Inoslav Bešker)

- Sl. 1. Javna riječ odjekivala je i na Rivi (Zbirka razglednica Bogdana Vučića)
- Sl. 2. „Provincijalnost splitskog života najslikovitije je izražena u kavanskom ugođaju.“ Kavana Hotela Central. (Zbirka razglednica Bogdana Vučića)
- Sl. 3. *Duje Balavac* o uredničkoj slobodi u svibnju 1923. Karikatura Antuna Zuppe. (*Duje Balavac*, 7/1923., 5)

Splitska međuratna likovna scena između modernizma i antimodernizma (Ana Šeparović i Frano Dulibić)

- Sl. 1. Emanuel Vidović, *Split* (1928./29.), ulje na platnu (vl. Galerija umjetnina Split)
- Sl. 2. Jerolim Miše, *Podne na otoku*, ulje na platnu (vl. Zbirka Deči, Zagreb)
- Sl. 3. Silvije Bonacci Čiko, *Braccera u bonaci* (1924.), ulje na platnu (privatno vlasništvo)
- Sl. 4. Vjekoslav Parać, *U dvoru pred kućom* (1941.), ulje na platnu (privatno vlasništvo)
- Sl. 5. Milan Tolić, *Pejsaž* (1930.), ulje na platnu (vl. Galerija umjetnina Split)
- Sl. 6. Mate Meneghello Rodić, *Pejsaž* (1920.), ulje na platnu (vl. Galerija umjetnina Split)
- Sl. 7. Angjeo Uvodić, *Solinski mlin* (oko 1930.), ulje na platnu (vl. Galerija umjetnina Split)
- Sl. 8. Ante Katunarić, *Kaštel Gomilica*, ulje na platnu (vl. Ante Katunarić)
- Sl. 9. Ignjat Job, *Moj dom u Supetru* (1929.), ulje na platnu (vl. Galerija umjetnina Split)
- Sl. 10. Petar Smajić, *Ljubavnici Adam i Eva* (1936.), drvo (vl. Moderna galerija, Zagreb)
- Sl. 11. . Dujam Penić, *Glava djevojčice* (1910. – 1912.), sadra (vl. Moderna umjetnina, Split)

Ujevićev Split (*Bruno Kragić*)

Sl. 1. Ignjat Job, *Portret Tina Ujevića* (1930.) (Igor ZIDIC, *Ignjat Job 1895 – 1936.*, Moderna i Večernji edicija, Zagreb 2010., 88.)

Splitski „kročanci“: jedan pogled u kulturu grada Splita između dva svjetska rata (*Tonko Maroević*)

Sl. 1. Naslovnica prvog broja časopisa *Korablja* (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)

Sl. 2. Desničin neobjavljeni prijevod studije Benedetto Crocea „Što je živo a što mrtvo od Hegelove filozofije“ (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Vladan Desnica i estetizam (*Vladimir Gvozden*)

Sl. 1. Benedetto Croce (https://hr.wikipedia.org/wiki/Benedetto_Croce)

Roman *Zimsko ljetovanje* Vladana Desnice u svjetlu kulturalnih studija (*Vladimir Rismondo*)

Sl. 1. Bartolomeo Nerici, *Peristil* (18. stoljeće) (Robert ADAM, *Ruins of the palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London 1764.; Plate XX. View of the peristylum of the palace, <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/DLDecArts/DLDecArts-idx?type=article&did=DLDecArts.AdamRuins.i0027&id=DLDecArts.AdamRuins&isize=M>)

Sl. 2. Théodore Valerio, *Morlaci iz okolice Splita* (1864.) (<https://sh.wikipedia.org/wiki/Morlaci>)

Kročeva estetika i Desničin mediteranizam (*Svetlana Šeatović Dimitrijević*)

Sl. 1. Kročevi *Eseji iz estetike* – prevoditeljsko-izdavački projekt književnika Vladana Desnice (Kadmos, Split 1938.)

Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih razmjena (*Sanja Roić*)

Sl. 1. Knjižara Morpurgo: od 1860. mjesto okupljanja splitskih pisaca, intelektualaca i gimnazijalaca (http://www.siamanswer.com/preview.php?width=&height=&imgsrc=http%3A%2F%2Ffarm6.static.flickr.com%2F5447%2F9663041773_6862a1c782_z.jpg&url=https%3A%2F%2Fwww.flickr.com%2Fphotos%2F46271629%40N00%2F9663041773)

Sl. 2. Leopardi i Croce nisu bili jedini talijanski književnici čija je djela prevodio Vladan Desnica. Popis prijevoda i prepjeva sačuvan u Desničinoj osobnoj ostavštini.

Francuska književnost u prijevodima pripadnika splitskog kulturnog kruga (*Sanja Šoštarčić*)

Sl. 1. André Gide (prvi zdesna) drži govor na Lenjinovom mauzoleju u povodu smrti Maksima Gorkog 1936. godine

Sl. 2. i sl. 3. *Povratak iz SSSR* André Gidea u dva izdanja i dva prijevoda (Čelap 1937. i Glas rada 1952.)

Splitska fortuna Luigija Pirandella (*Iva Grgić Maroević*)

Sl. 1. Opsežan izvještaj o gostovanju splitskih glumaca na zagrebačkoj pozornici 1938. godine („Gostovanje zagrebačke drame – Luigi Pirandello, ‘Što je istina?’“, *Novo doba*, br. 277, 26. 11. 1938., 5)

Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura (*Bojan Đorđević*)

Sl. 1. Završni dio *Referata o pozorišnim i kulturnim prilikama u Splitu* Sime Pandurovića (Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, AJ 66-650-1101)

Sl. 2. Splitsko kazalište na udaru kritike *Duje Balavca* 1923. godine (*Duje Balavac*, 7/1923., 1)

Književno-publicističke preokupacije i prijevod *Hamleta* liječnika Bože Peričića (*Helena Peričić*)

Sl. 1. Naslovnica Peričićeva prijevoda *Hamleta* (William Shakespeare, *Hamlet. Danski Kraljević. Tragedija u 5 činova. S engleskog preveo Božo Peričić*, rukopis)

Sl. 2. Hamletov monolog iz III. čina u prijevodu Bože Peričića (William Shakespeare, *Hamlet. Danski Kraljević. Tragedija u 5 činova. S engleskog preveo Božo Peričić*, rukopis)

Mediteranizam Bogdana Radice kao suprotnost totalitarnim distopijama (*Stevo Đurašković*)

Sl. 1. Fokion Dimitriadis, *Bogdan Radica* (1931.) („G. Dimitriadis: *Bogdan Radica*. Karikatura jednog od najduhovitijih grčkih karikaturista, prvi put objavljena 1931. u grčkom dnevniku ‘*Elef[h]eron Vima*’: Radica ‘trči’ na sastanak štampe u Ateni.“ Bogdan RADICA,

Živjeti nedoživjeti, knj. 1: Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada, Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona 1982., 518)

Sl. 2. *Sredozemni povratak*, knjiga izabarnih prijratnih eseja i putopisa Bogdana Radice (Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona 1971.)

„Vi na Balkanu to sve znate i čitate?!“ Recep-cijska čitanja i upotrebe Juliena Bende i *Izdaje intelektualca* (Branimir Janković)

Sl. 1. Julien Benda (Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Geca Kon, Beograd 1940.)

Sl. 2. Naslovnica hrvatskog izdanja Bendine *Izdaje intelektualca* (Politička kultura, Zagreb 1997.)

Sl. 3. Prvo izdanje *Agonije Evrope* (Geca Kon, Beograd 1940.)

Splićani i splitske teme u beogradskoj javnosti 1920–1941 (Politika, Srpski književni glasnik) (Stanislava Barać)

Sl. 1. Marko Car (https://sl.wikipedia.org/wiki/Marko_Car)

Sl. 2. Prvislav Grisogono (<http://www.total-croatia-news.com/politics/2301-cardinal-stepinac-condemned-by-lies>)

Sl. 3. Autoportret Tome Rosandića (Augustin UJEVIĆ, *Rosandić*, Jugoslavenska galerija umjetnina, Zagreb 1920.)

Grad kao mjesto oblikovanja intelektualca: Kerubin Šegvić i Split (Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić)

Sl. 1. Župna crkva sv. Petra u središtu splitskog gradskog predjela Lučac, jedno od žarišta okupljanja prototalijanskog, hrvatskog nacionalnog naboja. Kerubin Šegvić rodio se u tom predjelu Splita, u glavnoj ulici Radunici, blizu rodni kuća Ante Trumbića i Marina Kuzmića. Radi se o težačkom splitskom predjelu koji je u ranom novom vijeku bio često izložen pustošenjima i osmanskim provalama. Čitavo predgrađe i crkva teško su stradali u bombardiranju Splita 1944. godine. (Osobni arhiv Filipa Šimetina Šegvića)

Sl. 2. Naslovnica Šegvićeve knjige objavljene u izdanju zagrebačkog Kuglija (1911.), izdavačke kuće s kojom Šegvić oko 1900. često su-

rađuje, s njegovom posvetom (Osobni arhiv Filipa Šimetina Šegvića)

Sl. 3. Don Frane Bulić, Šegvićev učitelj i najbliži suradnik. Portret iz međuratnog razdoblja (korišten poslije u akcijama sakupljanja donacija za Bulićev spomenik i zbornik, u čemu sudjeluje i K. Šegvić) (Osobni arhiv Filipa Šimetina Šegvića)

Sl. 4. Naslovnica Šegvićeve biografske studije o Luki Botiću u izdanju Matice hrvatske (1930.) (Osobni arhiv Filipa Šimetina Šegvića)

Sl. 5. Karikatura Kerubina Šegvića objavljena 1911. godine u *Duji Balavcu* (*Duje Balavac*, 1911., serija II, br. 9, 6)

Sl. 6. Karikatura Kerubina Šegvića objavljena 1936. godine u *Hrvatskoj smotri* (*Hrvatska smotra*, 4/1936., br. 33, 23)

Sl. 7. Fotografija Kerubina Šegvića objavljena u publikaciji *Znameniti i zaslužni Hrvati* (Zagreb 1925.)

Prilozi političkoj, kulturnoj i intelektualnoj historiji Splita u doba Banovine Hrvatske (1939. – 1941.) (Matko Globačnik)

Sl. 1. Ministri nove vlade u objektivu splitskog fotografa: „Pred hotelom ‘Toplice’ sakupili su se svi ministri i tu su ih fotografirali brojni fotografi i novinski fotoreporteri. Među ostalima snimao je i splitski fotograf g. Ante Borović.“ (*Novo doba*, br. 200, 26. 8. 1939., 1)

Sl. 2. Split 1930-ih godina (Osobni arhiv Filipa Šimetina Šegvića)

Sl. 3. Ljubo Karaman – dostojan nasljednik Frane Bulića (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30400>)

Split od travnja 1941. do rujna 1943. godine: mjesto fašističke represije i antifašističkog otpora (Aleksandar Jakir)

Sl. 1. Proslava dvadesete godišnjice fašističke ere u Splitu (Muzej grada Splita, MGS 21152)

Sl. 2. Proslava dvadesete godišnjice fašističke ere u splitskoj katedrali (Muzej grada Splita, MGS 21150)

Sl. 3. Komemoracija za fašista Giovannija Savu na Prokurativama. Savo je 18. ožujka 1943. podlegao ranama zadobivenim u atentatu. Sesnaestogodišnji izvršitelj atentata Ante Če-

rina strijeljan je krajem travnja iste godine. (Muzej grada Splita, MGS 21163)

Sl. 4. Pogrebna povorka za fašista Giovannija Savu. Nakon atentata uslijedila je odmazda fašističkih vlasti. (Muzej grada Splita, MGS 21191)

Sl. 5. Masovne parade kao privid uspješnosti fašističkog režima: povorka radnika splitskog i trogirskog brodogradilišta (Muzej grada Splita, MGS 21100)

Talijanska okupacija na stranicama splitskog dnevnog tiska (Nedjeljka Balić-Nižić i Sanja Ročić)

Sl. 1. Naslovnica splitskog izdanja novina *San Marco!* (*San Marco!*, br. 152, 27. 10. 1941., 1)

Sl. 2. Iako je *San Marco!* bio dvojezičan, talijanski je imao prednost i u novinama i u dvojezičnim javnim natpisima. (*San Marco!*, br. 152, 27. 10. 1941., 4)

Sl. 3. Spomen-ploča na zgradi Hrvatskog narodnog kazalište u Splitu postavljena u sjećanje na učeničku pobunu protiv izdavanja svjedodžbi na talijanskom jeziku 25. rujna 1941.

„Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red!“ Splitski listopad 1943. u ustaškoj i njemačkoj lokalnoj propagandi (Ivana Cvijović Javorina)

Sl. 1. „Na civilne osobe (...) biti će pucao.“ Proglas njemačkoga gradskog zapovjednika građanima Splita 28. rujna 1943. (<http://www.ratnakronikasplita.com/kronika/1943-3>)

Sl. 2. Neostvarene ambicije *Splitskog glasnika*: „Ali se nadamo, da ćemo već sutra moći izlaziti u bitno povećanom i višestranom obsegu...“ (*Splitski glasnik*, br. 1, 1. 10.1943., 1)

Sl. 3. Svjetske teme u karikaturi u lokalnom njemačkom listu *Der Spliter Splitter*: „Emigranti u Švicarskoj: ‘Čini se da američki piloti lete prema [turističkom vodiču] Baedekeru. Bombardiraju sve što ima tri zvjezdice.’ – ‘Onda bolje da spremim svoj konjak na sigurno.’“ (*Der Spliter Splitter*, br. 5, 7. 10. 1943., 1)

Sl. 4. Nacistička ratna propaganda – njemački vojnik kao simbol sigurnosti i reda u Splitu (*Der Spliter Splitter*, br. 4, 6. 10. 1943., 1)

Usporedna analiza partizanskog i ustaškog tiska u razdoblju između reokupacije i oslobođenja Splita (rujan 1943. – listopad 1944.): primjer *Novog Doba* i *Slobodne Dalmacije* (Tomislav Brandolica)

Sl. 1. Karikatura Staljina u *Novom dobu* kao komentar njegove ratne politike (*Novo doba*, br. 181, 13. 5. 1944., 2)

Sl. 2. Vladko Maček i HSS na naslovnici *Slobodne Dalmacije* kao dijete rata u društvu četnika, ustaša, Mussolinija i Hitlera: „FRAU ADOLFINA I SIGNORA BENITA U ŠETNJI SA SVOJOM DJECOM – Frau Adolfin Hitler: ‘Zar ne, signora Mussolini, kako su nam naša djeca poslušna? A mali Vlatko je još najbolji. On uvijek pazi i zove i druge da idu samo našim putem!’“ (*Slobodna Dalmacija*, br. 2, 19. 6. 1943., Zbirka rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, RVHp-2°-22)

Uprava NDH u Zadru 1943./44.: kolektivna memorija između historiografije i (auto)biografskog narativa (Svjetlan Lacko Vidulić)

Sl. 1. Obiteljsko pamćenje – „proces aktivnog zajedničkog oblikovanja prošlosti kroz razgovor“ i druge medije: stric Viktor na crtežu bake Mümeli (Osobna ostavština Viktora Ramova)

Sl. 2. Historiografski diskurs: „Zapravo se pokazalo da ni veliki župan Ramov nije dorastao svojoj dužnosti“. (Citat: Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012., 126; fotografija: Hrvatski povijesni muzej, Zbirka fotografija, MRNH, N-11906/26, uz posebnu dozvolu Hrvatskog povijesnog muzeja, S. L. V.)

Sl. 3. Dokumenti iz komode: „Dne 10/IX saopćeno mi je da sam suđen na smrt“ (Osobna ostavština Viktora Ramova)

Sl. 4. Arhivska građa: „...neka šutim, jer da on imade i za mene mjesta u Jasenovcu.“ (Osobna ostavština Viktora Ramova)

„Kud koje žure brzi kraci / a vode svi u bespuće“: Vladan Desnica u Splitu od 1935. do 1941. godine (Drago Rokсандić)

Sl. 1. Sveučilišna knjižnica u Leidenu drži i danas *Magazin Sjeverne Dalmacije*. Profesor Ni-

- kolaus van der Wijk, nakon što je istraživao u manastiru Krka i surađivao u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, javio se Vladanu Desnici sa Sveučilišta u Leydenu: „Sehr Verehrter Herr Redaktor, Meinen besten Dank für Ihren Brief und die zwei Ex[emplare] des Heftes des Mag[azin] Sjev[erne] Dalmacije. Ein davon werde ich der hiesigen Univ[ersitäts]-Bibl[iothek] übergeben.“ (Osobna ostavština Vladana Desnice [dalje: OOVĐ], kut. Prepiska do 1945., I., Nikolaus van der Wijk – Vladanu Desnici, Leiden, 24. srpnja 1935.)
- Sl. 2. Zgodovinsko društvo v Mariboru predlaže suradnju *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1935.: „Zgodovinsko društvo u Mariboru nada se in sigurno je, da je u interesu naših sjevernih krajeva, da što bolje upoznaju sjeverne dalmatinske prilike kao što je na drugoj strani opet u interesu interesenata medju braćom u Dalmaciji, da jim se pruži mogućnost upoznati se sa našim krajnim sjevernim krajevima. (OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Zgodovinsko društvo v Mariboru – Vladanu Desnici, Maribor, 31. siječnja 1936.)
- Sl. 3. Riječki župnik Luigi Torcoletti piše *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1935. Župnik moli Uredništvo da mu pošalje svezak u kojemu je objavljen članak dr. Petra Kolendića „Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Rijeci“. (OOVĐ, kut. Prepiska do 1945., I., Monsignor Luigi Torcoletti – Uredništvu Magazina Sjeverne Dalmacije, Rijeka, 24. studenog 1936.)
- Sl. 4. Ostarjeli i oboljeli Uroš Desnica sa suprugom Fanny i kćerkom Natašom pred Kulom u Islamu Grčkom kasnih 1930-ih: „On [Uroš] ima i znanja i sposobnosti i kulture i stila da može da stupi u to [elitno kulturno] društvo, ali je za tvog ćaću važnije pitanje islamske sluškinje, Krste, Vase Uzelca i t.d. neg svi oni momenti koje ti ističeš.“ (OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 13. prosinca 1934.)
- Sl. 5. Coronellijeva karta „Contado di Zara“ (1688.): prvo pouzdano kartografsko svjedočanstvo o Ravnim kotarima pod mletačkom vlašću. Karta je objavljena u monumentalnom djelu mletačke kartografije Vincenza Coronellija (1650. – 1718.) *Atlante Veneto: Isolario descrizione geografico-historia* (Venecija, 1691. – 1697.)
- Sl. 6. Vitaliano Brunelli – nezaobilazan u pristupu opusu Šimuna Ljubavca. U *Hrvatskoj enciklopediji* stoji: „...talijanski povjesničar i publicist (Ancona, 22. XI. 1848 – Zadar, 22. VI. 1922). U Zadru od 1852., gdje završava gimnaziju; 1877. završio studij u Beču te dobio mjesto na zadarskoj gimnaziji. Sudjelovao u osnivanju časopisa *La Rivista dalmatica* i *La Palestra*. God. 1881. postao je ravnatelj gradske knjižnice (Paravia) u Zadru. Bio je pristaša autonomaskog pokreta u Dalmaciji te u radovima dokazivao talijanstvo Dalmacije. Glavno mu je djelo *Povijest grada Zadra od najdavnijih vremena do 1815* (*Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al 1815*, 1913).“ („Brunelli, Vitaliano“, *Hrvatska enciklopedija*, www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9825)
- Sl. 7. Boško i Vladan Desnica u potrazi za prikazima „Morlaka“ u grafičkoj mapi Martina Engelbrechta. Engelbrecht je od 1742. do 1745. objavio veliki broj bakroreza Théâtre de la milice étrangère; Schaubühne verschiedener in Teutschland bishero unbekannt gewester Soldaten von ausländischen Nationen s prikazima egzotiziranih hrvatskih i drugih južnoslavenskih ratnika u Ratu za austrijsku baštinu. (OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I., Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 18. srpnja 1935. Primitak pismu)
- Sl. 8. Benedetto Croce u prijevodu Vladana Desnice u splitskom *Vihoru* urednika Marina Bege i vlastitoj nakladi Kadmos 1938. Croceovi *Eseji iz estetike* u Desničinu prijevodu i izdanju vlastite naklade Kadmos bili su izloženi na izložbi posvećenoj Vladanu Desnici i *Desničinim susretima* u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, otvorenoj 20. rujna 2014., zajedno s nepotpisanim Desničinim prijevodom Croceova eseja „Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti“, tiskanim u splitskom *Vihoru*.
- Sl. 9. Vladan Desnica plaća Trgovačkoj tiskari u Splitu 24. veljače 1938. tiskarske troškove za Croceove *Eseje iz estetike*. Za nakladu od 1000 primjeraka Vladan Desnica platio je 4000,- Din, tj. tiskarska cijena jednog primjerka bila je 40,- Din. Kako je on u to vrijeme uputio najavu ovog izdanja na razne novinske adrese, znamo da je prodajna cijena

- jednog primjerka bila 15.- Din. Po svakom prodanom primjerku bio je na čistom gubitku od 25.- Din! (OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., 1935.)
- Sl. 10.* Distribucijska lista iz Trgovačke tiskare za 1000 primjeraka Croceovih *Eseja*. Pozornost privlači podatak da je državnoj cenzuri predato čak sedam primjeraka ove Croceove knjige. (OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., 1935.)
- Sl. 11.* Zahvala splitskog profesora Vladanu Desnici na prijevodu Croceovih *Eseja iz estetike*. Objavivši prijevod, Vladan Desnica ga je poslao na dar nekolicini svojih gimnazijskih profesora iz Zadra, Splita i Šibenika. Neke njihove reakcije bile su doista dirljive. U jednom je slučaju otvoreno pitanje o kojem je splitskom profesoru riječ. (OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., [?] – Vladanu Desnici, Split, 8. ožujka 1938.)
- Sl. 12.* Ravnatelj Gradske knjižnice u Splitu Dušan Manger Vladanu Desnici 1938. Jedan primjerak Croceovih *Eseja iz estetike* Desnica je darovao Gradskoj knjižnici u Splitu. Njezin već tada vrlo cijenjeni utemeljitelj i ravnatelj zahvalio mu je lijepim riječima. Imajući na umu Desničinu čitateljsku kulturu, vjerojatno je često zalazio u Knjižnicu. (OOVD, kut. Prepiska do 1945., I., Dušan Manger – Vladanu Desnici, Split, 18. ožujka 1938.)
- Sl. 13.* Omotnica pisma Bogdana Radice Vladanu Desnici iz 1938. Prilog I. i Prilog II. svjedoče o interesu Bogdana Radice za Desničin prijevod Croceovih *Eseja iz estetike* te Radičinu spremnost da podrži Desnicu u potrazi za nakladnicima spremnim objaviti prijevode drugih Croceovih djela. (OOVD, Prepiska do 1945., I., Bogdan Radica – Vladanu Desnici, Génève, 17. rujna 1938.)
- Sl. 14.* *Naši dani* Marina Franičevića o Desničinu prijevodu Crocea. Učiteljsko udruženje u Kninu pokrenulo je 1938. godine svoje glasilo *Naši dani*, koje je u svome prvom broju posvetilo veliku pažnju ovome Desničinu izdanju. Opširni kritički osvrt napisao je Šime Vučetić. On je apostrofirao Desnicu kao najboljeg poznavaca Crocea u Dalmaciji poslije A. Halera i kao jednog od splitskih „mediteranaca“. (OOVD, kut. Magazin Sjeverne Dalmacije 1934. i 1935.)
- Gozba u poljima – fragmenti rekonstrukcije pjesničke knjige Vladana Desnice u rukopisu***
(Vladan Bajčeta)
- Sl. 1.* Naslovnica neobjavljene zbirke pjesama Vladana Desnice sastavljena u Splitu 1940. godine (Osobna ostavština Vladana Desnice)
- Sl. 2.* Desničina napomena uz zbirku *Gozba u poljima* (Osobna ostavština Vladana Desnice)
- Sl. 3.* Desnica je veliku pažnju posvećivao svakom leksemu i većina njegovih pjesama ima nekoliko rukopisnih verzija (Osobna ostavština Vladana Desnice)
- Sl. 4.* Jedna pjesma – tri potencijalna naslova (Osobna ostavština Vladana Desnice)
- Sl. 5.* Ovitak „Himne majci Zemlji“ sačuvan u rukopisnoj ostavštini Vladana Desnice (Osobna ostavština Vladana Desnice)
- Sl. 6a, 6b, 6c, 6d, 7a, 7b, 7c, 8a, 8b, 8c, 8d.* Različite varijante pjesme „Himna majci zemlji“ pohranjene u rukopisnoj ostavštini Vladana Desnice (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Autori članaka

Vladan BAJČETA, dr. sc.

Institut za književnost i umetnost, Beograd

Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, izv. prof. dr. sc.

Odjel za talijanistiku Sveučilišta u Zadru

Stanislava BARAĆ, dr. sc.

Institut za književnost i umetnost, Beograd

Inoslav BEŠKER, prof. dr. sc.

Odjel za komunikologiju Sveučilišta u Dubrovniku

Tomislav BRANDOLICA

Doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Sandi BULIMBAŠIĆ, dr. sc.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu

Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA

III. gimnazija Zagreb / doktorandica na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Frano DULIBIĆ, prof. dr. sc.

Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Bojan ĐORĐEVIĆ, doc. dr. sc.

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Stevo ĐURAŠKOVIĆ, dr. sc.

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Matko GLOBAČNIK

Doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Iva GRGIĆ MAROEVIĆ, izv. prof. dr. sc.

Odjel za romanistiku Sveučilišta u Zadru

Vladimir GVOZDEN, doc. dr. sc.

Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu

Aleksandar JAKIR, prof. dr. sc.

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu

Branimir JANKOVIĆ, doc. dr. sc.

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Bruno KRAGIĆ, dr. sc.

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

Svjetlan LACKO VIDULIĆ, izv. prof. dr. sc.

Odsjek za germanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, doc. dr. sc.

Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tonko MAROEVIĆ, akademik

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb / Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Helena PERIČIĆ, prof. dr. sc.

Odjel za kroatistiku i slavistiku – Odsjek za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta u Zadru

Vladimir RISSONDO, doc. dr. sc.

Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Sanja ROIĆ, prof. dr. sc.

Odsjek za talijanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Drago ROKSANDIĆ, prof. dr. sc.

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, dr. sc.

Institut za književnost i umetnost, Beograd

Ana ŠEPAROVIĆ, dr. sc.

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ

Doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ

Doktorandica na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Sanja ŠOŠTARIĆ, dr. sc.

Odsjek za romanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Recenzenti člana^{*}

Ivo BANAC, prof. dr. sc.
Snježana BANOVIĆ, prof. dr. sc.
Stanislava BARAĆ, dr. sc.
Daniel BARIĆ, doc. dr. sc.
Alberto BECHERELLI, dr. sc.
Inoslav BEŠKER, prof. dr. sc.
Dragan BOŠKOVIĆ, prof. dr. sc.
Ante BRALIĆ, izv. prof. dr. sc.
Dragan DAMJANOVIĆ, izv. prof. dr. sc.
Bojan ĐORĐEVIĆ, doc. dr. sc.
Željko ĐURIĆ, prof. dr. sc.
Vladimir GVOZDEN, doc. dr. sc.
Goran HUTINEC, doc. dr. sc.
Nenad IVIĆ, prof. dr. sc.
Aleksandar JAKIR, prof. dr. sc.
Branimir JANKOVIĆ, dr. sc.
Zdravka JELASKA MARIJAN, dr. sc.
Tatjana JUKIĆ GREGURIĆ, prof. dr. sc.

Rade KALANJ, prof. dr. sc.
Marica KARAKAŠ OBRADOV, dr. sc.
Maša KOLANOVIĆ, doc. dr. sc.
Zvonko KOVAČ, prof. dr. sc.
Bruno KRAGIĆ, dr. sc.
Ivanka KUIĆ, dr. sc.
Svjetlan LACKO VIDULIĆ, izv. prof. dr. sc.
Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, doc. dr. sc.
Zvonko MAKOVIĆ, prof. dr. sc.
Dušan MARINKOVIĆ, prof. dr. sc.
Tonko MAROVIĆ, akademik
Mihajlo PANTIĆ, prof. dr. sc.
Petar PRELOG, dr. sc.
Sanja ROIĆ, prof. dr. sc.
Oliver Jens SCHMITT, prof. dr. sc.
Tonći ŠITIN, izv. prof. dr. sc.
Antun VUJIĆ, dr. sc.

* Napomena: Strane akademske titule na popisima autora i recenzenata člana zamijenjene su ekvivalentnim hrvatskim varijantama.

Bilješka o urednicima

IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA (Zagreb, 1985.) studentica je poslijediplomskoga doktorskog studija *Moderna i suvremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu* Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na istom je fakultetu stekla zanimanje profesora povijesti i njemačkog jezika i književnosti. Zaposlena je u III. gimnaziji u Zagrebu kao nastavnica njemačkog jezika. Autorica je dvojezične studije „*Od ovih je njemački jezik za nas bez dvojbe najvažniji...*“. *Prilozi za povijest nastave njemačkog jezika i studija germanistike na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu 1876. – 1904.*, objavljene u povodu 120. obljetnice utemeljenja Odsjeka za germanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dosad je s prof. dr. sc. Dragom Roksandićem uredila osam zbornika radova s *Desničinih susreta*, publikaciju *Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag, pogled unaprijed*, objavljenu povodom 25. obljetnice osnutka *Desničinih susreta* (2013.) i katalog izdanja Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije (2014.). Autorica je nekoliko stručnih i znanstvenih članaka, a aktivna je i kao prevoditeljica historiografskih tekstova s njemačkog jezika. S njemačkog je prevela knjigu francuske povjesničarke Catherine Horel *Vojnici između nacionalnih fronti. Ukidanje Vojne krajine i razvoj Kraljevskoga ugarskog domobranstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1868. – 1914.* (Zagreb, 2014.).

DRAGO ROKSANDIĆ (Petrinja, 1948.) redovni je profesor u trajnom zvanju na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, predstojnik Katedre za povijest Srednje i Jugoistočne Europe, voditelj Ranonovovjekovnog modula Diplomskog studija i nositelj poslijediplomskog doktorskog kolegija „Teorije i metode u modernoj i suvremenoj historijskoj znanosti“. Voditelj je projekta „Triplex Confinium“ (od 1996.) i fakultetskog Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije (od 2014.), Programa „Desničini susreti“ (od 2005.) te projekta Europske unije „Jankovic Castle“ (2011. – 2014.). Član je projekta „Phantomgrenzen“ na Sveučilištu Humboldt. Vidi: H. Petrić, „Živjeti *Triplex Confinium*“ (u povodu 60. godišnjice rođenja prof. dr. sc. Drage Roksandića“, *Ekonomska i ekohistorija*, vol. 4, br. 4, 2008., 151–231 i <http://kula-jankovica.unizg.hr>. Novija izdanja: „Izlazak izvan zidina“, u: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein (ur.), *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*, Zagreb 2012., 200–251; *U NIN-u i Danasu*, Zagreb 2011.; Lujo Matutinović, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori* (prijevod Jagoda Milinković; D. Roksandić: izbor; predgovor „Kako čitati Luju Matutinovića“ [7–79]; provjera prijepisa izvornika i provjera prijevoda [u suradnji s Gabrijelom Vidan]), Zagreb 2009.; Daniel Baric, Jacques Le Rider, Drago Roksandić (ur.), *Mémoire et histoire en Europe centrale et orientale*, Rennes 2010. Nositelj je dva francuska odličja: časnik reda akademske palme (*Officier dans l'Ordre des Palmes Académiques*, 2004.) i časnik nacionalnog reda za zasluge (*Officier dans l'Ordre National du Mérite*, 2014.).

Kazalo imena

A

Adam, Robert 133, 485
Afanasjev, S., fotograf 28
Abramić, Mihovil 33, 267, 440
Ajdačić, Dejan 167, 170
Akšamović, Antun 298
Alač, Jakov 396, 405
Alačević, obitelj 439
Albert-Jean 174
Alferi, Vittorio 165
Alfirević, Frano 157, 165, 168, 171, 173,
175, 181, 185, 187, 192, 193
Alfirević, Silvije 64
Alighieri, Dante 111, 160, 161, 167, 241,
356, 357
Almirante, Luigi 187
Amendola, Giovanni 331
Andersen, Hans Christian 356
Andonovska, Biljana 164, 168
Andrews, Philip 26
Andrić, Ivo 64, 161, 173, 175, 185, 186,
187, 192, 243
Andrić, Nikola 173, 181
Angjelinović, Budislav Grga 64
Anić, Nikola 332, 345
Antolović, Michael 268
Antonini, Ivan 332
Antonini, Otto 23
Antunac, Grga 138
Aragon, Louis 175, 177
Aralica, Stojan 80
Aralica, Višeslav 234, 244
Arduini, Luigi 349
Arendt, Hannah 235, 244
Ariosto, Ludovico 165
Armellini, Carlo 357
Armont, Paul 174
Arnold, Dana 136, 142
Artuković, Andrija 401, 403
Augustin Aurelije, sv. 63
Aymé, Marcel 175, 176

B

Babić, Ljubo, 78, 188
Badoglio, Pietro 359, 360, 361
Bagliivi, Đuro 215
Bahr, Hermann 7, 8, 65, 68, 74
Baj, Rikard 197
Bajčeta, Vladan 19, 416, 455, 475
Bajohr, Franz 328, 346
Bakarić, Vladimir 331, 388-389, 397, 398,
411
Bakić, Dragan 312, 324
Balić-Nižić, Nedjeljka 10, 17, 168, 352,
361, 362
Baloković, Zlatko 39
Balzac, Honoré de 174, 175
Baljak, Dušan 432
Baljkas, Ivo 11, 61, 70-72, 74, 315
Banac, Ivo 233, 244, 252, 262, 315, 324
Banašević, Nikola 420, 422
Banović, Stipan 107, 109, 112, 116, 117
Banjanin, Jovan 312
Barac, Antun 188
Barač, Josip 197
Barač, Stanislava 15
Barante, Proper de 114
Baras, Frano 69, 74
Barbieri, Frane 352
Barbusse, Henri 175
Barca, Calderón de la 67, 191
Bareris, Angelo 238
Barić, Daniel 492
Barić, Joško 168
Barić, Nikica 326, 345, 370, 371, 378, 394,
385, 396, 405, 410, 413, 487
Barrès, Maurice 238
Bartolucci, Athos 350
Bartulović, Niko 33, 64, 84, 99, 112, 157,
158, 160, 162, 168, 187, 201-202, 204-
207, 209, 210, 266, 267, 281, 312, 333
Basić, Ivan 312, 324, 443, 456
Baschet, Jacques 175
Bastianini, Giuseppe 168, 336, 338, 340,
342, 35, 358

- Bastiansen, Marco 352, 362
 Bataille, Henry 174
 Batinica, Mile 431
 Batistić, Ivo 197, 210
 Batušić, Nikola 34, 42
 Baudelaire, Charles 123, 17, 181
 Bauerkämper, Arnd 394, 413
 Bazin, Hervé 176
 Beccadelli, Lodovico 165
 Becuzzi, Emilio 332, 343
 Bego, Krunoslav 292, 303
 Bego, Marin 64, 189, 446, 488
 Bego, Vladimir 32, 483
 Begović, Božena 171, 173, 175, 181, 352
 Begović, Milan 64, 67, 157, 161, 163, 165,
 168, 171, 173, 174, 175, 180, 181, 185,
 187-188, 190, 192, 193, 266, 299
 Beker, Miroslav 230
 Belan, Jerka 171, 173, 175, 181
 Bell Villada, Gele H. 120, 129
 Beller, Manfred 132, 142
 Belli, Giuseppe Gioacchino 352
 Benčić, Vladimir 28
 Benda, Julien 15, 237, 244, 245-261, 262,
 263, 486
 Beneveni, Lorenzo 357
 Benussi, Cristina 361, 362
 Berelson, Bernard 64
 Bergson, Henri 77, 84, 112
 Berković, Josip 64, 310
 Bersa, Josip 434, 445
 Berus, Anka 71
 Berus, Niko 417
 Bervaldi, Josip 288, 289, 290
 Besarević, liječnik 402
 Bešević, Ivanka 425, 455
 Bešker, Inoslav 10, 67, 74, 484
 Bettiza, Vincenzo (Enzo) 353
 Bezić, Ante 249
 Bezić, Živan 285, 286
 Bezić Božanić, Nevenka 35, 42, 187, 189,
 193, 197, 201, 205, 210
 Biankini, Juraj 23, 27, 218
 Bibić, Petar 80
 Bibó, István 236, 244
 Bićanić, Rudolf 159, 169, 308
 Bilinić, Pavao 88
 Billetdoux, Raphaële 175
 Billroth, Theodor 215, 216
 Binički, Franjo 161
 Blažević, Jakov 332
 Boban, Rafael 387
 Bobich, Luigi (Gica) 356, 360
 Bobinac, Marijan 391
 Bogdan, Ivo 373-374, 384
 Bogdanović, Milan 220, 221-222, 223, 230
 Bogner-Šaban, Antonija 67, 74, 198, 210
 Boiardo, Matteo Maria 165
 Boito, Arrigo 356
 Bokanić, Trifun 318
 Bonacci Čiko, Silvije 77, 80, 84-85, 91, 98,
 99, 484
 Bonald, Louis de 114
 Bonavia, Aurelio 336
 Bonifačić, Antun 179, 385
 Bonifačić, Kvirin Klement 320, 350
 Bontempelli, Massimo 161, 162
 Borčić, Goran 20, 24, 25, 28, 31, 32, 39,
 42
 Borelli, Frano 439
 Borelli, Manfred 215
 Borko, Božidar 447-448
 Borovčić Kurir, Đordano 332
 Borović, Ante 21, 23, 24, 25-40, 41, 42,
 309, 483, 484, 486
 Borozan, Nebojša 382
 Bosnar, Mario 179, 182
 Bosnić, fotograf 40
 Bošković, Ivan 169, 206, 210
 Bošković, Ruder 239
 Botić, Luka 101, 207, 292, 339, 353, 369,
 416, 417, 486
 Botteri, Giuseppe 358
 Bourdieu, Pierre 15, 171, 172-173, 180, 181,
 182, 245, 247, 248-250, 251, 252, 255,
 256, 258, 260-261, 262
 Bourget, Paul 173, 181
 Boyd, Andrew 63, 74
 Božić-Bužančić, Danica 285
 Božović, Grigorije 269-271
 Božović, Ratko 258
 Brabant, Willy 329
 Bracc, Robert 188
 Bracciolini, Poggio 256
 Brajer, K., novinar 70

- Brajević, Vinko, don 64, 66, 69, 81, 97, 99, 267, 272, 274, 317
- Brandolica, Tomislav 10, 17, 146, 155, 295, 304, 487
- Branica, Vinko 327, 346, 355, 363
- Braudel, Fernand 300, 304
- Briggs, Asa 300, 301, 304
- Brix, Emil 300, 304, 394, 414
- Brkić, Josip 320
- Brkljačić, Maja 394, 414
- Broz Tito, Josip 179, 234, 315, 331, 332, 354, 369, 384, 385, 386, 390, 420
- Brueghel, Pieter st. 84
- Brunelli, Vitaliano 440, 455, 488
- Bruno, Giordano 358
- Buber, Martin 391
- Budak, Mile 165, 319
- Bui, Boris 20
- Bukarica, Miljenko 82, 99, 291
- Bukovac, Vlaho 213, 299, 423
- Bulat, Edo, ministar 310, 335, 370-371, 381, 384, 406
- Bulat, Gajo 67, 197, 320
- Bulatović, Miljenko 425, 455
- Bulić, Ante 16
- Bulić, Frane, don 32, 39, 86, 215, 266, 267, 283, 287-289, 290, 292, 294-296, 297, 302, 304, 318, 319, 486
- Bulić, Mate 320
- Bulimbašić, Sandi 10, 83, 99
- Buljan, Ana 259, 263
- Buljanović, Vicko 315
- Buonarrotti, Michelangelo 161, 165, 241
- Burguière, André 283, 394
- Burckhardt, Jacob 293
- Butor, Michel 175
- Buzzi, Paolo 356
- Bužan, Joso 213
- Byron, Gorge Gordon 216
- Camus (Kami), Albert 152
- Canistraro, Philip V. 353
- Capogrosso, obitelj 318
- Cappi, Fericcio 353
- Capriolo, Ettore 158
- Car, Marko 268, 269, 276, 281, 486
- Car Emin, Viktor 111
- Carancini, Luigi 336
- Carar Bataglia, Attilio 358
- Cardarelli, Vincenzo 108, 161
- Carducci, Giosuè 111, 147, 154, 160, 161, 162, 165, 356, 416
- Carli, Mario 354
- Casanova, Giacomo 175
- Cavalcanti, Guido 353
- Cesarec, August 256, 283, 302
- Cettineo, Ante 12, 107, 112, 114, 116, 157, 159, 160, 162, 168, 171, 173, 175, 181, 451
- Cettineo, K. , urednik 160
- Charcot, Jean Martin 215
- Chartier, Roger 250
- Chevrel, Yves 171, 172, 181, 182
- Chirico, Giorgio de 78
- Churchill, Winston 352
- Ciano, Galeazzo 234
- Cilić, August 189
- Clodfelter, Michael 326, 345
- Colletta, Lisa 133, 142
- Collini, Stefan 283-284, 304
- Compagnon, Antoine 251, 262
- Corazzini, Sergio 161, 165
- Coronelli, Vincenzo Maria 438, 440, 444, 441, 488
- Crisomali, Urban 64
- Crivelli, Fabio Maria 356
- Crnčić, Menci Klement 213
- Crnica, fra Ante 422
- Croce, Benedetto (Kroče, Benedeto) 11, 12, 13, 77, 82, 98, 107-116, 117, 119, 121-124, 127-128, 129, 131, 138-141, 142, 149, 154-155, 161-164, 167, 169, 189, 192, 193, 233-234, 236-237, 243, 246, 250, 331, 416-418, 429, 446-453, 454, 455, 457, 458, 485, 488, 489
- Cronia, Arturo 161
- Cuzzi, Ivo 310
- Cvekan, Petar 259, 262

C

- Cacan, Fikret
- Cacan, Fikret 182
- Caccamo, Francesco 326, 345, 350, 351, 362
- Calderón de la Barca, Pedro v. Barca
- Campanella, Tommaso 416, 417, 418, 455

Cvetišić, Vjekoslav 32
 Cvetko, Dragutin 426, 455
 Cvetković, Dragiša 234, 307, 308, 314,
 322-323
 Cvijović Javorina, Ivana 135, 142, 146, 147,
 155, 156, 159, 169, 180, 182, 186, 194,
 254, 263, 266, 268, 281, 284, 295, 298,
 304, 312, 320, 324, 416, 417, 418, 426,
 455, 456, 461, 468, 475, 487, 492
 Cvitković, Ivan 402
 Cvitković, Maca 402
 Cvitković, Viktor 401
 Cvrlje, Zdenko 327, 345
 Czerwinski, Maciej 234, 244

Č

Čale, Frano 185, 186, 188, 193
 Čapo Žmegač, Jasna 136, 142
 Čedomil, Jakša 161
 Čerina, Ante 332, 340
 Čerina, Vladimir 157, 161, 165, 168, 266
 Čičin Ša[j]jin, Ćiro 12, 69, 81, 82, 84, 85,
 99, 107, 111, 112, 116, 160, 451, 457
 Čikoš Sesija, Bela 213
 Čogelja, Jerolim 11, 61, 69, 70, 71-72, 74
 Čović, Marko 165
 Čulić, Jerko 39
 Čulić, Paško 31-32
 Čulić, Prosper 33
 Čvrljak, Krešimir 135, 142

Ć

Ćelap, Đorđe 177, 179, 485
 Ćipiko, Koriolan 197
 Ćurčin, Milan 33, 234, 321-322
 Ćurić, Juraj 66
 Ćurin, Ivo 344, 345
 Ćurin, Miroslav 326, 327, 334, 344, 345,
 346, 347, 382, 390

D

Dabac, Tošo 402
 Dabit, Eugène 175
 Dagelić, Ante 366

Dalmazzo, Renzo 351
 Damiani, Enrico 160
 Damjanović, Danilo 327, 346
 D'Annunzio, Gabriele 147, 160, 161, 165,
 167, 191, 233, 240, 241, 243, 353, 354,
 358, 416
 Dante v. Alighieri, Dante
 D'Anversa, Iginio 352, 361
 Darnton, Robert 250
 Daudet, Alphonse 173, 174
 David, Filip 250, 263
 Davidović, Ljuba 267
 Davidson, Julije 25
 De Amicis, Edmond 161, 166
 Deanović, Mirko 161, 163, 434, 455
 Dedijer, Vladimir 267
 Dellale, Ante 111
 Delalle, Ivo 111
 Delorko, Olinko 112-113, 163, 165, 185,
 186, 189, 192, 193, 417
 Demeter, Dimitrije 217, 228
 De Sanctis, Francesco 154, 161
 De Vigny, Alfred 161
 Descartes, René 147, 416-418, 455
 Desnica, obitelj 20, 265, 278
 Desnica, Boško (Barba) 5, 114, 117, 147,
 154, 155, 163, 278, 319, 417, 422, 422-
 426, 428, 429-445, 450, 453, 454, 455
 Desnica, Stojan 349
 Desnica, Uroš (Ćaća) 14, 15, 20, 211, 214-
 216, 229, 278, 312, 313, 324, 425, 488
 Desnica, Vladan 8, 10, 12, 13, 14, 15, 18,
 19, 63, 67, 69, 77, 86, 97, 98, 99, 100,
 107-108, 112, 114-115, 119-128, 129, 131-
 142, 145-155, 157, 162-164, 166-167, 168,
 171, 173, 176, 177, 179-181, 182, 185,
 186, 192, 193, 195-208, 209, 211-212,
 214, 229, 246, 256, 279, 280, 312-313,
 319, 415-453, 454, 455, 456, 458, 459-
 481, 485, 487, 488, 489
 Desnica, Zorka 428
 Desnica rođ. Carić, Ksenija 415, 425, 450
 Dešković, Branislav 299
 Dežman, Milivoj 234
 Diehl, Charles 293
 Dietrich, Wolfgang 431, 455
 Dimitrijević, Mila 189
 Dimović, Milan 201

Dioklecijan 268-269, 272-275, 279, 290
 Divoire, Fernand 174
 Dizdar, Zdravko 354, 363, 408, 414
 Dobrović, Petar 80
 Doležel, Lubomir 472, 475
 Deledda, Grazia 162
 Dominis, Markantun de 239
 Donadini, Ulderico 69, 161
 Draganja, Vlaho 299
 Dragman, Ervina 190
 Dragojević, Nataša 182
 Drinković, Mate 296
 Dučić, Jovan 147
 Dudovich, Marcello 87
 Dugački, Vladimir 214
 Du Gay, Paul 132, 142
 Duhamel, Georges 175
 Duišin, Ignacije 366, 382
 Dujmić, Mirko 332
 Dujmo, sv. 290
 Dujšin, Dubravko 190
 Dukić, Davor 135, 142
 Dukić, Josip 290, 304
 Dulibić, Frano 11, 78, 80, 88, 99, 100
 Dumas, Alexandre 62
 Duplančić, Arsen 31, 33, 42
 Duplančić, Branko 332
 Dupouy, Auguste 173
 Durman, Milan 167

Đ

Đilas, Milovan 332
 Đorđević, Bojan 14, 188, 411, 485
 Đorđević, Irinej 415, 426, 430, 454
 Đujić, Momčilo 333, 341
 Đurašković, Stevo 15, 235, 244, 252, 263, 331, 346
 Đurić, Dušan 266, 267, 271, 281
 Đurić, Željko 148, 155
 Đurić-Klajn, Stana 426, 455

Dž

Džugašvili Staljin, Josip Visarionović 179, 384

E

Eco, Umberto 62, 74, 361, 363
 Ehrenburg, Ilja 384
 Eichenberg, Ariane 393, 414
 Einstein, Albert 102
 Elias-Bursać, Ellen 186, 193
 Engelbrecht, Martin 441, 442, 443, 488
 Engelsfeld, Mladen 223, 230
 Enzensberger, Hans Magnus 64
 Epiktet 67
 Eškinja, partizan 399
 Eucken, Rudolf 195, 210

F

Fallet, René 175
 Fanti, likovni umjetnik 358
 Febvre, Lucien 283
 Felice, Renzo de 352, 363
 Ferrero, Gina 236
 Ferrero, Guglielmo 138, 162, 167, 233, 234, 236-237, 243
 Ferrero, Leo 236
 Ferrero, Nina 236
 Ferruccio Tommaseo, Anton 359
 Feyel, Gilles 62, 63, 74
 Fijan, Andrija 189
 Filipović, Rudolf 220, 230
 Fiorino, Mario 356, 358
 Fisković, Cvito 318-319, 451
 Fischer, Torben 393, 414
 Fiumi, L., urednik 160
 Flaker, Aleksandar 178, 182
 Flaker, Vida 159, 169
 Flaubert, Gustave 123, 124, 174, 416
 Fleck, Hans-Georg 235, 244, 331, 346
 Flint, Robert 195, 210
 Fogazzaro, Antonio 162
 Fonseca Pimmentel, Eleonora de 356
 Foretich, Bonaventura 336
 Foretić, Vinko 197
 Fortis, Albert 12, 134-135, 137, 140, 141, 142, 440
 Foscarini, Girolamo 444
 Foscolo, Leonardo 437, 439, 444
 Foscolo, Ugo 147, 154, 162, 165, 166

- Fotez, Marko 190, 196, 352
 Foucault, Michel 261
 France, Anatole 175
 Frangeš Mihanović, Robert 213
 Franičević, Marin 71, 72, 451, 452, 456, 489
 Franjo Asiški, sv. 147
 Franz, Oskar 87
 Franz, Otmar 326, 347
 Friedman, Jonathan C. 328
 Fritsch, Willy 39, 484
 Frua, Dušan 332
 Fržop, Krešimir 405
 Fržop, Zvonimir 405, 406
 Fuis, Franjo 40, 41
- G**
- Gabričević, Branimir 192
 Gaj, Ljudevit 312
 Gale, Ivan 341
 Galić, Ivan 21, 24, 25, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 42, 79, 80, 357, 483, 484
 Galogaža, Stevan 188, 190
 Gallone, Carmine 360
 Galović, Fran 283, 302
 Gamulin, Ćiro 319, 340, 341, 357
 Gamulin, Grgo 97, 99
 Gandhi, Mahatma 66
 Gavella, Branko 188
 Gavranić, Pavao 23, 483
 Gecan, Vilko 79
 Geiger, Vladimir 410, 414
 Genasta, M., prevoditelj 161
 Gentile, Emilio 238, 244
 Gerbidon, Marcel 174
 Gerić, Vladimir 220
 Geršković, Leo 353
 Gesemann, Gerhardt 419-420, 422
 Ghéon, Henri 176
 Gide, André 13, 171, 176-180, 181, 182, 234, 246, 250, 485
 Girometta, Umberto 30
 Giuliotti, Domenico 161
 Giugno, Silvestar 64
 Giunta, Francesco 336
 Gizdić, Drago 350, 354, 358, 363, 381, 382, 390
 Glavina, Ladislav 111
 Gliubavaz, Simeone v. Ljubavac, Šimun
 Globačnik, Matko 10
 Glumac, Sergije 23
 Goati, Vladimir 258
 Goebbels, Joseph 366, 370
 Gogh, Vincent van 84
 Goldstein, Ivo 326, 346, 401, 410, 414, 492
 Goldstein, Josip (Marko Giuseppe) 25, 28
 Goldstein, Mary 21, 24, 42
 Gorjanović-Kramberger, Dragutin 213
 Gotovac, Jakov 423, 484
 Govoni, Corrado 165
 Gozzano, Aldo 161, 165
 Gozzi, Carlo 319
 Gramsci, Antonio 261
 Grandits, Hannes 238, 244
 Graovac, Igor 235, 244, 327, 331, 346
 Grčić, Marko (Rako) 71
 Grgić, Eduard 64
 Grgić Maroević, Iva 13, 174, 186, 187, 191, 192, 193
 Grgur Ninski (kip) 31-33, 86, 162, 266, 272, 337, 353, 483
 Grimaldi, Giuseppe 337
 Grizogono (Grisogno), Prvislav 272-274
 Grković-Janović, Snježana 328, 346
 Grol, Milan 196
 Grossmann, liječnik 427
 Gruber, Ivan 403
 Guić, Antica 72
 Guareschi, Giovanni 352
 Gudehus, Christian 393, 394, 401, 414
 Guéhenno, Jean 248, 251, 263
 Gugenberger, Eduard 327, 346
 Guilloux, Charles 175
 Guinizelli, Guido 165
 Gulbransson, Olaf 87
 Gumhalter, Mira 312
 Gundulić, Ivan 109, 112
 Gunjača, Stjepan 294, 304, 318-319, 323
 Guyard, Marius-François 171, 172, 181, 182
 Gvozden, Vladimir 12, 120

H

Habermas, Jürgen 273
 Hafner-Gjermanović, Ela 34
 Hall, Stuart 132, 142
 Haler, Albert 12, 107, 109-110, 112, 116,
 117, 163, 164, 169, 451, 489
 Hanisch, Ernst 300, 304
 Harambašić, August 217, 220
 Hartmann, Lud Moritz 294
 Hatin, Eugène 62, 63, 74
 Hatze, Josip 198, 299
 Hebrang, Andrija 331
 Heidegger, Martin 248
 Heilbron, Johan 171, 173, 181, 182
 Heinzl, Ret 294
 Hektorović, Petar 291
 Helm, Brigitte 39
 Hergešić, Ivo 171, 172, 174, 181, 182, 228,
 230, 248, 263
 Hermand, Jost 370, 378
 Hitler, Adolf 267, 325, 327, 331, 369, 388,
 395, 487
 Hoffmann, Antonio 336, 340
 Homer 110, 135, 215, 471
 Höpken, Wolfgang 394, 414
 Horacije 216
 Horvat, Ivo 178, 181
 Horvat, Josip 8, 62, 69, 74, 381
 Horvat, Joža 154
 Horvat, Romana 410, 414
 Hržić, Vera 189
 Hugo, Victor 173, 174
 Huszár, Tibor 236, 234

I

Ibler, Mladen 414
 Igarashi, Hitoshi 158
 Iljč, Ilja 66
 Ilijić, Stjepko (Stjepan) 112, 157, 161, 162,
 165, 166, 168, 185-186, 192, 193
 Illich, Ivan 431, 455
 Istrati, Panait 175
 Ivačić, Ante 162
 Ivanić, Dušan 148, 151, 155, 156
 Ivanišević, Drago 114, 180

Ivanko, Juraj 86, 99
 Iveković, Mladen 249, 256, 263
 Iveković, Oton 213
 Iveljić, Iskra 284, 304

J

Jacquemard, Serge 175
 Jacqueline, Dale 139, 142
 Jagatić, Nikola 404
 Jagić, Vatroslav 215
 Jakir, Aleksandar 16, 20, 146, 155, 159,
 169, 298, 304, 307, 310, 314, 316, 321,
 322, 324, 326, 328, 346
 Jakopič, Rihard 29
 Jakša, Vladimir 204, 205
 Janeček, Gustav 213
 Janić Capo, Vlado 332
 Janičijević, Miloslav 249, 263
 Janković Mitrović, rod 437
 Janković, Branimir 15, 247, 261, 262, 263
 Janković, Stojan 437, 438-439
 Janović, Špiro 328, 330
 Janović-Wagner, Lujza 328, 330
 Jelaska, Petar 332
 Jelaska, Vicko 64, 70, 315
 Jelaska Marijan, Zdravka 21, 22, 33, 36,
 42, 69, 74, 169, 174, 182, 266, 270, 281,
 295, 299, 304, 307, 324
 Jeličić, Živko 72
 Jelić, Ivan 332, 346
 Jelić, Luka, don 290
 Jelić-Butić, Fikreta 308, 310, 315, 324,
 333, 346, 394, 414
 Jeremić, Jovan 207
 Jergović, Miljenko 132, 140, 141, 142
 Jerolim, sv. 239
 Ježić, Slavko 174
 Job, Ignjat 84, 96, 98, 103, 266, 276, 278,
 484, 485
 Jonić, Vladimir 371
 Jouhaud, Christian 62, 74
 Jovanović, Ljubiša 190
 Jovanović, Radul 258
 Jozefović, Oskar 196
 Jurašin, Miro 32, 38
 Jureša, Ante 167

Jurević, Ante 171, 173, 174, 181, 317
 Jurić, Hrvoje 259, 261, 263
 Jurišić, Šimun 71, 72, 74, 168, 169, 189,
 193
 Just-Verdus, Antonio 338, 350
 Juvančić, kapetan 399, 405

K

Kalanj, Rade 247, 248, 251, 253, 258-259,
 263
 Kaliterna, Fabjan 31
 Kaliterna, Paško 64, 310
Kálmán, Emmerich 34-35, 484
 Kangrga, Milan 63, 74
 Kant, Immanuel 125, 126
 Karađorđević, obitelj 27
 Karađorđević, Aleksandar 266, 272, 311,
 454
 Karađorđević, Andrej 29
 Karađorđević, Marija 29
 Karađorđević, Pavle 32, 271, 272
 Karađorđević, Petar I. 23
 Karađorđević, Petar II. 322
 Karađorđević, Tomislav 29
 Karaman, Josip 197, 299
 Karaman, Ljubo 239, 288, 318, 319, 321,
 323, 324, 486
 Kardelj, Edvard 332, 385-386, 389
 Karlovac, Mirko 371
 Kasche, Siegfried 395
 Kaštelan, Jure 157, 160
 Katalinić, Blaženka 207
 Katalinić, Jozo 366
 Katalinić Jeretov, Rikard 111, 112, 162,
 299
 Katić, gđa 38
 Katić, Ante 299, 332, 484
 Katić, Jerolim 396
 Katić, Lovro 318, 323
 Katunarić, Ante 95
 Katunarić, Dražen 182, 259, 263
 Katunarić, Selma 300, 305
 Katušić, Ivan 160, 360, 363
 Kavanjin, Jerolim 101, 292
 Kavurić, Lada 87, 99
 Kažotić (Casotti), Marko 162

Kečkemet, Duško 21, 22, 24, 25, 26, 28,
 29, 30, 31, 32, 40, 41, 42, 43, 65, 74, 79,
 80, 81, 87, 99, 133, 136, 138, 142, 169,
 266, 171, 281, 299, 304, 317, 318, 324,
 326, 346
 Keitel, Wilhelm 366
 Kerensky, Aleksandar 235
Khuen-Héderváry, Dragutin 287
 Killinger, Charles L. 139, 142
 Kinney, David 327, 347
 Kirigin, Josip 72
 Kisić, Vinko 68, 69, 83, 99, 197, 215, 230,
 267
 Kisić Kolanović, Nada 298, 304, 326, 346,
 356, 363
 Kiš, Danilo 258, 263
 Klaić, Mihovil 215
 Klaić, Vjekoslav 294
 Kleist, Heinrich von 352
 Klement VIII., papa 357
 Kletzin, Brigit 326, 346
 Klimt, Gustav 87
 Kljajić, Stipe 249, 256, 263
 Kljaković, Jozo 78, 80, 86, 88, 98, 317, 321
 Kolar, Slavko 319, 401
 Kolešnik, Ljiljana 32, 43
 Kolveshi, Željka 23, 43
 Komenský (Comenius), Jan Amos 63
 Končar, Rade 331, 332
 Korać, Stanko 455
 Korb, Alexander 328, 346
 Korolija, Dušan 523, 424
 Korolija, Mirko 121, 10, 202, 203-208,
 209, 416, 423, 431, 434
 Kortšek, Josip 11, 61, 69, 70, 71-72, 74
 Kosanović, Dejan 39, 43
 Kostić, Dragutin 197, 208, 209
 Kostović, Jakov 111
 Košćević, Želimir 24, 43
 Košutić-Brozović, Nevenka 182
 Kotur, Goran 327
 Kovač, Tatjana 366, 380, 390
 Kovač, Zvonko 284, 301
 Kovačec, August 196
 Kovačević Lala, Mirko 332, 334
 Kovačić, Branko 67
 Kovačić, Davor 402, 403, 414
 Kovačić, Ivan 295, 298-299, 304

Kovačić, Ivan Goran 163, 248
 Kovačić, Joško 215
 Kožičić, Šimun 421, 488
 Kragić, Bruno 11
 Kralj, Bogdan 291
 Kraljeva, Božena 190
 Kraljević, Marko, junak 420
 Kraljević, Miroslav 443
 Kranjčević, Silvije Strahimir 111, 161
 Kraš, Josip 332
 Kravar, Miroslav 319
 Kravar, Zoran 78, 99, 230
 Krekich, Natale 357
 Krišković, Vinko 220, 221-225, 230
 Krizman, Bogdan 326, 346, 405, 414
 Križanić, Juraj 241
 Križanić, Pjer 278, 279
 Krleža, Miroslav 115, 178, 180, 243, 252,
 255-257, 260, 263, 283, 302, 448
 Krnjević, Juraj 316
 Krolo, Petar 20, 365
 Krstanović, Oton 267
 Krstelj, Ivo 201
 Krstić, Miloš 327, 347
 Krstulović, Andrija 138, 140
 Krstulović, Vicko 315, 332, 346, 381, 390
 Kršnjavi, Izidor 312
 Kruševac, Čeda 267
 Kučera, Elza 318, 324
 Kudrjavcev, Anatolij 21, 43, 65, 66, 68, 74,
 101, 102, 105, 169, 203, 205, 210
 Kuhačević, Mateša 161
 Kuić, Ivanka 20, 66, 74, 267, 281, 350,
 363, 372, 378
 Kuić, Jure 34, 35, 42, 43
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 293, 425
 Kulčar Prut, Antonija 24
 Kulušić, Joško 71
 Kuljiš, Tomislav 34, 35, 42, 43
 Kumičić, Eugen 66, 287, 293, 303
 Kurelac, Miroslav 440, 456
 Kušan, Jakša 160, 235
 Kuzmić, Marin 68, 75, 168, 286, 326, 327,
 345, 346, 353, 360, 362, 378, 486
 Kvaternik, Eugen Dido 402
 Kvaternik, Eugen 292, 310, 312, 402, 403

Kvesić, Sibe 315, 322, 324, 326, 346, 382,
 383, 390

L

Labriola, Antonio 160
 Labus, Alan 366
 Lacko Vidulić, Svjetlan 18
 Lacouture, Jean 62, 74
 Ladislav I. Arpadović 437
 La Guardia, Fiorello N. 235
 Lahman, Ivo 68, 81, 84, 85, 99
 Lakić, učitelj 431
 Lalić, Nikola 215
 Lapenda, Ivo 72
 Lasić, Stanko 252, 263
 Lasswell, Harold 64
 Lazarević di Đakomo, Persida 167, 170
 Lazarević, Svemir 458
 Lazarsfeld, Paul Felix 64
 Leannec, René 215
 Lebovics, Hermann 238, 244
 Leerssen, Joep 132, 142
 Lenarčić, Matko 32
 Lenzi, Furio 299
 Lenger, Friedrich 284, 306
 Leontić, Ljubo 64, 310
 Leopardi, Giacomo 147, 152, 154, 161, 163,
 164, 165, 167, 353, 416, 485
 Lepenies, Wolf 247
 Le Rider, Jacques 492
 Leskošek, Franc 332
 Levi, Jirži 230
 Lewy Goldstein, Violeta 21, 24, 42
 Livolsi, Marino 62, 74
 Lombroso, Cesare 236
 Loose, Ingo 328, 346
 Lorenz, Matthias N. 393, 414
 Lorković, ministar 406
 Loti, Pierre 175
 Lovrić, Božo 66
 Lozica, Ivo 138
 Lozovina, Vinko 66, 111, 157, 161-162
 Luburić, službenik 402
 Lucić, Hanibal 291
 Lucio, Giovanni v. Lučić, Ivan
 Lučić Ivan 437, 438, 490, 444, 445

Lučić Lavčević, Ivan 353
 Luger, Herkulan 64
 Lukas, Filip 162, 234, 241
 Luxardo, Emanuel 215

Lj

Ljubavac, Šimun 437, 438, 439, 440-445,
 453, 488
 Ljubičić, Saša 295, 304
 Ljubić, Pero 112
 Ljubić, Šime 440
 Ljubljanović, Srećko 71, 74

M

Macan, Trpimir 380, 390
 Machiavelli, Niccolò 111, 161, 356
 Machiedo, Jerko 215
 Machiedo, Tereza 215, 216
 Machiedo Mladinić, Norka 21, 23, 37, 39,
 40, 43
 Maček, Vladko 234, 307, 308, 310-311,
 313, 315, 317, 320, 322-323, 343, 388,
 389, 429, 430, 487
 Maeterlinck, Maurice 174
 Magaš Bilandžić, Lovorka 10, 24, 43
 Maitland, Frederic William 284, 304
 Majstorović, Božo 21, 43
 Maldini, R. B., prevoditelj 173
 Maleković, Vladimir 24, 42
 Mallardo, Giuseppe 336, 353
 Mallarmé, Stéphane 124, 174
 Manger, Dušan 297, 450, 489
 Mann, Thomas 111, 117
 Mannheim, Karl 261
 Maras, Mate 220, 221, 222, 225, 230
 Marasović, Ante 353
 Marchi-Markiće, Ivan Petar 285
 Marcocchia, Giacomo 160, 169
 Maretić, Tomislav 312
 Margetić, Viktor 370
 Marić, Ivan 70, 315
 Marinetti, Filippo Tommaso 161, 162, 165,
 354
 Marinković, Dušan 146, 155, 176, 179, 162,
 416, 417, 418, 423, 425, 434, 455, 456
 Maritain, Jacques 234, 237
 Marjanović, Milan 32, 299
 Markišić, Aleksa 267
 Markotić, Ivan 332
 Markotić, Josip Jozo 332
 Marković, Franjo 293
 Marković, Mihajlo 201
 Marković, Slavica 87, 99
 Markovina, Jelena 33, 43, 335, 338, 346
 Maroević, Tonko 176, 465, 475
 Marović, Duško 37, 43
 Martić, Grga 272
 Martinis-Marchi, obitelj 285
 Martinović, M., svjedok 409
 Marulić, Marko 30, 31, 42, 101-102, 241,
 291, 292, 483
 Marušić, Ante 352
 Marušić, F. D. 309
 Masaryk (Masarik), Tomáš Garrigue 248
 Masovčić, Ante 443, 444
 Masson, Jean-Yves 171, 172, 181, 182
 Matačić, V., novinar 70
 Matavulj, Simo 66, 147, 424, 425
 Matić, Lazar 439, 431, 432
 Matijević, A., pripadnik stranke 310
 Matković, Marin 332
 Matković, Stjepan 312, 324
 Matoš, Antun Gustav 78, 99, 83, 288, 302
 Matošić, Joe 69, 291
 Matošić, Vlado 314
 Matović, Vesna 164, 168
 Matsuo, K., urednik 160
 Matthäus, Jürgen 286m 328, 346
 Maupassant, Guy de 352
 Maurano, Silvio 336
 Mauriac, François 176, 237
 Maurović, Andrija 160, 173
 Maurras, François 238, 239
 Maykowky (Majkovski), Ipolit Danilovič
 80, 358
 Mazower, Mark 326, 346
 Medici, Lorenzo de 165
 Medović, Celestin 213, 289, 297, 299
 Mekinić, Ante 68, 75
 Meneghello Dinčić, Virgil 77, 87, 98, 299
 Meneghello Rodić, Mate 77, 86, 87, 93, 98,
 357, 484

- Menini, Giulio 160, 169
 Meštrović, Ivan 12, 30, 31-44, 78, 80, 86, 88, 98, 131, 132, 136-140, 141, 142, 197, 213, 246, 266, 270, 271, 272, 274, 299, 317-318, 321, 322, 323, 324
 Michelangelo v. Buonarroti, Michelangelo
 Mignet, François 293
 Mihailović, Draža 333, 354, 369, 410
 Mihaljević, Nikica 260, 263
 Mihaljević, Vicko 66, 67, 243
 Mihičić, Milica 190
 Mihić, kotorski predstojnik 408
 Mihovilović, Ive 71, 288
 Mihovilović-Šusta, Olga 297
 Mileta, Jerolim 397
 Miletić, Branko 404
 Miličić, Josip Sibe 157, 165-166, 168, 169
 Milijanović, S., novinar 202
 Milović, Jevto M. 146, 416, 423, 424, 425, 456
 Milutinović, Ivan 332
 Miljan, Goran 389
 Miljković, Branislav 109
 Miljuši, pripadnik političke stranke 432
 Miović, Vesna 287, 304
 Mirković, Ivan 80, 84, 173
 Mirković, Vojko 68, 70, 71, 72, 75
 Mistral, Frédéric 233, 238, 239, 243
 Miše, Jerolim 80, 81, 90, 98, 112, 484
 Mitropan, Petar 421
 Mitrovići Jankovići v. Janković Mitrović
 Molière (Jean Baptiste Poquelin) 178, 228
 Moller, Sabine 392i, 414
 Montale, Eugenio 165
 Monti, Vincenzo 165
 Monzali, Luciano 326, 336, 340, 345, 346, 350, 351, 353, 354, 357, 362, 363
 Mordin Crni, Ivan 387
 Morgagni, Mario 359
 Morović, Hrvoje 169, 297, 304
 Morpurgo, obitelj/knjižara 159, 160, 166, 343, 357, 485
 Morpurgo, Luciano 160, 169
 Morpurgo, Vito 159
 Mosinger, Franjo 24
 Mrkonjić, Dinko 28
 Mrkonjić, Zvonimir 176
 Müller, Rolf-Dieter 325, 346
 Munzani, Petar Dujam 397, 398, 411
 Muratori, Antonio 293
 Mussolini, Benito 160, 234, 325, 326, 331, 336-339, 345, 350, 352, 353, 354-355, 358, 359, 360, 361, 375, 388, 395, 487
 Mussolini, Bruno 338, 352
 Mužinić, Zdravko 159, 161, 162, 169, 170

N

- Nagy, Ferenc 235
 Nagy, Josip 308
 Naisbitt, John 64
 Najbar-Agičić, Magdalena 180, 182, 381
 Nardelli, Bruno 350
 Nazor, Josip 165, 174, 180
 Nazor, Vladimir 157, 158, 159, 168, 169, 171, 173, 174, 181, 359
 Nedeljković, Iv 258
 Nedić, Marko 164, 168
 Nedić, Milan 329
 Negri, Ada 161, 165
 Nemeč, Krešimir 284, 304
 Nerici, Bartoloméo 133, 485
 Nevistić, Franjo 298, 304
 Niccodemi, Dario 187, 188
 Nietzsche, Friedrich 77, 84
 Nightingale, Florence 328
 Nikolić, T., fotoamater 32
 Nikolić, Vilko 298, 304
 Nikolić, Vinko 235, 319
 Ninski, Grgur v. Grgur Ninski
 Nizan, Paul 175, 177
 Nizeteo, Anton 157, 163, 164, 165, 168, 185-186, 188, 192, 193
 Nodilo, Natko 135-136, 291, 293, 294
 Novak, Božidar (Božo) 69, 75, 366, 378, 380, 381, 382, 390
 Novak, Grgo 159, 160, 169
 Novak, Slobodan Posperov 236, 244
 Novak, Viktor 294, 366, 367, 371, 373
 Novaković, Fran 207
 Novaro, Angiolo Silvio 165
 Novović, Mirko 327, 346
 Noworyta, Stanislav 24
 Nučić, Hinko 189, 190
 Nušić, Branislav 198-202, 205, 209

O

- Obradović, Dositej 126, 422, 434
 Odić, Slavko 371
 Ogrizović, Milan 199
 Olschowsky, Burkhardt 328, 346
 Olujić, Grozdana 425, 456
 Omero, Violeta 21, 24-25, 27, 42
 Orešković, Marko 332, 333
 Oriani, Alfredo 352
 Orsini, Gian Napoleone Giordano 138, 142
 Ortega y Gasset, José 233, 234, 237, 240-241, 243, 244, 252-253, 256-257
 Osmanagić, Munib 312
 Ostrovski, Nikolaj 166
 Overy, Richard 326, 346
 Ozretić, Vjekoslav 332

P

- Polić, Krešimir P. 422
 Ponte, Valerio da 441
 Pulić, Mate 439
 Pailleron, Édouard 174
 Palazzeschi, Aldo 108, 161, 165
 Pancrazzi, Pietro 161
 Pandurović, Sima 199-201, 208, 209, 485
 Panozzo, Giovanni 62, 74
 Pap Šilja, Pavle, komunist 332
 Papini, Giovanni 108, 111, 161-162, 285
 Parać, Ivo 112, 165, 353, 416, 417
 Parać, Vjekoslav 77, 78, 80, 85-86, 92, 98, 100, 112, 317, 321, 484
 Parčina, N., profesor 365
 Parini, Giuseppe 165
 Parmenid 152
 Pascal, Engel 253, 263
 Pascoli, Giovanni 160, 161, 165, 167, 353
 Pasini, gosp. 428
 Pasquinelli, Maria 355
 Pasteur, Louis 215, 216
 Paulhan, Jean 176
 Pavelić, Ante 329, 369-371, 363, 386, 390, 395, 401
 Pavić, Josip 34, 189
 Pavletić, Vlatko 132, 142, 162, 169, 423, 424, 456
 Pavličić, Pavao 230
 Pavlović, Cvijeta 174, 182
 Pavlović, Marin 357
 Pecenko, L., pisac 352
 Pederin, Rudolf 309, 310
 Pelaić, Marin 326, 334, 335, 336, 346
 Pellico, Silvio 161
 Penić, Dujam 77, 96, 97, 98, 112, 484
 Perica, Vjekoslav 68
 Peričić, Božo 14, 211-229, 230, 427, 428, 432, 485
 Peričić, Josip 212, 215, 216
 Peričić, Helena 14, 211, 228, 230
 Peričić, Šime 214, 215, 217, 231
 Perković, Mirko 228, 231, 448
 Pernar, fotoamater 40
 Perović, Slavko 213, 231
 Peršić, Ivan 288, 303
 Petitjean de la Rosière, Frédéric 175
 Petitjean de la Rosière, Marie 175
 Petković, Stevan 327, 346
 Petrarca, Francesco 165
 Petrač, Božidar 285, 288, 305
 Petravić, Antun 111, 161, 165, 169, 449
 Petricic, Antonio 358
 Petrić, Franjo 111
 Petrić, Josip (Jozo) 332
 Petrić, Hrvoje 492
 Petrinović, obitelj 276
 Petrinović, Mate 276
 Petrov, Jevgenij 66
 Petrović, Leo 298, 305
 Petrović Njegoš, Petar II. 137, 469
 Picasso, Pablo 78, 86
 Pichois, Claude 171, 172, 181, 182
 Pičman, Josip 273, 274
 Pietromardi, Luca 352
 Pinčić, Petar 399, 410
 Pinkowa (Pinkova), Tereza 215
 Piper, Ernst 327, 346
 Piplović, Stanko 146, 155, 285, 320, 324
 Pirandello, Luigi 13-14, 114, 161, 162, 185-192, 193, 485
 Pistoia, Cino da 165
 Pitigrilli 417 v. Segre, Dino
 Plančić, Juraj 78, 88
 Plečnik, Jože 318

- Pokorni, Dragutin 198
 Poliziano, Angelo 165
 Polonijo, Stanislav 385
 Popadić, Momčilo 86, 99
 Poparić, Bare 285, 286, 287-288, 289, 290, 292
 Popović, Ante 332
 Popović, Bogdan 274
 Popović, Branko 267, 274, 278
 Popović, Olivera 166
 Popović, Pavle 80
 Popović, Tanja 467
 Popović, Vladimir (Vlado) 331
 Porter, Roy 301, 305
 Portmann, Michael 410, 414
 Posavac, Zlatko 82, 99
 Požar, Petar 70, 75, 266, 281
 Prančević, Dalibor 31, 32, 43
 Prelog, Petar 32, 43
 Preradović, Petar 109, 110, 292
 Prezzolini, Giuseppe 108
 Pribičević, Svetozar 204, 206, 207
 Prijatelj, Kruno 299, 305
 Prlenda, Sandra 394, 414
 Prodan, Ivo 287, 292
 Proust (Prust), Marcel 152
 Prudhomme, Sully 174
 Puccini, Giacomo 352
- R**
- Rabadan, Vojmil 114, 165, 171, 173, 175-176, 181, 185, 186, 190, 192, 193, 320
 Racine, Jean 178
 Račić, dr Jakša 37, 64, 215
 Rački, Franjo 312
 Rački, Mirko 78, 299
 Radetić, Josip 332
 Radica, Bogdan 12, 15, 67, 75, 107, 108, 111, 112, 116, 117, 145, 146, 154, 157, 161, 164, 167, 168, 169, 171, 173, 175, 177, 181, 182, 185, 186, 187, 190-191, 192, 194, 233-243, 244, 245-246, 247, 249, 250, 251, 252, 255, 280, 262, 263, 288, 291, 298, 305, 331, 347, 418, 451, 456, 457-458, 485, 486, 489
 Radica, Branko (Branislav) 239
 Radica, Zlatka 352
 Radić, Stjepan 67-68, 294, 310, 312
 Radja, Mihovil 37, 43
 Radojčić, Svetozar 469, 475
 Radovanović, M., autor 276
 Radulović, Jovan 148, 151, 155, 156, 462, 475
 Raffael Santi 241
 Raić, Ivo 34, 189, 198, 201
 Rakovac, Ladislav 213
 Rambaud, Alfred Nicolas 293
 Ramov rođ. Urschitz, Marija 397, 410
 Ramov, Sonja 397, 411
 Ramov, Viktor 18, 391-412, 413, 487
 Rancière, Jacques 128, 129
 Randi, Oscar, funkcionar 352
 Randić, Ivan 353, 360
 Ranković, Aleksandar 332
 Ravlić, Jakša 157, 160, 168, 299, 305
 Reberski, Ivanka 84, 99
 Regan, Krešimir 311, 314, 315, 319, 324
 Reichherzer, Frank 102
 Reić, Lovre 327
 Reisch, Emil 286
 Renan, Ernest 216
 Renaudot, Théophraste 62-53, 64
 Rendić, Ivan 161, 299
 Rendulic, Lothar 371
 Repak, Salko 207
 Ribar, Ivo Lolo 332
 Rimac, Marko 312, 324, 456
 Rimini, Francesca da 147
 Rinuccini, Ottavio 165
 Rismondo ml., Vladimir 12, 151
 Rismondo, Vladimir 12, 13, 14, 81, 85, 99, 107, 112, 114, 116, 131, 146, 150-151, 154, 155, 157, 163, 168, 185, 186, 192, 193, 184, 319, 451
 Riškov, Viktor 189, 221
 Rittig, Svetozar 238, 397, 399
 Robić, Dunja 174
 Roca, Stjepan 271
 Roger, Noëlle 175
 Rogulic, likovni umjetnik 358
 Rogulj, Dragutin 332
 Roić, Sanja 10, 13, 17, 147-148, 155, 156, 163, 167, 170, 180, 182, 186, 194
 Roksandić, Drago 15, 18, 19, 37, 43, 86, 107, 135, 142, 146, 147, 149, 155, 156,

- 159, 163, 169, 170, 180, 182, 186, 194,
 254, 256, 263, 266, 268, 281, 284, 295,
 298, 304, 312, 320, 324, 404, 416, 417,
 418, 423, 425, 426, 430, 443, 455, 456,
 461, 465, 468, 475, 492
 Rolland, Romain 108, 177
 Romac, Stipe 332
 Romano, Sergio 354
 Rosandić, Tomo 138, 197, 266, 267, 274-
 277, 280, 299, 486
 Rosenberg, Alfred 327
 Roosevelt, Franklin Delano 214, 352
 Rossi, Pietro 352
 Rosso di San Secondo, Pier Maria 352
 Rousseau, André-Michel 171, 172, 181
 Rubić, Ivo 31
 Rudolf, Davorin 71
 Rukavina, Ivan 331
 Ruljančić, Jure 26, 483
 Ruljančić, Petar 21, 24-26, 31, 42
 Ruljančić, Zlata 25
 Rushdi, Salman 158
 Rušinović, Nikola 288, 305
 Ružička-Strozzi, Marija 189
- S**
- Saba, Umberto 165
 Sabalich, Giuseppe 444
 Sabić, Marin 112
 Sagan, Françoise 175
 Said, Edward W. 133, 143, 261
 Saint-Exupéry, Antoine de 175
 Salewski, Michael 326, 347
 Salvemini, Gaetano 162
 Sand, George 216
 Santini, Alfred 332
 Santo, Imre V. 87
 Sapiro, Gisèle 171, 173, 181, 182
 Sapunar, Ante 201, 210, 357, 363
 Sapunar, Dora 201, 210, 357, 363
 Sarkotić, Stjepan 312
 Sartre, Jean-Paul 174, 175, 248, 261
 Sasso, Antun 166
 Savić, Milorad 437, 455
 Savin, Drago 352
 Savo, Giovanni 334, 336, 340, 486
 Schiele, Egon 87
 Schiller, Friedrich 12, 120, 160
 Scipion Afrički 356, 358
 Schiessel (Šisel), Otmar 472
 Schlegel, August Wilhelm 220
 Schlegel, Toni 69
 Schneider, Robert 289
 Schönfeld, Enrico 443, 444
 Schopenhauer, Arthur 139
 Scurto, Ignazio 356
 Segre, Dino 417 v. Pitigrilli
 Sekulić, Isidora 267, 276
 Selem, Stefan 176, 350
 Selmani, Nikša 287, 304
 Selnik, Marina 411
 Senjanović, Petar 64, 273, 274, 484
 Serao, Matilda 161
 Sertić, Tomislav 310
 Sesar, Dubravka 211, 230
 Sforza, Carlo 458
 Shakespeare, William 67, 188, 211, 216-
 225, 228, 229, 230, 485
 Shaw, John Bernard 39
 Sica, Vittorio de 360
 Siebmacher, Johann 444
 Silone, Ignazio 147, 148, 167, 180
 Silva, Pietro 147, 416
 Simić, Vladimir 450
 Simone, Giovanni 147
 Sindičić Sabljo, Mirna 132, 143
 Singer, Lily 87
 Sinko, Matija 442, 456
 Sinobad, Stevan 21, 24, 25, 27, 28, 29, 32,
 33, 36, 40, 42, 483
 Sirovica, Stjepan 213, 214, 215, 231
 Skok, Petar 160
 Skopljanac, Tadija 332
 Slade, Iris 21, 43, 84, 88, 100
 Sladović, Ivana 409
 Slijepčević, Pero 421
 Smajić, Petar 77, 88, 96, 97, 98, 484
 Smerdel, Ton 111, 161
 Smodlaka, Josip 64, 65, 68, 160, 271, 273,
 274-275, 343, 386
 Smoje, Miljenko 67, 71, 72, 75, 243, 299,
 300, 305
 Snowman, Daniel 300, 301, 304

Sobolevski, Mihael 408, 414
 Soffici, Ardengo 161, 165
 Sogliani (Šoljan), Giovanni 354, 355
 Solar, Milivoj 163
 Soldati, Mario 352
 Solitro, Giulio 66
 Sorani, Settimio 357, 363
 Spalatin, Stjepan 310
 Spasojević, Zdravko 186
 Spengler, Oskar 238
 Spigo, Umberto 343
 Srhoj, Vinko 86, 100, 137, 143
 Sroka, Otto 366, 374-375
 Stajić, Aleksandra 466
 Stalio, Ivo 36
 Stalio, Stefanija 36
 Staljin v. Džugašvili Staljin
 Stamać, Ante 187, 194
 Stampa, Gaspara 165
 Stančić, Nikša 134, 136, 143
 Stanojević, Branko 161
 Stanojević, Juraj 344
 Starčević, Ante 292-293, 296, 310
 Starčević, Maja 228, 231
 Starčić, Viktor 207
 Starova, Luan 258, 263
 Stecchetti, Lorenzo 165
 Steinbeiss, Otto von 215, 216
 Steinhoff, Hans 39
 Stendhal, Marie Henri Beyle 174, 175
 Stepinac, Alojzije 266, 298, 397
 Stipetić, Zorica 249, 256, 263
 Stipčević-Despotović, Anđelka 312
 Stjepan II. Trpimirović 437
 Stojnić, Mila 231
 Stojadinović, Milan 314, 430
 Stojanac, Šimun 332
 Stojanović, Sreten 278
 Stopar, Vladimir (Vlado) 380, 390
 Strossmayer, Josip Juraj 215, 312
 Strozzi, Tito 190
 Studin, Marin 138, 358
 Stühler, Dragutin Karlo 21, 24-26, 28, 30-32, 38, 41, 42, 483
 Stuparić, Darko 394, 414
 Styx, Paul 87
 Subotić, Dragomir 40, 404

Subotić, Nedjeljko 83, 100
 Subotić, Vojislav 215
 Sue, Eugène 176
 Sundhausen, Holm 394, 414
 Supek, Rudi 179
 Suppan, Arnold 394, 414
 Supervielle, Jules 173, 175
 Suppé, Franz (Francesco) von 357
 Svevo, Italo 164, 424
 Szücs, Jenő 236, 244
 Swift, Johnatan 61

Š

Šalov, Mate 327, 347
 Šamšalović, Gustav 160
 Šeatović-Dimitrijević, Svetlana 12
 Šegina, Duško 37
 Šegota, Pero 85, 100
 Šegvić, Kerubin/Cherubin (Matej Marin)
 16, 64, 65, 68, 110, 112, 117, 157, 158,
 160, 165, 168, 170, 246, 283-302, 303,
 305, 486
 Šegvić, Neven 72
 Šenoa, August 67
 Šeparović, Ana 11, 78, 88, 100
 Šeparović Palada, Maja 32, 43
 Šepić, Ante 417
 Šesnić, Jelena 234, 244
 Šestan, Mijat 399
 Šimetin Šegvić, Filip 16, 486
 Šimetin Šegvić, Nikolina 16
 Šimić, Milan 28
 Šimundža, Drago 182
 Šimunović, Dinko 160
 Šišić, Ferdo 291, 294
 Šitin, Tonći 291, 294
 Škurla Ilijić, Verka 112, 157, 162, 168, 171,
 173, 175, 181
 Šoštarić, Sanja 13, 253
 Šporer, Juraj 217, 228
 Šram, Ljerka 189
 Šubašić, Ivan, ban 311, 319, 320
 Šufflay, Milan 309, 311
 Švab, Mladen 70, 75

T

Tacconi, Antonio 334, 350, 353, 358
 Tadić, Jorjo 160
 Tafra, Alen 134, 143
 Tagore, Rabindranath 110
 Taine, Hypolite 110
 Talpo, Oddone 350, 358, 363, 395
 Tartaglia, Ivo 23, 33, 64, 65, 83, 159, 160, 197-199, 201-202, 205, 208, 209, 295, 317, 483
 Tartaglia, Marino 83, 98, 100, 317
 Tartaglia, Oskar 159, 170
 Tasso, Torquato 165
 Taylor, Karin 238, 244
 Tecilazić, Vinko 171, 173, 175, 181
 Teich, Mikuláš 301, 305
 Tenfelde, Klaus 284, 304
 Thomas, Édith 175
 Tieck, August 220
 Tijardović, Ivo 23, 34-35, 77, 87, 98, 100, 188, 189, 190, 196, 320, 321, 323, 484
 Tilgher, Adriano 162, 189, 191, 192, 194
 Tit Livije 356
 Tito v. Broz Tito, Josip
 Todorović, Tičo 369
 Tolić, likovni umjetnik 358
 Tolić, Milan 77, 80, 86, 93, 98, 484
 Toller, Ernst 110
 Tolstoj, Aleksej 166
 Toma Arhidakon (Arcidakon) 61, 131, 142, 292, 297, 356
 Tomasevich, Jozo 331, 333, 347, 395, 414
 Tomašić, Dinko 420
 Tomerlin, Slavko 80
 Tomić, gruntovčar 402
 Tomić, „koljač“ 399
 Tomić, Ante 61
 Tomić Ferić, Ivana 249, 305
 Tommaseo, Ivan 359
 Tommaseo, Niccolò (Nikola) 135, 239-240, 351, 359
 Tommaseo (Tomazeo), Radovan 23, 77, 87, 98, 201, 483
 Tommaseo, Ruggero 359, 361, 363
 Tončić, Kamilo 30, 31, 299
 Tonković, Marija 24, 25, 43
 Torbarina, Josip 164, 220, 225, 230

Torcoletti, Luigi 421, 422, 488
 Torkar, Ante 332
 Tortić, Janko 402
 Trajan 290
 Trenk, Franjo 441, 443
 Trepše, Marijan 79
 Tresić Pavičić, Ante 111, 162, 165, 270, 288, 291, 294, 299
 Trgo, Fabijan 327, 334, 347
 Trnokopović Stojan, major 32
 Trumbić, Ante 64, 65, 68, 215-216, 286, 294-295, 311, 385, 486
 Tschuggnall, Karoline 392, 414
 Tudor, Gordana 327
 Tuđman, Franjo 260
 Tveit, Eva-Marie 143

U

Ujević, Augustin (Tin) 7, 8, 11, 12, 64, 66, 80-82, 100-105, 107, 110-111, 116, 117, 157, 159, 160, 161, 162, 168, 171, 173, 174, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 192, 194, 243, 246, 266, 268, 269, 485
 Ujević, Mate 319
 Unamuno, Miguel de 111, 175, 233, 239, 243, 252, 253
 Ungaretti, Giuseppe 165
 Urbani, Umberto 161, 420, 457
 Urlić, Davor 332
 Uršić, Adolf 403
 Urukalo, Sergije 64, 341, 430, 431
 Uvodić, Angelo 23, 31, 66, 77, 80, 88, 94, 98, 318, 357, 484
 Uvodić, Marko 66, 159, 170, 243, 298
 Uzelac, Milivoj 79
 Užarević, Josip 158, 170

V

Vailland, Roger 175
 Valdec, Rudolf 213
 Valden, Jurij 166
 Valerio, Théodore 137, 485
 Valéry, Paul 152, 154
 Valli, Alida 360
 Van der Wijk, Nikolaus 419-420, 488

Van Tieghem, Paul 171-172, 181, 182
 Vaško, Tibor 405
 Vavra, Nina 34, 188, 189
 Vecchi, Gian Guido 62
 Večerina, Duško 338, 347
 Vekarić, Živko 162
 Velikanović, Iso 61
 Velzek, Ante 458
 Venturi, Lionello 116, 117, 147
 Verdi, Giuseppe 352
 Vergani, Vera 187
 Vergilije, Publije 216
 Verhaeren, Émile 174
 Verlaine, Paul 110
 Vico, Gianbattista 148
 Vidjak, Vjekoslav 327
 Vidovich, Mario de 356, 363
 Vidović, Emanuel 25, 66, 77, 78, 80, 83-84, 89, 98, 112, 140, 141, 197, 213, 299, 317, 321, 323, 484
 Vidović, Veljko 25, 40
 Vidović Bolt, Ivana 211, 230
 Villon, François 176
 Vilović, Đuro 64, 333
 Vinaver, Stanislav 278
 Vinci, Leonardo da 356
 Vincio, Vincenzo 337
 Visoina, Livia 358
 Višić, Vlasta 327
 Višnjić, Čedomir 416, 456, 457
 Vitezica, Vinko 12, 107, 111, 116, 163, 164, 169, 447
 Vojnović, Ivo 35, 66, 119, 188
 Vojvodić, Jasmina 158, 170
 Volkelt, Johannes 109
 Vrandečić, Josip 21, 43
 Vrcan, File 64
 Vrdoljak, S., novinar 38
 Vučetić, Šime 451, 489
 Vujadinović, Dragica 258
 Vujošević, Jovan 166
 Vukelić, Zvonimir 296
 Vukićević, Dragana 151, 156
 Vukonić, Boris 39, 43
 Vukušić, Stjepan 361, 366, 371, 382

Vušković, Boris 326, 346
 Vyslonzil, Elisabeth 394, 414

W

Waldecker, Burkhardt 370
 Walton, John K. 238, 244
 Weichs, Maximilian von 371
 Weixler, Viktor 87
 Welzer, Harald 392, 393, 394, 414
 Wilde, Oscar 123
 Winton, Robert de 355
 Wittman, Robert K. 327, 347
 Wolfe, Pierre 174

Z

Zeiss, H., likovni umjetnik 318
 Zajc, Ivan pl. 35
 Zanella, Pero 449
 Zaninović, Vice 319
 Zečević, Ana M. 416, 457
 Zelić, Ante 332
 Zelić, Pavle 430
 Zenon 152
 Zerbino, Paolo 336, 337, 339, 340, 341, 353, 356
 Zervas, Theodore G. 136, 143
 Zibina-Jakaša, Meri 356
 Zidić, Igor 83, 86, 100, 485
 Zima, Zdravko 143
 Zola, Émile 174, 175
 Zoričić, Antun 220
 Zrinski, Petar 293
 Zuppa, Antun 72, 80, 84, 112, 318, 484
 Zuppa, Vjeran 254, 263
 Zwitter, Fran 248

Ž

Žanko, Miloš 382, 389
 Žerjavić, Vladimir 326, 347
 Žeželj, Mirko 159, 170
 Žižić, Nela 25, 43
 Žuljan, Marijan 327

SPLIT I VLADAN DESNICA 1918. – 1945.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2015.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 01/4092-111; faks 01/6156-879
e-mail: info@ffzg.hr
www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik
Boris Bui

Grafička oprema
Boris Bui
Marko Maraković

Prijevod sažetaka na engleski jezik
prof. dr. sc. Borislav Knežević

Lektura
dr. sc. Jadranka Brnčić
Samanta Paronić (str. 415-458)

Izrada kazala
dr. sc. Jadranka Brnčić
prof. dr. sc. Drago Roksandić

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Marko Maraković

Naklada
300 primjeraka

Tisak i uvez
AKD Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 000941992

Desničini susreti, utemeljeni 1989. godine, obnovljeni su 2005. godine na stotu obljetnicu rođenja pisca Vladana Desnice (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.) kao zajednička inicijativa Programa znanstvenih rasprava *Desničini susreti* Centra za komparativno-historijske i interkulture studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, fakultetskog Odsjeka za kroatistiku, Hrvatskog društva pisaca i Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Održavaju se svake godine u rujnu.

Split i Vladan Desnica 1918. – 1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike.

Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.

četrnaesti je svezak Biblioteke DESNIČINI SUSRETI Centra za komparativnohistorijske i interkulture studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Objavljuju ga zajednički Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i FF press.

Zbornici radova u Biblioteci DESNIČINI SUSRETI

Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Plejada 2010.

Desničini susreti 2009. Zbornik radova (ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: FF press 2011.

Desničini susreti 2010. Zbornik radova (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Plejada 2011.

Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011. (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Plejada 2012.

Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), 2 sv., Zagreb: FF press 2013.

Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013. (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Plejada 2014.

Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014. (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: FF press 2015.

Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015. (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: FF press 2016.

Zbornik sadržava 25 članaka nastalih na temelju priopćenja sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem „Split i Vladan Desnica (1918. – 1945.): umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike“, održanog 18. i 19. rujna 2015. godine u Splitu i 20. rujna 2015. u Islamu Grčkom te naknadno dogovoreni priloga. Autori članaka su: Sandi BULIMBAŠIĆ, Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, Inoslav BEŠKER, Ana ŠEPAROVIĆ, Frano DULIBIĆ, Bruno KRAGIĆ, Tonko MAROEVIĆ, Vladimir GVOZDEN, Vladimir RISMUNDO, Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, Sanja ROIĆ, Sanja ŠOŠTARIĆ, Iva GRGIĆ MAROEVIĆ, Bojan ĐORĐEVIĆ, Helena PERIČIĆ, Stevo ĐURAŠKOVIĆ, Branimir JANKOVIĆ, Stanislava BARAĆ, Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Matko GLOBAČNIK, Aleksandar JAKIR, Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA, Tomislav BRANĐOLICA, Svjetlan LACKO VIDULIĆ, Drago ROKSANDIĆ i Vladan BAJČETA. Člancima prethodi urednički predgovor.

* * *

„Središnja vrijednost skupa i Zbornika (...) upravo je u njegovoj interdisciplinarnosti i sveobuhvatno postavljenoj slici vremena, prostora i autora upisanog u taj prostor. S jedne strane se na interdisciplinarni način prilazi temi ‘Vladana Desnice’, odnosno autorskom opusu jednog od najznačajnijih hrvatskih i južnoslavenskih autora tog razdoblja, a s druge se iz vizure tog opusa ponovno čita, dekonstruira i rekonstruira prostor i vrijeme, a u njega se unose nove spoznaje humanističkih znanosti, povijesno ovjereni podaci i interpretacijski potencijali otvaranja autorova opusa prema novim značenjskim i interpretaciji podatnim sklopovima. (...) U tom smislu doprinos ovog zbornika je i metodološki i sadržajni, a prije svega se sastoji u kritičkom čitanju okoštalih formulacijskih povijesno-interpretacijskih tvrdnji, njihovom dekonstruiranju i otvaranju starih tema prema suvremenim međunarodnim trendovima u humanistici i teoriji interpretacije, ali i u pristupu mikro-povijesnog i post-pozitivističkog pristupa.“

*prof. dr. sc. Boris Škvorc
(iz recenzije)*

„Dodatnu vrijednost zbornik ima u širokoj lepezi tema i motiva koje su u vezi s Vladanom Desnicom, a problematizira interes društvenih subjekata ukazivanjem na multikulturalnost Splita u periodu od 1920. do 1945. godine. Smatram da pojedini prilozi ukazuju na promišljanja koja će biti snažan iskorak u aktualizaciji znanstvenih tema u hrvatskoj znanosti općenito, od književne historiografije i lingvistike do opće kulturologije. Dakle, metodološka i interpretativna otvorenost koju demonstrira zbornik kao cjelina, vrijednost je koju nikada nije naodmet istaknuti.“

*prof. dr. sc. Dušan Marinković
(iz recenzije)*

CIJENA: 125,00 kn

